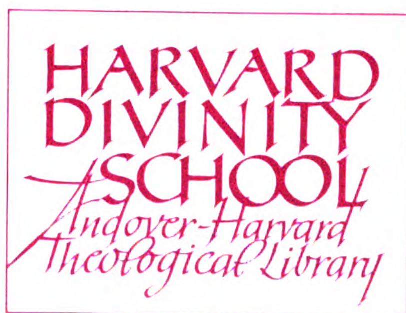

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FJERDE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,
DR. PHIL., SOGNEPRÆST.

FEMTE BIND.

KJØBENHAVN.
I KOMMISSION HOS UNIV. BOGHANDLER G. E. C. GAD.
THIELES BOGTRYKKERI.
1897—99.

Indhold.

Dr. theol. Mads Jensen Medelfar, Biskop i Lund.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Blandt de Mænd, som i Christian IV's Dage indtog en fremskudt Plads i den danske Kirke, var ovennævnte Biskop, til hvis Navn særlig Mindet om en ualmindelig Begavelse som Prædikant knytter sig. I sin Tid besad hans Svigersøn, Dr. Oluf Worm, en Levnedsskildring af ham, formodentlig den, som efter Tidens Skik var bleven oplæst ved hans Jordefærd (1637). Efter Anmodning laante Worm den til Professor Steffen Hansen Stephanius i Sorø[1]. Men den kjendes nu ikke mere. Vi maa derfor ad andre Veje skaffe os de Oplysninger om ham, som vi kunne ønske.

Mads Jensen var født 25. April 1579 i Middelfart. Hans Fader, Jens Rasmussen, var Raadmand i denne lille By; Moderen hed Gertrud Hansdatter[2]. Efter en Angivelse[3], hvis Rigtighed vi ikke kunne kontrollere, skal Faderen have været Skomager, i hin Tid kun et meget ringe Haandværk. Det maa derfor synes noget paafaldende, at to af hans Sønner kom ind i den gejstlige Stand. Foruden Mads var der nemlig en ældre Søn, Rasmus Jensen

[1] Rørdam, Hist. Saml. og Studier I, 216.

[2] Hofman, Danske Adelsmænd III, 265 Tab. I flere Skrifter angives Aaret 1569 urigtig som Mads Jensens Fødselsaar.

[3] Bloch, Den fyenske Geistlh. Hist. I, 111.

Medelfar, der blev Student 1597 og fra 1602 til sin Død 1616 var Sognepræst i Vindinge ved Nyborg[1]). Maaske har han hjulpet sin yngre Broder frem. Men for øvrigt er der Tegn til, at de have haft Slægtninge i bedre Kaar, der muligvis have støttet de unge Mennesker, af hvilke navnlig den yngre siden viste sig at være i Besiddelse af en fremragende Begavelse.

I et Testimonium, som i September 1602 udstedtes for »Matthias Joannis Mediotrajectensis« af hans daværende Privatpræceptor ved Universitetet, siges, at han var bleven Student for halvandet Aar siden, altsaa i Begyndelsen af Aaret 1602. Imidlertid er det rimeligere, at det er sket allerede i Slutningen af Aaret 1601, og at han er den »Matthias Johannis Asnensis«, der ifølge Jens Bircherods Udtog af den nu tabte Universitetsmatrikel kom til Universitetet 1601[2]). Hvis denne Formodning er rigtig, er Mads Jensen bleven Student fra Assens Skole, og herfor kunde det tale, at han i denne By havde en Onkel, der synes at have været i ret gode Kaar, og maaske har været den, hvem baade han og Broderen skyldte, at de vare komne til Studeringerne[3]).

Ved Universitetet træffe vi »Matthias Joannis Medelfardensis« første Gang, da han 31. Januar 1603 bestod den Prøve, som Studenter, der ønskede »Kongens Kost« eller Underholdning i Kommunitetet, maatte underkaste sig[4]). Efter at have taget Baccalaurgraden samme Aar (1603) maatte han indtil videre nøjes med de Kundskaber, han havde erhvervet, og rejse hjem til Fyn, i Haab om at faa en lille Virksomhed, hvoraf han kunde have sit Udkomme, da han ikke havde Midler til at studere videre. Ved sin Afgang fra Universitetet udstedte hans Privat-

[1]) Program fra Odense Kathedralskole 1866, S. 54. Nyt hist. Tidsskr. V, 147.
[2]) Program for Odense Skole 1866, S. 60.
[3]) Se nedenfor, S. 11.
[4]) Kommunitetets Matrikel i Konsist. Arkiv

præceptor, M. Jon Jakobsen Venusinus, følgende Testimonium for ham:

Jonas Jacobus Venusinus, Eloqventiæ in alma Academia Hafniensi Professor publicus, Lectori benevolo S.

Annus est et semestre, postqvam in album civium hujus Academiæ nomen suum adscribi fecit, qvi has exhibet, Matthias Joannis Mediotrajectensis. Deinde v. sese in meam dedit clientelam. Ex eo tempore suam in studiis industriam ac diligentiam cum pari modestia vitæqve innocentia nobis comprobavit, ut bonis omnibus gratus et acceptus fuerit, adeo ut ipsi unà cum aliis 29 honestis adolescentibus primus in Philosophia honorum gradus omnium consensu collatus sit: Qvod ipsius erga me officiositas meusqve erga ipsum amor scripto etiam testari me fecit. Bonis igitur omnibus atqve unicè inprimis venerando et amplissimo viro, D. M. Jacobo Matthiæ Episcopo Otthoniensi, Domino et amico de me bene merito, ipsum commendo, rogans, hominem sibi aliàs gratum, etiam nostri respectu deinceps magis amare et ornare velit, ut ea ratione me sibi devinctiorem reddat, cui officiose meam operam et studium defero et dico. Vale Lector. Portuæ Danorum 27 Septemb. Anno 1603[1]).

I dette Testimonium var Mads Jensen særlig anbefalet til Biskoppen i Odense, M. Jakob Madsen, og da denne sikkert allerede fra hans Skolegang kjendte hans Flid og gode Evner, tog han ikke i Betænkning endnu samme Aar at beskikke ham til Rektor i Svenborg, hvor der den Gang var en lille Latinskole.

Inden sin Bortgang fra Kjøbenhavn havde Mads Jensen forøvrigt givet et lille Vidnesbyrd om, hvad der kunde ventes af ham. Der er nemlig — mærkeligt nok — endnu bevaret et Manuskript af ham fra den Tid. Det findes nu

[1]) Samtidig Afskrift i Ny kgl. Saml. 271, 8°, S. 280.

iblandt Rektor Jens Worms Samlinger i Horsens Skolebibliothek og har følgende Titel:

Expositio quædam allegorica Haffniæ conscripta A°. 1603 a Matthia Joannis Medelfard.

Skriftet handler om moralske Begreber, angaaende hvilke der er samlet en Række ofte træffende dicta sententiosa. Begreberne begynde med Abstinentia og fortsættes i alfabetisk Orden til Ebrietas (videre i Alfabetet er der ej naaet). Som Prøve kan anføres de to første Sentenser under »Abstinentia«:

Ut mensura medicamenta sumuntur, sic alimenta ne ultra justum pondus assumantur; ut enim medicamenta, si nimia adhibentur, decumbenti sunt venena, sic natura paucis contenta; si ipsi ingerantur ultra quam tolerat, lethiferum est et animæ et corpori.

Quanto terra plus pingvatur, tanto plures spinas producit, sic caro nostra.

I Efteraaret 1603 blev Mads Jensen Rektor i Svenborg[1]), men allerede Aaret efter kaldtes han til Kapellan ved S. Nicolai Kirke sammesteds. I denne Stilling vandt han megen Yndest, saa Borgmestere og Raad tilbød ham højere Løn, om han vilde blive hos dem. Men hans Hu stod til at fortsætte sine alt for tidlig afbrudte Studeringer, og da han vel havde samlet lidt til at rejse for, eller maaske støttedes af en eller anden Velynder, saa nedlagde han 1606 Præsteembedet for at drage udenlands. Inden hans Bortrejse forsynede hans Sognepræst, Hr. Segud Jørgensen, der tillige var Provst i Sunds Herred, ham med et udmærket Vidnesbyrd (i det latinske Sprog), hvori hans retskafne Karakter, hans Flid og Dygtighed højlig rostes[2]).

---

[1]) Se hans af Dr. Oluf Worm forfattede Gravskrift (Zwergius, Siæl. Clereci, S. 550). Det er urigtigt, naar en af hans Disciple, Peder Andersen Perlestikker, siger, at han blev Skolemester 1605 (Nyt hist. Tidsskr. V, 146).

[2]) Et Udtog af dette Vidnesbyrd findes indført i det nedenfor meddelte Testimonium fra Wittenberg.

Om Mads Jensens fireaarige Studierejse, der særlig gjaldt Vittenberg, og om de Personer, med hvilke han især færdedes, faa vi en ret god Forestilling gjennem hans endnu (i Thottske Saml. 567, 8⁰) bevarede Stambog, for hvis Hovedindhold, der nedenfor skal gjøres Rede med et Udtog af de fleste og vigtigste Antegnelser i samme: Bogen er en tyk Oktav, overordentlig smukt indbunden i presset Læder med mange Sirater og med Guldsnit. Paa Bindets Forside staar: M. J. MF. og paa Bagsiden: 1606[1]). Titelbladet lyder, som følger:

JHS.
Thesaurus Amicorum
sum
Matthiæ Jani Medelfardensis Dani.
Sermo Dei penetrabilior omni gladio ancipiti.
Λογιζόμεθα πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου.

Wed Troen allene till Jesum Christ
Skenckis alle den euig Salighed wist.

Wittebergæ Prid. Non. August.
Anni Christi cIↄ Iↄ c vI.
Mpp.

Duas propter causas aliorum inscribimus libris rogati: primò ut librorum possessores olim recordentur, suisque posteris indicent, quibus in locis et quo tempore versati sint; Secundò ut certa habeant testimonia, quibuscum familiariter vixerint, et quod verâ amicitiâ illis fuerint conjuncti.

Philip: Melanch:

---

1) Bogen ejedes midt i forrige Aarhundrede af Biskop L. Harboe (s. Zwergius, Siæl. Cler. S. 542 f., hvor det dog urigtig siges, at Stambogen viser, at Mads Jensen begav sig til Wittenberg 1607). Siden ejedes Bogen af en vis Brønlund, der forærede den til sin »patronus optimus« Etatsraad Langebek. Paa Auctionen efter denne kjøbte Grev O. Thott Haandskriftet. Se Tillæg Nr. 1.

Efter Titelen følger et Digt paa 4 Sider med Overskrift »Venskabs Billed« og undertegnet: K. C. (ɔ: Knud Christensen). Da Forfatteren skrev en utydelig Haand, er Digtet meget vanskeligt at læse selv for den, der er fortrolig med hin Tids Skrifttræk. Begyndelsen lyder saaledes:

Det haver været i mange Aar
 En mindelig Klage og Kære,
Der Pungen hænger alt ved Laar,
 Vil Venskab gjerne være;
Og naar som Lykken vender sit Hjul,
 Ulykke gaar nogen til Hænde,
Da gaar for hannem hans Venner i Skjul,
 Som de, hannem aldrig kjende.
Gryde-Venner kaldes de ret,
 Med Venner ej kunne faste;
Naar Grøden ej syder, er Venskab forgjæt,
 I Vandet de Halen kaste[1]).

Meningen af det hele er da, at det gjælder om at vælge paalidelige Venner, der ikke svigte paa Nødens Dag. Digtet ender med følgende Strofer:

Gud unde os alle at leve saa vel
 Og lade saa Venskab paakjende,
At vi kunne gjøre hverandre slig Skjel,
 Som vi igjen ville have og hænde.

Samme Forfatter — maaske Præsten Knud Christensen i Grejs ved Vejle — har bag i Stambogen skrevet et andet dansk Digt, indeholdende en kraftig Opfordring til et gudfrygtigt Levned. Det er dateret: Vejle, 20. Sept. 1613.

Stambogsbladene begynde sædvanlig med en Sentens af religiøst, moralsk eller andet Indhold, hvorpaa følger nogle kortere eller længere Mindeord til Bogens Ejermand, i hvilke Forfatterne udtale deres Følelser for ham og deres gode Ønsker for hans Fremtid. En af Sentenserne er den

---

[1]) Læsningen af den sidste Linie er noget usikker.

i Stambøger fra hin Tid jevnlig forekommende: »Peregrinantibus hoc evenit, ut multa habeant hospitia, paucas amicitias«. Dette synes dog ikke at have passet paa Mads Jensen, der tvertimod ved sin hele Personlighed, sit tiltalende Ydre og en vis aandelig Overlegenhed synes at have forstaaet at knytte mange til sig, og det ikke blot af hans egen Stand, men ogsaa en Mængde baade danske og fremmede Adelsmænd, hvis varme Venskabsord vi finde i Stambogen. En af hans Landsmænd kalder ham en »forstandig, lærd og erfaren Mand«, og det er vel netop disse Fortrin, ved Siden af et vindende Væsen, der have knyttet saa mange til ham.

Mulig har han, særlig i den sidste Del af sit Ophold i Wittenberg, virket som Manuduktør eller Privatdocent. I ethvert Tilfælde vide vi, at han er optraadt offentlig som Deltager i mange filosofiske og theologiske Disputatser[1], af hvilke i alt Fald én er bevaret, der bærer følgende Titel:

> Exercitationum Theologicarum Disputatio VI, in qua problema Theologicum idque de Prædestinatione vel electione filiorum Dei ad salutem discutiendum proponitur in Acad. Witeberg. auctore & præside Johanne Förstero, SS. Theol. D. & Profess. Publ., resp. Matthia Johannis Medelfardensi Fionia-Dano ad d. XV Oct. Witeb. 1608. 4°.

Stambogsbladene ere, for de rejsende Studenters vedkommende, sædvanlig beskrevne kort før deres (eller Bogens Ejers) Afrejse og yde saaledes jevnlig nogen Oplysning om deres Rejsefærd. Da Antegnelserne imidlertid uden Orden ere indførte rundt om i Bogen, har det været nødvendigt for Oversigtens Skyld at ordne Udtogene efter Affattelsestiden, hvorved man tillige faar Oplysning om de kortere Udflugter til andre Universitetsstæder, som Mads Jensen fra Tid til anden gjorde, idet han dog efter saa-

[1]) Se Testimoniet af 29 Juni 1610 (ndf. S. 8—10).

danne Udflugter atter vendte tilbage til Wittenberg, der var hans egentlige Standkvarter i Aarene 1606—10. I Foraaret 1607 var han saaledes i Leipzig. I Maj og Juni d. A. har han maaske været en lille Tur hjemme for at skaffe Midler til forsat Ophold i Wittenberg, da han ses at have passeret Rostock. I Slutningen af Oktober s. A. rejste han over Berlin til Frankfurt an der Oder, hvor der den Gang var et Universitet, der jevnlig besøgtes af studerende fra Danmark. Men inden Jul var han atter tilbage i Wittenberg, I Foraaret 1608 gjorde han over Dresden en Udflugt til Prag og Carlsbad. I Prag stiftede han Bekjendtskab med Tyge Brahes der endnu værende Slægt, hans Svoger, den ulykkelige Guldmager Erik Lange, hans Svigersøn Frants Tengnagel og hans Søn Jørgen Brahe. Paa Hjemvejen besøgte han Universitetet i Jena, hvor flere Danske studerede. I Juni 1609 gjorde han en Udflugt til Magdeburg og Halberstadt. I Slutningen af August s. A. rejste han over Rostock hjem til Danmark, men vendte dog atter (uvist naar) tilbage til Wittenberg. Hans Ophold her afsluttedes i de sidste Dage af Juni 1610. Det var netop paa den Tid paa Bane, at han med det allerførste skulde kreeres til Magister, da han fra »en høj og hos den danske Konge meget indflydelsesrig Herre« fik et Vink om at vende hjem, hvilket Bud han da ogsaa efterkom. I Anledning af hans Afrejse udstedte det wittenbergske Universitets Rektor følgende Vidnesbyrd, der viser, hvor høj Pris man satte paa ham. Det turde vel ogsaa være et Tegn paa særlig Agtelse, at man lod Testimoniet trykke, saa at Ejeren deraf kunde have flere authentiske Exemplarer at disponere over ved forefaldende Lejligheder.

Rector Academiæ Wittebergensis
M. Erasmus Schmid, Delitianus,
Græcæ linguæ Professor Publicus

Lectori cum debita honoris Præfatione S. D. Nihil ferè est, quod libentius & maiori alacritate animi facere

solemus, quàm si alicujus ex alumnis nostris Virtuti testimonium dare occasio est, præsertim eximiæ alicui et quæ paucorum est. Videmur enim tunc operosi et diuturni laboris nostri fructum aliquem cum publica quasi gratulatione spectantium metere. Ejusmodi autem exemplum & argumentum virtutis nunc etiam datur, Matthias Johannis Medelfardensis ex Fionia Danus. Is quidem in hac Academia quadriennium, et quod excurrit, versatus est, atque ita versatus est, ut, si res ipsius tulissent, optaremus, diutius potuisset cæteris in hac militia specimen Doctrinæ et Virtutis daturus. Et credimus, immo scimus, si arbitrij ipsius fuisset, diutius hic permansisset: quandoquidem hæc schola ita homini placuit, ut cum Rostochiensem, Francofurtanum, Jenensem, Lipsiensem, Pragensem vel ad breve aliquod tempus coluisset, vel obiter perlustrasset, nullam ex omnibus tanti æstimàrit, in quâ tot annos duraret, et ubi Honores etiam & publicum Doctrinæ præmium rogare vellet, si sors ita tulisset. Et nunc quidem in eo ipso erat, ut Collegio Philosophico nomen suum inter Candidatos Magisterii solenniter profiteretur: ipsumque etiam Collegium jamnunc tacito affectu de tali & tanto Candidato sibi gratularetur: quippe qui non tam honores ab eodem petere, quam eidem, doctrina illa sua excellenti, esse honori videbatur. Sed omnis hæc machina ex transverso turbatur, dum a Viro magno et apud Regem suum potente in patriam subito avocatur, tempore plane alieno, et quo (ut diximus) ferrum ipsius, veteri verbo, jam in igni erat. Haud dubie Virtus & Doctrina singularis, quâ nomen et memoria ipsius jampridem in patria inclaruit, hominem ad munus aliquod destinatum retraxit. Nam & ante, quam in Germaniam veniret, Scholæ Suenburgensis Rectorem fuisse intelleximus, atque adeo etiam in Ecclesiâ Christi ibidem Administrum & synergon. Vidimus etiam Testimonium, quod Reverendus Dn. Segidius Georgii, Ecclesiæ ad D. Nicolai Pastor, et Provinciæ Sundsherrit Præpositus, M D C VI istinc profecturo dedit: in quo voce quasi publica testatur ac pro-

fitetur, se totamque adeo Ecclesiam hunc Matthiam Johannis, ob singularem illum candorem, doctrinam, fidem & industriam, non sine interiori animi affectu, immo non sine multorum lacrimis dimisisse. Præterea Senatores Reipub. illius luculentius etiam salarium stipulatos, si operam suam diutius Ecclesiæ vellet addicere. Sed pervicit calor ingenij et præsumptio majoris operæ: ut ista omnia non sane parva magno animo negligeret, & Germaniam, nostramque inprimis Academiam, aliquandiu incoleret, quod in annos (ut diximus) jam quattuor & amplius, singulari cum emolumento et honore sui et patriæ communis fecit: præterque solennes istas lectionum auscultationes, ingenium etiam & industriam multifarijs Disputationum, cum Philosophicarum tum Theologicarum, exercitijs studiose occupavit. Sane, quod in nobis est, hunc Virum bonis litteris & nominatim Daniæ suæ gratulamur: et nostro etiam loco, si fas est, rogamus, omnes ij, in quorum manu est Virtuti pretium statuere, felix hoc Patriæ depositum omni modo commendatum sibi esse patiantur. Ita nos bona fide testamur pariter & optamus, atque hoc judicium nostrum & affectum sigillo Academiæ publico insignivimus, die XXIX. Junij, anno Christiano M D C X[1]).

Efter Hjemkomsten fra Udlandet træffe vi Mads Jensen i Begyndelsen af September 1610 i Kjøbenhavn, hvor en af hans Disciple fra Svenborg, den ved sine Bidrag til Tidshistorien ikke ubekjendte Anders Pedersen Perlestikker, opsøgte ham for at raadføre sig med ham om sine Studier. Paa den Tid havde Mads Jensen sit »Hospitium« hos den bekjendte »Dorthe Docters«, Enke efter Professor, Dr. Anders Lemvig[2]). En Maanedstid senere (15. Oktober) erhvervede han, samtidig med en Del andre unge Mænd, hvoriblandt Anders Christensen Arrebo og Jens Dinesen Jersin, Magistergraden under Professor Hans Jensen Alanus's

---

[1]) Trykt Blad i Kgl. Bibl. (Afskrift i Gl. kgl. Saml. 1076 Fol.).
[2]) Nyt hist. Tidsskr. V, 147 Not. og 150—1.

Dekanat[1]). En passende Stilling aabnede sig for ham, da Sognepræsten i Vejle og Hornstrup, M. Peder Christensen (Riber), døde den 5. December 1610[2]). I Begyndelsen af det følgende Aar kaldtes M. Mads Jensen Medelfar nemlig til hans Efterfølger; 1612 blev han tillige Provst i Nørvangs Herred[3]).

Der er opbevaret et Brev, dat. Vinding 16. April 1611, fra den tidligere nævnte Hr. Rasmus Jensen til Broderen (»Fratri meo dilectissimo, M. Matthiæ Jani, Ecclesie Viellensis pastori fidelissimo«), hvori han meddeler, at deres gamle Onkel (»avunculus«) nys havde mistet sin Hustru, Sara, og derfor var meget nedbøjet. Da Hr. Rasmus ikke vidste, om Broderen kunde faa Tid at komme til Assens (hvor Onkelen synes at have boet), foreslog han ham, at de skulde mødes, enten hos deres Søster Karen i Middelfart eller hos deres Slægtning, Hr. Erik (Pedersen) i Gamborg; han vilde nemlig gjerne tale med Broderen, bl. a. fordi der var kommet ham et Rygte for Øre, om at denne skulde giftes med en Pige, der opholdt sig i et adeligt Hus i Nærheden af Vejle. Herom skriver han saaledes:

»Adfuit mihi studiosus quidam hisce diebus, qui mihi rumores novos retulit de tuo conjugio cum puella quadam, quæ vivit in aula alicuius nobilis etc., quam eius narrationem quamvis ego ut falsam et cum risu accepi, juramento tamen dicta sua confirmare ausus est, addiditque, quod etsi eò animus tuus non inclinet, nobiles tamen velle pro sua authoritate tibi hoc demandare, et suum propositum pro imperio in actum deducere. Apud me fidem hæc non merentur, utpote quod sciam, hasce esse plebeiorum hominum, non nobilium, qui perfectius sunt enutriti

[1]) Personalhist. Tidsskr. III, 133.

[2]) Kirkehist. Saml. 3. R. II, 472 ff. Dansk biogr. Lex. III, 475. Bloch, Den fyenske Geistlh. Hist. I, 612.

[3]) Zwergius, Sjæl. Cler. S. 50.

in pietate et bonis moribus, consvetudines, quod statuant, conjugia aut esse fatalia aut hominum sola voluntate peragi; Deum interea, conjugii authorem et conservatorem, otiosum in Cœlis collocantes. Sed quicquid est, sive verum sive vanum, quod de hisce mihi dictum est, svadeo, ut eius ductum sequaris, qui in aula vivit cœlesti: splendorem aulæ terrenæ te inescare noli permittere, maximè, ut idem studiosus mihi retulit, quod illinc animus tuus abhorreat. Si enim beneficium est talem elocare puellam, conferant illud boni isti nobiles in alium, qui majora apud eos promeruit, quam tu, qui jam primum iis est cognitus. Si autem onus est alicuius humeris imponendum, ferat illud alius, cuius mores et amores perfectius illis sunt cogniti. Neque propter vicinitatem aulæ, aut ea quæ illinc ad te emanare possunt commoda, aliquid de conjugio conclude; nescis enim, quam diu ibi pedem figes[1])«.

Saa vidt Hr. Rasmus Jensens forstandige Raad til Broderen i Ægteskabssagen. Det antydes ikke i Brevet, hvad det var for en Herregaard, hvorfra Tilbudet var udgaaet, men man kommer uvilkaarlig til at tænke paa Herregaarden Grundet[2]), da to Blade i den tidligere omtalte Stambog ere daterede fra dette Sted (i Marts 1612). M. Mads Jensen har neppe faaet den ham tiltænkte Hustru; men inden Udgangen af Aaret 1611 indtraadte han i Ægteskab med den 20aarige Inger, Datter af Borgmester Jakob Let i Odense.

I Vejle vandt M. Mads Jensen megen Anseelse som Ordets Forkynder. Byens Borgmester, Clemend Sørensen, der har efterladt sig nogle Optegnelser fra hin Tid, siger om ham, at »han var en meget velbegavet Prædikant[3])«. Og da Borgerne i Odense vilde have ham til deres Præst, var det nær kommet til en Krig mellem de to Byer. Herom

---

[1]) Original i Thottske Saml. 1086, Fol.
[2]) Ejedes den Gang af den adelige Familie Vind.
[3]) Gaarmann, Efterretninger om Veile, S. 73.

fortæller M. Mads Jensens ovennævnte Discipel, Anders Pedersen Perlestikker, følgende: »Der Mester Laurits Sømmer udi Odense var hensovet[1]), kaldede Odense Borgere Mester Mads fra Vejle til Odense at være Sognepræst til Graabrødre Sogn; hvilket fortrød Vejle Borgere, hvorfor de anklagede hannem for Kongl. Majestæt, at han var dragen fra dennem uden Sag. Odense Borgere sagde sig at have saadant Privileg og Frihed, at kalde en Præst, hvo de vilde. Mester Mads undskyldte og erklærede sig, at han ikke havde begjæret at drage fra Vejle Borgere, mens Odense Borgere havde selv kaldet hannem. Dommen blev gjort, at han skulde drage tilbage igjen fra Odense til Vejle. Og fik [ɔ: havde tidligere faaet] fornævnte M. Mads sit første Giftermaal udi Odense med en af Jacob Letts Døtre[2])«. Den sidste Bemærkning indeholder maaske Forklaringen, hvorfor M. Mads Jensen havde haft Lyst til at ombytte Vejle med Odense. Men efter ovenstaaende Beretning fra en samtidig, der tilmed var nøje kjendt med ham, maa man antage, at hans Ophold i Odense har været af meget kort Varighed. Der berettes dog, at hans Navn med andre Præsters i sin Tid fandtes indbrændt i en Rude i den forrige Provsteholig i Odense[3]).

I Februar 1614, da det store Møde af Rigsraader og Bisper holdtes paa Koldinghus under Kong Christian IV's Forsæde for at dømme i Sagen mellem Dr. Hans Povlsen Resen og M. Oluf Kock, var Dr. Mads Jensen tilstede i Kolding, som det fremgaar af de Mindeord, som flere af Bisperne ved denne Lejlighed have skrevet i hans Stambog. Da Kock som bekjendt blev afsat, er det formodentlig ved samme Lejlighed blevet foreløbig afgjort, at M. Mads Jensen skulde være hans Eftermand. Nok er det i ethvert

---

[1]) Magister Laurits Jørgensen Sommer, Sognepræst ved Graabrødre Kirke i Odense, døde 25. August 1613 (Bloch, Den fyenske Geistlh. Hist. I, 611).

[2]) Nyt hist. Tidsskrift V, 146 f.

[3]) Bloch, anf. Skr. I, 618.

Tilfælde, at der under 26. Maj 1614 udgik et Kongebrev til »Mester Mads, Sognepræst udi Vejle[1]« af følgende Indhold: »Vider, at vi naadigst haver Eder forordnet og tilskikket herefter at skulle tjene Menigheden til S. Nicolai Kirke for en Sognepræst udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn. Thi bede vi Eder og ville, at I retter Eders Lejlighed efter, med det allerførste at være udi forskrevne vor Kjøbsted Kjøbenhavn tilstede, der sammesteds efter vor naadigste Anordning samme Kald at annamme og det siden fremdeles betjene« [2]).

Som Præst ved Nicolai Kirke forrettede Dr. Mads Jensen Christian IV's og Kirsten Munks »morganatiske« Ægtevielse. Herom beretter Holberg følgende i sin Danmarks Historie under 1615: »Ægteskabet gik i en Hast for sig paa Lunde Bispegaard i Skaane, saa at ingen vidste noget derom, førend Hans Majest. selv erkyndigede Rigets Raad saadant. Vielsen skete af Nicolai Sognepræst i Kjøbenhavn, Mag. Mads Jensen, hvilken hid hen var forskreven, med saadan Ceremoni, at Kongen rakte hende sin venstre Haand, og hun igjen Kongen den højre, som brugeligt er i de ulige Giftermaal«. Dette er siden gjentaget af forskjellige og da særlig af M. Mads Jensens Biografer (Zwergius, Bloch og Cawallin). Men er det rigtigt? I den Ligtale, M. Christen Sommer, Præst i Tyrsted og Uth, 1658 holdt over Fru Kirsten Munk siges: »Lod Hs. Kgl. Maj. Ao. 1615 den 14. Mart. ved en Skrivelse hende til sin Ægtefælle begjære udaf hendes hjertekjære Moder, hvilken kongelige Begjæring den salige Frue ingenlunde vidste at kunne udslaa, mens den antog for en sønderlig Naade og stor Lykke, derfor gjerne i al Underdanighed derudi villigede, og

[1]) Af denne Betegnelse fremgaar det altsaa med Vished, at hans Kaldelse til Odense er bleven annulleret, hvad hverken Zwergius, Bloch eller Wiberg have haft Rede paa. Den sidste lader hans Eftermand i Vejle blive beskikket 12. Aug. 1613, hvilket da heller ikke kan være rigtigt.

[2]) Nielsen, Kbhvns. Diplom. V, 24.

holdt Hs. Kgl. Maj. sit Bilager samme Aar paa Frederiksborg Slot den 31. Decembris[1]. Fortællingen om, at Præsten fra Nicolai Kirke blev hentet over til Lunds Bispegaard for at vie Kongen, forsvinder altsaa af Historien. Dog er det alligevel sandsynligt, at Vielsen er forrettet af Mester Mads. Vel kunde man mene, at denne Forretning maatte tilfalde Kongens Hofpræst, men da Christian IV paa den Tid ikke havde nogen saadan[2], falder Indvendingen bort, saa meget mere som det er bevisligt, at ogsaa M. Mads Jensens Formand ved Nicolai Kirke, den tidligere nævnte M. Oluf Kock, havde betjent den kongelige Familie, idet det nemlig var ham, der 1612 havde berettet Dronning Anna Catharine paa hendes yderste. Man behøver derfor ikke, som nogle have gjort, at antage, at Mester Mads har staaet i et særligt Forhold til Kirsten Munk eller hendes Slægt. Han udførte Forretningen simpelt hen paa Embeds Vegne, fordi Sognepræsten ved Nicolai Kirke vikarierede som kgl. Confessionarius, naar der ingen særlig Hofpræst var. Men vel er det muligt, at den Omstændighed, at han havde viet Kongen, har bidraget til hans senere Forfremmelse.

Som Præst ved Nicolai Kirke opnaaede Dr. Mads Jensen et anset Navn. Sivert Grubbe fortæller i sin Dagbog: »Den 7. April 1616 var jeg tilligemed Kansleren (Chr. Friis til Borreby) til Borgmester Christen Albertsens Begravelse i S. Nicolai Kirke og hørte der for første Gang M. Mads Jensen prædike. Om ham sagde Kansleren: Denne Prædikant kan med Ret og Skjel kaldes en dansk Taler«[3]. Da Christian IV efter Hofpræst, M. Hans Michelsens Kaldelse til Biskop i Odense[4] ikke havde antaget nogen ny Hofpræst, fulgte M. Mads Jensen i Juli 1616 Kongen til Herre-

---

[1]) Bang, Saml. af nytt. og opbygg. Materier I, 302. S. Birket Smith, Leonora Christine, Grevinde Ulfeldts Hist. I, Anm. S. 1

[2]) Se Grundtvig, Meddel. fra Rentekammer-Archivet. 1872, S. 179.

[3]) »Orator Danicus«. Danske Mag. 4. R. IV, 44.

[4]) Han aflagde Bispeeden 2. Juli 1616.

dagen i Oslo. Kansler Christian Friis, der var med i Kongens Følge, blev paa denne Rejse syg til Døden. Under disse Forhold var Mester Mads hos ham paa det sidste, førte mange Samtaler med ham — mest paa Latin — om religiøse Emner og beredte ham til hans Bortgang fra Verden. Siden holdt han Ligprædiken over ham, 19. Aug. 1616, i Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvilken Tale Aaret efter udkom i Trykken[1].

Selv havde M. Mads Jensen ikke længe før lidt et smerteligt Tab, idet hans 25aarige Hustru, Inger Jakobsdatter Let, der allerede havde født ham tre Børn, døde 14. April 1616 i Barselseng med det fjerde, uden af være bleven forløst. Ifølge et Sørgeprogram, som Universitetet udstedte over hende, var hun født i Odense 1591 og havde Bryllup 1611. Det antages, at Efterretningen om, at hendes Mands Broder, den tidligere nævnte Hr. Rasmus Jensen i Vindinge, var død 27. Marts 1616, har haft en meget ubeldig Indflydelse paa hende og har fremskyndet en utidig Fødsel[2]. Hendes Ægtefælle satte hende et smukt Minde i Nicolai Kirke[3].

Den Yndest og Anseelse, M. Mads Jensen havde erhvervet paa de højeste Steder, bevirkede ikke blot, at Venner og Bekjendte henvendte sig til ham, naar noget skulde udvirkes hos Regjeringen[4], men ogsaa at han 9. Oktober 1616 kaldtes til Hofprædikant og kgl. Confessionarius, hvorpaa han ikke længe efter (8. Januar 1617) forlenedes med et Kannikedømme i Roskilde[5].

[1]) Hos Bricka og Gjellerup, Den danske Adel i det 16. og 17. Aarh. I, 151 ff. er den Del af Talen, der indeholder Kanslerens Personalia, aftrykt. Særlig berettes udførlig om M. Mads Jensens mærkelige Samtaler med den døende Mand.

[2]) Resen, Inscript. Hafn. p. 168—9. Zwergius, S. 547.

[3]) Programma funebre (forfattet af D. Oluf Worm) i Rostgaardske Saml., 121 Fol., (p. 41).

[4]) Se Tillæg, Nr. 2.

[5]) Sjælandske Registre, Nr 16, Fol. 224 og 232.

Som Hofprædikant havde han Bolig ved Frederiksborg, hvor Kongefamilien mest opholdt sig. Den 1. Oktober 1617 indtraadte han i nyt Ægteskab med en adelig Jomfru, Margrete Torlofsdatter (Datter af Torlof Knudsen), som af Laurids Udsen, Slotsherre paa Skanderborg, var bleven ham tilsagt; Kongen kostede deres Bryllup[1]. Heller ikke dette Ægteskab blev af lang Varighed, da Fru Margrete døde 26. Januar 1619, efter at hun Juledag 1618 havde født en Søn, der døde 3 Dage efter Fødselen. Hun jordedes med Barnet i Herlev Kirke ved Frederiksborg, hvor fornemme Familier fra Frederiksborg søgte deres Gravsteder, fordi Begravelser ikke maatte finde Sted i Slotskirken, og Byen Hillerød ikke havde nogen egen Kirke. Hendes Ægtefælle satte et Epitaphium med en længere latinsk Indskrift over hende[2].

Da Rigsraad Breide Rantzow, Statholder i Kjøbenhavn, døde 10. Januar 1618, blev M. Mads Jensen opfordret til at holde Ligprædiken over ham, skjønt Sognepræsten ved S. Nicolai Kirke, Mag. Anders Christensen Arrebo, i hvis Sogn den afdøde havde boet, paa det sidste havde været hos ham og berettet ham. Begravelsen foregik fra S. Nicolai Kirke den 25. Januar, og Ligtalen (over Es. 3, 1-5) udkom samme Aar i Trykken. Tilegnelsen til den afdødes Børn og Svigerbørn er dateret: Fredericksburg 23. April 1618.

Rimeligvis har Mads Jensen i sin Egenskab som Hofprædikant oftere ledsaget Kongen paa hans Rejser. I ethvert Tilfælde træffe vi ham i Februar 1619 i Varbjerg, hvor Christian IV havde en Sammenkomst med Gustav Adolf. M. Mads Jensen prædikede her i Fastetiden, og Sivert Grubbe har i sin Dagbog antegnet de Emner, han behandlede[3].

---

[1]) Hofman, Danske Adelsmænd III, 265. Tab. I den latinske Gravskrift kaldtes hun Margarita Torlovia.

[2]) Zwergius, S. 548.

[3]) Danske Mag. 4. R. IV, 58.

Den Yndest, M. Mads Jensen nød som Hofpræst, gjorde ham saa at sige selvskreven til en højere Stilling, naar en saadan tilbød sig. Den 4. November 1619 døde Biskoppen i Lund, M. Povl Mortensen Ostrup, og det laa da nær for Stiftets Gejstlighed at henvende deres Opmærksomhed paa Kongens Hofpræst, da de kunde være temmelig visse paa her ikke at møde nogen Modstand fra de højeste Steder. Det er ogsaa vel muligt, at Kongen ligefrem har givet dem Anvisning paa M. Mads Jensen Medelfar. Nok er det, at denne blev valgt og den 23. Februar 1620 aflagde Superintendenteden til Kongen[1]), hvorpaa der udstedtes følgende Bestalling for ham:

Vi Christian IV (osv). gjøre alle vitterligt, at efterdi os elsk. hæd. og højl. Mand M. Mads Jensen, vor Hofprædikant, er nu udvalgt og kaldet til Superintendent at være udi Lunde Stift efter afg. M. Povel Mortensen, som tilforn var Superintendent der sammesteds, og forskr. M. Mads Jensen nu haver gjort os sin Ed, samme hans betroede Embede og Kald af hans yderste Formue kristeligen, troligen, gudfrygteligen og ustraffeligen at skulle forestaa: Da ville vi med dette vort aabne Brev have bevilget, samtykt og stadfæstet forskr. M. Mads Jensen, Superintendent at være udi forskr. Lunde Stift, og til samme Kald at skulle have, nyde og beholde al hvis Rente og Rettighed, en Superintendent der sammesteds er tillagt, og skal han derimod være forpligtet, sit Embede og Kald troligen og redeligen at forestaa, som en kristelig Superintendent bør at gjøre, og have flittig Opseende med, at Guds Ord prædikes og læres rent og purt allevegne udi Stiftet. Desligeste, at Skolerne med gode og skikkelige Personer til Skolemestere, som Ungdommen udi Gudsfrygt og boglige

---

[1]) Chr. IV's Dagbog i Nyerups Mag. for Reiseiagttagelser IV, 485. Hvad der i Ny kirkeh. Saml. VI, 89 siges om Mads Jensen Medelfars Kaldelse til Biskop (og navnlig det urigtige Aarstal) bør rettes efter det ovenstaaende.

Kunster retteligen kan opdrage, blive forsørgede, og at altingest med Religionen ganske skikkeligen og ordentligen tilgaar efter Ordinansen, og udi Visitats og anden Bestilling, som hans Kald og Embede udfordrer, sig flitteligen og uforsømmeligen lader befinde. Thi bede vi og byde alle Provster, Sognepræster, Sognedegne og alle andre gejstlige udi forskr. Lunde Stift at holde og kjende forskr. M. Mads Jensen for eders Superintendent, og at I værer hannem paa hans Embeds Vegne i alle tilbørlige Sager hørige og lydige. Ladendes det ingenlunde. Givet Hafniæ 2. Martii Ao. 1620[1]).

Samme Dag, som ovenstaaende Bestalling udstedtes, udgik der ogsaa et kongeligt aabent Brev til alle Undersaatter, Fogeder, Lensmænd, menige Adel og Ridderskab i Lunde Stift om at yde M. Mads Jensen al fornøden Bistand til hans Bispeembedes Fremme[2]). Den paafølgende 2 April, 5te Søndag i Fasten, indviedes han i Lunds Domkirke til sit ny Embede af Sjælands Biskop, Dr. Hans Povlsen Resen[3]).

Endnu er bevaret en lille Række Breve, skrevne især af skaanske Præster til M. Mads Jensen i den allernærmeste Tid, efter at han var bleven Biskop, og hvori man dels ønsker ham til Lykke og udtaler sine gode Forhaabninger om hans Virksomhed i Stiftet, dels forelægger ham forskjellige Sager, hvis Afgjørelse var udsat paa Grund af Ledigheden i Bispesædet[4]).

Efter Indbydelse tog M. Mads Jensen den 20. Juli 1620 den theologiske Doktorgrad ved Kjøbenhavns Universitet, efter at han den forudgaaende 11. Juli havde fungeret som Respondens ved Biskop Resens »Dissertatio

---

[1]) Skaanske Registre, Nr. 4, Fol. 165.
[2]) Skaanske Registre, Nr. 4, Fol. 166.
[3]) Bloch, Den fyenske Geistlh. Hist. I, 614. Danske Mag. 4 R. IV, 61 (her er Ordinationsdagen mindre rigtig angiven som 3. Apr.).
[4]) Se Tillæg, Nr. 5—10.

III de gratia universali contra Piscatorem«. Sammen med ham kreeredes ogsaa Biskop Iver Hemmet fra Ribe, Biskop Hans Vandal fra Viborg samt Hofpræst M. Peder Klavsen Sture til Doktorer i Theologien[1]. Samme Aar aflagdes Dr. Mads Jensen med et Kanonikat i Lund, da det omtrent fulgte af sig selv, at Biskoppen maatte være Medlem af Kapitlet i sin Stiftsstad. — Endnu kan omtales, at Dr. Mads Jensen den 29. Oktober 1620 for tredie Gang havde Bryllup, denne Gang med Mette, Datter af den rige og ansete kjøbenhavnske Borgmester Michel Vibe, i hvilken Anledning den i sin Tid navnkundige Latindigter Willich Westhoff, der var Medlem af Lunds Kapitel, hædrede Brudeparret med et højt stemt Epithalamion[2]. Til den nævnte ret ejendommelige Personlighed[3] traadte Biskoppen i det hele i det venskabeligste Forhold. Den 30. Juli 1623 holdt han Ligtalen over Westhoffs (første) Hustru, Fru Anne Sparre[4]. Senere var Sønnen Frederik Westhoff Biskoppens Foged[5].

Om Dr. Mads Jensen Medelfars Levned og Virksomhed i de 17 Aar, han beklædte Lunds Bispestol, kunde der være meget at fortælle, hvis man vilde gaa i det enkelte, da man endnu har denne Biskops (ligesom hans Forgjængers) Visitatsbog eller de Optegnelser, han gjorde, naar han visiterede i sit udstrakte Stift, der jo omfattede Skaane, Halland, Bleking og Bornholm[6]. Tillige findes der i Sivert Grubbes Dagbog talrige Notitser om kirkelige

---

[1]) Bloch, anf. St. Rørdam, Hist. Kildeskrifter II, 721.

[2]) W. Westhovii Poemata II, 126.

[3]) Hos Wad, Medd. om Rektorerne paa Herlufsholm, S. 17—48, findes en Biografi af Willich Westhoff von Westhofen.

[4]) Danske Mag. 4. R. IV, 67.

[5]) Som saadan omtales han 1631 (Herredags Dombogen).

[6]) Originalen findes nu i Rigsarkivet; talrige Notitser hos Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne I—V, ere uddragne af den; men den fortjente vistnok i sin Helhed at offentliggjøres af en skaansk Videnskabsmand. Prøver ere meddelte hos Hübertz, Bornholm, S. 567 ff., og i mine Hist. Saml. og Studier I, 84 ff.

Handlinger (særlig Begravelser af adelige Personer) udførte af Biskoppen, paa hvem Grubbe, der var Lensmand paa Malmøhus og Stiftslensmand i Lunds Stift, satte overordentlig stor Pris, og for hvem han nærede et varmt Venskab[1]). Af Hensyn til, at Lunds Stift nu ikke mere hører til den danske Kirke, fatte vi os dog kortere om disse Forhold, end vi ellers vilde have gjort.

Det almindelige Indtryk, vi faa, er, at Dr. Mads Jensen har været en dūelig og omhyggelig Tilsynsmand, maaske lidt mindre skarp i Formen end hans Forgjænger[2]), men dog myndig nok, til at han derved kunde paadrage sig adskillige Ubehageligheder, der nedenfor skulle omtales. Hans Prædikemaade synes at have været mere allegoriserende end ellers sædvanligt paa hans Tid, og han viser sig saaledes som en Bebuder af et Omslag i Prædikemaaden, nærmest efter fremmed Mønster. Han valgte derfor fortrinsvis sine Texter af det Gl. Test., der begunstigede den allegoriserende Maade. Maaske det Ry, han var kommet i som en udmærket Taler, netop grundede sig paa det ny og derfor interessante, der var i hans Prædikemaade. I sin Visitatsbog har han et Steds antegnet, at da han 1622 visiterede i Munkelyngby, benyttede han som Text Højsang. 5, 2 og talte om, »hvorledes Brudgommen klapper (banker) paa Brudens Dør med Lovens, Evangeliets, Korsets (legis, lucis, crucis), Dødens og Dommens Hammer[3])«; og det er kjendeligt, at han ogsaa i andre Taler har disponeret sit Emne paa lignende Maade. Ligesom andre Bisper i det 17. Aarhundredes første Halvdel var han meget søgt som Taler ved kirkelige Højtider (Bryllupper, Begravelser) i adelige

---

1) Se Danske Mag. 4. R. IV, 62—63.

2) Se dennes Levnedsbeskrivelse i Dsk. biogr. Lex. I, 31. I Thottske Saml. 1056, Fol. findes et Brev af 8. Marts 1616 fra Biskop Povl Mortensen til Provst Jens Pedersen, Præst i Morup i Halland, der vidner om den store Skarphed, hvormed Biskoppen i sine Ord tugtede Almuens Ugudelighed og Gjenstridighed.

3) Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne. I, 39.

Huse. En Del saadanne Taler af ham ere ved de paagjældende Familiers Foranstaltning udgivne; men mange andre har Biskoppen holdt foruden dem, der udkom i Trykken [1]).

Den betydningsfuldeste kirkelige Handling, Dr. Mads Jensen som Biskop foretog, var uden Tvivl Indvielsen af den skjønne Kirke, som Christian IV havde ladet bygge i den af ham anlagte Fæstning Christiansstad paa Alløen i Helgeaa [2]). Kirkens Bygning havde staaet paa i henved 10 Aar; Indvielsen, der vistnok var forsinket ved Krigsforholdene, som ogsaa holdt Kong Christian borte fra Højtideligheden, foregik 8. Juni 1628 [3]). Fem Aar efter udgav Biskop Mads Jensen en meget udførlig Beskrivelse af hele Indvielsesakten under følgende Titel:

> Encœnia Sacra, Christelig Indvielsis Prædicken, Effter ... Her Christian den Fierdes ... Befalning forrettet Hellig Trefoldigheds Søndag vdi ... Hellig Trefoldigheds Kircke i den Kongelige Christian-Stad i Vilandsherridt wdi Skaane ... 8 Junij 1628. Ved Matz Jensøn Medelfar, Theolog. Doct. Superintendent ofuer Skaane Stift. [Kbh. 1633. 4°].

Fortalen til Hr. Jørgen Urne til Alslev, Danmarks Riges Raad og Marsk, ($3^1/_2$ Ark) indeholder blandt andet en Udsigt over de vigtigste kirkelige Begivenheder i Danmark i Christian IV's Tid. Den er dateret: Lund 25. April 1633, og den slutter med en »Fortegnelse paa de fromme e. v. Adels-

---

1) Zwergius, S. 551 f. Worms Lex. I, 492 f. Bloch, I, 622 f. Danske Mag. 4. R. IV. 62. 64 68. 74. 77. 78. 79. 83.

2) Se F. R. Friis, Trefoldighedskirken i Christiansstad. Kbh. 1887. Her findes S. 17 den kgl. Befaling af 28. Apr. 1628 til Dr. Mads Jensen om ved første Lejlighed at indvie Kirken.

3) Præsten i Christiansstad, M. Jørgen Christoffersen, havde Juledag 1626 paa egen Haand foretaget en Art Indvielse af Kirken, til Kongens store Mishag, hvorfor senere — efter nogen Vaklen — en ny Indvielse blev bestemt. (Bricka og Fridericia, Chr. IV's egenh. Breve, II, 135.

personer, hæderlige, høj- og vellærde Provster og Præster, vise og velagte Borgmestre og Raadmænd«, som vare tilstede ved Kirkens Indvielse. Derpaa følger en Række Æredigte til Forfatteren, nemlig af Willich Westhoff, Dr. Niels Foss, M. Mogens Grave, M. Michel Mouritsen (Stavanger), der alle vare knyttede til Kapitlet eller Gymnasiet i Lund, og af Præsterne M. Jørgen Jakobsen Grave i Aasum (Aasheim) og M. Peder Pedersen, Præst i Aahus og Provst i Vilands Herred. Endvidere findes et meget smukt, kobberstukket Billede af Forfatteren og et latinsk Skema over de fast utallige Delinger og Underafdelinger i den derefter følgende Indvielsestale, hvorved den bliver maaske det mærkværdigste Exempel, man hos os har, paa en indtil det yderste gjennemført Leddeling af en kirkelig Tale.

Beskrivelsen af Indvielsen er ikke uden Interesse. Biskoppen assisteredes af de tre nærmest boende Herredsprovster, M. Jørgen Christoffersen, Provst i Gers Herred og Præst i Christiansstad, Hr. Anders Sivensen, Provst i Vilands Herred og Præst i Østerløv, samt Hr. Niels Pedersen, Provst i Gjønge Herred og Præst i Melby og Tjørnerup. Skolens Disciple havde indøvet de Svar, der skulde gives af Choret. Navnlig fremhæves den smukke Virkning, det gjorde, da en »Discantist med en extraordinær høj, ren og velklingende, skjøn og bævende Stemme«-sang: »Hellig er Gud, vor Herre Zebaoth«, hvilket tre Gange blev gjentaget, hvorpaa Choret og Menigheden faldt i: »Som haver al Jorden fyldt med meget godt« osv.

Biskoppens Skrud var en Levning fra de gamle Ærkebispers Tid og beskrives saaledes: »Over en skjøn, nyberedt, hvid Messeskjorte var hængt en lang kostelig Pallium eller Chorkaabe af Gyldenstykke, hvorpaa fandtes adskillige bardyrede Billeder i Tavler af Guld, og deriblandt Johannis Baptistæ og Evangelistæ Billeder, hvormed der fulgte et Humerale, paa hvilket vare mange skjønne bardyrede Stykker i Guld og Silke, blandt andre Herrens sidste Nadvere, Jesu Korsfæstelse og Nedtagelse af Korset. Derhos var et

Pectorale, paa hvilket var stukket med Guldtraad i stort Mynster: Help Jhesus, Amen«.

Efter at de egentlige Indvielsesceremonier med dertil hørende Responsorier og Salmer vare til Ende, besteg Biskoppen Prædikestolen og talte over Dagens Text (Jesu Samtale med Nikodemus). Den trykte Tale udgør omtrent 300 Kvartsider. Først fremstilles i stor Udførlighed det jerusalemske Tempels Historie; ogsaa andre Tempel- og Kirkebygninger nævnes; særlig dvæles ved Christian IV's Virksomhed for at opføre og smykke Kirker, og en omstændelig, i det enkelte gaaende Beskrivelse af den ny Kirke i Christianstad gives. Siden følger en udførlig Fremstilling af Tempel- og Kirkevielsen i det gamle og ny Testamentes Tider, med Polemik imod en Del af de Ceremonier, der brugtes af Papisterne. Saa bredt har Forfatteren anlagt sin Tale, eller i det mindste den trykte Gjengivelse af samme, at han faar Lejlighed til at gjennemgaa større Partier af den bibelske Historie og den kristelige Troslære med en saa rigelig Anvendelse af Skriftsteder og Citater af Kirkefædre og andre Skribenter (for en stor Del paa Latin), at deres Tal beløber sig til mellem ét og to tusinde.

Hvorledes noget Menneske har kunnet holde en saadan Tale, eller en Menighed holde ud at høre den — det forstaa vi ikke. Da Talen først udkom 5 Aar efter, at den var holdt, maa man imidlertid antage, at Forfatteren ved Bearbejdelsen af sit Udkast i høj Grad har udvidet det; men selv under denne Forudsætning maa Talen have optaget mange Timer. Som den nu foreligger, ligner den meget mere en lærd Afhandling end en Prædiken og giver egentlig ingen Forestilling om den Veltalenhed, der tillægges Dr. Mads Jensen Medelfar, uden for saa vidt der maa have hørt en overordentlig Hukommelse til for at memorere et saadant Foredrag, og en ualmindelig legemlig Begavelse som Taler, dersom denne Prædiken ikke skulde virke aldeles mortificerende paa Tilhørerne. Efter Prædiken

fulgte hvad Forfatteren kalder »en lille Bøn (precatiuncula) paa 11 trykte Kvartsider; derpaa blev »Te Deum laudamus« afsunget, hvorpaa Biskoppen consecrerede og administrerede Nadveren for Menigheden; derefter fulgte en ny, i Dagens Anledning forfattet Bøn, og tilsidst (efter at Biskoppen havde lyst Velsignelsen) to 8stemmige »Moteter« med latinsk Text. Gudstjenesten begyndte Kl. 7 om Morgenen, men Efterretning mangler om, naar den endte. Efter det foreliggende skulde man tro, at den har udfyldt hele Dagen.

Det følger omtrent af sig selv, at Dr. Mads Jensen som Biskop har haft Del i de betydeligere kirkelige Foranstaltninger fra hans Tid. Vi skulle her blot nævne, at han ifølge kgl. Befaling deltog i den Revision af Universitetets gamle Bestemmelser, der førte til Udstedelsen af de saakaldte »Novellæ Constitutiones« af 18. Maj 1621[1]. Med flere Biskopper og Theologer indkaldtes han til at møde i Kjøbenhavn 10. Januar 1629, for at gjøre Udkast til en Forordning, der skulde hjælpe til at fremme Kirketugt, Gudsfrygt og Sædelighed. Udbyttet af Forhandlingerne blev den bekjendte store »Forordning om Kirkens Embede og Myndighed mod ubodfærdige, samt om adskillige Gejstlighedens Forhold[2]«. I Februar 1631 fik Landets Biskopper Befaling om hver især at gjøre Forslag om Tillæg til Kirkeordinansen. Dr. Mads Jensens Forslag og Bemærkninger vise, at han med megen Iver har omfattet Opgaven, og at han har gjort opmærksom paa en Række Punkter, med Hensyn til hvilke Kirkeordinansens Bestemmelser trængte til nærmere Forklaring[3]. I Sagen mod Sværmeren Hartvig Lohman var Lunds Biskop i April 1635 en af de tilforordnede Dommere[4], uden at vi derfor med nogen Vished

---

1) Slange, Christian IV's Hist., S. 458. Danske Mag. 5. R. I, 45 ff.
2) Rørdam, Danske Kirkelove III, 136 f. 140 ff.
3) Kirkehist. Saml. 3. R. II, 92 ff., samt det ndf. under Nr. 15 meddelte Tillæg.
4) Kirkehist. Saml. 3 R. V, 40—9.

kunne sige, om han har haft Indflydelse paa, at det lykkedes at bringe Lohman til at tilbagekalde sine Vildfarelser, et Resultat, som vel snarest kan tillægges den theologiske Overlegenhed, som Dr. Mads Jensens gode Ven, Professor Jesper Brochmand, besad.

Det er ovenfor antydet, at der er Tegn til, at Dr. Mads Jensen har været en Mand, der med ikke ringe Kraft gjorde sin Embedsmyndighed gjældende. En saadan Optræden kunde vel ved mange Lejligheder være paa sin rette Plads, hvorom Biskoppens Visitatsbog synes at give Vidnesbyrd[1]; men det lader dog til, at han til Tider er gaaet videre, end heldigt var for ham selv eller andre. Det tager sig saaledes ikke godt ud, at ovennævnte Lensmand Sivert Grubbe paa et Møde i Lunds Kapitel 18. April 1626 maatte søge at mægle Fred mellem Biskoppen og Sognepræsten ved Lunds Domkirke, Provst Torben Hasebard[2]). Vi kjende vel ikke nærmere til Stridsemnet; men et Skudsmaal, som Biskoppen i Anledning af Striden lod sig give af Lunds Kapitel og Stadens Borgmestre og Raad, lader dog formode, at han er optraadt paa en saadan Maade overfor Sognepræsten, at denne har fundet sig foranlediget til Besværinger over Biskoppens Embedsførelse. Vi kunne ikke have nogen Mening, om Klagen har været begrundet; men det Testimonium, Biskoppen erhvervede, tyder paa, at han ved Siden af sin øvrige Embedsgjerning har været flittig til at prædike. Da det saaledes formentlig giver et uforkasteligt Bidrag til hans Biografi, skal det her meddeles[3]):

Kapitlet i Lund samt Borgmester og Raad ibid. gjøre vitterligt, at Aar efter Guds Byrd 1626, Fredagen den 23

---

[1]) Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne I, 39.

[2]) Danske Mag. 4. R. IV, 73. Cawallin, I, 220.

[3]) Efter en Afskrift, indført i Herredagsdommen af 1631 mellem Biskop Mads Jensen og Kanniken Hans Ottesen, der nedenfor skal omtales.

Junii, først paa Lunds Kapitel, dernæst paa Lunds Raadstue fremkom hæderlig og højlærd Mand, Doctor Mads Jensen, Superintendent over Lunde Stift, hans fuldmægtige Foged, velagt Jens Pedersen, og var først Kapitels Vidne, dernæst et Raadstuevidne af os samtligen begjærendes, anlangendes hvorledes velbem. hæd. og højlærd Mand Dr. Mads Jensen haver sig anstillet i Lærdom og Levned, i Guds Hus og i sit eget Hus, saa vel som hos alle andre ærlige Folk uden sit Hus i deres Omgængelse: hvilket vi ikke vidste hannem at benegte, men hannem det gjerne og godvilligen meddeler. Thi først angaaende hans Bestilling og Embede med Kirketjenesten her hos os: da haver han meget flittig tjent Menigheden med Prædiken og Lærdom, mere end nogen hans Formænd i vor Tid. Først at agte de høje Fester, da haver han undertiden prædiket én Dag tvende Gange tilsammen, til Højmesse og Aftensang, undertiden to Dage efter hverandre; item udi almindelige Bededage haver og nogle Tider prædiket den første Bededag i én Kjøbsted, den anden Bededag i en anden Kjøbsted, og paa den tredie, i den tredie Kjøbsted, vel paa de Tider, Vejen og Vejrliget haver været meget ondt. Og sidste Gang Bededage holdtes, prædikede tvende Bededage efter hverandre i Lunde Domkirke. Og det ikke alene, men end ogsaa idelig de mange sædvanlige Søndage. Item i Uge-Prædiken, og sønderlig i Faste, undertiden 3 Dage efter hverandre, haver holdt Kirketjeneste med Prædiken vedlige. Og naar Sognepræsten ikke haver været tilstede, og Sakramentet skulde uddeles, haver han for Alteret ofte med Kapellanen det uddelet. Og i saadanne forskrevne Maade haver han langt mere end nogen hans Formænd været besværet med Sognepræstens Arbejde i hans Fraværelse, hvorfor vi saa vel som den ganske Menighed, der hører hannem meget gjerne, betakker hannem storligen og ønsker af Gud, at det maa gaa hannem vel. Hvis (ɔ: hvad) hans Liv og Levned er anlangende, med god og christelig Omgængelse, som han haver haft med os inden Kapitels Døre

og ellers udenfor, siden han hidkom, gjøres ej fornøden meget at skrive om; thi hverken vi selv haver erfaret, ikke heller af andre hørt, høje eller lave, gejstlige eller verdslige, andet, end han jo, som saadan en ærlig og oprigtig, hæderlig Mand egner og vel anstaar i alle Maader, haver sig forholdet, og haver været ønskelig i enhver ærlig Godtfolks Omgængelse. Men hvor (ɔ: hvad) Mester Torben og hans Hustru kort forleden haver paa Kapitlet om den gode Mand Bispen foregivet, dog ikke endnu med et eneste Vidne gjort det bevisligt, men Bispen siden der imod haver ført mange vigtige Vidnesbyrd, hvormed han haver sig erklæret, som os vitterligt er, der haver overværet denne Rettergang paa Kapitlet: der over kunne vi ikke andet end os storligen at undre. — Dette er vores Sandheds Bekjendelse om forskrevne hæderlige Mand. Og til ydermere Stadfæstelse haver vi ladet trykke Kapitels saa og Stads Secret her nedenfor. Actum Lund die et loco ut supra.

Senere kom Biskop Mads Jensen i en ubehagelig Strid med en af Kapitlets Medlemmer, ved Navn Hans Ottesen[1]. Anledningen var følgende. Den 28. August 1628 blev en Præsteenke, Kirsten Hr. Hennings[2], begravet i Lund med en Del Højtidelighed, særlig lang Ringning med flere af Domkirkens Klokker. Dette stødte Biskoppen, som ikke havde gode Tanker om denne Kvinde. Ved et Kapitelsmøde, som fandt Sted Dagen efter, udtalte han derfor (efter Forhandlingernes Afslutning) i skarpe Ord sin Misbilligelse deraf, og lod blandt andet de Ord falde: »Man skulde betænke sig, før man fordrister sig til at lade Ligene begrave med alt for lang Ringen, for mange Klokker osv. Kongens Forordning gjør Skilsmisse paa Begravelser, og var der

---

[1]) Var ikke gejstlig, som ellers de fleste andre Kaniker. Han maa have været en ældre Mand, da det under Sagen omtales, at hans Datter var gift med Ærkedegnen M. Ludvig Munthe i Lund.

[2]) Vistnok Henning Mogensen (eller Madsen), Søn af Biskop Mogens Madsen i Lund (s. Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. II, 94. 118).

ingen Skilsmisse, saa maatte man lige saa hæderlig begrave en Skandsæk som en Dannekvinde«. Herimod tog Hans Ottesen til Orde og svarede: »Hun var ingen Skandsæk«. Videre blev der ikke talt om Sagen den Dag. Lidt senere blev Biskoppen syg og maatte rejse til Kjøbenhavn, hvor han i et Par Maaneder laa under Lægebehandling, og efter at han var kommen hjem, blev han igjen meget syg, »saa vores Medicus i Lund, Dr. Niels Foss, som da havde mig under sin Kur, havde ikke ret godt Haab om Bedring«[1]. I den Tid samlede Hans Ottesen en Del Vidnesbyrd til Forsvar for Kvinden og fik en vis Jens Jørgensen Kock, der var gift med hendes Søster, til at indgive en Klage til Kongen med Begjæring om, at det maatte paalægges Kapitlets Medlemmer at give det skriftlig fra sig, hvad de havde hørt Biskoppen sige om Kvinden. Da den nævnte Mand siden blev betænkelig ved at føre Sag imod Biskoppen og derfor traadte tilbage, optog Hans Ottesen selv Sagen og beskyldte Dr. Mads Jensen bl. a. før, at »han vilde sidde andre paa Hovedet, og at siden han kom i Kapitlet, vare de ikke Klammer foruden«. Da denne Sigtelse var fremført i Overværelse af tvende kgl. Kommissærer, Rigsraaderne Tage Thott Ottesen og Christoffer Ulfeldt, kunde Biskoppen ikke lade den sidde paa sig, og der opstod nu en meget vidtløftig Sag. Biskoppen vedgik, at han havde sagt, »at eftersom den Kvinde var en Betler, tog Almisse for min Dør og flere, og var beladen med en afskyelig Sygdom, saa alle baade inden og uden Kirken havde stor Afsky og Frygt for hende, saa burde hun vel været med mindre Proces begravet«. Men, at han direkte havde kaldt hende »en Skandsæk«, vilde han ikke indrømme. For Resten anførte han flere Beviser for, at det ikke var ham,

[1] I et Brev, dat. Frederiksborg 8. Jan. 1629, fra Hans Jensen Svaning til Dr. Mads Jensen omtales, at Rygtet nys havde gaaet, at han var død (Svanings Brevbog i Ny kgl. Saml. 2127, 4°, der ogsaa indeholder flere Breve til Dr. Mads Jensen).

men Hans Ottesen, der ved flere Lejligheder havde vakt Klammer, ligesom sidstnævnte nylig havde bygget en aaben Øl- og Vinkjælder, for i Potte- og Kandetal at holde Drikkevarer til Fals, »Disciplene saa vel som andre til Skade og Afbræk«.

Sagen trak ud i lang Tid; men da den ikke kunde komme til Ende i Lund, indgav Biskoppen en Klage til Kongen over, »at han paa sin Person og sit Embede var angreben af Hans Ottesen, Kannik i Lund«, og forlangte Dom i Sagen. I den Anledning fik Biskopperne Hans Resen i Kjøbenhavn, Hans Michelsen i Odense og Jens Dinesen i Ribe under 2. April 1631 kgl. Befaling om, at de 14 Dage efter Trinitatis skulde være tilstede i Kjøbenhavn for at overvære Sagens Forhør[1]). Paa Herredagen, der holdtes paa den nævnte Tid, og hvor Kongen selv var tilstede, kom der da endelig en Afslutning paa denne fortrædelige Sag. Doms-Slutningen lyder, som følger:

»Efterdi hvis Ord, Bispen beskyldes (dog ikke noksom overbevises at have haft om Kirstine Hemmings Begravelse), af hans Bestillings Forretning sin Ophav haver, og Hans Ottesen de Ord og grove Beskyldninger, som han Bispen tilsagt haver, ikke haver gjort bevisligt, som vedburde, er derpaa for Retten afsagt, at Hans Ottesen Bispen skal erklære her for Retten, at han med Bispen intet andet véd, end som hannem og hans Kald sømmeligt er, og at de Ord, som faldet er, af Hastmodighed hannem er udfalden« [2]).

Biskoppen sejrede altsaa. Har han, som det vel synes, været for skarp i sin Udtalelse om en ulykkelig Kvinde, saa var en flereaarig Proces med alle dens Ubehageligheder en ikke ringe Straf for ham, skjønt han forøvrigt gik uskadt ud af Sagen.

---

1) Rørdam, Danske Kirkelove III, 192.
2) Herredagsdombogen for 1631 (i Rigsarkivet), Fol. 500—12.

Medens denne Sag stod paa, var det, at Biskop Mads Jensen Medelfar havde det Sammenstød med en skaansk Adelsmand, der mere end noget andet har bevaret hans Navn indtil vore Dage. Skade, at Begivenheden kun er os nærmere bekjendt i følgende sagnagtige Form, ført til Bogs af Gerhard Treschow over 100 Aar efter selve Begivenheden, i Henhold til en skriftlig Meddelelse modtagen »fra en høj og kjær Haand«:

»Holger Rosencrantz til Glimminge i Skaane havde kaldet en Student til Præst, i den Tanke, at han skulde ægte en af hans Frues Piger, hvilket ogsaa Studenten underhaanden skal have lovet; Men da han var ordineret, saae han sig at være bedre tient med Enken i Kaldet, og ægtede hende. Patronen lod ham derfore tiltale, som den der havde brudt Ægteskabs Løfte; men som der var blot Formodning og intet Beviis paa, at han havde givet noget Løfte fra sig, blev Præsten af Biskoppen og Lande-Modet i Lund frikiendt. Over dette, at Rosencrantz ikke fik sin Harm stillet paa Præsten, saa besluttede han at hævne sig paa Biskopen D. Mads Jensen Middelfart. Han tog derfore paa en Markeds-Dag i Lund tvende unge Herremænd med sig, og gik ind til Biskopen, ligesom for at besøge ham; Biskopen tog vel imod dem, og tracterede dem, skjønt de havde taget noget vel til sig, førend de vare komne derhen. Da de havde været der noget, begierede Rosencrantz, at Musicanterne skulle hentes, og spille for ham, men Biskopen undskyldte sig, sigende, at saadan Lystighed var ham og hans Huus ikke anstændig. Men Rosencrantz gav et Vink til sin Tienere, at han skulde hente Musicanterne; da nu disse komme og spillede, vilde Rosencrantz haft Bisp-Inden op at dandse, men hun undskyldte sig med hendes Alder og Skrøbelighed; hvorfor han tog fat paa Datteren Inger Margrete og begyndte at fanse og medhandle hende paa en grov Maade; Biskopen blev derover ivrig, og talede Rosencrantz haardt til. Imid-

Imidlertid vendte de 2 Herremænd sig til Døren, og gik ud, derpaa overfaldt Rosencrantz Biskopen, og kastede ham ned paa Gulvet, slog ham med knyttede Næver i Ansigtet, saa at Blodet fusede ud baade af Næse og Mund, og gik saa bort. Biskopen begav sig, ligesaa blodig og ilde tilredt som han var, strax over til Kiøbenhavn, fik D. Hans Resen med sig, og lige i samme Skikkelse gik op paa Slottet til Christian IV, og beklagede den Vold ham var skeet. Kongen befalede strax den Sag at orddeeles ved Rætten, da Holger Rosencrantz til Herredagen blev dømt til en Mulct paa 1000 Rdler. Og siges der, at Rosencrantz, efterat Dommen var falden, skal have sagt, at han endnu vilde give 1000 Rdler, om han maatte give den gamle Skielm (saa kaldede han Biskopen) endnu engang saa meget; hvilket da det blev Kongen refereret, skal han have sagt: Ja dersom jeg havde haft saa mange Svogre i Rætten som Holger; saa havde min Præst D. Mads vel faaet en anden Dom[1])«.

Naar denne Beretning melder, at der er gaaet en Herredagsdom i Sagen, kan dog bemærkes, at en saadan ikke findes i Herredags-Dombøgerne fra hin Tid. Er Sagen derfor kommen for Herredagen, maa man antage, at den er endt ikke med en Dom, men med et Forlig. Det visse er, at Biskop Hans Michelsen i Odense under 21. Decbr. 1629 skriver i sin Dagbog: »Dr. Resen skrev fra Kjøbenhavn til mig om forskjellige Ting, blandt andet om Dr. Mads, Biskop i Skaane, der var injurieret hjemme i sit Hus«[2]). Det er altsaa klart, at et skarpt Sammenstød har fundet Sted; men dettes Enkeltheder omtales, saa vidt vides, ikke i nogen samtidig Kilde.

Til den ved Treschow offentliggjorte Version af Sagen kan bemærkes, at 1629 var Biskoppens Hustru ikke en

[1]) Danske Jubel-Lærere, Kbh. 1753, S. 59 f. Denne Beretning har givet N. F. S. Grundtvig Stof til et kraftigt Digt (Roskilde-Riim, Kbh. 1814, S. 133 ff).

[2]) Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. VI, 130.

aldrende og skrøbelig Kvinde, men meget mere en ung eller dog yngre Kone, og Datteren Inger Margrete var da kun syv Aar gammel. Rimeligvis maa der derfor trækkes ikke saa lidt fra den romantiske Iklædning af Begivenheden, før man naar til den jævne Virkelighed. Men saa meget synes dog at staa fast, at der har fundet et skarpt Sammenstød Sted mellem Biskoppen og en Adelsmand; thi en Mand af en anden Samfundsklasse vilde næppe have vovet at injuriere Biskoppen i hans Hjem. Og der er vel heller ikke noget i Vejen for at antage, at denne Adelsmand har været den »rige« Holger Rosenkrantz Axelsen, saa meget mere som der i den samme Beretning fortaltes, at Biskoppens Søn, Michael Vibe, der blev en mægtig Mand og Medlem af Conseilet i Christian V's Tid, da lod Baron Oluf Rosenkrantz, en Søn af Holger, undgjælde for den Haan, der i sin Tid var tilføjet hans Fader, idet det var ham, som af Rosenkrantz's Forsvarsskrift for den danske Adel uddrog de 40 Punkter, ved hvilke Rosenkrantz formentlig havde fornærmet den suveræne Konge, og derved gav Fiskalen et brugbart Grundlag til en for Rosenkrantz ødelæggende Anklage.

Et andet Sammenstød, som Biskop Mads Jensen nogle Aar senere havde med et Par mægtige skaanske Adelsmænd, Hr. Tage Thott Ottesen til Eriksholm, Lensmand til Malmøhus, og Erik Rosenkrantz Axelsen til Glimminge (Broder til ovennævnte Holger), Lensmand i Halmstad, fik et meget uheldigt Udfald for ham. Biskoppen havde nemlig ved Landemodet dømt tvende Bønder til at staa aabenbart Skrifte for Ægteskab med for nær beslægtede (dog i saa fjerne Grader, at de nu neppe engang vilde regnes for Familie). Da de nævnte Adelsmænd tog sig af Bønderne, fik Sagen den Vending, at Biskoppen i det mindste fik Udseende af at have overtraadt sin Kompetence og navnlig ikke at have taget tilbørligt Hensyn til Lensmanden, hvorfor han ved Herredagsdom af 15. April 1635 ikjendtes en Bøde

paa 500 Daler for sin Adfærd i Sagen[1]), med særligt Hensyn til, at han formentes ogsaa paa anden Maade at have overskredet sine Grænser (»efterdi vi i andre Sager haver Bispen ladet paaminde sig at betænke« [2]).

Over for disse Sammenstød mellem Biskop Mads Jensen og Medlemmer af Adelstanden kan der dog være Anledning til at minde om, hvad alt tidligere er berørt, at mange af Adelen kaldte ham til at holde Ligprædiken over deres afdøde, og at en Mand som Sivert Grubbe betegner ham som sin »trofaste Ven[3])«, ligesom Biskoppen 1632 opkaldte en af sine Sønner efter ham.

At dømme efter det kobberstukne Billede af Dr. Mads Jensen Medelfar, som findes i hans »Encœnia sacra« (1633) har han været en smuk Mand af et kraftigt og anseeligt Ydre. Han naaede dog ingen høj Alder, da han allerede 14. Maj 1637[4]), 58 Aar gammel døde, vistnok i den Pestepidemi, der samme Aar bortrev over 5000 Mennesker i Kjøbenhavn[5]).

Hans Lig stedtes til Jorde i Lunde Domkirke, hvor et smukt Gravmæle over ham endnu findes, paa hvilket han er afbildet med sin sidste Hustru samt syv Sønner og fem Døttre[6]). Den latinske Indskrift, der angiver Hovedmomenterne af Dr. Mads Jensens Levned, er forfattet af hans Svigersøn, Professor, Dr. med. Oluf Worm. Nedenunder læses et latinsk Digt af Willich Westhoff, der særlig dvæler

---

1) Denne Bøde tilfaldt Frederiksborg Skole (s. Zwergius S. 546).

2) Herredags-Dombogen for 1635. Domsakten indtager ikke mindre end 28 temmelig tæt skrevne Foliosider. Jvfr. Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. VII, 86.

3) Danske Mag. 4 R. IV, 81.

4) I mange Skrifter angives hans Dødsaar urigtig som 1638. Fejltagelsen er formodentlig opstaaet derved, at Embedet stod længe ledigt efter hans Død, saa hans Efterfølgers, Dr. Peder Vinstrups, Bestalling først er udstedt 26. Marts 1638. (Skaanske Reg. Nr. 5, Fol. 230 f.).

5) Rørdam, Hist. Kildeskrifter II, 738. Slange, Chr. IV's Hist. S. 891.

6) Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne I, 38.

ved den afdødes sjeldne Veltalenhed og hans Betydning som Skribent[1]). Dr. Jesper Brochmand har i Fortalen til sit berømte »Systema theologicum« betegnet ham som: »Vir eloqventissimus et concionator admirandus« — unægtelig en betydelig Ros af en saa kompetent Dommer, der tilmed personlig kjendte ham nøje.

Da Biskop Mads Jensens Børn ere opførte paa Hofmans Stamtavle over Familien Vibe[2]), og da en Del af dem døde som smaa, indskrænke vi os her til at nævne dem, der naaede den voxne Alder, eller om hvis Livsforhold Efterretningen ere os levnede.

Af første Ægteskab:

1. Jakob Madsen, f. 20. Juni 1612, † 26. Maj 1632, begravet i Lunds Domkirke. Gravskriften over ham findes aftrykt i Brings Monum. Scan. I, 256, og hos Bloch, I, 619, hvoraf ses, at han var »literarum ac musices natura et arte peritissimus«.
2. Susanne Madsdatter, f. 1613, † 26. Aug. 1637 i Roskilde af Pest. Havde 1628 ægtet Prof. Dr. Oluf Worm og blev Stammemoder til de ansete Slægter Worm, Luxdorph, Berregaard, Hoppe o. a.
3. Jens Madsen, f. 1615. I Hist. Saml. og Stud. II, 157 har jeg udtalt den Formodning, at det er denne, til hvem der under Navnet Johannes Medelfardensis findes 2 Breve i M. Hans Svanings Brevbog. Men Formodningen maa tilbagekaldes som urigtig.

Af tredie Ægteskab:

4. Inger Margrete Madsdatter, f. 22. Nov. 1622, † i Marts 1648. Hun ægtede 1644 Hans Numsen, kgl. Betjent ved Holmen, og blev ved ham Stammemoder til den, navnlig i 18. Aarh., ansete Slægt Numsen (Personal-hist. Tidsskr. 3. R. IV, 296). Et (forgjæves) Frieri til hende 1641 omtales i Danske Saml. III, 253.

---

[1]) Sommelius, De templo Lundensi, p. 89. Zwergius, S. 550 f.
[2]) Hofman, Danske Adelsmænd, III, 265 Tab.

5. Christian Madsen Lund, f. 24. Marts 1624, † Juni 1691. Blev en anset Embedsmand i Norge, Justitiarius i Overhofretten i Christiania. Se Dsk. biogr. Lex. X, 423 f.
6. Michael Vibe, f. 23. Decemb. 1627, † 1. Maj 1690. Adlet 1679, Vicekansler i Kancelliet, Justitiarius i Højesteret, Gehejmeraad i Conseilet, Herre til Freienfeld. Se Geneal. og biogr. Archiv, S. 91 ff. Medd. fra det kgl. Geh.-Ark. og Kongerigets Arkiv, 1886—88, S. 73 f. 108. 115. 119.
7. Raphael Madsen Lund, f. 9. Jan. 1630[1]), † i Apr. 1717. Blev 1656 Præst i Skogn i Throndhjems Stift og 1667 tillige Provst i Indherred, i hvilket Embeder han stod i en overordentlig lang Aarrække. Biografier af ham haves hos Treschow, Jubel-Lærer, S. 237 ff., og Erlandsen, Biogr. Efterretn. om Geistl. i Throndhjems Stift, S. 298 ff.

Tillæg.

1.

1606—14. Uddrag af Antegnelser i Mads Jensen Medelfars Album eller Stambog under hans Udenlandsrejser og i de nærmeste Aar derefter.

1606, 26. September, Wittenberg, Melchior Jöstelius Dresd., Med. D. et Mathemat. Prof. et pro tempore Rector in Academ. Witteberg.
— 1. Oktober, Wittenberg, Georgius Mylius D.
— 9. Oktober, Wittenberg, Fridericus Balduinus S. Theol. D. et Prof.
— 10. Oktober, Wittenberg, Leonh. Hutterus D.
...... (Wittenberg[2]) Frid. Taubmannus „suo Matthiæ Johanni opt. & doctiss."

---

1) Hofman. Hos Erlandsen: 29. Juni 1630.
2) Naar her og nogle andre Steder Bynavnet staar i Parenthes, betegnes derved, at det mangler i Originalen, men med Sikkerhed kan udfyldes.

...... (Wittenberg). Wolfg. Franzius Th. D.

1606, 20. December, Wittenberg, Dethardus Horstius J. U. D. Sacri Lateranensis Palatii Cæsareæque aulæ et Imperialis Consistorii Comes.

— ...... Wittenberg, Albertus, L. B. ab Hoffkirchen, Dominus in Colmitz et Dressidel.

1607, ... Casparus Bartholinus ex Scania Danus, „amico suo medullitus amato“.

— 20. Januar, Wittenberg, Justinus Högius Danus, „amico meo carissimo“. (To pansrede Riddere til Hest ere afmalede, af hvilke den ene søger at gjennembore den anden med sin Lanse, medens denne, der har tabt Lansen, flygter).

— 7. Februar, Wittenberg, Petrus Langhe Danus (Lange-Vaabnet med de tre Roser er malet).

— 8. Februar, Wittenberg, Christianus Thomæ, Danus, „populari et amico suo singulari“. (Malet Vaaben).

— 8. Februar, Wittenberg, Canutus Bieschius Danus, „conterraneo et amico meo animitus colendo“.

— 12. Marts, Wittenberg, Abrahamus de Cardes Danus.

— 30. Marts, Leipzig, Georg Weinrich D.

— 31. Marts, Leipzig, Sethus Calvisius, Musicus et Chronologus.

— 31. Marts, Leipzig, Mattheus Dresserus.

— 1. April, Leipzig, Andreas Toxotius Cimber L.

— 1. April (Leipzig), M. Johannes Mulmannus Lips. ad D. Nicol. Archidiaconus.

— 1. April, Leipzig, Burchardus Harbart, S. Th. D. et Prof.

— 2. April, Leipzig, Andreas Emmenius, Phil. et Medic. D., Academ. Lipsiens. p. t. Rector.

...... Georgius H. Lykke[1]). (Malet Vaaben).

...... Franciscus Lykke[1]).

1607, 17. April, Wittenberg, Tycho Sandbergius, Danus, „amico suo ex animo“.

---

[1]) Jørgen og Frants Lykke vare 1606 blevne immatrikulerede i Leipzig (Ny kirkehist. Saml. II, 522).

1607, 17. April, Wittenberg, Magnus Lycke, Danus, „amico suo in perpetuum amicitiæ pignus“.
— 20. April, Wittenberg, Petrus Gædiccus Marchius.
— 23. April, Wittenberg, Olaus Rosæ-cranzius Danus. (Vaaben malet).
— 23. April, Wittenberg, Palæmon Rosæ-cranzius.
— 23. April, Wittenberg, Fridericus Knoff Danus.
— 27. April, ... Johannes Olearius, Theol. D., Hall. Eccl. Past., Superat.
— 30. April, Wittenberg, M. Jacobus Werenberg Hamburgensis, „amico et collegæ meo charissimo“.
— 1. Maj, Wittenberg, Johannes Knoff Danus[1]).
— 11. Maj, ... Joannes Bacmeisterus, Phil. et Med. D. et Professor in Academia patria, quæ est Rostochij.
— 7. Juli, Wittenberg, Henricus Bacmeisterus L. F. Rostochiensis.
— 12. August, Wittenberg, Johannes Joachimus Schemel, Rotemburgensis Franco, „amico et collegæ suo exoptatissimo“.
— 27. Oktober, Berlin, Simon Gediccus D., Elect. Brandeb. a con. sacr. et Consistorii Coloniæ March. assessor et Colleg. ibidem Ecclesiæ Præpositus.
— 30. Oktober, Frankfurt, Christoph. Pelargus D.
— 31. Oktober, Frankfurt, Andreas Wencecelig (!) D.
— 23. December. (Wittenberg). Georgius Hasenius Corbachiensis.

1608, $\frac{12}{2}$ Marts[2]), Prag, Ericus Lange.
— 6. Marts, Wittenberg, Gregor. Horstius, Phil. et Med. D.
— 14. Marts, Wittenberg, Johannes Rodenborch Antuerpius.
— 15. Marts, Wittenberg, M. Petrus Petrejus Wiburgensis Danus.

---

[1]) Dette Blads Indhold er fuldstændigt aftrykt hos G. L. Wad, Rektorerne paa Herlufsholm. S. 54.

[2]) Dateringen (12. Martii) angives udtrykkelig som ny Stil (Stylus correctus). Man kunde fristes til at antage, at Dagen var urigtig angiven, da den ikke passer med Dateringen af et Par andre Stambogsblade, der ogsaa ere beskrevne i Prag (s. ndf.).

1608, 15. Marts, ... Tobias Beuther, Superintendens Torgensis.
— 18. Marts, Dresden, Polycarpus Lyserus D.
— 6. April / 28. Marts[1]), Prag, Franciscus Gansneb Tengnagel, Hæreditarius in Camp etc. Eques auratus, Sæ Cæsæ Matis Consiliarius.
— 1. April[2]), Carlsbad, Casparus Plasterus Cosslinensis Pommeranus.
— 1. April, Carlsbad, M. Philippus Arnoldi Cintinensis Borussus.
— 2. April, Carlsbad, Martinus Ruthnerus, qui in Thermis Carolinis Evangelium docet.
— 13/3 April[3]), Prag, Georgius Brahe T. F.
— 6. April, Jena, Ivarius Windius Danus.
— 6. April, Jena, Georgius Wind Danus.
— 7. April, Jena, Ericus Assenius Danus.
— 8. April, Jena, Petrus Piscator D.
— 10. April, Jena, Esbernus Halvegius Roschildensis.
— 22. April, Wittenberg, Claudius Plumius, Danus, SS. LL. st., „amico suo singulari" (malet Vaaben, en nøgen Arm, Haanden omslutter et Hjerte).
— 1. Juni, Wittenberg, M. Martinus Hilwigius, Ecclesiasta Halberst. primarius.
— 4. Juli, Wittenberg, Ahasverus Christiani Melissæus Danus.
— 9. Juli, Wittenberg, Maltheus Julius, Nob. Danus, „amico meo dilecto".
— 6. September, Wittenberg, Tycho Lannghe.
— 6. September, Wittenberg, Georgius Schougart Danus.
— 13. September, (Wittenberg), Joannes Paschasius Hafn. Danus[4]).

---

1) Dateringen (6. April) er sikkert ny Stil, der da brugtes i de kejserlige Lande.

2) Om Dateringerne fra Carlsbad ere efter gammel eller ny Stil, stiller sig noget tvivlsomt. I Carlsbad brugtes vistnok ny Stil; men at de tilrejsende protestantiske Studenter skulde rette sig efter Stedets Skik, forekommer dog mindre sandsynligt.

3) Dateringen (13. April) er sikkert ny Stil.

4) „Humanitate humillima, pietate insigni, eruditioneque varia condecorato juveni-viro, Domino Matthiæ Joannis f., amico et fratri

1608, 1. Oktober, Wittenberg, Johannes Joannis Ripensis D. »discessurus«.

— 1. Oktober, Wittenberg, Joachim von Schlieben. (Malet Vaaben).

1609, 16. Marts, Wittenberg, Johannes Christoph. ab Hanniwaldt. (Malet Vaaben).

— 7. April, Wittenberg, Ivarus Langhe Danus, „in perpetuam contractæ amicitiæ memoriam“.

— 28. April, ... M. Henric-Julius Strubius Wolferbyt. P. C.

— 3. Juni, ..., Philippus Gallus D., Metropolitanæ Magdeburg. Ecclesiæ pastor.

— 8. Juni, Halberstadt, Cyriacus Geilfosides, ibidem ad Div. Martini συνεργος.

— 17. Juni, Wittenberg, Johannes Smila Michalowicz, Nobilis Boemus.

— 17. Juni, Wittenberg, Doct. Johannes Jessenius a Jessen, Regis Ungariæ Medicus.

— 19. August, Wittenberg, Severinus Grönbeccius Helsted-Danus.

— 19. August, Wittenberg, M. Elias Eisenbergius Danus.

— 19. August, Wittenberg, Petrus Eisenbergius Danus.

— 19. August, Wittenberg, Pavllus Andreas Hafnianus.

— 19. August, Wittenberg, M. Nicolaus Hunnius Marpurgensis.

— 19. August, Wittenberg, M. Joannes Lippius Argentinensis Alsatus, „viro corpore animoque præstantissimo, amico maxime venerando“.

— 19. August, Wittenberg, Julius et Wolffgangus Sigismundus LL. BB.[1]) in Herberstain.

— 19. August, Wittenberg, Erasmus Praun.

— 20. August, Wittenberg, Georgius Fastji, Nob. Danus.

— 20. August, Wittenberg, Nicolaus Fasti, Nob. Danus.

— 20. August, Wittenberg, Nicolaus Simonius Glostrupius Danus.

---

suo suauissimo, debitæ gratitudinis testimonium adposuit abiturus L. M. 13. Sept. Ao. 1608.

Joannes Paschasius
Hafn. Danus«.

[1]) ɔ: Liberi Barones.

1609, 20. August, Wittenberg, Janus Dionysius Jersinus, Danus, „amico meo singulariss. Witebergâ in patriam abeunti".
— 29. August, Rostock, Johannes Christophorus, Hafniensis Danus. (Sentenser paa Syrisk, Hebraisk, Græsk og Latin).
— 8. September, ... Paulus Joannis, Vindingi pastor.
......[1]) Willichius de Westhofen.
1610, 18. Juni, Wittenberg, M. Tobias Tilemannus, Wittenbergsis collegii Philos. Adiunctus, „doctrinâ omnigenâ et politiore humanitate præstantiss. Viro, Dn. Matthiæ Johannis, fautori et amico meo singulariter habendo, hoc intemerati amoris monumentum ex uerè beneuolâ animi mente lubens meritoque consecrabam".
— 18. Juni, Wittenberg, Joannes Erici Bangius, Danus.
— 18. Juni, Wittenberg, Georgius Hartvigus, Fyoniâ-Danus.
— 20. Juni, Berlin[2]), Henricus Wind.
— 21. Juni, Wittenberg, Paulus Desid. Fossius, „conterraneo suo patriam ituro".
(1610) ...... M. Paulus Gesnerus Silesius, „humanissimum et doctissimum Virum, Dn. Matthiam Joannis Danum, SS. Theolog: Candid: Amicum suum probatissimum et fautorem certissimum Witebergâ discedentem pio hoc voto[3]) ex animo prosequi voluit, debuit".
(1611) ...... Hilarius Matthiæ Rygbergh[4]): „Singulari pietate, insigni doctrina, vitæ morumque integritate Clariss⁰ nec non Reverendiss⁰ Viro Dño M: Matthiæ Joannis, Ecclesiarum Veile et Hornstrup pastori fideliss⁰, fautori ac promotori suo plurimum honorando, in perpetuam memo-

---

[1]) Dag og Sted er raderet ud. Jvfr. Wad, Rektorerne paa Herlufsholm, p. 21. Bladet behøver ikke at være beskrevet i Wittenberg, da Bogens Ejer i Efteraaret 1609 for en Tid var hjemme i Fædrelandet.

[2]) Denne Datering, der er læselig nok i Haandskriftet, men rigtignok synes at have været underkastet nogen Rettelse, kan ikke være rigtig, hvori Fejlen end bestaar.

[3]) Ps. 121: Dominus custodiat te ab omni malo — — Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum.

[4]) Sikkert Mads Jensens Bysbarn, Søn af Raadmand Mads Nielsen Ryberg i Middelfart.

riam, summæque gratitudinis signum pro tot tantisque beneficiis".

1612, 22. Marts, Grundet, Gabriel Kruusse.
— 22. Marts, Grundet, Enuoldt Krusse.
1614, 21. Februar, Kolding, Nicolaus Arctander S. V.
— 22. Februar, Kolding, Joannes Aegidius.
— 23. Februar, Kolding, Paulus Martinius S. L.

2.

1614, 25. September. **Præsten Ole Andersen i Lunde ved Odense, tilskriver sin broderlige Ven, M. Mads Jensen Medelfar, Sognepræst ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn: da Kongen sidst var i Odense, havde Brevskriveren opnaaet Tilsagn om en Del af Lunde Kirkes Tiende, som afd. Ejler Bryske hidtil havde haft; men Løftet var gaaet i Glemmebogen, og en anden havde faaet Forleningen. Han beder derfor sin Ven at udvirke hos den kgl. Sekretær, at han til en ringe Trøst i det mindste maatte faa sit Andragende og Lensmandens Anbefaling tilbage.**

Εὖ διάγειν.

Fraternum tuum, eumqve in me valdè propensum animum, Reverende et Clarissime Dñe Magister Matthia, multis sanè vicibus et modis verè sum expertus. Cujus qvidem memoriam nulla apud me unqvam delebit oblivio: sed pro viribus vicissim humanissimo Dño Fratri meo paratissimum obseqvium et gratificandi studium perpetuum declarabo. Nec ignorat Dñus Mgr., me sub præsidio Nobilissimi Præsidis Regii Marqvardi Bilde de parte decimarum templi Lundensis post obitum modò defuncti Hilarii Bryske acqvirendâ et obtinendâ Sereniss. Majestatem Regiam, ubi Ottoniâ novissimè decederet, supplicibus pagellis meis sollicitasse, et id qvidem non frustra, si mentem et benignum super hoc negotio responsum Regium qvis respiciat. Sed qvia illi, qvibus id potissimum executioni mandandum mandatum erat, justo prolixioribus comperendinationibus illud differebant, intervenit alius, qvi præter spem et exspectationem meam hanc mihi ex ore præripuit offam. Et is qvidem, qvem certò sperabam, si nullus alius, non tàm mihi consilio qvàm avxilio, si opus esset, hìc minus defuturum. Sed ô avri sacra fames, qvid non mortalia cogis pectora! Olim bonus dixit

Imperator, sed minus benè: si jus violandum est, regnandi cavssâ violandum. Sic hodiè fucosi amici: si amicitia sacra violanda, lucrandi cavssâ violanda. Et qvia mihi idem accidit, qvod infelicibus piscatoribus, qvi deperditâ impensâ et operâ, Neptuni et Aeoli injuriâ, disrupta et dissipata instrumenta et retia sua, spe lapsi, denuo inqvirunt et recolligunt; reverendam humanitatem tuam amicè rogatam habeo, velit meo nomine à Secretario Regis supplicem libellum meum, unà cum litteris Præsidis ei annexis, studiosè repetere, mihiqve oblatâ occasione per fidum nuncium Ottoniam remittere. Qvod qvidem si Dñus Frater ad votum meum, ut valuerit, præstare voluerit, rem sanè mihi longè gratissimam fecerit. Cujus qvidem beneficii et officii qvasi stimulo nos vicissim in sui amorem et obseqvium vehementer excitari, et plenis velis inoffensè ferri evidenter sanè experietur. Benè et feliciter valeat Dñus Frater cum fertilissimâ vite suâ atqve olivarum novellis divinæ protectioni perpetuo commendatus. Lundæ VII Calend. IIXbris A⁰ sI DoMInVs pro nobIs qVIs Contra nos.

T. R^tiæ SS.

Olaus Andreæ Otteniensis.

Udskrift: Reverendo et clarissimo viro, Dño Magistro Matthiæ Joannis Medelfardensi, apud Hafnienses ad D. Nicolaum Præconi verbi Divini fidelissimo digniss⁰, amico suo integerrimo, ut fratri, summâ semper observantiâ colendo.

Original i Thottske Saml. 1056 Fol.

3.

1616. 6, Juli. Peder Povlsen Paludan, Sognepræst i Kolding, tilskriver sin Ven, M. Mads Jensen Medelfar, et Trøstebrev i Anledning af hans Hustrues, Inger Lets, Død, og fortæller om, hvor venligt afd. Biskop Peder Hegelund ofte havde talt om hende og paa sin Gammelmands-Vis havde gjort Spøg med hendes Navn.

Salutem in Unigenito Dei ac Virginis filio,
Unico Servatore nostro.

Accepi literas tuas, Clarissime Vir, mi Dñe Magister, Matthia, Collega, amice ac frater integerrime, mihi sanè gratissimas, ex quibus, quo animo erga me sis affectus, facile

cognovi; Imò, quo amore, quave benevolentia ac beneficio me complectantur Dñi Collegæ tui, amici mei ac fratres singulariter honorandi, haud obscure perspexi. Immortales igitur vobis simul spectatæ fidei amicis meis ago gratias, hujus vestri in me officii imò beneficii, ut et aliorum, memoria ex animo nunquam discedet meo. Omnia mea studia et officia, si quæ ex usu vestro esse possunt, vobis sanctè polliceor et defero.

Dolorem tuum, mi dñe frater, quem quidam incredibilem, et luctum ex Ingeræ conjugis tuæ chariss., feminæ laudatiss., morte cepisti, mihi dolorem haud exiguum dedisse fateri licet. Non possumus enim in hac vita sensibus carere, ut ea, quæ nobis charissima et jucundissima fuerunt, amisisse non molestè feramus. (Efter at have anført en Række Trøstegrunde og Formaninger til at bære Sorgen med Hengivenhed i Guds Villie, fortsætter Forf. saaledes): Ob scripta in ipsius honorificam memoriam ac tui et amicorum qualecumque solatium edita[1]), mihi abs te missa, gratias habeo maximas. Memini, me quondam de Alexandro Magno legisse, cum ad tumulum Achillis astantam, Achillem, eò quod Homerum suarum laudum præconem nactus esset, fortunatum pronunciasse. — Illud silentio præterire non possum, Venerandum senem, Dñm Patrem et Episcopum nostrum D. M. Petrum Hegelium, piæ memoriæ, ipsi conjugi tuæ, me aliquoties audiente, præclarum dedisse testimonium. De ipsius nomine multoties solebat jocari: Inger Let, Inger Let, Inger Lett. Plura non addam, ne ejusmodi narratione dolorem tuum quasi refricare videar. Homo quasi flos egreditur; constituerat Dominus terminos ejus etc. Job. 14. Ut Domino placuit, sic factum; sit nomen Domini benedictum, Job. 1. Has literulas boni ut consulas oro, atque Paulinum tuum, qui amorem erga te suum perpetuò est conservaturus et aucturus, redamare perge, perge. Dñis Collegis tuis, Dño M. Schelderopio et Dño M. Bangio, cum omnibus vestris Symmistis, atque etiam Dñis Consulibus, Dño Michaëli Wibe affini meo, et Dño Canuto Marcario, Severino Ingman; item Georgio Ephippiorum opifici cum conjuge, cum aliis, quos nosti nostri

[1]) Vistnok det ovf. S. 16 omtalte Universitets-Program.

amantiss., data occasione meo nomine salutem officiose ut dicas expeto. Vale, vir clarissime, frater in Domino plurimum honorande. Coldingæ 6 Julij 1616.

F. T. dilectiss.
Paulus Paulinus
P. P. P[1]).

Udskrift: Reverendâ dignitate Clarissimo Viro, Dño M. Matthiæ Joan. Medelfardensi, Eccles. Haffniensis ad D. Nicol. Pastori Primario vigilantiss., collegæ, amico et fratri in Christo plurimum honorando.

Original i Thottske Saml. 1056. Fol.

4.

1619, 25. December. Biskop Hans Michelsen i Fyn beder M. Mads Jensen, Kongens Hofprædikant, om at tage sig af Hr. Mads Lumborg, Præst i Hillerslev, der kom med et Andragende til Kongen.

Salutem in Filio Dei *θεανθρώπῳ*.

Clarissime vir, amice et frater in Christo charissime. Petiit à me reuerendus vir, Dn. Matthias Lumborg, pastor in Hillerslöf, vt se ad R. M. nunc tendentem humanitati tuæ commendarem, sperans fortè, meam sibi commendationem maxime profuturam. Etsi verò negotiorum moles, qua te ornatum scio, à scribendo me initio absterruit, tamen quia te in nostrates[2]) singulariter propensum indiciis haud obscuris sæpenumero deprehendi, hominem bonorum auxilio dignum, præsertim in causa æquissima, commendandum tibi arbitrabar. Rogo itaque, vt si qua ope tua et consilio ipsum in hoc negotio indigne contigerit[3]), ne eum destitutum sines, sed pro virili iuues et promoueas, nihil dubitans, quidquid illi commodaveris, hoc me summi beneficii loco repositurum. Bene et feliciter vale cum omnibus tuis. Dominus Deus te diu incolumem conservet, tuisque conatibus benedicat. Amen. Datum in prædio Gelschoviano, ipso die Natiuitatis Domini, 1619.

T. ex amimo
Johannes Michaëlins S. F.

---

[1]) ɔ: Paludanus, Pastor Primarius. [2]) D. e. Fynboerne.

[3]) Saaledes staar der tydelig nok, men der maa dog sikkert være nogen Fejl i Sætningen, der ikke giver nogen passende Mening

Udskrift: Clarissimo viro, pietate et eruditione præstantissimo, Dn. Magistro Mathiæ Joannis, S. R. M. Concionatori aulico, amico et fratri meo in Christo Jesu charissimo.

Original i Thottske Saml. 1056, Fol.

5.

1620, 9. April. Professor Casper Bartholin udtaler sin Glæde over, at M. Mads Jensen var bleven Biskop i det Landsskab, hvor Bartholin var født, og fortæller om de Forfremmelser, som hans Udnævnelse til Biskop havde givet Anledning til.

Rev. et Claris. Dñe M. Matthia,
Amice ac Frater in intimis.

De officio sublimi atqve augusto, cui te Dominus messis in vinea præfecit sua, est qvod gratulor tibi, nec tam tibi qvam patriæ svavissimæ meæ[1]) de Episcopo nullis non hoc ad munus donis ornatissimo. Hoc in Nominis Divini gloriam, Ecclesiæ Christi in Scaniis incrementum et bonorum omnium inibi emolumentum cedat, faxit Altissimus. M. Petrejum[2]) hactenus Roschildensem pastorem M. Sturejo successisse innotuit tibi indubiè, Petreo vero Magistrum Laurentium Scavenium surrogatum iri, spes ei à Cancellario modo facta.

Orationem meam mitto Academicam, nam prius num acceperis, ambigo. Utinam qvid esset, qvo tibi gratificari atqve adfectum meum, qvem intimis in venis alo, possem ostendere paratissimum (etc.). Vale Vir eminentissime, et amicitiam nostram, qva nulla alia firmior, loco firma mihi natali scanico. Haffn. 9. April. 1620.

T. ut nosti.
Casp. Barthol.

Rev. et Eminentissimo Viro, Dn. M. Matth. Jano, Episcopo Lundensi dignissimo, Domino et amico.

Original i Thottske Saml. 1056 Fol.

---

[1]) D. e. Skaane. Casp. Bartholin var født i Malmø.

[2]) M. Peder Pedersen Hie blev Sognepræst ved Helligaands Kirken i Kjøbenhavn efter M. Peder Sture, der 29. Marts 1620 var udnævnt til M. Mads Jensen Medelfars Eftermand som Hofprædikant.

6.

1620, 21. April, Væ (Vejjs Scanorum). Provst Jørgen Christoffersen skriver til Biskoppen, at H. Anders (Jørgensen) i Hueryd ønskede Overbringeren, Fynboen Anders Pedersen, der en Tid havde været Lærer for hans Børn, til sin Degn, da den forrige var død ved Mortensdags Tid f. A. Pladsen havde hidtil staaet ledig paa Grund af Vacancen i Bispeembedet. Provsten anbefaler nu denne Biskoppens „Landsmand". Angaaende Skolen i Væ skriver han, at der f. T. hverken var nogen Rektor eller nogen Hører, saa Disciplene holdt Ferie. Han havde ikke endnu kunnet bevæge Byens Øvrighed til at skrive til Biskoppen om at faa en Rektor. Selv vilde han tale nærmere med ham om Sagen ved det forestaaende Landemode.

Original i Thottske Saml. 1056 Fol.

7.

1620, 28. April, Kelstrup i Webmendhøy Herred. Præsten Andreas Matthiæ Monensis ønsker i et meget fint stilet latinsk Brev den nye Biskop til Lykke og glæder sig til hans Komme. For øvrigt beder han om Stadfæstelse for Overbringeren, Jens Pedersen, der af Lave Urne til Beltebjerg med Herredsprovstens Samtykke var beskikket til Degn i hans Pastorat.

Original i Thottske Saml. 1056 Fol.

8.

1620, 28 Juli. Mag. Hans Jørgensen, Præst i Rønneby (i Bleking), skriver til Biskop M. Mads Jensen om sin gamle Faders Vilkaar. Denne, der var Præst i Hoby og Provst i to af Blekings Herreder, havde lidt meget ondt i Krigene med Sverig I den nordiske Syvaarskrig (1563—70) var han bleven bortført og holdt i Fangenskab i syv Aar i Sverig; i den sidste Krig var hans Præstegaard afbrændt af Fjenderne. Han var nu meget bedaget og svag, og ønskede derfor sin Søn, Jørgen Jørgensen, der under den endnu herskende Pestepidemi havde forestaaet Rønneby Skole, til sin Medhjælper og Efterfølger. Endvidere gjøres paa Faderens Vegne Forslag om, hvem der bedst kunde egne sig til at blive hans Eftermand i Provstiet, og det meddeles, at Præsten i Frillestad nys var død af Pest, og at der ikke var nogen der i Egnen, som kunde indtræde i Embedet og i Ægteskab med Enken, m. m.

....[1]) Frater meus Georgius Georgii, qui hasce apportat, quique non tantum in Baccalavreorum verum stiam gregalium studiosorum defectu scholasticis nostris exercitiis medio Pestis tempore præfuit, meo et oppidanorum reliquorum precibus inductus, is inquam reverendum D. Episcopum consilium et consensum de functione, quam ambit, rogatum venit: ea Patris nostri communis[2]) etiamnum est, sed qua se abdicare in primis statuit, si sibi de successione Filii spes certa fuerit facta, quam quidem faceret nobis episcopalis dignitas libentissimè, si omnia, quæ pro ea re dici possent, haberet perspecta. In utroque bello, quod gestum est a Regibus Daniæ cum Suecis, incommoda multa idem pater meus est perpessus, in superiori illo septem annorum captivitatem Sueticam, in nuperiori bonorum non exiguam deprædationem, Pastophorium, à Suecis olim in cineres redactum, suis maxima ex parte sumptibus è fundamento ædificandum curavit, filios suos quatuor disciplinæ scholasticæ traditos propriis sumptibus ad ministerium usque ecclesiasticum suscipiendum præparandos curavit, adeo ut dolendum esset haud vulgariter, si ex iis neminem haberet sussessorem. Majorem igitur in modnm rogo, velit reverendis. D. Episcopus prioribus suis in me et meos beneficiis promotionem hujus fratris mei, modò præmisso tentamine ea dignus videbitur, addere, quo Patri grandævo admodum sit in senectute baculus, singulari Dei et Magistratus favore concessus[3]). Præpositura, quæ abdicato pastoratu in alium commigrat, Patris opinione, habita ratione loci et donorum, conveniet vel D. Zachariæ pastori Morummensi[4]), vel D. Severino Petri Melbyensi, quod non propterea monet, quod velit rev. D. Episcopi judicium et electionem suo indicio antevertere, sed tantum ipsi ignotos terræ hujus notiores reddere. Porro adventum rev. D. Episcopi sunt multa, quæ apud nos desiderant:

---

[1]) De første 8 Linier af Brevet ere med megen Omhu gjorte ulæselige.

[2]) Hr. Jørgen Mogensen i Hoby og Øljehult i Bleking.

[3]) Jørgen Jørgensen blev da ogsaa sin Faders Kapellan og ved hans Død, Aaret efter, hans Eftermand (s. Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne V, 291 f.).

[4]) Hr. Zacharius Jensen i Mørum blev Provst i Listers og Brækne Herreder i Bleking 1621 (Cawallin V, 298).

25. hujus peste obiit D. Claudius[1]) pastor ecclesiarum Frillestad in nomarchia Medelstadensi et Rødeby Orientali, relicta post se uxore cum binis liberis. Illa à marito suo persuasa succedenti pastori progressu temporis, quantum intelligo, nubere cupit, si Magistratus favore et auxilio fieri possit[2]). Apud nos non est, qui locum istum supplere possit: expectandus proinde quem rev. D. Episcopus nobis monstraverit. Parochiæ Listerby et Forkerle diaconum pro tempore non habent nisi vicarium: earum diaconatum utpote milliari unico hinc[3]) distantium, scholæ oppidi nostri, vel potius ejusdem collaboratori, quem tamen pro tempore non habemus, destinare vult episcopalis dignitas, qua in re quid factu opus sit, literis edoceri cupio. Quod superest, rogandus est mihi Dominus Deus, velit pro consueta bonitate sua venerandum D. Episcopum quam diutissimè incolumem conservare, eique passim gratia sua assistere, in gloriam nominis sui et Ecclesiæ emolumentum. Valeat felicissime à Patre, qui langvore quodam corporis prohibitus nihil literarum nunc submittit, et uxore mea reverenter salutatus. Dabatur in pastophorio Hobyano 28 Julii Anno 1620.

D. E. O.
Johannes Georgii
pa. Ronnovianus.

Udskrift: Amplissimo et clarissimo viro Domino Magistro Matthiæ Johannidi, Episcopo meo dignissimo, reverenter colendo.

Original i Thottske Saml. 1056 Fol.

9.

1620, 14. September. Ovennævnte M. Hans Jørgensen i Rønneby beder Biskoppen undskylde, at han paa Grund af den endnu herskende Pest ikke kunde indfinde sig ved Landemodet i Lund, saa meget mere som han hver Søndag, efter at have besørget sin egen Tjeneste, maatte prædike for sin gamle og svage Fader (i Hoby og Øljehult) og besøge de syge der. Nogle Optegnelser om Præster og Degne i hans Faders Provsti havde han derfor medgivet Provsten i Blekings Østerherred, der for øvrigt selv var vel kjendt med Forholdene.

[1]) Hr. Claus Hansen (Cawallin V, 249).
[2]) Hun blev da ogsaa »conserveret« ved Kaldet.
[3]) Nemlig fra Kjøbsteden Rønneby.

Salutatum quàm officiosissimè clarissimum D. Episcopum meum, de me multis nominibus bene meritum, absentiæ meæ à Synodo veniam supplex rogo. Interpellat pro me pestis, quæ parochiæ huic incumbit etiamnum acriter, interpellat pietas in parentem, pastorem vicinum, senio et morbis confectum, cujus sacra quavis Dominica, finitis meis, me tractare oportet, nec non ægrotos parochiæ suæ visitare, donec episcopali clementia iisdem curandis destinatus et submissus fuerit ex voto nostro alius[1]). Quanam in re esse possint pastores eparchiæ hujus unà cum diaconis, etsi novit satis probè qui nunc ad Synodum descendit D. Jacobus, Blechindiæ orientalioris præpositus[2]), schedulam tamen literis hisce includo, quæ indicium fidum et probum satis faciat, quoad facultates singulorum. Spero, me veniam absentiæ meæ impetraturum, quam tamen si clarissimum Dominum Episcopum offensuram crederem, à cibo et potu mallem abstinere octiduo quàm à Synodo: nihil enim mihi erit unquam potius, quàm ut quod ipsi gratum esse, mihique injunctum sciam, exequar quàm studiosissimè. Quod superest, rogo, velit Dñus Deus reverendum Dominum Episcopum Spiritu suo sanctissimo porrò regere et dirigere nobisque quàm diutissime incolumem conservare, in gloriæ suæ avgmentum, Ecclesiæ incrementum et bonorum emolumentum. Amen. Ronnoviæ 14 Sept. Anno 1620.

D. E. O. C.
Johannes Georgii.

Udskrift; Clarissimo et admodum venerando viro, D. Doctori Matthiæ Joannis, Episcopo diœceseos Scanicæ dignissimo, favtori meo reverenter colendo.

Original i Thottske Saml. 1056 Fol.

10.

1621, 28. Marts, Nordhvidinge. Provst Jens Sørensen tilskriver Biskoppen, at der i Hr. Michel Lavritsens Pastorat, Ørtofte, var et Par Forældre, der havde ligget deres Barn

---

[1]) Se foran S. 48.

[2]) Jakob Hansen, Præst i Løsen.

ihjel og nu med stor Smerte begjærede kirkelig Afløsning. Sagen indberettedes til Biskoppen, fordi den tidligere Biskop, M. Povl Mortensen, paa Landemodet havde udstedt et Forbud imod, at Provsterne absolverede saadanne uden først at have erhvervet Biskoppens Samtykke.

Original i Thottske Saml. 1056 Fol.

11.

1625, 2. Oktober, Lund. Biskop Mads Jensen tilskriver Universitetets Rektor, M. Christen Longborg, at han nødes til at frasige sig Indkrævningen af Studiiskatten i Skaane, paa Grund af at Professorerne forlangte Afgiften erlagt i Speciedalere, og han ikke kunde faa den i saadan Mønt paa Grund af de Forandringer, der vare foretagne med Møntfonden — foruden andre Besværinger ved Indkrævningen. „Her er og hæderlige Mænd paa Stedet, Doctor Erik (Clemmensen), Doctor (Niels) Fos, Mester Thorben (Hasebard) etc., som ere unge friske Mænd, hvis Besværinger ikke ere dagligen som mine, kan derfor og vel komme til at tjene Universitetet og gjør det gjerne (uden Tvivl), naar de blive anmodet".

Orig. i Konsist. Arkiv, P. 84. Vedlagt findes et Vidnesbyrd, udstedt af 6 skaanske Provster, angaaende Tiden, da Studiiskatten plejede at opkræves, m. m. vedkommende samme Afgift.

12.

1625, 5. Oktober, Kbhvn. Rektor og Professorer bede Biskop Mads Jensen undskylde den Ulejlighed, Universitetet gjorde ham med Indkrævningen af Studiiskatten, og anmode „vores gode Ven og Broder" indstændig om fremdeles at blive ved dermed.

Konsistoriets Kopibog II, 196.

13.

1625, 22. Oktober, Lund. Biskop Mads Jensen tilskriver Universitetets Rektor om de for Haanden værende Forhold med Hensyn til Studiiskattens Indkrævning, og giver, om end modstræbende, sit Samtykke til fremdeles at indkræve denne

Afgift af sit Stift. Naar han gik ind derpaa, da var det især af Hensyn til sine Børn, der fremtidig kunde trænge til Universitetets Støtte, som hans „gode Broder" Dr. Brochmand i et Brev til ham havde tilsagt ham. For Resten bemærker han, at han plejer at komme til Kjøbenhavn „i Ugen efter Lazari (ɔ: 1ste Sønd. eft. Trin.), naar Herredage indfalde, af Aarsag at jeg kan komme mine Venner af Fyn og Jylland paa den Tid bedst til Ords".

Orig. i Konsistoriets Arkiv, P. 84.

14.

1629, 29. August. Brev fra Biskop Mads Jensen til den kgl. øverste Sekretær Iver Vind, vidnende om, hvorledes Biskoppen søgte at hævde sin Myndighed i Stiftet.

Gud beuare den gode Her Secreterer met hans welb: husfrue, adelige børn oc blodz foruante i denne skrøbelige tid[1]) fra alt, huesz til siel oc liff skadeligt. Nest min plictskyldige tacksigelse for stor æris beuiisning, gunstig affection oc meget andet got, huilcket jeg met all tacknemmelighed billigen erkiender.

Lader jeg den gode Her Secreterer vide, mig at vere forkommen, borgemester oc raad i Christianstad at haffue ladet sig mercke, at de paa ny supplicando ville andrage den sag, som jeg seniste herredage gick udi rette udj paa eders gode broder Her Rentemesters[2]) vegne, Noseby prestegaard anlangende, som er perpetuerit til cappelanen i Christianstad, nu verende oc hans effterkommere, paa fierde aar siden, aff aarsag, att endog de skilde eders gode broder, den tid domproust her til Lunde capittel, ved fire pund korn aff prestegaarden, saa ere de dog icke der met fornøyet, fordj de kunde icke faa gaarden slet under deris sogneprest, den gamle M: Jørgen[3]), som ræser dem til alt dette. Nu haffuer de

---

[1]) Paa denne Tid (som oftere i samme Tidsrum, 1619-20, 1625) herskede en farlig, pestagtig Epidemi, der strakte sig vidt om Land og bortrev mange.

[2]) Jørgen Vind til Gundestrup.

[3]) M. Jørgen Christoffersen (s. Kirkehist. Saml. 3. R. I, 317 f. 351).

optenct dette paalæg, at de ville anklage capellanen[1]) som den, der schulle reist paa en 8te dags tid eller lidet offuer til Kiøbenhaffn sin nøduendig bestilling, endoc i tryckeriet, at forrette[2]), uden deris forloff, wanseet hand haffuer forordnett den i stedet, som ĩ hans fraverelse hans bestilling kunde forrette. En prest, Her Jens i Lyngby ved naffn[3]), haffuer oc bode ved en prest, Her Stephan ved naffn i Fielckinge, oc ved skolmesteren i byen ladet sognepresten vide, att hand vilde forreise oc det i den vge, hans egen tieniste met predicken icke indfald, paa huilche forschreffne puncter hand haffuer schrifftlig vidnisbyrd, er oc iche heller uden min vilie oc forloff bortreist. Effter huilcken leilighed jeg beder den gode Her Secreterer saa meget gierne, om supplicatzen enten er kommen eller vil komme, at de motte hiemuises for prestens tilbørlig øffrighed, thii der er bode proust oc bisp i landet, tilmet kongens lenszmand, saa mand iche immediatè haffuer behoff at besuerge den høye øffrighed. Dette jeg mett all ydmyghed ville lade den gode Her Secreterer vide, forhaabende, at hand som min gunstig gode gamle ven føyer end oc i denne sag alting til det beste. Det vil Gud belønne. Vil saa her met haffue den gode Her Secreterer met sin elschelige kiere huszfrue, adelige børn, blodszforuante oc venner under Guds beschermelse til all lycksalig velferd troligen befalett. Lund den 29. Aug: ao: 1629.

E: V: V: T: A:
Matz Jensøn, D:
superintendens Lundensis.

Eg. hand.

Original i Rigsarkivet.

---

[1]) Hr. Peder Pedersen, blev 1630 Sognepræst i Aahus, og Aaret efter Provst i Villands Herred. Tog 1633 Magistergraden i Kbhvn. Døde 1661. (Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne V, 18. 33).

[2]) Det er os ikke bekjendt, hvad det er for et Skrift, Hr. Peder Pedersen har tænkt paa at udgive.

[3]) Den som Skribent bekjendte Jens Madsen Gettorp (s. Cawallin, IV, 193 f.. Nyerup, Lit. Lex., S. 190).

15.

1631. Angaaende Biskop Mads Jensens Forslag om Tillæg til Kirkeordinansen (s. foran, S. 25) har Hr. Rektor A. E. Erichsen i Stavanger under 22. Sepr. 1895 tilskrevet Udgiveren, som følger:

For nogle aar tilbage meddelte jeg Dem, at jeg har et exemplar af udgaven 1617 af den danske kirkeordinants, hvori der findes et omfangsrigt haandskrevet tillæg, indeholdende bemerkninger og oplysninger angaaende kirkeforfatningen i Danmark og, som jeg antog, optegnet i Skaane. Denne meddelelse, som De lod trykke i Kirkehist. Saml. 4 R. I. 453, kan jeg nu supplere med den oplysning, at de nævnte optegnelser skriver sig fra biskop Mads Jensen Middelfart i Lund og er hans motiverede forslag om tillægsbestemmelser til kirkeordinantsen, afgivet efter kgl. befaling i 1631. I Kirkehist. Saml. 3 R. II. 93—189 er dette tilligemed de øvrige bispers forslag meddelt efter et samtidigt uddrag. De oplyser, at den lundske biskops bemerkninger i uddraget er fyldigere end nogen anden biskops, og dog sees de i uddraget at være svundne ret betydelig ind.

Jeg har paa nogle steder foretaget sammenligning og skal exempelvis nævne K. S. l. c. p. 98 om „sermon til kommunikanterne“, hvor det heder i mit haandskrift: „Huorimod en part præster dog sig forholder, oc naar der paamindis, vndskylder sig saa at vere udi brug udi de steder, de ere komne fra“. De sidste ord er udeladte i det trykte uddrag, saa at der bliver en anden mening.

De to stykker „Tvist om begravelsesteder“ og „æred eller gilde efter den døde“ (K. S. l. c. p. 115) lyder i haandskriftet saaledes:

„Falder oc tit tuist om begraffuelse steder paa kirchegaarden, huorledis det kunde rettis. Giffuis oc Øll effter den døde oc giøris paa Landzbyerne Gilde, som de kalde Ærrede, saa mange steder, huor der er iche Øll at forvente, ville de nødigt hielpe den døde til Jorde, oc er dog forbudet ved Kong. Mandat Anno 1585“. — Disse bemerkninger er altsaa i det trykte uddrag feilagtig tillagte biskopen i Bergen.

Jeg kan ikke tænke mig andet, end at biskopen i Lund selv — egenhændig eller ved en anden — har besørget denne afskrift indført i sit exemplar af kirkeordinantsen, inden han sendte sit forslag til Kjøbenhavn. Exemplaret, der mangler titelblad, oplyser intet om ældre eiere. Det kan tænkes med biskopens søn, mag. Rafael Lund, at være kommet til Norge.

16.

Udtog af nogle skaanske Aktstykker fra Biskop Mads Jensen Medelfars Tid (alle i Rigsarkivet).

1623, 29. April. Andragende fra Superintendenten og menige Provster i Skaane om Tilgivelse for Hr. Dynes Hansen, fordum Præst i Glimager, der for ni Aars Tid siden var bleven afsat fra sit Embede, fordi han havde uddelt Vinen før Brødet ved Nadveren, og havde lidt megen Nød.

(c. 1626). Klage fra Præsterne i Skaane til den fungerende Regent, Prins Christian, over at Fogderne forholdt dem den dem tilkommende Afgift „Helgenskyld“, som var dem tilsikret ved tidligere Kongebreve.

1630. Klage fra M. Jørgen Braad, Sognepræst i Malmø, over den utilbørlige og skandaløse Adfærd, som den danske Skolemester i Malmø, Jørgen Christensen, udviste (med flere tilhørende Papirer, blandt Kansler Chr. Friis's Breve).

1631, 12. Oct. Kapitlet i Lund beder Kansler Chr. Friis til Kragerup om, at M. Michael Mauritius, Professor logices ved Gymnasiet sammesteds, maatte faa et Kannikepræbende. Han var en vel fortjent Mand, og man savnede residerende Kanniker.

Ældre Salmebøgers og Salmesamlingers Bidrag til „Evang.-krist. Psalmebog".

Af J. N. Skaar.

De ældre Salmebøger og Salmesamlinger, hvorfra der er hentet Bidrag til »Evangelisk-kristelig Psalmebog«, ere Guldberg (G.), 1778, Pontoppidans (P.), 1740, Kingos (K.), 1699, og Thomisøns (Th.), 1569, Nimbs »Gudelige Sange og Psalmer«, 1741, Brorsons »Troens rare Klenodie«; Kingos »Aandelige Sjunge-Kor« og Cassubens »Psalmebog«. Paa Grund af den ofte særdeles vidtgaaende Omarbeidelse, som de fleste ældre Salmer i »Ev. kr. Psbg« have været underkastede, er det ikke altid saa ganske let at gjenkjende dem, og derfor skal det villig indrømmes, at der kan være ældre Salmer, som ikke ere komne med i følgende Fortegnelse, ligesom det nok tør hende, at nogle af de anførte vil ved nærmere Granskning vise sig at være nye Bidrag. Efter hver Salme har jeg sat ikke alene Digterens og Oversætterens, men ogsaa Omarbeiderens Navn. For den sidstes Vedkommende har jeg fulgt de Vink, som Salmebogs-Komiteens Protokol giver[1]); men da den første Omarbeidelse oftere atter blev omarbeidet,

[1]) Jeg har ikke havt Adgang til at gjennemse Protokollen, men har benyttet Prof. Dr. F. Nielsens »Bidrag til den ev. kr. Psalmebogs Historie«, navnlig de S. 48 Anm., 56, 57 m. fl. St. meddelte Oplysninger.

er det vanskeligt at afgjøre, hvem Salmens endelig vedtagne Form er at tilskrive. Omarbeiderens Navn er derfor i Regelen kun at betragte som Gisning.

1. Vi troe, vi Alle troe paa Gud. Alle ældre Salmebøger (A.): Vi tro allesammen paa en Gud. Luther. Klaus Mortensøn? C. H. Bjering.
2. Almægtige, algode Gud. Maaske efter P.: O kjære Sjæl, som bliver ei. H. A. Brorson. V. H. F. Abrahamson?
3. Alene Gud i Himmerig. A.: Aleneste Gud i Himmerig. N. Hovesch. Ukj. Overs. J. C. Schönheyder.
4. Vi takke dig, o Gud! vor kiære Fader. A.: Vi takke dig, o Gud, vor Fader kjære. Mogens Bancke. Abrahamson.
5. O store Gud! vi love dig. A.: Samme Begynd. Oldkirkelig. Ukj. Overs. O. Malling.
10. Kristne! synger høit i Chor. G.: Den alene mægtige, V. 2. Birgitte Boye.
12. Lovsynger Herren, den Stærke, den Gode, den Vise! P. G.: Lover den Herre, den mægtige Konge med Ære. J. Neander. Ukj. Overs. Abrahamson.
13. Ufattelig for Mennesker. G.: Gud, ligesom dit Navn det er. Birg. Boye. Malling.
17. Hvor est du, Gud, forfærdelig. P.: I Zion har Gud sat sin Bo, V. 8 flg. J. Brunsmand. Abrahamson.
21. Evig priset og ophøiet. G.: Evig, hellig og ophøiet. Birg. Boye. Malling.
22. Alvidende! dit Øie mig ransager! G. med samme Begynd. Birg. Boye. Storm.
29. Min Siel skal Herren prise. A.: Min Sjæl nu lover Herren. J. Gramann. Ukj. Overs. Malling.
30. Op hver, som Jordens Kreds beboer. P. G.: Op alle, som paa Jorden bor. P. Gerhardt. Ukj. Overs. Abrahamson.
32. Hvor meget Godt, o Godheds Gud. G.: Hvor meget Godt, o gode Gud. Birg. Boye. Malling.

38. Hvad Lov skal vi dig, Gud, vor Fader bringe? P.: Hvad Lov skal man dig, o Gud Fader sjunge. J. Gesenius. B. C. Ægidius. Abrahamson.

41. Alt hvad som lever, prise Gud[1]). G.: Guds Ære brede Himle ud. C. F. Gellert. Birg. Boye. Storm.

42. Op al den Ting, som Gud har gjort. P. G. med samme Begyndelse. Brorson. K. L. Rahbek.

47. Gud, Herre! jeg vil prise. G.: Hjælp mig, o Gud, at prise. J. J. Lund. H. V. Riber.

48. Lyd høit, min Sang! den hele Jord. G.: Fra dette Støv, som jeg bebor. B. Münter. Birg. Boye. Storm.

56. Skulde jeg min Gud ei prise. P. G. med samme Begyndelse. P. Gerhardt. F. Rostgaard. Rahbek.

57. Nu takker alle Gud. P. G.: Samme Begynd. M. Rinkardt. Ukj. Overs. H. Kampmann.

58. Alting tiener dem til Bedste. G.: Alting tiener dem til gode. J. J. Lund. Storm.

63. Sving dig op, forsagte Siel! P.: Sving dig op, bedrøvede. P. Gerhardt. Ægidius. Abrahamson[2]).

67. Naar vi i Nød og Fare staa. A.: Naar vi i største Nøden staa. P. Eber. Ukj. Overs. Abrahamson.

70. O Gud! min Stemme ingenlunde. P. G.: O at jeg havde tusind Munde. J. Mentzer. Rostgaard og Birg. Kaas. Storm.

78. Mit Sind og Hierte jeg til Gud. P. G.: Min Sjæl og Hjerte jeg til Gud[3]). P. Gerhardt. Rostgaard. Abrahamson.

80. Gud er min Hjælp! og stadelig. G.: Gud, du er min, du er det Væld, V. 4. Birg. Boye. Rahbek.

86. Frygt ei, min Siel, frygt aldrig meer. K. P. G.: O kjære Sjæl, frygt aldrig mer. Kingo. Storm.

87. Bort! al den Trøst, som ei bestaar. G.: Bort med al Trøst o. s. v. J. J. Lund. Rahbek.

---

[1]) Er i »Den D. Psalmedigtning«, II, S. 380 feilagtig tillagte Frimann.

[2]) Rosk. Konv. Psbg. Nr. 471

[3]) Rosk. Konv. Psbg. Nr. 45.

88. Fra Gud vil jeg ei vige. K. P. G.: Samme Begynd. L. Helmbold. H. Ravn. Rahbek.

91. Hvi spørger jeg saa ængstelig. G.: Du spørger tvivlsom, bange Sjæl! Birg. Boye. Storm.

92. Min Siel, hvi vil du græmme dig? Th. K. P.: Mit Hjerte, hvi græmmer du dig? Ukj. tysk Forf. H. Thomissøn. Balle?[1]).

95. Naar Nød omspender mig. K. P. G.: Udi min Angest og Nød. Ukj. tysk Forf. H. Ravn. Abrahamson.

99. Hvi skulde du dig klage. K. P. G.: Hvi vil du dig saa klage. J. Heermann. J. Brunsmand. Malling.

100. Til Himlen er mit Hierte vendt. A.: Jeg løfter høit op Øien mine. H. Thomissøn. Abrahamson.

103. Hvorfor skulde jeg mig græmme? P.: Hvorfor skulde jeg forsage? P. Gerhardt. Ukj. Overs. Abrahamson.

104. Som Herren det vil føie. P.: I alle mine Sager. P. Flemming. Ægidius. Abrahamson.

109. Dig, Herre, Herre, bør alene Ære. G.: Du, Herre, bør alene være æret. Gellert. Birg. Boye. Storm.

110. Halleluja! Gud er min Deel. G.: Samme Begynd. Birg. Boye. Abrahamson.

115. O det var et Glædens Bud. P. G.: Bedre dig, o kjære Sjæl. Ægidius. Storm[2]).

118. O Jesu, du har elsket mig. P.: O Jesu, som osv. P. Gerhardt. Brorson. Abrahamson.

119. Lov og Tak og evig Ære. K. P. G.: Samme Begynd. Kingo. Malling.

---

[1]) Jfr. Dr. F. Nielsen, »Bidrag«, S. 55, hvor det oplyses, at i Møde den 7. Aug. 1791 fremlagde Biskoppen 4 af ham selv omarbeidede Kingoske Salmer. Ved »Kingoske Salmer« forstaaes her antagelig Salmer fra Kingos Salmebog, nemlig saadanne, som ikke findes i Guldbergs, og de 4, som i et senere Møde bleve forbedrede«, kan neppe være andre end Nr. 92, 242, 295 og 527 i »Ev. kr. Psbg.«.

[2]) Slægtskabet mellem de to Salmer er dog saa lidet fremtrædende, at den første kanske rettest maa betragtes som ny, af mig ukjendt Forf.

120. Jesus Christus er vor Ven. P.: Jesus han er Syndres Ven. J. H. Schrader. Brorson. Abrahamson.

121. Jeg ved Jesum fryder mig. P. Jeg er i min Jesum glad. Ægidius. Abrahamson.

125. O Jesu! du saa mangelund. Efter Rosk. Konv. Psbg. er denne Samle hentet fra P. og omarbeidet af Abrahamson. Den har Tanken fælles med „Efter dig, Herre, forlænges mig". P. Gerhardt. Ægidius. Men jeg har dog mine Tvivl om den anførte Opgaves Rigtighed.

128. Til dig, til dig, o Jesu Christ. A.: Alene til dig, Herre Jesu Christ. Schnesing. H. Thomissøn. Malling.

131. Min Gud, naar Verdner styrte om. G.: Retfærdigheden opbragt var, V. 8. Birg. Boye. Rahbek.

135. I Jesu Navn. K. P. G.: Samme Begynd. J. Frederiksen. Abrahamson.

144. Paa sit Kors i Dødens Smerte. G.: Naglet til et Kors paa Jorden. Jacoponus fra Todi. B. G. Sporon. Riber.

145. Jesu! du, den gode Hyrde! P. G.: Ak, hvorledes skal jeg skue, V. 5, 4, 3 og 10. Th. Hansen. Riber[1]).

149. Jesu! dine dybe Vunder. K. P. G.: Samme Begynd. J. Heermann. N. Arctander. Malling.

151. I Jesu Død. P. G.: I Jesu Saar. Th. Hansen. Riber.

154. Naar Synden mig anklager. P. G.: Naar mig min Synd vil krænke. J. Gesenius. Rostgaard. Riber.

164. O! lader os til Korset gaae. K. P. G.: Gak under Jesu Kors at staa. Kingo. Riber.

166. O Fryd! o Held! han er, han er opstanden. P.: Triumph, Triumph! vor Sol er alt oprunden. J. A. Freylinghausen. Brorson. Malling.

167. Jesu, Guds eenbaarne Søn. G.: Naade-Giver! lad os se, V. 5. Birg. Boye. Rahbek.

---

[1]) Det er dog ikke usandsynligt, at Nr. 145 er en ny Salme af ukj. Forf.

171. Jesus, den Korsfæstede. P.: Jesus er mit Haab, min Trøst. Luise Henriette? Rostgaard. Abrahamson.

174. O Fryd! jeg kan nu trøste mig. K. P. G.: Min Sjæl, vær lystig, glad og fro. Kingo. Riber.

175. See den gyldne Soel frembryder. K. P. G.: Som den gyldne Sol o. s. v. Kingo. Rahbek.

176. Du led, o Jesu! Qval og Død. G.: O Helt, som undertvang al Død. J. J. Lund. Rahbek.

180. Det er fuldbragt! til Himlen foer. G.: Det er fuldbragt! den faldne Jord. Birg. Boye. Malling.

181. Til Faderen. G.: De stirrede, V. 4. Birg. Boye. Rahbek.

185. O priser! frelste Skarer. „Troens r. Klenodie“: Slaar sammen alle Hænder, V. 9[1]), 6 og 7. J. Rist. Brorson. Malling eller Riber.

190. Vor Gud han er saa fast en Borg.. A.: Samme Begynd. Luther. Ukj. Overs. Abrahamson.

193. Jesu, Herre! lad dit Rige. Rosk. Konv. Psbg. nævner som Forfatter af denne Salme (Nr. 308): Randrup?, og oplyser, at Eggert Chr. R. var Præst i Taagerup paa Lolland, † 1831. Hertil slutter Erslew sig: „Nr. 308, formentlig af ham“[2]). Professor Dr. Fr. Nielsen nævner derimod Frederik Randrup (f. 1742, Præst i Bregninge, † 1813), som i Aug. 1791 sendte „Prøvepsalmer“ til den af Biskop Balle ledede Salmebogskommission. Men ogsaa denne kyndige Forfatter siger om R. kun dette: „Han skal være Forfatter til Nr. 193: Jesu, Herre lad dit Rige“[3]). Hvad der har bragt Undersøgelsen til at blive staaende ved Randrups Forfatterskab, veed jeg ikke; men da det Resultat, man er kommen til, har nogen Lighed med en Gisning, vil det tilgives mig, at jeg sætter en ny Gisning

---

[1]) Optaget i G. (Nr. 7).

[2]) Forf.-Lexicon. Supplement. Se ogsaa V. Bang, »Biografiske Oplysninger«, S. 70.

[3]) »Bidrag«, S. 51.

ved Siden af den ældre. I Dr. Fr. Nielsens „Bidrag", S. 55, fortælles, „at han (Balle) 13de Marts (1791) tog Boyes og Nimbs Psalmer at gjennemse, om noget deri var at finde, som kunde være tjenligt". Denne Oplysning bragte mig til at gjennemgaa Nimbs „Gudelige Sange og Psalmer«, og S. 343 fandt jeg følgende Vers:

Men o Jesu! lad dit rige
Voxe, blomstre i vort land!
Lad dog mørkheds magt bortvige!
Giv os saligheds forstand,
Fyld dog vore siæle med
Naade, viisdom, kierlighed!
At vi dig som konge ære,
Du en muur om os maa være.

At dette Vers i Kommissionens Hænder let kunde faa den Ordlyd, som Nr. 193 har, er neppe nogen dristig Paastand.

194. Ei frygte vi for Sorg og Nød. A.: Hvad kan os komme til for Nød. A. Knöpgen. Ukj. Oversætter. Abrahamson[1]).

205. Vær trøstig Siel! og ængst dig ei. G.: Vær glad, o Sjæl, og frygt dog ei. J. J. Lund. Storm.

206. Jeg gaar til Døden, hvor jeg gaar. P. G.: Jeg gaar i Fare, hvor jeg gaar, V. 3 og 6. Brorson. Storm.

212. Min sidste Levedag mig er. G.: Den sidste Dag af mine er. B. Münter. Birg. Boye.

213. Hos dig du har et Himmerig. Cassuben: Jeg veed et evigt Himmerig. Ukj. tysk Forf. H. C. Sthen.

229. Hvad er Verdens Gods og Magt. P.: Verdens Lyst forgjæves er. Ægidius. Abrahamson.

---

[1]) Rosk. Konv. Psbg. anser Salmen for at være ny. Men man vil neppe være i Tvivl om dens Oprindelse, naar man sammenligner V. 5 med Originalens V. 7 og 8. Ogsaa i de øvrige Vers er Originalens Tanke, tildels ogsaa Udtryk, bedre bevaret end i mange andre Omstøbninger i »Ev. kr. Psbg.«.

235. Dig bede vi, o Helligaand! A.: Nu bede vi den Helligaand. Luther. Claus Mortensen? Malling.
236. Fra Mennesket, fra Støvet her. Th. K. P.: Fra Mennisken haver jeg vendt min Hu. A. Knöpgen. Ukj. Overs. T. Rothe.
237. Dig, Jesu! priser jeg af ganske Hjerte! Troens r. Klenodie: O Lam! som ingen Syndens Gift har saaret, V. 16, 17 og 19. Freylinghausen. Brorson. Riber.
238. Giv, Jesu! Frelser! giv jeg maa. P.: Ak, at enhver dog tænkte paa, V. 12. L. Laurenti. Brorson. Malling.
239. Gud! ved din Aand, ved Ordets Røst. P.: O Helligaand, o søde Trøst, V. 1 og 8. J. H. Böhmer. Brorson. Abrahamson.
242. O Herre, frels min svage Dyd. Th. K. P.: O Herre, frels mig og døm min Sag. H. Sachs. Ukj. Overs. Balle?[1]). — At det er denne Salme, som er omstøbt, synes at fremgaa af flere Udtryk, navnlig af det ellers lidet motiverede: „takfuld til dit Alter gaa" (jfr. „saa skal jeg indgaa til Guds Alter ... og takke" o. s. v.). Den gamle Salme er desuden sat som Melodi, hvilket neppe vilde været gjort, dersom man derved ikke havde tilsigtet at fremhæve Slægtskabet mellem den gamle og den nye.
247. Nu bør ei Synden mere. K. P. G.: Samme Begyndelse. Kingo. Malling.
254. Gud! hvo er jeg, hvad er min Kraft? K. P. G.: Min Sjæl, om du vil nogen Tid, V. 9. 10. Kingo. Rahbek.
257. Til dig jeg raaber, Jesu Christ. A.: Jeg raaber til dig, o Herre Christ. J. Agricola. Ukj. Overs. Abrahamson.
259. O Gud! Alvisdoms Gud! P. G.: O Gud, du fromme Gud! J. Heermann. Birg. Kaas. Malling.
262. I dybest Nød vil jeg til Gud. Th. K. P. G.; Af dybeste Nød lader os til Gud. M. Weisse. Arvid Pedersøn. Abrahamson.

[1]) Se Anm. ved Nr. 92.

266. Herre! jeg har handlet ilde. P.: Samme Begynd. J. Franck. Ægidius. Abrahamson.

268. Vee mig! at jeg saa mangelund. K. P. G.: Samme Begynd. J. Heermann (efter Tauler). S. Jonæsøn. Storm.

272. Min Fader! Gud! ak, tør jeg dig. P. G.: Min kjære Ven, ak tør jeg dig. Æmilie Juliane. Birg. Kaas. Storm.

274. O Gud, hvor er din Godhed stor! P. G.: Saa sandt jeg lever, siger Gud. J. Heermann. Ukj. Overs. Rahbek.

280. Til dig, min Gud! vil jeg af Hjertet bede. P.: Til dig, min Gud, vil jeg med David bede. Ægidius. Abrahamson.

287. O Gud! hvor lykkelig er den. P. G.: O Gud, hvad est du mer end skjøn, V. 6 fg. Brorson. Rahbek.

295. Gud! hvad du vil, det altid sker! Th. K. P.: Hvad min Gud vil, det ske altid. Ukj. tysk Forf. Thomissøn. Balle[1]).

297. Paa Gud alene. K. P.: Samme Begynd. Ukj. Forf. Storm.

301. Hvo ikkun lader Herren raade. P. G.: Samme Begynd. G. Neumark. Rostgaard. Abrahamson.

309. O! gode Gud og Fader hør. K. P.: med samme Begynd. J. Pedersøn. Storm.

311. Sørger du endnu, min Siel. P. G.: Samme Begynd. B. Schmolck. Brorson. Abrahamson.

316. O Gud! hvor længe skal jeg her. Kingos Aandel. Sjunge-Chor: Hvorfor, mit Hjerte, klemmes du? Kingo. Malling.

318. O Gud! din Godhed gaaer saa vidt. G. med samme Begynd. Gellert. Birg. Boye. Storm.

329. Hvor kunde jeg, o Gud! for dig. G.: Naturens Gaver, Lykke, Stand. Gellert. Birg. Boye (jfr. J. E. Heilmann, Nr. XLVIII.). Storm.

---

[1]) Se Anm. ved Nr. 92.

335. O Gud! du vil, at Kierlighed. Maaske K. P. G.: Vor Gud er idel Kjærlighed. Kingo. Rahbek.

337. Os alle af det faldne Kjøn. G.: Medbrødre af det faldne Kjøn. Birg. Boye. Abrahamson.

344. Din Kirke, Herre! lad bestaae. K. P. G.: Hvor deilig skal Guds Kirke staa. Kingo. Rahbek.

357. Kristne! lad os samle Kræfter. P. G.: Hvo vil med til Himmerige. Brorson. Storm.

359. Hielp, Jesu! at i Livets Gang. P.: Den Vei, du gik i Kors og Trang. v. Bonin. Brorson. Abrahamson.

393. O Gud! du seer mig, og du veed. P.: Op, op, min Sjæl, opmuntre dig, V. 5. G.: Stat op med Fryd og tag imod, V. 4. J. F. Meyer. Birg. Kaas. Malling.

394. O Jesu Christ! hvor er du blid. G.: O Jesu, o hvor var du god. Sporon. Malling.

395. Min Siel i Andagt nærmer sig. G.: Min Sjæl med hellig Bævelse. B. Münter. Birg. Boye. Malling.

398. Jesu Christ! du gav mig Livet. P.: Gud, mit Hjerte Tak dig sender. G.: Jeg nu evig haver Livet. Æmilie Juliane. Birg. Kaas. Malling.

406. Du seer, o Gud! min Længsel. K. P.: Hjertelig mig nu længes. Chr. Knoll. Ukj. Overs. Ramus.

407. O! vaagner, førend Døden kalder. P.: O vaager op af Verdens Drømme, V. 5. L. A. Gotter. Brorson. Abrahamson.

410. Hvo veed, hvor nær mig er min Ende? P. G.: Samme Begynd. Æmilie Juliane. Rostgaard. Storm.

411. Gud! Herre! jeg er i din Magt. P.: Jeg er jo, Herre, i din Magt. S. Dach. Ukj. Overs. Abrahamson.

412. O Jesu Christ! Guds Salvede. A.: Herre Jesu Krist, sandt Menneske og Gud. P. Eber. R. Katholm. Malling.

429. Far, Verden, Farvel! Sjunge-Chor, med samme Begynd. Kingo. Rabbek.

431. Send, o Gud! din blide Fred. K. P. G.: Christe,

lad din ædle Fred. Peder Jenssøn Roeskilde[1]. Bjering.

437. Gud! du signer og belønner. Maaske efter G.: Gud, du bo i vore Egne. Birg. Boye. Malling.

444. Til Ende Aaret haster. G.: med samme Begynd. J. J. Lund. Malling.

449. Stemmer Alle i til Glæde. G.: Stemmer alle op at sjunge. J. Vibe? Abrahamson.

452. Velsign, o Gud! det Aar, jeg nu begynder. P.: Hjælp, Jesu, hjælp, at jeg din Naade finder. Ægidius. Abrahamson.

455. O Fader! Gud! din Godheds Spor. Th. K. P.: O Gud Fader, din Sol saa skjøn. N. Herman. H. Thomissøn. Balle[2].

476. See! Dagens Lys saa blidt igjen oprinde! Sjunge-Chor: Lyksalig Dag, som nu saa blid oprinder. Kingo. Rahbek.

477. Nu rinder Solen op. Sjunge-Chor: Samme Begynd. Kingo. Rahbek.

478. Nu vil jeg af ganske Hierte. Sjunge-Chor: Sjæl og Hjerte, Sind og Sanser. Kingo. Rahbek.

487. Himlenes og Jordens Herre. P.; Himlens Gud og Jordens Herre. H. Alberti. Ægidius. T. Rothe[3].

493. Den lyse Dag forsvunden er. K. P. G.: Den lyse Dag forgangen er. H. C. Sthen. Riber.

500. Tak skee dig, Gud! for denne Dag. P.: med samme Begynd. Ægidius. Abrahamsen.

502. Den blide Soel, som glæder hele Jorden. Sjunge-Chor: Den prægtig Sol, som hele Verden glæder. Kingo. Rahbek.

---

[1]) Om denne Salmedigter og hans Salmer se Theol. Tidsskr. for den ev. luth. Kirke i Norge, Ny Række, VII, S. 258 fg.

[2]) Ifølge »Den danske Psalmedigtning« II, LXII tillægger Sagnet Balle Forfatterskabet af denne Salme. Det tør saaledes antages, at det er ham, som har omarbeidet den. Jfr. Fr. Nielsen, »Bidrag«, S. 55.

[3]) Er dog maaske rettest at betragte som ny Salme, som kun har Begyndelseslinjen og nogle faa Tanker fælles med den ældre.

504. O, min Siel, vær glad tilmode, K. P. G.: Nu velan, vær frisk tilmode. J. Rist. H. Pedersøn. Riber.
506. Solen daler, Lyset svinder. Sjunge-Chor: Tiden skrider, Dagen rinder. Kingo. Rahbek.
513. O gode Gud! hvor rigelig. P. G.: O Gud, hvor stor og priselig. Kingo. Riber.
514. Vi, dine Børn, dig bede. A.: Dig bede vi, Børnene dine. Ukj. tysk Forf. H. Thomissøn. Rahbek.
517. Vort Maaltid vi beslutte nu. P. G.: Samme Begynd. Kingo. Riber.
520. Du ledte frem, algode Gud! G.: Du ledte frem ved Almagts Bud. Birg. Boye. Riber.
523. De knælede med Ja mod Ja. G.: Samme Begynd. Birg. Boye. Riber.
527. Lov, Tak og Priis og Ære. Th. K. P.: O Menneske, vil du betænke, V. 11. Ukj. tysk Forf. Ukj. Overs. Balle?[1]).
556. Lov, Priis og Tak og Ære. G.: Bliv fuld af hellig Glæde. Birg. Boye. Riber.

---

[1]) Se Anm. ved Nr. 92.

Det restaurerede, formentlige „Helligaandshus" i Randers.

Af Borgmester Stemann i Randers.

I 4de Del af »Danske Atlas«, der udkom 1768, findes S. 358 et Kort over Randers, hvortil S. 373 er føiet følgende Bemærkning: »Efter hosføiede Grundridsning[1]) af Randers er Hellig Aands Klosters Navn endnu tilovers, og et lidet Stræde derhos kaldes Hellig Aands Gyde, hvoraf sees, at dette Kloster har ligget strax ved St. Mortens Kirke«. Paa denne Sætning hviler formentlig hele Theorien om, at en nu i Randers restaureret middelalderlig Bygning har været et »Helligaandshus«. Til yderligere Begrundelse af denne Theorie anfører man deels et Brev, som Præst og Prior

---

[1]) Dette Kort over Randers, der ellers paa ingen Maade kan gjøre Fordring paa at være nøiagtigt efter Nutidens Begreber, idet dets Gyder og Hovedgader i det Hele ere angivne som omtrent alle lige brede, angives at være tegnet af Borgemester Søren Simonsen. Den nævnte Mand findes ikke i Fortegnelsen hos Stadfeldt S. 118 over Byens Borgmestre og Raadmænd. Hos Galthen S. 115 omtales en Mekanikus og Agent Simonsen, som har megen Fortjeneste af Udførelsen af Altertavlen og Orglet i St. Mortens Kirke, og i Stamtavlen over Legatstifteren Niels Brocks og Hustru Lene Brock f. Bredahls Slægt (5te Udgave samlet og udgivet af P. J. Schmidt S. 129) kaldes han Agent og Viceborgmester. Som historisk-topografisk Autoritet har jeg derimod intet andet Sted set ham omtalt.

Lauritz Nielsen med Konventsbrødre har udgivet til Randers Indvaanere Torsdagen næst efter alle Helgens Dag 1505[1]), deels et Dokument fra Aaret 1522[2]), hvori Præst og Prior Jens Nielsen og øvrige Konvent i Helligaandshuset i Randers indgaae paa at lade udlægge en Stengade, og deels Christian IIIs Befaling af 1535 om, at Beboerne skulle flytte fra Flindtbjerg ind i Byen[3]).

I det Efterfølgende vil Værdien af ovennævnte Hjemmel blive nærmere undersøgt.

Hvad nu den ommeldte Yttring i danske Atlas angaar, bemærkes, at Resen i sin Atlas Danicus fra 1677 hverken nævner Helligaandshuset eller »Hellig Aands Gyde«, skjøndt han dog ellers anfører Navnene paa 21 Gader i Randers og paa de mærkeligere Bygninger. Galten[4]), der i Fortalen til sin Bog om Randers blandt sine Hjemmelsmænd nævner daværende høit fortjente Borgmester i Randers Justitsraad Carøe, siger om samme Gade, der nu hedder Skolestræde, at dens Navn før var St. Annæ eller Sortebrødre[5]) Gade, og den Mulighed er saaledes ikke udelukket, at Strædets Navn i Folkemunde kan have været »Hellig Annas Gyde«. Først 1798 bleve Gadenavnene officielt fastsatte ved at males paa Gadehjørnerne[6]). Endvidere kan endnu oplyses, at de tilstedeværende Dokumenter om Salget til Byen i Borgmester Carøes Tid af det nu saakaldte »Helligaands-

[1]) See Tillæg 1.

[2]) See Tillæg 2.

[3]) See Tillæg 3, et Thingsvidne fra 1543, hvori er indført en Vidisse af Brevet af 1535.

[4]) »Forsøg til en Beskrivelse over Kjøbstaden Randers«, S. 17.

[5]) Der er vistnok ingen Grund til at betvivle Daugaards Formodning om, at Byens ældste Latinskole, som blev nedrevet i Slutningen af det 18de Aarhundrede og laae ved den af Galthen omtalte Gade, nordost for St. Mortens Kirke, har været et Dominikanerkloster. Om Bygningens Beliggenhed see bl. A. »Resens Plan over Randers«.

[6]) Stadfeldt »Chorografisk og økonomisk Beskrivelse over Randers Kjøbstad« S. 290.

hus» i Aaret 1782 samt Auktionsdirektørernes Licitationsforretning af 18 December 1782 angaaende Bygningens Indretning til Latinskole ikke betegne Bygningen paa anden Maade end som »Madam Bredahls Gaard« og »Borgmesterinde Bredahls Gaard«. Om danske Atlas er endnu at bemærke, at Helligaandshuset deri andetsteds[1]) betegnes som et mindre Pleiehus. Efter Provindsforhold kan den restaurerede Bygning dog ikke kaldes en mindre Bygning. Enkefru Bredahl kalder den i et Brev af 27 August 1782 til Magistraten i Randers »sufficant«, og Arkitekt Uldall[2]) kalder den »en anselig Bygning over 49 Alen lang, 23 Alen høi til Tagrygningen og 17 Alen dyb i udvendigt Maal«.

Hvad dernæst det ommeldte Brev fra Præst og Prior Lauritz Nielsen af 1505 angaar, har man[3]) ment, at Beliggenheden af Helligaandshuset deri findes »temmelig nøie« beskreven, ja, at endog Klosterets Beliggenhed deraf »tydelig kan skjønnes«. Læser man Brevet af 1505 igjennem, vil det slaae En, at Byens Volde og Helligaandsklostret have ligget umiddelbart op til hinanden, »nest op till vort Closters Gard oc Grwn, som er uti sin lenge paa then samme Vold«, og »then Bygning, som forskreffne vor Closters Formen oc Brødre her effter lader bygge paa Kronens oc Byens Vold«, og »Sweybog mett frii Gang ind oc ud, til oc fra, Dag oc Natt, til Koningens oc Byens Torff paa forskreffne Vold«. Det samme fremgaar af alle Forpligtelserne med at holde Byens Planker og en Bro vedlige og et Stykke Grav i Orden, af at »vore Privether« skulle bygges »vd offuer forskreffne Bysens Plancker aff vore Mure og Husze«, og af at Rendestenen »af vort Stegers«, der hidtil har voldt Borgerne Ulempe ved at løbe igjennem Byen, skal »udlægges« til Graven »forskreffne

---

[1]) 4 Bind S. 372.
[2]) »Om Anvendelsen af det forrige Helligaandshus i Randers« S. 4.
[3]) Stadfeldt S. 153 og S. 194.

Vold vten Skae«. Ogsaa i Brevet af 1522 nævnes »westher fra wort Closther paa byens vold«[1].

Et Blik paa gamle Bykort vil imidlertid vise, at den nu restaurerede Bygning afgjort ligger nærmere ved Byens Centrum end ved dens Periferi. Afstanden fra Bygningen til den nedlagte Voldgrav er til alle Sider meget betydelig, og netop imod Nord og Vest ere Terrainforholdene saaledes, at Anbringelsen af en Rendesten maa ansees for umulig. Paa det nærmeste Punkt, der ifølge Neckelmanns Kort dannes ved en Bøining af Voldgraven, er Afstanden saaledes mindst 200 Alen, men her stiger Terrainet over 5 Fod. Efter dette maa det synes absolut udelukket, at den nu restaurerede Bygning kan have været det daværende Helligaandshus.

Heller ikke den i Brevet af 1505 ommeldte nye Bygning, som Helligaandsbrødrene ville opføre, kan være den nu restaurerede Bygning, da den skal opføres »paa Kronens oc Byens Vold, som er østen vedh the inderste Byens Graffue«. Mon forøvrigt Opførelsen af denne Bygning ikke skulde staae i Forbindelse med det falske Afladsbrev, som man tidligere[2]) antog var knyttet til Opførelsen af Klosterets ældste Bygning og henlagde til Aaret 1434, men som tidligst kan være fremkommet i Slutningen af det femtende Aarhundrede, da Jens Iversen Lange var Biskop i Aarhuus fra 1449—82[3]) og Falskneriet derfor ikke kan antages at være foretaget før efter hans Død[4]), og som baade af sproglige Grunde og efter Skrifttrækkene med et rundt Tal skal kunne sættes til Aar 1500[5])? Der er altsaa

---

[1]) Se ogsaa C. Neergaard i Kirkehistoriske Samlinger 4. Række 1 Bind, S. 82.

[2]) Se Stadfeldt S. 198; Uldall S. 4; Rosenørn »Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesen af Nørreris« S. 173; Henry Petersen i Illustr. Tidende af 19 Febr. 1898 S. 257.

[3]) Dansk biogr. Lexikon X, 28.

[4]) Se Professor Erslevs Erklæring i »Randers Amtsavis« af 5 Marts 1897.

[5]) Se Tillæg 4.

Intet til Hinder for, at det netop kan være benyttet i Aaret 1505 i Anledning af den i Brevet af samme Aar nævnte Nybygning. Hvis der har ligget et Helligaandshus ved Helenestræde (se nedenfor) kunde det da ikke maaske være denne Nybygning?

I Brevet af 1522 maa Klostret love at udlægge en Gade, som siges at skulle gaae fra Hærstræde til Hærstræde sønder og nord. At denne Gade ikke kan være det nuværende Skolestræde, fremgaar deels af, at Forpligtelsen ikke, som man[1]) har paastaaet, dreiede sig om en Gade »østen for« Klosteret, men »øster fra« Klosteret (eller skulde disse Udtryk kunne være synonyme?), medens Skolestræde gaar i Retning fra Nord til Syd, deels af at Skolestrædet ikke, som der staar i Brevet af 1522, er saa bredt »att thoo Wogne kand wall møde«, deels af at Skolestrædet overhovedet ikke fører fra Hærstræde til Hærstræde[2]).

Af Christian IIIs Befaling af 1535 finder Stadfeldt[3]) det stadfæstet, at Helligaandsklosteret har ligget paa det i Danske Atlas paapegede Sted, medens Galthen[4]) af samme Befaling slutter, at Klosteret har ligget ved Helenestræde[5]). Gjennemgaar man imidlertid dette Brev, som hverken Stadfeldt eller Galthen meddeler in extenso, vil det bemærkes,

[1]) Stadfeldt S. 195.

[2]) Se ogsaa Rosénøm S. 177—78.

[3]) S. 194.

[4]) S. 35.

[5]) Denne Gade benævnes hos Resen »Helvedes eller Jens Guldsmidis Gyde«, i danske Atlas 4 Bind paa det ved S. 358 vedføiede Grundrids over Randers By »Helledes Gyde« og S. 367 »Hellenes eller Helvedes Gyde«, hos Galthen S. 35 »Hedeles eller Helene Gyde« og hos Stadfeldt S. 291 »Helenestrædet« Ned for Helledes Gyde«. — Af Helledes er, som Professor Wimmer til mig har udtalt, uden Tvivl baade Helvedes og Helenes senere Forvanskninger, og Helledes kan meget godt udgaae f. Ex. fra Helligaande; men der er ogsaa mange andre Muligheder. Selvfølgelig mener jeg dog, at der ikke i et Gadenavn kan hentes nogetsomhelst afgjørende Bevis i den ene eller anden Retning i topografisk Henseende.

at Stadfeldts Brudstykke af Brevet[1]) er misvisende, idet der hos ham er udeladt et afgjørende Komma foran »aff wor fruue kiercke gardt«. Jeg kan ikke see rettere end, at dette Brev intetsomhelst oplyser om Klosterets Beliggenhed. Skulde der alligevel virkelig kunne læses ud af det, at en af Klosterets Bygninger har ligget »tvertoverfor vor Frue Kirkegaard«, saa faar Galthen igjen Ret, naar han hævder[2]), at et Helligaandshus har ligget i Byens østlige Deel, hvor Frue Kirkegaard, den senere Slots-Kirkegaard, laae og benyttedes indtil ind i det 18de Aarhundrede[3]).

Naar der tidligere[4]) er bleven hævdet, at Udtrykket i Jens Matthiesens Forpligtelse af 1496 »Helligaandshus i Randers hos St. Morten«, skal bevise, at Bygningen har ligget i Nærheden af en St. Mortens Kirke, kan dette vistnok være meget rigtigt, idet et Thingvidne af 1527[5]) oplyser, at der til Klostret er et Kapel, som da udbydes til Salg; og at Klosteret har været helliget St. Morten, fremgaar af Indskriften paa dets Segl: »sigillum capitulare domus sancti spiritus randrusiensis ad san: martinum«[6]). Den nuværende St. Mortens Kirke, der ligger nær ved — rigelig 60 Alen fra — den restaurerede Bygning, nævnes derimod intetsteds i oftnævnte Breve som Stedbetegnelse, men alle Steder tales der i saa Henseende kun om Volde, Grave og Hærstræde.

Fra de forskjellige nævnte Dokumenter, der angaae Helligaandsklostret i Randers, vender jeg mig nu til, hvad den nylig restaurerede Bygning selv fortæller om sin Fortid. Der er da først det at bemærke, at der i ingen af Bygningsinspektør Kampmanns forskjellige Erklæringer, som

¹) Stadfeldt S. 194.
²) Galthen S. 85.
³) Stadfeldt S. 151.
⁴) Stadfeldt S. 152.
⁵) Kirkehistoriske Samlinger 4 Række 1 Bind S. 764.
⁶) Se Afbildningen af Seglet hos Rosenørn ved S. 193.

have været tilgængelige for mig, angaaende denne Sag[1]), foreligger nogetsomhelst om, at der er fundet Spor af geistlig Virksomhed i Bygningen.

Dernæst blev jeg ved at see en Afbildning af Gaasetaarnet[2]) slaaet af, at der paa dette er et Mønster i Murværket, som ganske ligner det, der findes navnlig paa Vestsiden og paa Sydgavlen paa Bygningen i Randers. Som bekjendt byggede Valdemar Atterdag af Sten fra 11 nedbrudte Landsbykirker i Aarene nærmest før 1357 et Slot i Randers[3]). Som Kuriosum bemærkes, at der ved den foretagne Undersøgelse i den nu restaurerede Bygning fandtes forskjellige Sokkelsten, som tidligere havde været benyttede i en Granitkirke[4]). Om Kongsgaardens Beliggenhed haves der mig bekjendt ingen autentiske Efterretninger; men den Formening er dog ogsaa bleven fremsat[5]), at den har ligget i Nærheden af den nuværende St. Mortens Kirke, og at det nærliggende Hovmeden — af Resen kaldet »Hoff« — er en Levning af Kongsgaardens Tilliggende. I Aaret 1357 faldt Valdemar Atterdags Slot i de jydske Oprøreres[6]) og i 1368 i Holstenernes Hænder[7]). Skulde Slottet, hvorom iøvrigt Intet lader til at foreligge, være bleven »forstyrret« i denne Feide, kunde den Mulighed maaske ikke være udelukket, at Kong Valdemar, da han 1373 efter Fredsslutningen opholdt sig i Nørrejylland for saa vidt muligt at tilintetgjøre Sporene af den langvarige og ødelæggende

---

[1]) Kampmanns Skrivelse til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af 20 December 1892 og »Arkitekten« af 12 Februar 1897.

[2]) Den nye Udgave af Traps Topografi (Prøveblad).

[3]) Se Reinhardt »Valdemar Atterdag og hans Regjering« S. 195.

[4]) Kampmanns Skrivelse af 20 December 1892 til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Se ogsaa Uldall S. 4, hvor det efter Sporene paa Bygningen antages, at den nedbrudte Port vest for Husets Sydende har været dækket med et fladt Tag med Brystværn.

[5]) Rosenørn S. 126.

[6]) Reinhardt S. 237.

[7]) Reinhardt S. 435 (og S. 581 Anm. 42 Benævnelsen »Randershusen«).

Feidetid og især at faae de nedbrudte og »forstyrrede« kongelige Slotte gjenopførte[1]), ogsaa har sørget for, at Randershuset igjen blev bragt paa Fode. Dermed kunde muligt hænge sammen, at Dronning Margrethe erhvervede flere Eiendomme netop i St. Mortens Sogn[2]). Da der derefter i lange Tider intetsteds findes nævnt nogen Kongsgaard i Randers, har man ment heri at finde Bevis for, at denne er bleven ødelagt, hvilket jeg ikke tør benægte, idet jeg dog vil anføre, at Neckelmann[3]) hertil bemærker, »da saavel Dronning Margrethe, som flere af de følgende Konger, oftere og i længere Tid have opholdt sig i Randers, og de private Boliger neppe efter den Tids Leilighed kunde afgive bekvemt Lokale dertil, saa bliver det allerede ifølge deraf rimeligt, at der har været en kongelig Gaard sammesteds, bestemt til saadant Ophold«. Først under Kong Christian III forekommer »Randers Gaard«. Kongen var Sommeren 1544 paa Randersborg[4]). »I et Brev af 1549« — siges i danske Atlas[5]) — »kalder Kongen ham [Hans Stygge] Embedsmand paa vor Gaard udi Randers. Men ikke førend i Dokumenter af 1551 finder man Navnet Dronningborg; thi da og derefter kalder Kongen bemeldte Hans Stygge Embedsmand paa vort Slot Dronningborg. Heraf skulde man tro, at denne Konge ved de Tider enten havde af ny opbygt, eller alene i Stand sat, Slottet i Randers, og kaldet det, sin Dronning til Ære, Dronningborg. Men om det er dette samme Slot, som tilforn hed Randers-Gaard, er næsten at tvile om; thi efter al Formodning har det været Graabrødre Kloster, som Kong Christian III forandrede og indrettede til Dronningborg Slot«[6]).

[1]) Reinhardt S. 479.
[2]) Stadfeldt S. 156; Neckelmann S. 48–50.
[3]) S. 50.
[4]) Danske Magazin 4 Række 6 Bind S. 109–10.
[5]) S. 369.
[6]) Danske Atlas IV Bind S. 369. Se ogsaa Rosenørn S. 161 Anm. 3 og Stadfeldt S. 92.

For nu til Slutning at vende tilbage til selve den restaurerede Bygning bemærkes, at der i denne er fundet Levninger af nogle Vægdekorationer. Den ene er et Tærningmønster med hvid, gul og rød Farve, som er i den Grad uroligt, at det maa ansees for ganske uskikket til Dekorering af en Sygestue, hvilket man[1]) har antaget, at det Rum, hvori dette Mønster findes, har været. En ganske lignende Dekoration er fundet i »Sønderhuset« paa Tjele og ligeledes i Gudme Kirke paa Fyen, hvor det paa Hvælvingen er dateret med Aarstallet 1488 malet med samme Pensel som alt det øvrige. Andetsteds i det formentlige Helligaandshus er fundet Rester af et Vægmønster med en Række Vaabenskjolde med Hjelmtegn m. m., hvilke angives at skrive sig omtrent fra 1530—40[2]), altsaa fra en Tid, hvor der ikke er skjellig Grund til at tro, at nogen adelig Familie har været installeret i Helligaandsklosteret[3]). Ved Christian IIIs Fundats for Aarhus Hospital fra November 1541[4]) blev Helligaandshusene i Horsens og Randers lagte til Aarhus Hospital, hvortil ogsaa de »fattige, syge og saare« Mennesker i Helligaandshuset i Randers overførtes, altsaa tidligst 1542.

Af en Autoritet i Heraldik er til mig udtalt, at disse Rester af Vaaben vistnok have været danske Adelsvaaben, at et bevaret Brudstykke af et Hjelmtegn vistnok har været

[1]) Uldall S. 5.

[2]) »Arkitekten« af 12 Februar 1897 S. 156.

[3]) Se ogsaa Kirkehistoriske Samlinger 4 Række 4 Bind S. 207, hvor det oplyses, at Niels Christensen 1535 af Kongen blev forlenet med Helligaandshuset i Randers og samtidig eller senere blev den første os bekjendte evangeliske Sognepræst ved St. Mortens Kirke, i hvilken Stilling han forblev til sin Død 1566.

[4]) I Hofmans Fundatser II Bind S. 108 angives Fundatsen for Aarhuus Hospital at være fra 1552, og i Danske Atlas IV. S. 132 siges, at Randers Helligaandsklosters Indkomster 1552 bleve henlagte til Aarhuus Hospital. Dette er sikkert urigtigt, see Nannestad Hilar. Aarh. S. 54—55, Erslev og Mollerup danske Kancelliregistranter 1535—50 S. 207, Danske Kirkelove I S. 184, Kong Christian III Historie 3 Deel S. 49.

Slægten Banners eller Høeghs Vaaben, og at det ikke er usandsynligt, at omboende Adelsmænd have ladet Lokalet dekorere f. Ex. til en Art selskabeligt Forsamlingshus for Omegnens Adel, ganske som det kjendes andetstedsfra. Mon den Mulighed herefter skulde være udelukket, at Bygningen som en Levning[1]) af en Kongsgaard er gaaet over til at blive brugt af et adeligt »Compagni«? Dette Spørgsmaal har uvilkaarlig paatrængt sig mig, medens jeg har beskjæftiget mig med denne Sag, men det Materiale, der i saa Henseende har staaet til min Raadighed, er selvfølgelig meget begrændset. At det er lettere at paavise, hvad Bygningen ikke har været, end at godtgjøre Rigtigheden af Hypotheser om, hvad den kan have været, er mig fuldstændig klart. I Provinsarkivet i Viborg findes iøvrigt en betydelig Mængde gamle Skjøder fra Randers. Det vilde sikkert være et meget vidtløftigt Arbeide at gjennemgaae disse, men paa det Sted var det vel ikke umuligt at finde nogle Vink til Løsningen af Gaaden.

Tillæg 1[2]).

Overenskomst af 1505 mellem Byen og Helligaandsklostret i Randers angaaende en Del af Volden.

Broder Lauretz Nielssøn, Prest, Vicarius offuer then Helig Antz Orden i Danmarck oc Prior i Randers, mett alle Conuentz Brødre sammestetz, kendes vii alle, som nw ære oc her effter komindes vorder i forskreffne Closter, mett thette vort obne Breff, att vii haffue fangett aff Borgemester, Raad oc Menighethen i Randers, effter vor kæriste nadige Herris Koninge Hanssis Fuldburd oc Samtycke, en Deel oc Part aff theris Byes Vold, Graffue oc Plancker till forskreffne

---

[1]) Se ogsaa Uldall S. 5: »Med denne Ildsvaade [1530] er rimeligvis en Del af Helligaandshusets andre Bygninger nedbrændte og selve Hovedbygningens nordre Gavl maaske bleven stærkt beskadiget, saa at den efter en kludderværen Istandsættelse har erholdt det uhyggelige Udseende, den nu frembyder«.

[2]) Aftrykt efter Langeb. Dipl. 6/11 1505.

vort Closters ewige Eygendom vppaa then ennæ Sithe vesten nest op till vort Closters Gard oc Grwn, som er vti sin Lenge paa then samme Vold fra then nordeste Sithe, som vor Closters Jord inden for begyndes, oc swo sønder att til Vester Portt vedtager. Huilken forskreffne Eygindom vii beplecter oss oc vore Effterkommere, Prieren oc Brødre, mett swodane Forskeding oc Vilkor, som her effter fylger, mett Bygning oc Forbeydring her effter ferdige att holle oc holle lade. Først att then Bygning, som forskreffne vor Closters Formen oc Brødre her effter lader bygge paa Kronens oc Byens Vold, som er østen vedh the inderste Byens Graffue, then Bygning skal være begge vegne sidelangs fast oc sterck, oc ther vdoffuer mett Sweybog mett frii Gang ind oc ud, til oc fra, Dag oc Natt, til Koningens oc Byens Torff paa forskreffne Vold vnder then forskreffne Sweybog mellem begge Mure, vel hollen mett Gade oc Grwn, oc wformentt i alle Made, mett alle sine Tilbehørelse. Skall vii oc vore Effterkommere till ewig Tiid holle oc holle lade Bysens Plancker ferdige oc stercke mett Ringmure oc Bygning inden oc vthen fra then nordeste Sithe, som Closters Jord begynnes, oc swo til Vester Portt. Oc skal vii oc vore Effterkommere holle Broen mett alle sine Beleylighet ferdig oc Graffuene fra forskreffne Bro oc swo nør att op igen swo langt, som Closters Jord forfylger oc strecker seg inden for Planckerne, Byen vthen alle Tyngzel, Kost oc Skae. Item maa oc skulle vii oc vore Effterkommere bygge vore Privether til Brødre, siwge Folck oc hues Behoff gøris, vd offuer forskreffne Bysens Plancker aff vore Mwre oc Husse, huor som Nøthettett (!) er. Vthermere skulle wii oc moge stømme Vantnet igen ved Broen oc indholle thett mett Stygbord oc annet, huor vii kwnne, paa thet Graffuen paa then sønder Sithe skall icke forfylles enthen aff Privetherne eller aff annen Thing ther fra kommendis, som her effter kan være nogen koninglige eller Byens Tynge (!). Framdellis skall vii oc vdlegge then Rennesten till Graffuen, som løber aff vort Stegers, forskreffne Vold vthen Skae, oc ey skall forskreffne Rennesten løbe gømmen Byen, som hwn tilforne giorde; thii hwn var Borgerne till Skae, Hinder oc Forfang med sin Beleylighed i alle Madhe. Tesse forskreffne Puncthe,

Ord, Erinde oc Artickel skall vii oc vor Effterkommere, som nw ære oc her effter till ewig Tiid komendes, vbrødelig holle huert ved sig, swo framtt vii ville nyde, bruge oc beholle Koninghens oc Byens Eygindom, som forskreffuet staar. Till Vidnisbyrd er mitt Intzegel med forskreffne Conuentz Intzegel hengtt nethen fore thette Breff. Giffuet i Randers Torsdagen nest effter alle Helgene Dag, Aar effter Gutz Byrd, M. D. quinto.

Begge Seglene hænge under.

Tillæg 2[1]).

Forpligtelse af 1522 for Helligaandshuset i Randers til at udlægge en Gade.

Jeg brodher Jens Nielssøn, prest oc prier uthi Heligantz huss i Randerss, oc menig Conuent ibidem kendes met thette wort obne breff, att efftherthi then Høyborne Fyrst Koning Christhiern til Danmarck haffuer aff synderlig gunst oc naadi wnt oc tilsted, at wy oc wor effiherkommere priores oc brødhere i for^{ne} then heligantz huss mue oc skulle vdlegge ien gade østher fra wort Closther till beggy Herstradher, søndher oc nar paa Clostheress iord, till wedherliggilss for then Sweybou oc gang, wy skulle haffue skicket effther Koning Hanss breffuess lydelsse, huis Siel Gud naadhe, westher fra wort Closther paa byenss vold etc. Tha er wy nu till enss wordhen met wor kiære Jndbygghere, borgmesther raad oc Menighed i for^{ne} Randerss, i saa madhe, att wij oc wor efftherkomere priores og brødhre i for^{ne} Heligantz closther skulle lade holle same Strade østher fra wort Closther met en godh steengade, oc att holle same gade reen foruden Dræck oc Skarn, oc wy ey eller noghre aff wor efftherkomere skall lade bygge noghrer prewether i same strade, eller nogher andhere wedherstyggelig goodher, thesligesthe skall oc ey nogher borgher, huess gaarde sum stødher paa same gade, bygge ther prewether eller noghre andhere wederstyggelig goodher. Item er thet saa, att nogher borgher, huess gaarde

[1]) Efter Stadfeldts »Randers Bys Diplomatarium« S. 303—5, i Provinsarkivet i Viborg. Saa vidt vides hidtil utrykt.

sum stadher paa same strade, føre ynd i same Strade noghet Skarn, anthen met høø, korn eller i noghre andhere made, tha skall thy selffuer gøre reentt ighien, eller borgmesther oc raad skall thage thess pant ther for, sum for andhere Herstradher i byen. Item skall oc same Strade wære saa wiett fra then nordhere endhe oc saa langtt sum thett Steenhuss, ther nu standher, recker, att thoo wogne kand wall møde. Item tilbyndher wij oss oc wor effterkomere priores oc brødhere, thy sum nu er oc komyndis wordher, tyll ewyg thyd same Strade att holle wed syn macht, sum for staar, wbrødelig i alle maade. Tyll wyndis byrd ladher wy henge wore Inzegelle nedhen thette breff. Datum Randers anno Domini millesimo quingentessimo vicesimo secundo.

Sigilla desunt.

Tillæg 3[1]).

Thingsvidne af 1543, hvori er indført en Vidisse af en kongelig Befaling af 1535, om at Beboerne af Flindtbjerg skulle flytte ind i Randers.

Alle mendt, thette breff see eller høre, helsze wii effter[ne] Søren Crestensen, biifogde i Randerss, Jenss Hoffmandt, Jep Huidt, rodmendt, Hans Glarmester, Hans Waltersen, Lass Jensen, Crestiern Guldsmed, Søren Jensen oc Søren Schriffuer, borger ibidem, kundgiørenndes, anno domini mdxliij mandagen for Mauritij paa Randers biiting waar schickett for oss oc mange danmendt fornufftige mendt Jep Hoffmandt oc Jenns Bai, borgemester i Randerss, the ther beddes oc fick ett fuldt oc altt stochneffnen aff xxiiij danmendt, somm war Hans Glarmester, Hans Waltersen, Per Klænsmedt, Las Bager, lidle Jens Bai, Rasmus Smedt, Per Banng, Hanns Schreder, Nis Hilleberg, Lass Jensen, Lass Rousing, Per Kormandt, Borchard Schreder, Jenns Rousing, Jens Verlandsen, Søren Jensen, Lass Huidt, Crestiern Klænsmedt, Anders Jensen, Crestiern Guldsmedt, Crestenn Huidt, Søren Bocker, Mechel Knop oc Jens Huidt, thesse forschreffne xxiiij mendt vunde paa theris trou, siell oc sande, att the hørde, for[ne] Jep Hoffmandt oc

[1]) Findes i Rigsarkivet. Saa vidt vides hidtil utrykt.

Jens Baj, borgemester i Randerss, loed same dag læsse paa Randers biiting ett vor naad[te] herris k. m. breff, velbesiglett, vskrabet oc vplacerett, lidendes ordt fraa ordt vtj alle maade, somm her effter følger.

Wii Cristiann, mett gudz naade vtwaldt konning till Danmarch, rett arffuuing till Norge, hertog vtj Slæsuuig, Holstenn, Stormarnn oc Dytmerskenn, greffuue till Olthenborg oc Delmenhorst, giør alle witterligtt, att effter thii att the husse oc gorde, somm stoede oc war opbigdt vdenn for wor kiøbstedt Randers, ære nu opbrennt oc ødelagdt, oc paa thet att byenn kannd thes beder bøggis oc besterckes, tha welle wii, atthe vore borger, som tilforn bode vdenfor byenn, skulle nu indfløtte oc huer aff thennem foruises sinn voning, effter huer sinn leylighed, aff thenn hæligandz closters gardt, som beuilget er, indtill the huss, staa tuertt offuer gordenn, aff wor Fruue kiercke gordt oc andre plattze, abeldgordsteder och kalgordsteder, oc skulle saadanne abelgorde oc kalgorde her effter wære wdenn byenn, vndertagenn oss elsk[e] her Magns Gøies, ridders, wor trou mandt oc roedz oc Danmarchs riigs hoffmesters, abeldgardt oc iordmoen; oc haffuue wore borger ther samstædz tiltroedt nogle theris mettborger indenn byenn, som er Jens Bai, Nis Tæbistrup, Nis Færsløff oc Jep Huidt, oc nogle, vdenn byenn bode, somm er Jep Jude, Nis Torckelsenn, Anders Griidestøber oc Lass Bager, att thesse for[ne] otthe danmendt skulle mett therris helgens ædt vden altt wild forviise oc vdlegge huer sin plattz for een skiellig iordlæie eller vdbyes iordt for iordt. Oc schicke wii till owerwerendes oss elsk[e] Crestenn Sommer, Annders Biørnsenn oc Mechell Nielsenn, att the mett for[ne] mendt skulle for[ne] leiglighed hanndelle oc thesliigest mett prestgardeun till sanctj Clements kiercke, om hues iordt hannd ombære kanndt for skieliige iordlæye; oc omm for[ne] otte borger icke kunnde her om forenis oc fordrages, huilckenn partt som for[ne] goede mendt tha tilfalle, thett schall bliiffuue aldelis vedt magtt. Giiffuuitt i vor kiøbsted Ranndhers søndagenn Palmarum aar etc mdxxxv, vnder wortt singnnætt, ad relationem dni Auonis Lunnge.

Frambdeles gaff for[ne] Jep Hoffmandt oc Jens Bai, borgemester, last oc kiære same dag paa Randers bitinng, somm

the offte førre haffuer giortt, offuer alle thennom, somm bøgge oc baa vdenn byenn moedt kongelig magestattz breff, somm forschreffuitt er, oc yttermer forbødt, att nogenn mandt skuulle effter thenn dag bøgge eller baa, huse eller hæle nogenn mand eller quinnde paa Flinttberg eller andensted vdenn murenn, som forschreffuitt. Till vinnisburdt, att saa er i sanndhed, somm forschreffuitt stor, trøcker wii vore indzegel for thette wortt obne breff. Datt. Randers aar oc tiid vt supra.

Original paa Pergament med 7 vedhængende Voxsegl og 2 Seglremme, som Seglene nu ere faldne fra.

Tillæg 4[1]).

Forfalsket Afladsbrev til Fordeel for Helligaandshuset i Randers.

Alle Cristnæ Myndeskæ, som thette Breff til kommer, helse vy Pædher met Gudz Nathe Ærchibiscop i Lund, Sverrigis [Første oc] Pauens Sendebudh, Aslacus Ærchebiscop i Trundhem, Magnus Biscop i Hildens, Jens Biscop i Roskilde, Nampnæ Biscop i Odense, Parda[n]us Biscop i Rosborgh, Sty Biscop i Skaræ, Thomas Biscop i Strengenes, Jens Biscop i Oslo, Gerd Biscop i Børlum, Jens Biscop i Bergen, Hermend Biscop i Viborgh, Pæder Biscop i Hammer, Seuerinus Biscop i Færøy och Antonius Biscop vdi Staffwanger: Helsen ewindeligh met then Helliandz Nathe, som alle Værden inde lywser met syn wseyligh Kerlighet, met syn Mact, Nadhe och Miskund, alle tro Cristnæ Mynneske, som theris Hobff sættæ til Gudh, nw Naden swa ær, at vy begæræ oc ville, at then Bigning, som nw begyndes och biges i Randers, som ær et then Helly[a]ndz Hus, och Messer, som ther vti vpholdes aff the helly Trefaldighet, som Købswenelagh ladher wpholde i Randers i Sancte Mortens Sogen i thet same stedt i Ars Biscopsdømme, skal thes ydermeræ styrkes och søges aff gothe Cristne Mynniskæ och serdielis alle, som thydh søger for gudeligh Sagh Skuld och Gudz Tienestæ Skuld och hørindes Messe och

[1]) Meget gammel Afskrift i Kgl. Bibl., Uldallske Saml. 484, 8°. Nyere Afskrift i Rigsarkivet, topogr. Saml., Randers.

andre gudelighe Æmbedhe, och the som ther vt rækker theris Hender til noger Myldhedz Gerninger och bedhe Gud om Nadhe for ald Cristenhedh, skulle haffue Fredh och Nadhe for Gudz Skuld och retuise Menniskers Bøn Skuld, oc the som ther hielper til then Bigning effter syn Formwæ, swa at thet mate fulkommes Gudh til Loff, Hedher och Æræ och then vardughe Hellyand, met nogre Ornamentæ, som ther til behoff gøris, som ær Kalk och Disk, Lyws och Messe Clæder eller andre Ornamenta, som ther til behoff gøres, ok the som ther ganger omkringh Kirkæ Garden bedendis for alle Cristne Siele, som ther inden hwyles, och the som ther fylle Guds Lygom och then helly Olie til sywge Folk och fra, och the som ther Marie Clokkæ clemtes effter Romeræ Kirkæ Sedh, och the som ther falle wppa theris Knæ bedendis Aue Mariæ, nar som Marie Nampn næmpnes, Verbum caro factum etc., homo factus etc., met gudheligh How och mylt Hiærtæ, swa tytt och offtæ som the thet gøræ, tha giffue vy them och vnde them hweer serdielis aff then Nathe, som vy haffue aff Gudh, och aff then Makt, som vy haffue aff Sancte Pædher [och] Sancte Pouel, XL Daghe til Afflat aff then Pligt och Bodh, som them var sætt for theris Synder, som the skulde brende i Skærisseld[s] Pynæ, met hederligh Fadhers Biscop Jens i Ars hans Nades Stadfestilse ock Low.

Wij Biscop Jens met Gudz Nathe stadfæste thette Afflath och giffue vy ther til XL Daghe til Afflath aff then Makt, som vy tilbunden æræ pa Gudz Weynæ, Sancte Pæders och Sancte Pauels.

Et Bidrag til dansk Klosterhistorie i Christiern I.s Tid.

Ved **William Christensen.**

I Middelalderens sidste Tid, i Slutningen af det 14. og i det 15. Århundrede, da Kravene om en Reformation af Kirken i dens Helhed var så stærkt fremme på de store Koncilier, møder man som bekendt også inden for flere af Munkeordenerne stærke reformatoriske Bevægelser, der tilsigtede at genoprette den forfaldne Klostertugt og at give det religiøse Liv i Klostrene et dybere Indhold. Blandt Franciskanerne havde der jo fra gammel Tid hersket Modsætning mellem Konventualerne, der vilde slå af på Ordensregelens oprindelige Påbud om absolut Fattigdom, og Spiritualerne, der vilde opretholde dette Påbud i hele dets Strenghed; og nær beslægtet med Spiritualernes Retning, men af yngre Datum, var Observanternes, der ligeledes hævdede Fattigdomskravet i dets fulde Udstrækning og i det 15. Århundrede fik Herredømmet i en Mængde Minoriterklostre.

I en anden Orden, nemlig Augustinerkorherrernes, går Reformbevægelsen tilbage til den nederlandske Mystik. En Del af den ansete Mystiker Gerhard Groot fra Deventer's Disciple havde med deres Lærers Samtykke sluttet sig sammen om at leve i Fællesskab, og Forbindelsen af disse »Brødre af Fælleslivet«, der lagde Hovedvægten på et fromt og sædeligt Liv, men stillede sig uden for de bestående

Munkeordener og ikke aflagde noget Ordensløfte, fandt hurtig Efterligning på mange Steder i Nederlandene og Tyskland. Af praktiske Grunde havde Gerhard Groot dog selv ønsket, at Brødrene skulde slutte sig til en af de eksisterende Ordener; medens Retningen i sin oprindelige Form vedblev at bestå, grundede nogle af dens Tilhængere derfor i 1387, 3 År efter Gerhard Groots Død, et Augustinerkloster i Windesheim mellem Zwolle og Deventer, i den nuværende nederlandske Provins Overijssel. Andre Klostre af samme Orden sluttede sig snart sammen med det nystiftede og under dettes Forsæde i den såkaldte Windesheim-Kongregation, og de herfra udgående Reformatorer indførte atter den gamle strenge Regel i en Mængde nederlandske og tyske Augustinerklostre, så at Windesheim-Kongregationen i Løbet af det 15. Århundrede kom til at tælle over 80 Medlemmer. Den bekendteste af Kongregationens Reformatorer er Johannes Busch (født 1399 i Zwolle, død c. 1480), der har indlagt sig Fortjeneste ikke blot ved sin Reformvirksomhed, men også som Forfatter, idet han i flere Arbejder har skildret hele Windesheim-Bevægelsens Historie[1]).

Johannes Busch og Windesheimernes andre Reformatorer nøjedes imidlertid ikke med at virke i Augustinerordenen, og bl. a. fik de en Del Betydning for den samtidige Reformbevægelse hos Benediktinerne. Denne sidste Bevægelse var opstået uafhængig af Windesheim-Retningen og kan føres tilbage til Konstanz-Konciliets Dage; noget senere var Benediktinerklostret Bursfelde ved Weser (ikke langt fra Sammenløbet af Werra og Fulda) blevet reformeret af Johannes Dederoth, også kaldet Johannes von Minden, der var Abbed her 1433—39, og under hans Efterfølgere, af hvilke Johannes von Hagen var Abbed fra

---

[1]) Hans bevarede Skrifter, af hvilke der før savnedes en tilfredsstillende Udgave, foreligger nu udgivne af K. Grube i Geschichtsquellen der Prov. Sachs. XIX (Halle 1886).

1439 til 1468 eller 1469, spillede Bursfelde en vigtig Rolle som Midtpunkt for den ny Retning blandt Benediktinerne. Det var ikke blot direkte eller indirekte herfra, at en Mængde Klostre reformeredes, men tillige blev de fleste af dem efter Reformens Gennemførelse optagne i Bursfelde-Kongregationen, der med det nævnte Kloster som Hoved snart omfattede et betydeligt Antal Medlemmer.

De forskellige ovenfor berørte Reformbestræbelser har i Løbet af det 15. Århundrede sat deres Spor også i Danmarks Klosterhistorie, om end for en enkelt Ordens Vedkommende kun i ringe Grad. I 1443 havde Kong Christopher og Ærkebisp Hans Laxmand i Forening udstedt en Forordning, hvori det udtales, at der er blevet klaget over »en farlig Tilsidesættelse af den regulære Observans« i Klostrene, men som i øvrigt går ud på at tillægge Bisperne en betydelig Myndighed på Klostervæsenets Område, både med Hensyn til en Reformation og i andre Retninger[1]. Og i 1474 fik den bekendte Marinus de Fregeno ved et Pavebrev Ret til at reformere »monasteria ac loca pia in Dacia«, uden at der dog enten i dette Brev eller i Forordningen af 1443 er Tale om nogen bestemt Munkeorden[2]. Hvad de enkelte Ordener angår, er det jo bekendt nok, at Observant-Bevægelsen blandt Franciskanerne fra Christiern I.s Tid af fik stor Betydning i Danmark, hvor den i en lang Årrække særlig var knyttet til Laurentius Branderi's Navn[3]. Derimod er det ikke mange

[1] Aarsberetn. fra Gehejmeark. V. 61-62.

[2] Ny kirkehist. Saml. VI. 564.

[3] Et enkelt lille Træk til Bevægelsens Historie, der særlig viser Franciskanernes Indflydelse som Prædikanter, findes i de nedfr. aftrykte Håndskrift-Brudstykker Bl. 1 v.-2 r., 35 v. — Om en tilsvarende Observant-Bevægelse blandt Dominikanerne kan henvises til, hvad der anføres om *Slesvig* By i Håndskrift-Brudstykkerne nedfr. Bl. 148 v., ligesom et Kongebrev af 1480 udtaler, at Munkene i *Ribe* Sortebrødrekloster har nu annammet deres rette Ordensregel og Observantiam at holde i deres Kloster (Thorup, Efterretn. angaaende Byen Ribe, 2. Saml. Bilag S. 11).

Oplysninger, man har kunnet finde om en Reform af de danske Augustiner- og Benediktinerklostre. At der har været tilstræbt en sådan, måtte dog gøres meget sandsynligt ved en Sammenligning med Nabolandet Holsten, hvor Reformbevægelsen spillede en stor Rolle i det 15. Århundrede. Eksempelvis kan det nævnes, at Augustinerklostret Segeberg allerede under Hertug Adolphs Regering var blevet Medlem af Windesheim-Kongregationen, og Johannes Busch selv var i Slutningen af Hertugens Levetid bleven udset til Prior i Segeberg, uden at han dog vilde modtage Valget[1]). I det ligeledes af Augustinere beboede Bordesholm hører man også temmelig tidlig om Reformforsøg, men her varede det dog til 1490, inden Klostret tiltrådte Windesheim-Kongregationen; derimod finder man det til Benediktinerordenen hørende Cismar som Medlem af Bursfelde-Kongregationen allerede i Hertug Adolphs Tid[2]).

Til en Augustinerreform i Danmark hører man imidlertid så godt som intet. Dronning Dorothea er personlig truffen sammen med Johannes Busch, der ved denne Lejlighed overlod hende en Afskrift af en af ham selv forfattet Bøn; men Sammenkomsten fandt Sted på Segeberg, ikke i Danmark, og der siges intet om, at de danske Augustineres Stilling blev bragt på Bane ved den. At dette sidste har været Tilfældet, synes dog rimeligt at antage, især da Johannes Busch et andet Sted nævner, at den daværende Prior i Segeberg interesserede sig for en Reform ikke blot af Bordesholm, men også af Æbelholt; Forfatteren lover at komme tilbage hertil senere[3]), men det

---

[1]) Geschichtsquellen der Prov. Sachs. XIX. 496-500. Jfr. de her nedfr. aftrykte Håndskrift-Brudstykker Bl. 34 r., 157 v.

[2]) Se i Almindelighed om de holstenske Klostre ved denne Tid: H. Finke, Zur Gesch. der holstein. Klöster im 15. und 16. Jahrh., i Zeitschr. der Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. XIII. 143 ff. (om Segeberg især S. 152-56, om Bordesholm S. 156-67 og om Cismar S. 167-69).

[3]) Geschichtsquellen der Prov. Sachs. XIX. 787-88, 499.

er højst uheldigt, at han har forsømt at opfylde dette sit Løfte.

Medens der (så vidt mig bekendt) ud over det nys nævnte intet foreligger om en Påvirkning fra Windesheim på de danske Augustinere, har man dog allerede tidligere været lidt bedre underrettet om Bursfelde-Retningens Indflydelse på de danske Benediktinere. Det vides, at Vor Kloster i Århus Stift 1488 optoges i Burfelde-Kongregationen, og at det samme 1492 skete med Odense St. Knuds Kloster[1]); Munkene her havde nemlig i 1489, da de genvandt deres tidligere Stilling som Odense Stifts Kapitel, måttet forpligte sig til at leve under Observans[2]). Derimod har det hidtil været ukendt, at Reformbevægelsen blandt Benediktinerne allerede i Christiern I.s Tid var nået til Danmark og dér havde fået en vis Indflydelse; det er herom, at de i det følgende meddelte Håndskrift-Brudstykker giver en Del Oplysninger.

Vedkommende Håndskrift findes på Universitetsbiblioteket i Kiel blandt dettes bordesholmske Håndskrifter og bærer nu Betegnelsen: »Cod. MS. Bord. 58, D. 8vo«. I en ældre, i 1883 trykt Fortegnelse over Bordesholm-Biblioteket nævnes det som »de Reformatione varia ad Thuonem Archi-Episc. Lundens: item ad Joh. Episc. Arhusiensem et alia MSC.«[3]); men trods denne sin Titel har det dog hidtil, så vidt vides, ikke været benyttet af nogen Dansk. Det var først Hr. Sognepræst, Dr. phil. H. F. Rørdam, der gennem en Notits af A. H. Lackmann[4]) blev opmærksom på det. Han fik Håndskriftet udlånt til København og opfordrede her Rigsarkivet til at benytte Lejligheden til at

---

1) Bucelinus, Germania topo-chrono-stemmato-graphica, Pars I, Germaniæ sacræ pars altera S. 19. Leuckfeld, Antiqvitates Bursfeldenses S. 123. Jfr. Kirkehist. Saml. 3. R. I. 546-48.

2) Jfr. her nedfr. S. 94.

3) Zeitschr. der Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. XIII. 125.

4) I hans Diatriba historico-critica de svpremo ecclesiae evangelicae capite ex mente Haraldi Hvitfeldi Bl. C 3 v., Note (c).

gøre dets Indhold lettere tilgængeligt for danske Historikere. Som en Følge heraf overdroges det til mig at udvælge og afskrive de Stykker af Håndskriftet, der kunde have nogen Interesse for Danmark; og efter Fuldendelsen af denne Afskrift erholdt jeg fri Rådighed til at benytte den, som jeg vilde, hvorfor jeg herved tillader mig at bringe Hr. Rigsarkivar A. D. Jørgensen min ærbødige Tak.

Håndskriftet er et Papirshåndskrift på 292 Blade af c. 16 × 10½ Centimeters Størrelse og er indbundet i Træbind beklædt med brunt Læder og forsynet med Spænder. En Del Blade hist og her er ubeskrevne; af de beskrevne er hele Håndskriftets sidste Del (fra Bl. 169 r. incl.) uden nogen som helst Betydning for dansk Historie, idet den kun indeholder Stykker af Afrem Syrers, Biskop Cæsarius af Arles's, Augustinus's og andre kirkelige Forfatteres Skrifter. Interessen for os knytter sig udelukkende til Håndskriftets første Del, der (bortset fra et »registrum alphabeticum hujus libri« på Bl. 112 r.-118 r.) bestaar af 5 Afhandlinger i Brevform, alle forfattede af en Benediktinermunk i Cismar ved Navn Johannes og rettede til forskellige danske Bisper og høje Embedsmænd; alle 5 er de skrevne med én og samme Hånd, som anvender Forkortelser i stort Omfang og ikke alle Steder er helt let at læse. Samtlige Breve har til Formål at tale Klosterreformationens Sag; men som rimeligt er, gør de hovedsagelig dette gennem almindelige religiøse Betragtninger, der ikke i mindste Måde vedrører Danmarks specielle Historie[1]); at udgive Brevene fuldstændig vilde derfor kræve en Tid og en Bekostning, der set fra et dansk Standpunkt ikke vilde stå i noget rimeligt Forhold til det derved vundne Udbytte. Derimod findes der naturligvis rundt om i Brevene en

[1]) Som det ses af Randnoten Bl. 165 v., støtter Forfatteren sig i sin Fremstilling til Dels på den ansete tyske Teolog Dominikaneren Johannes Nider, der døde 1438 (se om ham Allg. Deutsche Biogr. XXIII. 641-46).

Del spredte Træk til Belysning af dansk Historie, og alle de pågældende Steder af Håndskriftet vil findes aftrykte i det følgende. De ny Oplysninger, de giver, er dog uheldigvis ikke så mange, som man kunde være tilbøjelig til at vente efter den Plads, de optager; thi dels udtrykker Forfatteren sig ofte med en Rigdom på Ord, der skjuler et temmelig ringe positivt Indhold, og dels medfører den valgte Form af Breve henvendte til forskellige Adressater, at én og samme Meddelelse kan findes gentagen på et Par Steder.

Af Brevene er det 2. (Bl. 49 r.-59 v.) rettet til Bisp Knud Mikkelssøn af Viborg, det 3. (Bl. 61 r.-111 v.) til Ærkebisp Tue Nielssøn af Lund, det 4. (Bl. 121 r.-144 v.) til Bisp Jens Iverssøn (Lange) af Århus og det 5. (Bl. 145 r.-168 r.) til Christiern I.s Kammermester Cord Cordes og hans Kansler Daniel Kepken. Det forreste Brev (Bl. 1 r.-44 r.) er, efter hvad det selv siger, rettet til Ærkebisp Tue (ligesom det 3.); imidlertid fremgår det af et Par Steder i Håndskriftet[1]), at en Afhandling, der stemmer overens med den forreste, af Forfatteren er bleven sendt til Bisp Claus af Slesvig, og ved nærmere Eftersyn viser det nævnte, nu til Ærkebispen rettede Brev i sin foreliggende Form også tydelige Spor af, at det virkelig oprindelig har været stilet til Slesvig-Bispen. Mest betegnende i denne Henseende er Slutningen (Bl. 43 v.-44 r.), hvor den Måde, hvorpå Ærkebispen og Bispen af Viborg nævnes Side om Side, gør det højst usandsynligt, at Brevet fra først af skulde være rettet til den første af dem, og hvor flere af de Personer, som Adressaten anmodes om at hilse, afgjort peger i Retning af Slesvig, medens ingen af dem leder Tanken hen på Ærkebispen. Således er det vistnok temmelig utvivlsomt, at den Luder Lund, der nævnes Bl. 43 v., er identisk med en Luder Lund, der forekommer som Kannik i Slesvig

[1]) Bl. 65 r. med Randnote; Bl. 167 r. med Randnote.

f. Eks. 1443 og 1453 og som Bisp Claus's Officialis 1443[1]); og når Adressaten har 2 kvindelige Slægtninge i Kiel med Navnene Mechtildis og Beka, passer dette jo også bedre på en Bisp i Slesvig end på Ærkebispen. Når fremdeles Brevets allerførste Side nævner en Person kun som *reuerendus, ymmo michi reuerendissimus etc.*, og når det af et senere Sted i Håndskriftet (Bl. 64 r.) fremgår, at den, der betegnes på denne mystiske Måde, er Slesvig-Bispen, kan også et sådant Træk tyde på, at man ikke har givet sig tilstrækkelig Tid til at forandre en oprindelig brugt Tiltaleform således, at det i Brevets ny Skikkelse kunde ses, hvem det var, der havde været tiltalt.' Og endelig kan det nævnes, at Ordene *vestre precelse ecclesie Slesuicensis* på Bl. 35 v. må antages henvendte direkte til Slesvig-Bispen, idet Ærkebispens Forhold til et af hans Suffraganers Stifter næppe vilde betegnes ved en Vending som: *eders* Kirke Slesvig.

Den samme Skødesløshed, som præger Håndskriftet med Hensyn til Spørgsmålet om, til hvem det første Brev egentlig er rettet, viser sig ligeledes på mange Steder i Afhandlingernes Sprog, der kunde være adskillig omhyggeligere, end Tilfældet er, og frembyder flere Forsyndelser selv mod den middelalderlige latinske Grammatiks Regler; dog er det jo vanskeligt at afgøre, hvor mange af Manglerne på dette Område der skyldes Afskriveren. Også med de kronologiske Bestemmelser omgås Forfatteren nu og da på en lidt letsindig Måde[2]), så at hans Opgivelser kan komme i Strid med hinanden, når de skal benyttes til Fastsættelse af det enkelte Brevs Affattelsestid. Det 1. Brev er forfattet 1461[3]), og det 2. tidligst 1464 (eller

---

[1]) Dipl. Flensborg. I. 507. RA., Reg. 86. 30.

[2]) Han bruger Ordet *nuper* om, hvad der er sket for 3 eller 4 År siden (Bl. 1 r., 63 v.).

[3]) Nemlig 3 År efter 1458 (Bl. 1 r.).

1463?)[1]); det 3. må være fra 1461[2]), skønt Forfatteren her modsiger sig selv[3]); det 4. er fra 1462[4]), og endelig det 5. fra 1463[5]).

Hvad selve de Oplysninger angår, som Håndskriftet giver om Bestræbelserne for at reformere de danske Benediktinerklostre, går de, supplerede med, hvad der er fremdraget ved den nyeste Tids Undersøgelser til dansk Historie i Vatikanerarkivet[6]), i Hovedsagen ud på følgende. Første Gang, Brevenes Forfatter Munken Johannes kan ses at være kommen til Danmark, var i 1457; hvem der egentlig udsendte ham dengang, angives ikke, men derimod Formålet med Sendelsen, som i al Almindelighed var at få i det mindste ét dansk Benediktinerkloster reformeret. Munken medførte et Anbefalingsbrev til Ærkebisp Tue, som han kendte fra Erfurt-Universitetet, og som også stillede sig

---

[1]) Bl. 50 r. omtales en Samtale, som Forfatteren i 1464 skal have haft med Viborg-Bispen i Kolding på en Tid, da også Kongen opholdt sig dér; men det ligger nær at antage, at denne Samtale i Virkeligheden har fundet Sted på samme Tid som det Møde mellem Kongen og Forfatteren i Kolding, der Bl. 148 r.-v. sættes til 1463. Og i så Fald er Året 1463 det rette, jfr. nedfr. Note 5.

[2]) Nemlig 4 År yngre end 1457 og tillige fra en Tid, da Bisp Oluf Mortenssøn af Roskilde, hvis Forgænger Oluf Daa døde i Febr. 1461, endnu kun var electus (Bl. 63 v.).

[3]) Bl. 64 r. siger han nemlig, at han *presenti anno* sendtes til Danmark for at reformere Odense St. Knuds Kloster, og dette skete ifølge Bl. 1 r. År 1460. Men straks efter Udtrykket *presenti anno* tilføjer han rigtignok også, at han har været udenlands *fere annum*.

[4]) Bl. 121 v.-122 r. hedder det, at Forfatteren for 4 År siden sendtes til Danmark i Anledning af Skovklosters Reformation, og denne Sendelse tilhører ifølge Bl. 1 r. Året 1458; ligeledes kaldes 1461 for *anno preterito* (Bl. 122 r.).

[5]) Bl. 148 r. At Brevet ikke kan være yngre, ses også af, at det Bl. 157 r. nævner Ærkebisp Didrik af Köln som levende, men han døde netop i Febr. 1463.

[6]) Jeg er Hr. cand. mag. M. Mackeprang Tak skyldig, fordi han endnu inden sin Hjemkomst fra Rom velvillig stillede dem af sine Afskrifter, der kunde have nogen Betydning for det foreliggende Spørgsmål, til min Rådighed.

meget velvillig til Sagen; men på Grund af de urolige Forhold i Riget (det var netop på den Tid, at Kongen beredte sig på at drage til Sverige, hvor Karl Knutssons egne Undersåtter havde rejst sig mod ham) udrettedes der foreløbig intet. Broder Johannes må derefter have forladt Danmark; men der var dog foranlediget en Henvendelse til Paven fra en Del af Munkene i Skovkloster ved Næstved om, at deres Kloster måtte blive reformeret, og dette fremkaldte et Brev fra Pave Calixtus III af 1457 1. Decbr., hvorved Bispen i Roskilde Oluf Daa og Provsten sammesteds Oluf Mortenssøn fik Fuldmagt til at visitere og reformere Klostret. I 1458, da Broder Johannes atter var herinde, gennemførtes virkelig Reformen i det ansete Munkesamfund; men det var dog åbenbart ikke alle dets Medlemmer, der var gunstig stemte for Forandringen, thi en af dennes Virkninger viste sig i, at Flygtninge fra Klostret spredtes omtrent over hele Danmark; tre af dem gik til St. Knuds Kloster i Odense, hvor deres Nærværelse selvfølgelig ikke skulde gavne Reformpartiets Sag[1]).

Efter denne Sejr for den ny Retning blev Broder Johannes i Året 1460, især ved Bisp Claus af Slesvigs Indflydelse, på ny sendt til Danmark. Det gjaldt nu Reformationen af St. Knuds Kloster i Odense, en Opgave, der imidlertid frembød større Vanskeligheder end den forrige, og som det da heller ikke lykkedes at løse. Medens Reformvennerne nemlig ønskede at skærpe Klostertugten, var der et Modparti, som ikke engang vilde nøjes med at bevare den bestående Tilstand i Odense-Klostret, men helt vilde omdanne dette, Stiftets Domkapitel, til en Forening af sækulære Kanniker i Lighed med de fleste andre af de danske Kapitler[2]). Størst Interesse for en Forandring i

[1]) Bl. 1 r., 63 v.-64 r., 100 r., 157 v.-158 r. RA., Afskrift fra Rom af Pavebrev 1457 1/12.

[2]) I 1457 og den nærmest foregående Tid havde der været en ret hæftig Strid mellem 2 Kandidater til Prior-Værdigheden i Klostret, Gregorius Tukonis og Benedictus Andree (RA., Afskrifter fra Rom

den sidstnævnte Retning nærede den fynske Adel, der ønskede at benytte det ny Kapitel som Forsørgelsesanstalt for sine Børn, således som dens Talsmand i denne Sag, den bekendte Eggert Frille åbent erklærede[1]). Men også Kongen og Rigsrådet havde taget Parti mod Reformvennerne, og om end Kong Christiern under Påvirkning af et Par af disse overdrog til to Mænd nærmere at undersøge, hvad der kunde tale enten for en Klosterreform eller for en Forandring i modsat Retning, varslede det intet godt, at Valget faldt på Eggert Frille som den ene af disse to Mænd. Hertil kom, at Tidspunktet for en Reformation var uheldig valgt, idet Stiftet under den daværende Strid mellem Mogens Krafse og Peder Axelssøn (Thott) om Bispeværdigheden savnede et af alle anerkendt Overhoved; og skønt Broder Johannes i Anledning af Odense-Spørgsmålet opholdt sig i længere Tid her i Landet, forlyder der dog intet om, at han har opnået det mindste i Sagen[2]). Oven i Købet blev jo den af ham så ivrig bekæmpede Forandring af Klostret til en Forbindelse af sækulære Kanniker gennemført en halv Snes År senere, i 1475; men der påfulgte som bekendt hurtig et Tilbageslag, idet Kannikerne i 1489 atter måtte vige Pladsen for Benediktinermunkene. Og disse måtte endda ved deres Restitution love for Fremtiden at leve »sub observantia et regulari vita S. Benedicti et ejus ordinis«[3]), så at Reformen dog omsider vandt Sejr også i Odense St. Knuds Kloster; i 1492 tiltrådte Klostret derefter Bursfelde-Kongregationen[4]).

af Pavebreve 1457 $^{9}/_{6}$ og $^{21}/_{6}$ og af Supplikker med pavelige Resolutioner af 1457 $^{9}/_{6}$ og $^{18}/_{6}$, jfr. Supplik med pavelig Resolution af 1459 $^{29}/_{6}$); men om denne Strid skulde stå i Forbindelse med den ovfr. nævnte Modsætning, vides ikke.

[1]) Ligeledes da det i 1475 lykkedes at gennemføre Omdannelsen af Klostret, anførtes den nævnte Betragtning som et væsentligt Motiv til Forandringen (Danske Mag. 4. R. II. 104-5).

[2]) Bl. 1 r.-2 r., 41 v.-43 r., 64 r.-v., 122 r.-v.

[3]) SRD. VIII. 477.

[4]) Jfr. ovfr. S. 88.

Også til Jylland havde Broder Johannes's Virksomhed strakt sig. I Viborg Stift har han engang omtrent i Årene 1461—64 reformeret et Nonnekloster, om hvis Beboere det udtrykkelig siges, at de selv havde hidkaldt ham og frivillig underkastede sig den strengere Regel; men når vedkommende Kloster benævnes »Schowkloster«[1]), må Forfatteren eller måske snarere Afskriveren jo her have gjort sig skyldig i en Forveksling, efter Navneformen at dømme vel nærmest med Sebber Kloster.

Med Århus-Bispen Jens Iverssøn (Lange) var Broder Johannes kommen i Forbindelse allerede under Arbejdet for Skovklosters Reformation, og Bispen havde dengang indbudt ham til sit Stift, for at han kunde reformere Klostrene dér. Foreløbig var en sådan Plan dog ikke kommen til Udførelse; men da Jens Iverssøn i 1461 gentog sin Opfordring, efterkom Munken den, og i 1462 finder man ham i Vor Kloster, optagen af Bestræbelser for at indføre Reformen her, hvad der da også ved Bispens Hjælp er lykkedes ham[2]). Dette er imidlertid det eneste, Forfatteren har at meddele som Resultat af sin Virksomhed i Århus Stift; og det vilde jo også være nogenlunde menneskeligt, om Århus-Bispens Interesse for Reformen og dens Talsmand her i Landet var kølnet en Del efter den lange Moralprædiken, som Munken holder for ham på Håndskriftets Bl. 140 r.-144 r. Hvad den videre Udvikling af Forholdene i Vor angår, er det allerede nævnt, at Klostret optoges i Bursfelde-Kongregationen, om end først 1488[3]); og det kan tilføjes, at der i Dødebøgerne fra mindst 8 til samme Kongregation hørende tyske Klostre findes anført Navne på i alt 3 af Vor's Abbeder, hvoraf i det mindste de 2 tilhører Tiden efter Reformen, — et Træk, der jo

[1]) Bl. 57 v.-58 r.
[2]) Bl. 121 v.-122 v., 157 v.-158 r.
[3]) Ovfr. S. 88.

tyder på en ret nøje Forbindelse mellem det danske Kloster og Kongregationen[1]).

Endnu må Nonneklostret Gudum i Ribe Stift nævnes som et tredje jydsk Benediktinerkloster, på hvis Reformation Broder Johannes fra Cismar vistnok har øvet en Del Indflydelse, skønt hverken han selv eller andre udtrykkelig omtaler det. Det var her Priorissen og Nonnerne selv, der ønskede at antage Reformen; men deres foresatte Ribe-Bispen Henrik Stangeberg stillede sig meget ligegyldig til dette deres Ønske og plagede dem tillige i høj Grad ved gentagne Gange at komme på Gæsteri hos dem »cum curia et equitibus suis«. Nonnerne henvendte sig derfor til Paven med Bøn om, at det måtte blive overdraget nogle af Landets Prælater at beskytte dem mod Bispen og at reformere Klostret, og Paven lovede virkelig i Sommeren 1459 at opfylde deres Anmodning[2]). Men noget praktisk Udbytte ser det ikke ud til, at Henvendelsen foreløbig har bragt Nonnerne; i Broder Johannes's Breve, der dog er nogle År yngre end 1459, antydes det ikke, at Reformen

---

[1]) I Cismar mindedes man Vor-Abbederne Ingvar og Niels (Quellensamml. der Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. IV. 317, 286; jfr. Kirkehist. Saml. 3. R. I. 547), i St. Mikkels Kloster i Hildesheim: Ingvar og Peder (Vaterländ. Arch. des histor. Vereins f. Niedersachsen, Jahrg. 1842 S. 462, 1843 S. 36), i Marienmünster i Westfalen: Peder (sstds., Jahrg. 1843 S. 37), i St. Morits Kloster i Minden, i Huisburg i Nærheden af Halberstadt og i Pegau i Nærheden af Leipzig: Ingvar (sstds., Jahrg. 1842 S. 462; Quellensamml. der Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. IV. 317[3]); Mencken, Scriptores rerum Germanicarum II. 135) og i Grafschaft i Westfalen og i St. Peders Kloster i Erfurt: Niels og Peder (Quellen zur Westfälischen Gesch., hrsg. von Seibertz, III. 426, 448; Schannat, Vindemiæ literariæ II. 17, 19). Derimod anføres ingen Abbed fra noget andet dansk Kloster i de Dødebøger fra de ovennævnte Klostre (i alt fra 5), som jeg har haft Lejlighed til at gennemgå fuldstændig eller dog i fyldige Udtog.

[2]) RA., Afskrift fra Rom af Klostrets Supplik med pavelig Resolution af 1459 $^{21}/_{7}$. Dette Aktstykke viser tillige, at Gudum som ovfr. nævnt tilhørte Benediktinerordenen, hvad man tidligere ikke har vidst med Sikkerhed.

er bleven indført i Gudum, og når Cismar-Munken omtaler en ikke navngiven Biskop, der i 1463 meget bestemt nægtede at lade et Kloster i sit Stift reformere, skønt både Kongen og flere verdslige Rigsråder opfordrede ham dertil[1]), er det vel endogså ret sandsynligt, at denne Biskop har været Ribe-Bispen, og Klostret Gudum. Men i 1465 døde Henrik Stangeberg, og man fristes da til at antage det for mere end et Tilfælde, når det netop er fra det følgende År, at der først foreligger et bestemt Vidnesbyrd om Gudums Reformation; det hedder nemlig i et gammelt Udtog af et nu tabt Kongebrev fra 1466, at Klostrets Beboere skal og må »holde regulam observantie efter Tidsens og Landsens Lejlighed«[2]).

Om Cismar-Munkens Ophold i Danmark har strakt sig til 1466, så at han da har kunnet arbejde for Reformen i Gudum, vides ikke, og ikke heller, om den over 20 År yngre Reformation af Odense St. Knuds Kloster står i nogen Forbindelse med den Virksomhed, han havde udfoldet under Christiern I.s Regering. Han nævner selv intet dansk Kloster ud over de tidligere anførte, som han har vundet for den ny Retning blandt Benediktinerne; og det synes ikke meget rimeligt, at han i den Tid, der ligger forud for det yngste af Brevenes Affattelse, skulde have gennemført Reformen noget Sted uden at omtale det. I de 6 År 1457—63 (eller endnu lidt længere) har han altså formodentlig kun i 3 Klostre — Skovkloster, Vor og rimeligvis Sebber — kunnet sætte sine Planer igennem, og selv om man hertil vil føje Gudum, (hvad man jo kun er berettiget til, når man samtidig lader hans Virksomhed vare til 1466), kan et sådant Udbytte ikke kaldes stort. Men den Støtte, Munken havde fundet hos Rigets verdslige og gejstlige Øvrighed, synes rigtignok heller ikke at have været egnet til at hidføre meget betydelige Resultater.

---

1) Håndskriftets Bl. 155 r.

2) Ældste Archivreg. III. 209.

Hvad Kong Christiern angår, er det allerede nævnt, hvorledes han i det mindste fra først af var en afgjort Modstander af en Reform i Odense; derimod udtaler Forfatteren dog senere sin Tilfredshed med Udfaldet af en Sammenkomst, han havde med Kongen i Kolding 1463[1]), men alligevel vides det ikke med Vished, at denne Sammenkomst har haft nogen praktisk Virkning. Af Bisperne var flere øjensynlig ret gunstig stemte mod Reformforsøgene, og en Optræden som Henrik Stangebergs i Ribe og den nylig omtalte unavngivne Biskops (hvis disse to da ikke i Virkeligheden er én og samme Person) må nærmest betragtes som en Undtagelse fra Regelen. Adskillige af de andre Bisper roses af Forfatteren for deres velvillige Holdning over for hans Bestræbelser, således både Ærkebispen, Knud Mikkelssøn i Viborg og Jens Iverssøn i Århus. Men denne Ros forekommer rigtignok for en meget stor Del i det til den vedkommende selv rettede Brev, hvad der jo forringer Vidnesbyrdets Værdi noget; og den Bisp, som Broder Johannes afgjort nærer størst Sympati for, er da heller ingen fra det egentlige Danmark, men derimod Claus Wulf i Slesvig[2]). Ja et Sted udtaler Forfatteren endogså som sin almindelige Dom om de danske Bispers Holdning i Spørgsmålet om Reformen i Odense, at de er ligesom stumme Hunde, der ikke kan eller i det mindste lader, som om de ikke kan gø[3]), og således på éngang dræber andre og selv omkommer[4]). En sådan Ytring viser tydelig, at Reformatoren i det mindste i det givne Øjeblik har været alt andet end fornøjet med Bispernes Standpunkt i denne Sag; den formodentlig ret passive Velvilje, som de ellers lagde for Dagen, var jo heller ikke tilstrækkelig her,

---

[1]) Bl. 148 r.-v., 155 r., 161 r.-v., 165 v.
[2]) Se således Bl. 64 r., men især Bl. 141 v.-142 r., 142 v.
[3]) Jfr. Profeten Esaias, 56. Kap. Vers 10.
[4]) Bl. 64 r.

hvor de modstående Interesser var så meget stærkere end ved de almindelige Klostre.

Til Slutning skal endnu i Anledning af Forfatterens Ytringer[1]) om, at han fra Erfurt-Universitetet kendte to af Brevenes Adressater, nemlig Ærkebisp Tue og Bisp Knud af Viborg, tilføjes nogle Bemærkninger nærmest om disse to Mænds akademiske Løbebane. Tue Nielssøn »de Vibergia« immatrikuleredes i Erfurt 1426, blev Magister sstds. 1428, Dr. theol. sstds. 1439 og var Universitetets Rektor i Vintersemestret 1439—40[2]); et Arbejde af ham vedrørende Aristoteles's Metafysik — fra hans Magistertid, da han (i 1438) boede i det til Universitetet knyttede Kollegium Porta coeli, — findes i Håndskrift i det Amplonianske Bibliotek i Erfurt[3]). Bisp Knud af Viborg havde først studeret i Rostock, hvor han immatrikuleredes 1421 og blev Baccalaureus i Vintersemestret 1422—23. Senere forlod han Rostock, måske sammen med sin senere Kollega Jens Iverssøn (Lange), der i 1424 var bleven immatrikuleret her[4]); i ethvert Fald finder man de to Mænds Navne (»Kanutus Michaelis de Arusia« og »Johannes Ibari de Arusia«) anførte umiddelbart efter hinanden, da de i Efteråret 1424 immatrikuleredes i Erfurt, og i denne sidste By erhvervede de så bægge Magistergraden, »Kanutus de Arusia« 1425 og »Johannes de Arusia« 1428[5]). I 1432 forekommer Magister Kanutus de Arusia, »clericus Arusiensis, publicus imperiali auctoritate notarius«, som nærværende ved Forhandlingerne i Horsens mellem Erik af Pommern og de

---

1) Bl. 43 v., 63 v.

2) Geschichtsquellen der Prov. Sachs. 8. Bd. 1. Th. S. 135, 176. Daae, Matrikler ov. Nordiske Studerende ved fremm. Universiteter S. 29. Motschmann, Erfordia literata continuata, 1. Fortsetz. S. 22.

3) Schum, Beschreibendes Verzeichniss der Amplonianischen Handschriften-Sammlung zu Erfurt S. 666—67.

4) Hofmeister, Die Matrikel der Universität Rostock I. 10, 14, 18.

5) Geschichtsquellen der Prov. Sachs. 8. Bd. 1. Th. S. 129. Daae, anf. St. S. 29.

vendiske Stæder[1]). Men længe efter den Tid kan han ikke være bleven i Danmark, thi i Vintersemestret 1434—35 beklædte han Værdigheden som Erfurt-Universitetets Rektor; da han valgtes hertil, var han endnu kun Magister in artibus og Licentiatus in utroque jure, men senere blev han Dr. juris utriusque i Erfurt, uden at jeg dog kan angive Året herfor nærmere, end at han var det den 31. Aug. 1440, da han nævnes som Dekan i Københavns Kapitel[2]). Fra Tiden omkring 1500 eksisterer der et betydeligt Antal Udgaver af et lille medicinsk Arbejde om Pesten, hvis Forfatter betegnes som Kanutus episcopus Arusiensis, idet Navnet Kanutus dog i Regelen i de forskellige Udgaver fremtræder i en mere eller mindre forvansket Form. Der kendes imidlertid ellers ingen Biskop Knud af Århus, og man har derfor været tilbøjelig til at antage, at her forelå en Forveksling af Århus og Viborg, så at Skriftets Forfatter skulde være Knud Mikkelssøn. Denne Antagelse har atter mødt Modstand fra andre Sider[3]); men tænkeligt er det jo dog, at Skriftet virkelig skyldes

---

[1]) Hanserecesse 2. Abtheil. I Nr. 138 S. 91.

[2]) Geschichtsquellen der Prov. Sachs. 8. Bd. 1. Th. S. 162; Motschmann, anf. St., 2. Fortsetz. S. 164; Kbh. Dipl. II Nr. 57. I ældre Tid, da de vedkommende tyske Universiteters Matrikler ikke forelå trykte, er der blevet opstillet forskellige Hypoteser om Stedet, hvor Knud Mikkelssøn skulde have studeret; af disse skal her kun anføres, at Rosenvinge i Kirkehist. Saml. I. 52 **) ikke anser det for udelukket, at han kan være bleven Doktor i Greifswald, skønt Universitetet her først oprettedes 1456, og Rosenvinge selv omtaler Knud Mikkelssøn som Doktor 1450. Det er derfor naturligvis ganske umuligt, at vor Biskop kan være identisk med den af Rosenvinge, anf. St., efter Brings Monumenta Scanensia S. 224 nævnte Kanutus Corsani (hvis Navn jeg i øvrigt ellers ikke mindes at have truffet); derimod er der en rigtignok temmelig svag Mulighed for, at det urigtige Navn Knud Kobssøn, som Knud Mikkelssøn længe har gået under, kunde skyldes en senere Tids Forveksling mellem ham og den omtalte Kanutus Corsani.

[3]) Se herom især Aarsberetn. og Meddel. fra det store kgl. Bibl. I. 82-109, 415-16, II. 349-51, 411; jfr. Werlauff, Kiøbenhavns Universitet indtil Reformationen S. 70, 93-95.

Knud Mikkelssøn, men fra først af har båret hans Navn i den Form, hvorunder han som ovenfor nævnt forekommer flere Gange i sine yngre År, nemlig Kanutus de Arusia eller Arusiensis; Betegnelsen episcopus er måske først føjet til senere, efter at man i Udlandet havde erfaret hans Forfremmelse, og herfra vilde der ikke være langt til det næste Skridt, nemlig at bringe Ordene Arusiensis og episcopus i en urigtig Forbindelse med hinanden[1]).

Af det 1. Brev i Håndskriftet.

Incipit prologus in epistolam ad dominum Tuonem archiepiscopum Lundensem de eo, quod fructuosum sit reformare. *Bl. 1r.*

Cvm nuper ante hoc triennium, anno videlicet a natiuitate domini nostri Jhesu Christi m⁰ cccc⁰ lviii⁰, fuissem missus de

---

[1]) Denne Hypotese falder i Realiteten sammen med Werlauffs, anf. St. S. 93-94, at Navnet på Pestskriftets Forfatter kan »hidrøre fra en Forvexling med Mester Knud af Aarhuus, Kong Eriks Cantsler, der nævnes ved A. 1432 (Hvitfeld I. S. 766)«; dog må det bemærkes dels, at Werlauff ikke tænker sig, at den nævnte Mester Knud kunde være identisk med Knud Mikkelssøn, og dels, at han ikke var Kongens Kansler; det citerede Sted hos Hvitfeld indeholder nemlig kun en unøjagtig Gengivelse af det nu i Hanserecesse 2. Abtheil. I Nr. 138 trykte Aktstykke, hvori Mester Knud nævnes som Notar og nærværende i Horsens 1432. — I øvrigt skal det dog m. H. t. den ovfr. fremsatte Hypotese tilføjes, at der, så vidt jeg véd, ikke foreligger noget Bevis for, at »Biskop Knud«s Pestafhandling har været til, før Knud Mikkelssøn blev Bisp i Viborg. Det hedder ganske vist i Aarsberetn. og Meddel. fra det store kgl. Bibl. II. 411, at Afhandlingen er bevaret i et Håndskrift fra 1438; men den Kilde, der påberåbes herfor, nævner i Virkeligheden slet ikke Biskop Knuds Navn (sstds. I. 416). Og efterser man selve det vedkommende Håndskrift, som jeg ved Velvilje fra Direktøren for Marburg Universitetsbibliotek Hr. Dr. Roediger's Side har haft til Benyttelse her i Byen, viser det sig, at Afhandlingen deri slet ikke er identisk med »Biskop Knud«s.

monasterio Cismariensi Lubicensis diocesis ad regnum Dacie pro reformatione monasterii Schowkloster Roskildensis diocesis, et tandem per gracie dei assistentiam res in prospera successisset, iterum anno a natiuitate ejusdem m^{0} cccc lx^{0} ad instantiam reuerendi, ymmo michi reuerendissimi etc. fuissem ad idem regnum remissus pro reformatione gloriose ecclesie Ottoniensis et inuenissem maximam illius rei difficultatem ex eo, quia dominus rex et consiliarii regni decreuerant, ecclesiam hujusmodi transferri debere in secularium clericorum
Bl. 1 v. habitaculum, vnde merens et inge||miscens crebro dixi cum Mathathia: Ve michi, vt quid natus sum videre contritionem populi mei et contritionem ciuitatis sancte, 1 Machab. 2. Verum quietis impatiens, postquam corda quorundam pontificum ac aliorum deum timentium ad sentiendum pro reformatione pocius quam translatione inclinaui, totis conatibus animum regis inclinare sategi, iterum periclosa(!) carpens itinera vna cum eo in hoc opere sancto reformationis michi singulare refugium adii, sperans per medium ipsius posse consequi, quod intendebam, maxime quia dominum regem in vicino castro Gottorp constitutum noui et eundem pontificem principi eorum tamquam virum justum in populo suo timentem deum, omnium sacerdotum reuerentia salua. Et licet animus principis inclinari protunc non potuit, tamen alias quidam notabilis predicator de ordine fratrum minorum reformatorum suis sermonibus regis animum ad reformandum monasteria sub ipsius inditione
Bl. 2 r. constituta non mediocriter inflammauit || adeo, quod eciam reformationis negotium monasterii sancti Kanuti sub comparatione conuenientiarum et disconuenientiarum cum ipsius translatione quibusdam examinandum commisit. Hinc est, quod ad honorem dei et animarum lucro(!) aliqua de reformationis negotio ex dictis sanctorum patrum mendicare dispono et sub forma epistolarum ad vitandum prolixitatis fastidium ad diuersos deum timentes et sanctam reformationem promouere potentes mittere cogitaui, vt sic gratia dei mediante et illorum sinceritate princeps in sancto proposito sibi diuinitus dato confortetur et ad instar multorum principum Almanie, vbi deficit industria et auctoritas reuerentissimorum dominorum antistitum, quibus principaliter reformare incumbit, regia majestate ad reforma-

tionem compellat, non ambigens, se regi regum et domino dominantium, in cujus manu cor et flatus regum est, efficatius et salubrius per hoc gratiarum actiones relaturum ac se cum sua posteritate in regno stabiliendum. Et vt predicta efficatius fieri queant, primum depingam epistolam de eo, quam sit fructuosum ‖ et meritorium reformare, vt cognitis fructibus *Bl. 2v.* reformationis et vtilitatibus non terreat quemquam in tam sancto opere labor, quin pocius excitetur desiderium, recurrens humiliter ad illum, qui desiderantibus scientiam omnibus dat affluenter, dominum nostrum Jhesum Christum tocius generis humani reformatorem, qui cum deo patre in vnitate spiritus sancti viuit et regnat deus in secula benedictus. Amen.

Nota: presens epistola, que de eo, quod fructuosum sit reformare, intitulatur, post prologum, qui tangit motiuum scriptoris, diuiditur principaliter in duo; in primis tangit mala et pericula, que ecclesie dei proueniunt ex deformitate cleri; secundo ponit aliquos fructus reformationis; et diuiditur in xxv capitula etc.

Primum capitulum pro exordio introducit, quod propter reformationem dei filius de summis celorum ad yma mun- ‖ di descendit, et quomodo episcopi Christi successores reformare *Bl. 3r.* tenentur.

Reuerendo in Christo patri ac domino domino Thuoni archiepiscopo Lundensi, gregem sibi commissum vite exemplo et doctrine verbo ad pascua felicitatis eterne strennue ducenti, ffrater Johannes, ordinis sancti Benedicti monachus, heu nomine tantum, debite intercessionis obsequium et vtinam tam deuotum quam voluntarium pro salute. Cum[1]) pro humani generis reformatione de summis celorum ad yma mundi descendens et tandem mortem subiens temporalem dei filius Christus Jhesus, ne gregem precio sui sanguinis gloriosi redemptum ac reformatum ascensurus post resurrectionem ad patrem absque pastore atque reformatore desereret, ne forte forma impressa iterum deformaretur vel certe deformata iterum reformaretur, ipsius curam beato Petro ceterisque apostolis ac eorundem

[1]) *Randnote:* Extra de homicidio pro humani libro vi.

Bl. 3 v. successoribus, dominis videlicet pontifi‖cibus etc., prelatis ecclesie commisit, vt sua pastorali solicitudine e grege deformatorum mentes ad salutis opera inflammarent[1]), vnde et vos, sincerissime pater, ejusdem apostoli disponente domino cum sitis successor, ipsius reformatoris locum tenetis in terris circa gregem ejusdem reformationem et custodiam jugi vigilantia intendere tenemini, quatenus ipsas animas deo lucrificare sua vobis cooperante gratia valeatis. .....

Bl. 20 r.[2]). ..... Certe experigentia(!) docente multa noscuntur monasteria eciam in spatio xv annorum tam in Saxonia et Westfalia quam Frisonia et Franconia necnon in Thuringia et partibus Reni gloriosissime reformata; solum ab infelici Dacia totum bonum hactenus differtur adeo, quod nolentes in salute animarum suarum detrimentum pati coguntur natale solum deserere et cum Abraham de cognatione paterna exire. Quod quia omnibus non est datum, multi in periculo, licet inuiti, permanent, quorum vtique periculum illos respicit in capite, qui reformationis bonum vel auctoritate vel potestate habent promouere, licet quadam inertia vel pusillanimitate segniter
Bl. 20 v. agentes ad periculum ‖ animarum dormitare videntur simul pereuntes et perimentes. Sed quid re uera, vt predictum est, efficaciter fieri reformationem expedit, vt a perfectiori statu tamquam a capite incipiatur, puto ab episcopis, quia illorum est aliis subministrare debitam formam, ne eis dicatur, quod michi creberrime a deformatis monachis obicitur: Medice, cura te ipsum. Sed quis sit modus tales reformare, ego non didici, quapropter hoc docere nequaquam presumo ex eo, quod temerarium est, indoctum velle docere doctos, discipulum magistros, filium patres, seruum dominos. .....

Bl. 34 r.[3]). Sicut igitur peccatorum conuersio non parua occasione monasterii Bursfeldensis est procurata, sic non minus ex reformatione monasterii Wyndesheym ordinis canonicorum regularium reformati per magistrum Gherardum Grôt cognominatum Dauantriensem salus animarum vtiliter est promota, cum fere

[1]) *Randnote:* Prelati sunt reformatores aut esse debent.
[2]) *Af 12. Kapitel.*
[3]) *Af 21. Kapitel.*

in septuaginta annis a tempore predicti venerabilis Gherardi pari numero monasteria predicti ordinis sint reformata, et eorum reformatio adeo late se diffudit, quod in Holtzatia promouente inclito duce pie recordacionis domino Adolpho nostri moderni regis domini Cristierni auunculo monasterium sub castro Zegheberch secundum ullum(!) modum est reformatum. Preterea quis sufficienter ‖ potest estimare, quot anime deo sunt lucrate *Bl. 34 v.* per deuotissimos fratres ac sorores de congregatione, quorum idem reuerendus Gherardus arcium liberalium magister exinius(!) fuit inceptor, cum actu in Buschoducis Brabantie, vt fidedignorum relatu didici, vna sit congregatio virginum numerum quingentarum excedens personarum, de quibus eciam in nostra Holtzatia ante hoc triennium prope monasterium Cismariense per medium ejusdem domini ducis in anime sue indubitanter magnum refrigerium alique sunt adducte moram trahentes in Nygenstad oppido, pro quo deus omnipotens sit benedictus, qui tanta operari dignatur temporibus nostris ad sui nominis gloriam. Sed et nostrum Cismariense cenobium per nobilem Adolphum supradictum cooperante domino episcopo Lubicensi Nicholao Sachowen dinoscitur reformatum. . . . . .

. . . . . Sed nonne(?) isto presenti anno, cum nuper mea *Bl. 35 v.*[1]) exilitate coram reuerentia paternitatis vestre constituta ad predicationem fratris et magistri Alberti ejusdem obseruantie alumpni[2]) per eandem reuerendam vestram paternitatem ad episcopatum vestrum accersiti quidam habitum fratrum predicatorum rejecit et simul cum domino doctore vestre precelse ecclesie Sleswicensis primo theologo habitum fratrum minorum eciam in ipsa vestra metropoli humiliter assumpsit. . . . . .

24m capitulum tangit de quodam milite, qui timetur *Bl. 41 v.* posse impedire reformationem monasterii sancti Kanuti, cujus motiuum tangitur, et exhortatur episcopum, vt eundem auertat, ne suum sentire sorciatur effectum.

De cetero missiuas, quas detuli a serenitate regis michi presentatas ad dominum nostrum antistitem et ad strennuum

---

1) *Ligeledes af 21. Kapitel.*

2) *Der har i Forvejen været Tale om den bekendte Franciskaner Johannes de Capistrano.*

militem dominum Egghardum Frelde, eundem effectum in se continebat(!), videlicet quod hii duo diligentius examinarent, quid plus congrveret in negotio monasterii sancti Kanuti regi, regno et ciuitati, vel loci in ordine reformatio vel ċerte(?) in secularem ecclesiam translatio, attente comparatis commodo et incommodo, conuenientiis et disconuenientiis, que pro futuris temporibus oriri possent. Quid autem senciat dominus noster ordinarius, nuper, cum constituerer coram presentia paternitatis vestre, intimaui nec minus multorum corda ad senciendum omnino pro reformatione commoui ac magnam fiduciam ad
Bl. 42r. deum habeo, quod reformatio istius precelse ‖ ecclesie effectum sortiatur, licet e contrario timens fluctuo ex eo, quod id, de quo presumebamus, vestre paternitatis familiarius amicus et michi in isto exilio, quo dego, pro vobis pater prefatus dominus Egghardus miles vacillare quantisper videatur et quodammodo armiductor illorum, qui gestiunt pro translatione, et quamuis zelo eciam dei moueatur, non tamen bene circumstancionata, quia non secundum scientiam nec deo grato. Nam hoc ipsius didici motiuum, ipso ore proprio michi referente, quod multi sunt in Fionia militares, inter quos, cum pluries non sint secundum sui status condicionem diuites satis et sobole plurima venustentur, ... possunt aliqui ex eorum filiis scholis mancipari, qui post studium promouerentur ad canonicatus et dignitates ecclesie ejusdem, vt sic ceteris filiis pinguior succederet portio hereditatis. Quam debili hujusmodi ratio innitatur fundamento, maxime in foro conscientie, sensibus compos sine difficultate elicere potest. Ergo de hoc nunc plura scribere dissimulo, et instantissime humiliter peto, velitis, reuerende pater, eundem solertem et prvdentem virum seriosius mediis oportunis informare, quatenus a suo sentire cicius resipiscat eo, quod vota fere omnium militarium in ipsius pendeant voto
Bl. 42v. tamquam litteratioris et in hac re expertioris, ‖ et nullatenus tanto scrupulo suam oneret conscientiam, vt illius monasterii reformationem impediat ac ejus promoueat translationem, que quidem translatio reformatione ablata videtur esse contra diuinum jus et contra legem nature, que tamen sunt in obliquabilia, nichilominus contra jus positum, quod in multis locis hoc fieri interdicit, prout vestre paternitati in quadam missiua alias

missa de hoc ipso aliquos canones et capitula tam in nouis quam in antiquis, vt potui, allegaui, licet plura de hoc in corpore juris diffuse tam canonici quam legalis habeantur, cum vtrumque tale semper in fauorem religionis loquatur. Est denique contra intentionem fundatorum, quos fraudare est indubitanter iram dei concitare. Est eciam contra patronos loci et ordinis, qui quandoque de sua injuria contra ipsum interpellabunt. Est insuper contra regem multis modis et contra regnum. Est demum contra ciuitatem Ottoniensem, est contra rationem et omnem justitiam, est impeditiuum salutis animarum multarum, de quibus quidem singulis cum esset edisserendum per singula, sed quia nondum vrget necessitas, vtilius forte silentio eundum. Verumtamen hoc attentius est considerandum, quod tam insingni loco reforma||to posset non solum tota Dacia reformari, sed et omnia regna et territoria domino nostro regi subdita. Ne igitur tantis periculis noster inuoluatur animus, oportune est instandum. *Bl. 43 r.*

Sequitur capitulum vltimum.

25tum capitulum cum conclusione finali petit scriptori veniam de minus pertinenter conscriptis, subiciens eum correctionibus dominorum episcoporum et doctorum Lundensis et Fibergensis.

Uerumptamen, reuerende pater, hec vtcumque exarata, vt vos in sancto proposito animent, quo reformare intenditis vestri episcopatus monasteria, a misericordi deo suppliciter exposco eidem in gloriam, vobis in via hac, qua ambulatis, ad meritum, in patria vero ad sempiternum gaudium. Qua de re, si quid in hac epistola reperiatis vobis gratum et rite prolatum, ejus gratie hoc deputetis, a quo omne bonum, si quid autem minus recte et inconuenienter, impericie mee magis deputetis quam malitie, et apud clementem judicem veniam michi impetrare per sacras orationes vestras propter deum festinetis sicque optimo largitori dignum honorem et fragili operi oportunum || solamentum conferetis. Sed et presens opusculum cum ceteris, que ad laudem dei scripturus sum, dominis meis et in Christo reuerentissimis patribus, domino videlicet Thuoni archiepiscopo Lundensi, sedis apostolice legato ac Swecie primati, egregio sacre theologie professori, michi in studio *Bl. 43 v.*

Erfordensi magistro et promotori precipuo, domino denique Kanuto Viburgensi episcopo, bene merito vtriusque juris doctori eximio, michi in eadem vniuersitate optime noto, submitto examinanda et emendanda ac eorum emendacioni et correctioni humiliter annuo et libenter. Et quia, reuerende pater, dominus Johannes episcopus Arusiensis sincerius de reformatione suorum monasteriorum mecum habuit sermonem, supplico, velitis eidem exemplar epistole hujus mittere, vt et ipse in suo proposito magis abundet. Salutetis eciam in Christo michi dilectos dominum Luderum Lunt, qui sagaciter et oportune multum solicitabat coram rege in sancte reformationis negotio, cui deus retribuat. Salutetis eciam dominum et magistrum Conradum cappellanum vestrum, meum in Erfordia conscholasticum. Sint ‖
Bl. 44 r. nichilominus vestre paternitati recommendate honeste iste sorores vidue cognate ejusdem paternitatis vestre Mechtildis et Beka in Kylone, que me, cum ad eas venero, vt angelum dei cum omni caritatis obsequio colligunt. Paternitatem demum vestram diuina majestas pro prosperis successibus pollentem eterne beatitudinis gaudia promerentem omni tempore mei memorem conseruare dignetur. Amen.

Af det 2. Brev i Håndskriftet.

Bl. 49 r. Incipit epistola ad reuerendum in Christo patrem ac dominum dominum Kanutum Vibergensem episcopum, vtriusque juris alme vniuersitatis Erfordensis professorem egregium, de eo, quid sit reformari vel reformare.

Primum capitulum est beniuolentie captacio.

Reuerendo in Christo patri ac domino domino Kanuto episcopo Vibergensi, vtriusque juris doctori eximio, commissum gregem verbo et exemplo ad interiora deserti strennue minanti, sibi sincere presincero, ffrater Johannes ordinis sancti Benedicti monachus, heu nomine tantum, si quid potuerit peccatoris oratio, cum debitarum caritatis ac reuerentie obsequio pro salute. Quia vasculo pleno latices infundere est sapientem omnia verbis instruere, hinc est michi, reuerentissime pater,

licet dudum et crebrius cogitauerim vestram reuerentiam commonefacere ‖ per epistolam quemadmodum quosdam ceteros *Bl. 49 v.*
hujus Dacie patres ac dominos, quatenus opus reformationis sancte erga magnificentiam regiam promoueret, victus tamen quadam pusillanimitatis inertia, quid tante excellentie tantoque culmini scientie digne offerrem, ambigebam. Verum consideranti michi, quod vtique non propter dictandi libidinem solis hominibus placere cupiens corrupto atque viciato mentis ingenio fucare queritem sermonem, quin pocius ad dei honorem et animarum lucrum quoslibet juxta michi possibilem facultatem exhortari antistites et quosque ceteros deum timentes dei negotio, sancte scilicet reformationi, pro viribus adherere; nam hoc ipsum exigit solicitudinis cura per medium subordinationis vestre sincere paternitatis michi injuncte originaliter, cum ferme ante hoc decennium Romipeta in monasterio Montis sancti Petri Erfordensi abbati meo Bursfeldensi suggesserit, quatenus aliquot personas pro reformatione monasteriorum ad Daciam introducenda mitteret, prout idem ipse fideli narratione michi narrauit. Sed et vt verbis apostoli ad Agrippam vtar, arbitror, ‖
me fore beatum cum fauore viri tante auctoritatis operari, que *Bl. 50 r*
omnia nouit, que apud religiosos fiunt, et quomodo sacrarum synodorum sacrosancti canones summorumque pontificum epistole decretales nedum in antiquis, sed et in nouis juribus vetant, dampnant et anathematisant religiosorum proprium peculium et eciam appropriatum cum ceteris quibuslibet eorum viciis. Preterea in quibusdam opusculis sum protestatus, quod singula, que ad dei laudem ex patrum dictis mendicando sim collecturus, ejusdem reuerende vestre paternitatis correctioni et emendacioni submiserim. Frustra hoc ipsum me fateor fecisse, nisi aliquando qualiacumque opuscula hujusmodi ad manus sepedicte paternitatis veniant examinanda siue nunc collecta siue per gratiam dei colligenda. Quapropter presentem epistolam tamquam quandam arengam necnon beniuolentie captationem in primis offerre sategi. Sed et demum, cum dominus noster rex personaliter in Koͤldingen constitueretur, anno videlicet incarnationis dominice m⁰ cccc lxiiii, vestra admodum benigna et humilima paternitas meam tenuitatem ad colloquium familiare traxit ac dulcifluis suis affatibus eciam de reformationis

Bl. 50 v. negotio eam sincere refecit et vltra, ‖ quam speraui et merui, familiarem exhibere dignabatur, vnde audaciam michi scribendi idem vestrum mellifluum prestitit eloquium.

Bl. 57 v.[1]. ...., Preterea, precordialissime pater, nuper in benedictione domini moderni Roskildensis coram tanta reuerentia vestra constitutus gloriabamini (!) de sanctimonialium feminarum Schowkloster dyocesis vestre aliquanta restitucione, ad quem quidem locum ipse expost per easdem vocatus experigentia (!) didici, nequaquam vos inaniter gloriatum fuisse; nam tamquam angelum dei me susceperunt ac de ipsarum salute et regule *Bl. 58 r.* intellectu solerter inuestigauerunt et ad ‖ ea, que per interpretem eis loquebar, compuncte cum lacrimis protestabantur omnimodis secundum beati Benedicti patris nostri regulam de cetero vitam suam rectificaturas, quas denique ordinis mei sorores vestre excellenti reuerentie sincere recommendo, quatenus paterno affectu filias foueatis eisdemque in vtriusque vite prosperis successibus faueatis. Sed et si forte inter vos videatur suborta aliqua displicentia, vobis primo incumbit ignoscere tamquam perfectiori ac eisdem quemadmodum vasculis compati infirmioribus ex eo permaxime, quia diligenti solicitudine saluti sue prouidere nituntur sub sancta obseruantia regulari formam quandoque perditam reassumere strennue conantur et deuote. Nempe memini egregium predicatorem efficacemque reformatorem Paulum apostolum deprecatorias litteras Philemoni per Onezimum offenso mittere, et ego torpebo et non pocius deprecabor pro tot ordinis mei sororibus erga virum discretionis tante tantarumque sinceritatis, pacientie, mansuetudinis ac humilitatis.

Bl. 58 v.[2]. ..... Rursus hamum nostrum ad viuarium misimus ve- *Bl. 59 r.* strum; cepimus piscem ‖ dominum Johannem prepositum vestrum in Aburgis (?) ad religionis sanctum portum quietum ob spem vite eterne confugientem felici mercatu nedum potiturus (!) centuplo; quin ymmo, prout judex ad momentum per vestram industriam noscitur constitutus, ita re uera in vniuersali judicio judiciaria eidem potestas ab vniuersorum domino tradatur juxta

---

[1]) *Af 8. Kapitel.*
[2]) *Af 9. Kapitel.*

illud Matthei 19: Vos, qui reliquistis omnia et secuti estis me, in regeneratione, cum sederit filius hominis in sede majestatis sue, sedebitis et vos judicantes 12 tribus Israel. Reor non esse supplicandum paternitati vestre, ne forte hoc ipsum egre ferat, quasi falcem nostram ad alienam extenderimus messem; quin pocius de tante sinceritatis viro presumendum judico, si et in casu omnes sui officiales per formate religionis ingressum sue saluti gratia se vocante prouidere disponerent, de hoc laudes deo gratiarum infusori referret singulares. .....

..... Demum quia rudi stilo opus est lima, vobis, pater litteratissime et doctorum egregie, limam reseruaui, quatenus deo cooperante nedum huic operi, sed et singulis meis opusculis correctio vestra tribuat splendorem et auctoritas perhennitatem in Christo Jhesu domino nostro per secula benedicto, cui vos cum omnibus vobis commissis vtinam tam deuote quam libenter recommendo. Amen. *Bl. 59 v.*[1])

Af det 3. Brev i Håndskriftet.

Incipit epistola de xv argumentis deformatorum religiosorum, quibus se tuentur, ne reformentur, ad dominum Thuonem archiepiscopum Lundensem, que distingui potest per capitula xxii, vt sequitur. *Bl. 61 r.*

..... Hinc est, reuerende pater, quia sancte Lundensi ecclesie, quam diuine prouidencie altitudo cunctis pretulit ecclesiis Dacianis et vicinorum regnorum, Suecie videlicet et Norwegie, obtinere voluit precipuum magistratum regimen, presidetis, non dumtaxat vnus e pastoribus esse merebamini, quin pocius princeps pastorum et pater patrum, nempe qui(?) tam precelse ecclesie archiepiscopus, metropolitanus, legatus sacrosancte ecclesie Romane natus, primas et patriarcha, sed et nedum tocius Dacie flos, quin ymmo omnium in circuitu regionum propter exellentem vobis datam scientiam et gradus doctoratus *Bl. 63 r.*[2])

---

[1]) *Ligeledes af 9. Kapitel.*
[2]) *Af 2. Kapitel.*

sacre theologie alme nostre vniuersitatis Erfordensis dici et esse meruistis ac tot et tantis virtutum preconiis insingniri et vltra quoslibet diuina miseracione sublimari, curis solicitari
Bl. 63v. habebitis ‖ continuis et assidua meditacione vrgeri plus ceteris coepiscopis et suffraganeis re uera, quia cui plus committitur, ab eo plus exigitur, vt juxta credite vobis dispensationis officium subjectorum reformacioni ac animarum lucro jugi, quantum vobis ex alto concessum fuerit, solicitudinis studio intendatis. Sane cum nuper ante hoc quadriennium de Teuthonie partibus ad regnum Dacie cum litteris credituis et commendaticiis vestre reuerende paternitati presentandis fuissem missus ad solicitandum propter antiquam familiaritatis quondam in studio Erfordensi noticiam erga eandem vestram reuerendam paternitatem, vt vel saltem in tota prouincia Daciana vnum monasterium ordinis sancti Benedicti reformaretur, inueni eam paratissimam et pollicentem sancte reformacionis negotio pro posse velle adherere. Et quia propter profectionem, qnam dominus rex disposuit ad Sueciam contra tyrannum Karolum tunc in Stockesholm obcessum, nichil profecimus, tamen deo gratiam suam largiente auctoritate commissionis cujusdam a sede apostolica obtenta per medium paternitatis vestre et sinceritatem venerabilis viri domini Olaui tunc prepositi Roskildensis ecclesie, modo autem electi ejusdem et aliorum deum timentium monasterium Schowcloster prope Nestuediam ad laudem dei, ad
Bl. 64r. honorem ecclesie et ordinis jugum sancte obseruancie ‖ regularis tulit super se feliciter, pro quo omnipotens deus sit benedictus in secula.

3m capitulum narrat causas, quare monasterium sancti Kanuti in Ottonia non reformatur, subjungens in summa xvia argumenta cleri deformati.

Et quia per ejusdem gratie assistentiam res prospere cessit, iterum presenti anno ad instantiam gloriosi pontificis domini Nicolai Sleswicensis, domus dei magni zelatoris, per alios tamen pulsati, remissus pro incliti monasterii sancti Kanuti Ottoniensis reformacione. Et quamquam fere annum extortis (!) exegerim, heu necdum in opere hujusmodi profeci tum propter ecclesie vestre canonicos, dominum videlicet Petrum Absolonis prepositum ac dominum Magnum Krafse

episcopum de episcopatu contendentes, tum quia majestatem regiam ad instar principum in nostra Almania non inuenio tam sincere inclinatam, tum quia patres et domini episcopi et ceteri, quibus ex officio reformare incumbit, sunt quasi canes muti nescientes vel saltem dissimulantes latrare ad periculum animarum dormitare videntur, perimentes simul et pereuntes, tum eciam quia deformati religiosi et clerici quidam seculares, vt illud dominice pene grauissimum impleant: qui in sordibus est, sordescat adhuc, vt ‖ et ipsi conformes seculo nequam *Bl. 64 v.* maneant, apponunt iniquitatem super iniquitatem, ne in dei intrent justiciam, et addunt excusationes in peccatis sic, quod sibi et aliis contra reformacionem cudunt et texunt argumenta callidissima, quibus sencientes carnaliter sine difficultate ad senciendum contra reformacionem inducunt; ymmo tam nodosa videntur opponere, quod quodammodo, si possibile esset, eciam electos et spiritualiter sapientes ducerent in errorem. Vt igitur vestra preamantissima paternitas ad manum habeat, vnde prophanas cauillaciones reformacioni sancte detrahentium ac honore[*m*] dei et lucrum animarum impedire satagentium retundere poterit in primo congressu zelo domus dei armatus, quia dispensatio michi credita est necesse habeo ewangelisare, nam ad solicitandum in reformacionis negotio commissus sum, audebo confidenter eidem paternitati vestre presens opusculum mittere, inibi machinamenta hujusmodi cum eorum solucionibus, prout deus dare dignabitur, depingendo. Per hoc nequaquam temere michi officium docentis vendicare velim, protestor, cum maxime impericie esset indicium, si indoctus doctorem, discipulus magistrum, filius patrem, seruus dominum, stultus sapientissimum docere presumeret. Nam hoc esset vasculo ‖ pleno latices in- *Bl. 65 r.* fundere, sapientem puto omnia verbis instruere. Et quemadmodum nouissime domino meo gracioso domino Nicolao Slesvicensi quoddam misi opusculum[1]) de eo, quod multum fructuosum sit reformare, vestre reuerentie obtulerim emendandum et corrigendum, sic et presens opusculum cum omni humilitatis subjectione instantissime peto emendari et corrigi. . . . . .

---

[1]) *Randnote:* Sspecialiter directum domino Thuoni archiepiscopo Lundensi, vt patet supra folio primo.

l. 100r.[1]) Procedamus ergo ad 12. argumentum, quando videlicet obiciunt, quod in reformando sequitur communis inter fratres pacis turbatio, cum quidam sint voluntarii, alii inuiti, ymmo aliquando omnes in vno monasterio sint involuntarii, quibus si in lege dei beniuoli addantur aut priores expelli procurentur inuiti, sequitur murmur et turbacio pacis, fugatur tranquillitas, et, quod longe est formidabilius, multi inde fugientes ad alia dissolutiora se transferunt monasteria, vt docet experigentia(!); nam nuper ante biennium elapsum monasterio Schowcloster vtcumque reformato per totam Daciam fere disperguntur profugi, de quibus tres ad monasterium sancti Kanuti recepti indisciplinatis indisciplinatius conuersantur; sed et quandoque aliqui apostatant, monialesque se nonnunquam prostituunt abhominabiliter. . . . . .

l. 111r.[2]) . . . . . Hec ergo, reuerendissime pater, sic vt premittitur, vtcumque exarata in omni humilitatis subjectione vestre reuerende paternitati offero, non michi de hiis omnibus quicquam arrogando, quia re uera ex scriptis sanctorum ea mendicaui, sed ea vestre pie correctioni trado emendanda, quia forte plura inueniuntur minus pertinenter et inepte prolata, hec finaliter intendens, quare vestram sinceram paternitatem queam ad instar fere omnium pontificum nostre Teutonie incitare ad dandam operam sancte reformationis negotio, cum deo majus obsequium indubitanter in presulatu vestro offerre nequibitis. Sic tandem per vestram solerciam majestas regia et suffraganei, ymmo vicinorum regnorum archipresules cum suis episcopis simile opus studeant ad honorem dei, ad salutem animarum, ad regnorum vtilitatem promouere. Multa alia restant eidem
Bl. 111v. paternitati vestre ‖ significanda, sed non expedit propter epistolaris breuitatis seriem promissam, sciens eciam paternitatem vestram aliis occupacionibus inuolutam, ita quod nequeat prolixiori lectioni intendere, sed deus omnipotens, qui sua ineffabili benignitate vos ad apicem tante dignitatis extulit, longeue in jugis prosperitatis successibus vtriusque hominis et salutis pro honore sue sancte ecclesie conseruare dignetur. Amen.

---

[1]) *Af 19. Kapitel.*
[2]) *Af 22. Kapitel.*

Af det 4. Brev i Håndskriftet.

Incipit epistola ad dominum Johannem Arusiensem antistitem de eo, quare reformare religionem lapsam sit difficile. *Bl. 121 r.*

Primum capitulum post superscriptionem, subscriptionem et salutationem ponit motiuum scriptoris.

Mvltorum preconiorum titulis insignito spectabili viro domino Johanni, ecclesie Arusiensis reuerendo antistiti, artium liberalium magistro facundissimo necnon in jure canonico licenciato eximio, sibi patri in Christo dilectione precipue venerando, ffrater Johannes ordinis sancti Benedicti nomine tantum monachus orationes et vtinam deuotas. Pater reuerende, sed et michi reuerentissime, cum nuper cum quodam cujusdam ecclesie canonico familiari amico familiarius fabularer et gemens referrem permaximam difficultatem, quam dietim || experior in *Bl. 121 v.* reformationis sancte negotio, propter quod in hoc Dacie exulo regno et peregrinor, audiui inter alias relationes vicarias eundem depromere hujusmodi responsum: Noli, inquit, mirari, adesse operi tanto difficultatem, quin ymmo autumo et vere, non inibi esse minorem quam in noue fidei predicatione. Quod quidem verbum ipse postea in priuato ruminans aliquantisper consensi ac simul ex proprie imperfectionis consideratione et ex mea experigentia(!) tantilla, sed et tam exhabundantis iniquitatis istis modernis temporibus grassatione quam eciam sanctorum patrum scriptitatione aliqua motiua vel causas inueni, propter que vel quas tanta imminet reformationi difficultas, quas vtique causas ad laudem dei in breue scriptum redigere libet ac vestre serenitati humili deuotione offerre ex eo certe, quod cum ante hos quattuor annos primo missus de partibus Theutonie ad promouendum monasterii Skowcloster diocesis || Roskildensis reformationem, cum collega monacho in Kopen- *Bl. 122 r.* hauen eidem serenitati vestre me obtulerim obnixe supplicans, quatenus meam paruitatem in hac parte erga majestatem regiam promotam haberet, vt vel saltem vnum effectualiter monasterium reformaretur in hoc Dacie regno, vnde tandem quasi fontaliter deo fauente reformatio aliorum deriuaretur. Cui denique supplicationi vestra paternitas nedum annuit, sed et meam tenuitatem

dignata fuit seriose ad suam diocesim inuitare pro cenobiorum subditorum pulcrificatione et reformatione. Sed quia hoc ipsum protunc fieri nequiuit, quod eadem vestra paternitas tam sincere postulauit, deus omnipotens piorum desideriorum inflammator et exauditor ex singulari suo, vt speratur, munere anno preterito, ab incarnatione puto dominica m⁰ cccc lxi⁰, eandem ad Ottoniam regie majestati in occursu vocauit, vbi dum et ego degerem pro ecclesie Ottoniensis reformatione et heu propter ‖
Bl. 122 v. de episcopatu contendentes parum aut nichil proficerem, iterum vestra paternitas mellifluis me aggreditur affatibus simul et promissionibus, vt episcopatu[*m*] ejus invisere nequaquam ammodo pigritarer. Quibus dulcissimis colloquio et sinceritate motus ad vestrum episcopium properaui et in monasteriis (!) Oratorii juxta domini nostri illustrissimi regis regis Cristierni ac vestre paternitatis beneplacitum moram traho, qui vtique locus de facili ad primeuam in initio ordinis formam restitui potest, si et in quantum, quod absit, eadem vestra paternitas a sancto non resiliet proposito. Vt ergo eandem sepe nominatam paternitatem vestram parumper animem, vtpote, quod per medium ipsius laudabiliter est inceptum, ad ipsius meritum maximum laudabilius terminetur, presens opusculum aggredior.

Bl. 131 r.[1]. ..... Sic tempore beati Benedicti propter presbiteri cujusdam nomine Florentini maliciam, qui prope dicti patris mona-
Bl. 131 v. sterium mulierum procatium ludos procurasse legitur, ‖ cum filiis pater Sublacum coactus est dimittere, vt testatur beatus Gregorius secundo dyalogorum libro. Cui consimiles non dumtaxat in Dacia, sed et Thuringia, Westfalia, Frisia et Franconia noui. .....

Bl. 140 r. 17ᵐ capitulum exhortatur episcopum, quatenus in expeditione causarum sit celerior.

Preterea, pater cordialiter presincere, cum salua reue-
Bl. 140 v. rentia omnibus Dacie ‖ coepiscopis sitis generosior, nempe quia strennui militis filius sitis, denique magnis pontificibus eloquentior ac aliorum donorum variis titulis predotatus, vnum quodammodo hec omnia videtur non mediocriter offuscare, vtpote quia paternitas vestra signis (!) in causarum expeditione

[1]) *Af 8. Kapitel.*

agere consueuit adeo eciam, referentibus michi quibusdam amicissimis canonicis, curatis et vicariis et aliis de statu laycali commissis et subditis cum nonnullis gemitibus, quod fere omnes et singuli amaritudinibus concuciantur, cum vel strepitu judiciali vel quomodolibet aliter coram tanta vestra paternitate causas ventilare vel mouere debebunt. Inde fiunt suspiria, et gemitus vsque ad celum protenduntur, amaritudines, detractiones et varie oriuntur oblocutiones, nimirum cum vel clerus vel populares aliis intenti suas coguntur negligere operas et fores hostii vestri tam tediose ad plures quandoque dies obseruare, ac vestri cubicularii et janitores, cum sint juuenes leues, vix quempiam ad vobis loquendum || admittunt, nisi ipsorum sint manus unciate; et vtinam vel saltem tunc relacionem congrvam vestre facerent paternitati. Hec, reuerende pater, eo audentius vobis insinuare curaui, quo experigentia(!) teste ea sic fieri vidi; nam cum nuper ad sinceram vestram instantiam precelsam vestram diocesim accessissem et ad decem dies continuos diligenter ostia vestra obseruassem, nichilominus me ipsum in introitibus exitibusve curie episcopalis et ecclesie vobis frequenter obtulissem, copiam tamen audientie habere nequiui, licet alias hilarius a benignitate vestra inuitatus muneribus gratiose fuerim honoratus. Sic sic re uera et altera vice eandem reuerendam paternitatem accedens eciam ferme in totidem diebus audiri non merui, in negotio tamen vobis tam inestimabiliter meritorio. Hec ergo, predilectissime pater, vestro honori et pauperum gemitibus consulendo intimaui, ne forte dei omnipotentis indignationem incurratis, qui desiderium exaudit pauperum et clamorem pupilli et vidue nequaquam despicit, confidens de discretione vestra, quod ea non velitis temeritati as||scribere, quin pocius caritati non ficte ex eo permaxime, quo vestram paternitatem recommendo, prout justitie poscit equatio sine palpatione subdola et adulationis nota. Bl. 141r Bl. 141v

18m capitulum persuadet sanctiorem se intueri in profectu virtutum.

Et vt predictam ammonitionem sinceritas vestra tenacius memorie commendet, singularem, de quo aliquando michi gloriabamini, fautorem ac lepide vestre facundie ceterorumque donorum recommendatorem dominum Nicolaum Sleswicensem

antistitem michi singularem in hoc, quo dego, exilio post deum patrem ac dominum in exemplum constituo, qui omnium reuerentia dignissimus pontifex partibus coram se contendentibus celarius(!) se offert, hilariter suscipit, attente et sufficienter audit, prvdenter in grauibus deliberat ac juste et deliberate causas diffinit. Hunc ergo virum egregium, egregium quidem,
Bl. 142r. quasi non gregarium, id est ‖ de communi grege, vnum omnium quodammodo pontificali honestate venustatum vobis in speculum obitio(!), et(!) secundum ipsius morum condiciones et vestros componere satagatis, qui nedum causas pauperum expedicius audit, sed et eorum aduocatus existit ac reali elemosinarum largitione eorum inopie misericorditer subuenit. Quapropter non solum vt metuendus dominus a suis timetur, sed vt pater clementissimus ab omnibus veneratur et diligitur, non tantum suis subditis, sed et ab extraneis. Nempe permaxime est efficacie virtuosorum exemplorum refulgentia, nedum in omni pene arte et disciplina, vbi tucius bonum ad exemplar quisque operatur extrinsecus, sed et exemplari opus est in virtutibus volens succrescere. Consulit hoc beatus Bernardus dicens: Elige tibi meo consilio hominem, cujus vite exemplar sic cordi tue insiderit(!), vt quociens ejus recordatus fueris, ad reuerenciam cogitati assurgas et temetipsum ordines et componas, ac si presens sit; ffrequenter ego, quod fateri ‖
Bl. 142v. non verecundor, corde durus et frigidus cum quererem, in quo recalesceret spiritus meus, nec vlla parte occurreret, qui succurreret, tunc subito forte ad affatum vel eciam aspectum cujuspiam spiritalis(!) viri, interdum eciam ad solam defuncti vel absentis memoriam flabat spiritus et fluebant aque; confundebar proinde et humiliabar et indignum agnoscebam, cui per se ipsum dulcesceret deus. Eandem sententiam ponit Seneca primo declamationum: Aliquis, ait, est vir bonus eligendus nobis ac semper ante oculos habendus est, vt sic tamquam illo spectante viuamus et omnia tamquam illo judice faciamus; maxima pars peccatorum tollitur, si peccatori testis assistit; aliquem habeat animus, quem vereatur, cujus auctoritate secretum suum sanctius sciat; o felicem, qui sic aliquem vereri potest, vt ad memoriam ejus se componat atque ordinet. Hunc ergo insignem pontificem caste, sobrie, pie et juste

viuentem, omnium virtutum speculum, intueamini ac vos ipsum ad ipsius speculationem || ordinetis, et dominus indubitanter erit vobiscum. *Bl. 143 r*

19m capitulum consulit episcopis temporalia committere officialibus, vt efficatius in propriis personis valeant spiritualia administrare.

Sed forte paternitas vestra pro excusatione vult allegare negotiorum et causarum multitudinem, ne fieri possit festinior expeditio. Ad quod respondeo per historiam exo. 13, vbi sic legitur: Sedit Moyses, vt judicaret populum, qui assistebat Moysi a mane vsque ad vesperam. Quod cum vidisset Jetro cognatus ejus, omnia scilicet, que agebat in populo, ait: Quid est hoc, quod agis in plebe? Cur solus sedes, et omnis populus prestolatur de mane vsque ad vesperam? Cui respondit Moyses: Venit ad me populus querens sententiam dei. Et post pauca: respondit Yetro: Non bonam, inquit, rem facis; stulto labore consumeris et tu et populus iste, qui tecum est; vltra vires tuas est negotium; solus illud non poteris sustinere, sed audi verba || mea atque consilia, et erit dominus tecum; esto tu in populo in hiis, que ad deum pertinent, ut referas, que dicuntur, ad eum ostendasque populo cerimonias et ritum colendi viamque, per quam ingredi debeant, et opus, quod facere; prouide autem de omni plebe viros potentes et timentes deum, in quibus sit veritas, et qui oderint auariciam, et constitue ex eis tribunos et centuriones et quinquagenarios et decanos, qui judicent populum omni tempore; quicquid autem majus fuerit, referant ad te, et ipsi minora tantummodo judicent, leuiusque tibi sit partito in alios onere; si hoc feceris, implebis imperium dei et precepta ejus poteris sustentare, et omnis hic populus reuertatur in pace ad loca sua. Quibus auditis Moyses fecit omnia, que ille suggesserat, et electis viris strennuis de cuncto Israel constituit eos principes populi, tribunos et centuriones et quinquagenarios et de||canos, qui judicabant populum omni tempore; quicquid autem grauius erat, referebant ad eum, faciliora tantummodo judicantes. Hec historia, ex quo est moralis, facile potest aptari ad nostrum propositum, sed quia loquor viro admodum litteratissimo valenti sugere mel de petra et oleum de saxo durissimo, sufficit *Bl. 143 v.* *Bl. 144 r.*

prudenti aliquam occasionem dedisse tropoloysandi. Quid mirum, si Moyses, qui loquebatur quasi ad libitum cum deo semper requirendo ipsius oraculum ac beneplacitum, audiuit tamen hominis pagani vtile consilium, nostri Moyses, regale sacerdotium, gens sancta et populus adquisicionis pastores populi audiant et presint gregi in hiis, que ad deum pertinent, quatenus per angustam viam sibi commissos verbo sacre doctrine et vite exemplo ad pascua ducant vite, temporalia vicedompnis ac aliis substitutis committendo. Demum reuerendam vestram
Bl. 144 v. paternitatem pastor summus et solus bonus || cum cuncto commisso grege dignetur dirigere in continuis prosperitatis successibus et salutis corporum et animarum, quod nobis prestare dignetur idem dominus noster Jhesus Christus cum deo patre et spiritu sancto in secula benedictus. Amen.

Af det 5. Brev i Håndskriftet.

Bl. 145 r. Incipit epistola ad dominos magistrum Conradum domini regis camerarium et Danielem ejusdem cancellarium de preparatoriis reformationis intitulata.

Primum capitulum adhortatur personas recipientes, quatenus negocium reformationis apud regem promoueant.

Pro meritis spectabilibus, pro affectu dilectissimis magistro Conrado, christianissimi regis nostri regis Cristierni camerario, et domino Danieli ejusdem cancellario, fautoribus sibi presinceris ffrater Johannes ordinis sancti Benedicti monachus, heu nomine tantum, si quid potuerit peccatoris oratio pro salute. Cum quodam opusculo promiserim, quasdam me missurum epistolas ad quosdam hujus Dacie nedum potentes, sed et deum timentes, quatenus promouere erga majestatem regiam bonum dignetur (!) reformationis, pro quo, vt noscis (!), in hoc ||
Bl. 145 v. exulo regno, non ab re judicaui et vestras dominaciones inter ceteros commonere, tum quia domino regi pene ceteris conciliariis crebrius assistitis, permaxima cum eodem itinera ad aliam (!) eciam regna carpentes et exinde oportunitatem temporis captare valentes, qua secularium ac temporalium strepitus

vel saltem ad modicum cessauere, sermo cum serenissimo principe de spiritualibus et eternis congrve habeatur, cum eciam hoc de vobis tamquam viris sinceris deum timentibus et admodum doctis pertinenter posse fieri confido, cum quia permaxima, si dissimulare velitis, vos ipsos necessitas compellere videatur, vt videlicet bonum sancte conuersationis in aliorum corporibus promoueatis, quod in propriis aliquociens negligitis, cum sitis curiales, et a diebus Johannis baptiste regnum celorum vim paciatur, et solum violenti illud rapiant et curiales, qui in domibus regum sunt, mollibus vtantur; mirum, quomodo regnum celorum intrare poterunt, qui per tam spaciosam et latam incedunt viam. Scitis, qui dicit: Arta est via ad regnum et angusta porta, et pauci inueniunt eam, nimirum quia pauci contendunt ambulare per eam. Hoc Christus de communi populo loquitur; quanto putamus paucissimi de periculoso statu curialium saluentur? .....

4^{tum} capitulum narrat in genere 7 preparatoria reformationis. *Bl. 148r*

Uerum vt propositum intentionis nostre scalatim exequamur, tunc vt constat in presenti anno, incarnationis scilicet dominice m^{0} cccc lxiii, cum dominus noster rex vna cum dilectionibus vestris et aliis quibusdam regni consiliariis constitueretur in K$\overset{e}{o}$ldingen, et mea ibidem nichileitas tante occurreret ‖ majestati, ac eadem illustrissima majestas omnia michi ad vota annueret, que per medium incliti militis domini Erici Ottonis magistri curie regalis in negotio reformationis certorum monasteriorum petiuissem, nichilominus meam exilitatem humilis princeps benigne suscepisset, affatim aggreditur et ad cor serui sui multis circumstantibus cum jurejurando tamquam spiritus sancti fistula dulce deprompsit eulogium, vtpote quia omnia monasteria sub se constituta, quarumcumque condicionum existant, reformare ad instar quorundam Theotonie nostre principum seriose proponeret, eciam si sedem apostolicam in hac parte interpellare oporteret, adjungens inter cetera, quod fratres predicatores in Sleswig eo ibidem constituto et tamquam principi(!) pacis inter germanos fratres, sed et inter ecclesiam et Luneborgenses pace restituta et firmata regulariter viuere cepissent; inde perutile judicaui, vt verbum ab ore regis *Bl. 148v*

prolatum effectum sortiatur, aliqua de preparatoriis reformationis scribere, quot videlicet et que ante reformationis introductionem disponi debeant, ne forte spirituali deo sine fundamento solido locata ventis temptacionum flantibus ruine sub-
Bl. 149r. jaceat, et tandem ‖ majestas regia cum cooperatoribus propter rei difficultatem a sancta intentione resiliet vel quomodolibet alias frigescat. Inde velim vestras paternitates aduertere, quod si actus reformationis efficaciter disponere debeamus et ad particularia monasterii alicujus descendere velimus, septem sunt preparatoria satis necessaria, vt plurimum primum, vt viri habeantur permanendo in loco ydonei, secundum, vt reformatores sint negotio congrvi, tertium, ut consensus habeatur clericorum aliquorum et episcopi, quartum, ut potestas procuretur et vigor secularis brachii, quintum, vt prouideatur pro posse in loco humano victui, sextum, vt involuntariis sepe seminetur verbum dei, septimum, vt in puniendo discrete / districte non parcatur excessui.

'l 155r.[1]). ..... Hoc euidentia facti nuper in Koldingen probauit, vbi princeps noster tamquam vere christianus re et nomine cum quibusdam suis conciliariis, inter quos prefatus magister curie dominus Ericus Ottonis, dominus Otto pater ipsius, dominus Nicolaus Erici, dominus Egghardus Freel cum domino Nicolao Strangone (!) et quibusdam aliis instantissime supplicarunt quendam de nostratibus episcopum pro monasterii in ipsius diocesi restitucione, qui nec ad regis personalem instantiam nec ceterorum omnium consentire aliquantisper voluit, quin econtrario reformationem monasterii, de quo tunc agebatur, solicitantem nonnullis affecit injuriis eciam criminosis ac per hoc non modicum majestatem regiam cum ceteris et quidem juste amaricauit. .....

'l. 157v.[2]). ..... Sic non minus nostrum Cismariense cenobium pulsante domino episcopo Nicolao Sachowen pie defuncto pulcrificari meruit, sicut et per eundem monasterium sub monte Zegeberch ordinis canonicorum regularium non minus pristine meruit restitui forme. Sed et pia solicitudine domini Nicolai

---

[1]) *Af 9. Kapitel.*
[2]) *Af 11. Kapitel.*

Boddeker Swerinensis pontificis monasterium sanctimonialium sancte crvcis in Rostok et Campisolis prope Wysmariam pulcris admodum venustantur formis. Sic sic et monasterium Nestuedense non nisi per medium defuncti nuper domini Olaui Daa cognomenti(!) et moderni patris reuerendi, tunc Roskildensis ecclesie prepositi, ad hoc a sede apostolica sspecialiter deputati, sed nunc demum et nostrum Oratorium cum nonnulla fatiga domini nostri facun‖dissimi vidimus nuper restitui. ..... *Bl. 158 r.*

..... In monasteriis vero, vbi princeps regit, opus longe facilius est, si principis consensus habeatur. Inde est, domini mei ‖ prestantissimi, quod missus ad solicitandum in reformacionis negotio ad regnum istud me tociens regi obtulerim omnique industria notitiam episcoporum ac conciliariorum regni habere sategi, vestram denique nedum amiciciam, sed et, si phas est gloriari, familiaritatem captare studui, sed et creberrime, vt nouistis, me vestris dominacionibus nunc oportunum, nunc importunum, nunc in ecclesiis, nunc in castris, nunc in diuersis aliis locis quasi inverecunde presentauerim. Sed et quandoque a domino rege etcetera(!) conciliariis et a vobis blande refocillatus nichil reportaui aliud, quandoque vero litteras, efficacie tamen nullius, aliquando eciam propter meam improbitatem cum aliquanta indignatione repulsam passus nullam consolacionem reportaui. Verumtamen(?) quietis impaciens more canis expulsus de vna janua intraui per aliam, curiam secutus ad plura loca; tandem ad laudem dei vel saltem propter meam improbitatem aliquis est fructus subsecutus, et major sequi speratur. Sed et jam a primo confidentiam recepi maxime nuper in Koldingen, vbi quemadmodum majestatem regiam plus solito michi beniognam, sic et vos ipsos promptos et cordiales in dei negotio ‖ inueni, pro quo deus in eternum benedicatur. Et tantum de quarto preparatorio. ..... *Bl. 160 v.*[1] *Bl. 161 r.* *Bl. 161 v.*

18[m] capitulum ponit superficialiter aliquos fructus reformationis. *Bl. 165 v.*

Hec dilectissimi(!) vestris paternitatibus fidenter scripsi, non tamen de hiis michi aliquid arrogando, quasi meo ingenio

---

[1]) *Af 14. Kapitel.*

sint exarata, quin pocius, vt verum fatear, de aliorum laboribus ea mendicando extraxi[1]), intendens per hujusmodi vos exhortari, quatenus ob vestrum meritum in via hac, dum vacat et premium inestimabile in patria consequendum, illustrissimum principem in sancto confortetis proposito, quo monasteria sub se constituta reformare intendat, prout de facto aliqua reformare meruit, et tandem claustralibus reformatis
Bl. 166r. secularis clerus bona claustralium vestigia sequens || se ipsum studeat pulcrificare et ita virtutum exemplis in communem populum irradiantibus et ipsi pedetemptim sue plus solito inuigilent saluti. Sed et rex noster regi regum vniuersorum domino tamquam bonus minister ministraturus per temporale regnum mercari mereatur eternum · ac suam sobolem ac posteritatem quasi ramos bone arboris prodeuntem ob meritum patris dignetur ad instar Hieu regis Israel nedum vsque ad quartam generationem, sed in perpetuum, quousque presens mundus voluitur, in regno per successionem stabilire, sed et hostibus vndecumque exmergentibus (?) efficacius sternantur (!) orationibus deuotorum quam congressibus armatorum more Josue pugnantis contra Amalechitas et vincentis Moyse existente (?) in prece. .....

Bl. 167r.[2]). ..... Attentius ergo, domini mei prestantissimi, in cordium vestrorum archanis reuoluite, quantum misericordissimus deus ad mitigandum flagella sue indignationis et ad prestandum beneficia miseracionis per merita et intercessionem tot sanctorum in vtroque sexu, si in omnibus regnis et prouinciis domino nostro regi subjectis monasteria singula vel saltem plurima forent reformata, flecteretur. Quisnam sufficienter potest estimare, ad reformationem quanta sequatur vtilitas regnis, quantus decor ecclesie quantusve fauor cleri, quanta demum animarum salus. Sed quia longum est enarrare omnes fructus reformationis, maxime quia nuper de hoc ad laudem dei quoddam opusculum[3]) compegi, quod apud reue-

---

1) *Randnote:* De Jo. Nyder in libro de reformatione monachorum.

2) *Af 19. Kapitel.*

3) *Randnote:* Sspecialiter directum domino Thuoni archiepiscopo etcetera, capitulo 13 ejusdem vsque ad finem opusculi ejusdem, vide supra folio 21.

rendum, ymmo michi reuerendissimum et deo dilectum patrem et dominum dominum nostrum Nicolaum Sleswicensem antistitem inuenietis, si videre libebit, presentem igitur sermonem hic prescindamus, || vt ad alia cicius properemus. Valeatis *Bl. 167 v.* demum, peramantissimi patres mei et domini, cum omnibus sancte reformationis fautoribus in vtriusque hominis jugis prosperitatis successibus et salutis, salutantes presincere dilectos in cancellaria collegas vestros dominos Lagonem illustrissime et deo deuote regine et principisse nostre domine Dorothee cancellarium, Johannem, Ottonem, Allexandrum et Nicolaum scriptores cum ceteris, qui laboribus suis sancte reformationis se constituerunt participes; sed et dominum Nicolaum Mathie serenissimi regis nostri capellanum, sacrorum canonum bacularium, peto eciam salutari in Christo Jhesu domino nostro tocius generis humani reformatore in secula seculorum benedicto. Amen.

Explicit epistola de preparatoriis reformationis ad dominum et magistrum Conradum ecclesie Sleswicensis archidyaconum, juris canonici licenciatum, domini nostri regis christianissimi Cristierni camerarium, et ad dominum Danie||lem decanum *Bl. 168 r.* Hamburgensem ac ejusdem reuerenter nominati principis cancellarium summum et bene dignum anno domini m^{0} cccc^{0} lxv^{0} etcetera.

Udtalelser af det theologiske Fakultet

om L. Helveg og A. G. Rudelbach 1846—7.

Ved L. Koch.

1.

Den 13. Okt. 1846 indsendte L. Helveg en afhandling »Om troen og Guds ord«, over hvilken han ønskede at disputere for licentiatgraden. Ved dens cirkulation i det teologiske fakultet udtalte dettes medlemmer sig således:

Martensen: Forfatteren kalder denne Afhandling en exegetisk Undersøgelse, dog ledes den af en dogmatisk Interesse. Forf. finder nemlig, at man i lang Tid ikke har vidst, hvad Christendom er, fordi man har overseet Daabspagten og de der fremstillede Salighedsvilkaar. Skiøndt denne ogsaa andenstedsfra bekjendte Anskuelse om Daabspagten efter Forf. egentlig ikke trænger til noget Beviis, eller rettere sagt ikke kan hjælpes ved noget theologisk Beviis (p. 7), vil han dog understøtte den exegetisk ved at eftervise, at denne Anskuelse forudsættes i det Nye Testamente. Dog skal dette Beviis ikke være uimodsigeligt, men kun godtgiøre, at den apostoliske Kirke muligviis har handlet som den nærværende. Det er vel at mærke her et Sandsynlighedsbeviis, Forf. vil levere.

Derefter følger en vidtløftig exegetisk Fremstilling, der i en trættende Bredde fremstiller det Nye Testamentes Lære om Troen og Guds Ord. Jeg har i Alt dette ikke fundet Andet, end hvad man pleier at finde hos de fleste nyere Commentatorer, til hvilke Forf. ofte tager et critisk Hensyn,

uden dog, som mig synes, at levere noget Nyt, eller dog intet videre førende. Under Læsningen af disse exegetiske Diatriber har jeg ikke kunnet finde »Sandsynlighedsbeviset«, men har ideligt været fristet til at glemme, hvad der egentlig er Forf.'s Hovedhensigt og kun fundet en temmelig kjedelig Exposition af Sætninger i et bibelsk Lærebegreb.

I Slutningen gjennemgaaer Forf. paa nogle faa Blade det catholske Traditionsbegreb og det evangeliske Skriftprincip, hvis formentlige Eensidighed dadles, medens Calixt roses og den nyere Theologie erklæres for at mangle alt grundigt Fundament. Forf. ender med det Resultat, at kun den er en Christen, der bliver sin Daabspagt tro.

Dette er den Anskuelse, jeg har vundet af dette i Sandhed ikke let læselige Skrift. Forf. røber vistnok et agtværdigt Kjendskab til Skriften og en religiøs-christelig Interesse, men hans Standpunkt og hele Beviisførelse kan jeg ikke andet end betragte som uvidenskabeligt og ufrugtbart. Fremstillingen forekommer mig at savne Skarphed og den for et videnskabeligt Arbeide saa nødvendige Concentration. Den trættende Vidtløftighed synes ogsaa i denne Afhandling at være en af de mindre heldige Følger af Modersmaalets Brug.

Jeg er ikke stemt for Antagelsen, men ønsker dog nærmere at erfare mine Herrer Collegers Mening. Jeg veed ikke, om man maaskee vil finde, at det exegetiske Partie, der rigtignok er Hovedpartiet, er saa godt, at det for sig kunde qualificere til Antagelse. Men deels troer jeg, man vil finde, at dette Partie ikke i fjerneste Maade beviser, hvad Forf. vil bevise, og deels holder jeg for, at naar man opstiller saa dristige Paastande saavel mod vor Kirkes Princip som mod den hele nyere Videnskab, saa maa saadanne Paastande, for af Facultetet at kunne stemples som videnskabelige, være ordentlig motiverede; men Forf. har om disse vigtige Punkter kun givet et ligesaa løst som kort Avertissement og fremsætter sit Standpunkt som et fuldkomment berettiget. Kbh. 20 Novbr. 46.

H. N. Clausen: Det falder vistnok vanskeligt — og for mig har det ikke villet lykkes ved Manuscriptlæsningen — at fastholde en Traad i denne Afhandling og finde ved Slutningen en Thesis, som kan siges at være gjennemført og begrundet. Forsaavidt som dette er en velgrundet Fordring til et videnskabeligt Arbeide, kunde en Tilbagevisning vel forsvares. Men det Taagede og svævende Ubestemte hører til den Skoles Charakteer, Forf. følger, og jeg omtvivler meget, at den Grundanskuelse, hvorfra den hele Deduction gaaer ud, og hvortil den skal vende tilbage, lader sig udtrykke i klar og bestemt Ordform. Dette hindrer imidlertid ikke, at jo den egentlige Hoveddeel af Afhandlingen, den exegetiske Undersøgelse, har sit Værd; den forekommer mig, afseet fra det Afgjørende i Commentaren hist og her og fra en Bestræbelse efter at være eller synes original, saa vel behandlet med alvorlig Indgaaen paa Skriftordet og med omhyggelig Benyttelse af ældre og nyere Litteratur, at jeg maa finde mig stemt for Antagelsen. Skulde dette blive Resultatet, vilde vel Prof. Martensens Slutningsbemærkning, som jeg tiltræder, kunne motivere en almindelig Bemærkning med Hensyn til de der tilsigtede Ytringer. Kbh. 27 Dec. 1846.

Engelstoft: Jeg er aldeles enig i, hvad der er sagt om det Dunkle, Svævende og Holdningsløse i dette Arbejde, og naar jeg seer paa det Exegetiske alene, forekommer det mig, at det Bekjendtskab med nyere (og gamle) Exegeter og den Fortrolighed med Biblen, som deri vise sig, væsentlig tabe i Værd ved den løse og lette Behandling, der vederfares de fleste Problemer, og ved den Planløshed i Valg og Orden, der synes mig at være i denne exegetiske Perlekrands. Meget ofte synes Forf. mig at drive et Spil med Skriftordet, som kunde være til Prydelse og taales i en Prædiken, men i en Disputats maatte det dog være udtalt, hvad der skal bevises, og hvorledes det udbringes netop af de valgte Beviissteder. Mig behager hans saakaldte »Afsluttende Bemærkninger« meest; men ligesom de af

ham stilles paa det underordnedes Plads, saaledes ende de ogsaa tilsidst uden egentlig Beviiskraft for Hovedsagen.

Naar jeg saaledes er meget utilbøielig til at antage denne Afhandling, maa jeg endnu bemærke, at dersom endnu nogen Materie skal behandles paa Latin, maa det dog snarest være Exegesen (hvad Forf. erklærer for sin Hovedopgave), og i dette Tilfælde vilde vist ei alene Vidtløftigheden, men ogsaa Uklarheden have været mindre, hvis han havde skrevet paa Latin. Naar Kongen nylig afslog Andragendet om en philosophisk Afhandlings Udgivelse paa Dansk ([F. V.] Andersens Underbegreb), da turde man vel næppe nu anbefale en exegetisk. D. 25 Febr. 1847.

(Konsistoriums arkiv, det teologiske fakultets dekanatssager 1847).

Da afhandlingen, der er trykt i Kierkegaards »Fortsættelser fra Pedersborg« II, forkastedes, er Clausen altså bleven overstemt.

2.

I Erslevs forf.-lex., suplm. meddeles det i art. A. G. Rudelbach, utvivlsomt efter hans egen opgivelse, at hans ansættelse som teologisk professor 1847 hindredes ved, at fakultetet »indgik med en remonstration til kongen for angivelig »afvigende retning««. Dette kan vel næppe forstås anderledes, end at Rudelbach skulde være beskyldt for at føre falsk lære, og det lyder højst besynderligt, at hele fakultetet skulde have rejst en sådan anklage mod den mand, der mere end nogen anden fastholdt den gamle lutherske dogmatik. — Det er heller ikke rigtigt; dels er den omhandlede skrivelse ikke stilet til kongen, men til universitetsdirektionen, dels grunder den ønsket, om at Rudelbach ikke må blive ansat, paa, at han ikke er speciel orientalist, hvorhos der udtales frygt for, at det afvisende forhold, hvori han vil stille sig til alle friere rørelser i kirken og videnskaben, vil give netop tidens opløsende bestræbelser vind i sejlene. Derved er det ikke udelukt, at den egentlige

grund har været frygt for Rudelbachs store stridbarhed; men der er ikke tale om nogen »afvigende retning«.

Til Universitetsdirektionen 8 April 1847.

Under 9de f. M. har Facultetet afgivet sin Betænkning om Consistorialraad Dr. Rudelbachs Andragende om at holde theologiske Forelæsninger i det tilstundende Semester, og under 21 næstefter har Facultetet ved at ytre sig i Anledning af Fordelingen af Prof. Scharlings Embedsforretninger under den ansøgte Fritagelse for samme i Sommerens Løb udtalt sig om det ønskelige i, at der måtte træffes Foranstaltning til snart at see den siden Prof. Hohlenbergs Død ledigstaaende Plads i Facultetet endelig besat.

Hvad her er bleven løselig berørt, skal Facultetet — i Fortsættelse af det saaledes ytrede — herved tillade sig at gjøre til Gjenstand for et bestemtere Andragende, med den tilføiede Bemærkning, at Man, hvad der vil skjønnes af den følgende Motivering af samme, ikke har kunnet holde den Tanke borte, hvortil en naturlig Anledning er givet ved Dr. Rudelbachs Begjering om at holde Forelæsninger som Privatdocent, at en Ansættelse af denne Lærde i Facultetet muligen kunde være paatænkt.

Facultetet troer netop den kgl. Direction enig med sig i Erkjendelsen af, at de flere forskjellige Hensyn, som komme væsentlig i Betragtning ved Besættelse af de theologiske Læreposter ved et Universitet, faae en ganske særdeles Vægt og Betydning ved det Universitet, som er Kongerigets eneste, hvortil dets tilkommende Geistlige ville i Reglen være udelukkende henviste som Dannelsesanstalt, og hvor der med større Omhyggelighed end andensteds, hvor flere Universiteter og Faculteter kunne betragtes som udfyldende hverandre til en større Heelhed, bør være sørget for, at intet af Theologiens forskjellige Hovedfag savner sin særlige Repræsentant.

Hvad angaaer det sidstanførte Moment, da er det et enkelt, for sig bestående, i sig selv afsluttet Fag,

der for Tiden savner sin Repræsentant i Facultetet, — et Fag, som har fuld Adkomst til at vente at blive overdraget — ikke til en Lærd, som, skjøndt hjemmehørende i andre Dele af Videnskaben, maatte ville overtage de fornødne Forelæsninger og Examinationer ved Benyttelse af Andres Forskninger, men til en Theolog, som igjennem en philologisk-kritisk Skole har banet sig Vei til at kunne optræde som selvstændig Fortolker og Bearbeider af det Gamle Testament i dets hele Omfang. En Besættelse af den ledige Plads i Facultetet med en Mand, der ikke kunde gjælde som Støttepunkt for denne Deel af den theologiske Videnskab, vilde være et væsentligt Tilbageskridt, og dette vilde blive saa meget mere beklageligt, jo mere der netop her staaer at indhente. Thi det fortjener vel at mærkes, og vi kunne ikke andet end derpaa lægge fortrinlig Vægt, at det Gamle Testaments videnskabelige Fortolkning og Kritik ligger indtil denne Dag som udenfor den danske Litteraturs Enemærker, at den Rigdom af Kundskab og Skarpsindighed, der i den tydske Litteratur er bleven anvendt paa denne Gren af Theologien, hidtil ikke har formaaet at fremkalde noget videnskabeligt hos os; og hertil er Hovedgrunden at søge i den uheldige Stjerne, der har hvilet over denne theologiske Lærepost, idet Man igjennem en lang Række af Aar, indtil Ansættelsen af vor nylig afdøde Collega, har meent at kunne behjelpe sig med Lærere, hvis egentlige Forstudier henhørte til ganske andre Kredse af Theologien. Vi troe, at ikke allene Facultetets Tarv — navnlig med Hensyn til Bedømmelse af academisk Dissertationer henhørende til dette Fag — men ogsaa vort Universitets og vor Litteraturs Ære fordrer, at der ikke paa ny vendes tilbage til et saadant Besættelses-System, hvor det høiere Hensyn til Videnskabens Fremme bliver sat tilside.

Men ogsaa en Betragtning af en anden Art finde vi os ved denne Leilighed forpligtede til at anbefale til den Kgl. Directions særdeles Opmærksomhed.

Facultetet erkjender tilfulde det Ønskelige i, at den christelig theologiske Videnskabelighed findes i dets Midte repræsenteret i en Forskjellighed af aandelige Retninger. Men Facultetet kan ikke undertrykke den Betænkelighed og Frygt, at en Retning, der stiller sig i et exclusivt og polemisk Forhold til den friere Udvikling i Kirke og Videnskab, vil frembringe de samme Rivninger i vort Fædreland, som den vitterligt — og efter en aandelig Naturlov, som til alle Tider har gjentaget sig — har fremkaldt i Udlandet, idet den nemlig har fremkaldt reactionære Bevægelser i Retning af den modsatte Yderlighed, og paa mange Maader givet de falske protestantiske Friheds- og Emancipations-Tendentser Næring ved at give dem et Skin af Berettigelse. Det er Facultetets Overbevisning, at i disse for Kirken saa vanskelige Tider, fulde af Bestræbelser, der gaae ud paa Christendommens og Kirkens Opløsning, af Gjæringer, som Ingen kan betragte uden Bekymring, det for Kirke og Universitet Gavnlige og Heldbringende ingenlunde kan være at søge i Retninger, der kun ad Reactionens Vei ville føre tilbage, ikke blot til den gamle Tro, men til det gamle theologiske Skolesystem med alle dets forældede Formler og Bogstaver, — Retninger, der kun kunne tjene til at gyde ny Olie i Ilden, men at det alene kan være at søge i saadanne Bestræbelser, der have en levende Rod i den fremskridende historiske Udvikling af Videnskaben, og ad den indre Overbevisnings og den frie Grandsknings Vej søge at ordne Forvirringen. Facultetet finder sig saa meget mere forpligtet til at udtale dette, som der ogsaa i vort Fædrelands studerende Ungdom har viist sig ikke ganske at fattes paa Sympathier for de nedbrydende og opløsende Tendentser, paa et Gjæringsstof, som, langt fra at tilbagetrænges, vil hurtigere og stærkere slaae ud i allehaande Yderligheder, dersom den fra en academisk Lærestol skulde mødes af en Retning som den her betegnede.

Hvad vi her have fundet os opfordret til at fremføre, henstilles med fuld Tillid til den kongelige Directions

nærmere Overveielse. Det berører umiddelbart Videnskabens Interesse, som har sin nærmeste og naturlige Værge i Facultetet, og naar man ikke vil frakjende dets Stemme Competence i et Anliggende af denne Natur, vil det ventelig ogsaa indrømmes, at der behøves en modsat Stemme af ikke ringere Vægt, for at Facultetets eenstemmige Ytring og Andragende i denne Sag skulde frakjendes sin Betydning.

Det Andragende, som Facultetet hermed tillader sig at indstille til den Kgl. Directions gunstige Understøttelse, gaaer i Henhold til det ovenfor Fremsatte ud paa:

at der snarest muligt maae træffes Foranstaltning til at søge den ledige Lærerplads i det theologiske Facultet for det Gamle Testamente og dertil hørende Discipliner besat: enten ved at overdrage samme til vor nu constituerede Collega, Prof. Hermannsen, hvis Kundskab i det paagjældende Fag er erkjendt, og hvis Examination er klar og grundig — eller ved at aabne en Concurrence til Posten for yngre videnskabelige Talenter, som da ikke ville undlade at dueliggjøre sig til at kunne deeltage i den.

Konsistoriets arkiv, det teologiske fak.'s dekanatssager 1847. Et udkast skrevet af H. N. Clausen.

„S. Hans med den røde Mund“.

Til de Bemærkninger om dette Udtryk, som ere meddelte i K. S. 4 R. IV, 810 ff., have et Par Medlemmer af vort Selskab været saa venlige at tilstille Udgiveren følgende Tillæg:

Hr. Pastor Vilhelm Lütken: »Her foreligger en ganske simpel Møntbetegnelse: En Johannes (cfr. en Jacobus og Luthers bekjendte »Jochum«). Det er tydeligere at se, hvor der i Stedet for S. Hans m. d. r. M. ligefrem staar: Johannes m. d. r. M. Et Sted, jeg har nærværende, er S. 61 øverst hos Peder Laurentsen: En stakket Undervisning (Deres Udgave): »Kommer Hr. Nummus og Johannes med den røde Mund og blive her Tolke og Talsmænd, da begynder deres Lov at blive saare skrøbelig« osv.

Hr. Proprietær C. F. Lund: »Jeg tror at kunde sige Dem, at S. Hans betegner de lybske Guldpenge, hvor S. Hans med Lammet staar paa den ene Side. Jeg har selv en Guldmønt fra Lybek fra et stort Fund i Slagelse for nogle Aar siden. Den skriver sig fra Dron. Margrethes Tid, da der ikke møntedes i Danmark. Men ogsaa senere var lybsk Guldmønt vist gjængs, og dansk meget sjælden. Paa den anden Side staar der en Blomst (Florents' Vaaben), og Mønten var en Efterligning af den anerkjendte Guldmønt fra Florents og kaldtes en Floriner«.

Endelig kan tilføjes, at Professor Kr. Nyrop i den allernærmeste Tid agter at meddele nogle interessante sproglige Bemærkninger om Udtrykket »S. Hans med den røde Mund« i Tidsskriftet »Dania«.

H. F. R.

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1897.

Paa Grund af Finanslovens sene Vedtagelse kunde Selskabet for Danmarks Kirkehistorie i 1897 ikke begynde sine Møder rundt om i Landet før i Juni Maaned. Man har dog atter i Aar gjort den Erfaring, at det er et lønnende Arbejde, i Foredrag afpassede efter en større og blandet Tilhørerkredses Fatteevne, at fremdrage og belyse de kirkelige Minder af forskjellig Art, som vort Fædreland er rigt paa, men som de fleste af dem, der samles ved Møderne, kun have et ufuldstændigt Kjendskab til. Erindringer om det kirkelige Liv, der er ført gjennem de 1000 Aar, Kristentroen har været forkyndt og bekjendt her i Landet, og Fortællinger om dette Livs forskjellige Ytringer, hvad enten disse nu fremtræde i Historien eller gjennem Kunstens og Litteraturens Værker, ville, som vi have erfaret, altid kunne regne paa opmærksomme og taknemmelige Tilhørerkredse. Den historiske Sans og den kirkelige Samfølelse med Fortiden faar Oplivelse og Næring. Nutiden bliver rigere, naar vi føle os baarne af og knyttede til en minderig Fortid.

Møde i Assens.

Den 20. Juni 1897 fandt Aarets første Møde Sted i Assens, hvor der i den smukke og anseelige Kirke var samlet en meget stor Tilhørerkreds. Efter en Sang og

nogle indledende Ord gav Selskabets Formand, Dr. Holger Rørdam følgende Udsigt over de kirkelige Forhold og Personligheder i Assens i Tiden nærmest forud for Reformationen[1]).

I Middelalderen, da Assens var en Fæstning, omgiven af Ringmure og dybe Grave, hvis Spor endnu kjendes, havde Byen vel ikke andre Sognekirker end den, hvori vi nu befinde os — i sig selv et betydeligt og ærværdigt Minde fra en Tid, da det at bygge Kirker betragtedes som en Gudstjeneste, og det ved Gaver at støtte Kirkers Bygning og Udsmykning var et fortjenstligt Værk, hvorved Syndsforladelse og Naade hos Gud sikkert kunde erhverves. Var end altsaa ogsaa paa hin Tid den ene Sognekirke tilstrækkelig til Byens aandelige Fornødenhed, saa var Staden dog Sædet for en ret talrig Stab af gejstlige Personer, og der var ved Siden af Sognekirken et Par andre kirkelige Stiftelser, som fortjene vor Opmærksomhed.

I Odense Stift var den gejstlige Jurisdiktion og Opsynet med Kirkerne før Reformationen fordelt mellem et Antal Provster — to i Fyn, med Sæde i Odense og Assens, en paa Laaland, en paa Falster, en paa Femern og vel ogsaa en paa Als. Det er om Provsten i Assens, her skal tales. I ældre Tid kaldtes han sædvanlig »Præpositus Toftensis«, fordi Gangtofte (nu Gamtofte) var det Sted, hvor Hovedmassen af de til hans Underholdning i Tidernes Løb henlagte Ejendomme fandtes. For Resten var der rundt om i Baag Herred Jorder og Gaarde, som Provsten nød

---

[1]) Ved nærværende Gjengivelse af Foredraget er paa sine Steder noget mere af det historiske Stof medtaget, end der kunde finde Plads i det mundtlige Foredrag, idet jeg har benyttet Lejligheden til en Gjennemarbejdelse (med enkelte Berigtigelser) af en Del af en Afhandling om Assens i Chr. II's, Fred. I's og Grevefejdens Tid, som jeg for henved 40 Aar siden lod trykke i Saml. t. Fyns Hist. og Topografi, 1ste Del, hvor de litterære Henvisninger til Kilderne ville findes. *H. F. R.*

Indtægten af. Som en af de betydeligste kan nævnes Vissenbjerg Kirkeskov, denne endnu bevarede skjønne Skov, der med Vissenbjerg Sogn den Gang hørte til Baag og ikke, som nu, til Odense Herred. Skoven ansloges senere til 60 Svins Olden og har i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede næppe været mindre frodig. Det er vel rimeligt, at Provsten i gammel Tid har resideret i Gamtofte, siden han bar Navn efter dette Sted; men hen imod Middelalderens Slutning boede han i Assens, hvor »Provstegaarden« og »Provstistræde« endnu minde om denne i sin Tid mægtige Prælat, der tillige var Forstander eller øverste Tilsynsmand for Helligaands Hus eller Hospital i Assens.

I Christiern II's Dage var Hr. Hans Hansen Provst i Assens, en for sin Tid betydelig, men som det synes ikke videre kirkelig sindet Personlighed, udmærket dygtig til al Slags verdslig Handel og Færd, hvorfor Kongen benyttede ham som sin Sekretær. Maaske har han været af Adel; vi vide i alt Fald, at en Søster af ham var gift med Borgmester Berild Pedersen i Assens († c. 1515), som var af Adel og var Fader til tvende Sognepræster i Assens, der senere skulle omtales[1]). At det ikke har været efter den fynske Biskop Jens Andersen (Beldenaks) Hoved, at Hans Hansen er bleven Provst i Assens, men at dennes Forbindelse med Kongen har skaffet ham dette anseelige Embede, kan man sikkert slutte deraf, at Provsten stadig laa paa Feltfod med sin Biskop[2]), noget, der naturligvis ikke gav noget godt Exempel i kirkelig Henseende.

---

[1]) Om Berild Pedersens Slægt se Hofman, Fundationer XI, 158 ff. og Saml. t. Fyns Hist. og Topogr. I, 150.

[2]) Det kunde dog bemærkes, at det hos Paludan-Müller, Jens Andersen Beldenak, S. 124—5, meddelte Brev fra 1508, der antyder et bittert Fjendskab mellem Biskoppen og en vis Hans Johansen, ikke, som tidligere er antaget, angaar Provst Hans Hansen, men Hans Johansen Lindenov (se Secher, Danmark i ældre og nyere Tid II, 844).

Skjønt det er rimeligt, at Hans Hansen allerede har været Provst i Kong Hanses Tid, tilhører hans os bekjendte Historie dog Christiern II's Dage, og strax i Begyndelsen af sin Regjering (1513) gav denne Konge ham Løfte paa Øen Thorø udenfor Assens mod den sædvanlige Afgift (1/2 Td. Smør), naar ovennævnte Berild Pedersen, der havde Øen i Forlening, afgik ved Døden. 1514 blev Hans Hansen af Kong Christiern sendt til Rom, hvor Afgjørelsen af alle vigtigere kirkelige Sager den Gang med stor Besvær maatte hentes, og hvor i Regelen intet kunde udrettes, naar man ikke havde »vægtige« Argumenter at støtte sit Andragende med. Det gjaldt derfor for Kongerne om at have snilde Talsmænd ved Pavehoffet, der forstod baade at fire og at hale, og at anbringe Guldstykkerne paa rette Sted, for til billigst muligt Kjøb at opnaa, hvad der ønskedes. At Hans Hansen har egnet sig ganske godt til disse Handler, kan man slutte deraf, at han saa jevnlig benyttedes, naar Sendelser til Rom afgik herfra.

I Juni 1514 var Hans Hansen i Rom og var i fuld Underhandling med Kardinalen af Sinigaglia, Idzardus Gravius, der tidligere havde været paveligt Sendebud i Danmark og nu betaltes for at tage sig af den danske Konges Sager ved Pavehoffet. Hvad der paa den Tid især laa Kongen paa Hjærte, var at faa Indflydelse paa den lundske Ærkebispestols Besættelse og Stadfæstelse paa sin Patronatsret til visse Prælaturer ved Domkirkerne i Riget.

Inden Aarets Udgang var Hans Hansen sikkert atter hjemme, da han i Begyndelsen af det følgende Aar havde en Strid med Karmeliterordenen angaaende Helligaands Kapel i Assens, som han paastod i mange Aar havde været under hans Forgjængere, Provsterne i Assens, men som Karmeliterne nu tilegnede sig. Striden afgjordes nærmest til Provstens Fordel ved Kongens Dom paa et Møde i Kalundborg 6. Febr. 1515. Kort efter maatte Hans Hansen i Kongens og sit eget Ærende atter drage til Rom. Den 8. Marts 1515 befalede Christiern II Lensmanden paa

Hagenskov (nu Frederiksgave), Eske Bille, at tage Haus Hansens Gods, der laa til Provstiet i Assens, og Øen Thorø i Forsvar, saa længe indtil Provsten atter kom hjem. Den 10. Juli 1515 skriver denne fra Rom til Kongen og melder, hvad han har udrettet. Kongen havde overdraget ham at arbejde paa, at S. Knuds Kirke i Odense maatte blive fratagen Knudsbrødrene i Klosteret sammesteds, vistnok for at forny det gamle Forsøg paa ved Kirken at faa dannet et Kollegium af Sækulargejstlige istedenfor Munkekonventet, der her var Udøver af den Magt, som Domkapitlerne andensteds havde. Hans Hansen skriver herom fra Rom: »Vil Eders Naade, at det skal have Fremgang med S. Knuds Kirke i Odense, da har Kardinalen (af Sinigaglia) det nu saa drevet hos Paven, at han har givet sit Samtykke dertil, og vil E. N. undsætte os med 2000 Ducater dertil, som E. N. tilsagde mig, da haaber jeg med Guds Hjælp at bestille det inden S. Mortens Dag i det allerseneste. Og var det nyttigt, at saa kunde ske snarligen, førend Munkene finge Røgen heraf, at de ej skulde forkomme enten Klenodia eller anden vis Rente, som nu snarligen tilstander«. — Han giver derhos Kongen Udsigt til, at hvis Sagen lykkedes, og Kongen gav ham og andre Dannemænd Godset i Forlening, skulde han ikke fortryde de Penge, han havde ofret derpaa, men blive holdt aldeles skadesløs for dem.

Ved Siden af Kongens Anliggender drev Hans Hansen ogsaa sine egne; han skriver herom: »Mig haabes en god Ende at fange paa min Sag mellem Bispen af Fyn og mig, endog det ikke kan ske inden S. Mortens Dag; thi jeg kom for sildig hid op, og skader mig en stor Ting paa min Tæring; dog haabes mig en lyksalig Ende«. For Resten raader han Kongen ikke at haste med at forlige sig med Bispen af Fyn, uden denne vilde bekvemme sig til at give klækkelig Erstatning; han havde nemlig udvirket et paveligt Monitorium imod ham, og troede nu, at Bispen »næst Guds Hjælp ikke skulde undgaa Kongen i Retten«.

Hans Hansens Forhold til Biskoppen antog senere en endnu skarpere Karakter. Da han efter sin Hjemkomst fra Rom traf sammen med ham i November 1517 paa Raadhuset i Kjøbenhavn, under Rigsdagen, som holdtes for at skaffe Midler til den svenske Krig, kom det til en heftig Strid imellem dem. Denne blev saa meget farligere for Bispen, som Kongen benyttede Lejligheden til at fremkomme med flere svære Anklageposter imod ham, deriblandt især den, at han i Kong Hanses Tid uden tilstrækkelig Fuldmagt havde afsluttet en Fred med Lybekkerne, hvorved Danmark var blevet forpligtet til at betale dem en stor Sum Penge. Denne Sum forlangte Kongen nu, at Bispen skulde betale, og da han ikke vilde bekvemme sig dertil, blev han i flere Aar holdt i strængt Fængsel, indtil han endelig 1520 indgik et Forlig, hvorved han, da han ikke kunde betale den uhyre Sum, 80,000 Gylden, som Kongen gjorde Fordring paa, forpligtede sig til at afstaa de to Trediedele af den visse Indkomst af Fyns Bispestols Jordegods. Indkrævningen af disse Indtægter overlod Kongen til Hr. Hans Hansen, hvem det neppe har været ubehageligt saaledes at være sat til at indkassere sin gamle Fjendes Indkomster.

Af de mange Hverv, Christiern II overdrog Hans Hansen, lader det sig let slutte, at han kun i spredte Mellemrum kunde være tilstede ved sit Provsti. Tilsidst blev hans nøje Tilslutning til Kongen Anledning til, at han maatte forlade ikke blot Provstiet men ogsaa sit Fædreland. Da de jydske Prælater og Adelsmænd i Januar 1523 havde opsagt Kongen Huldskab og Troskab, besluttede denne at sende Bud til Paven for at udbede sig hans Hjælp mod de oprørske Undersaatter. Til denne Sendelse blev Mag. Povl Andersen, Kantor i Ribe, og Hr. Hans Hansen, Provst i Tofte, udsete, da det var Folk, som vare vel kjendte med den pavelige Kuries hemmeligste Gange. Kongens Fuldmagtsbrev for dem udstedtes i Odense d. 13. Febr. 1523. Men det lader ikke til, at de ere komne afsted. I ethvert

Tilfælde var Hans Hansen endnu her i Landet i de første Dage af April s. A., da hans Søstersøn, M. Peder Berildsen, daværende Sognepræst i Assens, tilskrev ham et Brev, der vidner om, at Forholdene havde taget en for Hans Hansen meget ubehagelig Vending, og at han beredte sig til Opbrud. Hans Søstersøn søgte derfor at skaffe ham saa mange kontante Penge som mulig ved Salg af Heste og Viktualier fra Provstegaarden i Assens og ved Indkrævning af Provstens tilgodehavende. Men det var ingen let Sag nu at skaffe Penge, da alt var i Uro og Forvirring, og man med det allerførste ventede den ny Hersker, Hertug Frederik, til Assens. Af Brevet fremgaar for øvrigt, at Provsten har haft en Datter, »lille Anna«, som det laa ham paa Hjærte at faa anbragt et Steds, nu da han selv maatte flygte[1]).

Som bekjendt indskibede Christiern II sig den 13. April 1523 fra Kjøbenhavn til Holland. Hr. Hans Hansen har næppe været med paa den Flaade, der førte hans Konge bort. Der er nemlig bevaret et Brev af 17. April s. A., hvorved Abbedissen i S. Clare Kloster i Roskilde, Søster Margrete Knudsdatter, med en af Konventssøstrene sammesteds, Kirstine Eriksdatter, tilstaar at have modtaget en Del Klædningsstykker og et Skrin i Forvaring af Hr. Hans Hansen, hvilke Sager igjen skulde overantvordes til ham, naar han begjærede det, eller til hans fuldmægtige Bud, naar det havde hans egen Haandskrift at fremvise. Døde han derimod, inden Godset blev Søstrene afkrævet, skulde de antvorde det til hans ovennævnte Søstersøn eller til Hr. Olef Andersen Skriver, Kannik i Roskilde.

Kort efter er Hans Hansen sikkert draget til Tydskland for senere at træffe sammen med Christiern II. Der berettes, at Frederik I lod sætte efter ham. Da hans Person ej var at antræffe, lagdes der Beslag paa hans Gods.

---

[1]) Brevet, der er dat. Assens 2. Feria Pascæ [6. April] 1523, er trykt hos Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 542—5.

Abbedissen i S. Clare Kloster maatte udlevere, hvad hun havde i Forvaring, og M. Peder Berildsen fik 15. Maj 1523 Befaling om at overlevere Frederik I's tydske Kansler Wulfgang v. Utenhof »al den Bo og Boskab med Kvæg, Fæ, Fang og Heste«, som Hr. Hans Hansen tilforn havde ejet.

I Tydskland traf den landflygtige Provst fra Assens sammen med sin Herre og benyttedes siden af ham ved forskjellige Underhandlinger[1]; navnlig var han med ved Forhandlingerne i Jüterbogh i Oktober 1523, hvor Kong Christiern maatte forpligte sig til at betale forskjellige Fyrster betydelige Pengesummer for Tropper, de havde samlet til ham, men som han ikke havde kunnet lønne. Da disse Summer ikke bleve betalte, forkyndte en af de omtalte Fyrster, den tydske Ordens Stormester, Markgrev Albrecht af Brandenburg, i Juni 1524 Hans Hansen og flere af Christiern II's Tjenere Arrest i Wittenberg for paa den Maade at tvinge Kongen til at betale hans Tilgodehavende. I September s. A. finde vi imidlertid Hr. Hans Hansen i Mecheln; men at han i fuldt Maal følte det landflygtige Livs Besværlighed her, se vi af et Brev, han skrev til en anden af Christiern II's Mænd. Han siger heri: »Det forundrer mig storligen, hvi du ikke vil skrive mig et Ord Trøst til; men maaske du har ikke Tid, eller dig lider saa vel, at du glemmer os elænde«. I Februar 1525 opholdt Hans Hansen sig endnu i Flandern, men 1526 var han atter i Tydskland, især i Berlin og Wittenberg; fra den sidstnævnte Stad tilskrev han i Oktober d. A. Kong Christiern og opmuntrede ham til at iværksætte sin Plan om inden Vinteren at sende et Antal Krigsfolk ind i Danmark, hvor man var forberedt paa Angreb; gjorde han det ikke, da var det at befrygte, at mange der i Landet, som vare ham tro og hulde, for hans Skyld vilde blive straffede med Sværd og Hjul, som tilforn var sket i Skaane og andensteds. Provsten udtaler i Brevet sin Kjærlighed til

---

[1]) Se t. Ex. Diplom. Norvegicum XII, 335 ff.

Kongen i stærke Ord, som naar han skriver: »Jeg siger Eders Naade det i Sandhed til, at jeg aldrig har været saa sorrigfuld, hverken den Tid jeg mistede min Fader og Moder, ikke heller den Tid jeg foer af Ed. Naades Land fra al den Del, Gud havde mig forlenet, Hus, Gods og Len og alle mine fattige Venner, der meget endnu med mig bedrøvet ere, som jeg har nu været for E. N., siden E. N. drog fra mig og andre E. N's elændige Tjenere af Berlin».

Hans Hansens gjentagne Ophold i Wittenberg i Forbindelse med den Nød, han maatte lide, har vistnok bidraget til at forandre hans verdslige Sind; han, der hidtil havde været god Katholik, sluttede sig, som det synes, oprigtig til Reformationen, og det mærkelige skete, at han med andre af Christiern II's landflygtige Venner, efter Kongens Ønske, satte sig ned med den latinske Bibel i Hænde for at revidere Hans Mikkelsens danske Oversættelse af det ny Testamente[1]. Han blev derfor med flere af Kong Christierns lutherske Tilhængere forvist fra det ivrig katholske burgundiske Hof. Forøvrigt finde vi ham i December 1529 i Ostfrisland; han levede endnu 1531, da han forfattede en Fortegnelse over de Mænd, som havde fulgt Christiern II i Udlændigheden; men dermed ophøre Efterretningerne om ham, og han er formodentlig død, ikke længe efter at hans Haab for sidste Gang var glippet, og hans gamle Herre indesluttet inden Sønderborg Slots faste Mure.

Saa snart Kong Frederik I havde faaet Fyn i sin Magt, overgav han Provstiet i Assens tilligemed Thorø til sin ovennævnte Kansler W u l f g a n g v. U t e n h o f, som han desuden udnævnte til Lensmand paa Hinsgavl. Denne afstod imidlertid — sikkert mod klækkeligt Vederlag — i Maj

---

[1]) Se Hans Hansens Brev, dat. Weimar 30. Aug. 1528, til Chr. II. Dipl. Norveg. XIII, 515 f.

1525 saavel Provstiet som Thorø til Mester Peder Berildsen.

Denne Mand tilhørte en gammel og anset, adelig Assens-Slægt. Hans Farfader af samme Navn havde, som det synes, indlagt sig betydelige Fortjenester af Assens Sognekirke ved at give Midler til dens Reparation og Udvidelse 1480 o. fl. Aar[1]). Dennes Søn, Berild Pedersen, der tidligere er nævnt, havde indtaget en anset Stilling som Stadens Borgmester og havde været gift med Hr. Hans Hansens Søster. Af hans Børn var Peder Berildsen vistnok den ældste. Han blev 1510 immatrikuleret ved Kjøbenhavns Universitet. Derefter har han vistnok studeret udenlands og erhvervet Magistergraden. Senere var han Sekretær hos den bekjendte Biskop Lage Urne i Roskilde samt offentlig Notar med pavelig Autorisation, i hvilken Egenskab han udfærdigede det os bevarede Exemplar af Biskop Lage Urnes mærkelige Synodalstatuter fra 1517[2]). Formodentlig skyldtes det den nævnte Biskops Anbefaling, at M. Peder Berildsen siden blev Kannik i Kjøbenhavns Kollegiatkapitel. Som saadan nævnes han 1523; men samtidig var han tillige Sognepræst i Assens og Kerndrup (nu Kjærum). Da hans Morbroder beredte sig til at forlade Landet med Christiern II, kom M. Peder Berildsen i ikke ringe Vaande. I sit ovenfor omtalte Brev af 6. April 1523 skriver han til Hr. Hans Hansen: »Jeg veed mig ingen anden Raad, naar Bispen (Jens Andersen Beldenak) kommer, end jeg bliver tilstede; jeg veed mig intet at have gjort hannem; rømmer jeg, da priverer han mig ved mine Kirker; jeg vil hellere miste Halsen; jeg vil give mig til Gud; Venner ere ikke

---

[1]) Se Hofmans Fundationer V, 321. XI, 158 ff. Jvfr. Crone, Jac. Madsens Visitatsbog, S. 322. Bloch, Den fynske Geistligheds Hist. II, 42. Tidligere (Saml. t. Fyns Hist. og Topogr. I, 212) har jeg forvexlet den ældste Peder Berildsen med hans Sønnesøn af samme Navn og henført Hofmans Notits om Kirkens Restauration til sidstnævnte.

[2]) Ny kirkehist. Saml. III, 291.

nu mange her«. — M. Peder Berildsen forblev altsaa i Assens; Kanonikatet i Kjøbenhavn maatte han vel afstaa, dog maaske mod Erstatning; men Præstekaldet i Assens beholdt han indtil videre. Da han nemlig, som ovenfor er berørt, 1525 havde faaet Provstiet og Thorø, afstod han s. A. med kongelig Stadfæstelse Assens og Kerndrup Kirker til sin yngre Broder Niels Berildsen, og 1531 overlod han sin anden Broder, Hans Berildsen til Nakke, Øen Thorø. Selv beholdt han Provstiet indtil sin Død 1537.

Peder Berildsen saa vel som Hans Hansen og saa godt som alle de andre katholske gejstlige, der færdedes i Assens i den første Trediedel af det 16de Aarhundrede, tilhørte en Præstetype, der den Gang var saare almindelig. Man kan ikke frakjende disse Mænd Forretningsdygtighed; tvert imod! I verdslige og kuriale Sager vare de endog meget kloge og duelige; men aandelig Sans synes ikke at have været deres Sag.

Foruden »Provsten« var der en anden ret anseelig gejstlig Embedsmand, der havde Bolig i Assens, nemlig Bispens »Officialis in spiritualibus« for Baag Herred. I det Tidsrum, her omhandles, indtog Hr. Anders Olsen denne Stilling. Officialen svarer nærmest til vor Tids Provst, medens Middelalderens Provst snarest maa betegnes som Kirkeinspektør. Skjønt Hr. Anders Olsen efter sin Embedstitel skulde have med »de aandelige Sager« at gjøre, mærker man dog ikke noget til, at disse Ting have ligget ham paa Hjærte; derimod er det bekjendt, at han var en ivrig Jæger; thi 1515 tilskrev Christiern II Lensmanden paa Hagenskov, Eske Bille, følgende Brev: »Vid, at vi have forfaret, at den Bispens Officialis i Assens skal strippe alle de Marker over deromkring med sine Hunde og optage alle de Harer, der ere; bede vi dig og ville, at du underviser ham, at han saadant Stripperi overgiver, og hvis han det ikke siden gjøre vil, at du da tager Hundene fra hans Dreng og giver ham Hug, hvor du ham fornemme kan«.

Skjøndt Christiern II saaledes havde søgt at dæmpe Hr. Anders Olsens Jagtiver, lader det dog til, at denne ikke bevarede noget Nag til Kongen, da han vistnok har taget Del i den fynske Rejsning 1534 til bedste for denne. Noget saadant synes i alt Fald at fremgaa deraf, at hans Gaard i Assens som forbudt Gods 1538 blev bortskjænket af Christian III.

Efter at Taleren derpaa havde dvælet ved Sognekirkens, »Vor Frue Kirkes« Historie, og nævnet de forskjellige Altere, som i sin Tid fandtes i denne Kirke[1]), samt de Præster, der virkede her, gik han over til Omtale af de andre kirkelige Stiftelser, som Assens den Gang rummede, Helligaands Hospitalet, Karmeliterklosteret, S. Jørgens Gilde m. m., der alt sammen viser, at der i Assens hen imod Middelalderens Slutning ikke savnedes de ydre Betingelser for, at det kirkelige Liv kunde finde Næring og Væxt, naar blot de indre Betingelser i samme Maal havde været tilstede. Hvad Assens Skole angaar, om hvilken vi ellers savne Efterretninger fra hin Tid, henviste Taleren til en Ytring i Peder Palladius Visitatsbog, hvor denne berømte Mand som en Erindring fra sin Barndom ytrer: »Jeg gav en Pebling udi Assens Skole en dansk Hvid, for han skulde lære mig at gaa om By og tigge Almisse, men han var ikkun min Mester en Middagsstund«.

Efter et Ophold, i hvilket Forsamlingen sang: »Kirken den er et gammelt Hus, staar, om end Taarnene falde«, gik Taleren over til at fortælle om Reformationens Indførelse i Assens. Af Foredraget skal her dog kun gives et Referat i faa Ord.

Naar Assens var den første By i Fyns Stift, der tilegnede sig Reformationen, skyldes det vistnok, at denne

---

[1]) Se Saml. t. Fyns Hist. og Topogr. I, 218 f. Foruden de der nævnte Altere, har der vistnok ogsaa været et S. Nicolai Alter i Assens Sognekirke (se Hofman, Fundationer XI, 159).

By da ligesom senere var det almindelige Færgested mellem Kongeriget og Sønderjylland, hvor Reformationen tidlig havde vundet fast Fod, særlig i Husum-Egnen og i de nordlige Dele af Hertugdømmet, Haderslev- og Tørninglen, hvor Hertug Christian (III) med Iver havde fremmet den lutherske Læres Indgang og Sejr. Det var ikke blot Folk og Varer, der færgedes over fra Aarøsund til Assens, men ogsaa Tanker og Anskuelser. For øvrigt dvælede Taleren især ved de to Mænd, der med Iver og Kraft prædikede Evangeliet i Assens, saa at denne By i faa Aar fra at være en katholsk blev en luthersk By: Lektor Peder Laurenssen (fra Nestved), der virkede i Karmeliterklosteret, og Hr. Christen Skrok (fra Svenborg), der prædikede i Sognekirken, da den egentlige Sogneherre, Niels Berildsen, lidet eller intet tog sig af Embedet, men foretrak at holde en Stedfortræder, medens han selv gav sig af med verdslige Gjøremaal, og navnlig i en Række Aar var Rigsraad Eske Billes højt betroede og dygtige Foged paa hans Hovedgaard Vallen i Halland.

Efter at Taleren havde endt sit Foredrag om Reformationen i Assens med at forelæse det stemningsfulde Digt, der findes i Christen Skroks Fordanskning af Luthers Sermon om Beredelse til Døden (1538), sluttede han med at omtale nogle Mænd, der have virket som Præster i Assens siden Reformationen, deriblandt den dygtige M. Hans Michelsen (1615), der siden i mange Aar med Ære beklædte Fyns Bispestol, Jens Hornsyld, der i Rationalismens Tid var et Særsyn ved sin frejdige Bekjendelse af Fædrenes Tro, og den nys afdøde O. C. Ipsen, der havde besiddet Nidkjærheds og Besindigheds Gave i en smuk Forening, saa hans Bortgang føltes som et betydeligt Savn. Taleren endte med det Ønske, at den Præst, der næste Søndag skulde indsættes i Assens Kirke, maatte faa Lykke til at arbejde til Velsignelse for Menigheden.

Efter at nogle Meddelelser vare givne om Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, og en Tak var udtalt til Pastor Chr. Knudsen, der venlig havde stillet Kirken til Raadighed,

afsluttedes Mødet med Grundtvigs Sang: »Udrundne er de gamle Dage«. — Udførlige Referater om Mødet vare nogle Dage efter at læse i »Fyns Stiftstidende«, i »Assens Avis« og i »Assens Amtsavis«.

Møde i Kjeldby.

Det havde allerede i forrige Aar været paatænkt at holde et Kirke- og kunsthistorisk Møde i Kjeldby Kirke paa Møen, hvor en mærkelig Samling af gamle Kalkmalerier paa Kirkens Hvælvinger og Vægge stiller os en længst forsvunden Tids Tro og Tankesæt levende for Øje, men først den 4. Juli 1897 lykkedes det ved Sognepræst Hr. Hans Dahls venlige Bistand at faa Planen virkeliggjort. Et Held var det, at Professor J. Kornerup i Roskilde, den Mand, der for 7—8 Aar siden havde fremdraget og varsomt fornyet de gamle Kirkebilleder, nu var villig til at forklare dem for Deltagerne i Mødet. Skjønt Vejret var ustadigt den 4. Juli, havde en talrig Forsamling indfundet sig i Kirken til den bestemte Tid. Referater om Mødet læstes de følgende Dage i »Møens Folkeblad« og i »Møens Avis«. Af det førstnævnte Blad hidsættes følgende:

Mødet indlededes med Salmen »Dejlig er Jorden«, hvorefter Dr. H. Rørdam bød velkommen. Han vilde med et Par Ord forklare, hvad Hensigten var med Mødet. Det var at fremdrage nogle af de historiske Forhold, der mindede om, hvad der havde samlet Slægterne her paa Stedet i tidligere Tider, idet han haabede, at dette maatte bidrage til at styrke den nulevende Slægt til at holde fast ved det, som ellers samler Menigheden i Kirken. Vi trænge stadig til at mindes om, at Guds Kirke er gammel i Gaarde her i vort Fædreland, og at »Herren han er dog sine tro, ogsaa naar de mistvivle«, saa har han end ikke lovet sine Venner Guld og grønne Skove, sit Ord vil han altid opholde

iblandt os til Næring for det aandelige Liv. Glemmes skal det heller ikke, hvorledes der til de forskjellige Tider er talt med forskjellige Røster. Saaledes taltes der i sin Tid til længst henfarne Slægter ved det Billedsprog, vi kan læse paa Hvælvingerne her over os, og skjønt Sæder og Tænkemaade i meget har forandret sig siden den Tid, da disse Billeder fæstedes til Kirkens Mure, kan de barnlig-naive Forestillinger dog endnu fange vor Interesse og vække vor Deltagelse, ja vel endog stemme os til Andagt, naar vi fordyber os i de Tanker, der ligger til Grund for Billedskriften, fordi vi her finder Træk af en Historie, der ogsaa er os hellig og dyrebar.

Ordet blev derpaa givet til Professor Kornerup, der velvillig har meddelt os Opskriften til sit Foredrag, som her følger.

Om Kalkmalerierne.

Foredrag af J. Kornerup ved det kirkehistoriske Selskabs Møde i Kjeldby den 4de Juli 1897.

Ærede Forsamling!

Naar vi ville søge at danne os en Forestilling om den danske Middelalder igjennem endnu bevarede Mindesmærker fra hin Tid, have vi jo næsten kun vore gamle Kirker at holde os til. Kongeborgene og Ridderborgene ere sunkne i Grus, baade Riberhus, Vordingborg og Gurre, om end der ere Grundvolde tilbage af de to sidste; men Kirkerne staa endnu, de samme Kirker, hvori vore Forfædre samledes til Gudstjeneste for 6—700 Aar siden. Det er glædeligt at se, at disse Bygninger, der saa længe, ja næsten siden Reformationen, have været vanrøgtede, nu ere blevne Gjenstand for indgaaende Studier af vore Oldgranskere og Bygmestre. Vort Kultusministerium har udgivet Pragtværker om dem, Nationalmuseet har stræbt at bevare kirkelige Oldsager og Kalkmalerier, og den danske Rigsdag har ydet Midler hertil.

I Middelalderen saae Danmark helt anderledes ud end nu. Store, vidtstrakte Skove bedækkede Øerne og Østkysten af den jydske Halvø. Midt i disse Skove fandtes ryddede Pletter, hvor Agrene dyrkedes og Landsbyerne reiste sig omkring Træ- og Stenkirker, der blev byggede paa Kongers, Bispers og Herremænds Bud. Men Folket boede i Bulhuse eller i ringe Lerhytter, blottede for al Hygge og Ynde, vidt forskjellige fra Nutidens Hjem, hvor der selv under tarvelige Kaar stræbes efter Skjønhed. Den katholske Kirke forstod imidlertid at gjøre sine Bygninger skjønne og tiltalende. Lad os tænke os, hvilket festligt og mægtigt Indtryk selv vore Landsbykirker, saaledes som de oprindelig saae ud, inden de blev overkalkede og berøvede deres Prydelser, maa have gjort paa det menige Folk, som kom fra de snævre, fattige Hytter. I den dæmpede Belysning i Kirkehallen straalede de gyldne Altere oplyste af Kjerterne, og rundt om paa Væggen stod malet i lange Rækker hellige Billeder, de Fattiges Bibel, som de kaldtes. Fra Koret lød Præsternes Sang, blev Evangeliet læst op, og Monstransen løftet ved Messeofferet, medens Skyer af Røgelse steg i Vejret. Den enfoldige Menighed knælede paa Stengulvet med en Følelse, som var den kommen ind i Himlens Forgaard, og forstod kun dette, at det var godt at komme ind til Jesus Kristus.

Hvorfra havde vore Forfædre faaet den Kunst, hvormed de udsmykkede deres Kirkebygninger, og hvorledes havde de lært at pryde dem med Malerier paa Vægge og Hvælvinger saaledes, som vi have det for Øie her i Kjeldby Kirke? Ja, det er jo velbekjendt, at denne Kunst er ikke opfunden i Norden. Fra Syden kom det altsammen tilligemed den kristne Kirke, og det var i den ældste Tid især Munkene, som øvede Malerkunsten, indtil denne omtrent midt i det 13de Aarhundrede gik over i Lægfolks Hænder. Paa den Tid, da Kristendommen sejrede over Hedenskabet, forefandtes der jo en høit udviklet Malerkunst i det romerske Rige. Græske Kunstnere havde lært Romerne at male i

den vaade Kalk paa Vægge og Hvælvinger; men de ældste Kristne vare oprindelig Modstandere af denne Kunst, hvilken de betragtede som hedensk. Dog varede det ikke længe, førend de selv udøvede den. Hen under det gamle Rom strække sig lange underjordiske Gange udhugne af Stenhuggere, der gjennem Aarhundreder her hentede den haarde Kalksten, hvoraf Byen er bygget. Her ned i disse lønlige og vidtstrakte Gange, de saakaldte Katakomber, flygtede de Kristne i Rom under Forfølgelserne af Hedningene. Her holdt de deres Gudstjeneste, og her begrov de deres Døde og Martyrerne. I Sidevæggene huggede de Gravnicher i flere Rækker over hverandre, lagde Ligene her ind og dækkede Aabningen tæt med Stenplader, der endnu bære skjønne og rørende Indskrifter. I smaa hvælvede Kapeller, i hvilke Gangene hist og her udvide sig, malede de paa vaad Kalk, og mange af deres Billeder have staaet sig til den Dag idag. De malede Vinløvet, i Henhold til Herrens Ord: »Jeg er Vintræet, I ere Grenene», Joh. Evang. XV, 5. (Vi se endnu her i Kirken paa nordre Væg ovenover den skrivende Evangelist et Vintræ med Druer). De malede Kristi Navnetræk, Fisken, det hemmelighedsfulde Billede paa Frelseren, som kun de Kristne forstod, Paafuglen, der betyder Udødeligheden, Duen, den hellige Aand, det Guds Lam, Noahs Ark, Billedet paa den frelsende Kirke, Jonas, der udspyes af Hvalfisken, Billedet paa Opstandelsen, Lazari Opvækkelse osv. Kristus paa Korset malede de endnu ikke af Frygt for Hedningernes Spot. Først omtrent i det 7de Aarhundrede begyndte de at male dette Æmne. Derimod fremstilledes Kristus i en ungdommelig Skikkelse som den gode Hyrde, der bærer det tabte Faar hjem. Senere malede de saa Kristus i sit Høisæde som en Mand med tvedelt Skæg, langt, i Panden skilt Haar, store klare Øine. Her udvikler sig allerede et helt Billedsprog, en kristelig Symbolik; her fastslaas allerede de Typer, som med Kristendommen føres ud over hele Evropa, ogsaa til Norden, og som bevaredes igjennem Aar-

hundreder med stor Troskab. Saa gammelt et Stamtræ have vore Kalkmalerier.

Hvad nu den maleriske Udsmykning af vore danske Kirker angaar, da er det kun meget lidt, hvad vore historiske Kildeskrifter melde derom. Den navnløse Forfatter fra Roskilde[1]), der levede i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede, meddeler, at Biskop Arnold af Roskilde (1088—1124) lod Klosterets Malerier dér forny. Det hedder ogsaa[2]), at Biskop Svend af Aarhus, Absalons Samtidige, indkaldte Skrivere og Malere og sørgede godt for disse Folk; men man maa vistnok nærmest tænke sig, at det var Malere, som skulde udsmykke Haandskrifterne saaledes, som Skik var, med smukke smaa Billeder og Begyndelsesbogstaver. Herved maa dog bemærkes, at Stilen i de gamle Haandskrifters Billeder, som nu beundres saa meget af Bogelskere, aldeles er den samme, som den i Kirkemalerierne, kun i en mindre Maalestok. Jeg er overbevist om, at de Malere, der i Middelalderen reiste om og udsmykkede Kirkerne, have medbragt slige smaa Forbilleder paa Pergament. Tegningen i de gamle Kalkmalerier er med alle dens Mangler dragen med en stor Sikkerhed og fast Haand. Man kan tydelig se, at Malerne, som man siger, vidste, hvad de vilde.

Men tier end Historien stille om Kirkemalerierne, tale disse dog nu selv til os om vore Forfædres Troesliv og Kultur, efterat vi i Løbet af de sidste 40 Aar have fremdraget en betydelig Mængde af dem rundt om i Danmark, Malerier, der omfatte et Tidsrum lige fra 1100 til Reformationens Tid, ja selv efter denne. Det vilde blive for vidtløftigt ved denne Leilighed at opregne dem alle. Jeg vil indskrænke mig til at nævne enkelte af de mest værdifulde og først pege hen paa Freskomalerierne i Koret i Jellinge Kirke, som fremstille Jesu Daab ved Johannes,

---

[1]) Script. rer. Dan. I, 379.
[2]) Script. rer. Dan. V, 255.

og hvor Herren er fremstillet som en ung Mand uden Skæg. Prof. Magnus Petersen mener, at Jellinge-Billederne ere de allerældste hidtil opdagede, rimeligvis fra omtrent 1100[1]). Endvidere er der Kalkmalerierne i Aal Kirke ved Varde, der skildre den hellige Biskop Nikolaus's Legende[2]) samt de i Sønder Næraa i Fyen, der fremstille en Procession af Biskopper, Præster og Krigere, der modtage tre Munke, maaske engelske Munke, indkaldte til Odense. Endvidere Malerierne i Skibby ved Roskilde[3]), Alsted ved Sorø, Tveje Merløse ved Holbæk, Hjørlunde ved Slangerup, Tybjerg ved Næstved og Sæby ved Tissøen. Alle disse Billeder antages at være malede omkring Aar 1200 og ere udførte paa glittet Puds, medens denne endnu tildels var vaad.

Fra det 13de Aarhundrede kan nævnes de smukke Malerier i Koret her i Kjeldby, som jeg senere skal komme tilbage til, samt Malerier og Bordter i Nylars Kirke paa Bornholm[4]) og nogle Ornamenter i Roskilde Domkirke.

Fra det 14de Aarhundrede: de kolossale Figurbilleder i Koret i St. Bendts Kirke i Ringsted med Jomfru Maria, Knud Lavard m. m. Fra omtrent 1375 er det mærkelige Kalkmaleri i St. Peders Kirke i Næstved med Kong Valdemar Atterdag og Dronning Helvig[5]).

Fra det 15de Aarhundrede haves en stor Mængde Kalkmalerier især paa Hvælvinger. Jeg vil kun nævne nogle enkelte af de bedste som dem i Ballerup ved Kjøbenhavn, i Kongsted ved Faxe, Draaby ved Jægerspris,

---

1) Magnus Petersen: »Kalkmalerier i danske Kirker« in folio, S. 6

2) Dr. Jacob Helms: »Danske Tufstenskirker« in folio, S. 157. Magnus Petersen: »Kalkmalerier«, S. 1 og Tavle IX, X.

3) J. Kornerup: »Om nogle i danske Kirker opdagede Kalkmalerier«, Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1868, S. 29 og flg.

4) J. Kornerup, »Gamle Kalkmalerier«, Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1884, 106.

5) J. Kornerup i Aarbøger f. n. O. og Hist. 1893. S. 191.

hvor hele Legenden om St. Laurentius er skildret. Billederne paa Langhusets Hvælvinger her i Kjeldby, som ikke ere Kirkens bedste, henhøre til sidste Fjerdedel af det 15de Aarhundrede og ere noget ældre end de temmelig raa Malinger i Stege Kirke, der ere mærkede med Aarstallet 1494 og Indskriften: »Johannes, Jesus, Maria, Anna, beder godt for (os)«. Stege Kirke havde St. Hans til Værnehelgen, og han nævnes derfor først i Bønnen.

Fra det 16de Aarhundrede kan nævnes det prægtigt udmalede Kor i Sønderholm ved Aalborg, malet Aar 1556 paa Foranstaltning af Fru Kirsten, Gabriel Gyldenstjernes Enke; endvidere Gjørløse K. ved Slangerup, ligeledes malet i Renaissancestil omtr. 1570.

Endnu i Kristian den 4des Tid, 1620, blev Hvælvingen i Oversø Kirke i Sønderjylland malet med Kristi Lidelseshistorie, som i Stilen stemmer meget overens med de i 1634 malede Apostle paa Hvælvingen i Agerskov Kirke i Tørninglehn[1]).

Hovedæmnerne i de danske Kalkmalerier fra Middelalderen ere hentede fra Bibelen, men der findes ogsaa Skildringer af Legenderne om Jomfru Maria og Helgener. Den nationale Helgen Knud Lavard findes saaledes malet i Ringsted og i den nærliggende Vigersted Kirke. Man kan dele Kalkmalerierne fra Tiden før Reformationen i to store Grupper, der ere væsentlig forskjellige og svare til Rundbuestilens og Spidsbuestilens Kirker. I den første Gruppe skildres næsten altid den sejrende Kristus, der sidder i Høisædet velsignende sin Menighed, omgiven af en straalende Regnbue og de fire Evangelisters vingede Mærker. Ved Siderne staa selve Evangelisterne og Jomfru Maria og tilbede Herren. Denne imponerende Skildring var taget fra Johannes's Aabenbaring, 4de Kapitel, og anbragt i Korrundingen tjente den til Altertavle. I Korbuen maltes som oftest det Guds Lam med Engle eller Patriarker

---

[1]) J. P. Trap: »Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig« II, 471.

ved Siden. Undertiden, som i Ballerup, Tyvelse og Engum, malede man ogsaa her Kains og Abels Offer til Jehova.

Betragte vi nærmere disse og lignende Billeder fra Rundbuestilens Tid, føle vi tydeligt Indflydelsen af den byzantinske Stil, der nærmest synes at være kommen til os over Tydskland: de græske Bordter, den storslaaede Anordning, de antike Klædebon, den værdige og høitidelige Holdning i disse Skikkelser. Men man ser ogsaa Tegn paa Kunstens Forfald i disse lange smalle Figurer, hvis asketiske Magerhed skal antyde Sjælens Overlegenhed over Legemet. De gule Ansigter med de stirrende Øine mangle Udtryk, Klædebonet er lagt i smalle, stive Folder, kort sagt, det er en Kunst, som tærer paa sine store Traditioner, men er ifærd med at miste alt Liv. Ikkedestomindre have disse 700aarige Freskomalerier med deres omhyggelige Udførelse, smukke Prydelser, rige Farver og gode Sammenhæng med Arkitekturen i det hele mere Værd end de senere Kalkmalerier.

Efterat Middelalderens store indre Missionær, den hellige Franciscus af Assisi, var fremtraadt og havde stiftet sin Orden, Franciskanerne eller Graabrødrene, udbredte disse sig med rivende Hurtighed over hele den kristne Verden. »I Aaret 1232«, melder Ry Klosters Aarbog[1]), »vandrede Graabrødrene paa nøgne Fødder ind i Danmark og grundlagde et Hjem i Ribe«. Franciscus og hans Orden fordybede sig i Kjærlighed til Jesus og i Betragtningen af hans Lidelser, og Ordenen havde i sin Begyndelse en stærk Indflydelse paa Samtidens hele religiøse Retning. Vel havde man allerede tidligere ofte afbildet Kristus paa Korset baade i Maleri og Plastik, især i forgyldt Kobber og Hvalrostand; men dette Billede, den Korsfæstede, blev fra nu af Hovedbilledet i Kirken og kom til at afløse den triumferende Kristus. I denne Henseende er et Fund,

[1]) Script. rer. Dan. I, 243.

som jeg for mange Aar siden gjorde i Sæby Kirke ved Tissøen, meget betegnende. Ved at banke Hvidtningen af i Korrundingen over Alteret fandt jeg Levninger af et stort Billede med Kristus paa Korset, som sad meget løst paa Bunden, medens et andet, ældre Maleri tittede frem nedenunder og viste sig at være Kristus i Høisædet med Evangelisterne om sig, og begrænset forneden af en »Mæanderbort«, »à la grécque«.

Den senere Middelalders Kirkemalerier, der bleve udførte paa tør Kalk, især paa Hvælvinger, hvis Indbygning i de fleste af vore Landsbykirker virkede ødelæggende paa de ældre Malerier, sysle derfor ogsaa mest med Jesu Lidelseshistorie, men ogsaa med Dommedagen og Treenigheden. Man malede dog ogsaa samtidig det gamle Testamentes Begivenheder, lige fra Verdens Skabelse, og det nye Testamentes hellige Historie, lige fra Marie Bebudelse. Stilen forandrer sig betydeligt ikke alene i Prydelserne, som, uagtet de længe bevare noget af Rundbuestilens Præg, dog efterhaanden gaa over til at blive gothiske med udartende rødbrunt og grønt Løvværk, men ogsaa i de menneskelige Skikkelser. Man ser tydeligt en Stræben efter at give disse mere Liv og Bevægelse og friere, mere flagrende Klædebon. I Skildringen af Jesu Lidelseshistorie kommer der mere Udtryk. Med voldsomme, grelle Farver maler man de Pinsler, som Jesus og Helgenene lide. Man maler Bødlerne saa hæslige som muligt. Det kan ikke nægtes, at Kunsten gaar tilbage og Raaheden tager Overhaand, efterhaanden som de gode Traditioner fra den gamle Tid gaa tabt. Efter Reformationen bringer den nye Stil, »Renaissancen«, frisk Liv og andre Former.

Vi ville nu kaste et Blik paa Malerierne i den smukke gamle Kirke, hvori vi idag ere samlede. Kjeldby eller rettere Kjeldbymagle Kirke havde fordum Apostlen Andreas til sin Værnehelgen, og vi se ham jo endnu staa hist i det forgyldte Alterskab fra omtrent Aar 1500. I sin

oprindelige Skikkelse bestod Kirken kun af Langhuset og det firkantede Kor, dækkede af Bjælkelofter og med smalle rundbuede Vinduer og to rundbuede Indgange paa hver Side af Langhuset. Bygningen maa efter Stilen at dømme være opført i første Halvdel af det 13de Aarhundrede, Valdemar den 2dens Tid, medens Hvælvingerne og det svære brede Taarn først ere tilføjede i Slutningen af det 15de. Fra først af stode Væggene med røde Munkesten; men Korets Vægge bleve uden Tvivl kort efter Kirkens Opførelse prydede med de Kalkmalerier, vi nu se, men som i lange Tider have været dækkede med mange Lag af Hvidtninger. Det blev mig for 8 Aar siden overdraget af Nationalmuseets Styrelse at bringe alle Kalkmalerierne tilbage til deres oprindelige Tilstand saavidt muligt, og jeg tror at turde sige, at jeg har taget paa dem med varsom Haand. Arbeidet blev fordelt paa to Sommere.

Forbilledeme for Korets Udsmykning maa søges i de prægtige kunstvævede og baldyrede Tæpper, som man allerede i den tidlige Middelalder brugte til at pynte Væggene med ved festlige Leiligheder. Væggene ere derfor delte i vandrette Bælter med nogle smukke og eiendommelige Tæppebordter. Der er 8 forskjellige Mønstre af en storslaaet Bredde og Fylde. Vi have hidtil kun fundet noget lignende, men dog ikke helt det samme, i Nylars Kirke paa Bornholm. I de omtalte Bælter har der været malet en hel lille Bibelhistorie, hvoraf der dog uheldigvis nu mangler store Stykker, ligesom ogsaa de indbyggede Hvælvinger have gjort Skaar i Rækken. Øverste Bælte synes at have indeholdt Billeder af det gamle Testamente, begyndende paa Sydsiden med Verdens Skabelse og fortsættende paa vestre Væg med Adam og Eva, Syndefaldet og Uddrivelse af Paradis. Nederste Række er noget mere fuldstændig og indeholder Fremstillinger af Englen, der forkynder Markens Hyrder, at Jesusbarnet er født; de hellig tre Konger for Herodes, der synes at true dem; Kongerne i fuld Puds med Kronen paa Hovedet ride til Bethlehem.

Den forreste peger paa Stjernen og ovenover læses efter gammel Skik, ligesom paa Tapetet i Bayeux: HIC · EST · STELLA; Kongerne bringe Gaver til Jesusbarnet. Den forreste har taget Kronen af og knæler for Jesusbarnet, der sidder paa Moderens Skød. Ovenover læses: HIC · SUNT · TRES · MAGI. Paa nordre Væg: Jesu Indtog i Jerusalem. Han rider paa Aseninden, bag efter gaar St. Peder med en stor Nøgle; i Byens Port staar en Del Folk og strække Hænderne tilbedende ud imod Herren. En liden Person er krøben op i et Træ, og ovenover læses SACHEUS. En anden Person breder sin Kappe ud paa Jorden foran Jesus. Det næste Billede har lidt noget Afbræk ved Vinduets Udvidelse, men synes at have forestillet Bespottelsen. Det sidste noget gaadefulde Billede paa Nordsiden antages at forestille Lammets Tilbedelse. Paa østre Væg bag Alteret har Kristus siddet i Midten omgiven af de fire Evangelisters Mærker, og i en Række ses endnu ved hver Side 6 Apostle siddende paa Stole under Baldakiner. Det hele er med sine Mangler og sin naive Tegning et i Forhold til sin Tid smukt Billedværk og et meget sjældent Stykke imellem de danske Kalkmalerier, omtr. fra 1250. — Paa nordre Væg er der ovenpaa en af de omtalte Bordter i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede blevet malet et Skjold med Hjelm og Hjelmklæde. Til dette Skjoldmærke, som antages at have tilhørt Johan Fikkesen til Spedelsby (nu Speilsby), knytter der sig et Sagn, som findes bevaret i en gammel Optegnelse i Rigsarkivet. Der fortælles, at Ridder Fikke Fikkesen engang var paa Jagt med Kong Erik af Pommern. Fikke skød da en Hjort og kastede sig paa Hjorten; men den saarede Hjort styrtede sig i Havet tilligemed Ridderen. Den kom dog senere i Land med ham. Kongen vidste ikke andet, end han var druknet, og da Ridder Fikke kom til ham igjen, bød Kongen ham, som hidtil havde ført en Rude i blaat Felt i sit Skjold (Rudernes Vaaben), nu at føre en halv, rød Hjortetak

og to blaa Bølger, samt en halv, rød Hjortetak ovenpaa Hjelmen, hvilket er de Fikkesønners Vaaben.

I Kong Kristoffer den 2dens Tid, Aar 1326, blev en mægtig Mand, Ridder Henning Moltke, begraven i Kjeldby Kirke foran Indgangen til Koret. Han var Lehnsmand paa Møen og førte i sit Skjold de tre Fugle, som Moltkeslægten har endnu den Dag idag. Hans Ligsten, en af de sjældneste i Danmark, staar nu opstillets ved Korets nordre Væg, og han selv er afbildet paa den i sin Tids Dragt og har ved sin Side sin Hustru Elsebe, † 1346, og Fru Kristine, Fikke Moltkes Hustru, † 1343. Der kan være nogen Sandsynlighed for, at Henning Molkte, der rimeligvis har boet paa den gamle Borg, hvoraf endnu findes Spor ved Kjeldby, og som valgte sig Gravsted i Kirken, har ladet Langhuset, der hidtil stod i røde Mursten og havde Bjælkeloft, udsmykke med den rige Dekoration, af hvilken endnu store Stykker ere tilbage ovenover Korbuen og paa nordre Væg. Omkring Korbuen har der løbet en Indskrift, som maaske har givet Oplysning, men den var desværre ved Afdækningen helt ødelagt, saa at kun et enkelt Ord var tilbage nemlig »PLEBANI« ɔ: Sognepræstens ... Men Maleriernes Stil synes at kunne passe til Tiden omkring 1325.

Midt over Korbuen se vi Treenigheden: Gud Fader holder den korsfæstede foran sig, og over denne svæver den hvide Due, den hellige Aand. Paa hver Side ses 6 Personer, rimeligvis Apostlene, thi en af dem holder et skraat Kors: Andreas; en anden en Kniv: Bartholomæus; en tredie et Sværd: Paulus. Yderst til venstre og til høire er det meste af Kalkmaleriet dækket af de senere indbyggede Hvælvinger, men man ser dog endnu, at St. Mikkel med Dragen, St. Laurentius med Risten og Johannes Døberen med den Kamelhaars Kjortel have været skildrede. Endvidere ses ved Siden af Treenigheden en Engel med Palmegrene og en anden med Jesu Tornekrone. I det underste Bælte og paa hver Side af Korbuen ses Fremstillinger, der ellers

pleje at høre med til Dommedagsbillederne, nemlig til høire Helvede, hvor Djævlene pine de fordømte, og de røde Flammer stige op fra Afgrunden, medens en svævende Engel med Sværd i Haanden synes at true Mørkets Aander. Hvalfiskegabet, Nedgangen til Helvede, er laant fra Profeten Jonas's Historie. Tilvenstre blæser en Engel paa Basun, og en Biskop giver en knælende Mand Sakramentet. Tre nøgne Mænd omgives af Flammer, maaske Skærsilden. Over dem ses tre Vaabenskjolde hvis Mærker destoværre ere udviskede.

Nordre Væg er prydet med en rig og mærkelig Tæppedekoration med mange vandrette Bælter, fyldte med smaa Figurer og adskilte ved smukke Bordter af Vinløv og Kløverblade. Man ser atter her en hel lille Bibelhistorie: foroven det gamle Testamentes Begivenheder med Moses og Aron, den brændende Busk, Jøderne, der tilbede Guldkalven, Mannaregnen i Ørkenen m. m.; endvidere det nye Testamente med Marie Bebudelse, Jesu Fødsel, Forkyndelsen for Hyrderne, Flugten til Ægypten m. m.[1]). De forskjellige Billeder er adskilte med smaa røde Murstenstaarne. Mærkelige ere nogle Træer, der ere tegnede som store Svampe eller Baloner. Iøvrigt er der som sædvanligt ikke Spor af nogen perspektivisk Fordybning i Malerierne; alt er med Villie holdt fladt.

---

[1]) Prof. Dr. Gosse fra Genève besøgte for faa Aar siden Kjeldby og fandt de gamle Billeder meget interessante. I en lille Bog »Souvenirs de Danemark«, omtaler han dem og afbilder et lille Stykke af dette Vægmaleri. Prof. Gosse fremsætter den Mening, at det er en byzantinsk Maler, der har udført dette Maleri, og støtter sig paa Ordet AGHIO, det græske *ἁγιος* ɔ: hellig. Men uagtet det vel kan tænkes muligt, at en eller anden græsk Kunstner kan have virket i Danmark i det 11te eller 12te Aarhundrede, eftersom Freskomalerierne fra hin Tid, hvad jeg allerede har berørt, vise græske Prydelser, er det dog ikke sandsynligt, at dette Maleri skulde være udført af en Græker. Her er ikke Spor af byzantinsk Stil, men snarere af Paavirkning fra Tydskland. Hvad Ordet *ἁγιος* angaar, da har Geistligheden godt kjendt det og ladet det male her.

Længere vest paa under det gamle tilmurede Vindue sidder en Evangelist ved en Pult og skriver. I venstre Haand holder han et Blækhorn, og over hans Hoved vokser en Vinstok med Drueklaser op. Maaske er Tanken den, at Kristus, der betegnes ved Vinstokken, indgiver ham, hvad han skal skrive. Denne Vinstok er i høi Grad stiliseret. Hvis man vilde nære Tvivl om, at Kalkmalerierne skulde efterligne kunstvævede Tæpper, betragte man det næste Billede. Det ligner aldeles et paa Væggen ophængt Gulvtæppe, prydet med en smuk, fin Bordt. I Midten er der en stor dobbelt Kreds, der ligesom Hjørnerne er fyldt med Figurer. I Midten sidder en statelig Konge og Dronning paa deres Høisæder i fuldt Skrud og med Krone paa Hovedet. Kongen har Scepter i den ene Haand og holder en Jagtfalk i den anden. Ovenover ser man i mindre Maalestok atter Kongen i sit Høisæde, og han ligner Afbildninger i vore gamle Kongesegl, som f. Ex. Erik Menveds. Han holder Scepteret i venstre Haand og strækker den høire ud som til en Befaling. En Dronning bliver her kronet af to Biskopper, og en kronraget Abbed med Krumstav er nærværende. I Hjørnet af Tæppet ses et Festmaaltid, hvor Dronningen og flere andre sidde tilbords og have store Drikkehorn foran sig. Disse smaa Figurer ere smukt tegnede. Prof. Magnus Petersen har ment, at det er en Skildring af Kong Ahasverus's og Dronning Esthers Historie. Esthers Bog II, 17—18[1]). For at overbevise sig om, at Malerierne paa Langhusets nordre Væg og paa sammes østre over Korbuen ere samtidige, behøver man kun at lægge Mærke til, at nogle smaa Rosetter nøjagtig af samme Form forekomme paa alle tre Malerier.

Den tredie og yngste Gruppe af Kalkmalerier i Kjeldby Kirke er den, der findes paa Langhusets to Hvælvinger. Den stammer fra Kristian den 1stes Tid, er af en temmelig almindelig Slags og staar langt tilbage for de ældre i

[1]) Magnus Petersen: »Kalkmalerier i danske Kirker«, S. 131.

Koret og paa Langhusets Vægge; men mærkeligt er det, at de sikkert ere udførte af den samme Maler, som har virket i Nabokirken i Elmelunde. Stilen og Æmnerne er de samme i de to Kirker, og der findes et Par af de samme Bomærker i begge Kirker: *h* og *ø*. Endnu maa det nævnes, at Hvælvingsmalerierne i Thingsted Kirke paa Falster efter Prof. Magnus Petersens Mening ere udførte af den samme Maler.

Paa den østre Hvælving mod Syd er Udgangspunktet for Billedrækken: Marie Bebudelse; Engelen Gabriel hilser Maria, der fromt knæler i sit Bedekammer, med de bekjendte Ord: *Ave maria gracia plena,* og hun svarer: *Ecce ancilla domini, fiat v...,* Lucas I, 28 og 38; Maria besøger Elisabeth; Kristi Fødsel; de hellig tre Konger; Jesu Daab ved Johannes; Fremstillelsen i Templet; Dommedag.

Paa vestre Hvælvings østre Kappe: Barnemordet i Bethlehem; Flugten til Ægypten; Kong Herodes's Folk udspørge en Mand, der høster Sæd paa Marken, om Flygtningene. Manden skærer Sæden af med en Krumkniv. (I Elmelunde ser man en Mand pløje med en gammeldags Plov). Næste Fremstilling skildrer Gud Fader, der skaber Kvinden; Syndefaldet; Uddrivelsen af Paradis; Menneskene maa arbeide i deres Ansigts Sved. Dette er skildret saaledes, at en Engel giver dem en Økse og en Hakke. Det sidste Billede i Rækken er det mest eiendommelige af dem alle. En rig og en fattig Mand bede til den korsfæstede Kristus, og den gamle Maler har paa en saare naiv Maade villet vise de Tanker, der under Bønnen røre sig i disse to Mænd. Han har hjulpet sig ved at drage lange Linier fra de bedendes Mund og derved vist Tankernes Retning. Fra den fattige Mands Mund gaa Linierne til Jesu Saar; men fra den riges gaa de til hans Pengeskrin, hans Vintønder, Klædeskabet og den graa Ganger, og slaa tilsidst ned i Kjælderen til Madgryden, som Kokkepigen staar og rører i. Det er ganske vist en ukunstnerisk Maade, paa hvilken Maleren har fremstillet sin Tanke; men denne naive

Enfoldighed har rimeligvis været vel forstaaet af Menigheden. —

Ved Bedømmelsen af Middelalderens Kalkmalerier maa man ganske vist ikke sammenligne dem med Nutidens Kunst, idet Manglerne i Tegning og Udførelse let falde i Øinene; man maa altid huske paa, at det er Oldsager, man har for sig, og at disse gamle Billeder paa mangfoldig Maade fortælle os om vore Forfædres religiøse Liv og Kultur. Hvad imidlertid Stilen i Prydelser, saavelsom hvad Maaden i at udfylde tomme Flader paa Vægge og Hvælvinger angaar, kan man ikke frakjende de gamle megen Dygtighed og Opfindsomhed. De forstode udmærket at faa Malingen til at passe til de arkitektoniske Former, saa at der fremkom en Helhed. Dette havde de arvet fra Oldtidens Kunst. I deres Prydelser er der en Bredde og Kraft, som Nutidens oftest ikke ere i Besiddelse af. Vi se da ogsaa, hvorledes vore Arkitekter og Malere intet bedre vide ved vore mange nye Kirkers Udsmykning end at laane Bordter og Prydelser fra de gamle Kalkmalerier, saa at disse derved komme os til Nytte.

Se vi hen til største Delen af vore moderne Altermalerier, finde vi ganske vist en bedre Tegning, en elegant Udførelse, straalende Farver og perspektivisk Baggrund, men, naar vi undtage enkelte af vore Kunstneres Arbeider, som Carl Blochs, Anton Dorphs m. fl., kan det desværre ikke nægtes, at de passe ikke til vore Landsbykirker, og at vi savne noget meget væsentligt. Det er Aanden, der mangler. Vi staa overfor pænt malede Modelfigurer, men mærke kun altfor tydeligt, at Malerne ikke have følt rigtigt for deres Æmner og ikke have forstaaet det dybere Indhold i det, de have villet fremstille. I de gamles mangelfulde og naive Billeder, udførte med nogle simple Linier, vil man derimod ofte finde en egen Stemning og Følelse. Det kan være grimme Billeder, men der er noget troskyldigt og helligt udbredt over dem. Det er de gamle Tiders fromme, enfoldige Aand, der aabenbarer sig i dem.

Efter at dette Foredrag var endt, blev der sunget en Sang, hvorpaa Dr. H. Rørdam tog Ordet:

Den forrige Taler har ført os ind i Middelalderen, denne drømmende og barnlige Tid, hvori vi møder saa meget raat og uslebent, men ogsaa meget, der sætter dybe Følelser i Bevægelse hos os. Skjønt det ikke er Talerens Hensigt i ensidig Beundring af Middelalderens Romantik at søge Idealet i denne fjerne Tidsalder, men tvert imod at stræbe at vise, at Reformationen bragte os frem til et højere Stade af Sandhed og aandelig Sundhed, saa vil han dog begynde med at pege paa, at der, foruden den gamle Kirke og dens mærkelige Billeder, er tre andre Minder fra Middelalderen, der knytte sig til Kjeldby Sogn, nemlig: Gammelborg, S. Jørgens Kapel i Spejlsby og Vor Frue Kilde.

Gammelborgs Historie vide vi vel kun meget lidt om: men dens Plads kan dog endnu paavises, og Navnet tyder paa, at det har været den ældste af de befæstede Borge, Stegeborg, Østerborg, Elmelunde, som Møens for Fjenders Angreb saa udsatte Beliggenhed har fremkaldt. Den har vistnok i sin Tid været omgivet med Vand, der har staaet i Forbindelse med »Noret«, som i ældre Tid var sejlbart. Om Henning Moltke har boet paa Gammelborg, maa vi vel lade henstaa uafgjort; men den Omstændighed, at hans pragtfulde Ligsten endnu findes i Kjeldby Kirke, taler i ethvert Tilfælde ikke imod en saadan Antagelse.

S. Jørgens Kapel fører Tanken hen paa Middelalderens Omsorg for de spedalske. Nu til Dags finder man saadanne kun i Civilisationens Udkroge, men at der i gamle Dage fandtes nok af dem her i Landet, ses af de talrige S. Jørgens-Huse med tilhørende Kapeller, der anlagdes i Nærheden af Kjøbstederne, for at de spedalske her kunde leve afsondrede fra andre Mennesker. Spejlsby, som Byen i Kjeldby Sogn nu kaldes, skreves i ældre Tid Spedelsby ɔ: Spitalsby (Hospitalsby) — den samme Forkortelse som i Ordet spedalsk (leprosus, aussätzig). Vi

maa takke Gud, at vi ikke mere have Trang til disse S. Jørgens-Huse, og glæde os over, at man i vort Frændeland Island, hvor Spedalskhedens Plage endnu findes, søger at skaffe disse elændige den Afsondring fra andre Mennesker, der er fornøden, om Sygdommens Udbredelse skal hindres.

Vor Frue Kilde er en tredie Mærkelighed fra en saare fjern Fortid, som Kjeldby besidder. Lægedomskilden synes at have givet Byen Navn og viser altsaa tilbage til den graa Oldtid. I Middelalderen har Kilden, som det synes, faaet ny Ære derved, at Jomfru Marias Navn knyttedes til den, og denne og andre »hellige« Lægedoms Kilder har gjort Tjeneste hos Slægter, der ikke mindre end vor Tids kjendte Sygdom og Sygdoms Plage, men som ingen Læger havde at søge Raad hos — endnu i Christiern den Førstes Tid var der næppe mere end én studeret Læge i hele Landet, Kongens Livlæge. Det er ikke usandsynligt, at de Offergaver, som ydedes af dem, der til visse Tider besøgte Kjeldby Kilde, har afgivet Midlerne til Kirkens Udsmykning. Efter en gammel Beretning tabte dog Kjeldby Kilde meget i Søgning, da Kippinge paa Falster fra Slutningen af det 15de Aarhundrede af blev det mest søgte Valfartssted i denne Del af Landet og drog store Skarer til sig, ogsaa fra fjernere Egne, endog fra Udlandet.

Da Reformationen kom her til Møens Land, var der meget af det, der forhen udgjorde Kirkernes Smykke, som gik tabt[1]). Dog er det med Rette sagt, at det gik med Reformationen, som naar Nilen stiger over sine Bredder: adskilligt gammelt skylles vel bort, men Floden bringer tillige Frugtbarhed og nyt Liv til fortørrede Agre. Reformationen var et Fremskridt ikke blot i verdslig Kultur, men ogsaa i kristelig Selvbevidsthed. Menighedens Deltagelse i Gudstjenesten fik en anden Karakter end før. Nu kom Ordets Forkyndelse til sin Ret, og Sangen, der før kun havde været Kor- og Messesang, blev nu Menig-

---

[1]) Ny kirkehist. Saml. IV, 42 og VI, 696—8.

hedssang, vistnok til stor Glæde og Opbyggelse for Deltagerne, der hidtil kun havde indtaget en passiv Rolle. At man netop paa Møen har skjønnet paa det ny Liv i Sangen, fremgaar af Peder Palladius's Visitatsbog (omtr. fra 1543), hvor han ved at tale om Kirkesangen udbryder: »Derfor skulle I jo sjunge udi eders Sognekirke, som os bør at give dem det Lov paa Møen, at de sjunge saa dejlig med hverandre udi hine høje Kirker, at det er jo stor Lyst at høre«. Man havde vel paa hin Tid ikke saa stort et Udvalg af Salmer som nu for Tiden; men dem, man havde, brugte man flittig. Da de fleste af Menighedens Medlemmer ikke havde Salmebøger og heller ikke kunde læse, lærte man Salmerne uden ad ved at Degnen sagde dem for Vers for Vers, inden de bleve afsungne i Kirken[1]), aldeles paa samme Maade, som det for en Menneskealder siden eller noget mere endnu var Brug i Sydsjæland ved de gudelige Forsamlinger, hvor H. A. Brorsons »Troens rare Klenodie« var den Salmesamling, der fortrinsvis brugtes, skjønt Bogen langt fra var i alles Hænder.

Efter nogle flere Bemærkninger om Salmesangens tidligste Vilkaar her til Lands, sluttede Taleren med Omtale af de to møenske Sangere, der »blomstrede« i Slutningen af 18de Aarhundrede Jakob Johan Lund, Præst i Stege og Provst paa Møen († 1798), hvis »Hellige Poesier« har afgivet enkelte Bidrag til den endnu brugelige Kirkesalmebog, og Christen Andersen Lund, Præst i Kjeldby 1793—1833, af hvis smukke, bramfri Færd der gaves en kort Skildring, nærmest i Henhold til Frederik Barfods sympathetiske Mindeord over ham[2]), i det et Par af hans stemningsfuldeste Digte forelæstes.

Det vellykkede Møde sluttede med Orgelspil og Sang.

---

[1]) Om Kirkesangen i Reformationens Aarhundrede findes gode Bemærkninger af C. Rosenberg i hans Udgave af P. Palladius's Visitatsbog, S. 62 f. I Nordtydskland synes Forholdene i denne Henseende at have haft stor Lighed med dem i Danmark, s. Bremische Jahrbücher, XVII, 57.

[2] Poetisk Læsebog 1835—36, S. 488 ff.

Møde i Jelling.

Alt for flere Aar siden var det lovet, naar Lejlighed gaves, at et kirke- og kunsthistorisk Møde skulde blive holdt i Jelling[1]. Et saadant fandt Sted den 18. og 19. August 1897, samtidigt med at et talrigt Lærermøde afholdtes sammesteds. Saa behageligt det var for os i Lærerne at have en forstaaende og opmærksom Tilhørerkreds, saa kunde vi dog ikke indskrænke os til dem alene, men maatte ønske Kredsen udvidet. Medens Lærermødet blev holdt i Skolelærerseminariets rummelige Gymnastiksal, henlagdes vore Foredrag derfor til Kirken, hvor ikke blot Orgelet, betjent af Seminariets kyndige Musiklærer, Hr. Christiansen, stod til Raadighed, men hvor Omgivelserne i udmærket Grad indbød til en Fordybelse i Fortiden. Da alene Deltagerne i Lærermødet udgjorde over 100 Personer, og da mange andre Tilhørere vare samlede fra Omegnen, var Kirken fyldt til sidste Plads.

Fra et Katheder, der var rejst i Koret, bød Dr. H. F. Rørdam Forsamlingen velkommen og fortalte om den Virksomhed, som Selskabet for Danmarks Kirkehistorie har udfoldet i Tale og Skrift i de 48 Aar, det har bestaaet. Ordet blev derpaa givet til Professor J. Kornerup, hvis Foredrag med enkelte Forkortelser lyder saaledes efter Talerens os meddelte Manuskript.

Om Jellings Minder fra Oldtid og Middelalder.

Foredrag af J. Kornerup ved det kirkehistoriske Møde i Jelling Kirke den 18. August 1897.

Ærede Forsamling!

Det er ikke muligt at samles paa dette Sted, hvor Jyllands gamle Kongsgaard stod, eller i disse Omgivelser, uden at store Minder fra hine fjerne Tider, over hvilke Historien kaster sine første Lysstraaler, træde frem for vor

[1] K. S. 4. R. III, 381—83.

Tanke: Mindet om det danske Folks Omvendelse fra Hedenskab til Kristendom, Mindet om Dronning Thyra, hende, der kaldtes Danmarks Trøst eller Danmarks Frelse, og som med hele Folkets Hjælp reiste Danevirke, hvis Volde nu ere sunkne i Grus!

Her udenfor Kirkedøren staar den berømte store Runesten midt imellem de to Gravhøje paa den samme Plads, hvor Kong Harald Blaatand lod den reise for halv tiende hundred Aar siden. En lærd Forsker[1]) har paavist den mærkelige Omstændighed, at Stenen staar nøiagtig i Midtpunktet imellem begge Gravhøje. Da denne Kirke blev bygget, vistnok i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, vilde man ikke flytte Runestenen, men lagde derfor Bygningen nærmere op imod nordre end imod søndre Høi. For noget over tre hundred Aar siden var den store Runesten sunken halvt om og dækket med Jord, da Lehnsmanden paa Koldinghus, Kaspar Markdanner, lod den grave ud og atter reise paa sin Plads. Derom meldte en Indskrift paa en Tavle her i Kirken, der imidlertid brændte med Kirken 1679; dog havde Oldgranskeren Ole Worm forinden antegnet Indskriften. Fundet af den store Runesten vakte allerede Datidens Forbauselse og Beundring, og siden 1586 have mangfoldige Forskere brudt deres Hoveder med at finde den rette Tydning, og paa de Lærdes Vis har den ene ikke skaanet den anden, men den sidste har altid været klogere end alle de foregaaende. Naa, det vigtigste er at finde Sandheden. Det vanskeligste Sted findes paa Stenens vestlige Flade i Slutningen af Indskriften, hvor Stenen er noget afskallet. Jeg vil paa Nutids Dansk gjengive Indholdet af Indskriften efter den nyeste og sandsynligvis ogsaa rigtigste Tydning[2]) af Prof. Wimmer:

»Harald Konge bød gjøre dette Mindesmærke efter Gorm sin Fader og efter Tyre

---

[1]) Prof. Engelhardt i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1876, S. 93.
[2]) Prof. L Wimmer: »De danske Runemindesmærker, S. 29, in folio.

sin Moder, den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«.

Det er den mærkeligste historiske Runesten i hele Norden. Hvor indholdsrig og betydningsfuld er ikke denne korte Meddelelse, der er ligesom et Kildeskrift fra Oldtiden. Det hedder først, at det er Kong Harald Blaatand, der i kjærlig Erindring om sine Forældre har ladet denne prægtige Sten opstille og udsmykke med Datidens Kunst. Naar der endvidere staar, at han vandt sig hele Danmark, sigtes her til haarde Kampe, han maatte bestaa, inden han naaede dette Maal. Flere Kilder beskylde ham for at have myrdet sin Broder Knud Danaast; men Jomsvikinga Saga[1]) siger, at han dræbte ham i ærlig Kamp, hvad Datiden fandt meget undskyldeligt. Prof. Wimmer har gjort opmærksom paa, at det paa Runestenen ikke hedder »al Norge«, kun »Norge«, fordi det kun var en Del af dette Rige, Harald kom i Besiddelse af. Han drog med en Flaade paa 600 Skibe derop og bemægtigede sig Landet, som han delte imellem Harald Grænske og Hakon Jarl, men forbeholdt sig Overhøiheden samt en aarlig Skat.

Tilsidst staar der paa Stenen: han »gjorde Danerne kristne«. Det kostede Kong Harald Livet! Vel var der næsten gaaet et Aarhundrede hen, siden Nordens Apostel, Ansgar, der havde prædiket og virket i Danmark for at omvende Folket, var død; men det var dog endnu i Harald Blaatands Tid ikke anderledes, end at Folket var halvt hedensk. Den samtidige Historieskriver Widukind fra Korvej, der fortæller om Kongens Omvendelse og Daab ved Biskop Popo, siger, at de danske Høvdinger, der fulgte ham, vel indrømmede, at Kristus var en mægtig Gud, men mente, at det var tryggest at holde sig til de gamle Guder, til Odin og Thor. Men nu blev Kristendommen lyst til Thinge over hele Danmark, og efter Kongens Befaling blev Gude-

---

[1]) Rafn: »Jomsvikinga Saga«, S. 16.

hovene med Afgudsbillederne og de hellige Lunde omstyrtede og ødelagte[1]). Det var dog ikke alene Haralds Bestræbelser for at kristne Folket, men ogsaa det Trældomsaag, han lagde paa det, som fremkaldte Opstanden imod ham. Saxe har en mærkelig Fortælling om, hvorledes Harald var sysselsat med at lade en umaadelig stor Sten flytte fra Jyllands Kyst til sin Moders Grav, idet han havde spændt baade Mennesker og Okser for. (Man maa tænke sig, at Stenen er bleven ført paa Ruller med et Underlag af Tømmer, og at der er blevet pidsket dygtig løs baade paa Okser og Trælle). »Medens Kongen var ifærd med dette«, siger den gamle Historieskriver, »kom der en Mand til ham fra Flaaden«. »Har Du nogensinde«, spurgte Kongen, »set en større Blok blive flyttet ved Menneskehaand?« Jo, Manden havde set det, og da Kongen spurgte, hvor det da var, svarede han: »Jeg var igaar til stede, hvor jeg saae Danmark blive Dig fradragen af din Søn! Tænk nu selv over, hvilken Byrde der vel er den sværeste«. Harald lod Stenen ligge, drog mod sin oprørske Søn og fandt Døden for Tokes Pil. Hans Krigere bragte Liget til Roskilde til Trefoldighedskirken, som han selv havde bygget, og lagde det dér til Hvile. »Han var«, siger Knytlinga Saga, »den første danske Konge, som blev begraven i viet Jord«.

Et Sagn, der rimeligvis har dannet sig i nyere Tider, vil paavise en vældig stor Sten paa Tislund Hede som den, Harald maatte lade ligge. Men dette Sagn stemmer jo ikke overens med, at her udenfor staar den store Runesten, som Harald fik reist efter sine Forældre. Prof. Wimmer mener derfor, at Saxe aldrig har været i Jelling og sét denne Sten.

Den store Runesten er prydet med et for sin Tid dygtigt Stenhugger-Arbeide, der rimeligvis er udført paa Stedet, efterat Stenen var bragt derhen. Paa dens ene

---

[1]) A. D. Jørgensen: »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse« I, 204—206.

Flade er udhugget den korsfæstede Kristus omgiven af Ormslyngninger. Han har Korsglorie og efter ældre Tiders Skik adskilte Fødder, som hvile paa en liden fremspringende Kant af Stenen, der altsaa ikke er bleven glat afbanet, førend Stenhuggeren tog fat paa Billedet[1]). Det er det ældste sikkert daterede Kristusbillede i Norden. Paa den anden Flade er der udhugget et eventyrligt Dyr, der synes at være en barbarisk Efterligning af den antike Grif, et firfødet Dyr med skarpe Klør[2]) og Ørnenæb. Den er omslynget af en mægtig Slange. Saadanne Slange- eller Ormslyngninger ere ikke usædvanlige paa Runestene, men det er vanskeligt at afgjøre, hvad Meningen med denne Fremstilling har været; maaske et Billede paa Afgrundens Dyr, Hedenskabets vilde Magter, i Modsætning til Frelsen ved Kristus. Udførelsen af Stenhuggerarbeidet er noget forskjellig fra den paa de fleste andre Runestene, hvor man i Almindelighed nøjedes med at indhugge fordybede Linier i Stenens Flader og altsaa kun frembragte en indridset Tegning. Paa Jellingstenen har man ogsaa først indhugget svære Omrids, men derefter i en halv Tommes Dybde borthugget Grunden, Mellemrummene imellem Figurerne, og derved frembragt et Slags Relief, om end i en raa Form. Men med al sin Ufuldkommenhed er der i dette Oldtidsværk en storslaaet Kraft og Bredde, som stod i udmærket Samklang med de oprindelige Omgivelser: de mægtige Gravhøje og den brune Hede. Mærkelige ere de Prydelser, der danne Rammen om Billederne og Runerækkerne: de brede snoede Baand og de ejendommelige Slyngninger eller Sløifer paa Hjørnerne. Hvorfra har den gamle Stenhugger laant denne Prydelse? Den synes at være kommen til Danmark fra Irland[3]) og i det 12te Aarhundrede at

---

1) J. Kornerup: »Om den tidlige Middelalders Stenhuggerkunst i Danmark«. Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1881, 257.

2) Lindormen paa Eiby Kirke ved Køge har lignende Klør. J. Kornerup i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1870, S. 219.

3) Dr. Sophus Müller: »Dyreornamentiken i Norden«, Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1880, 307.

have været brugt i vore Kirker som f. Ex. i Lime Kirke i Salling, i Ølst, i Skjern, Gjettrup, Hem, Lem, Gimming, Gassum, Kovsted, Tvede og Mørke Kirker i det østlige Jylland. Vi kjende saaledes elleve Portaler, paa hvis Overligger en lignende Sløife eller Kringle er udhugget rimeligvis i Efterligning af Udskæringer i de gamle Trækirker[1]).

Den lille Runesten har, hvad der oplyses af en Tegning, som den lærde Henrik Rantzov lod tage af Jellingehøjene i Aaret 1591, oprindelig staaet paa den søndre Høi[2]). Det fremgaar heraf, at man i Tidens Løb har forvekslet Navnene paa disse, saa at søndre Høi rigtigst bør kaldes Thyras Høi og den nordre Gorms. Paa Stenen staar med Runer paa Old-Dansk og oversat paa Nutids-Dansk:

> Gorm Konge gjorde dette Mindesmærke efter Tyre sin Kone, Danmarks Bod (eller Frelse).

Vore gamle Historieskrivere, Saxe, Svend Aagesøn saavelsom Jomsvikinga Saga, stemme alle overens i, at Thyra overlevede Gorm, hvad der har sat alle Oldforskere i Forlegenhed. Prof. Wimmer hævder dog med megen Vægt, at hvor senere Historieskriveres Efterretninger, her et Par hundred Aar efter Begivenheden, staa i Strid med samtidige Mindesmærker, maa de første vige, og at Ordet »efter sin Kone« ikke synes at kunne misforstaaes. Hun maa være død først.

Den store Udgravning i søndre Høi for 36 Aar siden bragte desværre ikke noget Lys i disse Gaader. Dersom Dronning Thyra ligger her, er hun endnu bedre gjemt end de gamle egyptiske Konger i deres Pyramider. Jeg beder om Lov til, om end i al Korthed, at omtale denne Udgravning, i hvilken jeg selv deltog.

---

[1]) J. Kornerup: Den tidlige Middelalders Stenhuggerkunst. Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1881, 278.

[2]) Prof. Engelhardt i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1876, Side 111 og 112, med det omtalte Prospekt af Kongehøjene, og Prof. Wimmers Runeværk S. 34.

Kong Frederik den 7de havde som bekjendt en levende Sands for Danmarks Fortidsminder og havde udgravet flere hundrede Kæmpehøje samt undersøgt Kongegravene i Ringsted. Den Tanke opstod hos ham, at søndre Høi i Jelling, den saakaldte Gorms Høi, rimeligvis maatte indeholde et lignende Gravkammer som det, der i 1820 opdagedes i nordre Høi. Paa en Reise i Jylland i Sommeren 1861 bestemte han derfor ved Reskript, dat. Silkeborg 23 Juni, at den søndre Jellinghøi skulde udgraves under Ledelse af en Kommission, bestaaende af Prof. J. J. A. Worsaae som Formand, Prof. anatom. Ibsen, Inspektør ved oldnord. Museum Justitsraad Herbst og mig. Arbeidet begyndte den 1ste Juli, og der blev kommanderet 20 Mand Ingeniørsoldater og en Minørmester til at udføre det. En vel afstivet Minegang anlagdes igjennem den søndre Høis Midtpunkt, følgende Overfladen af det naturlige Jordsmon, men dog skærende sig 9 Tommer ned i dette. Arbeidet var meget besværligt, da Højens Masse, tæt sammenpresset Hedetørv, var meget haard. Samtidig blev der boret fra Højens Top for at støde paa det forventede Gravkammer. Forskjellige Stykker tilhugget Træ, Eg, Bøg, Hassel og Bævreasp, bleve dragne frem af Jordens Skød: Trækiler, Huggeblokke, Svingler og Aag til Oksers Forspand, Sager, der fortalte om Arbeidet for halv tiende hundred Aar siden; men man stødte ikke paa noget Gravkammer[1]).

Den 16 Juli ved Midnat kom Kongen til Jellinge og ledede i tre Dage personlig Udgravningen, hvorpaa han reiste med Følge. Den store Minegang naaede efterhaanden en Længde af 75 Alen, og fra den udgik et helt Net af Sidegange med mindre Grene i enhver Retning, ligesom der ogsaa foretoges utallige Boringer[2]). Sammenlagt udgjorde

---

[1]) J. Kornerup: »Kongehøjene i Jelling«, Kbhvn. 1875, in qvarto, Side 13.

[2]) Ibidem Tavle VI.

tilsidst alle Minegangenes Længde 260 Alen; men — intet Gravkammer!

Den 9 Aug. kom Kongen anden Gang til Jelling med et mindre Følge og begav sig, skjønt der blæste en Storm, op paa Toppen af Højen og lod Ingeniørerne foretage flere Boringer; men da det nu syntes klart, at der ikke fandtes noget Gravkammer, besluttede han, at der skulde anlægges en Minegang i nordre Høi, og, naar det der værende Kammer var naaet, skulde det gjenreises i sin oprindelige Skikkelse.

Den 25 Aug. naaede man med Minegangen ind til det gamle i 1820 opdagede Gravkammer[1]), hvis Gulv laa 2 Al. 5" over det omgivende naturlige Jordsmon. Kammeret var henimod 11 Alen langt, 4 Al. 3" bredt og 2 Al. 8" høit; men det var helt sammenfaldet og fuldt af Vand og Mudder. De svære Egestammer, der dannede Loftet, vare knækkede paa Midten og nedstyrtede under Vægten af store Stene. Væggene bestode af Ler, beklædt med tynde Egeplanker. Adskillige udskaarne og malede Træstykker fandtes og 4 Egespader eller Skovle aldeles af samme Form som de, der et Par Maaneder før vare fundne i Danevirkevolden. I den fra Kammeret udførte Fyld fandtes senere et lidet forgyldt Kors. I Kammerets vestre Ende laa der endnu Rester af et Gulv af Egeplanker, og den i Beretningen fra 1820 omtalte glat høvlede Planke, der stod paa Kant og delte Gulvet i to Afdelinger, fandtes ogsaa. Paa den sad endnu Levninger af den i 1820 omtalte hvide Masse, der lignede »papier maché«. Ligeledes fandtes der tydelige Rester af grovt vævet Tøj. Ved en senere foretagen mikroskopisk Undersøgelse af den hvide Masse opdagede jeg, at den bestod af fine Dun. Det synes klart, at der paa Gulvet har været indrettet to Sengesteder med dunfyldte Puder.

[1]) Ibidem Tavle X.

Beretningen fra 1820, der tildels støtter sig paa Arbeidernes Forklaring, omtaler en Kiste eller Kuffert med afrundet Form, som stod i østre Ende af Kammeret, men var meget opraadnet. Af denne Kiste fandt vi i 1861 ikke Spor. Det skulde da være et Stykke Træ, der kunde ligne et Fodstykke, en Skammel til en Kiste.

Gravkammeret blev med stort Besvær og megen Omhu restaureret, men er jo desværre senere faldet sammen.

Den 7 Octbr. afsluttedes Arbeiderne i Jelling, som vare en Skuffelse baade for Kongen og for Oldgranskerne, hvilke nu formodede, at den søndre Høi var en Mindehøi for Thyra og at baade hun og Gorm laa begravede i nordre Høi. Man maatte da have aabnet Gravkammeret, da den sidst afdøde skulde stedes til Hvile.

Syv Aar efter Udgravningen i Jelling opdagedes der ved Mammen i Nærheden af Viborg i en Gravhøj fra Slutningen af Jernalderen Liget af en rigtklædt Mand, liggende paa Dunpuder paa et Plankegulv i et med Planker og Blaaler omsat Gravkammer. Ved Ligets Side laa en Vokskjerte og en med Sølv indlagt Økse, hvis Prydelser lignede dem paa de udsnittede Træstykker fra Jelling. Gravkammeret i Mammen laa $2^1/_2$ Al. under det omgivende Jordsmon, men i alle andre Henseender var Ligheden med Forholdene i Jellingkammeret stor. Man maatte tro, at Gorm og Thyra ogsaa vare lagte til Hvile paa Dunpuder ovenpaa det plankelagte Gulv med de to Afdelinger i vestre Ende, som maaske var adskilt fra østre Ende ved et Tralværk, hvoraf Træstykker fandtes. I den fornævnte Kiste, hvis en saadan virkelig er funden, kan da Kongeparrets Kostbarheder have været nedlagte. Endnu maa det tilføjes, at der i 1820, ligesom i Mammen, ogsaa i Kammeret i Jelling fandtes en Stump Vokslys, som ifølge Indflydelse af kristelig Gravskik kan have brændt under Jordfæstelsen.

Prof. Engelhardt[1]) mente, at Gorm var nedlagt i den

[1]) Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1876. S. 119.

omtalte Kiste og hans Heste i vestre Ende paa Dunpuderne, idet han støttede sig til, at en af Arbeiderne havde fundet en Hestetand dér, og at det, som bekjendt, undertiden var Skik, at Høvdingens Heste nedlagdes i Graven hos ham. Prof. Wimmer mener, at Thyra alligevel ligger i søndre Høi, men under det naturlige Jordsmon. Det maa dog hertil bemærkes, at det naturlige Jordsmon blev gjennemskaaret i en Dybde af 9 Tommer, uden at der fandtes Spor af Blaaler som i Mammen, ikke heller mindste Spor af tidligere Gravning i Dybden. Den lærde Professor udtaler i sit Runeværk, at det var ønskeligt, om en ny Undersøgelse af søndre Høi kunde finde Sted, og venter, at den danske Rigsdag ikke vil nægte Midler dertil. Jeg tillader mig at udtale en beskeden Tvivl herom. For mig stiller et sligt Foretagende sig som temmelig haabløst. —

Fra Hedenold vende vi os nu til Middelalderen, til den gamle Kirke, hvori vi ere samlede, og som uden Tvivl er en af Jyllands ældste, skjønt man ikke skulde tro det, naar man ser paa disse gipsede Lofter og glatte Vægge. Men den henhører til en egen Gruppe af Kirker i det østlige Jylland, hvis oprindelige Dele ere opførte af Fraadsten, som f. Ex. Løsning, Engum, Sindbjerg, Hveisel, Skanderup og den fordums Klosterkirke i Veng ved Skanderborg, en af de mærkeligste i Landet. Om end disse Kirker ikke ere lige gamle, tilhøre de dog alle Rundbuestilen, og Anvendelsen af Fraadsten betegner en Tid, da man endnu ikke forstod at brænde Mursten, »Munkesten«, men greb til de Bygningsæmner, man havde nærmest ved Haanden. Fraadstenen, der ogsaa undertiden kaldes Bakkesten eller Kildekalk, forefindes paa adskillige Steder i Jylland f. Ex. i Kjærbølling, noget over en Mil Syd for Jelling. Her kan man da have hentet den til denne Kirke[1]). Et gammelt Folkesagn fortæller, at da Knud den Hellige var ifærd med

---

[1]) J. Kornerup: »Materialet i de ældste danske Kirker«, Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1870, S. 145.

at bygge Stenkirker, »vilde han, at de skulde blive saa stærke, at de kunde staa til Verdens Ende. Da bad han Gud, at han vilde oplyse ham om, hvorlunde han maatte kunne bygge stærkt og forsvarligt, og gik dernæst ned til Stranden, hvor der laa meget Skum eller Fraa. Denne Fraa befol han da Murerne at tage til at bygge af, og ved hans Hellighed blev Skummet saa stærkt som Sten, og alle de Kirker, der have deslige Mure, ville derfor aldrig forgaa, saalænge Verden staar«[1]). Mærkeligt er det, at man netop i Fraadstenskirkerne paa Sjælland og Fyen har fundet nogle af de smukkeste og ældste Freskomalerier. Saaledes ogsaa her, hvor Malerierne i Koret yde et Bevis for Jelling Kirkes høje Alder; thi de anses af Sagkyndige for de ældste i Danmark.

Kirken havde oprindelig Bjælkeloft ligesom endnu en stor Del af Jyllands Kirker; men i den senere Middelalder blev Koret dækket med to Hvælvinger. I Tidens Løb bleve disse brøstfældige, og i Novbr. 1874 faldt den ene af dem ned, hvorved de gamle Vægmalerier blev synlige. Da det viste sig, at disse Malerier vare af stor Interesse, og at de strakte sig hen under den anden Hvælving, blev det af Styrelsen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring overdraget Prof. Magnus Petersen nærmere at undersøge og afdække dem. Hvælvingen blev nedtagen, et fladt Loft indlagt og Vinduerne førte tilbage til deres oprindelige Skikkelse. Da Istandsættelsen af Malerierne senere overdroges Prof. Petersen, viste det sig desværre, at de paa Grund af Ælde sade saa løst paa Væggen, at det blev nødvendigt at gjengive det meste af dem i nøiagtige Kopier. Billedet af de hellige tre Konger blev for at fuldstændiggjøre Rækken malet efter et andet gammelt Billede, ligeledes det af Ypperstepræsten.

Den gamle Billedfrise, der oprindelig har dannet en fortløbende Række Koret rundt, var malet paa et tyndt

[1]) J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn, Kbhvn. 1843, I, 183.

Lag fin, glittet Kalkpuds, medens denne endnu var vaad, efter den samme Fremgangsmaade, som Grækerne og Romerne brugte: Freskomalingen. Man fandt derfor ogsaa her Spor af de saakaldte Stødfuger ɔ: Øgninger i Malingen, saavelsom fordybede Linier, indridsede, medens Kalken endnu var vaad[1]).

Bæltet med Malerierne begrænses af brede Bordter, foroven af en græsk, en Afveksling af den saakaldte Mæanderbordt, som er velbekjendt i den antike Kunst, hvorfra den gik over til Byzantinerne. Derunder er der en Række runde Buer med Søjler, under hvilke der ses figurlige Skildringer af Kristi Liv: Maria besøger Elisabeth; de hellige tre Konger bringe Gaver til Jesusbarnet, der ligger paa Sengen hos Moderen; Johannes Døberen, der prædiker for Jøderne og peger hen paa Kristus, der her er skildret som en Yngling. At det er Johannes, der er ment, ses af en Indskrift med ældgamle Bogstaver:

»VOX · CLAMANTIS · IN · DESERTO«.

Luc. III, 4; endvidere Johannes, der døber Jesus, som staar nøgen i Jordans Flod. Jesus er ogsaa her ganske ung og uden Skæg, men kjendes paa Korsglorien. To Engle holde hvide Daabsklæder. Derefter fulgte en nu desværre ødelagt prægtig Kristusskikkelse med Korsglorie. Han har her mørkt Skæg og Haar, bærer et folderigt Klædebon og holder Hænderne opløftede, idet han taler til en Person ved Siden af ham. De gamle Billeder afbrødes her.

Disse Levninger af Jelling Kirkes Malerier indtog en ganske egen Plads imellem vore Kalkmalerier. Vistnok var der en stiv og streng Stil udbredt over disse Skikkelser. Ansigterne lignede næsten alle hverandre, Klædebonet faldt ned i lange smalle Folder. Men med alt dette var der noget ædelt og værdigt over det Hele. Intet andet Steds hos os finde vi Kristus fremstillet som Yngling. Udførelsen

---

[1]) Prof. Magnus Petersen: »Kalkmalerier i danske Kirker«, in folio, S. 6—7.

skyldes aabenbart en øvet Haand, en af hin Tids bedste Kunstnere fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede. Indflydelsen af den byzantinske Kunst er umiskjendelig og kan paavises i mange Enkeltheder, i de græske Bordter, Palmetræerne og den hele Stil. Det synes, som om byzantinske Mosaiker have været Kunstnerens Forbillede, idet Mosaiken var ligefrem efterlignet i Malemaaden, f. Ex. i det skæggede Kristushoved. Spørgsmaalet om, hvem der har malet dette, kan vistnok ikke bestemt besvares. Man maa formode, at det enten er en dansk Mand, der har været i Grækenland eller i Italien, f. Ex. i Ravenna, og der lært Kunsten, eller en græsk eller italiensk Maler, der har været forskreven herop for at forskjønne denne lille Kirke, der laa ved Siden af Jyllands gamle Kongsgaard.

Efter nogle Timers Ophold fortsattes Mødet Kl. 3, idet Dr. H. F. Rørdam gav en Udsigt over Hovedstadierne i den danske Kirkes Udvikling lige fra det Tidspunkt af, da Højene rejstes i Jelling, og Runerne ristedes, der paa en saa enestaaende mærkelig Maade vidne om Kristendommens sejrige Fremgang, og indtil vore Dage, da vi med Glæde kunne se en saa talrig Forsamling flokkes i Jelling Kirke for at høre om, hvad der igjennem de skiftende Tider har været den bærende og opholdende Kraft for det bedste i Folkelivet.

Taleren gik ud fra Betragtning af, hvad det var, der gav Kristentroen Sejer i vort Folk, hvis naturlige Tankegang og Levevis var saa vidt forskjellig fra den, som Kristendommen anbefalede. Efter at have fremdraget forskjellige Træk af Sagalitteraturen, der give Oplysning om Kristendommens dragende Magt, paaviste han den middelalderlige Kirkes folkeopdragende Virksomhed, og gik derpaa over til en Skildring af den lutherske Reformations Betydning for vort Fædrelands Kirke, idet han henledte Opmærksomheden paa, at der netop fra Jelling foreligge et vigtigt

Aktstykke, som viser, hvad det var, som Reformationen især tog Sigte paa. Taleren forelæste et Brev, hvorved Kong Frederik I i Aaret 1532 beskikkede den første, evangeliske Præst i Jelling, et Brev, der giver os saa fuldstændig Oplysning om de Krav, der stilledes til en Evangeliets Forkynder, som næppe noget andet os bevaret Aktstykke fra en saa tidlig Tid — fire Aar før det store Omslag skete 1536, og syv Aar før Kirkeordinansen blev Landslov[1]).

I korte Træk gav Taleren derpaa en Oversigt over de vigtigste aandelige Strømninger i den danske Kirke siden Reformationen, og endte med at henvise til den vækkende Indflydelse paa mange af Landets Lærere og derved i langt videre Kredse, en Mand som Seminarieforstander H. J. M. Svendsen i Jelling (1856—72) havde øvet, saa han vel var værdig til det smukke Eftermæle, der findes indhugget i den Sten, hans Venner og Lærlinge have rejst til hans Minde her i Jelling:

Et Aandens Ord med Hjærteklang
    i Skole og i Kirke,
En ædel Sæd i Thyras Vang
Med Spirekraft til Høst engang,
    Det var hans Manddoms Virke.

Mødet fortsattes Dagen efter med følgende Foredrag, der her aftrykkes efter Talerens egen Meddelelse til »Lolland-Falsters Stifts-Tidende«, Nr. 198—99.

Biskop Peter Outzen Boisen.

Et Foredrag holdt ved det kirke- og kunsthistoriske Møde i Jelling den 19de August 1897 af Provst L. Koch.

Det hændes stundom, at Børn have større Lighed med Bedsteforældrene end med Forældrene, og saaledes kan det ogsaa gaa med hele Slægtled. Dette kan til en vis

---

[1]) Brevet, hvorved Hr. Jens Nielsen Fredagen efter Søndag Lætare 1532 af Kongen »præsenteres« til Sognepræst i Jelling, findes trykt hos H. F. Rørdam, Valget af Kirkens Tjenere i Danmark, S. 12 f.

Grad siges om de Slægter, der have levet i det Aarhundrede, som nu gaaer sin Ende imøde. I dets Midte vare Sindene optagne af en Reaktion mod hele den Aandsretning, der havde fyldt dets første Tid; nu have vi Alle optaget mange af de Bestræbelser, som vore Bedstefædre begyndte, men som Fædrene opgave. Det er derfor intet Under, at man netop har beskjæftiget sig med det Tidsrum, der ligger et Aarhundrede bag os.

Den dybeste Grund til, at vi bestandig søge at forstaa Fortiden og dens Mænd, er dog, at vi kun paa den Maade kunne lære at forstaa vor egen Tid. Det kan med Rette siges, at der ingen Tid er, vi kjende daarligere end den, hvori vi selv leve; men det er netop alle aandeligt bevægede Menneskers Stræben at kunne bedømme de Strømninger, der gaa igjennem den, saa vi kunne afgjøre, hvilke vi ville lade os føre af, og hvilke vi ville gaa imod. Vi ville gjerne kunne bedømme vore egne Samtidige og deres Bestræbelser, ikke fra et indskrænket Partistandpunkt, men saaledes, at vi øve Retfærdighed og dømme om dem, som vi ville, at der skal dømmes om os selv. Men det formaa vi ikke, uden vi kjende Fortiden; thi den er dog den Grundvold, hvorpaa vi Alle bygge, det er dens Arbejde, vi fortsætte. Enhver Slægt er tilbøjelig til at mene, at de Opgaver, hvis Løsning den arbejder paa, ere Samfundets som den Enkeltes eneste Livsopgave. Troen herpaa kan ganske vist lægge Kraft i Arbejdet, men den kan ogsaa fremkalde en stor Overvurdering af dette, og det kan let ske, at naar vi ligge i vor Grav, vil Eftertiden finde, at det kun er en tynd og tarvelig Aarsring, som vor Travlhed har afsat paa det Menneskehedens Træ, der voxer fra Slægt til Slægt.

Saaledes er det tildels gaaet med den Slægt, der levede i Rationalismens Tid, som man med Rette har kaldt Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede; men der er ved Siden af store Forskjelle en ikke ringe Lighed mellem den Tid og vor egen; Historien

synes at have en Tilbøjelighed til at dele sine Kapitler efter Aarhundreder. Jeg skal her blot nævne, at medens det var ved den franske Revolution og dens Eftervirkninger, at den 3die Stand vandt den Plads i Samfundet, som den siden har hævdet, er det nu øjensynligt, at den 4de Stand er ved at arbejde sig op, Men der er ogsaa en dybere Lighed. Der er jo talt meget om vor Tids Realisme, hvorved forstaaes, at man vil se paa Tingene i Verden som de ere, ikke som man finder, de burde være. Der er tidt kastet et Slør over Virkeligheden ved at forskjønne og besmykke den, og det vil man nu sønderrive. — I sin Almindelighed er denne Bestræbelse jo god og priselig; men der er den Fare ved den, at Menneskene saa ikke ville erkjende anden Virkelighed end den, som Øjnene se og Hænderne kunne tage og føle paa. Realismen nærer Mistanke mod alle Systemer, alle Forsøg paa at samle og ordne de enkelte Erfaringer. Man spørger bestandig: hvad kan det nytte? hvad Betydning har det til at gjøre Livet lettere og lysere? Og hvor man ikke kan se denne Betydning, har man ingen Brug for Lærdommen. Der er Mange i vor Tid, der paa den Maade ere komne bort fra Troen paa alt Evigt og Uendeligt. Ogsaa indenfor Kirken gjør Realismen sig gjældende, f. Ex. naar Mange ere saa vrede paa Alt, hvad de kalde dogmatisk Kristendom; det er, som om de ikke følte Trang til, saavidt som vi formaa, at forstaa det, hvorpaa de tro.

Men en saadan realistisk Strømning gjorde sig gjældende med endnu større Kraft for 100 Aar siden. Man havde da saa at sige forsøgt at afklæde Kristendommen dens himmelske Klædebon, i den Tro, at den da skulde blive frugtbarere for Menneskers Liv og Hjerter. Men da det saa var lykkedes at skalle alt det Overnaturlige af som Billeder, det oplyste Aarhundrede ikke længer havde Brug for, viste det sig, at der kun stod nogle tørre og tarvelige Læresætninger tilbage, af hvilke man ovenikjøbet kunde finde de fleste andetsteds hos hedenske Vismænd, og som man

ligesaa godt kunde lade gaa samme Vej som det Øvrige. Det var der ogsaa Mange, der gjorde, Verden var for dem kun denne Verden og Livet kun dette Liv. Selvfølgeligt var det kun et Mindretal, der saaledes sank ned i ligefrem Gudløshed og Materialisme; den religiøse Trang ligger for dybt til, at den kan slukkes hos et Folk eller hos dettes Flertal. Men blot det, at Irreligiøsiteten traadte frem, som den gjorde, naturligvis med sin uadskillelige Følgesvend, Immoraliteten, var nok til at fremkalde en Reaktion, og det er en af de Mænd, der indledte den, jeg nu vil prøve paa at skildre Dem.

Peter Outzen Boisen blev født 1762 i Landsbyen Emmerlev ved Højer i Slesvig. Faderen, Boie Outzen, var Bonde og Kniplingshandler. Han var ingen velhavende Mand, men han skal have anvendt en stor Del af hvad han ejede paa Sønnens Opdragelse. Denne kom i Huset hos en Præst, der, da han var 20 Aar gammel, sendte ham til Universitetet i Kiel. Da han var fattig, kunde han ikke, som andre Studenter ved tyske Universiteter plejede, besøge flere saadanne. Opholdet i Kiel har heller ikke paa nogen Maade givet ham et tysk Præg, hans hele Tænke- og Handlemaade var bestandig saa dansk som Nogens. Men i Kiel traf han en Lærer, der skulde faae stor Betydning for ham, nemlig Johan Andreas Cramer. Denne Mand var tysk født, men havde i 17 Aar været tysk Hofpræst og Professor i Kjøbenhavn, hvor han hørte til den Kreds, der samlede sig om det bernstorffske Hus. Som de andre Mænd, der hørte til denne, blev han ikke dansk ved sit lange Ophold i Kjøbenhavn; men han kom dog egentlig til at holde mere af Danmark end af Tyskland. Han var en begavet Prædikant, der med stor Alvor prædikede mod den Usædelighed, der i Christian VII's første Aar bredte sig i højere og lavere Kredse. »Hans Venner skjælvede for ham, han selv ikke«. Da Struensee ryddede op i Embedsstanden, fik Cramer sin Afsked; men da den danske Konge var bleven Herre over hele Holsten, ansattes han

som theologisk Professor og Prokansler ved Kiels Universitet. Hans Theologi naaede næppe dybere eller højere end hans Samtidiges, men han var en human Mand med mange Interesser og opfyldt af Iver efter at udbrede Oplysning i Folket og Tro paa, at dette skulde lykkes. Denne Mand blev nu den unge Boisens »Lærer, Raadgiver og anden Fader og tændte den virksomste Gavnelyst i hans Hjerte«. Da Boisen var 23 Aar gammel, tog han theologisk Embedsexamen med Udmærkelse, og samme Karakter fik han, da han Aaret efter tog Examen om i Kjøbenhavn for at kunne opnaa Ansættelse i Kongeriget.

En saadan var sikkert dengang allerede lovet ham af Grev C. D. Reventlow paa Christianssæde, der trængte til en Medhjælper ved den Reform af Skolevæsenet, han agtede at gjennemføre paa sine Godser, thi næppe var Boisen fyldt 25 Aar, før han 1787 ansattes som Sognepræst i Vesterborg og Birket, hvor han skulde blive 44 Aar indtil sin Død. Det fulgte af sig selv, at naar en ung Præst dengang var gjennemtrængt af »virksom Gavnelyst«, maatte det være Skolevæsenet, han kastede sig over. Det var de store Landboreformers Tid, og de Mænd, der satte dem i Værk, vare opfyldte af Haab om derved at berede Folket en bedre Fremtid. Men dette Haab byggedes ikke blot paa, at der skulde blive større Velstand og bedre Livsvilkaar for Bønderne; men naar Stavnsbaandet var løst, Gaardene udskiftede, Hoveriet begrænset osv., vilde dog den rette Virkning deraf ikke indtræde, naar Almuen ikke blev mere oplyst. For at dette kunde ske, bragtes der store Offre, Godsejerne byggede Skoler og lønnede Lærere, og Præsterne offrede Tid og Kræfter i Skolevæsenets Tjeneste. »Oplysning er«, siger Boisen, »velordnet det eneste Middel, hvorved Almuevel for Fremtiden kan sikkres«. Reventlow ombyggede nu Skolerne paa sine Godser og ordnede Underviisningen efter det Forbillede, en mecklenborgsk Godsejer, v. Rochow, havde givet, og Boisen var herved hans tro Medarbejder.

Men Hovedopgaven var at skaffe dygtige Lærere. Fra alle Oplysningens Venner havde der længe lydt de sørgeligste Klager over Almueskolens Lærere; det var fordums Tjenere, fordrukne Studenter og andre daarlige Subjekter, der toge til Takke med de højst tarvelige Vilkaar, der bødes en Landsbyskolelærer, der som Regel ikke havde Mere at leve af end de 24 Rdl., som Frederik IV. havde fastsat som Løn for Lærerne paa Ryttergodset, samt den Græsningsret, der tilkom ham paa Bymarken. Da den store Kommission til Skolevæsenets Forbedring nedsattes, var det derfor dens første Bestræbelse at oprette en Uddannelsesanstalt for Lærere, Seminariet paa Blaagaard ved Kjøbenhavn, der havde begyndt sin Virksomhed 1791. Tre Aar efter oprettedes Seminariet paa Brahetrolleborg. Men disse Anstalter, især den første, led af mange af de Fejl, som let komme til at hæfte ved et første Forsøg. De Mænd, der kom til at lede det, havde overdrevne Forestillinger om, hvad der kunde læres uvidende Bønderkarle i Løbet af 3 Aar. Seminaristerne fik store Tanker om sig selv som dem, der skulde løse Tidens største Opgave, og naar de kom ud i Embederne, saae de ned paa Præsterne som Repræsentanter for forældede Anskuelser. Dertil kom, at Seminariet var stærkt smittet af Tidens Irreligiøsitet, og der førtes almindelig Klage over, at de Lærere, der udgik fra det, bragte denne ud i Befolkningen.

Mange af Skolesagens varmeste Venner vare derfor komne til det Resultat, at man maatte slaa ind paa en anden Vej. Reventlow udtalte, at det vel havde været ønskeligt, at Skolelærerne kunde faae en saadan Uddannelse, at de kunde følge Tiderne som fornuftige Mænd, der forstode at prøve Alt og vælge det Bedste; men den korte Undervisningstid gjorde, at man maatte nøjes med at lære dem at begribe det, som læstes, og at give Bønderbørn fornuftige Begreber om det, som er nødvendigt; men man bør ikke opmuntre Seminarister til at gaa frem med Tiden, af Frygt for at de uden Vejledning let kunne vildfare.

Meningen af disse Ord er, at det skulde opgives at meddele Lærerne almindelig og selvstændig Dannelse; de skulde nøjes med at tilegne sig de Kundskaber og Færdigheder, de skulde undervise i. Boisen selv taler om, at det havde været en stor Fejl, at man havde forsømt Bibelen ved Seminarieundervisningen og maaske derved skabt de ræsonnerende Skolelærere.

Det var disse Fejl, der nu skulde rettes ved det Seminarium, der 1802 begyndtes i Vesterborg Præstegaard og som blev Forbilledet for de andre saakaldte Præstegaardsseminarier. Boisen vilde opdrage Lærerne til at blive »fornuftige Bønder blandt Bønder«. Ellers vilde man kun opnaa at gjøre dem misfornøjede med de Kaar, der ventede dem, naar de skulde leve af c. 100 Rdl. aarlig. Seminaristerne skulde være af Bondestand, de skulde bo hos Byens Bønder, og i Høsten skulde de have fri, for at kunne deltage i Arbejdet. Hele Anlæget var saa tarveligt, at Seminariets aarlige Udgift kun var 610 Rdl.; et lille Statstilskud gav Boisen Afkald paa 1808 til Fordel for Blaagaards Seminarium, der var blevet omtrent opløst ved Kjøbenhavns Belejring. Da Undervisningen skulde vare 3 Aar, indrettedes der 3 Skolestuer i Præstegaarden; men de to af disse sloges senere sammen, og i dem undervistes alle tre Klasser samlede. Naar de Ældre undervistes, lyttede de Yngre efter, medens de Første beskjæftigedes paa anden Maade, naar Lærerne henvendte sig til de Yngre. — En af de Mænd, som her havde faaet sin Uddannelse, Rasmus Sørensen, der senere blev Skolelærer i Venslev paa Sjælland, har skildret denne Undervisning: Boisen holdt hver Dag mundtlige, livlige, frie Religionsforedrag. Tilhørerne noterede, og Dagen efter udarbejdede de det skriftligt. Boisen var, siger Sørensen, som alle filantropiske Pædagoger, hos hvem Hjertet og Følelsen udgjorde de 9/10 og Forstanden og Kritiken kun 1/10 af den store Undervisningsvirksomhed, aldeles ikke Systematiker. Der var ligesaa lidt nogen dyb Grundighed som nogen stor Orden i hans Undervisning;

men han vidste at vække Seminaristerne til selvvirksom Opfattelse og livlig Gjengivelse af det Meddelte, og det var det, der trængtes til. De dygtigere af dem læste kun lidt i Bøgerne, men tilegnede sig Lærernes levende Foredrag. — Der er vel næppe Nogen, der ved at høre denne Beskrivelse ikke kommer til at tænke paa vore Dages Højskoleundervisning. — Boisen forstod ogsaa, hvilken Betydning det havde at fremkalde Selvvirksomhed hos Eleverne. Der var, siger Sørensen, stor Hjælpsomhed, Filantropi og Pædagogik mellem Seminaristerne. Det overlodes til dem selv at overholde den daglige Orden; Overtrædelser af denne straffedes med Bøder, som de selv dikterede. Større Uregelmæssigheder vidste Boisen med stor Kjærlighed at rette. »Han gik om mellem os som en Fader mellem sine Børn«, sagde en af de faa Seminarister fra Vesterborg, som jeg har talt med. — At han havde slaaet ind paa den rette Vej, viste sig ved, at Seminariet, der var begyndt med 15 Elever, faa Aar efter havde 30.

Det var ikke vanskeligt at se, at hele Boisens Undervisningsmethode var noget Nyt og i mange Maader forskjelligt fra, hvad man hidtil havde kjendt. Derimod er det ikke saa let at forstaa, at den Religionsundervisning, der meddeltes, var væsentlig forskjellig fra den hidtilværende, og dog var Boisen sig med Rette bevidst, at der ogsaa her var et Fremskridt. — Den skulde grundes paa Biblen og ske efter Balles Lærebog. I en Plan til en Instrux, han indsendte til Kancelliet, stod der: »Uden at forbigaa Fornuften udledes Religionens Lærdom helst af Biblen. Læreren bør ingenlunde tro sig berettiget til at forbigaa nogle af Kirkens Lærdomme. Han bør vogte sig for at opvække Tvivl i Seminaristernes Sjæle og øve dem i Ydmyghed og Beskedenhed«. Dette havde saa kjendeligt Adresse til Blaagaards Seminarium, at det blev udstrøget af den approberede Instrux. Den store Skolekommission saae i Begyndelsen med endel Uvillie paa Vesterborg Seminarium, der jo unægtelig ogsaa stod i bestemt Modsætning

til dens eget. — Naar vi nu ville se, hvorledes de nævnte Grundsætninger udførtes, da kan vi bedst se det af en lille Bog, Praktisk Religionsundervisning, som Boisen skrev til Vejledning for Lærerne. Jeg skal nævne Overskrifterne over dens Kapitler: Efter en Indledning om Naturen og Biblen: 1. Gud har skabt Alting. 2. Guds Egenskaber. 3. Opholdelsen. 4. Forsynet. 5. Gud har ved en ypperlig Lærer, som kaldes Jesus, forkyndt for Menneskene, hvorledes de skulde tænke og handle for at vorde lyksalige (dette Afsnit indeholder Pligterne og ender med Pligterne mod Dyrene). 6. Mennesket er ikke saa dydigt, som det burde være. 7. Vi bør forbedre os. 8. Hjælpemidler til Dyd (af hvilke Oplysning er det vigtigste). — Mere er der ikke, og vi kunne let blive enige om, at dette kun er et tarveligt Uddrag af den kristelige Lære. — Der kunde ogsaa let anføres mange Vidnesbyrd om, hvor langt det var fra, at Boisen stod paa Kirkelærens Grund, f. Ex. naar han kalder det en Overtro, at Daaben er fornøden til Salighed. Men ikkedestomindre betegner han et Fremskridt paa den Vej, hvor Andre snart skulde gaa videre. Trods Alt, hvad der manglede, havde han en levende Tro paa den Gud, der altid er tilstede i Menneskets Liv, og for hvis Ansigt det lever. Hans Bestræbelse gik ud paa at vække Fromhed i Hjerterne, og den havde sin store Betydning paa en Tid, da saamange af dem, der førte Ordet, havde løsrevet Kristendommens Lærdomme fra ham, der havde givet dem.

Boisens Virksomhed blev meget paaskjønnet. I Aaret 1805 lod Kongen ham tilbyde at blive Biskop i Aggershus Stift. Men han kunde ikke overtale sig til at forlade sine Seminarister og afslog derfor Tilbudet. Men samme Aar blev Lolland-Falsters Bispestol ledig, og denne modtog han. Han vedblev dog tillige at være Præst i Vesterborg. Det var dog bestandig Skolevæsenet, der var Hovedsagen for ham. Han var en flittig Visitator; men naar Visitatsen ikke faldt paa en Søndag, holdtes der ingen Gudstjeneste, men han besøgte kun Skolerne. I disse fandt han, alt som

Aarene gik, flere og flere af sine egne Seminarister som Lærere, og med disse stod han bestandig i Forbindelse, de kunde være visse paa at finde en Raadgiver og Hjælper hos ham, naar de trængte dertil. Han vaagede over, at der fra Kirkens Side ydedes Skolen al mulig Hjælp, stundom ved mislige Midler, naar f. Ex. Præsterne ved Kirkekatekisationer skulde øve de Unge i at læse i Bog, saa at dette kunde blive en gudstjenstlig Handling; ligeledes skulde de vaage over, at Konfirmanderne kunne læse. Mit Hjerte bløder, siger Biskoppen, naar jeg træffer en Konfirmand, der ikke kan læse.

I Aaret 1806 var den store Skolekommission bleven færdig med Skoleloven, der paa nogle enkelte Punkter nær var affattet ganske som den 8 Aar senere udkom som Lov. Den fremkom nu som et foreløbigt Reglement, der skulde prøves i Sjællands Stift; men Boisen og Fyens Biskop, Plum, fik Tilladelse til ogsaa at bringe Reglementet i Anvendelse i deres Stifter, hvad der fik stor Betydning, da Omstændighederne i Aarene 1806—14 vare langt gunstigere, end de siden blev. Boisen var utrættelig med at faae affattet Skoleplaner, bygget nye Skoler og tilvejebringe bedre Lønninger for Lærerne. Han havde den største Støtte i Grev Reventlow; men ogsaa hos mange Andre, Godsejere saavel som Præster, formaaede han at fremkalde den »virksomme Gavnelyst«, der boede i ham selv.

Men denne kunde ogsaa lokke ham til at vove sig ind paa Omraader, hvor han ikke var hjemme. Det ansaaes i lang Tid for at være en af de kirkelige Reformer, der fremfor Alt maatte fremmes, at tilvejebringe en ny Alterbog. Naar de gamle Kirkebønner eller andre Formularer løde i Kirken, var jo Grundtonen bestandig: Synd og Naade; men netop derom prædikedes der kun lidt, og skete det, toges Ordene paa en anden Maade, end Fædrene havde gjort. Det var derfor intet Under, at Mange ønskede at tilvejebringe en Alterbog, der bedre stemte med Tidens Prædiken. Ogsaa Boisen følte sig kaldet til at forsøge

sine Kræfter i den Retning og indsendte 1806 til Kancelliet en »Plan til Forbedring af den offentlige Gudstjeneste«. Om denne kan det siges i al Korthed, at den var aldeles mislykket. Formularer, der virkelig skulle kunne lyde Søndag efter Søndag og Aar efter Aar, maa være i den knappeste og korteste Stil, de skulle være som mejslede i Sten; men Intet laa fjernere for Boisen, hos ham er der fuldt op af Gjentagelser og Modsigelser. Gudstjenesten skal kun gaa ud paa at røre Hjerterne, og dette opnaaes ved bevægelig Snak om Kjærlighed mellem Forældre og Børn, Lærere og Elever, om Taalmodighed i Sygdom og under Næringssorg og om Udødeligheden; den er »den Engel, som styrker Manden i Kamp mod Døden, og som breder ud over Gravens mørke Bolig et venligt Lys«. Boisens Forslag til en Alterbog fandt dog en venlig Modtagelse i Kancelliet, og den gamle Biskop Balle udtalte sig for det; men selv hans gamle Ven, Stiftsprovst H. G. Clausen, hvis Anskuelser ellers i Meget stemte overens med Boisens, udtalte sig imod Indførelsen af en saadan Lithurgi. Det skal ogsaa bemærkes, at begge de Mænd, hvem Fremtiden tilhørte, Grundtvig og Mynster, udtalte sig imod den. Bedre lykkedes en Andagtsbog, Boisen udgav 1820. Den bærer et tiltalende Præg af hans ejendommelige Hjertelighed og Menneskekjærlighed, hvorfor den ogsaa opnaaede mange Oplag. Det er aabenbart, at han her trøster Andre med den Trøst, hvormed han selv er bleven trøstet.

Han skulde, som det vel falder i de Flestes Lod, der naa Alderdommen, opleve, at den nye Slægt fældede en haard Dom over Meget af den foregaaendes Virksomhed. Tungest faldt det ham sikkert, at Interessen for Skolevæsenet kølnedes. Da de trange Tider kom, omtrent fra Aaret 1818, viste det sig, at de Udgifter, det forbedrede Skolevæsen krævede, hvilede tungt paa Mange, baade paa Godsejerne, Præsterne og Beboerne. Disse Sidste havde aldrig brudt sig synderligt om Reformen; den skyldtes

Regeringen, Godsejerne og Gejstligheden. Nu kom Klagerne frem rundtomkring, og Kongen var meget tilbøjelig til at lytte til dem, der talte om at holde op med Skolernes Forbedring, indskrænke Seminarierne m. M. Da opkom der netop et System, som tilbød stor Lettelse i Udgifterne, medens det lovede at udrette det Samme som tidligere, nemlig den indbyrdes Underviisning. Den kan i al Korthed betegnes som en Methode, der skulde kunne arbejde selv; af Læreren krævedes ikke Andet, end at han kjendte Maskineriet og kunde sætte det igang. Tilmed kunde den samme Lærer ved Hjælp af dette undervise et næsten ubegrænset Antal Børn. Methoden hjembragtes fra Frankrig af Kongens Adjutant, Kaptajn Abrahamson, hvem det lykkedes at gjøre sin Herre meget opsat paa at faae den indført heri Landet. I den Kommission; der i den Anledning nedsattes, havde Biskopperne Münter og Boisen vel Sæde, men de maatte høre mange »uartige Ord« af Abrahamson, der baade dengang og senere gik frem med stor Hensynsløshed, thi de gamle Pædagoger kunde paa ingen Maade gaa ind paa, at en saadan Mekanisme skulde afløse Elevernes Paavirkning ved Lærerne. Det skyldtes dog maaske dem, at Methoden kun maatte anvendes i den yngste Klasse, og at det ikke paabødes, men kun tillodes at indføre den. Seminarierne maatte imidlertid lære Seminaristerne at benytte den og finde sig i at inspiceres af Abrahamsons Haandlanger, Kammerraad Wille. Paa Vesterborg gik dette dog fredeligt af, uagtet Grev Reventløw mødte og erklærede, at hans Skoler vare de bedste i Landet, og i dem skulde den indbyrdes Undervisning aldrig blive indført. Men for Boisen var det en Sorg at skulle medvirke til, hvad han med Rette betragtede som en Tilbagegang for Skolevæsenet.

Ogsaa i religiøs Henseende skulde Boisen opleve en stor Forandring af Anskuelserne. Han som mange Andre af hans Samtidige kunde vel her følge et Stykke med, han maaske længere end de Fleste, netop fordi hans dogmatiske

Anskuelser vare saa løse. Men der var dog eet Punkt, som de gamle Rationalister havde ondt ved at komme over. Han mærkede det maaske mest i sin Familie. Han var to Gange gift, først med sin Formands Enke, Anna Viinholdt, f. Hansen, der var meget ældre end han, og efter hendes Død 1798 med Anna Nannestad. Af hans mange Børn bleve 6 Præster, og de fik Alle et anset Navn. Men ingen af dem delte Faderens theologiske Anskuelser. Da Frits, der siden blev Præst i Stege, var bleven theologisk Kandidat, blev Biskoppen spurgt, om han ligesom to ældre Brødre skulde rejse udenlands; men Faderen svarede: »Nej, det er nok, at jeg har faaet to brave Sønner fordærvede ved de tyske Universiteter«. Opvækkelsen havde dengang ofte en pietistisk Karakter, der kun daarligt harmonerede med det gammeldags gjæstfrie Præstegaardsliv i Vesterborg, hvor især paa Biskoppens Fødselsdag, den 16de November, Slægt og Venner forsamledes fra Nær og Fjern, og hvor Ungdommen morede sig med at danse og spille Komedie.

Men i sit Stift vedblev Biskoppen at nyde den største Agtelse og Kjærlighed til det Sidste. Han havde en egen Gave til at kunne sige Ord, som, i sig selv simple og enfoldige, dog sloge ned og bleve bevarede af dem, de vare henvendte til, vel netop fordi de kom fra Hjertet. En Mand, som siden med Rette nød stor Anseelse paa Lolland, har fortalt, hvorledes han som halvvoxen Dreng i et forfærdeligt Uvejr med Torden og Skybrud red til sit Hjem og maatte ty ind i Bispegaarden. Biskoppen sagde da til ham: »Du er en flink Dreng, Vorherre har holdt sin Haand over Dig, han vil gjøre det fremdeles«. Det var som gammel Mand, Meddeleren fortalte dette; men det er klart, at disse Ord have havt stor Betydning for ham Livet igjennem som en god Mands Velsignelse.

Biskop Boisen døde den 10de Maj 1831.

Han har havt stor Betydning for sit Stift; det er vist nok, at vilde Nogen nu oprette et Seminarium som det i Vesterborg eller bestyre et Bispeembede, som Boisen bestyrede det,

vilde vi Alle være enige om at misbillige det; men dermed er Sagen ikke afgjort. Spørgsmaalet er, om han ikke netop i mange Maader har ydet det, som hans Tid trængte til og kunde modtage. Det er let nok at raabe: Rationalist! og saa dermed være færdig. Men naar vi bygge paa det nye Jerusalem, ville vi mindes, at der kan bygges ikke blot med kostbare Stene, men ogsaa med Træ og Straa, og selv om dette fortæres af Ilden, kan det dog nok tjene til Ly for et Slægtled. Det, det kommer an paa, er, om det voxer eller det visner. Meget af det, den Tid satte højt, hører til det, der alt er visnet, men der var ogsaa Noget, der voxede, og som har hjulpet til at lægge de Stene, hvorpaa vi bygge videre. Det er ikke vanskeligt at se det i et Liv som P. O. Boisens.

Udførlige Referater af Foredragene læstes i de nærmeste Dage efter Mødet i Vejle Amts Folkeblad, Vejle Amts Avis og flere Blade, der havde sørget for at have Referenter tilstede.

Møde i Maribo.

To Gange tidligere, nemlig 1861 og 1874, har Selskabet for Danmarks Kirkehistorie holdt Møde i Maribo, og det er gode Minder, vi bevare fra disse Møder. Men da det er 23 Aar, siden det sidste Møde fandt Sted, var der næppe ret mange af den gamle Kreds tilbage, da vi den 31. August 1897 atter holdt Møde i den skjønne Maribo Kirke, der efter den sidste Restauration i saa høj Grad maa tiltale enhver, der har Øje for arkitektonisk Stilfuldhed og Skjønhed. Ved Sognepræstens, Hr. Simon Jensens, venlige Imødekommen af vore Ønsker var alt paa bedste Maade beredt for, at Mødet kunde faa et heldigt Forløb.

Efter en Sang indledte Dr. H. F. Rørdam Sammenkomsten med følgende Ord: »Naar vi holde vore Møder

rundt om i Landet, hvor kirkehistoriske Minder indbyde dertil, saa er det ikke blot vor Hensigt at fortælle en vis Sum af historiske Kjendsgjerninger, der knytte sig til det Sted eller den Landsdel, hvor vi samles, men i særlig Grad at antyde vor egen Opfattelse af de Begivenheder eller de Personligheder, paa hvilke vi henlede vore Tilhøreres Opmærksomhed, eller for hvem vi ønske at vække deres Deltagelse. Vi have altsaa, om jeg saa maa sige, først selv aandelig oplevet disse Begivenheder, inden vi føre dem frem for vore Tilhørere, og vi have i Aanden levet sammen med de Personligheder, om hvis Liv og Virksomhed vi fortælle. Paa den Maade haabe vi, at Tilhørerne skulle faa størst Udbytte af vore Foredrag, og at de gamle Tider for en Stund maa rykke dem saa nær, at de maa føle, at hvor forskjellige end Tidsforholdene ere, saa er der dog ogsaa i de længst henrundne Tider med Alvor arbejdet paa at berede Herren et velskikket Folk«.

I »Lolland-Falsters Stifts-Tidende« for 1. Sept. 1897 findes for øvrigt følgende Referat, der i al Korthed gjengiver Hovedtrækkene af Foredragene:

Det kirkehistoriske Møde i Maribo Stiftskirke

havde samlet en ret talrig Tilhørerkreds, der med spændt Opmærksomhed fulgte de ypperlige Foredrag.

Efter at Salmen »Dejlig er Jorden« var afsungen, indledede Dr. Rørdam Mødet, idet han fremhævede, at Meningen med de kirkehistoriske Møder var den: at henlede Tilhørernes Opmærksomhed paa de store, forbigangne Personligheder, dem, der havde ført Kirken frem i Udvikling. To Gange før — 1861 og 1874 — havde det kirkehistoriske Selskab holdt Møde i Maribo gamle Klosterkirke, hvor Mænd som Professor Høyen, Biskop Bindesbøll, Professor Hammerich, Rigsarkivar Jørgensen m. F. vare optraadte. Med Ønsket om et godt Udbytte ogsaa af dette Møde gav han Ordet til

Professor Fr. Nielsen: Det laa nær netop paa dette Sted at dvæle ved den hellige Birgitta, denne mærkelige Kvinde, der i sin Tid fremkaldte en mægtig Bevægelse her i Norden. De forskjellige Munkeordeners Dannelse har ikke alene Betydning ved at tilvejebringe Klostre af en ny Skikkelse, men ved at være en ny Form for en middelalderlig Opvækkelse.

Den hellige Birgitta er født 1303, og som Datter af en berømt Adelsmand i Upland i Sverig var hun af fornem Slægt, ja havde endog Kongeblod i sine Aarer. Efter Tidens Skik indgik hun allerede i sit 13de Aar Ægteskab med en 18aarig Adelsmand, og det blev et meget lykkeligt Ægteskab med aandelig Forstaaelse fra begge Sider. Mange Helgenlegender, der fortælle om en Mængde Syner, hun skal have havt, knytte sig til hendes Barndoms- og Ungdomsliv. Trofast stod hun ved sin Mands Side og var en Velgjørerinde for alle Trængende i det Landskab, han bestyrede. Hun dreves af en stærk Iver efter Oplysning og fordybede sig mere og mere i Granskning af den hellige Skrift, hvorved hun fik et alvorligt Syn paa hele Tilværelsen og Tidens Elendighed. Dreven af Erkjendelsen deraf optraadte hun da som en Slags Profetinde og revser Ugudeligheden allevegne, i sit Hjem, sin Omgangskreds, ja selv ved Hoffet og hos Kongen, den jammerlige Magnus Smek, hvem hun kalder »et kronet Asen med et Harehjerte«. Men nogen reformatorisk Skikkelse blev hun aldrig; hun holdt paa det Gamle, vilde kun reformere udenfra.

Efter at have foretaget flere Rejser til Helgengrave i Norge, Spanien og Frankrig hengav hun sig — især efter sin Mands Død — til den strængeste Askese og spægede og pinte sig selv under haarde Andagtsøvelser paa alle Maader for at blive Herre over sit hastige Sind og naa frem til fuldkommen Lydighed. For at bøde paa Tidens Ugudelighed blev det nu hendes Plan: at faae sin Tids Kvinder til at leve til Guds Ære — og derved førtes hun til Tanken om Stiftelsen af sin berømte Orden. I den

Anledning opholdt hun sig i Slutningen af sit Liv i Rom, og endelig 1370 stiftedes Ordenen. Birgitta døde 1373.

Efter Klosterreglerne skulde Birgittinerordenen virke sammen med Augustinermunkene. Til et Normal-Kloster hørte 13 Præster, 60 Nonner, 4 Diakoner og 8 Lægbrødre, ialt 85, hvilket Tal skulde minde om Herrens 13 Apostle og 72 Disciple. Birgittas Klosterbygninger skulde være tarvelige og simple, uden Bram og Pragt. Det var Aar 1413, at Erik af Pommern lovede at grunde et Kloster i Maribo som Aflægger af Moderklosteret i Vadstena, og førstnævnte Kloster blev opført ved Indsamling baade i Ind- og Udland.

Skjønt Ordenen havde sine Fjender, der underkastede Birgittas hele Virksomhed en skarp Kritik, udbredte Ordenen sig saavel her i Norden som til Frankrig og Spanien. Dog gik det med disse Klostre som med alle de andre: efter Begejstringsperioden kom en Forfaldsperiode, hvorunder mange Laster og megen Daarlighed trivedes indenfor de hellige Mure. Desuagtet maa man tilkjende Birgittas Klostersøstre den Ære, at de have udrettet et stort og mangesidigt Kulturarbejde til Gavn og Velsignelse ogsaa for vore nordiske Riger.

— — —

Derefter talte Dr. Rørdam:

Ingen religiøs Bevægelse herhjemme har — næstefter selve Kristendommens Indførelse — været af saa overordentlig Betydning som Reformationen. Taleren vilde se lidt nærmere paa de religiøse Forhold her paa Lolland i Reformationsperioden (det 16de Aarhundrede). Lolland var just ikke det Land, der var særlig med, men der kan dog i gammel Tid paavises flere kirkelige Foreninger, der have spillet en vis Rolle hernede, saaledes »Guds Legems Laug« i Sønderherred, stiftet 1388, »Degnenes Laug« i Fuglse Herred o. fl.. Der var Meget, som havde trykket og stadig trykkede Befolkningen paa Lolland, saaledes Vendernes Plyndringer i de hensvundne Dage, Øens Pant-

sættelse til Grev Johan under Christoffer den Andens Regering, hvilken gav Anledning, at mange tyske Adelsmænd fik Besiddelser paa Lolland og som det synes trak en Del tyske Præster med sig[1]), og endelig Lybeckernes ødelæggende Indfald under Kong Hans. Det var derfor ikke saa underligt, at Befolkningen var sløv og uoplyst, overtroisk og aandelig nedtrykt. Reformationens nye Ideer døjede derfor ogsaa med at slaa igjennem paa Øen, især i Maribo, hvor Klosterets Indflydelse dæmmede op for hver ny Bølge.

Der er ikke mange berømte Præstenavne at opvise blandt den lollandske Gejstlighed fra den Tid; men nogle har man dog. Saaledes har man den ypperlige Præstemand og Provst Jørgen Christiernsen i Østofte, der i sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede var utrættelig i at virke for god kirkelig Ordens Fremme. Endvidere Sognepræsten i Rødby, Rasmus Hansen Reravius (død der 1582), som var en flittig og dygtig kirkelig Skribent. Endelig har Lolland Æren af at tælle den berømte Niels Hemmingsen blandt sine Fostersønner fra den Tid. Født 1513 var han Søn af en fattig Bonde i Errindlev Sogn. Den opvakte Dreng kom i Latinskole og arbejdede sig ved stor Flid og glimrende Evner frem til at blive Professor ved Kjøbenhavns Universitet. Under sit Studieophold i Wittenberg sluttede han sig meget nøje til Melanchton. Ved sine mange epokegjørende Skrifter, der i mange Stykker grundlagde vor hele kirkelige Litteratur, og som bleve oversatte paa en Mængde europæiske Sprog, blev han vor Kirkes Ordfører, »Danmarks Lærefader«, og kastede Glans over sit Fædreland. Men lidt efter lidt fjernede Hemmingsen sig i sine religiøse Anskuelser fra den lutherske Opfattelse af Nadveren og nærmede sig den reformerte Opfattelse. Frederik den Andens Svoger, Kurfyrst August af Sachsen, beskyldte gjentagne Gange Hemmingsen for

[1]) Se Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 423.

Vranglære, og Sagen endte med, at vor berømte Kirkelærer — i europæisk Navnkundighed kun overgaaet af Biskop Martensen — blev afsat fra sit Professorat og henviist til at leve i Stilhed i Roeskilde, hvor han dog ikke var glemt, men modtog Besøg af Stormænd og Fyrster, som Kong Jakob af Skotland og Christian den Fjerde, ligesom han ogsaa stod i stadig skriftlig Forbindelse med Datidens store Theologer. Næsten blind og mæt af Dage døde han der i Aaret 1600, 87 Aar gammel.

— — —

Med Sangen »Udrundne er de gamle Dage« sluttede det højst lærerige og interessante Møde.

Saa vidt Referatet, der, skjønt meget kortfattet, dog kan give en Forestilling om de Emner, som Talerne i deres Foredrag behandlede.

Testamenter ved Begravelser.

Ved Sognepræst J. Nissen i Brørup.

Til ældre Tiders Begravelsesskikke og som en af de Ting, der, skønt paabudt i Ritualet, nu næsten helt er forsvunden, hørte Oplæsningen af det saakaldte Testament, Testimomium funerale, en kortere Levnetsskildring af den afdøde, der i Reglen var forfattet af Degnen, og som blev oplæst af Præsten fra Prædikestolen. Det hedder derom i Ritualet, at naar Præsten gaar paa Prædikestolen for at holde Ligprædiken, forsaavidt en saadan er begæret, »skal hand, førend hand træder til Textens Forklaring, strax efterat hand har deelt sin Prædiken, læse den Afdødis Liv og Levnet for Menigheden, saavit allermest fornøden eragtis, og hvis hand enten til Kirker, Skoler, Fattige eller andre dislige gudelige Brug noget haver skienket og testamenteret, skal det derudi indføris, og tillige for Menigheden forkyndis, Gud til Ære og andre til got Exempel«, og lidt senere, at naar der er flere Lig at begrave paa en Gang, som der skal prædikes over, da sker Prædiken paa en Gang over dem allesammen, »dog at enhvers Testamente oplæsis især efter enhvers Stand«.

At Degnenes Medvirken krævedes til Affattelsen af dette Testamente, er ikke omtalt; men det blev vist i det Hele det almindelige, at disse besørgede det. Jeg har liggende for mig en Samling af saadanne Testimonier fra

forrige Aarhundrede, der findes i Efterladenskaberne efter Sgnr. Peder Bang Søltoft, cand. theol., der var Sognedegn i Brørup og Lindknud fra 1746—96, og opbevares hos dennes Efterkommere her i Brørup. Nogle af dem, der ikke ere skrevne med Sgnr. Søltofts Haandskrift, ere først brugte andetsteds, navnlig, som det fremgaar af Indholdet, i Rødding og Skrave Kirker i Sønderjylland, et Par Mile herfra, og da senere benyttede i Brørup og Lindknud, ligesom hyppige Rettelser af Navne og Aarstal i Opskrifterne viser, at de har været flittig brugt ved forskellige Lejligheder. Det er vel ogsaa rimeligt, at Degnene kan have udlaant saadanne Opskrifter til hinanden og lært af hinanden, hvordan de skulde indrettes, saa at mange Udtryk og Vendinger i dem blive typiske for en stor Del af Arten. Da denne Side af Degnevirksomheden formentlig gærne kunde fortjene at fremdrages, og da Testimonierne, ogsaa hvad Indholdet angaar, i sig selv ikke synes mig at være uden Interesse, meddeles her en Prøve paa nogle af dem, holdte over Mennesker i forskellig Alder.

»Billigen ligner Gud vort Lif ved en Damp, som synes en liden Tiid, samt derpaa forsvinder; thi som Dampen oprinder af Jorden, vædsker hende og derpaa opstiger imod Himmelen, saa er det og med vort Levnet her udi Verden, der varer en føye Tiid, derefter paa Legemets Vegne visner og forsvinder, idet det bliver til Jord igien, som det er tagen af, naar Siælen derimod vender til Gud igien, som gav Hende, hvilket befindis, naar vi betæncke dend i Live fordum, men nu hos Gud i Døden salige Drenge-Barn, Sal. Nis Friderichsen af Eskelund: Da er hand fød i Eskelund d. 8 Martii af ærlige og xstelige Ægte-Forældre, Faderen er dend ærlige og velagte Danne-Mand Friderich Nissen, Moderen den ærlige og gudfrygtige Kone Anne Marie Christensdtr. Efterat disse kiære Forældre vare af Gud velsignede med denne liden Søn og vel vidste af Guds Ord,

at hvad som er føed af Kiød, det er Kiød og kand ikke see Guds Rige, have de tachnemmelig opoffret Herren Hannem udi dend hellige Daab; hvor hand formedelst Vandbadet i Ordet er efter dend medføde Synds Afvaskelse helliget og retfærdiggiort og ved vor Guds Aand bleven sin Frelseris forlovede og trogifne, hvis fuldkomne og hiemgivne Brud hand nu er bleven, indlemmet i Hans Meenighed, antagen til Guds Arving og Xsti Medarving til ævig Salighed; mens endog haft ald muelig Flid og Omhue for Hans Pleie og Varetægt. Men som intet Menneske noget Øyeblich er sicher og tryg for Døden, er at see udi denne Sal. Barns Sygdom og dødelig, dog Sal. Afgang og Skilsmisse fra denne Verden, da det har behaget vor Herre at paalægge Ham Korset ved Sygdom d. 1 Junii, og som Sygdommen alt meere og meere tiltog, Legemets Kræfter aftog og svæckedes, behagede det dend naadige Gud at giøre en Ende paa ald Hans Jammer og Elende ved en sagte og Sal. Død d. 7 Junii, som var sidstledene Onsdags Klochen 9 slet om Aftenen, efterat Hand hafde levet iblandt os 13 Ugger, som er dette Sal. Barns heele Alder«.

»Det er altiid got at være der, hvor der indtet andet er end got, og hvor det gode baade er oprigtig got og ikke fordærvis, bestandig got og ikke ophører, overflødig got og ikke sparsommelig uddeeles. Dette gode finde vi neppe paa Jorden, som er fuld af Ondskab. Verdens gode Ting ere meestendeels opsminkede og bedragelige, foranderlige og ustadige, sparsommelige og faae, eftersom enhver stræber og søger sin egen Lyche, Vinding og Fordeel, og faae sørger for nogen andens Velstand. De maa derfore billigen regnis blandt de vises Tale, der griber efter Kiærnen og slipper Skallene, der foragter Verdens glimrende, men bortflyvende gode, men holder fast ved det himmelske gode og vedvarende Liggendefæe, som Herren Selv har givet og uddeelt til sit Folk, Børn og Arvinger i sin Tiid. Hand,

som holder Love ævindelig, har lovet, at de, som høre ham til, skal være, hvor han er, see Hans Herlighed og nyde Hans Huuses gode. Til dette gode og Herrens Salighed at eje og nyde har dend alleene viise Gud nu ved en Salig Død og Bortførelse fra denne onde Verden hentaget og overført denne Salige Pige, Sal. Anne Marie Hansdtr. af Eskelund, om hvis hæderlige Oprindelse, xstelige Optugtelse, smærtelige Kors og Lidelse og derpaa følgende søde og Sal. Død vi kortelig vil mælde, som følger.

Anno 1766 ved Waldborrigs Dags Tiider er Hun barnefød i Hulvadschou af hæderlige og xstelige Ægte-Forældre. Hendes Fader var fordum dend ærlige og velagtbare Danne-Mand Hans Xstensen, som nu alt for nogen Tiid siden i Herren er hensovet, men Moderen er dend ærlige og gudfrygtige Kone Ingeborrig Knudsdtr., som sørgelig efterlever, saalænge det Herren behager. Der dend alviise Gud efter sit Raad og af sin uendelige Godhed hafde velsignet bemtᵉ Kiære Forældre med denne deris nu Sal. Datter, var det deris som retsindige Forældres første Omsorg at befordre Hende til dend hellige Daab, hvor Hun, der af Naturen var fød af syndig Sæd, blev helliget, renset og i sin Frelsere Xsto indlemmet, antaget til Guds Børns Rettighed og med dend hellig Aand som et levende Pant forvisset om det ævige Arvedeel og Salighed i det andet Lif; derpaa var og blev deris Omhyggelighed og henvendt til Hendes legemlige Velstand, hvorledes de kunde opfostre hende til Guds Ære, Hendis Velfærd og deris Fornøyelse, sparede ingen Umage med Hende, men iagttoge Hende tilig og sildig med Pleie og Tilsyn, hvilchet er det fornemmeste, Børnene behøve i saadan Alder. Til denne deris kiærlige Omhue lagde Gud sin rige Velsignelse til, saa de intet trættedes ved ald den Møye, de hafde med Hende, saasom Hun ej alleene voxte paa Legemet, men tog til i Vittighed, Forstand og Skiønsombed. Imidlertiid som det Træe er næst ved at blive beskadiget, som meest blomstrer, og en Urt er nærmest ved at fældes, naar den mest florerer,

saa er og Menniskene gierne nærmest ved Svaghed, naar de befinder sig meest stærke, saa og nærmest ved Døden, naar de synes længst fra dend, og saaledes tildrog det sig just med denne Salige unge Pige; thi da Hun nu var saa at sige som et ungt Træe, opfyldt med Grøde, og som en blomstrende Liliie i dend grønne Eng, blev hun hastig angreben af en tærende Sygdom, begaf sig derpaa hiem til Hendes kiære Forældre, efterat Hun hafde tiendt paa adskillige Stæder troligen og vel udi 4½ Aar, hvilchen Svaghed, ihvorvel der blef brugt de Raad derimod, som Forstanden tilsagde, og som var for Haanden, vilde ikke lade sig afviise eller curere, da hun blev alt meere svag og afmægtig, hvorfore Hendes kiære Forældre ej heller har forsømt at lade Hende indslutte i Meenighedens Forbøn, at Gud i Naade vilde forbarme sig over Hende. Hun lod sig derpaa betjene med det høyværdige Alteres Sacramente, hvorpaa hun henlaae i nogle Dage under Herrens Haand i Bøn og Guds Paakaldelse, indtil sidst afvigte 12 Julii, som var sidste Mandags om Eftermiddagen, da Gud kaldede Siælen ud af Legemet ind i Ævigheden, efterat Hun hafde levet paa Jorden 18 Aar og 2 Maaneder og 12 Dage, som er dend Salige Piges gandske Aar og Alder«.

»Efter lang udstanden Møye er det got, at der er en Hviile for saadan; et Menniske, naar det føedis til Verden, da føedis det til Møye og Uroe som Fuglen til Flugten, og vedvarer, saa længe Han har Dage og Aar i Livet. Det Eeneste derfor en sand Xsten har at trøste sig ved i sit onde i Verden er dend Hviile, hand har at forvente i Abrahams Skiød, hvilket hand her med Troens Arme rækker saa længe efter, indtil hand og virchelig faar det i Hænderne. Dette betænker en retsindig Xsten alletiider og derfor lader sig ej afskræche af Døden, men ønsker heller hver Dag med Paulo at afløsis og være med Christo, efterdi Hand udi Døden gaaer ud fra ald Møye og Elendighed og træder derpaa ind i det ævige Lifs Ære og Herlighed. Paa saadan

en Salig og xstelig Afskeed har vi Exempel udi dend i Live forhen, men nu i Døden hos Gud Salige Mand, Sal. Hans Pedersen af Gierndrup, hvis afsiælede Legeme vi nu nyelig har bestædiget til sit Sovekammer og Hvilestæd. Anno 1704 er Hand barneføed udi Gamst Bye og Sogn af ærlige og xstelige Ægte-Forældre, Hans Fader var fordum dend ærlige og velagte Dannemand Peder Hansen, Moderen dend ærlige og gudfrygtige Kone Elisabet Madsdtr., hvilche begge for en rum Tiid siden er indgangen i den lange Ævighed. Der nu disse kiære Forældre vare af Gud velsignede med denne deris liden Ægteskabsplandte, haver de strax efter xstelig Pligt draget tilbørlig Omhue for at lade Ham fremstille for Herren i den hellige Daabs Sacramente, hvor Hand blev indpodet i Vinstochen Xsto Jesu for at drage Saft og Kraft til et gudeligt Levnets Opvext og Fremdragelse, at Hand derved kunde blive et Retfærdigheds Træe og Herrens Plandtelse, opfyldte med Retfærdigheds Frugter, som skeer ved Jesum Xstum, Gud til Ære og Lov. Derpaa blev Hand i sine spæde Aar under sine kiære Forældris kiærlige og flittige Tilsyn opdraget, siden er Hand forbleven hiemme hos hans kiære Forældre og tiendt dem som en lydig Søn til en Alder af 18ten Aar, da Hand begav sig ud iblandt fremmede at tiene og tiendte paa adskillige Stæder troeligen og vel udi 22ve Aar, da Hand af Guds Forsyn, Hans Venners og Frenders Raad og Samtyche begav sig udi Ægteskab med ærlige og gudfrygtige — den Tiid da unge Pige — Anne Marie Lasdtr. af Luchasgrue i Weien Sogn. Med Hende har Hand levet udi Ægteskab 41 Aar, i samme Ægteskab har Gud velsignet dem med 9 Børn, 4re Sønner og 5 Døttre, af hvilche den Ene Søn og de 2de Døttre aldt i Herren ere hensovede, men de 3de Sønner og de 3de Døttre tilligemed deris dybtsørgende Moder sørgelig efterlever, saalænge det Herren behager. I hans Xstendom og Vandel her iblandt os er os indtet andet bevist end aldt xsteligt og skicheligt, og som en Syndere (har han) søgt Synderis Ven Jesum, hørt Guds Ord og

brugt Sacramentet til sin hungrige Siæls aandelige Mættelse. Med Sygdom har Hand en lang Tiid været behæftet, og enddog, som noch er bekiendt, Hans Korsis Byrde var tung, bar Hand dog med stille Sind det Gud behagede at paalægge Hannem, bad selv til Gud om Befrielse fra sit nagende onde ved en salig Død, eftersom det naturlige Lif kunde ikke synes at være Ham meere til Fordeel, og lod idelig lægge til sin Bøn dend forsamlede Meenigheds Bøn i Guds Huus og Kirchen, og efterat Gud saae, at Hand nu i Korsens Ovn var tilfulde luttret, forvarede hand Siælen, som var ædlere end det forgængelige Guld, i sin egen Giæmme, idet Hand ved en Sal. Død udløste hende af Legemets Fængsel sidstafvigte Xsti Himmelfartsdag Klochen 4re slet om Eftermiddagen, efterat dend der hafde boet udi 81 Aar, 7 Ugger og 5 Dage, som er dend Sal. Mands gandske Alder«.

»Vel trænger Døden sig ind til alle Mennesker, thi de syndede alle, dog med Forskiæl, thi den er for de ugudelige skabt til en Hæfn og overiiler mange, nogle som en Tyf, nogle som en Fiende, faldende ind til Dem som igiennem Vinduet, som der trues hos Jeremiam. Men for de gudfrygtige kand den billigen agtes, som dend og af Epicureerne daarligen skattes, for en Ven, naar dend som Brudgommen med kiærlig Advarsel ligesom bancher paa Døren, førend dend træder ind i Huuset; thi ihvorvel en ond Ting holdes værst, naar dend varer længe, saa er dog Døden derimod bæst til en Sal. Afskeeds Beredelse, naar dend kommer langsom og ligesom dagligen; mindre farlig, naar dend gifver som et Sejerværk et Varsel før Timeslaget, end naar dend som en Bøsse iche lader Fængeluen sees, førend med det samme det dødelige Skud høris; thi som Fiendens Forvarsel gifver Leilighed at bereede sig forsigtelig imod dens Komme, saa gifver Dødens Advarsel, Ex. dend lange Svaghed og Alderdom, en Viis dismeere Leilighed til at tage Saligen imod sin Himmelske Brudgoms ellers farlige

Komme. Men Sal. er dend, der da tænder sin Lampe i Tide, der vaager og hafver sine Klæder, saa hand iche skal vorde nøgen; og iblandt Saadanne vel advarede og saligen beredde anseer vi billigen dend i sin Tiid ærlige og gudfrygtige Kone — men nu hos Gud Salige — Sal. Engele Thomasdatter af Houborg, hvis Legeme vi nu har bestædiget til sit Sovekammer og Hvilested.

Om hvis ærlige Fødsel til Verden, xstelige Lefnet i Verden og Sal. Afskeed fra Verden her noget efter xsten Skich og Sædvane skal meldes. Anlangendes da Hendes ærlige Fødsel, samt xstelige Lefnet og Vandel udi Verden, da er Hun barnefød i Houborg Bye A° 1666 af ærlige og xstelige Ægte-Forældre, Faderen var dend ærlige og velagte Danne-Mand Thomas Jensen, Moderen dend ærlige og gudfrygtige Kone Mette Ebbesdatter af Houborg, hvilche begge for rum Tiid siden i Herren ere hensovede. Da nu disse xstelige Forældre med denne deris Ægteskabs Plandte og liden yndige Datter vare af Gud velsignede, hafver de ikke alleeneste strax ladet Hende komme frem for Herren formedelst dend hellige Daabes Sacramente, at Hun udi Frelseren Jesu Xsto maatte indlemmes for af et Vredes Barn at blifve et Naadens Kar, et Guds Barn og Arfving, samt Jesu Xsti Medarfving til det ævige Lif og Salighed, mens endog haft ald Omhue for Hendes Opfostrelse, Pleie og Varetægt. Er saa forblefven hiemme hos sine kiære Forældre og tiendt dem som en lydig Datter, indtil Hun var 19 Aar gammel; siden har Hun begifvet sig ud iblandt fremmede at tiene og tiendte troeligen og vel paa Silcheborg i Green Sogn 3 Aar, indtil Hun af Guds Forsiun, sine Forældres og Venners Raad og Samtyche begaf sig udi Ægteskab med dend ærlige og velagte — den Tiid da unge Karl — Jep Andersen af Louerup udi Giørding Sogn og levede tilsammen udi Ægteskab 40 Aar. I samme deris Ægteskab har Gud velsignet dem med 6 Børn, 3de Sønner og 3de Døttre, af hvilche dend ene Søn og dend ene Datter for lang Tiid siden i Herren ere hensovede, men de 2^de^

Sønner og de 2de Døttre sørgeligen efterlefver; siden sad Hun Enche i 25 Aar. Hvad Hendes Svaghed og Endeligt angaar, da var baade Alderdom og Svaghed Aarsag til Hendes Død, og som Sygdommen aldt meere og meere tiltog og Legemets Kræfter aftog og svæchedes, har Hendes efterladte Søn ej forsømt at lade giøre Forbøn for Hende her af dette hellige Stæd, at Gud i Naade vilde forbarme sig ofver Hende, som Hand ogsaa i Naade har hørt, idet at Hand bortkaldede Hende ...« (Slutningen fattes).

»Der er aldtiid got at boe, hvor indtet got savnes, hvor indtet ondt øves, hvor idel Glæde og Fryd uddeeles uden nogen Sorgs Beblandelse, hvor alle Ting ere bestandige og ingen Omvexling underkast, hvor alle Ting ere trygge og ingen Fiende kan indtrænge, hvor Lifvet er fri fra Døden og haver ingen Død at ræddes for. Slig Boelig er paa Jorden ikke at finde, om Mand end vilde søge til Verdens yderste Kanter, men erlanges først og alleeneste af Guds Folk og Børn, naar deris jordiske Tabernackel blifver nedbrudt, og de blifver ophendtet i det høje, hvor de lystige Værelser ere, som ere bereedte uden Hænder. Til denne høje og hellige Glæde i disse Himmel-Boeliger er nu ved en Sal. Død hiemhendtet denne voris Medbroder og Xsten, Sal. Hans Christensen af Hulvadschou, om hvis hæderlige Fødsel og Indkomst i Verden, xstelige og skichelige Vandel og Fremgang udi Verden, samt Sal. Endeligt og Bortgang af Verden, vi kortelig vilde melde som følger«. (Derefter følger biografiske Oplysninger i Lighed med de foregaaende. Manden var født 1727 og døde 1767 efter næppe 4 Aars Ægteskab).

»Dend prises altiid lykkelig, som bliver i Verden vel forseet, kommer til got Brød og Biæring, i god Slægt og Familie, saa dend eene æres ved dend anden, dend eenes

Lykke og Velstand forfremmes ved dend anden; dette er det Maal, efter hvilket mange løber, en Velsignelse, som mange sig af Gud udbeder, og naar det erlanges, kand oplyste Christne vel kiende, at det er en Naade af Gud og takker ham hiertelig derfor. Men ihvorvel nogen end naaer sin Lykke paa Jorden, i hvor got Gud skikker alting, at intet got savnes, men alting gaaer efter Ønske, saa er denne Herlighed, denne Glæde og Velstand dog ej bestandig og kand lidet opveje og lignes med dend uskatterlige og himmelsøde Salighed, som Gud meddeeler sine Børn, naar hand ved Siæls og Legems Skilsmisse fører dem til Guds Ansigts Beskuelse paa Siælens Vegne og til sød Roe og Hvile i Graven paa Legemets Vegne. Begge disse Lyksaligheder har nu vores Sal. afdøde Medsøster Sal. Kirsten Magrethe Jochums af Langetved prøvet; Gud førde hende til god Velstand i Verden formedelst et ønskelig Ægteskab, men til langt højere Velstand i Himmelen formedelst en Sal. Død; om hendes hæderlige Herkomst, christsømmelige Liv og Sal. Død vil vi mælde kortelig, som følger«. (Derefter de biografiske Oplysninger. Hun var født i Kjøbenhoved, Skrave Sogn, 1740 og døde i samme Sogn 22 Aar gammel efter i sit Ægteskab at have født en Søn).

»Jo længere Tiid nogen haver været borte fra sit Hiem, jo meere iler og haster hand at see og komme igien til sit Hiem, helst om hand haver nogen daglig Fornøyelse i sit Huus formedelst kiærlig Omgang; thi det er da hands Glæde at finde alting i fornøyelig Velstand. Men i hvor got mand end har paa fremmede Steder, ja om mand end daglig kunde sidde ved Ahasveri Giæstebud og om Natten som Salomon sove paa Elfenbeens Sængested, saa findes mand dog bedre til Mode og haver større Magelighed med ringe Retter under sit eget Tag. Guds Børn ere i dette naturlige Liv som fremmede, deres rette Hiem er Himmelen; hvor meget got end Verden synes at have

at giøre dem til gode med, saa er deres Længsel og Attraa dog til Himlen og det høye, hvor de veed, at alting findes bereed og i fuldkommen Floor og Velstand efter deres Frelseres eget Løfte og Tilsagn. Deres Glæde skal da ej have Fare for Forandring, deres Rigdom ej omvexles til Armod, Omskiftelse findes ikke der fra Velstand til Væestand, Herlighed og bestandig Salighed betager og opfylder alting, enhver, som der har faaet Foden inden Dørren, maa vel udraabe: her er got at være. Denne bestandige Boligs Sted, dette Sal. Hiem har nu denne vores i Live Elskelige, i Døden Sal. Medsøster, den hæderlige, Gud- og Dydelskende Kone Sara Sal. Knud Matzens af Langetved efter langvarig Vandring og Levetid i Verden indtaget, om hvis Fødsel, Vandel og Død vi kortelig har at melde«. (Hun var født i Foraaret 1691 paa Boesgaard i Øslecloster[1]), hvor Faderen var Birkedommer, kom 18 Aar gammel i Condition paa den herskabelige Gaard Sønderschou i Folding Sogn, hvor hun var i 4 Aar, blev saa gift med Knud Matzen i Foldingbro, med hvem hun levede i Ægteskab 32 Aar. De to sidste Aar boede de i Langetved, Skrave Sogn, hvor hun døde efter 18 Aars Enkestand, 72 Aar gammel).

»Naar alting er frist, er Himlen best, mand liider aldrig saa vel af Bye, mand længes jo efter omsider egen Hiem og Lye, didhen stunder og stræber alle levende Creaturer, hver efter sin Art, Fuglene til deres Reeder, Dyrene til deres Huuler og Menneskene til deres Huuse og Boeliger. Det gaar med Siælen her i Verden som med Noæ Due, der kunde ej finde det Sted, hvor den kunde hvile sin Foed paa, førend den kom igien til Arken; i den gandske vide Verden finder Siælen ingen Hvile, førend dend kommer til Gud, som hende gav, da kommer dend først

[1]) Formodentlig Baadsgaard i Højslev Sogn under Ørslev Kloster.
H. F. R.

til sin rette Havn og Hvilestavn, at den kand boe i Freds-Huuse og Trygheds Boeliger og i megen stille Roe. Men førend Siælen didhen kommer, maae den først gaae igjennem Morbærdalen; thi som Herren gaaer for, maae Tieneren følge efter; burde det Christum ved Lidelser at indgaae til sin Herlighed, da bør det og os efter Guds Raadslutning ved megen Trængsel at indgaae til Guds og Jesu Christi Rige; thi længe i Verden at leve er længe i Uroe at svæve, jo snarere til Himmelen, jo snarere til Roelighed, der finder og faaer vi den rette Sabbaths Hvile, som er tilbage og til bedste for alle Guds Børn, hvor vi nu venter, vor Sal. Afdøde, der i Dag er bestediget til sit Hvilested, nu findes.

Hvad ellers er at melde om den i Livet Velædle og nu i Døden sal. Hr. Herman Bang, hans Christelig Fødsel og Indgang til Verden, Levnet og Omgang i Verden, samt sal. Død og Udgang af Verden, da er hand fød i Niim Præstegaard Aar 1706 den 19 December Kl. 3 slet Eftermiddag. Hans Fader var Velædle og Velærværdige Hr. Eric Bang, Sognepræst for Niim og Understed Meenigheder, Moderen var Velædle Kathrine Dorthea Fonderlit, fød Adel[1]). Der disse kiære og Christelige Forældre var af Gud velsignet med denne kiære Søn, vare de vel vidende, at den naturlige Fødsel uden den aandelige Igienfødelse herovenfra er ureen, [og] haver efter deres Christendomspligt strax ladet denne ønskelige Livs-Plante ved den hellige Daab i Viinstocken Christo Jesu indpode at drage Saft og Kraft til en gudelig Fremvext og bære Frugter til det evige Liv. Da Herrens Aand, som i Daabens Vande var bleven udøst paa ham, giorde ham duelig til den sunde og sande Lærdoms Sæd at imodtage, var det hans sal. Faders Forsæt at holde ham til Studeringer, og til den Ende, da hand var kommen til Aar og Alder, holdte hand Skolelærere i

---

[1]) Familien von der Lieth var i alt Fald ikke af dansk Adel.

H. F. R.

sit Huus for ham og hans andre Søskende; men da hans Fader i hans unge Aar ved Døden blev af Gud bortkaldet, kom hand fra Bogen og bortsendt til sin Morbroder i Norge, hvor hand lærte Apothecer Kunsten, reiste siden paa Holland og flere Steder til Aar 1738, da hand til det hellige Ægteskab var begiærende Velædle Jomfrue Hellene Mariæ Ermandinger, sal. Proust Ermandingers Datter, som med Forældres og Venners Raadføring blev samtykt, og blev deres Brøllup helligholdt i Kragelund Præstegaard samme Aar i Hæderlige og høyfornemme Venners og Slægters Nærværelse. Deres Christelige og kiærlige Ægteskab, der varede i 11 Aar, har Gud ladet den sal. Kone været som et Viintræe frugtbar og velsignet deres Ægteskab med 9 Børn, 3 Sønner og 6 Døttre, som alle ere af Gud bortkaldte undtagen 1 Datter, som sørgelig efterlever. Vor sal. afdøde boede først i Kragelund, derefter i Closterlund, hvor hans kiære Ægtefælle Aar 1749 blev af Gud bortkaldet fra det jordiske til det himmelske Rige, hvilken Skiæbne hand med Taalmodighed bar, og har i sin eenlig Stand siden Christeligen og Gudeligen opdraget sine Børn, indtil de blant Fremmede selv kunde erhværve sit Brød. Imidlertiid var hand i en Deel Aar Ud- og Strandrider, derpaa Forvalter paa Marsvinslund, siden boede hand i Colonien Christians Heede. Men da hand nu tilsidst var forladt af sine Børn og maatte søge Fremmedes Hiælp nu i sin Alderdom og Skrøbelighed, besluttede hand efter 37 Aars Enligstand at begive sig igien i Ægtestand, og da begiærde Dydelskende Jomfru Anna Cathrina Hørdum til sin Ægtefælle, hvilket med Forældres og Venners Villie blev samtykt, og blev deres Brøllup helligholdt i Bording Præstegaard udi Paarørende og Venners Nærværelse. Deres kiærlige Ægteskab, som varede 4 Aar mindre 3 Uger, har Gud velsignet med 1 Søn, der med Moderen sørgelig efterlever.

Hvad hans Levnets Forhold belanger, da har hand vist sig imod alle og enhver velvillig og tienstvillig, levet med

sine Hustruer Christelig og kiærlig, været omhyggelig for sine Børn, iøvrigt opført sig som en Christen sømmer. Hvad ellers den sal. Mands Svaghed samt Død og Bortgang her fra Verden belanger, da har hans Svaghed været her noksom bekiendt; samme har saaledes tiltaget, at hand næsten tre fierding Aar har været mestendeels sængeliggende; i hans Svaghed har hand ofte været det høyværdige Alterens Sacramente begiærende, i hvilket hand og efter foregaaende gudelig Beredelse er bleven deelagtiggiort, og for 1 Maaneds Tiid siden er ham sidste Gang samme Naademidler bleven meddeelt. Efter denne aandelige Vederqvægelse for sin Siæl overgav hand sig stedse bestandig i Troens Andagt, i Bøn og inderlig Samtale med Gud til Herrens behagelige og salige Forløsning og ved en kiærlig Afskeed med sin kiære Hustrue, der lod see en trofast Kiærlighed, Ære og stor Omhu og Tieneste, hun bar for Ham i hans langvarige Svaghed, hvorfore Gud skal være hendes rige Belønner; derefter leverede sin Siæl i sin Frelseres Haand og bekom en ævig Forløsning Natten imellem den 12 og 13 August Kl. ved 12 slet i en sagte og salig Søvn, efterat han havde boet her i Verden 83 Aar 7 Maaneder 3 Ugger og 3 Dage. Hand er nu afklæd Dødelighed og iklæd Udødelighed, hand er indgangen til Hvile, forsikret om en ærefuld Opstandelse. Gud unde os saa at leve, saa at lide, saa at stride, at vi maatte blive evig salige!

Præsten Nic. Jæger og hans Kamp imod Bøndernes „Sommer-Riden“ paa Møen.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Læseren af efterfølgende Blade vil formentlig faa et meget stærkt Indtryk af en alvorlig (pietistisk) Præsts energiske, man kunde næsten sige heltemodige Kamp for at hævde sit Standpunkt i Dommen over en gammel — uden Tvivl oprindelig hedensk — Folkeskik, der gjennem mange Aarhundreder, havde fortsat sit Liv iblandt Almuen, skjønt den i alt Fald i det lutherske Tidsrum jevnlig havde mødt skarp Modstand fra Kirkens Side.

Inden vi gaa over til Meddelelsen af de Aktstykker, som oplyse den møenske Præsts ihærdige Modstand mod Bøndernes Riden Sommer i By, skulle vi hidsætte, hvad vi ellers vide om ham.

Nicolaj Jæger var født 1697 i Hammel Sogn ved Frijsenborg, paa hvilket Gods hans Fader, Jørgen Ibsen Jæger, var Birkedommer og Inspektør. Moderen hed Christine Sofie v. Keyn. Den 30. Juni 1714 indskreves han ved Universitetet, privat dimitteret af Hr. Terkel Nissen, Præst i Ormslev og Kolt, og tog Aaret efter den filosofiske Baccalaurgrad, samt den 4. Juli 1718 theologisk Attestats med Non cont.[1]. Som Kandidat var han en Tid i Huset hos

---

[1]) Univ. Matrikel. Wiberg, Alm. dsk. Præstehistorie III, 188. Det i sidstnævnte Skrift angivne Fødselsaar maa rettes, da Jæger i en Indberetning af 28/10 1738 selv siger, at han da var 41 Aar gl.

Sjælands Biskop Christen Worm[1]), vistnok som Famulus eller Amanuensis, hvortil han synes at have egnet sig godt, da han baade skrev en god Haand og besad stor Lethed og Dygtighed i skriftlig Fremstilling. Desuden var han i Besiddelse af Evne til at skrive Vers, hvad han lagde for Dagen, da han i Anledning af Anna Sofia Reventlows Indtog som Dronning i Kjøbenhavn udgav et Skrift paa Vers med Titel:

> Poëtisk Relation om det prægtige Indtog, som Hendes Majestet voris Allernaadigste Dronning Anna Sophia — — giorde her til Hoved-Staden Kiøbenhavn den 16 Julii Ao: 1721. (24 Sider i 4°).

Toget udgik fra Frederiksberg Slot, og Forfatteren har af Selvsyn beskrevet det prægtige Optog. Emnet var ikke let at behandle paa Vers, og Forfatteren er da heller ikke altid lige heldig; men i det hele har han dog givet et anskueligt Billede af Stadsen og al den brogede Tummel og Støj, der ledsagede Indtoget. For ham selv har Skriftet, der ikke sparer paa Virak for den nye Dronning, vistnok været af den Virkning, at det snart efter skaffede ham Præstekald, idet han under 26. December 1721 beskikkedes til Sognepræst i Elmelunde paa Møen. Embedet har han da tiltraadt 1722, og samme Aar er han formodentlig indtraadt i Ægteskab med Cathrine Sofie Ørbech, der ved ham blev Moder til en stor Børneflok.

I det ovennævnte Skrift er der ikke den mindste Antydning af, at Nic. Jæger tilhørte den pietistiske Retning, tvertimod tyder Skriftet snarere paa det modsatte. Det er ikke Pietismens Sprog, naar Forfatteren præsenterer Læseren nogle af de Krigerskikkelser, der i Optoget gik foran Dronningen, i følgende Ord:

De Brigadierer først i Hue saa dierve mødte,
Lod Hesten træde for, som Ild af Skoen stødte,

---

[1]) Dette omtaler han selv i et Brev i det følgende.

Og havde Minde af den forrig Skick og Form,
Da hver stod Klippe-fast i Krigens vældig Storm.
Og dennem fuldte næst de friske Generaler,
Om hvis Forstand og Dyd mand allevegne taler,
Det dappre Løve-Mood hos dennem hver og en
Af Øyne gnistred ud som Ild af Flinte-steen.

Det vækker derfor vor Forundring senere i Jæger at finde en udpræget Repræsentant for Pietismen i den Skikkelse, som Retningen den Gang sædvanlig havde, da man ved skarp Anvendelse af de Midler, Statens Love tilbød, søgte at holde Folk under Kirkens Lydighed. Naar Omslaget er sket med Præsten i Elmelunde, vide vi ikke med Vished; men i alt Fald fra Aaret 1728 af finde vi hos ham den ubønhørlige Strænghed og Fordringsfuldhed, der i hin Tid var ejendommelig for mange af de Præster, der med Liv og Sjæl havde sluttet sig til den pietistiske Retning, men utvivlsomt ogsaa en tilsvarende Iver og Samvittighedsfuldhed i Embedsførelsen. Nic. Jæger minder i den Henseende ikke saa lidt om Thomas von Westen i dennes første Periode, som Præst i Veø og Midtpunkt i »Syvstjernen«[1]. Naar han (J.) ansaa noget for rigtigt, skulde det sættes igjennem, hvad det end kostede, og hvor mange Fjender han end derved skabte sig. Dette træder skarpt frem i en Sag, Jæger i det ovennævnte og følgende Aar havde med sin Degn — en Sag, der maaske ved en anden Lejlighed kan meddeles, da den i flere Henseender er mærkelig. Der var imidlertid den store Forskjel paa Th. v. Westens og N. Jægers Stilling, at medens den første i den nævnte Periode stod omgiven af en Kreds af ligesindede Præstevenner, saa stod Jæger alene paa Møen. Hans Provst, Mag. Jørgen Huulbech i Stege, var uden Tvivl en brav og duelig Mand af den gamle Skole[2], og oprindelig

[1]) Se min Biografi af Thomas von Westen i Skriftet »Throndhjem i Fortid og Nutid« (1897).

[2]) Se Dansk biografisk Lexikon VIII, 185. Museum, Tidsskr. for Historie og Geografi 1895 II, 35 ff.

har Provsten vistnok givet den unge og nidkjære Præst sit Bifald, men efterhaanden maatte han dog tage Afstand fra ham, da han ikke i nogen Maade vilde lade sig sige, men blev ved sit, skjønt han derved efterhaanden fik alle sine overordnede imod sig.

I følgende Brev fra Hr. Jæger til Stiftets Biskop have vi en foreløbig Prøve paa hans kirkelige Nidkjærhed, der dog i dette Tilfælde vel ikke gik videre, end at hans Foresatte kunde følge ham.

Deres Eminence!

Høy-Edle, Høyærværdige Hr. Biskop!

Høygunstige Herre!

Der er for noged siden kommen een Mand fra Præstøe til mit Sogn, nafnl: Johan Hageman, som tilforn har tient ved Krigen, uden Tvifl for Corporal, men har nu fested een Bonde-gaard i Elmelunde. Denne Mand hafde jeg meget at bestille med, førend dend Kongel. Forordning nu kom om Sabbathens Helligholdelse[1]), at hand intet ville gaae i Kirke.

Nu, siden Forordningen kom, gaar hand endelig i Kirken, men bruger dog saadane Ting, som i Forordningen icke egentlig røres om, men ere ellers til stor Forargelse for Meenigheden, nemblig:

Hand kommer icke i Kirke, førend Præsten er færdig at gaae paa Prædikestolen, og undertiden efter, da hand dog boer Kirken næst, og gaaer saa igien af Kirken, naar Præsten er gaaet af Prædickestolen.

Under Bønnerne af Prædickestolen staar hand enten op og seer sig omkring, eller og hand sætter sig, lænendes sig op til Bag-stycked af Stolen, og ligger dend eenė Arm ud med Ræcked og dend anden ud ofver Stole-døren, havende sine Øyne nu hid nu did, uden ald Gudsfrygt og Andagt.

Under Prædicken kaster hand Armene sammen, og sætter sig saa til at sove, og naar hand inted kand faae Roe for Got-folck, som væcker ham, at sidde saaledis, saa tar hand

[1]) Forordningen af 21. April 1730.

sin forede Hue og sætter for sin Pande mod Forstycked; der med sover hand frit til.

De andre Guds Børn i Meenigheden de blive tilstede, de fleeste, efter Tienesten, og de gamle lade sig smugt beqvemme icke allene at giøre Rede for, hvad de har hørt af Prædicken, hvilcked de og kunde ti ald Fornøyelse, men de blive end ydermere, til Catechisationen er til Ende med de unge. Men alt dette foragter hand og vil inted vide af nogen Underviisning at sige, da jeg dog fornemmer, at hand trænger meget hart dertil.

Eet ond Forligelsemaal har der fra Begyndelsen været imellum ham og hans Hustrue. Hand er mange Gange baade i Guds, hans eget og mit Huus bleven formaned og paamindt. Og nu forleden, jeg fornam, at nogen af Meenigheden støtte sig sær paa ham, og spurte mig ad, om hand var af vor Religion, skickede jeg Degnen til ham, at hand ville komme ned til mig, men jeg var siug og kunde icke komme til ham. Thi jeg meente endnu eengang at prøve det ved hemmelig Formaning. Men hand ville icke komme. Der paa 8tte Dage derefter beder jeg atter Degnen at tage een til sig og kalde ham til mig, og da hafde jeg og kaldet Medhielperne.

Han kom endelig efter et Par Timers Forløb eller meere. Men, der hand kom, ville hand hverken lade sig formane, underviise eller paaminde, vilde inted høre der af, og det lidet, hand fick at høre, svarte hand kort Ney til, at hand icke ville efterkomme. Referered sig til, hand hafde været Soldat, og den Berømmelse, hand hafde indlagt sig i Danmarck. Gick saa iiligst til Døren, og spurte, om hand kunde komme til Alters paa Søndag. Jeg svarede, om hand vilde omvende sig og love Bedring. Hand svarede, hand kunde inted blive anderledis, end hand var, og hand troede paa Een almægtig Gud, Jesum Christum og dend Hellig Aand. Far vel!

Om nogle af disse Ting hafver jeg tilskreved Hans Velærværdighed Prousten og faaet hans Resolution saa vidt. Men efterdi det continuerer og bliver værre, siunes jeg icke imod Loven at kunde undlade, at jeg jo her med underdanigst maa incommodere Deris Eminence, i underdanigst Vente at erholde

Deris Eminences høygiældende Resolution til min vedbørlig Efterrætning, Der jeg, for at Deris Eminence kunde være dis mere forsickred om Sagen, hafver i Dag haft begge Medhielpere med mig hos Prousten, at hand selv kunde høre deris Ord om alleting, undtagen det, som hemmelig passered imellum os, hvilcket de inted kunde vide af. Jeg forbliver med underdanigst Respect

Deris Eminences (osv.)
underdanige Tiener
Nicolay Jæger.

Hiertebierg d. 26 Septbr. 1730.

Paa Brevet, der bærer Udskrift til Biskop Christen Worm, findes følgende Paategning af Provsten:

Ligesom her ofven for af Hans Velærværdighed Hr. Jæger om dend uærbødige og forargelige Bonde Hageman er omskrefvet, saa hafver og Præstens Medhielpere i dag i min Overværelse tilstaaet; hvorfor jeg tillige med Hr. Jæger vilde ydmygst tilbede os Deres Højærværdigheds gode og gunstige Resolution, hvorved kunde itide raadis Bod paa dend Synderis Forargelse. Med Velsignelsers Tilynskning (osv.).

J. Huulbech.

I sit Segl fra en vis Periode førte Nic. Jæger nogle Emblemer med Overskrift: »Værer snilde som Slanger, eenfoldige som Duer«. Hertil kan bemærkes, at der i den Maade, hvorpaa Manden siden førte sit Forsvar, er ikke lidt, der vidner om Snildhed. Eenfold kan vel heller ikke frakjendes ham, for saa vidt han vilde eet. Fra vort Standpunkt kunne vi vel mene, at han ved en sagtmodigere Færd kunde have opnaaet en rigere Frugt af sin sikkert overordentlig flittige og nidkjære kirkelige Virksomhed, medens han nu stødte Folk fra sig og beredte sig selv mange bitre Timer; men derfor kunne vi dog ikke miskjende, at Eensidighed under givne Forhold kan have sin Betydning, ja vel endog sin Berettigelse.

Nu følge Aktstykkerne i den Sag, der giver Nic. Jægers Skikkelse en vis kirkehistorisk Mærkværdighed, idet den stiller en hel kirkelig Livsretning frem for vort Øje.

Deris Eminence!
Høy-ædle, Høy-ærværdige Hr. Biskop!
Min Høygunstige Patron!

Ved eet S[ct] Hans Landemodes Monitum 1707 er det befaled Prousterne at ofverlegge med Præsterne, hvorledis det meget forargelige Sommer-gilde og Spøgen kunde afskaffes, efterdi Loven dog pag. 875 art. 11 forbyder saadan lætfærdig Leegen alle-tiider. Hvilcked jeg og har holdt mig efterrætlig, at sligt nu i elleve Aar, Elmelunde Meenighed har været mig betroed, her har været afskaffed, indtil nu i Aar at trende Boemænd her i Sognet, nafnlige Jens Brant, Hans Møller og Anders Larsen, alle i Elmelunde Bye, har trængt igiennem og faaet Eendeel af Sognets Ungdom til sig, nogle af hver Bye, og igien begyndt dette forargelige Væsen næst afvigte Søndag dend 3die efter Hellig Trefoldigheds strax efter Prædicken, medens dend øfrige Ungdom endnu var i Kirken til Læsning.

Hvilcket jeg icke har kundet efterlade Deris Eminence allerydmygst at tilkiende-give formedelst de meget forargelige Omstændigheder, som her ved ere faldne.

1. Hafver bem[te] trende Mænd i Elmelunde Bye af andre Byer i Sognet sancket saa mange Unge, at de bleve ungefær 16 i Tallet, som til dette Verck lode sig ofvertale og forfare.

2. Een af bem[te] Mænd, nafnlig Hans Møller i Elmelunde, førend hand gick til dette Verck, gick hand først til Degnen og lod sig tegne til Alters til næste Søndag.

3. Saa mange af de Unge, som her til hafde laded sig forføre, gick strax ud af Kirken og vilde icke blive til Læsning og Underviisning, endskiønt de vare advarede.

4. Medens de andre bleve i Kirken til Læsning, begyndte disse uden for paa Gaden med Trommen og Spøgen.

5. Der de andre omsider kom fra Læsning, reed Een af disse, nemblig Formandens, Jens Brants, Søn, ind til dem paa Kirkegaarden med Krantze at kaste paa dem.

6. Der efter sade de alle til Hæst, og forbem[te] tre Mænd førte dem an fra een Bye til een anden, det gandske Sogn igienem, og hvor de kom, lode de sig vel skiæncke, at og nogle af de Unge bleve heel beskiænckede.

7. Saa vidt de kom, brugte de Trommen og Torneren. Dend, som rørte Trommen for dem, var een Huusmand af Elmelunde, nafnlig Anders Rasmussen, som ellers er een færdig Dricke-Broder.

8. Continuerede de dette forargelige Væsen eet Stycke ud paa Natten. Een af de Unge blev saa tilpacked, at hans Forældre om Morgenen maatte tage ham paa Jens Brants Gulv.

I øfrigt have de ladet sig forlyde, dette Gilde hver Hellig-dag paa nogen Tiid at ville continuere, hvor til de have sancked og skudt Penge sammen.

Som da Deris Eminence her af befinder, at det icke var mueligt, at jeg til slig Forargelse kunde tie eller lade det blive Deris Eminence uangifved, saa ervarter jeg og underdanigst her paa Deris Eminences kraftige Resolution. Og efterdi Loven pag. 263 art. 8 forbyder Hellige Dages Misbrug til Gilde, Drick, Dobbel og Gøglen, og samme art. pag. 264 forbyder at forføre Ungdommen til Drick, Dobbel, Lætfærdighed og ofverflødig Bekostning, som og Loven ydermeere pag. 245 og 246, art. 2, siger, at for hver Gang der paa klages, at de Gamle lade de Unge forsømme Læsningen, skal de være skyldige for Hellig-Brøde og omsider straffes med Kirkens Disciplin : Da er min underdanigst Meening, at disse tre Mænd, som har giort sig skyldige i alle disse Ting, ere meged meere skyldige til at udstaae Kirkens Disciplin end de, som omsider allene kand fortiene det formedelst Deris Børns Forsømmelse. Thi tør jeg ikke annamme nogen af dem, førend jeg underdanigst faar erholdet Deris Eminences Høy-Respective Svar, hvilcked jeg underdanigst forsickrer mig vil blive een

Aarsag til, at slig Forargelse icke saa snart igien skeer i Elmelunde Meenighed.

Jeg forbliver med ald underdanig Respect

Hiertebierg Præstegaard
d. 30te Junii 1732.

Deris Eminences,
Høy-gunstig Herres
underdanige og lydige Tienere
Nicolay Jæger.

Udskrift: Deris Eminence, Høyædle, Høyærværdig Hr. Christen Worm, SSctæ Theologiæ Professor Publicus et Facultatis Theologicæ Decanus ved det Kongel. Universitet i Kiøbenhafn, samt Biskop ofver Siællands Stift, allerydmygst à Kiøbenhafn.

Her efter følger nu en Klage til Amtmanden paa Møen fra en af de Bønder, der havde redet Sommer i By, ledsaget af Hr. Jægers Erklæring.

Høy-Edle og Welbaarne Hr. Etats-Raad og Ambtmand von Lützow[1]).

Høy-Gunstige Herre!

Som jeg fattige Mand sidstleden Sct Hans Dag var hos dend Høye Herre og forespurte mig, om Byens Ungdom maatte udi skickeligt Selskab holde dem lystige med Sommer-Riden og Gilde, hvor paa dend Høye Herre gaf mig dette Svar, at naar der af ingen Klage eller Klammerie skeede, kunde det vel saa tillades os, hvor efter vi da sidstleden Søndag d: 29 Junii giorde os lystige tilsammen med Sommer-Riden, baade unge og gamle; men der af eller der ved skeede ey ringeste Klammerie eller Fortræd. Des Aarsag lever vi og i det faste Haab derfor ey at skulle lide noged, allerhelst vi først var i Guds Huus, til ald Tienisten var ude. Dette har nu saaledis henhviled fra i Søndags til i Dag, da jeg og min Hustrue kom i Kirken, at ville gaae

---

[1]) Christoffer Ulrik Lützow var siden Jan. 1731 Amtmand over Møens Amt. Han døde 1. Maj 1733.

til Skrifte, og i Morgen til Herrens Alter, da afviiste Præsten Hr. Nicolai Jæger mig og icke ville antage mig, fordi ieg sidstmældte Søndag førte Sperred før de unge Karle og Selskab; men sagde nock at ville antage min Hustrue, som hun icke vilde, uden jeg maatte gaae med, og der efter maatte vi gaae ud af Kirken og hiem uden at komme frem, og sagde Præsten foruden, at alle de, som var med, ville hand giøre lige det samme ved, og skee den samme Ræt, naar de kommer frem, da jeg og visselig troer, hand og i dag afviiste Hans Nielsens Dreng, Niels i Torpe, som og var med. Foruden siger jeg dette: om Hr. Jæger saa maa raade med os, som hand vil, at vi her efter næppelig faar nogen Tieniste-Folck til vores Gaarders Arbeide og Tieniste, da alt kand fornemmes, de heller vil blive i de andre Sogner end som hos os, som Sognemændene vel og med mig siger det samme.

Bønfalder derfor allerydmygst til dend høye og naadige Herre, det hand, som er min høye Øfrighed, ville tage sig denne min Tarf an, det jeg icke saa aldeelis af Sogne-Præsten fra Herrens Alter skal blive af-viist, allerhelst jeg ey veed det ringeste mig at hafve forseet, uden dette alleeniste, at jeg med de andre giorde mig lystig sidste Søndag. Dette saaledis ofverleveris til dend naadige Herris høye Eftersiun, i det Haab at nyde Hielp ved paa følgende Resolution,

af Høy-Edle, Welbaarne Hr. Etats-Raad
Elmelunde d. 5 Julii og Ambtmandens
1732. allerydmygste ringe Tienere
H. N. S. (ↄ: Hans Nielsen).

Amtmandens Paategning:

Her paa vilde Hr. Nicolaj give sin Erklæring, af hvad Aarsag hand har viist denne Mand fra Skrifte-stolen.

Nyegaard[1]) d. 5 Julii 1732. C. U. Lützow.

---

[1]) Da i Stege Landsogn, nu Marienborg i Damsholte Søgn.

Præstens »ydmygste Erklæring« begynder med de samme Ankeposter mod Bøndernes Færd, som hans Indberetning til Bispen (s. ovf.) indeholder. Derpaa fortsætter han saaledes:

— — Som da sligt efter Landemodets Ord er meget forargeligt, og Hans Møller og de andre to Mænd har væred de Unges Anførere til dette Verck, saa hafver jeg allerunderdanigst holdt mig Loven efterrætlig, som Pag. 241, art. 25 befaler Præsterne at holde dem fra Nadverens Sacramente, som aabenbare og uden al Gudsfrygt synde. Men dersom det er Gudsfrygt og ingen aabenbare Synd, at være Guds Ord ulydig, at ofvertræde Kongens Lov, misbruge Sabbaten, føre de Unge an til slig forargelig og liderlig Væsen, tromme uden for Kirken, imedens der læses og forrættes Guds Tieniste i Kirken, saa hafver Hans Møller Ræt i sin Klage. Ellers er jeg underdanigst i dend Meening, at Synder saa aabenbare imod det andet og tredie Bud bør for Forargelses Skyld ligesaa vel straffes med Kirkens Disciplin som de enten mod det siætte eller eet af de andre Bud. Imidlertid taler Hans Møller inted om, at jeg ved Degnen tvende Gange lod begiære af ham i hans eged Huus, at hand vilde holde sig tilbage, til mand fick at see, hvad Hans Høyærværdighed Hr. Biskopen ville resolvere, hvilcked Hans Møller foragtede, og absolute ville trænge sig igiennem, enten det kunde skee eller icke. Resten af Hans Møllers Klage er kun Udflugter og uden Grund, som er ufornøden at svare til. I øfrige, som Loven siger, at saadan Leegen strængelig forbydes og bør alvorlig at straffes, saa vil jeg ydmygst hafve Deris Velbaarenhed Sagen saa vidt recommanderet. Forblivende

Deres Welbaarenheds
ydmyge Tienere
Nicolay Jæger.

Hiertebr: d: 6te Julii
1732.

Paa den Klage, som Hr. Jæger under 30. Juni havde indgivet til Biskop Worm (s. ovf.), svarede denne under

5. Juli 1732, at den af Præsten paaankede Forargelse »vil andrages saavel for Amtmanden over Møen som Forvalteren sammesteds, da bærer jeg ingen Tvivl om, at, naar de (Bønderne) befindes skyldige, ville de blive til Rette satte. Men at D. V. uden anden foregaaende Omgang skulde holde dem fra lønligt Skriftemaal og Herrens Bord, dertil finder jeg ingen Anledning«.

Angaaende det sidste Punkt skulde Slaget komme til at staa, og Kampen føres af Præsten med en Sejhed, en Udholdenhed og Slagfærdighed, som maa vække vor Forundring eller, om man vil, Beundring for det Mod, han lagde for Dagen for at hævde sin Overbevisning, skjønt han efterhaanden fik Amtmand, Provst, Biskop, Cancelli og Landemode imod sig. Det første Punkt i Biskoppens Skrivelse fik derimod ingen Betydning, da det viste sig, hvad Præsten i sin Klage havde fortiet (han paastod senere, at han ikke havde vidst det), at Bønderne havde haft Amtmandens Tilladelse til deres Sommer-Riden, og som Følge deraf ikke kunde drages til Ansvar derfor af den verdslige Øvrighed.

Efter at Hr. Jæger havde faaet Biskoppens ovenomtalte Svar, tilskrev han Amtmanden følgende Brev, som denne dog sendte uaabnet tilbage. Det meddeles her efter en Afskrift, som Hr. Jæger senere tilsendte Biskop Worm.

Høy-Edle og Welbaarne
Hr. Estats-Raad og Ambtmand!

Deris Eminence Hr. Biskoppen hafver i sin Høy-Respective Svar-skrivelse af 5te hujus befaled mig at andrage saa vel for Welbaarne Hr. Ambtmanden paa Møen som Forvalteren sammesteds dend Forargelse, som Jens Brant, Hans Møller[1]) og Anders Larsen i Elmelunde Bye hafver gived Meenigheden sidstafvigte Tredie Søndag efter Trinitatis med deris Sommer-Riden. Men som Deris Eminence i

[1]) D. e. den Hans Nielsen, hvis Klage ovf. er meddelt.

denne sin Skrivelse gaar dend Ungdom forbi, som var med i denne forargelige Leeg, saa hafver jeg icke kunded give Deris Welbaarenhed nogen Fortegnelse paa dem, i Betragtning, at Hans Høyærværdighed maa hafve anseet disse tre Mænd som Hoved-Mænd og Formænd, og de Unge derimod icke af bedre Forstand, end at de snart til saadan Uskickelighed vare forførte, naar de hafde Anførere.

Sagens Omstændighed hafver jeg forhen gived Hr. Estats-Raad i min ydmygste Erklæring paa Hans Møllers indgifne Memorial; thi formoder jeg ydmygst, at disse tre Mænd, som med saadant utilladeligt og uskickeligt Væsen meere hafve vanhelliged Sabbaten end andre, som findes med motvilligt Arbeide, efter Loven og dend kongel. allernaadigste Forordning, dat. Hafn. d. 19 Januar 1731, alvorligen bliver straffede, saa som det er saadane Ting, som Loven strængelig forbyder alle Tider. Kirkens Disciplin angaaende, det hafver Deris Eminence henviist til anden lovlig Omgang. Jeg forbliver med ald ærbødig Respect

Deres Welbaarenheds
ydmyge Tienere
Nicolaj Jæger.

Hiertebr: d: 9 Julii
1732.

Her efter følger Amtmandens Fremstilling af Sagen:

Høyædle og høyærværdige Herr Biskop!

Fra en af Kongens Bønder her paa Møen i Elmelunde Bye, navnlig Hans Nielsen, er indkommen en Memorial til mig af 5te hujus, hvorudi hand klagelig andrager, at hand og Hustrue samme Dag hafde forresat sig at gaae til Skrifte og Dagen efter, som var Søndag, til Herrens Nadvere, mens Sogne Præsten for Elmelunde Menighed, Herr Nicolai Jæger, afviiste og formeente ham det propria autoritate, fordi hand Søndagen d. 29 Junii nest tilforn hafde ført det saa kaldede Sommer Sper for de unge Karle ved deres Sommerriden; hvilken Memorial jeg lod komme til Her Nicolai Jægers Erklæring, hvorpaa hand og gav sin Erklæring d. 6 hujus og derudi tillagde formelte Selskab

7 Beskyldninger, hvilke, da Sagen derefter af mig nøye blef examinered, icke befandtes saaledes, som Her Nicolai har refereret: hvorfor jeg lod Her Nicolai anmode at vilde møde mig hos Provsten, Her Magister Huulbeck i Stege, d. 9 Julii, da jeg vilde seet at faa denne Tvistighed i Mindelighed bilagt: men Her Nicolai blev borte[1]. Som jeg da icke kand see, at Her Nicolai har nogen lovlig Aarsag at fraholde forbemelte Hans Nielsen fra det høyværdige Alterens Sacramente, efterdi Elmelunde Byes Ungdom hafde min Tilladelse at bruge en sømmelig Lystighed, naar de icke begick Druckenskab, Klammer eller Forargelse, som ei heller er skeet; og lad være, om noged sligt var begaaed, saa siunes mig, at Her Nicolai havde burdet først at angive det for Deres Høyærværdighed for at forrespørge sig, om hand derfore torde afvise dem; og ikke af egen Myndighed giøre det, som skeet er; dernest og angive det for mig som Bøndernes forresatte Øfvrighed til vedbørlig Strafs Lidelse for de skyldige: men jeg kand meget vel fornemme, at Her Nicolai intet andet hermed intenderer, end som at hand vil angribe mig i det mig allernaadigst anbetroede Æmbede; derfore er jeg herved tienstskyldigst af Deres Høyærværdighed begierende, De vilde behage at ordinere en Provste Rett her paa Møen, der lovmæssigen kand kiende og dømme paa Her Nicolais Opførsel herudinden. Forblivende med ald Ærbødighed Deres

Høyædle Høyærværdigheds

Nygaard d. 16 Julii 1732. Tienstskyldigste Tienere

C. U. Lützow.

Udskrift: Høyædle og høyærværdige Herr Christen Willumsen Worm, Biscop over Siellands-Stift

à Kiøbenhavn.

---

[1]) Hr. Jæger nægtede siden bestemt, at han havde faaet dette Bud, der skulde være ham mundtlig overbragt af en Mand fra Sognet.

Samme Dag Biskoppen har faaet ovenstaaende Brev fra Amtmand Lützow, er efterfølgende Brev fra Hr. Jæger med tilhørende Bilag vistnok ogsaa indløbet:

Deres Eminence (osv.).

Jeg hafver i underdanigst Følge af Deris Eminences Høy-Respective Svarskrivelse af 5te hujus andraged saa vel for Welbaarne Hr. Ambtmanden som Forvalteren dend Forargelse, som Jens Brant, Hans Møller og Anders Larsen i Elmelunde Bye hafver gived Meenigheden med deris Sommer-Riden. Men dend gode Herre Ambtmanden sendte mig mit Brev u-brudt tilbage igien, saadan som det her følger in Originali. Hvad her af er at fornemme, indstiller jeg underdanigst til Deris Eminences høye Skiønsomhed, underdanigst derhos forsickrende, at jeg aldrig i noged det allerminste hafver gifvet Aarsag til saadan Foragt, men beviist dend gode Herre ald dend Ære og Høy-tiid, som kunde prætenderis; thi daglig Erfarenhed har lært mig, at det er godt at hafve Øvrigheden paa sin Side. Hand har nogle Gange skicked Bud til mig, icke ved Skrivelse, men som til een af Bønderne, og jeg er kommed, i hvor ubeleilig Tiden har væred mig. Hafver jeg fortørnet ham i noged, da kand det icke være andet end dette, at jeg ey har kunded samtycke i denne Sommer-Riden. Dog kan jeg i Sandhed sige, at da jeg underdanigst derom tilskrev Deris Eminence, vidste jeg icke, at dend gode Herre hafde gived Bønderne Forlov at ride, men fick det først at see, dend Tiid Hans Møllers Memorial blev sendt mig til Erklæring. Siden har jeg nok fornummen, hvad dend gode Herres Meening er, da jeg har spurt, at hand har haft Bønderne i Elmelunde samled paa Gaden, hørt dem ud, skreved deris Ord, og skal have sagt, hand skulle snacke med Præsten, de skulde kun holde dem lystige, hand skulde forsvare det, saa lenge de inted sloges eller klamredes. Hvor efter og gunstigst maatte behage Deris Eminence at fornemme, hvad Vanskelighed jeg er undergiven, og saaledis

er det læt nedbrudt, som jeg ellers ved Guds Naade kunde have opbygt. Jeg haver derfor største Aarsag til underdanigst af Deris Eminence at begiere, at Deris Eminence, som dend mig af Gud og Kongen høye foresatte Øvrighed, vil efter sit høye Embedes Myndighed tage mig i Forsvar, at jeg icke skal sigtes, fordi jeg giør mit Embede, og mit Arbeide der ofver spildes.

Til dend Ende følger her med underdanigst 1. Copie af mit Brev til Ambtmanden, ifald Deris Eminence icke vil bryde Originalen. 2. Copie af Hans Møllers Memorial, Hr. Ambtmandens Paaskrift og min Erklæring. 3. Extract af min Formaning til Meenigheden om Sommer-Riden. 4. Relation om eet og andet meged forargeligt, som der ved passerer. 5. Nogle Observationer, hvor af kand fornemmes, hvad Ofvertroe der følger med. — Jeg hafver glemt af min Erklæring paa Hans Møllers Klage, at jeg haver begiert af ham Beviis for hans Egteskab, som hand nyelig er gift, og jeg haver det icke bekommed. — Til Slutning beder jeg endnu underdanigst, at jeg maa være Deris Eminence recommendered (osv.).

Hiertebr: d: 17de Julii 1732. Nicolay Jæger.

De to første af de i Brevet omtalte Bilag ere meddelte ovf. S. 221 ff. De tre sidste følge her. Særlig henledes Opmærksomheden paa Præstens Oplysninger om den til Bøndernes Sommer-Riden knyttede Overtro, da det synes, at der i denne Skik bevaredes Elementer af en ældgammel Naturkultus.

Indholdet af min Formaning til Meenigheden, at de ville begive deris Sommer-Riden.

1. Viiste jeg dem, hvad ont der var i dette Væsen, nemblig det, som Apostelen Johannes kalder Kiøds-lyst, Øiens-lyst og eet ofverdaadigt Levnet, og at hvor sligt er, der er icke Guds, men Verdens Kierlighed etc.

2. Viiste jeg dem, at dette Væsen er noged, som vore Forfædre have lævned os af deris Hedenskab, hvorpaa jeg foreholdt dem Pauli Ord til de Galat: Men nu I have kiendt, ja meged meere ere kiendte af Gud, hvorlunde vende I om igien til de skrøbelige og arme Elementer, hvilcke I vil tiene atter paa nye. Saa og Pauli Ord til de Epheser, at de icke meere skulle omgaaes, som de andre Hedninge omgickes, som gave sig selv til Uteerlighed, til ald Ureenheds Bedrift i Ofverflødighed, hvilcke hafde icke bedre Forstand. Men I (siger hand) hafve icke saa lært Christum, dersom I ellers have hørt ham og ere lærde i hannem, saasom det er Sandhed i Jesu, at I skulle aflægge det gamle Menniske efter den første Omgiængelse, som fordærves efter Vildfarelses Begiæringer; men fornyes i Eders Sinds Aand, og ifører Eder det nye Menniske, som er skabt efter Gud i Rætfærdighed og Sandheds Hellighed.

3. Bad jeg dem, at de icke ville efterfølge de Exempler, som de kunde hafve af andre, som giorde det samme, som de nu ville giøre, og foreholdt dem Pauli Ord til de Romere: Bliver icke skickede lige med denne Verden etc. Saa og Pauli Ord til de Epheser: Omgaaes som Lysens Børn, og hafver icke Samfund med Mørkhedsens ufrugtsommelige Gierninger, men straffer og heller der ofver.

4. Sagde jeg dem, at det er noged, som strængelig var forbuded, og at jeg aldrig troer, at nogen Gudfrygtig Øvrighed tillader det, som forstaar, hvad det er.

5. Til Slutning forestillede jeg dem dend Virkning, som Guds Naade skulle have i os, at tugte os til at forsage det ugudelige Væsen og de verslige Lyster, og bad dem, at de icke ville tage Guds Naade forgiæves, men kiøbe dend beleylige Tiid, og icke spandere dend paa saadan Daarlighed og Forfængelighed. Item at de ville lade mig nu see Frugten af mit Arbeide, at jeg icke hafde arbeided forgiæves paa dem, og Frugten af deres Troe, at de for Christi Skyld gierne lod sig ofvertale, og gierne kunde bryde deris egen Villie for at giøre Guds Villie og

lade see, hvad Priis de satte paa Guds Ord og hans Naade. Allersist bad jeg dem, at jeg icke maatte blive deris Fiende, fordi jeg sagde dem Sandhed, men at de ville betæncke, at det staar ilde til, hvor Herren klager, at Præsten er ligesom Folcked, og at der er ingen paa Hans Vegne, som trætter eller skiælder, men at de, der skulle være Hans Folck, ere som de, der trætte med een Præst.

De underlige Ceremonier, som de have haft ved denne Leeg.

1. Førend de reed, hafde de tilsammen siunged een Psalme og læst een Bøn, og der paa reded i Jesu Nafn (saaledes er mig refereret i mit Huus).

2. Imidlertid de reed, rørtes Trommen. Een reed for med een Stock, hvor paa var eet hvidt Klæde med eet Kors; næst efter reed eet Par med deris May-spær, hvilcked de dantzede om i hver Bye, hvor de kom, og imedens de saaledis dantzede, holdtes Stocken ofver dem med det hvide Klæde, som Korset var paa.

3. Da de kom tilbage igien og hafde afreeded, dantzede de ligeledis omkring Spæred under Kiæppen eller Stocken med det hvide Klæde med Korset paa.

4. Der paa drack de og continuerede eet Stykke ud paa Natten med Dantz og Spøgen.

5. Næste Hellig-dag der efter gick Gilded atter for sig med Dantz og Drick.

Nogle andre Observationer.

For nogle Aar siden, da de og ville begyndt med denne Leeg, hvilcket jeg dend Tiid fick hindred, sagde een Mand til mig, at imedens de giorde det, fick de baade Korn og Kierne, hvilcked jeg hafver sagt Øvrigheden.

Og som jeg samme Tiid fick nogle til at fælde deris May-spær, som de hafde opreyst, var der andre, som reyste eet andet op igien. Og een af dem, som nu er død, sagde, at det gick med deris May-spær som med vor

Herre Christo, at hand opstod igien dend tredie Dag, saa fick og de deris May-spær paa dend tredie Dag igien opreyst. Der tiente mig een Karl den Gang, som nu skal tiene for Matros paa Holmen, nafnlig Anders Rasmussen Møen, hand hørte Ordene.

Endnu var nogle iblant dem, som samme Tiid sagde, at jeg var Anti-Christen, der skulle forstyrre Christenheden. Og andre saadanne fleere grove Ting, som mand fast skulde holde utroelige.

Og som jeg fick Leegen den Tiid hindred, saa ville jeg icke heller røre meere der i, for at der icke skulle komme større Forargelse der af; dog efterlod jeg icke hemmelig at paaminde og straffe dem, som vare saa grove, hvilcke og der efter hafve bedred sig, at icke nogen af dem denne Gang har væred med.

At alt dette, som jeg her om har refereret, er saaledis rigtig og i ald Sandhed, kand jeg med min Eed og Samvittigheds beste Vidnesbyrd stadfæste og bekræfte. Forblivende (osv.).

Hiertebr: d: 16 Julii 1732. Nicolay Jæger.

Paa Amtmandens foran (S. 225 f.) anførte Brev svarede Biskoppen under 19. Juli s. A., og efter at have omtalt Hr. Jægers Brev af 30. Juni og sit eget Svar af 5. Juli fortsætter han saaledes:

»Som jeg nu fornemmer, at hand (Præsten) samme 5te hujus, da mit Svar er dateret, skal hafve afviist een af disse Mænd fra Skriftestoelen, saa naar Hr. Etatz-Raad befinder, at den Sag ei paa anden Maade staar til at afgiøre, udstæder Prousten uden ald Tvifl Stefnemaal, naar De det begiere, samt afhandler og dømmer med sine tiltagende Assessorer i Sagen; thi anden Prousteret staar det ei til mig at beskicke, med mindre Prousten skulde enten være syg eller selv interesseret i Sagen, hvor om ieg intet er vidende«.

Det følgende Brev fra Provsten til Biskoppen vil dog vise, at det ikke var Amtmanden, men Præsten, der først forlangte Vidner indstevnede for Provsteretten til Sagens Oplysning.

Høyædle og Høyærværdige Hr. Biscop!

Trende af Elmelunde Sogne-Mænd, Jens Brandt, Hans Nielsen og Anders Laursen, hafver faaet Hr. Etats Raad Lützous, som Ampt-Mands, Tilladelse at motte ride Sommer i Bye (som saa kaldis) dog med Condition, at Guds Tieniste ikke blef forsømt, ey heller nogen Uskikkelighed blef begaaet. Men Hr. Nicolai Jæger, som formeente, der ved stor Forargelse var gifven, hafver, foruden at andrage Sagen for Ampt-Manden, taget en Prouste-stefning ofver for bemelte 3de Mænd, til dend 23 Julij. Men der Dagen var kommen, vilde Hr. Nicolai ophefve dend Stefning, og begierte at faae en anden udstædt med dend Forandring, at Ampt-Manden der i tillige er indført, enddog Forvalteren i den første var indstefnet; hvorfor dend første Ræt blef efter Hr. Jægers Begiæring opsat til d. 13 August førstkommende, som ieg og gierne, icke uden Parternis Consens, vilde see opholdet, heller end at gifve atter nogen ny Stefning ud, som er næsten af samme Materie og Indhold, saa som ieg det icke tør understaae, førend ieg der om tilforn motte see Deris Høyærværdigheds gunstige Resolution til min underdanigste Efterretning, hvilket ieg aller ydmygst tilbeder mig.

Steege d. 24 Juli 1732.

Deris Høyædle Høyærværdigheds
underdanigste Tienere
J. Huulbech.

Paa foranstaaende Brev svarede Biskoppen under 26. Juli. Først gav han Provsten en Udsigt over, hvad der hidtil var passeret i Sagen, og dertil føjede han:

»Imidlertid som Stefninger bør udstædes saaledis, som Vedkommende begiere dem, saa seer ieg ei, at Deres Velærværdighed kand nægte Hr. Nicolaj Jæger den, hand for-

langer; thi farer hand med Uræt, da gaar det ud ofver ham selfv. Dog ynskte jeg meget gierne, at denne Sag kunde blifve i Mindelighed dempet og afgiordt; thi vel kunde Hr. Nicolaj Jæger brugt meere Forstand, samt med Sagtmodighed foreholdt de eenfoldige Bønder, hvad hand hafde at sige; men som det tilkommer mig ei at røre ved den Tilladelse, Amtmanden skal hafve gifvet, saa vilde jeg dog ynske, hand hafde modtaget og læst Hr. Jægers Brefv, i hvilcket var intet udi, [uden] hvad ieg hafde beordret ham, nemlig Sagens Forestilling, saavidt jeg kan slutte af den mig tilsendte Copie. Indesluttede til Hr. Nicolaj Jæger beder ieg maa vorde befordret.«

Brevet til Hr. Jæger lyder, som følger:

Velærværdige og Høilærde Hr. Pastor!

Af Proustens Hr. Mag. Huulbechs Skrifvelse dat. 24 hujus fornemmer jeg, at Deres Velærværdighed allereede ved Stefnemaal til d. 23 hujus skal hafve giort den Sag anhængig, som De maae agte at føre mod de trende Mænd af Elmelunde Sogn, der skal efter Deres Formeening ved den saakaldede Riden Sommer i Bye hafve gifvet Meenigheden Forargelse, som De og skal hafve forlanget en nye Stefning og i Concepten til samme indført Amtmandens Nafn. Efterdi D. V. har giort dette Væsen end mere bekiendt, som De og søge det ved Lov og Ret at udføre, saa seer ieg ei, hvad ieg deri kand foranstalte, men Udfaldet vil vendtis. Imidlertid hafde det nock været saa got i Mindelighed med sagtmodige Formaninger at [have] bragt de tre Mænd deres Forseelse til Gemytt, som at reise een Sag der af og vilde strax holde dem fra Herrens Bord; thi Hr. Etatz-Raad og Amtmand Lützou paastaar, at det ei befinder sig saaledis, som D. V. andrager, og iblandt de Observationer, som fuldte D. V.s Skrifvelse af 17 hujus anføris end og Ord, som skal være talte for nogle Aar siden, paa hvilcke det strider imod Loven end og at føre

Vidne. Jeg sender det forseiglede Brev tilbage og forbliver etc.

Khafn d. 26 Julij 1732. C. W. Worm.

Nogen Tid derefter maa Hr. Jæger være rejst til Kjøbenhavn for at finde nogen Støtte der, som det fremgaar af følgende Brev til ham fra Summus Theologus, Professor Hans Steenbuch:

Velærværdige Hr. Pastor!

I hvor vel det er helt vanskeligt for mig at skulle kunde skiønne paa det, hvor om ieg ei har læst dend mindste Tøddel, saa ieg er aldeelis ukyndig i Sagens rætte Beskaffenhed og dends Omstændigheder, ikke dis mindre for at fyldestgjøre Hr. Pastors Forlangende tildeels, nemlig saa vidt ieg erindrer mig hans Samtale, kand ieg ei rættere see, at jo Bønderne, saa fremt de forhen vare advarede af Præsten, at de det ikke skulle giøre, og uagtet Formaning det dog hafve giort, bør offentlig afbede dend af dennem begangne Forargelse, i Henseende at de hafve modtvilligen ofvertraadt Apostelens Bud: Lyder eders Ledere og værer dem underdanige. Khafn d. 8 Aug. 1732.

Deris skyldige Tiener
Steenbuch.

Provsteretten holdtes i Sakristiet i Stege Kirke den 13. August 1732. Rettens Medlemmer vare: Provsten, Mag. Jørgen Huulbech, Præsten Hr. Jens With fra Kjeldbymagle og Præsten Hr. Jens Engel fra Borre. Hr. Jæger havde indstevnet de tre Bønder fra Elmelunde, Amtmand Lützow samt Forvalteren eller Ridefogden Christoffer Schmit »paa Bøndernes Vegne«. For Amtmanden mødte Prokurator Jørgen Lund, der forlangte oplæst et Brev, som Amtmanden u. 21. Juli havde tilskrevet Provsten. »Det imodstod Hr. Jæger i Begyndelsen, foregivende, at han ikke dertil var stevnet; dog endelig tillod det«. Amtmandens Brev blev saa oplæst, hvori det gjordes gjældende, at Hr. Jæger ikke

havde Lovens Medhold i sin Strænghed overfor Bønderne. Havde disse misbrugt den dem af Amtmanden givne Tilladelse til at ride Sommer i By, burde Præsten først have klaget til Amtmanden, for at Bønderne kunde være blevne straffede. Nu havde han derimod først selv holdt Execution ved at nægte dem Altergang, og bag efter havde han indstevnet dem for Provsteretten »til at lide Dom«. »Ja, der jeg af Begyndelsen vilde se denne Uenighed i Mindelighed bilagt, og til den Ende lod Hr. Jæger anmode at ville møde mig hos Provsten i Stege d. 9 Juli sidstleden om Eftermiddagen Kl. 2, hvor jeg og samme Tid indfandt mig, da blev Hr. Jæger borte uden nogen gjørende Undskyldning, at han ej kunde komme«. Amtmanden androg derfor paa, at Sagen maatte fra Provsteretten blive henvist til Herredstinget, hvor den formentlig hørte hjemme. I øvrigt forbeholdt han sig »paa sine Tider og Steder« lovlig at tiltale Hr. Nic. Jæger »for hans ulovmæssige Opførsel baade imod det mig af Hs. Kgl. Maj. allernaadigst anfortroede Embede, saa vel som og imod Hs. Kgl. Maj.s Bønder og Underdanere her i Amtet«.

Derpaa lod Præsten en Del Vidner afhøre og nogle Skrivelser oplæse (tildels meddelte i det foregaaende) under forskjellige Indsigelser fra Kgl. Maj.s Forvalter, Mr. Christoffer Schmit, der forsvarede Bønderne. Blandt Vidnesbyrdene kan følgende anføres:

»Degnen i Elmelunde Hans Dreyer vandt (vidnede), at den 3 Søndag efter Trinit. begyndte deres Sommer Riden og Gilde; at det intet var skeet før i hans Tid, (ɔ: i 5 Aar); at de Mariæ Besøgelses Dag dansede paa Gaden, men [han] var ikke hos dem og vidste derfor intet videre, og at denne Lystighed paa forbte Dag skeede efter Guds Tienistes Forretning; dog var Mariæ Besøgelses Dag nogle af de unge tilstæde i Kirken til Læsning, da hand hørte som Lyden af en Tromme paa Gaden i Elmelunde Bye; dernæst at hand hafde hørt Præstens Formaning til dend gandske Meenighed den forommældte 3die Søndag efter Trinitatis«.

Rettens Kjendelse lød paa, at Sagen burde afvises fra Provsteretten »og af Hr. Nic. Jæger indføres for verdslig Øvrighed og Dommere, som det først tilkommer efter Sagens Beskaffenhed at kjende de skyldige til vedbørlig Straf«.

Af et senere fremkommet Aktstykke ses, at Hr. Jæger under 18. August s. A. tilskrev Amtmanden, Provsten og Forvalteren, at han havde i Sinde at ansøge Kongen om, at der maatte beskikkes tvende Commissarier til at undersøge Sagen. For at hindre, at dette bevilligedes, indgav Amtmanden den Forestilling af 26 August til Kongen, som nedenfor (S. 237 f.) skal meddeles. Forinden var Hr. Jæger af Jørgen Lund paa Amtmandens Vegne indstevnet til at møde paa Møenbo Herredsting 25. August for at høre nogle samtidig indstevnede Vidners Forklaring. — Vidnernes Udsagn lød, som følger:

1. Beskikkelses Mændene Christopher Larsen Bødker og Abel Knudsen, begge i Raabymagle, vandt, at de vare efter Velb. Hr. Etats Raad og Ampt Mand Lützous Ordre hos Hans Velærv. Hr. Jæger med 2de Spørsmaal til forlangende Giensvar. Ved det første tilspurde de Hr. Jæger, om Hans Nielsen, Anders Laursen og Jens Brandt hafde pecceret andet, end de hafde redet Sommer i Bye? Det 2det var, om Hr. Jæger endnu var i de samme Tancher, icke at tage dem til Guds Bord, førend Processen hafde Ende? Til det første svarede Hr. Jæger, at hand hafde gifvet Ampt Manden tilkiende, hvad de hafde pecceret. Og til det 2det svarede hand, at hand ikke kunde tage dem til Alters, førend der var gaaet Dom i Sagen.

2. Kirkeværgerne Niels Jensen i Øster March og Hans Olsen i Torpe vandt, hver for sig, at igaar 8te Dage vare de efter Hr. Jægers Begiering, som Præstens Medhielpere, i Elmelunde Kirkes Sacristi, saa og Hans Nielsen, Anders Laursen og Jens Brandt. Saa tilspurde Hr. Jæger disse før anførte 3de Mænd, at som hand, ved hemmelig Samtale

tilforn med dennem, hafde forstaaet, at de ville gaae til Alters, om de da vilde tilstaae, det var Synd, de hafde giort ved det, at de hafde redet Sommer i Bye og ikke lydt hans Formaning, at entholde sig derfra. Hvor til de svarede, de holt det for ingen Synd, og dersom, sagde Hans Nielsen, at hand hafde iche giort anden Synd, saa ville hand døe der paa, om det var i samme Time. Der til svarede Hr. Jæger og sagde til dem alle tree: I tager feil; ieg vil bedre opliuse Eder, om I vil høre mig. Jens Brandt svarede: I kand iche bedre opliuse os, end vi self veed, og I kand iche bede os ind i Himmelen, uden vi self vil bede og self fortiene det. Men saa skal I paa Guds Vegne forlade os voris Synder. Hr. Jæger sagde igien til Jens Brandt: I taler vild; dersom I vil høre mig, saa vil jeg bedre opliuse Eder. Saa svarede Anders Larsen: Er det Synd, vi har redet, saa har de andre og syndet, som hafde redet for os; dog skal vi tribuleris derfor, at vi var de sidste, der reed. Og som disse 3 Mænd ville ikke giøre anden Bekiendelse eller lade sig sige af Præsten, saa sagde Præsten, at hand ei kunde annamme dem til Alters. Hans Nielsen her til sagde: Nu har ieg været fra Alters i 7 Uger, og om ieg døer imidlertid, saa skal det kræfves af Eders Næglerødder. Dertil svarede Præsten som tilforn, med Formaning ligesom tilforn.

Her efter følger nu Amtmandens ovenomtalte Forestilling til Kongen:

Stormægtigste Monarch,
Allernaadigste Arve-Konge og Herre!

Endeel af Elmelunde Boemænd begierte af mig, at de maatte ride Sommer i Bye tredie Søndag efter Trinitatis, det ieg og tilloed dem at maatte foretage, naar ald Gudstieniste var til Ende, i Henseende til, det er den eneste Lystighed, Bonden har om Aaret ved alt sit Arbeide og Sved, og at de lovede icke noget u-skickeligt derved at øfve, det de og rigtig noch efterkommede, som allernaadigst

med alt, hvis som derved er passeret, af hos følgende Copie Prouste Vidne maatte fornemmis. Noget der efter, da 3de af disse Mænd — — vilde gaae til Herrens Hellige Nadvere, har Sognets Præst Hr. Nicolaj Jæger i Hiertebierg icke allene for saadan Sommer Riden formeent dem med fleere, som vare i denne Lystighed, deris Altargang, indstefnet dem for Prouste-Rætten at lide Dom, og da Sagen derfra ved Prouste-Rættens Kiendelse blefv afviist, end og ved Skrivelse, hvoraf her følger Copie, ladet vide, at hand denne Sag ved Commissarier vilde hafve afgiort. Og siden Hr. Nicolaj Jæger da i saa Maade under et Gudfrygtigheds Skin agter med Process til det yderste at forfølge Deris Kgl. Maj[ts] Bønder, hvortil hand vel kand hafve Efne, naar alle der i Sogned ofrer og tiender til hannem, i den sted een fattig Bonde maae kummerlig leede efter sine nødtørftige Udgifter, saa er min allerunderdanigste Ansøgning, Deris Kgl. Maj. vilde hafve den store Naade for disse sine fattige Underdanere, at om Hr. Nicolaj Jæger har anholdt om Commissarier, eller naar hand der om sin Begiering lader frem komme, hans Forlangende da maatte blifve afviist til ordentlig Lands Lov og Rett at blifve afgiort, da ieg allereede har indstefnet Hr. Jæger for Møens Herredtz Tings Rett og derført Vidner om hans Forhold og Opførsel imod Deres Kgl. M[ts] Underdanere til nermere Doms Forventende over hannem til sit rætte Forum.

Nyegaard paa Møen C. U. v. Lützow.
d. 26 Aug. 1732.

Kancellipaategning:

Hans Kongl. Maj[t] vil allernaadigst, at Hr. Christen Worm, Biskop ofver Siellands Stift, herom indsender sin allerunderdanigste Erklæring til videre allernaadigste Resolution.

Cancelliet d. 11 Octobr. 1732. P. Neve.

Ikke nøjet med dette Skridt lod Amtmand Lützow ved Prokurator Jørgen Lund udtage en Stevning til Provsteretten mod Hr. Jæger, med Klage over ham, dels fordi

han havde afholdt de 3 Bomænd fra Herrens Bord, dels fordi han i en Prædiken havde udladt sig med nogle Ord, der formentes fornærmelige for Amtmanden, idet han nemlig 3die Søndag efter Trinitatis (29. Juni), samme Dag som Bøndernes Sommer-Riden fandt Sted, havde ytret, »at han aldrig troede, at nogen gudfrygtig Øvrighed tillod sligt, naar den forstod, hvad det var«.

Samme Dag, den omtalte Stevning forkyndtes for Præsten, indgav han en Ansøgning til Kongen for at udvirke, at Hs. Majestæt efter at have hørt en gejstlig Mands Ytringer om Sagen, selv skulde træffe Afgjørelsen. Paategningen paa Præstens Ansøgning, der herefter følger, ligesom paa Amtmandens ovenstaaende Skrivelse, viser imidlertid, at man paa de højeste Steder ikke var til Sinds at fravige den sædvanlige Forretningsgang, idet begge Skrivelser sendtes til Biskoppens Erklæring. Den Omstændighed, at det varede saa længe, inden Skrivelserne tilstilledes Biskoppen til Erklæring, kunde dog tyde paa, at Sagen har været behandlet i Geheimeconseilet, og at Kongen har maattet give efter for sine Raadgivere, der paa dette Tidspunkt endnu vare saadanne, der ikke vare tilbøjelige til at gjøre en pietistisk Kirkepraxis store Indrømmelser.

Stormægtigste Monarch,
Allernaadigste Konge og Herre!

For Deris Kgl. Maj[t] understaar ieg mig i allerdybeste Underdanighed at andrage, at endskiønt Deris Kgl. Maj[ts] Lov strengelig forbyder ald forargelig Leeg, Helligdags Misbrug til Gilde, Drick og Gøglerie, Ungdommens Forførelse til Drick og ofverflødig Bekostning, og Deris Kongl. Maj[ts] allern. Forordning af 19 Januar 1731 befaler Øfrigheden og Geistligheden sig her efter stricte at rette og med ald Alvorlighed og Nidkierhed der over at holde: Saa har ieg dog icke med min Formaning og Advarsel kundet hindre, at jo trende af Deris Maj[ts] Bønder i Elmelunde Sogn og Bye paa Møens Land herimod motvillig

have handlet og nu forleden brugt den tredie Søndag efter Trinitatis og Marie Besøgelses Dag til saadan Leeg og Gilde, som aldrig tilforn i min Tiid har været brugt her i Meenigheden. De kalde det Sommer Riden og Gilde, og det bestaar i adskilligt Gøglerie og Drick, hvor i endeel af de unge vare deelagtige, som meest giør mig ondt, at de unge skal vennis til sligt, som de ellers tidlig noch kand lære. De paastaae, at det er ingen Synd, u-agtet ieg har viist dem, at det er det, som Skriften kalder Kiøds-Lyst, Øyens-Lyst og et ofverdaadigt Levnet, hvilcked icke er af Herren, men af Verden, og som Kongen selv, nemlig Deris Maj[ts] Høisalige Hr. Fader, høilovligst af Ihukommelse, har i sin Forordning af 21 Apr. 1730 gifvet denne Beskrifvelse der paa, at Sommergilde er en Uorden og Misbrug, hvorved Gud fortørnis; hvilcken Forordning D. K. M[t] allern. har henviist til Loven, hvor det staar, at ald saadant forbydis strengelig og bør alvorlig straffes. Den eene af de 3 Mænd, førend hand gick til dette, gav sig først an at gaae til Alters næste Søndag der efter, som var een slet Forbereedelse. De unge, som vare med, forsømte deris Underviisning der over, og andet saadant meere. Og da ieg efter Loven hafver vildet holde disse Mænd deres Synd for, have de icke vildet høre mig eller tilstaae, at de dermed nogen Synd hafve beganget, beraabende sig paa, at Deris Kgl. M[ts] Befalingsmand her paa Landet, Velb[r]. Etatz-Raad Lützou, har givet dem Forlov, som og velbem. Hr. Etatz-Raad, der ieg efter Biskopens Ordre sendte ham Angivelse om det, som var skeed, sende mig mit Brev ubrudt tilbage igien og icke vilde læse det. Hvor paa, der ieg i allerunderdanigst Følge af Høistbem[te] Deris Kgl. Maj[ts] Lov og Forordning søgte Bønderne ved Prouste-Rætten til Kirckens Disciplin, har Prousten og hans Assessorer afviist Sagen fra sig.

Som da baade verdslig og geistlig Øfrighed her paa Landet har gifvet mig Afviisning, og den verdslige Øfrighed begynder at søge mig, for ieg nægter at tage disse Mænd til Alters uden denne deres Synds Fortrydelse og aabenbare

Skriftemaal, hvilcken vitløftige Proces ieg icke mægter at udstaae; thi ieg er kun fattig og sidder ved et lidet Brød med fem smaae Børn: Saa er ieg høilig foraarsaget og yderlig tvungen til, i allerdybeste Underdanighed, at søge til D. K. Maj^{t} selv, at D. K. M^{t} af sær medfødde Kgl. Naade og Mildhed allernaadigst ville selv antage sig denne Sag, og ved D. M^{ts} høieste Kgl. Myndighed forsvare mig og mit Embede imod deris Bemøielse, som derfor søge at trænge mig, at ieg har søgt at iagttage det samme, med at laste og straffe Ugudelighed og saadant forargeligt Væsen, som aabenbarligen strider imod Guds og Kongens Lov. Jeg begiærer aldeelis intet andet i denne Sag end Guds Ære og de mig betroede Sieles Frelsning, og beder derfor allerunderdanigst: at D. K. M^{t} ville allern. behage at dømme disse Bønder, som hafve foragtet Guds og D. M^{ts} Lov imod min troehiertige Advarsel og Formaning, til offentligen for Meenigheden at erkiende og afbede denne forargelige Gierning, hvilcken de hidindtil, styrckede ved den Forlov, de hafve havd dertil af Øfrigheden, og ved deris egen Blindhed og Ondskab, icke vil erkiende at være Synd; paa det og andre maatte derved afskreckes fra fremdeelis at foretage sig saadanne syndige Ting.

Jeg formoder aldeeles, at om D. K. M^{t} vilde allern. behage at overgive denne Sag Een eller Anden af Geistligheden, som D. M^{t} selv maatte god befinde, til nærmere Undersøgning, de da skulde kiende, at ieg i denne Sag intet har giordt uden det, som mit Embede og min Samvittighed af mig har udkræfvet; og har det faste Haab til Gud, at D. K. M^{t} redder mig i denne Sag, hvor i ieg alleeniste søger Guds Ære og mine Tilhøreres Salighed, og frier mig ved D. M^{ts} allern. egen Decision fra een vitløftig, skadelig og forargelig Process, som ieg ellers maatte geraade udi, hvorved ieg maatte nødis til i mange Maader at forsømme min Meenighed, og dog ei maaskee kunde naae det Øyemeed, som ieg sigter til, nemlig det ondes Afskaffelse, min Meenigheds Opbyggelse, og tilmed ey

blifve ruineret ved Processens nødvendige Omkostninger. Gud gifve Deres Kgl. Majt længe at lefve og lycksalig at regiere, og holde sin Haand ofver det Kgl. Arve-Huus. Det ynsker hierteligen

Hiertebierg Præstegaard Nicolay Jæger.
d. 3 Sept. 1732.

Kancellipaategning:

Hans Kgl. Majt vil allern., at Hr. Chr. Worm, Biskop over Siellands Stift, hvorom indsender sin allerunderd. Erklæring til videre allern. Resolution.

Cancelliet d. 11 Octobr. 1732. P. Neve.

Anno 1732 den 10 Sept. blef Prouste Rætten atter sat i Steege Sacristie af Prousten, M. Huulbech, sampt Assessorer i Rætten, Hr. Jens With og Hr. Hans Wandal[1]) i Hr. Engels Svaghed, da Monsr Jørgen Lund paa Høyædle og Velbaarne Hr. Etats Raad og Ampt Mand von Lützows Vegne mødte og gaf tilkende, at hand ved forhvervede Prouste Stefning af 2den Sept. 1732 hafde ladet Hans Velærværdighed Hr. Nicolai Jæger her for Rætten indstefne i Dag at møde til Brefve og Documenter at høre læse, sampt Dom at lide, fordi hand hafver holt H. Møller, J. Brandt og A. Larsen fra deres Altergang, med videre Stefningens Formeldende.

(Da Hr. Jæger antog, at der var foregaaet en Fejl ved Stævningen, hvorom han havde givet denne en Paategning, saa udeblev han fra Retsmødet, paa hvilket midlertid Herredstingvidnet af 25. August (s. ovf.) og Jørgen Lunds Indlæg af 10. Sept. oplæstes og protokolleredes. Derpaa afgav Retten følgende Kjendelse):

Siden Hr. Jæger icke mødte, formeenende sig icke at være loulig stefnet, saa var kiendt af Rætten, at efterdi Hr. Nic. Jæger hafver, som hand i Copien af Stævnemaalet

[1]) Personel Kapellan i Magleby.

self vidner, annammet til sig Originalet, og saaledis kand ikke anderledis nægtis, at hand jo loulig er stævnet, og dog ikke var mødt for Rætten, saa stoed Stævnemaalet ved Magt, og blef sat Hr. Nicolai Laugdag at møde her i Sacristiet for Rætten idag otte Dage, som er dend 17 Sept., efter Lov. pag. 44, med hvad hand kand hafve til Sagen at svare.

Den 17 Sept. 1732 blev Rætten atter holdet af Prousten og Assessorer, som tilforn, og da mødte Hr. Nicolais Kiærestes Broder, Monsr Ørbech, som er hos ham, og paa hans Vegne fremlagde hans Indlæg, som hand begierede læst, paaskrevet og i Acten indført, under bem[te] Hr. Jægers Haand. Paa Høyædle og Velb. Hr. Etats Raads og Ampt Mands Lützous Vegne var Jørgen Lund af Steege mødt. Hr. Jægers Indlæg for Rætten var af Indhold, som følger:

Det var mig ikke muelig, at ieg kunde forestille mig, at Deris Velærværdigheder, som vide, hvor nøye regnende Loven er med Kald og Varsel i alle Omstændigheder, skulde reflectere noget paa dend Sæddel, som Stævns Mændene i Dag 8te Dage skal hafve afhiemlet i stæden for den rætte Original-Stævning; ja saa umueligt som ieg kunde indbilde mig, at nogen skulle ansee Skuggen af et Legeme for Legemet self, eller tage en Regnepenge for en Ducat, fordi den hafde Billede og Overskrift, og derfor agtede ieg ufornøden at umage enten mig self eller mine Heste og Vogn til forgieves[1]). Men som ieg imod al Tanche maa fornemme, at Copien af Stævningen er af Deris Velærvær-

[1]) Efter Loven skulde ved Stevning for Retten den originale, paa stemplet Papir udfærdigede Stevning af Stevningsmændene oplæses for vedkommende, og Paategning om Stevningens Forkyndelse gives dette Aktstykke til senere Fremlæggelse i Retten, medens en ustemplet Kopi af Stevningen efterlodes hos den indstevnede. Af Ukyndighed havde Stevningsmændene imidlertid forelæst Kopien for Hr. Jæger og ladet ham paategne den, medens de efterlode Originalen hos ham. Han paastod for øvrigt, at han havde gjort dem opmærksom paa Fejltagelsen, men uden at kunne overbevise dem.

digheder anseet lige saa god og gyldig som Stævningen selv, og det, som man aldrig har hørt tilforn, antaget der paa Stævns Mændenes Eed, sampt at Deris Velærværdigheder, fordi ieg ikke mødte, skal være bleven meget nidkiære ofver mig, som noch kan sees af det, at de ikke har undt mig, som Loven tillader, nemlig 14 Dage, som ellers ved alle andre Rætter holdis for rætte Laugdag, men med Stævns Mændene hafver ladet mig vide, at ieg til i dag, sam just er dend 8de Dag, hafde at møde. Saa for ikke at giøre D. V. meere nidkiære ofver mig, lader ieg i dag ved dette møde for mig, hvor ved ieg, om mueligt, al dend Vitløftighed og Uleilighed vil stræbe at hindre, som en uloulig Proces motte forvolde baade Dem og mig, og til dend Ende vil hafve Dem Sagen insinueret, som er saaledes:

1. Formoder ieg ikke at have faret vild i min Meening, da ieg ansaae det uden videre Dispute at kunde hafve været noch til at cassere Stævnemaalet, at Seddelen, ieg blev stævnet med, var kun en Copie, og er endnu ikke andet, i hvor vel Procurator Monsr Jørgen Lund end har smykket dend med stæmplet Papir. Men lad ham giøre [paa] dend Maade enten ved Kongens Høyeste Ræt, Landemodet eller Landstinget, og see, om det gaar ham an; thi hvad er en Copie, hvor Originalen er borte? Posito, om Monsr Lund hafde en Mands Obligation for saa og saa mange Penge, og Obligationen blifver borte for ham; mon nogen Dommere vel kand tildømme ham Pengene efter en Copie, som hand kunde fremlegge der af under forordnet Stemplet Papir. Jeg kand derfor ikke andet end admirere det, som er skeet med denne Copie Stævning, som ieg holder for saa stor en Urætvished, som nogensinde i nogen Rættergang kunde drives, og en Sag saa klar, at det ikke regnis Dommeren til nogen Vanvittighed eller vrang Undervisning, hvad de har kiendt derudi[1]), allerhelst da ieg med min

[1]) Meningen maa vel være: at det ikke havde kunnet regnes Dommerne til Last, om de havde afvist Sagen.

Udeblivelse og Paaskrift paa samme Copie nochsom har givet tilkiende, at ieg i ingen Maade loulig var stævnet, da bemeldte min Paaskrift end ydermere reserverer mig, hvad ieg endnu videre mod bem^te Stævnemaal kand hafve at sige, som er:

Deels det, at Stævns Mændene ikke kunde læse denne Copie ræt, men motte gaa meget forbie, som de ikke kunde læse ræt, hvilket ieg med Mænd, som fuldtis ned med mig samme Dag fra Kirke, kand giøre beviisligt, og dog har Stævns Mændene giort deres Eed. See, hvilken en Mishandling!

Deels det, at samme Copie Stævning befaler mig at legge Deris Høyædle Høyærværdigheds Hr. Biscopens Bref i Rætte, da dend gode Herre der imod ikke var loulig stefnet, som burde skee, naar Lov og Ræt skal have sin Gang; thi hvem legger ellers ustævnt Mands Brev i Rætte, aller mindst i slig Tilfælde som her, da ieg merker, det skulle brugis som et Beviis imod mig ved denne Ræt, hvilket er underligt at betenche, efterdi Hr. Biscopen er denne Rættis Ofverdommere. Hvorledis vil De da nu hafve ham til et Vidne mod mig, og siden til Dommere baade ofver Dem og mig! Mon sligt være loumessigt?

2. Formoder ieg, at en hver kand skiønne, at Sagen, her føres imod mig, er ikke af nogen ræt Fornødenhed, men kun meere til at styrke vedkommende af mine Tilhørere i deris Mutvillighed og Ubodfærdighed; thi det skal aldrig kunde got giøris, hvad min Anklager siger i Copie Stævningen, at ieg uden skiellig Aarsag har holdt dem fra Alters; men det kand derimod med tvende Tingsvidner beviisis, det eene fra Prouste Rætten d. 13 Aug. 1732, det andet fra Herrets Rætten d. 25 ejusd., at deris Mutvillighed og Ubodfærdighed er og har været Aarsag der til; hvilke Synder, hvor de saa aabenbare regiere hos Mennesket, kand ikke andet end giøre det uværdigt og aldeelis uberedt til at annamme dette Sacramente; og hvilken Lærere, som ikke vil giøre sig Samvittighed ofver at annamme saadanne,

hand motte enten intet eller ilde forstaae sit Embede, da vor Herre Christus har sagt: Kaster ikke Perler for Svin eller Helligdom for Hunde. Og Guds Aand ved hans Apostel siger: — — Leg ikke Hænder snart paa Nogen, giør dig og ikke deelagtig i fremmede Synder. See saadan Medhold hafver ieg af Guds Ord i det, som ieg har giort! Men efterdi ieg derfor søgis som Lovens Ofvertrædere, er da Loven imod Guds Ord? Ney! det være langt fra; men det er det, at ieg uskyldig er kommen til at fortørne dend, som hafver befalet Sagen at føres imod mig. Thi hafver ieg ellers ikke med disse Ting syndet imod Guds Ord, hvorledis kand ieg da hafve syndet imod Kongens Lov, efterdi disse to ere ikke satte mod hin anden. Hafver Kongen ikke dertil givet sin Lov, at Rætfærdighed og Gudsfrygt derved skulle handhæfvis? hvad giøre da de, som vil bruge Loven imod dem, som ved Guds Naade stræbe at holde sig Guds Ord og Loven efterrættelige? Jeg undrer derfor meget ofver, at mine Anklagere tør sige, at ieg uden skiellig Aarsag har holdt vedkommende fra Alters, da det er beviist i det eene Tings Vidne, at de modvilligen har giort mod Guds Ord og min Formaning, og det er beviist i det andet Tings Vidne, at de ubodfærdig sige, at det er ikke Synd, de har giort; og det, som er det allerværste, at de ikke ville tage imod Lærdom og Underviisning; thi at ligne dette imod min Anklageres sigende, da siunis mig, at hand enten maa meene, at det er ikke Aarsag noch, eller at Mutvillighed og Ubodfærdighed ere Synder af saa liden Betydenhed, at de ikke ere for noget at regne. Skal Loven, som ræt er, dømme i Sagen, da kand min Anklagere ikke vise nogen Articul, som ieg har syndet imod og bør at straffis efter; men den dømmer de andre. (Lovsteder anføres).

3. Efterdi ieg nu saaledis har opliust Sagen, og Prouste Rættens seniste Dom nægter mig at procedere her ved Rætten i denne Sag mod Bønderne, saa ieg hverken kan contrastæfne dem til denne Ræt eller sætte i Rætte

paa dem, førend forberørte Dom blifver tilsidesat; jeg og hafver ydmygst tilskrefvet Velb. Hr. Ampt Manden og Vedkommende om at tage Commissarier i Sagen, hvorpaa ieg hafver erholdet velb^{te} Hr. Ampt Mandens respective Svar, saa lydende:

Velærværdige og Vellærde Hr. Nicolai Jæger. Paa hans Hr. Prousten Mag. Jørgen Huulbech, den Kongl. Ridefoget Sr Christopher Schmit og mig tilskrefne Missive af 18de hujus, som mig idag er vorden tilstillet, mældis udi tienstlig Giensvar for min Person, at hand kand giøre, hvad hand behager og i sin Tid loulig forsvare, med Reservation paa Vedkommendes Vegne at giøre underdanigst Ansøgning om Contra-Commissarier, om det for nødigt skulle eragtis. Forblifvende Hans Velærv. tienstv. Tiener C. U. v. Lützou, Nyegaard d. 19 Aug. 1732.

Saa formoder ieg, at Sagen ifølge af denne Hr. Ampt Mandens respective Skrifvelse og foranførte Ting blifver henviist til de Commissariers Kiendelse, som Hans Kongl. Maiestæt allernaadigst motte forordne. Jeg i øfrigt recommanderer mig Deres Velærværdigheders gode Affection, ikke som vi ere Ordens Brødre, men som Sagen anrører Guds Ære. Forblifvende med al Ærbødighed Deres Velærv. pligtige Tiener Nicolay Jæger. Hiertebr. d. 17 Sept. 1732.

(Herpaa svarede Jørgen Lund ved Henvisning til sit Indlæg af 10. Sept. og indlod forøvrigt Sagen til Rettens Paakjendelse. Sagen blev derpaa optagen til Doms Afsigelse førstkommende 29. Oktober).

Da Afsigelsen af Provsterettens Dom stundede til, og Hr. Jæger ikke mærkede noget til, at hans Ansøgning til Kongen (af 3. Sept.) havde nogen Frugt, besluttede han sig i Begyndelsen af Oktober 1732 til selv at rejse til Kjøbenhavn for om muligt at fremskynde en gunstig Afgjørelse. Provst Huulbech, hos hvem han vistnok havde søgt Rejsetilladelse, maatte dog ønske, at Biskoppen var vidende om, hvad der i den senere Tid var passeret i Hr. Jægers Sag,

og sendte derfor under 8. Oktober en Udskrift af Forhandlingerne paa Provsterettens tre Sessioner den 13. August, 10. og 17. September til Biskop Worm, idet han tilføjede: »Dette indsendes underdanigst til Deres Høyærværdighed i den Tanke, at Hr. Nic. Jæger, som nu er i Kjøbenhavn om denne sin Sag, maaske ikke lader D. H. faa Acterne at se, som han dog har med sig beskrevne.«

Naar Provsten her havde ytret Tvivl om, hvorvidt Hr. Jæger vilde forelægge Biskoppen den ham meddelte Udskrift af, hvad der ved Provsteretten var passeret, saa var denne Formodning dog urigtig, som det fremgaar af følgende Brev, ved hvilket der imidlertid er den Besønderlighed, at det er dateret fra Præstegaarden paa Møen, medens Hr. Jæger d. 8. Oktober (Brevets Datum) var i Kjøbenhavn.

Deres Eminence (osv.).

Baade før og siden jeg fick D. E.s Høy-respective Skrivelse af 26de Julii sidstleden, hafver jeg søgt først hemmelig med Sagtmodighed at føre de tre Mænd, som ere Oppermænd for de Sommer-Ridende i Elmelunde Meenighed, deris Synd til Gemytte; og da det icke kunde hielpe, hafver jeg og ydermeere brugt Medhielperne, saa min Samvittighed kand vidne med mig, at jeg hafver inted efterladt af alt det, som min Skyldighed udkræver, men hafver viist icke allene min Føjelighed mod Vedkommende, men end og min Lydighed imod Deres Eminence, hvilcked tillige med Sagen i alle sine Omstændigheder og rætte Beskaffenhed sees af disse medfølgende Documenter og Tingsvidner. Og dog hafver Welbr. Etats-Raad Lützow laded mig for Prouste-Rætten indstæfne til Dom at lide, med hvilcked Stæfnemaal, som det sees i Acten, det er gaaed underlig til. (Dette forklares udførligt, tildels som i Hr. Jægers ovenanførte Indlæg af 17 Sept.). Formedelst alt saadant er jeg høylig bleven foraarsaged og yderlig tvungen til at søge min allerunderdanigste Tilflugt til Deris Kongel. Maj[tt] Selfv, og er allerunderdanigst forsickred, at

dend Faderlig Omsorg og medføde Kongel. Naade og Mildhed, som Hans Kongel. Majtt bær for alle sine Undersaatter, saa vel dend minste som dend største, skal og ræcke til mig. (Da han antog, at hans Ansøgning vilde komme til Bispens Erklæring, sendte han denne en Udskrift af Acterne i Provsteretssagen, som han ønskede, at hans Kommissionær, Mr Poulstrup, senere maatte faa tilbageleveret). Hvad Ambtmanden i sit Brev berætter, som findis i Acten fra Prouste Rætten, at hand hafde ladet mig anmode angaaende denne Sag dend og dend Tiid at møde ham hos Prousten, er ubeviisligt, og jeg kand med frelst Samvittighed nægte det, naar og hvor det skal være. Jeg forbliver (osv.).

Hiertebr: d: 8de Octobr. 1732. Nicolay Jæger.

Samme Dag indsendte Amtmand Lützow til Biskop Worm et Andragende (dat. Elmelunde 6. Okt. 1732) fra de tre Bønder, hvori de forestillede deres Trang til at komme til Herrens Bord og derpaa ytrede:

»Saa bønfalder vi, Hs. Kgl. Maj.s fattige og enfoldige Bønder, højædle, velbaarne Hr. Etatsraad som vores nærmeste Øfrighed, at den naadige Herre ved sin herpaa tegnede højgunstige Recommendation vil andrage vores saa højt magtpaaliggende Salighedssag for Hr. Biskopen, at Hs. Velærv. Hr. Provsten, Mag. J. Huulbech, som er en retsindig Herrens tro Tjener, maatte blive tillagt Ordre at antage og betjene os med det hellige og højværdige Alterens Sacramente, saa længe Sagen mellem os og Hr. Nic. Jæger er under Proces«.

Amtmanden indsendte Bøndernes Ansøgning med en Anbefalingsskrivelse af 8. Oktober til Biskoppen, og denne sendte samme videre til Præsten Nic. Jæger med følgende Skrivelse:

Velærværdige og Høilærde Hr. Pastor!

D. V.s Skrifvelse af 8. hujus tillige med det derhos følgende Tingsvidne er mig denne Time først indhændiget,

hvilket, saasnart ieg dertil finder Leilighed, af mig skal vorde efterseet. Men saavidt ieg allerede af det lidet, ieg deraf har læst, erfarer, vil Sagen, saafremt den føres videre, for Deres Velærværdighed, efter mine Tancker, ickun vinde et maadeligt Udfald, hvor udofver det blifver tienligst, at De, om mueligt, seer samme i Mindelighed afhandlet.

Ved indsluttede, som ieg in Originali igien vil tilbage vente, hafve trende Mænd af Elmelunde — — besværget sig for Amtmanden — — over D. V., som uden billig Aarsag skal hafve nægtet at antage dem til lønlig Skriftemaal. Saafremt da D. V. derfor icke vil paaføre Dennem selv nogen videre Ulempe, giøre De best, uden videre Vægring at anamme bem[te] 3de Mænd, naar de sig igien bodfærdeligen indstille, til hemmelig Afløsning og Herrens Bord; thi skeer det icke, vil det formodentlig blive Deres Velærværdighed selv til Fortræd. — —

Khafn. d. 11 Octobr. 1732. C. W. Worm.

Hr. Jæger, der endnu opholdt sig i Kjøbenhavn, udtalte sig paa følgende Maade om Bøndernes Andragende:

Erklæring.

At Deres Eminence har sendt mig denne Memorial, som er skreven for de trende Bønder i Elmelunde til Amtmanden paa Møen, Welb. Etats-Raad Lützow, anseer jeg derfor at være giort, at jeg der paa skulle give min Erklæring, som og allerydmygst følger saaledes, som Sagen er i Sandhed.

1. Kand jeg icke nægte, at jeg jo hafver holdt de tre Mænd fra Nadverens Sacramente. Men Aarsagen der til er denne, at da de tvert imod min Formaning og Advarsel hafde brugt den tredie Søndag efter Trinitatis og Mariæ Besøgelses Dag næst der efter til deris Sommer-Riden og Gilde, ville de hvercken kiende det for Synd, de hafve giort, eller derom tage imod min Underviisning, som det Tings Vidne fra Møenboe Herreds-ting d. 25 Augusti 1732 nocksom beviiser. Men som det er dem overbeviist, at de

synderlig hafve anvendt forbem[te] Helligdage paa deris Sommer-Riden og dets Gilde, og mand nock veed, hvad sligt til deels fører med sig, omendskiønt det icke alt staar til at beviise, nemblig raaden Snack, Banden og Sværen, utugtige Lader og Geberder og andre vederstyggelige Ting, naar de først dricke ofver Tørsten, hvad har de da viist der med, at de ville forfægte sligt, andet, end deris Haardnackenhed og Ubodfærdighed, og hvorledis skulle ieg da med nogen god Samvittighed kunde annamme dem til Alters i den Tilstand!

2. Hvad Hans Møller skriver om sin Svaghed, er saa u-sandt som det er grovt, og troer ieg icke, hand kand beviise, at hand forgangen Sommer har lagt ved Sengen i 5 Dage, langt mindre i 5 Uger; thi saa maatte der efter Skicken gaaed Bøn for ham af Prædickestolen. Eller er det icke en liden Snildhed, som hans Concipist har brugt i denne grove, usandfærdige Beskyldning, da hand hvercken næfner, om jeg har vidst Hans Møllers Svaghed, eller om det har væred begiert af mig, at jeg skulde komme til ham, men allene siger, at jeg selv 5 Søndage tillige har forrætted Guds Tieniste der i Kirken imidlertid, hvilcket jeg vel kunde giøre og derfor icke vidst Hans Møllers Svaghed. Hvor af Deris Eminence seer, at som mine Fiender icke kand skade mig med Sandhed, saa behielpe de sig med List og Spidsfindighed. Jørgen Lund i Steege, som procederer i Sagen paa Ambtmandens Vegne, kand selv være Vidne til, hvad Ord jeg hafde til disse tre Mænd for Rætten d. 25 Augusti sidstafvigte, da der blev handled om dend Materie, nemblig at om Nogen af dem blev siug, skulle de lade mig vide det. Ellers har jeg nogle Gange i Aar selv-buden besøgt baade Hans Møller og de andre der i Byen, Mand for Mand, at fornemme deris Levemaade, saa jeg formoder, jeg i alt saadant skal findes ustraffelig.

3. Naar Deris Eminence betragter Sagen, som De haver i Hænde alt, hvad ved Rætterne er passered, saa troer jeg nock, at De selv befinder, at Sagen er lættere

afgiort med Commissarier, end føre Proustens Domme ind for Landemoded, som holdes ickun tvende Gange om Aared. Men jeg forstaar, at Vedkommende vente sig een meere favorabel Dom af Prousten end Commissarier, efterdi hand for det første[1]) har viist mig hen med Sagen til verslig Forum, hvor ofver de og kiende ham iblant alle Møens Præster for den rætsindige Herrens troe Tienere, som de ville have til Bigte-Fader. Resten vil jeg tie med. Jeg forbliver (osv.).

Kiøbenhafn d. 18de Octbr: 1732. Nicolay Jæger.

Det lader ikke til, at Hr. Jæger under sit Ophold i Kjøbenhavn har kunnet udrette noget til sin Sags Forbedring; han er da vendt tilbage for snart efter at maatte indstille sig for Provsteretten, der efter Bestemmelsen skulde træde sammen den 29. Oktober 1732. Retsakten er muligviis ikke mere bevaret, i alt Fald er det ikke lykkedes mig at finde den; men af et Brev, der senere skal meddeles[2]), ses, at Dommen, der først faldt 31 Oktober, i høj Grad er gaaet Hr. Jæger imod, og at han, foruden Bøder og Sagens Omkostninger, er dømt til at gjøre Amtmanden Afbigt og uden Vægring at tage de tre Mænd til lønligt Skriftemaal og Herrens Bord.

Biskop Worm har endnu ikke haft Provsteretsdommen i Hænde, da han efter Kancelliets Forlangende afgav følgende Erklæring over Amtmand Lützows og Hr. Jægers ovf. S. 237 f. og 239 ff. meddelte Andragender til Kongen.

Stormægtigste, Allernaadigste Arfve Konge og Herre!

Supplicanten, Hr. Nicolaj Jæger, Sogne-Præst til Hiertebierg Meenighed[3]) paa Møen, angav d. 30 Junii sidstafvigt

---

[1]) D. e. fra først af.

[2]) Se ndf. S. 256 f.

[3]) Præstegaarden ligger i Hjertebjerg i nogen Afstand fra Elmelunde; i sidst nævnte By ligger Sognets Kirke.

for mig, hvorledes trende af hans Sogne-Mænd ved det saa kaldede Riden Sommer i Bye hafde begaaet adskilligt forargeligt. Hand bespurte sig og, om hand ei for den Aarsag kunde holde dem fra lønlig Skriftemaal. Jeg svarede ham derpaa den 5 Julii næst efter, at saa fremt der noget forargeligt af Sogne-Mændene var øfvet, burde hand angifve det saavel for Amtmanden som Forvalteren, hvilcke uden Tvifl saae derhen, at de skyldige blefve afstraffede; derhos lod ieg ham forstaae, hvorledis ieg ingen Anledning fandt til, at hand uden anden Omgang skulde formeene dem lønligt Skriftemaal og Herrens Bord. Icke desmindre hafde hand, før hand fick mit Svar, og før hand kunde vente Svar fra mig paa sin Skrifvelse, bortviist dem fra Skriftestolen. Den 8. hujus tilskrev Supplicanten mig atter og daterede sit Brev fra Elmelunde, u-anseet hand var her i Staden, hvilcket ieg dog ei vidste, men besvarede samme hans Skrifvelse d. 11 dito og raadede ham icke lengere at formeene de trende hans Sogne-Mænd Adgang til lønlig Skriftemaal og Herrens Bord, saafremt hand ei vilde paaføre sig selv nogen videre Ulæmpe. Om samme min Skrifvelse vil frugte noget, kand ieg icke vide. Hvad ellers saavel Hr. Etatz-Raad og Amtmand Lützous som Hr. Nicolai Jægers allerunderdanigste Suppliqver angaaer, da er det klart, at den sidste, nemlig Hr. Jæger, efter at hand eentidlang førde Sagen for Prouste-Rætten, d. 18. Augusti tilmeldede Amtmanden og Prousten og Forvalteren paa Møen, hvorledes hand hafde i sinde allerunderdanigst at begjære i denne Sag tvende Commissarier paa sin Side. Icke desmindre anholder hand nu allerunderdanigst om, at Deris Kgl. M^t selv vilde antage sig denne Sag samt ofvergifve den til een eller anden af Geistligheden, som dend kunde undersøge. Hvor imod Hr. Etatz-Raad og Amtmand Lützou allerunderdanigst søger, at Sagen maae vorde afviist til at blifve afgiordt ved ordentlig Lands Lov og Rætt. Efter hvilcken Beskaffenhed mine allerunderd. Tanker falder derhen, at Hr. Nicolaj Jæger burde med langt

større Forsigtighed handlet denne Sag, samt i det mindste oppebiet mit Svar paa hans Skrifvelse. Jeg forstaaer og ei, hvorledis hand kand paastaae, at hans Tilhørere offentligen for dend gandske Meenighed skal afbede, hvad de hafve giordt efter den dennem af Gud og Deris Kgl. Maj[r] foresatte Øfrigheds Tilladelse. Man skulde troe, at om nogen Sag skulde reises, maatte den snarere være imellem Amtmanden og Hr. Nicolaj Jæger end mellem Hr. Nicolaj Jæger og Bønderne; thi det vilde blifve af een icke aldeelis ynskelig Følge, at naar den verdslige Øfrighed tillader, men Sognepræsten forbyder een og den samme Ting, den sidste da skulde hafve Magt at holde dem fra Sacramentet, som intet andet hafde giort end det, hvortil dem af den første, neml. den verdslige Øfrighed, var gifvet Forlof. Om endskiønt og ved den saakaldede Sommer-Riden paa adskillige Stæder et og andet forargeligt kand gaae i Svang, skiønner ieg dog ei af de[n] med Hr. Etatz-Raad og Amtmand Lützows allerunderd. Suppliqve følgende Copie, at disse Mænd, imod hvilke Sagen af Hr. Nicolaj Jæger er reist, ere skyldige i nogen saadan letfærdig og forargelig Leegen, som Loven strængelig forbyder og vil vide alvorligen straffet, Lib. 6, Cap. 3, Art. 11, pag. 875; hvor udofver det var ynskeligt, om denne Sag kunde dempes og i Mindelighed saaledis afgiøris, at Hr. Nicolaj Jæger, som har villdet viise sin Nidkiærhed, men uden Forstand, stædede disse sine Sogne-Mænd, hvilke hand anklager, til lønlig Skriftemaal og Herrens Bord, og blev derhos advaret, her efter at gaae forsigtigere tilværks. Hvilket indstillis til Deris Kongl. Maj[ts] allernaadigste Velbehag (osv.).

Khafn d. 31 Octobr. 1732.

C. W. Worm.

I væsentlig Overensstemmelse med Biskoppens Erklæring faldt endelig den kongl. Resolution, der lyder saaledes:

Til Biskop Hr. Christen Worm.

C. 6tus.

V. G. t. Eftersom Hr. Nicolai Jæger, Sognepræst til Hiorteberg[1]) Meenighed paa vort Land Møen, haver allerunderdanigst besværget sig over trende af hans Sognemænd i Elmelunde Sogn og Bye, som dend tredie Søndag efter Trinitatis og Maria Besøgelses Dag nest afvigt skal have foretaget sig det saakaldet Sommer Riden og Gilde, der skal bestaa i adskilligt Gøglerie og Drik, hvortil de skal have beraabt sig paa at have haft Forlov af os elskelig Christopher Ulrich Lützou, vores Cammer Junker og Amtmand over Møens Amt, og for hvilken Gierning, som Hr. Nicolai Jæger formeener at være imod Loven, hand skal have søgt Bønderne for Provste Retten til Kirkens Disciplin at udstaa, og da Provsten med hans Assessorer skal have viist Sagen fra sig, andrager Hr. Nicolai Jæger, at den verdslige Øvrighed begynder at søge ham, fordi hand haver nægtet at tage bemeldte Mænd til Alterens Sacramente uden aabenbar Skriftemaal; derfor hand allerunderdanigst anholder, at Vi selv ville antage Os denne Sag. Da som Vi af Din saavel derover, som om hvad derom fra fornævnte Cammer Junker og Amtmand Lützou er indkommen, allerunderdanigst givne Erklæring haver fornummen Sagens Sammenhæng og Beskaffenhed, og Vi derpaa haver allernaadigst funden for got, at denne Sag uden videre Process skal være ophævet og afgiort; Saa er nu hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at du strax tilholder Sognepræsten Hr. Nicolai Jæger, at hand stæder disse forbemeldte hans Sognemænd, hvilke hand anklager, til lønlig Skriftemaal og Herrens Bord, og haver du ham saa derhos at advare, at hand hereffter i dislige Tilfælde gaar forsigtigere til Verks. Dermed etc.

Friderichsberg den 28de Nov. 1732.

---

[1]) Der har først staaet Hierteberg

Under 6. Dcbr 1732 meddelte Biskop Worm Præsten Jæger Indholdet af Kongebrevet, idet han tilføjede: »Saa fremt De og herefter maatte behøfve at raadføre Dennem med mig i et eller andet det angaaende, da forventer jeg, De oppebie mit Svar, hvilket ufortøfvet skal følge, samt at De datere Deres Brefve fra den Stæd, hvor de ere skrefne«.

Da Amtmand Lützow direkte fra Kancelliet (u. 28. Nov.) havde modtaget Meddelelse om den kongl. Resolution, fandt han sig, som det synes, ikke tilfredsstillet ved den Ydmygelse, der var tilføjet Hr. Jæger i samme, men mente, at han burde ganske anderledes tugtes. Han lod sig derfor meddele en Udskrift af Provsteretssagen og Dommen af 31. Oktober, hvilken han indsendte til Kongen, ledsaget af følgende fulminante Skrivelse:

Stoermægtigste Monarch,
Allernaadigste Arve Konge og Herre!

Deris Kongelig May[tts] mig allernaadigst tilsendte Befahling af 28de Novembr. nest afvigte, at den Sag imellem Sogne Præsten til Hiertebierg Meenighed, Hr. Nicolaj Jæger, og trende hans Sognemænd, angaaende deris saakaldet Sommer-Riden, skal uden videre Proces være ophævet og afgiort, er mig tilhænde kommen. Og som der af allerunderdanigst er at fornemme, at fornefnte Hr. Nicolai Jæger vel herom til Deris Kongelig Majestett haver indgivet sin Besværing over disse tre Mænd, men iche noget meldt om sin Selfraadighed og Opsetzighed imoed sin Biscop, iche at adlyde hans velmeenende Formaninger, eller den Blame, hand mig og andre har paalagt, meget mindre at der for Prouste Retten var afsagt Dom i Sagen, som hands Gierninger meriterede, og i saa Maade ichun under et Gudfrygtigheds Skin besmychet sin Fortredelighed, paa det enhver, baade Biscopen, Proubste-Retten, Jeg og andre vedkommende, kunde beholde hvad Tort, hand enhver af os hafde dicteret: Saa vilde Deres Kongelig Majestet icke i U-naade optage, at Jeg herved allerunderdanigst frem-

sender Proubste-Rettens i Sagen den 31de Octobr. nest afvigte afsagde original Dom og Doms Act[1]), at deraf allernaadigst maatte fornemmis:

For det første Hr. Jægers Selfraadighed, at hand iche hertil har vildet antage disse tre Mænd og deris Medfølgere til Herrens Nadvere uden aabenbare Skriftemaal at udstaae, i hvorvel Hr. Biscopen hannem derfra har afraadt ved Missive af 19 Junij, i Acten indført pag. 41 og 42, som[2]) af 11 Octobr. nestleden, herved in originali følgende.

2det. I meer bemelte Act. pag. 11 og 12 dend Blame, hand mig i sin Prædichen for gandske Meenigheden har paalagt, at Jeg skulde passere for en u-gudelig Øfrighed, det hand for Proubste Retten den 13 Augusti nestafvigte offentlig producerede, og paa Dommen p. 90 videre yttred sig med, da hand der skref om de andre Præster her paa Landet, som iche vilde biefalde hans formastelige Væsen, at de hensnigte sig og gafve efter, hvorved de bleve Aarsage i, at de opblæste, som meere elsker Vellyst end Gud, lade sig nøye med Gudfrygtigheds Skin, og due intet i Troen, med hvilchet sidste hand u-trøchelig meener min Persohn.

3die. Den giorde Beskyldning, hand i Acten pag. 52 har tillagt Proubsten og hans Assessorer, at de har dømbt saa u-retviis, som nogensinde i Rettergang kand drives, i hvorvel ingen U-rett af dem var begaaed, men U-retfærdigheden hengte ved Hr. Jæger self, i det hand beholt Original-stefningen, hvorefter hand for Proubste-Retten indvarsledes, og loed Stefnsmændene gaae bort med Copien.

4de. At Hr. Jæger for saadanne sine Bedrifter er i Acten p. 85 og 86 tildømbt at antage de tre Mænd og deris Medfølgere til lønlig Skriftemaal og Herrens Nadvere, sampt for denne Post at betale til fattige Præste-Enchers Casse i Sællands Stift 6 Rdr.

---

[1]) Findes nu ikke vedlagt.

[2]) D. e. ligesom ved Skrivelse (osv.).

5te. At Hr. Jæger p. 86 har beskiemmet mit Nafn aabenbare af Prædiche Stoelen for den gandske Meenighed, og ligesaa for Proubste Retten, og derfor paa pag. 87 er tildømbt at giøre mig en nøyagtig og skriftlig Afbigt i Proubstens og tvende Assessorers Overværelse, desligeste til Præste Enche Cassen for den Forseelse at betale 8 Rixdlr.

6te. At Hr. Jæger pag. 88 er tildømbt at betale Processens Omkostning med 6 Rdr. 4 Mk. 8 Sk.

7de. At Hr. Jæger under alt dette at faae øvet, i Verck sadt og fuldendt, intet andet har søgt, end under et Gudfrygtigheds Skin saaledes at faae ydt (ɔ: ytret) sine Passioner, og lade andre baade Blame, Spodt og Skade paa Halsen.

Beder derfor allerunderdanigst, Deris Mayestett af særdeles Kongelig Naade vilde haandhæve min Persohn og allernaadigst forundte Betiening, at Præsten Hr. Nicolai Jæger maa fyldigstgiøre hosfølgende Proubste-Rættens Dom, siden det er hannem iche u-ligt, at hand jo dends Indhold for Deres Kongelig Mayestett fordulgt haver[1]). Hvorom Jeg allerunderdanigst vil vente Deres Kongelig Mayestetts allernaadigste Resolution.

Deres Kongelig Mayestetts
Allerunderdanigst og Tropligtskyldigste Tiener
C. U. Lützow.

Steege paa Møen
d. 4de Decembr. 1732.

I Kancelliet blev man næppe altereret over Amtmandens Udgydelser. I alt Fald tog man Sagen med Ro. Men nu skulde det vise sig, om Hr. Jæger vilde bøje sig for den kongl. Resolution. Det var ingen Smaating for en fattig Præst at svare den enevældige Konge: Her staar jeg, jeg kan ikke andet! Nu, saaledes svarede Hr. Jæger vel heller ikke ligefrem; men at det dog var Meningen, fremgaar af følgende tvende Skrivelser fra ham, den første til Biskoppen, den anden til Kongen.

[1]) Af det følgende vil ses, at denne Mistanke var ubeføjet.

1.

Deris Eminence!

Høyædle, Høyærværdig Herre!

Dend kongelig allernaadigst Befaling, som Deris Eminence ved sin høystærede Skrivelse af 6. hujus hafver kundgiort mig, at jeg skal annamme de Mænd af mit Sogn til lønlig Skrifftemaal og Herrens Bord, som jeg hafde anklaged for deris Sommer-Riden og Gilde sistafvigte 3die Søndag efter Trinitatis og Mariæ Besøgelses Dag, er jeg færdig som skyldig allerunderdanigst at efterkomme, som jeg og forhen haver annammet saa mange af dem, som have viist sig bodfærdige; men som der endnu ere sex tilbage, som ere saa ubodfærdige, at da jeg atter nogle gange, siden jeg blev advaret ved Deris Høyærværdigheds høystærede af 11. Octbr: at annamme dem, naar de sig bodfærdeligen indstillede, hafver forsøgt det med dem baade hemmelig og i Medhielpernes Paahør at bringe dem til deris Synds Kundskab og Fortrydelse, hafver maat befinde, at alle gode Ord og Formaninger hos dem hafver aldelis ingen Sted, saa jeg suckende og med hiertelig Sorg og Bedrøvelse maa beklage baade for Gud og Mennisken dend store Gienstridighed og Opblæselse, der møder mig hver gang, jeg vil foreholde dem deris Synd og opvæcke dem til Bodfærdighed, thi de ville hvercken kiende deris Drick, Gøglerie, Sabbats Overtrædelse, Ulydighed imod Guds Ord og Kongens Lov eller deris kiødelige Lyster, som de her i har givet Tøylen, for nogen Synd, eller love her paa nogen Boed og Bedring, men svare stuts og reent ud, at de intet ville svare mig paa sligt, og at de vil giøre det samme igien eet andet Aar.

I Søndags da jeg med Graad og stor Alvorlighed foreholdt dem, hvad Hierte-sorg og Suck de med saadan deris Ubodfærdighed forvoldte mig, og dend Fare, jeg med mine der ofver kand være underkast, hafver de icke der af været at bevæge, men reent ud sagde, at de icke ville kiende

noget for Synd af det, de i saa maade hafver giort, uden Amtmanden befalede dem, at de skulle kiende det for Synd.

Idag da jeg lod dem vide Deris Kongel: Majts allernaadigste Villie og først hemmelig handlede med dem og, da det intet frugtede, tog Med-Hielperne til mig, igjentog mit forrige og formanede dem til Boed og Bedring, svarede de, at de med Guds Hielp, om de levede, ville giøre det samme eet andet Aar og faae eet Majtræe opreyst i Sognet. Som jeg da icke troer, at det er Deris Kongel: Majts hellige Villie, at jeg skal annamme saadane til Alters, saa ville jeg ydmygst forespørge mig, om noget der om er rørt i dend kongel: allernaadigst Befaling. Hvis icke, beder jeg allerydmygst, Deris Eminence heri vil raade mig det, som er mig tienligst; thi førend jeg saaledis skulde synde imod Gud og giøre mig deelagtig i fremmede Synder, uden Deris Eminence kand opliuse mig bedre, end jeg selv veed, saa vil jeg heller være ald dend Trængsel, Lidelse og Nød underkast, som er skeet Christi Tienere tilforn. Gud styrcke mig dertil med sin Naade og give mig Taalmodighed og Frimodighed for vor Herres Jesu Christi Skyld. Amen. Jeg forbliver med ald underdanigst Respect

Deris Eminences,
høyædle og høyærværdig Herres
gandske ydmyge Tienere
Nicolay Jæger.

Hiertebierg Præstegaard
d: 9de Decembr: 1732.

2.

Stormægtigste, allernaadigste Arve-Konge og Herre!

Hr: Biskop Worm hafver ved Skrivelse af 6te hujus kund-giort mig, at Deris Kongl: Majt allernaadigst hafver befalet ham at tilholde mig at antage de Mænd af mit Sogn til lønlig Skrifftemaal og Herrens Bord, som jeg hafver anklaget for deris Gøglerie og Drik dend 3die Søndag

efter Trinitatis og Mariæ Besøgelses Dag sidstafvigte. Hvilcken Deris Kongel: Maj^{tts} allernaadigste Villie og Befaling jeg med allerunderdanigst Lydighed strax har været færdig at efterkomme og til dend Ende kaldet Vedkommende for mig, forkyndet dem Deris Kongel: Maj^{tts} allernaadigste Villie og Befaling og formanet dem til Bodfærdighed; men de svarede reent ud, at de icke ville svare paa de Ting, jeg foreholdt dem; men eet andet Aar ville de med Guds Hielp, om de levede, giøre, ligesom de have giort i Aar, og andet meere, hvor med de gave deris store Ubodfærdighed tilkiende, hvor paa jeg maatte kalde mine Medhielpere at høre, hvor aldeelis de misbrugte Guds og Deris Kongel: Maj^{tts} Naade. Det jeg ville, de skulle kiende for Synd og fortryde samt derpaa love Boed og Bedring, er: 1. At de have været Guds Ord og Deris Maj^{tts} Lov ulydige tvert imod dend Formaning, jeg forud giorde til dem. 2. At de hafve misbrugt hellige Dage til slige Ting, hvor ved deris Tancker og Andagt drages fra Gud og hans hellige Ord. 3. At de forsætlig have øvet sig i saadane Lyster og Laster, som aabenbare strider imod deris Christendom, hvor om jeg foreholdt dem det Sprog af vores Catechismi Sentenser: Leve i efter Kiødet, da skulle i døe; men dræbe i Kiødets Gierninger, da skulle i leve. Item giører eder icke Lignelser efter noget af alt det, Hedningene har giort. Men som denne Sandhed icke finder Sted i deris Hierter, og de der ved icke ere at bringe til nogen Bodfærdighed, saa er jeg i allerdybeste Underdanighed forsickret, at det er langt fra Deris Kongelig Maj^{tts} hellige Villie, at jeg skal annamme saadane Syndere til Guds Bord, thi dersom end Deris Kongel: Maj^{t} allernaadigst hafde befalet, at de skulle udstaaet Kirkens Disciplin, saa maatte jeg dog ved Guds Naade først søgt at faaet dem bodfærdige, inden det kunde skeet, saasom vor Herre Jesus Christus ingen giør retfærdig uden dend, som først bliver bodfærdig. Saa mange derfor, som af dem hafver viist sig bodfærdige, dem hafver jeg allerede, ligesom

Deris Kongelig Maj[tt] allernaadigst hafver befalet, antaget til lønlig Skrifftemaal; men at det icke staar i min Magt paa Guds Vegne at forlade ubodfærdige Syndere deris Synder, formoder jeg i allerdybeste Underdanighed, at Deris Kongel: Maj[tt] allernaadigst giver Medhold. De ere i Tallet sex, som ere saa ubodfærdige, at de icke vil lade sig sige, og alle de Gange, jeg har forsøgt det med dem baade hemmelig og aabenbare, have de altid været eens, undtagen sistafvigte Søndag, da kom jeg dem saa nær, at de paa det næste i sig vare overbeviiste og svarede og sagde, dersom Amtmanden ville befale og tillade, at de skulle bekiende og fortryde Synden, saa ville de. Men igaar, jeg forsøgte det igien, da vare de meget gienstridigere og værre end tilforn. Gud naadelig see her til, at sligt for Deris Kongel: Maj[tt] icke maa blive skiult. Jeg veed, at Deris Kongel: Maj[tt] allernaadigst har fordret Hr. Biskop Worms Erklæring paa min forrige Memorial, og endskiønt jeg icke kand tvile om Hr. Biskopens Erklæring, saa vidt Sagen er ham bekiendt, saa maatte det dog allernaadigst være mig tilladt at forklare deris Kongel: Maj[tt] Sagen i een og anden Post, som Deris Kongel: Maj[tt] mueligt icke har faaet at vide, under hvilcke Poster mine Contra Parter uden Tvifl søge at skiule Sagens rætte Beskaffenhed.

1. Maa det være deris Paastand, at jeg for deris bare Ridende og Gøglerie paa form[te] 2de hellige Dage hafver holdt vedkommende fra Guds Bord. Men naar derimod betragtes i medfølgende Copie af Acten og Dommen 1. min advarsel pag: 15, 16, Lit: A; 2. min Erklæring pag 18, Lit. B; 3. summi theologi Professor Steenbuchs Sentiment pag: 19, Lit D.; 4. det Tingsvidne, som Hr. Etats Raad Lützow har taget over mig, pag: 25, Lit E, saa sees, at deris Mutvillighed, Gienstridighed, Ubodfærdighed og intet mindre har været Skyld i, at de ere holdte fra Nadverens Sacramente.

Det eeniste, som skulle siunes at kunde regnes mig til Forseelse, er, at jeg icke oppebiede Hr. Biskopens Svar, inden jeg holdte dend første Mand fra Ålters. Men hvad skulle jeg gjøre? Manden hafde samme Uge henbragt 2de hellige Dage i slig kiødelig og vellystig Levnet. Jeg lod tvende Gange begiere af ham ved Degnen, at hand ville sætte sin Altergang op, til Hr Biskopens Svar kom, hvilcked befindes i Acten pag: 19 Lit: C, og dog ville hand trænge sig med Magt frem. Jeg fornam ofver alt, at hand da var ligesaa ubodfærdig, som hand er endnu. Her maatte jeg jo i nærmeste Fare gribe til nærmeste Raad, hvis jeg da icke skulle giøre mig deelagtig i fremmede Synder og drage Guds Vrede og Dom ofver mig; saa maatte Gudsfrygt have større Virckning hos mig end Menniskens Frygt, hvoraf Deris Kongel: Majtt allernaadigst befinder, hvor hart jeg her imellum begge har været beknyt. Da jeg nu der efter fick Hr: Biskopens Svar, saa binder det sig just ved samme Mand og tvende til, som hafde været de andres Anførere i Leegen, og kalder deris Synd een Forargelse, hvilcken jeg skulde angive for Øvrigheden, som jeg og giorde; men Amtmanden sendte mig mit Brev u-brudt tilbage igien. Dernæst siger samme Hr. Biskopens Brev, at jeg icke uden anden foregaaende Omgang kunde holde dem fra lønlig Skrifftemaal og Herrens Bord, hvilcket kunde icke anderledis forstaaes, end at naar der blev brugt een ræt Omgang, saa kunde de holdes fra lønlig Skrifftemaal og Herrens Bord, og da Øvrigheden nu intet ville straffe, saa vidste jeg ingen rættere Omgang end begiere Proustens Kiendelse derpaa.

2. Maa paastaaes, at jeg icke har formanet dem paa dend rætte Maade; men der imod viiser min Erklæring pag: 21, Lit: F, at jeg icke kunde formane dem anderledis, efterdi jeg icke vidste, hvem Personerne skulle være, og altsaa maatte jeg bruge dend Maade, som Deris Kongel: Majtts Lov foreskriver mig sist i dend 6te Art: pag: 221,

hvormed min Formaning, som findes i Acten pag: 15, 17, Lit: A, er aldeelis conform

3. Maa de paastaae, at Bøndernes Mutvillighed og U-bodfærdighed er at regne dem til een Uforstandighed og Eenfoldighed, men at det er meere end Uforstandighed og Eenfoldighed, sees af Hr: Amtmandens egen Tingsvidne pag: 25 Lit: E. Naar det ellers allene skulle regnes for een Uforstandighed, saa viiser Deris Kongl. Majtts Lov pag: 234, art: 13, hvorledis der kand raades Boed paa sligt, da Høystbemte Deris Majtts Lov i Kraft af Guds Ord forbyder pag: 236 art: 17 nogen med Haands Paaleggelse af Præsten at afløses, uden hand af eet angerfuld Hierte begierer sine Synders Forladelse.

4. Maa de paastaae, at det er dend eeniste Lystighed, Boenden har om Aaret ved ald sit Sved og Arbeide; men det er sandelig icke deris eeniste Lystighed paa Møen, og efterdi jeg her med er aftvungen at sige, hvad Lystighed Møens Bønder des-foruden have, da kand de næppe giødske deris Jord uden Gilde; ved deris Høeslæt have mange af dem Fiol eller Tromme for sig og holde Gilde i tu eller tre Dage tillige. Ved deris Bye-stock, naar de skiffte Bye-foget, haver de gierne een heel eller half Tønde Øl, som Byen er stor til, at dricke og giøre sig lystig ved. Sligt maa taales, efterdi det skeer Søgnedage og er icke saa absolute Deris Kongelig Majtts Lov imod. Her har de Unge heller icke saa stor Leylighed til Liderlighed som ved det saa kaldede Sommergilde, hvilcket de mange Steder berede sig til fra Voldermisse og continuere siden fra Pintzedag hver Helligdag til hen imod Mickelsdag med Drick og Spil foruden andet, som hemmelig gaar i Svang iblant dem ved dend Leylighed, de have dertil; hvilcket Gilde, som det er een aaben Dør for alle Laster, som i Deris Kongel: Majtts Lov strængelig forbydes, saa er det icke noged, som jeg har kundet samtycke i, endskiønt jeg lige saa vel trænger til Boenden som andre

5. Maa de paastaae, at Prousten hafver dømt mig i Mulct med videre; men dersom Dommen, som begynder pag: 32, Lit: G, icke var for vitløfftig for Deris Kongel: Maj[tt] at læse igienem, da er jeg allerunderdanigst forsickret, at Deris Kongelig Maj[tt] skulle finde, at slig een Dom har dend christen Verden endnu aldrig seet af een geistlig Mand. Og som jeg deri er sigtet som dend, der har brudt sin Eed, foruden andre Ting, som kand komme mit Nafn til Præjudice, og deris Kongel: Maj[tt] af denne min klage befinder, hvor lidet forbem[te] sex Personer skønner paa dend Naade, at Deris Kongel: Maj[tt] allernaadigst har befalet, at de skal annammes til lønlig Skrifftemaal og Herrens Bord, og dog icke vil lade sig beqvemme til Bodfærdighed; samt at det af deris egne Ord maa sluttes, at Amtmanden maa have nogen Skyld deri, siden de sige, at de icke ville uden hans Befaling og Tilladelse: saa er jeg i allerdybeste Underdanighed begierende, paa det at Deris Kongel: Maj allernaadigst maa befinde min Uskyldighed, at Deris Kongel: Maj[tt] allernaadigst ville befale eet Par Commissarier, hvortil jeg allerunderdanigst understaar mig at foreslaae Hr: Cammer-Herre von Holstein[1]), Deris Kongel: Maj[tts] Stiffts Befalingsmand ofver Siællands Stifft, og Magr: Morsing[2]), Sogne Præsten til Trinitatis Kirke i Kiøbenhafn, at de indkalde alle Vedkommende for sig, og at baade Hr: Etats Raad og Amtmand Lützow for Processen og anden hans Omgang i Sagen, Prousten, Magr: Jørgen Huulbeck og hans Assessorer for deris Domme, Bønderne og jeg for Sagen maa være deris Kiendelse og Dom underkast, og at de maatte afhøre de Vidner, som endnu behøves, samt imodtage, hvad som til Sagens Opliusning paa begge Sider kand være fornøden, og for Bekostning at spare, at Com-

---

[1]) Johan Ludvig Holstein, siden Oversekretær i Kancelliet, Medlem af Conseillet osv.

[2]) M. Hans Mossin, der senere viste sig som en skarp Modstander af Pietisterne, men vel næppe endnu var kjendt som saadan (s. Dsk. Biogr. Lex. XI, 480).

missionen da og maatte holdes i Kiøbenhafn. Saadan Deris Kongel: Maj[tts] høykongel: Naade imod mig fattige, fortrængte og forhadte Guds og Deris Maj[tts] ringe Tienere vil dend naadige Gud igien naadelig og visselig belønne, at Deris Kongel: Maj[tt] maa lenge leve og lycksalig regiere, hvilcket jeg og hiertelig skal bede Gud om, som med allerinderligste Devotion til min død lever

Deris Kongel. Maj[tts]
allerunderdanigste, ringeste Tienere og uafladelig Forbedere
Nicolay Jæger,
Elmelunde Meenigheds Siælesørgere paa Møens Land.

Hiertebierg Præstegaard d: 10de Decembr: 1732.

Da Amtmand Lützow, der ikke kjendte Hr. Jægers to ovenstaaende Skrivelser, ikke fik Svar paa sin tidligere (S. 256 ff.) meddelte Forestilling til Kongen, blev han utaalmodig og begyndte ikke blot selv at agere Provst, men indgav ogsaa følgende ny Andragende til Kongen:

Stormægtigste Monarck (osv.).

(Efter Angivelse af Indholdet af ovenst. Skrivelse af 4 Dec. 1732 fortsætter Amtmanden saaledes): Siden [har jeg] befalet de fraholdte Sognemænd at mælde sig nu till deris Altergang hoes Hr. Jæger, det de og d. 7de og 9de December efterkom, men begge Gange afviiste hand dem, og sagde derhos: at hand vel hafde Bispens Brev, vidste og, at en Kongelig Befalning tilholdt ham at tage dem an; dog kunde hand iche giøre det, fordi de vare endnu iche boedfærdige. Da Mændene sagde mig denne hands Undskyldning, lod Jeg Deris Kongelig Mayestets høye Befalling ved 2de Mænd hannem forkynde. Hands Svar blef alt det samme, som herved allernaadigst maatte fornemmis af hosfølgende de udskickede 2de Mænds Attest[1]). Og som den

---

[1]) Den er dat. 11. Debr. 1732 og gaar ud paa, at de havde forkyndt Hr. Jæger den kgl. Resolution af 28 Novbr., og at han havde

selfraadige Præst, der hverken agter dend i Sagen afsagde Proubste-Rettes Dom af 31 Octobr., Hr. Biscopens 2de Advarseler ... eller D. K. May[ts] høye absolute Befalning, at antage strax sine Sognemænd till Herrens Nadvere, men under saadan et Gudfrygtigheds Skin berøver disse hungrige Siæle deris Saligheds Middel, Gud sin Ære, D. K. May[ts] høye souveraine Befalling sin allerunderdanigste Lydighed, Hr. Biscopen sin skyldige Hørsomhed, og Proubste-Retten dends tilbørlige Respect: Saa har jeg efter min allerunderdanigste Pligtskyldighed dette D. K. May. nødvendig maatt tilkiende give, til nærmere allernaadigst forvendtende Resolution imod denne opsetzige Præst, og andre lige sindede til Afskye, som saadant maatte spørge; Med allerund. Haab, desse D. K. May[ts] Underdanere kand igien blive deelactige i de hellige Ting, saavelsom deris Hustruer og de andre der i Meenigheden; Som det og ellers er at befrygte, at Præsten sin Lifstiid skall tillægge dem denne u-beviiselige Beskylding, at de ere u-bodfærdige, og saaledes holde dem ald deris Tied fra Herrens hellige Nadvere. Forblivende (osv.).

Nyegaard paa Møen C. U. Lützow.
d. 17 Decembr. 1732.

Kancellipaategninger:

Hands Kongelig Majestet vill allernaadigst, at Hr. Christen Worm, Biskop ofver Siellands Stift, herom indsender sin allerund. Erklæring[1]) til videre allern. Resolution. Cancelliet d. 3 Januarij 1733. P. Neve.

Hands Kongelig Majestet vill allern., at Etats-Raad og General-Procureur Bartholin ofver Hr. Nicolai Jægers imod H. K. May[s] allern. Befaling beteede Ofverhørighed indsender sin allerund. Erklæring og Betenckende[2]) til videre allern. Resolution. Cancelliet d. 5 Febr. 1733. P. Neve.

---

svaret, at han allerede havde skrevet sin Erklæring til Biskoppen, og at naar de 3 Mænd viste Bodfærdighed, vilde han tage dem til Alters.

[1]) Denne Erklæring af 12. Jan. 1733 vil findes nedenfor, S. 273 ff.

[2]) Generalprokurørens Betænkning er ikke funden.

For at faa Biskop Worm til at gribe alvorlig ind, skrev Amtmanden ogsaa 17 Dcbr. til denne og forebragte det samme, som er anført i ovenstaaende Skrivelse, med følgende Slutning:

»I Vendte, Deris Høyærværdigheds høye Embede har den Kraft ved sig, ved Udfaldet at viise, at dend gl. Pavelig Myndighed med at holde enten en eller anden fra Alterens Sacramente, imod Lov, u-svechet Dom og een souveraine Konges absolute Befaling, iche nu meere regierer i disse luthersche Lande, hvor dend reene Augsburgische Confession har faaed sit høy-priselige Sæde iblant Evangelij sande Bekiendere«.

Det ses ikke, at Biskoppen har svaret paa dette Brev; derimod gav han Præsten Jæger følgende Svar:

Velærværdig og Høilærde Hr. Pastor!

Paa Deris Skrifvelse af 9 hujus, hvilken ankom idag otte Dage, efterat Posten var bortgaaet, meldis til tienstlig Giensvar: Deris Kongl: Maj[ts] allernaadigste Befalning til mig af 28 Nov: sidst afvigte sluttes med disse Ord: Saa er nu (osv. s. ovf. S. 255). Mit Raad blifver derfor, at D. V. stæder de sex Mænd, hvilke Deris Skrifvelse om formelder, til lønlig Skriftemaal, uden at tale til dem om den saa kaldede Sommer-Riden; thi af alle de Vidner, førte i Sagen, kand jeg ei see noget syndigt af dem at være begaaet med den Riden, heldst da de hafde deres Øfrigheds Tilladelse og vare først i Guds Huus, der og ingen saadan Drik og Gøglerie dennem er overbeviist, som Loven forbyder. Af een synderlig Følge maatte det og blifve, dersom Sogne-Præsten forbyder det, de da, der giorde hvad dem var tilladt, skulde holdes fra Herrens Bord, indtil de tilstoed, at Øfrigheden hafde bevilget dem, hvad der var stridigt imod Guds og Kongens Lov. Hvad Dem behager at anføre, nemlig at De vil være al den Trængsel, Nød og Lidelse underkast, som er skeet Christi Tienere tilforn, begriber jeg ikke; thi jeg veed ei, nogen

Christi Tienere hos os at være kommet i saadan Tilstand, men vel at een og anden, der hafve kaldet dem Christi Tienere, ere self løbne i Fortræd, hvorfor jeg vil bede Gud bevare Dem, og stedse forblifver osv.

Khafn 20 Dec. 1732. C. W. Worm.

Inden det gamle Aar, der havde været saa bevæget for Præsten i Elmelunde, løb ud, gav han sin Biskop et Svar, der unægtelig vidner om en Overbevisningens Kraft og Inderlighed, der maa tages med i Betragtning, naar Dommen skal fældes over Hr. Jægers Færd. Om det paa Biskop Worm har øvet nogen betydelig Virkning, maa imidlertid betvivles. Dertil var Forskjellen i deres aandelige Stade uden Tvivl for stor.

Deris Eminence!

Høyædle, høyærværdige Herre!

Deris Høyærværdigheds Høystærede af 20de hujus hafver jeg allerydmygst taget til Eftertancke, men hafver intet der i fundet, som kand befrie min Samvittighed, dersom jeg annammede de sex Personer til Alters, som icke kiende og fortryde deris Synd eller der paa love nogen Bedring. Thi 1. har Slutningen af Deris Kongel: Maj[tts] allernaadigste Befaling, som Deris Høyærværdighed atter har gived mig, icke forbunden mig til at annamme dem ubodfærdige, men allene at annamme dem til lønlig Skrifftemaal og Herrens Bord, hvorunder det forstaar sig selv, at de skal være bodfærdige; thi dersom og Deris Kongel: Maj[tt] allernaadigst hafde befalet, at de skulle udstaaet Kirkens Disciplin, saa kunde de icke eengang der til blevet annammet u-bodfærdige, efterdi det var baade imod Guds og Kongens Lov, saasom vor Herre Christus ingen giør retfærdig uden dend, hand først faar giort bodfærdig.

2. Har Deris Høyærværdighed i sin første Skrivelse af 5. Julii om samme Sag bunden sig ved Formændene og kaldet deris Synd een Forargelse, da jeg icke klagede

ofver dem enten for Klammerie eller Druckenskab eller dislige, men allene at de vare de Unges Anførere og Formænd, som er beviist og uimodsagt. Siden, der Deris Høyærværdighed fornam, at Amtmanden hafde gived dem Forlov, saa holder De dem dog icke u-skyldige; men i Deris Høyærværdigheds andet Brev, dat: d. 26. Julii, giver De deris Synd een mildere Beskrivelse og kalder dend een Forseelse; men nu behager det Deris Høyærværdighed i sit siste Brev at erklære deris Sag gandske reen og ustraffelig, efterdi de hafde deris Øvrigheds Tilladelse, de vare først i Guds Huus, det og icke er saadan Drick og Gøglerie, som Loven forbyder. Deris Høyærværdighed! Det skeer nogle Steder paa Møen, som næppe skeer anden steds, at Karle og Piger hafver deris Senge i eet Kammer, og somme Steder for Enden af hver andre; men om vedkommende nu kunde sige: det er vor Øvrigheds Tilladelse, mon derfor Forældrene og deris Tienere og Tieniste Piger være reene, naar de icke efter deris Læreres Formaninger bedre tager Ærbarhed og Bluefærdighed i Agt? Videre, det skeer om Sommeren, at mange paa hellige Dage, naar de først har været i Guds Huus, søge Marcken enten at pløye eller høste; mon de der med intet handle imod Kongens Lov, fordi de først have været i Guds Huus? enddog det ofver alt var meere lovligt at tillade dem det, der kunde være dem til Nytte, end det, hvor i aldeelis intet got er. Men dersom det formedelst Tilladelse agtes retfærdigt, at naar de har været i Guds Huus, de da søge deris plaisier i det, som strider imod Guds Ord, saa forseer jeg mig her efter, dersom jeg formaner eller straffer dem, som søger deris Fordeel ved eet eller andet nyttigt Arbeide paa slige Tider; thi dette siunes dog at hafve meere Ræt i sig end det andet. Fremdeelis, Loven befaler Præsterne, at de i alle ærlige Samqvemme skulle paaminde dem, som Gud fortørne med Banden og Sværen. Dersom da saadan Samqvem er frie for det Gøglerie og Drick, Loven forbyder, saa kand det og icke ilde anstaae Præsterne der at indfinde

sig for at paaminde dem, som maatte befindes at fortørne Gud. Ligeledes bliver det da og med det, at Præsterne efter Loven skal see at forekomme de Unges Forførelse til Drick etc.; thi hvorledis kand dette skee, naar det andet icke er saadan Drick og Gøglerie, som Loven forbyder? da der ved just falder een beqvem Leylighed for de Unge til at lære færdig at dricke. Og dersom det icke er ulovlig Drick at ride Mand fra Mand eet heelt Sogn igienem og hos hver lade sig skiæncke, som Kirkeværgerne for Prouste Rætten hafver vudnet, foruden det de siden drack i deris eget Laug, saa veed jeg icke, hvad Drick der kand agtes ulovlig; jeg veed da heller icke, hvad Lovens Poster oplæses for Palme-Søndag, efterdi det Gøglerie med Juuleleege og Fastelavns Løben icke skeer om Sommeren, da der ellers icke andre Tider passerer forargelige Leege eller hellige Dages Misbrug paa saadan Maade, uden saa vidt Sommer-Riden og dets Gilde vedkommer. 3. Har jeg icke forlanget, at de skulle giøre nogen Bekiendelse ofver Amtmanden; men det hafver behaget Deris Høyærværdighed saaledis at forstaae Sagen, da De skriver: Af een synderlig Følge maatte det og blive, dersom, naar dend verdslig Øvrighed tillader een Ting, men Sogne-Præsten forbyder det, de da, der giorde, hvad dem var tilladt, skulle holdes fra Herrens Bord, indtil de tilstoed, at Øvrigheden hafde bevilget dem, hvad der var stridigt imod Guds og Kongens Lov. Men her imod maatte det betragtes, at det ligger til mit Embede efter Loven, pag: 221 § 6, at formane mine Tilhørere at frygte Gud og ære Kongen og i deris Liv og Levnet lade see Troens Frugter. Dersom jeg da maa sige Deris Høyærværdighed imod, da siunes mig efter det eenfoldige Lius, som er i mig, at der intet kunde følge noget ont af, om baade dend, som tillod, og de, som giorde det, der enten icke er Guds og Kongens Lov med, eller og absolutè er der imod, der i icke bleve holdte uskyldige; thi om det end maatte siunes, at Øvrigheden der ofver maatte lide noget paa sin Respect, saa lærte det ham een

anden Gang icke at tillade det, som icke er Guds eller Kongens Lov med, da det er hans Embedes Pligt strictè at holde ofver Loven; thi som vi paa een Side icke nocksom kand Gud fuldtacke, at hand giver os gudfrygtige Konger, der sætter os christelige Love og Forordninger, saa kand vi paa een anden Side icke nocksom beklage, at der bliver saa meget got efterladt og saa meget ont sat i Verck, hvilcket jo icke kand have anden Aarsag, end at der enten intet holdes ofver Loven, eller at der findes Udflugter for dem, som dend ofvertræde. Men af allerværst Følge maatte det blive, dersom mand i saadan Tilfælde ville bruge Persons Anseelse; hvor aldeelis maatte da icke Guds Ord og det hellige Lære-Embede miste sin tilbørlig Lydighed og Ære iblant os, og de allerforargeligste Ting faae Fremgang, som for Exempel: Nu hørte dend gandske Meenighed min Formaning, som er conform med Loven, pag: 221, art: 6, og der var ingen af de gamle, som jo troede og adlydte det, dem blev sagt, undtagen disse tre. Naar det nu skulle ingen Synd være, at disse tre giorde tvert imod, saa maatte jo Guds Ord og jeg hans ringe Tienere miste ald Credit hos dem derefter, og naar disse, uagtet de ere ubodfærdige, saaledis skulle annammes, hvad for eet ont Exempel ville icke det blive for andre, som ere ligesindede, hvorved endog de, som kunde være bedre, maatte blive forførte; men dersom det end skulle gaae verdslig Øvrighed nær, at disse kiendte deris Synd, som billigt, og lovede Bedring, saa bær dend verdslig Øvrighed Sværdet og kand alle Tider igien selv maintinere sin Respect og Myndighed, naar hand ellers intet giør eller tillader videre end det, som kommer ofver eens med Loven.

Det jeg allerydmygst sluttede min forrige Skrivelse med til Deris Høyærværdighed, |: at uden Deris Høyærværdighed opliuste mig bedre end det, jeg selv veed, ville jeg heller være ald dend Trængsel, Nød og Lidelse underkast, som er skeet Christi Tienere tilforn, end giøre mig

deelagtig i fremmede Synder :| kom af Deris Høyærværdigheds Høystærede, dat: d: 11. Octobr:; thi enddog jeg veed min Samvittighed frie; enddog Sagen er af saadane reene Omstændigheder; enddog Tingsvidnerne ere aldeelis til min Fordeel; enddog alt det, jeg har beskyldt dem for, er det meeste beviist, og det øfrige baade uimodsagt og uimodsigeligt, saa spaaer dog høybem^te Deris Skrivelse mig meget slæt. Men at ellers Christi Tienere hos os ere blevne bevarede fra at ofveriles med Magten, det har vi dend naadige Gud at tacke for, som giver os saadane christelige og gudfrygtige Konger, som vores idsige allernaadigste Konge er. Ellers tilstaar jeg allerydmygst Deris Høyærværdighed, at vor Herre Christus haver mange, som kalde sig hans Tienere, der enten leve eet stille og roelig Levnet i ald Ladhed og Efterladenhed, eller og eet forargelig Levnet i ald Liderlighed og Ryggesløshed, af hvilcke Classer jeg vil stræbe ved Guds Naade at være exciperet; men endskiønt jeg icke veed noget med mig selv, saa bygger jeg dog icke der paa, men paa dend Grundvold, der staar fast, hvilcken hafver denne Beseiling: Herren kiender sine. Jeg forbliver med underdanig Respect

Deris Eminences,
høyædle, høyærværdige Herres
gandske ydmyge Tienere
Nicolay Jæger.

Hiertebierg Præstegaard d: 30. Decembr. 1732.

Som det fremgaar af Kancellipaategningen paa Amtmand Lützows Klage af 17 Decbr. 1732 (s. foran S. 267), blev den under 3. Januar 1733 tilstillet Biskop Worm til Erklæring. Hans Udtalelser følge her:

Allerunderdanigst Erklæring.

(Efter en Udsigt over den forudgaaede Skriftvexel fortsætter Biskoppen saaledes): Af alt saadant vilde Deres Kongl. Maj^st allern. erfare, hvorledis Hr. Nicolai Jæger

uagtet D. K. Majts allern. Befalning af 28 Novembr. sidst afvigte endnu holder de af ham beskyldte Mænd fra lønlig Skriftemaal og Herrens Bord, foregifvende, at de ere ubodfærdige, alleeniste fordi de ei tilstaae sig at hafve syndet med at ride Sommer i Bye, efter deris Amtmands Tilladelse, da jeg dog formeener, at efterdi D. K. Mst allern. hafver befalet, den Sag skulde være ganske ophæfvet, saa burde hand ei eengang om samme tale til dem. Det seeis og, at uagtet mine sagtmodige Formaninger blifver hand icke anderledis. Angaaende den ofver ham ved Prouste-Rætten fældede Dom hafver jeg ei tilforn været videndis; thi ellers hafde jeg giordt allerund. Forslag, at den for høiere Ræt kunde blefvet indstefnet, hvilket jeg nu allerund. undseer mig ved at giøre, da D. K. Mst eengang allern. hafver befalet, det Sagen skal uden videre Process være ophæfvet, i hvor vel Hr. Nicolai Jægers usædvanlige Paaskrift paa Dommen nocksom tilkiende gifver hans Sindelaug.

Da ellers de eenfoldige og fattige Mennisker i Elmelunde Sogn, hvilke saa lang en Tid hafve været holdt fra Herrens Bord, intet hafve giordt, uden hvad der efter Amtmandens Tilladelse venteligen er skeet i de andre Sogne paa Møen, og hvert Aar skeer adskillige Stæder her i Sielland, saa indstilles det til D. K. Mts allern. Velbehag, om jeg maa beordre enten Prousten i Steege eller nogen anden Sogne-Præst paa Møen at betiene dem i deres Saligheds Sag, siden det vilde blifve kummerligt for dem, i fald de derefter saa lenge skulde tøfve, indtil dette Væsen eengang faaer een Ende. Hvilket dog allerund. indstilles til D. K. Mts allern. Velbehag (osv.).

Kiøbenhafn d. 12 Januarii 1733.

C. W. Worm.

I denne Erklæring anbefalede Biskop Worm altsaa til kongl. Bevilling de tre Bønders Begjæring om at faa Lov til at gaa til Alters hos en anden Præst. Havde han tidligere grebet til denne Udvej, vilde meget Skriveri formodentlig være undgaaet.

Under 6. Febr. 1733 reskriberede Kongen til Bispen, »at den i Sagen ergangne Provsteretsdom, ved hvilken Sognepræsten Hr. Jæger finder sig fornærmet, skal for først holdende ordinære Landemode indstevnes, og der til Paakjendelse foretages, hvorom vi og under denne Dags Dato allernaadigst haver rescriberet Amtmanden; og er ellers hermed vores allern. Villie og Befaling, at du strax beordrer enten Provsten eller en anden Sognepræst der paa Møen at betiene disse af Sognepræsten Hr. Nicolai Jæger anklagede Sognemænd i deres Saligheds Sag, indtil videre Sagens Uddrag«.

Inden Sagen naaede til Afgjørelse ved Landemodets Dom, var Amtmand Lützow afgaaet til de Egne, hvor der ingen Processer føres, om der end afsiges Dom, som det ses af følgende Brev til Biskop Worm:

Høyædle og Høyærværdige Hr. Biscop!

Deris Høyærværdighed hafde d. 2den Maji næst afviigt resolveret, at Hr. Etats Raad Lützou motte, imedens hans Svaghed varede, paa nogen Tid logere i Steege Navigations Schole[1]), dog saa at det hos Deris Kongl. Maist skulle søges samme at bevilge. Men hand var allerede til forn næst foregaaende 1ste Maji om Aftenen udfløttede, da Gud ved en meget salig Død udkaldede dend salig Herre fra alle jordiske Boliger og al Umage, som hand i dend korte Tid

[1]) Da Latinskolen i Stege 1697 nedlagdes, bestemtes ved et kgl. Reskrift af 5. Okt. s. A., at der i Steden for skulde oprettes en Navigationsskole, samt — som Grundlag for denne — en »Skrive- og Regneskole« i Stege med en »dansk« Skolemester. Navigationsskolen fik vel en efter den Tids Forhold storartet Bygning; men for Resten udrettede den saare lidt og stod mest ubrugt og forfaldt efterhaanden. Denne Skoles tragiske Historie er fortalt af J. Paludan i hans Beskrivelse af Møen I, 442 ff. Naar denne Forfatter siger (S. 466), at Skolen »blev indrømmet Amtmand Lützow til Bopæl«, saa viser Provst Huulbechs ovenstaaende Brev dog, at Amtmanden aldrig kom til at bo der.

her paa Landet hafde udstaaet. Med Velsignelsers Tilynskning (etc.).

Steege d. 6 Maji 1733.

J. Huulbeck.

Vi vide ikke, om den Ærgrelse, Sammenstødet med Hr. Jæger forvoldte Amtmand Lützow, har bidraget til at forkorte hans Liv. Ytringen i Slutningen af Provst Huulbechs Brev kunde næsten tyde derpaa.

Skjønt Amtmanden saaledes havde forladt det jordiske, gik den for Landemodet indankede Sag mellem ham og Bønderne paa den ene Side og Hr. Jæger paa den anden Side dog sin Gang. Den kom første Gang for paa S. Dionysii Landemode 14. Oktober 1733. Men da Stiftamtmand J. L. Holstein ikke var her tilstede, var Biskop Worm saa forsigtig at udskyde Sagens Afgjørelse til S. Johannis Landemode 30. Juni 1734, hvor de os bekjendte Grunde og Modgrunde fra begge Sider bleve lagte i Rette. Men Enden paa Sagen blev, at Provsterettens Dom i alt væsentligt blev stadfæstet, og Hr. Jæger dømtes til at betale 20 Rdl. til fattige Præsteenker og at erstatte Amtmandens Dødsbo Omkostningerne med 12 Rdl.

Det var altsaa tilsyneladende et slet Udfald, Hr. Jæger havde faaet af sin Sag; men det er dog meget sandsynligt, at det netop var hans urokkelige Fastholden af det Standpunkt, han fra først af havde indtaget, der henledte Hofpræst Bluhmes og derigjennem Kongens Opmærksomhed paa ham, og var Grunden til hans senere Forfremmelse.

Følgende Brevvexling mellem Provst Huulbech og Biskop Worm viser i øvrigt, at Sagen nogle Maaneder efter ovenomtalte Doms Afsigelse endnu ikke var kommen til Afslutning:

1.

Høyædle og Høyærværdige Hr. Biskop!

Endskiønt sidste Landemodis Acter tillige med dend afsagde Dom ofver Hr. Nicolai Jæger er paa Conventet i

Steege Sacristie oplæst og i Rættens Protocol af samptlige Sogne Præsterne underskrefvet d. 20 Julij sidst afvigt, saa dog, fordi samme Dom er ikke af vedkommende paa afgangne Hr. Etats Raad og Ampt Mand Lützous Vegne endnu blefven Hr. Jæger louligen forkyndt, fornemmis, at de hans afviiste Sogne Mænd ere iche end nu efter deris Begiering annammede til hemmelig Afløsning, men aldeelis bort viiste, hvor af sluttis, at Hr. Jæger ikke heller vil betale dend hannem tildømte Mulct enten til forbemelte Hr. Ampt Mand Lützous Arvinger eller til Præste Enkernes Cassa. Thi foraarsagis ieg underdanigst at tilbede mig Deris Høyædle Høyærværdigheds gunstige Resolution, hvorledis her efter med Hr. Jæger og hans afviiste Sogne Mænd skal forholdis. — —

Steege d. 1 Sept. 1734. J. Huulbech.

2.

Velærværdige og Høilærde Hr. Provst!

Da til sidstafvigte St. Hans Landemode Dommen i den Sag imellem afg. Etats Raad og Amtmand Lützou samt Hr. Nicolaj Jæger blefv afsagt, begierede bem[te] Hr. Jægers Fuldmægtig den beskrefvet, og det for Retten, hvor af mand skulde slutte, at hand vil appellere til Høieste Rætt. Det blifver derfor best at lade det med saadan Sag henhvile, indtil mand seer, om Hr. Jæger, inden den i Loven foreskrevne Tid, tager Høieste Rætts Stefning eller ei. Dog vedblifver D. Velærv. her efter at betiene de af hannem fra lønlig Skriftemaal afviiste i deris Saligheds Sag.

Khafn d. 4 Sept. 1734. C. W. Worm.

Af en Skrivelse af 31. Dcbr. 1734 fra Stiftsøvrigheden til Hr. Jæger ses dog, at denne maa have opgivet at appellere Sagen til Højesteret. Brevet drejer sig nemlig — kuriøst nok — om en Klage, Hr. Jæger førte over Ridefoged Christoffer Schmit paa Møen, der ikke uden kgl. Resolution vilde modtage den Sum, Landemodet havde

idømt Hr. Jæger i Sags-Omkostninger. Om Præsten har bekvemmet sig til at tage sine Sognemænd til Alters uden offentligt Skriftemaal, eller om de fremdeles maatte søge deres Altergang i Stege, maa vi lade uafgjort. Derimod viser følgende Skrivelse, at han nu gjorde en af sine Medbrødre i Præsteembedet til Gjenstand for sin Nidkjærhed.

Deris Eminence,
Høyædle og Høyærværdige Herre!

Hr. Jens With i Kielbye, som tilforn har betient mig, og ieg ham, har nu taget en anden, hvortil ieg veed ingen anden Aarsag end denne:

Jeg haver en og anden Gang søgt at opvæcke ham til Aarvaagenhed og Nidkierhed i Embedet, hvor over hand mueligt har fattet Had til mig, hvilket hand dog altid har holdet hemmelig, indtil nu sidste Convent, da hand i sin Prædicken saaledis skal have yttret sig, at de, som hørte ham (thi formedelst Forfald fick ieg ham icke at høre) kunde icke nocksom fortælle, hvor ivrig hand hafte taget sig det, da hand der hos icke skal have været saa subtil, at jo de fleeste mærkede, til hvem hand sigtede. Der ieg fick dette at høre, var ieg først i sinde at ville talt med ham; men som ieg tilforn har prøvet, at hand icke er god at have saadan Samtale med, thi hand vil strax skiendes, saa fandt ieg for bedre at skrive ham til, i Formodning der med at føre ham til raisons; men hand stack Brevet til sig, og 14 Dage der efter begierede at gaae til Guds Bord, og for Resten loed hand, som ingen Ting var. Jeg undrede meget paa dette, og da ieg noget hafte betænkt mig, skrev ieg ham til igien og refererede mig til mit forrige. Der paa fick ieg da og hans Svar, som nok kand sige Enhver, som læser det, hvad Aarsag ieg hafte til at betænke mig paa hans Begiering. Men der hand nu saa vidt hafte taget Larven fra Ansigtet, saa dulgte ieg heller ikke Sandheden for ham, efterdi ieg saae, hand hafte saa store og gode Tanker om sig self. Siden har det været

gandske taus og fremmet imellum os. (Jeg nægter icke, at jo samme mit Brev er noget skarp; men endeel kiender ieg Manden, at hand icke er tient med Melck-Mad, endeel var ogsaa Sagen af den Beskaffenhed, at det siuntes fornøden dristig at skrive Sandhed). Der efter, som ieg fandt, at saadan U-enighed og Forandring icke allene er høyststridende imod det Embede, os begge er betroet, men endog anstødeligt for de Siæle, vi have at underviise og paaminde, skrev ieg ham endnu engang til baade for at lade ham see, at mit forrige icke var skrevet i saa ond en Meening, som hand mueligt kand have taget det op i, saa og for at viise ham, at ieg icke hafte Behag i den U-enighed, som er bleven imellum os, og endel for at overbeviise ham, at hand hafte Uræt; dog saaledis, at ieg i alt dette tilbød mig kierlig imod ham. Men fra d. 30 Novbr. sidstafvigte at dette skeede, har ieg hidindtil intet Svar nydt, hvor over, nu min Længsel icke tillader mig længere at opholde min Alter-gang, ieg nødes til saadant for Deris Eminence ydmygst at andrage, som ieg og hermed indsender Copie af vore Breve[1]), at det maatte behage Deris Eminence der at see Sagen. Og som det icke er mit Forsæt at begiere nogen anden til at betiene mig; thi ieg er icke af den Meening, at Administrators Uværdighed skulle betage de hellige Ting deres Værd og Kraft hos dem, som bruge dem værdeligen, men min Meening er, at den, som ieg haver Prøver af at være min Fiende, bør være forligt med mig, førend ieg betroer mig ham i saadan en Sag, thi han kunde ellers over-fuuse mig i Skriftestolen og der over baade spilde mig min Andagt og blive mig til en Forargelse, saa vil ieg ydmygst bede, at denne Sag maa være Deris Eminence til det beste recommenderet.

Hiertebierg d. 21 Decembr. 1734. Nicolay Jæger.

---

[1]) Findes vedlagte i Bispearkivet, men forbigaas her, især af Hensyn til Brevenes Vidtløftighed.

Hertil svarede Biskop Worm u. 31. s. M., at han i mange Aar havde kjendt Hr. Jens With som en retsindig, fredelig og sagtmodig Guds Tjener, og at det forekom ham, at Hr. Jæger havde været vel skrap i sine Skrivelser, saa man ikke kunde fortænke Hr. With i, at han tilsidst undlod at svare. »Det bliver derfor bedst, at D. V. søger Lejlighed at tale med den gode Mand, og det saaledes, at her efter kan være bedre Forstaaelse imellem dennem, hvortil Fredens Gud give sin Naade«.

Hr. Jægers Svar herpaa kan, naar man kjender hans Praxis, tydes paa forskjellig Maade; men i ethvert Tilfælde viser det, at han havde fuldt op af Kirketugtssager at forelægge Biskoppen:

Deris Eminence (osv.).

Deris Eminences høystærede af 31 passato angaaende Hr. Jens With haver ieg fyldestgjort, og det saaledis, at ieg paa min Side har giort min Fliid der til, at af saadan U-enighed ingen videre U-roe eller Forargelse skulle komme.

Jeg haver ellers for Deris Eminence ydmygst at andrage:

1. Hvorledis en Mand nafnl. Hans Larsen, som tilforn var Skoufoget i Raabylille Skov, men for Tyverie blev dømt til Arbeide paa nogen Tid i Bremerholms Jern, er nu løsgiven, og der om med Beviis fra Holmens Cheff igien kommen her til Sognet, men uden Beviis om sin Altergang der, paastaaer at komme til Guds Bord her. At det maatte gunstigst behage D. E. der paa at give sin Resolution, og i fald noget videre for Forargelses Skyld i Følge af Lovens Bydende pag. 270 § 17 her ved skulle være at iagttage.

2. Hvorledis en Karl, nafnl. Jens Torsen, tienende Johan Hageman i Elmelunde, endskiønt hand for sit begangne Leyermaal af Rætten er tilfunden at bøde og udstaae Kirkens Disciplin, icke er at formaae til det sidste, men, alle baade hemmelige og aabenbare Formaninger uagtede, haver over fem Fjerding Aar holdet sig fra Alterens

Sacramente, at det og gunstigst maatte behage D. E. at resolvere, hvorledis med ham skal forholdes.

3. Hvorledis Kirsten Larsdatter i Raabylille, om hvis lætfærdige Skanderen jeg forhen ygmygst har indsendt til D. Exc. Hr. Stift-Amtmanden saa vel som D. Høyærv. Copie af det over hende erhvervede Tingsvidne, endnu, ald Formaning uagtet, continuerer sin Uforligelighed, at D. E. ville ogsaa gunstigst give mig nogen tilstrækkelig Opliusning i den Sag; thi ieg er i de Tanker, at hun som en Skiændegiæst og et uforligeligt Menniske bør holdes fra Nadverens Sacramente, samt at den Dom, der er fældet i denne Sag til Herrets-Tinget, ikke kan præjudicere mit Embede[1]), allerhelst naar D. Kongl. Maj^ts allernaadigste Befaling af 3 Decembr. 1734, som D. E. ved sin Skrivelse til Prousten af 4 ejusdem har publiceret, allerunderdanigst skal efterleves. — —

Hiertebr: d. 18 Januarii 1735. Nicolay Jæger.

Angaaende den sidst nævnte Sag er der bevaret flere Aktstykker, blandt hvilke følgende Brev fra Biskop Worm til Hr. Jæger viser, at deres Opfattelse af Spørgsmaalet som sædvanlig afveg i ikke ringe Grad:

Velærværdige og Høilærde Hr. Pastor.

Amtmanden ofver Møens Land, Høiædle og Velbyrdige Hr. General Major Galkowsky, hafver ved Skrivelse af 6 hujus for mig andraget, hvorledis D. V. ei skal vilde stæde en Qvinde af Raabyelille, ved Nafn Kirsten Lauritz-Daatter, til lønlig Skriftemaal og Herrens Bord, fordi hun skal hafve ladet nogle ubesindige Ord falde, hvilke Bagge Pedersen paa sin Hustrues og Søns Vegne skal hafve taget sig til, og derfor indstefnet hende til Møenboe Herreds Ting, hvor hun ved Dom skal være frikiendt. End berætter bem^te

1) Ved Herredstinget var Kvinden bleven frikjendt for Søgsmaalet i Injuriesagen. Jæger mente imidlertid, at han ikke behøvede at tage Hensyn til denne Dom.

General Major, at da Kirsten Lauritz-Daatter efter hendes Barselseng igien anmeldte sig, er hun atter blevet afviist. Naar saa er, da skiønner ieg icke, at D. V. hafver haft Føie til hvad skeer; thi De kunde ei paalægge hende at udstaae Kirkens saa kaldede Disciplin for en Beskyldning, for hvilken Rætten hafver frikiendt hende. Naar hun sig derfor atter bodfærdig maatte indfinde, da vilde D. V. efter foregaaende lønlig Afløsning deelagtig giøre hende i vor fællis Frelseres aller helligste Legeme og Blod. Finder D. V. det ellers fornødent, da viser Loven libr. 2, cap. 9, art. 8, pag. 262 etc. Dennem Veien, hvorledis at handle. Jeg vil vente D. V.s Svar herpaa. — —

Khafn d. 10 Sept. 1735. C. W. Worm.

Samme Dag underrettede Biskoppen Amtmand Sigismund Galkowsky om, hvad han havde skrevet til Hr. Jæger, og føjede dertil: »Om og hvorledis han sligt efterlever, vil Tiden vise; thi Manden er maaske ej Hr. Gen. Majoren som mig bekjendt, da De dog nok med Tiden lærer at kjende ham«.

Da Amtmanden senere indberettede til Biskoppen, at Hr. Jæger ikke vilde tage Kirsten Larsdatter til Alters, uden at hun først udstod Kirkens Disciplin, forlangte Biskop Worm under 13. Jan. 1736 Præstens nærmere Forklaring. Denne gav han da ogsaa, idet han som sædvanlig bestemt fastholdt sit Standpunkt uden Hensyn til Biskoppens Raad eller Indvendinger. Men her lykkedes det ham dog virkelig at vinde en aandelig Sejr, idet han tilsidst fik Kvinden »omvendt«, som følgende Brev viser:

Deris Eminence!
Høyædle og Høyærværdige Herre!

Der ieg igaar igien hafte Kirsten Lars Daatter, Peder Mortensøns Hustrue i Raabylille, for mig og paa nye underviiste og formanede hende, gick hun vel fra mig med ligesaa mutvillig og uforligelig et Hierte som tilforn, saa

ieg hafte ingen Formodning, at hun skulle omvende sig; Men paa Veyen hiem igien til hendes Huus tilvendte Gud hende et andet Sind, hvorfor Hans Nafn være ævindelig Ære og Priis, at hun vendte tilbage igien, kom til mig ret kiendelig forandret og forbedret, bad mig, ieg ville kalde hendes Modstandere; thi hun kunde nu icke lengere opholde sig, men begierte at forsone og forlige sig med dem. Og der ieg da ogsaa lod kalde dem, og de kom, lod hun ogsaa see, at det var Alvor med hende, og i mine Medhielperes og andre tvende Mænds Overværelse bekiendte sin Forseelse, sagde til dem, hun hafte giort imod: Jeg hafver giort Eder Uræt, og ieg beder, I vil forlade mig det. Hvortil de strax svarede Ja! og derpaa rackte hende deris Haand. — Dette kunde ieg icke undlade at give D. E. ydmygst tilkiende, formodende visselig, at saadant er D. H. kiært, og at De vil tacke Gud med mig, at Hand hafver givet hende Naade til saadan een sand Hiertens Omvendelse. Og som ieg her paa icke lengere tør opholde hende, efterdi hun nu hiertelig lenges efter Afløsniug og Deelagtiggiørelse i vor Frelseres Jesu Christi allerhelligste Legeme og Blod, og ieg nu med en god Samvittighed dertil kand antage hende, hvilket hviler til førstkommende Søndag 8te Dage, efterdi her ickun i dette lidet Sogn er Altergang hver anden Søndag, saa ville ieg ydmygst udbede mig af D. E., det Deris Høyærværdighed ville være saa gunstig at sige mig, om ieg hafver noget videre her ved, i allerunderdangst Følge af D. Kgl. Maj[tts] allernaadigste Forordning, dat. d. 23 December 1735, allerunderdanigst at i Agt tage, som icke ved den Dom, der imellem hende og hendes Anklagere, men nu Venner, forhen er afsagt, skulle være hindret, paa det ieg skulle icke forsee mig i noget, som kunde end og agtes stridigt imod min allerunderdanigste Pligt og Troskab. — —

Hiertebierg d. 21 Febr. 1736. Nicolay Jæger.

I sit Svar af 3. Marts s. A. gav Biskoppen sin Tilfredshed tilkjende med, at Kvinden blev taget til lønligt Skriftemaal og Herrens Bord, »hvortil den allerhøjeste Gud selv give sin Aand og Naade«. Hvad angaar Præstens sidste Spørgsmaal bemærkede han: »I den kgl. Forordning finder jeg intet, som D. V. videre skulde have i Agt at tage«.

Af andre Kirketugtssager, hvormed Hr. Jæger overvældede Biskop Worm, kan følgende endnu meddeles:

Deris Eminence (osv.).

For D. E. haver ieg ydmygst at andrage, hvorledis fem Personer her i Elmelunde Menighed — — alle i Raabylille, forleden i Foraaret, der et fremmed Fartøj strandede her under Møens Land, have forgrebet sig med ringe Tyverie paa det strandede Skib og Gods, og at saadant er dem overbeviist. Den ene af dem, nafnl. Christen Larsen, fæstede strax der efter en Gaard i Borrhe Sogn og begiærede mit Skudsmaal, i hvilket ieg skrev denne hans Forseelse, hvor over den Menighed icke vil annamme ham, førend hand i denne Menighed, hvor hand aabenbare har syndet, først aabenbare faaer afbedet sin Forargelse, det hand hidindtid har vægret sig for. De øfrige følge samme Exempel, og hidindtil lige saa har vegret sig for aabenbare Skriftemaal. Saa ieg er nød til D. E. her med at incommodere, ydmygst bedende, at det gunstigst maatte behage D. H. at resolvere, om disse fem oven-næfnte Personer icke efter Lovens 18 art., pag. 237 bør udstaae Kirkens saa kaldede Disciplin. — —

Hiertebierg d. 11 Octob. 1735. Nicolay Jæger.

Biskoppens Svar paa denne Skrivelse er ikke bevaret — eller maaske har han, træt af de idelige Forespørgsler, undladt at svare og ladet sin Indgriben i Sagen være afhængig af, om der mulig fra en eller anden Side indkom

Klage over Præstens Fremgangsmaade. Vi vide ikke, om det er denne Passivitet fra Biskoppens Side[1]) eller mulig andre Forhold, der bragte Hr. Jæger til at indtage en anden Holdning overfor sin Biskop, end den hidtil anvendte. I alt Fald vækker følgende Brev, hvis nærmere Anledning vi ikke kjende, i ikke ringe Grad vor Forundring:

Deris Eminence (osv.).

Dersom Deris Eminence finder sig at have billig Aarsag til at være fortørnet og vred paa mig (thi jeg befinder self, at mig tilforn har manglet den Sindighed og Besindighed, som bedre Erfarenhed med fleere Aar ved Guds Naade nu meer og meere lærer mig) da beder jeg af Hiertet gandske ydmygelig, at Deris Høyærværdighed mig det kierlig og faderlig ville tilgive, og ikke lade det i nogen Maade her efter hindre den Gunst og Bevaagenhed, jeg hos Ham, som min Christen foresatte Øvrighed, skulle forsikre mig, Og at Deris Eminence ville nu give mig den Prøve af den Bevaagenhed, som jeg her ydmygelig ansøger og begierer, at det Deris Høyærværdighed tilsendte lidet Skrivt maatte blive censureret, hvilket skal forsikre mig, at Deris Eminence er min Ven og Patron, da jeg aldrig her efter skal give billig Aarsag til andet, men med underdanig Respect forblive

Hiertebierg d. 7 Maji 1737.

Deris Eminences,
Høyædle og Høyærværdige Herres
allerydmygste Tiener og lydigste Søn
Nicolay Jæger.

Naar Hr. Jæger paa denne Tid viste sig saa medgjørlig som aldrig før, kunde man formode, at Udsigten til at blive Viceprovst paa Møen har haft nogen Indflydelse

---

[1]) En lang Skrivelse af 13. Marts 1736 fra Hr. Jæger i en anden Kirketugtssag til Biskop Worm synes heller ikke besvaret af denne.

paa ham. Sagen var den, at den gamle M. Jørgen Huulbech nu var meget svag og ikke mere kunde tage sig af Provstiet[1]). Den 28. Jan. 1737 havde hans Svigersøn, P. J. Michaëlsen i Kjøbenhavn, paa sin Svigermoders, »Provstinde Christine Huulbechs« Vegne indtrængende bedt Biskoppen at konstituere en Viceprovst, der paa eget Ansvar kunde besørge Provsteforretninger mod at oppebære »Provstiets Emolumenter«. Da Biskoppen svarede velvillig paa denne Henvendelse, skrev P. J. Michaëlsen 12 Febr. 1737 atter til ham og mindede ham om, at »den kjære Mand (Provst Huulbech) i Aug. 1735, da han fornam, at Hukommelse og Kræfterne begyndte at aftage, hos Deris Højærværdighed har gjort Ansøgning om en Vice-Provst, og dertil trende af de ældste Præster der paa Landet, nemlig Hr. Jens With i Kjeldby, Hr. Jens Engel i Borre og Hr. Nicolaj Jæger i Elmelunde bragt i Forslag«. Under ordinære Forhold vilde blandt disse Hr. Jæger sikkert være at foretrække, da han var en meget arbejdsom og forretningsdygtig Mand, medens Hr. With vistnok var for gammel, og Hr. Engel for svag — da Biskoppen dog senere henvendte sig til sidstnævnte, bad han indtrængende om at blive forskaanet for Provstiet paa Grund af sit »svage Helbred og svare Tilfælde«[2]).

Hertil kom nu, at Hr. Jæger som ovenstaaende Brev viser, havde forfattet et Skrift, som han gjerne vilde have udgivet, men som først skulde underkastes det theologiske Fakultets Censur, og Biskop Worm var Fakultetets stedsevarende Decanus[3]). Om denne Censur handler følgende Brev, der viser, at Biskoppen i Maj 1737 har været i Stege,

---

[1]) Præsteembedet i Stege besørgede Mag. Huulbechs personelle Kapellan, Hr. Povl With (en Søn af Præsten i Kjeldby); men Provsteembedet kunde han dog ikke godt varetage, om han end kunde besørge en Del af Skriveriet.

[2]) Brev af 9. Juli 1737.

[3]) I Efteraaret 1736, da der i Anledning af Reformationens Jubelfest skulde kreeres Doktorer i Theologien, blev Chr. Worm, for at kunne foretage Akten, først selv ved en kongelig Bulle udrustet med den Grad, han senere skulde meddele andre.

vistnok især for, under Provstens store Svaghed, at drage Omsorg for Iværksættelsen af et kongl. Reskript af 26. April s. A. om Indførelse af en Gudstjeneste i Møens Tugt- og Arbejdshus i Stege.

Deris Eminence (osv.).

Det giør mig visselig ont, at ieg ikke havde den Ære at opvarte D. E. forleden, da De var her inde paa Møen, hvilket Hr. Povel With var Skyld i; thi ieg skrev ham til, at hand ville lade mig vide, om D. H. var kommen, og naar det best kunde være beleiligt at giøre min Opvartning, saa svarede hand ved Skrivelse af 22 hujus, at der ingen Leylighed blev før den Dag ad Aften eller Dagen efter om Morgenen, da D. H. alt var reyst, den Tid ieg kom, men havde efterladt sig mit Skrivt censureret af Doct. Wøldike, hvilket ieg med allerydmygst Taksigelse anseer for en stor Gunst og Godhed, baade at D. E. havde taget det hid med sig, saa og ladt det besejlet efter sig; thi vil ieg ogsaa profitere af saadan D. H.s Gunst og Godhed, at skrive reent, hvad som er corrigeret, samt udelukke, hvad som er overstræget, og, for at undgaae Eftertale og Snak, naar det kommer i Trykkeriet, bede, at Censor beviiser den Godhed at tage de andre Blade ud og hævte disse ind isteden; thi, endskiønt ieg ingen Feil kand see i hvad der er udstræget, slutter ieg dog, at Censor enten har holdt det skadeligt eller unytteligt. Jeg beder ydmygelig, at ieg fremdeelis maa være Deris Eminence recommenderet (osv.).

Hiertebierg d. 29de Maji 1737. Nicolay Jæger.

Jæger synes at have sendt Hofpræst Bluhme sit Haandskrift i den Tilstand, hvori det var bragt ved Professor Marcus Wøldikes Censur; thi den 24. Juni s. A. skrev Kong Christian VI til Oversekretær i Kancelliet, Gehejmeraad J. L. Holstein: »Hr. Bluhme har vist Os medfølgende Skrift

af en Præst paa Møen tillige med Professor Wøldikes Censur. Vi tvivle ikke om, at Han (Holstein) selv vil finde Wøldikes Censur ganske forunderlig, og skal det blive saaledes ved, saa kan ingen opbyggelig Bog mere komme ud. Hr. Bluhme mener, at Vi skulle lade Bogen endnu en Gang censurere ved Professorerne Reuss og Leth, og at der, dersom de ikke finde noget anstødeligt, stridende mod Guds Ord og den augsburgske Confession, i den, det da skulde trykkes saaledes, som Autor har forfattet den. Om Han (H.) nu ogsaa finder dette rigtigt eller ikke, derom ønske Vi at vide Hans Tanker. Det lader til, at Wøldike afsier Myg og nedsluger Kameler, og det bliver vel derfor nødvendigt at lægge en Dæmper paa ham[1])«.

To Dage senere skrev Kongen til Holstein: »Wøldike fik vel altfor meget sin Villie, om Jægers Bog ikke skulde komme ud, før det ny geistlige Collegium[2]) traadte sammen. Han (Holstein) kunde gjerne sige Bluhme eller lade ham vide, hvad Han mener om Wøldikes Censur. At Han har givet Biskoppen en skriftlig Erindring i Anledning af Censuren, deri har Han gjort vel, og det finder vort Bifald; især har Han gjort vel i ikke [udtrykkelig] at nævne Jægers Bog[3])«.

Bluhmes Forslag om at lade Skriftet omcensurere af de to Professorer, der fortrinsvis repræsenterede Pietismen, har Kongen eller Holstein dog vistnok haft Betænkeligheder ved; thi da Skriftet endelig udkom, var det forsynet med M. Wøldikes »Imprimatur«. Det var egentlig bestemt til Forherligelse af Reformationens tohundredaarige Jubelfest, men kom dog først for Lyset 3 Aar derefter. Dedikationen til Dronning Sophie Magdalene er imidlertid dateret: Hjertebjerg Præstegaard 23 Oct. 1736. Skriftets Titel er:

---

1) Rørdam, Hist. Saml. og Studier, II, 279.

2) General-Kirkeinspections-Collegiet, der begyndte sin Virksomhed i Slutningen af Aaret 1737.

3) Rørdam, anf. Skr. II, 280—1. Anm. paa dette Sted bør udgaa som urigtig.

Poëtiske korte Summarier over Davids Psalmer, som haver for sig Een Poëtiske Dedication, der, i henseende til dette Danmarks Jubel-Aar 1736, viser Liusets Oprindelse, Modstaud, Fremgang og Overhaand, Og efter sig Eet Poëtiske Tillæg, der viiser Biblens Author, Egenskaber, Læsning, og i Synderlighed Psalme-Bogens Øyemærke. Kbh. 1739[1]. 4°.

Dedikationen er paa Vers og indeholder paa 22 Sider en Udsigt over Kirkens Historie ligefra Verdens Skabelse indtil Reformationen. En lille Prøve kan maaske fortjene Plads her. Efter at have omtalt Kirkerensningen i Tydskland forsætter Jæger saaledes:

Ved dette Naboe-Lius vort Lius vi Danske tændte,
Thi der Kong *Friderich* den Første selv erkiendte,
At det var sundt og sandt, hvad som blev præked der,
Besørgede hand at det samme prækes her.

Den første Prædikant af dette slags at regne
Magister Tausan var, en Mand af Danmarks egne,
Som her var fød, og da hand bleven var *Student,*
Til Tydskland reyste og med *Luther* blev bekiendt,
Af hvem han lærdte det, som hand i Danmark siden
Forplantede igien med Frugt, som ey var liden:
Thi hand i alle Ting var *Luther* gandske lig,
Retskaffen, nidkiær og retsindig, uden Svig.
Den samme Modstand, som at *Luther* fandt hos hine,
Den samme mødte og vor *Tausan* her hos sine.
Som Chur-Fyrst *Friderich* var med sin Luther der,
Saa var Kong *Friderich* og med sin *Tausan* her.
Men efter Kongens Død sig Tiden saa forverrer,
At Pavens Bisper, som endnu var store Herrer,
Vor *Tausan* reent forbød et eenest Ord at knye,
Men ville, at hand som en Kætter skulle flye.

---

[1]) Skjønt Skriftet først udkom i dette Aar, er Angivelsen paa Titelen, om at Forfatteren var Præst i Elmelunde, dog ikke bleven forandret, uagtet han 1739 forlængst var Præst i Stege.

Men der Kong *Christian* den Tredie fik Cronen,
Fik Ordet først sit Løb; thi han blev ved i Thonen,
Og der hand Riget først fik frelst fra Fiende Haand,
Saae hand det ogsaa frelst fra Pavens Aag og Baand.
Det Herskab, som var Raad til Dannemarks Ulykker,
I første Skynding hand med Roden strax oprykker,
Da hand hver Biskop fast ved deres Hoved tog,
Og deres Anhang ud af sine Lande jog.
Det tvende Hundred Aar just nu i Tiden bliver,
Naar man den tredivte i denne Maaned skriver,
At GUd vor Danmark gav saa stor en Salighed,
Og det foruden Blod, i Stilhed og i Fred.

Efter en mærkelig og vel skreven Fortale følger Skriftets Hovedstykke, Summarier eller korte rimede Indholdsangivelser over alle Davids Psalmer. Arrebo havde i sin Tid skrevet firestrofede Summarier over Psalmerne[1]; Jægers ere sex-strofede. De ere i Regelen meget vel lykkede, og Versemaalet, som vi allerede have fundet hos den ældre Erik Pontoppidan[2]), falder godt i Øret. Nogle faa Prøver, valgte saa godt som i Flæng, maa her finde Plads:

51 Psalme.

Her seer du Davids Bøn og Boed,
Hand søger Naadens Bad og Flod,
Som giør hans Synder hvide.
Hand ynsker Aandens Fryd og Fred,
(Med Løfte om nye Lydighed)
Og Kirken vel maa lide.

52 Psalme.

Her klager David Doëg an,
At der af Godhed ey et Gran
Var i hans Siæl at finde;
Thi skal GUd rykke hannem op,
Bortkaste ham, den onde Krop:
Men Davids Haab skal vinde.

53 Psalme.

O *Atheist* betænk og mærk
Din Daarlighed og Ondskabs Verk,
Som æsker HErrens Domme.
GUds Arv og Folk du har forfulgt,
Din Skam skal ikke blive dulgt,
Naar Frelseren skal komme.

---

[1]) Rørdam, Anders Christensen Arrebos Levnet og Skrifter II, 43 ff.
[2]) Kirkehist. Saml. 4. R. II, 247—8. 256.

55 Psalme.

Her jamrer David sig, fordi
Hand ingen Sted sig vidste frie;
Sin Ven for Gud indstevner.
Hand Dag og Nat sig klage vil:
GUd høre skal og see der til,
Hans Værge og hans Hevner.

56 Psalme.

Her seer du Sauls og Davids Strid,
Samt Davids Bøn og hans Tillid,
Hvad skulle Kiød ham giøre?
Lad Fienden bruge Raad og Konst,
GUd er ei Davids GUd omsonst,
Vi af hans Tak det høre.

57 Psalme.

Paa GUd sig David høyt forloed,
Der hand ræt som blant Løver stoed,
Og Grav til ham var gravet.
Nu staar hans Hierte i en Dans,
Hand vækker op sit Sind og Sands,
Og sig til Tak har lavet.

Skriftets tredie Afsnit, det »poetiske Tillæg«, turde være det, som havde vakt Anstød hos Professor Wøldike, da det foruden en med stor Dygtighed udført Skildring i let læselige Vers af Forfatterens Betragtning af den hellige Skrifts og særlig Psalmernes Betydning for Kristenlivets Næring og Væxt indeholder hans eget og den pietistiske Retnings hele aandelige Livssyn. Man skal i vor Litteratur ikke let finde noget Sidestykke. Snarest kommer man til at tænke paa Brorsons Salmer, hvor det, der i Jægers Digt findes sammentrængt paa en halv Snes tospaltede Kvartsider, findes udpenslet i det enkelte i en hel Række aandelige Poesier, der jo ganske vist i lyrisk Rigdom og Flugt staa over Jægers »poetiske Tillæg«, men ikke overgaa det i Tankens Klarhed, i Inderlighed og Alvor. Dette Tillæg gaar efter Forfatterens egne Ord ud paa »at vise, hvordan de blinde, uigjenfødte, uomvendte, onde, forfængelige og uretfærdige Mennesker og Verdens Børn ere i deres Væsen — —; dernæst, hvordan de igjenfødte, sunde og sande Christne ere i deres Væsen, som have ret lært Christum og erkjende den Sandhed i Jesus, at de skulle aflægge det gamle Menneske« (osv.). »Hvor under jeg heller ikke kan nægte, at det jo og har været mit Forsæt at lade

dem, som have haft mig mistænkt, se, hvad min Tro og Religion er«. Skriftet har altsaa ogsaa biografisk Interesse, og hvad enten man er enig eller uenig med Forfatteren i hans Livsbetragtning, vil man næppe kunne nægte sin Anerkjendelse af den Dygtighed, hvormed Arbejdet er gjort. Det er tillige en dybt følt Lovtale over den gammeltestamentlige Salmeskat, grundet paa Forfatterens egen Erfaring, »siden jeg fik nogen ret Smag paa Guds Ord, og blev prøvet i Modgang og Fristelse«.

I Oktober 1737 døde begge Hr. Jægers gejstlige Foresatte, hans Provst og hans Biskop, og Anledning gaves derved til en stor Forandring i Elmelunde-Præstens ydre Vilkaar. Om han selv har gjort nogen Skridt til at blive Provst Huulbechs Eftermand i Stege, vide vi ikke; han har i ethvert Tilfælde ikke indgivet nogen Ansøgning om Embedet. Men han havde i Hofpræst Bluhme en sikker Velynder, og da Christian VI netop holdt af at kalde saadanne Mænd til Præster, som ikke selv havde søgt, i alt Fald ikke havde søgt gjennem Kancelliet, saa var det snart afgjort, at Jæger skulde have det store Stege Sognekald. Den 17. November skrev Kongen til J. L. Holstein, der siden 1735 var Oversekretær i Kancelliet: »Provstiet i Stege have vi ikke givet bort[1]), men vel Præsteembedet, som en vis Jæger fra Hjertebjerg har faaet. Vi mene, at Provstiet just ikke behøver at være knyttet til Stege, og saa kunde Vi give Mossin, naar hans Sag er til Ende[2]), Tjenesten i Hjertebjerg tilligemed Provstiet, hvormed han vel maatte være tilfreds«[3]).

[1]) Paa denne Tid var det ellers endnu ikke almindeligt, at Provsterne fik nogen særlig kongl. Udnævnelse.

[2]) Imod Provst Hans Mossin, Sognepræst ved Nicolai Kirke i Kbhvn. (s. ovf. S. 265) førtes paa denne Tid en farlig Sag, der endte med hans Afsættelse, fordi han fra Prædikestolen havde angrebet sine pietistiske Kateketer.

[3]) Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 307.

Da vi endnu have den saakaldte Gratialprotokol, hvori Ansøgerne om ledige Embeder ere indskrevne med hosføjet kongl. Resolution, kunde det maaske være af Interesse at se, hvad der i samme findes om Besættelsen af Præsteembedet i Stege:

Den 15de Novbr. A° 1737.

Om SognePrestes Embede i Stege paa Møen efter afgangne Magister Jørgen Huulbech, hvorom Hans Majestet den 26de April 1737 allernaadigst har resolveret, at SognePresten sammestedz self kand forrette eller beskikke een til at forrette Bøn Morgen og Aften samt Guds Tienniste paa alle Hellige Dage for de i Tugt- og Arbeids-Huuset sammestedz værende Fattige, supplicere allerunderdanigst:

1. Hans Bircherod, Prest til Faaberg i Christianiæ Stift, som i Aaret 1734 har haft den Naade at prædike for det samtlige Kongelige Herskab, og forhen af den HøytSalige Frue Marggrevinde siger sig være bleven forsikret om hendes Høye Intercession. Denne Supplique er ellers af Hans Majestet selv allernaadigst bleven nedsendt med Ordre at skulle opføres.

2. Povel With, som efter at have i sex Aar været Collega og Subrector ved Nyested Skole, har i tre Aar været Capellan hos den afdøde SognePrest.

3. Michel Pedersen Stilling, som har været Capellan i Schierbeck, og paa nogen Tiid forrettet SognePrestes Embede i LygumCloster, hvor Menigheden ham meget berømmer.

4. Johan Hendrich Schov, som i sex Aar har været SognePrest til St: Mortens Sogn i Nestved, og erbyder paa egen Bekostning at vil underholde en Catechetem til Ungdommens Nytte.

5. Iver Bager, som i 22 Aar har været Capellan pro Persona i Maybølle, Saxkiøbings Annex, i Lolland og af sin SognePrest, Provst og Biskop har faad meget berømmelige Skudz-Maale.

6. Jacobus Timmerman, som foreviiser sit Testimonium publicum og har gode Attester om sit Forhold.

7. Niels Haar Wegner, som næsten i 7 Aar har været Rector i Nyekiøbings Skole og med Hustrue samt 8 Børn sidder i stor Fattigdom.

8. Hans Jørgen Lund, som paa 13de Aar har været Rector i Rødbye i Lolland, og foreviiser en Deel brave Mænds gode Attester om hans Forhold.

9. Peder Blichør, som efter at have været paa siette Aar FeldPrest, omsider er kaldet til SognePrest for Stochemarcke Menighed i Lolland, hvor ham tillige blev paalagd en nye aarlig Pension af 130 Rdlr. at udgive til Presterne paa Aschøe, Fæmøe og Baagøe. Supplicanten har i 23 Aar været i dette Embede, og formedelst for 4re Aar siden paakommen u-lykkelig Ildebrand er hand bleven ruineret.

10. Peder Jacobsen Holm, SognePrest til Giested og Fielsøe Sogner i Wiborg Stift, der er saa ringe af Indkomme, at hand ej formaar at holde Capellan, er desuden ved Ildebrand bleven hiemsøgt, saa at hand sidder i fattig Tilstand.

11. Peder Splid, som i 16 Aar har være SognePrest for Durup Meenighed, hvor hand ej har uden 100 Rdlr. aarlig Indkomme, saa at hand med Hustrue og 5 Børn sidder i stor Fattigdom.

12. Fridrich Lehmeyer, som i 26 Aar har været Capellan i Colding og formedelst Kaldets Besværlighed tilsat sin Helbred.

13. Albert Thura, SognePrest til Leirskov og Joordrup Meenigheder i Riber Stift. Supplicantens Broder, OberstLieutenant og HofBygmester Thura, intercederer med ham om en allernaadigst Bønhøring.

14. Hendrich Olivarius, SognePrest for Butterup og Tudse Meenigheder i Sielland, som erbyder at afstaae en tredie Deel af Kaldets Indkomme til Catecheters Underholdning, og af Provsten har et godt SkudzMaal.

15. Gabriel Heiberg, Capellan for Nyekirkens Meenighed i Bergen, som har god Berømmelse af SognePrest og Provst.

Kongens egenhændige Resolution lyder:

Sogne Præste Embedet i Stege paa Møen skal have, foruden (ɔ: uden) Probstiet, Hr. Jæger i Hierteberg, dog at hand

holder en dygtig Catechete, hvilken Vi vil sette, som skal nyde 100 Rldr. af Kaldets Indkomster, og den, som Vi herefter bestiller til Hierteberg Menighed igien, skal tillige være Probst.

Senere tilføjet med en anden Haand:

Skal være Provst tilligemed.

Ifølge Jægers egen Optegnelse blev han 29. Novbr. 1737 »kaldet fra Elmelunde Menighed til Provst og Sognepræst i Stege«. Planen om at gjøre Mossin til Præst i Elmelunde og Provst paa Møen faldt bort, da hans Dom endnu ikke var fældet. Jægers Forfremmelse, kun faa Aar efter at han i saa høj Grad af alle sine Foresatte var betragtet som en Urostifter, der ved Bøder skulde holdes inden sine Grænser, maa vel vække Forundring. Men Sagen var, at siden 1735 havde Christian VI ganske anderledes tonet Flag end tidligere og vovet sig frem til ved enhver given Lejlighed at fremdrage Pietismens Mænd, noget han ikke i de første Aar af sin Regjering havde formaaet overfor den Modstand, han fandt i sit Conseil[1]).

At Jæger har været en dygtig Provst, ligesom han var en nidkjær Præst, kan næppe drages i Tvivl. Herpaa tyder en i Bispearkivet bevaret Række Breve og Indberetninger fra de faa Aar, det blev givet ham at virke i Stege. Men de vise ogsaa, at den Myndighed, hvormed han optraadte, ikke har været alle til Behag[2]).

Efter Biskop Worms Død blev, som bekjendt, M. Peder Hersleb, hidtil Biskop i Christiania, Sjælands Biskop; men han tiltraadte først et Halvaarstid efter sin Udnævnelse.

---

[1]) Se H. L. Møller, Kong Kristian den Sjette, S. 89 ff.

[2]) I et Brev af 1 Apr. 1739 til Biskop Worms Eftermand ytrer Jæger blandt andet: »Man finder stor Importunitet hos en Del af dem, som bilder sig ind at vide noget [ɔ: Studenter], hvorhos ytrer sig saadan Malitie til at gjøre deres Superieurs al Tort, at omendskjønt de ikke kan gjøre det, de ville, gjøre de dog det, de kan, især en Del Præster imod deres Provster, hvilke de ikke ville vige; thi de sige: En Provst er ikkun primus inter pares«.

Nogen Tid derefter tilskrev Provst Jæger ham følgende Brev:

Deris Eminence,
Høyædle og Høyærværdige Hr. Biskop!

Ligesom jeg bad Gud, der vor forrige Biskop var død, at hand igien ville udsee os en Mand efter sit eget Hierte, saa takkede jeg ogsaa Gud, der jeg hørte, at det blev Deris Høyærværdighed, som er bekiendt at vandre i Enfoldighed og Guds Rætsindighed. Herren give Deris Eminence fremdeeles der til rigelig sin Naade, at Hand, som har betroet Dem saa høyt et Embede, ogsaa formeerer Dennem sine Gaver til at udrætte alleting vel, til sin Ære og sin Kirkes beste! Men at jeg ikke før har indfunden mig med denne min skyldigste og ydmygste Gratulation, er kommen der af, at jeg vidste, hvad Arbeide der haver hilset Deris Eminence i Døren og den første Indgang til os, og derfor besluttede at oppebie beleyligere Tid, paa det jeg da og kunde indsende disse medfølgende Ting, som ere de Betænkninger fra Præsteskabet paa Møen over eet og andet, som General-Kirke-Inspectionen haver forlanget. Foruden Enhvers in originali følger hos mine en kort Extract af de beste, for at spare General-Kirke-Inspectionen for aldt for meget at læse. — —

Jeg tviler ikke paa, at jo Deris Høyærværdighed veed, at Deris Kongelig Mat" for kort Tid siden allernaadigst har kaldet mig til Proust og Sogne-Præst i Steege paa Møen. Thi jeg har ved 2de Skrivelser anmældet det i Deris Høyærværdigheds absence for Stifts-Prousten[1]); vil

---

[1]) Niels Dorph, der blev Herslebs Efterfølger paa Christiania Bispestol. Han havde angivet for Hersleb, at Jæger havde tiltraadt Embedet i Stege uden at have faaet bispelig Kollats. Da Hersleb skrev til Jæger derom, svarede denne (27. Aug. 1738), at han to Gange havde skrevet til Dorph om Sagen uden at faa Svar, hvorfor han havde maattet tiltræde Embedet i Stege, hvor Menigheden ikke længere kunde undvære ham. Han mente derfor, at Dorphs Angivelse imod ham var ubeføjet.

og derfor ydmygst her ved forespørge mig, om det bliver Deris Eminence beleyligt til næste Landemode mig til samme mit Prouste-Embede at indsætte og creere, allerydmygst bedende, at jeg altid maa være Deris Eminence recommenderet, der jeg med ald underdanig Respect forbliver (osv.).

Steege d: 13 Maji 1738. Nicolay Jæger.

I Paludans Beskrivelse over Møen (I, 484) fortælles: »Da Kong Christian den Sjette engang var paa Møen, og spiste hos Provsten (Hr. Nicolaj Jæger) nedlod Kongen sig til at spøge med ham, og sagde iblandt Andet: »Det er vel et meget slet Kald, De har«. »Deres Majestæt«, svarede Provsten, »det er for stort et Levebrød for een Mand. To kan rundeligen leve deraf«. Forundret over dette Svar, som røbede en ikke almindelig Uegennyttighed, gav Kongen ham Løfte, at naar Kaldet efter hans Tid blev delt, skulde hans Descendenter, naar de dertil vare værdige, have fortrinlig Adgang til det nye Kald. Dette Løfte gik og i Opfyldelse, da Sønnesønnen, Jørgen Jæger, 1782 fik Damsholte«. Hetved er dog at bemærke, at det er lidet rimeligt, at Christian VI har været paa Møen i de faa Aar, Jæger var Præst i Stege, end mindre at Kongen har spist hos Præsten. Naar Delingen først skulde ske efter Hr. Jægers Afgang, kan det heller ikke skjønnes, at hans Uegennyttighed var saa stor. Men da han dog utvivlsomt har været meget ivrig i Tjenesten, er det jo ikke usandsynligt, at han har følt, at det var vanskeligt at besørge Embedet paa rette Maade, naar det store Damsholte Distrikt var en Del af Stege Landsogn, og at han paa én eller anden Maade kan have antydet dette. Saa meget er i alt Fald vist, at det først var efter Hr. Jægers Død, at Damsholte blev udskilt fra Stege som et eget Pastorat. Den Hans Jørgen Jæger, som 1782 blev Præst i Damsholte, var for øvrigt ikke en Sønnesøn, men en Brodersøn af Provst Nicolaj Jæger.

Ved S. Hans Landemode i Roskilde 22. Juni 1740 prædikede Provst Jæger, og hans Prædiken over 1 Pet. 2, 5 findes udgiven i den af Biskop Hersleb foranstaltede Samling af Landemodesprædikener (Sermones ad Clerum. Første Samling. Kbh. 1740. S. 207—40) under Titel »Guds Kirkes foranderlige og forunderlige Omstændigheder, een Tid i stor Elendighed og slet Tilstand, en anden Tid i stor Kraft og velsignet Tilvæxt«. Hovedsummen af denne Prædiken er: »Uden Hellighed skal ingen see Gud, og uden Hellighed er ingen at ansee for at høre Gud til« — altsaa et ogsaa i vor Tid meget aktuelt Thema.

Snart efter var Hr. Jægers Tid omme. Der haves et Brev fra ham til Biskoppen, skrevet med hans sædvanlige faste Haand den 6. September 1740 og uden Antydning om nogen Svaghed. Faa Dage derefter døde han, 15. September s. A.[1]). Skjønt Stege var et meget godt Kald, havde Jæger dog været der saa kort, at det ikke var lykkedes ham at faa sin Gjæld fra tidligere Tid betalt. Hans Hustru overlevede ham til 1748. I sit Ægteskab skal han have haft 7 Sønner og 4 Døtre. Af disse Børn var 1742 endnu 8 i Live. Blandt Sønnerne kan mærkes Ulrik Adolf, der, skjønt han roses som »et stille Menneske«, et Aars Tid efter Faderens Død vakte en pinlig Opmærksomhed i Stege ved et sædeligt Fald. Længe benægtede han det; da Eden tilsidst blev ham forelagt, gik han dog i sig selv og tilstod. Men Kirkens Disciplin, den Straf, hans Fader havde været saa rask til at anvende, unddrog han sig ved Flugt. Senere blev han dog personel Kapellan i Norge og endte som residerende Kapellan ved Budolfi Kirke i Aalborg. En anden Søn, Ephraim Jæger, blev Præst i Norge[2]).

---

[1]) Brev om hans Død fra Præsten Jens With i Kjeldby til Biskop Hersleb (dat. 21. Sept. 1740).

[2]) Wiberg, III, 118. Leth og Wad, Dimitt. fra Herlufsholm, S. 98. Dokumenter i Sjælands Bispearkiv.

Et hidtil ukendt Arbejde af Viborg-Bispen Knud Mikkelssøn.

Ved William Christensen.

I Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kongelige Bibliothek I. 416 findes en Notits om et Håndskrift i Marburg Universitetsbibliotek, der på en dobbelt Måde må vække Interesse hos den, der har sysselsat sig med Viborg-Bispen Knud Mikkelssøns Historie. Dels nævnes der nemlig blandt Håndskriftets Indhold et Arbejde om Pesten, som er blevet inddraget i Undersøgelsen om Forfatterskabet til et medicinsk Skrift, der selv opgiver en Biskop Knud af Århus som sin Forfatter, men også er blevet tillagt Knud Mikkelssøn. Og dels siges det, at der i Håndskriftet findes en kirkeretlig Afhandling af en Magister Kanutus de Arusia; men at dette Navn netop er det samme, som den nævnte Viborg-Bisp ofte gik under i sit Universitetsliv, er anført ovenfor[1]). Et nærmere Bekendtskab med Håndskriftet måtte derfor synes ønskeligt, og jeg skylder Direktøren for Universitetsbiblioteket i Marburg, Hr. Dr. Roediger, megen

---

[1]) Se ovfr. S. 99-101. Til det dér meddelte kan føjes, at Knud Mikkelssøn ved sit Valg til Biskop var i Besiddelse af en »perpetua vicaria sine cura« i en Kirke i Erfurt, hvad der åbenbart må sættes i Forbindelse med hans tidligere Virksomhed ved denne Bys Universitet (RA., Afskrift fra Rom af Supplik med pavelig Resolution af 1450 $^{22}/_{12}$).

Tak, fordi han på en derom søgt Henvendelse straks tillod dets Udlån til København. En Sammenligning mellem Pestafhandlingen deri og det medicinske Arbejde, som bærer Biskop Knud af Århus's Navn, gav imidlertid, som allerede tidligere nævnt[1]), kun det negative Resultat, at det er to helt forskellige Skrifter, her er Tale om. At derimod den kirkeretlige Afhandling af Kanutus de Arusia har Biskop Knud af Viborg til Forfatter, er der ikke ringeste Grund til at betvivle, så meget mindre, som Håndskriftet stammer fra en Tid og et Sted, der gør det let forklarligt, hvorledes et Arbejde af en dansk Mand er blevet optaget i det; det er nemlig, i ethvert Fald til Dels, skrevet i Erfurt 1438, altså på et Tidspunkt, da Knud Mikkelssøn måske endnu var knyttet til den nævnte Bys Universitet eller også først for nylig havde forladt det[2]).

Det drejer sig altså her om et hidtil ukendt Arbejde af en Mand, der indtager en fremragende Plads blandt vor Middelalders ikke talrige juridiske Forfattere, og da man kun kender få Skrifter af ham og der desuden i Danmark ikke eksisterer noget Håndskrift af denne Afhandling, er

---

[1]) Ovfr. S. 101[1]).

[2]) Årstallet 1438 angives i to Notitser, der er trykte hos Hermann, Catalogus codicum manuscriptorum, qui in bibliotheca academica Marburgensi asservantur, Latinorum S. 51, hvor de dog urigtig henføres til Bl. 136 og 159 v. i Stedet for til henholdsvis Bl. 137 v. og 160 v. I den sidste af disse Notitser betegnes Erfurt udtrykkelig som Håndskriftets Tilblivelsessted, ligesom også enkelte af dets Afhandlinger skyldes Mænd, der har taget Doktorgraden samme Steds. Således begynder der på Bl. 61 v. en »*questio magistri Ffrederici Schonen sacre theologie professoris*«, hvis Forfatter blev Dr. theol. i Erfurt 1431 (Motschmann, Erfordia literata continuata, 1. Fortsetz. S. 21). Og Bl. 320 v. ender en Afhandling med Ordene: »*Collecta est hec lectura per honorabilem ac egregium virum dominum Arnoldum Westual juris canonici doctorem eximium anno domini m cccc xxxv circa festum sancti Michaelis*«; den her nævnte lærde, der senere blev Bisp af Lübeck, havde været Erfurt-Universitetets Rektor og ligeledes erhvervet sin Doktorværdighed samme Steds (Geschichtsquellen der Prov. Sachs. 8. Bd. 1. Th. S. 147; Motschmann, anf. St., 2. Fortsetz. S. 164).

den nu bleven trykt nedenfor. Den er optagen i et andet Håndskrift foruden i det i Marburg; dette sidste er imidlertid lagt til Grund for Udgaven, hvad der vil finde sin Forklaring i det følgende.

Marburg-Håndskriftet, hvis officielle Betegnelse i Biblioteket er C 5, (medens jeg nedenfor citerer det som M), er et Papirshåndskrift, der indeholder 383 Blade af c. 29½ × 20½ Centimeters Størrelse; det er indbundet i Træbind, som er beklædt med rødt Skind og forsynet med Metalbeslag på Hjørnerne, ligesom der endnu findes Rester af Spænder, hvormed det tidligere har været udstyret. Over Indholdet, som hovedsagelig er af kirkeretlig Art og skyldes mange forskellige Forfattere, gives på Håndskriftets Bl. 1 r. en Oversigt, der er aftrykt (om end med nogle Unøjagtigheder) hos C. F. Hermann, Catalogus codicum manuscriptorum, qui in bibliotheca academica Marburgensi asservantur, Latinorum S. 48-50.

Det andet Håndskrift, der kendes af Afhandlingen, opbevares nu i Biblioteket i Wolfenbüttel som Nr. 157 af dettes Helmstedter-Håndskrifter; det er her nedenfor betegnet som W. Det findes beskrevet hos O. von Heinemann, Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel 1. Abtheilung I. 150-51, så at en nærmere Omtale af dets Udseende og Indhold i Almindelighed her vil være overflødig[1]). Også dette Håndskrift er blevet til i Erfurt, men senere end Marburg-Håndskriftet, nemlig i 1471 og de følgende År, som det kan ses af den trykte Beskrivelse. Ret betydelige Dele af dets Indhold genfindes i Marburg-Håndskriftet[2]), og navnlig fortjener det med Hensyn til Knud Mikkelssøns Arbejde at bemærkes, at der

---

[1]) Det kan nævnes, at der anf. St. S. 151 L. 10 og 11 skal læses 230 og 229' i Stedet for henholdsvis 238 og 237'. At v. Heinemanns Gengivelse af Indholdet af Bl. 202 r.-209 v. er ukorrekt, vil fremgå af det følgende.

[2]) W Bl. 174 r. - 202 r., 202 r. - 209 v. og 210 r. - 226 r. er identisk med M henholdsvis Bl. 65 r.-93 v., 37 r.-44 v. og 45 v.-61 v.

i bægge Håndskrifter i ganske ens Rækkefølge er indført 4 Afhandlinger af 4 forskellige Forfattere, blandt hvilke Knud Mikkelssøns indtager Pladsen som Nr. 3. Da Håndskrifterne nu tillige stammer fra samme By, kan der ikke være Tvivl om, at de for det pågældende Afsnits Vedkommende er i nær Slægt med hinanden, og Spørgsmålet bliver da atter, om dette Slægtskab hidrører fra, at W har skrevet af efter M (eller en Afskrift af M), eller om de bægge stammer fra en fælles Kilde. Det første må siges at være det sandsynligste; i ethvert Fald viser W på flere Steder en ganske slavisk Overensstemmelse med M selv i så underordnede Spørgsmål som med Hensyn til Ortografien og Anvendelsen af Forkortelser[1]); men helt udelukket er det jo rigtignok ikke, at M kan have afskrevet sit Forlæg lige så bogstavret som W, så at det er en sådan fælles Kilde og ikke M, der ligger til Grund for W. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, vil det af det nævnte være klart, at det kun er en yderst ringe Hjælp, W kan yde til at rense Teksten for de Fejl, der forekommer i M; for en Fuldstændigheds Skyld har jeg dog anført Varianterne i W nedenfor, med Undtagelse af dem, der kun angår Ortografien.

Knud Mikkelssøns Arbejde, der åbenbart er fremkaldt ved hans Universitetsvirksomhed i Erfurt og tidligst kan være fra 1431, da det nævner Pave Martin V som død[2]), fører Titlen: *Questio determinata per magistrum Kanutum de Arusia, utrum comparare redditus ad vitam vel ad tempus aut perpetue solvendos aut sub potestate recuperacionis sit actus illiberalitatis, qui communi nomine usura nuncupatur.* Synderlig omfangsrigt er Skriftet ikke, hvad der imidlertid efter dets hele Karakter næppe synes at være megen Anledning

---

[1]) Eksempelvis kan det anføres, at når M Bl. 58 v. i Ordene *inventum est nummisma, ut nummisma addatur* etc. stavær det første *nummisma* med 1 og det andet med 2 s'er, genfindes den samme Ejendommelighed i W Bl. 218 v.

[2]) M Bl. 52 r., W Bl. 217 r.

til at beklage. Det lader sig nemlig ikke nægte, at hvis ikke de ovenfor anførte Grunde fra et specielt dansk Synspunkt anbefalede Arbejdets Trykning, vilde en sådan måske vanskelig kunne retfærdiggøres blot af dets eget indre Værd. Betragter man Afhandlingen for sig alene, uden Hensyn til Måden, hvorpå det samme Spørgsmål i øvrigt er behandlet i Middelalderen, vil man finde, at også den danske Forfatter rammes af den strenge Dom, som en fremragende Kender af den kanoniske Rets Litteratur, Tyskeren von Schulte, fælder over denne Litteratur i Almindelighed i det pågældende Tidsrum. Når den nævnte lærde klager over »jene entsetzliche Breite und ... jene Spielerei mit Argumenten und Deductionen, die beim Studium der mittelalterlichen Literatur in einem Grade ermüden, dass man sich stets einen Zwang anthun muss, um mit einer Schrift zu Ende zu kommen«[1]), så lider også Knud Mikkelssøns Arbejde af de anførte Mangler, om end de naturligvis mærkes mindre på Grund af Skriftets forholdsvis ringe Omfang.

Det behandlede Emne er det såkaldte Rentekøb. Det er bekendt nok, hvilken overordentlig Betydning Kirkens fjendtlige Holdning over for alt, hvad der hed Åger, fik for hele det økonomiske Liv i Middelalderen og endnu længere ned i Tiden; de forskellige Former, hvorunder man søgte at omgå Forbudet mod at skaffe sig Rente, måtte under disse Forhold naturligvis hyppig blive Genstand for de kanoniske retslærdes Undersøgelse[2]). Det

[1]) J. F. von Schulte, Die Geschichte der Quellen und Literatur der Canonischen Rechts II. 473. Jfr. nærmere sstds. S. 482-84.

[2]) Se i Almindelighed herom: W. Endemann, Die nationalökonomischen Grundsätze der canonistischen Lehre (i Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik I, Jena 1863) og samme Forfatters Studien in der romanisch-kanonistischen Wirthschafts- und Rechtslehre bis gegen Ende des siebenzehnten Jahrhunderts I—II, for det her foreliggende Spørgsmåls Vedkommende specielt Tidsskriftet S. 313-24 og det selvstændige Værk II. 101-57 (Afsnittet: Der Rentenvertrag). Jfr. v. Schulte, anf. St. II. 526-27.

synes således på Forhånd lidet sandsynligt, at den danske Forfatter skulde vise nogen fremtrædende Originalitet i Opfattelsen, når den samme Sag allerede før ham havde været underkastet gentagne Behandlinger i Litteraturen; og måske har han efter hele sit Arbejdes Art slet ikke villet gøre Påstand på nogen sådan Originalitet. Vist er det, at der lader sig påvise et Par Skrifter, som Knud Mikkelssøn har benyttet på en Måde, der i vore Dage ufejlbarlig vilde have pådraget ham en Anklage for Plagiat; men Middelalderens Begreber i denne Henseende var jo rigtignok heller ikke ganske de samme som Nutidens.

Det ene af de Skrifter, den danske Forfatter har brugt, er en *Tractatus de contractibus* af Tyskeren Henricus de Oyta, der stammede fra Oyta (nu Friesoythe i Storhertugdømmet Oldenburg) og døde som Lærer ved Universitetet i Wien 1397; det nævnte Arbejde af ham er trykt i Johannes Gersons Opera IV (Colonie 1484) Bl. 224-53[1]). Knud Mikkelssøns Benyttelse af det viser mange Ændringer i stilistisk Henseende, ligesom vor Forfatter også, jo længere han kommer frem, hyppig foretager Forkortelser i sit Forbilledes Fremstilling eller helt udelader store Dele af den.

Et andet Værk, med hvilket Knud Mikkelssøns Arbejde har påfaldende Lighedspunkter, er et Skrift *De contractibus*, der skyldes den bekendte Kansler ved Pariser-Universitetet Johannes Gerson († 1429) og er trykt i den nys nævnte Udgave af hans Skrifter IV Bl. 254-68. Ligheden med denne Forfatter kommer dog først frem helt hen imod Slutningen af Knud Mikkelssøns Afhandling og er ikke mere omfattende, end at det kunde tænkes, at den skyldes Benyttelse af en fælles Kilde; i ethvert Fald kan Johannes Gerson aldeles ikke tåle Sammenligning med Henricus de

---

[1]) Jfr. om Henricus de Oyta v. Schulte, anf. Skrift II. 434 og dér citerede Steder. Hans *tractatus de contractibus* omtales lidt nærmere hos Roscher, Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland S. 21.

Oyta, når der bliver Spørgsmål om Omfanget af de Partier i deres Arbejder, der genfindes hos Knud Mikkelssøn.

Endnu må omtales et Skrift, som vor danske Forfatters Afhandling på mange Steder viser et nært Slægtskab med, uden at det indbyrdes Forhold dog her er ganske klart. Dette Skrift, der, så vidt vides, ikke er trykt, findes i M Bl. 37 r.-44 v. og W Bl. 202 r.-209 v.[1]); det er selv uden Overskrift eller Forfatternavn, men i Indholdsangivelsen i M Bl. 1 r. betegnes det som *Tractatus Johannis Andree de empcione et vendicione*[2]). Det skulde altså skyldes den bekendte retslærde Johannes Andreae, der døde 1348[3]), og hermed vilde det også stemme godt, at det ender med en Slags Anbefaling eller Autorisation[4]), der bl. a. er udstedt af en Dinus Januensis archiepiscopus; thi den eneste Ærkebisp, der kendes i Genua af dette Navn, beklædte Embedet fra 1336 til 1342[5]). Arbejdet citerer imidlertid selv på flere Steder både Johannes Andreae og hans Discipel Johannes Calderinus[6]), så at det i sin foreliggende Form umulig kan have den førstnævnte til Forfatter, men må være yngre. Når det tillige nævner det Tilfælde, at noget købes i Köln og sælges i Erfurt[7]), og man husker på det nære Forhold, hvori Håndskriftet M står til Erfurt-Universitetet, synes den Slutning ikke for dristig, at Afhandlingen først kan være bleven til i sin

---

[1]) Begyndelses- og Slutningsordene af det er trykte hos Hermann, anf. St. S. 50, hvor der dog bl. a. i Stedet for *Dominicus(?)* skal læses *Dinus*.

[2]) Jfr. Hermann, anf. St. S. 48.

[3]) Jfr. om ham v. Savigny, Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter, 2. Ausg. VI. 98-125 og v. Schulte, anf. St. II. 205-29.

[4]) Trykt hos Hermann; jfr. her ovfr. Note 1.

[5]) Gams, Series episcoporum ecclesiæ catholicæ S. 815. Von Schulte, anf. St. II. 223 omtaler da også Skriftet som forfattet af Johannes Andreae; men han har åbenbart ikke selv set det, jfr. hans Indledning S. VI-VII.

[6]) M Bl. 41 r., 42 r., 43 r. og v.; 39 v., 42 v.

[7]) M. Bl. 39 v.

nuværende Skikkelse, efter at både Köln og Erfurt havde fået deres Universiteter, hvad der for Kölns Vedkommende skete 1388 og for Erfurts 1392[1]). Hvis noget i Skriftet hidrører fra Johannes Andreae, må det altså i det mindste have været Genstand for en senere Overarbejdelse, men når denne i så Fald er foretagen, ser jeg mig ikke i Stand til at oplyse; dog må det senest have været i 1430'rne, da »Johannes Andreae«s Skrift uden Tvivl ligesom andre Arbejder i Håndskriftet M er indført i dette på den nævnte Tid. Når nu Spørgsmålet bliver, hvorledes Ligheden mellem Knud Mikkelssøns Arbejde og »Johannes Andreae«s i dets nuværende Form skal forklares, kunde det jo formodes, at Knud Mikkelssøns var det ældre, og at det var dette, der var blevet benyttet af det andet Skrifts Bearbejder. En sådan Mulighed kan man imidlertid vistnok temmelig roligt se bort fra; dels vilde det nemlig på denne Måde blive vanskeligt at forklare, hvorfor netop de Dele af Knud Mikkelssøns Arbejde, der skriver sig fra Henricus de Oyta, så at sige slet ikke genfindes hos »Johannes Andreae«s Bearbejder; og dels synes Tiden for knap til, at et fra c. 1438 stammende Håndskrift skulde kunne indeholde en Afhandling, der delvis var skreven ud efter en anden, som tidligst kan være fra 1431[2]). Betydelig sandsynligere er det, at Ligheden skyldes en fælles Kilde, eller at det er Knud Mikkelssøn, som har benyttet »Johannes Andreae«s Arbejde i den Skikkelse, hvori vi nu kender det. Hvem denne Skikkelse skyldes, vides ikke, og for så vidt kunde man jo have Lov at opstille den Gisning, at Knud Mikkelssøn selv har været Bearbejderen, og at han senere har brugt Bearbejdelsen som Forarbejde for den Afhandling, der nu bærer hans eget Navn. At »Johannes Andreae«s

[1]) At dette Sted, hvor to tyske Byer benyttes som Eksempler, i alt Fald ikke skyldes Italieneren Johannes Andreae, turde vel være sikkert.

[2]) Jfr. her ovfr. S. 302.

Skrift har et vist Præg af noget ufærdigt, der godt kunde passe med Karakteren af et Forarbejde, kan ikke nægtes; i stilistisk Henseende gør det et noget usammenhængende Indtryk, så at man næsten fristes til at betænke sig på at kalde det én Afhandling, og en Udvikling, som man allerede har læst én Gang deri, kan man finde gentaget på et senere Sted. Men noget som helst positivt Vidnesbyrd om, at Bearbejdelsen skulde skyldes Knud Mikkelssøn, turde det være umuligt at finde; og i ethvert Fald synes den Omstændighed at tale derimod, at »Johannes Andreae« har store Partier, hvortil der slet intet tilsvarende findes hos Knud Mikkelssøn. Spørgsmålet om Forholdet mellem de to Arbejder er vanskeligt at besvare nøjagtig; hvis det overhovedet lader sig gøre, kræves dertil i ethvert Fald en Indsigt i den kanoniske Rets Litteratur, som Udgiveren ikke er i Besiddelse af. Efter det ovenfor anførte må det imidlertid vistnok antages, at Knud Mikkelssøns Tekst er den afledede, hvad enten det nu er fra »Johannes Andreae«s i den foreliggende Skikkelse, eller det er fra en ældre Tekst, som de bægge har benyttet; og man vil derfor i det følgende finde »Johannes Andreae« betegnet som Knud Mikkelssøns Kilde lige så godt som Henricus de Oyta og Johannes Gerson.

I Udgaven nedenfor er de Steder, der stemmer ordret overens med de tre nu omtalte Skrifter, trykte med Nonpareil, således at det tillige er angivet, hver Gang Kilden bliver en anden end for det foregående med Nonpareil trykte Stykke, og hver Gang der begynder et nyt Blad (eller en ny Spalte) i den vedkommende Kilde. Ved H betegnes Henricus de Oyta, ved JG Johannes Gerson, og Bladtallet henviser i bægge disse Tilfælde til de ovennævnte Udgaver i Johannes Gersons Opera IV; JA betegner den nuværende Form af »Johannes Andreae«s Arbejde, som citeres efter Folieringen i Håndskriftet M. Når det samme Ord findes i forskellige Kasus, Verbalformer eller Tal hos Knud Mikkelssøn og hans Forbillede, er de afvigende Bogstaver trykte

med spærret Nonpareil[1]); en Afvigelse, der kun består i, at den danske Forfatter har udeladt et eller flere Bogstaver i Kildens Ord, er dog lige så lidt særlig angiven som, når han udelader et helt eller flere Ord i Kilden eller sætter Ordene i en anden Rækkefølge end denne. De forskellige stilistiske Ændringer, vor Forfatter har foretaget i sit Forbillede, er der intet Forsøg gjort på at betegne, hvad enten de blot består i, at et enkelt Ord er blevet ombyttet med et andet af lignende Betydning, eller de har bevirket, at kun selve Tankegangen er bleven tilbage, men gengiven i helt andre Udtryk; i slige Tilfælde er Teksten sat med Bourgeois ligesom de mere selvstændige Dele af Skriftet. Det vilde nemlig ofte blive meget vanskeligt at fastsætte Grænsen for, hvor en sådan friere Benyttelse hører op; men på den anden Side frembyder den valgte Fremgangsmåde jo rigtignok den Ulempe, at den ikke oplyser det fulde Omfang, hvori Knud Mikkelssøn har benyttet sine Kilder, — en Ulempe, der selvfølgelig er føleligst over for det utrykte og temmelig utilgængelige Arbejde af »Johannes Andreae«.

Hvor meget Knud Mikkelssøn i Virkeligheden skylder de ovenfor anførte Skrifter, giver hans egne Ord kun en meget dårlig Forestilling om; han nævner ganske vist Henricus de Oyta[2]) og også Jo(hannes) An(dreae), men ikke anderledes end så mange andre lærde, som han citerer. Hvor det gælder om at vise sin Lærdom, er vor Forfatter nemlig ikke sparsom med Citater, og det er en ret statelig Række Værker og Skribenter, som det er lykkedes ham at få anført i sin ikke lange Afhandling. Først og fremmest må i så Henseende nævnes en betydelig Del af

---

[1]) En så ligegyldig Forskel som den, der kan opstå ved, at Navne på citerede Forfattere eller Skrifter forkortes på én Måde af Magister Knud og på en anden af hans Kilde eller forkortes det ene Sted og gengives uforkortede det andet, er det anset for ganske overflødigt at betegne nærmere.

[2]) Navnet er stavet Oyea i vore Håndskrifter.

de forskellige Skrifter i Bibelen (så vel det gamle som det ny Testamente) og dernæst Kilderne til Romerretten (både Institutionerne, Digesterne og Codex) og til den kanoniske Ret (både Gratians Dekret, Dekretalerne, Liber sextus og Clementinerne)[1]. Fremdeles citerer Knud Mikkelssøn Aristoteles's Politica og Ethica[2], idet han efter en hyppig anvendt skolastisk Sprogbrug betegner deres Forfatter blot som *philosophus* uden at tilføje Navnet, og endvidere Arbejder af Augustinus samt Tho(mas Aquinas)[3]. Endelig nævner han et ikke ubetydeligt Antal middelalderlige lærde, der har ydet Bidrag til den kanoniske Rets Litteratur, men til Dels også er optrådte som Forfattere på andre Områder; disse Mænd er (foruden Johannes Andreae og Henricus de Oyta): Englænderen Ala(nus), der levede i Begyndelsen af det 13. Århundrede, Bern(ardus, sandsynligvis Bernardus Parmensis de Botone, † 1263), Goff(redus de Trano, † 1245), Henricus de Ganda eller Gandavo (Henrik af Gent, † i Slutningen af det 13. Århundrede), Henricus de Hassia (Henrik af Hessen eller Henrik af Langenstein, † 1397), Pave Inno(cens IV, † 1254), Jo(hannes) Cal(derinus, † 1365) og Wil(helmus) de Mon(te) Lau(duno, † 1345)[4].

---

[1]) Jeg har i Noterne søgt at gøre Citaterne af Bibelen og af Retskilderne lettere tilgængelige og samtidig rettet de Urigtigheder i dem, som jeg har kunnet finde.

[2]) Det er vel også Aristoteles's Elenchi, hvortil der henvises M Bl. 57 v. = W Bl. 222 r.

[3]) Det er dennes Summa theologica, Secunda secundae, der ret besynderlig anføres som *beatus Tho. 22.*

[4]) Om de nævnte findes Oplysninger hos v. Schulte, anf. St. I og II; for Henrik af Gents Vedkommende, der kun omtales ganske kortfattet af v. Schulte, kan her tilføjes en Henvisning til Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon, 2. Aufl. V Sp. 1704-6. Skriftet Quodlibet af Henrik af Gent har jeg forgæves søgt på Bibliotekerne: Knud Mikkelssøns Citater af det kunde vistnok trænge til en Revision, i alt Fald stemmer de ikke helt med Henricus de Oyta's. — Hvem den Ja. de Aureliano er, der nævnes M Bl. 55 v. = W Bl. 220 r., er det ikke lykkedes mig at udfinde

En sådan Liste over benyttet Litteratur ser jo ret imponerende ud, men det er rigtignok en uheldig stor Mængde af Citaterne, der allerede forekommer i vor Afhandlings ovenfor omtalte tre Kilder. Af det forholdsvis betydelige Antal Forfattere, der kun nævnes en enkelt Gang hos Knud Mikkelssøn, genfindes Henvisningerne til Alanus, Bernardus, Goffredus, Johannes Calderinus og Wilhelmus de Monte Lauduno alle i »Johannes Andreae«s Skrift. Innocens IV anføres i den danske Magisters Afhandling på 6 Steder; af disse har »Johannes Andreae« allerede de 5, medens han på det 6. nævner Hostiensis[1]) i Stedet for Innocentius. Og også Citaterne af den kanoniske og den romerske Rets Kilder er for en stor Del de samme i den danske Afhandling og hos »Johannes Andreae«. Vil man herimod gøre gældende, at det måske netop er Knud Mikkelssøn, der har bearbejdet »Johannes Andreae«, synes denne Antagelse, som tidligere nævnt, ikke særlig sandsynlig, og i alt Fald vilde det jo ikke dermed være givet, at Citaterne skyldes førstehånds Viden. Det lader sig nemlig også påvise, at vor Forfatter har lånt Henvisninger fra sine andre Kilder; når han f. Eks. 3 Gange anfører Steder af Augustinus, forekommer de 2 hos Henricus de Oyta og det 3. hos Johannes Gerson; og selv sine Citater af Bibelen har han for omtrent de to Tredjedeles Vedkommende hentet hos Henricus de Oyta. En lidt nærmere Betragtning af det Litteraturkendskab, Knud Mikkelssøn lægger for Dagen, kan således kun bekræfte, hvad der ovenfor er udtalt om den Mangel på Originalitet, der præger en meget betydelig Del af hans Afhandling.

---

[1]) Jfr. v. Schulte, anf. St. II. 123-29.

Questio determinata per magistrum Kanutum de Arusia, M Bl. 51r W Bl. 215

vtrum comparare redditus ad vitam uel ad tempus aut perpetue soluendos aut sub potestate recuperacionis sit actus illiberalitatis, qui communi nomine vsura nuncupatur. Et arguitur[a]: vbi datur minus intencione recipiendi tantum et amplius uel idem et plus, est actus illiberalitatis injuste acquisitus vsura nuncupatus. Sed sic est in proposito; major nota ex diffinicione vsure; est enim vsura, quicquid ‖ sorti accidit W Bl. 216 in re uel in spe, intencione uel pacto; minor probatur, quia quidam comparans redditus, nisi plus speraret se recepturum, quam exposuit, pocius de sua peccunia viueret, quam alteri daret. In oppositum argumentatur[b]: vsura presupponit mutuum, sed in hoc contractu empcionis non est mutuum, ergo nec vsura; eciam non est actus illiberalitatis, quia in hujusmodi contractu non committitur inequalitas in justicia, quando datur justum precium, ergo emens nulli injuriatur. Nota[c], quod quamuis jure naturali omnes homines liberi nascebantur, ut primo Polliticorum, Instit. De Jure naturali, gencium et cyuili § Jure enim naturali[1], et homo a principio bonus et rectus formatus est, Gen. i°[2], et sanctorum virtutibus plantatus, De penitencia § ii Primus homo[3], tamen insurgente peccato primi hominis invaluit cupiditas effrenata, surrexerunt bella, orte sunt seruitutes, inventa sunt nummismata nec non diuersa genera contractuum ut empcio et vendicio, locacio, conduccio et sic de aliis contractibus nominatis et nominandis, ut 2° Ethicorum, prima(!) Polliticorum, Instit. vbi supra, ff. De justicia et jure § Ex hoc jure[4], in quibus contractibus homines cupiditatis laqueis illaqueati raro seruabunt medium; dileccio primeua et naturalis magis et magis elongata in posteros Ade nimium decrescebat, major conatus ad decipiendum quam ad recte commutandum erat, vnde raro gratis in mutuo facta fuit commutacio, sed plus vltra sortem principalem mutuatum

---

a) *Randnote:* Argumentatur pro questione. b) *Randnote:* In oppositum argumentatur. c) *Randnote:* Pro questione notandum.

1) *Instit. Just. 1, 2, 2.* 2) *1. Mosebog 1, 31.* 3) *c. 34 D. II. De penitencia.* 4) *Dig. 1, 1, 5.*

receptum erat, vnde surrexit vicium, quod dicitur vsura, per quam aliqua parua lucrantur in multo secundum philosophum 4° Ethicorum. Tales vsurarii actum liberalitatis spreuerunt; spreuerunt itaque dictum philosophi ibidem: Virtutis est magis benefacere quam bene pati, quia beacius est dare quam accipere,
M Bl. 51 v. Act. ii[1] et De celebracione missarum, Cum ‖ Marthe § Sane[2]. Vt ergo a nocendi facultate refrenarentur, ceperunt legem, iiii di. Causa vero constitucionis[3], receperunt eciam preceptum super hoc [4]Exod.[a] xxii: Si pecuniam mutuam[b] dederis populo meo pauperi, qui habitat tecum, non vrgebis eum[5]; sed primi parentes recte formati plus(?)[c] preceptum leuissimum spreuerunt, sicut[d] sine numero successores precepta difficiliora originalis peccati fomite corrupti modicum perpendebant. Dictum erat postea: Ne fenorabis fratri tuo sed alieno, Deutro. xxiii[6], quod secundum aliquos dicitur, ne pejus malum contingeret, ut xiii di. Nerui[7], sicut[d] quod admissum fuit non punitiue, ita quod temporalis pena propter fenus ab alieno receptum directe non inferebatur[e], sed non approbatiue, cum vsura postea simpliciter erat prohibita, ut in psalmo: Qui peccuniam suam non dedit ad vsuram. Potest eciam illud dictum de quolibet intelligi, quia quilibet dicitur frater alterius, xxii q. i § i. Ffuit insuper prohibicio facta in noua lege Luc. vi: Mutuum date nichil inde sperantes[f8], et non solum [g]quo ad[g] factum, sed eciam quo ad spem. Supervenit eciam jus canonicum tales contractus vsurarios prohibens, ut De vsuris per totum[9]; adjuuant et prohibent leges ciuiles, ut notatur in c. Quia in omnibus, De vsuris[10]. Apposita est pena grauis, ut in dicto c. Quia in omnibus, quia ad communionem altaris non admittantur, christiana sepultura carent, nec eorum oblaciones recipiantur, antequam restitucio facta fuerit de vsurarie[h] sublatis. Ponuntur eciam alie pene, ut in Cle. Ex graui, De vsuris[11].

---

a) *W:* ex eodem(!). b) *W:* mutuo *(sdledes ogsd H).* c) *W:* uel. d) *W:* sic. e) *W:* inserebatur. f) *W:* parantes. g-g) *W:* ad. h) *W:* vsurario.

1) *Apostl. Gern. 20, 35.* 2) *c. 6. x. III. 41.* 3) *Distinctio IV, I. pars.* 4) *H Bl. 242 r., 1. Sp.* 5) *2. Mosebog 22, 25.* 6) *5. Mosebog 23, 19-20.* 7) *c. 2. D. XIII.* 8) *Lucas 6, 35.* 9) *x. V. 19.* 10) *c. 3. x. V. 19.* 11) *c. un. V. 5. in Clem.*

Sed dicendum, in quo contractu consistit vsura, et ‖ quomodo describitur. Respondetur, quod solum in mutuo; vnde[a] mutuum est, quando res conceditur, que consistit in numero, pondere et mensura, et alia similis restituitur, ut est peccunia. Si vero conceditur ad vsum, et eadem restituitur, dicitur accommodari, ut patet de equo; de hoc Institut. Quibus modis contrahitur obligacio, in principio[1]. Est[b] ergo vsura lucrum ex mutuo pacto debitum uel exactum; ibi lucrum ponitur pro genere et ad declarandum, quod vsura datur vltra sortem summam capitalem quasi lucrum. Et dicitur mutuum ad differenciam aliorum contractuum, ut sunt vendicio, empcio etc. Et dicitur pacto; ibi suppletur tacito uel expresso, et hoc ideo, quia si daretur aliquid mera liberalitate, non committitur vsura; argumentum c. Etsi questiones, De symonia[2] et de isto xxii q. vii § ar. 2°. Ex quibus patet, quod duo sunt principia vsure; materiale est mutuum, formale pactum. Propter penas taliter annexas humanum genus ex diuersis se immiscet questionibus, diuersas astucias[c] effodere laborat. Nunc vendit carius, quam emit, vltra mensuram justicie et ad finem inordinatum; nunc mercari[d] timens propter senium uel periculum aliud genus lucri exaltat, scilicet per empcionis(!) redditus, in quibus diuersimode proceditur. Hic lata consciencia saltat approbando simpliciter, hic stricta consciencia trepidat reprobando indifferenter; hic vnus esurit, alter ebrius est; raro medium attingitur, quia raro medium scitur. De illo medio queritur in ti. de questionis[e], an[f] sit comparari simpliciter uel ad tempus vel sub pacto reempcionis sit(!) contractus vsurarius et illicitus. W Bl. 216 r.

Pro intellectu conclusionum et eorum(!) introduccionum monebo quedam dubia, [3]primo vtrum redditus pecuniarum uel aliarum rerum, bladi uel vini etc. constitui in re aliqua ‖ sit licitum et expediens pro re publica. Ad hoc respondetur, quod sic, dummodo fiat recta intencione ex racionabili causa cum debita discrecione et equitate. Probatur, quia illi, qui M Bl. 52 r.

a) *Randnote:* Mutuum quid sit. b) *Randnote:* Vsura quid sit. c) *W:* austucias. d) *W:* marcari. e) *Således W; M har oprindelig haft* questionibarii, *men har rettet det, muligvis til* questionis. f) *Randnote:* Primum dubium.

1) *Instit. Just. 3, 14, pr.* 2) *c. 18. x. V. 3.* 3) *H Bl. 227 r., 2. Sp.*

presunt in spiritualibus et temporalibus, sustentandi sunt in re publica[a], ut patet de spiritualibus rectoribus [1] Deutro. xii et xviii c.[2], in noua lege i ad Thi. v: Qui bene presunt presbiteri, duplici honore digni sunt, maxime qui laborant in verbo et doctrina[3], vbi secundum glossam duplici honore habeantur a subditis, ut eis spiritualiter obediant et exteriora ministrent. Patet eciam Deutro. xxv: Non alligabis[b] os bouis triturantis in area fruges tuas[4]; de hoc De prebendis, Extirpande[5] et i ad Cor. i: Qui altari deseruit, viuere debet de altari[6], et Extra De prebendis, Cum secundum apostolum[7], sicut[c] Luc. vi et Mt. x: Dignus est operarius mercede sua[8]; de hoc xii q. ii Exemplum domini[9] et c. Habebat autem loculus[10]. [11] De temporalibus dominis quod eciam prouidendi sunt in necessariis per rem publicam, patet [12] Mt. xxii: Reddite, que sunt Cesaris, Cesari et, que sunt dei, deo[13]; eciam quod talibus [11] tributa sunt danda, patet ad Romanos xiii[14]. Similiter jure publico [12] pauperes et infirmi sunt sustentandi, ut Luc. v: Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis[15]; similiter ecclesie sunt habende et religiosorum monasteria. Et ista non possunt omnia melius sustentari quam per tales redditus, [16] qui proveniunt de omnibus (!)[d] agris et vineis, sicut Joseph constituit in Egipto quintam partem fructuum terre Egipti dandam regi, ut Gen. xlvii[17]. Istud eciam seruatur in communi consuetudine, quia papa scit et tollerat;
W Bl. 217 r. ymmo papa ‖ Martinus jam nouiter defunctus illam approbauit et confirmauit a clericis Vratislauiensibus specialiter consultus et rogatus, prout in vna copia bulle super hoc date perlegi[18].

a) *Randnote (kun i M):* Qui presunt, sunt sustentandi ex re publica. b) *W:* allegabis. c) *W:* sic. d) *H:* domibus.

1) *H Bl. 227 v., 1. Sp.* 2) *5. Mosebog 12, 12 og 18-19; 18, 1-8.* 3) *1. Brev til Timotheus 5, 17.* 4) *5. Mosebog 25, 4.* 5) *c. 30. x. III. 5.* 6) *1. Corinthierbrev 9, 13.* 7) *c. 16. x. III. 5.* 8) *Lucas 10, 7. Matthæus 10, 10.* 9) *c. 12. C. XII. Q. 1.* 10) *c. 17. C. XII. Q. 1* (Habebat dominus loculos). 11) *H Bl. 227 v., 2. Sp.* 12) *H Bl. 228 r., 1. Sp.* 13) *Matthæus 22, 21.* 14) *Romerbrevet 13, 7.* 15) *Lucas 11, 41.* 16) *H Bl. 228 r., 2. Sp.* 17) *1. Mosebog 47, 24 og 26.* 18) *Den nævnte Bulle af Pave Martin V er dateret 1425 2. Juli; den findes afskreven i M Bl. 301 r. og er i øvrigt optagen i Extravagantes communes (c. 1. III. 5); jfr. Endemanns 2 ovfr. S. 303²) anførte Arbejder, henholdsvis i Jahrbücher I. 319 og Studien II. 111-12.*

Et[a] [1]dixi, dummodo recta intencione et racionabili causa et distinccione[b] debita fuerit factum, valet, [2]ut habeatur respectus ad[c] res, in quibus redditus fundantur, ut ipse res talem vsum preter earum consumpcionem et dissipacionem habeant, et ut ipse (!) res non meretur (!)[d] vltra hoc, quam (!)[e] competenter ferre potest attentis inpensis pro conseruacione rei et deduccione ipsius ad fructus necessarios (!)[f], vt si constituerentur redditus cc florenorum in bonis monasterii, respiciendum esset, an monasterium tantos redditus habeat; similiter de redditibus ciuitatum et priuatorum hominum ita, quod personalis obligacio inde non sequatur. Eciam respiciendum est ad personas, pro quibus redditus constituuntur, an sint cultui diuino vacantes, rem publicam defendentes, aut an sint debiles et infirmi, quia pro hominibus fortibus ad laborandum, per diuinum cultum non inpeditis nec in re publica necessarie[g] vtilibus, sed ocia querentibus redditus constitui non debent. Ex multitudine enim reddituum pro talibus deperit res publica, cum sint ditati ociis vanis subjecti fodere et laborare non uolunt, quapropter agri, vinee etc., ex quibus fructus copiosi colligi possunt, non coluntur et cultui desolantur; solum enim propter ocia et accumulaciones bonorum sic colligunt. Et[h] hiis loquitur Ysaie V: Ve, qui conjungitis || domum domini (!)[i], agrum agro; habitatis vos soli in terra?[3] *M Bl. 59 v.*

Item[j] numquid tales [4]redditus [5]possunt [4]constitui [5]in personis? Ad illud dubium respondet Heinricus Oyca doctor sacre theologie Wyenensis[k], quod sic, quia persona libera potest obligari, ut patet in obside et in seruo; ergo eciam potest obligari ad dandum redditus; consequencia tenet, quia reduccio in seruitutem est maxima obligacio; antecedens patet ex dictis philosophorum, ex veteri lege, ex dictis canonistarum et legistarum; canones et leges allegantur in glossa ii c. Extra De pignoribus[6] et c. Ex rescripto, De jurejurando[7]. Sed ad illud dubium communiter tenetur, quod

a) *Randnote:* Nota bene declaracionem istius notabilis precedentis. b) *W:* discrecione *(sådledes også H)*. c) *W:* a (!). d) *H:* oneretur. e) *H:* quod. f) *H:* necessariis. g) *W:* necessaria (!). h) Et *mangler i W.* i) *H:* domui. j) *Randnote:* Nota alia questio, an redditus possunt constitui in personis. k) *W:* Voyenensis.

1) *H Bl. 229 r., 1. Sp.* 2) *H Bl. 229 r., 2. Sp.* 3) *Esaias 5, 8.* 4) *H Bl. 228 r., 2. Sp.* 5) *H Bl. 228 v., 1. Sp.* 6) *c. 2. x. III. 21.* 7) *c. 9. x. II. 24.*

non[a], et istam secundam opinionem sequar pronunc tamquam magis probabilem, quia persona libera obligari non potest. Pro isto sunt jura prius allegata nisi in casibus exceptis sicud in obside et seruo ut ibidem. Quapropter in licito contractu reddituum empcio reddituum non debet fundari in personis, sed in rebus; et respiciendum est, an de talibus rebus to redditus possunt prouenire, ut in primo dubio. Sequitur correlarie, quod [1]si res, in quibus fundatur redditus, casu, casmate uel incendio aut alias perirent, ut exacciones anni facultates bonorum succederent (!)[b], et emens in loco wlt esse certus de prouentibus sibi dandis per annum illum, ex hoc talis contractus deprehenditur illicitus et illiberalis, quia fit obligacio personalis, que jam prohibita est in premissis.

Item[c] queritur, [2]vtrum redditus in nudis peccuniis constituti possent comparari. Ad illud dubium tenet Heinricus de Ganda in Quodlibet i q. 39 et Quotlibet viii q. xvii, quod non, quia in peccunia tamquam in extremo empcionis non cadit empcio, cum peccunia non sit emptibilis ‖ et vendibilis, sed[d] medium, per quod emitur uel[e] venditur. Et potest pro illo sic argui: [3]in omni empcione et vendicione presupponitur precium certum et justum et merx et contrahentes, C. De sacrosanctis ecclesiis l. Jubemus[4] et per Inno. in c. In ciuitate, De vsuris[5]; de hoc ff. De empcione et vendicione l. iii[6] et Instit. eodem titulo § Precium[7], vbi dicitur, quod certum precium debet constitui; sed hic non est precium, ergo etc. Minor probatur, quia nulla res pro alia re ejusdem quantitatis, ponderis uel mensure emi potest, sed peccunia data pro peccunia datur res pro re ejusdem quantitatis, ergo etc. Major patet, quia equus non emitur pro equo nec homo pro homine, sed bene permutatur, Inst. De empcione et vendicione § Item precium[8] et Extra De rerum permutacione in[f] Mancipia et c. sequente[9]; sed empcio et vendicio sunt contractus distincti a permutacione, ut Instit. vbi supra et ff. De rerum permutacione l. i[10].

W Bl. 217 v. (margin)

---

a) *Randnote:* Conclusio, quod non. b) *JA:* excederent. c) *Randnote:* Secundum dubium, quod redditus in nudis peccuniis non possunt vendi; hoc dubium probatur ut hic *(de 5 sidste Ord mangler i W)*. d) *W:* scilicet (!). e) *W:* et. f) *W:* c.

1) *JA Bl. 40 v.* 2) *H Bl. 229 v., 1 Sp.* 3) *JA Bl. 38 v.* 4) *Cod. Just. 1, 2, 14.* 5) *c. 6. x. V. 19.* 6) *Dig. 18, 1, 1.* 7) *Instit. Just. 3, 23, 1.* 8) *Instit. Just. 3, 23, 2.* 9) *c. 3-4. x. III. 19.* 10) *Dig. 19, 4, 1.*

Item vtendum est aliqua re ad vsum, ad quem deputata est, xxii q. ii In autem[1]; sed pecunia est deputata, ut sit medium in contractibus et non extremum, ut ii Etycarum(!) et i Politicorum, quia non est deputata germinanda sic nec sal, ut notat Wil. de Mon. Lau. in Cle. vnica De vsuris[2]. Pro quo notandum, [3]quod rerum quedam sunt incorporales, quedam sunt corporales; incorporales sunt, que tangi non possunt, ut hereditas, jus ad[a] bona hereditaria non autem, ut hereditas capitur pro ipsis bonis, sic eciam vsufructus etc.; sed corporales sunt, que tangi possunt, ut ‖ domus, fundus; ad hoc Instit. De rebus incorporalibus et corporalibus[4]. Item in rebus incorporalibus non ponitur distinccio inter rem et jus rei, quia sunt ipsa jura, sed inter res corporales et eorum(!) jura ponitur differencia. Sic peccunia distingwitur a jure percipiendi peccuniam, vnde [5]tale jus est potestas percipiendi aliquam peccuniam secundum aliquem contractum. Si eciam vsus rerum corporalium ab eis distingwitur, sic aliquis vendit uel locat alteri vsum domus uel vsufructum fundi retinendo sibi domum, ut in l. i et ii C. De vsufructu[6]. Sic aliquis potest legare alteri domum siue proprietatem fundi heredi vsufructum relinquere, ut ibidem l. Antiquitas[7]. De vsu autem peccunie est diuersitas[b], quia dicunt quidam, quod non distinguitur a peccunia; ejus enim vsus est ejus consumpcio. Hoc tenet philosophus i Polliticorum et beatus Tho. 22 q. 78 ar. 3°, vbi querit, an emptum per peccuniam vsurariam debet restitui; talis vsura dicit, quod res extorta per vsuram, si habet vsum a se distinctum, ut est domus, debet restitui cum vsu et cum lucro cum hoc habito; si res extorta per vsuram non habet vsum distinctum, ut peccunia, talis debet restitui et non res per eam empta. Ex quo sequitur secundum istam opinionem, quod vsus peccunie non est vendibilis, sed contrarium[c] notatur in glossa canonis Si venerabilis xiiii q. iii[8], vbi habetur, quod vsus

M Bl. 53 r.

---

a) *W:* de(!). b) *Randnote:* An licet vendere vsum peccunie; primo (*W:* dicendum), quod non. c) *Randnote:* In contrarium, quod sic.

[1]) *c. 4. C. XXII. Q. 2.* [2]) *c. un. V. 5. in Clem.* [3]) *H Bl. 229 v., 2. Sp.* [4]) *Instit. Just. 2, 2.* [5]) *H Bl. 230 v., 2. Sp.* [6]) *Cod. Just. 3, 33, 1-2.* [7]) *Cod. Just. 3, 33, 14.* [8]) *c. 1. C. XIV. Q. 3* (Si fenerauerris).

peccunie potest vendi. Sed pro concordia istorum dicendum est[a], quod pecunia non dicitur habere vsum a se distinctum et vendibilem, in quantum periculum spectat ad ementem, quia dicit glossa ibidem: Quecumque consistunt in numero, pondere uel mensura, non possunt vendi, ut quid capiatur vltra sortem, quia ipsorum periculum spectat ad recipientem. Cum isto concordat Instit. Quibus modis contrahitur obligacio, in principio[1]. *W Bl. 218 r.* ‖ Et ita debet intelligi dictum sancti Tho., quia sic eciam expresse loquitur, sed si vendens wlt in se recipere periculum vsus peccunie, licite vendere potest; ita intelligitur glossa venerabilis. Ex istis omnibus sequitur primo correlarie, quod jus peccunie est vendibile; sequitur secundo, quod vsus peccunie secundum modum dictum est vendibilis.

Vlterius[b] sciendum, quod ad emptorem et venditorem requiruntur certe condiciones. Prima est, quod emptor et venditor conveniant in contractu empcionis et vendicionis dicendo: ego emo, ego vendo. Secunda, quod ibi sit certum precium ex parte emptoris, ff. De rerem permutacione l. iii[2]. Tercia, quod idem precium consistat in quantitate, ut ff. Si certum petatur [c]l. i si[c] certas. Quarta, quod res vendita est certa, ut pro lx[a] florenis vendantur sex floreni annuatim uel minus uel plus secundum consuetudinem terre; nec obstat, si redditus, qui emuntur, essent incerti, dummodo prius fuerunt constituti, ut notat Jo. An. in c. In ciuitate, De vsuris[3]; nec obstat, an res, que emitur, demonstretur ad oculum uel intellectum, dummodo sistat in rerum natura uel futura est, ff. De accionibus empti et venditi l. Si sterilis[4]. Quinta condicio, quod res, que venditur, sit propria vendentis, ff. De contrahenda empcione l. Suo(!) rei[5]. Sexta, quod rei vendite possit haberi commercium propter rem sacram, cujus commercium haberi non potest, ff. De verborum obligacionibus, Inter stipulantem § Rem sacram[6]. *M Bl. 53 v.* ‖ Septima, quod sint tales persone, que possunt contrahere, ff. De contrahenda empcione et vendi-

---

a) *Randnote:* Solucio istarum opinionum. b) *Randnote:* Nota bene condiciones, que requiruntur inter emptorem et venditorem. c-c) *Således W; M har måske kun:* l. si.

1) *Instit. Just. 3, 14, pr.* 2) *Dig. 19, 4, 1.* 3) *c. 6. x. V. 19.* 4) *Dig. 19, 1, 21.* 5) *Dig. 18, 1, 16* (Sue rei). 6) *Dig. 45, 1, 83 § 5.*

cione l. ii[1]. Octaua, quod consenciant contrahentes emendo et vendendo, Instit. De v. ob. § Ex consensu[2]. Nona, quod contractus sit purus sine condicione et sine reempcione, que tamen apponi potest, ut infra patebit. Decima, quod fiat cognicio coram superioribus ut judice uel consolatu, ff. De contrahenda empcione et vendicione l. Si emptorem qui alia. Tunc dicitur, quod concurrentibus istis bene possunt redditus comparari in nudis peccuniis, non quod pecunia fiat extremum contractus[a], sed jus percipiendi pecunias uel vsus earum. Patet, quia illud jus percipiendi potest aliquis alteri dare, ergo vendere patet, quia cujus est jus dandi, ejus et vendendi; argumentum c. De hiis, De sepulturis[3]. Per hoc soluuntur argumenta in oppositum. Et illud verum est, [4]dummodo fiat sine fraude, ut dicit apostolus ad Thess. iiii: Nemo circumveniat fratrem suum in negociis[5]. Eciam [6]fiat ad cultum diuinum uel ad subleuacionem pauperum; secus si fieret intencione ociose viuendi et causa congregandi diuicias, quia de talibus dicitur Mt. xxiiii: Ve autem pregnantibus et nutrientibus in illis diebus[7]. Pregnantes sunt ambiciosi peritorum, et nutrientes sunt fouentes diuicias, quas adepti sunt secundum glossam interlinearem[b] ibidem. Item eciam Augustinus super psalmo xxxix versu vltimo[8], vbi[c] nota, quod pregnantes sunt, que spe[d] filiorum intumescunt, nutrientes seu mamantes sunt, qui jam adepti sunt, quod conceperunt (!)[e]; pregnantes ergo, qui jam res alienas sperant et de tali spe timent (!)[f], nutrientes vero, qui illas res adepti sunt, ipsas tamquam filios osculando. Et ponitur exemplum ibidem de paupere, qui vrgetur a creditore, et diues rogatus ab eo ‖ pro adjutorio dicit: non habeo in manibus; si vero hereditatem[g] suam vendere vellet alter, vnde emeret, bene haberet[h]; de quo bene lxxxviii q. Eiciens[9] et c. Quoniam[10]. *W Bl. 218 v*

Item[i] dubitatur, an licitum sit emere et vendere redditus peccuniarum uel aliarum rerum vsui humano [11]conveniencium hereditarios uel perpetuos.

---

a) *W:* contractum (!). b) *W:* interlinealem. c) *W:* ibi. d) *W:* spem (!). e) *H:* concupierunt. f) *H:* tument. g) *W:* heredi etatem (!). h) *W:* haberetur. i) *Randnote:* Tercium dubium, vtrum licitum sit emere reditus hereditarios uel perpetuos etc. (etc. *mangler i W*).

[1]) *Dig. 18, 1, 2.* [2]) *Instit. Just. 3, 22* (De consensu obligacione) *pr.* (Consensu). [3]) *c. 4. x. III. 28.* [4]) *H Bl. 230 v., 2. Sp.* [5]) *1. Thessalonikerbrev 4, 6.* [6]) *H Bl. 231 r., 1. Sp.* [7]) *Matthæus 24, 19.* [8]) *Psalme 40 (Vulgata: 39), 18.* [9]) *c. 11. D. LXXXVIII.* [10]) *c. 12. D. LXXXVIII.* [11]) *H Bl. 231 r., 2. Sp.*

Arguunt quidam, quod non, quia hic non seruatur equitas inter emptum et venditum, ergo contractus non valet; [a]consequencia tenet[a], quia valor rei excedat peccuniam uel e conuerso, et sic non seruatur equalitas, ut patet 2° Ethycorum. Item vendens expeditiue capit pecuniam suam, emens autem laboriose; ergo nec est quid equalitas. [1]Sciendum secundum allegatum Augustini xi De ciuitate dei[2] per dominum Hinricum[b] de Oyca res vno modo possunt estimari secundum ordinem nature sue, et sic sensitiua preferuntur non sensatis, sic intellectiua non intellectis; alio modo, in quantum veniunt in vsum communem, humanum uel regularem, et sic valor rei debet excedere peccuniam nec e conuerso[c]; alias non seruetur equitas, [3]ut patet i Polliticorum. Propter istud autem medium inventum est nummisma, ut nummissma addatur uel tollatur, prout valor rei crescit vltra precium uel decrescit[d]. Alio modo capitur talis equitas, prout valor rei uel ejus carencia potest cadere in profectum vnius et detrimentum alterius; in tali equalitate debet respici ad dampnum vnius ex rei carencia et lucrum ‖ alterius ex rei habitu; ibi quis pro dampno, quod patitur, licite potest capere et alteri pro suo profectu licite [4]potest erogare, quod pertinet ad ejus honestatem. Hoc[e] eciam tenet beatus Tho. 22 q. 77 ar. i et dominus Heinricus de Ganda in Quotlibeto viii q. 17; tunc dicitur, quod licitum est sic vendere et emere, quamuis medium attingere sit difficile. Sed quia non solum laudatur attingens medium precise, sed eciam, qui prope sagittat, ut iii Etycorum[f], ideo approbatur iste contractus, dummodo fiat [5]secundum racionabilem estimacionem contrahencium et propter cauere dampnum ementis et vendentis et vtilitatem procurare. Quapropter si emo x florenos pro ducentis in perpetuum, quod est justum precium secundum consuetudinem terre patrie, tantam vtilitatem ego prosequor quam emens et e converso[g], et forte ipse majorem propter peccuniam sic insimul collectam; per hoc patet, quod ibi est equitas. Et [6]quando arguitur, quod in successu temporis est major valor reddituum quam valor peccunie date[f], ergo aduc

M Bl. 54 r.

a-a) *W:* consequencia non tenet (!). b) *Således W; M:* Henycum (!). c) *W:* contrario. d) *W:* decreesit (!). e) *W:* Hec *(således også H)*. f) *W:* Etycarum (!). g) *W:* contrario. f) *W:* dato (!).

[1]) *H Bl. 231 v. 1. Sp.* [2]) *De civitate dei XI. 16.* [3]) *H Bl. 231 v., 2. Sp.* [4]) *H Bl. 232 r., 1 Sp.* [5]) *H Bl. 232 r., 2. Sp.* [6]) *H Bl. 232 v., 1. Sp.*

non est equalitas, negetur consequencia, quia in talibus redditibus non est respiciendum ad omnes et singulos redditus uel prouentus successiuos, sed ad gradus vtilitatis, quam contrahentes vtrumque inde capiunt, quia si secundum singulos redditus successiuos sequeretur, quod nec opidum nec villa potest comparari pro certa summa peccunie communi stante communi concursu nature et influencia superiorum, emens et sui successores incomparabiliter plus percepturi sunt ex prouentibus possessionum emptarum, quam erat summa peccunie, que tamen erat precium justum. Correlarie sequitur, quod quamuis vnus expedite peccuniam subleuat, alter vero laboriose colligit, adhuc seruatur equalitas secundum estimacionem vtriusque; per hoc patet ad secundum argumentum. Sequitur secundo, quod si in aliquo casu alienacio reddituum cederet in lesionem notabilem vendentis, comprehensio fiat per precii supplementum ‖ ex parte ementis; patet, quia alias non *W Bl. 219 r.* esset equalitas.

Item[a] dubitatur, an licitum sit emere et vendere pro pecunia redditus peccuniarum uel aliarum rerum ad vitam. Ad illud dubium dicunt multi, quod non, et habent argumenta pro se, que alii soluunt tenentes partem affirmatiuam. [1]Pro parte negatiua est primo Heinricus de Gandauo Quotlibeto i q. 39 et Quotlibeto x 2° q. finali, quod talis contractus sit illicitus, quia non differt, si concederem alicui c florenos ad xi annos et tunc [2]ultra sortem dat michi decem florenos, et si venderem ei centum pro redditibus x florenorum annuatim, quia in decem annis rehabebo principalem summam et cum hoc in xi. x florenos; sed primus contractus vsurarius, ergo secundus eciam, quia sicut[b] spero semper lucrari [3]vltra sortem, modo sola spes facit vsurarium. Similiter emens sperat se diu victurum et plus subleuaturum, quam dedit; vendens habet tedium et [4]sperat ipsum cito moriturum et se plus retenturum, quam exposuit, vnde si vendens per reuelacionem[c] sciret illum diu victurum vltra tempus, per quod successiue capiat, quod exposuit, non faceret nisi egestate coactus. Item timet, quod [5]deficiet in necessariis vite, ac si nulla esset prouidencia ‖ diuina contra illud Mt. vi: *M Bl. 54 v.*

---

a) *Randnote:* Quartum dubium, vtrum licitum sit emere redditus ad vitam. b) *W:* sic. c) *W:* releuacionem (!).

1) *H Bl. 233 r., 2. Sp.* 2) *H Bl. 233 v., 1. Sp.* 3) *H Bl. 234 r., 2. Sp.* 4) *H Bl. 234 v., 1. Sp.* 5) *H Bl. 232 v., 2. Sp.*

Nolite solliciti esse etc.[1]. Hoc nunc [2]procedit ex sapiencia hujusmodi mundi, que stulticia est coram deo, ad Chor. iii[3]. Item talis intendit resistere pene generali Ade et suis posteris juste inflicte, que est: In sudore wltus tui vesceris pane etc., Gen. iii°[4], quia ibi sequitur ociositas viuendi, vnde sequitur destruccio rei publice. Item iste contractus comparatur ludo taxillorum, vbi [5]taxillis projectis partes subiciunt se fortunis, quis perdat uel lucretur, sed ludus talis est illicitus, Extra De vita et honestate clericorum, Clerici[6] cum concor. in glossa. Item [7]vendens nichil transfert in ementem, quia manet postea in fundo uel in domo empta. Item res vendita asscribitur venditori, quia scribitur in libro ciuitatis uel fisci etc.: talis habet centum marcas super illam domum, sed in vera empcione hoc nunquam fit, ergo etc.

Per ista argumenta et similia plures nituntur probare, quod[a] talis contractus sit illicitus, sed alii tenent oppositum ut Heinricus de Oyca et doct. juris in c. In ciuitate, Extra De vsuris[8], quorum opinionem reputo nunc magis probabilem in hac parte, ponens talem responsionem ad dubium[b]: [9]empcio et vendicio reddituum ad vitam in se non est [10]illicita, quamuis circa ipsas contingunt pericula; primum patet, quia si emerentur redditus perpetui, seruaretur debita [11]adequacio inter datum et acceptum, et valeret contractus, ut dictum est in dubio precedenti, ergo eciam ad vitam et par racio est. Eciam contractus, quo quis emit fundum quo ad proprietatem uel dominium uel vsufructum, est licitus, ut dicunt omnes; ergo eciam talis est licitus, quo emitur jus per|-[12]cipiendi vsufructum uel reddituum fundi, dimittendo venditori proprietatem seu dominium; consequencia tenet, quia hoc jus seu vsufructus separabilis est a dominio, ut C. De vsufructu l. i et ii et l. Antiquitas[13]. Et [14]prima pars proposicionis, quod ibi contingunt ‖ pericula, patet, quia talis emens quandoque afficitur timore deficiendi et est sollicitus de vite necessariis sollicitudine superflua

W Bl. 219 v.

a) *W:* quia. b) *Randnote (kun i M):* Conclusio.

1) *Matthæus 6, 25, 31 og 34.* 2) *H Bl. 234 r., 1. Sp.* 3) *1. Corinthierbrev 3, 19.* 4) *1. Mosebog 3, 19.* 5) *H Bl. 234 v., 1. Sp.* 6) *c. 15. x. III. 1.* 7) *H Bl. 234 v., 2. Sp.* 8) *c. 6. x. V. 19.* 9) *H Bl. 232 v., 1. Sp.* 10) *H Bl. 232 v., 2. Sp.* 11) *H Bl. 233 r., 1. Sp.* 12) *H Bl. 233 r., 2. Sp.* 13) *Cod. Just. 3, 33, 1-2 og 14.* 14) *H Bl. 232 v., 2. Sp.*

contra id[a] Mt. vi: Nolite solliciti esse[1]. Per hoc ad primum argumentum in oppositum, cum [2] dicitur, quod talis lapsus xi annorum subleuat totam summam seu sortem et cum hoc x florenos, respondetur, quod non subleuat plus quam [3] sortem, quia sors uel summa, quam emit, est jus percipiendi tales redditus; illud jus retinet omni anno, et sic, quicquid capit, capit [4] sub sorte. Et si argumentum concluderet, nunquam valeret argumentum de perpetuis possessionibus, ut prius fuit dictum. Et quando dicitur, quod vnus sperat se plus percepturum, sed equale, quia semper debet oculum habere ad extremum empcionis[b], scilicet ad jus percipiendi tot redditus, si aliqui ergo oppositum fecerunt, quia sperant se diu victuros uel alios emptores cito morituros, hoc [5] corrupta intencione faciunt et desideriis carnis. Per hoc patet ad argumentum principalis questionis in contrarium adductum, propter quod dixi prius, quod ibi subest quandoque periculum, scilicet ex inordinatis desideriis hominum, quapropter consulitur per doctores, quod homines non sunt nimis proni[c] ad hujusmodi contractus nisi ex racionabili causa, et hoc tunc cum[d] judicio et discrecione sapientum. ‖ Ad aliud cum [6] dicitur, quod timetur de defectu in necessariis vite, pro quo nota, quod omnis timor provenit ex amore contrarii: timeo defectum diuiciarum, quia diligo diuicias; vnde talis amor necessariorum vite potest esse triplex, quidam, quo homo hujus vite necessaria plus diligit quam deum et propterea mandata dei transgreditur; talis timor inducit peccatum mortale. Alius est, quo amamus temporalia [e] nimis et [e] plus, quam oportet, sed citra deum nec propter ipsa valeamus deum offendere; talis inducit peccatum veniale. Tercius est amor necessariorum vite, quantum oportet et ut oportet; talis peccatum non inducit. De illo inducit [7] apostolus i ad Cor. vi: Empti enim estis[f] precio magno etc.[8]. Istum amorem et timorem licite habere possumus in istis contractibus. Et tunc quando dicitur, quod quis non debet esse sollicitus, ac si vellet esse certus de innecessariis[g] vite, ad hoc dicitur, quod dupliciter potest quis certi- *M Bl. 55 r.*

a) *W:* illud. b) *W:* empcionem (!). c) *W:* perni (!). d) *W:* in. e–e) *W:* nis est (!). f) *W:* sunt. g) *W:* necessariis.

1) *Matthæus 6, 25, 31 og 34.* 2) *H Bl. 235 v., 2. Sp.* 3) *H Bl. 236 r., 1. Sp.* 4) *H Bl. 236 r., 2. Sp.* 5) *H Bl. 236 v., 1. Sp.* 6) *H Bl. 236 v., 2. Sp.* 7) *H Bl. 236 A (signeret G 5) r., 1 Sp.* 8) *1. Corinthierbrev 6, 20.*

ficari de necessariis vite, vno modo, quod nullo modo deficiat in hac vita; ista certificacio est reprobabilis; alio modo, quod quis secundum communem modum viuendi non deficiat in necessariis vite; ista [1] sollicitudo et certificacio non est vituperabilis. Propter hoc alii ponunt triplicem sollicitudinem; vna est racionabilis et ordinata, qua quis querit necessaria hujus vite ad militandum in hoc mundo pro corona in regno celesti optinenda; talis commendatur apud omnes, ut patet per totum processum philosophi de prudencia et per alias[a] morales virtutes. Alia est sollicitudo irracionabilis et peruersa, ut quis habeat necessaria hujus vite, ut in eis delectetur et finem suum in eis constituet; tercia est sollicitudo seruilis et superflua, qua quis necessaria vite cum accumulacione superflua desiderat; iste ultime sollicitudines reprobantur per illud Mt. vi: Nolite solliciti esse[2]. Item quando dicitur, quod quis wlt effugere penam Ade inflictam etc., respondetur, quod potest dici, quod in textu ibidem sequitur: [3] Si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum tenebrosum erit[4]. Et quando dicitur, quod subiciunt se fortunis ut taxillorum casibus: sed isti innituntur rectis racionibus et [5] racionabilibus estimacionibus secundum consuetudinem et communem cursum patrie, ut
W Bl. 290 r. neutrum(!)[b] eorum || dampnificatur, quia tantum valet vendenti precium, quod accepit, quantum redditus valent ementi, quos[c] subleuat, ut dictum est in dubio. [6] Ad aliud quando dicitur, quod vendens alteri redditus sue domus nichil transfert in eum nec eciam jus percipiendi censum uel redditus, quia illud provenit de proprietate uel dominio[d], quod tamen manet adhuc apud vendentem, cum adhuc inhabitat domum; ita videtur arguere Heinricus de Hassia circa istam materiam; pro quo dicendum est, quod in tali contractu adhuc videtur fieri translacio, et transsit res cum onere suo in emptorem secundum precii quantitatem et rei exigenciam, vnde multis modis traditur[e] possessio: per resig-

---

a) *W:* alios(!). b) *H:* neuter. c) *W:* quas(!). d) *W:* domineo(!).
e) *W:* tradatur(!).

[1]) *H Bl. 236 A r., 2. Sp.* [2]) *Matthæus 6, 25, 31 og 34.* [3]) *H Bl. 236 A v., 2. Sp.* [4]) *Matthæus 6, 22-23. Stedet lyder i Virkeligheden, således som også H har:* Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit. [5]) *H Bl. 236 B (signeret G 6) r., 2. Sp.* [6]) *H Bl. 236 B v., 1. Sp.*

nacionem, per littere tradicionem et aliis modis, qui ponuntur in glossa c. ii De consuetudine[1]; nec semper est necessaria corporalis induccio ad possessionem, ut De restitucione spoliatorum, Cum venisset[2], in ultima glossa. Quapropter ‖ euentus *M Bl. 55* spectat ad emptorem secundum precii quantitatem, nisi venditor se vellet alias obligare pro suo nutu, quod potest sine vicio contractus, ut ff. De minoribus l. ii[3]; et dictum fuit de vsu peccunie in dubio tercio. Et quando dicitur, quod iste vendens adhuc domum inhabitat, ergo adhuc habet dominium, et jus percipiendi solum convenit ei, qui habet dominium, pro illo notandum[a], quod diuersa sunt dominia, ut ff. De acquirendo rerum dominio per totum[4], quia est dominium directum, quod est primum et directum jus, quod aliquis habet in re corporali, et dicitur directum, quia ex verbis et mente legis intelligitur clarum; istud habet dominus feudi in feudo. Dominium vtile est distinctum ab illo et est jus dominacionis a directo dominio propter rescripcionem et consensum domini exiens; et secundum Ja. de Aureliano proprietas adhuc distingwitur[b] a dominio directo, quia dominium fundi est in domino, sed proprietas non est in domino, sed in fundo, Instit. De rerum divisione § Litorum[5]. Ex quibus patet, quod iste emens optinet dominium vtile, sed vendens retinet dominium directum; modo jus percipiendi sequitur dominium vtile, quod alii non perpendebant, qui tenent oppositum. Ad vltimum quando dicitur, quod pecunia in libro ciuitatis asscribitur emptori, respondetur, dummodo talis contractus sit licitus, non est cura de supervenienti scriptura tali, que illicita est per regulam factam[c] legittime li. vi, vnde sic[d] fit multociens per laicos, qui clericis sunt opido infesti, ii q. viii c. Laicos[6], De emunitate ecclesiarum et c. Clericis li. vi[7]; scribunt enim in laicorum libris, ne bona eorum proveniunt ad monasteria uel ecclesiasticas personas.

---

a) *Randnote:* Nota. b) *Således W; M:* distigwitur(!). c) *W:* sanctam. d) *W:* sicut.

1) *c. 2. x. I. 4.* 2) *c. 9. x. II. 13.* 3) *Dig. 4, 4, 2?* 4) *Dig. 41, 1.* 5) *Instit. Just. 2, 1, 5.* 6) *c. 5. C. II. Q. 7.* 7) *c. 3. III. 23 in VIto. (Det er Titlen III. 23 in VIto, der har Overskriften* De immunitate ecclesiarum.*)*

Ex[a] istis[b] pono conclusionem istam, videlicet redditus comparari uel vendi pro peccuniis uel in peccuniis aut aliis rebus vsu humano convenientibus ad vitam uel in perpetuum sine obligacione personali non solum est licitum, sed pro conseruacione rei publice excellenter expediens et necessarium. Probatur conclusio, quia omnis talis contractus licitus est, qui licite fit, et seruatur equalitas inter datum et acceptum, nec res publica patitur inde detrimentum, sed augmentum; sed iste hujusmodi, ergo etc. Major nota est, et minor patet ex dictis. Correlarium primum: [1] de bonis et juribus incertis et in genere expressis redditus certi eciam in specie[c] in contractu expressi licite possunt vendi; patet sic, quia in ceteris paribus contractus ‖ talis est licitus, vbi specialia requisita ad empcionem concurrunt, sed sic est hic antecedens, pro prima parte patet ex dictis, pro secunda parte patet ex se; de hoc ff. De contrahenda empcione et vendicione l. Qui tabernas [2], in [3] Cle. [4] De rebus ecclesie non alienandis, [3] Monasteriorum [5]. Hoc verum, dummodo non expresse nec[d] tacite fiat obligacio pure personalis in vno; per hoc verificantur dicta Inno. et Jo. An. in c. In ciuitate, Extra De vsuris [6], qui voluerunt, quod jura certa et redditus certi de bonis certis requirerentur, sed hoc notauerunt, ne fieret postea obligacio personalis. Caueat ergo contrahens de intencione corrupta, cujus cognitor est solus deus, De vsuris, Consuluit [7]. Correlarium secundum: [8] census emptus in omnibus bonis monasterii, ciuitatis, opidi uel collegii ‖ est licitus con|[9]tractus, patet per Cle. Monasteriorum, De rebus ecclesie non alienandis [5], et per Cle. Frequens, De excessibus prelatorum [10], et patet ex correlario precedenti. Correlarium tercium: pro precio minori ad vitam quam ad tempus licitum est sic emere, patet, quia sic sequitur minus dampnum quo ad vendentem; de illo variat glossa in c. Cum tam, De testibus [11], sed pro correlario est c. Cum Johannes, De fide instrumentorum [12]. Correlarium quartum: [13] contractu tali impugnato ad repetendum precium emptori competit accio;

Bl. 220 v. — Bl. 56 r.

---

a) *Randnote:* Conclusio. b) *W:* isto. c) *W:* spem. d) *W:* et.

[1]) *JA Bl. 37 v.* [2]) *Dig. 18, 1, 32.* [3]) *JA Bl. 38 r.* [4]) *JA Bl. 37 v.* [5]) *c. 1. III. 4 in Clem.* [6]) *c. 6. x. V. 19.* [7]) *c. 10. x. V. 19.* [8]) *JA Bl. 40 r.* [9]) *JA Bl. 40 v.* [10]) *c. un. V. 6 in Clem.* [11]) *c. 37. x. II. 20* (Quum causam). [12]) *c. 10. x. II. 22.* [13]) *JA Bl. 38 r.*

patet, quia hic est vera empcio, ut patet ex premissis; hoc autem habet fieri in qualibet empcione, vbi adest bona fides, ut C. De emcione l. Si predium[1], ff. e. l. si plus § et si jussu; de hoc in glossa c. Ad audienciam, De rebus ecclesie non alienandis[2]. Correlarium quintum: reciso uel inpugnato contractu fructus[a] medio tempore percepti cedant emptori; patet, quia talis contractus est bone fidei, ut patet ex premissis; et hoc verum, nisi constaret, contractum fore simulatum uel in fraudem vsurarum conceptum, ut De empcione et vendicione, Ad nostram[3], vel esset eontractus pignoraticius, De pignoribus c. Illo vos[4], vel contractus factus esset per precium minus quam est dimidium justi precii, ut De empcione et vendicione c. Cum dilecti[5], vel intencione dampnata, ut De vsuris c. In ciuitate[6] quia istis casibus [7]tenetur emens eciam in foro consciencie ad restitucionem fructuum secundum Inno. in c. Illo vos, De pignoribus[4].

Probacio[b] et introduccio conclusionis secunde sequitur, [8]an pactum in empcione appositum reddat contractum viciosum; ad hoc respondetur, quod non, quia quicquid permissum fuit[c] et preceptum in veteri lege, hoc non est viciosum, sed[d] ita est de isto, ergo etc.; minor [9]patet Leuit. xxv ibi: Qui vendiderit domum suum intra muros vrbis[10]; eciam patet sic, quia licitum [8]est emptori et venditori apponere pactum a legibus non inprobatum, ut in l. In contradiccionibus, ff. De pactis[11] et in c. Verum, De condicionibus appositis[12]. Sed istud pactum a legibus non inprobatur, sed approbatur, ut in l. Si fundum, ff. De pactis inter emptorem et venditorem[13] et notata per Bern. in c. Illo uos, De pignoribus[4] in glossa; de hoc in c. Conquestus, De vsuris[14]. Hoc verum[e], [15]dummodo substancialia contractus sint ibi, ut merx, precium et consensus ementis et vendentis de

---

a) *W:* fructu(!). b) *Randnote:* Conclusio, vtrum pactum in contractibus appositum reddat ipsum viciosum uel non *(af denne Randnote har W kun Ordet* Conclusio). c) *W:* fuerit. d) *W:* sed d; *M har oprindelig haft det samme, men synes senere at have overstreget* d. e) *W:* videlicet (?).

1) *Cod. Just. 4, 38, 12 § 1* (Pretium). 2) *c. 9. x. III. 13.* 3) *c. 5. x. III. 17.* 4) *c. 4. x. III. 21.* 5) *c. 3. x. III. 17.* 6) *c. 6. x. V. 19.* 7) *JA Bl. 38 v.* 8) *JA Bl. 37 r. (jfr. en tilsvarende Udvikling sstds. Bl. 40 r.).* 9) *JA Bl. 41 v. (jfr. ogsd H Bl. 238 r., 1. Sp.).* 10) *3. Mosebog 25, 29.* 11) *Dig. 2, 14, 48* (In traditionibus). 12) *c. 4. x. IV. 5.* 13) *Dig. 18, 1, 6 § 1* (Si fundus). 14) *c. 8. V. 19.* 15) *H Bl. 238 r., 2. Sp.*

precio, ibi sit equalitas uel [1] secundum communem estimacionem uel secundum vtilitatem contrahencium. Unde [2] si esset precium minus, quàm res in rei veritate valet, est distinguendum [a]; aut talis minoracio venit ex mero consensu venditoris, et contractus bene valet, quia venditor mera voluntate posset rem illam dare emptori; de hoc De fide instrvmentorum, Cum Johannes [3]; aut non mero consensu voluntario, quia emens est angustiatus ad vendendum rem suam pro minori precio, et èmptor nõn habet causam minorandi precium nisi propter pactum reemp-
V Bl. 221 r. cionis; || sic contractus est illicitus, repugnans justicie commutatiue tam secundum communem estimacionem valoris rei quam contrahencium, eciam quia est contra naturale preceptum: quod tibi vis fieri, alii fac, Instit. De justicia et jure § Juris precepta [4]
M Bl. 56 v. in glossa. Est || enim [5] contra preceptum dileccionis; qui sic contra proximum [b] facit, deum non diligit juxta illud Johannis filii: Qui non diligit fratrem suum, quem videt, deum, quem non videt, quomodo potest diligere? [6] De hoc loquitur apostolus i [c] ad Thess. iiii: Ne quis supergrediatur uel circumvenit fratrem suum in negocio etc. [7] Dicunt tamen multi, [8] quod quantitas precii non arguit contractum viciosum, ut C. De rescindenda vendicione l. Dolus [9], vbi dicit(!) [d], quod dolus emptoris qualitate facti, non quantitate precii estimetur; eciam quia licitum est contrahentibus se invicem decipere vsque ad dimidiam justi precii, ut De empcione et vendicione, Cum dilecti [10] et ff. De minoribus l. In cause [11]. Et ista opinio concordat cum prius dictis, quia ibi non solum in quantitate precii concurrit defectus, sed fraus intenditur, quia quandoque scitur, quod res vendibilis viciosa sit; de hoc beatus Tho. 22 q. 77 ar. ii; et non valet vendicio, ut in c. Cum dilecti, De empcione et vendicione [10], quando datur precium minus quam dimidium justi precii, et contrahens suspectus est de vsuris, ut ibidem in c. Ad nostram, De empcione et vendicione [12]. Cum isto concordat Inno. in dicto c. Ad nostram, quod sola quantitas precii contractum viciat. Quero [e]

---

a) *Saaledes W; M:* distiguendum (!). b) *Saaledes W; M:* pximum (!) c) *W:* infra (!). d) *JA:* dicitur. e) *W har her en Randnote, der som en Undtagelse fra, hvad der ellers er Regelen, er skreven med en anden Haand end Teksten og lyder:* Quis habet apponere pactum.

1) *H Bl. 238 v., 1. Sp.* 2) *H Bl. 241 r., 1. Sp.* 3) *c. 10. x. II. 22.* 4) *Instit. Just. 1, 1, 3.* 5) *H Bl. 241 v., 1. Sp.* 6) *Johannes's 1. Brev 4, 20.* 7) *1. Thessalonikerbrev 4, 6.* 8) *JA Bl. 37 v.* 9) *Cod. Just. 4, 44, 10.* 10) *c. 3. x. III. 17.* 11) *Dig. 4, 4, 16 § 4.* 12) *c. 5. x. III. 17.*

consequenter, [1]quis habeat apponere pactum in contractu. Respondetur, quod venditor, cum in fauorem ipsius est, premissum contractum resolui; non autem stat in opcione ementis, quia alias contra eum suspicio insurgeret, quia contractus posset videri pignoraticius, ut in c. Illo vos, De pignoribus[2], vel simulatus, ut in c. Ad nostram, De empcione et vendicione[3]. Sub istis enim coloribus sepe tegitur fraus in contractibus, ne ad penam vsurarum obligantur, et ita intelliguntur notata Inno.[a] in c. Ad nostram[3], vbi dicit secundum nouellatorem, quod vsurarii dimissis contractibus mutui diuertunt se ad contractus reempcionis causa reemendi et conficiunt duo instrumenta, vnum purum et aliud resoluens. Item[b] dubitatur, an exprimatur pactum majus uel minus ad tempus reempcionis. Ad hoc respondetur, quod non, propter fraudem et presumpcionem[c], que inde nascuntur, nec licet exprimere, quod census subleuatus in sorte principali computetur, ut est casus expressus in c. Illo uos, De pignoribus[2]. Potest tamen pactum apponi sine expressione quantitatis certi precii, ut jus emptoris veniat estimandum tempore resolucionis secundum consuetudinem communem et cursum patrie, ut no. nouellator et moderni dat. (!)[d] in c. Olim causam, De restitucione spoliatorum[e4]. Ex hiis sequitur [5]conclusio secunda: nudum pactum reempcionis in contractu appositum non reddit actum illiberalem uel vsurarium. Ista conclusio probatur, quia quilibet[f] postet sue rei pactum apponere a legibus non reprobatum sine hoc, quod contractus fiat vsurarius, et ita fit in proposito; argumentum totum patet ex premissis. Correlarium primum: licitum est pro centum annuatim quinque emere, dummodo precium sit sufficiens juxta laudabilem consuetudinem patrie. Correlarium secundum: licitum est carius emere uel vendere; patet, quia stat, quod emens domum pro c cum pacto revendendi, ‖ quandocumque venditori placuerit, hoc facit pro vtriusque vtilitate juxta prius dicta, et quod vendat pro centum tempore reempcionis, quia respicit ad dampnum, quod sufficit ex non habitu illorum centum, vel eciam respicit ad melioracionem domus. Eciam patet illud fieri propter lucrum ad honeste *M Bl. 57 r.; W Bl. 221 v.*

a) *JA:* Hostiensis. b) *Randnote (kun i W; skreven med samme Hånd som den S. 328 e) anførte):* Questio. c) *W:* presupcionem (!). d) *JA:* doc. e) *W:* spe. f) *W:* cuilibet (!).

1) *JA Bl. 37 r.* 2) *c. 4. x. III. 21.* 3) *c. 5. x. III. 17.* 4) *c. 12. x. II. 13.* 5) *JA Bl. 40 r.*

vite sustentacionem[a], non autem ad lucrum vltimate secundum beatum Tho. 22 q. 79[1] ar. 4to, [2]quia illos vltimos ejecit de templo, Mt. xxi[3]; de hoc lxxxviii di. Eiciens[4] et c. Quoniam[5], et maxime quando menciuntur se carius emisse, ut in dicto c. Quoniam. Sic eciam est licitum carius vendere propter nouam formam introductam, ut si factus sit cultellus de ferro empto, ut eciam in dicto c. Eiciens. Sic eciam licet emere vilius et vendere carius, si tempore vendicionis res plus valet. Commestibilia vero, annona, vinum etc., non sunt sic emenda, ut notat Inno. in c. i Ne clerici uel monachi[6]; sed si emerent propter sustentacionem pauperum tempore famis, bene esset licitum, ut fecit Joseph in Egipto, Gen. xx[7]. Non autem pensata necessitate non est licitum, presertim clericis, xiiii q. iiii Quicumque[8]. Correlarium tercium: [9]in contractibus hujusmodi recepciones(!)[b] pro alienacione rerum ecclesie non requiritur necessario solempnitas canonica; per hoc verificatur opinio Inno., Goff. et Ala. in c. Nulli, De rebus ecclesie non alienandis[10]; et racio est, quia talis [c]alienacio non est[c] multum prejudicialis, cum jura sic[d] vendita possunt recuperari quandocumque, et alienacio talis censetur temporalis quo ad venditorem et perpetua quo ad ementem; secus in alienacione multum prejudiciali et perpetua quo ad vtrumque. In aliis requiruntur solempnitates juris, de quibus x q. ii Hoc jus porrectum[11], xii q. ii Sine excepcione[12] etc.

Pro introduccione conclusionis tercie et vltime dubitatur, an peccato(!)[e] apposito de reemendo[f] et [13]pena apposita, quod si census uel redditus tempore debito solutus non fuerit, semper post decem dies a tempore solucionis dupletur, donec adequetur sorti principali, ut reempcio expiret et emptori adjudicentur simpliciter et quiete pro censu non soluto, valeat contractus. Ad hoc respondetur, quod contractus est illicitus ad [14]angustiandum hominem inventus contra illud psalmi 36: Tota die miseretur et commodat, et

a) *W:* sustentacione(!). b) *JA:* reempcionis. c-c) *W:* alienacio est(!). d) *W:* sint(!). e) *W:* precio(!). *Læs:* pacto. f) *W:* reemenda(!).

[1]) *Skal være:* 77. [2]) *JA Bl. 39 v.* [3]) *Matthæus 21, 12.* [4]) *c. 11. D. LXXXVIII.* [5]) *c. 12. D. LXXXVIII.* [6]) *c. 1. x. III. 50.* [7]) *1. Mosebog 41, 34-36, 47-48, 56.* [8]) *c. 9. C. XIV. Q. 4.* [9]) *JA Bl. 38 r.* [10]) *c. 5. x. III. 13.* [11]) *c. 2. C. X. Q. 2.* [12]) *c. 52. C. XII. Q. 2.* [13]) *H Bl. 241 v., 2. Sp.* [14]) *H Bl. 242 r., 1. Sp.*

idem: Justus autem miseretur et tribuet[1], et hoc nisi venditor ex proteruitate soluere recusaret, quia sic ad [2]penam posset condempnari, et quod vltra debitum capitur, in pios vsus est distribuendum, argumentum c. Quoniam, Ut lite non contestata[3] § finali; apposicio tamen pene semper presumitur fraudem tegere secundum glossam l. Cum allegas, C. De vsuris[4]. Item dubitatur, an talis contractus posset reddi licitus per statutum principis; respondetur, quod non, quia [5]quicquid est contra legem diuinam, non justificatur per statutum temporale uel principis; sed illud est contra legem diuinam, ut patet in dubio precedenti, ergo etc. Major patet, quia temporalis lex subest diuine, ut Prov. viii: Per me reges regnant et legum conditores justa decernunt[6]. Nec ex hiis possunt [7]ecclesie uel cultus diuini fundari propter [8]impietatem et crudelitatem inclusam, quia talibus fundacionibus illud Osee dicitur: Sacrificia eorum non placebunt ei[9], scilicet deo. Si vero pena non apponeretur, ‖ et invenirentur mera voluntate, anniuersaria possunt constitui, non autem beneficia habencia tytulum perpetuum; secus de voluntate permixta, ut de voluntate [10]proicientis merces in mari, tunc fundatores nec detentores ‖ excusantur per statutum principis, ut supra patuit, quia semper hii, [11]ad quos talia bona sic injuste per penam exacta peruenerunt, uel eorum heredes ad restitucionem repellendi sunt. Si vero tales non reperiuntur, [12]princeps sic statuens uel ipso defuncto heredes ejus in principatum succedentes tenentur 11ad restitucionem cum [12]racione hereditarie percepcionis, cum racione defensionis constitucionis inique, cum racione permissionis, que causa sufficeret aliis non existentibus. Illud notat beatus Tho. 22 q. 62[a] ar. a[13]. Conclusio[b] tercia: contractus in se approbabilis per apposicionem penarum quandoque redditur illiberalis et illicitus, per statutum principis minime justificandus; probatur: omnis contractus est illiberalis et illicitus, qui est contra dileccionem dei et proximi, sed iste

M Bl. 57 v.

W Bl. 222 r.

---

a) *W:* 63. b) *Randnote:* Conclusio.

1) *Psalme 37 (Vulgata: 36), 26 og 21.* 2) *H Bl. 242 r., 2. Sp.* 3) *c. 5. x. II. 6.* 4) *Cod. Just. 4, 32, 15.* 5) *H Bl. 242 v., 1. Sp.* 6) *Ordsprogene 8, 15.* 7) *H Bl. 243 r., 2. Sp.* 8) *H Bl. 243 v., 1. Sp.* 9) *Hoseas 9, 4.* 10) *H Bl. 243 v., 2. Sp.* 11) *H Bl. 246 v., 1. Sp.* 12) *H Bl. 246 v., 2. Sp.* 13) *Lœs:* 7.

est hujusmodi; major nota, minor patet ex dictis. Correlarium primum: ignorancia talem statuentem non excusat, nec prelatus ecclesiasticus pro sua taciturnitate tamquam obligatus ad satisfaccionem penarum foueam euadit. Primum patet, quia hoc [1] est contra jus naturale: quod tibi non vis fieri, michi non fac, in quo jure ignorancia non excusat, sed ignorans ignorabitur, i ad Cor. xiiii [2]. De secundo patet illud [3] Mt. xv: Si cecus ceco ducatum prestat, ambo in foueam cadunt [4]; et quod talis [5] prelatus sit obligatus ad satisfaciendum, satis patet Ezech. iii: Si dicente me ad impium: morte morieris, et non annunciaueris ei neque locutus fueris, ut avertatur a via sua impia et viuat, ipse quidem iniquitate sua morietur, sanguinem ejus de manu tua requiram [6]. Tales prelati dicuntur canes muti non valentes latrare, Ysaie lvi [7] et xliii di. Sic reor [8]. Correlarium secundum: contractus reempcionis in se licitus per penarum apposicionem sepe efficitur viciosus, patet ex conclusione. Correlarium tercium: sicut error sepe fit circa fallaciam accidentis, prout assignatur, vbi non est, et negatur, vbi est, sic se habet circa contractum empcionis et reempcionis; pro prima parte patet ex secundo Elencorum, sed pro secunda parte patet ex dictis specialiter per Heinricum de Gandano(!), qui hoc ponit Quotlibeto 2° q. finali.

Sed contra omnia ista adhuc diceret quis: non audeo consentire aliis conclusionibus, quia quamuis leges et [9] canones tenent, quod possum emere pro precio, dummodo non sit minus dimidio justi precii, tamen hoc non est licitum in foro consciencie. Ad hoc respondetur, quod in contractu empcionis et reempcionis negando argumentum(?) per notata Jo. Kal. in c. Quanto, De testi., quia cum jura a spiritu sancto processerunt, nec concedit peccatum, nec papa concedit peccatum uel mandat, ut in c. finali De prescripcionibus [10]. Alias contraria tenens non credit papalia statuta valere, quod sapit heresim, ut xix di. Nulli phas [11]. Item d.: tamen dicit [12] Augustinus: tene certum et dimitte incertum; ibi videtur

---

1) *H Bl. 247 v., 1. Sp.* 2) *1. Corinthierbrev 14, 38.* 3) *H Bl. 247 v., 2. Sp.* 4) *Matthæus 15, 14.* 5) *H Bl. 248 r., 1. Sp.* 6) *Ezechiel 3, 18.* 7) *Esaias 56, 10.* 8) *c 1. D. XLIII* (Sit rector). 9) *JA Bl. 42 v.* 10) *c. 20. x. II. 26.* 11) *c. 5. D. XIX.* 12) *JG. Bl. 260 A (signeret K 5) v., 2. Sp.*

inprobare istos contractus. Respondetur, quod pro eo, quod multis conscienciis scrupulum immittit, tamen dicendum est secundum doc., quod argumentum sumptum ex dubio consilio vnius doctoris uel plurium, videlicet quod in illo dubio contrahere sit mortale peccatum, non est efficax, sed themerarium et negandum, quia non ex qualibet incertitudine temeraria et leui, per oppositum oportet inducitur[a] ‖ mortale peccatum, sed ex dubio probabili; alias valeret argumentum : dicitur, quod tu attines vxori tue in gradu prohibito; ergo si reddas ei [1] debitum, peccas mortaliter, quod tamen est contra decretalem Inquisicioni, De sentencia excommunicacionis[2]. De talibus tali argumento themerario credentibus dicit [3] sapiens: Qui amat periculum, peribit in illo. Eciam dicitur, quod loquitur illud c. Quia periculosum est[4], ut patet ex dictis propter peruersam ‖ intencionem, quamuis contractus in se est licitus, quapropter non est abhorrendum in istis contractibus propter vsuram, cum vsura in solo mutuo consistit, ut prius dictum est. Eciam [5] ex opinione contraria sequitur destruccio ecclesie, quia cum bona in empcione perpetua transferuntur perpetue ad ecclesiam, propter hoc tandem omnibus bonis uel maxima parte sic translatis laici nichil habentes ecclesias invadunt bona ipsarum diripiendo. Querendum est ergo sepe de intencione hominis, quia sepe per similes operaciones plures veniunt [6] ad similem effectum; aliqui tamen minime et aliqui de merito propter intenciones diuersas, vt P. presbiter wlt x solidos habere, similiter Jo.; P. [7] recipit illam summam tamquam ad vite sustentacionem, Jo. tamquam precium misse sue, sicud Symon volens emere potestatem dandi spiritum sanctum, ut inde lucraretur; Jo. per talem operacionem symoniam committit, Pe. autem non. Sic autem simplex litteratus caute videat, ut[b] intencionem suam in istis contractibus regat et dirigat secundum consilia[c] et prudenciam[d] sapientum etc. Kanutus de Arusia.

M Bl. 58 r.

W Bl 222 v.

---

a) *Mon Fejl for* judicetur? *jfr. JG.* b) *Dette Ord er noget utydeligt i W; det ser nærmest ud, som om der står* nc (*ɔ:* ne ?). c) *W:* concilia. d) *W:* prudencia (!).

1) *JG Bl. 260 B (signeret K 6) r., 1. Sp.* 2) *c. 44. x. V. 39.* 3) *JG Bl. 260 A v., 2. Sp.* 4) *c. 4. V. 11 in VIto.* 5) *JA Bl. 44 r.* 6) *JG Bl. 260 B v., 1. Sp.* 7) *JG Bl. 260 B v., 2. Sp.*

En Skriftebok från Göinge härad på 1600-talet.

Af Otto Ahnfelt.

Göinge vidsträckta prosteri med sina 18 pastorat och 35 socknar[1]) förvaltades under åren 1625—1644 af den nitiske och fromme Niels Pedersen, pastor i Mällby och Tjörnarp, om hvilken det i hans af biskop Peder Winstrup författade epitaphium heter:

Νικολεως Petri Quidingius[2]), qui gregis hujus
Et typus et pastor non sine fruge fuit,
Præsulis adjutor Lundani præpositusque
Qui Gothungorum non sine laude fuit«.

Efter hans död den 8 Nov. 1644 blef Peder Christensen i Finja prost till sin död 1646, då den genom lärdom och nit framstående Hans Hansön Winslöff[3]) i Ousby och Loushult

---

[1]) Till slutet af 1500-talet fanns inom häradet ytterligare ett pastorat och en socken, nämligen Araslöf. Detta förenades sedermera någon tid med Nosaby inom Willands härad, men skildes åter därifrån. I Peder Winstrups förteckning af socknarne inom Göinge härad förekommer det ej, men befinnes sedan förenadt med Färlöf, tills det i början af 1700-talet upphör att vara en självständig socken. Sedan 1722 är Göinge prosteri deladt i två: Vestra och Östra G.

[2]) Såsom född i Qvilinge kallade han sig stundom Quiding, men var ej beslägtad med den från Qvidinge i Södra Åsbo härad härstammande Qvidingska slägten.

[3]) Herr Hans, hvars fader Hans Hansön, född i Kolding d. 6 Dec. 1577, var sognepräst i Vinslöf, hade studerat under Ole Worms

erhöll prostembetet, hvilket han den 14 Okt. 1649 på grund af försvagad helsa frånträdde. Niels Pedersen och Hans Hansön ha fört synnerligen omsorgsfulla anteckningar rörande dem, som under deras prostetid i Göinge härad undergått offentlig skrift för barn, som genom ihjälliggande eller eljest genom vårdslöshet från föräldrarnes sida omkommit.

I Ordinantsen stadgas som bekant: »Den Quinde som wforseendis emod sin vilie ligger sit eget Barn ihiel (huilcket sogne presterne dog skulle flitelige i predicken formane at ey skal skee) Hende skal sogne presten indføre for Superattendenten, Oc aff hannem skal hun begere affløsning aff synden. Saa skal Superattendenten legge hinde en muelig pending faare at vdgiffue, den hun kand vel aff sted komme, Oc den samme skal forskaffis vdi den meninge Kiste til de fattige«. Ganska snart visade det sig dock icke möjligt för superintendenten att själf behandla alla dessa mål. Det framgår redan af de statuter, som antogos vid Landemodet i Odense 1560, där det bestämmes, att i superintendentens frånvaro prosten skall förhöra och aflösa sådana qvinnor (Pontopp. Ann. Eccl. Dan. III s. 373). Enligt Niels Pedersens och Hans Hansöns anteckningar skulle äfven fadern, om han varit vid olyckstillfället till-

---

ledning i Kjöbenhavn och berömmes för att ha aflagt hedrande kunskapsprof. Vid 21 års ålder blef han år 1629 rektor vid Christianstads skola och 4 år därefter sogneprest i Ousby, där han dog den 26 Aug. 1660. Han var gift med prosten Niels Pedersens brordotter, Anna Clausdotter från Qvilnge. Sonen Johannes Winslowius (Johan Winslow) blef konsistorienotarie i Lund, pastor i Ståfvie samt Extraordinarius Professor Chronologiæ Sacræ et Historiæ Ecclesiasticæ, död 1709. Herr Hans' dotter Karine, som blef gift med hans efterträdare i Ousby, Thomas Andersön, son af en skotsk invandrare såsom det uppgifves af adlig familj, blef stammoder för slägten Thomæus, från hvilken Joh. Henr. Thomander på mödernet härstammade. Fru Karine var farmoder till Thomanders moders farfader. En brordotter till prosten Winslöff, Cecilia, var farmoder till Sven Lagerbring.

städes, undergå skrift. Har han ej varit närvarande, så antecknas detta särskildt. Huru välbehöflig ifrågavarande disciplin på den tiden var, visar sig däraf, att under de 19 år, Niels Pedersen varit prost, 286 barn omkommit i Göinge härad, och under Winslöffs 4-åriga prostetid 65. Kort därefter har emellertid i nämnda ordnings tillämpande en inskränkning egt rum. I Peder Winstrups Copiebok från 1650-talet finnes nämligen bland Casus Publicæ Absolutionis i marginalen antecknadt följande: »De forældre, hves Børn uvitterligt formedelst egen ond waretegt omkommer, skal ej staa aabenbare skrift, men af Prædikestolen kand ske afbedelsse for dem, med formaning til menigheden, at hver forældre derefter tager bedre vare paa deres Børn, saa de ei i ulyke gerader. Exempel 18 Septembr. 1657. Paa Boringholm waar et barn fra forældrene udgaaet på marken med andre smaa Børn och druknet i en aa, forældrene uvidendes». Man torde således då ha återgått till att i dylika fall fordra skrift endast för den förseelse, som uttryckligen nämnes i Ordinantsen.

De bägge prostarnes anteckningar föregås af en med prydlig stil skrifven instruktion för behandlingen af ifrågavarande förseelse. Från hvem den härrör, angifves icke; den utmärker sig genom kasuistiskt förstånd[1]). Hvarken Niels Pedersens eller Winslöffs namn förekommer i anteckningarne eller i instruktionen. Att de förra äro af dem egenhändigt nedskrifna, är dock alldeles säkert. De omfatta

[1]) Af en skrifvelse från prosten Jens Sørensen i Nordhvidinge den 28 Mars 1621 till biskop Mads Jensen Medelfar angående föräldrar, som »ligget deres Barn ihiel« (se förut s. 50 f.) framgår, att den föregående biskopen »M. Povl Mortensen paa Landemodet havde udstedt et Forbud imod, at Provsterne absolverede saadanne uden først at have erhvervet Biskoppens Samtykke«. Det ligger nära att antaga, att biskop Mads i anledning af den mängd fall, som förekommo, på något Landemode utfärdat den instruktion, som är afskrifven i de bägge Göingeprostarnes Skriftebok. Måhända har då äfven stadgats, att af prostarne noggranna anteckningar skulle föras öfver hvarje särskildt fall.

hvarderas prostetid, och i en redovisning för mulct-penningar nämner Niels Pedersen sin broder Claus, hvilken var pastor i Qviinge, och med hvilken han då sammanträffat i Christianstad, där han öfverlemnat till honom ett angifvet belopp att utdelas i Wä hospital. Instruktionen torde vara i boken inskrifven af Winslöffs hand. Det synes framgå af en jämförelse med några skriföfningar, som denne företagit i början och slutet af boken, där han nedskrifvit så väl på latin som på danska dels några bibelspråk dels sitt namn: »Johannes Johannis Winslovius, manu mea. Hans Hansøn Wiinsløff, Egen Haand«. Troligen äro de blad, på hvilka instruktionen skrifvits framför Niels Pedersens anteckningar, tillsatta af Winslöff. Handskriften, hvilken har qvartformat, är inhäftad i ett blad af en gammal tryckt foliant, innehållande latinsk lagtext med förklaringar, och förefinnes nu i Lunds Domkapitels archiv. Då instruktionen har sitt historiska värde, aftrycker jag den här in extenso.

Modus absolvendi suorum liberorum oppressores.

Hoc officium propter varia Superintendentis impedimenta ad Præpositos devolutum est, qvi habitant in Oppidis et Civitatibus, ut Superattendens, alioqvi magna occupatione pressus, hoc onere levetur.

Actus Primus.

Varietas in hoc negotio maxime consideranda est.

1. An uterque adest, maritus sc. et uxor, et in culpa uterque fuerit, ut uterque absolvatur. An marito absente sola mulier peccaverit. Item an solitaria sit, an honesta, an meretrix, utrum pia vel impia etc.

2. De puero sev infante, qvot dies, septimanas, menses, annos natus erat, cujus sexus, qvod nomen, an sanus vel ægrotus fuerit, an in cunis, avt in lecto qvieverit, diligenter est qværendum.

3. De circumstantiis facti percontandum est, qva hora dicitur factum, an parentibus ebriis vel sobriis, an per negligentiam eorum extinctus vel qvomodo aliter etc.

De his præcipuis respondebit qvod verum est absolvendus vel absolvenda coram Præposito et mulieribus vicinis qvas secum ad Præpositum vocare debent, ut sint absolutionis testes vel alieno periculo fiant ipsæ cautiores. Ideoqve juniores mulieres advocari solent ad domum Præpositi non ad Templum aut locum publicum, ne pudefiant aut confundantur magis, alioqvi satis afflictæ dolore infantis amissi. In ore duorum avt trium testium consistit omne verbum et testimonium. Et ubi sunt duo vel tres congregati in nomine Christi, mox illic est ejus Ecclesia.

Locus igitur est domus Præpositi. Tempus vero, qvod videtur Præposito convenientissimum, modo sit vel ante meridiem vel statim a meridie, ne qvid mali forte post meridiem accidat propter alicujus ebrietatem. Die avtem tertio vel qvarto post factum, ut jam moestissimi ab amicis et vicinis accipiant consolationem, avt qvocunque tandem die juxta beneplacitum Præpositi, ita ut absolvendos habeat ante se collocatos, reliqvis mulieribus in circuitu sedentibus. Et si fieri possit, adsit etiam Pastor Ecclesiæ istius loci, in qvo habitant absolvendj, ut ferat testimonium de eorum pietate vel impietate.

Possunt avtem qvæstiones primæ in hunc modum haberi:

1. Huad er eders Naffn?
2. Huor gammelt var Barnet?
3. War det en Dreng eller Pige?
4. Huad heeder det?
5. Huor gick det til? Siger Sandingen som i Guds Anssict.

Hic possunt et aliæ necessariæ qvæstiones ex circumstantia facti formari.

Atque hæc de primo actu videlicet de circumstantia vel confessione facti.

Actus Secundus, de causis vel latentibus vel manifestis.

Solent enim graves cavsæ subesse, per qvas aperitur fenestra diabolo malum hujusmodi miseris hominibus ingerenti, de qvibus ita possunt interrogari:

Effterdj der er skeedt saadan Skade oc Wlycke i eders Huus, da maa der visselig være nogen Brøst paa ferde, lønlig eller aabenbarlig, huor met I haffver giffvet Deffvelen Aarsagh at faa indgangh i eders Huus, Thi huor hand bliffver buden til Giest, der retter hand gierne saadant and.

Er I Gudfryctige och gaar gierne thil Kircken oc høre Guds ord?

Naar var I sidst til Sacramented?

Ad Pastorem:

Huad vidnissbyrd giffve I dennem, Domine Pastor?

Ad vicinas:

Hør, I danneqvinder, viide I noget, som vi haffue behooff at rette dem vdj?

Iterum ad absolvendos:

Haffde I icke ond forligelsse maal met S[ki]enden och Banden til haabe?

Holder I icke drick, dobbell, eller anden løs handell i eders huus?

Beder I Afften oc Morgen och befaler Gud eders børn oc gandsche huus?

Den Morgen och Afften mand kalder icke paa Gud, och beder hannem icke om hans hellige Englers hielp och beschermelsse, den dag och nat haffver Dieffvelen mact at komme i huusset och regere ilde.

Haffde I icke eders gamle Forældre hos eder och foracted dennem? Vaare vel gierne aff med dennem? eller seer dennem inted til gode? Saadant pleyer Gud at lade straffe paa Børn och Børnebørn.

Holder I hin anden med Tro och Loffve? handler I redeligen i eders huus, med eders Tiunde, med Nabo oc

Gienbor, vdj kiøb och sael etc.? Der maa jo være nogen Aarssage til saadan skade, hvilcken om I icke raader bod paa, daa maa I visseligen frycte for at deffvelen giør eder større skade, end I viide selffve aff. Derfore tencker eder om och retter eder, at det schall icke gaa eder verre.

Hic si cavsa una vel plures fuerint, revelet seorsim, dissimulato interim facto. De cavsis avtem agendum est, et graviter admonendi coram præsentibus, ut resipiscant et tales cavsæ tollantur.

Actus Tertius, de lege iis deprædicanda.

Solent tales in hypocrisi sæpe agere, qvasi non essent in culpa, qvod manu non sit homicidium commissum, jtem qvia extra et citra voluntatem sit factum. Solent etiam se excusare variis modis, qvod nullam suam negligentiam agnoscere velint, ideo per legis prædicationem in cognitionem peccati sev negligentiæ debent induci, donec humilientur et in lacrymas uberrimas tandem prorumpant. Sed servandus hic modus, prout intellexeris mulierem fortem in fide avt imbecillem, ne vel per impudentiam vel per nimia aspera inducatur in desperationem, unde non cito sine ingentibus molestiis possit vix reducj: ut invenire licet tales mulieres, qvæ gravius per legem objurgatæ solent sibi ipsis crines extrahere vocesque desperationis effundere etc. Igitur hic cavtius agendum, et in hunc modum possunt formari qvæstiones, ne pro antidoto demus venenum etc.

Kand I eders 10. Bud, Lader os høre dem?

Heic recitentur: Sin vero recitare non possunt, tum vel ad tempus interdum ablegandi sunt sine absolutione, donec præcepta Decalogi didicerint: etc.

På nästa sida vidtager prosten Niels Pedersens skriftebok med följande öfverskrift:

Publice absolverede for Børn, ihielliggen oc omkomne her i Herredet siden den 9. Junij 1625. Huad som er

giffuen till fattige oc huo det haffuer bekommed som jeg haffuer anammed.

Anteckningarne, hvilka utmärka sig för stor ordning och reda, angifva dagen, då aflösningen skett, personernas namn och hemvist, barnets kön och ålder, samt det bötesbelopp, som blifvit erlagdt, hvarjämte i den breda, vikna marginalen antecknats det herrskap, under hvilket absolvenderna lydde. Under hvarje sida äro så väl antalet barn som mucltpenningarne hopsummerade. Såsom exempel anför jag första sidan.

An. 1625.
D. 1. Trinitat. 19 Junij.

Kongens. Jens Nielsøn i Friggetofte i Broby sogn,
Elne Peders datter, dreng 16 vgir gammel,
til fattige — 2 dr.

Kongens. Peder Nielsøn i Aske i Sandby sogn,
Kirstine Jeps datter, Pige 5 vgir gammell,
til fattige — 5 mk.

D. 6. Trinit. 24. Julij.

Hoffdall. Lauretz Bentsøn tilhiem i lille Torsiø i Thorup sogn,
Pernille Pouells datter, dreng 4 vgir,
til fattige — 2 mk.

Andskreffne — 15 mk med 5 mk mine Penge vddeelt i Whæ hospitall ved her Biørn[1]) i Ønested 21. Decembris 1625.

An. 1626.
II. Trinit. 11. Junij.

Kongens. Troells Suendsøn i Esisboe[2]) i Ørchen sogn,
Sitze Peders datter, dreng 3 vgir.

---

[1]) Björn Bengtsson var pastor i Önestad från 1620 till sin död 1647.

[2]) Esseboda i Örkened.

Loffuede til fattige — 6 mk, gaff dog intet efftersom hand for tiuffueri bleff hallsshuggin nogen tid der effter.

4 Børn. 15 mk.

Till särskilda anteckningar har stundom anledning förekommit. Sålunda heter det om ett par i Fenie (Finja): »Arrige onde folch«. Om en vid namn Tue Gunnessön i Tylstorp i Vankiff sogn och hans hustru Suenbor Mattis datter, hvilka lydde under Wankiff gård, står under An. 1640 den 20 Septembr. följande anmärkning: »Effter dette er det andet barn, som er død hos dem, supra 633. 6. Nov., da haffuer Velb. Jomfru Christense Wlfeld selff paalagt mulcten 4 dr. til fattige, huilche Tue leuerede mig nestfølgende 6. decembris 640«. Hänvisningen til d. 6 Nov. 1633 stämmer fullkomligt; Tue hade då fått betala 1 daler till de fattige. Den mulct, som det, då förseelsen upprepades, tillkom hans »öfverhet« att bestämma, blef jämförelsevis ovanligt hög. Där den skyldiga varit ogift, förekommer stundom anmärkningen: »besoffuen oc barnet ihielliggit«. En och annan gång har sognepræsten aflöst. För »4. Adv. 21. Decembris 628« heter det: »Ole Jonssøn i Duolt[1]) i Ørchin sogn, Gunnel Tygisdatter, pub. absolv. i Ørchin Kirche aff h. Mons loci pastore[2]) for deris barn som bleff brent ihiel, gaffue til hospitalet i Christ. it nød saa got som 10 mk., som h. Mon. skriffuelse formelte, dat. 25 jan. 629«. Om ett folk i Röge sogn heter det under år 1629: »Dn. Laurent.[3]) selff absolvered disse folch, thi hun var megit suag oc skrøbelig«. Vid ett par tillfällen har biskop Matz Jensen själf vid visitation utfört aflösningshandlingen. Sålunda heter det under år 1633:

---

[1]) Dufhult i Örkened.

[2]) Magnus Olai Cochus, pastor i Glimåkra och Örkened från 1614 till sin död 1630.

[3]) Lauritz Ollsön, pastor i Röke och Torup.

27. Maij. Mondag[1]). Doct. Matz her i Kirchin.

Kongens. Peder Nielssøn i Algustorp i Röge sogn soldat, Kirstine Peders datter, Pige 5. vgir 3. dage,
til fattige — 1 dr.

Och under 1635: »12. Martij[2]) die Jovis[3]). Doct. Matz i Broby Kirche Visit.« o. s. v.

Sitt särskilda intresse såsom belysande den tidens fattigvårdsförhållanden ha prostens redovisningar för de uppburna bötesmedlen. I början levererade han dem till utdelning bland »Hospitalls lemmer« i Wä. Från år 1629 se vi honom antvarda medlen till hospitalet i Christianstad, de tvänne första gångerna såsom det heter: »effter Velb. Jørgen Vrnes Vilie«. I året 1635 »ad Jan. 1636« utdelade han till fattige i »Melby oc Tiørnerup sognir« samt till några andra nödtorftiga, af hvilka ett par namngifvas: »den nøgne Skotte« heter det om den ene. Sedan utdelar han ömsom till Christianstads hospital ömsom till enskilda namngifna fattige inom häradet. Den 13 Jan. 1640 levererades »6 dr. til it barns (:22 vgir gammelt:) som Moderen en fremmed oc her vbekient Quinde fradöde i Sandagir forleden 3. decembris, til opfostring«. Den 27 Okt. 1641 sände han »30 dr. til Lund till Doct. Peder Winstrup, hvilche hand lod uddele til huus arme der i byen«. Under åren 1643 och 1644 skedde utdelning endast bland fattige i häradet. Den sista anteckningen af Niels Pedersens hand är: »3 oct. Wddeelt — 2 dr til fattige her i sognen, da Kirchens Almisser wddeeltis«. Därunder står med prosten Winslöffs handstil:

Summa Summarum Børn — 236.
ab A:o Christi 1625, in A:um præsentem.

[1]) Betecknas i handskriften med månens signatur.
[2]) Betecknas med tecknet för Mars.
[3]) Betecknas med tecknet för Jupiter.

Af Niels Pedersens närmaste efterträdare, Peder Christensen, som var prost till början af år 1646, finnas inga anteckningar. I stället börja Hans Hansön Winslöffs på nästa sida med följande öfverskrift:

»In nomine JEsu.

Publice absolverede for Børn ihiel-liggen oc ellers i anden Maade omkomne her i Herredett fra den 6 Februar 1646, huad en huer haffuer giffuet till de fattige, oc till huem dett igien er vdbyttett«.

Hans anteckningar följa samma schema som Niels Pedersens, men med tillägg af barnets namn. De äro näppeligen förda med samma embetsmässiga reda som dennes, men i fråga om reflexioner och notiser omständligare. Då han den 18 Juli 1646 visiterade Matteröds Kirke absolverade han et par från Heglinge sogn; efter at ha angifvit deras namn och hemvist, fortsätter han: »Barnett Stricher — 30 vger gammell; vaar oc fremkom selff tredje i fødtzellen, de andre 2 pige børn døbte oc strax døde«. Om ett fosterbarn heter det: »Barnett Oluff Troedson — 18 vger gammell, huis Moder haffde druchnet sig; oc de toge barnet til sig aff medynch, oc eij bedre dett opvartede«. Åtskilliga barn hade omkommit genom annan olyckshändelse än ihjälliggande: en flicka 4½ år gammal hade drunknat i en å; en annan 2 år gammal »vdi Ildgruben ihielbrentt jammerlig«; en gosse halftannat år gammal drunknade i en »Vand Pøell paa gaarden«; en annan vid samma ålder »nedfalden i Ildgruven, oc aff en gryde heet Vand brendt til døde«; en annan 2½ år gammal drunknade i en »Mødding Pøell paa Gaarden« o. s. v. Oftare än Niels Pedersen har han anmärkningen, att de absolverade ej hade något att gifva. Penningarne levererades af honom någon gång till Christianstads hospital, men mestadels antingen lät han presten strax utdela dem i socknen, eller ock utdelade han dem bland fattige i häradet. En gång gaf han 3 mk till en i Espoltz (Esphults) sogn, således i Gärds härad boende »fattig, gammell skrøbelig

Quinde«, Anne Suens datter. Ett par gånger gaf han understöd åt »H. Hogen Hospitals Præst i Christianstad«, »efftersom hand med Hustru oc 8 smaa børn haffuer ringe middell hiemme«, åtskilliga gånger til »den gamle Præst Peder i Brønnestæd« och »hands siuge Quinde«, en gång til en ej namngifven fattig norsk prestenka, likaledes til »Her Jens i Hestveed« till »Brandstøed«, flera gånger till späda moderlösa barns uppfostran o. s. v. Ett par från »Slæbobyggit i Hørje sogn«, Mogens Jensön och Olive Peders datter, gåfvo i stället för penningar »4 alne grofft læredt«, som strax delades mellan tvänne fattiga qvinnor.

De siste, prosten Winslöff absolverade, voro ett par från Ønestæd, Hans Nielsön och Ane Jens datter. Det var den 5 Sept. 1649. Den 14 Okt. samma år frånträdde han, såsom förut blifvit nämndt, sin prostesyssla. Den 10 Jan. 1650 fann han sig emellertid ännu innehafva 3 dr 1 mk 4 sk. bötespenningar. Vid summering visade sig, att »Børn ihielliggen« under hans prostetid voro 65 och »Straff Penger — 38½ dlr 1½ mk 4 sk. forvden huis de selff, som absolverede bleffue, till Hospitalet eller till deris egne sogne Præster haffuer leffueritt«. Af de öfverblifna penningarne sände han 1 Rdlr till hospitalet i Christianstad. Resten utdelade han till enskilda namngifna fattiga. Med föga glädje torde han ha nedskrifvit följande: »Dom. Septuages. d. 10 febr. giffuen den fordruchne oc forargelige Præst Her Henrich Povelsøn — 1 Rmk. fick en ond oc sposch skriffuelse tilbage igien, dett vaar tacksigelsen«. Den sista gåfvan var till »Matz degn i Hestveed, som er gammell oc blind — 1 Rdlr«. »Oc der med«, heter det därpå till sist, »har jeg skilt mig aff med huis Mult Penger jeg haffde annammet. Lavs DEo«.

Biskop Jakob Lodbergs Iver for Kristendomsundervisning.

Ved Sognepræst **John Hansen.**

Ved Pietismen vaktes der Iver for Kristendomsundervisningen, og — som det er omtalt i Ny kirkeh. Saml. VI S. 358—60 — var den i Overskriften nævnte Biskop virksom derfor. Som Vidnesbyrd derom kan anføres følgende: Ved Landemodet i Odense i Oktober 1718 »paamindede han Provsterne om, at de med det allerførste skulde samles med deres Herredsbrødre og med dem flittig i Gudsfrygt overlægge, hvad der til Katekisationens Opkomst kunde være beforderlig, hvad der fattedes og hvad der kunde erindres, thi saasom samme ikke allesteder er i ens Tilstand, saa vèd enhver Guds Tjener bedst at forklare sin egen Menigheds Nød. Og det ville enhver Præpositus inden Advent — om muligt — tilsende Biskoppen«.

Og i April 1719 »leverede Biskoppen til enhver Provst in Synodo et Eksemplar af en Katekisations-Methode tilligemed et Circulair-Brev, hvorefter Katekisationen herefter kan og bør indrettes, hvilket enhver Provst i sit Herred med allersnareste ville de gejstlige meddele, saa enhver Præst og Degn udskriver sit Eksemplar, og den ene den anden sit meddeler, at det i flere Hænder desto snarere kan komme, saa og at Rectores scholæ ogsaa udskriver sig et Eksemplar deraf; thi communicerer nu Biskoppen

dette vigtige Katekisations Værk til Provsterne og enhver Præst i sin Menighed, saaledes som de for Guds strenge Aasyn og Domstol engang vil svare ham dertil, i Henseende til dem selv er bekjendt, hvad Grovhed i de fleste Menigheder findes«. Biskoppens Circulair-Brev lyder som følger[1]):

Velærværdige Dne Præposite!

Jeg sender herved hannem og hans Medbrødre den lovede Catechisations Methode, som jeg selv ikke uden Frugt i mit Embede har prøvet, i hvilken den fornemste Henseende er, at ikke nogen af Skriftens og den Sl. Luthers Ord af Ungdommen forgieves skulle læses.

1. Den maa ikke ansees enten som nye eller som besværlig. a) Er den ikke nye, thi det er kun hvad enhver Lærer, som trofast har udlagt Catechismum, enten haver tænkt eller burde at tænke. b) Er den ikke heller besværlig, thi jeg vil ingenlunde, at de unge og eenfoldige skal lære den udenad, men de, som skal lære Ungdommen, endeel skal have den som en Memorial, endeel lære deraf, hvorledes Ungdommen undervises skal.

2. Præsterne overalt her i Stiftet beder og formaner jeg i Jesu Christo, at de selv tage dette Catechisations Embede paa sig, saa meget som muligt er, og ikke alleene lade det bero paa Degnene. Derfor

a) Udi Kirken efter Prædiken om Søndagen ville de undertiden catechisere, om de haver Kræfter dertil, og ellers i allemaader give Agt derpaa, nu ved deres egen Overværelse, nu med alvorlig Efterspørgsel, og for alting lade deres egne Børn møde ved Catechisationen, paa det den gemene Mand ikke skal ansee det som en Tvang eller Foragt. b) Ved den Catechisation, som skeer om Ugen i en af Byerne, dog den i Loven paalægges Degnene, saa er dog Præsten ikke udelukt, men hans Samvittighed selv

---

[1]) Afskrevet efter en i mit Eje værende skreven Bog, indeholdende Fyens Stifts Acta synodalia fra 1686—1771. J. H.

siger ham, at som hans Nærværelse ikke alleene nytter Værket, men haver endog tit bedre ved at komme derhen end Degnen, saa bør han, naar han for anden Embeds Forretninger kan, overvære og dirigere slig gudelig Samling.

3. Angaaende Degne og Skolemesterne, da vilde de selv flittig læse og selv indprænte sig denne Methode, thi naar de selv vel forstaa den og flittig overhører og lærer Ungdommen den, er det umuligt andet, end at jo Ungdommen, saa vel som de gamle, fatter noget af den. Thi en Degn, som om Søndagen catechiserer, maa ikke tænke, at han haver opfyldt sit Embede dermed, at han haver selv oplæst Ordene, med mindre han ogsaa giver andre Forstand derpaa. Men dog skal han for alting se til, at Ungdommen kan tydelig oplæse Ordene af Catechismo og Sentenzerne, førend han giver dem Spørgsmaal.

4. Ungdommen haver derfor intet at lære udenad, uden den sædvanlige liden Catechismum med sine Sentenzer, item nogle faa Dicta biblica, som i Catechisations Methoden citeres, hvilke ikke alene ere bekiendte, men skal endog blive a parte trykte for Ungdommen[1]). Hvorfore, naar Catechisationen skeer, fordres ikke af Ungdommen meere, end at holde Lutheri Catechismum i Haanden og give Agt paa det Stæd, som forklares for dem, saa og at de kan samle det ene med det andet og slaa om i Bogen, enten i Sentenzerne eller andet Stæd, som haver Sammenhæng med det, de læser. Andresteds Børn, som i Kirken sidder og hører derpaa, kan og have Catechismum ved Haanden og følge med, ligesom de unge adspørges. Derhos er det at agte, at Degnene og Skolemestrene forklarer det tilforn, som de spørger om; thi at spørge dem, som ikke forstaaer, hvad de spørges om, er forgieves; derfore kan disse Spørgsmaale ikke tiene nogen uden Docentes. Men dersom en Huusfader begiærer dem til at oplære sine

---

[1]) Dette skete 1720, og Eksemplarer af Bogen kunde faas hos Biskoppen mod Betaling af 2 Skilling pr. Styk.

Børn, eller ogsaa en Discipel, at han kan eller vil lære andre, da kan de hannem meddeles til at læse dem.

5. Naar der catechiseres, bør de meest kyndige og ældste staa øverst, saadanne, som Spørgsmaal kan fatte og svare til. Neden for dem de smaa Børn, som vel kan oplæse Ordene, men endnu ikke fatte Spørgsmaalene. Dog bør disse smaa altid være hos, naar de andre, som ere mere kyndige, adspørges, paa det at, naar de høre de andre svare, de da kan høre til og læse noget forud. Disse smaa, imedens de lære Catechismi Ord udenad, bør dog deres Forældre imidlertid at indgive nogen Saligheds Forstand, idet de lærer dem smaa Bønner og Suk, Vers af Psalmer og andet sligt med Andagt at læse, hvortil baade Sogne-Præst og Degn maa formane og selv idelig se efter, at det skeer.

6. Catechisationen skal begynde med Bøn saavel i Kirken som i Byerne; Folkene falde paa Knæ, de gamle i Stolene, Ungdommen paa Gulvet, og den sluttes igien med Bøn og Sang.

7. Catechismi-Prædiken skal igjen optages overalt efter Loven, et Quarteer anvendes hver Søndag derpaa; dette kan ske efter denne Methode og med korte Spørgsmaal, dog maa det ikke af Papiret reciteres, at det skal ikke miste sin Kraft.

Hvor een Kirke er, skal hver Søndag Catechismus prædikes og Ungdommen informeres. Hvor to Kirker er, da prædikes Catechismus der, som der er først Prædiken, og Ungdommen informeres der, som der er sidst Prædiken. Naar saaledes Catechismus med korte Spørgsmaal af Prædike-Stolen igjennemgaaes, kan man tage desmere ad Gangen, og 2de Gange om Aaret gaa den igiennem. Ved denne Forklaring kan de gamle og, om de vil, holde deres Catechismus aaben.

8. I Kjøbstæderne formanes iligemaade alle Sogne-Præster og Medtienere selv en Gang i Ugen at catechisere, og holde deres danske Skoleholdere til det samme at

observere, som om Degnen tilforn er meldet. Medtjenerne, eller hvem til Aftensang prædiker, forklarer efter Loven Cathechismum og kan han da gjøre det som i forrige Artic. meldt er. Men hvor flere prædiker Aftensang i Rad, da overlægger de det saaledes med hverandre, at enhver begynder, hvor hans Formand sidste Søndag slap. Lader den, som Prædiken tilfalder, en anden prædike for sig, da skal han bestille det saaledes hos ham, at han ogsaa Catechismum i slig Orden og efter denne Methode forklarer.

Efter denne Methode beder jeg eder, ærværdige Brødre i Christo, at I her efter Catechisationen i eders Menigheder ville indrette, til Nytte og Gavn for Sjælene og nogenlunde Uniformitè imellem hverandre. Enhver Præst undsee sig derfor ikke ved at læse denne Methode og overveie den, og holde sin Degn og Skolemester til at gjøre det samme. Er Degnen saa brøstholden, at han kan eller fatter det ikke, da faaer Sogne-Præsten enten selv at opfylde denne Mangel eller og stræbe med Menigheden at faa en dygtig Skoleholder dertil, og i slig Tilfælde lade Biskoppen i Tide vide, hvad der mangler. Og Eders Velærværdighed beder jeg i særdeleshed baade at gjøre denne Anstalt strax udi eders Herred, og siden at eftersee og haandhæve den, og hvad der fattes eller er imod betimelig at communicere mig. Forblivende med al Velsignelses Ønske

Eders
Odense den 5te April 1719. beredvilligste
J. Lodberg.

Denne Omgangs-Skrivelse viser, at det var Biskoppen meget om at gjøre at faa Ungdommen vel undervist i Kristendom, og i hele sin Bispetid blev han ved at være ivrig for Sagen.

Ved Landemodet i April 1719 udstedte han følgende Monita:

1. Saasom det er at beklage, at endeel Præster ganske glemme Catechismi-Prædiken, som dog i Lovens 2 B.

4 Cap. 14 Art. saa klarlig er befalet, da, saasom det ingen Undersaat er tilladt frivilligen at forglemme sin Skyldighed imod Kongens Lov, anordnes hermed alvorlig, at alle Præster i Fyen, Langeland, Alsø og Ærø anvender uden nogen Forsømmelse den sidste 4de Deel af Prædike-Timen til Børne-Lærdom, baade paa Landsbyerne saa og i Kiøbstæderne til Aftensangs Prædiken, alt under 1 rdls Mulct til de Fattige i Sognet for hver Gang det forsømmes.

2. Præsterne ville formane enhver i Menigheden, som kan læse, at kjøbe sig en Catechismum, og naar den paa Prædike-Stolen eller i Catechisationen efter Tienesten forklares, da at give Agt paa det i Bogen, som forklares. Desligeste ville de formane alle Huusfædre og Huusmødre i deres Sogn at holde Aftenbøn og Morgenbøn i deres Huuse, og flittig eftersee, om de gjør det.

3. Hvilke Degne, som frivillig forsømme Ungdommens Undervisning om Søndagen, skal for hver Gang han forsømmer det give 1 rdl. til Mulct.

4. Som ved den megen Ophold, som i Guds Tieneste om Sabbathen sker, idet formedelst Brude-Folk og Kirkegangs-Koner tit og ofte mange Psalmer siunges, inden de kommer, hvormed mange incommoderes, Guds Tjeneste lider Uorden, Catechisationerne forsømmes, Anledning til Drik og Krogang gives, da advares enhver Præst hermed i sin Menighed, at han ingen Ophold i Tjenesten for slige Aarsagers Skyld lader skee, ikke heller mere end de ordinaire Psalmer lader siunge, men i Fald Brude-Folk eller Kirkegangs-Koner ikke for Prædiken indstiller sig, da at vies og indlæses efter Prædiken. Hvis nogen Præst herimod modtvillig handler, finder Synodus det billigt, at han bør give til Sognets Fattige for hver Gang 2 rdl.

5. Som man fornemmer, at i alle Herreder Lovens Ord i 2—16—11 ikke i allemaader efter Bogstaven holdes, da paa det at ingen Uorden af sligt skal komme, og Synodi Acta af Præsterne maa efterleves, bliver det hermed som

en Lov sat, herefter at holdes, at Provsten, naar han hjemkommer, forsamler sine Præster i Herredet[1]) og meddeler dem hvis paa Præstemodet forhandlet er, og ikke Synodalia alleene til dennem omsender, som ikke er Avis. Stædet bliver som sædvanlig, og al Gilde afskaffes, og alting efter Loven holdes. Skulde nogle af Herredsbrødrene findes uvillige til at møde, da klages han af Præposito før Biskoppen, som sig Sagen antager. Degne og Skolebetjente bør og vide, hvad dem angaaer, som Præsterne bør at communicere dem, eller og svare selv til den Forsømmelse, derover foraarsages.

1721, 23 April, indskærpedes følgende: Catechisationen i Kirken skal med Bøn og Lovsang begyndes og sluttes, og for at naae Uniformitè dermed her i Stiftet, siunges først en Psalme, siden læses 2de Bønner, en almindelig og en særegen, over den Materie, som catechiseres over. Thi Degnene maa gaae frem stykkevis i Catechismo og ikke springe derudi, hvilket Visitator alleene tilkommer. Naar Catechisationen endes, sluttes den med Bøn og Sang. I den Henseende haver Biskoppen forfattet Bønnen, hvoraf et Exemplar til hver Degn i det ganske Stift Provsterne blev leveret.

1728 den 6te Oktober fremkom følgende Monitum:

Som enhver retsindig Præst stræber af al Iver at opfylde sin Pligt med Ungdommens Undervisning efter Lovens 2—6—1, i Særdeleshed at han haver nøye Agt med dem, som catechiserer, og selv, eftersom han har Tid og Kræfter til, underviser dem ved den sædvanlige Hørelse, saa kan der dog undertiden ved vidtløftige Menigheder komme Forfald, som hindrer eller opsætter det. Men hver trofast Guds Tjener opretter det dog igien, og naar hans Sind er alvorligt dertil, befrygtes ikke, at han jo en Søndag

[1]) 1720 mindedes om, at »naar Convent efter Landemodet skeer, da bør Capellaner ej af nogen Foragt udelukkes derfra, som de ere Brødre, og mange af Synodalia og dem angaaer«.

opfylder, hvad som en anden er forbigaaet, og hvad som een Helligdag ej kan skee, i Ugen bestemmer. Men som den ordinaire Inspection altid bliver, saa proponeres her i Dag af Biskoppen in Synodo noget mere, som i dette Værk ikke kan skee formeget, som er: At Præsterne ville nogle Gange om Aaret selv, efter den samme Maade som Bispen og Provsten, examinere deres Ungdom og af Prædike-Stolen lyse det til.

Forslaget er, at det 4re Gange om Aaret kunde skee. Og var det vel mest beleyligt om Søndagen eller Helligdagene, naar Ungdommen ikke kunde undskylde sig. Første Gang for eller i Fasten, anden Gang i Junii Maaned, efter Sæden er lagt, tredie Gang ved Michaeli, naar Høsten er endt, og fiede Gang ved Juul. Hvo, som haver flere Menigheder, kan vel ikke examinere mere end i een ad Gangen, og tager en anden Søndag til en anden. Enhver skiønner lettelig, hvor færdig Ungdommen vil blive ved slige Examina, og jo mere Præsternes Nidkierhed er tempereret med Sagtmodighed og Kierlighed, jo ønskeligere gaaer Værket frem til Guds Ære og andres Underviisning.

Thi vilde Dni Præpositi med første holde Convent i deres Herreder, og dette Forslag i Guds Frygt at overveye. Og er det Bispens indstændige og velmeente Begjering, at Provsterne med samtlige Præster vilde svare ham derpaa med deres underskrevne Hænder, om de dette hans christelige Forslag ville antage og udføre. (NB Dette blev tilstaaet den 5te November af Sønder Herred).

I sin Levnetsbeskrivelse af Biskop Lodberg siger Bloch, at hans Catechismus-Forklaring i Begyndelsen fandt sin Modstand. Man stødte sig bl. a. over det Spørgsmaal: Hvad vil det sige, at Præsten siger: Far her ud, du urene Aand? Er da Diævelen i Barnet? Herpaa tyder følgende Monitum fra 1720: »Naar Børn hjemmedøbes af Præsterne selv, da, dersom de ere i største Livsfare og ligesom med

Aanden paa Læberne, bruges den liden Formular, som i Alterbogen findes þ. 333: O, Herre Jesu annam etc. Men dersom Barnet vel er svagt, men dog ikke saa svagt, at det i det Øjeblik synes at ville dø, bør Præsten efter Barnets Tilstands Leylighed at oplæse flere Bønner af dem, som i vores sædvanlige Liturgi bruges ved Daaben, ja endog den hele Liturgi med Exorcismo og alt; thi Exorcismus kan vel udelukkes, som den ikke hører til Daabens essentiale, og Daaben endda være lige kraftig, og den bør udelukkes, naar der i Kirken læses over de hjemmedøbte Børn, i Henseende til at de ere alt indtagne i Naaden og oversat af Mørkhedens Magt; men over dem, som først døbes, bør den ikke af Præsten selv at udelukkes, som den i Christi Menighed saa længe haver været brugelig, og er, naar den forklares ret, af en særdeles kraftig Bemærkelse. Skulde nogen af Provsterne støde sig paa dens rette Mening, da, foruden hvad som af saa mange Guds Mænd i vores Theologie er skrevet, vilde de og læse Biskoppens Quæstioner derover i hans Catechisations Methode og samme i rette Mening optage«.

Lille Voldgade

von Hallenstræde

Store Voldgade

Hospitalsgade

Vester Kirkestræde

St. Mortens Kirke.

Kirkestræde

Store Kirkestræde

Vestergraven

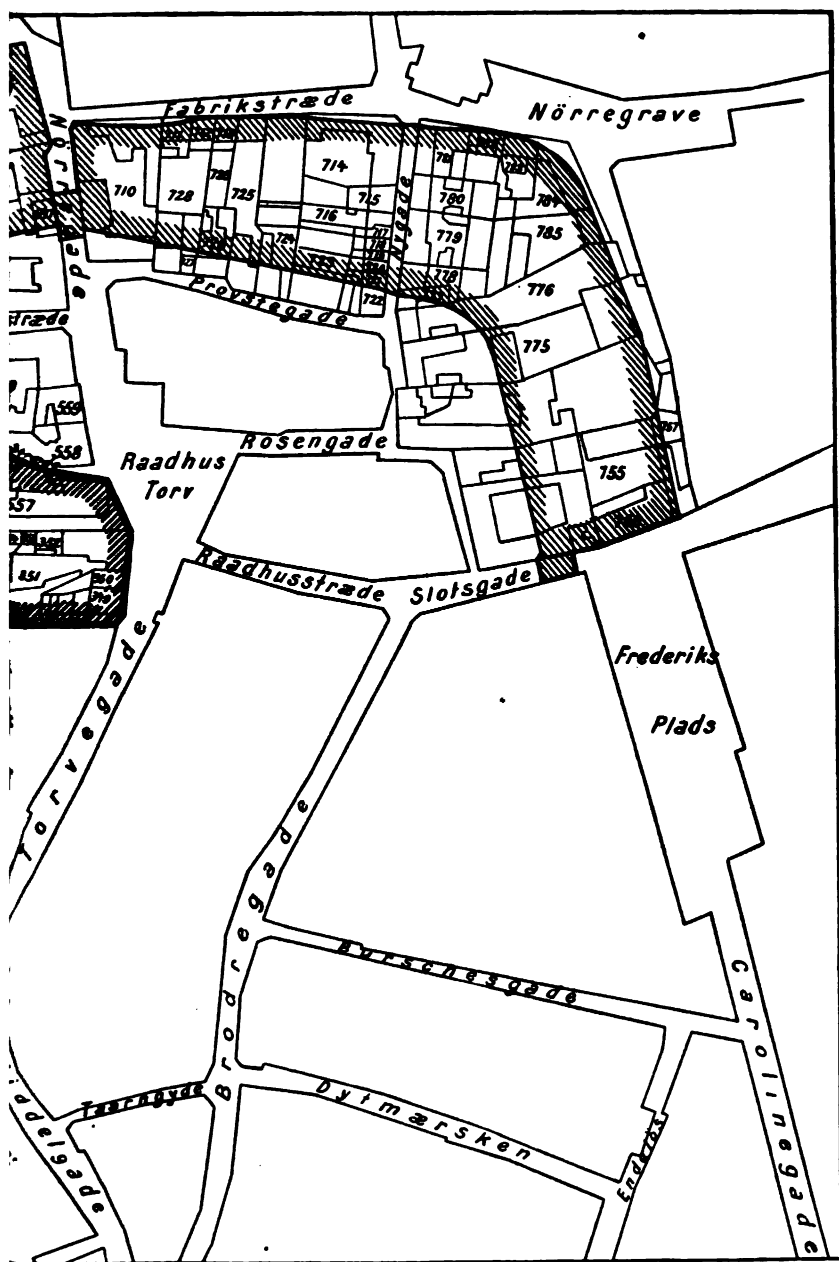
Lille Kirkestræde

RANDERS

efter Landinspekter Fengers Kort 1874

Helligaandshuset Matr. Nr. 357
Helligaandshusets Grændser

Christian 3dies Befæstnings nordlige Deel

Fabrikstræde
Nörregrave
Raadhus Torv
Rosengade
Provstegade
Raadhusstræde
Slotsgade
Frederiks Plads
Torvegade
Brodregade
Burschesgade
Dytmærsken
Taarngyde
Carolinegade
710
728
725
714
716
715
780
779
785
776
775
755
558
557
351

Det restaurerede formentlige „Hellig-aandshus“ i Randers.

Af N. H. Bay, Læge i Randers.

Under ovenstaaende Titel har Hr. Borgmester v. Stemann skrevet en kritisk Artikel i dette Tidsskrifts forrige Hefte, i Anledning af hvilken det følgende fremkommer.

Naar man skal bevise, at den Bygning, som nu kaldes »Helligaandshuset«, har været — eller ikke har været — et Hus hørende til Helligaandsklosteret i Randers, er det nødvendigt først at fastslaa Klosterets Beliggenhed, saaledes som denne fremgaar af en Række, deels samtidige, deels senere Breve. De vigtigste blandt disse ere: Prioren Lauritz Nielsens Brev fra 1505[1]), Prior Jens Nielsens Brev fra 1522[1]), et Tingsvidne fra 1527[2]) angaaende Salg af Helligaands Kapel, Christian d. 3dies Brev fra 1535[1]) angaaende Beboernes Indflytning fra Flintbjerg, og Frederik d. 2dens Bekræftelse af 8de August 1562 af Dommen i en Sag mellem Hospitalsforstanderen Peder Pedersen og Randers Magistrat[3]).

---

[1]) Angaaende fuldstændig Text s. Borgmester v. Stemann: Det restaurerede formentlige »Helligaandshus« i Randers (Kirkehist. Saml. 4 R. V. 77 ff.).

[2]) Se cand. theol. O. Andersen: Et Tingsvidne fra 1527 vedr. Hell. Kl. i R. (Kirkehist. Saml. 4 R. I. 764).

[3]) Se ndf. Tillæg S. 371.

Det vigtigste af disse Breve er vel Prioren Lauritz Nielsens Brev fra 1505, som aldeles bestemt angiver Klosterets Grændse mod Vest og Nordvest. Her skal først mindes om, at i Aaret 1505, da Brevet er skrevet, fandtes endnu den gamle Befæstning om Byen, bestaaende af Vold med Ringmur, Palisader og Grave, hvorover førte Broer. Hvor denne Befæstning gik, eller hvorlangt den strakte sig, vides ikke med Sikkerhed. Den derimod, som vi kjende gjennem forskjellige Dokumenter[1]) og Kort, hvis sidste Stykke Grav vi saae forsvinde i vor Ungdom, og hvis Spor endnu tydeligt kan følges i næsten hele sin Udstrækning, skriver sig fra Christian d. 3die og paabegyndtes Aaret 1536. Man kan vel uden at feile antage, at denne yngre Befæstning snarere har udvidet end indsnævret Byens Grændser[2]), som de vare i den gamle Befæstnings Tid, og derfor fastslaae, at de Grændser, som nævnes i Lauritz Nielsens Brev, idetmindste have fulgt Chr. d. 3dies Fæstningsvold, maaskee været lidt snævrere.

Vi finde da, at Borgerskabet i Randers 1505 skænker til Helligaandsklosteret »en Deel oc Part aff theris Byes Vold, Graffue oc Plancker till forskreffne vort Closters ewige Eygendom vppaa then ennæ Sithe vesten nest op till vort Closters Gard oc Grwn, som er vti sin Lenge paa then samme Vold fra then nordeste Sithe, som vor Closters Jord indenfor begyndes, oc swo sønder att, til Vester Portt vedtager«. Klosterets Grændse mod Vest er derved givet, fra Vesterport, som stod, hvor nuværende Vestergade begynder, ud for Matr. Nr. 533, støttende sig til Volden.

Klosteret fik Byens Vold saa langt mod Nord, som dets Grund strakte sig indenfor denne. Volden og Graven

---

[1]) Smaa Meddelelser om Randers af Læge N. H. Bay. (Randers Amtsavis 20. Juni 1894).

[2]) 1586 svarer Las Buge »iii ß af ith støcke gammell wold aff Byens Jord«. (Randers Skattebog 1586).

strakte sig fra Vest til Nord langs den nordlige Side af Store Voldgade og Smøgen mellem Matr. Nr. 539 og 553, derfra omtrent til Skjellet mellem Matr. Nr. 548 og 549 i Hjørnet af Snaregade og Torvestræde og derfra til Nørretaarn. Hvorlangt strakte nu Klosterets Jord sig mod Nordvest langs Volden? Herom melder Brevet ikke noget, men ad Omveie kan Grændsen dog tilnærmelsesviis findes ved at undersøge, hvad det ikke eiede i dette Kvarteer af Byen. Frueklostor eiede de nærmeste Grunde indenfor Nørreport paa Gadens vestlige Side, altsaa den Grund, hvorpaa Paaskesønnernes Gaard byggedes, og Per Gassums Hus Nord derfor, idet Paaskes Gaard sandsynligviis[1]) indtog hele Strækningen mellem Torvestræde, Snaregade og Skidenstræde. Helligaandsklosterets Grund kan saaledes ikke have strakt sig længere mod Øst langs Volden end til Egnen af Snaregade.

For at bestemme Klosterets Grændser mod Syd og Øst maa det først fastslaaes, at St. Mortenskirke var Helligaandsklosterets Kirke. Der findes en Mængde tydelige og paalidelige Vidnesbyrd[2]), som klart bevise, at dette var Tilfældet.

I Klosterets Sigil[3]) staaer: Sigillum capitulare domus sancti spiritus Randrusiensis ad sanctum Martinum. St. Morten er her fremstillet i fuld biskoppelig Ornat, støttende sig til Helligaandskorset, og ved hans Fødder ligger en Tigger med to Træbeen.

---

[1]) Paaskes Gaard vender nemlig sin smukke Hovedgavl mod Syd, mod de smaa Grunde Matr. Nr. 558 og 559, og da Gaarden absolut maa have staaet frit og havt Plads sønden for sig for at kunne sees, maa de to Grunde have hørt til Gaarden, tilmed da Matr. 559 skærer sig ind i Gaardens Grund. De smaa Grunde mod Snaregade have sikkert været Boder, som hørte til Gaarden.

[2]) Neergaard, Helligaandshuset i Randers (Kirkehist. Saml. 4 R. I. 74) og Afhandlingen om Kapellet, smstds. 4 R. II. 180.

[3]) S. Afbildingen: Rosenørn, Grev Geert og Niels Ebbesøn S. 161.

Paa St. Mortens Kirkes gamle Altertavle[1]) staaer i det ene af de tre Hovedfelter St. Morten i fuld biskoppelig Ornat, ved hans Fødder knæler samme Tigger, som i Sigillet, og paa Brystet har han et stort Smykke, hvori sees Helligaandskorset.

Ifølge den nu udslettede Indskrift i Koret i St. Mortens Kirke[2]), hvis Slutning lyder:

Sub Praeceptore mandante Johanne Priore
ista Creatori cessit imago chori,

har Prior Jens Nielsen ladet Altertavlen opsætte.

Paa Klosterets gamle Kalk[3]), nu i Gjerrild Kirke, staaer: calix domus sancti spiritus randrusiensis ad sanctum martinum ....

Om Alteret findes en Indskrift[4]), ifølge hvilken Prior Jens Nielsen byggede Koret 1494.

Der findes saaledes endeel endnu existerende Tegn paa, at Klosteret og Kirken vare sammenknyttede, og dette bestyrkes yderligere ved de i flere Dokumenter forekommende Udtryk, saaledes i et fra 1476[5]), hvori Jens Mathiesen, Præst og Prior, samt Conventsbrødrene i Helligaandshuset i Randers hos Sancte Morten, forpligte sig til at holde og holde lade »udi St. Martini og vor Kirke« en sjungen Messe aarlig for Hr. Peder Ovesen, Præst i Gimming.

I et Brev fra 1542[6]) forordner Chr. d. 3die, at Helligaands Kirke og Chor skal være Sognekirke i Randers.

Det tydeligste Bevis findes dog i »Randers Byes Wilckor og Artichler« fra 1609[7]), hvor der i § 74 om Begravelse i

---

[1]) Francis Beckett: Altertavler i Danmark fra den senere Middelalder. S. 68—69.

[2]) Uldall: St. Mortens Kirke i Randers (Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 1 R. III. 346).

[3]) Kirkehist. Saml. 4 R. I. 80, Anm. 2.

[4]) Uldall, l. c.

[5]) Stadfeldt, S. 152.

[6]) Danske Kancelliregistranter, 1535—50, S. 225.

[7]) Trykt hos Neckelmann: Om Kommunevæsenet.

St. Mortens Kirke anføres, at »Konning Christian den Thredie giffuer ... den Hellig Aands Kierche, szom kaldes Sct. Mortens Kierche till en Sogne-Kierche«. Denne Udtalelse fra 1607, som supplerer Ordlyden i Chr. d. 3dies Brev fra 1542, siger utvetydig, at Helligaandskirke og St. Mortenskirke er samme Kirke.

Hele Forholdet mellem dem er ogsaa tidligere klart belyst i Museumsinspektør Neergaards to Afhandlinger, saa det er aldeles uforstaaeligt, hvorledes Borgmester v. Stemann aldeles har kunnet ignorere alt, hvad der er oplyst derom, og mene, at der ved St. Mortens menes det lille Kapel[1]), som solgtes 1527.

Foruden de her nævnte uomstødelige Beviser for, at St. Mortens Kirke har været Klosterkirke, findes der ogsaa i selve Kirkens Bygning Tegn, som vise dette, nemlig de Tandsnit[2]) paa det nordlige Sideskibs Ydervæg, som vise, at det har været paatænkt at lægge en Korsgang her, noget der hyppigt fandtes ved Klosterkirkerne, f. Ex. ved Domkirken i Slesvig og Vor Frue Kirke i Aarhus. End ikke den obligate Løngang mangler, idet der, da der første Gang blev nedlagt Gasrør, blev funden en muret Hvælving under Gaden Nord for Kirken, som da den blev gjennembrudt, viste sig at være en muret Gang, som førte i Retning af Kirkens Kor og Helligaandshuset.

At Grundene mellem Vesterport og St. Mortens Kirke have tilhørt Helligaandsklosteret, bekræftes ved den i Indledningen nævnte Dom fra 1562, hvorved Hospitalet tildømmes »itt støche jord wed westre portt, westen fraa sancte Mortenus kircke«, som var solgt af Forstanderen for Hospitalet i Aarhuus. Angaaende denne Dom skal kun kort mindes om, at Helligaandsklosterets Eiendomme først vare blevne skænkede til Hospitalet i Aarhuus, men derpaa, da Chr. d. 3die oprettede Hospitalet i Randers, over-

---

[1]) S. Borgmester v. Stemanns Afhandling.

[2]) Uldall, l. c. S. 335—36.

førtes til dette. Alle de af Helligaandsklosterets Eiendomme, som vare blevne solgte af Hospitalet i Aarhuus, medens det besad dem, bleve tildømte Randers Hospital som ulovligt solgte.

Helligaandsklosterets Grændse mod Syd fulgte altsaa Gadelinien fra Vesterport til Hjørnet af Kirkegade og Øster Kirkestræde, indesluttende St. Mortens Kirke med dens Kirkegaard.

Der er saa Østgrændsen tilbage mellem Skidenstræde og Kirkegade. Som overfor viist, kunde Klosterets Grund i den nordlige Deel ikke strække sig længere mod Øst end til Snaregade, og at den i Virkeligheden har gjort dette, bestyrkes ved, at den Syd for Skidenstræde har strakt sig helt ud til Herstrædet, det er Raadhuustorvet og Torvegade. Hovmeden[1]) existerede ikke før 1535, da Helligaandshusets Grund udvistes til Bebyggelse[2]), og først 1522 lagdes en Gade igjennem, nemlig det daværende Helligaandsstræde, senere Skolestræde. Ifølge Prioren Jens Nielsens Brev forpligtedes Klosteret nemlig til at udlægge en »gade øster fra[3]) wort Closther till beggy Herstrædher, søndher oc nar paa Clostheress iord . ... Wij ... skulle lade holle same Stræde østher fra wort Closther met en godh Steengade, oc same Stræde wære saa wiett fra then

---

Hovmeden (haffmed, hoffmeye, hommeyd), forekommer under forskjellige Former som Betegnelse for en Deel af Befæstningen, et Udenværk eller Forværk (propugnaculum, bulluerck). Paa Hammershus fandtes 1646 en »homaye« for Porten, og en lignende maa her i Randers have været ved Vesterport, som jo ikke var beskyttet af noget Porttaarn. Navnet er fra Befæstningen gaaet over paa Terrainet om Vesterport, særlig den vestlige Deel af Helligaandshusets Grund, og derfra senere paa Gaden, som blev lagt gjennem denne. Kalkars Ordbog II. 254 (ifølge Meddelelse fra Cand. O. Andersen).

[2]) Jfr. Chr. d. 3dies Brev af 1535.

[3]) »øster fra« betyder »østen for«, ligesom lidt senere i Brevet »westher fra wort Closther paa Byens vold« betyder vesten for.

nordhere endhe oc saa langtt sum thett Steenhuss, ther nu standher, recker, att thoe wogne kand wall møde[1])«.

Den Gade, som blev udlagt, er altsaa det senere St. Mortensstræde, nu Øster Kirkestræde, som fra det vestre Herstræde, nu Kirkegade, gik østen om den ældste Latinskole[2]) og fortsattes som Helligaandsstræde østen om det nuværende Helligaandshuus (Steenhuss) til det nordlige Herstræde, nu Raadhuustorvet.

Naar Klosteret kunde udlægge en Gade paa sin Grund, maatte det vel selvfølgelig eie Grunden paa begge Sider af Gaden, og der er derfor Sandsynlighed for, at det har eiet Grunden østen for Klosteret, heelt ud til Herstrædet. Denne Sandsynlighed fremgaaer ogsaa af Udtrykket i Chr. d. 3dies Brev af 1535, idet han deri anviser Borgerne Byggeplads »aff thenn hæligandz closters gard, som beuilget er, indtill the huss, staa tuertt offuer gordenn«, hvilket netop det nuværende Helligaandshus har gjort; Klosteret maatte altsaa eie Grunden østen for Helligaandshuset. Et aldeles sikkert Beviis paa, at Klosteret har eiet Grunden, finde vi endelig i Tingsvidnet fra 1527, hvor Klosteret tilskjøder Søffren Keldssen »then hælyandz capell[3]) met thett støky jordh søynden op till lygyndes intyll thett

---

1) Gadens Bredde er nu 7 Alen, og da Vognenes Sporvidde dengang vist ikke har været større end de gamle Luntstikkervognes, 38 Tm. vilde 2 Vogne med stor Lethed kunne kjøre forbi hinanden. Denne Gadebredde, 7 Alen, har vist dengang været anseet for rigelig, da Herstrædet, altsaa Hovedgaden, 1462 udlægges i samme Bredde langs Frue Kirkegaard (s. Rosenørn: Grev Geert og Niels Ebbesen. S. 178, Anm.). Gadens Bredde kan altsaa ikke bruges som Bevis for, at den udlagte Gade ikke har været Skolestræde, som anført i Stemanns Artikel.

2) laa øst for Kirkens Chor.

3) Ved at opmaale de Grunde, som ligge Øst for Helligaandshuset ud til Torvegade (Herstrædet) viser det sig, at Hjørneeiendommen, Matr. Nr. 350 og 351, i Forening med de smaa Grunde vest derfor i Hovmeden netop har en Façade til Torvegade paa 33 Alen og en Dybde af 66 Alen.

hwss, som lylle Lass Kragebalff nw vdi boer, oc dysligeste skøtte hand hannum thett lylle hwss vesten kapellen lygyndes, som Anders Olyffzen vdi bode, sydhen bøyen brende, hwylcket for^ne^ støcky jordh met kapellet ther holder udi syn bredlighedt vdh till herstrædhen .... oc saa søynder at till closterss hwss, som for^ne^ Lars Kragebalff nu vdi boer, trætten oc tywffwe alne .... oc vdi syn længlighedh fran herstrædhen oc saa optill Lass Rosszyngs hwss at søyendnen capellet sex oc treysynss tywffwe alne«. Her staaer udtrykkeligt, at Helligaandskapellet laae ud til Herstrædet, og at Klosteret eiede et Syd derfor ligeledes til Herstrædet liggende Huus. Dette Salg fandt Sted fem Aar efterat Helligaandsstræde var udlagt til Gade, og Klosteret har altsaa efterhaanden afhændet de Grunde, som ved Strædet vare skilte fra den egentlige Klostergaard, deriblandt Kapellet, som det ikke længer havde Brug for, da St. Mortenskirke dengang var Klosterkirke. Hvorvidt det eiede Grunde Syd for de her nævnte, vides ikke, men det kan altsaa fastslaaes, at Klosteret Syd for Skidengyde gik ud til Herstrædet og at dets Grund strakte sig et Stykke ned ad Torvegade indtil Matr. Nr. 348, maaskee længere, og at Østgrændsen længere mod Syd idetmindste har fulgt den østlige Huusrække paa det nuværende Kirketorv.

Vi have nu Helligaandsklosterets Grændser saaledes, som de vare i Slutningen af det 15de Aarhundrede, nemlig mod Vest Vesterport, mod Syd Kirkegade til Hjørnet af Øster Kirkestræde, mod Øst dette Stræde indtil Klosterbygningen, derfra en Linie mod Øst til Torvegade, denne Gade indtil Skidenstræde; derfra fulgte Grændsen dette Stræde og Snaregaden til Volden, og Nordvestgrændsen fulgte Volden til Vesterport. Det var et stort Terrain, og derpaa laae flere Bygninger. Først maa nævnes den egentlige Klostergaard, som har indbefattet selve Klosterbygningen mod Øst (Steenhuset), mod Syd Latinskolen og Kloster-

kirken, St. Mortenskirke, mod Nord rimeligviis Stegerset[1], da Vandet derfra skulde løbe i den Nord derfor liggende Grav. Hvorledes Klostergaarden har været afsluttet mod Vest vides ikke, men Klosterets Grund indesluttede mange flere Bygninger; Øst for Klosterbygningen laae Kapellet med Kirkegaard, mod Nord ved Graven laae Priveterne[2]; da Klosteret var i Besiddelse af store Enge, hvortil Veien gik gjennem Grunborggyden, nu lille Kirkestræde, maa det have havt store Hølader; til at rumme Korn og Fetaille, som leveredes in natura, maa det have havt Kornhuse og Spisekamre, det har sikkert havt Studestalde og Redskabshuse, der har været en Badstue. og endeel af Grunden har været udlagt til Have og Kornmark.

Spørges der, om man paa dette store Terrain foruden Kirken endnu kan finde Levninger af de gamle Klosterbygninger, altsaa en Bygning, rimeligviis fra det 15de Aarhundrede, Klosterets Blomstringstid, som ved sin Stil og Beliggenhed passer til at have været en Deel af Klosteret, maa det besvares bestemt bekræftende. I det nu restaurerede Helligaandshuus have vi en Bygning, som, hvad Stilen angaaer, fuldstændig opfylder Betingelsen for at være bygget i det 15de Aarhundrede, som ved sin Størrelse og Indretning fuldt ud berettiger til at ansee den for at have været Klosterets Hovedbygning, som ved sin Beliggenhed

---

1) Stegerset var ikke, som Borgmester v. Stemann synes at antage, anbragt i selve Klosterbygningen, det var en selvstændig Bygning, ligesom ved Raadhuset, hvor der ifølge Skattebogen for 1567 byggedes et nyt Stegers i Raadhuusgaarden. Den Indvending, at Vandet ikke kunde løbe i Graven fra Stegerset, fordi Terrainet stiger 5 Fod, har ikke meget paa sig, da man vel maa erindre, at indenfor Chr. d. 3dies Grav, som Nivellementet vel gjælder, laae Volden, som, selv om den er sløifet, dog kan have høinet Terrainet meget, og saa er der siden den Tid gaaet c. 400 Aar! Hvormeget er Jordsmonnet steget i den Tid?

2) Priveterne vare særegne Bygninger, som ofte laa langt fra Klosterbygningerne, f. Ex. ved Helligaandshuset i Kjøbenhavn, hvor de laa i Hyskenstræde.

fuldstændig passer til det, vi kjende derom. I Jens Nielsens Brev af 1522 siges, at Gaden skal ligge østen for Klosteret, at den skal ligge langs Steenhuset; i Tingsvidnet af 1542 (Chr. d. 3dies Brev) tales om det Huus, som staaer tvært over Gaarden og i Fred. d. 2dens Bekræftelse af 1562 tildømmes der Randers Hospital »en gaard, kaldis Priorgaard, ligger nordenn sanctj Mortenns kircke«; det er altsammen Stedbetegnelser, som passe paa det nuværende Helligaandshuus.

Stadfeldt[1]) hævder ogsaa aldeles bestemt i sin udførlige Beskrivelse over Randers Kjøbsted, at det er det tidligere Helligaandskloster, som benyttes som Latinskole, selv om han paa sit Kort kalder den »Latinskolen« og Gyden derved »Skolegyde«. I Midten af det 18de Aarhundrede er ogsaa Traditionen, at Bygningen har været Helligaandshuus, fuld levende, hvilket viser sig ved, at Viceborgmester S. Simonsen i Randers[2]), som har tegnet Kortet over Randers til Danske Atlas, deri betegner Bygningen som Helligaandskloster, og Gyden som Helligaandsgyde. Den eneste af de ældre Forfattere, som er af en afvigende Mening, er Galthen; men hans Begreber om Randers ældre Topografi ere ogsaa aldeles vilde.

Angaaende Tiden for Helligaandshusets Opførelse have Afladsbrevene stor Betydning. De ere indheftede i et Haandskrift, som har tilhørt Kjøbsvendelauget i Randers, og nu findes i de Uldallske Samlinger Nr. 484 i det kgl. Bibliotek.

---

[1]) See Stadfeldt, S. 152 og 203.

[1]) Viceborgmester Søren Simonsen boede, ifølge et endnu bevaret Skøde, i den anselige Gaard paa Storegade Matr. Nr. 8 (Fabrikant Thostrups). Han var en meget alsidig uddannet og dygtig Mand; han oprettede paa egen Regning et Sukkerraffinaderi, som trivedes godt og længe overlevede ham, han leverede til Kirken det nuværende, udmærkede Orgel, gav Tegning til Altertavlen, leverede til Danske Atlas et Kort over Randers, og tegnede 1763 et smukt Kort over Randers og dets Markjorder, hvilket nu findes i Byens historiske Samling.

I dette Pergaments-Haandskrift findes først Gildeskraaen fra 1417 og derefter følge 7 udaterede Breve, hvoraf de sex ere Afladsbreve, oversatte paa Dansk.

De begynde saaledes:

Hær begyndis the afflatz breffue, sam thil then gudlegoms messe er giffuen, som købsvene lagh ladher wpholde vti then hellyandz hus i Randers, først aff firæ gothe Cardinales i Rom, ther nathe och afflath til giffuit haffuer, som æræ[1]) Guillermus Anthonius Johannes Cardinales Bissarion Dominicus Latinus Petrus, the giffue alle cristnæ mynniskæ som søger til helliandshus i Randers o. s. v. Brevet slutter med en Stadfæstelse af Biskop Jens i Aarhuus.

Det 2det Brev er udstedt 1434 af Ærkebiskopperne i Lund og Trondhjem, Biskopperne i Hildesheim, Roskilde, Odense, Ratzeborg, Skara, Strengnæs, Oslo, Børglum, Bergen, Viborg, Hamar, Færøerne og Stavanger. Brevet slutter med de Ord: »met hederligh Fadhers Biscop Jens i Ars hans Nades Stadfestilse och Low«, hvorpaa følger Stadfæstelsen.

Det 3die Brev er udstedt mellem 1436 og 1443 af Ærkebiskopperne i Lund, Upsala og Trondhjem, Biskopperne i Oslo, Stavanger, Viborg, Linkøping, Skara, Halland, Vexiø og Hamar, og er stadfæstet af Biskop Jens i Aarhuus.

Det 4de Brev er udstedt mellem 1443 og 1448 af Ærkebiskoppen i Lund, Biskop Ulrik i Aarhuus og Biskopperne i Roskilde, Ribe, Børglum, Linkøping, Slesvig, Viborg og Odense. Herunder findes ingen Stadfæstelse.

Det 5te Brev er udstedt mellem 1453 og 1455 af Biskop Jens i Aarhuus, Torloff i Viborg, Hennicke i Odense, Knud i Viborg og Jep i Børglum, og er uden Stadfæstelse. Det seer mærkeligt ud, at der er nævnt 2 Biskopper i Viborg, men er aldeles rigtigt, idet Torleff, som havde været Biskop i Viborg fra 1438, blev udnævnt til Biskop i Bergen 1450, men samtidig beholdt sit Bispedømme i

---

[1]) Her har først været skrevet: Biscarion Dominicus Latinus Petrus — hvilke Navne ere overstregede med rødt Blæk.

Viborg, som bestyredes af Knud som Postulatus. Torleff blev dræbt i Bergen 1455, og Jep blev Biskop i Børglum 1453, altsaa maa Brevets Udstedelse ligge mellem disse 2 Aar.

Det 6te Brev er udstedt af Godswinus, som var Biskop i Skalholt fra 1445 til 1472. Det er ikke stadfæstet.

Det 7de er et Brev fra Ordenspriorerne over Graabrødrene, Broder Esge og Broder Ove, til Kræmmerlauget i Randers. Det er udateret, men i Følge de to nævnte Udstederes Embeds- og Levetid skrevet 1470.

Alle Oversættelserne ere skrevne paa Pergament, de 4 første Breve med samme Haandskrift, og det første af dem med røde Initialer. Haandskriftens Alder maa sættes til 15de Aarhundredes 3die Fjerdedeel. De 3 sidste Breve ere skrevne af en anden Haand, omtrent 1470.

Det 2det af Brevene er trykt i Borgmester v. Stemanns Afhandling, og er af ham betegnet som »forfalsket«. Dette er en meget overilet Dom; den skal støtte sig paa Prof. Erslevs Artikel i Randers Amtsavis for 5te Marts 1897; men der siges intet Sted i Artiklen, at Brevet er »forfalsket«. Professoren siger, at der kan reises Tvivl om dets Ægthed, idet han paaviser, at Biskop Jens, som har stadfæstet Brevet, ikke var Biskop i Aarhuus 1434, men først tiltraadte sit Embede 1449, men han udtaler sig dog med en vis Tilbageholdenhed, da Brevet kun foreligger i en dansk Oversættelse, og den latinske Original ikke er bevaret. Man maa selvfølgelig give Prof. Erslev Ret i, at det seer mærkeligt ud, og at det rokker ved den Beviskraft, som er tillagt Brevet, men man maa paa den anden Side hævde, at Betegnelsen »forfalsket« er utilstedelig, saalænge Beviset for dets Uægthed ikke er ført, og saalænge man ikke gjennem den latinske Original kan godtgjøre, at det ikke er en Oversætter- eller Afskriverfeil.

I Formen have de 5 første Breve en umiskjendelig Lighed med hinanden; de ere alle støbte over samme Form og gjentage med ringe Afvigelser de samme Ord og

Sætninger. Dette har imidlertid ikke meget at sige, thi der er ingen synderlig Variation i Middelalderens Brevform, for hvilken der var fastsat faste Regler overfor et fælles Indhold. Der er imidlertid en Afvigelse i de nævnte Breve, som tyder paa en bestemt Hensigt; Biskop Jens's Stadfæstelse forekommer kun i de Breve, hvori ikke er nævnet nogen Aarhuus Bisp blandt Udstederne.

I det 4de Brev, hvor Biskop Ulrik af Aarhuus er nævnt, findes ikke nogen Stadfæstelse af Biskop Jens. Dette tyder paa, at der har været en Nødvendighed tilstede for en Stadfæstelse af Biskoppen i Aarhuus, forat Brevene kunde have den rette Gyldighed. Man maa derfor antage, at de ere blevne stadfæstede af Biskop Jens, da han tiltraadte Embedet, og at det er denne nye Form, som har foreligget for Oversætteren, hvilket bekræftes af Haandskriftets Alder 1450—1475. At der her af en unøiagtig Afskriver er begaaet en Feil er let tænkelig, og at Biskop Jens's Navn er kommet til at figurere paa rette og urette Steder er ikke saa usandsynligt; Afskriveren udførte jo sit Arbeide til Kjøbmandslaugets Arkiv, og ikke i den Tanke, at hans Afskrift halvfemte Aarhundrede senere skulde underkastes en sagkyndig Kritik.

Helligaandshuset, Bygningen, giver ogsaa en Bekræftelse paa, at Midlerne til dets Opførelse ikke have været tilstede paa én Gang, og forklarer saaledes den gjentagne Udstedelse af Afladsbrevene, idet den Fuge, som gaaer gjennem Midten af Bygningen, viser, at den er opført i 2 Repriser. Der er intet i Bygningens Stil, som staaer i Strid med den Antagelse, at »Helligaandshuset« er den Bygning, som Afladsbrevet fra 1434 siger »begyndes och biges«, og som det 4de Afladsbrev siger »nu begynt ær«. At selve Institutionen er meget ældre, er sikkert; derom giver jo Gildeskraaen et aldeles uomstødeligt Bevis.

Der findes endnu en lille Bemærkning i det 2det Afladsbrev, som her skal fremdrages, da den aldeles bestemt anviser Helligaandshuset Plads i den vestlige Halvdeel af Byen; det er Ordene »then Helligandz Hus ... i Randers i sancte Mortens Sogen«. St. Mortens Sogn bestod af Eiendommene Vest for Herstrædet; Galthens Henlæggelse af Helligaandsklosteret til Byens østligste Deel er altsaa feil.

Dette, at Brevene ifølge Haandskriften maa være skrevne i Biskop Jens's Levetid, er ogsaa et vægtigt Beviis mod, at de skulde skyldes et Falskneri, da en Opdagelse af dette, som vilde ligge meget nær, vilde være meget ubehageligt for Falskneren. Hvem skulde desuden have begaaet det? — Ifølge Neergaards Undersøgelser var Helligaandshuset i Randers i Aaret 1474 ikke blandt de Klostre, som havde regelbundet Liv, og hermed passer godt, at der først fra c. 1490 kjendes en Prior i Klosteret. Det har saaledes sandsynligviis tidligere været et Hospital med verdslig Bestyrelse, og for en stor Deel været opretholdt af Kjøbsvendelauget, selv om det allerede dengang har havt et Kapel med Messer o. s. v. Men har der saaledes ikke været nogen geistlig Bestyrelse, kan denne heller ikke have begaaet nogen pia fraus, og der er saa kun Kjøbsvendelauget at holde sig til. Det er utænkeligt, at Kjøbmænd, selv om de vare Medlemmer af et rigt og mægtigt Laug, skulde driste sig til at udstede et falsk Afladsbred, medens den Bisp, hvis Navn de benyttede, endnu levede og residerede i deres umiddelbare Nærhed.

Af hvem bestod desuden Lauget? Af Byens meest ansete Borgere, deri indbefattet Borgermestre og Raad[1]), og ligesom i Kjøbmandsgildet i Aalborg[2]) var vel en af

---

[1]) Paa Laugsbogens første Blad staaer fra 1520: »Item annamet Anders Bay af Gildets Penge 5 Mk. 6 ß 6 ₰«. Anders Bay, som altsaa var Laugsbroder, var ifølge Raadstuebogen Borgermester 1526.

[2]) s. Wedel: Gilder og Laug i Flensborg.

Borgermestrene som Regel Oldermand, paa hvem altsaa Ansvaret for Laugets Handlinger maatte falde; et Falsum er altsaa meget usandsynligt.

Beskyldningen for Falskneri er ikke beviist, og efter det foranstaaende utænkelig. Saalænge det Beviis, som en latinsk Original med Biskop Jens's Navn og Segl fra 1434 eller et andet Aar før hans Tiltrædelse vilde være, ikke foreligger, maa vi fastholde, at Brevene ere ægte, om de end ere plettede ved en Afskrivers Skødesløshed eller Mangel paa Kundskab.

Angaaende Helligaandshusets Skæbne efter Reformationen hersker der endeel Uklarhed. Prioren Jens Nielsen faaer 1532 Livsbrev paa, at han maa vedblive at være Forstander der og oppebære den Rente, dertil hører, samt hvad gode kristne Mennesker ville give, dog mod at han skal give 3 syge og kranke Mennesker i Klosteret fuld Underholdning, og en Gang aarlig aflægge Regnskab for Hr. Mogens Gjøe og Borgermester og Raad. Senere fik Christen Sommer til Ginnerup[1]), efterat hans Gaard var brændt, Tilladelse af Chr. d. 3die til at handle med Prioren, »at han Steenhuset kunde beholde paa eet Aars Tid, saalænge til han kunde fange andre Raad«. Brevet er dateret Dominica Trinitatis 1535.

Mikkelsdag samme Aar fik Hr. Niels Christensen[2]), boende i Randers, »Følgebrev til de Bønder, som ligge og tjene til Helliggesthuus i Randers, at de skulle svare hannem, dog at han skal besørge de syge Mennesker derinde med tilbørlig Underholdning«. Det var altsaa et Præbende, han fik, saaledes at han nød Indtægterue mod at forsørge Lemmerne. Det kom til Aarhuus Hospital med

---

1) Danske Mag. 3 R. V. 46.

2) Danske Kancelliregistranter 1535—50. S. 8. Niels Christensen var Sognepræst til St. Mortens Kirke, fik 1552 Leiebrev paa Kronens Part af Tørslev Sogns Tiende, Gjerlev Herred, maaske som Vederlag for Helligaandshuset, som omtrent paa den Tid maa være givet Aarhuus Hospital. Han døde i Foraaret 1566.

Klosterets øvrige Eiendomme, og blev af dette solgt til Magistraten i Randers, hvilket Salg dømtes ugyldigt 1562, hvorefter det tilfaldt Randers Hospital. Hvornaar og til hvem det er solgt af Hospitalet, vides ikke; der siges i Skattebøgerne for 1586—98, at Raadmand Anders Bay svarede Skat af »Steenhusit«, og det er muligt, at dermed er ment Helligaandshuset, som gentagne Gange benævnes saaledes, saa meget mere, som de andre kjendte Stenhuse, Paaskes Gaard, St. Clemens Kor og Kalentegaarden, vare paa andre Hænder.

For ikke at gjøre Anmærkningernes Tal altfor overvældende, skal her anføres en Notits, som ikke direkte vedrører Helligaandshuset, men som omtales i Hr. Borgmester v. Stemanns Artikel.

Den Bygning, som Helligaandsklosteret ifølge Lauritz Nielsens Brev af 1505 skal bygge som Vederlag for Volden og Graven, og som Borgmester v. Stemann antyder maaske kunde staa i Forbindelse med Afladsbrevet, er ganske sikkert et Porttaarn, og kan umuligt have det mindste med Afladsbrevene at gjøre. Der tales nemlig i Brevet om »swodane Forskedning oc Vilkor«, og blandt disse »først att then Bygning, som .... her effter lader bygge paa Kronens oc Byens Vold, som er østen vedh the inderste Byens Graffue, then Bygning skal være begge vegne sidelangs fast oc sterck, oc ther vdoffuer mett Sweybog mett frii Gang ind oc ud ...... til Koningens oc Byens Torff ... mellem begge Mure vel hollen mett Gade oc Grwn«.

Denne Beskrivelse kan ikke passe paa andet end paa et Porttaarn, som Klosteret skulde bygge til Vederlag. Naar man sammenholder dette Brev med Jens Nielsens Brev fra 1522, opdager man, at Klosteret ikke har bygget den omtalte »Sweybog«, og nu faar Tilladelse til istedetfor den at udlægge Helligaandsgyden over Klosterjorden. Det hedder nemlig, at Klosteret skal udlægge Gyden »till wedherliggilss for then Sweybou oc Gang, wy skulle haffue skicket effther Koning Hanss breffues lydelsse ..... westher fra wort Closter paa byenss vold«. Da dette Brev refererer

til Kong Hans's Brev, maa det være den samme Bygning, der er Tale om; men der er den Uoverensstemmelse, at Brevet af 1505 siger, at den skal ligge »østen«, medens Brevet af 1522 angiver, at den skulde ligge »westher« for Klosteret. En af Afskriverne maa have læst eller skrevet feil, og alt tyder paa, at Feilen maa ligge i Brevet fra 1505. Det vides nemlig ikke, at der nogensinde har været et muret Porttaarn ved Vesterport, hvorimod et saadant kjendes fra Østerport, idet det omtales i et Brev fra Chr. d. 3die til Lensmanden paa Dronningborg, og gjentagne Gange nævnes i Skattebøgerne fra det 16de Aarhundrede. Galthens Misforstaaelser angaaende Frue Kirkegaards og Graabrødre Kirkegaards Forhold skulle ikke omtales her, da Stadfeldt tilstrækkeligt har præciseret deres Beliggenhed.

Tillæg.

Peder Pederszen forstander for hospitalit wdj Rannders fick kon. Matt.s confirmats paa treennde domme, som effther følger:

Vii Frederich etc. giørre alle witterligtt, att thenne breffuiszere Peder Pederszenn, forstanndere for wortt almindelig hospitall wdj wor kiøbstedtt Randers, haffuer nu hafftt for oss tre obne papirs domme, som oss elskelig her Jørgen Lycke till Offuergaard, ridder, wor mand oc raad, Jørgen Berneckow till Kieldrup, Axell Jwll till Willestrup, landz dommere wdj worth lannd Nørreiutland, Hans Stygge till Holbeckgaard, Jørgen Roszenkrantz till Holme, oc Mortenn Swenndszenn till Wodneszgaard, wore mend oc thienere, wdgiffuit, oc alle, wndertagitt forskreffne Mortenn Swenndszen, forseglitt haffuer wdi Guetz aar Mdlxij, mandagenn nest effther wor frue dag uisitationis, paa wortt slott Drottningborg datirt, thend første liudendis att forskreffne gode mennd haffue fangitt wor befalning att skulle for thennom i rette steffne the fattigis forstandere till forskreffne almindelig hospitall wdi wor kiøbsted Rannders, tisligiste alle som aff forskreffne hospitals gotz kiøbt haffuer, mett begge theris beuisninger, skiøder oc attkomme, oc ther om dømme, om ther findis nogitt aff hospitals gotz

att werre soldtt imod stormegtige hogborne førstis konning Frederichs, wor kierre herre farfaders, oc konning Christians, wor kierre herre faders, salige oc hoglofflige ihukommilszis, forbudz breffue. Oc tha møtte same hospitals forstanndere oc først i rette kallit borgemester oc raadmend ther wdi wor kiøbsted Randers, oc tilltalit thennom for itt støcke jord wed westre portt, westen fraa sanctj Mortenns kircke, huilkenn jord oc eyendom the skulle haffue sold oc skiøtt forskreffne Hans Stygge. Tisligeste for en gaard kaldis, Priergaard, ligger nordenn sanctj Mortenns kircke, som the thennom tilholder, effther itt skødebreff, som the skulle haffue forhuerffuit aff Peder Ebbeszenn, thend thid befalingsmand paa wor gaard wdj Aarhws, mester Matz Lanng oc mester Jørgenn Samsing, forstandere for hospitalit ther samestedz. (Dommen erklærer Salgene for ugyldige og tilkjender Hospitalet Godset igjen, saafremt Borgmestre og Raad ikke kunne bevise, at ovennævnte 3 Mænd have haft Fuldmagt til at sælge). Den kgl. Stadfæstelse er dat. Frederiksborg 8. Aug. 1562.

Registre over alle Lande, Nr. 8, Fol. 19. Jvfr. Kancelliets Brevbøger 1561—65, S. 170—1, hvor Udtog af de to andre Domme findes.

Bemærkning.

Det skyldes en Misforstaaelse, naar jeg i Artiklen »Det restaurerede, formentlige »Helligaandshus« i Randers« i sidste Hefte af Kirkehistoriske Samlinger har anført Arkitekt Uldall som Forfatter af Texten til Skriftet »Om Anvendelsen af det forrige Helligaandshus i Randers«, medens kun de dette Skrift ledsagende Planer skyldes ham. Jeg skal dog bemærke, at Arkitekt Uldall i Artikler i »Randers Amtsavis« 16 Septbr. 1876 (jfr. Kirkehist. Saml. 4 R. I. S. 75 ff.) og i »Dagens Nyheder« 7 Januar 1895 har udtalt ganske det Samme som de af mig citerede Steder af det nævnte Skrift.

Stemann.

Forskjellige Forfatteres Bidrag til „Evangelisk - kristelig Psalmebog".

Af **J. N. Skaar.**

Jeg maa desværre begynde med den Tilstaaelse, at min Optegnelse af Claus Frimanns Bidrag til »Evangelisk-kristelig Psalmebog« (Kirkehist. Saml. 4. Række. 4. Bind, S. 633 fg.) ikke er fuldstændig. Foruden de der anførte 56 Salmer ere ogsaa følgende 4 hentede fra Frimanns Samlinger:

214. Algode Fader, du os gav. C. Nr. 87: Saa godt er intet, gode Gud, V. 4.

275. Gode Gud! hvad er min Dyd. C. Nr. 60: Er du frie og englereen, V. 2 (Nr. 275, V. 2 er nyt).

313. Trøstens Aand! du i de Svage. A. Nr. XXV: Haver Kummer dig nedbøiet, V. 7.

450. Styrk selv, o Gud! min bange Aand! C. Nr. 10: Naar kommen er min sidste Stund.

Samtlige disse Samler ere meget frit behandlede, og Digteren har kanske havt ligesaa ondt for at gjenkjende dem som jeg.

Edvard Storm var, som bekjendt, Medlem af den Kommission, som under Biskop Balles Forsæde udarbeidede »Evangelisk-kristelig Psalmebog«. Han oplevede dog ikke dens Fuldendelse, da han allerede Høsten 1794 afgik ved

Døden. Flere af de fra ældre Salmebøger hentede Bidrag ere omarbeidede af ham; men her skal kun hans originale Bidrag anføres. Disse ere paa faa Undtagelser nær optagne fra »Edvard Storms samlede Digte, Kjøbenh. 1785«, og ere i Regelen meget ændrede eller helt omarbeidede.

8. Guds Sol oprinder! hvilken Pragt. S. Digte, S. 215: Vaag op, min dorske Sjæl, vaag op! V. 2, 4 og 5.

117. Min Jesu! aldrig skal jeg glemme. Efter en Passions-Kantate. Den D. Psalmedigtning, II, Nr. 883. Omkvædet er senere tilføiet. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 127.

126. O Gud! hvor er din Naade rig. S. Digte, S. 212: O Gud, hvad er din Naade rig, V. 1 og 7.

127. Min Jesus er min faste Borg. S. Digte, S. 182: Ydmygelig jeg knæler ned, V. 8.

209. Tak skee dig, Gud! jeg rolig tænker. S. Digte, S. 176: Tak ske dig, Gud, at jeg kan tænke. V. 1, 2 og 5.

210. For Død og Grav jeg ikke bæver. S. Digte, S. 206: For Graven jeg ei mere bæver, V. 1 og 6.

223. O Jesu Christ! min Tanke hæver. S. Digte, S. 180: Usynlige! min Tanke hæver, V. 1—5.

252. Forleen mig Kraft at elske dig. S. Digte, S. 178. Samme Begynd. V. 1 og 3. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 518.

282. Med Vemods Graad jeg falder ned. S. Digte, S. 186: Med Blusels Graad o. s. v., sammendraget og ellers omgjort.

306. O Gud! du og ved Smerte. S. Digte, S. 219: Gud, hjælp mit svage Hjerte, V. 1, 3, 4 og 5.

317. O Jesu Christ! jeg tror paa dig. S. Digte, S. 192: O Jesu, som har lidt for mig, V. 1, 2, 5 og 6.

414. Jeg i mit Livs det sidste Blund. S. Digte, S. 189: Mit Lives Herre! lad dit Bud, stærkt omarbeidet, undtagen V. 3.

458. See! Himlene. S. Digte, S. 201, med samme Begynd.

507. Jeg takker dig, du Livets Herre. S. Digte, S. 217: Jeg takker dig, mit Livets Herre, V. 1, 5—7.

525. For dig, o Gud! vi her fremtræde (Rosk. Konv. Psbg. Nr. 369) og

529. Tak skee dig, evig vise Gud ere antagelig blevne til under Kommissionsarbeidet.

Jfr. Dr. F. Nielsen, Bidrag til den ev.-kr. Psalmebogs Historie, S. 56.

Johan Nordahl Brun udgav »Evangeliske Sange, Bergen 1786«. Fra denne Samling ere følgende Salmer i »Ev.-kr. Psbg.« hentede:

79. Din Viisdoms og din Naades Vei. Nr. 24: Gud frister ei, men prøver kun, V. 4.

141. Saa frelstes vi fra Synd og Død. Nr. 8: Min Sjæl er frelst fra Synd og Død. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 160.

168. Jesus lever. Graven brast. Nr. 32 med samme Begyndelse. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 233.

216. O Held mig, Held mig, naar engang. Nr. 58: Kom til din Rolighed, min Sjæl, V. 7.

426. Det lyder som et Tordenslag. Nr. 2: Skjælv, Vantro, skjælv! den sidste Dag. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 260.

533. O Fader, Søn og Aand! din Pagt. Nr. 22: Hør, Himmel! og giv Agt, o Jord! V. 4.

534. Lad denne Dag, o Gud, vor Gud! Nr. 34: Gud Fader, Søn og Helligaand, V. 1, 2, 4 og 5. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 371.

Naar Nr. 426 undtages, ere alle de øvrige noksaa lempelig ændrede, om af Abrahamson eller Malling maa jeg lade uafgjort. Jfr. Dr. F. Nielsen, »Bidrag«, S. 57.

Af **Jens Zetlitz** have vi »Psalmer, Kjøbenhavn 1795«. I sin »Forerindring« siger han blandt andet: »Nærværende Samling af Psalmer turde — i det mindste smigrer jeg mig dermed — indeholde noget, der kunde ansees brugtbart og fortjene at optages i den forventede Nye Psalmebog for Almuen, for hvis Skyld disse Psalmer alene ere blevne til«. Samlingen indeholde 79 Salmer; men kun 4 af dem optoges i »Ev.-kr. Psbg.«.

9. Halleluja! vor Gud er stor. „Psalmer" Nr. 3 med samme Begynd.
15. Skiøn er den Jord, som vi betræde. Nr. 2: Skjøn Jorden er og rig paa Glæde. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 17.
453. Gud Herren vil vi prise. Nr. 78: Op! Herren vil vi prise.
462. Kommer Herren at tilbede. Nr. 79 med samme Begyndelse. Rosk. Konv. Psbg: Nr. 61.

De ikke ganske ubetydelige Ændringer, hvormed Z.s Salmer udstyredes, før de fik Adgang til Salmebogen, skyldes vel for en væsentlig Del Malling. Dr. F. Nielsen, »Bidrag«, S. 57.

Tyge Jesper Rothe († 1795) udgav »En Christens Sange«, første Samling 1778 og anden Samling 1780. Af disse Samlinger, som blev rosende anmeldte i Kjøbenhavnske nye Efterretninger om lærde Sager, tænkte Salmebogskommissionen at gjøre et Udvalg; men da Rothe fik høre det, »frabad han sig den Ære«. Da han var død, fandt Kommissionen sig ikke længere bunden ved hans Forbud[1]). Den valgte og omarbeidede paa sin Vis følgende:

62. O Gud! du overskuer Alt. 2. Saml. VIII: Jeg for min Gud tør knæle ned, V. 3. 4. 5[2]).
114. Guds Søn! som ingen, ingen fleer. 2. Saml. IV: Guds Søn! — saadan, som ingen fleer.
187. Vel os! vi have grundfast Haab. 2. Saml. I: De sadde hen ved Babels Flod, V. 4. 5. 6[3]).
215. Jeg veed, at snart den Hytte falder. 1. Saml. XXII: Jeg veed det, at naar Hytten falder.
224. Fra Evighed til Evighed. 1. Salm. XV med samme Begyndelse.

---

1) Dr. F. Nielsens »Bidrag« etc. S. 49.
2) Ikke anført i Den D. Psalmedigtning, II, S. 376.
3) Ikke anført l. c.

227. Guds Herrens Villie jeg veed. 1. Saml. XXV med samme Begyndelse.

236. Fra Mennesket, fra Støvet her. 1. Saml. XXX med samme Begyndelse. Omarbeidelse af den gamle „Fra Mennesken haver jeg vendt min Hu".

241. Saa farefuld er Veien her! 1. Saml. VI: Endnu, saalænge Banen her. Meget omarbeidet[1]).

248. Stadig Kamp vort Liv maa være. 1. Saml. XXVIII: Varig Kamp mit Liv maae være.

286. At elske dig, min Gud og Herre. 1. Saml. II med samme Begyndelse.

298. Jeg veed mig intet bedre Raad. 1. Saml. XIII med samme Begyndelse.

299. O Gud! jeg stundom troer saa svagt. 2. Saml. XVII: End naar min Tro den meest er svag, V. 2. 1[2]).

351. O! var min Siel fra Synden fri. 1. Saml. XIV: Var kun min Siel fra Jorden løs[3]).

370. De trodse hart imod Guds Ord. 1. Saml. VIII: De storme trodsig mod Guds Ord.

380. Gud! jeg Synder tør fremtræde. 2. Saml. XXI: Gud, vor Fader! jeg tør bede.

443. De, som nu Døden nærme sig. 2. Saml. II: Hvor hart bestæd de stride nu.

468. Den mørke Nat svandt rolig hen. 1 Saml. XII: Den Nat, den sorte Nat svandt hen. V. 1. 2. 4.

475. Dig, Gud! skee Tak, at her jeg kan. 2. Saml. XIV: Gud være Tak, at her jeg kan.

486. Hielp, Herre! mig, at jeg med Flid. 1 Saml. XII: Den Nat, den sorte Nat svandt hen, V. 5. 6. 8[4]).

487. Himlenes og Jordens Herre. 1. Saml. XIX med samme Begyndelse. Maaske Omarb. af en ældre.

501. En Dag jeg atter nu har endt. 1. Saml. XVI: Saa nu igjen en Dag er endt.

---

1) Ikke anført l. c.
2) Ikke anført l. c.
3) Ikke anført l. c.
4) Ikke anført l. c.

509. Gud! du seer i Miskundhed. 2. Saml. XVI: Atter levet er en Dag. Stærkt omarbeidet.
510. Endt er Dagen, er henlevet. 1. Saml. XX med samme Begyndelse.

Rothes Bidrag er altsaa 23 Salmer, ikke, som i »Den D. Psalmedigtning« anført, blot 17.

Jakob Ramus, f. 1716, d. som Biskop i Fyens Stift 1785, udgav 1781—83 tre Samlinger af »gudelige Psalmer«, hvori han, som han selv siger, tvertimod »den nu herskende Smag, især havde lagt an paa Fattelighed«. Disse Samlinger blev 1785 udgivne paany under Titel »Samling af 250 Gudelige Psalmer«. Herfra ere følgende Salmer i »Ev.-kr. Psbog« hentede[1]):

*34. O Gud! din Miskundhed mod mig. Saml. af 250 Gudl. Psalmer, Nr. 12: O Gud, din godhed viist mod mig, V. 1. 2. 3 og 5.
*72. Min Gud! din Priis jeg vil istemme. Nr. 250: Min Gud! jeg kan ei nok berømme.
*83. Lær mig, gode Gud! at være. Nr. 54: Dersom hver af livets dage, V. 4 fg.
*84. Gud kan paa Alting raade Bod. Nr. 62 med samme Begyndelse.
*102. Du er min Gud, jeg frygter ei. Nr. 153: Eet velfornøiet sind er ret, V. 4—6.
*105. Alt, hvad du mig vil byde. Nr. 87: Gud! du har ret at byde, V. 1. 2. 6. 7.
*107. Gav du os ei, hvo skulde da. Nr. 154: Om Gud ei gav, hvo skulde da.
*108. Kan jeg fuldtakke dig, o Gud! Nr. 128: Jeg aldrig kan fuldtakke Gud.

---

[1]) De med * betegnede Salmer ere ikke anførte i »Den D. Psalmedigtning«, hvor kun 16 Nr. tillægges Ramus.

140. O Kristne! frem for alle Dage. Nr. 226: Velsignet dag blandt alle dage[1]).

172. O Kristne! føler hellig Glæde. Nr. 230: Op siel! med frydesang og glæde[2]).

*196. Min glade Tak til dig, o Gud! Nr. 113: Guds kundskab overstiger det, V. 8 og 9.

*256. Min Gud! hvor er din Godhed stor. Nr. 220; O Gud! hvad er din Godhed stor.

*263. Gud! i mit svage Kiød og Blod. Nr. 242: I synden jeg undfanget var. Meget omgjort.

*269. Du seer, o Gud! min Synd er stor. Nr. 193: Du veed, o Gud! o. s. v.

288. Bort med Verdens tomme Glæder. Nr. 156: Bort med verdens daarlig glæde.

*291. Gud, Herre! Du er nær hos mig. Nr. 196: Min Gud! vær stedse nær hos mig.

*292. Herre! stor i Magt og Naade. Nr. 166: Jesus, som var vandt at høre, V. 4. 5.

*294. O Gud! med stille Sind jeg giver. Nr. 21: Jeg kiender kun een Gud allene, V. 7 og 8.

*303. Min Gud! til dig i Trang og Nød. Nr. 195: Min Gud! jeg i min trængsels nød.

*315. Bevar o Gud! i Naade mig. Nr. 216: Hvor kostelig en Ting er det, V. 4. 5 og 8.

*325. Lær mig, o Herre, rettelig. Nr. 111: Ei tanken bør at gaae derhen, V. 4 og 5.

331. Herre! giv jeg aldrig falder. Nr. 177: Ved at lægge haand i skjødet, V. 6 og 7.

*354. O Jesu! ret at ligne dig. Nr. 71 med samme Begyndelse.

*362. Lad, Jesu! tidt mig tænke paa. Nr. 67: O Jesu! naar jeg tænker paa.

*367. Min Gud og Fader! til dit Rige. Nr. 60: Min største roes og sande ære, V. 2 fg.

---

[1]) Rosk. Konv. Psbog Nr. 158.

[2]) Sammesteds Nr. 232.

369. **Gud! giv os Lærere, der vil.** Nr. 46: Gud veed, naar Christi kirkes strid, V. 2 fg.[1]).

*371. **Bered os selv, o Gud! naar vi.** Nr. 135: I aanden Jesus ivrer sig, V. 7 og 8[2]).

374. **Vi samles for dit Aasyn her.** Nr. 108: Vi samles her, o Gud! for dig, V. 1[3]).

*382. **Gud! min Skaber, Verdners Herre!** Nr. 63: Gud med Bøn at fodefalde, V. 6 og 7. Stærkt omarbeidet.

404. **Jeg veed, til Graven gaaer min Vei.** Nr. 74: Jeg veed, jeg skal gaae kiødets vei.

406. **Du seer, o Gud! min Længsel.** Nr. 99 med samme Begyndelse. Efter den gamle: Hjertelig mig nu længes.

*413. **Jesu Christ! du led og døde.** Nr. 239: Da de første fædre hørte, V. 5. 7. 8.

430. **Evighedens Haab og Ære.** Nr. 77.: Evighed! som aldrig endes, V. 1—4[4]).

*433. **Fader! tænk paa dem, som græde.** Nr. 185: Naar Guds straffedomme høres, V. 6 og 7.

*469. **Jeg seer nu Dagens Lys igjen.** Nr. 4: Jeg seer nu atter dag igien. V. 1—3.

472. **Dagen nu igjen frembryder.** Nr. 1 med samme Begyndelse.

479. **See! Hviletiden gik til Ende.** Nr. 3: Mit matte sind og trætte lemmer.

*480. **Jeg atter da i Jesu Navn.** Nr. 4: Jeg seer nu atter dag igien, V. 3. 5. 8.

*481. **Paa Natten følger Dagen nu.** Nr. 7: Nu løser dagen natten af. Omarbeidet.

*482. **For mig oprandt en Dag igjen.** Nr. 8: Lad hver min gierning, al min sag. Omarbeidet.

---

1) Rosk. Konv. Psbog Nr. 397

2) Sammesteds Nr. 366.

3) Sammesteds Nr. 360.

4) Sammesteds Nr. 450.

*491. Dagen, som paa nye begynder. Nr. 5: Denne Dag, som nu fremtræder.

494. O Gud! min Tak jeg bringer dig. Nr. 16: O Gud! min Tak jeg skylder dig.

497. Den mørke Nat frembryder nu. Nr. 10: Nu nattetiden træder frem.

498. Saa ender jeg nu denne Dag. Nr. 9: Saa slutter jeg nu denne Dag.

*511. En Uge atter gik saa vel. Nr. 6: Forgangen Uge gik saa vel.

512. En Uge atter gik til ende. Nr. 14: Saa har da denne uge ende.

I »Den D. Psalmedigtning« er desuden anført 464: Tak være dig vor Gud og Fader, som digtet af Ramus[1]). I hans »Gudelige Psalmer« har jeg dog ikke fundet den og har nogen Tvivl om Opgavens Rigtighed. Det samme gjælder om Rosk. Konv. Psbog Nr. 368.

Viktor Kristian Hjort († som Biskop i Ribe 1818) er, næst Claus Frimann, den, som har ydet det største Bidrag til »Evangelisk-kristelig Psalmebog«. Men medens Frimanns Salmer i Regelen maatte finde sig i at blive omstøbte, gik derimod Hjorts noksaa let gjennem Kommissionens Skjærsild. Den Kilde, hvoraf man fornemmelig har øst, er Hjorts »Forsøg til Aandelige Sange, Kjøbenh. 1791«. Herfra er hentet:

7. Gud! Herre! hvo kan fatte dig? A. S. Nr. 53: Almægtige! hvo fatter dig?

14. Vor Gud er evig, viis og stor. Nr. 31: Samme Begynd. V. 1—5.

19. O Gud! dit Væsens Majestæt. Nr. 22: Dit Væsens høie Majestæt.

31. Jeg af din Godhed Livet fik. Nr. 3: Jeg Livet af din Godhed fik (forkortet og ændret).

---

[1]) Rosk. Konv. Psbog Nr. 64.

33. Vor Gud er idel Kierlighed. Nr. 45 med samme Begynd., V. 1, 2, 4, 5 og 7.

44. Naar jeg dig tænker, store Skaber! Nr. 17: Min hele Sjæl sig henrykt taber, V. 1, 2, 4 og 5.

45. Den hvalte Himmel, store Gud! Nr. 36: Den høie Himmel, store Gud! V. 1—5 og 7.

55. Vor Gud er i det Høie. Nr. 39: Du, Gud, er i det Høie.

71. Evige Fader! som kierlig regierer. Nr. 15: Evige Fader, som alviis regierer. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 31.

77. Med Viisdom du, o Gud! regierer. Nr. 1: Til dig, o Gud, som viis regjerer.

90. Min Gud! naar jeg kun troer paa dig. Nr. 42: Min Gud! naar jeg vil elske dig, V. 1, 3—5[1]).

116. Kierligste Jesu! min Aand sig ophæver. Nr. 8 med samme Begynd., V. 1, 3 og 4.

123. Med høi og festlig Jubelklang. Nr. 20 med samme Begynd. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 134.

148. Det er fuldbragt, saa herligt lyder. Nr. 5: Det er fuldbragt! saaledes lyder.

184. Min Frelser opstod seierrig. Nr. 7 med samme Begynd., V. 1 og 3.

192. Jeg frygter ei for Dødens Braad. Nr. 35: Tryg er jeg! Død, hvor er din Braad? V. 1, 3—5.

222. Mit Liv er Ubestandighed. Nr. 51 med samme Begyndelse.

240. O Fader! lad din Aand ledsage. Nr. 52 med samme Begynd., V. 1, 2, 4 og 5.

243. Bønhør mig, gode, milde Fader! Nr. 43 med samme Begynd., forkortet og ændret.

258. O hielp mig, gode Fader! Nr. 49 med samme Begynd., V. 1—5[2]).

261. Min Gud! o hvor vil det mig gaae. Nr. 13: Alvidende! du kjender mig, V. 2, 3, 5, 7 og 8.

---

[1]) Ikke anført i »Den D. Psalmedigtning«, II, S. 385.

[2]) Heller ikke anført l. c.

267. Gud! vi med angergivne Hjerter. Nr. 37 med samme Begyndelse.
270. O! hvor mit Livs fremfarne Dage. Nr. 27: Naar jeg min Ungdoms første dage, V. 1, 5 og 7.
277. Alseende! jeg skamfuld maa. Nr. 9: Naar jeg med hellig Agtsomhed, V. 3, 5 og 6.
289. Vor Gud alene Herren er. Nr. 56 med samme Begynd., V. 1 og 5[1]).
290. Almægtige og gode Fader. Nr. 23 med samme Begynd., V. 1, 4—7.
300. Hvad Ondt der end skal møde mig. Nr. 29: Om det end her seer farligt ud.
308. Min Gud! hvor ofte glemmer jeg. Nr. 40: Hvor ofte glemte jeg dog ei.
310. Min Gud! i Troe jeg til dig raaber. Nr. 47: Gud! jeg med Tillid dig anraaber, V. 3, 5—7.
336. Dig, Jesu! bør vi efterligne. Nr. 59: O hvilken reen og salig Glæde, V. 2—4.
350. Du skabte os, algode Gud! Nr. 2: Du, Herre, skabte Mennesket.
365. Lad, Jesu! lad din naadefulde Lære. Nr. 16: Bør ei din sande, naadefulde Lære, V. 1. 2, 4, 6—8[2]).
372. Algode Gud! gyd Andagt i min Siel. Nr. 25: Bønhør mig, Gud! Opflam du god og mild. Ændret.
373. Dem, o Gud! du naadig er. Nr. 4: Gud, du lønner mildt enhver, V. 1 og 2. Ændret[3]).
375. I dit Tempel møde vi. Nr. 10 med samme Begynd. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 363.
376. Til dig, vor Gud! opløfte vi vor Bøn! Nr. 19: Til dig, o Gud, Vi sende ydmyg Bøn. Ændret[4]).
379. O Gud! naar vi paakalde dig. Nr. 12: Hjelp os, algode, vise Gud, V. 2 og 1[5]).

---

[1]) Ikke anført l. c.
[2]) Ikke anført l. c.
[3]) Ikke anført l. c.
[4]) Ikke anført l. c.
[5]) Ikke anført l. e.

440. Hærskarers Gud! med Ydmyghed. Nr. 64: Almægtige med Ydmyghed, V. 1, 4—7. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 108.
448. Vor Sang skal festlig lyde. Nr. 57 med samme Begynd., V. 1, 2, 4, 5 og 7. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 54.
454. Lovsynger ham, hvis Skabermagt. Nr. 32 med samme Begynd., V. 1, 3, 4 og 6.
473. Saa venlig Dagen atter smiler. Nr. 30 med samme Begynd., V. 1—4.
496. Atter jeg en Dag fuldender. Nr. 55 med samme Begynd., V. 1—3 og 6.
560. O gode Gud! jeg takker dig. Nr. 6: Min Gud! jeg vist bør takke dig, V. 1, 4—7. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 96:

Følgende Salmer, som af Brandt og Helveg tillægges Hjort, findes ikke i hans »Aandelige Sange« og ere formodentlig blevne til senere:

307. Ei Livets Kummer, Jordens Møie. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 47[1]).
364. Alvidende! du kiender nøie. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 311.
446. Lovsynger Gud, den Vældige, den Viise.
558. O Gud! du skuer al vor Id.

I »Evang. kr. Psalmebog« ere altsaa 47 Salmer af V. K. Hjort. Af disse ere 7 optagne i Roskilde Konvents Psalmebog.

---

[1]) I Forordet til det i 1793 udgivne Prøvehefte af »Ev. kr. Psbg.« omtaler Biskop Balle, at deri findes Salmer af »vor gamle Bording«. Jeg har ikke Prøveheftet ved Haanden; men i »Ev. kr. Psbg.« finder jeg ikke nogen af Bordings Salmer, hvis ikke Nr. 307 skulde være »Beklemte Sjæl, hvad vilt du vanke« (Bordings poetiske Skrifter, S. 218) i omstøbt Skikkelse, besørget maaske af V. Hjort.

Peder Olrog, f. 18. Juli 1741, Sognepræst til Magleby paa Amager, d. 1788, udgav »Aandelige Sange«. Kjøbenh. 1774. Af denne Samling er hentet

409. Herre! hielp mig, hvor jeg gaaer. Efter anf. Skr. Nr. 4: Herre, hjælp os! vi forgaa. Meget frit behandlet.

Hans Pontoppidan, f. paa Falster 11. Oktober 1730, d. som Konsistorialraad og Sognepræst til Idestrup paa Falster 1802, udgav, medens han var Sognepræst til Frederiksberg og Hvidovre, »Samlinger af christelige Sange«, Kjøbenh. 1788. Disse Samlinger ere tre i Tallet. Første Samling indeholder »nogle af de gamle Kirke-Sange, forbedrede«. Anden Samling bestaar af »andres, mest Klopstocks, Sange, oversatte. Tredie Samling er Digterens »af nye forfattede Sange«. Det er den tredie Samling, Salmebogskommissionen har øst af, men de valgte Salmer ere i Reglen saa frit behandlede, at de ere meget vanskelige at gjenkjende. De ere følgende:

Nr. 113. Gud saae alt det, han havde gjort. Nr. XXXV med samme Begyndelse.

" 125. O Jesu! du saa mangelund. Nr. XXXVI: De Ord, du taled, Sandheds Mund. Rosk. Konv. Psbog. Nr. 210. Opgives her feilagtig at være en tysk fra Pontoppidans Salmebog (1740) hentet, af Abrahamson omarbeidet Salme.

" 142. Christe! vi tilbede dig. Nr. III: Gud og Mand, Immanuel, V. 7, 8, 11, 12, 15 og 16.

" 396. Du Jesu! bød mig i dit Ord. Nr. VII: At jeg ei skulde glemme dig, V. 1—7, 17, 13 og 20.

" 418. Min Dødsdag, denne store Dag. Nr. XX: Af Hiem-Vee Sielen er bespendt, V. 8 (første Del), 9 (anden Del), 11 og 14.

" 421. Min og Alles Gud og Fader. Nr. XXXIX med samme Begyndelse, V. 1—4. 6—11.

Nr. 459. Algode Gud! hvor er du viis og herlig! Nr. IX: I Sion, Gud! du prises i det Stille, V. 11, 14, 12, 15 og 18.

„ 490. Min Gud! jeg vaagnet er. Nr. III: Da første Sol randt op, V. 6, 7, 10, 15, 23 og 26. Jfr. Den Danske Psalmedigtning, II, S. LXIII.

„ 503. Min Gud! en Dag igien sig ender. Nr. IV: Den Gud, som skabte Morgenrøden, V. 8, 9, 10, 12, 14, 15 og 16. Jfr. Den D. Psalmedigtning, II, S. LXIII.

„ 536. O Jesu Christ! saa lød dit Ord! Nr. V: O dyre Siel! vi ville gaa, V. 10, 11, 15(?) og 16. Rosk. Konv. Psbog Nr. 374.

„ 542. Gud! dig vor Tak og Lov og Priis vi yde. Nr. IX: I Sion, Gud! du prises i det Stille, V. 1, 2, 4 og 5.

Hvem af Kommissionens Medlemmer det er, som har »forbedret« H. Pontoppidans Salmer, veed jeg ikke.

Smaastykker.

I.

Forfatteren Oluf Lauritsen Truntheim eller Arctander.

Ved *H. F. Rørdam.*

Denne Mand var, som hans Tilnavn viser, født i Trondhjem, vistnok i de første Aar af det 17. Aarhundrede, og blev 12. Juli 1623 immatrikuleret ved Kjøbenhavns Universitet fra sin Fødebys Skole[1]). 1624 tog han Baccalaurgraden, men har rimeligvis kort efter paa Grund af Fattigdom maattet forlade Universitetet. Derpaa var han Andenlektie-Hører ved Trondhjems Skole, indtil han 31. Januar 1627 blev ordineret til residerende Kapellan i Alstahoug i Nordland, fra hvilket Embede han dog blev afsat 1629 ved Biskop Peder Skjelderups Visitats der paa Stedet[2]). Hvad der har været hans Brøde, angives ikke udtrykkelig; men der er Antydning om, at Forseelsen har været af sædelig Art[3]).

[1]) »Olaus Lavrentii Nidrosiensis, e schola Nidrosiana«, kaldes han i Matriklen. Naar den Formodning er ytret i H. J. Huitfeldt Norske Saml. II, 515, og tiltraadt af L. Daae i Trondhjem Stifts gejstlige Historie, S. 89, at han var en Søn af Præsten Laurits Nielsen i Størdalen og altsaa en Broder til Viborg-Bispen Niels Lauritsen Arctander, kan det sikkert ikke være rigtigt, bl. a. fordi Hr. Laurits Nielsen døde i en høj Alder 1596, vistnok adskillige Aar før Oluf Lauritsens Fødsel.

[2]) Norske Saml. II, 503.

[3]) Norske Rigsregistranter VII, 111.

Kort efter sin Afsættelse begav Oluf Lauritsen sig til Kjøbenhavn. Her søgte han i Januar 1630 om at blive residerende Kapellan ved vor Frue Kirke, men Professorerne afviste ham, fordi de ikke kjendte nærmere til Grunden, hvorfor han havde maattet forlade sit Kald i Norge[1]). Imidlertid fik han dog Kosten i Kommunitetet, men kom samme Aar i Kollision med Loven, da han uden først at have erhvervet det akademiske »Imprimatur« udgav et Skrift med den besønderlige Titel: »Gud Faders Døtre«[2]) (Kbh. 1630, 12⁰). Indholdet, der vistnok i og for sig var ganske uskyldigt, da Gud Faders Døtre sikkert har været Kirken og Staten, angives at være uddraget af afd. Professor Kort Aslaksens theologiske System. Da Hr. Oluf Lauritsen den 24. Juli 1630 blev indkaldt for det akademiske Konsistorium, fik han strax Stemningen imod sig ved sin »ubeskedne og trodsige« Optræden. Han formente, at der ikke fandtes noget i Bogen, der stred mod Guds Ord, og han paastod, at han havde vist Biskop Resen Manuskriptet, dog uden Titel og Fortale, og at Biskoppen havde henvist ham dermed til M. Jesper Hansen, resid. Kapellan ved Helligaands-Kirken, der ifølge Bogtrykkerens samtidige Udsigende »havde subscriberet det« (d. e. givet det en Paategning, som Bogtrykkeren havde anset for tilstrækkelig til, at han kunde trykke det). — Biskoppen vilde imidlertid ikke indrømme, at hans Ord vare faldne saaledes som angivet, men vel, at han havde sagt, at han ikke for Øjeblikket havde Stunder til at gjennemse Skriftet, Forfatteren skulde derfor ikke lade det trykke, men for Resten kunne han gjerne vise det til hvem, han vilde. — Konsistoriets Dom faldt saaledes, at Hr. Oluf paa Grund af den Foragt, han havde vist for sine akademiske Lærere, skulde ind-

---

1) Kirkehist. Saml. 3. R. I, 466.

2) Skriftet existerer maaske ikke mere; men Professorerne omtale det som handlende »de binis filiabus Dei patris« (Danske Mag. 5. R. I, 205).

sættes i Universitetets Fængsel; M. Jesper skulde indkaldes for Biskoppen, og Bogtrykkeren for Øvrigheden.

Da Hr. Oluf hørte denne Dom, blev han, ikke ganske uden Grund, meget oprørt over, at han skulde behandles som en Student, der havde gjort Optøjer paa Gaden ved Nattetid, og udbrød, at man ikke saaledes skulde overfalde ham og lægge Haand paa »Herrens salvede«. I Kjælderen vilde han ikke gaa, saa vilde han heller træde ud af den gejstlige Stand og give sig under verdslig Øvrighed. Han vilde strax kaste sin Præstekjole, ja hellere lade Bøddelen hugge sit Hoved af.

Denne energiske Optræden synes at have imponeret de akademiske Fædre noget; thi de lod sig foreløbig nøje med at afkræve ham Løfte om at blive tilstede og møde i Konsistorium, næste Gang det samledes, og ikke udbrede Skriftet. Imidlertid vilde Universitetets Rektor forhandle med Kansleren.

Hr. Olufs Optræden i Mellemtiden og navnlig den Omstændighed, at han havde uddelt Exemplarer af Bogen, synes at have skjærpet Professorernes Uvilje imod ham; thi den 31. Juli blev han sat i Fængslet under Konsistoriebygningen. Her var ganske vist ikke meget behageligt at være, men Skrivematerialer synes han dog at have haft til Raadighed, da vi høre, at han satte sig i Forbindelse med forskjellige formaaende Personer og bad dem tage sig af ham, idet han naturligvis fremstillede Sagen fra sit Synspunkt. Dette synes at have dæmpet lidt paa Professorernes Nidkjærhed; i alt Fald kom det den 5. August til en Art Overenskomst: Hr. Oluf skulde udlevere alle Exemplarer, der ikke vare distraherede. Han skulde vel udlades af Fængslet, men dog være i en Slags Arrest i Kjøbenhavn, indtil man fik Svar paa en Forespørgsel til Biskop Skjelderup i Trondhjem, »om han vil noget have med hannem at gjøre«. Han skulde miste Kosten i Kommunitetet og forpligte sig til »at holde sig skikkelig« og vare sig for Skandskrifter mod Bispen, Professorerne og andre.

Da Hr. Oluf bad om at maatte rejse til Aarhus for »at besøge sine Venner«, og han tilmed havde faaet en saa indflydelsesrig Fortaler som Fru Ellen Marsvin, tilstod Professorerne ham hans Begjæring, i den Tanke at Biskop Skjelderup dog vel nok kunde faa fat paa ham, om det gjaldt. Tillige indrømmede de ham, at det ikke skulde være ham forment at skrive noget, der »kunde være Menigheden tjenligt«, naar han »lod det revidere efter Ordinansen og Fundatsen« [1]).

Under sit Ophold i Aarhus kom Hr. Oluf paa en eller anden Maade i Forbindelse med Holger Rosenkrantz til Rosenholm og var i et Par Uger dennes Gjæst, ved hvilken Lejlighed han ved sit beskedne Væsen og sit øvrige rosværdige Forhold vidste ganske at indtage den lærde og fromme Mand for sig. Men da Kansler Christen Friis, til hvem Rosenkrantz havde skrevet om ham, underrettede sin Ven om, at »den norske Præsts« tidligere Færd ingenlunde var dadelfri, blev Rosenkrantz temmelig altereret derover, og har vistnok ladet ham fare (i April 1631 [2]).

I nogle Aar høre vi nu intet om Hr. Oluf Lauritsen, indtil vi i Sommeren træffe ham i Lybek, hvor han udgav en latinsk, forøget Bearbejdelse af det Skrift, der havde voldet ham saa mange Ubehageligheder — dog med den Forandring, at Tallet paa »Gud Faders Døtre« nu var voxet til tre: den kirkelige, politiske og huslige Styrelse. Skriftets Titel lyder:

> Filiæ Dei Patris, sive brevis, perspicua et dilucida ex sacris literis Descriptio triplicis hominis in hac vita regiminis, videlicet Ecclesiastici, Politici, & oeconomici; Quæ regimina vocantur Sorores, quarum Pater Deus triunus, mater vero Ecclesia vera. In gratiam piorum hominum, olim Danice, nunc verò auctior, plenior et perfectior, præterea

---

[1]) Danske Magazin 5. R. I, 205—6.

[2]) Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 529,

latinè deprompta et proposita ab Olao Laurentio Niderosiensi Arctandro. Lubecæ Typis Valentini Schmalherziani, Anno M. DC. XXXV. (139 SS. i 12°).

Skriftet, hvoraf et Exemplar findes i Hjelmstjernes Samling, er tilegnet det danske Rigsraads mest ansete Medlemmer samt Biskop H. P. Resen og Prof. Jesper Brochmand. Dedicationen er dat. Lubecæ die Laurentii, Anno 1635, og undertegnet »Olaus Laurentius Nid.-Arct., Verbi Dei servus«. S. 101 anføres nogle Vers af en smuk Salme fra Middelalderen, der begynder: »Bone pater, panis vere«. For øvrigt er Skriftet ikke affattet uden Dygtighed; men det er jo vel muligt, at største Delen af Æren derfor tilkommer Dr. Kort Aslaksen, der var et godt Hoved og en fin Stilist, af hvis utrykte theologiske Forelæsninger det jo for en væsentlig Del skal være uddraget.

Under Opholdet i Lybek, der formodentlig har varet i flere Aar, har Hr. Oluf Lauritsen mulig virket som Hospitals-Prædikant. Noget saadant synes i alt Fald at fremgaa af Titelen til et Skrift, som han udgav, efter at han senere var kommen tilbage til Kjøbenhavn. Her finde vi ham nemlig i Efteraaret 1635, da han lod høre fra sig ved et lille Skrift, der har følgende Titel:

Jesu Christi Pilgrims Wandringstaff, vnder it Gyldne A. B. C. begrebet, oc met et hundrede skiønne Trøst-Sproch vdaff Guds Ord ziret oc beprydet ..... Vdi blant den hellige Christelige Kirckes liggende fæ funden, oc alle Gudfryctige Menniske til at bruge metdelit aff Oluff Lauritzøn Truntbiem, Verbi Dei Servo. Sprochene paa Wandringsstaffuen kand mand siunge vnder den Melodie: Mit Hierte hui gremmer du dig? Kbh. 1635. (1 Ark i 4°).

Skriftet er tilegnet Oluf Hansen Bager, Borger i Trondhjem, der betegnes som Forfatterens »Landsmand, Bysbarn, ja Broder udi Jesu Christo«, og om hvem det siges, at han nu i den trondhjemske Lensmand Hr. Oluf Pasbjergs,

Byens og Landets Ærende og som Kong Christian IV's »approberede Mandatarius« var sendt til Kongerne i Frankrig, Spanien og England samt flere Fyrster. Tilegnelsen er dat. Kjøbenhavn die omnium sanctorum 1635.

Senere udgav Hr. Oluf et andet gudeligt Skrift, der bærer følgende Titel:

> Mizmor eller Den XCIV Davids Psalme, vdi huilcken hand raader alle Christne at være Taalmodige vdi deris Modgang, oc der hoss giør en Bøn, som enhuer maa læse imod onde Tyranner, som forfylge Guds Ord, Folck oc Tienere. Ja hand propheterer, at de skulle faa Plaffuer derfore. Hun liuder som den 79. 80. oc 109. Psalme. Gudfryctige oc Fromme Menniske til Trøst, Tieniste oc Velbehag, vnder Melodien vdsat, oc kortelig forklarit aff Oluff Lauritsøn Trunthiem, Guds Ords Tiener. — Prentet i Kbh. aff Henrich Kruse Aar 1636. (20 SS. i 8°).

Skriftet er tilegnet »den gudfrygtige Matrone Kirstine Nielsdatter, Peder Grums, forrige Lovmand over Trondhjems Len, dydige efterlevende Hustru«. Dat. Kbh. 11 Febr. 1636.

Det er vel sandsynligt, at Hr. Oluf har søgt at erhverve sit Livsophold ved disse Smaaskrifter, hvortil slutter sig følgende, der saa vidt vides er det sidste, der kjendes fra hans Haand, og paa Titelen af hvilket vi finde den Hentydning til hans Virksomhed som Prædikant i Lybek, der ovenfor er omtalt:

> Triuni Dei Cor. Guds Hierte oc Hiertens villie. Eller en kort Prædicken offuer de gantske skiønne Prophetens Ezechielis (Cap. 33 a v. 10 ad 12.) Ord, som obenbare Guds Faders, Søns oc Hellig Aands Hierte oc Hiertens villie imod Menniskens Kiøn: Vdi Guds fryct paa Tyske colligerit, vdi en Folckrig forsamling den 27 Maij, Anni 1635, til Lybeck vdi Sanct Annæ Kloster, der alle de fattige

i Klostrit ginge til HErrens Guds Bord, holden. Oc nu videre, Gud til ære, Guds Børn til Trøst, Tieneste, Forbedring oc Velbehag, paa Danske verterit oc publicerit, af Authore Oluff Lauritzon Trunthiem, Guds Ords Tienere. Kbh. 1636, (3 Ark i 4°).

Jeg antager, at hvem der læser denne Prædiken og kjender noget til, hvorledes der ellers paa hin Tid prædikedes, maa give Forfatteren til Skudsmaal, at hans Prædiken langt fra hører til de ringeste, men tvert imod tyder paa gode Evner.

Efter at Hr. Oluf Lauritsen saaledes ved en Række Skrifter havde vist, at han gjerne vilde »tjene Menigheden«, var Tiden kommen for ham til at forsøge, om hans tidligere Forseelse ikke kunde være glemt. Han har vel næppe opnaaet den Oprejsning, han ønskede; men det var dog altid noget, at der under 25. Sept. 1636 udgik følgende kongelige aabne Brev:

»Vi Christian IV etc. gjøre alle vitterligt, eftersom Hr. Oluf Lauritssøn haver forseet sig udi Trondhjems Stift og derudover dømt fra sit Kald, da have vi naadigst bevilget og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev bevilge og tillade, at han herefter maa lade sig bruge udi Skoletjenesten. Dog ville vi, at han udi forskrevne Trondhjems Stift sin Forseelse bekjende skal og den offentlig for Menigheden afbede«[1]).

Hvad der senere er blevet af Hr. Oluf, er os ubekjendt, men maaske en eller anden norsk Personalhistoriker vil kunne fortælle os, hvor han er havnet.

---

[1]) Norske Rigsregistranter VII, 111. Brevet bør ikke henføres til 1635, som sket er i anf. Skr., men til 1636, under hvilket Aar det er indført i Kancelliets Kopibog over kgl. aabne Breve.

II.

Hvad Præsten Niels Pedersen i Baarse efterlod sig.

Ved *N. V. Nielsen.*

Da ovennævnte Sognepræst i Begyndelsen af Aaret 1676 var afgaaet ved Døden, og Herredsprovsten Christen Spend af Vordingborg i den Anledning indfandt sig i Præstegaarden for at registrere de betydelige Ejendele, som den Afdøde havde erhvervet sig ved den for en Sjælesørger ret sjeldne Virksomhed som Pantelaaner, fandtes der i Boet et ret mærkeligt Dokument, der toges i Forvaring af Provsten, men ikke har været at finde i Provste-Arkivet. — Derimod findes det under Provstens og flere tilstedeværende Præsters Hænder indført i Baarse Herreds gejstlige Justitsprotokol med Overskrift:

> »En underlig Underretning, som er funden udi Sal: Nielses Boed, af Tittel, som følger, og med sær forvente Vocaller«.

Dokumentet er, afskrevet Ord til andet efter Protokollen, saalydende:

Anno 1675.

En lystig Wiise at siunge udi Giestebud i Kragemaal.

1. Vers.

Dette efterskrefne ligger i Jorden nedgrafede paa den Vestre Side Skorsteenen, tæt op til Skorsteenen, i en Kaaberflaske, og naar Sand og Sten bortefejes, kand mand see ret ofver, som flasken ligger, en streeg giort i gulfet med Fingerne saaledes |

2. Vers.

Guld. Siuf Rosenobler, fiorten Guld Croner, Tre og Tredife Ducater, En dobbelt Ducat, En guld Laas paa half andet Lood, en guld Kiedde paa nitten Lood, nock en guld Kiede paa half femte Lood, En Armbaand paa otte Lood, en liden Sølf Bog forgylt paa et Lood.

3. Vers.

Penge. Fiire Hundrede udvalde heele Rixdlr, Fem og Tiufve udvalde halve Rixdlr, nock En og Tredifve heele Rixdlr, item endnu Tre halve Rixdlr, Tvende Otte Marckes Croner, Et Hundrede og ni og Tiufve Rixdlr udi heele Fiire Marcks Croner, Fem og Trediesindstiufve Rixdlr udi Nelle Blader og Tre Marck og To Skilling disligeste i Nelle Blader.

4. Vers.

Det der efterskrevne findis nedgrafvet i Jorden i mit Studere Camer i et flaske foer Synden for Skorsteenen midt for, tæt op til Muuren, og er tryckt i gulfet en pung som en Sæck ofver, efter som flaske foeret staar, og staar lidt af Hofvedet paa pungen ofver Jorden. Naar Sand og Skarn affeyis, kand mand see Hofvedet af pungen; denne forskrefne pung er et Sømb.

5. Vers.

Een forgylt Kande, veyer halfsiette og Trediesindstiufve Lood. Een vid Kande paa Sex og Fyrretiufve Lood og et qvintin. — It stort Bægers med Laag paa, half fierde og Tiufve Lood. En Barselpotte med Laag paa to og Tiufve Lood og et qvintin, en liden Kande forgylt inden udi ungefærd paa Sex og Tiufve Lood; noch en liden ... (Slutningen mangler).

6. Vers.

En liden wid Kande paa half femte og Tiufve Lood, noch en liden wiid Kande paa ungefær atten Lood, fiire forgylte Sølf Skeer paa half fiortende Lood, et Bonde Bælte tretten Lood og et qvintin. En Kiede to Lod og et qvintin. It Bonde Bægers half fiortende Lod et qvintin. It Comment ungefær Sex Lood, nock et Bonde Bægers half ellefte Lod half andet qvintin.

7. Vers.

En liden Comment half fierde Lood, nock en half Tredie Lood og liden Sølf skee 1 Lod og ungefær 1 Qvintin. It lidet Bægers forgylt inden udi half siette Lod et qvintin. Nock En femb Lood. To smaa Sølfsker ungefær femb lood, Nitten Skeer half niende og et half hundrede Lood.

8. Vers.

Herforuden en Diamant Smycke med femb Diamanter. Et Par amalerede guldstifter til et Krafuebaand. Fiire guldringe med hver en Diamant udi, nock en guld Ring med tre smaa Diamanter udi, nock en guld Ring med et Dødehufved udi, nock en slet uren guld Ring, nock en liden guld Kiede ungefær eet lood. Dette tilsammen foruden guldkieden vog rundt halfandet lod.

9. Vers.

Et stycke Fiirkant guld og et stycke von acht guld, vog tilsammen rundt et lood, to stifler Krafuebaand og To par Knapper til Skiorter, vog tilsammen rundt et half lood. Siuf Ducater, Sex Hundrede Rixdlr og Tredifve og Fiire Marck i heele fiire Marcks Croner, Otte og Fiirsindstiufve heele Rixdlr, to halfve Rixdlr, Siu Rixdlr femb Marck 2 Skilling i Nelleblade, Trediesindstiufve Rixdlr i to Marcks Croner.

10. Vers.

Jens Lauritzsen paa Nysøe hans trende Beviser, den Første af Dato den 2 November 1673 paa penge, Fiire Hundrede og half Trediesindstiufve Rixdlr. Den anden af samme Dato paa penge, Tre Hundrede og Haltrediesindstiufve Rixdlr., den Tredie af Dato den 29 Novembr. paa penge, To Hundrede Rixdlr.

11. Vers.

Christen Jensens Bevis i Vorringborre af Dato den 11 Juni 1672 paa Penge to Hundrede Slettedaler. Anders Aagis Beviis paa Fiiretiufve heele Rixdlr af Dato den 1 Mai 1661. Hr. Arent[1]) i Præstø hans Beviis paa penge, To og Fyrre Tiufve heele Croner, af Dato d. 16 Septemb. 1668.

12. Vers.

Nock Hr Arents Beviis med Borg Christoffer Pedersøn deris Beviser af Dato den 1 Januarie 1669 paa Tredssinds Tiufve heele Croner. Hr Jens Päregaards[2]) Beviis af Dato d 11 Juni 1674 paa Sex og Trediesinds Tiufve Slette Dl. Nock Fiire og Tredifve Daler.

---

[1]) Hr. Arent Andresen, Sognepræst i Præstø 1638—78.

[2]) Hr. Jens Madsen Perregaard ell. Pæregaard, Præst i Ulse og Frerslev († 1699).

13. Vers.

Jens Mogensøns Missive, dateret sidst i Februarii 1675, paa penge To og Tiufve Rixdl. Matz Olssøn i Hadstrup hans Beviis paa penge Ni Daler 1 ℔ 15 ß, af Dato den 27 Januari. Lauritz Westergaard i Faxinge hans Beviis paa Otte Sldl. af Dato d 2 April 1673.

14. Vers.

Erick Jespersen hafver pansat til mig en stor Sølfkande, veier med Bismer half siette Marck, for Femb og et half Hundrede Sldl. og skal han aarligen deraf gifve loulig Rente til den 11 Junii, og beløber det sig nu Anno 1675 Rente tre Daler 1 ℔ 4 ß. Nock hafver jeg i pant af ham en Sølfkande, et Sølf Bæger, en Sølf Kausken og sex Sølfskeer, vog tilsammen half siuvende Bismer Marck. En guld Kiede, vog half fierde lood vel Vächt. En guld Ring med en Rubin udi og en anden slet Ring med to Leed, for penge, Capital et Hundrede og Tolf Slette Dlr. to Marck.

15. Vers.

Beløber sig Renten deraf fra den 23 Februarii Anno 1675, penge, til den 11 Junii sex Marck 13 Skilling, siden aarligen til den 11 Junii Sex Rixdl. 3 ℔ 2 ß. Nock i pant af Margrethe, mag. Albrets[1]) et Sølf Spende, vog rundt med Bismer half Tredie Marck, fra den 14 Martii 1675, da jeg laante hende Tiufve Sldl., beløbber sig Rente til Aarsdagen, penge 5 ℔.

16. Vers.

Noch hafver jeg i pant af Christen Michelsøn Degn i Snesørød Fiire Sølfskeer, veier rundt tii lood tilsammen. Item en Klæde Kaabe, to par Lagner, en Dreiels Duug, en Gryde, og laant ham derpaa Tiufve Sldl., hvorom hans Obligation til mig udgifven videre formelder af Dato d. 19 April Anno 1675, beløbber Renten deraf aarligen 5 ℔.

19. Vers.

Anno 1675 den 30 Martii hafver jeg ofverlefvered til min Søster Anna Pedersdaatter i Baarsøe tvende beslagne Kister, og efterdi jeg befinder, at jeg hiemme i mit Huus

---

[1]) Mag. Albert Samuelsen Schrøder, Præst i Snesere († 1670).

hafver Utroskab, hafver hun lofved, at det i hendes Huus maa staae i god Forvaring, indtil jeg dem affordrer. Den Ene Kiste, som er farfved rød, i den findes, som efterfølger, først indlagd i et grønt Puudehynne et Par Closter Lærreds Lagen, Tre Bredder.

20. Vers.

Nock et par Lagen, fiine hiemmegiorte Huulsømbs, Tre Bredder, nock et par Lagen noget brugte, halftredie Breed, nock to par umage to Bredder, nock et par ny to Bredder, nock et paa Lagen umage halftredie Breed. Item i samme puude Hynne en lang Dammaskis Duug, nock en liden Dammaskis Duug, Fiire fiine Dreyels Duuge, nock to Dreyels Duge. Herforuden i samme puude hynne et par Closter Lærreds pudiis Vaar med Knipling for, nock to par puudis Vaar med Knipling for, nock et par Cartouns puudis Vaar, nock et par puudis Vaar. Endnu findis i samme puude hynne to Drejels Haandklæder, item et Dammaskis Haandklæde.

21. Vers.

Nock siu Salvetter, Tre Skæg Klæder, To fiine Tørklæder med Vipper, et stort Dammaskis Tørklæde, et par fiine Haandstrømper, Stukket Vaar for en puude, item i samme puude Hynne otte Skiorter; nock findis i et andit grønt puude hynne i samme Kiste et Cartouns Vaar til en Dyne, et røt Cartouns Forklæde, to Stycker hvid og blaat Couleur, en fold flossis Müsse, en blaa ny Silcke Nat Trøie, et par guule ny silcke Ermer med en Lærreds Buul, et atlaskis Kamfoer, to stycker sort fløyel, et Floor, to Qvinde Huer, et par Hynner uden Fyll, et hiemmegiort grønt Bordklæde, en Bugskinds Underklædning, en sort fiin lang Roock.

22. Vers.

Et stycke grønt fifskaft til et Bordklæde, to fiine Klædes Kaabe Krafuer, et stycke pælemit paa siu alen, en rød Taftis Svans, en brun fløjels baldyret Brystduug, et par silcke Qvinde Strømper, en rød fløyels baldyret pichel Hue, et par sorte Silcke syede Haandsko, et stycke sort Klæde til en Hue, en fin sort Præstekiorl usyet uden Ermer; nock findis i samme Kiste en ny fiin sort Klæde Vinge Kiorl med Silcke Forslag indlagt i et Lagen og i et gammelt grønt puudehynne. Herforuden

23. Vers.

Findis i samme Kiste et par Sorte Klædes Buxer, et stycke Hørlærridt, nock et stycke Hørlærridt, item femb Messing Skruer, en Messing Lysesax, et guld pols Sengebaand med en stor Skrue, sex Tind Bricker, et Saltkar, tolff Tallerckener, tii Fade, en Smørbricke, to Souciskanner, en Messingplade, et stort Speil, et geede Skind, et groft Blaar Lagen. I den anden Kiste, som er sort, findis udi dette efterskrefne: et lidet stycke bleged Hørlærridt, et stycke bleged Blaargarn, Siu og Tredifve felbered Skind. — Femten Skind med Haarremmen paa, en fifskaftes Brystduug, en Buxe Seele, et stycke hvid fifskaft, et stycke strifvet hiemmegiort Tøy.

24. Vers.

Nock i samme Kiste to Messing Bricher, et Messing Dørslaug, et Messing Fyrfad, et par Messing Lysestager. Fiire og Tiufve Marck Vox. Herforuden hafver jeg lefvered min Syster Anne Pedersdaatter til troer hende, indtil jeg det affordrer, dette efterskrefne, en Jern Kakkelovn, som nu er opsat i hendes stue, en Brygge Kedel paa en Tynde, en gryde moxen ny ungefær paa en liden Spand, en moxen ny Kaaberpotte, ungefær paa en pot, en Kaabberpande. — Herforuden befindis i bemeldte Kiste, den sorte som tilhører Christen Michelsen i Snesere og af hanem pansat, som følger: to par Lagen med videre, som findis retro i det sextende Vers.

24. Vers.

Den 10de Mai 1675 laante jeg Olle Jenssøn i Baarsøe Penge ni Daler paa en Kackeloun, Anno 1675 den 7 Junii laante Jens Madtzøn den unge Herritzfoged Penge Tolf Sldl., og satte han mig i pant femb Sølfskeer, veyede Nitten Lood. Et Aars Rente 3 Marck. — 1675 den 18 Junii laante jeg Margrethe Magister Albreckts penge tre Daler paa et lidet Sølfbæger og en Sølfskee, veyer tilsammen sex Lood, et Aars Rente 12 Skilling.

25. Vers.

Hr Marcus i Udbye[1]) hans Beviis paa penge Hundrede heele 4 marcks Croner af Dato den 16 Augustii Anno 1675.

---

[1]) Marcus Bollesen, Præst i Udby og Ørslev († 1686). Hans Underskrift findes nedenfor.

Renten til førstkommende 11 Junii beløbber sig Fiire Daler 3 Marck 14 Skilling, og siden aarligen Sex Sldl. Den 7 December laante jeg Barbara Jens Lauridtzøn paa Fiire og Tiufve guldcroner Hundrede 4 Marcks Croner Anno 1675. —

Saavidt Afskriften efter Protokollen. — Provsten tilføjer derefter sammesteds:

„NB. Er at observere, at det 17 og 18 Vers er udeluct af Originalen og findis reent papiir her i den sted hart ad en half Side, — Det 24 Vers findis tvende gange med det Zipher, dog der er sær Materie i hver vers. — Disse bagvente Consananter

a e i o u ø y

ᗺ Ↄ ᗡ Ⅎ ⅁ ꓘ H

har hand brugt i steden for Vocaler, men Consonanterne ere de sædvanlige. — Originalen blev igiennemdraget og beseiglet og tog Provsten den til sig.

Dette at være rigtig protocoleret paa Stærboden dend 20 Martij A⁰ 1676.

Christen Spend[1]).
Jens Spend[2]). Peder Vitzøn[3]).
Hans Hansøn[4]). Marcus Bollesen.

Hr. Niels Pedersen († 14 Febr. 1676) efterlod sig foruden alt det foranførte Gods endnu en Del Obligationer samt en Gaard i Vordingborg. Han var gift med Karen Spend, der den 13 Juli 1676, 6 Maaneder efter Mandens Død, ægtede en iøvrigt ubekendt Mand, Christian Hansen, — Hr. Niels efterlod sig vistnok 3 Døttre, af hvilke den ene var gift med Erich Jespersen, senere Byfoged i Præstø.

1) Sognepræst i Vordingborg og Provst i Baarse Herred † 1678. Var uden Tvivl en Svoger til Hr. Niels Pedersen i Baarse.

2) Ovennævnte Provsts Broder, Præst i Herlufmagle og Tybjerg (altsaa ikke Præst i Herredet Han maa være død ganske kort derefter).

3) Præst i Snesere.

4) Hans Hansen Sidelmann, Præst i Mern.

III.

Sindssyges Vilkaar i ældre Tid.

Ved *H. F. Rørdam.*

Den 22. December 1739 skrev Kong Christian VI til en af sine Ministre: »Es ist sehr schlim, dass hier kein rechtes Dollhausz ist, da es doch an jetzt so viele dolle Leute giebt«[1]). — Kongen følte altsaa Trangen; men nogen Forpligtelse til at afhjælpe den, ser man ikke, at han har fornummet. Han anvendte Millioner paa Opførelse af Slotte, der efter et Par Menneskealdere laa i Grus; men at skaffe et »Dolhus« til Forvaring af nogle af de talrige Sindssvage, som allerede den Gang fandtes, det var uoverkommeligt.

Andensteds i den protestantiske Verden var man dog forlængst kommet ind i Sporet. I Amsterdam byggedes saaledes allerede 1562 et »Dolhuys« med 11 Celler, og Bygningen udvidedes 1592 med 16 ny Celler[2]). Begrebet »Dolhus« var da heller ikke ukjendt her til Lands. Jeg skal her blot minde om Chr. Falsters Satire »Verden som et Dolhuus«, hvori det hedder:

See! gaar man til et Dolhuus, da
Er der jo en og anden,
Som Griller haver jaget fra
Fornuften og Forstanden:
Af hvilke en gaar derud paa,
At Næsen er en Sabel,
Hvorfor han beder Folk at gaa
Af Vejen for sin Snabel;

1) Chr. VI's Breve til J. L. Holstein hos Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 471.

2) J. I. Pontanus, Rerum & urbis Amstelodamensium Historia, 1611, S. 90 f. Det var sikkert dette Dolhus, »Huset, hvor de vilde Mennesker ligger«, som Arild Hvitfeldt besøgte, da han 1597 var i Amsterdam (Rørdam, A. Hvitfeldt, Tillæg, S. 147).

En mener, at han er af Blaar,
Og snart en Ild han tænde,
Hvorover han og løber, naar
Han ser et Lys at brænde.
En gaar og leer udi sit Sind,
Som den, der sig kan gjøre
Usynlig og kan komme ind
Igjennem lukte Døre.

En synes, at han haver Horn,
Hvorover han vil stange:
En, at han er et Hvedekorn,
Hvorfor han bliver bange,
Saasnart som han fornemmer til
En Fugl ham nær at være,
I Mening, at den hannem vil
Opsluge og fortære[1]).

Af egen Iagttagelse her hjemme fra kan Falster vel næppe have øst denne træffende Skildring af sindssyges Hallucinationer, om der end enkeltvis rundt om i Landet fandtes sindssvage Mennesker nok, hvis Færd og Udtalelser kunde give Bidrag til Skildringen.

Vistnok havde der fra en tidligere Tid af været »Daarekister« i enkelte af Landets større Byer. Men allerede Navnet antyder, at derved kun kan forstaas afspærrede Rum for ganske enkelte afsindige, navnlig saadanne, der ikke havde Slægt og Venner, som kunde eller vilde antage sig dem og sørge for deres Indespærring.

Det første Spor af en »Daarekiste«, vi kende, mener Allen at have fundet i et Skjøde fra 1495, hvori der omtales »en øde Jord liggende i Ysted By i Skaane norden for Daarekysten«. Han bemærkede med Føje, at naar en saadan »Kiste« da fandtes i en mindre betydelig By, er det

1) Noget saadant fortaltes om en af mine Formænd som Præst i Kornerup, der var bleven sindssvag og ikke turde gaa ud i sin Gaard, af Frygt for at hans Høns skulde fortære ham.

ikke usandsynligt, at der ogsaa andensteds fandtes saadanne, selv om Sporene af dem nu ere udslettede[1]).

Fra Frederik I's Tid haves Optegnelser, der vise, at der da af Tømmer byggedes en Daarekiste i Kjøbenhavn[2]). Ogsaa i Odense omtales en Daarekiste i det 16de Aarhundrede[3]). Dette er vistnok de ældste Spor vi finde af den Slags Indretninger. Da en af Universitetets Professorer i 1550 blev sindsforvirret, sørgedes der for, at han blev hensat i Forvaring i Sorø Kloster, hvor Universitetet underholdt ham og en Kvinde, der tog Vare paa ham[4]). Daarekisten i Odense blev siden henlagt til Graabrødre Hospital, og den i Kjøbenhavn til Pesthuset[5]). Ved Aaret 1620 omtales nemlig, at der skulde indrettes et Pesthus i Kjøbenhavn med en særlig Afdeling (»et Fængsel«) til Indespærring af afsindige Mennesker. Denne Forbindelse bevaredes siden længe[6]). 1709 forestillede imidlertid Sjælands Stiftsøvrighed for Kongen, at det var umuligt, »at de Daarekister, som her haves ved Hospitalet udenfor Byen, som kaldes Pesthuset, kunne tage imod alle de fattige Folk, som her og der over alt Riget Danmark blive hjemsøgte med det haarde Kors af Vanvittighed og Sinds Forstyrrelse«. Derfor befalede Kongen, at der ved alle Hovedhospitaler i Landet skulde indrettes Værelser for vanvittige[7]).

Det var imidlertid af den Slags Befalinger, der betydede meget lidt, naar der ikke anvistes Midler til Afholdelse af Udgifterne. 1716 gjentoges Befalingen til Stiftsøvrigheden, men vistnok med samme Resultat[8]). Først i Christian VI's Tid blev der gjort en Smule[9]), men ganske

1) Allen, De tre nord. Rigers Hist. 1497 ff. IV, 1, 280. 315—6.
2) Kjøbenhavns Diplomatarium I, 340—41.
3) Engelstoft, Odense Bys Hist. 2. Udg. S. 423 Not. 2.
4) Rørdam, Kbh. Univ. Hist. 1537—1621. I, 603.
5) Engelstoft, a. St. Nielsen, Kbhvns Historie og Beskr. III, 343.
6) Kjøbenhavns Diplomatarium V, 792.
7) Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. V, 159. VI, 397.
8) Kjøbenhavns Diplomatarium VIII, 401—2; jfr. 405—6.
9) T. Ex. i Aarhus se Hübertz, Aktstykker om Aarhus, III, 254 f. 288.

utilstrækkeligt, som det vil fremgaa af følgende Aktstykker, hentede fra Sjælands Bispearkiv.

1.

Stormægtigste, Allernaadigste Arvekonge og Herre!

Jeg fattige og jammerfulde Kone med 3de uopfødte Børn er høyligen foraarsaget allerund. at andrage for D. K. Maj. vor store Elendighed, Nød og Fattigdom, vi ere geraadne udi, idet min Mand, Gallis Nordborg, forhv. Herredsfoged over Tyrsting og Vrads Herreder udi Nørrejylland, nu paa 7de Aar har været ved Guds paalagte Kors sin Forstand fratagen, saa jeg for samme min elendige Mands Tilstand ikke kan tage mig noget for enten inden eller uden Huset til at fortjene det kjære Brød til mig og fattige Børn, og mig umuligt længere at kunde udholde, uden D. K. Maj. af høykgl. Naade og Clemence allernaad. vil komme mig bedrøvede til Hjælp. Bønfalder derfor i allerdybeste Underdanighed, D. K. Maj. af hans faderlige kgl. Naade vil lade anordne og allernaad. forunde min fattige Mand et Værelse i Helsingørs eller Slagelse Hospital, hvor slige Lemmer af Naade Plads forundes, hvor mangen Gang sker, de til forrige Sundhed igjen kan ved Guds Naade restitueres. Thi hans Fædre og Forfædre for ham ere barnfødte og været boende Borgere og Indvaanere i Helsingør i mange Aar.

Allernaadigste Konge, skulde det nu længere vare, er jeg befrygtende for al forsmædelig Armod; thi jeg vil af yderste Kræfter stræbe at underholde ham med behørig Uldent og Linned. Jeg raaber om Hjælp herudi. Gud skal igjen velsigne D. K. Maj. og det kgl. Arvehus, hvorom jeg med umyndige, fattige Børn Dag og Nat skal sukke og bede (osv.).

Kbhvn. d. 22 Sept. 1732. Margrethe Nordborg.

Over dette Andragende forlangte Kancelliet u. 11. Okt. s. A. Sjælands Stiftsøvrigheds Erklæring, der følger:

Stormægtigste, Allern. Arvekonge og Herre!

Vi tilstaa gjerne, at Supplicanten er al Medynk værd, siden hun stedse haver ført og endnu fører et meget christeligt Levned, men hendes Mand i nogle Aar [at] have været fra Forstanden. Ikke desmindre vide vi ikke, hvorledes at se hende hjulpet i hendes Ansøgning; thi i Hospitalerne kan ingen afsindige indtages, dels efterdi det strider imod Fundatserne, dels som det i sig selv er ugjørligt; thi at et Menneske, sin Fornuft berøvet, skulde være og ligge i ét Værelse med andre Guds Lemmer, lader sig ikke gjøre, og om et særdeles Sted for slig en afsindig kunde udfindes, saa maatte dog til Opvartning en eller anden antages, hvorved Hospitalerne vilde bringes i utaalelig Omkostning. Vel blive nu om 8 eller i det højeste 14 Dage tvende Daarekister færdige ved Helsingørs Hospital; men samme ere begge allerede, endog før de ere istand, forsagte (ɔ: lovede bort). Vi tvivle og paa, at Supplicanten med sin gode Villie tillod, at hendes Mand i slig en Daarekiste blev indlagt.

Kbhvn. d. 20 Okt. 1732.

J. L. Holstein. C. W. Worm.

2.

Hr. Geheimeraad Friderich von Gram.

Der er ved Helsingør Hospital indrettet tvende Daarekister for afsindige Mennesker, og vilde det være mig en særdeles Fornøjelse, om jeg efter D. Exc.s gunstige Skrivelse af 21. hujus kunde føje Anstalt til, at Mathias Andersens Søn paa den ene af dem blev indtaget. Men Hr. Stiftsbefalingsmand v. Holstein har betinget og faaet Tilsagn om begge disse Pladser for tvende af D. Kgl. Maj.s Gods i Kjøbenhavns Amt, som ligeledes ere deres Fornuft ganske

berøvede og skulle did indkommende Uge henføres. Imidlertid skal jeg søge Lejlighed at tale med Hr. Stiftsbefalingsmanden, om det er muligt, at man kan faa den ene af dem paa anden Maade forsynet, saa at der kunde være Plads til Mathias Andersens Søn, hvorom jeg da skal give mig den Ære, D. Exc. saa snart muligt at tilskrive. Det er ellers beklageligt, at denne ulyksalige Syge tager i Stiftet saa stor Overhaand, at jeg næppe veed, hvor det omsider hen vil, saa fremt Gud ej i sin Naade raader Bod derpaa.

Kjøbenhavn d. 22 Okt. 1732.

C. W. Worm.

3.

Peder Sørensen, Arbejdskudsk ved Frederiksborg Slot, ansøgte 12. Okt. 1732 Kongen, »om der ikke maatte findes Naade for mig og min syge Søn, Frederich Christian, at han kunde komme enten i Frederiksborg eller Helsingørs Hospital. Han har haft sin Sygdom i 14 Aar, og ingen Midler eller Raad kunne hjælpe, saasom Svagheden mere og mere tiltager, og da han hverken kan sky Ild eller Vand, naar Sygdommen paakommer ham, er jeg bange for, at han ilde skal komme afdage, og jeg fattige Mand dø af Sorg«.

Da Kancelliet herpaa forlangte Stiftsøvrighedens Erklæring, svarede Stiftamtmand J. L. Holstein og Biskop Worm:

»Supplicantens Søn maa uden al Tvivl være rasende[1]), efterdi (osv. s. ovf.). Ifald saa er, da kan han ikke vel i noget Hospital indtages, siden det ej alene strider imod Fundationerne, men endog vilde foraarsage stor Ulejlighed for de andre fattige Lemmer. Vel ere ved Helsingørs Hospital tvende Daarekister indrettede, i hvilke for adskillige afsindige er søgt Forflegning; men om Suppli-

[1]) De angivne Symptomer tyde dog snarere paa, at han har været Epileptiker. *H. R.*

canten, naar Plads maatte være, vilde have sin Søn i en af dem, vide vi ikke«.

Naar vi hertil føje de Ord af Kongen selv — foranledigede ved Klager fra Abbedissen paa Vallø over en afsindig Karl, som hver Dag ved sine Skrig fyldte hendes Øren — hvormed dette lille Bidrag begyndte, saa vil man se, hvor ulykkelig de Familier vare stillede, blandt hvis Medlemmer der fandtes nogen vanvittig. — Sluttelig maa det være os tilladt at aftrykke nogle Linier af en meget instruktiv Artikel om »Indlæggelse paa Sindssygeanstalter«, der i Slutningen af 1897 læstes i »Dagbladet« (Nr. 355. 358):

»I Christian den Femtes Lov er det foreskrevet, at naar Nogen findes »rasende eller galind«, da maa hvem, der vil, »binde ham og føre ham til Thinge« og tilbyde hans Frænder ham, og de ere pligtige at forvare ham (»af deres Slægt at holdes i Jern og forvares«, som det hedder i Indledningen til Reskript af 14 September 1742), saafremt de have Middel dertil; hvis ikke, da bør Øvrigheden sætte ham i Forvaring. I Tilslutning hertil blev det ved en Række Reskripter i Løbet af det 18. Aarhundrede paabudt, at der ved Stiftshospitalerne og paa andre bekvemme Steder skulde indrettes Daarekister til Modtagelse af slige Afsindige. Apparatet var i Regelen yderst simpelt: Indretning af et Par Værelser, saaledes at de Indespærrede ikke kunde bryde ud, og Ansættelse af en haandfast Opsynsmand til at passe paa dem og holde dem med Kost og »højstfornøden Renlighed«. Formaalet var alene de farlige Afsindiges Uskadeliggjørelse paa en efter Nutidens Begreber sørgelig inhuman Maade. Om noget kurativt Hensyn til dem selv var der ikke Tale«.

Aktstykker vedrørende Baptistsagen 1844—47.

Ved H. Rosendal.

I sin »Den danske Kirkes Historie i Aarene 1817—54« og i Kirkehist. Saml. 3. R. V, 437 ff. har Provst L. Koch efter Aktstykker i Rigsarkivet givet en Fremstilling af Gangen i Sagen om Tvangsdaab af Baptisternes Børn, der havde rejst sig paa Grundlag af Plakaten af 27. Dec. 1842, og som især blev brændende, da den daværende Sognepræst i Pedersborg og Kindertofte, Lic. P. C. Kierkegaard, negtede at døbe de Baptisters Børn, der, imod Forældrenes Indsigelse, i Henhold til den nævnte Kancelliplakat førtes til Daab af dertil beskikkede Værger.

De nedenfor meddelte Breve ville nærmest kunne betragtes som Bilag til Provst Kochs Afhandlinger og ville ikke i nogen væsentlig Grad forandre den Opfattelse, Provsten gør gældende, om de end paa et eller andet Punkt kunne bringe en ny Oplysning.

Da Gaardmand Jørgen Hansen i Begyndelsen af 1843, som Værge for den baptistiske Indsidder Jens Jensens Barn, henvendte sig til Sognepræst Kierkegaard med Anmodning om at faa Barnet døbt i Henhold til ovennævnte Plakat, svarede Kierkegaard, som bekjendt, Nej og skrev en Ansøgning om Fritagelse for at forrette denne Daabs-

handling. Denne Ansøgning indsendte han, naturligvis, gennem Biskop Mynster, til hvem — som det vil mindes — hans Fader havde staaet i venligt Forhold, og af hvem han selv var kendt fra sin Ungdom.

Biskoppen tilskrev ham derefter privat følgende Brev:

Kjøbenhavn 10 Februar 1843.

Kiere Hr. Kierkegaard!

Det Andragende, jeg i Dag har modtaget fra Dem, har bedrøvet mig mere, end De maaskee formoder. Jeg har endnu tilbageholdt det, fordi jeg først vilde bede Dem, redelig i Deres Samvittighed, uden forudfattet Mening, at overveie, hvad jeg her skal fremsætte.

Intet Samfund, altsaa heller ikke Stat eller Kirke, kan bestaae, naar Enhver vil følge sin egen Mening og ikke rette sig efter lovlig givne Bestemmelser. Ere disse Bestemmelser ikke rigtige, da hviler Ansvaret paa dem, som have foreskrevet dem, men paa os hviler et svært Ansvar, naar vi løse de Baand, som skulle sammenholde Menneskene. Dette gielder desto mere, jo helligere disse Baand ere, og gielder altsaa fortrinligen Lydighed mod Kongens Befalinger, og gielder dobbelt geistlige Mænd, der skulle foregaae deres Medchristne med et godt Exempel.

I nærværende Tilfælde kan De ikke miskiende, mange fornuftige og christeligsindede Mænd have den Overbevisning, at Regieringen har været aldeles beføiet, ja forpligtet til at bestemme, hvad der er blevet anordnet i Henseende til baptistiske Forældres Børn. Desto mere bør enhver vogte sig for at ville stemple denne Anordning som aabenbar stridende mod Guds Befaling; og kun i dette Tilfælde kunde vi være berettigede til at negte Lydighed.

Det er vistnok saa, at Forældrene ere deres Børns nærmeste og naturligste Værger, men det er ligesaa vist, at der ere mange Tilfælde, hvor Staten er berettiget og forpligtet til at paatage sig det Værgemaal, som Forældrene ikke ville føre, eller som de føre utilbørligen. Saaledes er

Staten upaatvivlelig berettiget til at fordre, at ethvert Barn skal strax optages og opdrages i et af den anerkiendt Troessamfund. Da nu Baptisterne erklære, at deres Børn ikke høre til deres Menighed, og ikke kunne optages deri, før de ere komne til moden Alder, saa maa den christelige Stat eller Menighed antage sig disse, ligesaa vel som andre forladte Børn. Dersom den ikke var berettiget hertil, da maatte den heller ikke kunne foretage Noget, naar ryggesløse Forældre erklærede, at de for deres Deel intet Samfund vilde have med den christelige Kirke, og ikke vilde have deres Børn opdragne i dens Grundsætninger; og saaledes skulde da Regieringen, hvis Pligt det dog er at haandhæve den evangeliske Kirke i Landet, blot see til, naar Børn voxede op uden al Religion.

Hvad De anfører om Ordinations-Løvtet og Præste-Eden, forekommer mig ikke at have den mindste Betydning. Forpligtelsen er at forvalte Sacramentet efter Christi Indstiftelse, sømmeligen og andægtigen, og det staaer til Præsten selv at forrette den hellige Handling saaledes, at den ikke synker til en tom Ceremonie. Hvorledes Barnets Forældre skulle være »de Eneste, der ere christelig berettigede til at svare det vigtige Ja«, forstaaer jeg ikke, og det er mig ikke bekiendt, at dette nogensinde tilforn er blevet paastaaet. Ved de fleste Børns Daab er det jo ikke Forældrene, der svare Jaet; og med Baptisternes Børn forholder det sig som med Hitte-Børn eller med fader- og moderløse Børn: den christelige Menighed bringer dem til Daaben, naar Forældrene ikke kunne eller ikke ville. Heri kan altsaa intet Besværende være for Præstens Samvittighed, og vi maae ikke forglemme, at det ogsaa er vor edelige Forpligtelse: obedientiam seculari magistratui debitam præstare.

Hvad Børnenes tilkommende Underviisning og Opdragelse angaaer, da er det meget tvivlsomt. om de ville være udsatte for flere og større Farer, end de fleste andre Børn,

og vi negte jo dog ikke selv aabenbar ryggesløse og ugudelige Forældres Børn Daaben. Efter Anordningen ere de baptistiske Forældre underkastede den almindelige Forpligtelse i Henseende til Børnenes Skolegang; disse ville da for det Meste erholde den samme Underviisning som de fleste andre Børn; og at Forældrenes Forledelse til Frafald ikke altid er virksom, kan ogsaa sees deraf, at saavel Rydings som Graveur Mønsters Børn ikke have villet træde over til Secten, men have ladet sig confirmere i vore Kirker. Hvorledes det i Tiden vil gaae med disse Børn, vide vi ligesaa lidet, som i Henseende til de andre Børn, vi døbe; men dersom vi ved at negte dem Daaben giøre Vort til at holde dem ude fra Kirken, have vi et stort Ansvar.

I det jeg haaber og beder Gud, at disse Forestillinger maa finde Indgang hos Dem, og at De ikke vil bidrage til at forøge Forvirringen i vor Kirke, indsender jeg ikke Deres Andragende, førend jeg modtager Deres Svar, som jeg dog efter Omstændighederne maa udbede mig snart. Skal jeg indsende det, da kan jeg ikke andet end paa det Bestemteste erklære mig derimod, da Tilstaaelsen deraf, efter min Overbevisning, vilde have de farligste Følger for Kirken. — At paalægge en anden Præst at forrette, hvad der er Deres Embedspligt, vil ikke kunne lade sig giøre, derimod kan der Intet være til Hinder, hvis De formaaer en anden ordineret Mand til paa Deres Vegne at udføre Handlingen.

Endnu maa jeg med al den Ret, vore tidligere og vore nærværende Forhold give mig, paa det Alvorligste og Indstændigste besværge Dem, roligt og upartisk at overveie de af mig anførte Grunde, og dersom De endda føler Dem stemt til at vedblive Deres Beslutning, da redelig at prøve Dem selv, om ikke nogen Lyst til at prises som Martyr, eller paa den anden Side Ulyst til at blive i Deres nærværende Embede skulde have en ubemærket Andeel deri. Men saaledes skulle vi dog ikke vige fra den Post,

hvorpaa Gud og Mennesker efter vor egen Begiering have sat os.

Deres hengivne

Mynster.

Velærværdige

Hr. Lic. Theol. Pastor Kierkegaard!

Før eller samtidig med Brevet til Biskoppen maa Kierkegaard have skrevet til Grundtvig om Sagen og fik til Svar fra ham følgende:

Khvn 14 Febr. 1843.

Kiære Ven!

Vistnok vil jeg gierne bede Vorherre styrke Dem baade til at holde Daaben i Ære og til alt Godt; men var De ikke slet saa ny i Embedet, maatte jeg undres over, at De finder en Prøve tung, som mig synes ingen Præst i Sælland var bedre end De baade indvortes og udvortes skikket til at bære med Glæde. Sagen selv er jo saa soleklar, at hvem der ikke kan see meer, kan dog immer see, at Statskirken prostituerer sin Daab ved at prakke den paa Giendøberne med erklæret Forlov til at vaske den af, naar de behager, og De kan jo desuden godt paa en fin Maade lade baade Biskoppen og Cancelliet forstaae, at De ikke er bleven Præst i Pedersborg for Levebrødets Skyld, saa De derfor skulde besvære Deres Samvittighed, og at De virkelig troer at giøre Øvrigheden en Tjeneste ved at oplyse det forskrækkelige Misgreb, man var ifærd med at begaae og nødvendig snart maatte komme til at fortryde. Og anseer De endelig baade Bisp og Cancelli for aldeles umulige at komme tilrette med, da koster det Dem jo kun en Svip herind at faae Sagen ordentlig giennemgaaet baade med Konge og Dronning, saa det vilde være et halvt Mirakel, om den gik Dem paa.

Men maatte nu selv dette Mirakel ske, før Regieringen lærde, at den er paa gale Veie, og at der ogsaa i Stats-Kirken er Samvittighed, da formoder jeg dog, De ikke fik længer at flytte end fra Pedersborg til Sorø, hvor man jo

nu siger for vist, at Rothe skal fra til Gladsaxe, og hvor jeg dog virkelig nu har det Haab, der bliver noget at giøre, og desuden maatte det jo være Mynster og Stemann, der maatte sætte Ryggene sammen for at skyde Dem ud, og skedte det, turde jeg nok love for, det blev Vedkommendes sidste Bedrift.

Derfor, see endelig til, at De tager Dem den Ting let og rolig, og lad dog Verden aldrig see, vi er forknyt for den. Vorherre hjælper nok og staaer sikert ved sitk Ord, som vi endogsaa har Lov til at huske Ham paa, ikke at friste Nogen over Evne, hvad Han endogsaa tager i den allerliberaleste Mening, det Vidnesbyrd maa jeg give Ham. Nu, De skal see, Han vil fortjene det samme af Dem, naar De kun vil være frimodig og behandle den Sag som Noget, der jo ikke kan være mindste Tvivl underkastet. Det giøre Han, uden Hvem vi kan slet intet giøre!

Hilsen i Hast fra os alle ved

Deres Ven
Grundtvig.

Dette Brev har krydsedes med følgende fra Kierkegaard til Grundtvig:

Pedersborg 14/3 43.

Høitærede, kjære Herr Pastor Grundtvig.

Vedlagt ser jeg mig nu i Stand til at sende Dem en Afskrift af min Ansøgning, af min med den indsendte Skrivelse til Biskoppen og af mit Svar paa hans Brev i Anledning af mit første. Ogsaa skrev jeg straks, da jeg afsendte min Ansøgning, et Brev til Geheimeraad Ørsted, hvori jeg ganske kort bad ham om at have et gunstigt Vidnesbyrd og et anbefalende Ord for mig og mit Andragende, naar det kom under Forhandling. Desuden har jeg paa Amtmandens Forespørgsel om, hvad det havde paa sig, at Birkedommeren indberettede efter Værgen, at jeg ikke vilde døbe Barnet, tilsendt ham en Kopi af min Ansøgning; og Provst Bentzon, gjennem hvem den vel

egentligen skulde have været indsendt til Biskoppen, en Undskyldning i den Anledning samt en dito Afskrift. To Ting er der nu, da den Spænding og den Træthed, som naturligvis var den første Virkning hos mig i disse Dage, og som De vel alt for vel kunde spore i mit forrige [Brev], nogenledes har sat sig, hvilke jeg kunde ønske at tale med Dem om, men som jeg jo rigtignok kommer til at bestemme i, før noget Svar fra Dem kan indløbe. Hvad der staar i mit andet Brev til Biskoppen om, at jeg jo ingenlunde forlanger paalagt en anden, hvad jeg selv afslaaer, men kun vilde have Værgen beordret til at søge en, og hvorledes det formentligen taler for mit Ønske, hvad enten han vilde finde det meget let eller meget svært, — har jeg tænkt at udvikle i et Brev til Ørsted, til hvilket jeg desuden har den Anledning, at han muligen kunde have meent, at jeg vaklede, da min Ansøgning ikke indkom, saaledes som mit forrige Brev til ham angav. Paa den anden Side har jeg imidlertid ogsaa nogen Betænkelighed ved atter at skrive til ham, ei blot for ikke at gjøre ham kjed af mine Anmodninger, men ogsaa for at han ikke skal komme paa den Tanke, at jeg selv føler min Sag saa grumme betænkelig og derfor straks atter og atter søger at vinde ham for den, men derimod næppe vil tillade ham selv at danne sig en Mening om den eller at tænke paa en Udvei. Det var altsaa det ene. Det andet er mindre betydeligt.

Jeg har længe ligget paa Rejsen til Holsteinborg, hvortil Grevinden baade har indbudt mig og ladet mig indbyde, ligesom hun gierne vilde, at jeg skulde give mig lidt af med hendes Søn i Sorø. Netop overmorgen havde jeg halvveis tænkt at komme der, da jeg i Morgen skal til Konvent hos Clausen i Boslunde. Men dels forekommer det mig, at jeg under nærværende Forhold ikke godt 2 til 3 hele Dage kan være fraværende, da jeg jo ikke veed, hvad næste Post kan bringe fra Kancelliet eller dog Amtet, som kræver min Nærværelse; dels kunde jeg jo der ikke

andet end tale om den Sag, og dersom det gav Anledning til, at Grevinden søgte at interessere sig for den i Khvn., tror jeg, at det vilde være mindre betimeligt, saalænge den kun er til Kancelliets Afgjørelse. Noget andet vilde det rigtignok i mine Tanker være, om Kanc. skulde foredrage Kongen mit Anliggende, eller om jeg selv ved et Afslag fra det skulde nødes til at søge ham. Og een af Delene maa jeg vel menneskeligvis vente. Og nu nok om, hvad jeg dog maa afgjøre selv, men som jeg har tilladt mig dog i visse Maader at overlægge med Dem.

Meget vil jeg bede Dem om, hvad jeg ogsaa i et af mine sidste har givet Jette[1]) i Kommission, at meddele et eller et Par Digte til Nord. Tidsskrift eller om muligt en Afhandling (hvilken sidste det jo kunde have Tid med en 4 Uger). Christian Anker Winter er dets Forretningsfører, hvem jeg om et Par Dage haaber at sende et Stykke af mig selv og Anvisning til at lade Trykningen begynde. Denne Gang maa De virkelig see at hjælpe mig.

Ingemann og F. Fenger har jeg seet i disse Dage. De ere begge vel. Fru Ingemann, som sædvanlig, svag. Deres Ønsker om Sorø har baade Fenger og jeg troligen lagt I. paa Sinde. Men selv er han svag i Troen paa, at det kan lykkes, og derfor var det rigtignok bedre, naar en anden vilde træde i Spidsen for Sagen: de andre herude vilde vel ogsaa for en Deel følge, men ingen vil bære Banneret, hellere smaahakke paa Felttogets Plan.

Maa jeg bede at hilse Deres Familie hver især mange Gange. — Stakkels Jette er jo endnu syg, men desto flittigere haaber jeg, at Fru Grundtvig, Tante Jane og min Velynderinde Meta seer til hende.

Med ærbødig og hjertelig Hilsen

Deres

P. Chr. Kierkegaard.

---

[1]) Kierkegaards Hustru, Datter af Grundtvigs Svoger, Præsten P. E. Glahn i Kbhvn.

Herpaa svarede Grundtvig:

Kjøbenhavn 18 Februar 1843.

Kiære Ven!

Tak for Aktstykkerne, hvorved kun Biskoppens Brev fattedes og maa dog efter Sporene have været saa eget, at det ikke paa fri Haand lader sig formode! Mine Tanker om Sagen, som De alt forud vidste, sagde jeg kortelig i mit Brev af 14de dennes, og har hertil intet at lægge undtagen, at De har taget Sagen langt mere subjectiv, end jeg vilde ønsket; thi at De paa en eller anden Maade kan slippe, medens Statskirkens Stilling til Giendøberne og til sin egen Daab bliver lige utaalelig, selvmodsigende og uchristelig, det kan ingenlunde være min Hovedsag, og, De maa tillade mig at sige det, burde heller ikke være Deres. Ved denne Egoisme er det ogsaa langtfra, Deres Stilling bliver bedre; thi baade Bisp og Cancelli vilde følt anderledes Respekt, naar De rolig havde udviklet Sagens Daarskab og Uchristelighed (og Urimelighed, hvor man ikke vilde døbe Jødebørnene paa samme Viis) og ladt Deres Personlighed blive en Biting, ja jeg tør næsten med Vished sige, at man da gierne havde fritaget Dem for at forrette den gale Daab, istedenfor at De nu, ved at sætte Dem selv med Deres beskedne Samvittigheds-Skrupler i Forgrunden, nødvendig bliver, hvad Bisp og Cancelli vil prøve sin Styrke paa, har godt Haab om at overvinde og derved neddæmpe itide alle Indvendinger. Vi maae jo dog huske, at Vorherre behøver ingen af os, men vi behøver Alle ham, og at dersom vi ikke ved Leilighed kan faae Statskirken lidt rimeligere, maae vi ikke blot opgive Levebrødene i den, men ogsaa Opholdet og tage, hvad der følger paa. Derfor hold endelig Ørene stive og lad baade Bisp og Cancelli, naar de kommer igien, lære, at det er ingenlunde blot Præsten i Pedersborg, de er haarde ved, men at det er Vorherre Christus og Kirkehistorien og sund Fornuft, de trodser ved at ville giennemføre saadan en Tvangsdaab!

De finder maaske, det er en haard Tale, men jeg har heller ikke paanødt Dem den, og naar De spørger mig om de Ting, der høre til Guds Rige, da veed De nok, jeg hverken tør eller vil stikke Noget under Stol, saa De har dog vel følt, De trængde til at høre af en anden Evangeliets Tjener, hvad De ikke nænde at sige Dem selv, og dermed Gud befalet!

Deres Ven

N. F. S. Grundtvig.

E. Skr. Busck er herinde, og jeg skal hilse Dem fra ham, at han synes, det første Puf kunde ikke træffe bedre end Dem eller ham. De har for Resten nok seet, at Kongen ikke har befalet os at døbe de af Statskirken Udtraadtes Børn, men kun befalet dem at lade døbe, saa vi overtræde endnu ingen kongelig Forordning ved at sige Nei, men oplyse kun derved, at den hos Christi Tjenere finder en Vanskelighed, som Lovgiveren aabenbar slet ikke har tænkt paa, og som derfor giør en Forandring nødvendig, da vi ikke kan betragte D[aaben] som en blot Ceremoni, men som et stort Naademiddel, der ikke med Herrens Navn maa tages forfængelig.

Saa skrev Kierkegaard:

Pedersborg $^{23}/_{9}$ 1843.

Høitærede, kjære Herr Pastor Grundtvig!

Næst min Tak for begge Deres velkomne Breve af 14 og 18 d. M., hvilken jeg har paalagt Jette foreløbigen at bringe Dem og herved endnu en Gang vil have Dem sagt, synes jeg, at jeg kunde ønske, i Mangel af en mundtlig Forklaring, endnu at tilskrive Dem følgende.

Deres første Brev modtog jeg netop, da jeg havde afleveret mit andet til Dem paa Posthuset i Sorø, hvorfra jeg øieblikkeligen tilligemed Ferd. Fenger kjørte til Konventet i Boeslunde. Det glædede mig saare meget. Og dog maatte jeg, ligesom Ferd. Fenger, hvem jeg allerede paa Veønen meddelte det, sige mig selv, at jeg ingenlunde

havde været, Gud være lovet, forsagt og modfalden, som De deri antager. Jeg kan derfor kun tænke mig, at mit første, der blev skrevet, da jeg var mat af at rende til Gjendøberne for at faa et bestemt Svar af dem, til Birkedommeren for at faa nogen Oplysninger om Beskikkelsen, til Amtmanden, der, som sædvanlig, holdt mig med Snak en Times Tid, og af at skrive til Kancelli og Bisp og Ørsted osv., maa have set grumme daarligt ud. — Kun to Ting ængstede egenlig mig, og de var, da jeg skrev til Dem, ovenstaaende Frygt for, at Forældrene skulde erklære sig for en Middelvei, »at de nok vilde have det, siden det ønskedes af Kongen«; thi det var, synes mig, for Præsten lige galt, men vilde ikke saa godt have ladet sig fremstilles i sin Forkerthed, saa at det kunde haabes, at høiere Vedkommende vilde bryde sig derom. Og dernæst Frygt for at lade min Misbilligelse af Sagen ytre sig paa en Maade, der var uforsvarlig mod min Øvrighed eller at overse nogen forsvarlig Udvei, dersom der kunde tænkes en saadan, uden at gaa den Vei, jeg valgte. — Med denne Frygt er jeg nu rigtignok midt inde i, hvad Deres andet Brev dadler mig for: en alt for subjektiv, egoistisk Bekymring for, det gaa saa andre, som det vil, at redde baade min Samvittighed og mit Embede. Men, endskjønt jeg ikke nægter, jeg kunde have godt af, og har, haaber jeg, haft godt af, at De tilskrev mig den Dom over mine hidtil gjorte Skridt, og heller ikke vil nægte, at jeg for meget har tænkt paa mig selv alene, saa er der dog to Ting, jeg herved tror at maatte anmærke. Første, at jeg dog udtrykkeligen har fralagt mig den Udvei at anmode nogen anden, hvilket baade Bispen i sit Brev desuagtet gav mig et Vink om, og Kancelliet sagtens vilde have tænkt paa ogsaa. Thi naar jeg ikke gjør det, kan det jo næppe undgaa nogen Embedsbroder, at jeg ved mit Exempel allerede protesterer mod en saadan Daab, hvis han ad den juridiske Vei skulde faa Ordre eller Opfordring til samme, ei heller blive enten de troende eller Gjendøberne ubekjendt

at jeg ikke kan andet end ansee den for uforsvarlig. Og mere er jeg endnu ikke ganske vis paa, at jeg var kaldet til at sørge for, ikke for Exempel at skrive offentligen derimod, førend det var forsøgt, om Statskirken vil blive ved her som andensteds, at lade det urigtige gjøre af nogle, eller om den vil gjøre det til et Ordinations- eller rettere Vocations-Vilkaar herefter, at man billiger og in casu vil udøve Tvang ved Daaben, og det mod andre Trosbekjendelsers Tilhængere. Dernæst har jeg ikke noget bestemt Kald, det jeg veed, til at gjøre, hvad en Mand som De vistnok med Rette vilde have gjort, at tage Anledningen til en mere almindelig Bekæmpelse af det meget falske i den statskirkelige Stilling, eller dog til en mere objektiv Protest mod den hele Anordning. Derimod har jeg, synes mig, følt, at naar man afslaar mig, hvad jeg maaske altfor spagfærdigen og submist anholder om, saa kunde det for mig blive et saadant Kald. Og det kan jo komme endnu, om saa skal være. Men sker det modsatte, saa kan jo Kancelliet ikke vel nægte nogen anden, hvad det har tilstaaet mig, og sagtens ville nogle ved et lykket Forsøg og ved den Omtale, Sagen vækker, vinde Opmærksomhed og Mod til at forlange det samme.

Maaske vil De finde, at alt dette kun viser, hvad der i Grunden ikke trængte til at vises, at alt kan gaae godt, netop som det er kommet; og ikke, at jeg har viist mig nidkjær og modig, som jeg burde, betænkt paa andres lige saa vel som paa mit eget. Men det vil jeg heller ikke bevise; thi det indrømmer jeg, at jeg ikke har, og vil kun, at De ikke maa maale mig med for stor en Alen; thi jeg kan dog ikke lægge noget til min Væxt.

Jeg maa her slutte, da jeg skal til Sorø med dette og flere Breve, hvis de ikke skulle forsinkes indtil Søndag. Maa jeg bede Dem at vedblive, naar De finder Anledning, at skjænde paa, men ogsaa at opmuntre Deres hjertelig forbundne

P. Chr. Kierkegaard.

Mange Hilsener bedes bragte Fru Grundtvig, Tante Jane og hele Deres øvrige Familie. —

E. S.

Bispens Brev har jeg ikke holdt det passende at lade min Skolelærer afskrive, ved hvem jeg lod de øvrige Afskrifter tage, har heller ikke selv overkommet det, thi det er langt, men tror dog, at jeg i mit Svar i det hele har berørt, hvad der mest lod sig holde af det. Muligen kommer jeg snart til Byen og skal da see at huske det.

Foreløbig afgjordes Sagen, som efterfølgende biskoppelige Skrivelse til Kierkegaard udviser:

Det Kongelige danske Cancelli har under 7de dennes tilskrevet mig saaledes:

»Med Deres Høiærværdigheds behagelige Betænkning af 18de f. M. har Cancelliet modtaget et Andragende fra Sognepræsten for Pedersborg og Kindertofte Menigheder, Licentiatus Theologiæ Kierkegaard, hvori han, da Baptist, Indsidder Jens Jensen af Pedersborg og Hustru have erklæret, at de ikke ville lade deres 10 Maaneder gamle Barn døbe, og Gaardmand Jørgen Hansen af Pedersborg af Øvrigheden i denne Anledning er beskikket til, i Overensstemmelse med Plakaten af 27de December f. A., at foranstalte Barnets Daab, anholder om Fritagelse for at døbe det ommeldte Barn, saaledes at der fra hans Side ingen Hindring lægges iveien for, at Daabshandlingen forrettes af hvilken anden Præst, som vil, samt indføres i Ministerialbogen for bemeldte Menigheder, og at han frafalder enhver Fordring paa Offer i Anledning deraf.

Foranlediget heraf skulde Cancelliet tjenstligst tilmelde Deres Høiærværdighed til behagelig Efterretning og videre Bekjendtgørelse, at Man ei kan fritage Sognepræst Kierkegaard for i Medfør af hans Embedspligt at døbe det paagjældende Barn, men at Man dog Intet vil have imod, at Daaben udføres af en anden Præst, som han dertil kan formaae.

Naar Daaben er foretagen, forventes nærmere Indberetning herom behageligen hertil indsendt.

Ved at communicere Deres Velærværdighed Foranstaaende til behagelig Iagttagelse imødeser jeg den forlangte Underretning om Daabens Foretagelse i sin Tid hertil indsendt.

Kjøbenhavn den 11te Marts 1843.

Mynster.

Til Herr Lic. Theol. Kierkegaard,
Sognepræst til Pedersborg og Kindertofte.

Som efterfølgende Brev fra Kapellan Hansen i Sorø viser, havde Biskop Mynster gjort Skridt for at faa Sagen ud af Verden paa en læmpelig Maade.

Sorøe d. 12 Marts 1843.

Det er mig ikke blot bekjendt, at De, Hr. Dr. Kierkegaard, har ønsket Dem fritagen for at udføre den Daabshandling, som ifølge den udkomne Baptist-Anordning vil blive fortagen med en Baptists Barn i Pedersborg, men jeg er nu ogsaa kommen til Kundskab om, at Cancelliet i denne Anledning har resolveret, at det ikke kan fritage Dem for, hvad det maa ansee for Deres Embedspligt, at døbe Barnet, men at det dog Intet har imod, at Daaben udføres af en anden Præst, som dertil er villig.

Foranlediget herved, og i den Formening, at det vel ikke kan være Dem imod, at bemeldte Daabshandling udføres af en anden Præst, tillader jeg mig herved — hvad jeg forøvrigt af mig selv vilde have været fuldkommen beredvillig til, men som nu er bleven fremskyndet ved Biskop Mynsters Anmodning til mig — at tilbyde mig at udføre Daabshandlingen for Dem, hvorved bemeldte Sag saaledes i Mindelighed kan afgjøres, uden at drage mulige ubehagelige Følger efter sig.

Da jeg nærer det Haab, at mit Tilbud ikke vil finde Afslàg hos Dem, udbeder jeg mig behagelig Deres nærmere Underretning om, naar bemeldte Daab kan finde Sted.

Jeg har i Dag ikke — som jeg ønskede — kunnet faa Lejlighed til mundtlig at forebringe denne Gjenstand for Dem, men — ifald jeg ikke forinden skulde erfare Deres Bestemmelse — vil jeg give mig den Frihed i Morgen Eftermiddag, thi om Formiddagen har jeg Konfirmander, at henvende mig til Dem for nærmere at aftale det Fornødne.

Med Højagtelse og Venskab
Deres ærbødige

N. P. Hansen.

Barnets Daab fandt herefter Sted den 27de Marts, hvorom Kierkegaard tilskrev Grundtvig, som følger:

Pedersborg 27/3 43.

Høitærede, kjære Herr Pastor Grundtvig!

Af et Brev fra min Kone erfarer jeg, at De ikke ret kunde troe, at jeg var reist, siden jeg ikke havde taget Afsked med Dem. De maa imidlertid undskylde denne Forsømmelse med det meget, der sysselsatte mig under mit Ophold i Kjøbenhavn, og som ikke levnede mig Tid til mere end det høist nødvendige af Besøg. Med Dem fik jeg dog talt baade efter mit Møde med Majestæten og med Bispen, og som jeg da sagde, at nu havde jeg intet videre i denne Sag at gjøre, men kunde for den reise strax, saaledes var det fra den Tid af mest udvortes Anliggender, der skulde besørges, og i hvilke jeg maatte løbe omkring lige til den sidste Aften og den med; og det forekom mig derfor hele Tiden, som om jeg havde taget Afsked med Dem, da jeg for Øieblikket tog Afsked med den Sag, hvorom jeg først og sidst vilde tale med Dem.

Da jeg kom hertil, var Barnet endnu ikke døbt. Vel havde Hansen drevet paa af alle Kræfter, — ogsaa maaske i den Følelse, at det var bedst, at Daaben foretoges under min Fraværelse, og da denne varede fra Onsdag den 15 til Løverdag den 25, var der jo unægtelig Tid nok, — og vel havde Amtmanden erklæret, at Byfogden godt kunde

udstede en ny Beskikkelse; men dog trak Sand[1]) Sagen hen, ytrede til Hansen, at han maatte betænke sig, at han vilde svare om et Par Dage osv. Endeligen maa han da have faaet tilstrækkelig officiel Autorisation fra Amtet; thi i dette Øieblik kommer Hansen ind til mig fra forrettet Daab og indførte det fornødne selv i Kirkebogen. Da Fadderne kom efter Barnet, skal en af Forældrene have afslaaet at udlevere det; men da Pigen, som bar Barnet til Daaben, tog det, sagde og gjorde de intet videre.

Jeg maa nu i stor Hast slutte, da jeg nu skal indberette Faktum til Bispen og i Eftermiddag skal over til Borød Skole.

Med mange Hilsener til Familien

Deres hjertelig forbundne
Kierkegaard.

Der var derefter Stilhed indtil Slutningen af 1844, da et andet af Jens Jensens Børn var blevet saa gammelt, at dets Daab ikke maatte udsættes længere.

Herom giver nedenstaaende Brev Underretning:

Pedersborg 27/12 44.

Høitærede, kjære Herr Pastor Grundtvig!

Imedens vi herude ikke høre andet end alt Godt i Salmebogssagen og fornøier os over Berlingskes Glæde i denne Anledning, lader det til, at De muligen kunde komme til at høre Nyt fra os i Baptistsagen, der trods den forudseelige Berlingskes Anbefaling dog næppe ret vil hue Dem. Alle gode Gange ere tre, tænkte jeg uvilkaarligen, da jeg for en Maanedstid meldte Amtet det tredie Baptistbarn, der er født her siden min Ankomst, — og jeg var maaske overtroisk nok til at vente nye Uroligheder, naar det fjerde kom for Tour, hvilket alt er født for en Tid

[1]) Birkedommeren.

siden, men nyder godt af Vinter-Exceptionen indtil næste Foraar, i det mindste forstaar jeg Lovgivningen saaledes og vil først da tænke paa at melde det. Ogsaa syntes denne Gang Alt at ville gaae roligt af i alle Maader; Amtmanden lod Forældrene forelægge en Frist og derefter beskikke den sædvanlige Værge, en Gaardmand her i Sognet, der hidtil hver Gang har fungeret som saadan; han meldte sig hos mig, og da jeg derpaa tilskrev Provsten (Bentzon i Ringsted), at jeg ikke kunde og vilde foretage Tvangsdaaben, indfandt i Fredags den 20 Dec. Kapellan Hansen fra Sorø sig hos mig, som anmodet af Provsten, skrev hos mig til Værgen, og bestemte Tiden til Mandag den 23 Kl. 12. Men en tre Kvarteer før denne Tidspunkt indfandt pludseligen Sognefogden sig hos mig, for, blandt andet, thi her have Bønderne altid to Ærinder, naar de komme: det ostensible og det reelle, — at sige mig, at det omhandlede Barn tilligemed dets Moder for en Time eller to siden skulde være kjørt bort. Hvad han derved skulde gjøre, vidste jeg naturligvis ikke at sige ham; men da Hansen straks efter kom ind i Præstegaarden (kjørende i Ornat), tog jeg ham til Side og meddeelte ham, hvad jeg havde hørt. Han gik derefter op i Kirken; men da Værgen der bekræftede Efterretningen om Flugten, som ogsaa, at Faderen vægrede sig ved at sige, hvorhen Moderen havde bragt Barnet, tog han strax bort igjen og anmeldte det passerede for Provsten. Fra ham modtog jeg saa igaar, netop som jeg kom hjem fra Sidstprædiken, følgende Skrivelse:

Stiftets Biskop har ved, efter min Begjæring, at give sit Samtykke til, at der forsøgtes paa at formaa en anden Præst til at døbe Baptist Jens Jensens Barn, paalagt mig, hvis dette ei skulde lykkes, da at gjøre Indberetning, »om Deres V. vedbliver Deres Vægring at efterkomme Kirkens Anordning«. Da det nu efter det med Hensyn til bemeldte Barns Daab Passerede, hvorom jeg idag har modtaget Underretning fra Herr Pastor Hansen (der ikke videre ønsker at have med den Sag at

gjøre), maa anses forgjæves derom at henvende sig til nogen af de øvrige Brødre; seer jeg mig nødsaget til at udbede mig Deres Erklæring behagelig snarest muligt tilstillet, om De, som ovenfor anført: »vedbliver Deres Vægring at efterkomme Kirkens Anordning med Hensyn til Baptistbørns Daab«, eller De maatte være villig til, naar det bortførte Barn kommer til Stede, at udføre Daabsforretningen.

Ringsted 24/12 44.

Ærb. Bentzon.

Hvad der herved undrer mig, er nu ikke denne Forespørgsel; thi noget saadant ventede jeg, saasnart jeg hørte om Flugten og fik tænkt lidt over de rimelige Følger, men at Biskoppen alt forud har ligesom anet, at det denne Gang ikke vilde »lykkes« Provsten at formaa en anden Præst til at fungere, og alt forud stillet Kvæstionen op til mig. Det maatte da være, at han ogsaa forrige Gang har brugt denne Form. Hvad nu mig angaar, da har jeg, uagtet det synes, som De vil see af Datumerne, som om denne Sag gaar ilende, dog endnu ikke svaret Provsten af den simple Grund, at der fra Torsdag Aften ingen Post afgaar til Københ. før Løverdag Aften, med hvilken jeg haaber, De vil modtage nærværende og Provsten min Erklæring. Da jeg med Guds Hjælp ikke har i Sinde at forandre min Overbevisning om Tvangsdaaben, fordi jeg ser, at den fremkalder deslige Scener, hvis Anstødelighed aabenbart har skrækket Hansen, som Fredagen forud til mig ytrede sig ganske decideret for, at det var ret af ham at foretage den, saa tænker jeg at indskrænke mig til ganske kort at erklære, at jeg ikke kjender nogen »Kirkens Anordning«, som jeg ikke vil adlyde, men at min Samvittighed forbyder mig at foretage den i den danske Statskirke ved Forordning af 1842 indførte tvungne Daab.

Jeg har villet tilskrive Dem dette, dels fordi jeg dog har Tankerne ved dette Anliggende og saa helst vil lade

dem komme til Orde, dels fordi jeg tror, det vil interessere Dem strax at vide det sande i et kirkeligt Anliggende, der sagtens snart vil blive Bysnak, dels endeligen i den Tanke, at De muligen under Sagens videre Gang enten ved Raad eller Daad maatte kunne gjøre noget for at hindre en endnn strængere Gjennemførelse af de ulykkelige Bestemmelser i Baptistforordningen. — Selv er jeg, Gud ske Lov, vel og vel til Mode og finder Brevet ret passende ovenpaa min Stephansprædiken; men Stemninger ere usikre, derfor beder jeg til Gud, som jeg haaber, De vil bede, at jeg maa staa fast og, om muligt, faa en glædelig Ende paa den Tvangsdaab her til Lands, hvad det saa skal kōste, siden jeg dog skal kaldes til Strid om den, medens jeg har givet efter det Meste, jeg kunde.

Med hjertelig Hilsen

Deres

Kierkegaard.

Som det var at vente, fik Kierkegaard snart skarpt Paalæg om at døbe Barnet, eller søge sin Afsked, hvorom Provsten tilstillede ham følgende Skrivelse:

Stiftets Biskop har under 13 d. M. tilskrevet mig saaledes:

»Efterat jeg til det Kgl. danske Kancelli havde indberettet, at Sognepræsten til Pedersborg og Kindertofte, Lic. theol. Kierkegaard, havde vægret sig ved at døbe et i Pedersborg Sogn af Forældre, som høre til Baptist-Menigheden, født Barn, har Kollegiet under 11te dennes anmodet mig om at ville betyde Lic. Kierkegaard, at han inden 14 Dage har at indsende enten Erklæring om, at han frafalder sin Vægring at døbe Børn af Baptister, eller Ansøgning om Entledigelse; og at Kollegiet i manglende Fald vil see sig nødsaget til at nedlægge allerunderdanigst Forestilling om hans Entledigelse.

Ved at kommunicere dette til videre fornøden Bekjendtgørelse for Lic. Kierkegaard, forventer jeg, efter Udløbet af denne Frist, Deres Høiærværdigheds behagelige Indberetning om Udfaldet«.

Afskriftens Rigtighed attesteres.

Ringsted den 15de Februar 1845.

Ærbødigst

Bentzon.

S. T. Herr Pastor, Dr. philos. & Lic. theol. Kierkegaard.

Kierkegaards Beslutning meldte han Grundtvig ved Brev af 17/2 45, som følger:

Jeg faar gjerne ejendommeligt Nyt, naar jeg kommer hjem fra sidst Tjeneste om Søn- og Helligdage. Igaar modtog jeg saaledes indlagte Original, som jeg strax sender Dem. Selv er jeg i de næste 4—5 Dage bunden herude og veed derhos slet ikke, om jeg endnu skulde gjøre eet Besøg i Kbhvn, for at have gjort alt mit, eller tie og vente. Dersom De, som jeg haaber, er vel, vil det glæde mig derom at erfare Deres Mening. At Kongen skulde handle imod Kancelliets Indstilling mig angaaende, ser vel noget urimeligt ud, imidlertid forekommer det mig dog, at det i alt Fald var ønskeligt, at han vidste om den, før den bliver ham forelagt, og det havde jeg rigtignok megen Lyst [til], dersom jeg maa, at bede Dem om at sørge for. Om Ørsted har været med ved denne Kancelli-Beslutning, kan jeg ikke se af Provstens Brev, men ønskede gjerne at vide.

Forøvrigt nægter jeg ikke, at jeg efterhaanden bliver lidt kjed af bestandig at staa paa Springet, men desuagtet vil jeg, næst Gud, paa ingen Betingelse enten give efter i Henseende til Daaben eller søge en Entledigelse, som man sagtens vilde udlægge enten som et indirekte Bevis imod mig eller imod Sagen.

Undskyld, at jeg maa skrive i stor og kjendelig Hast. Skulde De ikke være vel eller ikke føle Dem opfordret til

at gjøre noget, saa beder jeg blot om en Meddelelse (gennem Peter Boisen f. Eks.) desangaaende. Jeg vil da have Tid nok til at kunne bestemme en Indreise.

Jette er siden Jul syg og i de sidste 14 Dage næsten mest, dog nu i en fire—fem Dage lidt bedre.

Deres Familie hilses venligst og ærbødigst

fra Deres

P. Chr. Kierkegaard.

At Grundtvig billigede Kierkegaards Beslutning og søgte at styrke ham i den, fremgaar af følgende Brev:

Khvn 18 Febr. 1845.

Kiære Ven!

Det glæder mig at see af Deres Brev, at De har fast besluttet, med Guds Hjelp, hverken at give efter ved Daaben eller søge om Deres Afsked, saa til at blive ved den Beslutning og rolig see paa, hvad Andre vil og faaer Lov til at giøre i denne Sag, ønsker jeg Dem af mit Hjerte Naade, Lykke og Velsignelse; thi jeg er vis paa, at Sagen da ikke blot vil faae et taaleligt, men et godt og glædeligt Udfald. — Hvad jeg har været bange for, var at Cancelliet istedenfor at true med Afsættelse, hvortil dog vel hører Lov og Dom, altsaa en Lov, der først skal gives, og en Dom, der, saalænge Loven fattes, kun med soleklar Uret kan fældes, skulde valgt at seipine Dem med stigende Mulcter[1]), hvorved De var blevet nødt til at søge om Afsked, og kunde da formodentlig ei engang faaet Sagen for Retten, saa det er Noget, jeg ikke engang har turdet nævne og beder Dem selv endnu at tie med!

Angaaende nu Deres Ønske, at Kongen forud maatte vide, hvad Cancelliet har bestemt, da skulde jeg gierne see til at faae Kongen i Tale og, hvis det ikke lykkedes, lægge Afskriften i Dronningens Haand, naar jeg troede,

---

[1]) Dette var netop Mynsters Plan (s. K. S. 3. R. IV, 447).

det kunde gavne enten Sagen eller Dem; men jeg troer det ikke, thi det Videste Sagen for Øieblikket kunde drives ad denne Vei, var sikkert, at Kongen befalede Cancelliet først at prøve alle mildere Midler, og det vilde, efter den herskende Tankegang, føre lige til Mulcteringen, som De vist med mig anseer for det Allerværste.

Jeg vilde derfor raade Dem at sidde ganske stille, naar Gud giver Ro og Styrke dertil, og see, hvad Cancelliet vil og kan giøre, men i Deres Erklæring at gjøre opmærksom paa, hvorlidet De er den eneste, der anseer Tvangsdaaben af Baptist-Børn for at være den christelige Præst utilladelig, da det theologiske Facultet og Hovedstadens Geistlighed i det Hele vedkiender sig samme Overbevisning, og det skadede vist ikke navnlig at anføre Stiftsprovsten, Martensen, Kolthoff, Spang og mig, som har siddet og sidder endnu i Commiteen. Skrivelsen til Biskoppen forsinkede naturligvis Andragendet til Cancelliet; thi først nylig har vi faaet hans ikke blot afslaaende, men Conventet gennemheglende Svar, hvis Virkning paa Stemningen og Mødet vi endnu ikke kiende, men alle Commiteens Medlemmer har dog offentlig i Conventet erklæret, at Deres Overbevisning om Sagen var uforandret, og kun En af dem fraraadte af Verdensklogskab at friste Cancelliet. Dette, som ei kan være uvidende om, hvad her er i Giære, synes efter sit pludselige Hastværk at ville være færdig med Dem, før det kan siges at vide, hvad vi forberede; men derfor burde det møde hos Dem, hvad det ønsker at undgaae, og dog maaske ikke er saa bestemt paa at sparke tilside.

Nu, Gud befalet, med kiærligste Hilsen fra os alle til Jette, og mit inderlige Ønske, at De maa Begge lide vel paa Sjæl og Legeme!

Deres Ven

N. F. S. Grundtvig.

NB. De maa endelig sørge for, at Deres Erklæring, hvad enten den skal stiles til Cancelliet eller ikke, dog

kommer til Cancelliet, saa offentlig og officiel som mueligt, da den vist ellers kunde blive forlagt eller forligget underveis.

Herpaa svarede Kierkegaard:

Pedersborg 27/9 45.

Kjære, høitærede Herr Pastor Grundtvig!

Hjertelig Tak for Deres sidste Brev, der kom i alle Maader særdeles vel tilpas. Vel var jeg ogsaa uden samme til Sinds at lade det komme til mig, hvad der skal komme, og ikke gaa nogens Ønsker i denne Sag noget Skridt i Møde. Men alt som Dagen gik, begyndte jeg dog (ogsaa gennem Jette og en noget tidligere Ytring af Ingemann) at komme mere og mere ind paa, at jeg dog burde reise ind og søge Audiens hos Kongen; noget, jeg nu aldeles har ladet fare, og det netop efter Deres Brev, ligesom jeg ogsaa hver Dag bliver mere overbeviist om, at det snarere var at forvirre end at gavne, enten med Hensyn til det kirkelige eller til det personlige Spørgsmaal.

Mit Svar til Kancelliet, som jeg ansaa det for skyldig Høflighed ikke at indsende, før Fristen var næsten endt, afgaar i Dag. Det er blevet temmelig langt og, hvad Sproget angaar, mod Slutningen noget slæbende, men, som jeg haaber, bestemt nok; og paa den anden Side syntes mig ikke, jeg vilde udelade alt for meget af, hvad der i denne Sag burde overvejes. Dets Længde gjør, at jeg kun formaar at sende een Afskrift til Byen, den, som følger med nærværende. Dog vilde jeg gjerne, om De synes, at Stiftsprovsten, min Svigerfader og (hvis han melder sig derom) min Broder maatte faa den at se, saasnart Originalen, der gaar gjennem Provst og Biskop, kan tænkes at være indkommen. Stiftsprovsten beder jeg desuden at takke for hans Deltagelse, som jeg hos Paludan-Müller har erfaret om.

Ogsaa jeg var noget forud mest bange for den Udvei, De tyder hen paa, fra Vedkommendes Side, skiønt jeg næppe uden Deres Mindelse nu var kommen den i Hu,

saa hovedkulds kom Kancelliets Afgjørelse mig, eller havde erindret at takke Herren for den Vending, det ikke fik, som for den, det har faaet.

Mulig aabner sig nu en ny Kamp i denne Sag mod Rothe i Vemmeløv, som fra Amtmanden har faaet Forespørgsel om, hvorvidt og hvorfor der hos ham ligger udøbt et Barn af Sekten. Imidlertid lader det ikke til, at at R. er paa det rene med sig selv om Spørgsmaalet Daaben angaaende, og saa findes der vel sagtens en Udvei og et Exempel paa mere Raison, end jeg har haft, som da kan stilles imod min Gjenstridighed.

Fra Jette maa jeg hilse: yderst svag, saa hun aldrig er ved Bordet, er hun dog daglig oppe, rolig og vel tilfreds, saa det er en Lyst. Maa jeg bede om at hilse Fru Grundtvig, Tante Jane og hele Familien.

Hjerteligst Deres

P. Chr. Kierkegaard.

Efter Forslag af Lic. Kolthoff havde Københavns gejstlige Konvent nedsat et Udvalg (Martensen, Kolthoff, Grundtvig, Tryde og Spang) til at afgive Betænkning om den anordnede Daab af Baptistbørn, og dette Udvalg havde 1/12 1844 afgivet en Betænkning, hvori det indstillede, »at Konventet vilde indgaa til det K. d. Kancelli med Andragende om, at den Tvangsdaab, der anvendes mod Børn af Baptistmenigheden her i Landet, for Eftertiden maa bortfalde som uforenelig med vor egen Daabs Natur og Værdighed«. —

Konventet henvendte sig, efter at have modtaget denne Betænkning, til Biskop Mynster »for om muligt at opnaa hans Medvirkning til at bevirke en med Kommiteebetænkningens Indhold overensstemmende Forandring i Lovgivningen«. Men 30te Januar 1845 gav Mynster et motiveret, skarpt afslaaende Svar, der siden med Udeladelse af adskilligt, der særlig var stilet til Konventet, blev trykt i Scharlings og Engelstofts Tidsskrift X 146—65, hvortil

Mynster siden under alle Forhandlinger denne Sag vedrørende altid henviste.

Konventet indskrænkede sig, efter Modtagelsen af Biskoppens Afslag, til at lade et nyt Udvalg (Tryde, Grundtvig og Engelstoft) udarbejde et Andragende til Kancelliet, ledsaget af det første Udvalgs Betænkning. Dette Andragende af 19de Marts 1845 motiverer en Bøn om:

1) at Daaben af Baptisters Børn, naar den ikke uden Tvangsmidler kan iværksættes, da hellere udsættes, og
2) at de Præster i Statskirken, som anse den tvungne Daab af Baptisternes Børn for uforenelig med Daabens Natur og Væsen, maa blive forskaanede for at udføre den.

Om Konventets Forhandlinger angaaende Sagen fik Kierkegaard Underretning fra sin Svoger, den senere Stiftsprovst H. Egede Glahn, og af sin første Hustrus Broder P. O. Boisen.

København Torsdag Aften d. 27 Febr. 1845,

Kære Kierkegaard!

Tag til Takke med en lille Hastværksbillet, som jeg dog heller vil sende dig end riskere, at du længere staar i Uvished om Konventets Forhandlinger igaar Aftes. Maaske har Gr. skrevet til dig derom, og da har han vel skrevet udførligere. Du veed, Biskoppen havde sendt et langt Brev til Konventet for at overbevise dets Medlemmer om, at den lutherske Præst burde døbe Baptistbørn. Det havde cirkuleret; de, som ikke stode fast i en anden Anskuelse, var rokkede. Kierumgaard udtalte sin tidligere Bekymring over den Tvangsdaab, han havde ladet sig forlede til at foretage; men nu havde Biskoppens Brev beroliget ham. Spang mente, at der burde gøres et Skridt; det var nu gjort, og derved skulde man standse. Grundtvig bebrejdede Spang hans Frygtagtighed, der lod ham blive staaende paa Halvvejen. Spang forsikrede, at Frygten ikke

nogensinde skulde rokke hans Overbevisning, og det havde heller ikke været Tilfældet her. — Tryde bad de Præster (og Professorer) rejse sig, som mente, at de med god Samvittighed kunde døbe Baptistbørnene og derfor intet Skridt vilde have foretaget. Syv rejste sig [Rønne, Münter, Smidt, Kierumgaard, Petersen, Gad og en til]. Tryde bad dem give Grunde. Rønne sagde, at Bispens Brev havde overbevist ham. Men Grundene vilde Tryde have. Rønne henholdt sig til Bispens, han havde ingen andre. — Tryde bad dem rejse sig, som ikke troede, man kunde døbe disse Børn, og Elleve rejste sig, blandt dem Spang. Nogle faa stemte slet ikke, iblandt dem Scharling og Nielsen. Scharling var ikke paa det rene med Baptisternes Konfession osv. (Clausen var der ikke, da han er syg, men havde skrevet et Brev, hvori han opfordrede til Standhaftighed). Det blev nu bestemt, at der skulde nedsættes en Kommite til at skrive et Brev til Kancelliet, som skulde underskrives 14 Dage efter ved næste Møde. Kommiteens Medlemmer blev Tryde, Grundtvig og Engelstoft. — Men lidt iforvejen rejste Gad sig, gjorde det Forslag, at Skrivelsen til Kancelliet skulde fremstille Sagen fra den menneskelige Side — vise den Byrde, der var lagt paa mangen Samvittighed — og ikke indlade sig paa det dogmatiske. — Grundtvig og Tryde greb med Glæde denne Vej, som ogsaa blev valgt imod Paullis og Martensens Vilje, som gerne vilde have det dogmatisk-urigtige paavist. —

Grundtvig har allerede idag gjort et Udkast til Brevet saa sagtelig, saa høfligt som muligt.

Iøvrigt blev et Brev fra Kongen til Biskoppen forelæst, hvori Kongen erklærer, at Tillæget til Salmebogen skal udgives og maa indføres overalt, hvor det ønskes; men da han har hørt, at Københavns Gejstlige udarbejde en hel Salmebog, skal hans Tilfredshed hermed tilkendegives dem; han haaber, at en ny Salmebog paa den Maade kan fremkomme, som kan avtoriseres eller tillades brugt.

Tag nu til Takke med disse korte Notitser og trøst dig ved, at der er mange, som følge din nødtvungne Kamp med Kærlighed og Interesse. Jeg veed nok, du maa have og har en bedre Trøst; men det er ogsaa godt at vide, at man strider ikke alene. — Gud give en god Udgang paa Striden!

Farvel, kære Kierkegaard! Hils min kære Søster mange Gange!

Din hengivne Svoger
Egede Glahn.

Brevet fra P. O. Boisen følger her:

Kære Kierkegaard!

Jeg har i længere Tid haft i Sinde at skrive dig til som Svar paa dit Brev af 3 Februar, men opsat det, fordi jeg har ventet paa Svar fra Dronningen i den Kommission, som dit Brev indeholdt. (Jeg skrev hende nemlig straks til derom og tilbød, at jeg vilde besørge Bøgerne sendt ud til dig, men hun har ikke givet mig Svar derpaa, saa jeg formoder, hun maa have glemt det igen, hvorom jeg altsaa endnu en Gang maa minde hende, hvilket jeg dog helst ønskede at blive med, indtil jeg faar Lejlighed til at tale med hende, som forresten gaar noget sjældent paa nu). Jeg vil derfor ej opsætte længer at skrive dig til, især da jeg nu føler Trang til at melde dig, hvad jeg veed i den Sag, som fortrinlig maa ligge dig paa Hjærte i denne Tid, det er Baptist-Sagen.

Hvad Kancelliet eller Bispen er til Sinds med dig i denne Sag, og hvad man har tilskrevet og befalet dig, har vi hørt og ærgret os over; men din Handlemaade i den Anledning har vi ogsaa hørt om, og vi — dine yngre Venner — har inderlig glædet os derover, og vor Tak skal du ogsaa have for dette Stykke, da jeg er vis paa, at denne din Protest en Gang vil komme os til Gode, som ønsker ogsaa at blive Præster, men hvorpaa vi ikke uden

Ængstelse kan tænke under disse forviklede og samvittighedstvingende Forhold.

Nu vil jeg fortælle dig, hvad jeg har hørt om det sidste Præstekonvent i Onsdags. Det skal have været en stormfuld Aften Den første, der bragte os nogen Underretning derom, var Præsten Rønne, der kom til mig. Paa mit Spørgsmaal, hvorledes det var gaaet, begyndte han med en lang Indledning om Sagens store Vigtighed og om den erfarne Mand Biskop Mynsters udmærkede Skrift (paa 9 Ark) i denne Sag til Kbhvns Præster, hvor han blandt andet havde vist, at her ikke var Tale om Tvangsdaab, da der ej handles om nogen Resistance fra Baptisantens Side; det vilde være Tvangsdaab, naar man tvang voksne til Daab osv., hvoraf jeg nok kunde se, at Rønne nu havde skiftet Mening. Endelig fortalte han da, at Sagen var falden. Jeg fik ej talt mere med ham, da jeg skulde ned paa Skolen, men gik i næste Time op til Grundtvig, som da fortalte, at Sagen ingenlunde var falden, skønt nogle af Præsterne havde arbejdet derpaa; ved Afstemningen havde 7 vist sig imod, men 11 for, at der skulde gøres noget videre Skridt til Kancelliet. Af kommiteen havde alle staaet fast undtagen Spang, som erklærede, at det var af Frygt for, at Konventet skulde blive hævet eller noget saadant skulde vederfares dem (hvorover Grundtvig var meget vred paa ham). Endelig kom Gad med det Forslag, at man skulde gaa mere læmpelig til Værks; dette optog strax Grundtvig og Tryde, og Grundtvig foreslog da, at man skulde nu gaa lige til Kancelliet, men da ikke begrunde Sagen dogmatisk, men kun i det forargerlige i en Daabshandling under Politiets Medhjælp, der maa nedsætte [Handlingen] baade i Gendøbernes og i alle Kristnes Øjne. Det var ham nemlig om et gunstigt Resultat at gøre og ikke om at overbevise Kancelliet om deres dogmatiske Anskuelse angaaende Daaben. Derimod rejste Martensen sig; han kunde ej underskrive noget saadant. Den dogmatiske Begrundelse maatte nødvendigvis med, og Paulli

var af samme Mening. Endelig blev en Kommite nedsat (Tryde, Grundtvig, Engelstoft) for at forfatte en saadan Erklæring til Kancelliet. Begyndelsen af denne havde Gr. allerede skrevet og viste mig; den var saaledes, at enhver Præst nødvendig maatte kunne underskrive den. — Under dette forefaldt adskillige voldsomme Episoder. Grundtvig blev kaldt til Orden, fordi han under en Tale af Smith sad i en heftig Kamp med Thim[1]); herover blev Gr. vred, paastod, der skulde være Frihed som i det engelske Parlament, og var nær gaaet sin Vej (deri synes jeg, han havde Uret). Stilling ytrede, at der var Præster, som talte med een Tunge udenfor, og en anden i Konventet. Denne ærerørige Beskyldning forlangte Paulli, han skulde tage i sig igjen og gjøre Afbigt, og han blev kaldet til Orden af Tryde, hvorover Stilling blev yderst forbitret; han troede ei, han stod som en Rus overfor et Konsistorium, men at han sad her som Mand og talte til Mænd.

Jeg maa nu holde op, da jeg skal ud at informere. Salmebogssagen staar det meget godt med. Vil du hilse din kjære Jette og Povl mange Gange! Hermed sendes en Kvittering fra Topp for Carl paa de 100 Rdl. Fra Algreen skal jeg hilse; jeg bragte ham i Aftes 10 Rdl. fra Fru Toft. Han er i stor Trang. Har I Penge til ham, saa send snart!

Harald hilser. Din hengivne

Kbhvn d. 1 Marts 1845. Peter.

Derefter skrev Kierkegaard til Grundtvig!

Høitærede, kjære Herr Pastor Grundtvig!

Giennem Egede og Peter Boisen har jeg modtaget Efterretninger om, hvorledes det er gaaet i det kiøbenhavnske Konvent indtil Mødet igaar, som jeg naturligvis endnu intet veed om. Tillige har jeg erfaret, at Amt-

[1]) Her menes vel Salmedigteren H. A. Timm, Præst i Magleby paa Amager.

manden (jeg tænker ret til Lykke) har purret Emil Clausen, der synes at være mere paa det rene med Hensyn til Tvangsdaaben, end at han skulde opsætte sit Svar efter bedre Oplysninger om Baptisternes »Konfession«; jeg veed, at han har været i Kbhvn, og adskilligt om hans Audienser derinde. Selv er jeg nu vistnok allermest oplagt til at være ganske stille og se paa, hvordan Sagen vil vende sig; men det er dog faldet mig ind, — netop i Anledning af Ørsteds Ytring til Clausen, om der ikke skulde kunne ansættes en Baptisator in partibus (hvilken, synes mig, viser baade hans Lyst til en Udvei og hans ringe Greb til at finde paa den) — om jeg ikke for Sagens Skyld burde giøre et gjort Skridt nok en Gang: sende ham en Afskrift af, hvad jeg for to Aar siden tilstillede ham til Kongen, og som sagtens ikke har naaet videre end til en støvet Hylde hos Ø., og forøge samme med nogle Ord om, hvorledes man, efter mit Skøn, bedst kunde lade Baptistforordningen staa og dog tage Brodden fra den ved en Forandring nemlig i den alm. Daabs-Forordning af 1828. Thi naar det tillades enhver, der havde Betænkeligheder og efter 8 Ugers Udløb ikke ønskede sit Barn døbt, at faa et Aars Udsættelse, imod at skaffe Attest fra Sognepræsten om, at han havde talt med Vedkommende desangaaende, og naar saa denne Attest kunde fornyes Aar for Aar, saa vilde, tænker jeg, mange, som den hurtige Afgiørelse nu jager til Giendøberne, dels selv blive, dels lade deres 1, eller 2 eller 3 Aars gamle Barn døbe; Præsternes Forlegenhed være endt, og Regeringen være fri for ligefrem at risikere en ny Forordning. Kancelliherrerne vilde det maaske ogsaa berolige, at det stemplede Papir til slige Attester blev et lille aarligt Paalæg paa Baptisterne og [andre] til dem hældende, der kunde holde lidt igien mod de supponerede verdslige Grunde til Frafald.

Dog — muligen har jeg hele Tanken fra en Samtale med Dem; thi derpaa kan jeg nu ikke besinde mig, og i alt Fald kan De jo bedre end jeg videre giennemføre den.

Nærværende skulde kun forberede Dem paa, at jeg til Mandag haaber at sende Dem et saadant Memorial, som jeg da vil overlade Dem at holde tilbage, eller, om Dem synes, at benytte hos hvem De maatte ville (Ørsted eller Kongen).

Jeg skriver dette i Hast, idet Tanken om saaledes at giøre noget er vakt i Hast ved de indløbne Efterretninger om Clausens Rejse og dens Resultater, medens der, næst idag, ikke gaar Post før Søndag.

Jette er svag, men rolig, og saa er jeg, Gud ske Lov! Det er, som jeg hører, ikke en Gang min nærmeste Modstander.

Et Par Ord fra Dem vilde ret meget glæde

Pedersborg 13 Marts 1845. Deres
Kierkegaard.

Lidt før eller omtrent samtidigt med dette Brev maa Grundtvig have skrevet følgende, der nærmest er Svar paa Kierkegaards Brev af 27de Februar:

Kiære Ven!

Deres Erklæring til Kancelliet, som jeg vel fandt lidt for tør, men ellers god, har Tryde og Glahn læst, men Deres Broder ikke spurgt om, og jeg har opsat at svare Dem, til jeg kunde melde noget Vist om Conventets Andragende, som først vedtoges i Onsdags efter en haard Kamp med de Frafaldne: Spang, Martensen og hans Vaabendrager Paulli, og naaer da vel enten idag eller en af Dagene Cancelliet med den bekiendte Comiteebetænkning til Bilag. Spang vilde hverken selv støde Cancelliet eller have det stødt, og Martensen & Paulli vilde hverken selv istemme et Andragende, der ikke udelukkende var baseret paa en dogmatisk Anskuelse, som Conventet udtrykkelig vedkiendte sig, eller paa anden Maade have noget virket til den uchristelige Daabs Afskaffelse eller til de christelige Præsters Redning, saa Sagen stod fortvivlet, og havde ikke Prof.

Clausen stridt mandelig ved min Side, var Slaget vist blevet tabt. Det var altsaa allerede dér en Lykke, at E. Clausen ogsaa var kommet paa Spil, og det vil, haaber jeg, heller ingenlunde i Cancelliet være uden Vægt.

Med Dr[onningen] har jeg talt om Sagen og fandt Hende meget vel stemt for den, og saavidt jeg kunde mærke, havde K[ongen] heller slet ikke isinde at skride til Yderligheder, uagtet jeg hørde af Cl[ausen?], at Tanken om de udøbte Hedninger syndes Ham utaalelig.

Hvad nu Deres Skrivelse til Ø[rsted] angaaer, da vilde jeg tilraade den, naar den var en Fremstilliug af den soleklare Sandhed, at det er Tvivlen om Barnedaaben og Bestænkelsens Gyldighed, der skaffer Baptisterne Indpas, saa Brodden var taget fra dem og al Ulæmpe med deres Børns Daab tillige forebygget, naar den danske Statskirke i fuld Overensstemmelse med sig selv tillod baade, at hvem der ansaae Neddyppelsen for nødvendig, kunde faa deres Børn døbte med den, og at hvem der tvivlede om Barnebaadens Gyldighed, havde Lov til at opsætte deres Børns Daab til Skiels-Alderen. Et Forslag derimod om aarlige ny Attester, ovenikiøbet paa stemplet Papir, og om Daab i alle Aldere er saa langt fra min Tankegang, at et saadant vilde jeg hverken indgive eller billige, hvorfra det saa kom, men bestride naar og hvorsomhelst jeg kunde; thi vi har lumske Skatter nok, og jeg turde næppe nok døbe et Barn mellem Skiøns- og Skiels-Alderen, langt mindre døbe saadanne iflæng, og det trøster mig ikke, at min Stilling saa temmelig sikrer mig for sligt.

Kiærligst Hilsen fra os alle til Dem og Deres, med det Ønske, at Jette ikke blot kiækt maa udholde den dobbelt haarde Vinter, men ogsaa dobbelt freidig i den melde Vaar i Vente!

Deres Ven

N. F. S. Grundtvig.

Efter Modtagelsen af dette Brev skrev Kierkegaard:

Pedersborg 16/2 45.

Høitærede, kjære Herr Pastor Grundtvig!

Ganske som jeg ventede det og rigtignok ogsaa for min Del ved Extrabud til Sorø havde gjort Anstalt for, modtog jeg i Formiddags Deres Brev, og derved nærmere Oplysning om det seneste, som Pastor Glahn alt i Torsdags havde tilskrevet mig et Par Ord om, tilligemed et Exemplar af den ny Kommitte-Betænkning. Baade af den og af Deres Brev ser jeg da, at hvad jeg forrige Løverdag havde begyndt at skrive til Kbhvn om, men kasserede, fordi Udtrykkene vare faldne for skærende, og fordi jeg i det samme modtog Efterretningen om Madam Glahns Død, baade er bleven erindret, og, som mig synes, yderst delikat benyttet, at nemlig de, der til Nød mente at kunne foretage en slig Tvangsdaab nu, da de havde set Bispens Indlæg, men som 8 Dage før vare imod den, nødvendigen burde være med (hvis de ellers ikke vilde lade formode andre Bevæggrunde) til at fraraade haarde Forholdsregler mod nogen for det, som nylig havde været deres egen Anskuelse. Det have de imidlertid, saavidt jeg skønner af en Liste, jeg har faaet, paa de slutteligen dissenterende, ikke kunnet eller ikke villet forstaa.

Hvad jeg ommeldte i mit sidste Hastværksbrev som den anden Part af det Dokument, jeg vilde oversende Dem, Forslaget om Attester fra Præsten m. v., havde vel ikke ganske det Udseende for mig, som det har for Dem, ligesom jeg paa den anden Side tror, at det, udvidet i Stedet for abrupt antydet, næppe vilde forekomme Dem saa aldeles ubetinget nødvendigt at bestride det; men det var i ethvert Tilfælde fra min Side ikkun en Tanke, som jeg ikke vilde holde tilbage, naar den kunde gjort noget for Sagen; — thi for min Person er jeg virkelig ikke oplagt til at giøre noget Skridt, tværtimod som for to Aar siden, — men den vilde den jo, naar De dømmer saaledes

om den, snarere forvirre og forraade: vække end mere Skin end Konvents-Forhandlingerne af, at de, der er imod Tvangsdaaben, selv ikke kan holde sammen, saa den lader jeg ubetinget falde. Derimod er jeg ved Deres Brev netop bleven bestyrket i at indsende den første Part af det paatænkte, nemlig Afskrift af min Forestilling, der var bestemt for Kongen, men af mig blev tilsendt Ørsted, fra for 2 Aar siden ɔ: 5 April 1843. Den indeholder i det mindste en Del af, hvad De ytrer, den skulde, saa godt, som jeg har kunnet fremstille det (thi at Perioderne skulde blive lettere og mere flydende, naar jeg nu i al Hast vilde skrive en anden af samme Indhold, er næppe at vente). Den sender jeg derfor, om Gud vil, samtidig med nærværende i et særskilt Omslag, og det i to Afskrifer. Idet jeg ogsaa her ganske overlader det til Dem, om den skal bruges og hvorledes, har jeg tænkt mig det som muligt, vel endog ønskeligst, om De vilde spørge Ørsted, hvorvidt samme tidligere fra ham er bleven Kongen tilstillet eller ikke (hvilket jeg overlod til hans Godtbefindende). Er den det, saa var vel næppe videre at gjøre. Hvis ikke, kunde derimod, ligesom De synes, den ene Afskrift forny Erindringen hos ham, den anden og bedst udstyrede tilstilles Majestæten. Men er det hele efter Deres Mening til Unytte eller til Skade, og skulde det ogsaa være urigtigt, som jeg næsten tror[1]), at indrykke Stykket i Berlingske, saa er det i Deres Haand. Til Trykken skulde det ubetinget have mit Navn; om det til anden mulige Brug er rigtigst at udelade dette eller sætte det til, maa jeg ligeledes bede Dem bestemme. Det er Sagen, der rigtignok er mig for stor, men som jeg dog nu en Gang er kaldet til at have nogen Del i, jeg ønskede at tjene efter Evne, og derfor

---

[1]) I Randen er tilføjet: blandt andet ogsaa fordi Regeringen maaske i visse Maader kunde synes, at jeg ligesom stiltiende har lovet Tavshed (som jeg jo har ytret en Tanke om i min sidste Erklæring til Kancelliet) — endskjønt rigtignok nu Sagen har gjort saa megen Opsigt, at Tavshed betyder mindre end intet.

haaber jeg, at jeg maa besvære Dem med alle disse mine Betænkninger og Om'er.

Det glæder mig at kunne tilføje efter en Meddelelse fra Ferdinand Fenger, at Rothe ogsaa vægrer sig. Bliver blot Amtmanden ved at opspore og opjage, saa arbejder han, tænker jeg, just ikke sin Fader i Hænderne, om end maaske i hans Aand.

Hvilken religiøs Sløvhed her dog i Grunden maa være! Ikke een i Menigheden taler til mig om Sagen, skiønt de nok veed af den, ingen forundrer sig, vil vide mine Grunde, eller paa den anden Side ytrer Mistanke til mig: det synes, som jeg i den Sag kan tro og gøre, som jeg vil, uden at nogen vilde bryde sig videre derom.

Mange Tak for Deres Brev og mange Hilsener til Dem og Deres og til hele Familien fra Jette (der river mig svært ned for det utidige Foster af et Forslag) og fra

Deres

P. Chr. Kierkegaard.

Kommitteens Salmehæfte udbredes rask herude.

Endnu er at bemærke, at Rothe (maaske ogsaa Clausen) søge at bringe det dertil, at deres respektive baptistiske Forældre skulde indgaa med en Ansøgning til Kongen om Fritagelse, omtrent som det i Slutningen af mit medfølgende er tænkt. Men noget bestemt veed jeg ikke derom.

Saadanne Ansøgninger indkom, og Kancelliet optog derefter hele Sagen til samlet Overvejelse. Dets Medlemmer kunde imidlertid ikke blive enige, men om deres forskellige Indstillinger (af 27 Maj 1846) samt om Sagens videre Gang har Provst Koch udførlig fortalt i »Kirkeh. Saml.« 3. R. V.

De her meddelte Aktstykker ville maaske bidrage til at forklare, at Kongen skiftede Standpunkt i Sagen, og at han søgte at dække sit Tilbagetog fra Resolutionen af 23de Dec. 1842 ved at forlange en kirkehistorisk-theologisk Betænkning over Spørgsmaalet af Dr. Rudelbach, som han

saa fik; og paa Grundlag af den og af Statsminister Ørsteds Votum tilskrev han derpaa Kancelliet saaledes:

De forskiellige Meninger, som ere fremsatte i Vort Danske Cancellies allerunderdanigste Forestilling af 27de Mai f. A. angaaende Forholdet med Baptisterne her i Landet, have bevæget Os til over dette Anliggende at forlange en kirkehistorisk og theologisk Betænkning af Dr. Rudelbach, hvilken her vedlægges, og har denne ligesom ogsaa Vor Geheime-Statsminister Ørsteds udviklede Mening ledet Os til den Erkiendelse, at Bestemmelsen i Vor allerhøieste Resolution af 23de December 1842, ifølge hvilken Børn af baptistiske Forældre skulle døbes, i fornøden Fald efter Øvrighedens Foranstaltning, for Fremtiden rettest bør bortfalde, idet nemlig Daaben, naar Børnene opvoxe i Forældrenes Huse, ei kan ventes at komme dem tilgode som evangeliske Christne, og man derved kun udsætter dem for Giendaab, hvilken vor Kirke forkaster.

Vi bemyndige derfor Vort Cancellie til at nedlægge allerunderdanigst Forestilling om Ophævelse af denne Bestemmelse; men det er tillige Vor Villie, at yderligere Bestemmelser træffes om den baptistiske Sects tolererede Stilling i Kongeriget, og finde Vi, at Grundbetingelsen for samme bør være en bestemt Troesbekiendelse, som maa gielde for Secten, saaledes som den fordres i Berlin og Hamborg og aflægges af Sectens Øverste paa ethvert Sted, hvor denne tilstedes frie Religionsøvelse, og ville Vi under denne Forudsætning ikke have noget imod, at de i og ved Kjøbenhavn værende Baptister tilstædes at samles til deres Religionsøvelse paa et bestemt Sted i Kjøbenhavn eller sammes Forstæder, ligesom det allerede er tilladt i Fredericia, og under de Betingelser, som Vi, paa Vort Danske Cancellies allerunderdanigste Forestilling desangaaende, nærmere ville bestemme, og hvorved der især deleshed maa sees hen til, at Secten ikke skal ud-

brede sig ved Bestræbelser for at giøre Proselyter, og at der stedse kan haves nøie Kundskab om dens Medlemmer og om Børnenes Antal og Skolegang.

Efter at dette Anliggende er ordnet, ville Vi tilstæde, at Action bortfalder mod Pastor Kierkegaard og de flere Præster, som have vist sig overhørige imod Lovbestemmelsen om Daab af Baptisters Børn, dog at det betydes dem, at lignende Overhørighed ved anden Leilighed alvorligen vil blive anseet. Befalende Eder Gud!

Givet i Vor Residentsstad Kjøbenhavn den 30te Januar 1847.

Christian R.

I Slútningen af Christian VIII's Regeringstid skete det, at Pastor H. N. K. Rørdam i Ondløse og Stiftsprovst Tryde nægtede at døbe Baptistbørn, der trods Forældrenes Protest skulde føres til Daab; Mynster kæmpede endnu en Gang for Gennemførelsen af Plakaten af 27de December 1842, subsidiært for, at Sagen holdtes svævende; men nu var det forgæves. Kultusminister Madvig foranledigede Sagen afgjort den 24de November 1848, og Afgørelsen faldt ud til Fordel for Religionsfriheden.

Degne og Skoleholdere paa Møen

1728—50.

Ved H. F. Rørdam.

Der er i nærværende Tidsskrift givet talrige Bidrag til Oplysning om Præsters Vilkaar og Virksomhed i de henrundne Tider; derimod har der kun lejlighedsvis været Anledning til at omtale den Gjerning, som Degne og Skoleholdere have øvet[1]), skjønt denne til Tider ikke har været af meget ringere Betydning end Præsternes. Ved at gjennemgaa de fra Sjælands Bispearkiv til Provinsarkivet afleverede Sager vedrørende Møens Provsti i Tidsrummet 1728—50 traf jeg dog saa mange, efter min Mening karakteristiske Oplysninger om Degne og Skoleholdere, at jeg fik Lyst til at gjøre en Meddelelse derom. Man vil her finde Exempler paa »obsternasige Degne«, som en Præst en Gang klagede over[2]); men man vil ogsaa finde Skoleholdere omtalte, der under de trangeste Kaar synes at have udfoldet en beundringsværdig Troskab og Flid i deres møjsommelige Arbejde for Almuens Opdragelse paa Kristendommens Grund. En omhyggelig Gjennemlæsning af efterfølgende Blade vil derfor uden Tvivl oprulle et kultur- og kirkehistorisk Billede for Læseren, der ikke vil savne sit

---

[1]) Se t. Ex. Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 390 ff. Jvfr. Bondesen, Degnekaar.

[2]) Kirkehist. Saml. 4. R. IV, 209. Jvfr. Barfod, Den falst. Gejstlighed II, 64. 69 f.

Værd for den, der ønsker at kjende nærmere til de henrundne Tiders Vilkaar.

1.

Om Almueskolerne og Skoleholderne paa Møen.

Da Møens Land hørte til de saakaldte Rytterdistrikter, oprettedes her i Frederik IV's Tid (1727) ti Almueskoler. Angaaende disse handle følgende kortfattede Indberetninger afgivne af Provster paa Møen i Christian VI's Tid.

a.

I underdanig Følge af Deres Eminences, Hr. Biskopens første og andet Monito i seneste St. Hans Landemode 1738 gives følgende Underretning:

1. Hvad Visitatsen angaar, da bliver det til Sommer i August Maaned 1739 fjorten Aar, siden Biskopen visiterede alle Kirkerne paa Møens Land. — —

2. Hvad Skoleholderne i de danske Skoler paa Møens Land angaar, da er der i Stege Sogn tre.

Den 1ste i Tjørnemark, navnlig Anders Gottorp, som har tjent fra Skolens første Indrettelse, er Student, og haver viist gode Prøver af sin Flid og Skikkelighed, saa jeg ikke venter at forsee mig med at give ham et godt Skudsmaal; han catechiserer lovlig, og det bedste, han tjener til, er at være Degn paa Landet.

Den 2den er i Ebbelnæsse, navnlig Henrik Norman, og Student, men kan ikke nær meritere den førstes Ros; dog har han været Skoleholder fra Skolens Begyndelse.

Den 3die er i Svensmarke, navnlig Hans Mortensen, en Lægmand, men er upaaklagelig og ikke at laste.

I Kjeldby Sogn og By er én Skoleholder, navnlig Niels Andersen, som og er en Lægmand, men gjør dog sin Tjeneste saaledes, at intet hidindtil har været at klage paa ham, da han har tjent deri, fra Skolen blev først indrettet.

I Hjertebjerg Sogn og By er én Skoleholder, navnlig Jacob Rydahl, ogsaa en Lægmand, men i sit Skoleembede,

som han har betjent fra Skolens Begyndelse, er meget flittig og i sit Levned aldeles uforargelig.

I Borre Sogn og By er én Skoleholder, ved Navn Peder Lützow, som har tjent fra Skolens Begyndelse og er upaaklaget. Dog har jeg spurgt noget om samme, som jeg ikke endnu kan referere, efterdi jeg ikke er aldeles vis paa, at det er sandt.

I Magleby Sogn ere 2de Skoleholdere, begge Lægmænd, den første er i Magleby, en gammel, skikkelig og og flittig Mand, navnlig Frans Tarm, som har tjent fra Skolens Begyndelse; den anden i Mandemarke, navnlig Andreas Nielsen, har tjent i 4 Aar og det flittig og uforargelig.

I Phanefjord eller Søndersogn ere 2de Skoleholdere, hvoraf den ene, som er i Dame Skole, er Student, navnlig Hans Rostrup, som ganske nylig er beskikket; den anden, som er i Harbølle, er en Lægmand, navnlig Peder Nielsen, som er baade en flittig og en skikkelig Skoleholder. Han har tjent fra Skolens Fundation.

Saaledes at være ganske rigtigt, test.

Stege d. 28 October 1738. Nicolaj Jæger.

b.

Under 28. Juni 1742 afgav Provst Rasmus Paludan en Beretning om Landsbyskolerne paa Møen. De vare alle »Kongens Skoler», grundmurede, og havde taget deres Begyndelse 9. Juli 1727. Følgende 10 Skoler nævnes:

Stege Sogn.

1. Tjørnemarke, hvortil laa følgende Byer: Tjørnemarke, Koster, Nøbølle, Lind, Frenderup, Lendemarke, Skoleholder var: Søren Riber, Student.

2. Ebbelnæs, hvortil laa: Ebbelnæs, Hjelm, Sprove, Bastenæs, Røddinge, Rydsebæk, 2 Skovhuse Gaarde, Enkebølle Gaarden. Skoleholder: Henrik Noormann, Student.

3. Svensmarke, hvortil laa: Svensmarke, Tøvelle, Bidsinge, Oddemose-Husene. Tostrup og Kjeldbylille af Kjeldbymagle Sogn. Skoleholder: Hans Mortensen, ustuderet.

Kjeldbymagle Sogn.

1. Kjeldby, hvortil laa: Kjeldby, Ullemarke, Spegelsby, samt af Stege Sogn: Udby, Hovedskov og Hegneds Huset. Skoleholder: Niels Andersen, ustuderet.

Elmelunde Sogn.

1. Elmelunde, hvortil laa: Elmelunde, Hjertebjerg, Raabylille, Torpe, Østermarke, Oure. Pollerup af Kjeldbymagle Sogn. Skoleholder: Matthias Præstøe, ustuderet.

Borre Sogn.

1. Borre, hvortil laa: Borre, Aalebæk, Sønder-Vestud og Nørre-Vestud. Skoleholder: Peder Lytzou, ustuderet.

Magleby Sogn.

1. Magleby, hvortil laa: Magleby, Sømarke, Stupperup, Butzene. Skoleholder: Frands Tarum, ustuderet.

2. Mandemarke, hvortil laa: Mandemarke, Butzemarke, Nyborre af Borre Sogn. Skoleholder: Andreas Nielsen, ustuderet.

Fanefjord Sogn.

1. Dame, hvortil laa: Dame, Bredemad, Tostenæs, Lerbæk, Askeby. Skoleholder: Hans Rostrup, Student.

2. Harbølle, hvortil laa: Harbølle, Vindebæk, Vollerup, Koxeby. Skoleholder: Peder Nielsen, ustuderet.

Lønningen var den samme for alle Skoleholdere, nemlig for hver: 24 Rdr., 1 Lpd. Hø og 1 Lpd. Halm af hver Tønde Skyld, 3 Skovlæs Brænde. Af hver 20 Tdr. Hartkorn 1 Læs Tørv. 1 Mk. eller 2 Dages Arbejde af hver Husmand, som har Børn. Fri Græsgang til 2 Køer og 6 Faar.

Som det fremgaar af ovenstaaende, var Damsholte Sogns Fraskillelse fra Stege da endnu ikke traadt i Værk. Paa Nyord var der vel ikke nogen kgl. Skole; men Børnene her nød Undervisning af en vis Jonas Andersen, der var oplært i det kgl. Waisenhus i Kbhvn.

2.

Præsten Nic. Jægers Sammenstød med Degnen Hans Drejer i Elmelunde.

Præsten Nic. Jæger i Elmelunde vil Læseren have lært at kjende af de tidligere meddelte Oplysninger om hans ihærdige Kamp imod Bøndernes »Sommer-Riden«. De følgende Blade berette om en næsten ligesaa skarp Strid mellem Præsten og hans jevnaldrende, i Kampen næsten jevnbyrdige Degn, Hans Drejer. Om denne vides, at han 1720, 22 Aar gl., blev privat dimitteret til Universitetet (Johannes Jani Drejerus, immatrikuleret 20. Juli, fik Prof. med. Johs. Buchwald til Privatpræceptor). Siden blev han Lærer i Kalundborg og derfra kaldtes han 13. Maj 1727 af Biskop Worm til Degn i Elmelunde. Præsten i Kalundborg, Nordmanden Ejler Hagerup (senere Biskop i Trondhjem), synes at have anbefalet ham; overfor denne myndige Foresatte har han da formodentlig skikket sig vel. Men det gik ham, som det synes at være gaaet flere Skoleholdere, at efter at han havde naaet sit Livs Maal og var bleven Degn, tog Ærbødigheden for den præstelige Foresatte betydelig af. Nok er, at Hans Drejer som Degn i Elmelunde blev sin Præst en Torn i Kjødet, som det ikke faldt let at faa trukken ud; men det kan jo heller ikke fordølges, at Hr. Nic. Jæger just ikke var af de Præster, som det var let at komme ud af det med. — Nok er det, at allerede Aaret efter Drejers Ansættelse paa Møen, var Striden i fuld Gang, som de efterfølgende Aktstykker ville vise.

Provst Jørgen Huulbech i Stege til Hr. Nic. Jæger.

Velærværdige Broder!

De særdeles store Enormiteter og Opsætsigheder, som er angifne at være af Degnen begangne imod sit Embede og mod Eders Velærværdigheds Person, dersom de blive hannem lovligen ofverbeviiste, saa blive de og anseet med

exemplair Straf. Eders Velærværdighed lader sig dog mærcke med dend Moderation imod ham denne Gang, i det De siunes, jeg kand give ham en Mulct til Paamindelse. Men som jeg ey har Magt at mulctere nogen uden ved publique Dom, og vel ey heller skulle agtes af saa opsætsig eet Menniske, saa siunes mig, at ifald min Tilrættesættelse icke skulle (som jeg frygter) frugte, at hand vil lovlig stefnes og indkaldes til Dom at lide, da maa skee Stæfningen strax tør kaste ham under Lydighed førend videre Proces. Hand var ogsaa hos mig og giorde sig meged reen; men som jeg strax giættede, der maatte endelig være nogen Skyld paa hans Side, næfnede hand nogle af de angifne Poster, hvorfor jeg erindrede ham baade [af] Loven og Landemodets Acter om hans Pligt og Lydighed, bød ham skaffe sin Præst sit Egteskabs Beviis, og i øfrigt at føje sin Præst som nærmest Øvrighed, om hand ellers vil vel fare. — Med Velsignelsers Tilynskning er Eders Velærværdigheds

Stege den 1 Decembr. 1728. beredvilligste T. J. Huulbech.

Provstestevning.

Jørgen Huulbech, Sogne Præst for Steege Meenighed og Proust paa Møens Land, giør vitterligt, at for mig haver andraget Hans Velærværdighed Hr. Nicolay Jæger, Sogne Præst til Elmelunde Meenighed, hvorledis Degnen sammesteds, Hans Dreyer, skal i een og anden Maade baade inden og uden Kirken beviise sig meget u-ærbødig, ulydig og opsætzig imod ham, at hand icke ved de Formaninger og Advarsler, hand har givet ham enten i Eenrum eller i Medhielpernes Paahør skal kunde formaa ham til at efterkomme det, Loven, Degnens Eed sampt Monita Synodica ham tilforbinder, men bemelte Degn i visse Ting, den 2den og 3die Post angaaende i hans Eed, icke skal ville finde sig i viidere, end hvad som kand behage ham selv og rime sig med hans egen Forstand, Sind og Humeur,

hvorover saadanne Enormiteter skal være paafulte, som Sogne Præsten for at forekomme dend Forargelse, der af kunde tagis, finder sig paa sit Embedis Vegne højt forbunden til at lade loulig komme for Lyset. Thi haver Sogne Præsten begiært af mig saadan Degnens Væsen og utilbørlig Forhold at faa beviist. (Bemeldte Degn og en Del navngivne Vidner indkaldes derfor til at møde for en Provsteret i Kjeldbymagle Præstegaard den 17. December førstkommende »til et lovligt Provstevidnes Erhvervelse«).

Steege d. 8 Decembr. 1728.

J. Huulbech.

Provsteretsvidne.

Jørgen Huulbech, Sogne-Præst til Steege Meenighed og Proust paa Møens Land, med sine Assessorer Jens With, Sogne-Præst til Kieldbyemagle Meenighed, og Jens Engel, Sogne-Præst til Borrhe Meenighed, giøre vitterligt, at Aar 1728, Fredagen d. 17 Decembr. fremkom for Prouste-Retten i Kieldbyemagle Præstegaard Hans Velærværdighed Hr. Nicolaj Jæger, Sogne-Præst til Elmelunde Meenighed, som hafde ved skriftlig Concept begiært een Provste-Stæfning til videre Forhør mod Hans Drejer, Degn til bemelte Elmelunde Meenighed. — —

Paa Degnens Vegne mødte Hans Sadolin fra Næs paa Falster, men blev afvist af Retten, fordi han ikke var beskikket af Øvrigheden. Da Degnen der efter blev kaldet for selv at høre de Vidnesbyrd, som aflagdes, undslog han sig for at møde. Imidlertid afhørtes Vidnerne lige fuldt. Blandt disse forklarede Corporal Morten Lund: Da han forleden var indbudt til en Trolovelse i Raabylille hos sl. Lars Spints Enke, kom han før Præsten, men Degnen var allerede kommen. »Den Tid Præsten kom, tog Vidnet imod ham og fulgte ham ind, hvorpaa Præsten blev staaende udenfor i Kjøkkenet for den Hede og Qvalms Skyld, som var i Stuen, indtil de havde taget af Kakelovnen. Derefter gik Præsten ind i Stuen, og Vidnet fulgte efter. Da saae

Vidnet Degnen siddende for Bordenden, smøgende en Pibe Tobak og havde sin Hat paa Hovedet, og hans Kjæreste (ɔ: Hustrue) ved Siden hos ham, og saaledes blev han siddende, indtil Præsten begyndte at trolove Folkene, da han først stak sin Pibe ind og forvarede den hos sig«. Jesper Pedersen af Raaby vidnede følgende, om hvad der var foregaaet ved en anden Trolovelse: »Da Præsten kom ind i Stuen og hilsede alle, som vare forsamlede, stod Folkene op og hilsede Præsten igjen; men Degnen blev siddende for Bordenden med Tobakspiben i Munden og Hatten paa Hovedet, indtil Præsten begyndte sin Trolovelse, da han endelig stak sin Tobakspibe ind; men blev dog siddende under Trolovelsen for Bordenden som før«. Et andet Vidne, Mads Andersen i Hjertebjerg, berettede, hvad han paa et andet Sted havde set, »hvorledes Degnen har taget imod Præsten, som var til Hans Maarsens i Hjertebjerg, hvor de skulde om Aftenen holde Bøn og læse. Den Tid Præsten kom ind, stod Mændene, som vare forsamlede til Bøn, op imod Præsten, som hilsede dem; men Degnen blev siddende for Bordenden og smøgede paa en Pibe Tobak, indtil Præsten gik op til Bordenden til ham, da han endelig stak sin Pibe ind og gik ud fra Bordet og gav Præsten Sted at sidde, hvorpaa Guds Forretning begyndtes med Bøn og Læsning for de unge«. Et Par andre Mænd vidnede, at det var gaaet saaledes til »paa forbemeldte Tid og Sted, hvor Præsten var kommen for at se efter, hvorledes tilgik med Læsningen«.

»Efter disse Vidner, som var ustævnede og mødte godvillig, blev fremkaldet et stævnet Vidne, nemlig Skoleholderen Jacob Rydal i Hjertebjerg, og ved Ed efter Loven med oprakte Fingre vidnede, at Tirsdag d. 16 Nov. sidst afvigt lod Sognepræsten Hr. Nicolaj Jæger Vidnet gaa op til Degnen Hans Drejer i Elmelunde med et Provstebrev og sidste Landemodets Acter, med Begjæring, at han vilde lade Provstebrevet komme bort til Borre, og tillige læse Landemodets Acter igjennem og holde sig dem efterrettelig.

Hvorpaa Vidnet kom til Degnen, som tog imod Provstebrevet, da han sad ved sit eget Bord og skrev; men Landemodets Acter tog han og imod og slængte dem bag ud af Haanden paa Bordet og sagde: dem har jeg læst en Gang tilforn. Derpaa stod han op fra Bordet og gik paa Gulvet at spadsere, og imidlertid han gik, gik han til Bordet, tog Landemodets Acter i Haanden, og med en vred Hu slog dem imod Jorden og spurgte: Monne Landemodsacterne ikke skal til de andre Degne med? Hvorpaa Vidnet svarede: Jo, tager dem op og læser dem, saa ser I vel, at de andre Degne skal og have dem. Herpaa svarede Degnen og sagde: Jeg veed vel, hvad jeg skal gjøre i mit Embede; og gi'r ham Døden og Djævelen. Hvorpaa Vidnet sagde: Det kan I sige ham selv. Og derpaa svarede Degnen: Det tør jeg vel og«. Under denne Samtale sad Degnens Hustru, Charlotte Sophie, ved Sengen og spandt.

Præstens Medhjælper Niels Jensen i Østermark vidnede: »Torsdagen før den 1ste Søndag i Advent lod Præsten ham og den anden Medhjælper, Hans Olsen, kalde til mig, og da de vare komne, skikkede Præsten sin Karl, Jens Jepsen, op til Degnen Hans Dreyer om Bogen, hvorudi de indskreves, som skal gaa til Alters, og lod Degnen bede, at han skulde komme ned med til Præsten, hvorpaa Degnen kom efter Begjæring med Bogen. Saa spurgte Præsten Degnen ad, hvor han blev saa længe af med Bogen. Da svarede Degnen: Her har jeg den; jeg var her i Aftes i Byen at læse, og samme Tid havde jeg Bogen med mig; men, fordi det var saa silde, vilde jeg ikke gaa ind i Præstegaarden med den. Derpaa formanede Præsten ham i Medhjælpernes Nærværelse at læse i Byerne paa de Dage, som var tilvaret; og som han havde forsømt en Dags Læsning et Sted nylig tilforn, sagde Præsten, at han derfor skulde give til Mulkt 1 Mark, hvortil Degnen svarede: Ja nok. 2. Berettede Vidnet, at Præsten formanede ham (Degnen) at læse i Chorsdøren Bønnerne saaledes, som de staar foreskrevet, og intet lægge til eller tage fra, hvortil

Degnen intet svarede. 3. Berettede Vidnet, at Præsten formanede ham (D.), at han skulde lade Præsten vide, naar han sang paa det sidste Vers i Prædikestolen(!), hvorpaa Degnen svarede: Jeg formoder, at jeg maa blive ved min Sang. 4. Sagde Vidnet, at Præsten advarede ham at levere Kalk og Disk ned i Præstegaarden tillige med Kirkenøglerne. Kalk og Disk leverede Degnen, imidlertid Medhjælperne vare der, men ikke Kirkenøglerne. Hvorpaa Retten spurgte Præsten, om han siden den Tid har leveret Kirkenøglerne. Derpaa svarede Præsten, at han leverede dem næste Søndag derefter. 5. Berettede Vidnet, at Præsten spurgte Degnen, hvor han blev af med sit Ægteskabsbevis saa vel som og med sin Hustrues Skudsmaal. Hvorimod Degnen svarede: Hun er ingen Landløbere, og vi ere ikke komne af Skarn. Derpaa svarede Præsten, han maatte ikke annamme dem til Alters uden Bevis, saasom det var imod Loven, og dersom I vil træde Loven under eder, saa gjør ikke jeg det. 6. Berettede Vidnet, at Præsten formanede Degnen til Rolighed og spurgte ham, om han kunde sige nogen Aarsag paa Præstens Side til det, han havde begyndt imod Præsten. Hvorpaa Degnen intet svarede, men tog sig paa Panden og stod, ligesom han smaasmilede derved. Endnu til Slutning sagde Vidnet, at Præsten foreholdt Degnen det Sprog af Guds Ord: Lyder eders Forstandere og viger dem. Men derpaa svarede Degnen intet. Ydermere erindrede Vidnet, at Præsten sagde til Degnen, at han ikke skulde vise sig som dem, der nylig havde taget ved Troen, men lade se, at han var kommen til den Fuldkommenhed, at han kunde lære andre. Hvorpaa Degnen sagde: Jeg har ikke endnu taget ved Troen. Og da Præsten sagde: det er ilde, svarede Degnen igjen: Jeg har ikke ret taget ved Troen. Den 2den Søndag i Advent næst efter maatte efter Vidnets Udsigende den anden Medhjælper, nemlig Hans Olsen, efter at al Sangen var udsjungen i Prædikestolen, træde ud af sin Stol i Kirken og gaa op for at advare Præsten, at det var nu Tid at gaa paa Prædikestolen; og,

som Hans Olsen var kommen op ved Choret, sprang Degnen endelig ud af Degnestolen for at gaa til Præsten. Retten spurgte Præsten ad, om han (Medhjælperen) var saaledes informeret, hvortil Præsten svarede, at den Tid Degnen ikke vilde love at vare ham ad, saa bad han en af Medhjælperne derom, som først kunde være rede, om de fornam, at Degnen ikke vilde«.

Den anden Medhjælper, Hans Olsen i Torpe, vidnede ligesom Niels Jensen. »Med disse tvende Medhjælpere vidnede de andre tvende Medhjælpere, navnlig Jens Brandt i Elmelunde og Hans Madsen i Hjertebjerg, ved Ed efter Loven, at dette er sket i Kirken nu tvende Gange, at Degnen ikke har villet advare Præsten, naar det var Tid at gaa i Prædikestolen«. — — — Niels Jensen vidnede under forrige aflagte Ed, at han var tilstede, den Tid Degnen fremstillede sig; og da Præsten ikke vilde modtage ham til Skrifte, bad han dem (Medhjælperne) drages til Minde, at Præsten vilde ikke annamme ham til Skrifte«. — — — »Sluttelig vidnede og bemeldte Medhjælpere, Niels Jensen og Hans Olsen, at iblandt andet, som Præsten senest 2den Søndag i Advent havde advaret Degnen om, var ogsaa, at han skulde holde sin Hund af Kirken, som ellers var vant at følges med ham i Kirken, hvorpaa Degnen svarede, at hans Hund var ikke i Kirken, og vilde Præsten ikke tro det, sagde Degnen, at Præsten kunde gaa ned og se ad. Samme Dag vilde han ikke bie og høre paa Præstens Formaning til ham«.

»Alle tilstæde værende Vidner svarede med ét Mundheld, da Præsten gjorde Spørsmaal til dem, at de aldrig i ringeste Maader vidste nogen Aarsag hos Præsten til Degnens Stridighed og Opsætsighed, men tilstode, at Præsten alletider har været høflig og god imod Degnen i alle Maader. Disse, som herom vidnede, vare de tvende Medhielpere, saa vel som og Mads Andersen i Hiertebierg, Hans Maarsen og Hans Andersen ibidem. Herpaa var Hr. Nicolay Jæger Provstevidne begiærende, og lovede dertil

at sende Notario stemplet Papir. At dette saaledes er passeret for Prouste-Retten før-anførte Tid og Sted, testerer

J. Huulbech. J. With. J. Engel«.

(Udstedernes tre Segl findes paatrykte.)

Inden Præsten kunde faa dette Provstevidne udfærdiget og indsendt til Biskoppen tillige med sin Klage over Degnen, havde sidstnævnte set sit Snit til at komme Præsten i Forkjøbet ved Henvendelse til Biskop Worm i følgende snildt stilede Brev, der er skrevet samme Dag Provsteretten holdtes, og ved hvis Affattelse Degnen uden Tvivl har haft Bistand af den nævnte Hans Sadolin, der i sin Tid var »en stor, velkjendt og navnkundig Prokurator«[1]).

Høyædle og Høyærværdige Hr. Biskop,
Høybydende Herre.

Jeg maa iammerlig beklage mig og underdanigst andrage dend haarde Medfart, som Sogne-Præsten, Hr. Nicolay Jæger, mig tilføyer udi een og anden Efterstræbelse, da Gud skal være mit kraftige Vidne, hvor varlig jeg hannem omgaaes; men ikke desmindre har hand udi Eet og andet søgt at føre mig udi Fortræd, endskiønt ieg, saavidt mig mueligt er, har saaledes forrettet mit anfortroede Embede, at ingen Klage med Rette mig kand paasiges. Alt dette uagtet, saa haver hand indvæltet sig paa mig med een ubillig Proces, og mig for Prouste-Retten ladet indstefne efter denne Maade, som indlagde Copie af Stefningen yderligere forklarer, dend ieg underdanigst indsænder til Deres høyædle Høyærværdigheds naadigste Eftersiun[2]), som bestaaer udi mange og store Beskyldninger; dog een fornemlig, at ieg beskyldes for min Eeds Overtrædelse; de andre lader ieg endda staae som løse; men dette, som angaar mit Brød

[1]) Im. Barfod, Den falsterste Gejstligheds Personalhistorie I, 191.

[2]) En Afskrift af Stevningen til Provsteretten, dat. Stege 8. Dcbr. 1728, findes vedlagt; dens Indhold fremgaar af ovf. refererede Vidneforhør. Indledningen er meddelt ovf. S. 450.

og Ære, er gandske utaalelig. Der ieg fik dette Stefnemaal, veed Gud, hvor ieg blev tilmode. Jeg eragtede at forsvare mig; og som ieg befandt mig gandske uforfaren i Rættergang og Procedur, søgte ieg Forsvar til min Tarfs Opagt; da, siden ieg ey paa Landet kunde faa nogen at tale udi min Sag, eftersom her paa Landet ikke findes nogen uden Sr. Lund udi Stege, der formedelst andet Forfald undskyldte sig, maatte ieg med stoer Bekostning lade hente fra Falster Land en Mand, nafnlig Hans Sadolin, som haver tient Een og Anden her udi Landet og er bekient snart af det gandske Lands Indvaanere. Dette Middel greb ieg til udi Hast, i den Tancke og Meening at nyde Forsvar. Men da Manden mødte for Rætten, giorde hand Paastand, at Hr. Jæger ey burde tillades at yppe nogen Proces og Trætte mod mig, forinden hand først raadførte sig med sin Biscop. Men det vilde icke hielpe, og da hand ville forsvare mig, blev det benægtet; og da det blev benægtet, raadede Sadolin mig, at ieg ey skulle videre befatte mig med Sagen, førend ieg mig underdanigst bespurte hos Deris høyædle Høyærværdighed; og der efter gick ieg fra Rætten og ville ey indlade mig videre med Sagen. Da ieg gick fra Rætten, blev ieg beskicket af Rætten at skulle være tilstæde, medens Vidner blev afhørte. Men siden ieg ey finder mig capabel at svare eller staae udi Rættergang (hvorfra mig Gud naadelig bevare), reiste ieg til mit Hiem og begiérte beskreven, hvad som maatte passere. Men omendskiønt ieg kand overbevise ham eet og andet med Vidnisbyrd, hvorledes hand mod mig handlet haver, saa vil ieg dog icke der med anfange, førend Deris høyædle Høyærværdighed der udi giver sin naadige Tilladelse, og paa det ieg videre kand demonstrere Sagens rette Omgang, er min underdanigste Bøn, at Hr. Jæger ey tillades videre mod mig at tentere, førend ieg Prouste-Vidne kand faa beskreven, og mig da, om Deres høyædle Høyærværdighed naadigst ville for got ansee, Sagen at prosequere med det Forsvar, som ieg antaget haver, da ieg nest Guds Hielp

fortrøster mig til at vise min Uskyldighed, der alt henstiller til Deris høyædle Høyærværdigheds naadige Anordning, ervartende udi dybeste Underdanighed Deris høyædle Høyærværdigheds naadigste Resolution, som skal være og blive til underdanigst Efterretning for mig fattige og fortrygte Mand, der med Længsel fortøver, hvorefter ieg mig skal rætte. Guds naadige Varetægt hvile over Deres høyædle Høyærværdigheds adelige Familie, er mit Ynske, der udi dybeste Underdanighed forbliver Deris

Underdanigste og Ringeste Tienere

Elmelunde d. 17. Decembr. 1728. Hans Dreyer.

Udskrift: Høyædle og Høyærværdige Hr. Biskop Christen Willumsen Worm, Min Høybydende Øfrighed, i dybeste Underdanighed à Kiøbenhafn.

Den Omstændighed, at Degnen saaledes var kommen Præsten i Forkjøbet med sin Fremstilling af Sagen for Biskoppen, og Provsterettens Afvisning af Procuratorens Paastand om, at Præsten ikke kunde yppe nogen Trætte mod Degnen, før han havde raadført sig med sin Biskop, synes at have indtaget Biskop Worm saaledes imod Hr. Jæger, at han siden var døv for alt, hvad denne fremførte, skjønt Præsten gjorde sit yderste for at nedkalde Straffen over den opsætsige Degns Hoved, som følgende Brev allerede kan vise:

Deres Eminence!
Høy-Edle Høyærværdige Hr. Biskop!
Høy-Gunstig Fader og Patron!

Jeg har undseet mig for at incommodere Deres Eminence med noged, som dette, i denne sørgelig Tiid, da Deres Eminence har taged saa stor Skade ved dend ulyckelig Ildebrand[1]), at eenhver Præst, som haver dend tilbørlig

[1]) Bispegaarden var brændt i den frygtelige Ildsvaade, der var overgaaet Hovedstaden 20—23. Okt. 1728. Biskop Worm havde maattet søge Bolig paa Christianshavn.

Kierlighed til Dem, som vores Fader i Ghristo, kand icke andet end tage Deel deri, og icke gierne forøge Deres Eminences Bekymringer. Men naar Deres Eminence seer af indlagde, hvor høyt jeg er nødtvungen til at giøre dette, saa formoder jeg allerydmygst, at De selv, ved at betragte dend Fornødenhed, mig henger ofver, haver mig undskyldt. Jeg vidner for den store Gud og Deres Eminence, at ieg saa uskyldig er kommen til denne Fortræd med min Degn, Hans Dreyer, at jeg end icke veed det allerringeste, hvori jeg skulle gived ham Aarsag; thi jeg har altid omgaaedes ham saa kierlig og høflig, at jeg aldrig [har] kundet vente mig noged andet af ham end det samme igien. Og dend gode Forsikring, det gav mig om ham, at hand var kommen fra saa god een Guds Mand som Hr. Haggerop i Callundborg[1]), giorde det, at ieg i alle Ting omgickes ham som een Ven og Broder, fordi ieg ville hindre ham fra ont Selskab, at hand icke skulle blive forført; thi jeg haabede, at hand skulle gavned mig og dend mig betroede Meenighed meget. Men ieg tog mig icke vare for, at dend Myndighed, Hr. Haggerop førte, hafde væred ham tienligere end dend Lemfældighed og Omgiængelighed, hand fandt hos mig, som ieg skylder for at have væred allene det, som har giort ham dristig og fordærved ham. — Naar Deris Eminence gienemlæser følgende Documenter, da vil jeg nock sige, De aldrig kunde troet det om ham, dersom De icke nu saae det for Øjne. Og om nogen ville sagt mig, førend jeg lærte at kiende ham, at hand skulde væred saaledis, ville jeg aldrig troed det; thi hand saae inted ud der til. Det første, jeg mærckte noged til ham, var ved Pintzetider nu seenist, at jeg hafde Eet af mine Børn til Daaben, saa bad jeg ham, hand ville giøre mig dend Ære

---

[1]) Ejler Hagerup havde som Kapellan i Kvernæs i Trondhjems Stift været Medlem af den saakaldte »Syvstjerne«, en Forening af pietistisksindede Præster under Thomas von Westens Ledelse, og var af denne Forening sendt til Kjøbenhavn, hvor han vidste at stille sine Sager saa godt, at han blev kaldet til Sognepræst i Kalundborg.

efter Forrætningen at komme ned til mig og hielpe mig lidet til Rette; men hand icke alleniste blev borte, men end og sagde til andre, som hand vidste de sagde mig det igien, at hand ville ingens Dreng være. Dette regnede jeg endda icke saa stort; thi ieg tog det op for een Eenfoldighed, at hand vidste icke bedre; men jeg hafde meere ont der af, at jeg skulle bedet ham der om og givet ham dend Mistancke, at jeg ville kaste nogen Vanære paa ham. Thi beviiste jeg mig der efter end meere høflig imod ham for at føre ham igien af de Tancker. Hand rejste til Siælland og var der eengang ofver een Maaned, en anden Gang ofver 2 Maaneder, i den Tiid hand vilde gifte sig, og jeg bar imidlertiid Omsorg for hans Embede, at det blev forsiunet, endskiønt der icke var dend Ære i ham, at hand i sin Fraværelse skulle skreved mig eengang til, eller ved hans Hiemkomst tacked mig derfor; Men hand begyndte end meere Tiid efter anden, som hand ville raade sig selv, og ved een og anden Leylighed gav mig nocksom at forstaae, at hand icke ville dependere af mig, og som hand der hos slog sig til Raad og Fortrolighed med een vis Mand af hans Collegii Brødre[1]), saa frygtede jeg strax for Uraad og spaaede mig selv det, som nu er paafulgt. Dog havde jeg Taalmodighed og meente, at min Høflighed og Godhed imod ham skulle forhindred det at komme til nogen særdeelis Effect. Men saa begynte han, som Deres Eminence ville gunstigst behage at see i Proustevidnet[2]), at blive saa grov, at ieg maatte skrive Prousten til, og hand raadte mig at tage dette Proustevidne, som og ydmygst følger Copie af Proustens Brev[3]), samt en Specification paa de øfvrige Poster, som Degnen har vist sig opsætsig i, og ere paa nye foruden de, som findes i

---

[1]) Degnen i Magleby, Villum Raun, der gjorde Præsten smst., Hr. Hans Aggerup, mange Bryderier.

[2]) Se ovenfor, S. 451 ff.

[3]) Se ovenfor, S. 449 f.

Prouste-Vidned[1]). Nu veed Gud, jeg ville nødig Degnens Ruin og Fordærvelse, og jeg veed inted, hvad Raad jeg skal gribe til. Thi Meenigheden tager daglig Forargelse, og de iblant dem, som ere stridige og opsætsige, falder til Degnen og holder hans Partie. Og hvad store Ting er det icke til Forargelse for een Meenighed, at han imod Advarsel, uden at viise Beviis og Skudsmaal, ville stille sig frem til Altergang, og siden beskikke mine Medhielpere om det, jeg havde handled med ham, endda foruden de andre Poster, som hand har udviist sin Opsætsighed i, som er skeet i mange Ting hemmelig, naar jeg ingen Beviis har haft ved Haanden, hvilcke jeg derfor icke heller vil næfne. Nu har mange gode Gudsbørn i Meenigheden, særdeelis Medhielperne, tilraad ham at gaae ned til mig; thi de vidste, jeg ville ham inted ont, og naar hand bad om Forladelse, saa gav jeg det efter alt sammen. Men hand har icke vilded. Hans Hustrue har ydermeere sagt, at hand aldrig skulle bede om Forladelse, saa lenge hendes Øyne saae Solen. Thi nødes jeg underdanigst at angive Sagen for Deris Eminence med underdanigst Begiering, De høy-gunstigst ville befale og resolvere, hvorledis her med videre skal forholdes, baade saa vidt hans Opsætsighed angaar imod Embeded, og hans Uforligelighed, som hand i det øfrige fremturer i. Sidste Gang, hand stillede sig frem til Altergang imod Advarsel, hafde hand Dagen tilforn bestilt sig een Procurator, som jeg kand beviise med samme Procurators Brev. — Gud give Deris Eminence og Høy-Edle Familie eet lycksaligt, glædeligt og fornøyelig Nyt Aar.

Deris Eminces,
Hiertebr. d. 29 Xbr. 1728.
Min Høy-Gunstige Patrons,
underdanigste og ærbødigste Tiener
Nicolay Jæger.

[1]) Se nedenfor, S. 462 ff.

Udskrift: Deris Eminence, Høy-Edle og Høy-Ærværdig Hr. Christen Worm, SStæ Theologiæ Professor Publicus et Facultatis Theologicæ Decanus ved det Kongel. Universitet i Kiøbenhafn, sambt Biskop over Siællands Stift,

allerydmygst à Kiøbenhafn!

Brevet var ledsaget af følgende Synderegister:

Specification paa eendeel fleere Poster, som Degnen Hans Dreyer endnu kand ofverbeviises, foruden dem, Proustevidned indeholder.

1. Dom. 2. Advent. nu seenist skickede hand Bud ved een Bondekarl af Elmelunde efter Vasa sacra, Brød og Viin.

2. Dom. 3. Advent. lod han sin Pige bære Vasa sacra samt Brød og Viin og Kirke-Nøglerne ned til een Mand i Hiertebierg, nafnlig Povel Madsen, og hand tog det af Pigen og bar det ned til mit med Hilsen fra Degnen.

3. Een 14 Dage for Juul rejste hand ud af Landet ofver til Falster uden at lade mig vide det.

4. Første Juuledag ville hand icke lade mig vide, naar der var ringet anden Gang, og som jeg icke hafde noged Seyer-Verck, maatte jeg passe Tiden, som jeg kunde nogenledis vide.

5. Anden Juuledag da skeede det ligesaa. Thi tog jeg ham for mig, saa snart jeg kom i Kirken, og i Medhielpernes Paahør endnu een Gang advarede ham om sin Pligt og formanede ham saa vel angaaende det som andet, at hand ville betencke sin Eed, eftertencke Landemodets monita og betencke sin egen Velfært, som jeg tilforne hafde sagt ham, og giøre, hvad jeg befalede ham. Hand svarede angaaende Kirketienistens Tiid, at det stoed i Loven, naar Præsten skulle gaae i Kirken. Saa svarede jeg ham: Det er jo Brug ofver alt, og har saa været i Eders Formænds Tiid, at lade Præsten vide, naar det er ringt anden Gang, sambt at lade vide eller forhøre, hvad der er at forrætte. Det giør jeg inted, svarede hand, uden jeg seer høyere

Øvrigheds Befaling; og sagde derpaa: Drages til Minde, I Gotfolck, Præsten ofverfalder mig i Kirken. Jeg spurgte, hvor i det bestoed, jeg ofverfalt ham, efterdi jeg icke enten med Skieldsord eller andet hafde øved noged imod ham. Der til taug hand stille. Derpaa spurte jeg ham ad, hvad Vers hand idag ville siunge i Prædikestoelen, som inted var anført i Psalmebogen. Hand svarede: Ja! det vilde jeg og spørge Jer ad. Saa sagde jeg, at det Vers var brugeligt: Giv mig af din Barmhiertighed een christen Troe til Ende. Ja! Gud giv jer dend, svarede hand.

6. Nu igaar, som jeg sad og skrev paa disse Ting, kom 2de af Medhielperne om Morgenen ind til mig og sagde, at de hafde ofverlagt med nogle fleere Gudsbørn, at de ville faae Degnen med til mig, og see, at de fick den Sag forligt, og at hand skulde rætte og bedre sig her efter. Og spurte derfor, om det var mig inted imod. Jeg tackede dem og berømmede deres gudelige Forsæt, og sagde til dem, at de maatte end hilse Degnen fra mig, at hand vilde komme ned til mig med dem, saa ville jeg for deres Forbøns Skyld og dend Glæde, de hafde gived mig med dend store Prøve, de der i viste af deris Christendom, forglemme ald den Sorrig og Fortræd, hand hafde giort mig. De gick derpaa op til ham, og hand kom ned til mig. Den Tiid hand kom, var hand eene; thi hilsede jeg ham, da hand kom ind, bad ham sætte sig ned og gav mig i Snack med ham for at give ham Leylighed at tale til mig. Omsider kom da Medhielperne og hafde faaet, som sagt, nogle fleere Gudsbørn med sig, at de vare siu tilsammen. Den Tiid, de kom, sagde de strax deris Ærinde. Jeg svarte dem venlig og vel derpaa og spurte dem ad, om de tenckte, at jeg ville Degnen ilde. Hvortil de svarede: Det veed vi bedre, og dersom vi icke var forsickred om, at I ville hans beste, saa hafde vi icke turt giort dette. Hvor til jeg svarede: Ja Børn! for dend Glæde, I idag har giort mig, vil jeg eftergive Degnen ald Sagen, uden at give nogen Mulct, uden at bede om Forladelse, og uden ald

Straf i allemaader, dersom hand vil love mig, at hand vil rætte og bedre sig her efter, og saa skal Prouste-Vidned, som jeg har imod ham, være glemt, hvilcked jeg vil lade indføre i Protocollen; men bryder hand saa igien, saa skal Sagen staae ham aaben for. Der til svarede Degnen, at saadant Forslag skyttede han inted om; hand begierte inted Forlig uden paa dend Maade, at jeg vilde lade indføre i Protocollen, at jeg hafde inted at klage paa ham, og Prouste-Vidned skulle være til inted. Der var siden icke eet got Ord hos ham at finde, men hand blev saa but og stutz i Ord og Geberder, og Mændene sagde, de aldrig skulle bede for ham meere, og jeg maatte gaae ud af Stuen paa det sidste for hans Munds Skyld. — — —

Hiertebr. d. 30 Xbr. 1728. Nicolay Jæger.

Da Biskop Worm ikke forhastede sig med Svar, skrev Hr. Jæger paany:

Deris Eminence, Høy-Edle, Høyærværdige Hr. Biskop, Høy-Gunstige Fader og Patron!

Jeg haver hidtil underdanigst afvarted Deris Eminences Resolution paa de Poster, som jeg forhen underdanigst har andraget angaaende Degnen Hans Dreyer; Og som det nu er een Maaned siden, og inted Svar fra Deris Eminence er kommen, Saa ansøger jeg atter Deris Eminence og underdanigst erindrer om dette foregaaende; Thi dersom Degnen endda siden ville ladet see nogen Bedring, skulle det gierne saaledis henfaldet uden at incommodere Deris Eminence videre der med. Men foruden de forrige angifne Poster, paa hvilcke jeg sendte Deris Eminence Prouste-Vidne og Specification, Saa har endnu bem.te Degn, for ræt at viise, hvorledis hand er sindet, nu seenist Nye-Aars Dag, da hand var buden til eet Barsel her i Byen, som jeg boer, om Aftenen gived sig i Juule-Leeg med Folcked, og er mig berætted, at i den første Leeg skal een af

Bønder-Qvinderne med ham ved Haanden, hun for, hand bag efter siungendes: »Her kommer Offer og her kommer Ædeling, og her kommer siu Mands Ædeling«, dantzed lystig omkring. Derpaa skal de [have] begynt een anden: »Vi skal op og skiære Haure, og hvem skal os dend binde? Det skal allerkiæreste min«. Og skal Degnen i samme Selskab været meget gemen og lystig. Hvor til een af Bønderne skal have sagt: »Lader Degnen gaae hid at sidde hos os, og icke gaae der; vil hand dricke eengang med, saa kand hand, og vil hand icke, saa kand hand sidde i Stilhed«. Hvad sligt kand giøre hos de Eenfoldige, som icke mindre antager Degnen for deris Lærer end Præsten, indstiller jeg allerydmygst til Deris Eminences dybsindige Eftertenckende. De andre Ting angaaende, da bliver hand der i dend samme, og at det icke skulle blive mindre, da haver hand nu funden for Skick, at hand under Prædicken gaar og spaserer frem og tilbage i Choret med sin Hat paa, og op og ned af Kirckegulved, imedens jeg skrifter. Saa jeg høylig er foraarsaged at klage og endnu som tilforn underdanigst at ansøge, at Deris Eminence gunstigst ville see der hen, at slig forargelig Væsen kunde ophæves. Thi forventer jeg underdanigst Deris Høy-Respective Resolution, og med underdanigst Respect forbliver

Deris Eminences,
Høyærværdige Herres
underdanigste og skyldigste Tienere
Nicolay Jæger.

Hiertebr. d. 25 Jan.
1729.

Da Biskoppen fremdeles forholdt sig tavs, forsøgte Hr. Jæger at trænge igiennem ved en Henvendelse til en Mand, der stod Biskoppen nær:

Høystærede Monsr. Ehlert[1]),
Meget fornemme gode Ven!

Det skal være mig meget kiært, at dette maa finde Ham i ald velbehagelig Tilstand. Jeg skrev ham til for

[1]) Johan Elert, der synes at have været Biskop Worms »Famulus«

14 Dage siden og lod vide, at jeg med samme Post hafde paa nye skreved Hans Høyærværdighed Hr. Biskopen til. Og som jeg icke endnu med sidste Post fick noged Svar fra Hr. Biskopen, og mon Amy icke heller selv har besvared mit seeniste, saa ville jeg gandske tienstl. fornemme, hvorledis det har sig. Gud forbyde, at Biskopen skulle være kommen noget til enten formedelst Svaghed eller dislige. Jeg ville og icke ynske, at sligt skulle være træffed mon Amy. Men imidlertid ved jeg icke, hvad jeg skal tencke, at det haler saa lang Tiid bort, inden de overleverte Sager angaaende min Degn blive expederede, hvor ofver Degnens Trodsighed icke alleneste fremturer, men hand bliver med hver Dag værre, alt fordi hand af saadan Forhaling tager Mod til sig, og er (som Folck veed at fortælle) i det Haab, at det skal svinde bort af sig selv og blive ustraffed. Thi hand meener, at Biskopen agter icke noget der af at være synderlig straf-værdig. Jeg kunde paa nye med denne Post tilmældet Biskopen een frisk Forseelse (om dend og er at beskrifve med saa mildt eet Ord) som Degnen her har begaaet, siden seenist jeg skrev, nembl: Dend Bog, han har antegnet deris Nafne i, som gaar til Skrifte, har hand forsætlig saa forklacked og ilde medhandled, som hand værst kunde. Adskillige Steder har han gandske udslætted Nafnene; for i har hand paa det første Blad giort een og anden Regning og prøved Penne; imellum Søndagene, at hand harført Skriftefolckene an, har hand giort Regninger. Hele otte Uger er borte — — — og der jeg talte til ham der om i mine Medhielperes Paahør og Nærværelse, gav hand mig en Latter derfor, og svarte, hand skulle nock forsvare det, hand hafde giort. — — Sligt er een Sag af stor Betydenhed, som burde med Rætte andrages Hr. Biskopen. Men jeg vil bie dermed, til jeg faar først noged Brev fra Dem. Thi jeg er

eller Amanuensis, blev 1734 Præst ved Børnehuset (Tugthuset) i Kbhvn., og 1737 Sognepræst i Lomborg og Romb. Døde 1761.

meget beknytted, hvad jeg skal giøre, saasom Ordet gaar iblant Folck her paa Landet, at Biskopen icke skal være mig synderlig affectionered, og Gud maa vide, hvorfor; thi i mit Embede haaber jeg at staae min Prøve med mine Brødre, og for Resten veed jeg inted med mig selv. Det er sandt, jeg boer iblandt eet farligt Folck, som, naar de ey kan fordrage een Mand, ey skal skamme sig ved at legge ham det til, som aldrig er eller skeer, og det er deris Vaaben, de bruger imod eenhver, som vil gaae ræt frem, hvorfor de og søger altid at have Patroner, som staar til troende, hvilke de saaledis fortæller alleting, som de vil have det igien fortalt, at de kand berygte og undertrycke een retfærdig. Men Herren er Dommere, og det vil kiendes paa dem da. At give eet Exempel af deris Væsen, da veed Bønderne at fortælle og har det imellum sig her i Sognet (enten det er saa eller icke, maa Gud vide) at een Kiøbmands Kone i Steege skal have skrevet Magr: Morten Reenberg[1]) til, at hand skulle tale med Biskopen for Degnen. Og de meener, at Biskopen samt Magr: Reenberg skal tencke mig det efter, at min Broder laae i Trætte og Ueenighed med dem her inde paa Landet[2]); thi det er fortalt Biskopen, at jeg skulle væred Author der til, hvilcked skulle blive een stor Hielp for min Degn, at jeg icke skulle komme langt med ham videre, end hand selv vilde.

Dersom disse Ting er saa, da vil Gud visselig straffe. Det er naturligt at sørge for sine; men Herren dømme mig, om jeg har væred Tilskyndere eller haft Behag i noget af min Broders Væsen, som icke var ræt; og derfor, som mon Amy selv veed, der jeg saae, han inted vilde ræt frem, og der var ingen Rættelse, saa har jeg gandske afsondred ham[3]).

---

1) M. Morten Reenberg, Stiftsprovst i Kbhvn, havde tidligere været Sognepræst i Stege. Han var bekjendt som en stor Modstander af Pietisterne.

2) Se ndf. S. 468. Provstens Brev af 2 Marts 1729.

3) Denne Sags nærmere Omstændigheder ere os ubekjendte.

Men imidlertid skulle det meget forundre mig, om Hans Høyærværdighed, saa brav og fornuftig en Herre, skulle tage Troening paa det, een Mands Fiender siger, uden hand saae des clarere Beviis. Jeg har selv nogle Tiider opvacted i Hans Høyærværdigheds Huus, og hand har lenge kiendt til mig, førend jeg kom her. Jeg formoder og, siden jeg kom her, at have opført mig saaledis i mit Embede samt Liv og Levnet, at om det var end mine Fiender selv, saa ville jeg med frelst Samvittighed taale deris Ord, og de skulle icke beskiemme mig. Men at de underminer mig, hvo kand tage sig vare for sligt.

Jeg beder derfor tienstl., at mon Amy, som jeg nu har gived den Opliusning, saa vidt her spargeris, at hand da ville tale med Biskopen endnu eengang og fornemme, hvorledis det har sig. Thi dersom det er efter det Rygte, her gaar, da skeer mig stor Uret, og kand aldrig forsvares, at een uskyldig Mand skal dømmes efter Snack uden Beviis. Og kand det da inted blive til andet, saa vil jeg indstille alleting til Gud, som dømmer rætfærdelig. Næst ald Velsignelses Erynskning med tienstl. Hilsen til Deris Elskel. Familie forbliver stedse

Min Høytærede fornemme Vens
Hiertebr. d. 7 Febr. 1729.
tienstskyldigste Ven og Tiener
Nicolay Jæger.

Dette Hr. Jægers Forsøg paa at afnøde Biskoppen et Svar synes dog at have været forgjæves. Først da Provst Huulbech ogsaa tog til Orde, kom der et kort Svar. Her nu Provstens Brev:

Høyædle og Høyærværdige Hr. Biscop!

Anlangende dend uforligelige Stridighed, som endnu continuerer imellem Sogne-Præsten og Degnen til Elmelunde Meenighed, da i Anledning af Deris Høyærværdigheds Resolution (i dend Sag, som Christian Jæger for et par Aar siden hafde begyndt imod Degnen Willum Raun i

Maglebye, at jeg kunde ei nægte ham Stæfnemaal, men siden ikke maatte fare videre frem med Sagen uden Deris Høyærværdigheds Ordre) hafver ieg paa Hr. Nic. Jægers paastaaende udstædt imod forbemelte Degn i Elmelunde et Stævnemaal af Dat. 8 Decembr. sidst afvigt til Prouste-Rættens Vidne at høre, i tanke ved slig Stevnemaal tilforn at faae Degnen af Fryct bevæget til Forlig, foruden at molestere Deris Høyærværdighed med slig Uroe i disse bedrøvelige Tider. Hvorfor ieg ydmygst beder, Deris Høyærværdighed vil gunstigen tilgifve mig, om der er Forseelse i det uden Deris Høyærværdigheds Tilladelse udgifne Stævnemaal. Men som, disvær! Degnen siunes alt meere at bevæbne sig med Stridighed mod sin Sogne-Præst, hvilken derfor igaar har indsendt mig en Concept til en nye Stævnemaal, formeenende derhos, ieg skulle fare fort tillige med den før begyndte Sag, det ieg umueligen understaar mig, uden Deris Høyærværdigheds Ordre, saa tilbeder ieg mig ydmygst Deris Høyærværdigheds gunstige Resolution, hvorledes med disse Sager baade dend første og dend sidste skal forholdis, særdeelis efter som Uforligeligheden imellem Parterne voxer jo meere og meere forargelig. Med Velsignelsers Tilynskning er

Eders Høyædle Høyærværdigheds,
Hr. Biscopens
Underdanige Tiener
J. Huulbech.

Steege d. 2 Martii
1729.

Udskrift: Høyædle og Høyærværdige Hr. Biscop, Herr Christen Worm, Biscop ofver Sædlands Stift, Decanus S. S. Theolog. à Kiøbenhafn. Ydmygst.

Under 12. Marts 1729 svarede Biskop Worm paa Provst Huulbechs ovenstaaende Brev:

»Jeg ønsker meget gjerne, D. V. kunde se den Sag i Mindelighed afgjort imellem Sognepræsten til Elmelunde Menighed, Hr. Nic. Jæger, og Degnen sammesteds, Villum

Raun[1]); men naar det ej lader sig gjøre, saa kan D. V. ej nægte Degnen Stevnemaal, men faar paa lovlig Maade at fare fort med Sagen, indtil man ser, hvor hen vil.»

I Henhold til Biskoppens her udtalte Ønske blev der da gjort et Forsøg paa at tilvejebringe Forlig, som følgende af Hr. Jæger gjorte Udkast til et saadant viser:

Copie.

Propositioner til eet Forliig imellum
mig underskrefne og Degnen i Elmelunde
Hans Dreyer.

I Følge af hans Høyædle Høyærværdigheds Hr. Biskopens Resolution, dat. d. 12 hujus, hvor efter hans Velærværdighed Hr. Prousten haver til i Dag for sig og Assessorer indkaldet mig og bem.te Degn for at see dend begyndte Sag imellum os forligt, vil jeg endnu tredie Gang, baade for at føye og lyde min Øvrighed, saa vidt billigt, saa og for at søge Fred, saa vidt mueligt, og endelig for at give gode Exempler i mit Embede, saa vidt skee kand, tilbyde mig kierlig imod Degnen, hannem i sine Forseelser at tilgive og eftergive, naar hand derimod sig tilforpligter og forbinder her efter at rætte og bedre sig i de Ting, jeg hidindtil har haft imod ham, som i efterfølgende Poster specificeres.

Angaaende Degnens Læsning for de Unge.

1. At Degnen icke understaar sig her efter Læse-Tiderne for de Unge i Byerne at forandre eller til anden Tiid opsætte imod den Orden, som eengang dermed begyndt er, med mindre hand lader mig vide det, og det skeer med min Villie og Tilladelse; thi det er skeet, at hand har opsat Læsningen til een anden Tiid, og jeg er kommen paa dend bestemte og sædvanlige Tiid at ville

---

[1]) **Biskoppen har taget fejl af Navnet; Villum Raun var Degn i Magleby paa Møen, men for øvrigt en ligesaa stridbar Person, der ogsaa gjorde sin Sognepræst mange Bryderier.**

fornemme, hvorledis dermed tilgick, men, fordi, Læsningen har været opsat, har maat umage mig forgiæves.

2. At Degnen icke her efter understaar sig efter eeget Behag at efterlade Tillysningen om Læsningen i Kirken; men naar hand haver Forfald eller lovlig Aarsag, hvorfor hand icke tillyser, da at lade mig det vide, og intet i slige Tilfælde at giøre eller lade uden min Villie og Tilladelse.

3. At Degnen icke her efter, hvor han kommer i Byerne at læse, sætter sig til smøge Tobak etc., førend Læsningen har Ende.

4. At Degnen her efter giver mig Fortegnelse ugentlig paa de forsømmelige iblant Ungdommen, at de kand blive afstraffede og holdes til at søge Læsningen des flittigere; thi det kommer paa mit Ansvar, at jeg haver Indseende, at intet deri forsømmes, som bør at skee, og intet skeer, som icke sømmer sig.

Degnens Embede inden og uden Kirken.

1. At Degnen om Løverdagen her efter kommer til mig for at forhøre, hvad om Søndagen kand være at forrette, at ifald noget particulaire kunde forefalde til om Søndagen, det da kunde blive erindret, især om der kunde være Kongl. Forordninger af Prædikestolen at oplæse, Collecter at tillyse eller deslige, som ellers lættelig kand gaae een Præst af Hukommelse, som har saamange andre vigtige Ting at tænke paa; herhos at Degnen erindrer mig, hvad andet i Embedet kand forefalde, saasom Børnedaab, Kirkegangs Qvinder, Begravelser etc. Især efter Prædiken, at hand da minder mig paa, hvad der er at skee, førend Messen skeer, paa det intet uordentlig skal indløbe. Hvad ellers hans Komme til mig om Løverdagen angaar, da, naar Vey og Vejr er ont, at det er ham vanskeligt at komme, skal jeg nok vide at finde mig deri, naar hand ellers i andre Maader bliver, som hand bør at være.

2. At Degnen i Kirketienesten retter sig efter Præsten, og naar der er to eller flere Psalmer beskickede til een

Søndag, at hand da tager mig i Raad med sig, hvilken af dem hand skal siunge, paa det at Sangen og Psalmen kand svare til det, jeg har at forklare af Evangelio, og at Degnen ellers icke i noget sligt giør, som hand nu paa nogen Tiid har giort, noget her efter paa fri Haand, som ham selv lyster.

3. At Degnen her efter varer mig ad ved det sidste Vers, naar Tiid er at gaae paa Prædikestolen.

4. At Degnen herefter indfører dem ved Nafn og Dag, som gaar til Skrifte, i dend ham af mig leverte og dertil indrettede Bog, og naar det er skeet, viser mig dend, at jeg kand vide, at aldting er i Rigtighed i Meenigheden.

5. At Degnen om Mandagen giver mig tilkiende, hvo om Søndagen har ladet sig antegne til næste Søndag at gaae til Alters, paa det, om der kand være nogen, som have noget synderligt billigen at tage i agt, at jeg da kand vide dem og at lade ved Degnen kalde dem for mig.

7. At Degnen holder Kirken og Kirkens Ornamenter reene og i skickelig og forsvarlig Stand.

8. At Degnen viser mig Tillysnings-Bogen og Bede-Seddelen om Søndagen, før Prædiken begyndes, at jeg maa see, hvad der er at tillyse, og hvem der er at bede for.

9. At Degnen icke lader Vasa sacra ved nogen anden affordre eller tilbagelevere; men self giør det, paa det de icke skal komme i saadanne Hænder, som de icke kand betroes, at de enten skulle bruge Konst der med, eller giøre andet der ved, hvor af Fare og Forargelse kunde komme.

10. At Degnen icke her efter beholder Kirkenøglen længere, end hand bruger dend.

11. At Degnen, naar Præsten formedelst Jords-Paakastelse eller i slige Tilfælde kommer til Kirken, da lader sig finde tilstæde, i fald jeg kunde behøve ham i noget, og ligeledes at findes i Kirken om Søndagen, naar jeg kommer.

12. At Degnen herefter skal lade sin Spatzeren i

Kirken, saa vel naar der prædikes, som naar der skriftis, og ellers, saalænge jeg er der paa mit Embedes Vegne.

Degnens Lydighed imod mig.

1. At Degnen lader sig herefter sige af mig i de Ting, jeg paa mit Embedes Vegne hannem befaler, og ey paastaar at vil have høyere Øfrigheds Ordre.

2. At Degnen i dend Tieniste og Ærbødighed, hand er sin Sogne-Præst skyldig, foregaar andre herefter formedelst et got Exempel, og ey med meere Stridighed og Uærbødighed samt Ulydighed giver videre Forargelse.

3. At hand ey meere reiser sig imod mig med uhøflige Ord og Gebærder, naar jeg kand have noget at rette eller laste hos ham, enten det kand forefalde inden eller uden Kirken, og at hand kommer til mig, naar jeg skicker ham Bud, at jeg ey skal sende ham tvende Mænd[1]).

4. At hand icke tiere reiser ud af Landet[2]) uden mit Vidende og Forlov.

Naar Degnen disse Ting lover at efterkomme og ubrødelig holde, saa fremt denne Sag ey igien skal staae ham aaben for, saa skal mine Prætensioner i det øfrige falde, og hvad hand hidindtil har forseet sig være ham pardonnered. Alleniste at hand, som jeg formoder hand icke skal vægre, og ey kand agtes for ubilligt, for min Meenigheds Skyld, som af hans forrige Væsen hidindtil har taget Forargelse, saavidt han har været mig stridig og ulydig, udi mine Medhielperis og de Mænds Nærværelse, som tilforn ville forligt Sagen, gjør mig en sømmelig Afbigt.

Dette foreskrevne jeg ærbødigst indstiller til Prousten, hans Assessorer og alle Retsindige, om jeg icke har budet saa christelig, kierlig og føyelig til, som jeg mest kand, og i fald Degnen skulle vægre sig dette at indgaae, da har jeg mig mine Prætensioner reservered, og begierer denne

[1]) D. e. retslig Beskikkelse.

[2]) D. e. Møen.

Project tilbørlig af Retten paaskreven og siden i Acten indført. Jeg forbliver Velærværdige Proustes og Assessorers Hiertebr. d. 23 Martii 1729. **ærbødigste og skyldigste Tienere Nicolay Jæger.**

Conform med Originalen testerer Hans Drejer.

Man vil næppe undre sig over, at det faldt Degnen svært at indgaa paa de af Præsten her opstillede Forligsvilkaar, og at han derfor paany tog sin Tilflugt til Biskoppen, idet han indsendte Hr. Jægers »Propositioner« ledsagede af følgende Brev:

Høyædle, Høyærværdige Hr. Biskop,
Naadige Herre!

Udi dybeste Underdanighed indsender jeg til Deres Høyærværdighed een Project, Hr. Nicolay Jæger haver forfattet til Forlig imellum sig og mig, med min underdanig Erklæring til Deres Høyædle Høyærværdigheds naadige Eftersiun. Gud veed, hvor jeg skal redde mig fra ham; thi hand søger med sin sære Maade at føre mig til Opirrelse (hvorfra Gud endnu udi Naade haver bevaret mig), og derhos bruger hand dend Maade, at han tager altiid 2 à 3 Mænd, som skal tage vare paa mig, om jeg maatte fortale mig, og naar jeg vil tie, saa kalder hand det Uærbødighed, og vil jeg svare, saa er det Opsætsighed. Ja hand har ført Prouste-Vidne over mig om det, jeg aldrig har bedrevet; thi da jeg hafde antaget een Mand til mit Forsvar, blev hand icke tilstædt at tale, og dermed maatte jeg afvige. Nu vil det icke gaae mig bedre; hand agter at føre Dom paa mig. Jeg haver udi den Henseende allerunderdanigst indsent min Erklæring til Deres Høyærværdighed, at om De behagede, jeg skulle forandre min Declaration, da jeg udi dybeste Underdanighed det kunde efterkomme, paa det jeg uden Proces og Hr. Jægers Reservationer maatte udkomme af denne Sag; thi mine Kræfter formaar icke Bekostning at udstaae. Jeg ervarter udi

dybeste Underdanighed et naadigt Svar, og hvad Deris Høyædle Høyærværdighed naadigst behager at befale, skal udi dybest Underdanighed efterleves. — —

Elmelunde d. 29 Martii 1729. Hans Drejer.

Den i ovenstaaende Brev omtalte »Erklæring« eller »Declaration« fra Degnen, hvor i han gjennemgaar alle Præstens ovenfor meddelte »Propositioner« og gjør sine kritiske Anmærkninger til dem, findes vedlagt (i Bispearkivet), men udelades her, da den ikke indeholder noget væsentligt nyt, men vel Degnens Forsøg paa at forsvare sig overfor de Anklager, som Præstens »Propositioner« direkte eller indirekte indeholdt imod ham, idet han dog — skjønt knurrende og med visse Forbehold — gaar ind paa at opfylde de Fordringer, som Præsten stillede, for at Forlig kunde sluttes. — Samtidig skrev Degnen til afdøde Amtmand Caspar Georg Moltkes Enke, Fru Ulrikke Augusta f. Hausman, paa Nygaard (nu Marienborg paa Møen), og bad om hendes Beskyttelse. Blandt andet ytrede han om Præsten:

»Da jeg kom hiem fra Sielland og hafde holt Bryllup med min Hustrue, anmældte jeg mig langt der efter, noget ofver et fierding Aar, at ville til Guds Bord, spurte hand mig ad udi Folkes Paahør, om jeg hafde løst mit Beviis. Da jeg svarede Ney, sagde hand: Jeg antager Eder icke; hvem veed, hvad det er for Een, I er kommen med. Dette maatte jeg gaa bort med. Endelig da jeg lod mit Beviis hente fra Sielland, at vi vare Ægte-Folk, og min Hustrue bar det ned til ham, overfusede hand hende og sagde: Dersom jeg vilde, da kunde jeg lade mine Karle prygle ham af, og andre flere Ord, som hun maatte bære grædende af Dør«[1]).

---

[1]) Denne Beskyldning mod Præsten bør vistnok ikke uden videre tages for gode Varer, da Degnen, om den havde været ganske paalidelig, vistnok allerede tidligere havde anbragt den i sin Klage til Biskoppen.

Da Brevet findes i Bispearkivet, har Fruen vistnok tilstillet Biskop Worm det, og det har vel bestyrket ham i hans Forsæt om ikke at lade det komme til Dom over Degnen. Ved Provst Huulbechs ihærdige Bestræbelse lykkedes det da at tilvejebringe et Forlig — paa Papiret; men Sindene vare ikke komne hinanden nærmere. Den 27. April 1729 kunde Provsten skrive til Biskoppen:

»Dend Sag, som var reyst imellum Sogne-Præsten til til Elmelunde Meenighed, Hr. Nicolai Jæger, og Degnen sammesteds, Hans Drejer, er efter Deris Høyærværdigheds Villie bragt til dend Forlig, at Degnen har underskrefvet, alle de Poster her efter at efterkomme, som Sogne-Præsten har kundet med Billighed paastaae.«

Hvor lidet Forliget betydede, vil fremgaa af følgende Brev fra Hr. Jæger:

Deres Eminence,
Høy-Edle Høyærværdige Hr. Biskop,
Høygunstige Fader i Christo!

Gud bedre det! Der er ingen Omvendelse hos min Degn. Dend Tiid Deres Eminences Resolution kom, at De gierne saae dend Sag imellum ham og mig i Mindelighed afgiort, da hafde jeg alt tilforn tilbudet ham trende Gange Forlig; men han foragtede det. Og førend vi kom dend siste Gang for Rætten, tilbød jeg ham Søndagen tilforn Forlig for min gandske Meenighed, at ville eftergive ham alle Ting, om hand vilde love Bedring og blive skickelig og føyelig. Men hand vilde icke svare mig derpaa, saa at gandske Meenigheden end forundrede sig. Dend Tiid vi kom for Rætten, da saa got som blev hand igien nødt Forlig paa; thi hand søgte icke der efter, men for Proustens Mellemhandling, den gode gamle Mand, der giorde fast det, Degnen kunde tilkommet, saa falt det da endelig ud dend Gang, som var dend femte Gang, til eet Forlig, hvilket Degnen meget lunken og kaaldsindig gick til, saa alle kunde icke andet end undre der ofver, som var der

hos. Men af indlagde maatte det gunstigst behage Deris Eminence at betragte Degnens Forligelighed siden. Thi dersom De gunstigst ville læse det igenem, befinder De, hvor stor Aarsag jeg har til at klage. Proustens Formaninger og Paamindelser æstimerer Degnen lige saa lidet som mine. Jeg skrev nu Prousten anden Gang til om disse Ting i gaar, og venter, at siden jeg intet Svar har faaet fra ham i dag, hand da med denne Post andrager Sagen for Deris Eminence. Thi haver jeg dristed mig til at stille Deres Eminence alting omstændelig for Øyne, i Forhaabning at naae een god og gunstig Resolution. Thi dersom denne Degn skal saaledis uhæmmet lades sin egen frie Villie, er det stor Synd, og dersom Deres Eminence skulle lade det ustraffed, da veed jeg icke, hvad jeg har giort eller forseet mig, at Deres Eminence saa aldeelis vil give mig til Priis fremfor mine Medbrødre. Dog giør jeg mig de stadige Tancker og ydmygst formoder, at Deris Eminence icke taaler, at mit Embede skulle lide nogen Foragt. Thi vel er det stort, at Degnen haver betient sig af een Helligdag til sin Skovning, men jeg meener, det er endnu større, at da jeg tillige med mine Medhielpere hafde ham for, og jeg paamindte ham, at hand da foragtede Paamindelsen; thi det er jo at foragte Embedet. Og Deris Eminence kand mærke, hvad Indpas hand har faaet hos Meenigheden, siden hand kand faae dem til hvad hand vil. Hand og hans Kone har vundet saa meget hos de fleeste med een Drick Brændevin i Vinter, som jeg icke har vunden med alle de Guds Ord, jeg har talt til den. Og saa snart hand hafde refereret dem, at jeg ville have ham straffet for Sabbats Ofvertrædelse, har de proclameret, at om hand skulle komme i Mulct, ville de lægge sammen og give Mulcten for ham. Nu lader jeg ydmygst alleting til Deris Eminences høygunstige Resolution, om det maa være mig tilladt lovlig at tiltale ham, efterdi ingen Bedring er hos ham.

Forrige Gang hafde hand sat i Steege (som spurtes her ud paa Landet) og giort Ord af, at dersom Prousten

intet kunde skaffe mig Resolution fra Bispen, fick jeg ingen — med meere andet sligt, som jeg icke vil incommodere Deris Eminence med. Jeg forbliver med ydmygelige Forbønner til Gud for Deris Eminence,

Høy-Edle, Høyærværdige Faders
Hiertebr. d. 31 Maj 1729. gandske ydmyge og ærbødige Tiener
Nicolay Jæger.

Vedlagt findes Hr. Jægers »Optegnelser paa Degnens Hans Dreyers nye Opsætsigheder« udgjørende henved 4 tætskrevne Foliosider, der vise, at Degnen kun lidet bekymrede sig om at holde sig Forliget efterrettelig, og at Præsten nu som før var tilbøjelig til at optage alt, hvad Degnen gjorde eller undlod at gjøre, i den værste Mening. Men man kan forøvrigt ikke nægte, at Degnen jo virkelig satte Præstens liden Taalmodighed paa haarde Prøver. Som Exempel kan anføres den 5te af Præstens Klageposter:

»Nu sidst dend Almindelige Faste-Bededag, da hand kom ned til mig, var hans Hilsen denne: hand gick, da hand kom ind, op til Bordet at tage Kirke-Nøglen, og som hand gick, knæppede sine Skoe-Hæle mod hver andre. Jeg gick paa Gulved læsende i een Bog og vidste icke, hvad det var, førend jeg saae mig om. Thi skammede jeg mig og gick tilbage igien fra ham, hvorpaa han vendte Hovedet ofver Axelen til mig, og ræt i een fuld forbistred Hue fick disse Ord udpressed: Det er ringt anden Gang. Ellers er det sædvanligt, at naar hand hører, jeg lucker Sacristie-Døren op, saa gaar hand ned af Kirken, som hand veed da, min Kone og kommer. Og saa snart hun kommer ind i Kirken, gaar hand imod hende og spytter. Min Broder, som er Student og hos mig[1]), da han forleden eengang gick til Skrifte og kom at gaae ind i een Stoel, hvor

[1]) Formodentlig Adolf Jæger, der 1725 var bleven Student fra Herlufsholm og senere blev Præst i Munkebjergby og Bromme († 1756). Se Wiberg I, 153. Leth og Wad, Dimitt. fra Herlufsholm S. 89.

Degnen stoed uden for, hilsede han Degnen: God Morgen; men fick til Giensvar: Hvad for god Morgen, du Skurck og du Sluppert. Her troer jeg, at eenhver skal tilstaae mig, at der behøves stor Taalmodighed, at mand icke skal forgribe sig paa saadan eet Menniske. Thi sligt bruger han alleniste, naar ingen Vidner er ved Haanden«.

Saa vidt man kan se, har Biskoppen ikke taget nogen Notits af Hr. Jægers lange Klagemaal over Degnens »Opsætsighed«. I et Brev af 14. Juni 1729 til Biskoppen ytrer Præsten nemlig:

»I øfrigt vil jeg ydmygst bede Deris Eminence ey vil fortryde, at jeg icke haver kundet undlade at give Deris Eminence til kiende Degnens her ved Steden, Hans Dreyers, Væsen. Jeg hafde først angived det for Prousten; da hand intet ville straffe der ofver, haver jeg d. 31 May næstafvigte angivet det for Deris Eminence. Vil De see igiennem Fingre dermed, jeg kand gierne[1])«.

Det maa efter det foreliggende synes tvivlsomt, om Præsten virkelig »gjerne« fandt sig i, at Sagen mod Degnen døde hen. Imidlertid synes der dog senere at være indtraadt roligere Forhold. I ethvert Tilfælde blev Degnen i sit Embede, og der forekommer, saa vidt vides, ikke senere Klager over ham, men derimod Vidnesbyrd om, at han — saavidt man kan se — uden Knurren har gaaet Præsten tilhaande i hans Embede. Han var endnu i Live i Dec. 1748, da han aflagde Vidnesbyrd i en Sag, der da førtes mod Hr. Jægers Eftermand i Elmelunde.

[1]) Det Brev, hvoraf ovenstaaende Brudstykke er taget, viser forøvrigt, at Præsten paa den Tid følte sig dybt krænket over den Maade, hvorpaa Biskoppen (i et Brev af 11. Juni 1729) havde optaget en Begjæring fra ham om at gjøre Indskud i den gejstlige Enkekasse, i hvilken Sag Biskoppen da vistnok ogsaa har gjort den fattige, men utvivlsomt redelige Mand Uret, idet han insinuerede nogen uredelig Hensigt hos ham med Hensyn til den Sikkerhed, der skulde stilles for Kapitalens Erlæggelse paa et senere Tidspunkt.

Viktor Kristian Hjorts Bidrag til „Evangelisk-kristelig Psalmebog“.

Ved Sognepræst J. Nissen i Brørup.

Blandt nogle gamle Papirer har jeg fundet en Optegnelse om Biskop Hjorts Bidrag til »Evangelisk-kristelig Psalmebog«, skrevet af dennes Søn, Niels Schjørring Hjort, der var Præst i Brørup fra 1827—35. Den lyder saaledes:

»De af min salig Faders i den evangelisk-kristelige Psalmebog optagne Psalmer ere følgende: Nr. 7, 14, 19, 21, 33, 44, 45, 55, 71, 77, 90, 116, 123, 148, 184, 192, 222, 240, 243, 258, 261, 267, 270, 277, 289, 290, 300, 308, 310, 336, 350, 364, 365, 372, 373, 375, 376, 379, 440, 448, 454, 473, 496, 558, 560.

N. S. Hjort.«

Det vil ses, at denne Opgivelse passer med de af Hr. Biskop Skaar foran, S. 381 flg., efter Hjorts »Aandelige Sange« anførte Numre, med Undtagelse af Nr. 21, der aabenbart er en Fejlskrift for 31. Af de 4 Salmer, Nr. 307, 364, 446 og 558, som af Brandt og Helveg tillægges Hjort, men som ikke findes i dennes »Aandelige Sange«, nævnes derimod her kun de to, 364 og 558. Formodningen, om at Nr. 307 er af Bording, er da trolig nok, og om Nr. 446 er af Hjort, synes efter dette ogsaa noget tvivlsomt.

Hvor har Randers Helligaandshus ligget?

Af Borgmester Stemann i Randers.

Naar man veed, at der i Middelalderen i en By har ligget et Kloster af en bestemt Orden, uden at dettes Bygninger ere blevne bevarede for Eftertiden, og man ønsker Oplysning om, hvor et saadant bestemt Kloster kan have ligget, er der forskjellige Midler, man kan benytte til Spørgsmaalets Løsning. Man kan undersøge: I. hvad den stedlige Tradition maatte berette, II. hvor saadanne Klostre efter Erfaringer andetstedsfra pleiede at ligge, III. man kan derefter undersøge, hvorvidt de ad førstnævnte Veie indvundne Resultater maatte stadfæstes ved mulig tilstedeværende Dokumenter, og IV. endelig kan man foretage topografiske Undersøgelser paa Stedet.

I Randers har der været et Helligaandshus, hvis Bygninger ikke vides at være bevarede, og hvis fordums Beliggenhed for Øieblikket maa anses for ubekjendt[1]). Hensigten med efterstaaende Linier er at forsøge ad ovennævnte Veie at paapege, hvor Randers Helligaandshus kan have ligget.

I.

I Aaret 1541 lægges Hellig Gjestes Hus og Hospital i Randers til det almindelige Hospital i Aarhuus, og i

[1]) Kirkehist. Saml. 4. R. V. 68 ff.

Aaret 1558 lægges den Jordskyld og Fiskegaard, som tilforn laae til den »Hellig Andtz Kloster udi Randers«, til det nyoprettede Randers Hospital, hvilket stadfæstes ved Fundats af 1573[1]). I omtrent 200 Aar herefter lader det ikke til, at nogen Tradition om Randers Helligaandshus Tilværelse eller Beliggenhed længere existerer i den almindelige Bevidsthed. Hverken Randers Raadhusbog fra 1586 til 1591 eller Randers gamle Kirkebog fra c. 1600 eller Randers Raadstue Kopibog fra 1655—66 eller Wolffs »Encomion regni Daniæ« af 1654 eller Arent Berntsens »Danmarchs og Norgis fructbar Herlighed« af 1656 eller Resens danske Atlas af 1674 eller Randrups »Randers March« af 1698 eller Randers Skattebøger, der, om end ikke i ufuldstændig uafbrudt Række, haves fra 1567 af og i hvilke dog en Deel Eiendomme betegnes ved særlige Navne[2]), nævne det. Først 1735 optræder det — men rigtignok under en Form, der forekommer mig at godtgjøre, at Traditionen mangler — i et Nytaarsbrev af 5 Januar 1735 fra Præsten T. Hee i Borup ved Randers til Gram[3]), for hvem Brevskriveren har indsamlet gamle Dokumenter vedrørende

[1]) Hofmanns Fundatser II. 108, 383 og 386.

[2]) F. Ex. Provstegaarden, Rosengaarden, Skindergaarden, Fru Margrethes Gaard, Smedenes Laugshus, Smedenes forrige Laugshus, Sti. Karens Boder, Taarnet. Den Omstændighed, at der hverken er Matrikul- eller Gadenummer, har øiensynlig voldt megen Uleilighed med Hensyn til Betegnelsen af de forskjellige Eiendomme ved Affattelsen af Skattelisterne, og det er tydeligt, at man saa vidt muligt har benyttet de Betegnelser, som Eiendommene have haft i Folkemunde. Paa Lykke og Fromme skal jeg f. Ex. nævne: efter den gamle Kirkebog S. 9 skatter Lauritz Jacobsen Skriffuer »aff den Bo wed Proulstgaarden Rasmus Kock nu iboer, som er ligendis vesten nest optill den gaardt fordums Lauridz Hammer iboede, som Her Christen Christoffersen i Krestrup nu tilkommer och Mester Hans Bardsker nu iboer«, og efter Skattebogen af 1691 skattes der af »en Staldgaard i Hoffmeden kaldis i gammel Dage Johanne Mortens Daatters gaard tilforn Sl. Michel Rasmussen paaboede kiøfft af Velburdig Peiter Rosenørn«. Disse Exempler kunne suppleres med mangfoldige andre.

[3]) Findes i Rigsarkivet.

Randers m. fl. Byer. Efterat have omtalt to andre Dokumenter fortsættes saaledes: »Dend 3die er copie af en forskrifning til Byen fra en Prior og Conventz Brødrene i dend hellig aands closter i Randers, hvor jeg viget fra dend gamle kædsommelige orthographie; Brevet i sig self nytter vel ikke stort mere, end til minde af dend gode Broder Lauritz Nielsen Provst, dog mener Jeg, at dend indmælte Bygning ved Vesterport er det itzige Hospital i Randers, som i F. 2di Fundatz skal kaldes Provstgaarden, venteligt efter Provsten, i hvis tid dend blev et tillæg til dend hellig Aands Closter. Dette er alt, hvad Jeg hidtil har kundet erholde, og det fra en privat-Borger, som ved en egen leylighed har faaet disse Breve i Hænderne; Magistraten er sær magelig og Borgemester[1]), som Jeg i sær har ladet mig recommendere hos, soer mig til for nogen Tid, at hand ikke i 2 Maaneder hafde seet nogenting efter. Jeg har andholdet at faae aabnit for 5 gamle Kister, som staar paa dend yderste Raadstue, mod tilbud under en Raadmands nærværelse 1 Dag hver uge at eftersøge, om der kunde findes gamle Breve Byen til beste og med det samme til nogen oplysning i historien, hvortil Jeg vil stræbe til foraarit at overtale dem.«

Den saaledes nævnte Forskrivning maa uden Tvivl være den efter Langebeks Diplomatarium i Kirkehist. Saml. 4. R. V. 77 aftrykte Overenskomst af 1505 mellem Byen og Helligaandsklostret angaaende en Deel af Volden[2]).

Hees Brev har i alt Fald negativ Interesse. Han identificerer jo feilagtig det nuværende Hospital — den tidligere Provstegaard — med Helligaandshusets Nybygning fra 1505,

[1]) Nicolai Bredahl var Borgmester i Randers fra 16. October 1733 til Begyndelsen af 1773.

[2]) Der er i Hees Brev en mærkværdig Fejltagelse, idet han kalder Prior Laurits Nielsen for »Provst«, medens denne i den foreliggende Gjengivelse af Brevet i Langebeks Diplomatarium kaldes »Prest, Vicarius offuer then Helig Antz Orden i Danmark oc Prior i Randers«.

og da han har talt med Borgere og Embedsmænd i Randers om gamle Sager, synes hans Brev saaledes at godtgjøre, at der, som jeg ovenfor bemærkede, ikke paa hans Tid har været nogensomhelst Tradition om Klostrets Beliggenhed.

Paa den Grundplan over Randers, som findes i Adam Müllers Pinakothek, og som efter Udtalelser af Sagkyndige maa være fra c. 1750, nævnes ikke Helligaandshuset, ligesaa lidt som paa Byplanen fra 1755 i Frederik V.s danske Atlas. Først i danske Atlas 4. Deel udgivet af Hofmann 1768 S. 358 findes et i forskjellige Retninger paafaldende upaalideligt[1]) Kort over Randers, hvortil S. 373 af Hofmann er føiet følgende Bemærkning: »Efter hosføiede Grundrisning af Randers er Hellig Aands Klosters Navn endnu tilovers, og et lidet Stræde derhos kaldes Hellig Aands Gyde, hvoraf ses, at dette Kloster har ligget strax ved St. Mortens Kirke[2]).

Hertil er nu to Ting at bemærke: For det Første, at jeg, som tidligere oplyst, overhovedet ikke i et med Hensyn til Traditionen saa værdifuldt historisk Aktstykke som Randers Skattebøger (Jordskyldsbøger) har kunnet finde Navnet Helligaandshus. For det andet, at Navnet Helligaands Gyde vel forekommer i Randers Skattebøger, men ikke før i 1733—35 og 1753—68. Der er efter Sammenhængen Rimelighed for, at der i 1733—35 dermed har været ment det nuværende Skolestræde. I 1753 og 1754 betegnes derimod kun dermed østre Kirkestræde, medens Skolestræde indbefattes under Houmeden. I 1756—68 synes Benævnelsen at være brugt for hele Strækningen fra Kirkegade til Hou-

[1]) Blot som et Exempel skal jeg henpege paa, at den daværende Latinskoles Bygning ganske vilkaarlig er henlagt nærmest sydost for St. Mortens Kirke, medens den vitterlig laae nordost for denne. Jfr. bl. a. Randers »Wilckor og Artikler fra 1609«: § 74 i Slutningen.

[2]) See herom Kirkehist. Saml. 4. R. V. 68.

meden. For at vise, hvor usikker Gadebenævnelserne have været, vil jeg dog tilføie, at hele Gadestrækningen fra nuværende Kirkegade til Hovmeden paa Byplanen over Randers i Frederik V.s Atlas fra 1755 kaldes Kirkegade, saa at Navnet Helligaands Gyde finder en meget plausibel Forklaring i, at St. Mortens Kirke i Randers Bys »Wilckor og Artikler« af 1609, Art. 74, kaldes: »den hellig Aands Kirke, som kaldes St. Mortens Kirke«. Dette sidste Faktum har aabenbart været Hofmann ganske ubekjendt[1]).

Senere Forfattere[2]) have alle, med Undtagelse af Galthen, der ignorerer Hofmanns Postulat, uden kritisk Undersøgelse blindt hen accepteret det, og mene bl. a., at Dokumentet af 1505 angiver Klostergrundens Grændser i Vest og Øst, skjøndt man i dette Dokument forgjæves vil lede efter nogensomhelst Antydning af Klostergrundens Østgrændse.

Galthen derimod, som fra 1793 var Kapellan ved St. Mortens Kirke, mener i sin i Aaret 1802 udgivne Beskrivelse over Randers[3]) ogsaa paa Grund af et Gadenavn, at Helligaandshuset har ligget østerude[4]), og han har en ganske anden Beretning om det nuværende Skolestræde end danske Atlas[5]).

Herefter er det utvivlsomt, at Undersøgelser af Traditionen kun giver et negativt Resultat. Herom vidner ogsaa, hvad der fornylig er udtalt af to gamle Randers Borgere. Den ene har[6]) om danske Atlas »Helligaandshus« berettet, at for mindst to Menneskealdere siden »havde

---

1) Danske Atlas IV. 378—79.

2) Saaledes Stadfeldt: »Beskrivelse over Randers Kjøbstad« S. 194, og Neckelmann: »Randers Kjøbstads historisk-topografiske Beskrivelse«, den alm. Deels 1ste Hefte S. 55.

3) S. 35.

4) Det fremgaar af det som nærværende Afhandlings Tillæg I aftrykte Mageskiftebrev, at Helligaandsklosteret virkelig indtil 1503 har eiet: »Huss og Jord, Abildgard og Enge .... uden Øster Porth her i Randers«, altsaa maaske i Nærheden af Helenestræde.

5) Galthen S. 33—34. Kirkehist. Saml. 4. R. V. 69.

6) I Randers Amtsavis af 4. December 1897.

næppe noget Menneske i Randers hørt Tale om et Helligaandshus her, hvorimod alle vidste, at der i den gamle Bygning havde været [og endnu var] Latinskole, og ligeledes vidste, eller i alt Fald troede vi, hvad Sagnet fortalte, at den i Middelalderen havde været den lybske Kolonis Forsamlingshus« .... Den anden har til mig i Efteraaret 1897 skriftlig udtalt, at Sagnet i hans Barndom 1820—30 fortalte, at derimod en hel anden Bygning, nemlig nuværende Gadenummer 18 paa Torvegade (Mtr. Nr. 342), var den gamle tidligere Klosterbygning »Helligaandsklostret«.

II.

Hvor pleiede nu Helligaandsklostrene i Almindelighed at ligge i Byerne? I saa Henseende findes Oplysning i Heinrich Ottes fortræffelige Værk: »Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie«[1]). Der siges heri[2]), at der var det fælles Mærke for alle saadanne, at de bleve opførte ved Byernes Indgang og ved rindende Vand, og at de havde et Kapel i nær Forbindelse med Sygesalen. Saaledes blev Moderhuset, Helligaandshospitalet i Rom, domus sancti spiritus in Saxia, anlagt ved Tiberen;

[1]) Jeg skylder cand. theol. J. O. Andersen megen Tak, fordi han har henledet min Opmærksomhed paa dette Værk, ligesom ogsaa for adskillige Vink under Udarbeidelsen af nærværende Afhandling. Ogsaa Rigsarkivets 1ste Afdeling og Provinsarkivet for Nørrejylland skylder jeg Tak for den store Imødekommenhed, der fra disses Side er vist mig.

[2]) 5te Udgave I. 120—21, hvor Forfatteren skriver: »In archäologisch-bäulicher Beziehung ist über diese Hospitäler des heil. Geistes als gemeinsame Eigenthümlichkeit derselben zu bemerken die Anlage am Eingange der Stadt und am fliessenden Wasser, so wie die enge Verbindung des Krankensaales selbst mit einer Kapelle: ersteres aus Gesundheitsrücksichten, letzteres zur besseren geistlichen Pflege der Kranken«. Hertil slutter sig ganske Ratzinger i »Geschichte der kirchlichen Armenpflege 2 Aufl. Freiburg. 1884« S. 322: »aus medicinischen Gründen wurden die Heilig-Geist-Spitäler regelmässig an den Ufern der Flüsse erbaut«. See ogsaa Uhlhorn: »Die christliche Liebesthätigkeit« II. 217, 310—11.

det vistnok ældste tydske Helligaandskloster, Joh. Ev. i Hildesheim, 1155 paa en fri Plads, som var omflydt af Floden Innerste, og fremdeles Helligaandshospitalerne i Mainz ved Rhinen, i Ulm ved Donau, i Wetzlar ved Lahn, i Frankfurt ved Main, i Berlin ved Spree, i München ved en Arm af Isar, i Nürnberg endogsaa paa store Buer, der vare hvælvede over en Arm af Pegnitz. Helligaandshospitalet i Rothenburg ob der Tauber laae oprindelig udenfor Byens Mure, og endnu i Midten af det 14de Aarhundrede betegnes det som »extra muros«. I Sverig vil jeg kun nævne den lille Helligaandsholm i Stockholm og Helligaandshuset i Upsala, der laae ved Dombroen, som førte over Fyris Aaen.

Hvad nu de danske Helligaandshuse angaar, skal jeg nævne deres Beliggenhed i vedkommende By, væsentlig forsaavidt jeg har kunnet skaffe mig Byplanerne og dertil hørende historiske Beskrivelser fra Middelalderen. Dog maa det herved bemærkes, at Helligaandshospitalerne mangfoldige Steder maa have ført en meget beskeden Tilværelse, idet de i Dokumenter og Tradition have efterladt sig saare utydelige Spor, saa at der paa adskillige Steder er en Deel Usikkerhed om, hvor de have ligget. Man seer endvidere, at Hospitaler i Middelalderen have været kaldt Helligaandshuse uden Hensyn til, om der var knyttet et Kloster dertil eller ei, samt at Navnet enkelte Steder i Flæng synes at være Helligaandshuse eller St. Jørgens Gaarde, f. Ex. i Horsens og ligeledes i Nestved[1]). Det lader ogsaa til, at Helligaandshuse kunde høre til Johanniter Ordenens Klostre, saaledes i Odense[2]) og i Nykjøbing paa Mors[3]). Naar dertil føies, at det som Regel ikke vides, hvornaar Helligaandshusene i vore danske Byer ere stiftede, er det selvfølgelig ganske umuligt at slaa fast, hvorledes

[1]) Fabricius: »Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie« S. 176, 177 og Listov, Program fra Herlufsholm for 1872, S. 31.

[2]) Engelstofts Beskrivelse af Odense S. 65.

[3]) Danske Atlas V. S. 548—49.

Bygrændserne og Vandløbsforholdene paa Stiftelsestiden have været.

Hvad Kjøbenhavns Befæstning angaar, kan Byens Østgrændse ikke nøiagtig paavises paa Helligaandshusets Stiftelsestid, men der er nogen Føie til at antage, at Helligaandsklostrets Grund har ligget i Udkanten af Byen, idet et Vandløb, »Byens Rende«, formentlig en oprindelig Grav, har løbet i Nærheden af Klostergrundens østlige Side. Stranden har i alt Fald en Gang (hvornaar, vides ikke) gaaet til Hjørnet af lille Helliggeiststræde og Amagertorv, og der er en Mulighed for, at Helligaandshusets Grund mod Syd har gaaet til Stranden[1]). Ved Kjøbenhavns Helligaandshus var ogsaa en Badstue[2]). I Roeskilde laae Helligaandshuset oprindelig udenfor Byen; i Aaret 1253 flyttes det »ind i Staden indenfor Byens Mure, næsten midt i Byen«[3]). Denne Beliggenhed er efter det Foreliggende noget mærkelig for et middelalderligt Hospital, men Byen er jo alle Vegne rig paa Kildevand. Nestveds gamle Bygrændser har jeg ikke fundet oplyst noget Steds. Dersom det nu saakaldte Helligaandshus virkelig er det gamle, har det ifølge Kortet i Danske Atlas[4]) rimeligvis ligget i Byens nordvestlige Udkant. Efter hvad Listov[5]) oplyser, har Byen kun kunnet udvide sig imod Nord og Vest, saa at der er al Anledning til at tro, at dette Helligaandshus oprindelig har ligget i Bygrændsen. Forøvrigt lader det til, at Byens vestlige og nordlige Dele have bestaaet af Holme med Vandløb imellem[6]). I Slagelse og Nakskov laae Helligaandshusene i Byernes Udkant[7]). I Vordingborg laae det

---

1) O. Nielsen: Kjøbenhavn i Middelalderen S. 14, 47, 48, 53, 56—57, 61, 63 og 173.

2) O. Nielsen S. 175 og 294 og Rørdam: »Kjøbenhavns Klostre og Kirker i Middelalderen« S. 301.

3) Behrmann: »Beskrivelse af Roeskilde« S. 224.

4) III, 92.

5) Listov: Program fra Herlufsholm for 1872 S. 6.

6) Listov, S. 8—9.

7) Danske Atlas III, 18 og 278.

udenfor Byen[1]. I Nykjøbing paa Falster laae det (det nuværende Hospital) i Byens sydlige Udkant ikke langt fra Befæstningen[2]. Faaborg Helligaandskloster laae nord for den nuværende Sognekirke, i Byens Udkant tæt ved Sundet[3]. I Odense var der to Helligaandshuse, hvis Stiftelsestid er ubekjendt og som begge oprindelig have ligget i Byens Udkant mod Nord og hvert paa sin Side af den lave og fugtige Strækning, der gjennemstrømmedes af Byens flerarmede Bæk. Det ene laae paa St. Hans Kirkegaard med sit eget Kapel, det andet østenfor Bythinget paa den nordlige Deel af Fisketorvet ligeledes med Kirke[4]. Hvor Helligaandshuset i Assens, der ogsaa havde sit eget Kapel, har ligget, veed man ikke. Men der er Grund til at antage[5], at det har ligget paa Provstigaardens daværende eller tildels paa dens nuværende Grund (altsaa i den ældre Bys sydøstlige Udkant)[6]. I Slesvig lader der til at have været to Helligaandshospitaler[7], af hvilke i alt Fald det ene laae ved Fiskerbroen. I Flensborg laae Helligaandshuset ved en Udkant af Byen, tæt ved Graven og den lille Helligaandsport, og havde sin egen Kirke, den nuværende danske Kirke[8]. At der i Flensborg alle Vegne var rigeligt Kildevand, er bekjendt. I Ribe laae dets Eiendom udenfor By-

---

1) Bykortet i Resens Atlas.
2) Danske Atlas III, Kortet ved S. 354.
3) Danske Atlas VI. 790.
4) Engelstoft: »Odense Bys Historie« S. 51, 65, 66, 68 og 153; see ogsaa 180 Note, hvor der omtales et Løb af Bækken, der gaar nærved Fisketorvet (Thinget), og Planche Nr. 1.
5) Efter velvillig Meddelelse fra Kancelliraad, Sagfører Fr. Maaløe i Assens.
6) Danske Atlas III, Kortet ved S. 490.
7) J. v. Schrøder: »Slesvigs Topografi« S. 423 og 426.
8) Holdt: »Flensburg früher und jetzt« (1884) S. 28, 31, 291 og 327, og Wolff: »Flensburgs alte Stadtmauern« i Zeitschrift f. d. Geschichte der Herzogthümer XII. 1882 S. 121. Endvidere Dr. Richard Haupt: »Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein« I. S. 276.

grændsen langs Slotsgravene[1]). I Horsens laae det oprindelig udenfor Gravene i Nærheden af Aaen[2]). I Aarhuus ved Immervad »ned til Aaen«, altsaa ved den ældste Befæstnings Udkant[3]). I Viborg veed man kun, at det har ligget i St. Mikkels Sogn[4]), der efter Kortet hos Ursin udgjorde Byens sydvestlige Deel. I Nykjøbing paa Mors laae Helligaandshuset med Kapel »hos Aaen strax ved Broen«[5]). Hvad endelig angaar Aalborg med alle sine mange Vandløb, laae Helligaandshuset ved Byens oprindelige Vesterport og havde Volden og Graven paa sin ene Side[6]).

Af det Anførte turde fremgaae, at selv om Ottes Fremstilling ikke ganske lader sig overføre paa danske Forhold, saa maa man dog komme til det Resultat, at der er Grund til ogsaa i Randers at søge Helligaandshuset i Byens Udkant.

---

[1]) Galthen: »Ribe Kjøbstads Beskrivelse« S. 59—60, og Kinch: »Ribe Bys Historie og Beskrivelse« S. 547 og den nævnte Bog vedhæftede Grundplan før og nu.

[2]) Fabricius: »Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie« lader til S. 129—131 at mene, at St. Jørgens Gaard og Helligaandshuset i Horsens have ligget to helt forskjellige Steder, og henfører Helligaandshuset — øiensynlig uden nogensomhelst Hjemmel — til en Bygning »næsten midt i den ældste By«. Foreløbig kan jeg ikke see rettere, end at den af Fabricius S. 176 og 177 omtalte St. Jørgens Gaard og det i Hofmanns Fundatser II. 108 og 221 nævnte Hellig Giestes Huus og Hospital i Horsens er Et og det Samme, nemlig det nuværende Horsens Hospital.

[3]) Kirkehist. Saml. 3. R. V. 684.

[4]) Ursin: »Stiftsstaden Viborg« skriver S. 26: »Af Klostrets Historie kjende vi kun det, at Jes Berthelsen var Forstander i 1476«, og kommer derefter med den noget slaaende Ytring om en i Sortebrødre Kirkestræde beliggende Bygning »at en Hospitalsforstander Berthelsen, der døde for halvhundrede Aar siden [1800], har eiet denne Bygning, har muligvis foranlediget Sagnet om, at dette var Helligaandsklosteret«. Men da St. Mikkels Kirke udenfor St. Mikkels Port Aar 1159 skjænkes »de Arme«, jfr. Danske Atlas IV. 609, turde den Mulighed ikke være udelukket, at Helligaandshuset har ligget netop her. Ursin i sit fornævnte Skrift S. 10 omtaler forøvrigt ogsaa et Vandløb ved St. Mikkels Port.

[5]) Danske Atlas V. 549.

[6]) H. P. Barfod: »Om Aalborg Hellig-Aands-Hus« S. 5

III.

Mig bekjendt vides for Øieblikket kun 3 Dokumenter at berøre Randers Helligaandshus Beliggenhed. De to, et af 1505 og et af 1522, findes i Kirkehist. Saml. 4. R. V. S. 77 og 79, og det tredie fra 1527 findes i Kirkehist. Saml. 4 R. I. 766.

I bemeldte Dokument af 1505 erkjender Klostret af Byen at have erhvervet en Deel af dennes »Vold, Graffue oc Plancker ...... vppaa then ennæ Sithe vesten nest op till vort Closters Gard oc Grwn, som er vti sin Lenge paa then samme Vold fra then nordeste Sithe, som vor Closters Jord inden for begyndes, oc swo sønderatt til Vester Portt vedtager«, imod at Klostret forpligter sig til at holde disse vedlige, bygge dets »Privether til Brødre, siwge Folck oc hues Behoff gøris, vd offuer forskreffne Bysens Plancker aff vore Mwre oc Huse, huor som Nøthettett er« og »vdlegge then Rennesten til Graffuen, som løber aff vort (ɔ: Klostrets) Stegers, forskreffen Vold vthen Skae«. Endvidere bemærkes i det ommeldte Dokument af 1505, at »then Bygning, som forskreffne vor Closters Formen oc Brødre her effter lader bygge paa Kronens og Byens Vold, som er østen vedh the inderste Byens Graffue, then Bygning skal være begge vegne sidelangs fast oc sterck, oc ther vdoffuer met Sveybog mett frii Gang ind oc ud, til oc fra, Dag oc Natt, till Koningens oc Byens Torff paa forskreffne Vold«.

I Dokumentet af 1522 forpligter Klostret sig til i Stedet for den »Sveybou« og den Gang, som det efter fornævnte Dokument af 1505 skulde have anlagt »westher fra wort Closther paa byens vold«, nu at anlægge »ien gade østher fra wort Closther till beggy Herstradher søndher oc nar paa Clostheress iord«, og skal »same Strade wære saa wiett fra then nordhere endhe oc saa langtt sum thett Steenhuss, ther nu standher, recker, att thoo wogne kand wall møde«.

Endelig er Dokumentet af 1527 et Thingsvidne, hvor-

efter Helligaandsklostret sælger Helligaandskapel tilligemed et aflangt Stykke Jord vest for Herstrædet, 66 Alen langt og c. 33 Alen bredt, langs Herstrædet imellem Mette Hællysdatters Hus mod Nord og Klosters Hus, som Lass Kragebalff iboer, imod Syd.

Er det nu muligt af Stedbetegnelserne i disse Dokumenter at konstruere Klosterbygningernes Beliggenhed? Jeg vil forsøge derpaa.

Klostrets Vestgrændse angives først og fremmest med utvivlsom Tydelighed i Dokumentet af 1505: det ligger umiddelbart indenfor de indre Fæstningsværker, og den nye Bygning, der opføres, skal endogsaa bygges paa selve den nyerhvervede Vold. Dokumentet af 1522 viser, at Helligaandshuset laae imellem Byens to Herstræder[1]), og som det forekommer mig et Stykke fra hver af disse. Det lader derfor til, at den i dette Dokument ommeldte Gade skal erstatte den i Dokumentet af 1505 nævnte Passage, og den maa altsaa lige som denne skulle forbinde Vesterport med Torvet. Dokumentet af 1527 stadfæster endelig, at noget af Klostrets Jord har ligget vest for Herstrædet, altsaa ved det Herstræde, der fører til Nørreport. Sidstnævnte Dokument giver endvidere et Vink med Hensyn til Klostrets Grændse i Nord. Ifølge Ottes forannævnte Udtalelser, hvilke stemme med Forholdene ved forskjellige mig bekjendte danske Helligaandshuse, maa det ansees for givet, at Helligaandskapellet pleiede at ligge i Nærheden af selve Helligaandshuset (Hospitalet), ja, endog

[1]) At der herved menes de to Herstræder i Randers, der slyngede sig fra Sønderport igjennem Byen, det ene til Vesterport og det andet til Nørreport, fremgaar med tilstrækkelig Tydelighed af Dokumenterne af 1505, hvor Klostret eier Jord ved Vesterport, og 1527, hvor det ogsaa eier Jord vest for et Herstræde, altsaa det nordlige. Skjøndt det andet Herstræde i Virkeligheden gaar i nordvestlig Retning, betegnes Grundene imellem denne Gade og Vestergrave i de mig bekjendte Skjøder som havende Herstrædet imod Nord.

kunde udgjøre en Deel af selve Syge- eller Pleiesalen[1]). Da nu det i 1527 afhændede ældre Kapel har ligget i Nærheden af Herstrædet, kan man formentlig kun søge det afhændede Jordstykkes Beliggenhed paa et Sted, hvor Afstanden mellem Herstrædet og Volden ikke er overvættes stor.

Ved alle tre Dokumenter er endnu at bemærke, at St. Mortens Kirke intetsteds forekommer. Denne monumentale Bygning, der dog delvis synes at have været færdig allerede i Slutningen af det 15. Aarhundrede, maatte kunne have afgivet en fortræffelig Stedbetegnelse[2]).

IV.

Der staar nu kun tilbage at undersøge, hvorledes man kan kombinere Dokumenternes Vidnesbyrd med Byens topografiske Forhold. Hvad det først og fremmest kommer an paa, er at finde, hvor Voldene, Gravene og Torvet have ligget 1505. At der paa den Tid i alt Fald delvis har været to Grave, fremgaar af den tidligere omtalte Overenskomst af 1505, »the inderste Byens Graffue« og af et Tingsvidne fra 1525[3]), i hvilket nævnes et »Hus og Jord liggende i vor Frue Sogn uden Nørreport næst norden til de uderste Bøysens Grave«. For at faae Gravenes Beliggenhed konstateret har jeg forhandlet med en Entrepreneur, som i de sidste henved 40 Aar har ledet og endnu leder de fleste Kloak- og andre Jordarbeider i Randers. Denne har oplyst, at der i Byens vestlige Deel ganske rigtig er fundet Spor af to Grave. Den yderste Grav, som han paa Grund af Bebyggelse kun har haft An-

---

[1]) Nordisk Tidsskrift udgivet af Chr. Molbech I. 593.

[2]) At St. Mortens Kirke en Gang har staaet i et vist Forhold til Helligaandshuset, er der ikke Tvivl om; men dette Forholds Betydning og Varighed trænger formentlig til en fornyet kritisk Undersøgelse. Det er intetsteds godtgjort, at den har været en integrerende Deel af Helligaandskloster-Bygningernes Kompleks.

[3]) Stadfeldts Diplomatarium S. 275.

ledning til at følge paa en kort Strækning, har efter hans Beretning gaaet tvers over Vestergade og den nuværende Borgerskoles Grund. Den inderste er den almindelig bekjendte og oftere beskrevne, som, naar man begynder i Nord, er gaaet tvers over Nørregade, Nord for Torvestræde og Vest for Store Voldgade. Som bekjendt lod Christian III. Randers paany befæste i Midten af det 16. Aarhundrede, og der er al Grund til at tro, ligesom ogsaa Traditionen gaar i den Retntng, at de ovennævnte tydelige Spor af den inderste Grav skrive sig fra nævnte Konges Befæstningsanlæg. Da der imidlertid efter bemeldte Entrepreneurs Udsagn indenfor den foran betegnede inderste Grav ikke er fundet Spor til nogen anden Grav, maa det antages, at den ældre inderste Grav og den til Christian III.'s Befæstning hørende have været væsentlig identiske, omend sidstnævnte har haft betydelig større Dimensioner, deels fordi der formentlig blev sat noget ind paa at give Byen en stærkere Befæstning end tidligere, og deels fordi jo nu Vandet skulde ledes igjennem Graven til den nye Slotsmølle østerude[1]).

Hvad dernæst Torvets Beliggenhed i 1505 angaar, kan det betragtes som givet, at det har udgjort en Deel af det nuværende Raadhustorv. Dette fremgaar klart af et Brev fra Mariager Kloster af 1464[2]), hvorefter Byen faaer »en Jord liggende i vor Frue Sogn i Randers vesten fra vor Frue Kirkegaard i Randers, ... hvilken Jord skal ud-

---

[1]) Da der i 1873 blev nedlagt Vandrør i Nørregade, stødte man paa Fundamenter, der maa have hørt til et meget stort Taarn, som laae umiddelbart ved Fæstningsgraven. See Arkitekt Uldalls Artikel i Jyllandsposten af 23. October 1873. Fra kompetent Side har jeg derhos faaet Bekræftelse paa, at Nørreport allerede fra gammel Tid maa have ligget netop i denne sidstbeskrevne Befæstningslinie. Om ikke af anden Grund, saa fordi der ikke fra Christian III.s Tid haves nogen Oplysning om Opførelsen af et saadant Taarn, maa man antage, at det har hørt til en ældre — f. Ex. Valdemar Atterdags — Befæstning.

[2]) See Tillæg I.

lægges til Kongens fri Herstræde og Gade til Hjælp at holde deres Marked og Torv paa«. Endvidere faar Byen »et Stykke af den søndre Ende af vor Frue Kirkegaard i Randers, som nu er udstykket, mod saadanne Vilkaar, at det Torv og Marked, som til denne Tid haver været paa fornævnte Kirkegaard, skal aldeles utæltes af fornævnte Kirkegaard og aldrig mere efter denne Tid paafindes eller holdes paa fornævnte Kirkegaard i nogen Maade«. Meningen heraf kan formentlig kun være, at Torvet, som tidligere var holdt paa hele Frue Kirkegaard, fremtidig kun maatte holdes paa det søndre og det ovenfor nævnte vestlige Stykke. At den nordøstre Deel af det nuværende Raadhustorv er en Deel af Frue Kirkegaard, turde være sikkert efter den Mængde Skeletter, som derfra er ført bort til Byens nuværende Kirkegaard.

Naar vi dernæst med Dokumentet af 1527 som Støtte ville søge endnu nærmere at paavise Klostrets Beliggenhed, ere vi, som ovenfor berørt, formentlig henviste til et Sted i Byen, hvor Afstanden imellem det nordlige Herstræde og den vestre Vold ikke er overvættes stor, og da det af Dokumentet af 1505 fremgaar, at Klostret ikke eiede Jord ved Nørreport, forekommer det mig, at man maa søge det i Dokument af 1527 ommeldte Jordstykke med Kapellet i Terrainet omkring Torvestræde og Skidenstræde (den lille Gyde Syd for og parallel med Torvestræde)[1]).

Følgelig mener jeg, at Klosterbygningernes Kompleks kan have ligget paa Terrainet vest for Torvestræde og

---

[1]) I Dokumentet af 1522 omtales »thet Stenhuss, ther nu standher« som liggende i den nordlige Deel af den nye Gade; i Randers gl. Kirkebog af c. 1600 nævnes Jordskyld »af den Eiendom, nest Stenhuset imod Nørreport«, og Dokumentet af 1527 har Paategning: »Leest paa Randers Byting den 19 April 1680. Leest paa Randers Byting den 30 May Anno 1680. — (Udenpaa:) Søfren Keldsen Skødebreff. — (Med senere Haand:) Eydomms Breffwe paa Stiennhusitt«. Af sidstnævnte Paategning synes at fremgaae, baade at det ældre Helligaandskapel 1680 var til, og at det da gik under Navn af Stenhuset. Skulde disse tre Stenhuse være et og det samme?

henimod Store Voldgade, der endnu den Dag idag ender blindt sydvest for dette Terrain. Det forekommer mig, at meget saavel i Dokumenterne som og efter de topografiske Forhold taler for denne Hypothese og intet i alt Fald derimod. Det vilde her ligge i Nærheden af Volden, imellem Herstræderne, og en Gade enten vest eller øst for Klostret fra Vesterport til Torvet behøvede ikke at berøre St. Mortens Kirke.

V.

I det Foregaaende har jeg forsøgt at paavise: 1) at den stedlige Tradition maa siges Intet at oplyse med Hensyn til, hvor Randers Helligaandshus har ligget, 2) at Helligaandshusene pleiede at ligge ved Byernes Udkant, 3) at de om Randers Helligaandshus tilstedeværende Dokumenter uomtvistelig henlægge dette meget nær til Byens vestre Grav og det nordre Herstræde, der passerer Torvet, og 4) at topografiske Undersøgelser vise, at Klosterbygningernes Kompleks kan have ligget paa Terrainet vest for Torvestræde henimod Store Voldgade.

I Randers Kæmnerregnskaber 1586 og 1592 omtales i Forbindelse med forskjellige Jord- og Murarbeider »siugstuen«, »siugstuegraffuen« og »Cappellin«. I Randers Raadhusbog findes under 4 Novbr. 1588 anført, at Matzs Morthensen bekjendte, »ath hand haffuer warit thuinde gange i for^ne hospithaels lade, och ij faar tog hand fra Peder Pedersen wdi Cappellit«. Om »siugstuen« og »Cappellin« have hørt til Hospitalet, om de tidligere have hørt til Helligaandsklostret[1]), og hvor de have ligget, maa indtil videre staae hen. Thi hvad der er blevet af Helligaandsklostrets Bygninger, hvor meget der endnu i de katholske Tider er blevet solgt fra, om de ere blevne nedrevne, som de øiensynlig ere blevne de fleste andre Steder, om nogle af Bygningerne ere gaaede til Grunde ved en af Byens

[1]) Det kunde saa være det Kapel, hvortil der sigtes i Kongeligt Brev af 1529 i Danske Magazin VI. 276 »at Folket ...... maatte holde deres Sogne Kirke udi then hellig aands Kloster ibidem«.

mange store Ildebrande eller ved Befæstningsanlæget under Christian III, der under alle Omstændigheder væsentlig maa have berørt Klostrets Terrain og de Huse, der efter Dokumentet af 1505 fandtes umiddelbart ved Byens Planker og Grav, derom har jeg Intet kunnet finde; men Andre kunne maaske være heldigere i saa Henseende. Et er vist, at naar man nøiagtig gjennemgaar Byens tidligere nævnte gamle Protokoller, paatvinger der sig En uvilkaarlig den Overbevisning, at Randers Helligaandshus er forsvundet fra Midten af det 16de Aarhundrede. —

Efterskrift.

Efterat Ovenstaaende var skrevet, er der i sidste Hefte af Kirkehistoriske Samlinger fremkommet en Afhandling af Læge Bay om »Det restaurerede formentlige »Helligaandshus« i Randers«, hvilken jeg ikke videre skal komme ind paa. Kun nogle af de deri fremkomne Feiltagelser vil jeg berøre.

Efter de topografiske Forhold kunne Maalene i Thingsvidnet af 1527 ganske umuligt passe paa det i nævnte Afhandling paapegede Sted. Her vilde nemlig Mette Hellysdotters Hus i Nord og Lass Rosszyngs Hus i Vest komme i Veien. Bygningsinspecteur Kampmanns malende Yttring i hans Indberetning af 20 December 1892 til Kultusministeriet om, at den restaurerede Bygnings Østfaçade er »et Vidnesbyrd om, hvilket alvorligt Ansigt det i sin Tid var nødvendigt at vise Omverdenen«, godtgjør desuden, at den ommeldte Bygnings Terrain mod Øst afsluttedes med den nævnte Façade.

Hvad Christen Sommer angaar, saa har det Stenhus, om hvilket han ifølge Brevet af 1535 handlede med Prioren i Randers, ikke været Helligaandshus og ikke ligget i Randers, men derimod ved hans i Grevens Feide afbrændte Gaard Ginnerup, hvis nye, 1583 opførte Hovedbygning fik Navnet

Fusingø. Dette ses af, at Stamhuset Fusingø endnu den Dag idag betaler en aarlig Afgift af 1 Fdk. Smør for »Stenhuset« til Randers Hospital, der jo blev Helligaandsklostrets Arvetager. Efter Oplysning fra Godskontoret paa Fusingø eier Stamhuset ingen Eiendom i Randers, hvorimod Justitsministeriets Lehnskontor har meddelt, at den ommeldte Afgift ydes »af Stenhuset ved Fusingø«. Tæt ved Søen ved Fusingø, lige Vest for den Vei, der løber forbi Gaarden, laae indtil 1867 en grundmuret Bygning, der benævntes »Stenhuset« og da brugtes til Studestald. Efter ældre Folks Udsagn skulde denne Bygning tidligere have været brugt som Sygehus, og en Deel af de ved Fusingø beliggende Enge benævnes »Sygestue-Engen«. Huset var bygget af røde Munkesten uden nogensomhelst Forsiringer, saa tarveligt som muligt, og tækket med Straa. Bygningen var c. 25 Alen lang, c. 10 Alen bred, Muren c. 4 Alen høi, og Høiden indtil Tagryggen c. 13 Alen[1]).

Det er aldrig blevet dokumenteret, at det restaurerede formentlige »Helligaandshus« i sin Indretning i fjerneste Maade bærer Spor af klosterlig eller Hospitals-Virksomhed. Heller ikke er der i den restaurerede Bygning eller i St. Mortens Kirke fundet nogensomhelst Antydning af en Nedgang til eller Opgang fra en »Løngang«. Hverken Bygningsinspektør Kampmann eller Arkitekt Uldall omtale i deres Beskrivelser af de nævnte Bygninger noget i saa Henseende, og der foreligger overhovedet intetsomhelst Bevis for, at der nogensinde nogetsteds har været en »Løngang« i Randers.

At St. Mortens Kirke ikke har været en integrerende Deel af Helligaandsklostret, fremgaar af, at, efterat alt Klostrets Gods i 1541[2]) er lagt til Aarhuus Hospital, ud-

---

[1]) For disse Oplysninger skylder jeg Godsinspektør paa Fusingø, Justitsraad Nannestad, Tak.

[2]) Danske Kirkelove I. S. 184.

taler Kongen i 1542[1]), at Borgmester, Raad og Menighed i Randers maa beholde den Helligaandskirke [St. Mortens Kirke] og Koret sammesteds til en Sognekirke, og til en Kirkegaard til samme Kirke og Sogn en Kronens Jord liggende nord og vest for bemeldte Kirke. Det er altsaa tydeligt, at dette ikke har hørt til det Klostergods, der i 1541 blev lagt til Aarhuus Hospital.

Der mangler stadig Bevis for Rigtigheden af Viceborgmester, Sukkerraffinadør Søren Simonsens udokumenterede Paastand; men, som andetsteds[2]) er udtalt, »hvis en Efterretning kunde blive paalidelig ved ofte at repeteres, maatte denne være blevet det«. —

Tillæg 1[3]).

Brev af 1462 fra Mariager Kloster om nogen Jord, som udlægges til Torv i Randers.

Alle mæn, thetthæ breff seer æller høøre lessæ, hielsæ wij Søstre og Brødræ, menighæ Conuenth i St^e^ Biirgite Closter i Mariagher, evinn[el]lighæ meth guth, kungiør vij allæ godhæ men meth thettæ worth opnæ breff, Thett vij havæ oversideth meth Rigens Radh, hederlighæ oc velbørduk mæn hr. Ottæ Nielson och hr. Erich Otsen Ridder och andræ fler godhæ men, och ææræ svo til eens vordeth met hederligh mæn Borghemæster radh och menighett i Randers, svo thett vij have wndeth och aldelis ladeth thøm en jordh liggende i wor Fruæ Soghn i Randers, westhen fra wor Fruæ kirgardh i Randers, hvilkæ jordh, ther holdher i sinæ længhi sønder och nør ath halff sywændæ och thywæ alnæ tov finger breth myndræ, item i then søndræ ændhæ syw alnæ og iii finger breth, it. i then nordhræ ændhæ siw alnæ og tow finger breth, The for^ne^ iordh til evennelighæ egædom meth swodanæ welkorth, ath for^ne^

---

[1]) Erslev og Mollerup Danske Kancelliregistranter 1535—50 S. 225.
[2]) Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klostre S. 222.
[3]) Efter Stadfeldts »Randers Bys Diplomatarium« S. 364. I Provinsarkivet i Viborg. Saa vidt vides hidtil utrykt.

jordh skal utlegges til Kongens frii Hærstrædæ och gadhæ til Hielp ath holdhæ theres Markand och Thorff upa, som thet søgende worder, Ath ey ther andræ Bøggenyngh upa ath settes i noger Madhæ, och for[ne] Borghemester Radh och Menigheit i Randers och ther æfter kommer skulæ rædhelighæ utgiwæ hwært Aar til vor Fruæ Mæszæ, som davlighæ holdes i wor Fruæ Kirkij i Randers, sex Skilingh groth ath Ste Morthens Dagh ath stirky then for[ne] Mæszæ meth. It. hvor the swo skeer, thet guth forbyudæ, ath thet ikky holdes, tha skulæ wij æller wore æfterkommere i Mariagher Closther hawæ thes fuldmakth then for[ne] Jordh ighæn ath kallæ uthen all Hindær och hielpærædæ i noghen Madhæ. It. æræ wy swo til eens worden meth for[ne] Borghæmester rath och menijgheit i Randers, och æfther som hederlighæ Fadher meth guths Nadhæ Biskop Jens i Aars nadelighæ undheth och tilladhet hawer, och æfther hr. Ottæ Nielsen och Erich Otsen radh och Samtøkkij, thet the skulæ hawæ och nydhæ til ewinneligh eyæ til Randers By eth stikky aff then søndræ ændhæ af wor Fruæ Kirgardh i Randers, som nu er utstikkæth meth swodanne Welkor, ath thet thorff og Markandh, som til thenne tith hawer wæret paa for[ne] Kirgardh, skal aldelis utæltes af for[ne] Kirgardh och aldrii meer æfther thennæ thit paafindes æller holdes pa for[ne] Kirgardh i noger Madhæ. Til ydermere bevisninghæ, ath allæ oord och artikel skal holdes och fuld øwes, som for stander skreven, tha ladhæ wij hænghæ worth Conuentz insigel nedhen for thethæ breff meth godhæ mæntz Insigel til winnesbørth, som wij ther tilbedet hawæ, som ær hr. Ottæ Nielsen, hr. Erich Otsen Rider. Datum A[o] Dni 1462 fer. quinta prox. post festum visitationis b[tæ] Mariæ virginis ad Elizabeth.

Tillæg 2[1]).

Mageskifte af 1503 mellem Helligaandsklostret i Randers og Graabrødreklostret sammesteds.

Alle mend thette breff seer eller høre lesse, Kundgiør vii Broder Laurz Nielssøn, Præst og prior i then Heli Ands Kloster

[1]) Efter Stadfeldts »Randers Bys Diplomatarium« S. 353 ff. I Provinsarkivet i Viborg. Saa vidt vides hidtil utrykt.

i Randers og alle menige Conuentz Brødre sammesteds kiærlige mett Gud for alle mett thette vort obne breff, att vii mett frii Vilie og Berod Hug og mett verdige Faders Vicarii, Broder Jens Matssen jaa, Raad og Samtycke haffver oversidett og skøfftet ett gott kiærlicht og venlict Mageskøffte mett Hæderlig og regelbunden man Broder Jens Esbernssen, Gardian i Graabrødre Kloster i Randers, og alle menige Conuentz Brødre sammesteds for begges vor Closters og Conuentz Nytte, Gaffven og Beleijlighett i saa Made, som her effther skrevet staar, thett for^{ne} Broder Jens Esbernssen Gardian i for^{ne} Graabrødre Closter og alle menige Conuentz Brøder samesteds, the som nu ære og hereffter til evig Tiid komindes vorder i for^{ne} Closter, maae oc skall haffve nyde bruge oc beholde til en evindelig Eigendom eygende Huss og Jord, Abilgard oc Enge, liggendes oc standine uden øster Porth her i Randers, nest østen up til for^{ne} Graabrøder teylladhe oc Eng, mett alle forskr. Huus og Jords, Abilgards oc Engs rette Tilhørelse, Brede og Lenge, som thett sig til begrebet haffver, mett alle sine Breffve och Bevisningh, som for^{ne} Huus og Jord, Abilgard och Eng os aff rette kiøffthe Køb paa komen er, inthet undertagen hvad thett helst neffnes kand, och kiendes Vii os ther for att være vel fornøyet mett Eng oc Kalgards jord, liggendes uden Vester Port her i Randers, som theres obne Breff, som the os ther up paa giffvet haffver, uthermer udviss och indeholle, Saa thett vii kiendes os eller vore Effterkomer, Prior och alle menige Conuentz Brøder i for^{ne} Closter, inghen uthermere Deel, Lod eller Rettighed at haffve i for^{ne} Huus oc jord, Abilgard och Eng effther thenne Dag i nogen Made. Thi tilbindhe vii oss, Prieren oc alle menige Conuentz Brøder, som nu ære og tesligeste her effter til evig Tid komendes vorder i for^{ne} then Heli Ands Closter i Randers, offte neffnthe Broder Jens Esbernssen, Gardian i for^{ne} Grabrøder Closter, oc alle menige Conuentz Brøder sammesteds, som nu ære oc til evigt tiid komendes vorder, for^{ne} Huus oc jord, Abilgard och Eng ath frii frelsse hiemble oc tilstande for hver Mants rette tiltalle, effther same Breffves ludelsse, uden for firæ grottæ jordskyld, som the ther aff aarlig Aar then Fredag næst effter S^{ti} Micaels Dag udgiffve skal til Jomfruæ Maries Messes Ophollelse i vor Fruæ Kirke her i

Randers. Til en udermer Stadfestning oc beydre Forvaring, ath alle forskr. Ord Ærende og Artikel saa skal til evig tiid ulastelig bløffve oc være uden alle rette Efftertale eller paakraff, tha haffver ieg Broder Laurz Nielsen prier i forskr. then Heli Ands Closter met for melth værdige Faders Vicarii oc alle menige Conuentz Brøders Radh og Samtycke ladett henge mith Embets og Conuents Jntzegel neden for thette vorth obne Breff med andre Dannements Jnzegel, som vii ther tilbeder og bedett haffver at besegle mett oss til Vidnesbyrd, som ær Hr. Per Kielssen, Provist i Randers, Rasmus Peersen, Borgemester, Jep Mogensen og Per Hoffmann, Radmen ibm.

Datum Randrus quarta feria proxima post Dominicam jubiti [forte: jubilate] anno Domini M. D. 3.

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1897.

Takket være den Understøttelse, der af Regjering og Rigsdag er ydet Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, har det været muligt i Aaret 1898 at fortsætte den Foredragsvirksomhed, der nu har fundet Sted i nogle Aar rundt om i Landet og stadig har vist sig i Stand til at samle en talrig Kreds af opmærksomme og interesserede Tilhørere. — Som sædvanlig skal her gives en kort Udsigt over Møderne og de ved samme holdte Foredrag. Det vilde jo blive for vidtløftigt, om Foredragene i deres Helhed skulde meddeles; i Reglen nøjes vi derfor med kortere Referater og Uddrag eller med Brudstykker, der ville kunne give Læseren en Forestilling om Gangen i det hele.

Møde i Kjøge.

Alt for flere Aar siden havde Selskabet modtaget en Opfordring til at holde Møde i Kjøge, men først den 27. April 1898 lykkedes det at realisere Planen. Ved Hr. Pastor Th. Tesch's Omsorg var alt paa Stedet ordnet paa bedste Maade, og en talrig Forsamling, hvoriblandt flere besøgende fra Kjøbenhavn, Roskilde, Storeheddinge samt de omgivende Landdistrikter, havde indfundet sig i

Kjøge Kirke, hvor Mødet holdtes. Referater af Foredragene læstes i de følgende Dage i flere stedlige Blade. Navnlig kan fremhæves, at »Østsjællandsk Folkeblad« indeholdt særdeles nøjagtige og udførlige Gjengivelser af dem, ligesom Pressen i det hele udtalte megen Tilfredshed med Mødet.

Efter et Orgelpræludium gjorde Selskabets Formand, Dr. H. F. Rørdam, i nogle Indledningsord opmærksom paa, at Selskabets Opgave var i Skrift og Tale at fremdrage Sporene af Fortidens kirkelige Liv og om muligt at gjøre dem nærværende for den nulevende Slægt, saa den kunde faa en Følelse af, at der ogsaa i de henrundne Tider var gjort et betydningsfuldt Arbejde for ved Helligaandens Bistand at »bygge Guds Kirke og oplyse hans Folk«. Vi lagde ikke Skjul paa, at Fortidens Kirkehistorie mangen Gang fortalte om Fejl og Fald, der vidnede om den menneskelige Synd og Skrøbelighed; men vi opsøgte dog ikke med Flid sligt, da vi meget hellere dvælede ved Minderne om Herrens Trofasthed og Naade, som ogsaa det danske Folks Kirkehistorie bærer Vidnesbyrd om paa saa mange af sine Blade.

Derpaa gaves Ordet til Professor, Stadsarkitekt L. Fenger, der fremdrog Minderne fra Kjøge i Middelalderen. Hans Omtale af S. Nicolai Kirke gjengives her lidt udvidet og ændret:

Kjøge Kirke skal ifølge en Efterretning i Danske Atlas (II, S. 361), hvis Hjemmel dog ikke kjendes, være opført(?) i Aaret 1324, hvad dens Bygningsmaade ikke modsiger. En opmærksom Betragter vil dog snart see, at den bestaar af et ældre Parti: Taarnet og de 3 vestligste Hvælvingsfag, hvortil senere de 4 østligste Hvælvingsfag ere føjede, endelig, at Taarnet er bleven forhøjet og Sideskibene forlængede mod Vest paa begge Sider af Taarnet.

Da Kirken ikke vides at have haft nogen Forgjænger paa samme Sted, vækker det nogen Forundring, at man

har begyndt dens Bygning fra Vest af, thi Højalteret med dets Messetjeneste, skulde man tro, maatte der i en middelalderlig Kirke først have været sørget for. Dog de indvendige Blindinger i Højkirkens 3 vestlige Fags Sidemure saa vel som Hvælvingen og de ligeledes sirligt overhvælvede Nicher i Taarnet røbe umiskjendeligt disse Partiers Oprindelighed i Modsætning til de 4 østligste Fag.

Den sandsynligste Forklaring af denne Kjendsgjerning turde være, at man har begyndt med at opføre en midlertidig Bygning til Messens Brug i den Tanke, at man vilde udvide og omsider erstatte denne ved en solid overhvælvet Murstensbygning. Andetsteds bar man sig ad paa samme Maade, ogsaa der, hvor en ældre Kirke maatte vige Pladsen for en Nybygning. I den med Kjøge Kirke omtrent samtidige St. Mikkels Kirke i Slagelse kom ved Restaurationen i 1873—76 en Indskrift paa en Gjordbue i et af det nordlige Sideskibs østligste Fag til Syne, hvilken beretter, at den til Gjordbuen hørende Hvælving er lukket i Aaret 1333.

Denne Indskrift bliver fuldt forklarlig, hvis man antager, at den omtalte Hvælving var den, med hvilken hele Kirkens Overhvælving bragtes til Ende, men temmelig gaadefuld, hvis man gaar ud fra, at Choret har været afsluttet indtil Gjordbuen, før der blev begyndt paa Kirken.

Dels synes Choret nemlig for kort, til at have kunnet bestaa som en færdig, selvstændig Bygningsdel, før der blev begyndt paa Resten, dels røbe de vestligste Hvælvingsfag sig ved deres Profiler uimodsigeligt som de ældste, og endelig forstaar man neppe, hvordan og hvorfor denne Indskrift er bevaret, hvis Kirkens Bygning er skredet jævnt frem fra Øst til Vest.

I Slagelse antages Taarnet for at være senere end Kirken.

Den Vestdør, som her fandtes før Restaurationen, var meget uanselig og har ikke, før den ved denne blev udvidet, skullet tjene som Kirkens Hovedindgang. I Kjøge fandtes før i 1871 slet ingen Dør i Taarnet, som med en

stor Bue aabnede sig ind mod Kirken. Derimod fandtes og findes der i Taarnets nordre, vestre og søndre Vægge, som ovenfor bemærket, sirligt overhvælvede Nicher, hvis sandsynligste Forklaring er den, at de have været bestemte til at optage 3 Altere.

Kjøge Kirke synes altsaa at have haft et Slags Vestchor, før den fik sit endelige Østchor; men til hvilke Helgener de 3 Altere i Taarnet vare viede, derom have hverken historiske Efterretninger eller fundne Spor af Kalkmalerier eller deslige hidtil givet os nogen Oplysning. Taarnanlæget er ejendommeligt og ret enestaaende.

Dog medens Slagelses St. Mikkels Kirke har en smuk og ejendommelig Chorslutning med 3 polygonale Nicher, i hvilke der har staaet Altere, viede efter Sigende til Jfr. Maria, St. Michael og den hellige Anna, og medens denne Chorslutning tyder paa, at Kirken er blevet fuldendt, inden Planen for dens første Anlæg var glemt, er Choret i Kjøge kun en klodset Forlængelse af Kirken, ved hvilken man har ombyttet de fine og sirlige indvendige Blændinger i Højkirkens Sidemure med andre mindre smagfulde. Sandsynligheden taler for, at den indkaldte tydske Mester, eller hvem ellers det første Anlæg skyldes, har været død eller borte, da Choret skulde bygges og at man har taget sin Tilflugt til en hjemlig Haandværker, som ikke forstod at slutte Choret bedre end med en lige Gavl.

Denne Gavl er dog ikke oprindelig i sin hele Udstrækning, som vi nu see den, idet Tagene saa vel paa Hovedskibet som paa Sideskibene vare afvalmede[1]) efter 1794 og først atter fik Taggavle, Sideskibene i 1871 og Hovedskibet i 1880. Sideskibenes vestlige Taggavle synes ogsaa at skrive sig fra 1871. Hvor klodset Choret er føjet til Kirken, kommer stærkest frem i det Ydre. Dets Bredde er nemlig, uvist af hvilken Grund, blevet større end Kirkens, hvilket har givet en højst uheldig Sammenføjning.

---

[1]) D. e. med samme Skraaning mod Gavlene og mod Langsiderne.
H. F. R.

Taget var oprindelig tækket med Bly og havde et Spir med en lille Klokke mellem Chor og Kirke; dette nedtoges i 1794. Om et Tag oprindeligt har dækket over alle 3 Skibe, som man har ment[1]), kan være tvivlsomt, dog har det neppe været Meningen, at Højkirkens Hvælvingers Skjoldbuer skulde vise sig udvendigt.

Med Hensyn til Tiden, da Choret tilbyggedes, lade de historiske Efterretninger os i Stikken. De melde vel om et Vor Frue Alter og Kapel, hvilket sidste byggedes omtrent 1394 ved Kirken og tilhørte det tydske Kompagni; men hvor laa dette Kapel? A. Petersen siger i sin Kjøge Byes Historie S. 222, at det nuværende søndre Vaabenhus blev opført 1676 uden Udgift for Kirken mod et Vederlag af 200 Rdl. for Skjøde paa de Gravkapeller, som Familierne Luxdorph og Schøller lode sig indrette i dets sydlige Halvdel; men da det Gitter med Messingbalustre, som nu skiller dets nordre Deel fra Kirken, er skjænket til det Daabskapel, som tidligere fandtes her, af Raadmand Jens Hansen Riber (1649—57) og Hustru, er Daabskapellet vel indrettet i en ældre Bygning, og Byggearbejdet i 1676 har da maaskee kun bestaaet i Indretning af 2 Gravkjældere og Opsætning af Epitaphier. Det søndre Vaabenhus er nu meget forhutlet ved gjentagne Ombygninger, og dets Tid ikke let at bestemme; men at det kan have afløst det tidligere Vor Frue Kapel lader sig vel i hvert Fald ikke benægte, og har dette ligget her, maa Choret altsaa være opført før 1394.

Et andet Kapel kaldes 1476 Laurids Rohdes Kapel, efter en maaskee dengang død tidligere Borgmester, senere Byfoged; det tilhørte Skomagernes Gilde, og i dette Kapel har da rimeligvis staaet det Alter for Skomagernes Helgen St. Crispin, som nævnes 1485, og et ligeledes Skomagerne tilhørende Alter for St. Johannes Evangelist og hans Broder Jacob, som nævnes 1476[2]).

---

[1]) A. Petersen: Kjøge Byes Historie S. 221.

[2]) Franziska Carlsen: Gammelkjøgegaard I, S. 43.

Alle Kirkens Piller ere ottekantede; først med Buerne begynde Profiler og Stavværk. Unægtelig see disse Piller noget stumpede ud i Sammenligning med tilsvarende i de tydske Hallekirker eller herhjemme i Kirkerne i Maribo og Stege. Den hele Bygningsmaade med Højkirke uden Vinduer, som jo iøvrigt træffes i mange af vore Kjøbstadskirker, skyldes økonomiske og konstruktive Hensyn saa vel som Ønsket om at have en Kirke, hvis Tag kunde brænde, uden at Bygningen derved blev helt ødelagt.

Det mægtige Taarn, som er 39 Fod bredt, har man øjensynligt haft Møje med at faae tilstrækkeligt slankt. Den underste Deel er, som Kirken, opført udelukkende af røde Munkesten. Da man naaede op over Sideskibenes Tage, fortsattes der med afvexlende Lag af Kridtsten og gule Mursten, og i et derpaa følgende Stykke af røde Munkesten anbragtes en Række Lydhuller. Dog har man ikke fundet Taarnet slankt nok og derfor bygget paa til den nuværende Højde og med en ny Række Lydhuller.

Hvornaar dette er sket, er atter vanskeligt at sige. De øverste Lydhuller ere rundbuede, hvad der leder Tanken hen paa Tiden kort før eller efter Reformationen. Taggavlsblændingerne see dog helt middelalderlige ud. I den østlige Taggavl findes en lille muret Karnap bestemt til at optage en Lygte, der tjente som Sømærke. Om at bytte disse smukke Taggavle med et Spir, som man har anseet for ønskeligt, bør der aldrig blive Tale. Derimod vel om at gjengive Kirkens Vinduer deres murede Stavværk og deres Støttepiller en mere stilret Afdækning.

Hvad der giver Kjøge Kirke dens Hygge er for en stor Del det Udstyr, den har faaet i Tiden efter Reformationen. Af dette maa først nævnes en Række Stole i det nordre Sideskib, fra det 16. Aarhundrede, men endnu halvt middelalderlige i Stilen med Øvrighedspersoners og Haandværksmestres udskaarne Skjolde, Bomærker o. s. v. De vare rimeligvis oprindeligt anbragte i Hovedskibet, men have maattet vige Pladsen for de mere pragtfulde Renaissance-

stole, som man begyndte at opsætte 1595 under Chr. IV. Disse ere nu egemalede, men vare tidligere, dog vel neppe fra første Færd, malede blaa.

1613 skjænkede Borgmester Claus Bagger i Anledning af Calmarkrigens heldige Tilendebringelse Kirken den smukke Døbefont af sort og brunt belgisk Marmor, til hvilken Borgmester Hans Christensen Humble og Hustru 1635 gav et skjønt og vægtigt Døbefad af Sølv. Fonten havde, som ovenfor berørt, tidligere sin Plads i den inderste Afdeling af det søndre Vaabenhus, efter 1866 blev den anbragt i Choret og er nu flyttet ned til Indgangen fra Taarnet.

Prædikestolen fra 1624 er rigt udskaaren med en smuk Dør og en 3 Etager høj Lydhimmel, i hvis nederste Etage sees en Fremstilling af Jesu Daab.

I 1642 opsatte Christen Skeel til Fusingø og Beritte Rud til Vallø et Pulpitur over Indgangen fra det søndre Vaabenhus, prydet med deres Ahners Vaaben.

Altertavlen endelig er fra 1652, da Bartholomæus Contrafejer fik 5 Rdl. for at tage den gamle Altertavle ned og sætte den nye op. Næste Aar fik han 250 Rdl. for at staffere (ɔ: male og forgylde) den. Paa Tavlen er fremstillet 6 Optrin af Christi Liv foruden de 4 Evangelister, Adam og Eva, Moses og Johannes den Døber, nogle allegoriske Figurer og Byens Vaaben.

Naar jeg endnu nævner Messingballustrene fra det tidligere højere Chorgitter, som ere skjænkede af Kjøge Borgere i 1682, de 4 Lysekroner og en Række Epitaphier, af hvilke de over Chr. Caspersen Schøller († 1677), Rasmus Christensen Schøller († 1690) og Provst Oluf Chr. Luxdorph († 1676) med deres Hustruer og med Malerier maaskee af Wuchters eller Ditmar ere de i kunstnerisk Henseende værdifuldeste, tror jeg at have henledet Opmærksomheden paa, hvad der er mest seeværdigt i Kirken. Orgelet blev ombygget 1850 af Markussen & Søn i Aabenraa; det kunde trænge til en anden Façade.

*
* *

Efter at Professor Fenger havde sluttet sit Foredrag, sang man: »Kirken den er et gammelt Hus«, hvorpaa Dr. H. F. Rørdam tog Ordet omtrent saaledes:

Naar jeg skulde fortælle lidt om Kjøge Bys kirkelige Fortid, saa vil jeg tage mit Udgangspunkt fra Aaret 1530, da den store Forandring synes at være foregaaet, at Kjøge fra at være en katholsk blev en evangelisk Stad, kort efter at det samme betydningsfulde Skifte var foregaaet i Kjøbenhavn. Mærkeligt nok maa vi hente Underretning derom fra Udlandet. Den 20. Maj 1530 skrev den bekjendte Hans Mikkelsen, forhen Borgmester i Malmø, nu landflygtig med Christiern II., fra Antwerpen til sin Herre, at han i den nævnte berømte Handelsstad havde truffet nogle Borgere fra Kjøbenhavn, der havde meddelt ham forskjellige mærkelige Nyheder fra Fædrelandet, deriblandt følgende: »De kjøbenhavnske have nu endrægteligen over al Staden annammet Evangelium og have fire Prædikanter, og maa ingen prædike udi Staden uden disse, som dertil kejsede ere; og derfor ere nu alle Munke udaf Graabrødre Kloster sammesteds udgangne, og 8 af samme Munke, som kunne Embede (ɔ: Haandværk), Murmestere, Tømmermænd, Glarmestere, Skrædere og Skomagere, have giftet dem og besidde (ɔ: have bosat sig i) Staden; Raadet og Almuen komme dem til Hjælp og Bistand med Husraad (ɔ: Husgeraad) og andet, som dem gjordes behov at begynde med. De udaf Kjøge have ogsaa været hos Hertugen (ɔ: Kong Frederik I.) og faaet Prædikanter, og have og sammeledes begyndt; og Hertugen skrev Jakob Rønnov (ɔ: Bispen i Roskilde) til, at han for ingen Del, under højeste Straf, ej med Vold eller Magt skulde udi nogen Maade sætte sig imod Christi Evangeliums rette Prædiken«[1]).

Det af Kjøbenhavns Borgere givne Exempel var altsaa hurtig blevet efterfulgt af Borgerne i Kjøge. I den sam-

[1]) Allen, Aktstykker til Chr. II.'s og Fred. I.'s Hist., S. 594.

tidige Beretning om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark vil man da ogsaa finde en kort Antegnelse om Begivenhederne i sidstnævnte By; men de latinske Udtryk, hvori den er affattet, udmærke sig ikke ved Klarhed, saa en paalidelig dansk Gjengivelse af Indholdet paa sine Steder kan have nogen Vanskelighed. Det hedder da:

»Historien om Kjøge-Brødrenes Uddrivelse er meget kort. I Herrens Aar 1530 efter mange forargelige Optrin, af hvilke den største Del hændtes i Anledning af Broder Lavrits Jensen, forhen oftere Vikar og Minister for denne Provins[1]), begjærede selve Kjøge-Brødrene, der vare meget besværede af Kjætterne og trykkede ved Mangel paa Levnedsmidler, Henstand af Borgerne med Hensyn til deres Uddrivelse, og det i Nærværelse af Fader Ministeren, Broder Hans Brun[2]). Borgerne hjalp dem da paa det Vilkaar, at naar den bestemte Henstand først var udløben, skulde de, med mindre de kunde skaffe yderligere Hjælp, gaa deres Vej og overlade Stedet til Borgerne, hvad de da ogsaa omsider gjorde, skjønt Fader Ministeren paastod, at han ikke havde foreskrevet dem saadan Frist. Efter at der baade ved Magt og List var tilføjet Guardianen og Brødrene mange Tab, bleve de da nødte til at forlade Konventet«[3]).

En Beretning som denne, der er skreven fra et Partistade, kan vel ikke tages for gode Varer i alle Enkeltheder, men i Hovedsagen stadfæstes den af et Kongebrev af 1. Marts 1531 til Borgmester og Raad i Kjøge, der tillader, at naar Graabrødrene ikke længere kunde holde deres Kloster, eller naar de frivillig gik ud deraf, maatte Kjøge By tilegne sig samme og anvende det til et Hospital »at lægge og holde fattige, syge og saare Mennesker udi, Gud til Lov og arme, vanføre Mennesker til Hjælp og Trøst«. Til samme gode og nyttige Formaal henlagdes

---

1) Klosterprovinsen Dacia.

2) Denne var vistnok hidkaldt i Anledning af Forhandlingerne.

3) Kirkehist. Saml. I, 354—5. Jvfr. Dansk Kirketidende 1850, Sp. 450—1.

Aaret efter ogsaa en Del af det Gods, der var skjænket til Messehold ved de mange Altere, der i den katholske Tid fandtes i Kjøge Kirke[1]). De «Ornamenter, Klenodier, Guld, Sølv, Kalk, Disk, Monstranser og andet», som fandtes i Graabrødre Kloster, tilegnede Kongen sig[2]). »Klosterkirken« var senere Navnet paa et Kapel, der stod paa Klosterets Grund og 1659 blev ødelagt af Svenskerne[3]).

Af det foranførte fremgaar, at Reformationen i alt væsentligt var fuldbragt i Kjøge inden Kong Frederik I.'s Død og inden Udbruddet af Grevefejdens voldsomme Storme, der ogsaa berørte denne By og Egnen her omkring meget stærkt, saa meget mere som Kjøge strax kom med ind i Folkebevægelsen, der som en vældig Bølge bredte sig ud over Landet og bortskyllede saa meget af det, der havde hørt Fortiden til.

Den 23. Juni 1534 landede Grev Christoffer af Oldenborg ved Skovshoved med en lybsk Flaade og Hærafdeling, og faa Dage efter stod han i Kjøge, hvor han tog sit Hovedkvarter, indtil han kunde faa Kjøbenhavn i sin Magt. Da Greven var en uforfærdet Krigsmand og optraadte som Forkjæmper for den fangne Kong Christian II.'s Sag, stillede Borgere og Bønder sig villig paa hans Side, og allerede den 26. Juni stadfæstede Greven Kjøge Bys Privilegier og gav Borgerne Ret til selv at vælge en Byfoged. Til Erstatning for, at Byens Volde vare blevne »voldelig nedbrudte«, gav han dem »Gamle Kjøge paa begge Sider af Aaen til evindelig Eje« tilligemed »saa meget af deres Gods, som var med at afbryde samme Volde«, til de fik Fyldest og Opretning for deres Skade[4]). Hvad det kirkelige

---

[1]) Kirkehist. Saml. I, 410—3.

[2]) Se det af Hr. Tyge Krabbe og Hr. Oluf Rosenkrantz d. 1. Marts 1531 udstedte Brev, der er aftrykt hos A. Petersen, Kjøge Bys Historie, S. 6.

[3]) A. Petersen, a. Skr., S. 216 ff.

[4]) Der foreligger ingen sikker Efterretning om, naar denne Ødelæggelse af Byens Fæstningsværker er sket. Jeg er tilbøjelig til at

angaar, bestemtes, at »Borgmestere, Raad og menige Borgere her i Kjøge, skulde have Fuldmagt til selv at udvælge dem en god, lærd Prædikant og en god Kapellan, som kunde og vilde prædike og lære dem Guds klare, sande og rene Ord og det hellige Evangelium, og give det hellige Sakramente i baade Parter (ↄ: under begge Skikkelser), som Christus det selv indsatte«[1]).

Fra Kjøge udgik i den følgende Tid Expeditioner til Plyndring og Ødelæggelse af Adelens Borge i vid Omkreds[2]), indtil Bladet vendte sig, og Kong Christian III kom med sin Hær og tog Kjøge i Besiddelse. Med denne Konge begynder der, som bekjendt, en lysere og bedre Tid for den danske Kirke. Det var derfor saa langt fra, at han berøvede Kjøge Borgere Retten til at vælge sig en evangelisk Præst, at han meget mere stadfæstede denne Rettighed og udvidede den til alle Landets Sognemenigheder. Og da Kongen i Efteraaret 1536 indkaldte danske Præstemænd til at arbejde paa en Kirkeordinans, var blandt disse »Her Seuerin af Kjøge[3])«, og den samme gode Mand har da ogsaa underskrevet den færdige (latinske) Udkast med sit fulde Navn: »Severinus Magni, Prædicator Kiøgensis[4])«.

Heraf fremgaar da altsaa, at den første evangeliske Sognepræst i Kjøge hed Søren Mogensen, om hvem vi kunne formode, at skjønt han ikke overlevede Reformationens Indførelse i ret mange Aar, har han dog lagt saa god en Grundvold, at hans Efterfølger, den »fromme« Hr. Morten Thomesen, kunde bygge videre paa den. Om den sidstnævnte siges, at han blev Præst her 1540; 1545 var han tillige Provst i Ramsø Herred[5]).

---

antage, at den er foregaaet 1523, da Frederik I. med væbnet Haand bemægtigede sig Landet.

[1]) Franciska Carlsen, Efterretn. om Gammelkjøgegaard og Omegn I, 254 ff.

[2]) Paludan-Müller, Grevens Feide I, 214 ff. 371.

[3]) Kirkehist. Saml. II, 587.

[4]) Nic. Cragii, Hist. Regis Christiani III. ed. Gram, Addit. p. 87.

[5]) Wiberg II, 211. Ny kirkehist. Saml. V, 141.

Ved det saakaldte Klemmebrev af 9. Maj 1555 om Forbedring af Præsternes Vilkaar i Sjælands Stift bestemtes, at Ølsemagle Sogn fremtidig skulle være Annex til Sognekirken i Kjøge, mod at Sognepræsten skulde holde en Kapellan der til[1]). Sandsynligvis er det ikke strax gaaet i Orden med Kapellanens Ansættelse, da vi se, at Menigheden to Aar efter forestillede Kongen, at deres Sognepræst, Hr. Morten, nu var meget skrøbelig, og daarlig kunde overkomme sit Embede, hvorfor de bad om, at Hr. Søren Grønbæk, der var Kapellan ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, maatte blive hans Medtjener og fremtidige Efterfølger, noget som Kongen ogsaa bevilgede 6. August 1557[2]). Sjællands Biskop, Dr. Peder Palladius, gav Dagen efter Menigheden Underretning om, at dens Bøn var hørt, i følgende venlige Skrivelse, der er ret karakteristisk for den brave Biskop, der saa gjerne vilde fremme alt godt i sit Stift:

» Dei gratiam et pacem per Jesum Christum. Kjære kristne Brødre, Borgmester og Raad udi Kjøge, med den menige Almue! Efter en evig Taksigelse for alle Velgjerninger giver jeg eder kjærligen tilkjende, at jeg haver faaet Kgl. Msj.s Højmægtigheds Skrivelse og Tilstedelse, at ærlig og vellærd Mand, Hr. Søren Grønbæk, skal og maa efter eders kristelige Begjæring være eders Sognepræst og Sjælesørger efter min fromme Hr. Mortens Død, og des imellem tjene eder udi min fromme Hr. Mortens Sted for en Medtjener, som samme Kgl. Maj.'s Brev videre derom indeholder og udviser. Hvorfor jeg paa mit Embedes Vegne det ogsaa gjerne samtykker, og haver forfaret udi alle Maader, at fornævnte Dominus Severinus Grœnbech, bonarum artium Baccalaureus, er en bekvem Person til Embedet,

---

1) Rørdam, Danske Kirkelove I, 434.

2) Rørdam, Kbhvns Univ. Hist. 1537—1621, I, 695, IV, 128.

Gud give eder til Lykke. Hannem eder befalendes til evig Tid. Amen.

Skrevet i Kjøbenhavn den 7. Aug. Ao. 1557.

Petrus Palladius, Superintendens Sielandiæ,
subscripsi propria manu[1]).

Den nævnte Hr. Søren Grønbæk var siden Præst i Kjøge indtil 1574, da han kaldtes til Slotspræst paa Frederiksborg. I hans Tid skete det, at Borgmestere og Raad i Kjøge den 29. Decbr. 1571 fik kgl. Tilladelse til at lade Gammelkjøge Kirke, der længe havde staaet øde og ubrugt, nedbryde, og at anvende Kalk, Sten, Tømmer og andre Materialer derfra til deres Bykirkes Bygnings Behov[2]). Usandsynligt er det derfor ikke, at der endnu kan findes enkelte Bestanddele af Gammelkjøge Kirke i den Kirke, hvori vi her befinde os.

Medens Hr. Søren Grønbæk var Præst i Kjøge, fødtes der ham en Søn, Isak Grønbæk, der fik et bekjendt Navn i den dansk-norske Kirke og endte som Biskop i Trondhjem († 1617). Den sidst nævnte Omstændighed, giver os Anledning til at dvæle ved den ret interessante Kjendsgjerning, at fire af de Mænd, der i det 17de Aarhundrede vare Præster i Kjøge, siden bleve Biskopper i Norge, i alle Landets fire Stifter, et Vidnesbyrd om, at der blandt Præsterne her i hint Aarhundrede har været ikke saa faa betydelige Personligheder. De fire Kjøge-Præster, jeg sigter til, ere M. Niels Simonsen Glostrup, der blev Biskop i Oslo og Hamer Stift, M. Christen Madsen Tausan, der blev Biskop i Stavanger Stift, M. Niels Enevoldsen Randulf, der blev Biskop i Bergens Stift, og endelig M. Erik Eriksen Pontoppidan, der endte som Biskop i Trondhjems Stift. Kun den sidstnævnte gik direkte fra Kjøge til Norge, medens

[1]) Danske Mag. VI, 336—7.

[2]) Franciska Carlsen, Efterretn. om Gammelkjøge I, 257—8. Jvfr. Rørdam, Danske Kirkelove II, 164.

de tre andre havde haft andre Ansættelser, inden de kaldtes til Biskopper.

Fra det Aarhundrede, hvori hine fire Bispeemner virkede i Kjøge, er der to Begivenheder, der især tildrage sig vor Opmærksomhed; den ene er det berygtede »Kjøge Huskors«, det andet er den tydske Indvandring under Trediveaarskrigen. Det var i Aarene 1612—13, at »et forfærdeligt Huskors« satte Byen i et frygteligt Oprør. Fanden mente man at se nu her nu der i Skikkelse af en Skrubtudse paa lange Ben eller en stumphalet Rotte; »for somme var han at se som en Præst, saasom det enten kunde have været Hr. Hans Kjuse i Karlslunde eller Hr. Mads i Herfølge, for somme som en Kjøbmand, for somme som en Hund, for somme som et Svin«. »Det var stor Ynk at se derpaa«, hvor »den onde Gast« tilredte de ulykkelige Mennesker, som han foer ind i. Der skete Bøn rundt om i Kirkerne i Omegnen, at Gud vilde forbarme sig over denne Elendighed. Præsten i Kjøge, ovennævnte M. Niels Glostrup, talte ofte den onde Aand til for at drive ham ud; men lige meget hjalp det; endelig faldt det Præsten ind at tale Latin; det var Fanden aabenbart ikke forberedt paa, eftersom han svarede, »at han ikke gad bryde sit Hoved dermed«. — Naar vi læse eller høre om disse Galskaber, ere vi maaske mest tilbøjelige til at trække paa Smilebaandet; men naar vi erfare, at det hele endte med saadanne Rædselsscener, som at en Hob ulykkelige Kvinder bleve brændte som Hexe her uden for Byen, saa synes der dog at være mest Grund til at takke for, at Overtroens Magt er brudt. Dog mener jeg rigtignok, at vor Tid ikke har særlig Grund til at se ned paa Fortiden, naar det dog er bekjendt, at ikke faa, der tilsyneladende staa over den uvidende Hob, hengive sig til spiritistiske Taabeligheder, der i Virkeligheden ikke ere fornuftigere end de Daarskaber, der i Christian IV's Tid satte Kjøge By paa den anden Ende, om de end ikke fremtræde under saa grelle Former og ikke medføre saadanne forfærdelige Udslag af

Overtroen som dem, hvorved Kjøge By i sin Tid blev en Fabel for hele Landet, baade da de foregik, og endnu mere 60 Aar efter, da den daværende Rektor paa Herlufsholm Johan Bruusmand i god Tro begik det forunderlige Misgreb at udgive disse gyselige Historier i Trykken, hvorved de ikke blot spredtes over hele Landet, men ogsaa gjennem Oversættelser forplantedes til Udlandet, og vistnok paa mange Steder gav Overtroen ny Vind i Sejlene.

Den anden Begivenhed fra det 17de Aarhundrede, hvortil der ovenfor hentydedes, er den stærke Indvandring af landflygtige Tydskere, der fandt Sted her i Kjøge i Aarene om 1639—42, da mangfoldige Mennesker paa Grund af Trediveaarskrigens frygtelige Ødelæggelser i Nordtydskland saa sig nødte til at forlade Hus og Hjem for at søge et Fristed hinsides Havet. Dette gav da Anledning til, at her i nogle Aar var en tydsk Menighed med særlige Præster, der holdt sin Gudstjeneste i et Kapel paa Graabrødre Kirkegaard, noget der dog her, som andensteds, ikke gik af uden Rivninger mellem de forskjellige Nationaliteter[1]).

Sluttelig gav Taleren en Udsigt over den ovennævnte Kjøge-Præst Erik Eriksen Pontoppidans Levned, forelæste et Par af hans danske Digte og dvælede ved det Eftermæle, han har vundet i Norge, hvor han 1673—78 med Dygtighed forestod det den Gang saa overordentlig vidtstrakte Trondhjems Stift[2]).

Efter en Sang tog Professor Fr. Nielsen Ordet. Hans Foredrag gjengives her efter Referatet i »Østsjællandsk Folkeblad«.

Jeg skal i det følgende have den Ære i korte Træk at skildre en af de fremragende Mænd, som ere udgaaede fra Kjøge, nemlig Jesper Brochmand.

Saa længe Kristendommen har bestaaet, har der været

---

[1]) Nærmere Oplysninger findes i Ny kirkehist. Saml. III, 174 ff. A. Petersen, Kjøge Bys Beskriv. S. 217, 250.

[2]) Se K. S. 4. R. II, 231 ff.

en Bestræbelse efter at give en sammenhængende Fremstilling af den kristelige Troslære. I Middelalderen søgte Skolastikerne at fremstille en saadan Tankebygning, der blev udmejslet til de mindste Enkeltheder. Saaledes har den berømte Anders Sunesøn efterladt sig en Slags Troslære paa over 8000 latinske Vers. Efter Reformationstiden med dens mange nye Rørelser opkom der igjen Trang til samlede Fremstillinger af den kristne Tros Indhold, og det er netop ved at udgive en saadan, at Jesper Brochmand har indlagt sig stor Fortjeneste. I vore Dage har Biskop Martensen givet os en ny. Jeg skal imidlertid holde mig til den mellemste af de nævnte tre Mænd. Jesper Brochmand er født 5. Aug. 1585 i Kjøge, hvor hans Fader var Borgmester. Fem Aar gammel kom han i Kjøge Latinskole, men blev nogle Aar senere sendt til Herlufsholm, hvor der var en særlig dygtig Rektor, Hans Jensen Alanus. 1601 blev han Student, og allerede to Aar efter paabegyndte han en fleraarig Udenlandsrejse; han opholdt sig navnlig i Holland, som den Gang var et meget betydningsfuldt Land; det var nemlig et Fristed, hvor man kunde sige og skrive langt mere end mange andre Steder, og hvor man frit kunde dyrke sin Gud, som man vilde. Af denne Grund strømmede en Mængde frisindede Mennesker til Holland; men desuden var det et meget betydningsfuldt Land i videnskabelig Henseende. Til Belønning for udvist Mod i Krigen med Spanien havde Byen Leyden i 1575 faaet et Universitet, og dette opnaaede snart en stor Berømmelse. Brochmand kom dertil i 1604, og det var da særlig Filologerne, som i store Skarer strømmede til fra alle Lande; der kom blandt andre ogsaa mange her fra Danmark. Efter at have studeret et Par Aar i Leyden, rejste Brochmand til et andet berømt hollandsk Universitet, i Franecker. I Aaret 1608 blev han kaldet til Rektor for Herlufsholm, og her kom han i nøje Berøring med den berømte Historieskriver Arild Hvitfeldt, som desto værre døde altfor snart. Brochmand var Hvitfeldt meget hengiven og fattede ogsaa

stor Kjærlighed til hans fædrelandske Stordaad — hans Danmarks Krønike.

Brochmand blev imidlertid ikke længe i den lille videnskabelige Koloni Herlufsholm, idet han allerede efter et Par Aars Forløb blev kaldet til Professor ved Kjøbenhavns Universitet, først i Latin og Græsk og senere i Teologi. Sin store Betydning har han som Teolog; men hans sproglige Uddannelse har hjulpet ham til stadig at læse den hellige Skrift med egne Øjne. Da han blev Professor, var Reformationstidens Brydninger stilnede af. Efter dem fulgte der en Ensformighedsstræben, som ogsaa Jesper Brochmand blev greben af. Men hans Tid var tillige en Tid, hvor den lutherske Opfattelse stod over for betydelige modsatte Strømninger, baade af kalvinsk og romersk Natur. I Begyndelsen af det syttende Aarhundrede begyndte Jesuiterne igjen at gjøre ihærdige Forsøg paa at vinde Indflydelse i de nordiske Lande. Der sendtes saaledes til Sverrig en Jesuit, der drog omkring og solgte Musefælder, medens hans egentlige Formaal var at agitere for Jesuitismen. Svenskerne blev imidlertid snart kloge paa Mandens sande Hensigt og jog ham ud af Landet, hvorfor Angrebene, der baade støttedes af List og Magt, dog mest af det første, rettedes mod den lutherske Bevægelse i Danmark. Det var navnlig Polen og Spanien, der slog sig sammen om at udklække Planer mod Lutherdommen her i Landet. Under Trediveaarskrigens Bevægelser saa det en Tid endog ret farligt ud, og det er notorisk, at der existerede formelige Aftaler om ved alle Midler at liste den romerske Kirke ind i det danske Folk. Brochmand kom til at repræsentere Modstanden mod denne Bevægelse. Den ydre Anledning var, at Kongens Svoger, Hertugen af Brandenborg, var gaaet over til Katholicismen, hvilket Skridt blev ivrigt forsvaret af en jesuitisk Skribent. Brochmand fik det Hverv at imødegaa Forsvaret og han gjorde det saa godt, at Jesuiterne i deres Modsvar maatte tage deres Tilflugt til ligefremme Skjældsord mod Brochmand. Det er den ene

Side af hans Virksomhed, at han værger sin lutherske Opfattelse af Kristendommen over for Angrebene fra katholsk Side.

En anden Side af hans Begavelse kommer til Syne ved hans Stilling til den praktiske Kristendom og bibelske Troslære, som hævdedes af Holger Rosenkrantz. En Tid lang stod de to Mænd meget venligt over for hinanden, men Brochmands Livssyn var for strængt orthodoxt til, at det i Længden kunde falde sammen med Rosenkrantz's Synsmaader, der ofte bar vel stærkt Præg af Lægmanden. De havde begge to Blik for Vigtigheden af at fremhjælpe den danske Skole; derfor sér vi ogsaa, at Brochmand af al Magt søger at formaa Christian den fjerde til at ophjælpe Skolen.

1633 udgav han sin store, sammenhængende Fremstilling af den kristelige Troslære, der kjendetegner ham ikke alene som en tankeklar Mand, men ogsaa som en hjærtevarm og trosivrig Aand. Hans Værk er gjentagne Gange udgivet i Udlandet og er blevet benyttet af en Mængde af Kirkens Tjenere. Som et Barn af sin Tid hævdede han stærkt Statskirkens Fortrinlighed, men med sin enfoldige Fromhed og store Skarpsindighed forbandt han en i flere Retninger forbavsende Overtro.

Omtrent samtidig udgav han »Sabbatens Helliggjørelse ɔ: Forklaring over alle Søndagens Evangelier og Epistler«, som dog er bedst kjendt under Navn af »Huspostil«. Det er navnlig af denne, at man faar et stærkt Indtryk af, hvor hjærtenstro en Mand han har været. Hans Sprog er jævnt og enfoldigt; naar han er færdig med en Betragtning, skriver han ofte: »Saa skal Du sige«; og saa kommer en Bøn, der indeholder Hovedpunktet af den forudgaaende Betragtning.

I et Par Aars Tid var han Lærer for den unge Prins Kristian, som tidlig døde. I 1638 blev han udnævnt til Biskop over Sjællands Stift, og ogsaa som saadan har han udøvet en stor Indflydelse. Han fik sin Udnævnelse af

Kongen, men vilde ikke modtage den, før han var bleven valgt efter den da brugelige Ordning. Den Gang var det nemlig Stiftets Provster, som selv valgte deres Biskop. Følgelig blev Provsterne sammenkaldte, og de valgte enstemmig Brochmand. Han havde kun et eneste Barn, en Søn, som studerede i Holland og England, men han afgik netop ved Døden samtidig med, at Brochmand besteg Bispestolen. Da Brochmand og hans Hustru altsaa blev barnløse, optog de det som en Livsgjerning at understøtte fattige og trængende. Endvidere optog de i deres Hus unge Mennesker, blandt andre Peter Schumacher. Det første literære Arbejde, denne udgav, tilegnede han derfor ogsaa Brochmand. Det var navnlig ved Bordet, at Brochmand forstod i Alvor og Skjæmt at give de unge Mennesker mangt et godt Ord med paa Vejen.

Hans virksomme Aand har ogsaa sat sit Spor i vor Gudstjenestes Ordning. Ved Fastegudstjeneste og paa Langfredagen bruges f. Ex. en Fællesbøn, der er forfattet af Brochmand. Det er ogsaa ham, der har indført Formlerne ved Nadverens Uddeling: »Det er Kristi Legeme og Blod«. Senere har man tilføjet Ordet »sande«.

Paa hans Tid fandtes endnu flere Levninger fra den katolske Gudstjeneste, som han har afskaffet; endvidere har han digtet flere Salmer, men ingen af dem er dog særlig fremragende. Det var ogsaa ham, der talte ved Kristian den fjerdes Baare, ligesom det tilfaldt ham at salve Frederik den tredie og hans Dronning. Under denne sidste Konge kom han paa Kant med »Svigersønnepartiet« og blev i det hele en Del indviklet i de Stridigheder, der rejste sig mellem de forskjellige Stænder. Man har saaledes en Fortælling om, hvorledes han engang blev fulgt hjem af en Adelsmands Tjener, der havde faaet Paalæg om hele Vejen at gaa og skjælde Biskoppen ud, hvilket han ogsaa troligt besørgede. Da de var komne til Bispegaardens Port, vendte Brochmand, som under hele Turen ikke havde mælet et Ord, sig ganske rolig om og rakte

Tjeneren en Specie. Ved denne Fremgangsmaade afvæbnedes baade Tjeneren og hans Herre.

I Udlandet har han, som sagt, særlig virket ved sin Fremstilling af den kristne Troslære, præget som den var af Fromhed og Gudfrygtighed. I 1652 blev han svagere og svagere og efter at have nydt den hellige Nadvere gjentagne Gange, døde han den 19de April, 2den Paaskedag. Kort før han døde, sagde han: »Jeg vil op.« »Ja, til den Herre, I stedse har tjent,« svarede en af de omstaaende Præster.

Han er sikkert en af de betydeligste Mænd, der er udgaaet fra Kjøge, og han viede sit Liv til Arbejdet for, at Guds Ord kunde faa Fremgang og frit Løb i Hjærterne.

Mødet afsluttedes derpaa af Formanden med Tak til Forsamlingen for den Opmærksomhed, hvormed den kjendelig havde fulgt Foredragene, og med Ønsket om, at Sandhedens Ord altid maatte finde frimodige Forkyndere og villige Tilhørere under disse Hvælvinger.

Møde i Sorø.

Den 21. Juni 1898 afholdtes et kirke- og kunsthistorisk Møde i Sorø Kirke. Sognepræst, Lic. theol. F. C. Krarup havde med stor Beredvillighed lagt alt tilrette, og en talrig Forsamling fra By og Land var tilstede. Efter et Orgelpræludium af Organist Jähnigen indledede Formanden Mødet med nogle Ord, idet han mindede om, at det var tredie Gang, Selskabet stevnede til Møde i Sorø. Men de to tidligere Møder laa saa langt tilbage i Tiden — det sidste allerede nogle og tyve Aar — at det næppe var sandsynligt, at ret mange af de tilstedeværende mindedes dem. Var end Tilhørerkredsen forskjellig, saa var dog Formaalet det samme, nemlig Bestræbelsen efter at bevare Minderne om Aandslivet i vort Folk, særlig de Minder,

der knyttede sig til Sorø og gjorde dette Sted ærværdigt og tiltrækkende for os.

Ordet gaves først til Professor J. Kornerup, der selv har haft en betydningsfuld Andel i Sorø Kirkes Restauration, og som har været saa venlig at meddele os Manuskriptet til sit Foredrag.

Sorø Kirkes Arkitektur og Minder,

Foredrag af J. Kornerup den 21. Juni 1898.

Ærede Forsamling!

Naar Formanden for det kirkehistoriske Selskab har bestemt Sorø Kirke til Mødested idag, kunde han ikke have valgt mange Kirker i Danmark, som havde større Betydning i vor Bygningshistorie eller vare omstraalede af større Minder end dette Sted, hvor Absalon og Esbern Snare, hvor Valdemar Atterdag og Holberg hvile! Der er noget eiendommeligt ved denne skjønne Bygning, en egen Klosterstemning. Ja, hvis disse Mure kunde tale, vilde de give en fjern Gjenlyd af Munkenes Trin, naar de aarle og silde i svundne Tider ved Ottesang, Messe og Vigilie færdedes paa den slidte Stentrappe, der i søndre Korsfløi førte ind til den fælles store Sovesal i Klosteret.

Allerede i Kong Erik Lams Tid stod der et lidet Kloster for Benediktinermunke her i Sorø. Det laa tilligemed sin lille Stenkirke tæt Nord for denne Kirke Øst for Klosterporten og var oprettet af Absalons Fader, Asker Ryg, og Farbrødre Toke og Ebbe; men ved en slet Styrelse var det kommen i Forfald. Da var det, at Erkebiskop Absalon med Støtte af sin Broder Esbern Snare, begge fødte i Nærheden, i Fjenneslevlille, lod Munke komme hid fra Esrom Kloster i Aaret 1161 og stiftede Cistercienserabbediet St. Marie i Sorø. Den store Erkebiskop elskede Sorø, dvælede gjærne her hos Munkene og lukkede her sine Øine den 21 Marts 1201. Det var ham, der hjalp Munkene med at bygge Klosteret, og det var hans udtrykkelige Be-

stemmelse[1]), at dets Kirke skulde være hans og hans Slægts Hvilested, hvorfor han, da Koret med Korset var færdigt, lod sin Farfader Skjalm Hvide og Farbroder Tokes Ben flytte fra Fjenneslevlille Kirke og indmure i Væggen i søndre Korsfløi, »Johannes Evangelistens Kor«, imellem hans og St. Benedikts og St. Bernhards Altere, hvor man 1779 fandt dem tilligemed deres Gravskrifter paa Blyplader. I Aaret 1179 lod Absalon sin Ven Biskop Frederik af Slesvig, der var druknet paa et Tog mod Venden, skrinlægge i Muren i samme Korsfløi.

Der findes ingen Skildring af Kirkens Opførelse, men det kan da have sin Interesse at høre, hvad Klosterhistorien i Frankrig, Cisterciensernes Hjemland, meddeler om sligt. I Skildringen af St. Bernhards Liv[2]) tales der om den Begeistring, hvormed Cistercienserne tog fat paa Bygningsarbeidet især i Ordenens ældste Tid. Munkene og Lægbrødrene udførte selv Arbeidet med Murskeen og Meiselen i Haanden. Under Psalmesang murede de paa Stilladserne og forlod kun deres Værktøi for at gaa til fælles Bøn i et midlertidigt lille Trækapel. Selv Abbeder og Adelsmænd fandt det ikke under deres Værdighed at bære Sten til Arbeidet, iførte Haandlangeres simple Dragt.

Da Munkene fra Esrom vare komne hid, boede de rimeligvis i nogen Tid i det omtalte Benediktinerkloster, førend de kunde tage fat paa Opførelsen af »den store Kirke« og Klosterbygningerne. Kirken, som man altid byggede først, dannede kun en Side af det hele Anlæg. Nærmest, Syd for den laa den firkantede Gaard, »Fratergaarden«, med sin søileprydede Omgang[3]). Rundt om den laa Munkenes Celler, Refektoriet, Sovesalene, Abbedens Værelser samt adskillige spredte Bygninger. Der haves ingen bestemt Efterretning om, naar Klosterkirken stod færdig; men man har formodet, at Pavens Stadfæstelse af

---

[1]) Thorkelin: Diplomatarium I, 79.
[2]) Montalembert: »La vie de Saint Bernard«.
[3]) »Danske Mindesmærker«, I. Bind, Tavle XXXIV.

Klosterets Privilegier 1181 betegner Tidspunktet. Efter hine Tiders Skik er Kirken rimeligvis bygget op i to eller flere Afdelinger, og Koret, Korset samt det østligste Fag i Skibet bygget først. I dette Fag ses udvendig dobbelte Vinduer med Sidesøiler, forskjellige fra Skibets andre Vinduer. Det ser ud, som om den oprindelige Plan har været at gruppere Høikirkens Vinduer sammen to og to, som f. Ex. i de romanske Murstenskirker, Domkirken i Ratzeborg eller Klosterkirken i Dargun i Meklenborg[1]). Endvidere er Hovedskibets østligste Arkade paa Nordsiden prydet med Sidesøiler med Kapitæler, ligesom de i Ringsted Kirke, den eneste af alle Arkaderne i Sorø, der er udmærket paa denne Maade. Alt dette betyder maaske, at der har været en Standsning i Arbeidet. Man har ment, at Kirken eller i al Fald Korset ikke kan have staaet færdigt før Aaret 1174, fordi St. Bernhards Alter i søndre Korsfløi ikke kunde oprettes førend dette Aar, i hvilket han blev optaget imellem Helgenerne. Noget sikkert Bevis er det dog neppe. Efterretningen om Alteret stammer fra Klosterets Gravliste, forfattet 1524 paa Abbed Henrik Tornekrandses Foranstaltning. Det gamle Kapel, hvor St. Bernhards og St. Benedikts Alter var, hvor nu Fossernes Begravelse er, kan jo godt fra først af kun have været viet til Benedikt alene. Det er neppe troeligt, at Cistercienserne, der som sagt kom til Sorø 1161, skulde have siddet 10—12 Aar uvirksomme, inden de tog fat paa Kirkebygningen. Den samtidige St. Bendts Kirke i Ringsted stod — idetmindste Kor og Kors — færdig før 1170, da Knud Lavard der blev skrinlagt som Helgen.

Grundformen for Sorø Kirke er laant fra Frankrig, dog ikke fra Stamklosteret i Clairvaux, der havde halvrund Korslutning med Søileomgang omtrent som Roskilde Domkirke, men fra en anden Type for denne Ordens Kirker,

---

[1]) J. Kornerup: »Esrom Klosters Forbindelser med Venden«, Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1881, S. 6.

nemlig fra den meget gamle Klosterkirke i Fontenay[1]) ved Montbar i Burgund. Men ogsaa i Tydskland findes et mærkeligt vel bevaret Cistercienserkloster, hvis Kirkes Plan ligner Sorø, nemlig Abbediet Maulbronn[2]) i Schwaben. I Bagpommeren ligger Klosterkirken i Colbaz, ligesom Sorø er en Datter af Esrom, bygget 1210. Uagtet denne Kirkes Kor er ombygget, ses det dog, at den har havt samme Plan som Sorø og den ligner i sine enkelte Former ganske de danske Kirker[3]). Det eiendommelige ved disse Kirker og ved Sorø er det meget langstrakte Skib med de smalle Sideskibe, det firkantede Kor med den flade Altervæg samt de dybe dobbelte Kapeller ved Korsets østre Sider. En gammel Cisterciensermunk, Cæsarius af Heisterbach, fortæller, at det var bleven Skik, at Munkene efter endt Messe trak sig tilbage i disse Kapeller, drog Kutten af og pidskede sig med Svøber for at drive syndige Lyster ud af Kroppen.

Da Munkene i Sorø skulde til at bygge deres Kirke, søgte de at skaffe sig Tidens sidste Forbedringer for at lette Arbeidet. Man havde hidtil paa Sjælland bygget Kirkerne af Kampesten, Kalksten og Kridtsten, som møisommelig maatte tilhugges. Men paa den Tid, Klosteret skulde bygges, kom Teglstenen i Brug som noget helt nyt, hvad man uden Tvivl havde lært af Tydskerne. Absalon er sikkert med Hensyn til den Masse Teglsten, der maatte skaffes tilveje, kommen Munkene til Hjælp. Man kjender endnu Navnet paa Erkebispens Teglmester. Han hed Aage. »Acho magister laterum« kaldes han i Absalons Testamente. Dette nye Bygningsæmne havde den største Indflydelse paa Stilen og de arkitektoniske Former, og den betegner derfor en hel ny Udvikling i denne Retning. Oprindelig kom

---

[1]) Viollet le Duc: Dictionnaire de l'architecture francaise, I, 274.

[2]) Dr. Dohme: Kirchen des Cistercienserordens in Deutschland, 1869, S. 65.

[3]) »Esrom Klosters Forbindelser med Venden«, Aarbøger. f. nord. Oldk. og Hist. 1881. 16—30.

den fra Norditalien især fra Lombardiet, hvor man kan finde Kapitæler af samme Form som Sorø Kirkes, f. Ex. i St. Zenos Kloster i Verona. Derfra vandrede den romanske Murstensstil til Norden, efter nogle Forskeres Mening[1]) over Nederlandene, hvor der nu dog findes yderst faa Vidnesbyrd derom. Men nærmest os udfoldede den sig i de brandenborgske Egne, hvor Klosterkirken i Jerichou opførtes imellem Aarene 1147—1152. I Koret i denne Kirke findes Halvsøiler med Kapitæler, der ligne Sorøs. Ogsaa i Kirken i Saltzwedel, indviet 1161, findes lignende Former med Kapitæler, der ere lidet forskjellige fra dem her i Kirken.

Dog er det interessant at lægge Mærke til, at man i disse ældste Murstenskirker af gammel Vane vedblev at bruge Meiselen og afbanede visse Dele af Muren, efterat den var opført. Man ser det saaledes her i Kirken paa Halvsøiler, Kapitæler og Vinduesiysninger. Stenene ere her riflede. Man har tidligere troet, at disse Rifler have været der, før Stenen blev brændt; men er nu paa det Rene med, at det er Meiselslag og har netop her i Sorø ved praktiske Forsøg overbevist sig om, at Riflerne lade sig nøiagtig eftergjøre.

Ville vi danne os en Forestilling om, hvorledes Sorø Kirke har set ud fra først af, maa vi tænke os den langt simplere end nu, med et mørkt alvorligt Præg saaledes som St. Bernhard formanede Munkene til at bygge deres Kirker. I sine bekjendte Breve befaler han dem at sky alle unyttige og letfærdige Billeder, som kun tjente til at forstyrre Brødrene i deres fromme Betragtninger. Vinduerne i Korets østre Væg og i Korsets nordre vare ikke saa lange, som de nu ere, men korte og høitsiddende ligesom alle de andre Vinduer. I søndre Korsfløi var der, førend Klosterbygningen kom til at støde op til den, en Gruppe

[1]) Høyen og Adler navnlig den sidstes: »Ursprung des Backsteinsbaues in den Baltischen Ländern«, Berlin 1884.

af to korte Vinduer og et stort rundt[1]). Væggene stod overalt i de røde Mursten, mørke og svære, og der var ingen malet Skjoldfrise. Men den væsenligste Forskjel var dog den, at kun Koret, Korset og Sideskibene vare hvælvede; hele det lange Hovedskib var dækket med et mørkt Bjælkeloft. Hovedskibets Sidevægge vare flade og gjorde et helt andet, om end meget simpelt dog storslaaet alvorligt, Indtryk som en Basilika med sin Række runde Bueaabninger, der bares af Piller, sit fortløbende Baand med Tandskifter og de høitsiddende Vinduer.

Høikoret var viet Jomfru Maria, foran hvis Alter, der stod op imod østre Væg, Klosterets Stifter Absalon blev begravet efter Tidens Skik, fordi det var Hæderspladsen. Søndre Kors var indviet til Johannes Evangelisten, og i Kapellerne brændte Lysene foran hans, St. Benedikts og St. Bernhards Altere. Nordre Kors med Altere for St. Peder og St. Poul og for Johannes Døberen var viet denne sidste. Midt under Korset var Priorens og Munkenes Kor med deres Sæder og med en Dør imod Vest. I nogle Klosterkirker strakte Munkesæderne sig endogsaa langt Vest paa igjennem hele Skibet, som det f. Ex. endnu kan ses i Doberan ved Rostok. Det lille, meget gamle Kapel ved nordre Sideskib, hvor Rigsraad Chr. Friises Begravelse nu er, var ifølge en Indskrift paa Hvælvingen »Leviternes Kor« ɔ: Diakonernes.

Saaledes stod Klosterkirken imellem Aarene 1181—1247, da den tilligemed Klosteret ramtes af en ødelæggende Brand. Da Abbed Joseph samme Aar blev afsat, har man formodet, at Ulykken tilskreves ham. Ved denne Leilighed brændte Kirken, begge Dormitorier, det større og det mindre Gjæstehus, Klosterets Omgang, Sygehuset, Møllen, Bryggeriet, Klædekammeret, Kjældermesterens og Underkjældermesterens Værelser, Biskoppens Kapel, Sakristanens

[1]) Disse Vinduer burde vistnok atter aabnes, og de omtalte lange i nordre Kors og Koret gjøres kortere, som de oprindelig vare.

Hus, Værksteder, Havehus, Væverens Hus, Hestestalden, Porten, Ladegaarden, et Hus med et kunstigt Vandøseværk, Hestemøllen og en Mølle med Hjul. Kun een Klokke blev reddet. Man faar et Begreb om Klosterets store Samling af Bygninger. Det hele laa nu i Ruiner som en rygende Tomt, og Munkenes Fortvivlelse var stor; men i denne Nød var det atter Skjalm Hvides Slægt, der kom Munkene til Hjælp. Esbern Snares Datter, Fru Ingeborg af Kalundborg, Enke efter Peder Strangesøn, skænkede dem i Aaret 1250 en Del Jordegods til Hjælp til Hvælvingernes Opførelse i Kirken ligesom ogsaa til Vokslys, der skulde brænde Dag og Nat paa Jomfru Marias Alter[1]). Det er disse Hvælvinger, som vi nu se dække Hovedskibet og som altsaa ere opførte kort efter 1250.

I Aaret 1285 lod Abbed Niels III for at hævde Betydningen af Kirken som Gravsted for Absalons Slægt Benene af hans Forældre, Asker Ryg og Fru Inge, flytte fra deres Hvilested i den »gamle Kirke« til »den store Kirke« tilligemed Ebbe Skjalmsøn og Ragnhild og Toke Ebbesøn og mange andre. De blev nedlagte paa tre Steder, en Del i Høikoret, en anden i Evang. Johannes's »Presbyterium«, en tredie i Johannes Døberens dito. Fra denne Tid stammer Kirkens maleriske Udsmykning, der saavidt muligt og i nøje Overensstemmelse med de fundne Rester af Maling blev fornyet i Halvfjerdserne under min Ledelse og med det særlige Syns Billigelse.

Den lange Frise med 150 Skjolde, for største Delen over Mænd og Kvinder af Skjalm Hvides Slægt, blev først malet, efter at Hvælvingerne i Skibet vare indbyggede; men en Del af dem navnlig i Kirkens vestre Ende ere senere tilføjede. Væggene stod fremdeles røde, og paa denne Bund anlagdes der saa et bredt hvidt Bælte, hvorpaa Skjoldene blev malt tilligemed de smukke Bordter, hvoraf dog nogle nu ere nye. Desværre har denne mærkelige

[1]) Script. rer. Dan. IV, 465 og flg.

Skjoldfrise været Gjenstand for mange Forandringer. Abbed Henrik Tornekrands lod den ikke længe før Reformationen male helt om og tilføjede adskillige nye Skjolde fra hans egen Tid. I Kong Frederik II.s Tid skulle nogle Skjolde være malede. Atter i forrige Aarhundrede blev Frisen malet om, hvorved der kom en stor Uorden i Stamtavlen især i nordre Kors, hvor man saa at sige endevendte en hel Række. Sidste Gang blev Kirken og Skjoldene i 1845 overmalede af Malermester Løffler og adskillige meningsløse Feil i Indskrifterne blev da bibeholdte, f. Ex. »Jomfru Anna Sorø, Christoferi« i Stedet for »soror Christoferi«, Christoffer af Bayerns Søster, eller »Tuly Rosenørn« i Stedet for »Tuly Bosun«. Det særlige Syn tilraadede da, at man skulde søge at bringe Frisen tilbage til sin oprindelige Tilstand, og mit Forslag i denne Retning bifaldtes, efterat jeg havde overbevist mig om, at der fandtes ældre Malinger fra det 13de Aarhundrede nedenunder de tykke Overmalinger med Limfarve. Efterat der var taget Tegninger af alle de hidtil værende Skjolde, skred man til Arbeidet og søgte at bringe Orden ind i den genealogiske Række, idet man støttede sig til Gravlisten, til Søren Abildgaards Tegninger fra forrige Aarhundrede og til nogle gamle Vaabenbøger. Men det var ingenlunde nogen let Opgave at skulle rette Aarhundreders Feil. Det maa billigvis undskyldes, om enkelte ere blevne tilbage.

Udgangspunktet er nu, saaledes som det har været fra først af, Høikoret, hvor Stamfaderen Skjalm Hvides, Esbern Snares og Absalons Vaabener ere malede efter Morten Pedersens bekjendte Bog om Absalons Herkomst samt efter Absalons Ligsten. Det maa jo antages, at Abbed Henrik Tornekrands, der lod Stenen gjøre, har vidst god Besked om Erkebispens Vaaben. Derfra fortsætter Rækken sig, med Afbrydelse af nogle Bispevaabener paa Korets nordre Væg, fra Fader til Søn mod Vest dog med Afbrydelser, hvor nye Navne komme ind. Det vilde blive for vidtløftigt at gjennemgaa alle disse Navne paa Mænd og Kvinder, der

tildels hvile her og som i Middelalderen have skænket Sorø Kloster Gods og Gave, det hele rige Klostergods, som den Dag idag udgjør Akademiets Formue. Der er imellem disse Mænd mange, som have staaet Kongerne nær som Marsk, Drost, Mundskænk eller Staller, de høieste Embeder i Middelalderen. Der findes Navne paa Mænd, der have forestaaet Stifterne som Biskopper, Mænd, der have kæmpet mod Venderne, der have draget til det hellige Land; men der er ogsaa et Par, ved hvis Navne der klæber en blodig Plet: Kongemorderen Toke Pust, der var med at myrde Kong Erik Plovpenning, og Grev Jacob af Halland, der deltog i Drabet paa Kong Erik Glipping. Alle have de tyet ind til St. Marie Klosters Forbøn. Saaledes var Middelalderen. Man haabede at finde Tilgivelse og at sikre sig Himmeriget, naar man skænkede Klosteret rige Gaver eller kom til at hvile i Kirkens Skød. Paa de fromme Brødres Bøn kunde meget tilgives, og det var godt at hvile der, hvor deres Psalmer Dag og Nat kunde lyde hen over Graven.

Reformationen gjorde Ende paa det hele Munkevæsen. Allerede 1529 skriver Poul Eliesen ved Biskop Lage Urnes Død: »Ved denne ærværdige Faders Bortgang begyndte strax Roskilde Domkirkes Forfald«. Som en sidste Kraftytring søgte Biskoppen saavelsom hans Samtidige, Abbed Henrik Tornekrands, at forhøie den romerske Kirkes ydre Glands ved at lade deres Kirker forskønne med Maling og andre Prydelser. Her i Sorø hænger det store prægtige Crucifix, som de gav til Kirken 1527 og som bærer disse to Mænds Vaabener og vistnok er et Værk af den berømte Billedskærer Claus Berg, der udførte det prægtige Alter, som nu staar i St. Knuds Kirke i Odense.

I selve Reformationens Aar 1536 lod Kong Christian III Absalons Grav aabne i Abbed Henriks Nærværelse. Den berømte Guldring, som havde prydet Erkebispens Finger, blev tagen op, men paa Kongens Befaling atter lagt ned. Esbern Snares Grav, der laa op til Hovedenden af

Absalons, altsaa under det nuværende Alter, vides ikke at være bleven undersøgt. Den er dog rimeligvis bleven forstyrret den Gang, man lagde Grundstenen til Alteret.

I Aaret 1827 blev Absalons Grav atter aabnet, og jeg beder om Tilladelse til at omtale denne Undersøgelse lidt nærmere[1]). Anledningen hertil var, at Kong Frederik den 6te besøgte det da nylig indrettede Kunstkammer og blev her opmærksom paa en Menneske-Hovedskal og et Par Ben, som i Kataloget angaves at være Absalons. Hans Majestæt fandt det usømmeligt, at en saa berømt og fortjent Mands Ben skulde forevises i en Kunstsamling, og befalede, at Graven skulde aabnes og Benene lægges ned igjen. Den 22 og 23 Mai 1827 skete da Undersøgelsen, ved hvilken følgende Mænd vare tilstede: Statsminister Ove Malling, Biskop Dr. theol. Fr. Münter, Oldgranskeren Cancelliraad Thomsen og Sognepræsten, Dr. theol. Magnus Sommer. Da Ligstenen var flyttet til Side, fandtes der dybere nede en anden raat tilhuggen Sten og derunder en af Teglsten muret Kiste af spids Form, hvori der stod en Blykiste med Laag. Det var et spændende Øieblik, da Laaget hævedes og man endnu kunde skimte de sammensunkne Rester af den store Mand iført et prægtigt Bispeornat, som imidlertid faldt hen i Støv. Paa Brystet var der med Guldtraad paasyet et Kors. Münter mente at kunne skimte Spor af et Pallium, det af Paven indviede Attribut for Erkebiskopper. Paa Fødderne har Liget havt Silkesko med Guldbroderi, i de sammenfoldede Hænder holdt det endnu en Kirkekalk af Sølv, hvori laa en prægtig Guldring med en Safir, passende til en tyk Finger. I høire Arm hvilede Brudstykkerne af en Bispestav dreiet i Ben. Skelettet viste, at Absalon har været en Mand af anselig Høide. Skjønt der manglede en stor Del af Hovedet, var dog nogle Dele af Baghovedet samt Underkjæben tilstede, nok til at vise, at

[1]) »Beretning om Undersøgelsen af Erkebiskop Absalons Grav« &c. i Nye danske Magazin, 6te Bind, 1836, S. 81 og flgd.

Hovedet i Kunstkammeret ikke var Erkebiskoppens. Paa Hagen mente man endnu at se Skæg. I Graven fandtes Brudstykker af en Blyplade, hvorpaa der læstes, oversat paa Dansk:

Her ligger Absalon Erkebiskop, Askers Søn, en ædel og from Mand, som stiftede dette Kloster og berigede det med meget Gods ...«

Sagerne bevares nu i et Glasskab i Korets Væg.

Jeg tør ikke stille de ærede Tilhøreres Taalmodighed paa for svær en Prøve. Ellers var der meget, jeg kunde sige, ogsaa om alle de Arbeider, der i den sidste Menneskealder ere foretagne under Arkitekterne Etatsraad Chr. Hansen, Etatsr. Herholdt og Ark. Fr. Hansen, under Tilsyn af »det særlige Syn«, hvorved saa meget smukt er udrettet ved Sorø Kirke. Vi bør alle, ikke mindst det kirkehistoriske Selskab, rette en Tak til Kultusministeriet og den danske Rigsdag, som har bevilget Midlerne til disse Arbeider.

Efter en Sang talte Professor Fr. Nielsen om Klosterbevægelsen i ældre og nyere Tid, idet han skildrede, hvorledes denne Bevægelse begyndte som verdensfornægtende og verdensforsagende, men i Tidernes Løb er bleven noget ganske andet, end den var i sin Begyndelse, da den mere og mere har sat det verdenserobrende og verdensbeherskende som sit Maal, noget der særlig fremtræder i Jesuiterordenen.

Et nogenlunde udførligt Referat af dette interessante Foredrag findes i »Sorø Amtstidende» for 23. Juli 1898 (Nr. 166).

Mødet sluttede med et Foredrag af H. F. Rørdam, der her meddeles, dels efter Talerens Optegnelser, dels efter Referatet i ovennævnte Blad (Nr. 167); dog bemærkes, at flere her medtagne Enkeltheder paa Grund af den fremrykkede Tid maatte afkortes noget under det mundtlige Foredrag, medens paa den anden Side Slutningen af Foredraget her kun er kortelig antydet.

Af Sorøs Historie i det første Aarhundrede efter Reformationen.

Foredrag af H. F. Rørdam den 21. Juni 1898.

Der falder en ejendommelig Belysning over alt, hvad der hører Middelalderens Kirke- og Klostervæsen til. Den svarer paa en Maade til Dunkelheden i de gamle Kirkebygninger og Munkeceller. Her flyede man den fulde Solklarhed. Kirkeruderne vare ofte halvt blændede ved Glasmalerier. Disse kunde vel være af en saare smuk Virkning paa sollyse Dage; men paa mørke Dage holdt de Lyset ude. Desuden vare Vinduerne som oftest anbragte saa højt oppe i Murene, at de kun tillod et sparsomt Lys at trænge ind. Som det gik i det ydre, saaledes gik det ogsaa i det indre. Et mystisk Halvlys hviler over saa meget i det middelalderlige Kirkeliv. Heri indtraadte ved Reformationen en stor Forandring. Den har bragt fuldt Lys ind i Kirken, ikke Forstandens kolde Lys, men Guds Ords varme Lys, udstraalende fra Jesus Christus.

En Virkning af Reformationen var, at Klostrene maatte forsvinde lidt efter lidt. Alle Klostre ophørte ikke samtidig at bestaa. Tiggermunkene vare de første, som maatte vige Pladsen. Deres Existens hvilede, som Navnet antyder, paa Tiggeri. Men dette havde ikke Befolkningens Sympathi. Vel kunde det være behageligt at tage imod Munkens Velsignelse for en Gave; men vankede der ingen Gave, kunde det let ske, at der fra Munkens Side kom noget ganske andet end Velsignelser. Derfor opløstes Tiggerklostrene, alt som Reformationen skred frem. 1537 synes det sidste at have ophørt at bestaa.

Anderledes var det med de store Herreklostre, som Sorø. Til disse hørte saa meget Jordegods, at de meget vel indtil videre kunde fortsætte deres Tilværelse uden at falde nogen til Byrde, ja endog afgive ret betydelige Bidrag til Statsfornødenheder[1]. Sorø bestod som Kloster endnu en Menneskealder efter Reformationen. Senere har Stiftelsen

[1]) Se Rørdam, Danske Kirkelove 1536—1688 I, 215, 286.

som bekjendt, vexelvis som Skole og som Akademi, eller vel endog som begge Dele samtidig fortsat sit Liv indtil denne Dag. Og da Tidsrummet efter Reformationen for Sorøs Vedkommende lige saa fuldt som den ældre Tid frembyder mange mindeværdige Punkter, maa man beklage, at ingen har forsøgt at give en samlet Udsigt over Stedets Historie i de forskjellige Tidsrum. Visselig er der sket flere Tilløb til en Fremstilling af Sorøs Historie, og der er ydet meget gode Bidrag af forskjellige Forfattere; men Emnets Omfang synes at have foraarsaget, at man har nøjedes med at give Brudstykker, der kunne være al Ære værd, men dog ikke tilfredsstille den, der ønsker at kjende det hele. Selvfølgelig kan jeg i et kort Foredrag ikke afhjælpe dette Savn; her vil jeg kun forsøge at fremdrage nogle Træk af Sorøs Historie i det Aarhundrede, der følger nærmest efter Reformationen.

Først kan da omtales, at den allerede af den forrige Taler nævnte Abbed Henrik Christiernsen[1]), der paa en saa prisværdig Maade havde søgt at holde de gamle Minder i Hævd, overlevede Reformationens mest kritiske Aar og, hvad der er det mærkeligste, saa længe han levede bevarede sin Plads i Danmarks Riges Raad som den sidste Levning af store politiske Magt, Prælaterne i Middelalderen havde haft. I et Brev af 28. Oktober 1538 kalder Kong Christian III. ham nemlig endnu »vor Mand og Raad«, idet han samtidig stiller ham i Spidsen for »vore og Kronens Klostre«, Soer, Esrom, Herresvad, Vidskøl og Øm[2]), altsaa de hidtilværende Cistercienserklostre, der fik Lov til indtil videre at bestaa, om de end maatte foretage saadanne

[1]) Han kaldes i nyere Skrifter sædvanlig Tornekrans efter sit Vaaben (s. Henry Petersen, Danske gejstlige Sigiller); det kunde dog bemærkes, at han ikke selv brugte dette Tilnavn, og at en af hans nærmeste Eftermænd, Abbeden Morten Pedersen, betegner ham som »generosus et nobilis vir, M. Henricus Christiernus Juttus, Liuctzou cognomine, Abbas Sorensis 47., regum Daniæ trium consiliarius integer« (Ny kirkehist. Saml. III, 505).

[2]) Rørdam, Danske Kirkelove I, 21.

Ændringer i deres Gudstjeneste, at den nogenlunde kunde stemme med evangelisk Kirkeorden, idet de maatte love at rette sig efter Dr. Johan Bugenhagens »Ordinatio Ceremoniarum pro Canonicis et Monasteriis« (Undervisning og Raad af Guds Ord, som skal holdes af Kanniker og Klostermænd, trykt som Tillæg til den danske Kirkeordinans). Da Abbed Henrik døde 27. Dcbr. 1538, blev hans Efterfølger Niels Jespersen (tidligere Abbed i Herredsvad i Skaane) ogsaa Tilsynsmand for de ovennævnte Klostre[1]); men Plads i Rigsraadet fik hverken han eller nogen senere Klosterforstander.

I denne Abbeds første Embedsaar var Sorø Skueplads for en ret betydningsfuld Forhandling. For nemlig at faa den under 14. Juni 1539 lovtagne Kirkeordinans fra Papiret ud i Livet, tog Kong Christiern III. sig over at holde Møder i flere Landskaber — i alt Fald i Skaane[2]) og Sjæland — med Repræsentanter for Menighederne for at faa nogle kirkelige Bestemmelser slaaede fast, særlig vedrørende den evangeliske Gejstligheds Lønning. For Sjæland holdtes Mødet i Sorø Kloster den 14. November 1539, hvor Provsten og to Kirkeværger fra hvert af Stiftets Herreder havde indfundet sig til Forhandling med Kongen[3]).

Ligesom Klostrene oftere i ældre Tid havde afgivet Herberge »for Gjæst og gangende«, saaledes var dette særlig Tilfældet med Sorø Kloster i Tiden efter Reformationen, baade fordi det var en passende Station paa Vejen mellem Korsør og Kjøbenhavn, og vel ogsaa fordi der i Klosterets mange Bygninger var rigelig Plads. Fyrstelige Personer, Adelsfolk og andre mindre notable rejsende, hvis Vej faldt gjennem Sjæland, fandt sædvanlig Herberge i Sorø Kloster, som det fremgaar af forskjellige Rejseberetninger[4]). Tillige blev Klosteret en Detentions- og For-

---

[1]) Anf. Skr. I, 26.
[2]) Ny kirkehist. Saml. II, 710—7.
[3]) Danske Kirkelove I, 140—1
[4]) Hist. Tidsskrift 4. R. VI, 474 f.

sørgelsesanstalt for forskjellige, især gejstlige Personer, som enten havde forset sig eller trængte til Værn og Pleje. Saaledes kan nævnes Biskop Øgmund Povlsen fra Island, der døde i Sorø Kloster 1543 efter 1½ Aars Ophold der[1]), Sværmeren Hr. Christoffer Michelsen, tidligere Lektor i Odense, der døde som Fange i Sorø 1556, Professor Ejler Hansen Malmø, der døde her 1567 efter mange Aars Sindssvaghed, Præsten Jakob Andersen fra Jørlunde, der var afsat for »Trylleri«, Mag. Iver Bertelsen, der en Tid lang sad fængslet her, men senere blev Klosterets Forstander, Digteren, Mag. Hans Jørgensen Sadolin, der grovelig havde forset sig i sit Præsteembede, samt flere andre[2]).

For at skaffe det gjenoprettede Universitet Tilgang, paalagde Christian III. 1541 de da endnu bestaaende Klostre og Kapitler hvert at holde et vist Antal Studenter »til Studium i Kjøbenhavn med fri Underholdning til Mad, Drikke, Klæder og Bøger«; dertil skulde man vælge »de Personer af deres Kloster, som noget Haab er i til Religionens Ophold og Forbedrelse«. Naar nogen var færdig med sit Studium, skulde der sendes en anden i hans Sted. Sorø, der her, som ellers, nævnes først blandt de danske Klostre, skulde stadig holde to til Studium[3]). Naar Kongen 1549 befalede Hr. Niels, Abbed i Soer, strax at sende »nogle lærde og forstandige Brødre der fra Klosteret til Roms Kloster paa Gulland[4])«, da var det sikkert i den Hensigt, at disse Klosterbrødre, og maaske ogsaa en i samme Brev nævnt Klostermand fra Vidskøl, under deres Ophold i det gullandske Kloster skulde uddanne unge Mænd, der kunde paatage sig at være Præster paa hin fjerne Ø, som det ellers var vanskeligt at skaffe den fornødne gejstlige Betjening.

Paa hin Tid, da man endnu ikke kunde gjøre Univer-

---

[1]) Danske Mag. III, 348.
[2]) Ny kirkehist. Saml. III, 543 ff. 604 ff. V, 348. K. S. 4. R. II, 288 ff.
[3]) Danske Kirkelove I, 187.
[4]) Danske Mag. 4. R. IV, 166.

sitetsstudier til Betingelse for Adgang til Præsteembede, brugtes nemlig adskillige Klostre, og fortrinsvis Sorø, som Præsteskoler. Noget saadant var allerede antydet i Universitetets Ordinans af 1539, hvor der, vistnok efter Bugenhagens Initiativ, fandtes den Bestemmelse, at der i Herreklostrene skulde holdes Skole for fattige unge Mennesker, der vare bekvemme til Bogen. »Der skal være en Theolog, enten en Klostermand eller en anden i saakaldet verdslig Dragt, en Mand af Lærdom, som kan holde Forelæsninger over den hellige Skrift og prædike. Af Klosterbrødrene skal ogsaa udvælges eller andenstedsfra hidkaldes Mænd, der kunne undervise i Grammatik, Dialektik og Rhetorik, samt tyde nogle Autores. Men saa længe de (unge Mænd) studere der, skulle de være deres foresatte lydige, leve i Kyskhed, Ærbarhed, Bøn og Studering, og hver Dag synge og læse i Koret efter den i Kirkeordinansen foreskrevne Skik samt bære Munkedragt«. »Men naar de forlade Klostrene, hvad enten det nu er Læsemestre eller Disciple, og forlange at gifte sig efter Guds Anordning, maa der gives dem Bestillinger ved andre Kirker og Skoler, efter deres Fortjenester i Lærdom og Levned[1])«.

Da denne Bestemmelse imidlertid næppe tilstrækkelig var bleven gjennemført, udgik der 1551 kgl. Befaling til Soer, Antvorskov, Ringsted, Skovkloster og Esrom om Ansættelse ved hvert af disse Klostere af en »Læsemester, som kunde læse udi den hellige Skrift for de unge Brødre og de andre unge Personer, som der i Klosteret ere« [2]). Fra den følgende Tid kjende vi da ogsaa Navnene paa en Række Mænd, der have virket som Læsemestre i Sorø, saasom Mag. Christoffer Gifft († 1556), M. Jørgen Rasmussen Ydsted (1556—9), M. Morten Pedersen (1562—5), M. Knud Pedersen Riber († 1569), M.

---

[1]) Cragii Hist. Chr. III, ed. Gram., Addit. p. 128—6. Rørdam, Kbh. Univ. Hist. 1537—1621 I, 52.

[2]) Danske Kirkelove I, 311.

Christian Machabæus (1569—71)[1]. I Kongebrevet angaaende Ansættelse af Læsemestere i Klostrene bemærkes om deres Løn: »Dersom I ikke have nogen Besoldning at udlægge forskrevne Læsemester for hans Tjeneste, da maa I lade ham besøge en af de næst omliggende Sogne, som Brødrene der udi Klosteret pleje at besøge, og bruge ham der til en Sognepræst, og give ham der til med Klæde og Penge som en af eders Svende«. Uden Tvivl har da alle de ovenanførte Læsemestere tillige været Præster, men Undtagelse den sidst nævnte (Chr. Machabæus).

Et ganske mærkeligt Exempel paa, hvorledes en ung Mand i hine Tider alene gjennem Skole- og Klosterdannelse forberedtes til Præsteembede, have vi i Christiern Nielsen Juel, hvis endnu bevarede Dagbog viser, hvorledes han, efter Skolegang paa forskjellige Steder, fra Vidskøl kom til Sorø, hvor han blev Klosterets Skriver og siden (1557) Præst i Sorø eller i et af de Klosteret underlagte Landsbysogne[2]. I en Menneskealder efter Reformationen bevaredes nemlig endnu den gamle Skik eller rettere Uskik, at de Klostrene underlagte Sogne ikke havde bosiddende Sognepræster, men betjentes fra Klostrene af ved vandrende eller ridende Klosterbrødre. Da disses Dannelse vistnok mangen en Gang var meget tarvelig, foreskreves i det saakaldte kgl. Klemmebrev for Sjælands Stift af 9. Maj 1555: »Efterdi der findes, at de Kirker, som ligge til Antvorskov, Soer, Esrom og andre Herreklostre her udi Sjæland, ikke ere besørgede med lærde Mænd til Sognepræster, thi at (ɔ: eftersom) Præsterenten oppebæres til Klostrene, da skal dermed saa holdes, at hvor der ikke udi Klostrene kan holdes lærde Præster, som kan ride ud til Sognekirkerne og gjøre Sognefolket der sammesteds deres tilbørlige Tjeneste,

---

[1]) Nærmere Efterretninger om disse Læsemestere findes i forskjellige Skrifter saasom: Morten Pedersen, Absalons og Esbern Snares Herkomst; Saml. t. Fyns Hist. og Beskr. X, 144; N. kirkehist. Saml. V, 348; Rørdam, Kbh. Univ. Hist. II. osv.

[2]) Ny kirkehist. Saml. V, 342 ff.

da skal Forstanderne for samme Klostere være pligtige at sætte bosiddende Præster hos Kirken, og udlægge dem Præstegaarde, og tillægge dem en tilbørlig Underholdning[1])«. Indtil videre vedblev Tingene dog vistnok at gaa i det gamle Spor, da det var det fordelagtigste for Klostrene at tage Præsterenten og lade de unge Brødre rejse ud om Søndagen og prædike i vedkommende Kirker.

Da Abbed Niels Jespersen døde 27. Juni 1556, traadte »Konventsbrødrene i Soer Kloster« strax sammen under Forsæde af Abbed Peder fra Esrom og valgte en af deres Medbrødre, Hr. Oluf Lauritsen Karsemose, til Abbed, under Forbehold af Kongens Stadfæstelse, som allerede meddeltes under 1. Juli s. A.[2]). Den nævnte Hr. Oluf var en gammel Klostermand, vistnok oprindelig fra Esrom, i hvis Nærhed den By, efter hvilken han havde Navn, ligger[3]). Han forestod Sorø Kloster og Gods til sin Død 10. Maj 1565, da han efterfulgtes af Klosterets hidtilværende Lektor, Mag. Morten Pedersen. Denne Mand, der senere (1572) blev Sognepræst ved Domkirken i Roskilde, har navnlig gjort sig bemærket ved sit Skrift om »Absalons og Esbern Snares Herkomst« og ved sine historiske Optegnelser[4]). Medens han forestod Sorø Kloster, kom den ved »Klemmebrevet« af 1555 foreskrevne, men den Gang endnu ikke gjennemførte, Udskiftning af de Klosteret underlagte Landsbysogne, et Skridt videre, idet Kong Frederik II. under et

---

1) Danske Kirkelove I, 441.

2) Danske Kirkelove I, 491—2.

3) Se Dansk biogr. Lexikon IX, 101.

4) Se Ny kirkehist. Saml. III, 483 ff. IV, 777. K. S. 4. R. I, 453. II, 536 ff. I Univ.-Bibliotheket findes en gammel Foliant, der har tilhørt denne Mand, med Titel »Catalogus sanctorum et gestorum eorum ... editus a Reuerendissimo in Christo patre, domino Petro de Venetijs, dei gratia episcopo Equilino.« Argent. 1513. Paa Titelbladet er skrevet: »Martinus Petrj Ernopotamius s Grenouensis Cimber 1550«. Bag i Bogen gjør han opmærksom paa Trykkeaaret (1513), hvortil han føjer: »Lutherus docere incoepit 1517«. En senere Ejer af Bogen var: Nicolaus Canuti Durop Cimber.

Ophold paa Sorø Kloster, som han i det hele jevnlig besøgte, den 9. Juli 1569 udstedte Befaling til Abbederne i Soer og Ringsted samt Prioren i Antvorskov, om at der skulde udlægges Præstegaarde til de Præster i Klostersognene, der hidtil havde haft deres Underhold i Klostrene, og at de fremtidig skulde nyde Præstetienden og anden Rente ligesom andre Landsbypræster, medens Klostrene ikke skulde have nogen Raadighed over disse Indtægter[1]).

Efterhaanden som denne Foranstaltning gjennemførtes — fuldstændig skete det først 1574[2]) — ophørte det gamle Klosterliv, og samtidig tabte Klosterskolerne deres væsentlige Betydning, da det ved Oprettelsen af Kommunitetet 1569 gjordes muligt for fattige Studenter at opholde sig saa længe ved Universitetet, at de ved samme kunde faa den fornødne Uddannelse til Præster, hvorfor ogsaa akademisk Dannelse fremtidig gjordes til Betingelse for Adgang til Præstekald[3]).

De under Sorø Kloster forhen liggende Sogne, der nu bleve gjorte til selvstændige Præstekald, vare Bjergby (kaldes endnu, som et Minde om den gamle Forbindelse: Munkebjergby) og Bromme, Pedersborg og Kindertofte, Lynge og Braaby, Slaglille og Bjernede, samt Alsted og Fjenitslev.

Kom Sorø Kloster end altsaa til at træde tilbage i sin Egenskab som Dannelsesanstalt for vordende Præster, saa kom det alligevel paa en anden Maade til at fremme højere videnskabelig Kultur, idet der ved den ovennævnte Kommunitetsfundats bestemtes, at de tre Klostre Sorø, Ringsted og Antvorskov fremtidig aarlig tilsammen skulde yde 400 Daler, hvorved 4 unge Videnskabsmænd (3 Theologer og 1 Mediciner) skulde sættes i Stand til at studere udenlands. Den Klostrene tidligere paahvilende Forpligtelse til at holde

[1]) Ny kirkehist. Saml. II, 764 f.
[2]) Danske Kirkelove II, 219 ff.
[3]) Danske Kirkelove II, 204 f.

Studenter ved Kjøbenhavns Universitet maa samtidig betragtes som bortfalden[1]).

Tiden tillader os ikke at dvæle ved de betydelige Kulturopgaver, Sorø som kongelig Skole og som Akademi har haft i de følgende Tider; kun ét skal her berøres, nemlig den mærkelige Indflydelse, som de Minder, Sorø gjemmer fra Absalons og Valdemarernes Dage, har øvet paa forskjellige betydelige Personligheder, der have haft deres Hjem og Virksomhed paa dette Sted, lige fra Abbed Henrik Christiernsen Liuctzou eller Tornekrans og indtil Bernhard Severin Ingemann.

Jeg nævnede før, hvorledes Mester Morten Pedersen, der som Læsemester og Klosterforstander færdedes i Sorø i en Del Aar, her modtog sin historiske Opvækkelse. Det samme var ogsaa Tilfældet med andre, hvis historiske Sans blev vakt under Sysselsættelse med de til Sorø knyttede historiske Minder. Saaledes den tidligere nævnte Mester Iver Bertelsen, der blev Morten Pedersens Efterfølger som Klosterforstander i Sorø (1572—80) og lignede ham i Kjærlighed til Fortidens Levninger[2]). Det er værdt at agte paa, at efterat Sorø Klosters middelalderlige Mission er endt, faar det en ny; ved nemlig at staa som et Minde fra Danmarks Storhedstid vinder det en ejendommelig Magt over Sindene, Evnen til at drage Fædrelandets Fortid frem for Sjælens Øje. Det bliver, saa at sige, et Spejl, hvori en yngre Tidsold kan se sit eget Billede i det lysende Forbilledes ideale Skikkelse.

Da M. Iver Bertelsen 1580 forflyttedes som Forstander fra Sorø til Ringsted Kloster, blev førstnævnte Stiftelse underlagt en verdslig Styrelse, idet Kong Frederik II.'s Yndling og Staldmester Peder Reedtz til Tygestrup forlenedes dermed. Han beholdt dog Sorø kun til 1584, da han afløstes af Johan Svave, der allerede maatte fratræde

[1]) Rørdam, Kbhvns Univ Hist. 1537—1621 II, 84.
[2]) Ny k. Saml. III, 535 ff. K. S. 3. R. III, 217 f. 344.

Lenet 1586, da den kongelige Skole paa Frederiksborg flyttedes til Sorø. Tiden tillader os ikke at dvæle ved denne Skoles ret mærkelige Historie[1]). Kun skal det fremhæves, at den forestodes af en Række betydelige Mænd, hvoriblandt flere kongel. Historiografer, som Niels Krag, Jon Jakobsen Venusinus og Johannes Stephanius. Den sidste optog paany Sysselsættelsen med Sorøs Minder fra Middelalderen[2]). Hans Søn, Steffen Hansen Stephanius, der blev Professor ved det af Christian IV. (1623) oprettede Akademi i Sorø, optog Faderens historiske Studier og førte dem saa vidt, at han derved med uudslettelig Træk har indskrevet sit Navn i vor Historiegransknings Aarbøger. —

*
* *

Efter at Taleren havde givet en nærmere Skildring af den yngre Stephanius's Levned og Fortjenester, særlig som Saxos Udgiver og Samler af Kilder til vor Middelalders Historie[3]), sluttede han med det Ønske, at Sorø under Fremtidens Omskiftelser maatte vedblive at være et Sted, hvor Danmarks gode Minder holdtes højt i Ære, og hvor Kjærlighed til Fædrelandet indpodedes den Ungdom, som oplærtes her.

Møde i Nykjøbing paa Mors.

Der havde været Tale om at holde et Højtidsmøde i Roskilde den 7. Juli 1898, i Anledning af, at det paa den Dag var 50 Aar, siden Tanken om Stiftelse af et Selskab for Danmarks Kirkehistorie paa et Møde i Roskilde Præstekonvent første Gang udtaltes af Frederik Hammerich. Forskjellige Hindringer stillede sig imidlertid i Vejen, og Planen maatte for saa vidt opgives. Imidlertid forløb Dagen dog

[1]) Jvfr. Hist. Tidsskrift 4. R. VI, 474 ff.
[2]) Se Rørdam, Hist. Saml. og Studier III, 187 ff.
[3]) Se Rørdam, Hist. Saml. og Studier I.

ikke ganske ubemærket; bl. a. fremkom der i »Jyllands-Posten«, for 7. Juli og mulig i andre Blade følgende velvillige Omtale af Selskabets mangeaarige Virksomhed:

Selskabet for Danmarks Kirkehistorie

fylder i Dag 50 Aar, for saa vidt som Planen til Selskabets Stiftelse første Gang blev fremsat paa Roskilde Præstekonvents Møde 7. Juli 1848 af daværende Magister Fr. Hammerich, residerende Kapellan ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn, død som theologisk (kirkehistorisk) Professor ved Universitetet.

Da Selskabet havde bestaaet i 25 Aar, udgav dets daværende (og nuværende) Formand, Dr. phil. Holger Rørdam, Sognepræst i Lyngby, et 264 Sider stort Jubilæumsskrift, indeholdende Meddelelse om Selskabets Stiftelse og Virksomhed i de forløbne 25 Aar, samt Overblik over Bidragene til det, der da var udkommet af Selskabets Tidsskrift »Kirkehistoriske Samlinger«, og endelig kronologisk ordnet Udtog af samtlige Breve og daterede Aktstykker i »Samlingerne«. Det er at haabe, at et saadant Skrift vil blive udgivet ogsaa for de nu svundne sidste 25 Aar; det vil i høj Grad lette Brugen af Samlingerne at have en saadan Oversigt over Indholdet og Aktstykkerne. En Meddelelse om Selskabets Virksomhed vil kunne gjøres langt mindre udførligt, end for de første 25 Aars Vedkommende, da der gaves temmelig indholdsrige Referater af, hvad der var blevet forhandlet eller holdt Foredrag om paa de Møder, som Selskabet næsten aarlig afholdt paa Steder rundt omkring i Landet. Disse Møder, der have stor Betydning baade for Befolkningen og for Selskabet, laa derefter i Dvale i en Aarrække, indtil det ved et fra Kultusministeriet tilstaaet aarligt Tilskud blev Selskabet muligt for fem Aar siden at gjenoptage dem, saa der nu hvert Aar holdes flere saadanne Møder i de forskjellige Egne, i By og paa Land. I Reglen er der i »Samlingerne« givet Meddelelser om disse »kirke- og kunsthistoriske Møder«, som deres officielle

Benævnelse er; og stundom ere Foredragene blevne gjengivne i deres Helhed.

Det er en meget stor Virksomhed, Selskabet har øvet i de forløbne 50 Aar, og det er at vente, at det endnu maa have en lang Levetid for sig uden at lide af Alderdommens Tryk. Man maa antage, at netop Møderne med Foredrag ville give det yderligere Livskraft ved Tilgang af nye Medlemmer. Naar man ser paa, hvad Selskabet har udgivet, fæstes Blikket naturligvis og uvilkaarligt først paa »Samlingerne«, af hvilke er udkommet 1ste Række i to Bind, 2den og 3die, hver paa 6 Bind, og af 4de Række er udkommet 4 Bind, samt to Hefter af 5te Bind; hvert Bind har i Reglen bestaaet af 4 Hefter, af hvilke der i de senere Aar sædvanlig er udkommet 2 aarlig. Indholdet er af meget blandet Natur, og en Mængde Forfattere have i Aarenes Løb meddelt Bidrag; men vilde man opgjøre det statistisk, vilde man vistnok finde, at mere end Halvdelen stammer fra Dr. Holger Rørdam, som i over 40 Aar har været Selskabets Formand og Redaktør af »Samlingerne«. Og det er ikke, som om Indholdet kun skulde være af Interesse for Præster; tværtimod vil Enhver kunne finde Meget, som vil kunne interessere. Alene et Blik paa Indholdet af det senest udkomne Hefte vil vise, hvor rigt et Udvalg af Stof der er: »Testamenter ved Begravelser«, ved Sognepræst J. Nissen; — »Præsten Nic. Jæger og hans Kamp mod Bøndernes Sommer-Riden paa Møn«, ved H. Rørdam; — »Et hidtil ukjendt Arbejde af Viborg-Bispen Knud Mikkelsen«, ved Dr. phil. William Christensen; — »En Skriftebok från Gøinge härad på 1600-talet«, af Professor Dr. Otto Ahnfeldt; — »Biskop Jakob Lodbergs Iver for Christendoms-Undervisning«, ved Sognepræst John Hansen; — »Det restaurerede formentlige Helligaandshus i Randers«, af Læge N. H. Bay; — »Forskjellige Forfatteres Bidrag til Evangelisk-christelig Psalmebog«, ved Biskop J. N. Skaar; — »Forfatteren Oluf Lauritsen Trunthiem eller Arctander«, ved H. Rørdam; — »Hvad Præsten Niels Pedersen

i Baarse efterlod sig«, ved Sagfører N. V. Nielsen. Det vil heraf fremgaa, at det ikke er alene Gejstlige, som yde Bidrag, og at der blandt Medarbejderne ogsaa er Mænd fra de to andre nordiske Riger.

Men desuden har Selskabet — uagtet det aldrig har havt mange Penge at raade over — dels udgivet, dels ydet Tilskud til Udgivelse af forskjellige Værker, som ellers næppe nogensinde vilde have set Lyset, men om hvilke man maa sige, at de nu ere aldeles uundværlige. Vi skulle nævne enkelte af dem: »Danske Kirkelove vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse 1536—1683« I—III, udgivne af H. Rørdam, der ogsaa har udgivet »Danske Skrifter fra Reformationstiden«; — S. Gjellerup: »Biskop Jens Dinesen Jersin«, et Bidrag til Danmarks Skole- og Kirkehistorie i det 17. Aarhundrede; — Immanuel Barfod: »Den falsterske Gejstlighed« I—II; — H. Rørdam: »Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen« — og endelig de to saa højst værdifulde: L. Helweg »Den danske Kirkes Historie« før og efter Reformationen, hvert i 2 store Bind, og A. D. Jørgensen: »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling«, i hvilket betydningsfulde Værk den nu afdøde Rigsarkivar har spredt nyt Lys over saa meget, der tidligere var dunkelt eller laa i Taage.

Vi skulle slutte med at bringe Selskabet paa dets 50 Aars Fødselsdag Tak for dets hidtidige Virksomhed og Ønsket om, at de næste 50 Aar maa forløbe lige saa godt.

V. B.

Skjønt der altsaa ikke blev noget af den løselig paatænkte Jubilæumsfest i Roskilde, kom det Møde, der den 20. Juli 1898 holdtes i Nykjøbing paa Mors, dog i visse Maader til at bøde derpaa ved at bære et Højtidspræg, begrundet paa Erindringen om den tilbagelagte lange Aarrække, i hvilken det havde været Selskabet forundt at leve og virke.

Da Bestyrelsen var gjort opmærksom paa, at de akustiske

Forhold i Nykjøbing Kirke ikke vare de heldigste, foretrak man at holde Mødet i Haandværkerforeningens rummelige Sal, og da den Bemærkning var fremkommen fra flere Sider, at det var bedst at dele Foredragene, for at Tilhørerne ikke skulde trættes, naar der stilledes altfor store Krav til deres Opmærksomhed og Udholdenhed, saa blev Mødet ordnet saaledes, at det faldt i to Afdelinger, før og efter Middag. Herved blev der tillige Lejlighed til Afholdelse i Mellemtiden af et Fællesmaaltid for dem, som havde Lyst til at deltage deri. Ved Sognepræst Vilh. Hansens gode Bistand var for øvrigt alt forud lagt til Rette saaledes, at Mødet kunde forløbe paa en smuk og god Maade, som Tilfældet da ogsaa blev. En Række Billeder af jydske Kirkebygningsformer fra Middelalderen, som af Arkitekt Fr. Uldall vare ophængte i Salen, forberedte Forsamlingen paa de Foredrag, der skulde lyde her.

Kl. 10½ fyldtes Salen, og Mødet aabnedes med vor Yndlingssang: »Udrundne er de gamle Dage«, hvorpaa Selskabets Formand H. F. Rørdam hilsede Forsamlingen velkommen og gjorde opmærksom paa, at det var første Gang i Selskabets lange Levetid, at det vovede sig saa langt mod Nordvest; men vi haabede, at der ogsaa her skulde være Ørenlyd for de Oplysninger, vi havde at meddele, saa meget mere som disse for en ikke uvæsentlig Del vilde tage Sigte paa Minder — i Bygning og Skrift — der særlig knyttede sig til Øen Mors.

Derefter afholdtes følgende to Foredrag, der her meddeles efter Talernes Manuskript:

De jydske Granitkirker, særlig de paa Mors.

Foredrag af Architekt F. Uldall ved det Kirkehistoriske Selskabs Møde den 20de Juli 1898.

Høitærede Forsamling!

Det vil vistnok være de fleste af Tilhørerne bekjendt, at der kun haves meget faa historiske Efterretninger om

Opførelsen af de ældste, jydske Granitkirker. Vi vide, at Domkirkerne i Ribe og Viborg paabegyndtes i den 2den Fjerdedel af det 12te Aarhundrede. I den førstnævnte Kirke er det imidlertid navnlig kun til Soklerne, Portalerne, et Parti af den vestre Façade og tildels til Pillerne med deres Buer, at den hugne Granit benyttedes, medens den væsentlige Del af Murene reistes af vulkansk Tuf, der hentedes fra Rhinlandene. Fremdeles vide vi, at Gjellerup Kirke ved Herning opførtes i 1140, hvilket Aarstal findes paa Tympanon af den søndre Portal. Dette er ogsaa det eneste Aarstal, vi finde hugget i de gamle, jydske Granitkirkers Mure, og det er derfor et vigtigt Holdepunkt. Ved Opførelsen af Domkirkerne i Ribe og Viborg benyttedes indkaldte Kunstnere og Haandværkere, og disse have da uddannet en Skole af danske Stenhuggere, der byggede Landsbykirkerne rundt om. De store Domkirker have derfor udøvet en betydelig Indflydelse paa de mindre Kirkers Architektur, der i mange Tilfælde er paaviselig.

Den almindelige Grundform for vore Kirkebygninger var et Langhus med Chor, der havde flad Gavlmur mod Øst. Ved adskillige af Kirkerne, navnlig de større, sluttede der sig en Chorrunding (Apsis), hvori Høialtret havde sin Plads, til Choret. Kirkerne havde imidlertid sædvanlig flere Altre navnlig ved Siderne af Chorbuen, hvor vi undertiden endnu se Alternicherne i Muren vendte mod Langhuset. I Reglen fandtes 2 Indgange lige over for hinanden, den søndre for Mændene og den nordre for Kvinderne; af disse var den førstnævnte sædvanlig den rigest udstyrede. Foruden de nævnte havde Kirkerne undertiden en 3die Indgang for Geistligheden paa Choret, især paa dets Sydside. Vinduerne vare forholdsvis faa og høitsiddende samt undertiden forsynede med Glasmalerier, saa det kun var et dæmpet Lys, der trængte gjennem dem. Langhus og Chor dækkedes af et Bjælkeloft, men Apsis var forsynet med en Halvkuppelhvælving, hvorpaa ofte var malet Christus velsignende Menigheden og omgivet af

Evangelisterne, Christus paa Dommersædet eller lignende. Ei sjeldent vare Kirkens Vægge og særlig dens Chorbues Underflade desuden smykket med Kalkmalerier.

Undtagelsesvis findes Granitkirker, der havde en afvigende Plan fra den før beskrevne, saaledes Vestervig Klosterkirke i Thy med Sideskibe og Korsarme og Skarp-Salling Kirke ved Løgstør med Sideskibe, 1 større og 2 mindre Apsider. Ogsaa maa nævnes Kirkerne med en oprindelig eller i tidlig Tid tilbygget Forhal mod Vest, der bar et Taarn. Forhallen har sædvanlig Indgang fra nysnævnte Side, saaledes i He ved Ringkjøbing og Beistrup i Øster-Hanherred, undertiden ogsaa fra Nord og Syd som i Bjerring ved Viborg. Nogle af Forhallerne eller Underbygningen for de gamle Taarne have i Midten en fritstaaende Granitsøile, hvortil de 4 Rundbuer med ligesaa mange kuplede, oprindelige Hvælvinger støtte sig, saaledes i Beistrup og Nørre-Tranders, den sidste ved Aalborg.

For desto større Tydeligheds Skyld tillader jeg mig at henvise til endel af de ophængte Tegninger. Planen af Sjørring Kirke i Thy viser saaledes en større Granitkirke med Langhus, Chor og Chorrunding, tvende Portaler ligeover for hinanden paa hver Side af Langhuset og en lille Indgang (senere tilmuret) paa den søndre Side af Choret. I 1875 maatte Granitkvadrene paa hele den nævnte Side af Kirken ommures paa Grund af Brøstfældighed. Tiendeeieren, Dr. phil. M. Steenstrup, lod da med betydelig Bekostning den søndre Portal, der i sin Tid var nedbrudt, og hvis Søilerester tildels benyttedes til Indhegning om hans Familiegravsted, paany opsætte paa sin oprindelige Plads. Denne Portal er med sine 2 fritstaaende Søiler paa hver Side den rigest udstyrede i Thy. Den nordre Portal har paa hver Side kun 1 Søile med et eiendommeligt, balysterformet Skaft. Ogsaa maa Opmærksomheden henledes paa de 2 Nicher for Sidealtre i Chorbuens Mur, hvilke i Plan ere fladere end en Halvcirkel. Som

Exempel paa Kirkerne med Forhal vises her Tegningerne af Beistrup. Indgangen fra Vest har en fritstaaende Søile paa hver Side. Forhallens Façader prydes af en høi Sokkel i 3 Skifter, hvoraf det øverste er profileret og bærer Pilastrene, fra hvis Gesimser store Buer mest af Halvcirkelform udgaa. I denne Ordning spores Viborg Domkirkes Indflydelse. Adgangen til Taarnet over Forhallen i Beistrup er ad en Vindeltrappe i det nordvestlige Hjørne og saaledes, som det pleier at være Tilfældet i de ældste Taarne, indvendig fra. Fra Forhallen aabner sig et Par Rundbuer, der bæres af en firkantet Granitpille og Sidepiller, ind til Langhuset, og det hele gjør her som ved de øvrige Forhaller et vist festligt Indtryk.

De rigest udstyrede Portaler i de jydske Granitkirker finde vi ofte i Ribe- og især i Viborgegnen. De ere saaledes jævnlig smykkede ved fulde Søiler eller Halvsøiler. Tegningen af Portalen paa Nordsiden af Langhuset i Linaa Kirke ved Silkeborg er viist her, og der er ved denne ligesom ved den anden Portal i samme Kirke det enestaaende Tilfælde, at Halvsøilen paa hver af Siderne er stillet foran og ikke bag ved de tvende fulde Søiler. Halvsøilerne ere dog næppe nogensinde blevne helt færdige.

En Portal, hvoraf jeg har ophængt Tegningen her, synes ved første Øiekast at være saa meget simpel, men har dog en ganske særegen Interesse. Det er den søndre Indgang paa Langhuset af Vindblæs Kirke ved Mariager. Paa Karmstenen har Stenhuggeren fremstillet med fordybede Konturlinier Guden Thor med Mjølner paa Nakken og Styrkebelte om Livet. Under Figuren staar Hagekorset, og ved Siden af dette er hugget det christne Kors. En yderligere Sikkerhed for, at Billedet virkelig forestiller den hedenske Gud, have vi i den Omstændighed, at Midgaardsormen slynger sig omkring hele Kirken, saaledes at de tvende Ender hver med sit Hoved med den lange

Tunge fremstrakt mødes paa Chorets Sydside[1]). Thor har fældet Midgaardsormen, og Christendommen har beseiret Hedenskabet. Paa Sydsiden af Choret i samme Kirke sees den lille med Stenbilleder i Relief prydede Dør, som var Geistlighedens Indgang. Paa Karmstenene fremstilles Christus som Lammet med Korset og forskjellige Løvefigurer, paa Overliggerstenen (Tympanon) i selve Dørfeltet Kundskabens Træ paa godt og ondt (Løven af Juda og en Drage vises paa hver sin Side af Træet), medens en Frise ved den ydre Rand optages af et Par Drager, der bide efter et Menneskehoved, som er anbragt i Stenens Midtlinie.

Fortrinsvis i afsides liggende Egne finde vi de yngre og yngste Granitkirker. Det var jo ogsaa ret naturligt, at de gamle Trækirker, i hvilke Christendommen først forkyndtes, i en forholdsvis sen Tid i slige Egne afløstes af Stenkirkerne. I de yngre Granitkirker ere Kvadrene grovthuggede; de yngste ere opførte af raa og kløvet Kamp undertiden blandet med brændte Sten (Munkesten), der da fornemmelig forekomme omkring Dørene og Vinduerne og i de udvendige Murhjørner. Disse Kirker maa være opførte i det 13de og nogle af de tarveligste endog først ind i det 14de Aarhundrede. Som Exempel paa saadanne simpelt opførte Kirker af raa og kløvet Granit som Hovedmateriale kan nævnes en Gruppe mellem Grenaa og Ebeltoft.

For ei mange Aar siden var det den almindelige Mening, at de jydske Granitkirker saa at sige udelukkende vare byggede i romansk Stil. Undersøgelser foretagne i nyere Tid have derimod godtgjort, at der blandt de yngre og yngste af disse Kirker mange Steder findes Spor af en begyndende spidsbuet Architektur; de paagjældende Kirker ere altsaa opførte i saakaldt Overgangsstil. Som Exempler

---

[1]) Se: »De jydske Granitkirkers Alder« af F. Uldall i »Aarb. for nord. Oldk. og Hist.«, 1896, Albildningerne Side 272—273.

paa slige forholdsvis sene Former skal jeg henvise til de ophængte Tegninger af den ganske spidsbuede Granitchorbue i Villerslev Kirke i Thy[1]) og den paa tilsvarende Maade formede lille Dør for Geistligheden paa den nordre Side af Choret i Torslev Kirke i Øster-Hanherred[1]). I de nordlige Egne af Jylland findes ogsaa enkelte Kirker, der med deres rigt udstyrede Chorrundinger med de høie, smækkre Halvsøiler vidne om, at de ikke kunne henføres til nogen tidligere Tid end det 13de Aarhundrede. Dette gjælder om Rær og Hillerslev i Thy og Lem i Salling. Særlig ere Søilefodstykkerne paa Apsis af den førstnævnte Kirke høist eiendommeligt formede.

Da Mors har en noget afsides Beliggenhed, er det at vente, at vi ogsaa der skulle finde Enkeltheder, som godtgjøre, at de fleste af Granitkirkerne hidrøre fra en temmelig sen Tid. De ældste af Øens Kirker maa være Veierslev og Karby med deres med Halvsøiler prydede Chorrundinger. Veierslev Kirke har oprindeligt Langhus, Chor og Apsis udvendig byggede af meget grovthuggede Granitkvadre, der særlig i Choret udmærke sig ved deres ganske ualmindelige Størrelse. Det senere tilbyggede Taarn mod Vest er nu meget lavt, men siges at have været betydelig høiere. Apsis deles ved 2 Halvsøiler i 3 Felter, hvilke sidste foroven sluttes af en Frise af Rundbuer baarne af Konsoler, der dels ere formede som Mandehoveder, dels prydes paa forskjellig Maade, saaledes en af en liggende Løve, en anden af et Par Fisk, der vende Ryggen mod hinanden. Mærkeligt er det, at denne Chorrunding ganske mangler Pilastre inde i Hjørnerne mod Choret for at bære Frisen.

Nationalmuseets 2den Afdeling har havt den Velvillie at udlaane mig endel, navnlig af Hr. Professor Magnus

---

[1]) Se Afbildningerne i den nylig nævnte Afhandling i Aarbøgerne Side 240 og 252.

Petersen udførte, Tegninger af forskjellige Enkeltheder af Kirkebygningerne paa Mors saaledes ogsaa den her nævnte Chorrunding, til hvilke Tegninger jeg henviser i det følgende. Umiddelbart ovenover Spidsen af Taget paa Chorrundingen i Veierslev sees en grovthuggen Granitfigur at springe stærkt frem fra Chorgavlen. Denne Figur er i sin Tid bleven antaget for at være en Del af et Kors; men den Ombygning af Kvadrene paa Apsis og Gavlen ovenover samme, som maatte foretages i 1885 under min Ledelse, viste tydeligt, at det formentlige Kors var Forparten af en Hest (Helhesten?), hvorpaa man endog saae Sadlen. Hvorvidt Figuren indtog sin oprindelige Plads eller mulig var flyttet fra et andet Sted i Gavlen, lader sig nu næppe afgøre. For det sidste kunde maaske den Omstændighed tale, at Gavlen over Chorbuen oppe paa Loftet viser tydelige Spor af en Brand, der maaske alt i forlængst svundne Tider har medført Byggearbeider paa Kirkens østre Partier. I alle Tilfælde giver den Maade, paa hvilken Hesten er udført og anbragt, Anledning til at gjøre en Sammenligning med den ældgamle Granitkirke i Lime i Salling, der hører til de ældste i Jylland. Her springe fra Chorets Hjørner et Par grovthuggede Løvefigurer frit frem mod Øst fra Gavlen. Den søndre af disse holder et Menneske under sig, hvis Hoved knuses i dens Gab. En lignende Løvefigur findes lige ved Jordlinien i det nordøstlige Hjørne af Choret i Øster-Starup Kirke ved Kolding, hvor den dog ikke indtager sin oprindelige Plads. I disse stærkt fremspringende Figurer maa vi udentvivl se en Efterligning af Prydelser, der anvendtes paa de gamle Trækirker paa Bjælkehoveder eller lignende Steder.

Kirken i Karby er anselig og har ogsaa oprindeligt Langhus, Chor og Chorrunding. Her er kun det sidstnævnte Parti bygget af hugne Granitkvadre, medens de øvrige væsentlig bestaa af raa Kamp. Man har her ligesom sædvanlig i hine Tider begyndt at bygge Kirken fra Øst, og forskjellige Forhold kunne tyde paa, at der mulig

er skeet en Standsning i Arbeidet, da Apsis blev reist, eller at man ikke har magtet at udføre hele Kirken efter den oprindelig lagte Plan. Chorrundingen har en høi Sokkel bestaaende af 2 Skifter, hvoraf det øverste har Skraakant. Ligesom i Veierslev deles Façaden ved 2 Halvsøiler i 3 Felter, men i Karby har der oprindelig desuden været 2 Pilastre i Hjørnerne ind mod Choret, hvoraf nu kun den nordre er bevaret. Da nu afdøde Etatsraad Heinrich Hansen gjorde den her viste Tegning af den interessante Apsis i 1855, stod den endnu i sin oprindelige Stand, men er siden den Tid desværre meget ødelagt ved Ombygning. Endnu findes dog et Par Smigsten med udhuggede Løvefigurer, der have siddet paa hver sin Side af det med Apsis samtidige Vindue lige mod Øst; men iøvrigt er dette udvendig ganske forstyrret, og den sjeldne Vinduesoverligger med sin Frise af Løvværk, der var en Efterligning af Motiver fra den antike Architektur, er fjærnet. Der var dog vel en Mulighed for, at denne Sten endnu maatte kunne findes et eller andet Sted paa Mors, og at Chorrundingen, hvis rundbuede Frise tildels er forstyrret, og som har mistet et Skifte af sin Høide, ved en af en sagkyndig ledet Ombygning kunde gjengives sit oprindelige Ydre. Det forekommer mig interessant at gjøre en Sammenligning mellem Forholdene og Udstyrelsen af de forskjellige omtalte Chorrundinger. De lave og tarveligere udstyrede med de 3 Felter og korte, tykke Halvsøiler, Veierslev og Karby ligesom ogsaa i Lime, ere da gode Exempler paa det 12te Aarhundredes Architektur og danne saaledes en Modsætning til de langt høiere, rigere udstyrede med de 5 Felter og smækkre Halvsøiler i Rær, Hillerslev og Lem der, som før nævnt, ved deres tildels gothicerende Former vise hen til det følgende Aarhundrede.

De fleste af Portalerne i Granitkirkerne paa Mors ere simple, firkantede Døraabninger omgivne af glathugne Karmsten. Enkelte Undtagelser findes dog, saaledes den

søndre Portal i Tødsø og den nordre i Frøslev, der have en fritstaaende Søile paa hver Side. Ogsaa kan nævnes den søndre Portal i Blidstrup, som har sine Karmsten forsynede med snoede Rundstave, og hvis Tympanon, som desværre skjules af Vaabenhusets lavtliggende Loft, prydes af 2 mod hinanden vendte Løver.

Af særlig smukke Chorbuer af romansk Form kunne exempelvis nævnes Seierslev med profilerede Sokler og Gesimser, den søndre med smukt Løvværk, og Ørding. Chorbuerne i Lødderup og Frøslev vise derimod en kjendelig Tilspidsning.

I Bjergby ere Langhus og Chor byggede i eet baade ud- og indvendig. Til Chorgavlen slutter sig en Apsis. Denne Plan er sjelden og viser hen til det 13de Aarhundrede. I de yngre Granitkirker er Apsis i Modsætning til de ældre mindre stærkt fremtrædende foran Chorgavlen. Som Exempel kunne foruden Bjergby nævnes Ørding og Øster-Assels.

Flere af Kirkerne paa Mors have mærkelige Stenbilleder. Paa Sokkelstenen af Chorbuens søndre Pille i Frøslev vises saaledes en udhugget Hestesko med sine 8 Søm og paa den ligeoverfor værende Sokkel en Fugl, der synes at maatte betyde Duen (den hellige Aand). Her er rimeligvis fremstillet Sagnet om Djævlen, der hver Nat nedbrød det, som Bygningsfolkene havde opført af Kirken, medens denne ved den hellige Aands Hjælp dog til sidst blev staaende urokkelig. Paa en Kvadersten i Chorgavlen af Flade Kirke er fremstillet Gud Faders velsignende Haand omgivet af Glorie og Rigsæblet derved. I en anden Sten paa samme Gavl er indhugget et Kors. Det er overhovedet almindeligt, at Choret (og Apsis) er den rigest udstyrede Del af Kirken, og i Overensstemmelse hermed se vi tilsvarende Fremstillinger paa enkelte andre jydske Granitkirker just paa Chorgavlen. Endnu skal nævnes, at der samtidig med Opførelsen af Flade Kirke er indhugget

en Solskive i en Kvadersten paa Langhusets Sydside samt en Cirkel i Stenens Hjørne.

Som det vil være bekjendt, foretoges betydelige Forandringer ved vore Kirkebygninger i den senere Middelalder. Taarne, Vaabenhuse, Sakristier, Kapeller og andre Udbygninger tilføiedes, og meget hyppig afløstes de oprindelige Bjælkelofter i Langhus og Chor af spidsbuede Hvælvinger. Ligesom de sidste overhovedet forekomme langt sjeldnere i forskjellige Egne af Jylland end i Sjælland og Fyen, hvor de ere den absolutte Regel, er det ret ejendommeligt at se, at kun en eneste Kirke paa Mors blev hvælvet, nemlig Blidstrup, og her endda kun Choret. Dettes Hvælving med sine skarpe Sømme istedetfor fremstaaende Ribber vidner om forholdsvis høi Ælde.

Jeg skal nu til Slutning henlede Opmærksomheden paa forskjellige Inventarier i Kirkerne paa Mors, der have Interesse, Vi finde saaledes her meget ofte det oprindelige Granitalterbord af Høialtret bevaret. Det er i Reglen opbygget af hugne Kvadre, har særlig Sokkel og en stor Dækplade i hvis Midte findes en Fordybning for Relikviegjæmmet, der skjules af en flad, firkantet Dæksten. Selve Relikviegjæmmet — en Blyæske med Laag — hvori Helgenben eller lignende vare nedlagte, er endnu undertiden i Behold saaledes f. Ex. i Eierslev Kirke. I Sundby er der foruden Granitalterbordet af Høialtret bevaret et lille Alterbord af samme Materiale inde i Apsis og ved Sydsiden. Af Stendøbefontene kan nævnes den i Dragstrup Kirke, der er forsynet med et Par udhuggede Dragefigurer, hvis Haler ende i Løvværk i romansk Stil, endvidere Fontene i Solbjerg, Blidstrup og Tødsø med Kummen formet i Plan som en Firkløver, og den i Sønder-Draaby, der ved sin høie, slanke Form og Udstyrelse bringer Tanken hen paa Overgangsstil og viser os at stamme fra en temmelig sen Tid.

Medens man paa Reformationstiden med Vold ødelagde mange Minder om Katholicismen, fandt man Klokkerne for

kostbare til at sønderslaas. De hængte vel ogsaa for høit til, at Indskrifterne kunde forarge nogen. Den største Fare for disse vare de Befalinger som flere af Kongerne udgav til i Krigstid at nedtage dem og sende dem til Kjøbenhavn for at omstøbes til Kanoner. Desuagtet er der paa Mors bevaret paafaldende mange Kirkeklokker fra den senere Middelalder. Blandt de vigtigste af disse skal jeg, idet jeg henviser til de anbragte Aftryk, nævne følgende: Klokken i Vester-Assels har denne Indskrift i Majuskler: NICOLAVS : ME : FECIT : IN : NOMINE : DOMINI : AMEN. Støbermærket er et omvendt Anker. At Støberen kun kalder sig ved det ene Navn »Niels«, tyder paa, at han har været Munk eller Lægbroder i et Kloster, og rimeligvis har dette været af Benediktinerordenen, idet en af denne Ordens Regler gjorde det til Pligt for Munkene at lægge sig efter Videnskab, Kunst og Haandværk. Maaske har Broder Niels havt hjemme i Viborg, idet vi fortrinsvis finde hans Klokker i Egnen deromkring og i Salling, derimod ikke sydligere i Jylland eller i de øvrige Dele af Landet. Vester-Assels Klokken skriver sig fra det 14de Aarhundrede.

Klokken i Tødsø har intet Støbernavn og ikke heller læselig Indskrift. De 8 Tegn, der findes paa samme, ere, hvad Professor C. Nyrop i sin Afhandling »Om Danmarks Klokker og deres Støbere« kalder: »Klokkehieroglyfer«. I dette Tilfælde ere de imidlertid dels Kors, dels vistnok Støbermærker. Lignende Klokker (saakaldte »Søsterklokker«) findes i Eierslev, Jordsby og Sønder-Draaby, desuden adskillige andre Steder i det nordlige Jylland. En eneste af den hele Gruppe bærer Aarstal, nemlig Klokken i Vennebjerg ved Hjørring, der er støbt 1448; vi have altsaa her angivet den omtrentlige Tid, da de nysnævnte 4 Klokker paa Mors støbtes.

Klokken i Solbjerg bærer følgende Indskrift i »Minuskler«: + ſ. maria o + florens + roſa + mater + dñi + ſpecio(ſa) + mater + mcdlxxv, der lyder i Oversættelse:

Hellige Maria, o blomstrende Rose, Herrens Moder, Du deilige Moder! — 1475. Støberen, der ikke hører til de dueligste i sit Fag, har sat sit Støbermærke paa Klokken, idet han paa fri Haand har indtegnet det i Formen; men han nævner ikke her sit Navn.

Klokkerne i Bjergby og Flade ere gjorte af en og samme, unævnte Støber og have begge Indskrift i Minuskler og et Aftryk af Støberens Segl.

I Bjergby lyder Indskriften: ſancte johannes evangeliſta. help maria. anno dominí mcdlxxxvi, oversat: Hellige Johannes Evangelist. Hjælp Maria! I det Herrens Aar 1486.

Paa Klokken i Flade staar: alpha et o deus et homo o rex glorie chriſte veni cum pace. amen. anno domini mcdlxxxvi[1]), hvilket lyder Oversættelse: Begyndelse og Ende, Gud og Menneske. O Ærens Konge Christus kom med Fred. Amen! I det Herrens Aar 1486.

2.

Om de Tilskud til dansk Aandsliv, der i Reformationstiden ydedes af Morsingboere.

Foredrag af H. F. Rørdam 20. Juli 1898.

Vi hørte nylig, at de gamle Trækirker paa Mors forholdsvis sent afløstes af Stenkirker. Denne Kjendsgjerning kan dog næppe tjene som Bevis paa, at det har staaet ringe til med Morsingboernes religiøse Sands, da vi i Øens talrige (32) Kirker have et talende Vidnesbyrd om det modsatte. Midtpunktet for Mors's kirkelige Liv var i den senere Middelalder Dueholm Kloster (fra Valdemar Atterdags Tid), og da Øens eneste Skole fandtes i dette Kloster[2]),

---

[1]) De mange Forkortelser i de 2 sidste Indskrifter ere her for Tydelighedes Skyld fuldstændiggjorte.

[2]) Om Dueholm Kloster findes fortræffelige Oplysninger i Indledningen til O. Nielsens Udgave af »Dueholms Diplomatarium« (1872);

maa vi vel ogsaa tilregne denne Klosterskole en Del af Æren for, at der i Reformationstiden fra Mors udgik betydelige Mænd, der have kastet saa stor Glands over deres Fødeø, at der i den almindelige Bevidsthed synes at have været en vis Tilbøjelighed til at gjøre Morsø til Moderskjødet for Mænd, der nød særlig Anseelse for deres Virksomhed i Aandslivets Tjeneste[1]) — ligesom Tilfældet senere hen i det 16de Aarhundrede blev med Ribe. Vi skulle imidlertid ikke her opholde os ved løse Gjætninger, men søge en fastere historisk Grundvold for, hvad vi have at meddele om mærkelige Morsingboere fra Reformationstiden.

Først skal da omtales, at Slægten Sadolin, der har en saa betydelig Repræsentant blandt vore Reformatorer som Mester Jørgen Jensen Viberg ell. Sadolin, stammer fra Mors, hvor den nævnte Reformators Farfader, Christen Jensen, var Herredsfoged. Familienavnet var egentlig Sadelmager, hvilket senere latiniseredes til Sadolinus. Tiden tillader os ikke at give en udførlig Fremstilling af ovennævnte M. Jørgen Jensens betydningsfulde Virksomhed i Reformationens Tjeneste, først i Viborg, siden i Odense og Kjøbenhavn, og endelig atter i Odense (1537—60) som Fyns Stifts første evangeliske Superintendent eller Biskop. Som en Mærkelighed kan dog fremhæves, at denne Mand er vor Hjemmel for, at det ogsaa var en Morsingbo, der lagde Reformationen i Viborg de største Hindringer i Vejen og saaledes vistnok var den aandskraftigste blandt den katholske Kirkeordens Forsvarere i denne Stad. »Mester Morsing af vor Røverkule [ɔ: Domkapitlet], som vi endnu have i Viborg«, saaledes betegner Sadolin i sit kraftige Sprog denne Mand, der mødte

men Skolen har han ikke kjendt; dens Tilværelse fremgaar dog af et i K. S. 3. R. III, 728 meddelt Brev, der tillige viser, at Skolen i Dueholm efter Reformationen flyttedes til Nykjøbing.

[1]) Saaledes gjøres den berømte Skribent Christiern Pedersen undertiden til en Morsingbo, uden at denne Angivelse dog har nogen virkelig historisk Grund at hvile paa.

som Udsending fra Viborg Domkapitel ved Herredagen i Kjøbenhavn 1530, ved hvilken Sadolin ogsaa var tilstede i de evangeliske Prædikanters Flok[1]). Jeg antager, at »Mester Morsing« er den samme Mand, der ellers er os bedst bekjendt under Navnet: Mester Anders Skovgaard (saaledes skrev han sig selv), og som var Ærkedegn i Viborg Kapitel i det mindste fra 1524 af[2]). At denne Anders Skovgaard havde Forbindelse med Mors, fremgaar bl. a. deraf, at han i Dueholm Kloster lod de Messer læse, som han paa Grund af Reformationens Fremgang ikke kunde faa læst i Viborg Domkirke[3]). Som Repræsentant for Viborg Kapitel var han indkaldt til Møde i Odense i Januar 1537[4]), da et Udkast skulde gjøres til en ny Kirkeordning. Hans Underskrift paa Udkastet viser, at han kun modstræbende og med stærke Forbehold gik ind paa, hvad han dog ikke kunde faa ændret[5]). Senere synes han at have opfattet det som sin Hovedopgave at værne om Kapitlets Gods, hvortil han ved sin store Forretningsdygtighed i høj Grad egnede sig[6]). For øvrigt overlevede han Reformationens Indførelse i mange Aar. Han døde nemlig først 7. Jan. 1554[7]). Alt tyder paa, at han har været en betydelig Mand, om end hans Evner maaske nærmest have gaaet i administrativ Retning, som Tilfældet var med ikke faa af den heldende Romerkirkes bedste Mænd i hine Tider. Det i dybere Forstand kirkeordnende blev Reformatorernes Sag, og blandt disse indtager, som sagt, »Mester Morsings«

---

[1]) Rørdam, M. Jørgen Jensen Sadolin, S. 12.
[2]) Heise, Diplomatarium Viborgense, S. 159.
[3]) Nielsen, Dueholms Diplomatarium, Indledn. S. XX ff.
[4]) Kirkehist. Saml. II, 588.
[5]) »Med Forbehold af enhvers Ret, der frygter Gud, og indtil en almindelig Kirkeforsamling vedtager og bestemmer noget andet og bedre« — kun under denne Form gav And. Skovgaard sin Underskrift paa de vedtagne Religionsartikler (s. Cragii Hist. Chr. III. ed. Gram. Addit. p. 86).
[6]) Herom foreligger mange Vidnesbyrd i Diplom. Vibergense.
[7]) Ny kirkehist. Saml. V, 346—7.

Modstander M. Jørgen Jensen Viberg eller Sadolin en fremragende Plads.

Medens den nævnte Morsing kun uvillig og modstræbende stillede sine Kræfter til Raadighed for den ny Tingenes Orden, gjælder dette derimod ikke en anden Mand, som vi med Føje kunne regne til hin Tids berømte Morsingboere, nemlig Kong Christiern II's tro Sekretær, Dr. jur. & med. Christiern Winter. Snarere maa denne Mand regnes til Blænkerkjeden, som gik forud og banede Vej for Hæren, der fulgte.

Slægten Winter var gammel paa Mors; flere af dette Navn hørte til den lavere Adel, der i Levemaade og øvrige Livsforhold ikke adskilte sig meget fra Bondestanden. Herregaarden Nandrup paa Mors synes at have været Stamsæde for den adelige Gren af Slægten[1]. Vor Christiern Winter forekommer 1521 som kongelig Sekretær, da Dr. Matthias Gabler fra Stutgard, en af de Udlændinge, Kong Christiern II indkaldte for at fremme Reformationen ved Kjøbenhavns Universitet, tilegnede ham sit Hædersdigt til Kongen[2]. Naar det tages i Betragtning, hvor nøje Chr. Winter var knyttet til Christiern II, ligger den Formodning nær, at han har haft en ikke uvæsentlig Del i de Love og Foranstaltninger, hvorved Kongen i de sidste Aar af sin kortvarige Regjering søgte at berede Overgangen til ny Forhold, særlig paa Skolens og Kirkens Omraade. Da Kongen 1523 maatte forlade Landet, fulgte Chr. Winter ham i Udlændigheden og var ham en af hans mest paalidelige og hengivne Mænd under trange og vanskelige Forhold. Han deltog efter Kongens Ønske med Hans Michelsen og Provst Hans Hansen i den danske Oversættelse af Erasmus's Udgave af Ny Test., der udkom 1524[3]. Naar det senere bemærkes, at Præsten Niels Winter i Karby

---

[1]) Dueholm Diplomatarium (s. Reg. u. Winter).
[2]) Script. rer. Dan. VIII, 485.
[3]) Allen, De rebus Christiani Secundi exulis, p. 80 sq.

paa Mors († 1557) ejede netop denne Udgave af Ny. Test.[1]), ligger den Formodning ikke fjernt, at den nævnte Præst har været en Broder til den kongelige Sekretær, der havde deltaget i Skriftets Overførelse til det danske Sprog. Siden blev Chr. Winter brugt i mange andre Hverv. En kort Tid var han i Mecheln Lærer for Kongens Børn, men da det kom den ivrig katholsksindede Statholderinde i Nederlandene for Øre, at han lærte Børnene Fadervor og Englehilsenen (Ave Maria) paa Dansk, maatte han efter hendes Befaling vige Pladsen. Under sit Ophold i Udlandet har han vistnok erhvervet de akademiske Grader i Rets- og Lægevidenskaben, som han besad. Hans juridiske Kundskaber kom ham til Nytte, da han i flere Aar var Kongens Advokat ved Rigskammerretten i Speir og Regensburg; hans Indsigt i Medicinen skaffede ham, efter at Christiern II havde gjort sit ulykkelige Tog til Norge og var bleven ført som Fange til Sønderborg, Ansættelse hos Hertug Albrecht af Meklenborg. Det var formodentlig i dennes Følge, han var i Kjøbenhavn under Belejringen 1535—6. I ethvert Tilfælde var han senere i Hertugens Tjeneste, da han 1537 udgav et medicinsk Skrift om Midler mod Podagra og Gigt. Paa Titelbladet skriver han sig: Christistella Chymonius (ɔ: Christ-Stiern Winter), Dr. jur. utr. & med., Advokat ved den kejserlige Kammerret og Hertug Albrecht af Meklenborgs Raad og Medicus. Et endnu bevaret Exemplar af Skriftet har foran Forfatterens Tilskrift til »Mester Jørgen, Præst i Kjøbenhavn«, det er den tidligere nævnte Jørgen Sadolin, til hvem Winter altsaa sikkert har staaet i Venskabsforhold[2]). Om han senere er kommen tilbage her til Landet, som det er formodet[3]), maa henstaa uafgjort; men i ethvert Tilfælde er det klart, at han har været en betydelig Personlighed, som det er en Ære for Mors at have fostret.

---

[1]) Kirkehist. Saml. 3. R. I, 179.
[2]) Kirkehist. Saml. 3. R. III, 238 f.
[3]) Allen l. c.

Dette gjælder i endnu højere Grad en anden Morsingbo, som fortrinsvis var knyttet til Kjøbenhavns Universitet og i sin Tid var dets Ære og Stolthed.

I Overgangstiden fra det gamle, middelalderlige Universitet til den nyere af Christian III oprettede protestantiske Højskole er der næppe noget Navn, som oftere møder os, end Dr. Christiern Torkelsen Morsings. Denne Mands Liv og Færd giver os et ganske godt Billede af hin Tids akademiske Vilkaar — baade de vidtløftige Vandringer og den mangesidige Lærdom. Jeg skal derfor meddele en Levnedsskildring af denne gamle Lærer, idet jeg haaber, at en saadan ikke vil være uden Interesse for dem, som nu færdes paa de Steder, hvor hans Vugge stod.

Han var født i Aaret 1485 paa Mors, hvorfor en anden af vore berømte Jyder, den lærde Hans Gram, kalder ham »en af vort Nørre-Jyllands Ornamenter«. Det kan med god Grund formodes, at han har gaaet i Skole i Dueholm Kloster, men om hans første Ungdom vide vi for øvrigt ikke mere, end hvad han paa sine gamle Dage bekjendte: »at Gud havde udvalgt ham og ladet ham opføde og fremholde, først indenlands i Skolen, ved hans kjærlige og salige Forældres Flittighed, i al hans Barndoms og første Ungdoms Tid, og siden fremdraget ham udenlands ved fremmede Højskoler«. Naar vi vide, hvad han ogsaa beretter, at han besøgte mange Lande, og at hans Udenlandsrejser strakte sig gjennem en lang Aarrække, saa kunne vi, med lidt Kjendskab til Tider og Forhold, dog nok danne os et Billede af hans Vandringer med Stav i Haand og Randsel paa Ryggen fra ét Lærdomssæde til et andet, undertiden alene, oftere i Flok og Følge med andre »Bacchanter«, under Savn og Farer, men oplivet og styrket ved Udsigten til at trænge ind til de ny Rigdomskilder af klassisk Smag og humanistisk Dannelse, som nys havde aabnet sig, og som udøvede saa stærk en Tiltrækning paa næsten alle den Tids livligere og mere velbegavede Hoveder. Han kom hjem hædret med akademiske Grader i tvende

Fakulteter, Vidnesbyrd om, at han ikke havde studeret forgjæves. Han var nemlig baade Magister artium og Baccalaureus utriusque censuræ (d. e. baade i Kirke- og Kejserloven). Efter sin Hjemkomst blev han Rektor ved Kjøbenhavns Skole og Vicarius ved Vor Frue Kirke. Det var Kapitlet, der antog og lønnede Rektoren, og Vicariet har maaske udgjort en Del af Lønnen, uden derfor at være en blot Sinecure, saa Morsing maaske er bleven præsteviet for at kunne besørge den tilhørende Altertjeneste. Aaret, da dette skete, kan vel ikke angives; men 1519 finde vi ham i den nævnte Lærervirksomhed, da han i dette Aar udgav en lille Samling grammatiske Skrifter til Brug for sine Disciple, blandt hvilke fandtes den siden bekjendte Historieskriver Hans Svaning, der med Ærbødighed nævner Morsing som sin Lærer fra hine Dage. Det var ingen lille Opgave at være Rektor paa en Tid, da Skolens Discipeltal løb op til mange hundrede — det var den eneste Skole i Kjøbenhavn —; og led dette Tal end ikke ringe Indskrænkning, dengang Christiern II efter Sigbrits Raad bød, at ingen maatte antages i Skolen, med mindre han selv kunde kjøbe sin Kost, for at Byen ikke skulde fyldes med latinske Tiggere, saa blev der dog nok tilbage til at gjøre Skolemesterens Gjerning saare besværlig, saa meget mere som han næppe havde ret mange Medlærere til Hjælp.

I Aaret 1520 blev Morsing sendt udenlands af Kong Christiern II for at hente nogle ny Lærere til Universitetet. Det var Kanslerens, Biskop Lage Urnes, Ønske, at han skulde henvende sig til Køln og Løwen om en theologisk Professor; men da han formodentlig havde faaet en anden Anvisning af Kongen, drog han til Wittenberg og fik derfra Mag. Martin Reinhardt og den tidligere nævnte Dr. Matthias Gabler med tilbage. Selv blev han ogsaa ved samme Tid Professor ved Universitetet; thi den nævnte Dr. Gabler omtaler ham som Universitetslærer 1521 i sit Æredigt til Christiern II og berømmer den Flid og Smag, hvormed han holdt Forelæsninger over »de hellige Dig-

tere« — en Opmærksomhed, som Morsing gjengjældte ved at føje et latinsk Poem til Gablers Vers, hvori han sammenligner denne Forfatter med Homer, i hvilken Anledning den store Latiner Hans Gram har gjort den spydige Bemærkning: »Det gjør mig ondt for den brave Morsing, at han ikke har ydet dette sit Hykleri paa et bedre Sted; thi af saadanne Homeris, som denne Gablerus har været, har man i alle Lande ikke større Mangel end paa Fluer om Høsten. Jeg kan desmindre ynke ham for den slemme Spotteglose, som han har draget sig paa Halsen af en ved samme Tid, der har skrevet i Bredden af det Exemplar, jeg har brugt, disse Ord: Mulum scabit mulus«. Den nævnte Spotteglose har dog næppe, som Gram mener, noget Hensyn til de paagjældendes Betydning som Videnskabsmænd, men er sikkert en kirkelig Modstanders Haansord mod de to luthersksindede Lærere. I Aaret 1522 valgtes Morsing til Universitetets Rektor, og han vedblev i Funktionen et Aar ud over den sædvanlige Tid, uden Tvivl fordi den store Forstyrrelse, som Kjøbenhavns Belejring 1523 forvoldte, ikke tillod noget nyt Rektorvalg til den i Statuterne bestemte Tid.

Efter at Kjøbenhavn var kommet i Frederik I's Vold, og medens Prælaterne og Rigsraadet søgte at undertrykke de Spirer til Reformationen, som havde vist sig især ved den høje Skole, fandt Morsing det saa uhyggeligt hjemme, at han frivillig eller tvungen af Omstændighederne opgav sin Plads ved Universitetet og atter begav sig til Udlandet. Det lader sig vel ikke gjøre at følge ham Skridt for Skridt, men nogle Spor af hans Vandreliv kunne vi dog paavise. 1527 træffe vi ham saaledes i Leipzig og Aaret efter i Køln. Da han paa det sidstnævnte Sted, efter, som han selv siger, at have besøgt ikke faa af Evropas Højskoler, laa stille nogen Tid for at vente paa Brev fra Danmark, benyttede han Tiden til, »Ungdommen ved Kjøbenhavns Universitet til Gavn«, at udarbejde en latinsk Regnebog, som han tilegnede Domprovsten i Lund, Mester Klavs

Urne, som han baade hjemme og paa sine Rejser havde haft Lejlighed til at komme i venlig Berøring med. Fra Køln begav han sig endnu i Aaret 1528 til Universitetet i Løwen, hvor han optraadte som Docent i Arithmetik og Astronomi. Det var ikke hans Agt at blive her længe, da han stundede hjemad; men Professor Severinus Harling og dennes Husfæller overtalte ham dog til at blive Vinteren over og at fortsætte sine private Forelæsninger mod et passende Honorar. Til Brug ved disse Forelæsninger udgav han et kosmografisk Skrift, som var oversat fra Græsk i rimede Vers. Samtidig opholdt sig i Løwen tvende andre bekjendte Nordboer, nemlig Adelsmanden Vincents Lunge, der siden spillede en stor politisk Rolle i Norge, samt Geble Pedersen (senere den første evangeliske Superintendent i Bergen), af hvilke den sidste ligesom Morsing fornemmelig syslede med Mathematikkens Studium.

Imidlertid var der foregaaet en vigtig Forandring ved Kjøbenhavns Universitet: dets myndige Kansler, Biskop Lage Urne, var død i Foraaret 1529, og nu var der intet i Vejen for, at Morsing atter kunde komme til at indtage den Lærerplads, som hans Kundskaber og øvrige Dygtighed gav ham fuld Adkomst til. Sikkerlig er han da atter traadt i Universitetets Tjeneste i Aaret 1529. Fra Slutningen af dette Aar have vi en Kvittering udstedt af ham i Kjøbenhavn for 50 Mark, som han havde modtaget af Hr. Anders Bille som Afdrag paa Betalingen for en Have, han havde overladt ham. I dette Document kalder han sig Vicarius i Kjøbenhavn. Det Vicarie, han havde, var S. Margrete Alter i Frue Kirke, der almindelig anvendtes til Underholdning for en Læsemester ved Universitetet. I Aaret 1530 fik han desuden Indtægten af Sæby Kirke (i Løve Herred) for tre ugentlige Forelæsninger, den ene over den hellige Skrift, de to andre over de gamle Sprog.

Endnu i August 1531 forekommer Morsing som Professor ved Universitetet; men Højskolens Forfald og Kampen mellem Katholikerne og Protestanterne drev ham snart

atter ud fra Hjemmet. Han paatog sig at være Hovmester for den unge, siden saa berømte Peder Oxe, og han gjennemrejste nu paa ny en stor Del af Evropa. Som Steder, hvor han i længere Tid dvælede, kan nævnes Antwerpen, Paris, Italien, Montpellier eg Basel. I Montpellier blev det medicinske Studium drevet med overordentlig Iver, og Morsing studerede med Lyst sin Yndlingsvidenskab og glædede sig over den Anseelse, Lægekunsten her nød. Han har etsteds — i hin Tids troskyldige Sprog — givet følgende Skildring af sine Oplevelser, fremsatte i Form af Opmuntringer til den unge Slægt:

»Dette vil jeg sige vore unge Mænd og Studenter, saa mange som ogsaa ere udvalgte af Gud at studere og bruge Lægedoms Kunst, til et Exempel og Eftersyn, at det sidste Universitet, der jeg studerede udi af Guds Naades Hjælp, ved Navn Mumpolier, liggendes udi Frankrig 200 Mile ovenfor Paris, er den ypperste høje Skole udi Lægedoms Kunst, som findes udi Kristenheden. Der stedes ingen Bissekræmmere med deres Knapsæk at give sig ud for det, som de aldrig lærte. Ja, der er saa stor og mærkelig Tilseelse med Lægedom og Lægedoms Kunst, at ingen maa fordriste sig til at give Nogen nogen indvortes Lægedom, uden de ere saa fremkomne i Lægedoms Visdom og Forfarenhed, at de ere blevne Doctores og dertil betroede og kjendte gode derfor af de allerypperste og lærdeste Mænd i Lægekunsten, som der mange findes. Hvo der ellers fordrister sig dertil, da bliver han paagreben og sættes paa et Asen og drives af Staden med raadne Æg og anden Urenlighed, med Orlov sagt, som man kaster paa hannem saa længe, til han med stor Haanhed kommer igjennem Byen.«

I Basel tog Christiern Torkelsen Morsing, saa vidt vides, Doctorgraden i Medicinen, og her modtog han 1537, efter at have tilbragt i alt fire og tyve Aar ved fremmede Højskoler. Kong Christiern III's Bud om at vende tilbage til Fædrelandet for at yde Hjælp ved Universitetets Gjen-

oprettelse. Efter at være hjemkommen blev et Professorat i Lægevidenskaben ham overdraget, og som Højskolens første Rektor efter Restaurationen udkastede han i Forening med Bugenhagen 1537 den første Plan for de Forelæsninger og Øvelser, der skulde holdes. I de følgende Aar træffe vi ham deltagende i alle vigtigere Forhandlinger, som angaa Universitetet; navnlig synes hans praktiske Dygtighed og Erfaring at være kommen den høje Skole til Nytte i alle økonomiske Sager, og under den hyppige Vexel af Lærere, som fandt Sted i den første Tid, var han den vigtigste Bærer af den akademiske Tradition. Han valgtes atter til Rektor 1539, og samme Aar var han tilstede ved Herredagen i Odense i Anledning af Forhandlingerne om Vedtagelsen af Universitetets Fundats. 1544 blev han af samtlige Professorer og uden Tvivl med Kongens Samtykke valgt til Universitetets Vicekansler, en Værdighed, der kun sjelden forekommer i Højskolens Historie. Ogsaa andre Tillidshverv betroedes ham.

I en lang Aarrække var Dr. Christiern Morsing den, der egentlig repræsenterede det medicinske Studium ved Kjøbenhavns Universitet, da hans Medlærere i Fakultetet hyppig skiftede. Da en Pest udbrød i Kjøbenhavn 1546, og Højskolen opløstes, drog han, for at undgaa Smitten, med de andre Professorer til Knardrup Kloster, som den Gang tilhørte Universitetet. For dog at gjøre nogen Nytte, medens han »var fri for anden Forhindring«, som hans Embede paalagde ham, udgav han et lille Skrift om Aarsagerne til Pesten og Midlerne imod den, og hertil følte han sig saa meget mere opfordret, som »Gud og hans Verdsens Øvrighed havde kaldet ham til at lære og bruge Lægekunst her i hans Fædrenerige«, og han haabede paa denne Maade at kunne yde de betrængte nogen Hjælp og Trøst. Skriftet tilegnede han Kansler Johan Friis til Tak »for den sønderlige og velvillige Fromhed, denne havde bevist imod ham, sønderlig siden han hjemkom af fremmede Lande, i hvilke han havde været og rejst fra det

ene Studium til det andet, mere end 24 Aar, paa det han des ydermere kunde tjene sit Fædreland baade udi Lærdom og i andre frie Kunster, som lidet havde været bekjendte her i Riget tilforn«. For øvrigt skulde man jo mene, at han bedre havde opfyldt sin Pligt, om han var bleven i Kjøbenhavn og havde ydet praktisk Hjælp under Soten, især da der dengang næppe fandtes nogen anden studeret Læge i Byen; men en saadan praktisk Virksomhed ansaa de medicinske Professorer dengang og endnu længe efter som deres Kald uvedkommende. Som Læge var det dog vistnok, at Morsing 1548 fulgte med Prinds Frederik til Norge i Anledning af hans Hylding som udvalgt Konge.

Vi skulle ikke her dvæle ved de mange forskjellige Universitetshverv, som fra Tid til anden betroedes Dr. Christiern Morsing. Derimod skulle vi fremhæve nogle af de Vidnesbyrd, som ere komne til os om hans Lærervirksomhed og videnskabelige Dygtighed. Han havde jo lagt sin Lærdom for Dagen og erhvervet akademiske Grader i tre Fakulteter. Ogsaa i Theologien havde han været Lærer. Særlig berømmes hans store Lærdom i Medicinen, som flere af vore dansk-latinske Digtere have besunget. En Slesviger ved Navn Samuel Meiger, der i sin Ungdom havde studeret ved Kjøbenhavns Universitet, fortæller i et historisk Skrift, han i 1599 udgav i Hamburg, følgende:

»Danmarks Rige har i vore Dage haft en Doctor i Medicinen i Kjøbenhavn, som hed Christiernus Morsianus, han besad en saa overordentlig Lærdom i Lægekunsten, i Sprogene, i de fri Kunster, i Filosofien og overhovedet i alt, hvad en lærd Mand bør vide, at han næsten maatte kaldes et Vidunder, som det er dem vel bekjendt, der have hørt hans Forelæsninger og Disputationer. Han havde ved Siden af sine Lærergaver en saa udmærket Hukommelse, at han udenad kunde recitere sine Poeter, Virgil, Tibul, Properts, Persius og Lucan, som han i sin Ungdom havde lært. Medens jeg studerede i Kjøbenhavn, tildrog sig engang følgende. Der kom en lærd Italiener i Besøg, som

drog omkring for at lære alle Universiteter at kjende. En Dag kom han ind paa Universitetet, hvor han opponerede mod nogle opstillede medicinske Theses, ved hvilken Lejlighed han til Tilhørernes Forundring anførte Galens egne Ord i det græske Sprog. Da han nu var færdig, resumerede Dr. Chr. Morsianus i det græske Sprog og repeterede, hvad Opponenten meget lærdt havde indført, og svarede ham i det samme Sprog, indførte Galen's og Hippokrates's egne Ord og gjennemgik de anførte Argumenter saaledes, at den fremmede rent ud tilstod for hele Universitetet og offentlig erklærede, som jeg dengang hørte det af hans egen Mund, at han under saa kold en Himmel og i disse nordlige Lande ikke havde ventet at træffe en Mand af saa stor Dygtighed og med saa fortrinlig en Hukommelse, der paa staaende Fod kunde recitere sin Galen saaledes, som om han havde gjort det efter moden Forberedelse.« — Ogsaa i Mathematikken var Morsing en Mester, og han nævnes som sin Tids største Mathematiker hertillands, ligesom han jevnlig holdt Forelæsninger over dette Fag.

Efter et langt og virksomt Liv døde Dr. Christiern Torkelsen Morsing den 27. Juli 1560, 75 Aar gammel. Han var to Gange gift, og hans sidste Hustru overlevede ham i mange Aar.

Det var i sin Tid et Ordsprog, at »Galenos giver Rigdom«; men skjønt Morsing foruden sin Embedsløn havde adskillige Forleninger, døde han dog uden at efterlade Formue. Skiftet efter ham er endnu bevaret og tillader os ligesom at kige ind i hans Dagligstue — med det lange Fyrrebord og dets »Skivedækken«, Sølvkande og Tinstob, samt Bænkene langs Væggen, belagte med »Bænkedyner« eller Skinddækken — og at efterse hans Døtres Garderober med »Kjortlerne af rødt og sort Engelsk« bræmmet med Hermelin, deres Smykkeæsker og »Perlebinnike.« Morsing havde vel et efter den Tids tarvelige Forhold vel forsynet Hus, ja endog flere faste Ejendomme, men da der hvilede en ikke ubetydelig Gjæld paa dem, saa

blev der dog ikke noget sønderligt Overskud. — Men fra den gjenoprettede Højskoles ældste Dage rager den gamle Doctors ærværdige Skikkelse frem ved Siden af Dr. Peder Palladius's som en Mand, hvem Fædrelandet bør mindes med Taknemmelighed. Skulde man en Gang paa Mors være i Forlegenhed for at finde en Mand, for hvem man kunde rejse en Mindestøtte, vilde jeg tillade mig at henlede Opmærksomheden paa den gamle Lærer, der for Aarhundreder siden betegnedes som »et Lys for Danmarks Rige og et Mynster for alle lærde Folk«.

Hvis jeg ikke allerede saa længe havde lagt Beslag paa mine Tilhøreres Opmærksomhed, vilde der være Anledning for mig til ogsaa at fremdrage en anden fortjent Morsingbo fra hine fjerne Tider, en Mand, der samtidig med Dr. Christiern Torkelsen vandt et agtet Navn som Professor ved Kjøbenhavns Universitet, nemlig Magister Christen Mortensen Morsing, der var en fortræffelig Lærer, og døde 1554 i en forholdsvis ung Alder, efterladende et ikke ringe Savn blandt Medlærere og Disciple. Men selv om jeg ikke kan gaa nærmere ind paa denne yngre Morsings Livsforhold[1]), haaber jeg dog, at hvad jeg har fortalt, vil have vist mine Tilhørere, at Øen Mors i et vigtigt Tidsrum af vor Historie har afgivet et ikke uvæsentligt Tilskud til det nye Aandsliv, der vaktes ved Reformationen i vort Fædreland, et Liv, der vistnok i første Linie maa betegnes som et vældigt religiøst Gjennembrud, men netop derved viste sig som udsprunget af den rette Kilde, at det frigjørende strakte sin Virkning til saa mange andre Sider af Menneskelivet, at det, næst selve Kristendommen, maa betegnes som det største Fremskridt i Menneskeslægtens Udvikling, som Historien beretter om. At have givet Tilskud til et saadant Fremskridtsværk er i Sandhed ingen ringe Ros.

---

[1]) Se: Rørdam, Kbhvn.s Univ. Hist. IV, 619 ff.

Efter at dette Foredrag var endt, deltog en Del af de tilstedeværende i et Fællesmaaltid, ved hvilket der gaves Lejlighed til under livlig Ordvexel at stifte Bekjendskaber og udvexle Hilsener. Kl. $2^1/_2$ aabnedes Mødet paany, og det var kjendeligt, at Tilhørerkredsen var betydelig forøget, saa Formiddagsmødet i alt Fald ikke havde virket afskrækkende.

Følgende Foredrag meddeles efter »Morsø Dagblad« for 27. og 28. Juli 1898.

Lægmænds Deltagelse i Kirkens Arbejde i det 19. Aarhundrede.

Foredrag ved det kirke- og kunsthistoriske Møde i Nykjøbing p. M. d. 20. Juli 1898 af Provst L. Koch.)

Hvad jeg her vil forsøge at meddele Dem, er ikke egentlig de forskjellige Opvækkelseshistorier her i Landet, for saa vidt de er fremkaldte af Lægmænd, men jeg vil vise, hvorledes Lægmænd gjennem disse Opvækkelser efterhaanden er bleven dragne med ind i Deltagelse i det kirkelige Arbejde, saaledes at Lægmandsvirksomheden er bleven en Del af dette, som ikke kan undværes, og som forhaabentlig i Fremtiden vil bidrage til at give Kirken den Styrke, som den vil behøve for at løse de Opgaver, der vil blive stillet for den.

Da Reformationen indførtes her i Landet, er det sandsynligt, at der ogsaa er bleven prædiket af Lægmænd. En af dens ivrigste Modstandere, Povl Helgesen, siger, at dens Forkyndere dels var forløbne Munke og Præster, dels Kræmmere og Prakkere, Spillemænd og andre Landløbere, Landsknægte, Baadsmænd, Prentere og Bogførere, og disse forhandlede de kirkelige Spørgsmaal i Badstuer, Kroer, Smedier, Møller, Toldhuse, Borgstuer, ved Gilder og Gjæstebud. — P. Helgesen har i disse Ord givet et levende Billede af, hvor optagen den Tids Mennesker af alle Klasser var af den store Forandring, der skulde foregaa; men det er vel næppe nogen egentlig Prædikantvirksomhed, han her omtaler, om end denne gjensidige Meddelelse og Forhandling

har bidraget meget til, at Reformationens Sejr blev saa afgjørende og vandtes saa hurtigt. — I ethvert Tilfælde var det ikke Reformatorernes Ønske, at andre end Præsterne skulde prædike. I den augsburgske Trosbekjendelses Artikel 14 udtales det med stor Bestemthed, at ingen maa lære offentligt eller uddele Sakramenterne, med mindre han er lovlig kaldet, det vil sige Præst. Og i Forsvaret for Konfessionen siges der herom, at Protestanterne gjærne vil overholde hele den gamle kirkelige Orden, og naar der er sket Brud paa denne, skyldes det kun det Fjendskab og de Forfølgelser, de har været Gjendstand for fra de kirkelige Myndigheders Side.

Den nævnte Artikel af den augsburgske Bekjendelse er dog aldrig blevet forstaaet bogstaveligt; man har altid ikke blot tilladt, men ønsket, at de theologiske Studenter skulde øve sig i at prædike, uagtet de jo ogsaa var Lægmænd uden Kaldelse. Men Sagen er, at det, man lagde Vægten paa, ikke saa meget var Kaldelsen og Ordinationen som Lærdommen; man var bange for, at ulærde Prædikanter skulde være en Fare for den rene Lære, som man havde stridt for og nu var saa nidkjær for at bevare. Dette trængte ogsaa ind i den almindelige Bevidsthed, og i ca. 200 Aar efter Reformationen er der næppe noget Exempel paa, at en Lægmand har forsøgt at prædike. — Derimod satte den stærke Bevægelse i Reformationstiden sit Mærke i et Par Lovbestemmelser, hvorved der gaves Lægmænd Indflydelse paa Kirkens Styrelse. Der blev givet Menighederne Ret til gjennem et Nævn at vælge deres Præster; men dette blev aldrig helt gjennemført, og det gik senere af Brug; der var, sagdes der, ingen Mening i, at syv drukne Bønder skulde vælge Præsten. — Ligeledes skulde Præsten i ethvert Sogn have Medhjælpere, der skulde understøtte ham ved Sjælesorgen; men heller ikke denne Ordning fik nogen Livskraft; Menighederne var endnu for umodne, og hele Tidens Retning gik ud paa at samle Styrelsen i de overordnedes Haand.

Det er ikke desto mindre vist, at der aldrig har været nogen Opvækkelse i den danske Kirke, der kan lignes med Reformationen. Naar Pietismen og alle senere Opvækkelser stilles ved Siden af den, blegner de som Stjærner ved Siden af Solen, men selv den mægtigste Strøm løber tør, naar den ikke faar Tilløb, og da 200 Aar var gaaede, var dette ogsaa tildels Tilfældet med Reformationens Opvækkelse. Jeg kan ikke her gaa nærmere ind paa Grundene hertil, men maa nøjes med at sige, at man i Glæden over at eje den rene Lære havde forsømt at lægge den tilbørlige Vægt paa, at den skal gribes i Troen og bære Frugt i et helligt Levned.

Saa kom Pietismen og omtrent samtidig Herrnhutismen som en Opvækkelse af den Søvn, hvori man var falden. Pietismen var ikke udgaaet fra Lægmænd, men fra Præster, medens det modsatte var Tilfældet med Herrnhutismen. Der var ogsaa her i Landet mange Præster, der sluttede sig til Bevægelsen; men der var ogsaa mange Steder, hvor Lægmænd tog den i sin Haand, og det viste sig snart, at Præster og Lægmænd ikke kunde følges ad. Hvor de sidste ledede Bevægelsen, blev den helt ukirkelig; i Reglen gik de ikke saa vidt, at de selv forvaltede Sakramenterne, men saa tilsidesatte de dem; rundt omkring baade i Danmark og Norge var der i de opvakte Kredse Børn, der laa udøbte, og Voxne, der aldrig gik til Alters. Forsamlingerne havde saa at sige opslugt Kirken. Der taltes i dem haarde Ord mod Præsterne, hvis Prædiken var død, de var forgivne af Ortodoxi. Bevægelsen var saaledes løbet ud i Sværmeri, og da det laa helt udenfor den Tids Tankegang at tilstaa Religionsfrihed, vidste man ikke andet Raad end at gribe til ny Love, der skulde forhindre Sværmeriets Udbredelse; blandt disse er ogsaa den Lov om gudelige Forsamlinger, der ca. 100 Aar efter fik saa rigelig Anvendelse. Dermed var der for ca. 50 Aar gjort Ende paa Lægmænds Forsøg paa at deltage i det kirkelige Arbejde.

Pietismen var ikke blevet nogen ny Reformation; dertil

var dens Syn alt for snævert. Dr. Rørdam har i Dag fortalt os om, hvorledes Reformationen i alle Retninger blev en Gjenfødelsestid for det danske Folk; der udgik fra den Lys og Varme, der fremkaldte en Blomstring, af Videnskaberne, Kunsten, Næringsvejene kort sagt hele Folkets Liv. Pietismen forholdt sig i det mindste praktisk som oftest mistænksom eller i det mindste ligegyldig overfor alt andet end Arbejdet paa Sjælenes Frelse, og en saadan snæversynet Retning vil al Tid kun faa et kort Liv. Den Tid, der fulgte efter den, jeg vil nævne den efter Kongerne, Frederik V's og Christian VII's Tid, tror jeg, uden Uret at turde kalde et af de fattigste og søvnigste Tidsrum i den danske Kirkes Historie. Præsterne holdt mere og mere op at prædike det, som er Sjælen og Hjærteslaget i al kristelig Prædiken, om Synd og Naade; alt skulde være forstaaeligt, nyttigt og oplysende, og ofte endte det med, at der taltes mere om det, der hører til Verden, end om Guds Rige. Da indførtes den evangeliske Salmebog, hvori de gamle Salmer fra Reformationstiden og af Kingo var udeladte eller omgjorte, og de fleste Steder indførtes den, uden at nogen knyede imod den. Da der begyndte en ny Retning, der atter søgte at bringe Gudstjenesten og Kirken til Ære, var det dog egentlig kun Herren som vort Forbillede, der prædikedes. Det, at han havde baaret Verdens Synd, betragtedes som et uklart og taaget Billede, som man maatte se at forklare, saa det blev forstaaeligt.

Der var ikke mange af Præsterne, der ikke førtes med af Strømmen; men i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede opstod der hist og her Lægfolk, der ikke følte sig tilfredsstillede ved Præsternes Prædiken og ikke vilde af med den Salmebog, som deres Fædre havde sunget efter, ligesom de heller ikke vilde ombytte den Lærebog for Børnene, der var bleven indført i Pietismens Tid, men den, som Biskop Balle havde udgivet. Det var især om disse Bøger, der blev stridt, og alle Vegne stod Præsterne og de vakte skarpt imod hinanden.

Der var to forskjellige Retninger i Opvækkelsen; den ene var herrnhutisk, den udgik fra Kristiansfeldt og havde især sit Hjem i Fyn. Men den havde nu helt aflagt sin sværmeriske Karakter; de, der sluttede sig til den, var »stille i Landet«, der ikke foruroligede andre, naar de selv lodes i Fred. Der var ogsaa adskillige Præster, som sluttede sig til denne Retning. Den anden Retning, der især fremkom i Jylland paa Vejleegnen, havde sin Kilde i den gamle lutherske Tankegang. Men det er en Selvfølge, at en saadan Lægmandsvækkelse, der desuden bekæmpedes af Præsterne, let kunde blive ensidig og slaa ud i Vildfarelser; dette skete ogsaa især paa Vejleegnen, hvor der opstod Strid mellem de opvakte indbyrdes, idet nogle af dem henfaldt i Sværmerier med Kvinder, der havde Syner og Aabenbaringer. Hvad der knyttede de opvakte af de forskjellige Retninger sammen, var ofte, at de for at skille sig fra Verden gled over i Pietisme, om end i en svag og afbleget Form; det blev Afhold fra Dans og Kortspil, der blev Kjendetegnet paa, om Folk hørte til de opvakte eller ej. Men trods det holdt man dog i disse smaa Kredse fast paa det væsentlige i Troen, som Kirken syntes at have sluppet, og den Opofrelse, der udvistes, naar der handledes ilde med de opvakte, eller naar de arresteredes eller mulkteredes af Øvrigheden, kunde ikke andet end gjøre Indtryk. Disse smaa Opvækkelser var som den Gløf, der gjemtes under Asken, for at Ilden atter kunde tændes ved den.

Det var dog først henved 1820, Bevægelsen fik større Udbredelse, og den Mand, hvem dette især skyldes, var en Husmand fra Bregnør ved Kjerteminde, Kristen Madsen. Han blev gjennem en Bodskamp dybt greben af Kristendommen, og han følte Trang til at meddele andre den Frelse, han selv havde fundet. Han var en begavet og veltalende Mand, og der sluttede sig flere og flere til ham, dels en lille Kreds, der alt tidligere havde været i Kjærteminde, dels mange, der først nu vaktes. Han har selv

smukt beskrevet de opvaktes Møder: »Da nu denne mærkelige Forandring var sket hos os, holdt vi os fra verdslige Lyster og Begjæringer, thi vi fandt alle vor Glæde i Guds Ord. Om Søndagen, naar vi havde været i Kirken, kom nogle af os tilsammen, eftersom enhver havde Lejlighed til, hvor vi sang en Salme eller to, læste et Stykke i en gudelig Bog, lovede og takkede Herren for al hans Godhed, Naade og Barmhjærtighed og bad med hverandre for Kongen og det højkongelige Hus, for Venner og Fjender, efter Evangeliets Ord og Lærdom, og Gud lagde sin Velsignelse i vore Bønner, saa der omvendtes mange fra Letsindighed og Liderlighed til Gudsfrygt, Sædelighed og skikkeligt Levned.« — Dette var vistnok sandt, men der var ogsaa en anden Side af Sagen. De opvakte betragtede alle dem, der ikke vilde slutte sig til dem, som vantro Mennesker og derved opnaaede de at vække stor Forbitrelse mod sig. Kr. Madsen havde ogsaa ytret om sin Præst, at i Stedet for at henvise dem til et gudfrygtigt Liv, henviste han dem til Kortspil, Dans og Drik, Ord, der sikkert var meget uforsvarlige. — Saa begyndte Sagsanlæggelse og Arrestation; den sidste varede dog ikke længe, og nu begyndte Kr. Madsen at rejse rundt paa hele Øen, og inden han døde, 1826, havde han naaet at vække en stor Bevægelse, og der var Mænd nok, der vilde tage hans Arbejde op efter ham.

Af disse skal jeg nævne et Par Stykker. En Gaardmand Anders Larsen fra Gamborg var vakt af den herrnhutisksindede Præst Salling i Vonsild. Men han var derved ikke kommet til nogen ret Tro, men levede i Bedrøvelse over Synden, og hans Præst, der var meget uvillig mod ham, kaldte ham og hans Venner Pønitensbrødre og Hængehoveder, Hyklere og Skinkristne, som kunde kjendes paa deres Græden og Flæben. Men saa kom der nogle erfarne Kristne, nemlig Kr. Madsen og hans Venner, til dem. De lærte ham at gjøre Forskjel paa Retfærdiggjørelse og Helliggjørelse, og nu fik han en saadan Glæde i sit Hjærte,

at han knap kunde skjule den for Verden, thi han byggede ikke længere paa søde Følelser af Guds Naade i sit Hjærte, men paa Naaden selv i Guds Hjærte, saaledes som den er erhvervet af Kristus og grunder sig paa ham alene. En anden Gaardmand, P. Larsen Skræppenborg, havde ligeledes været paavirket fra Kristiansfeld. Han blev efter at være kommet i Berøring med Opvækkelsen fra Kjerteminde en ivrig og dygtig Prædikant, der færdedes rundt omkring paa Fyn, Langeland og i Jylland, og aabenbart havde sat sig det Maal at samle de opvakte hele Landet over til en Enhed, saa de bedre kunde modstaa deres Fjender. Ogsaa til Sjælland naaede Opvækkelsen, og den fik sit Midtpunkt paa Grevskabet Holsteinborg, hvis med rette højt ansete Besidder skaffede den et Fristed her. I Jylland kom P. Larsen og hans Venner helt op til Snedsted, hvor Seminarieforstanderen G. P. Brammer, den senere Biskop i Aarhus, tog vel imod dem; en af Seminariets Lærere, P. K. Algren, sluttede sig til dem, ligeledes Provst J. C. Sørensen i Solbjerg paa Mors, der selv begyndte at holde Forsamlinger.

I det hele var der den Gang bedre Udsigter til et virkeligt Samarbejde mellem Gejstligheden og Lægmænd. Thi det var ikke blot i enkelte Smaakredse men i hele Kirken der fandt en Opvækkelse Sted, saa man atter spurgte om de gode Veje og de gamle Stier. Det var mange Sogne, hvor Præsterne var sig bevidste, at de stod som Forkyndere af den gamle Tro, som længe havde været tilsløret i Kirken, og hvor det var Tilfældet, maatte de ogsaa stræbe at drage de opvakte Lægmænd til sig. Men der var endnu paa begge Sider megen gjensidig Mistro, Lægmændene saa skjævt til Præsterne, og det varede længe, inden selv de af Præsterne, der saa mildest paa Opvækkelsen, lærte at betragte den anderledes end som et Onde, man helst maatte modvirke saa meget som muligt. Regeringen brugte den alt omtalte Lov om Forsamlinger, som var udstedt i Pietismens Tid; efter denne var alle store Forsamlinger for-

budt. Men denne Lov passede saa lidt med Menneskers Forestillinger i det 19. Aarhundrede, at den kun kunde anvendes med stor Usikkerhed. Der blev af og til mulkteret ikke saa lidt. P. Larsen Skræppenborg havde haft 7 Retssager, og i dem alle var han idømt Mulkter af 50 Rigsdaler og derover, og to Gange havde han været arresteret. Sligt var netop skikket til i Befolkningens Øjne at gjøre ham til Martyr, medens det ikke kunde have nogen afskrækkende Virkning paa en velhavende og uegennyttig Mand. Det hændte naturligvis, at der i de opvaktes Kredse skete utilbørlige Ting; saadant blev da stærkt fremhævet. En Skolelærer i Jølby havde truet en Mand med, at han vilde aabenbare et usædeligt Forhold, hvori han levede med en anden Mands Kone, hvis han ikke vilde lade sin Søn faa Lov til at gaa i Forsamlinger. Da han intet kunde bevise, fik han en Irettesættelse, men Provst Sørensen, der skulde meddele ham den, fik Paalæg om at modvirke de skamløse Bestræbelser, hvorved de opvakte søgte at brede deres Sekt i Provstiet. Den alt omtalte Algren fik sin Afsked som Seminarielærer. Han havde holdt smaa opbyggelige Forsamlinger for nogle Seminarister, mellem hvilke den senere bekjendte Højskoleforstander C. Kold; men hans værste Forseelse var dog, at han havde været til Forsamling i Solbjerg hos Provst Sørensen. Han blev da Huslærer hos denne og deltog med stor Kraft i Forsamlingerne her paa Øen. Senere, efter at være bleven theologisk Kandidat, var han en Tid Lærer ved Borgerskolen her i Byen.

Men trods alle saadanne Sammenstød mellem Kirkestyrelsen og Forsamlingsfolkene, er det dog maaske den varigste Betydning, denne Opvækkelse har faaet, at ikke faa Præster indsaa, at de Skjævheder, der var ved den, for en stor Del kom af, at det kun var Lægfolk, der var dens Ledere, medens Præsterne stillede sig uvilligt til den. Det maatte være en nidkjær Præsts Opgave at forsøge at drage Bevægelsen tilbage til Kirken, fra hvilken den truede

med at skille sig. Det var især de unge Præster, som hørte til eller siden sluttede sig til Grundtvigs Parti, der tog sig af Forsamlingerne, og hvor det skete, tabte de mere og mere den mod Kirken fjendtlige Karakter, som de mange Steder havde haft; men de tabte tillige meget af den Kraft og Indflydelse, de hidtil havde øvet paa Befolkningen. Grundtvig og hans Venner vilde frem for alt unde Mennesker al Frihed i aandelige Ting; det var ofte derfor, de havde antaget sig Forsamlingerne; men især Grundtvig yndedede dem ikke; han kaldte dem gudelig Selskabelighed, og henimod 1848 var det kjendeligt, at hele Bevægelsen begyndte at standse. Hertil bidrog det ogsaa, at Baptisterne, der trængte ind i Landet, fik deres Tilhængere for en stor Del fra de opvakte Kredse, men endnu mere, at den fri Forfatning indførtes. Det var et forbavsende Antal af Lederne af de gudelige Forsamlinger, der kastede sig over Politiken og blev Rigsdagsmænd. Dette medførte sikkert for de fleste af dem ikke nogen Forandring eller Svækkelse af deres kristelige Sind, men det drog dem bort fra Forsamlingslivet, der nogle Aar kun rørte sig grumme lidt.

Det var imidlertid en Selvfølge, at netop den politiske Frihed maatte tilskynde Lægmænd til ogsaa selv at tage Del i det kirkelige Liv. Man havde faaet Andel i Statens Styrelse, man ledede selv sin Kommunes Anliggender — hvor var det da muligt, at alvorlige Mennesker ikke skulde ønske at faa Del i Ledelsen af de kirkelige Anliggender, der dog maatte ligge dem fuldt saa meget paa Hjærtet som Statens og Kommunens? Tilsyneladende var der kun lidt Interesse derfor; alle de Forsøg, der gjordes paa at indføre en Kirkeforfatning, strandede væsentlig paa den Ligegyldighed for Sagen, som der var i Befolkningen. Men i Virkeligheden vaagnede Trangen til Deltagelse i Kirkens Arbejde rundt omkring, hvor der opstod noget kirkeligt Liv. Det var ogsaa et Udslag af den, da den indre Mission 1857 grundlagdes af nogle sjællandske

Lægmænd. Det var en ren Lægmandsbevægelse, og den havde baade en saadans Kraft og Skrøbelighed. Der udfoldedes ikke ringe Virksomhed, men det undgikkes heller ikke, at de opvakte Kredse blev ukirkelige, og al Slags vildfarende Lære sneg sig ind i dem; næsten alle Lederne endte med at gaa over til Sekterne eller at blive Sektstiftere. Det var herpaa der bødedes, da V. Beck og J. Clausen 1862 overtog Ledelsen. Det havde nu tilstrækkelig vist sig, at skulde Bevægelser af denne Art kunne ledes i et sundt Spor, saa maatte det ske ved, at Lægmænd og gejstlige arbejdede sammen. Det var Udbyttet af mere end et Aarhundredes Erfaringer, at Lægmandsbevægelser, der er fjendtlige mod Kirken og Gejstligheden, udarter til Vranglære og Sværmeri paa den ene eller den anden Maade, men ogsaa, at den Tid var forbi, da det kirkelige Arbejde udelukkende kunde ledes fra oven og besørges af Præsterne, Lægmændene havde erobret deres Plads, som de vilde beholde.

Hvorledes dette siden har udviklet sig, kan ikke her gjennemgaas. Der var Spænding nok endnu mellem de to Parter, og Indre Missions Historie fortæller ikke blot om Uvilje fra Præsternes Side mod Lægmandsvirksomheden, men fuldt saa meget om de Forsøg, der fra disses Side er gjort paa atter at gjøre den til en Lægmandsvirksomhed uafhængig af Præsterne. Det er ikke usandsynligt, at denne Strid endnu ikke er endt, men atter kan blusse op. Men det kan sikkert fastslaas, at det Resultat, der er opnaaet, er, at Lægmænd har faaet en virkelig og virksom Del i det kirkelige Livs Udvikling. Jeg tænker herved ingenlunde blot paa den egentlige Lægprædikantvirksomhed, men meget mere paa det Arbejde, der udføres i Søndagsskoler, Menighedsplejer, Ynglinge- og Pigeforeninger m. m., og hele den rige Virksomhed, der mange Steder udfoldes, hvor der ikke forsøges paa at erstatte Præstens Virksomhed eller gjøre ham overflødig, men at udføre det, som Præsten ikke formaar at gjøre selv. Forbilledet for os er bibelsk, det

er Apostelens Ord, da Arbejdet i den første Menighed voxede dem over Hovedet: »Det sømmer os ikke at forlade Guds Ord for at tjene ved Bordene. Udvælger derfor, Brødre, iblandt Eder syv Mand, som har godt Vidnesbyrd og er fyldte af den Helligaand og Visdom, hvilke vi kan beskikke til denne Forretning.« (Ap. Gjærn. 6.)

Hvad der er udrettet ved Lægmands Hjælp i Kirken, er alt ikke lidt; jeg behøver her kun at minde om det Arbejde, der for Tiden gjøres for at opføre Kirker og ansætte Præster i Kjøbenhavn, og som, om det end nu er bragt under mere kirkelige Former, dog er begyndt af Lægmænd. Naar vi forsøger at se ind i Kirkens Fremtid, kan der være mørke Punkter nok, men det synes mig at være et af de lyse, at Præster og Lægmænd nu paa saa mange Maader arbejder sammen. Det er, som om Kirkens Virksomhed derved havde faaet et bredere og sikrere Grundlag at staa paa. Ogsaa giver dette Haab om, at der en Gang i Fremtiden kan blive tilvejebragt paa den ene eller den anden Maade en Forfatning for Kirken, hvorved den faar det Selvstyre, som den ikke i Længden kan undvære. Hvad jeg her har kunnet fortælle om, er kun de første usikre Skridt paa den Vej, som de, der slog ind paa den, ikke en Gang selv vidste, hvor førte hen. Nu synes mig, man begynder at kunne se det.

Den Betænkelighed, der har været ved at give Lægmænd Del i Kirkens Arbejde, maa mere og mere vige. Naar man her i Evropa har ment, at det stred mod den lutherske Kirkes Grundsætninger, har det i Amerika vist sig, at den, langt fra at tage Skade, netop har vundet i Kraft ved, at Præster og Lægmænd har arbejdet sammen. Den har der for Tiden en Fremgang som intet andet Kirkesamfund. Der var i 1850 i Fristaterne og Kanada ca. 750 lutherske Præster, 1600 Kirker og 143,000 Kommunikanter. I 1893 var der 5000 Præster, 9000 Kirker og 1,200,000 Kommunikanter; hele Antallet af Lutheraner er ca. 8 Mill. eller flere end i noget andet Land, Tyskland

undtaget. I de 10 Aar 1880—90 er Antallet af Lutheraner steget med 68 pCt. — Der kan være mange Grunde dertil, og deriblandt ikke mindst den Sandhed, der er i vor Kirkes Lære; men sikkert har ogsaa det Samarbejde, som under amerikanske Forhold nødvendigvis maa finde Sted mellem Præster og Lægmænd, bidraget til vor Kirkes store Væxt hinsides Atlanterhavet.

Men skal den Fremtidsudsigt, som jeg tror og haaber har aabnet sig for vor Kirke, ikke lukkes igjen, da maa Præsterne mindes Peters Ord om at vogte Herrens Hjord, ikke som de, der vil herske over Herrens Arv, men som Mønstre for Hjorden, og Lægmænd den samme Apostels Formaning til at være de ældste underdanige, og at være hverandre underdanige og smykke sig med Ydmyghed (1. Ped. 5, 4.—5.). Gud give os, baade Præster og Lægmænd, Kjærlighed og Forstand til at kunne følges ad og arbejde sammen paa at befæste og forsvare vore Fædres Kirke!

Efter at dette Foredrag var sluttet, talte Sognepræst Vilhelm Bang fra Hvalsø, der fremhævede Vigtigheden af at kjende Kirkens Historie, da denne gav det klareste Billede af de aandelige Rørelser hos Folket. Derefter gik Taleren over til en Fremstilling af den Virksomhed, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie havde udfoldet i de nu tilbagelagte 50 Aar, idet han tillige dvælede ved de Mænd, der i dette lange Tidsrum havde virket for Selskabet, og ønskede, at dets Fremtid maatte blive dets Fortid lig.

Mødet afsluttedes med nogle Ord af Formanden, der takkede de tilstedeværende for den Opmærksomhed, hvormed de havde fulgt Foredragene. Disse Afskedsord besvaredes af Provst Aastrup fra Tødsø, der udtalte sin Tilfredshed med Mødet og opfordrede Selskabet til snart igjen at gjæste Øen Mors.

Referater af Foredragene læstes i de følgende Dage i de lokale Blade, ligesom en mere sammentrængt Beretning om Mødet findes optagen i »Nationaltidende«, »Dagbladet« o. fl. Blade for 23. og 24. Juli.

Fra det københavnske Brødre-Societets Dagbogsoptegnelser 1746—69.

Ved Cand. theol. **Knud Heiberg.**

De i det følgende aftrykte Optegnelser ere hentede fra det københavnske Brødre-Societets Dagbøger (Diaria), der med den største Forekommenhed ere mig laante af Societetets Forstander, Hr. Pastor G. F. Lund.

De statskirkelige Love og Forordninger i Kong Kristian VI's Tid tillode ikke den af Grev Zinzendorf fornyede Brødremenighed at oprette nogen egentlig Menighedsplads her i Landet — dette skete først under Kristian VII, da Kristiansfelt i Sønderjylland grundedes 1773 — men alligevel dannedes allerede 1739 i København et »Brødre-Societet«, som, da det ej kunde træde aabenlyst frem, maatte nøjes med saavidt muligt at organisere sig paa samme Maade som Brødre-Menigheden i Herrnhut[1]).

Trods de Forordninger, der søgte at hindre saadant, stod det københavnske Societet i en livlig Forbindelse baade med Modermenigheden i Herrnhut og med andre Brødre-Menigheder rundt omkring. Og denne Forbindelse bestod ikke blot pr. Brev; trods Rejseforbud droge hvert

[1]) Se L. Helveg: Den danske Kirkes Hist. efter Reform. II; Koch og Rørdam: Fortællinger af Danmarks Kirkehistorie; Kirke Lexikon for Norden I. 402 ff. G. Burkhardt: Die Brüdergemeine I—II. Gnadau 1893—97.

Aar mange paa Besøg til Herrnhut (sidst i Halvtredserne dog vistnok mere til Zeist i Nærheden af Utrecht).

Det kunde synes mærkeligt, at dette Samfund har kunnet bestaa, naar man ser hen til alt, hvad der fra Statens Side blev gjort for at lægge den saakaldte »Herrnhutisme« Hindringer i Vejen, navnligt i Kristian VI's sidste Regeringsaar. Regeringens egen Inkonsekvens var imidlertid før en stor Del Aarsag hertil, idet den ved at tillade og begunstige Brødre-Menighedens Missioner i sine Kolonier gav en stadig Anledning til Danskes Forbindelse med Modermenigheden. En anden Aarsag var, at Statspietismens orthodoxistiske Iver kølnedes betydeligt under Fredrik V's Regering, og endelig har ikke mindst Societets-Lederens Personlighed bidraget til, at man saa igennem Fingre med denne lille Kreds, der levede et stille og roligt Levnet i al Gudfrygtighed og Ærbarhed, og som vistnok langt mindre, end hidtil antaget, var »en Rod, hvoraf Sektvæsenet bestandig skød frem«[1]).

Societetet ledes nemlig fra sin Stiftelse i Septbr. 1739 og indtil 1762 af Embedsmanden Lorenz Prætorius. P., der var født 27. Novbr. 1708[2]), var 1737 efter 13 Aars Tjeneste bleven Fuldmægtig i de norske Bjærgværkers og nordenfjældske Toldkontor; senere avancerede han videre ad Embedsstigen, blev Justitsraad og Konferensraad, tilsidst Deputeret i Generaltoldkammeret og Finanskollegiet[3]). Flere Gange nævnes i de Diarier, hvoraf i det følgende skal meddeles Uddrag, at han har foretaget Rejser i den kongelige Suite. Da Regeringen 1759 og 1767 forhandlede med Brødre-Menigheden om dennes Missioner i Trankebar og paa Guineakysten, var Prætorius netop ansat i vedkommende Departement; senere kom han som Kommitteret

[1]) Koch og Rørdam: anf. Skr., S. 160.

[2]) P. var Enevold Evalds Fætter; hans Søster Helene Elisabeth var gift med Skipper Meinert i Dagebøl, fra hvem en Række Præster af Navnet Fenger stamme; jf. Fr. Barfod: P. A. Fenger, Stamtavlen.

[3]) Se Meddelelser fra det kongelige Geheime Arkiv for 1886—88. 221.

i det tyske Kancelli til at føre Forhandlingerne om Anlæggelsen af Kristiansfelt, og Brødre-Menigheden kan takke ham for de gunstige Betingelser, den opnaaede[1]). Prætorius havde ladet sin Søn Johannes opdrage og uddanne i Brødre-Menighedens Anstalter; hos denne, der blev Kristiansfelts første Præst, døde Faderen 23. Aug. 1781[2]).

Lorenz Prætorius har aabenbart haft en overordentlig Betydning ikke blot for Brødre-Societetets ydre Stilling, men ogsaa for dets indre Liv. Hvad »Broder Prætorius« har sagt og gjort, tale Diarr. stadigt om. Han holder selv opbyggelige Taler eller oplæser Menigheds-Efterretninger, -Diarier og -Taler, han besøger »die auswärtigen Geschwister«, rejser som Repræsentant til Brødre-Menighedens Fællessynoder (f. Ex. til Zeist 1746), og i sit Hjem samler han Societetets Medlemmer til selskabelige Sammenkomster. Da han fratræder Ledelsen 1762, skriver Diariet om ham: »Wie angelegen ihm das Wohlergehen der hiesigen Oeconomie gewesen, das wissen wir aus Erfahrung, da wir nun in etl: u. 20 Jahren von seiner Brüderlichen Treue, gesegneten Arbeit u. glücklichen Direction in allen Abtheilungen profitirt haben; bei dieser Gelegenheit äusserte er seines Herzens Wunsch, dass der Heiland bey dieser Veränderung näher zu seinem gnädigen Zweck kommen möchte, so dass alle die Friedens-Gedancken u. die Segen, die sich in seinem und seines Volcks Herzen über diese Oeconomie regen, mehr erfüllet werden mögten.«

Ved Prætorius's Side stode adskillige »Hjælpere«, blandt hvilke især maa nævnes Ægteparret Wagner, der vendte hjem til Herrnhut i Juni 1762, og Michael Crøger (f. i Norge 1714), der ledede de ugifte Brødres Kor fra 1746

---

1) Se Fortsætt. af Cranzes Brødre-Historie Kbhvn. 1791. S. 71; Jubelfeier des hundertjähr. Bestehens der Gemeine Christiansfeld 1873. 49 ff.

2) Se Fortsætt. af Cranz 270. Det eneste literære Mindesmærke, P. har efterladt sig, er en numismatisk Afhandling, trykt efter hans Død i det store Værk: »Beskrivelse over danske Mynter og Medailler i den kongl. Samling«. 1791.

til 1762, da han afløste Prætorius som Societetets Hovedleder[1]). Samtidig overtoge Broder Briant[2]) og Søster Else Marie Hansen († under et Besøg i Kristiansfelt 6. Juli 1790) Ledelsen henholdsvis af de ugifte Brødres og Søstres Kor. Omtrent paa denne Tid naaede Brødre-Societetet sit største Medlemsantal, nemlig 365 voxne Personer i Aaret 1765.

De Dagbøger (Diaria), som de følgende Optegnelser ere hentede fra, indeslutte Tiden fra d. 9. Juli 1746 til Udgangen af 1769; de bestaa dels af »Diarium des Ledigen Brüder Chors in Copenhagen von Anno 1746 den 9 Julii bis 1762 den 19. April«, dels af »Diarium des Häufleins in Copenhagen Jan. 1762—1769«. De ugifte Brødres Diarium (»Diar. des Led. Brüder Chors«) tegner os et Billede af den første kristelige Ynglingeforening i Danmark[3]); ogsaa i denne Kreds, hvor Mennesker af saa godt som alle mulige Livsstillinger mødtes, ses det, hvorledes Kærligheden til den fælles Herre formaar at udjævne Standsforskelle.

Særlig Interesse frembyder den Studenter-Kreds, her samledes, fra hvilken flere af de frommeste Præster i den følgende Tid udgik.

Det er smukt at se, hvorledes Brødre-Societetets Medlemmer baade i deres Forbønner og ved deres Gaver med levende Kærlighed omfattede Missionens hellige Sag i en Tid, da Størstedelen af den danske Menighed betragtede den med ligegyldige Øjne, og overlod til Staten at tage sig af de i Fredrik d. IV's Tid begyndte Missioner. Missinærers Besøg eller Breve vække altid stor Glæde. Da det danske Missionsselskab stiftedes 1821, fik det et meget stort Antal af sine første Medlemmer fra Brødre-Menighedens Kreds.

---

[1]) Om Crøger, se Nyerups Literaturlexicon p. 130; jf. Dansk Kirketidende 1892 Sp. 599. Crøgers »Passionsbetragtninger over Ebr. XII. 2« er optrykt af Traktatselskabet i Kristiansfelt.

[2]) Om Briant se Forts. af Cranz p. 44 f., Fortsetzung III Barby 1804 p. 82 f.; Fortsetz. IV Gnadau 1816 p. 89, 288.

[3]) jf. Dansk Kirketid. 1892 Sp. 599, Anm.

Hvad her skal meddeles af Dagbøgerne, er dels saadant, der kan give Bidrag til Belysning af Kredsens ydre Stilling, dels hvad der kan oplyse om dens »Connexioner« rundt i Landet[1]). Derimod er meget lidt medtaget, af de navnligt i »Diar. des Häufleins« hyppigt refererede Taler, til Belysning af Societetets kristelige Læreform, der ganske svarede til den, vi paa samme Tid træffe andetsteds i Brødre-Menighedens Kredse, en Læreform, der trods sit ofte affecterede Sprog i en mærkelig Grad har formaaet virkelig at vise Mennesker bort fra al egen Retfærdighed og hen til at stole ene og alene paa Kristi Fortjeneste »uden nogen min Fortjeneste og Værdighed«.

Diarium des Ledigen Brüder Chors.

1746.

9/7 kam ich [sc. Michael Cröger, se Indledn. ovenfor] mit einem Br[uder] aus Stepping[2]) nahmentlich Christen Kiær nach Copenhagen. Da ich die Stadt sahe, schlug ich mir eine Losung[3]) auf in Absicht meiner Plans, die hiess (d. 9. Jul. 1745): „Dieser wird sagen: ich bin des Herrn; und jener wird genannt werden mit dem Namen Jacob, u. dieser wird sich mit seiner Hand dem Herren zuschreiben, u. wird mit dem Namen Israel genannt werden. Jes. 44. 5. Trage alle unsre Namen auf dem Hohenpriester-Blech“, und ich habe mich kindlich drüber freuen können. Da ich durch die

---

[1]) Om denne Kredses Betydning i Literaturen, se L. Kochs Afhandling i Hist. Tidsskr. 6, II. 75 ff.

[2]) I Stepping (i Haderslev Amt), i hvis Omegn Brødre-Menigheden havde mange Venner, var under Sognepræsten J. Kastrups Ledelse indrettet en »Brødre«-Øconomi«, der omtales mange Gange i Diar.; jf. nedenfor Diar. 24/6 64. Se mere herom i F. Nygård: Kristenliv i Danmark 56—57; Dyssel: Forsøg til en Indenlandsrejse. Kbhvn. 1774. 161 f. Fortsætt. af Cranzes Brødre Historie 276.

[3]) I Brødre-Menigheden udgives aarligt en Loosungs-Buch ɔ: en Samling Skriftsteder, et til hver Dag i Aaret med et tilføjet opbyggeligt Kærnesprog.

Thore hineinging, lag es mir sehr am Herzen, dass ich dem Lämlein an diesem Orte nicht zur Schande seyn mögte, sondern zur Ehre u. Verherlichung seiner Wunden, u. ich habe ihm deswegen recht vieles vorgeweint.

Ich kriegte gleich mein Logie bei Br. Brodersen[1]), Braadt[2]) und Korn auf dem Rosengaard[3]). Die lieben Herzen haben mich recht mit vieler Liebe und Zärtlichkeit empfangen, und wir haben uns über einander gefreuet als Kinder. —

$^{19}/_{7}$. In der Verlesungs-Stunde hörten wir viele Briefe von unsern dänischen Brüdern, die selig u. vergnügt bey der Gemeine sind[4]). Ich hielte das erstemal der ledigen Brüder-Viertelstund[5]), redete ein bisgen über die Losung: „Gott ist hingegangen. 2. Sam 7. 23. Dass er sich ein Segens Volk in den Zeiten möchte zubereiten." Die Losung ist auch hier in Copenhagen von Jahr zu Jahr mehr erfüllet; das Segens Volk ist schon da, u. es geht immer weiter mit das Zubereiten. — —

$^{24}/_{7}$. Besuchte uns der alte Vater Nitschmann[6]) mit unserm lieben Prætorius; er besah unsre Wohnung, und die gefiel ihm.

$^{25}/_{7}$ — — in der Helfer-Conferenz[7]) wurde erinnert, dass es nicht eben nothwendig war, dass zwey immer reden sollten

---

1) Vistnok Christian Riise Brodersen (S. af Biskop Broder Brorsen i Aalborg), Spr. i Klim, Torup og Vust 1751—61, dernæst i Thisted til sin Død 1765.

2) B. blev $^{1}/_{10}$ 1750 Lærer ved Waisenhusets Pigeskole, men døde allerede $^{19}/_{10}$ samme Aar.

3) Her boede de nævnte »Brødre« til 1748.

4) Der berettes ofte i Diar. om Forelæsning af Breve fra »Menigheden« (ɔ: Herrnhut); Brødres Rejse dertil el. Ankomst derfra nævnes ligeledes ofte.

5) Om de forskellige Navne paa Brødrenes Forsamlinger: Verlesungs-Stund, Viertel-Stund, Conferenz o. s. v. se Kirkehist. Saml. 3 R. VI. 86 ff.

6) David N., Biskop i Brødre-Menigheden.

7) I hvert af en Brødre-Menigheds Kor (de giftes, de ugifte, »ledige« Brødres el. Søstres, Enkernes, Enkemændenes og Børnenes) er der ansat Medhjælpere, hvis Opgave det er at vejlede de enkelte i aandelige Spørgsmaal; disse Medhjælpere danne en »Conferenz«.

in der Handlung des Probstes[1]); es war nur ein Überbleibsel von der alten Methode, die abgeschaffen werden könnte.

27/7. Besuchte ich [M. Cröger] Hr. Leth[2]) u. habe mit ihm gespeist. Er hat mir sehr herzlich u. liebreich begegnet.

Br. Sontum[3]) gab ein L[iebes M[ahl[4])] u. wolte dabei die alte Copenhagische Liebe wieder recht erneuern u. erfrischen. Wir haben ihn mit so vielen niedlichen Versen in die Wunden unsres Lämleins, in sein durchstochnes Herz u. das auserwehlte Höhlgen hineinverwünscht, dass er selbst darüber hat Thränen vergossen; wir waren alle überaus vergnügt dabei, u. das liebe Herz Prætorius hat uns auch alle mit seiner Gegenwart erfreuet. — —

28/7 Ging ich [M. Cröger] in einer stille und selige Meditation über unser vorstehendes Abendmahl.

Denselben Tag ging ich zur Beichte bey dem Probst [sc. Gerner]. Er hat mich absolvirt; das war mir auch eine Gnade. Des Abends hatten die Arbeiter aus allen Chören ein Liebes Mahl bey dem Probst; wir erinnerten uns das bevorstehende Abendmahl mit Scham u. Beugung, auch mit vielen Freuden, dass wir mit dem Manne, vor dem die Götter beben, so nahe werden sollten. Wir sassen da bey einander als Schäfgen u. Sünderlein ohne viele Worte. Br. Nitschmann war auch dabey.

29/7. Hatten wir ein recht gesegnetes Abendmahl. Das Lamm war mir ungemein nahe u. fühlbar in seinem Marterbilde, ia, ich habe das Schlachtschaf I. X. gesehen, geküsst und mit Thränen gegessen.

---

1) »Probstshandlung« var Navnet paa de Møder, der holdtes i Stiftsprovst Gerners Hus. Ved en besynderlig Misforstaaelse tales hos Nygård: anf. S. 54 om »Probebeihandlung (?)«.

2) Professor catecheseos Chr. Langemach Leth, Spr. ved Trinitatis Kirke fra 1736 til sin Død 1764. Wiberg II. 134 jf. nedenfor Diar. 16/8 1764.

3) Nygård: anf. S. 54.

4) Liebes Mahl (L. M.) ɔ: Kærlighedsmaaltider: som det synes, benævnes alle Selskaber, hvor kun Brødre ere nærværende, saaledes.

Zu Mittag habe ich bey Hr. Schiött[1]) gespeist mit den Geschwistern Prætorius u. Nitschmann.

⁶/8. Des Morgens früh hörten wir, dass unser gnädige König C. VI aus der Zeit gegangen war. Ich fühlte, dass ich ihn sehr lieb hatte, fing schon an zu beten, weinen, denken, was noch weiter werden will. Ich schlug darauf eine Losung auf, die hiess: „Wenn der allmächtige unter ihnen hin u. wieder Könige sezet, so wird es helle, wo es dunkel war. Ps. 68. 15. Der Anfang ist nur kaum gemacht, die ganze Welt ist noch voll Nacht". Es war mir recht artlich dabey.

⁷/8. Hörte ich Probst G[erner] über das Thema predigen[2]): dass die Zahl derer Leute, die selig werden, ist grösser als derer, die verloren gehen. Ich war zufrieden damit, aber der Bischof[3]) war über der Prophezeiung sehr aufgebracht u. verdrieslich geworden, u. hat ihm deswegen geschrieben.

⁸/8. Besuchte ich Probst Hviid[4]). Er hat sich so höflich gegen mir aufgeführet u. so vieles gutes versprochen, dass ich nicht habe dürfen wieder kommen, u. gedacht: „in Versuchung führe uns nicht!"

⁹/8. [„Verlesungs-Stund" paa Salen hos Provst Gerner, ved hvilken 60—70 Mænd og led. Br. ere samlede] — — — in der Viertelstunde erinnerte ich, dass wenn die Brüder recht selige Herzelein wolten seyn, mögten sie nichts mit sich selbst zu thun haben, sondern sich so mit Lämlein u. seinen Wunden zu thun machen u. so mit Leib u. Seel in der Sache hineingehen, dass sie sich selbst u. alles drüber vergessen könnten.

¹⁰/8. [Prætorius oplæser Breve fra danske Brødre i Herrnhut, Herrnhaag und Lindtheim].

¹⁹/8. Hatten die kleine Anstalts-Kinder ihre Gelegenheit

---

[1]) Predbiørn S., resid. Kap. ved Frue Kirke fra 1738 til sin Død 1782. Helveg: Kirkehist. efter Reform. II. 147—48; jf. nedenfor Diar. ²⁰/8 1764.

[2]) ²⁸/8 noteres, at Br. Gerner har prædiket for det kongl. Herskab paa Frederiksberg.

[3]) Mag. Peder Hersleb.

[4]) Mag. Mathias Hviid, Spr. ved Holmens Kirke 1735—59.

bey dem Probst. Br. Prætorius vorlas ihnen den Kinderbettag, der von Böhler in Marienborn gehalten war — —

$^{24}/_{8}$. — — Br. Krum gab ein L. M. vor etlichen u. 20 Brüdern. Der alte Hagen war auch dabey. Br. Prætorius liess ein Papier herum gehen, worauf ein jeder gab dem Br. Krum ein Versgen. Da wir damit fertig waren, wurde alles von Br. Prætorius recitirt. Es war ein recht vergnügtes u. gesegnetes L. M.

$^{25}/_{8}$. Br. Prætorius vorlas uns bey dem Probst viele hübsche Briefe, die von vielen Oertern her an ihn geschrieben waren. Um 9 Uhr hatten wir ein sehr hübsches L. M. beym Prætorius, das er dem Br. Brodersen zur Abschied gab. Dazu waren nur die Geschwister invitirt, mit denen er so wohl dem Inneren nach, als dem Äusseren nach ganz besonders connectirte, u. auch wegen Hülfe und Dienst in den äusserlichen Sachen sich verbunden fandt. Wir hatten Illumination dabey, u. Br. Brodersens Nahmen C. B. stund mit grossen Buchstaben grade über vor ihm, u. war mit vielen Blättern u. grünen Bänden umgegeben. Es war ein ganz besonders niedliches L. M. Es wurde dabey etliche von den Kreuz-Luft-Vöglein-Versen gesungen. Wir gaben auch alle aparte dem Br. Brodersen ein Versgen, u. er liess vor sich selbst das Versgen singen: „Blutiger Versühner, Der Gemeine Diener, Wenn ich etc." Br. Prætorius schlug uns auch Losungen auf, auch vor Copenhagen. Wir sungen dabey: „Es ist einmal ausgemacht — —". Wir hatten einander überaus lieb u. gingen recht vergnügt u. gebeugt aus einander.

$^{12}/_{9}$. War ich [Cröger], Korn, Höyer u. Sontum Morgens früh in den Thier-Garten hinaus gegangen. Br. Prætorius u. Braadt warteten erst die Post ab; hernach kamen sie auch zu uns in den Nüss-Bäumen. Wir speisten in Fortun mit einander u. kamen halb 7 zu Hause, u. ich weiss fast nichts von dem Tage zu sagen, als: wir haben erstaunlich viel gelacht.

Gegen 8 Uhr hatte unsre Chor ein sehr gesegnetes Liebes Mahl. Wir waren 43 ledige Brüder, von denen wir glauben, dass sie noch alle mit Leib und Seel des Lämleins wollen werden. Br. Prætorius war auch dabey, erinnerte, wie wir das vor eine Gnade achten sollten, dass das Lamm uns so

sortirt u. eine aparte Chor aus uns gemacht hatte, das so wohl mit der inneren als äusseren Pflege versehen war. Die Losung hiess: „Jauchset alle, die ihr sein Volk seyd. 5 Mosb. 28. 17. Du weisst alle Dinge. Du weisst, es kleben Herzen u. Sinnen an dir, mein Leben, so wahr Du lebst". Dass ein jeder Br. bey all seinem Lustig- und Melancholisch-seyn u. in allen Umständen das sagen könnte, war mein zärtlicher Wünsch. Br. Prætorius vorlas uns das Lied: „Was ist ein wahres Jünglings Herz etc.", u. den lezten Vers haben wir gesungen:

»Wir wollen uns denn mit Leib und Seel,
dem Jüngling Jesu weyhen,
der durchs Verdienst von seinem Oel
dem Chor gibt das Gedeyhen,
im Herzen und im Angesicht
so Jesushaft zu werden,
dass wer uns ins Gesichte kriegt,
denckt: So wars Lamm auf Erden«.

Zu lezt wurde gesungen: „Fass uns an mit etc.", „Es salbe uns auf etc.", u. alles mit dem Vers beschlossen: „Du liebst uns unbeschreiblich etc.", u. bey den Worten: „da küsse uns, Du Kirchenfürst", haben wir einander recht zärtlich geküsst. Bey dem Anfang des Liebes Mahl wurde eine Thüer aufgemacht, dass die Geschwister, die aus der Conferenz kamen, uns allen haben ansehen können, u. wir haben ihnen auch was von unserm Liebes Mahl mitgetheilt.

14/9. Hatten etliche Geschwister eine Gelegenheit[1]) bey dem Probst. Br. Prætorius erinnerte, dass es heute eben 7 Jahr war, seit dem unsere Gemeinschaft in Copenhagen anfing, u. der Grund dazu wurde gelegt im Gegenwart des Br. Neusser[2]) mit wenigen Geschwistern: 5 á 6 Personen, da

---

[1]) ɔ: Forsamling, Møde.

[2]) I den gamle Broder Jacob Splitts »Vita« i Diar. 4/2 1768 tales om »die erste Verbindung d. 14. Sept. 1739, da bei der Anwesenheit des Br. Friedr. Neissers die ersten 6 Geschwister sich auf Jesu Tod und Leiden mit der Gemeine verbanden, welches der eigentliche Anfang der hiesigen Gnaden-Oeconomie war«; jf. nedenfor Diar. 14/10 1766.

sie ein gesegnetes Liebes Mahl mit einander hatten. Br. Prætorius redete recht gebeugt u. gesalbt über die heutige Losung: „Der Herr wird seinem Volk Kraft geben Ps. 29. 11. Das Wort: das Wörtlein Blut mach den Gemeinen Muth“; wie sie nicht durchgekommen waren, wenn nicht das Wörtlein Blut unter ihnen gebliehen war; aber das hat sie zu was gemacht, gesegnet, vermehrt u. gnädig durchgeholfen u. wirds noch ferner thun etc. —

$^{6}/_{10}$. Kam das arme Herz Niels Gielstrup wieder von Herrnhut zurück[1]).

$^{26}/_{11}$. [I Anledning af M. Crögers 33te Fødselsdag holde Braadt og Korn „ein klein Liebes Mahl“ til Ære for ham Kl. 3.; Br. og „Søster“ Prætorius er tilstede herved] — — Nach dem Abend hatten wir mit 10 von unsern allerliebsten ledigen Brüder-Herzen in eben der Absicht ein niedliches u. vergnügtes L. M., das die lieben Herzen Braadt u. Korn angestellt hatten. Die Stube war hübsch illuminirt; übern Tisch hing in der Mitte eine Crone mit 7 weissen Wachslichtern, u. die am Tische stunden, waren mit grünen Bänden geziert; ausser dem Gebackenes, das zum Essen diente, stunden noch 2 Present-Torten. Auf der einen sahe man in einem blutrothen Herzen die Buchstaben M. C. vergoldet stehen, u. auf der anderen L. P.; denn weil sein Geburstag gleich darauf folgte, so hatten wir ihn auch dazu invitirt u. celebrirten seinen zugleich. Br. Braadt hatte auch Verse gemacht; sonsten divertirten wir uns immer mit Kreuz-Luft-Vögleins Versen u. gingen nicht eher als 12 Uhr ganz aus einander, da wir dem Br. Prætorius zu seinem anbrechenden Geburtstag schöne Versgen gesungen; darauf legten wir uns niedlich in der Pleura schlafen.

$^{27}/_{11}$. — Um 8 Uhr Abends kamen wir bey Prætorius zusammen, da uns seine Schwester ein sehr artiges u. gesegnetes L. M. zu seines Mannes 39 Geburtstag gab. Die Geschwister wurden artig rangirt an 3 Tischen auf einen grossen hell illuminirten Saal; an dem einen sassen die verehelichten, an dem andern die ledigen Brüder, u. an 3 die ledigen

---

[1]) Om N. Gielstrup, der $^{3}/_{2}$ 1748 blev Kapellan ved Viborg Domkirke, se Jydske Saml. IV. 291 f. (navnlig 363).

Schwestern, u. die Lichter waren bey jedem Tische signalisirt mit den gewöhnlichen Chorbänden. An der Wand gerade vor Br. Prætorius stund sein Namen in einer vergoldeten Zug, drunten 38 mit blauen Bändern als seine zurückgelegten Jahre, u. die weissen Wachslichte drum herum gaben einen sehr schönen Prospect. Die Schwester Prætorius hatte auch ein recht niedliches Liedgen auf diese Gelegenheit gemacht, das vom Br. Prætorius wurde abgesungen in ihrem Namen. Er wusste sich selbst nichts zu singen als: „Nach Gnade ist mir so wehe". Sonsten kamen auch allerlei lustige u. vergnügte Materien vor: ein artiges Briefgen aus Schweden, das auch mit schwedischer Accang wurde gelesen, von Brodersen, wie er noch zu rechter Zeit zur Gemeine gekommen u. schon mit beym Abendmahl gewesen. Endlich schlug Br. Prætorius uns jedem seine Losung auf, u. vor unsre ganze Gemeinschaft, die admirabel zupassten, u. dann zu guter lezt machten wir uns mit lieb haben, drücken, spielen u. küssen recht lustig, u. gingen um 11 Uhr recht vergnügt aus einander.

$^{18}/_{12}$. — Kam die königl. Rescript wieder uns aus, worinn uns sogar die Information der Kinder nebst aller Gebrauch bey ihnen etc. verboten wird[1]). Die Losung hiess: „Das Gefecht ist des Herrn. Des Königs der Ehren Jesu Christ, Gottes Vatters einigen Sohn ists".

$^{31}/_{12}$. [siges, at] unser Häuflein sich in diesem Jahre nicht nur sehr vermehrt hat, sondern auch viel seliger u. blutiger geworden. —

1747.

$^{17}/_{1}$. — Erinnerte ich den Brr. an unser bevorstehendes Abendmahl, wünschte, dass die Brüder nicht leichtsinnig zufahren mögten, u. dass sie auch eben so wenig durch unnöthige Bedencklichkeiten sollten zurück bleiben, sondern sich sünderhaftig u. recht kindlich beinahen. Ich bat auch, dass die Brr. erst mit mir sprechen wollten.

---

[1]) jf. Helveg: Kirkehist. efter Reform. II. 147. — Det er værd at lægge Mærke til, at der aldrig i Diar. findes noget haardt Ord i Anledning af de Hindringer, der fra Statens og Kirkens Side bleve lagte »Brødrene« i Vejen.

$^{27}/_{1}$. — Der Br. G[erner] hat unserm Brasch auf seinem Krancken-Bette recht artig u. gemeinmässig (ohne alle Formular) das Blut u. Leichnam unsers Lämleins gereicht. — —

$^{5}/_{2}$. Eben an dem Tage vor 6 Jahren hat Br. Gerner das erstemal die Brr. in seinem Hause gekriegt, u. ist bey der Gelegenheit von Jahr zu Jahr in einer genaueren u. seligeren Connexion mit ihnen gekommen, darum er auch heute zu Danckbaren Erinnerung dieser Gnade ein Liebes Mahl gab[1]).

$^{22}/_{2}$. Gab Br. Tyko [Brandt] etlichen Brüdern, die er am liebsten hätte, ein Liebes Mahl wegen seinen 27 Geburtstag, wobei uns alle recht selig u. wohl zu Muthe war. Die Materie wegen den Pietisten vorkam, derer Oeconomie in Copenhagen jetz so ausgestorben ist, dass wir kaum einen einzigen wahren u. echten Pietist zu nennen wüssten.

$^{25}/_{2}$. Schrieb ich an Br. Johannes [Wattewille], u. sandte ihm ein Catalogus auf die ledigen Brüder in Copenhagen, die jetz accurate 100 der Zahl sind.

Der Probst[2]) kriegte heute eine Königl. Resolution:

(1) dass der Kinder Anstalt von Doctor Wöldike u. Pastor Rohne sollte examinirt werden,

(2) dass er seine Kinder bis Michaelis sollte zurück kommen lassen,

(3) dass er keine herrnhutische Versamlung in oder ausser seinem Hause sollte toleriren u. nach der Augsburgische Confession alle Wahrheiten predigen[3]).

Des Abends hatten wir eine recht seelige u. vergnügte ledige Brüder-Conferenz, ungeachtet, dass die obenangeführten Umstände uns schon bekannt waren. Es gab mir nur ein Bisgen mehr Muth, mich der Brüder von ganzem Herzen anzunehmen u. alles so einzurichten, dass der Gang der Gnade u. die seelige Connexion unter uns ungestörht bleiben mögte.

$^{4}/_{3}$. — — weil wir jetzo keine Gesellschaft bey dem Probst halten können u. auch nicht zu viele in unserm Hause

---

[1]) jf. Nogle Mærkværdigheder, som angaar Henric Gerner, hans Vita og Fata. Kbh. 1772. p. 16.

[2]) Stiftsprovst Gerner.

[3]) jf. Kirkehist. Saml. 4. R. I. 300–301.

haben wollen, so werden des Sontags 2 bey Nörager, eine bey Eberhard u. eine bey Wulf gehalten.

5/8. Wurde des Probsts-Handlung eingestellet.

11/6. Hielt Br. Gerner sein Abschieds Predigen mit vieler Gnade, Seegen u. Legitimation, dass das grosse Auditorium Maul u. Ohren dabei gesperret hat, u. Weiber u. Sünder in der Mänge geweint[1]).

Wir hielten das erstemal unsre neue eingerichteten Gesellschaften; wir fühlten dabei des Lämleins Naheseyn, u. wie die Herzen fast durchgängig mit neuer Gnade angefasst wurden.

12/6. Reiste ich u. mein liebes Herz B[raadt][2]) mit einander, nachdem ich der hiesigen ledigen Brr. Sache ordentlich durch Br. Petsch u. Korn besorgt u. bestellt hatte[3]).

D. 13 kamen wir nach Slagelse und blieben da d. 14 über; d. 15 kamen wir nach Corsöer u. blieben da bis d. 22, da wir wieder zurück reisten, u. kamen d. 23 glücklich nach Hause. Ich habe mich fast die ganze Zeit nach meine Herzeln gesehnet u. bey dem Umgang mit den Welt-Menschen ist mir meine Gnaden-Wahl aufs neue eindrücklich u. fühlbar geworden.

18/10. Wurde der Studenten Gesellschaft das erstemal beym Br. Wulf gehalten; wir hatten ein klein Liebes Mahl u. waren dabei recht seelig u. vergnügt, 13 in der Zahl, u. könnten dem Heiland dancken, dass er uns Köpfe durchs Wunden-Gefühl im Herzen bekehrt hätte. „Wir stellten auch so gleich einen Besuch an etc". —

---

1) 22/4 havde Gerner i Frue Kirke prædiket for Kongen. 19/6 fik han sin Afsked. 19/7 holdt han for Brødrene Kærligheds-Maaltid til Afsked, og 22/7 rejste han sammen med »vort kære Hjerte Petsch« med Skipper Graa til Lybek.

2) B.'s Besøg i Korsør omtales flere Gange; ogsaa nævnes Dines Piper i Korsør.

3) Om Hans Petsch se Kirkelig Kalender for Norge 1876. 185. Norske Magazin III. 305—306, 318ff; jf. Anm. ovenfor.

1748.

22/6 kamen 3 Gesellen Mads Jensen, Jess Pedersen og Abr. Schandorph aus Colding hier an[1]), und brachten uns Briefe mit von unserm allerliebsten Vater Grasman[2]) — —

18/7 kam ein lediger Br. aus Klim in Jütland allhier an, nahmens Lars Andersen Bæc; er hatte einen Recommendations Brief von Br. Krogstrup mit sich an Br. Prætorius[3]). —

1749.

4/5. Erinnerte ich den Brüdern in der Viertelstunde, wie ich nicht gerne sahe, dass sie alzu „à la modisk" in ihrer Kleidung wurden — —

27/6 war ein selig Abendmahlstag. Des Abends reiste ich mit Br. Hellesen nach Faaburg[4]), wo wir d. 30 ankamen.

2/7. Ging von Faaburg nach Dreslette. D. 6 predigte ich alda. D. 7 celebrirten wir der Schwester Myginds Geburtstag niedlich u. seelig. D. 8 war in Dreslette Pfarrer-Versamlung. Die Geschwister Grasmans u. Pipers[5]) waren auch dabei. D. 10 reiste ich davon nach Nyborg u. besuchte Br. Kragelund unterwegs. D. 12 reiste ich mit Br. Heide nach Corsöer, wo wir unsern lieben Herzen Braadt u. Korn auch antrafen. D. 14. reiste ich mit Br. Korn davon, u. wir kamen d. 16 in aller

---

1) Om »Connexioner« i Kolding og »Brødres« Besøg der tales flere Gange i Diar; jf. Kirkeh. Saml. 4. R. III. 780.

2) Diar. for 7/12 46 omtaler »einige Nachrichten vom Br. Grasman, wies in Jütland geht, wo er eine Weile zum Besuch ist gewesen«. Andreas Grasmann, f. 1704 † 1783, betjente de danske Herrnhuter fra 1745 til 1751 med Stepping som Udgangspunkt; jf. Fortsetz. von Cranz. III. 94: »Grasm. hat auch mehrere Jahre sich im Schleswigschen aufgehalten, wo er sich der Erweckten in diesem Lande, so wie in Holstein, Jütland und Fühnen durch fleissigen Besuch treulich annahm, und mit vielen Predigern eine gesegnete Bekanntschaft unterhielt«.

3) Om Krogstrup, Kapellan i Klim, se Kirkeh. Saml. 4. R. III. 740—782. I Diar. omtales flere Gange Gæster fra Klim.

4) I Faaborg var »Broder« L. Lillelund Præst. Se Nygård: anf. S. 36 f., 62 f.

5) 4/6 noteres, at Pipers ere rejste til Fyn, »weil sie nicht nach Island kommen können«.

Frühe zu Hause u. trafen allhier die lieben Geschwister Asmusens aus Holstein u. Hr. Brun aus Odense an, die zum Besuch hier angekommen[1]).

$^{28}/_{10}$. Am ersten Tag des Jubel-Fests hatten wir mit unsern ledigen Brüdern ein vergnügtes Liebes Mahl u. erinnerten uns dabei mit vieler Zärtlichkeit die gnädige Regierung unserer Könige, insonderheit in den Jahren her, da wir als eine Oeconomie des Heilands existirt u. unter ihnen ein geruhiges u. stilles Leben in aller Gottseligkeit erlebt. Wir haben auch bei der Gelegenheit unserm itzigen König gesungen: „Herre over Verdens Riger etc." — —

1750.

$^{1}/_{1}$ hatten wir mit etlichen u. 60 ledigen Brüdern ein vergnügtes Liebes Mahl. Es waren auch dabei noch 10 Geschwister aus den andern Chören. Midt auf dem Tische lag das Kindlein in dem Windelein, u. der heutige actus der Beschneidung war durch ein niedliches illuminirtes Bild repræsentirt, wohinten solo gesungen: „Christi Kripschaft etc." bis ans Ende.

$^{8}/_{5}$ war die erste General Versamlung zu einer Pensions Cassa.

1751.

$^{18}/_{4}$ kam der theure Br. Spangenberg alhier an.

$^{19}/_{4}$ war mit den Studenten-Brr: ein vergnügtes Liebes Mahl, dabei Br. Spangenberg auch war, u. hat uns mit niedlichen Materien vor den Studenten amussiert[2]). — —

1752.

$^{1}/_{1}$ hatten alle die ledigen Brüder des Abends ein gesegnetes Liebes Mahl, wobey Br. Prætorius uns etliche Gesange vorlas, die zu diesem Fest, theils von ihm selbst, theils von andern Brüdern gemacht waren, u. nach einer herzlichen Anrede, wozu die heutige Losung Gelegenheit gab, sc. „diese geringen Tage, darinn man sich doch wird freuen, das sind

[1]) Om de her nævnte Personer, se Nygårds ovennævnte Skrift.

[2]) Spangb. ledede flere Møder de følgende Dage, indtil sin Afrejse $^{30}/_{4}$.

Menschens Sohnes Tage", wurde mit dem Vers beschlossen: „Herr Jesu Christ, dein Todt etc." u: zwar unter zärtlichen Liebeskuss.

18/4 kam unser allerliebster Johannes[1]) bei uns an um nach Grönland zu gehen — —

31/5 (noteres Besøg af) „Hr. Overgaard aus Jütland"[2]).

18/8 um dieser Zeit ist Nic. Arboe, nachdem er den Doctorgrad genommen nach Norwegen gereist[3]).

12/10 reisten Br. Johannes u. Stach von hier nach Herrnhuth[4]). Br. Prætorius u. ich begleiteten sie durch Seeland, Fyhnen u. über Stepping bis nach Ladelund, wovon wir wieder retournirten; es war uns eine sehr angenehme u. vergnügliche Begleitung. In Stepping trug mir Br. Johannes auf in einer engen Gelegenheit, dass ich die Ledigen Brüder in Stepping bisweilen besuchen sollte.

1754.

17/11 ist Professor Evald in unsers Br. Evalds[5]) Armen eingeschlafen.

---

[1]) Johannes Wattewille, Udsending fra Brødre-Menighedens Directorium. De følgende Dage noteres hans Besøg ved forskellige Møder, samt hos Prof. Evald og Leth »til deres største Fornøjelse«. 28/5 afrejser Br. Joh. til Grønland sammen med Br. Stach. Om W.'s Besøg i København jf. Ritter: Wattewilles Leben. Hamburg 1801. S. 104.

[2]) Johannes Smit O., Spr. i S. og N. Onsild 1740—53, i Ebeltoft 1753—73 (Kirkeh. Saml. 3. R. V. 708); hans og hans Families Forbindelse med »Brødrene« omtales ofte i Diar; saaledes hans Svigersønners. Disse vare F. L. Lyngbye, (Kap. i Ebeltoft 1767—74, senere Spr. paa Hirtsholm, sidst i Skanderup. † 1793. Hans Enke døde i Frørup ved Kristiansfelt 1834. Wiberg III. 66) og F. M. Boesen (Informator ved Waisenhuset og dernæst Spr. i Tøstrup 1768—76. Wiberg II. 448). — Endnu en hernhut. Præste-Broder nævnes paa denne Tid i Diar., Jacob Wöldike, Søn af Biskop W. i Viborg. Han blev Præst i Gunderup 1754 efter at være hjemkommen »fra Menigheden« (Wiberg I. 501).

[3]) 18/5 noteredes hans Ankomst fra Niesky sammen med hans Broder. jfr. L. Daae: Nogle nye Bidrag til den norske Kirkes Historie. Drammen 1863. 34 Anm.

[4]) jf. ovenfor Diar. 18/4 52. Br. Joh. og Stach vare 4/10 vendte tilbage fra Grønland.

[5]) Joachim E., Inform. ved Waisenhuset, senere Præst i Voerbasse og i Hvidding; jf. Rhode: Haderslev Amt 503; hans Selvbiografi

1756.

$^{27}/_{6}$ — — Es kamen auch in diesen Tagen der Probst Dresing aus Æröe[1]) und brachte seinen Sohn Nicolai Dresing[2]), einen hübschen Knaben von 12 Jahren mit, und ersuchte uns seiner anzunehmen, damit das, was der Heiland in ihm angefangen, conserviret werden möge. Der Knabe, der sonsten von einer kränklichen Constitution ist, hat dem Vater keine Ruhe gelassen, sondern ist unbeweglich darauf gestanden, er wolle entweder heimgehen oder nach der Gemeine; weil der Knabe sonsten nicht zu befriedigen war, und die Umstände es nicht erlaubten, ihn nach der Gemeine zu schicken, wurde dem Vater seine Bitte gewehret, und der Knabe derweil dem ledigen Br. Orning aufm Königl: Waysen-Hause zur Aufsicht gegeben.

$^{4}/_{11}$. Erinnerte Br. Prætorius in der gewöhnlichen Donnerstags-Gelegenheit, dass es Ihm zwar in Ansehung des 13. Nov. von Herzen lieb wäre, wenn es die Umständen erlaubten eine feyerliche Gelegenheit mit den ganzen Geschwistern anzustellen und vor den theuren Aeltesten seines Volks mit ihnen niederzufallen; weil wir aber in einer Religion sind u. in einer Verfassung, da wir um Aufsicht zu vermeiden nicht so häufig zusammen kommen können, so hätten es doch die Geschwister in den Chören anzubringen u. es den Geschwistern ans Herze zu legen, an diesem Segens-Tag jedes speciell mit dem Heiland Bande zu halten u. sich von Ihm aparte segnen zu lassen.

---

findes aftrykt i Dansk Kirketidende 1892 Nr. 38—39. 7. Juni 1753 noteres Br. Evalds Tilbagekomst fra en Huslærerplads, han havde beklædt hos »Br.« Aug. Henrichsen, Præst i Farup (om denne, se nedenfor Diar. $^{18}/_{8}$ 67 Anm.). Se ogsaa A. D. Jørgensen: Joh. Ewald 4 ff., F. Nygård: Kristenliv i Danm. 75 og 78, samt Kirkehist. Saml. 3. R. IV. 368.

1) Flere Gange i Diar. omtales Connexioner paa Ærø. $^{20}/_{5}$ 63 nævnes »Br. Alands salige Hjemgang paa Ærø«; jf. nedenfor Diar. $^{28}/_{8}$ 1767.

2) N. D. f. 1743, blev senere Præst ved Vartov, † 1807. Provst Dresing besøgte flere Gange senere den københavnske Kreds, navnligt da han ved sin Forflyttelse til Evenvig i Bergens Stift, som Diar. udtrykker sig: »kom ud af alle sine Fortrædeligheder paa Ærø«. Om herrnhutisksindede paa Ærø, se ogsaa Dyssel: Forsøg til en Indenlandsrejse 104 ff.

1757.

19/1. Wurde eine Jüdinn, ein Mädgen, das den Heiland u. die Versöhnung durch sein Blut von Herzen lieb gewonnen, in der Trinitatis Kirche unter einem tiefen Eindruck der Anwesenden getauft. Es war recht eine gefühlige Handlung, u. die Geschwister, die da zugegen waren, konnten nicht genug ausdrücken, wie respectabel ihnen dieselbe gewesen, insonderheit die Herzens-Zerflossenheit dieses Täuflings, wovon die vielen Thränen ihrer Augen genugsam zeugten. Sie hat auch die schönsten u. reellesten Wahrheiten unserer Religion mit einer sünderhaften Fertigkeit beantwortet u. bewiesen, u. als der Prediger gefragt: Was sie wohl glaubte, dass in dem Wasser, welches vor ihm auf dem Tische stund, wäre? hat sie geantwortet: „Das theure Blut Jesu", u. bestätigte solches mit dem bekannten Vers Lutheri: „Es ist vor ihm eine rote Fluth mit Christi Blut gefärbet etc."

Mit dieser Materie unterhielten sich die Studenten-Brr. recht niedlich bey einem Gesellschafts L. M., das ihnen Br. Orning wegen seines gestrigen Geburtstags gab, u. bezeugten den tiefen Eindruck an ihren Herzen von der an ihnen in der Kindheit geschehenen Ueberströmung seines Blutes.

6/3. [Tale, hvori Br. Prætorius formaner til Tilfredshed hver i sin Stand og til ikke at indlade sig med Verden for at forbedre sine Kaar]. Nach dieser Erinnerung erfreute er die Conferenz-Geschwister mit der Nachricht von dem der Gemeine ertheilten Königlichen Protectorio[1]).

12/3. Kamen 2 ledige Brüder Ole Gundersen u. Paul Böch aus Zeit hier an; wir konnten sie aber mit keiner Aufnahme in unser Chor trösten, weil wir an denen, die vorher auf solche Weise zu uns gekommen, leider gelernet, das sie sich selbst zu keinem Segen unter uns seyen, u. mit ihrem Unnützen Geschwätz von der Gemeine u. ihren unblutigen Principiis mehr Schaden als Segen veranlassten, aus welcher Ursach auch nun Peder Knudsen von uns demittiret worden[2]).

[1]) jf. nedenfor Diar. 12/1 1759.

[2]) Flere Steder i Diar. omtales saadan »Demission«, der er et Vidnesbyrd om den aarvaagne Disciplin i Societetet. Om een siges, at han »wurde demittiret in Friede, weil es uns klar geworden, dass er nicht zu unserer Oeconomie gehöre«.

[29]/6. Die Studenten Brüder unterhielten sich heute mit einer recht gefühligen Herzens Unterredung in Ansehung des Schlafens u. Schlafengehens, wie sehr es ihnen am Herzen läge, dasselbe liturgisch zu behandeln u. auf ihren Betten als auf einem Ihm gewidmeten Altar in der Connexion mit der kalten Leiche Jesu sanfte zu ruhen, dass sie sich deswegen beym Schlafengehen der heiligen Leiche Jesu angelegentlich und kindlich empföhlen, als auch wie weh es ihnen thäte, wenn sich was unlamhaftes darein mengete[1]).

[4]/9. — — Auch wurde gemeldet, dass Schandorf wegen seiner schlechten Herzens Disposition gegen den Heiland und unsre Gemeinschaft, u. Sören Palladsen wegen seiner incurablen, unseligen u. phantastischen Principia in Heyrathssachen von den ledigen Brüdern demittiret worden. — —

1759.

[12]/1. War uns ein grosser Freudentag, weil heute die Octroy der Brüder in allen Königlichen Dänischen Colonien in Ost-Indien völlig zustande kam[2]). Die Loosung hiess: „Jauchset vor dem Herrn, dem Könige, wie sich die Kinder freuen".

[25]/1. Gingen die Brr. Stahlmann u. Gipper mit dieser wichtigen Expedition in die Gemeine zurück[3]).

[8]/4. Hatte die Viertelstunde der ledigen Brüder mit dem Br. Saxdorff[4]) ein Abschieds L. M., weil er von dem Grafen von Holstein, ohne dass ers vermuthet oder im geringsten darum angesucht, zum Pfarrer in Rorup ohnweit Roschild

---

[1]) Man maa erindre, at disse og lignende Vendinger ere Udtryk for Tankegangen i en bestemt Periode, som Brødre-Menigheden selv benævner »die Sichtungszeit«, og at Menigheden forlængst har taget Afstand fra saadanne Udtryk.

[2]) Se herom Cranz: Brødre-Historie. Kbh. 1772. 610 ff.; Lorcks Beiträge II. 628. J. F. Fenger: Den trankebarske Missions Historie 279 ff.

[3]) S. og G. vare komne fra Zeist til København 7/11 58 for at forhandle om Missionen i Ost-Indien.

[4]) Peter S., Informator ved Waisenhuset 1756—59, Spr. i Rorup 1759—62, i Saaby 1762—74 og derefter Præst ved Nikolaj Kirke til sin Død 1804. Ogsaa hans Broder Ole S., Boghandler ved Waisenh., hørte til Brødre-Societetet.

wociret worden; wir konnten den Umständen nach nichts anders als damit von Herzen zufrieden seyn u. hoffen, der Heiland habe seine weisen Absichten damit gehabt.

9/10. Der Studenten Br. Peder Rhode[1]) hatte mit den ledigen Brrn. in der Viertelstunde heute ein Abschieds Liebes Mahl, weil er nunmehro nach Stepping gehet[2]), um dem Br. Kastrup auf sein u. der dortigen Geschwister Verlangen in seinem Amte zu assistiren, u. diesen Ort wo möglich für die Geschwister zu conserviren.

1760.

25/5. Am Pfingst Tag war Conferenz: Wir erinnerten uns der Mutter-Pflege des heiligen Geistes im danckbaren Herzen, und baten uns seine selige Leitung ferner aus; und wurde erinnert, dass da die Zahl derer, die um die Pflege unter den Geschwistern anhalten, immer stärker wird, wir darauf bedacht seyen müssen, wie wirs einrichten konnten, dass alles auch besorgt würde, weil ein einzeler Ort sie nicht alle fassen kann. —

16/11. Ging unser lieber Br. Rector Schnabel selig in die Wunden über. Unser lieber Schnabel ist geboren in Roeschild A° 1730, wo sein Vater Rector war. Als er auf die Academie allhier gekommen, wurde er erweckt und mit den Brrn bekannt, u. A° 1747 unter unsere led. Brr. gekommen. Als er etwa in A° 50 und 51 in Frankreich, Teutschland und Holland auf die Fremden Universitäten reiste, besuchte er auch die Gemeine in Zeist nicht ohne einen reellen Segen für sein Herze. Als sein Vater vor einigen Jahren aus der Zeit ging, ward er an seiner Stelle Rector, und ob er gleich dort wohnen müsste, besuchte er uns doch fleissig und ward zu unserm Volk gezehlet. Er war nach seinem Alter ein sehr gelehrter Br., aber doch dabei in der Materie von der Versöhnung wie ein Kind, der alles ohne viel darüber zu raison-

[1]) P. Rhode, den bekendte Forfatter af »Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse« var 1757 bleven optaget i de københavnske Brødres Kreds. Fra Stepping besøgte han dem gentagne Gange. 1767 blev han Spr. i Uttersløv paa Laaland.

[2]) Jf. ovenfor Diar. 9/7 46 Anm.

niren annahm. Er war zwar gegen seine Verwandten allzu sehr schüchtern; sein kindliches attachement aber an den Heiland und sein Volk hat das wieder ersezet. Er dachte von sich selbst klein, hatte seine Brüder zärtlich lieb und war auch von ihnen allgemein geliebt. Weil er nichts viel unter uns seyn konnte, so erqwickte er sich desto fleissiger mit den Gemein-Nachrichten, die er vonhier erhielte. Vor etlichen Jahren fing er schon an an der Auszehrung zu kränkeln, und seine Sehnsucht beim Heiland daheime zu seyn nahm immer mit der Krankheit zu. Als er zulezt bettlägerig war, besuchte ihn Br. Saxdorf fleissig, besonders aber verlangte er mit dem Br. Cröger zu sprechen und als das etliche Tage vor seinem seligen Heimgang geschahe, freuete er sich wie ein Kind darüber, bezeugte sein seliges Verlangen beym Heiland zu seyn; besonders aber war sein Leib-Versgen in den lezten Wochen:

»Ihr Augen im Erblinden,
habt Ihr mir nicht gewinckt?»

Etliche Tage nach diesem Besuch, wurde sein seliges Verlangen erstillet, als er Heute in Seinen Armen selig u. sanft einschlief in seines Alters [30] Jahre. Seine Schwester die sonst nicht erweckt ist, erzehlte, dass er den lezten Abend überaus licht und freundlich war, bat sie auf dem Bette bey ihm zu sitzen, und sagte lächelnd zu ihr: „Wenn ich dich nur hätte an dem Orte, wo ich dich gerne haben wollte;“ und als sie fragte, wo das wäre, antwortete er: „In Herrnhut!“

(Fortsættes).

Smaastykker.

V.

Tilføjelser til forskjellige Artikler i Kirkehistoriske Samlinger.

Det maa være Red. kjært, naar Medlemmer af vort Selskab vise deres Interesse for de i K. S. fremkomne Artikler ved at sende os deres Bemærkninger eller Tilføjelser til samme. Af saadanne os i den senere Tid tilstillede Supplementer skulle følgende her meddeles.

1.

Begravelse i Halmkiste.

København $^{26}/_{10}$ 1897.

I K. S. 4. Række 1. Bind har jeg læst en Afhandling af Dem om Begravelse i Kister af Vidier eller Straa. Jeg tillader mig derfor at meddele Dem, at jeg i Ministerialbog for Snejbjerg Sogn, Ribe Stift, har fundet følgende:

»Søndag den 17de Marts 1811 blev Almisselem Jørgen Smed begravet, gl. 37 Aar. Han var næsten blind. Han var den første, der her i Menigheden blev begravet i en Halmkiste«.

Peter Spandet,
cand. theol.

2.

Notits om »En Skriftebok från Göinge härad«.

Kjøbenhavn $^{27}/_{5}$ 1898.

I Suhmske Samlinger til den Danske Historie I. Bd. 2. Hefte S. 137 staar aftrykt en »Modus absolvendi puerorum

appressores autore Petro Palladio«, som aldeles svarer til Actus primus i den af Dr. O. Ahnfelt aftrykte Skriftebog. Tekstafvigelserne ere af den Art, at man maaske tør antage de to Afskrifter for stammende fra forskellige Nedskrifter af hurtigt Diktat paa et Landemode. Naar man betænker P. Palladius's dybtindgribende Betydning for vort Kirkeliv, turde der vel være en vis Sandsynlighed for, at Overleveringen har Ret i, at han er den egentlige Forfatter.

P. Severinsen.

Lund den 26. Okt. 1897.

Af det sista häftet af Kirkehist. Saml. s. 50 har jag funnit anledning till den förmodan, att instruktionen för behandling af dem, som legat ihjel sina barn, utfärdats af biskop Mads Jensen Medelfar. Den omständigheden, at hans företrädare utfärdat förbud för prestarne at absolvera sådana utan biskopens samtycke, sammanstäled med det förhållandet, at en prest i Göinge härad begynner år 1635 föra ordentlig bok öfver sådana fall, talar starkt för denna förmodans riktighet.

Otto Ahnfelt.

3.

Sagen mellem Biskop Mads Jensen Medelfar og Holger Rosenkrantz.

I et Red. fra Hr. S. Elvius nys til Gennemsyn meddelt Foliohaandskrift med Titel: »Frederichsborrigs Schole 1633—1733«, med Forord af Feilberg, dat. Krigsministeriets Arkiv den 26. Dcbr. 1884, findes Uddrag af nogle Optegnelser af Mag. Jens Christoffersen Lidøe, Rektor ved Frederiksborg Skole 1688—1703, og deriblandt følgende Notits, der giver noget Lys over det foran S. 31 f. omtalte Sammenstød mellem Bispen i Lund og Holger Rosenkrantz. Der berettes nemlig, at da Christian IV. ved Frederiksborg Skoles Fundats af 1630 henlagde 3700 Speciedaler til Skolen, var heri indbefattet et Beløb af 2000 Rdl., som Holger Rosenkrantz til Glimminge maatte bøde, »fordij

hand slog Bispen i Lund, Dr. Madtz Jensøn, paa Mwnden wdj hans egit Hws«.

4.

Om Forfatteren Oluf Lauritsen Trunthiem.

Stavanger 24. Mai 1898.

Jeg maa faa lov at takke Dem for de høist interessante meddelelser om hr. Oluf Lauritsen Trundhiem (»Trunth*ei*m« i overskriften er vel trykfeil). Det var mærkeligt nok, at der lod sig samle saameget om ham. Hvad De skriver om hans slegt, er rigtigt, og de, som har gjort ham til broder af Viborgbispen, har vistnok ladet sig forlede af navnet Arctander, som jo mange fra det nordlige Norge optog, især efterat bispen havde kastet en vis glans derover. Biskop Arctanders Epicedia i anledning af hans faders død (trykt 1600) giver underretning om de 5 børn, som overlevede denne, og ingen af dem hed Oluf.

Det er neppe rimeligt, at nogen i Norge vil kunne oplyse om hr. Olufs senere skjæbne, thi han er vist ikke kommen tilbage til sit fødeland. De ord, hvormed han slutter sin »Mizmor« i 1636:

> Patria terra suos raro excipit impia. Forti
> Cernimus hinc patriam quodlibet esse solum.

tyder ogsaa paa, at han, som en Tyge Brahe i liden maalestok, sagde fædrelandet farvel. Mon han ikke er vendt tilbage til Lübeck, hvor han synes at have havt et slags tilhold? — Foruden de af Dem omtalte Skrifter har han udgivet:

Elegia in obitum generosi et nobilis juvenis Dn. Nicolai Windii, Nobilissimi, magnanimi, antiquâ generis prosapiâ, prudentia, authoritate, doctrina, longoque rerum usu præclarissimi Viri, Dn. Georgii Windii, Domini de Gunderstorp, Sereniss: Regiæ Majestatis quæstoris summi, ut & Præsidis cænobii Herritzwads incorruptissimi, Filii dilectissimi. Havniæ, piè & placidè, sanctè, compositèque die 29. Februarij in Christo Jesu denati, Ejusdemque

parentibus Generos: ut & consanguinitate & affinitate iisdem junctis Nobilissimis Viris &c. Singulis & omnibus Mecænatibus & promotoribus magnis, Honoris & perennis memoriæ ergò, scripta ab Olao Laurentio Nid.-Arctandro, Verbi Dei servo. — Hafniæ, Expressit Melchior Martzan.

Jeg har afskrevet titelen i hele dens vidløftighed, da skriftet vist ikke forekommer i Danmark; det nævnes ialfald hverken i Bibl. Dan. eller i Lit. Lex. Et exemplar haves i det Deichmanske bibliothek i Kristiania.

Skriftet bestaar kun af 8 Sider 4to, alle vel benyttede. Bagsiden af titelbladet optages af et »carmen exequiale« i hexametre. Derefter følger »Epicedium« i sapphiske vers. Derpaa »Consolatorium« i disticha. Resten af bogen er en »trøstesang« paa modersmaalet, bestaaende af 18 vers, der vidner om, at forf. var en meget maadelig dansk poet. Latinen falder jo bedre.

Aarstal findes ikke i skriftet. Om Nils Jørgensen Wind ved jeg kun, at han var født 19. januar 1625. I hvilket skudaar han er død, vil De vistnok selv kunne udfinde, og dermed skriftets omtrentlige tid[1]).

— Den underlige titel paa hr. Olufs hovedskrift, »Gud Faders Døtre«, er neppe hans eget paafund; jeg mindes at have seet den i en gammel tysk bog.

A. E. Erichsen.

VI.

Biskop Peder af Odense, død c. 1280.

Af Kr. Erslev.

Blandt de af Prof. Hans Olrik fremdragne »Cistercienserbidrag til Danmarks Kirkehistorie« (4. R. III, 1—25) findes

[1]) Aaret 1636 var et Skudaar, og det passer med hvad vi ellers vide om Oluf Lauritsens øvrige Forfattervirksomhed. *H. F. R.*

ogsaa nogle Meddelelser om denne hidtil lidet kendte Odensebisp; hvad der her er oplyst, trænger dog paa et Par Punkter til Berigtigelse. Særlig har Olrik overset, at der nylig er fundet en dansk Aarbogsnotits om Biskop Peder, nemlig i de Optegnelser af Vedel, som Waitz har offentliggjort i Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte XII, 43. Her staar under Aaret 1263:

> Frater Petrus de ordine Cisterciensi, Gallicus natione, factus est episcopus Ottoniensis, qui tamen (?), quamdiu vixit, nunquam ad ecclesiam ....

Dette Kildested er i flere Retninger oplysende. Det stadfæster først, hvad allerede Olrik har formodet, at Peder var Cisterciensermunk, og at det kun beror paa Forveksling med en anden Peder, der ved samme Tid blev Biskop i Viborg, naar Hvitfeld og mange efter ham har gjort Bispen til Minorit. Det giver os dernæst den nye Underretning, at han var fransk af Fødsel, hvad der udmærket passer til, at han efter sin Indvielse til Biskop oftere træffes i de franske Cistercienserklostre. Endelig siger det, at Peder aldrig kom til sit Stift. Olrik har allerede fremdraget Beviser paa, at Biskoppen i det mindste til 1272 eller 1273 opholdt sig i Udlandet, og for disse Aar er det ogsaa let forstaaeligt, at han, Jakob Erlandsøns Tilhænger og Kardinal Guidos Protégé, ikke kunde vise sig i Danmark. Mere underligt er det, at han ikke har benyttet Ærkebispestridens Bilæggelse til at tage sit Stift i Besiddelse, og imod hvad Aarbogen her siger, staar, at i Verset om ham (S. R. D. VII, 224) hedder det, at han, om end sent, kom til at glæde sig over sit Bispedømme. Versene om de Odensebisper tilhører dog en meget sen Tid, og der er vel nok saa god Grund til at stole paa Aarbogsnotitsens Udsagn; der kan jo let have været os ukendte Aarsager, der har holdt Peder tilbage i Udlandet, og hans Dødsaar nævnes heller ikke i nogen dansk Kilde.

Ikke mindst Interesse har den ovenfor aftrykte Notits endelig ved, at vi her aabenbart har den hidtil ukendte

Kilde for, hvad Hvitfeld siger om Peder, nemlig, at Kardinal Guido viede ham samtidig med, at han ordinerede den anden Peder til Biskop af Viborg (II, 321, Folioudg. 272). Dette har Hvitfeld dog som saa meget andet i denne Tid blot udskrevet efter Svanings danske Bearbejdelse af sin Danmarks Historie, hvorom man kan efterse, hvad jeg har meddelt i Historisk Tidsskrift 6. R. II, 392 ff.; men Svanings Kilde er for Peder af Odenses Vedkommende sikkert netop den anførte Notits. Hvad han selv har lagt til, er da, at det var Kardinal Guido, der viede Peder, og det er uheldigt, at Olrik ikke har bestridt dette Punkt i Efterretningen, saaledes som han anfører den efter Hvitfeld. Allerede Paludan-Müller har jo dog betonet, at Guido, der kun var Presbyter, ikke Biskop, slet ikke havde Myndighed til at ordinere (Vidensk. Selsk. Skr. 5. R. Hist.-phil. Afd. IV, 360, Anm.), og om Odensebispens Navnebroder i Viborg veed vi ogsaa udtrykkelig, at han blev indviet af Jakob Erlandsøn (Ny kirkehist. Saml. III, 376). Dette gælder da utvivlsomt ogsaa Peder af Odense: den landflygtige Ærkebisp havde jo netop faaet Pavens Tilladelse til ogsaa at ordinere uden for Riget (anf. St. 126).

Et er dog ganske sikkert urigtigt i Aarbogsnotitsen, nemlig dens Aarstal. Imidlertid staar dette i Vedels flygtige Notitser da egentlig heller ikke ved denne Efterretning, men ved en tidligere, til hvilket Aaret ogsaa passer, og Vedel har blot forsømt at medtage de i Aarbogen følgende Aarstal. Lige efter denne Efterretning om Peder kommer een med Aaret 1268, og det rette Aar for den foregaaende er enten 1266 eller 1267. Viborgbispen kan ikke være indviet før i 1267, da hans Forgænger Nils først døde i dette Aar; ved Odensebispen kan der derimod ogsaa være Tale om 1266, da Regner i dette nævnes som død[1]).

Biskop Peder af Odense levede endnu 1272; naar han er død, vides ikke, om end det nok lader sig oplyse, naar

[1]) Kirkeh. Saml. 4 R. IV, 342.

hans Eftermand Johannes tiltraadte. Naar det altid siges, at denne blev Biskop 1277, er dette dog urigtigt. Angivelsen bygger i sidste Instans paa et Stiftelsesbrev af Prior Hennekin i Odense, der i Afskrift er optaget i den middelalderlige Odensebog, som nu findes i Upsala Universitetsbibliothek. Som Vidne nævnes i dette Brev Biskop Johannes, men Brevet har i Afskriften Aaret 1321, da Peder Pag var Odensebisp. Allerede Hamsfort har da indset, at der maa være en Fejl i Aarstallet, og han retter det til 1271 (sml. Repertorium dipl., Udat. 160). Da man imidlertid senere fik at vide, at Biskop Peder levede endnu 1272, maatte man opgive 1271, og Pontoppidan (Ann. I, 574) angiver saa, at Bispeskiftet i Odense fandt Sted 1276; Suhm anfører ham som Kilde, men ændrer Aarstallet til 1277, hvad der vist er motiveret ved, at Johannes, efter Pontoppidan, skal være blevet viet af Ærkebiskop Trugot, der selv først blev indviet i 1277. Imidlertid foregik Ærkebispens Vielse i Rom og først d. 27. Decbr., saaledes at det ikke ret vel er tænkeligt, at han inden Aarets Udgang har kunnet besørge Johannes' Indvielse.

Alt dette er dog kun løse Gætninger, der udgaar fra Prior Hennekins Brev med dets gale Aarstal, hvis Fejl i Virkeligheden ikke lader sig berigtige med Sikkerhed. Vist er det kun, at Johannes af Odense først fremtræder i Erik Klippings Haandfæstning af 29. Juli 1282, og endnu i Decbr. samme Aar kaldes: electus confirmatus, saaledes at han endnu ikke var indviet to Aar efter Trugots Død. Da han dertil ved alle Lejligheder, hvor han nævnes sammen med andre Bisper, stilles efter Biskop Jakob af Slesvig, viser dette klart, at han i Anciennitet fulgte efter denne, og om ham staar det fast, at han først blev Biskop 1282; det samme gælder da sikkert ogsaa Johannes af Odense[1]). Rimeligvis er Peder derfor først død c. 1280.

[1]) Artiklen om Johannes i Registerbindet til Scriptores rerum Danicarum er et sørgeligt Exempel paa den Kritikløshed, der saa ofte fremtræder i dette store Kompilationsarbejde; han kaldes Johannes

VII.

En bøn fra middelalderen.

Ved Dr. *L. Moltesen.*

Denne bøn findes blandt afd. arkivsekretær C. M. A. Matthiessens afskrifter i rigsarkivet. Matthiessen har afskrevet den efter et håndskrift fra det 15. årh. på to pergamentblade, hvori lensregnskabet for Bahus fra 1630 var hæftet. — Som læseren vil bemærke, er i det mindste en del af bønnen affattet i rimede vers; men da liniedelingen ikke altid svarer til verselinierne, sættes det hele her i én kolumne, dog med betegnelse af den oprindelige liniedeling i det foreliggende håndskrift.

Wente du hillich bist alleyne | make vns van sunden reyne | Du bist allene en weldich here | nu lat vns voruullen dine le- | re Du bist de hogeste Jhesu Christe | mit den hilgen an des vader e- | re De do vns delaftich leue here | Vnde lat vns louen dinen na- | men mit alle dinen engelen | Amen Here myn bet sy van | dy vornomen vnde lat myn ropent | to dy komen Wy bidden | dy here alto male an dessem | jamerliken dale vorlye vns dy- | ne crefte Dat wy io mogen | vechten wy sint mit sunden | ghewunt[1]) Make vns hude myt | dy ewich ghesunt an sele vnde | an deme liue Gif vns dat | wy ewich mogen bliuen vnde | lat vns diner numer diner | vortyen[2]) Dat do dorch dat bet | sunte marien Vnde lose vns van | dusser drouicheyt[3]) Lat vns bru- | ken diner vrolicheyt Vnde mit | an der vrowede wonen dor | Jhesum christum dinen leven sone | de mit dy minliken ver enet | is An deme hilgen geiste dat | is wis enen weldich got vnde | engele lof

---

Bang og sammenblandes helt igennem med den mythiske Biskop af dette Navn, som Velschow forlængst har bragt ud af Verden ved sin velkendte Undersøgelse om Biskop Regner.

[1]) verwundet.

[2]) vortien, vortigen, versichten, entsagen (c. genitiv).

[3]) Traurigkeit.

wo rechte wunnich- | liken steyt dyn hof Benediet | sistu minichlike got lat vns | nummer werden der duuele spot | Here wi bidden an vnsen knen | lat vns din benedide antlat seen | wy eret dy des sint wy plicht | vorghit vnser ere nicht Wy sec- | get[1]) dy gnade leue here vmme dy- | ne gude vnde ere. O here got hem- | melsche koning O here vader | alweldich Brink vns drade dar | wy an vrouden rowen vnde dy | sunderliken schowen O here got | godes sone Du bist dat lam | dat der werlde sunde vp sic nam | wente du bist barmhertich vnde | gut vorbarme dy ouer vns dor dyn | dure blut O here enborne sone | Jhesu christe Beholde vns vor des | duuels liste O hilge geist der | drouighen trost Gif vns dat | wy van sunden werden gelost | Du hefst der werlde sunde dra- | gen Eya lat di vnse bet be- | haghen vntfa dat huten an | dinen schot vnde help vns armen | ut aller not Dar du sittest | to dines vader vorderen hant | vorbarme dy ouer vns alto hant. |

VIII.

Ur Biskopen öfver Skåne Stift Peder Winstrups Kopiebok.

Af *Otto Ahnfelt.*

Ceremonier vid prostars val och inställelse i embetet.

»Copie Book i Sall. hr. Biskopens Winstrupij tijd Ao. 1653, aut circiter, författat« är en i Lunds Domkapitels archiv befintlig handskrifven codex, omfattande 89 blad och innehållande formulär för embetsskrifvelser angående snart sagdt alla i den biskopliga administrationen förekommande fall. Man får härigenom en god inblick i den förträffliga ordning, som rådde i den kloke och myndige biskopens kansli, och man kan ej undgå at skänka sitt erkännande åt den säkerhet, med hvilken han äfven under de mest

---

[1]) seggen.

tryckta och oroliga tider styrde sitt stora stift med dess 442 socknar.

Kopieboken begynner med 4 olika formulär för utfärdande af venia concionandi, hvarefter följa de skrifvelser, som angå tillsättande af Sognepræst och Capellan (åtskilliga formulär för Kaldsbref, Literæ Reprobationis och Commendationis Formulæ, Collatsbref och Confirmatsbref) samt Degn; skrifvelser rörande tillsättning af Vice Prost och Prost; cirkulärskrifvelser till prostarne angående biskopsvisitation, förböner af särskilda anledningar, förberedande sammanträden i och för stiftets representation vid 1657 års riksdag, resterande skatt m. m.; breff till embetsmyndigheter beträffande gymnasii- och skolmål m. m.; anbefallningsbref för insamling åt et par i Turkiet fångna Polackar, för landsflyktiga Lifländare m. fl.; en del dokument af ekonomisk natur; Capitels- och Landemodestämmingar m. fl.; en förteckning af stiftets socknar, sockenprester, kapellanstjenster i köpstäderna samt prostar; bestämmelser i en del äktenskaps- och kyrkotuktsmål; liturgiska anvisningar rörande bønedagar (tillhörande tiden efter 1658); Landemodememorial m. m.

Åtskilligt i Kopieboken torde vara af det intresse, att det förtjenar offentliggöras. Såsom exempel härpå meddelar jag hvad Peder Winstrup anbefaller i fråga om ceremonierna vid prostars tillsättning. De skrifvelser, som angå nämnda sak, tillhöra, liksom det mesta af Kopiebokens innehåll, den danska tiden.

Tillsättning af prost kunde ske antigen vid ett af biskopen utlyst sammanträde af häradets prester, där biskopen själf var tillstädes, konfirmerade den valde och insatte honom i hans embete, eller ock i biskopens frånvaro. De bref, som afse det förra alternativet, innehålla blott ett angifvande af ställe och dag samt timma (kl. 9 förmiddagen) för sammanträdet. Då biskopen däremot var förhindrad att tillstädeskomma, ansäg han nödigt meddela noggranna föreskrifter om hvad härvid borde iakttagas.

De bägge formulär, som innehålla instruktion beträffande valet och den efter erhållande af biskopens konfirmation försiggående inställelsen i embetet, meddeler jag i deras fullständiga lydelse. I inledningen till den första skrifvelsen förekomma tvänne alternativ, som betecknas med 1. och 2.

Ad vice Præpositum et Nomarchiæ ejusdem Pastores, de eligendo Præposito.

In nomine Jesu salutem etc.

Nest thacksigelse etc. Kiere N. N. vice Præposite, Kiere N. N., N. N., N. N. (Pastores provinc.) fratres in Christo Jesu dilecti:

1. Eptersom jeg sidste gang jeg war hoes eder for adschiellige aarsager schyld, i synderlighed fordi jeg wforwarendes bleff hastigen hiemb voceret, iche kunde som jeg ellers haffde i sinde fuldkommeligen constituere nogen Præpositum wdj eders herreder,

2. Eptersom ingen wiss Proust udj eders herrit epter Sal. M. N. døed er constitueret, da er Jeg nu gierne begierendes, atj strax effter at i dette mit Bref worder bekommendes, wilde forsamble eder udj N. Kierche och der sammesteds inden lucte døre (: udj Coret :) med Bøn och Paakaldelse aluorligen wduelle Eder en Præpositum, som eder siunes allermest (: Gud till ære :) dertill att kunde werre døgtig, och schall en huer schriffue sit Votum paa en seddell och mig udj Papir indsuøbt och beseiglet inden 8 dage tilschiche med it vist bud af eder dertill beschichet, som kand føre eder strax suar fra mig tilbage. Thi den, som i da wduelger, wil jeg och per literas meas confirmere. Eder effter ordinantzen schall det were frit for at wduelle; huilchen eder best kand befalde, den samme schall och mig befalde: Gud hertill regiere eder med sin hellig Aand for Jesu Christi schyld. Amen[1]).

[1]) Därefter följer ett formulär med annan inledning, som användes, då en prost för ålderdoms och skröplighets skull dragit sig tillbaka från sitt prostembete och biskopen ej så till fullo känner häradets prester, at han kan »immediate en Vice Præpositum nominere och constituere«, hvarför han beder häradets prester församla sig etc. (se föregående formulär).

Præpositorum Constitutio.
Ad Provinciales Pastores de Ceremoniis in Præpositi Creatione adhibendis.

In Nomine Jesu Salutem.

Kiere D:ni Fratres, af eders Schedulis, som i mig tilschicher, fornemmer Jeg, de fleste iblant eder, ja eder nesten allesammen at hafue wdualt N. N. udj N. til at werre eders Præpositum ofuer N. och N. herreder: da gifver Jeg och dertill i Jesu Nafn mit sambtøche, och hermed hannom dertill approberer och confirmerer, dog schall i herreders Præster allesammen igen forsambles i N. Kierche paa N. den N. førstkommendes hor. 9 antemerid., huor i schall udj Coret inden lucte døre allerførst siunge Veni, Sancte Spiritus etc. Sidenn schall i allesammen falde paa knæ, och sognepræsten till samme Kierche schall med liudelig Røst lese den seduanlige bøn: Deus, qui corda fidelium etc. Siden schulle i opstaa, och da schall sognepræstenn till for^ne^ Kierche paa mine weigne, som sielff paa denne tid iche kand werre tilstede, med et ord eller tou sige till for^ne^ N. N. udj N., at hand aff herridsbrøderne nesten allesammen er wdualt och af mig approberet och confirmeret at werre Præpositus ofuer N. och N. herreder, och schall hand paa mine weigne forelegge for^ne^ N. N. denne effterschreffne Juramenti formulam, huilchen hand flexis genibus et clara voce schall recitere etc.

Seqvitur Juramentum, qvod in ordinatione est inqvirendum, manu tamen scriptum etc.

Naar Juramentum af hannom saaledes er passeret, da schall for^ne^ N. sognepræst paa mine weigne talle till hannom, den stund hand endnu sider paa knæerne, saaledes: Nos omnes hic præsentes N. N. Nomarchiæ Pastores, nomine Episcopi nostri D. Petri Winstrupii, te, D:ne N., Pastor Ecclesiæ N. et N. dignissime, Præpositum utriusque Tractus provincialis modo nominati constituimus et pronunciamus in nomine Patris, Filii et Spiritus sancti. Sidenn reiser H. N. sig op och giffuer en huer af eder sin haand, och der effter schall siunges Te Deum laudamus wd till enden, och dermed sluttes denne Actus. Suffragia singulorum Pastorum, som udj samme Actu

wel burde H. N. at anwordes, will Jeg sielff hannom tilstille, naar hand til mig kommendes worder, huilche hand ald sin lifs tid wel schall forware. Gud giffue for[ne] her N. till saadant Embede med flid och tro retteligen at forrestaa sin hellig Aand for Jesu Christi schyld. Amen. Dette Bref schall H. N., naar hand Præpositus ehr constituerit, till sig tage och hoes sig beholde. Hermed eder allesammen Gud befahlendes i Christo Jesu wor herre. Lund Anno (etc.)

IX.

Af et hidtil utrykt Brev fra Biskop Balle.

Ved *N. V. Nielsen.*

Ovennævnte Brev, der findes i Provindsarkivet paa Jagtvejen, giver et ret ejendommeligt Bidrag til Brevskriverens Karakteristik. — Det er skrevet til Herredsprovsten i Baarse Herred, Sognepræst Platou i Østeregesborg, og dateret den 13. April 1807. — Anledningen til dets Fremkomst var de da nylig oprettede Amtsprovst-Embeder, som Bispen mente vilde overflødiggøre baade Biskopper og Herredsprovster. Idet han beklager sig herover, siger han bl. a.:

„Men de kære Provster kan sagtens hytte sig; thi de have dog deres Præstekald tilbage. — Men hvad har den fattige, forlæssede og forkuede Bisp, som efterhaanden bliver til bare Skrivemaskine, og kan ikke faa Pusterum enten Nat eller Dag.

Ack! mit gode Præstekald i Jylland, aldrig bad jeg Kongen om andet gennem al min Vandring. — Turde jeg vove at bede derom igen, saa gjorde jeg det gerne........"

Som bekendt, fik han dog ikke Stadfæstelse paa sine Bekymringer over Amtsprovsternes Vælde, da det blev forbi baade med dem og den allerede 1822, fra hvilken Tid der blev indført de nuværende Distriktsprovster for et eller flere Herreder.

X.

Det 17. Aarhundredes „fuldkomne" Salmebøger.

Af *P. Severinsen.*

1649 udkom samtidig de to sidste Udgaver af H. Thomissøns Salmebog paa dansk Grund. Den blev snart temmelig sjælden, vel ikke blot fordi »de liderlige og forsupne Degne og Substituter« tændte Alterlys og Kridtpiber ved den, men ogsaa fordi den gik af Kurs. Man havde faaet noget mere anset og mere tidssvarende.

De følgende 50 Aar beherskedes nemlig fuldstændig af de »fuldkomne« Salmebøger, for saa vidt man ikke lod sig nøje med de smaa Salmebøger i de aandelige Haandbøger, der godt kunde gøre det af i Kirken.

Naar man løselig gennemlæser »Bibliotheca Danica«s Fortegnelse over Salmebøger, faar man et forvirret Indtryk af at staa over for enkelte ilanddrevne Vragstumper af en stor forsvunden Flaade. De forvirrede Angivelser af Oplagenes Numre hos Cassube har ogsaa ført til, at Salmehistorikere og Litteraturhistorikere har antaget Mængden for langt større, end den i Virkeligheden var, ligesom Stamtavlerne ofte er urigtige[1]).

Navnet »fuldkommen Salmebog« skal næppe blot betyde, at hele Hans Thomissøns Bog er optagen deri. 1647 udgav Joachim Moltke »En ny Dansk Psalmebog«, (til Dels af samme Indhold som »Aandelige deylige Psalmer oc Vijser« i Haandbogen 1639 men mere storstilet og »med udgaaendis Versickel«). Det hedder i Fortalen:

»Dog bekiender jeg, at alle Psalmer ikke herudi findis, . . . thi huem der begierer flere Psalmer udi i et (!) Bog, hannem viser jeg hen til min nysz udgangen fuldkommen Psalmebog in 12. med smaa Styl, der finder hand mesten alle Psalmer, som hid indtil i atskillige Bøger ere udgangen oc publiceret.«

---

[1]) Se Brandt & Helveg II p. XXX. Nyrop: Den danske Bogh. Hist. p. 252. Rosenberg: Nordb. Aandsliv III, 477.

Dette Udtryk er sikkert ikke for stærkt. Som Aarene gik, blev det dog vanskeligere og vanskeligere at følge med Udviklingen, skønt Bogen under Cassube blev aldeles uformelig tyk.

Hos Paulli og Geertzen er det derimod kun et nedarvet Navn paa en righoldig Salmebog.

I det følgende er intet Hensyn taget til de Salmebøgerne ledsagende Bønnebøger. Der kan iøvrigt findes uvedkommende Tillæg indbundne med Salmebøgerne, ligesom Dele af forskellige Udgaver kan findes sammenbundne. Her er kun taget Hensyn til det nogenlunde normale.

Baade for Overskuelighedens Skyld og for at lette Citation, har jeg gennemført en Numerering.

A. *Den Moltke-Cassube'ske fuldkomne Salmebog.* 12°

Ejendommelig for denne Salmebog er Ordningen efter Kirkeaaret, som Joachim Moltke har indført[1]). Moltke har sandsynligvis selv taget Del i Samlerarbejdet. Ovenstaaende Brudstykke af Fortalen 1647 tyder paa at være skrevet egenhændig af en Mand, hos hvem Mindet om, at det hedder »das Buch«, har været stærkere end den danske Sprogfølelse. Dog angiver han, at han har samlet Bogen fra 1647 »Dei adjutus gratiâ, et communicatâ Reverendi cujusdam Viri operâ«. Noget lignende har vel været Tilfældet med den »fulkomne« syv Aar tidligere.

Der har været følgende Udgaver:

I. [Moltke: En Ny oc fuldkommen Dansk Psalme-Bog, Dr. Mart. Luthers oc andre Gudfryctige Christnes oc Danske Mænds. Kbh. 1640. Fortalen er endnu i IV dateret 2. Jan. 1640. Har vel i det væsentlige været = VIII til S. 759 (Hovedsalmebogen). Dog er den i de nærmest følgende Oplag blevet »forbedret«

---

[1]) Den findes allerede i Haandbogen 1639 og stammer vel fra Gradualet.

ved indskudte Salmer, f. Eks. Jesper Brochmands Krigstids-Salmer fra 1644[1]).] Forsvunden.

II. [Samme »forbedret« ?] Forsvunden.

III. [Samme. Med Appendix?] Forsvunden.

IV. Samme 1654. Paa Titelbl. og S. 717: »nu fierde gang til Trycken forferdiget.« Har Appendix. Er = VIII til S. 797 (slutter med »Den som udi det Høye boer.«).

V. Samme 1664, »aff 663 Psalmer«. S. 732: »nu femte gang udi Trycken forferdiget.« Er = VIII til S. 877 (ɔ: med hele Appendix I).[2])

Samme Aar i Januar døde Joachim Moltke, og Chr. Cassube († 1693) overtog — eller tog — Bogen.[3]) Han havde allerede udgivet:

(IV B) En ny oc fuldkommen Dansk Psalme-Bog, hvorudi findes Mester Hans Thomæsøns, sampt oc alle andre Danske Aandelige Psalmer oc Loffsange. Kbh. 1661.

Ordningen er H. Thomissøns[4]). Bogen er dedi-

---

1) Er indkilede efter Bededags-Kollekterne med Overskrift: »Her kand beqvemmeligst indføris de trende Kircke- Skole- oc Huus-Bønner, som i den forrige, sørgelige oc besværlige Krigs-Tjd brugtis. D. C. E. Br.« Sign. Br. & H. Nr. 401—402.

2) Denne Udgave er forøget med 73 Salmer, hvoraf de 49 er fra Cassubes af 1661. Moltke har gennemgaaet Cassubes Register og sat Mærke der ved de nye. Sætteren har derpaa gaaet frem efter Registret. Derved er de første 45 — et Par Uregelmæssigheder fraregnede — komne til at staa i Bogstavorden, hvorpaa nogle senere opdagede følger. Mellem L og S er indkommen »Som Hjorten skriger med stor Id« (af Er. Hansens Fontinalia sacra, 1650). Ved denne Fremgangsmaade er selvfølgelig Ting, der hørte sammen, blevne skilte. Det er næsten blevet til et Ordsprog, at Cassube pløjede med Moltkes Kalv. Men man maa dog indrømme, at Moltke har forstaaet at gøre Gengæld.

3) Da Moltkes V var priviligeret, maa der dog formentlig være sket en lovformelig Overdragelse. Thi man kunde dog næppe sikkre sig ved et nyt Titelblad mod retslig Forfølgelse for Eftertryk.

4) Den første Del af Bogen er i alt væsentligt et Optryk af Th. Derpaa følger det meste af det nye Stof for sig selv. Dette er efter

ceret til »alle gudfryctige fromme Christne« og dateret »Pintze-Aften 1661. Paa hvilcken Dag 1561 Sal. M. Hans Thomæsøn bleff kaldet til Sogne-Præst til vor Frue Kirche her i Kiøbenhaffn; Som nu er 100 Aar siden.« Baade Dedikation og Datering bruges senere med mange forskellige Adresser, blot med de nødvendige Rettelser i Navne og Tal. Ogsaa Titelen bruges. Der indskydes blot Talangivelser, som forstyrrer dens Sammenhæng.

VI. Cassube: En Ny oc fuldkommen Dansk Psalme-Bog. 678 Ps. Mester Hans Thomæsøns o. s. v. 1666. Paa Titelbl.: »anden Gang til Trycken bekostet«, idet den skal forestille at være en en ny Udgave af Cassube's fra 1661. Dennes Dedikation er her henvendt til Peder Reedtz og Frue. Bogen er imidlertid et Optryk af Moltkes V, og S. 731 er tankeløst eftertrykt: »nu femte gang udi Trycken forferdiget.« Tilføjet Appendix II, 15 Salmer. Er = VIII til S. 900[1]).

VII. a. Samme, 1675, »anden Gang til Trycken bekostet.« (Er vel Udslag af en Erkendelse af, at VI dog ikke kan betragtes som en ny Udg. af Ps.-B. 1661, men hellere maa betragtes som en Første-Udgave). S. 760: »nu siette gang til Trycken forfærdiget.« Dedikationen er rettet til Griffenfeld, der det følgende Aar faldt i Unaade. Dette foranledigede:

b. Samme, stadig »anden« og »siette« Gang, kun med omtrykt Titelblad og omtrykt Dedikation, i

C.s Ord i Fortalen »aff 9 andre Danske Bøger colligerit oc tilsammen samled.« — Her forekommer første Gang P. J. Roskildes »Kriste, lad din ædle Fred« (ikke 1654. Norsk Theol. Tidsskr. 1880 S. 259).

1) Den er samlet »af 10 andre danske Bøger«. Indholdet af App. II er angivet paa dets Titelbl. Paa dette bemærkes ogsaa, at »Lader eder undervise« ogsaa er en Julesang af P. Krabbe og fejlagtig er indført (af Moltke) som Nyaarssang, ligesom ogsaa »O Herre, i denne Morgenstund« er af Krabbe. Denne Bemærkning er strøget i senere Udg., men en tilsvarende Rettelse er ikke foretaget.

nogle Eksempl. rettet til Christian V, i andre til Otto Povisk[1]), dateret 1677.

VII har Appendix tertia et nova, 29 Sange. Er = VIII til S. 964[2]).

VIII a. Samme, Oc nu af andre Bøger formeret til 800 Sange. 1681. »Tredie Gang til Trycken bekostet,« S. 760: »nu siufvende Gang til Trycken forfærdiget.« Er Side for Side Optryk af VII. Forskellige Dedikationer. (Danske Kancelli. Kronprinsen).

b. En Ny Danscke oc Norske Fuldkommen Psalme-Bog, Hvorudi findis 896 Psalmer oc Sange ... Nu paa ny colligeret oc formeeret, oc Tredie gang til Trycken bekostet. Kiøbenhaffn, Aar 1684. — Dediceret Mikael Wibe, 1. Febr. 1684. Titelblad og Dedikation er omtrykte. Trykket er VII (Anvendelse af Restoplag!) samt Appendix Qvarta et Nova S. 965—1132, samt Register over dette Tillæg[3]). Nederst S. 1132 staar: »Er saa hermed denne Edition endet, som indeholder 896 Sange.«

---

[1]) Saaledes paa U. B. Dette Ekspl. har et foran anbragt kobberstukket Titelblad: »En ny Fuldkommen Dansck Psalmebog Med en Liden Bønebog, aff Christian Geertsøn, Bogh. colligeret, oc findis hos hannem til Kiøbs. Kiøbenhaffn, 1674.« Jeg formoder, det er et Titelblad, Geertzen har brugt at anbringe foran de Eksemplarer, han førte. Cassube og Geertzen samvirkede af og til (Nyrop: Bogh. Hist. I 257). Udgaven 1675 er maaske bleven forsinket, saa at Kobberpladen allerede har været færdig Aaret før.

[2]) »Af 12 andre danske Bøger.«

[3]) Dette fjerde Tillæg er først blevet til gennem en Del Omtrykninger. Cassube har som sædvanlig rigelig »plukket Rosiner af andres Julekage«, og bl. a. har han aabenbart ogsaa brugt Kingos Siungekoor. Herpaa havde imidlertid Daniel Paulli Privilegium, saa at det første Tryk enten er blevet forbudt, straks det udkom, eller muligvis har det aldrig naaet til Offentliggørelse. Ark Vv er da omtrykt, men paa første Side af Ark Xx (S. 1013) staar endnu Slutningen af »Sorrig og Glæde de vandre tilhobe« I VIII b er denne Side skjult ved et paaklæbet Kobberstik, men i de fleste Eksemplarer af VIII c er Brudstykket ikke tildækket. VIII b findes kun paa Karen Brahes Bibliothek i et defekt Eksemplar, som har tilhørt Jac. Chr. Lindberg.

c. En ny Danske oc Norske fuldkommen Psalmebog, hvorudi findis Et Tusinde Psalmer oc Sange. [1685?] Omtrykt Titelblad.

Har Appendix IV i sin fuldstændigste Form, S. 965—1276. Det gamle Appendix IV er aabenbart ikke optrykt, men der er kun trykt Tilføjelser. Det sidste Ark af VIII b er omtrykt, men en hel Del smaa typografiske Uregelmæssigheder viser, at det er trykt med samme Sats, hvorfor der formentlig ikke er hengaaet lang Tid mellem de to Udgaver. Aarstallet 1681 i Bibl. Dan. hidrører fra Misforstaaelse af et Eksemplar af VIII a i Hjelmstjernes Samling, hvor det ny Titelblad er klæbet oven paa det gamle. — Der findes nyt almindeligt Register, men ofte er App. IV med eget Register indbundet sammen med VIII a.

B. *Den Hof-Wedemann'ske fuldkomne Salmebog.* 12°

Denne maa trods en Del Forskelligheder regnes for Eftertryk af Moltke med forholdsvis selvstændige Tillæg. Oprindelsen er dunkel. I »Minerva« 1795 II S. 198 anføres en Salmebog, som aabenbart, efter de meddelte Prøver at dømme, har været aldeles lig II b, men paa Titelbladet skal der have staaet: »Nu paa ny til Trykken befordret af Hans Hoff, Boghandler i Christiania. Præntet i Friderichshald hos Wilhelm Wedemann, Aar 1686.« Det sandsynligste er vel, at det har været et Kompagniforetagende af Hof og Wedemann, hvoraf lidt Forskel paa omtrykte Titelblade vel nok kan forklares.

I. [En Ny Forbedrede fuldkommen Psalme-Bog]. Forsvunden.

II a. [En Ny Forbedrede Fuldkommen Psalme-Bog, Som indeholder 674 Psalmer]. Forsvunden med selvstændigt Titelblad, men er = II b indtil S. 768 samt Registeret.

Er for selve Salmebogens Vedkommende et Aftryk af Moltke-Cassube med Udeladelse af enkelte Salmer og med

Omstilling af andre (af Frygt for Kollision med Cassubes Privilegium?). Overskrifterne over Salmerne er udeladte, men derimod er Salmerne numererede (Paavirkning fra Paulli?). I Steden for de mange Tillæg har Nr. 610—760 »Nogle andre Aandelige Psalmer«.

b. En Ny Forbedrede Fuldkommen Psalme-Bog, Som indeholder 760 Psalmer, Hvilcke med største Fljd ere Samlede saa vel aff de gamle som aff de fleeste oc beste ny Psalmebøger, oc efter hver Søndag oc Høytidelige Fest udi Aaret i smuck Orden oc Skick til allis Nytte oc Andagt forfattet. — Prentet i Friderichshald, hos Wilhelm Wedemann, Aar 1688.

Numrene 675—760 (S. 769—888) er tilføjede og har deres eget »Register ofver nogle Psalmer, som denne Psalmebog er forbedret med.« (Nr. 675 er P. J. Malmø's Alle Aarsens 75 Evangelia: »Alt om den himmelske Konge«). Titelbladet er derfor omtrykt. Sandsynligvis har der været varieret lidt paa Titelbladene efter de forskellige Bogførere, der skulde have Partier. I al Fald har Hans Hof haft sit eget Titelblad. Den vedheftede Bønnebog er »Anden Gang til Trycken befordret aff Hans Hoff Boghandler.«

III. En ny Dansk og Norsk Fuldkommen Psalme-Bog, Hvor udi findis Et Tusinde Psalmer og Sange, Hvilcke med største Fljd ere samlede af Mester Hans Thomesøns, samt andre fornemste gamle, beste og (!) Nyeste Psalme-Bøger. Nu til hver Mands Nytte og Andagt saa indrettet, og fuldkommen udstædt, som den tilforn icke været haver. Paa ny igien colligeret og efter manges Begier formeret og Tredie gang til Trycken bekostet Af Sal. Margrethe Hans Hofs Og Findis tilkiøbs hos hendis efterladte Arvinger[1]).

At den er »paa ny igien colligeret«, vil sige, at medens

[1]) Paa Universitets-Bibl. Man ser let, at Titlen er fremkommen ved en temmelig kluntet Benyttelse af Cassubes og Geertzens Titler. I Bibl. Dan. I 329 fejlagtig slaaet sammen med Cassubes VIII c.

den tidligere Udgave har omstillet Salmerne hos Moltke, trykker denne ligefrem Moltke af med nogle Forbigaaelser, som dog er angrede og indføjede S. 262—434 som »Endeel fleere Aandelige Psalmer« (Sideoverskrift: »Nogle adskillige Aandelige Psalmer«). »Nogle andre Aandelige Psalmer« er ligefrem aftrykte. Ved det gamle Grænseskel mellem II a og b (her S. 852) er indføjet Palladii Rimstok. Efter Slutningen af 2. Udg.'s Tillæg kommer (S. 957): »Appendix Eller Ny Anhang, Paa adskillige Aandelige Sange, hvor med denne Psalme-bog Fierde gang er bleven forbedred[1]). Dette vil vel sige, at I var i sig selv »forbedred« og at II blev to Gange »forbedred« (a. og b.). Ved Slutningen: »Hermed sluttis denne Bog, som indeholder 1000 Sange.«

Paa Grund af den megen Omkalfatren, der vilde have fordret helt nye Numre, er Numereringen udeladt.

C. *Daniel Paullis »Sjungende Gudsfrygt«*. 8°.

Dend ny Fuldkommen Psalmebog. Kiøbenhafn Aar 1680. Bekostet af Kongl. Majest. Boghandler Daniel Paulli. — Ogsaa med Tit.: »Dend Siungende Guds-Fryct« (saaledes anført i Bibl. Dan. efter defekte Eksemplarer i Karen Brahes Bibliothek og i Hjelmstjernes Samling). Den er ordnet som Crügers Praxis pietatis melica, Salmerne har Numre (457) og Forfatterbetegnelser. Udførlig omtalt af Brandt & Helveg II pag. XXXIII ff., hvor den interessante Fortale er aftrykt.

D. *Lamprecht, Geertzen og Schmedtgen's fuldk. Salmebog.* Smal 8°.

I a. Een Ny Fuldkommen Dansk Psalmebog, Som indeholder 722 Psalmer, Hvilke med største Fljd

[1]) Dette Appendix er stærkt afhængigt af Cassubes Appendix IV.

ere samlede saa vel af de fornemste gamle som og af de fleeste og beste ny Psalmebøger, nu udj saadan Orden og Skik til hver Mands Nytte og Andagt indrettet og saa fuldkommen udstædt, som ikke nogen Tjd tilforn udj disse Konge-Riger været haver. Kbh. Prentet hos Joachim Schmedtgen. 1683.

Ordningen er Paullis, kun at samme Ting stundom har faaet andet Navn. Men Bogen er dog ingenlunde noget ligefremt Eftertryk. Der er Numre (1—722), og der er Forfatterbetegnelser som hos Paulli, men ikke saa fuldstændig. Titelbladene er forskellige. En Udgave er »Paa Wulfgang Lamprechts K. M. priviligered Bogbinders og Boghandlers Bekostning, boendis paa Nicol: Kirkegaard, som Christian 4 Bibel henger ude«[1]. En anden er »Paa Christian Geertzens Bekaastning«[2]. Det sandsynligste turde vel være, at det er et Kompagniforetagende af de to Boghandlere samt Bogtrykker Schmedtgen. Dog synes Lamprecht at have været Hovedmanden. Det er ham, der dedicerer, og til ham er det kgl. Privilegium udstedt.

b. Samme. 879 Psalmer. »Nu paa ny forbedrit med een Appendix som har sit egit Register«. Kbh. 1685.

Appendix har Nr. 1—157. Er for selve Salmebogens Vedkommende samme Tryk med omtrykt Titelblad[3].

II. Samme. 924 Psalmer. Nu anden Gang trykt. — Trykt og bekostet af H. Kongl. Højb. Bogtr. Joachim Schmedtgen. Kbh. 1697.

Har Nr. 1—924. Det forrige Appendix er indarbejdet i Bogen, saa at Numereringen er en anden. Nr. 910—924

---

[1] Ekspl. i Aalborg Stiftsbibliothek, som har tilhørt Biskop R. Jansen. Den er dediceret Caspar Schøller og Fru Johanne Thounøe.

[2] Kgl. Bibl. Efter dette Titelblad kaldes i almindeligst »Geertzens Salmebog«. Den maa ikke forveksles med Geertzens »Den Ny Danske Psalme-Bog, 1677«, som er en helt anden Bog.

[3] Jeg har kun set Kgl. B.s Ekspl., som er »Paa Christian Geertzens Bekostning«.

danner »Et lidet Tilleg«. Registret er hverken her eller i de tidligere Udgaver ganske paalideligt[1]).

Endelig 1699 kom Kingos Kirkesalmebog og 1703 Husandagtssalmebogen, der nu tilsammen skulde udgøre Tvillingrigernes forordnede »fuldkomne« Salmebog. Dog har den gamle heri udelukkede Salmeskat haft sin dragende Magt, saa at Assessor Johan Lauerentzen 1709 kunde udgive den sidste »fuldkomne« Salmebog, den saakaldte »1010-Salmebog«, der findes trykt 1709, 1726, 1746 (med et Tillæg af 17 Sange) og 1760. Men med denne er vi komne ud over det 17. Aarhundrede og ud over den Tid, da en saadan privat Salmesamling kunde gøre det af for Kirkesalmebog. Desuden knytter der sig ikke den Art bibliografiske Vanskeligheder til den som til de her behandlede, hvorfor vi ikke underkaste den nogen Undersøgelse her.

---

[1]) Il kaldes gærne »Schmedtgens Salmebog«.

Fra det københavnske Brødre-Societets Dagbogsoptegnelser 1746—69.

Ved Cand. theol. **Knud Heiberg.**

(Slutning).

Diarium des Häufleins.

1762.

28/3. — Ward referirt, dass das Geschwister für gut befunden bey itzigen Unruhen die Gelegenheiten auf einige Zeit einzustellen. — —.

4/4. — Obgleich das Wegnehmen der Leute zum Dienst bey der Armée noch fortdauerte, weswegen wir eine Zeitlang unsere Gelegenheiten hatten einstellen müssen, wagtens wir doch auf des lieben Heilands Treue u. Schutz unsere Gesellschaften wieder anzufangen, weil wir es nicht für gut hielten, dass unsere Geschwister ohne einigen Genuss der Pflege so vor sich lange gehen sollten. Der Heiland hat auch unsere Brüder, obgleich einige von ihnen schon genommen waren, doch wieder gnädiglich befreyet, ausser dem Zimmer-Gesellen Rasmus Nielsen wofür wir auch von Herzen danckbar sind[1]).

7/4 und folgende Tage in der Marter-Woche fanden die Brüder sich fleissig wieder bey uns ein, u. unsers Br. Rhodes Haus, wo sie aufs häufigste zusammen kommen, ward vor allem Nachfragen und Aufforderung gegen alles Vermuthen gnädiglich bewahret.

16/5. War beym Br. Prætorius Conferenz der ersten Arbeiter, darinn er seinen Gang die 23 Jahr hindurch recen-

---

1) 25/4 genoptages »unsere öffentlichen Gelegenheiten«.

sirte, und sein und seiner Frau bisher geführtes Amt dem Geschwister Crögers übertrug, und sie dazu segnete, und zugleich der Else Marie Eintreten bey den leedigen Schwestern anführte[1]).

11/7. War eine Conferenz mit den Eltern, wegen der Erziehung ihrer Kinder und einer Schule für die Knäbgen, welche bis dato von einem ledigen Bruder besorgt worden ist, und von welcher wir wünschen und hoffen, dass sie immer mehr in einen Gang nach Jesu Herzen kommen möge.

28/7. Trat Br. Cröger, nach einer desfalls erhaltenen Anweisung aus der Gemeine, seine Reise nach Gothenburg im Namen des Heilands an, um einige daselbst unter den Geschwistern entstandene Irrungen zu untersuchen und wo möglich beizulegen. Mit ihm ging dahin in Geschäften der Br. Reimerts aus dem Hollsteinischen[2]).

6/11. Communicirte Br. Cröger erfreuliche Briefe und Nachrichten aus Seeland, Fyen, Jütland, Hollstein, Norwegen und Sehweden. An dem Werk des Herrn in unserm Land und bei unsern Nachbarn haben wir allemal eine eigne Freude. —

1763.

5/1. Hatte eine kleine Gesellschaft Brüder ein kleines L[iebes] M[ahl] bei Br. Cröger auf Veranlassung des Br. Cay Praëms, der ehedem in unsrer Mitte gewesen und nun als Pfarrer in Jütland im Segen steht[3]). Er hat sich in einem Brief unserm Andenken empfohlen, und den Gang des Häufleins in seinem Kirchspiel berichtet. Es sind daselbst gegen 60 Seelen, die des Heilands Schmerzens Lohn werden wollen, u. in der Stille ihre Versamlungen und Gesellschaften haben,

---

[1]) Else Marie Hansen var kommen til København Dagen før. Br. Bryant var allerede 19/4 ankommen for at overtage Crøgers Stilling som Leder af de ugifte Brødres Kor.

[2]) Ved Crøgers Hjemkomst siges i Diar., at hans Rejse har faaet »einen hübschen Ausschlag«. Paa Vejen havde han besøgt »Søskende« i Malmø.

[3]) P. blev Spr. i Øsløs, Vesløs og Arup 1750. † 1791. Se ogsaa Kirkh. Saml. 4. R. II. 688 ff.

dabei sich der Heiland kräftig beweiset. Es sind auch schon verschiedene Brr. von daher zu uns gekommen, und Br. Praëm steht mit uns in artiger Connexion[1].

$^{11}/_{3}$. In der Helfer Versamlung wurden unter andern verschiedene Briefe und Nachrichten von dem Werk des Herrn hier im Lande communicirt. Br. Heide in Nyborg meldet von verschiedenen Seelen, die er in Verlegenheit nach Jesu Blut gefunden, auch zum Theil kranke, die das Wort vom Creuz begierig aufgefasst und im Vertrauen auf den Heiland aus der Zeit gegangen sind. Es sind in Fyhnen doch einige Orte, wo der Heiland verkündigt wird. Die Pfarrer Mygind, Heide, Basse, Lillelund, Wederkin und Bruhn stehen mit uns und untereinander in naher Verbindung[2]. Hier im Lande verkündigen Br. Saxdorf[3] Pohlmann[4], Hr Radich u. Sieveroth den Heiland. Br. Praëm in Jütland merkt in seinem Kirchspiel, dass die Sauerteigs-Art des Evangelii sich auch unter dortigen Erweckten so beweiset. Bei manchen Seelen geht ihnen erst in ihrer lezten Krankheit das auf, was sie vom Sünderfreund und seinem vollgültigen Opfer haben verkündigen gehört; sie weinen um Gnade, und der Heiland beweist sich an ihnen als der treue Hohe Priester.

Das können wir auch in unserm Theil von hiesigem Orte sagen, da bei Gelegenheit der grassirenden Seuchen eine grosse Anzahl Menschen gestorben, dass wir bei manchen, die nicht zu uns gehört, erfreuliche und selige Spuren von der Arbeit des heiligen Geistes wahrgenommen haben, und dass sie eine Beute des Lammes geworden sind. Einige, die etwa einen oder den andern Bruder gekannt, haben in ihrer Krankheit den zu sich gebeten, um was vom Heiland zu hören. Andern, die in gesunden Tagen Evangelium gehört, ist das jezt zu statten gekommen, und sie haben als Sünder ihre Zuflucht zum Hei-

---

1) jf. nedenfor Diar. $^{11}/_{2}$ 63 og $^{16}/_{2}$ 65.

2) Om disse Præster, se F. Nygård: Kristenliv i Danmark 18 ff.

3) P. Saxtorph var ikke (jf. Kirkeh. Saml. 4. R. I. 298) Præst, men Informator ved Waisenhuset. Præst blev han først, da Grev Holstein 1759 kaldede ham til Spr. i Rorup.

4) jf. Kirkh. Saml. 3. R. V. 562—563.

land genommen, und sind selig und getröstet aus der Zeit gegangen.

$^{11}/_{4}$. Retournirte Br. Briant von seinem Besuch in Schonen, wo er in 14 Tagen einige u. 20 Meilen im Lande herum gereist und das Vergnügen gehabt, so manche Seelen in seinem Vaterlande zu sehen u. zu sprechen, die nicht wollen selig seyn, als durch Jesu Blut allein. Er grüsste.

$^{29}/_{5}$. — In der Gelegenheit der led. Brr. wurde zur Loosung: „Ihr seyd der Tempel des lebendigen Gottes", gesagt: Es ist dem Heiland nicht genug, dass Er einem Herzen einmal nahe kommt, und Ihm den Anblick seiner Gnade gibt, sondern, wenn er sich einem Herzen offenbart, „so geht sein Zweck aufs Ganze mit einer jeden Pflanze". Er will sich uns ganz mit seiner ganzen Seligkeit mittheilen. So verlangt Er auch von uns das ganze Herz, ja Seel und Hütte mit allen Gliedern. Wenn ein Herz, mit dem der Heiland sich eingelassen hat, seiner Gnadenwahl nicht froh wird, so kommts gemeiniglich daher, weils an der ganzen Resolution und völligen Übergabe fehlt. Wo aber die da ist, da macht der Heiland aus so schnöden Maden, wie wir sind, Gefässe der Ehren, ja Tempel, darinn Er wohnen und wandeln will, und darinn Ihm immer Rauchwerk aufsteige: die Andacht zur Humanität des Hauptes der Gemein. Zu solchen Capellgen, die zusammen einen Tempel des lebendigen Gottes ausmachen, wären wir alle berufen; dazu wäre unsre Verbindung zugeschnitten, und darauf gehe die tägliche unermüdete Arbeit des heiligen Geistes bei jedem Herzen.

$^{10}/_{6}$. Wurde in der Helfer Versamlung die Liturgie: „Es segne uns Gott, unser Gott etc.", unter sehr sel. Gefühl Solo abgesungen. Br. Cröger redte von der Beschneidung des Herzens, die keine Creatur geben könne: da müsse Gottes Finger dazu. Wenn ein Mensch sich auch viel und mancherley bemühen wollte, rein und von der Sünde befreyt zu werden, so würde es doch nicht lange Stich halten, sondern sich doch am Ende zeigen, dass der Grund und Boden des Herzens noch unverändert sey, und wie er war. Das Kennzeichen der Arbeit des heiligen Geistes ist dass Stoss-Gebetgen in der Loosung: „Herr, sey mir gnädig, den ich bin schwach." Man hat alle Selbst-

hülfe aufgegeben, man ist ein Elender des Herrn. Von Natur ist man stolz und bei aller Sündigkeit und Elend voll von eigenem Guten und eigener Gerechtigkeit; aber wenn Er mit einem Herzen zu thun kriegt, da heissts: Ich bin schwach. Aber auf der andern Seite hängt man sich am Heiland kindlich und zutraulich, und es wird uns aus Gnaden und ohne unsre eigene Mühe geschenkt, was zum Seligseyn, Heiligseyn und Bewahrung gehöret.

1/8. Giengen unsre hiesigen Geschwister zur Communion in 10 Kirchen, jedes in seinem Kirchspiel. Einige Pfarrer, bei denen man Zuneigung zu der Sache und Achtung für die Geschwister spürt, halten apart schöne Beicht-Reden, wenn die Geschwister im Beichtstuhl sind, und communiciren wohl auch selbsten mit an dem Tage. Wir konnten Abends in der Versamlung unserm Marter-Mann sünderhaft und kindlich gläubig die heutige Loosung vorhalten: „Meine Seele hanget dir an!" Der selige Genuss war in den folgenden Tagen in Gesellschaften und Gelegenheiten die nächste und liebste Materie.

24/8. Der led. Br. Niels Mygind kam als Informator aufs Königl. Waisenhaus. Wir haben nun wieder 5 Brüder da, die ausser ihrem Geschäft bei den Kindern, wovon wir doch hie und da wieder gute Spuren erblicken, auch zum Theil Gelegenheit haben wöchentlich öffentliche Zeugnisse abzulegen und den Tod des Herrn auf der Kanzel zu verkündigen.

20/10. Ein Schifs Capitain Lorenz Christensen, der gerne Brüder sprechen wollte und dem Br. Bröndum durch eine sonderbare Direction in die Hände gerieth, besuchte uns, und ist bis zu seiner Abreise unter uns geblieben. Er ist aus der Insel Sylt, hat ehedem dem dortigen Begräbniss des seligen Br. Romanns beigewohnt, und seitdem was an seinem Herzen erfahren[1]). In Hamburg hat er einige Brüder gekannt, ist aber nun 4 Jahre lang in der Levante und der Mittelländischen See gefahren; und sehnte sich recht nach Gemeinschaft und Umgang mit Gottes Volk — —

28/10. — Die Knäbgen-Schule wurde aufs neue regulirt.

---

1) jf. nedenfor Diar. 24/6 1764.

1764.

$^{29}/_{3}$. Gab Br. Schytt den Geschwistern in der Helfer-Versamlung ein L. M. zu seinem heutigen 62ten Jahrs Tag. Es war uns allen dabei sehr wohl, und wîr segneten unsern lieben Br. Schytt, in dessen Hause unsere Geschwister nun so manches Jahr ihren freien Ein- und Ausgang und ihre Gelegenheiten gehabt, dem Heiland aufs neue, und wünschten, dass uns der Heiland ihn noch lang zu unserm Trost und Freude erhalten wolle. Er selbst erklärte sich mit sünderhaftem Gefühl, dass er glaube, dass er allein um der Geschwister willen noch da wäre, dass sie zu ihrer gemeinschaftlichen Freude sich seines Hauses bedienen könnten; indessen hätte er es auch aus Gnaden mit zu geniessen. Wir empfahlen ihn, sein Haus und Famille der Gnade des Heilands und dem Andenken der Geschwister.

$^{24}/_{6}$. [Br. Jens Borring, der er bleven Grænse-Kontrollør i Hertugd. Slesvig, skal for Fremtiden slutte sig til „den steppingske Øconomi“[1]). — Besøg af Lillelund fra Fyn]. Hingegen reiste der Schiffer aus Sylt Lorens Christian, der sich diesen Sommer zum wahren Segen für sein Herzen bei uns aufgehalten, nach zärtlichem Abschied nach Riga. Wir gaben ihm an Br. Öffelein daselbst Adresse, auf dass er, in der Zeit seines Daseyns, sich auch bei dortigen Geschwistern zu gute thun könne[2]). Er hat bei seinem Hierseyn von einigen Erweckten, seinen Bekannten in Sylt, Briefe gehabt, die noch von der Arbeit des seligen Br. Romanns auf der Insel und den Spüren darnach zeugen[3]).

$^{18}/_{8}$. Diesen Abend gieng unser guter Freund, der liebe Hr. Professor Leth, als ein armer Sünder auf Jesu Verdienst selig zum Heiland[4]). Er war ein gelehrter und begabter Mann, hatte aber durch die Gnade eine Kinder-Einfalt erlangt, womit er auf eine gar liebliche nnd reizende Weise Jesu Marter und

---

[1]) jf. Diar. $^{9}/_{7}$ 1746, foran S. 588.

[2]) Diar. omtaler ofte Oplæsning af liflandske Diarier og Breve; jf. Museum 1891. II. 285.

[3]) Se ovenfor Diar. $^{20}/_{10}$ 1763. Ogsaa senere omtales flere Gange som »Brødre« Sømænd fra Sild og Langenæs; jf. Diar. $^{13}/_{8}$ 1767.

[4]) Christian Langemach Leth, Spr. ved Trinitatis Kirke, Professor catecheseos. Dansk biogr. Lex. X. 230—31.

Versöhnung öffentlich und besonders verkündigte. Das war seine Materie auf der Kanzel, in seinen Collegiis und in seinen Schriften; und im privat Umgang floss sein Mund von der Sache über, worinn sein Herz lebte. Sein beständiges Anliegen war, dass Jesu Leiden, Blut und Tod und Wunden möchte bekannt gemacht, erfahren uud genossen, und das Reich Christi ausgebreitet werden. In der Bemühung verzehrte er sich, und nicht ohne reichen Segen. Der Verlust dieses unvergleichlichen Mannes ist den Liebhabern des Evangelii um desto empfindlicher, da in der Lutherschen Kirche wol wenige seines Gleichen seyn werden. Seine herausgegebene kleine Schriften, die zu einer ziemlichen Anzahl angewachsen, waren meist ausgesuchte Kern-Zeugnisse alter Lehrer von der allein seligmachenden Kraft des Blutes und Todes Jesu, die er als eine kluge Biene fleissig gesamlet und durch den Druck den Leuten in die Hände zu befördern gesucht. Er war auch nicht ohne Schmach und Verfolgung; er konnte aber mit der Bibel und Lutheri Worten den Wiedersachern das Maul stopfen, und sein Zeugniss hatte Respect. Die Gemeine liebte er herzlich und ehrerbietig, und wünschte Jerusalem Glück. Die Glieder derselben, die er kannte, waren ihm wichtig und werth und seine Herzens-Freunde. In der Situation blieb er bis an sein Ende. Kurz vor seinem Abscheiden liess er noch seine Trinitatis-Gemeine grüssen mit dcr Vermeldung, dass er nun auf die Lehre vom Blut und Tod des Heilands, die er ihnen verkündigt, selig und freymüthig aus der Zeit gienge.

$^{25}/_{8}$. Wurden wir durch die Rückkunft unsrer lieben Geschwister Crögers und der Schwester Else Marie herzlich erfreut. Sie reisten d. 14 Juni — — um einen Besuch in Norrwegen zu thun[1]). Sie giengen durch Schweden dahin, besuchten in Malmö und Gothenburg, auch in Kiærra die Geschwister Østergrens. In Norrwegen hatten sie einen vergnügten

---

[1]) I Diar. omtales ofte Rejsende og Breve til eller fra Norge. Herrnhutismen naaede her en større Udbredelse end i Danmark. Se herom: A. C. Bang: Den norske Kirkes Historie efter Reformationen 96; Sammes: H. N. Hauge 81 ff, 155; L. Daae: Aktmæss. Bidrag i Norsk Theol. Tidsskr. VII; Kirkelig Kalender for Norge 1876; Norske Magazin III; Norsk Kirketidende 1856 Sp. 342 ff.

Sejour, liebten und wurden geliebt. Eine aparte Freude wars, da ausser Geschwistern Hoyers und Vater Zeisberger, der eben auch zum Besuch da war, Geschw. Crögers und die Else Marie von Copenhagen, Geschw. Backers von Bergen und Br. Berthel Nielsen aus Tönsberg, also 9 Gemein-Geschwister in Dramen zusammentrafen — —

28/8. [Forsamling i de ugifte Brødres Kor, ledet af Crøger og „Fader" Zeisberger.] — Sonderlich erzehlte Br. Cröger von den Orten in Schweden und Norrwegen, wo er auf seinem Besuch ledigen Brrn. angetroffen, und richtete ihre Grüsse an das hiesige Chor aus. Auch wurde der led. Brr. im Hollsteinischen und der einzelnen hie und da im Lande gedacht, wovon aus Fyen und Seeland einige zum Fest gekommen und gegenwärtig waren. Die Anzahl der hiesigen led. Brr., die zum gemeinschaftlichen A[bend] M[ahl] gehen, sind ausser Jünglinge und Knaben vorjezo 88. Es sind 5 dies Jahr zur Gemeine gegangen, aber in dem Jahr niemand heimgegangen. Bei dem Vers: „Wir wollen uns mit Leib, Seel und Herz dem Jüngling Jesu weihen etc.", ertheilten sich die Brüder den Friedens-Kuss und giengen aufs neue gesegnet auseinander.

1/11. Gieng der Prof. Theol. Otto Bang[1]) aus der Zeit, und wie man von seinem Amanuensi vernimmt, der ein Bruder ist, auf Jesu Verdienst und Tod. Er legte sich gestern mit dem Vers krank ein: „O Opfer Lämmelein etc.", welches die lezten Worte gewesen, die er hier gesprochen. Er hat bei Lebzeiten die Brüder geliebt, ist ein Liebhaber des Evangelii gewesen und hat viele evangelische Schriften unsrer Brüder zum Druck approbirt; hatte aber keinen Muth vor den Riss zu treten wie unser seliger Leth. In seinem Testament hat sich ein Vermächtniss von 2 Stipendiis gefunden für 2 Studiosos, die den Heiland lieb hätten; darauf sollte beim Besetzen derselben sorgfältig und vor allen Dingen gesehen werden.

4/11 [I Anledning af en ugift Broders Optagelse, der i Waisenhuset havde haft „Brødre" til Informatores, noteres]:

---

1) Hans Otto Bang, theologisk Professor, se Biogr. Lex. I. 480. Kirkh. Saml. 3 R. VI. 208—9.

Gegenwärtig sind 5 Brüder in dem Hause, und eine Lehr-Mutter der Mädgen daselbst unter unsern Schwestern.

$^{28}/_{11}$. [Helfer-Versamlung] — Es wurden die Umstände unter dem vorigen Krieg, auch jezo in America bei dem Wilden-Kriege, und in specie die Vorkommenheiten in unserm Lande den Geschwistern ins Andenken empfohlen, da an manchen Orten, sonderlich in Ansehung Ost-Indiens, Grönland, Hollstein, Altona, Norrwegen, in diesem Jahr trübe Wolken gedrohet; auch hier in der Stadt hat der Feind der Sache des Heilands allerley in den Weg zu legen gesucht. Wir konnten dabei nichts anders thun, als es unserm lieben Herrn an sein Herz zu legen: Die Sache ist doch Seine! und Ihm kindlich zutrauen, dass Er Sein Volk durchzubringen wisse, und wenn es manchmahl zu erliegen scheine, es doch mit Ihm in Erliegen siege.

1765.

$^{12}/_{2}$. Hielt Br. Cröger den led. Brrn. eine besonders gesegnete Viertelstunde. Erst communicirte er aus den jüngst eingelaufenen Briefen von Brrn., die sich unser Angedenken ausbitten. So dann redte er über die heutige Loosung: „Da Mose von dem Berg Sinai gieng, wusste er nicht, dass die Haut seines Angesichts glänzte davon, dass er mit Ihm geredet hatte. — Möcht' man uns an Augen sehen unsern Freund den Sterbenden!" Er sagte uns unter andern: Der Wunsch eines jeden wahren Bruders sey, dass der Sinn des Lammes Sinne gleiche, und die Hütte Seiner Leiche; das werde effectirt durch die Bekanntschaft mit dem Heiland, den Umgang mit Ihm und die herzvertrauliche Connexion mit dem Marter-Mann. Dadurch insinuire sich die Jesus-Art in unsere Seele, dass sie Jesusmässig denken lerne; und durch die Theilhaftigkeit und öftern Genuss am Heiland participire auch die Hütte und das sterbende Gebein von der Jesus-Ähnlichkeit; das Herze werde durch den unablässigen Zufluss aus den Wunden selig und klar erhalten, und aus dem Angesicht und Auge leuchte Sein Bild heraus. Dahingegen, wenn man sich nicht so dessen benuze, sondern sich mit den alten Sachen noch plage und quäle und nicht drüber wegkommen könne, und

daher finster und trübe aussehe, so komme das gemeinlich von einer Falschheit des Herzens her, da man nicht gerne und von ganzem Herzen davon los wolle, alles dahin geben wolle, sondern noch hie und da über was halten wolle, dabei man Wiederspruch im Herzen habe, und folglich nicht recht ruhig noch recht selig und klar seyn könne. Es wurde gewünscht, dass beim bevorstehenden Abendmahl alles was bisher im Weg gestanden, dass man nicht aus eines jeglichen ganzen Wesen unsern Freund den Sterbenden habe sehen können, mögte abgethan und in seinem Tod gegeben werden; auch, dass alle Herze in der instehenden Passions-Zeit so begierige Bienlein auf Jesu Rosen-Wunden seyn möchten, bei denen allen es hiesze: „O, dass mein Herze offen stund Und fleissig möcht auffangen Die Tröpflein etc.“

$^{15}/_{2}$. — Br. Praëm in Jütland hatte sichs ausgebeten zum Andenken und Theilnehmung an seiner Frauen Dorothea Catharina sel. Heimgang kurz vor lezten Weihnachten. Ihre Personalia, die was niedliches und angenehmes in sich hatten, wurden communicirt[1]). Zulezt wurde die ewige Gemeinschaft mit ihr und der vollendeten Gemeine recht gefühlig ausgebeten.

$^{19}/_{4}$. — — Wurde dankbarlich des Glücks gedacht, das Copenhagen vor so vielen andern Orten zum Voraus habe, so manche durchpassierende Pilger und liebe Herzen aus der Gemeine zu geniessen und bei sich zu haben; wie denn unsere alten Brüder sich erinnern können, die mehresten Haupt-Personen in der Gemeine von Zeit zu Zeit hier gesehen und kennen gelernt zu haben. — —

$^{22}/_{4}$. Hatten wir eine gesegnete Conferenz mit unsern Studenten Brüdern, deren wir jezo 24 zehlen. Wir richteten dabei den speciellen Gruss unsres allerliebsten Johannis an diese Gesellschaft aus, zu ihrem herzlichen Vergnügen. Es

---

1) Om Dorothea Catharina f. Obel, der var Datter af Praëms Formand i Øsløs, se Kirkh. Saml. 4. R. III. 744 ff. Efter hendes Død satte Praëm deres tre smaa Piger i Huset hos »Søster« Else Marie Hansen i Kbhvn. En af dem blev senere gift med Stiftsprovst (Biskop) Astrup i Viborg (Biogr. Lex. I. 373), efter hvis Død hun flyttede til Brødremenighedens Hus i København og boede her til sin Død. — Jf. Diar. $^{5}/_{1}$ og $^{11}/_{3}$ 63.

wurden verschiedene Materien den Gang eines gelehrten Bruders betreffend durchgeredet, wovon volgendes anzuführen. Was in der Freitags-Loosung vom Hiskia gesagt wird, dass er alles vom ganzen Herzen thät, sollte ihr eigener Character seyn: Ein jedes solle vor allen Dingen es Ganz mit dem Heiland meinen. Wenn das getheilte und halbierte Wesen aufhöre, und man ein ganzes Herz zum Heiland kriege, so bekomme man auch eine Klarheit in Ansehung seines Gangs und Destination, man sey ganz vor dem Heiland da, und Ihm aufgeopfert, wozu Er einen haben wolle. So lange das nicht im Herzen zu Stande ist, so meine man immer sich selbst neben dem Heiland, und wenn so einer suche in ein Amt zu kommen, so gäbe er es wohl den Anstrich u. Schein, dass er den Heiland verkündigen wolle, er meine aber sich selbst im Grunde, als Lust, Ehre, Bequemlichkeit und gute Tage in der Welt. Die Brüder, die ganze Herzen hätten, und vom Heiland in ein Amt eingeführt würden, wären uns immer wichtig; hingegen sey es einem gar anders zu Muthe bei solchen, die aus schiefen und Neben-Ansichten hineinkämen. In der Absicht wurde beklagt, das von den Studenten-Brüdern die von Zeit zu Zeit in unserer Oeconomie gewesen und seit dem Prediger geworden, so wenige wären, über die man sich ganz freuen können, u. da das herausgekommen, was heraus hätte kommen sollen. Da man wenig Exempel finde, dass einer im Amte das hätte nachgeholt, was er in vorigen Jahren versäumt, so wurden unsre gelehrten Brüder gerathen, sich die Gnade dieser Zeit und der gegenwärtigen Oeconomie, darinn sie der Heiland gepflanzt, recht zu Nuze zu machen, und es gleich auf ganze Herzen anzutragen: das bringe einen Segen mit sich auf ihren ganzen künftigen Gang. Es wurde auch der Studenten-Brüder gedacht, die der Heiland aus unsrer Oeconomie zur Gemeine gebracht, und mit herzlichem Vergnügen bemerkt, dass sie alle jeder an seinem Ort dem Heiland bräuchlich, und davon manche gesegnete Zeugen seines Tods und Werkzeuge in Seiner Hand sind. Unter andern lieblichen Materien und nüzlichen Erinnerungen kam auch in Ansehung des Predigens dererjenigen Brüder, die schon hie und da dazu Gelegenheit haben, der Wunsch vor, dass das

kein leeres Geschwäz von Blut und Wunden, sondern ein gefühliges und warmes Zeugniss werden möge, dass allezeit mit Ehrerbietigkeit u. vor dem Angesicht des Heilands tractirt werden sollte. Es wurden den Brüdern dazu Schrift-Worte und Ausdrücke angerathen, anstatt Gemein-Ausdrücke und Redens-Arten zu affectiren. Meditatio et oratio sey die beste Præparation zur Predigt. Es sey auch besser über seine Predigt zu studiren, als was unzusammenhängendes und indigerirtes u. gleichsam quid pro quo daher zu sagen. Wenns einem gegeben wird φερόμενος über seinen Text mit Geistes Kraft und Gnade zu reden, so wären Tautologien und Repetitionen zu pardonniren, die sonst choquiren und ermüden. Weiter wurde gewünscht, dass diejenigen Studenten-Brüder, die als Informatores mit Kindern umzugehen hätten, ihnen zum Segen seyn möchten, dass ihnen der Umgang und die Handelweise des Bruders wenigsten zum unvergesslichen Eindruck bleiben möchte. Item dass unsre Brüder auf der Communitæt, auf der Regenz, aufm Waisenhaus, auf Collegiis, in Familien wo sie seyn, und überall, ein guter Geruch seyn mögen; und dass aus ihrem ganzen Gang, vergnügten und sünderhaften Wesen, gebrochenen Blick, Handelweise, ja Kleider-Tracht u. allem zu lesen seyn möge, wes Geistes Kinder sie sind. Uns selbst müsse es aber nicht genug seyn, dass man von aussen ein unbescholtener Mensch sey, da die Herzens-Connexion mit dem Heiland doch allein einen Bruder ausmache. In Ansehung des Lesens schädlicher Bücher, wurden unsere alten Principia erneuert, und den Brüdern die Attention auf die sanften Erinnerungen des heiligen Geistes im Herzen recommendiret. Unsern jungen Studenten-Brüdern wurde gewünscht: „Je älter wir werden, je kleiner wirds Herze!“ und denen alten Brüdern, die lange in unserer Oeconomie gewesen, dass sie merklich von Zeit zu Zeit in der Gnade zunehmen möchten, damit einer, dem die Sache und die Gemeinschaft mit den Brüdern im Anfang so übergross und wichtig gewesen, dass er wohl oft Liebes-Tränen vergossen über seine Gnadenwahl, mit dazu zu gehören, nicht nach einigen Jahren gleichsam satt und gleichgültig werde, sondern der Appetit

und Geschmack immer frisch, und die Gnade einem immer neu und wichtig sey und bleibe.

Es wurde den Brüdern zu ihrem Vergnügen der in der Gemeine herausgekommenen Auszug der Lehr-Artikel der Augsburgischen Confession gezeigt, und ihnen empfohlen, sich dieselbe recht bekannt zu machen. Zum Schluss erinnerten wir uns der heutigen Loosung und des Texts: „Dass ihr verkündigen sollt die Tugenden des, der euch berufen hat von der Finsternis zu Seinem wunderbaren Licht. — Das ist unser Tag-Werk, den Tod verkündigen, und uns am Leichnam zugleich entsündigen und heiligen." Mit welchem Vers die Brüder entlassen wurden.

$^{27}/_{4}$. Giengen die Brüder Cröger und Briant nebst dem Br. Berthel Nielsen nach Dragö, dortige Geschwister zu besuchen. Die auf Dragö befindlichen Seelen sind schon viele Jahre mit uns in Connexion gestanden und haben alle den lieben Br. Johannes[1]) bei seinem Hierseyn gesehen. Gegenwärtig hat es Anschein, als ob der Heiland dorten die kleine Zahl vermehren wollte. Die Brüder besuchten unter andern einen kranken Schiffsmann, der in der Arbeit des heiligen Geistes ist, und nachdem Br. Cröger den Geschwistern zu ihrem grossen Vergnügen eine Stunde gehalten, und sie an die Zeit der seligen 40 Tage nach Ostern erinnert, darinn wir leben, retournirten sie d. 28. nach Copenhagen[2]).

$^{26}/_{8}$. Freute sich eine Anzahl Geschwister mit unsern lieben Herzen Prætoriussens ihrer Trauung heute vor 30 Jahren, und wir erbaten viel blutige Segen über dieses liebe Paar, das der Heiland schon viele Jahr bei der hiesigen Oeconomie mit Segen gebraucht hat. Sie sind uns auch noch durch ihr herzliches Theilnehmen zum Trost und Rath. So erkennen wir auch den fortwährenden treuen Dienst unsers lieben Brud. Prætorii in der Westindischen Sache, bei Ex-

[1]) sc. Br. Joh. Wattewille, der besøgte Kbhvn. 1752 (jf. Diar. $^{18}/_{4}$ 1752, foran, S. 600).

[2]) Diar. omtaler flere Gange »Sødskende« i Dragør. Ved et Besøg i Februar 1769 traf man Skipper Br. Peter Bøtger (under en forbigaaende Invaliditet) iſærd med at oversætte nogle af Grev Zinzendorfs Taler.

peditionen an der Zollbude und bei der Cammer, und wo er sonst dem Ganzen so wohl als dem Werk des Heilands in hiesigen Landen in specie dienen kan. Er erhalte Sie uns Beide noch lange und triefe mit dem Thau der Wunden über alle ihre Stunden.

7/9. — Br. Cröger und Briant reisten auf einen Besuch nach Fyen und retournirten d. 20ten. Sie haben in Seeland so wohl als Fyen verschiedene bekannte und liebe Pfarren-Brüder besucht, ihre Erweckten gesehen und gesprochen, und unserm Liebes- und Friedens-Bund auf Jesu' Marter mit ihnen erneuert und bestätigt. In Nyborg, wo Br. Heide Capellan ist, sind 6 á 7 Seelen, die sich zusammenhalten und nicht selig seyn wollen als durch Jesu' Blut allein. Br: Cröger hielt ihnen Abends eine Rede, und der Choral zur Loosung: „Geschwister! wir geben uns Herzen und Hände zum treu seyn bei Jesu durch alle Gewende", war ihnen eine neue Aufforderung, sich in ihren Umständen recht nahe an dem Marter-Mann zu halten, und an Ihn zu kleben. Der bekannte Isländische Bruder Benedix Hoy war recht lichte u. erfreut, und lebte bei dem Besuch wie von neuem auf. Er erzehlte auch manches von Rührungen zu seiner Zeit in Island und wünschte seinem armen Vaterlande eine selige Stunde der Gnaden-Heimsuchung[1]). In Odensée ist es einem in Geschwister Bruuns Haus recht sehr wohl. Er ist da Hospitals-Prediger. Er und sie sind klein und würmleinshaft. Sonsten sind nur 4 á 5 Erweckte da, die herbei kamen. In Dreslette und Synnerbye sind Geschwister Myginds und Basses Häuser Häuser des Friedens. Sie mit ihren Kindern sind des Heilands. Das Wort von Jesu Leiden ist auch in Segen. In Dreslette sind die mehresten Erweckten, und am Sontag d. 15, da der junge Br. Mygind predigte und der alte Vater cathechisirte, war ein solches Gefühl in der Kirche, u. eine solche Stille u. Attention, die man nicht so leicht anderswo antrifft. Bei der Cathechisation flossen manche Thränen bei Jungen und Alten. Abends hatten über 30 Seelen eine Versamlung im Pfarrhof, die sie wöchentlich Sonntags haben,

1) Enkelte Gange taler Diar. om islandske Brødre; jf. Diar. 27/11 1766.

worauf sie ihre Gesellschaften nach den Chören haben. Br. Cröger redte mit aufgethanem Munde und Herzen nach Anleitung der Loosung von dem Grunde unsrer Gnaden-Wahl und unsers Rufs, Jesu Tod und Leiden; machte ihnen den blutigen Heiland recht reizend vor und recommendirte ihnen den Umgang mit dem Schmerzens Mann: das würde sie zu seligen Jesus-Herzen und zugleich zu treuen Religions Leuten gestalten. Nach der Rede waren die Gesellschaften. Man fand unter den Alten solide und reelle Leute, und unter den Jungen manche hofnungsvolle u. gefühlige Herzen. Auf Hellenæs wo Geschw. Wederkinds sind, ist wohl gegenwärtig keine Erweckung. Sie beide sind arme und blöde Herzen, die am Heiland hangen. In Rönchebye, wo Br. Boesen aus unsrer Mitte vorm Jahr hingekommen, machte der Besuch der Brr. ausnehmende Freude. Man hat ein gutes Gefühl da und Hoffnung, dass der Heiland Ihn und Sie, sich und seinem Volk zur Freude, wird gedeihen lassen. Die Brr. Cröger und Briant besuchten auf ihrer Retour auf einen Edelgut in Seeland den Br. Hartkopf, in Saabye Geschwister Saxdorffs und in Kornerup den Br. Pohlmann, waren überall sehr willkommen und hatten mit den Geschwistern vergnügte und reelle Unterredungen. Bei ihrer Rückkunft nach Copenhagen trafen sie den lieben Bruder Rudberg, der indess angekommen und uns mit guten Nachrichten aus Grönland erfreute.

$^{9}/_{10}$. Wurde Br. Niels Müller in der U. L. Frauen Kirche nebst noch 10 Candidatis ordinirt. Da die Zeugen von Jesu Leiden in Seeland so rar sind, und es in dem Theil noch ziemlich um uns herum aussieht, so wünschen wir unserm Müller Glück und Heil und ein vom Blute warmes und besprengtes Herz, den Tod des Herrn fruchtbarlich zu verkündigen. Er kommt just in die Gegend der Kohlenbrenner, die als ein rohes und wüstes Volk bekannt sind[1]).

---

[1]) N. Møller, Spr. i Bloustrød-Lillerød 1765—86, derefter i Hjørlunde † $^{20}/_{8}$ 1799. M.'s egenhændige Vita i Sællands Bispearkiv slutter saaledes: »Cura jam Ecclesiarum Blaastrød et Lillerød ex sanctissimi Servatoris voluntate et Serenissimæ Reginæ Viduæ clementia mihi demandata, nihil est qvod magis opto, qvam ut Christum doceam, vivam et in fide et caritate Ipsius vitam postremo finiam.«

11/11. Die Brr. Cröger und Briant besuchten den Hospitals-Prediger Normann, der den Heiland verkündigt, und mit dem wir in freundschaftlicher Connexion stehen.

31/12 [sluttes med Verset:]

So schwach wir sind, so unvermögend,
So weiss doch unsre ganze Gegend,
Dass uns der Heiland alles ist.

1766.

14/1. Verschied unser lieber König Friederich der V, unter dessen gnädigen und friedsamen Regierung wir doch so manches Jahr in ungestörter Ruhe unsern Gnadengang in der Stille fortgegangen. Unser Segens Wunsch begleitete ihn in die Ewigkeit. Der neue König Christian VII wurde ausgerufen und Ihm gehuldiget. Wir segneten unsern lieben jungen König, und die Herzen unsrer Geschwister waren wie aufgefordert, ihm die Gnade und Bewahrung unsers lieben Herrn und ein glückseliges Regiment zu erbitten, auch dass das Werk des Heilandes in hiesigen Landen unter Christen und Heiden ungestört fortgehen und blühen, das Wort von seinem Blut noch mehr ausgebreitet und unser stiller Himmel uns erhalten werden möge.

11/2. — Ein Pfarrer-Br. schreibt unter andern, da er unsre Studenten Br. grüssen lässt: „Sie möchten ja die Gnade schäzen, in einer Brüder Oeconomie zu leben, und sich derselben bedienen, damit mans hernach nicht zu bereuen habe, wenn man wo an einem Ort, wie er, alleine zu stehen komme, da die täglige Anfassung und neue Aufforderung fehlte, da man das Wehen und die Luft vermisse, die einen unter den Brüdern gleichsam umgebe und bewahre; da das Herz manchmal beim alleine gehen so klozhaft und träg werde, und man erst recht merken lernte, was man an seinen Brüdern und ihrem täglichen Umgang gehabt habe."

20/2. Br. Briant hatte eine gesegnete und bandenmässige Urterredung mit den Studenten Brüdern, die auf dem Collegio, die Regenz genannt, beisammen wohnen. Unser Wunsch ist, dass unsre Studenten Brüder auf den Collegiis, im Waisen Haus und in Familien, durch ein seliges Herz, durch

ihren Blick und Wandel, durch ihren Fleiss und Ordnung, und durch ihre Liebe unter einander, den übrigen natürlichen und unerweckten Studiosis, die mit scharfen Augen auf ihren Gang attent sind, ja jederman zu einem guten Geruch seyn mögen. Auf die Bekanntschaft mit dem Heiland und den täglichen Genuss seiner Wunden auf die arme Sünderschaft und die Attention auf die Stimme der lieben Mutter, als der Quelle woheraus alles seliges kommen muss, wird bei solchen Gelegenheiten immer mehr gedeutet.

5/8. — Unser lieber Bruder Prætorius wurde dieser Tagen zum Königl: Justiz-Rath bestellt, bleibt aber bei der Königl: Cammer, wo er bisher unsern Heiden-Posten und durchreisenden l. Pilgern doch so manche Liebes-Dienste zu erweisen Gelegenheit gehabt hat, und bei allen Vorkommenheiten noch damit fortfährt.

12/8. In der Chor-Versamlung der led: Schwestern wurden Liefländische Nachrichten mit Segen gelesen. Die Jungfer Margaretha Dorothea Meyerin kam in die Pflege. Sie ist die 2te Lehr-Mutter der Mädgen auf dem Waisen-Haus; und da die erste schon seit einiger Zeit eine unsrer lieben Schwestern ist, und dasige Kinder so wohl Knaben als Mädgen nun meisten lauter Geschwister zu ihrer Erziehung und Aufsicht haben, so freuen wir uns in Hofnung, dass der Heiland das nicht vergebens seyn lassen, sondern die Arbeit unsrer Brüder und Schwestern an den armen Kindern segnen u. mit Seinem Blut besprengen wird. Es wird doch da manches gutes Wort vom Heiland im Glauben ausgesäet. Das Waisen-Haus ist nunmehro auch ausser der Kirche zu U. L. Frauen, wo unser lieber alter Bruder Schytt als Prediger steht, der einzige Ort in Copenhagen, wo Brüder predigen und den Tod des Herrn öffentlich verkündigen[1]). Man hat auch angemerkt, dass der Zuwachs unsrer Anzahl nunmehro nicht so wohl durch Erweckungen in Kirchen und bei öffentlichen Zeug-

---

[1]) 18/7 65 noteres i Anl. af Br. Andreas Schiøtt's (Søn af Pastor S. ved Frue K.) Ansætt. som Informat. ved Waisenh., »dass jezo sämtliche Informatores in dem Hause, bis auf einen, Brüder sind. So gehören auch die Lehr-Mutter der Mädgen und der dasige Buchführer zu unseren Geschwistern.

nissen geschieht, sondern vielmehr von der Sauerteigs-Art des Evangelii herrührt, da durch einen Bruder oder eine Schwester in einer Familie, in einem Hause etc. ofte ohne Wort andere aufgeregt, um Gnade in Jesu Blute verlegen und bekümmert werden, und sich dann nach Gemeinschaft mit uns umsehen.

$^{15}/_{8}$. Reisten Geschwister Crögers und Br. Briant nach Blauströd, die Geschw. Möller auf ihr oftmaliges Verlangen zu besuchen. Es war ihnen recht wohl da im Hause. Sie legten auch zugleich eine Visite ab in Hirschholm bei der Frau Gr[äfin] St[olberg], die sie zu sich invitirt hatte[1]). Sie nahm unsre Geschwister recht herzlich auf, und sprach sehr vertraulich mit ihnen. Sie fanden sie in einer sünderhaften Herzens-Situation und voll Verlangen, in nähere Connexion mit den Geschwistern zu kommen. Sie stellte sich als eine arme Sünderin dar, die nichts aufzuweisen hätte als Sein vollgültiges Verdienst, und bat inständigst, wir möchten sie für eine arme Schwester erkennen und uns ihrer annehmen. Sie hätte schon lange eine Neigung und Liebe zu den Geschwistern gehabt und wäre seit dem Hinscheiden ihres Gemahls im Herzen gleichsam aufs neue aufgefordert, sich dem Heiland ganz zu ergeben, und sich ein Pläzgen unter uns auszubitten. Den Tag darauf kam sie nach Blauströd zu unsern Geschwistern, mit denen sie einige Stunden recht vergnügt und im Segen zubrachte. Sie correspondirt seitdem fleissig und herzlich mit uns, und es wird ihr aus den Gemein-Nachrichten dann und wann was communicirt, welches ihr über die Massen wichtig ist[2]).

$^{21}/_{8}$. Kamen etwa 10 Geschwister aus Schweden zu uns

---

[1]) Overhofmester hos Enkedronning Sofie Magdalene, Grev Chr. Günther Stolbergs Enke Christiane Charlotte Frederikke af Castell-Remlingen; jf. L. Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds III. p. IX ff.; E. Holm: Danmarks Norges Historie under Frederik V. II. 97 ff.

[2]) Grev Stolberg døde af et Slagtilfælde paa en Baderejse i Aachen 1765. Den ovenfor nævnte Niels Møller, Spr i Bloustrød, havde 1762—65 været Huslærer hos Stolbergs, og er aabenbart den, der har bragt Enkegrevinden i nærmere Forbindelse med Brødre-Societetet. Senere omtale Diar. ofte »Brødres« Besøg i Rungsted, hvorhen Enkegrevinden flyttede, samt hendes og hendes Børns Besøg ved Forsamlingerne i Kbhvn. og hos Pastor Møller i Bloustrød.

herüber aus Stockholm, Gothenburg und Malmö, theils zum Besuch um etwas für ihre Herzen zu profitiren, theils um von hier aus weiter zur Gemeine zu reisen. Br. Dahlström machte den Anfang d. 23sten, und sezte seine Reise nebst den 2 schwedischen led. Schwestern Winbergin und Lindhultin weiter fort. In ihrer Gesellschaft reisten 2 hiesige ledige Schwestern, Helene Lang und Grete Barfoed, die auch Erlaubniss zur Gemeine hatten, mit dahin ab. Der Abschied bei ihren Chorverwandten var lieblich und gefühlich; und da sie seit 15 Jahren die ersten led. Schwestern sind, die von hier aus zur Gemeine gehen, so wurde ihnen viel Segen und Glück zum seligen Gedeihen beim Volke des Heilands angewünscht.

8/7. — Auch war uns lieb, aus einem Briefe des alten Br. Bidstrups[1]) in Bornholm su ersehen, dass er noch als ein Sünder am Heiland hänge. Von Brüdern, die da ihre Heimath besucht haben, vernehmen wir, dass daselbst auch erweckte Seelen geben soll, die Gemeinschaft suchen und sich mit einander erbauen; auch soll ein erweckter Pfarrer im Lande seyn, der den Heiland predigt[2]). Möchte der Heiland sich auch auf der Insel bald ein Häuflein zum Lohn für seine Schmerzen samlen.

9/7. Der Mahler Zisenius aus Hannover kam mit dem Bruder Ludw. Kriegelstein dieser Tagen hier an, um sich eine Zeit lang hier aufzuhalten und die Königl. Personen abzumahlen.

25/8. Hatte Br. Br[iant] einen Besuch von einem Prediger bei Bergen, Hr. Cammermeyer, der den Heiland lieb hat und seine Wunden recht mit Gnaden und Kraft verkündigt. Da er nun bald nach Hause reisen soll, so begehrte er einen Brief an Br. Backer in Bergen mit, um bei der Gelegenheit mit ihm Bekanntschaft zu suchen[3]).

---

1) Hans Bidstrup, 1748—62 Hører ved Frue fattige Skole i Kbhvn., og i den Tid et ivrigt Medlem af Brødre-Societetet. 1762—64 Skoleholder i Snesere og fra 1764 Degn i Vester Mariæ Sogn paa Bornholm.

2) jf. nedenfor Diar. Juni 1769.

3) »Den sidste Pontoppidaner«, Johan Sebastian Cammermeyer; se D. Thrap: Bidrag til den norske Kirkes Historie II. 307. C. blev

14/9. — — Wir erfahren in dieser Zeit überhaupt, da viele Menschen in der Stadt, und zum Theil schleunig, hinweggerafft werden, wie hie und da einer in seiner Noth sich zum Heiland wendet und im Glauben auf sein vollgültiges Verdienst aus der Zeit gehet. Mancher verlangt in seiner Krankheit Besuch von dem oder jenem Bruder oder Schwester, die er oder sie kennt, und macht sich ihres Zuspruchs zu Nuze, und so hällt der Heiland bei dieser Gelegenheit auch wohl eine reichere Erndte, als wir wissen[1]).

14/10. Unser liebes Herz Prætorius communicirte uns einige gar schöne Pièces von dem ersten Anfang der Gnaden-Oeconomie in Copenhagen, sonderlich auch einige Briefe von dem sel. Christian David von A° 1735 u. 1736, worinn er gleichsam den Grund legte zu der darauf gefolgten Verbindung unsrer ersten Geschwister A° 1739[2]).

20/10. Erfreute uns ein Brief von dem Capellan Rhode, der ziemlich sünderhaft abgefasst war, worinn er flehentlich um unser Mitleiden und Andenken vorm Heiland bittet. — Bei Gelegenheit der heutigen Loosung wurde in der Versammlung der verehelichten Brüder erinnert, dass um diese Zeit vor 28 Jahren diese auf Gottes Marter gegründete Oeconomie mit einer gar kleinen Anzahl ihren Anfang genommen. Es wurde mit Scham und Beugung daran gedacht, wie Er uns die Jahre her so gnädiglich geleitet, bei dem Wort von Seinem Creuz erhalten, und uns dadurch hat wachsen und mehren lassen. Merkt man darauf, so erstaunen unsere Sinnen.

18/11 [noteres Oldendorps og Auerbachs Rejse til Vest-Indien]. Ersterer hat zu seiner Samlung doch manche Nachrichten von dortigen Gegenden hier bekommen, wozu wir ihm treulich behülflich gewesen sind; sonderlich hat unser

---

Morfader til Digteren Welhawen — I denne Maaned noteres ogsaa et Besøg af Præste-Broder Clement Thue Samsing fra Holmestrand; en anden Gang nævnes Præste-Broder Fasting.

1) Der herskede paa denne Tid en Blodgangsepidemi i Kbhvn., under hvilken flere af Brødre-Societetets Medlemmer vare blevne bortrevne.

2) Jf. et Brev fra Chr. David til Zinzendorf, dateret Kbhvn. Novbr. 1735, refereret i H. M. Fenger: Hans Egede 330.

liebes Herz Prætorius das seinige darinn mit Vergnügen gethan.

27/11. Retournirten die beiden Brüder Peter Stephensen Holm und Stephen Jensen aus Island[1]). Das erfreulichste, was sie uns erzehlen konnten, war, dass sie einen Prediger da gehört hatten, der den Heiland mit warmem Herzen und unter Bewegung seiner Zuhörer verkündigte.

8/12 [overdrages det Br. Noe[2]) at overtage „die jährliche Absendung nach Grönland" efter Br. Schade].

19/12. In der Helfer-Versamlung wurden die Umstände im Hollsteinischen den Geschwistern ins Andenken empfohlen, da durch ungegründete Gerüchte allerley Bewegungen in Ansehung unserer Sache dorten entstanden[3]). „Das Aug und Wächter Israel sey uns und ihnen für allen Schaden gut."

31/12. — — Er hat uns auch in diesem Jahr mit vieler Gnade und Treue geleitet, der heilige Geist hat uns gepflegt, und der liebe Vater im Himmel hat uns geschüzt u. gesegnet. Wir haben im Äusseren Ruhe u. Friede gehabt, u. bei der Veränderung der Regierung dieser Lande, nach dem Ableben des vorigen Königs, hat er uns unter dem neuen König ein geruhiges und stilles Leben führen lassen, so dass uns niemand was im Wege gelegt hat, sondern wir unsern stillen Gang haben wie vorhin ungestört fortgehen können. Im innern hat Er das Wort vom Creuz unter uns erhalten, und unsere Herzen darin seliglich geweidet; hat uns einzeln, und wenn wir beisammen waren, gar oft besucht u. gesegnet; hat uns in einer sel: Liebes Harmoni erhalten, hat die Herzen mehr und mehr auf Grund geführt, und uns in dem Theil manche

---

1) Holm var Skipper, Jensen Styrmand. Ved deres Afrejse 25/5 noterer Diar.: »Vi gave Br. Johannes Hilsen med og erindrede om, at vi ogsaa tidligere havde haft Brødre paa Island«; jf. Diar. 7/9 1765.

2) Kristen Iver Lauridsen Noe; se Jydske Saml. IV. 267 f.; Fr. Barfod: P. A. Fenger 9.

3) Meget ofte omtaler Diar. Connexioner »im Hollsteinischen«, f. Ex. i Haderslev, Aabenraa, Flensborg, paa Als, særlig i Sønderborg, i Skærbæk, Tønder, Husum, Burkal, Grelsbøl Dagebøl, Bramsted og Slesvig, men navnlig, som tidligere nævnt, i Stepping og Omegn.

Freude sehen lassen; hat so eine grosse Anzahl unserer Geschwister selig vollendet, u. auch dadurch bezeugt, dass Er Lust zu uns hat. Ihm sey allein die Ehre. Zu den Denkwürdigkeiten dieses Jahrs gehört auch billig, dass unsre Gemein-Geschwister in dem Jahr alle die Gemeine haben besuchen können, und aufs neue gestärkt und mit neuer Gnade und Segen wieder zu uns gekommen sind. —

1767.

28/1. — — Die in diesen Tagen eingelaufene Nachricht von unsern Brüdern Oldendorp und Auerbach, die nach vielem ausgestandenen Ungemach in Norrwegen endlich den Pastor Bugge in Sohlberg ausgefunden, und mit ihm einen Brüderlichen Umgang zu ihrer Erquickung gehabt, war uns ausnehmend erfreulich[1]). Auch nahmen wir an den Umständen unsrer lieben Nachbaren in Malmö herzlichen Antheil, wo einige Zeit her eine Confusion unter den Geschwistern gewesen, die der Heiland zu tieferer Gründung und genauer Verbindung der treuen Herzen reden wolle[2]).

31/1. Hatten die Schwestern in Wartou Hospital, deren eine hübsche Anzahl ist, eine gesegnete Versamlung, welches ihnen um desto wichtiger war, da sie, ihrer Haus-Ordnung nach, Abends nicht heraus und in ihre Gelegenheiten kommen können[3]).

18/2. In der Helfer Versamlung wurde der Heimgang des Pfarrer-Br. Basse in Fyhnen bekannt gemacht. Er hat seinen Heimruf bei seiner zunehmenden Schwächlichkeit lange erwartet, und die lezten Tage, obschon er auf seyn konnte, verschiedene Mahl seine Kinder gefragt, ob er nicht bald als

---

[1]) Søren Bugge, fra 1767 Spr. i Vanse, Biskop P. O. Bugges Fader (D. Thrap: Bidrag til den norske Kirkes Hist. 4). B. boede paa denne Tid paa sin Gaard Solberg i Holt. Navnet Bugge nævnes mange Gange i Diar., navnlig H. W. Bugge.

[2]) Ofte nævnes som Gæster fra Malmø »die Geschwister Fants og Langs«.

[3]) 10/10 63 noteres lejlighedsvis, at »19 af vore ugifte Søstre« have Ophold i Vartov; engang senere nævnes »eine ganze Anzahl« Søstre der.

eine Leiche aussähe? Nachdem er mit seiner Frau und Kindern Abschied gemacht und sie gebeten, ja beim Heiland und seinem Volk zu bleiben, erbleichte sein Mund ganz unversehenes und geschwind d. 1. Febr. mit der schönen Loosung: „Thut mir auf die Thore der Gerechtigkeit, dass ich da hineingehe und dem Herrn danke.“ Er hat in Synnerbye in die 20 Jahre den Heiland verkündigt und nicht ohne Frucht. Wie die Anstalten in Fyhn waren, gab er sein Haus zur Mädgen-Anstalt her, welches ihm, seiner Frau und seinen 5 Töchtern zum bleibenden Segen geworden. —

$^{14}/_{2}$. Nahmen wir speciellen Antheil an der geöffneten Thür für die Friedensboten des Heilands nach Guinea, da uns Br. Prætorius die Einladung der Guineischen Compagnie an die Gemeine zu unsrer unvermutheten kindlichen Freude communicirte.

$^{15}/_{2}$. Kriegten wir wieder gute Nachricht von unseren Brrn. Oldendorp und Auerbach in Norrwegen, und von ihrem vergnügten Sejour in Pastor Bugges Hause, dabei sie auch Gelegenheit gehabt, hie und da ein Zeugniss von ihrem Grunde abzulegen. Br. Bugge glaubt, dass eine Direction in ihrem Aufenthalt gewesen, und dass sein Haus und mehrere davon Segen einerndten werden.

$^{6}/_{3}$. — — Aus den eingegangenen Briefen war uns das selige Verscheiden eines Mannes in Saabye, namens Philips, als eines Erstlings aus Br. Saxdorffs Kirchspiel, zu besonderer Freude. [Derefter følger en opbyggelig Levnedstegning, hvoraf man ser, at Philips var født i Sachsen og i sin Ungdom havde været paavirket af Vækkelsen dér; tilsidst var han havnet her i Saaby som Kromand]. Br. Saxdorff thut hinzu: der Heiland sey gelobt für die Barmherzigkeit, die er diesem armen Sünder bewiesen! Ich vermisse den gute Philips hier, gönne ihm aber sein seliges Glück. Ach wer doch viele solche Exempel erleben möchte von Seelen, die als arme Sünder sich im Blute des Lammes begnadigen liessen; dann wäre es gut Prediger zu seyn! Nun, Er hat doch selber versprochen, dass die mit Tränen säen, einmal mit Freuden erndten sollen! „Er geb uns muntre Kehlen, die Wunder zu erzehlen.“ — So weit Br. Saxdorff.

$^{18}/_{8}$. Schreibt der Pfarrer Hendrichsen auf Falster[1]): „Ich sehe es gewiss für eine grosse Gnade und Glück an, dass der Heiland Sein und Seiner Brüder Herz zu mich gewendet hat, denn mein Ungeschicktseyn ist unzehlig. Mein Haupt Anliegen ist nun, Ihn recht kennen zu lernen und an Ihn recht attachirt zu werden. Ach dass Er sich doch einmal über mich möchte erfreuen können! Das Volk hier im Lande ist ein hartes und übermuthiges Volk; aber Jesu Blut ist allmächtig. Ich bin in mir selber kein Haar besser; das Gefühl und die Erkenntniss davon bewahret mich vor hohe Sprünge und grosse Gedanken. Er hat sie erkauft so wohl als mich. Für eine Sache wollte mich der Heiland sonderlich bewahren, nämlich dafür: etwas gegen jemand von seiner Kirchfahrt ins Gemüthe zu fassen. Ein Mensch kanns ja nicht besser machen, so lange er ohne den Heiland ist. Ich bin oft angeregt für sie zu beten. — — Für Eure Liebes-Grüsse danke ich herzlichst. Der Heiland realisire Euer Andenken mit vielem Segen an meinem armen Herzen; denn ich brauchs", u. s. w.

Pfarrer Green in Christiania schreibt[2]): Wir haben unsre liebe Passions-Zeit mit dürftigen und segnenden Herzen angefangen, und fühlen dabei, was grosse Güter in Seinem Leiden seyn. — — Er ist und bleibt mir der alte treueste Freund, ob ich schon wirklich sehr schlecht bin und oft nichts weiss zu sagen als Ihn erstaunt zu fragen: „Ists möglich etc."

Der Schiffer Lorenz Christians in Wenningstedt auf Sylt schreibt: Wo der liebe Heiland mich auf den Sommer hin haben will, weiss ich noch nicht. Ich bleibe wohl am liebsten zu Hause, und sehnte mich dabei immer nach meiner rechten

---

1) Augustinus Hendrichsen, Spr. i Fardrup 1738–53 (P. Rhode: Haderslev Amt 468; Rørdam: Hist. Saml. og Studier III. 202 ff.), i Riise paa Ærø 1753–66 og i Idestrup paa Falster 1766—70 (I. Barfod: Den falsterske Geistligheds Personalhistorie I. 213). I Fardrup var Joachim Ewald, den senere Præst i Hvidding, Huslærer hos H., der i Diar. 1747 kaldes »Hr. H.«, 1753 »Br. H.« Han var Broder til den bekendte Hielmstierne.

2) Johannes Green, Præst i Aker 1742—76. Se Biogr. Lex. VI. 195 f. jf. Kirkh. Saml. 4 R. II. 268 ff. Selvbiografi i Personalhist. Tidsskr. V. 219.

Heimat: Die heiligen fünf Wunden Sein. Wir haben durch die Gnade des Heilands Sein Wort und das Wehen Seines Geistes auch unter uns auf Sylt. Pastor Ebsen hält uns alle Sonn- und Fest-Tage eine Stunde. Es sind über 25 aus seiner Gemeine bei ihm beisammen[1]). Pastor Chron in Morsum[2]) hält eben Versamlungen, und hat fast grössere Anzahl, sonderlich von Frauens-Leuten. Der liebe Heiland kommt oft, eh wir uns versehn, und lässet uns viel guts geschehen. Der Anfang dieses Jahrs war uns besonders wichtig, da wir uns beisammen sahen und beim Kripplein Jesu unser erstes Gnaden-Jahr auf Sylt anfangen konnten. Nun Er hat doch auch für uns sein Blut vergossen! Er samle sich auch hier auf Sylt einen Schmerzens Lohn ein und lasse noch viele fühlen und erfahren, wie freundlich Er ist, u. s. w.

$^{1}/_{5}$. War die Krönung unsers Königs und Königin. Die besonders zupassende Rede des Br. Josephs über die Worte: „Jacob segnete Pharao. — Wir empfehlen Dir unsrer Fürsten Seelen“, wurde mit Bitte und Fürbitte für unsre liebe Obrigkeit gelesen.

$^{8}/_{5}$. Reiste Br. Briant auf einige Wochen nach Schweden zum Besuch, und zwar über Malmö und Gothenburg nach Stockholm [Retour $^{29}/_{6}$].

$^{22}/_{5}$. Begiengen wir die heilige Communion in unsern Kirchen. — — Unser lieber ehrwürdiger Pastor Rohne, der Alters halber resignirt hat, nachdem er die Geschwister, die zur teutschen Gemeine gehören. die Jahre her mit Liebe und wahrer Zuneigung bedient hat, und daher von ihnen vermisst wird, communicirte mit uns zugleich, und bediente zum letzen Mahl[3]).

$^{27}/_{5}$. — Der ledige Br. Biörn Lund, bisheriger Informator auf dem Kgl. Waisenhaus, wurde nach erhaltener

---

1) $^{24}/_{4}$ noteres: wurde unter andern ein schöner und sünderhafter Brief von dem Pastor Ebbesen auf Sylt gelesen.

2) Martin Ludolph Krohn, »en gammeltroende Pietist«, se C. P. Hansen: Der Sylter Friese (Kiel 1860) 165.

3) $^{11}/_{1}$ 68 noteres et venskabeligt Besøg af den nu ankomne tyske Præst, Hr. Resewitz, hos Br. Crøger.

Vocation zum Comminister in Store Hedinge, heute zum Priester ordinirt[1]).

5/6. Wurden in der Helfer Versamlung verschiedene liebe Briefe von unsern Mitgeschwistern in den Provinzen gelesen.

11/6. Besuchten Geschw. Crögers mit Segen auf Dragö.

16/6. Reiste Br. Cröger in einer angelegenen Sache nach Schonen im Vertrauen auf unsern lieben Herrn, der sich unser Reisen zu Herzen nimmt; welches er auch diesmal recht gnädig und treulich gethan.

28/6. Kam der Pfarrer-Br. Kay Praëm aus Jütland zum Besuch an. Auch kam ein Küster aus Ærø, Bindesbölle, der mit uns in Correspondenz steht, bei uns an, um sich einmahl persönlich den Geschwistern ins Andenken zu bringen und was für sein Herz zu geniessen.

13/8. Erinnerten wir uns mit Beugung und Danksagung der grossen Gnade, die der Heiland an diesem Tage vor 40 Jahren an seinem Haus und Volk gethan, und der Funken, die er seitdem an so vielen Orten des Erd-Kreises ausgestreut. In den Chor Versamlungen heute und in diesen Tagen wurde diese Materie beherzigt und der Bund auf Jesu Marter mit seiner Gemeine erneuert. —

17/8. Hatte die Schw. Else Marie 14 Mädgen beisammen, denen sie von dem Gnaden-Werk des Heilands unter den Kindern in der Gemeine seit der ersten Kinder-Erweckung daselbst erzehlte, und den vorjährigen Fest-Psalm der Mädgen vorlas. Nach einem seligen Verbindungs L. M. knieten sie nieder und wurden in einem herzlichen Gebet dem treuen Herzen Jesu empfohlen, wobei Er sein Nah- und Daseyn fühlen liess.

22/8. Meldete uns Br: Gelleböll[2]) aus Cronenburg,

---

[1]) B. C. Lund, senere Spr. i Hellested og en ret frugtbar Forfatter, havde da allerede længe været optaget bl. Brne. og vedblev ogsaa senere til sin Død at staa i nær Forbindelse med dem.

[2]) Reier Gjelleböl, paa den Tid Huslærer hos General Hauch paa Kronborg. Han benævnes stadigt i Diar. »Broder«. Naar D. Thrap i Dansk biogr. Lex. VI. 34 siger, at G.'s »Synopsis historiæ sacræ« »røber en orthodox Forfatter«, viser det, hvor vanskeligt det er at bestemme det egentligt herrnhutiske. G. var ialtfald paa dette Tidspunkt saa tro en »Broder« som nogen.

dass die liebe Sareptische Pilger Colonne schon vorgestern den Sund passiret sey, und Br: Hasse sich nur ein Paar Stunden in Helsingör aufhalten können. Sein eigenhändiger schriftlicher Gruss war uns ungemein angenehm, bei dem Wehethun, dass niemand von uns, der Umstände halber, diese liebe Gesellschaft auf ihrer schleunigen Vorbei-Reise persönlich grüssen konnte. Hingegen kam diesen Nachmittag der liebe Br. Meder bei uns an, der als Deputirter der Gemeine die Sache wegen der Aufrichtung eines Missions Etablissements der Evangelischen Brüder auf der Küste Guinea, nach einer Einladung der hiesigen octroyirten Guineischen Compagnie, mit derselben negotiiren soll[1]).

8/9. Freuten wir uns mit den Br. Meder bei einem L. M. über die in so einem lieblichen Gang gebrachte und heute beendigte Guineische Sache und Negotiation, da die ausgefertigte Vereinbarungs Acte in allen Stücken so erwünscht ausgefallen, und so einen lieblichen Anschein giebt zu diesem anzufangenden Wercke Gottes[2]). Wir haben in der Zeit, da diese Sache mit den Compagnie Directeurs tractirt worden, herzlichen und nahen Antheil darann genommen; und unsre lieben Brüder Prætorius und Meder, die Hand daran gelegt, in unserm Herzen gesegnet, und sind nun dem Heiland kindlich dankbar, der sie es so glücklich und gesegnet hat ausführen lassen. Er lasse dieses Geschäft eine Gelegenheit zum Heil vieler tausend Seelen werden, und zu einem Anfang eines grossen und weitausgebreiteten Segens in Africa, in diesem bis dato so dunkelen und verschlossenen Welttheil!

29/9. [nævnes som Gæster i Septbr.: Br. Gellebölle aus Cronenburg, Br. Mats Lillelund aus Jütland, Br. Kriegsman aus Sonderburg und Faxe aus Malmö].

4/10. Am heutigen Confirmations Sonntag wurden 3 Kinder unsrer Geschwister confirmirt, und waren von der Handlung ganz angethan. Die öffentliche Confirmation der Jugend zum heiligen Abend Mahl, die in unsern Landen ge-

---

[1]) Studiosus Jacob Meder (Cranz' Brødre-Historie 752—53).

[2]) Den omtalte »Forenings-Act« blev underskreven 2. Sept. Cranz. anf. S.

wöhnlich, ist schon manchem Kinde zu einem bleibenden Segen geworden, und wenn man unsre Geschwister davon reden hört, so findet man, dass die mehresten ihre ersten Gnaden-Züge seit der Zeit datiren. Unsere Prediger Brüder freuen sich auch auf diese Handlung, die nie ohne Gnaden-Beweise.

²/11. — Heute kam zu unser aller Freude unser liebes Herz Gneuss glücklich und wohlbehalten über Hollstein und Fyhnen bei uns an und brachte uns die lieben nach Guinea destinirten Pilger-Brüder mit, nämlich: Daniel Lembke, Gottfried Schulz, Sammy Hall und Siegmund Kleffel. — —

⁴/11. Die heutige Loosung: „Ich habe einen Held erwecket, der helfen soll. — Hilf deinem Volk Herr Jesu Christ etc.", war uns in gewisser Hinsicht überaus tröstlich, da wir die Versuche der Feinde, die Sache des Heilands in hiesigen Landen zu contrecarriren, und namentlich die vorseyende Mission nach Guinea zu hintertreiben, erfuhren.

²⁵/11. Wurde der led. Br. Johan Eskild Müller, nach erhaltenerVocation von der Guineischen Compagnie, zum Prediger auf der Küste Guinea vom Bischof ordinirt. Br. Müller hielt auch nachher die Predigt mit allgemeinem Beifall über die ihm vorgeschriebenen Worte: „Heben wir denn das Gesez auf durch den Glauben; das sey ferne, wir richten das Gesez auf." Er redte mit Freymüthigkeit von der Erfüllung des Gesezes in Jesu Christo und durch den Glauben an Ihn als des Gesezes Ende. —

²⁷/11. Das heute unterschriebene und ausgefertigte Königliche Rescript, wegen unsrer Brüder in Tranquebar, nahmen wir an mit Hinblicken auf unsern guten Herrn, der alles in Seinen Händen hat, dass Er auch daraus was seliges zum Heil vieler Tausend Seelen in dem Welttheil erwachsen lassen wolle, wo nun unsre Brüder hinausgestreut werden sollen. Dass der schwebende Gang und die Ungewissheit, ob sie in Tranquebar bleiben dürften oder zurück gebracht werden sollten, hiedurch sein Ende erreichte, war allerdings eine Materie zum Dank.

⁶/12. [Crögers og Gneuss' Hjemkomst fra en Rejse i Sverrig]. Br. Cröger schreibt von seinem Besuch: Wir

waren überall sehr willkommen bei den Seelen. In Kulla-Gunnarstorp, Allerum und Ausohs hielten wir uns nur kurz auf. In Gothenburg waren wir 3 Tage: da lebts unter den Geschwistern wie aufs neue auf, seitdem Geschw. Pihls da sind; und es finden sich neue erweckte bei den Geschwistern ein, wozu die beiden freundschaftlichen Pfarrer Welin und Grimbeck hübsch contribuiren, welche recht erwecklich und mit Segen predigen. In Botstad war es uns recht gemüthlich in des Br. Skonbergs Hause. In Riseberga hielten wir uns beim Pastor Arsenius auch ein Paar Tage auf; da soll eine grosse Erweckung von 2 bis 300 Seelen seyn. Unter denen, die wir sahen, waren welche artige und gefühlige Herzen, die doch wirklich mehr Pflege brauchen, wenn was reales und bleibendes heraus kommen soll. Wir besuchten auch die alten Geschwister in Malmö. Sie hangen zwar am Heiland, und er sucht sein Recht an sie zu vindiciren; mit ihrer Gemeinschaft will es aber nicht fort; und es fehlen da ein Paar legitimirte Geschwister aus der Gemeine, die mit Gnade und Autorität was unter ihnen vornehmen könnten. So weit aus Schweden.

18/12. In der Helfer Versamlung communicirte uns Br. Gneuss die Instruction des Directorii, die denen nach Guinea gehenden Brüdern mitgegeben worden. Unsre Geschwister hörten sie mit besonderm Gefühl verlesen und nahmen sie zu Herzen, da verschiedenes darinn auch auf uns speciell applicable war, und die Principia des Herzens Jesu, die die Brüder bei ihren Botschaften vor Augen haben, darin so deutlich dargelegt sind. Die Guineische Mission, bei deren Anfang unsere Geschwister nun doch so manches gute und selige mitgenossen, wird auch wohl immer unserm Häuflein apart eindrücklich bleiben.

19/12. Hatten wir mit unsern lieben Pilgern, die sich nun nach und nach zur Abreise schicken, eine selige Gelegenheit.

29/12. Hatten die lieben Guineischen Pilger mit den hiesigen Gemein Geschwistern und den Gehülfen des ledigen Brüder Chors einen sehr seligen Abschied, und theilten den Kelch der Verbindung und der Danksagung unter sich.

30/12. Begleiteten wir sie denn heraus zur Kalkbrennerey

vor der Stadt, von wo sie wegen des im Hafen angelegten Eises am Boord gehen mussten. Der ledige Br. Eskild Müller, der als dänischer Prediger auf dem Fort Fredensborg mitgeht, empfahl sich unserm Andenken. Da das Schiff heute wegen des contrairen Windes nicht absegeln konnte, so machte der anhaltende Frost und Nordwestwind in den folgenden Tagen, dass das Schiff nicht weiter kommen konnte, sondern ganz mit Eis umgeben wurde, in welchen Umständen wir oft mit Gefühl an sie dachten und diese lieben Herzen und ihre Reise dem Heiland ans treue Herz legten.

1768.

$^6/_1$. Am Heidenfest besuchten sie [sc. Gneuss und Briant] unsern Freund Hr. Römer, bei welchem Br. Gneuss auch Abschied nahm. Dieser Mann, der vor 14 Jahren Oberkaufmann in Guinea gewesen, und nach seiner Rückkunft die bekannte Beschreibung dieser Küste herausgegeben, ist in dieser Zeit in seinem Herzen wie angeregt gewesen, unsern Guineischen Brüdern nicht allein alle Liebe und Freundschaft zu erweisen, und ihnen alle ihm bewusste Nachricht vom Lande und den dortigen Nationen nebst gutem Rath zu ihrem Vornehmen zu ertheilen, sondern hat auch gesucht thätigen Antheil an der Mission zu nehmen, und den Eingang der Brüder auf alle Weise zu befördern. Unter anderm hat er einem dortigen Neger-Könige, den er kennt, einen Brief in faveur der Brüder geschrieben, und dem Br. Meder ein kostbares Présent an denselben mitgegeben. Sonderlich ist uns seine Herzens-Theilnehmung zu besonderer Freude gewesen, da er in einem Brief an Br. Meder bezeuget, „wie ihm das Heil dieser armen verlassenen Heiden immer am Herzen gelegen, seitdem er auf der Küste gewesen, wie er sie immer mit in seinem schwachen Gebet zu Gott eingeschlossen, und wie er sich nun freue, die Zeit erlebt zu haben, dass ihn Gott erhöret. Er glaube vestiglich, die Brüder würden mit dem Evangelio Eingang finden, und er wolle mit Freuden seine Tage hier endigen, wenn er höre, dass eine Christliche Gemeine von den Negern auf der Küste wäre." Beim Abschied des Br. Gneuss, und da er erinnert wurde, dass es heute Heiden-Fest wäre, war er

recht angethan, und bat auch die Gemeine zu grüssen. — Br. Gneuss besuchte auch heute nebst dem Br. Cröger den Haupt Directeur der Guineischen Compagnie Herr Bargum[1]), der sie auf freundlichste empfieng, und seine Freude über der Brüder Gang nach Guinea bezeugte, nebst dem Verlangen, dass noch mehrere ihnen nachgesendet werden möchten. Hr. Bargum hat immer sonderlich zu dem Br. Meder Neigung bezeugt, und er so wohl als die übrigen Directeurs der Compagnie freuen sich wirklich über das Hingehen und Vorhaben der Brüder; ja in einer General-Versamlung der Interessenten ist kürzlich mit Vergnügen davon geredet worden. Der Hr. Etats Rath Kirchhoff[2]), der die Brüder von Pilgerruh her kennt und liebt, hat sonderlich bei dem ersten Vorschlag und Einladung so wohl als bei Aufrichtung der Vereinbarungs-Acte und nachher auch bei der Expedition und den Empfehlungs Schreiben ans Guineische Gouvernement in der That bewiesen, dass er ein wahrer Freund der Brr. Sache ist. Unsern Geschwistern ist seit dem Anfang des Jahrs in allen unsern Abtheilungen aus den Grönländischen und andern Heiden Diariis auch die Briefe der Grönl. Geschwister zu gemeinschaftlicher Freude und Segen communicirt worden; und zugleich wegen der Grönl. Collecte, und zwar mit seligem Gefühl das erinnert worden, was die Loosung am Heiden-Feste sagt: „Die vor dem Herrn wohnen, werdens zu geniessen haben — Es ist ja, Herr, dein Geschenk und Gab!“ Nachher haben wir auch in dem Sinn die Willigkeit und herzliche Theilnehmung unsrer Geschwister zu unsrer Freude erfahren. Eine sehr arme Witwe, die kaum das tägliche Brod hat, kam unter andern mit 10 ß, die sie mit frölichem Herzen zur Nothdurft der armen Pilger in Grönland brachte. Wir nahmens mit apartem Gefühl an, und glauben, der Heiland wird auch dieser Witwe Scherflein segnen.

$^{7}/_{8}$. Besuchte uns Hr. Römer, der in der Guineischen Sache so viel Antheil nimmt, zu vielem Vergnügen.

$^{1}/_{8}$. Hielt unser lieber Bruder Meder die led: Brr. Versamlung.

---

1) H. F. Bargum; jf. E. Holm: Danmark-Norges Historie under Frederik V. II. 240, 284.

2) $^{10}/_{8}$ 68 nævnes et venligt Besøg af Kirchhoff.

14/8. Das Guineische Schiff, das zum absegeln ganz fertig war, bekam in dem heutigen harten Wetter einen heftigen Stoss, so dass es anfangs zu einem abermaligen Aufenthalt unsrer lieben Pilger aussah; da aber hernach befunden worden, dass kein wesentlicher Schade am Schiff geschehen, so freuten sich unsre lieben 5 Brüder, dass es die Zeit ihrer Abreise nicht zu weit aussezen würde; welches auch geschehen.

18/8. Machten wir in der Freitags Versamlung von der Loosung, die von den Botschaftern unsers Herrn handelt, die Application auf die jezt bevorstehende Botschaft nach Guinea, wohin unsre lieben zeitherigen Gäste sich jezo bereit halten.

26/8. Erfreute uns unser lieber Br. Prætorius mit der Nachricht, dass die Königliche Confirmation der Guineischen Acte nun bald erfolgen würde, und zwar besser und favorabler, als mans hätte vermuthen können. Da der Verdruss der Gegner über diesen Vorgang gross gewesen, so danken wir dem Heiland, der unserm Br. Prætorius Muth verliehen und Eingang geschaft, diese wichtige Sache zu betreiben, und zu einem erwünschten Schluss zu bringen. — —

27/8. — Wurde die bevorstehende Abreise unsrer lieben 5 Pilger-Brüder gemeldet; u. das Chor segnete sie mit Herz u. Mund zu ihrem Pilger-Gang.

28/8. Hatten diese unsre lieben Gäste mit den hiesigen Gemein-Geschwistern einen seligen und lieblichen Abschied, da wir uns mit einander verbunden, beim Creuze zu bleiben, u. die Marter Gottes zu treiben, bis wir Ihn sehn von Angesicht.

29/8. Feyerten wir noch mit einander unsers alten lieben Br. Schytts Geburtstag, und segneten diesen Diener unsers Herrn und seines Volks mit gefühligen Herzen, als unsre l. Brüder an Boord gerufen wurden. Wir gaben ihnen das Geleit zur Zollbude, wo wir sie nach dem zärtlichsten Abschied im Frieden Jesu Christ entliessen, und empfahlen sie Seiner Seel und Leichnam voll Wunden. Das Schiff gieng bald unter Segel nach dem Sund zu. Merkwürdig ist es, dass auch just heute an dem Tag ihrer Abreise die Confirmation der Guineischen Acte vom König unterschrieben und ausgefertigt worden. Wir dankten dem Heiland auch dafür kindlich und erwarten von Seiner Hand noch viel selige Früchte von

diesem doch nun schon angefangenen Hoffnungsvollen Werke Gottes. Unsere lieben Gäste, die wir nun in so langer Zeit bei uns beherbergt und genossen haben, haben wir in der ersten Zeit allerwegen vermisst. Sie sind in der ganzen Zeit ihres Hierseyns uns und unseren Geschwistern zum wahren Vergnügen und Segen gewesen; und unsre led. Brüder haben sich sonderlich mit ihrem Umgang recht zu gute gethan. — —

4/4. Segelten unsre lieben Guineischen Brüder mit favorablem Wind vom Sund ab. Es hatte uns noch geglückt, ihnen die an dem Tage ihrer Abreise von hier unterschriebene und ausgefertigte Königliche Confirmation ihrer Acte noch vorher zuzusenden. Die 2 Brüder, die zu dem Zweck unsern l. Pilgern bis zum Sund nachgereist waren, haben sie allerseits munter, vergnügt und gesund getroffen.

5/4. Gab Br. Briant den ledigen Brüdern, die bei der Anwesenheit der lieben Pilger speciellen Antheil genommen, gedient und hülfliche Hand geleistet, ein Liebes Mahl. Die Guineische Acte und drauf gegebene Königl. Versicherung wurde zu besonderm Vergnügen gelesen; und die lieben 5 Brüder, deren Umgang und Aufenthalt hier uns zum wahren Segen gewesen, der Gnade unsers l. Herrn und dem Geleit seiner Engel kindlich empfohlen. Dass der Heiland zu der Heimsuchung dieses Welttheils sich der dänischen Lande bedienen will, war uns eine wiederhohlte Probe seiner Frieds-Gedanken über unser Land.

12/4. Einem Auftrag des Directorii zu folge reisten die Brr. Cröger und Briant nach Schonen zum Hr. Hofjunker v. Conow, hatten da ein Paar vergnügte Tage und angenehme Unterredungen mit dem Hr. Hof Junker und seiner Familie, hörten den alten Pastor Sundius in Allerum predigen und ein gefühliges und eindrückliches Zeugniss von Gottes Marter ablegen; besuchten auf dem Rüchweg Br. Gelleböll in Cronenburg und Pastor Müller in Blauströd, wo sie Sonntags etwa 20 von seinen vor 8 Tagen confirmirten Kindern sahen mit bewegten Herzen und unter Vergiessung häufiger Thränen das erstemahl am Leichnam und Blut des Herrn zu participiren. Bei dem Anblick wurde uns wundt und weinerlich ums Herz, diesen jungen Leuten einen blei-

benden Segen von dieser Ehrfurchtsvollen Handlung vom Heiland auszubitten.

$^5/_5$. War Br. Briant mit einem Brief unsers l. Br. Layriz bey Hr. Professor Cramer, welcher ihn zu beantworten versprach.

$^{15}/_5$ [mindes Weidemeyers 4 Aars Bryllupsdag, idet der siges, „at deres Hus har været et velsignet Samlingssted for de ugifte Brødre“].

$^{10}/_6$. Genossen wir das heilige Abendmahl zu unbeschreibl^{m} Trost und Segen für Seele und Hütte.

$^{26}/_6$. Hielt unser Br. Zeisberger den ledigen Brüdern ihre Gelegenheit. Bei der Loosung: „Da ich gieng, hatte ich nichts als diesen Stab. — Jezt tausende vom Blute sausende“, erinnerte er zum Schluss mit Dankbarkeit gegen den Heiland, und unter besonderm Gefühl, seinen ersten Besuch in Dännemark und Copenhagen A° 1731, nun vor 37 Jahren; und wies damals hier aussah, und merkte an als das vornehmste bei den tausenden, die sich der liebe Heiland seitdem in diesem Lande gesamlet, dass sie auf Sein Blut und Wunden niedergesunken sind. Er solle uns den Grund erhalten als unsern eignen Segen, und noch ferner Seine Friedens Gedanken über uns in Erfüllung bringen.

$^6/_7$. — Br. Briant hatte einen freundschaftlichen Besuch von 2 Predigern aus Schonen, Murberg und Kempe, die sich mit ihm von ihren Herzen unterredeten, und nähere Anfassung und Bekanntschaft mit den Brüdern begehrten. Ersterer ist Vice-Pastor auf der Insel Hvéen, und unser Nachbar[1]).

$^8/_7$. Wurden wir mit der lieblichen Nachricht erfreuet von unsers lieben Königs und seiner hohen Svite Besuch in Zeist[2]). An dieser interessanten Begebenheit haben alle unsre Geschwister nahen und herzlichen Antheil genommen; und wir alle wünschen, dass der Anblick einer Gemeine Gottes unserm lieben König einen unvergesslichen Eindruck geben und viel selige Folgen auch zur Ausbreitung des Reichs Jesu in diesen Landen nach sich ziehen möge.

---

[1]) Andetsteds nævnes Capellan Stenmos fra Skaane og svensk Præst Biurmann som Gæster.

[2]) Se Cranz: 695—696.

28/7. Unser Freund Hr. Römer, der so speciellen Antheil an der Guineischen Sache genommen, und uns seit dem dann und wann besucht, brachte heute einen precieusen Stock, den er bat, mit der ersten Gelegenheit nach Guinea an den Br. Meder zum Liebes-Zeichen und Andenken von ihm zu senden.

28/8. Retournirte der led. Br. Andreas Stengord von dem Besuch seiner Anverwandten auf der Insel Gottland, und brachte uns angenehme Nachrichten von einigen Seelen auf dieser Insel, die den Heiland zum Object haben, und sich nach Pflege und Besuch aus der Gemeine sehnen. Unter andern brachte er dem Br. Briant einen Brief mit von einem ehemaligen Stockholmischen Studenten Bruder, der nun Prediger daselbsten ist.

26/8. Reisten die Geschwister Hazeliussens nach herzlichem Abschied von uns ab auf ihren Posten nach Schonen. Geschw. Crögers gaben ihnen das Geleite. Sie giengen zuerst mit einem Boot von hier nach Landscrona, da sich unterwegens ein so harter Sturm erhob, dass auch das Ruder auf dem halben Weg entzwei brach. Sie erfuhren aber auch in den Umständen die gnädige Bewahrung des Heilands und seiner Engel, so dass sie doch glücklig und wohlbehalten in einigen Stunden hinüberkamen, und noch denselben Abend Allerum erreichten. Der dasige liebe alte Pastor Sundius freute sich wie ein Kind über diesen unverhofften Besuch, und unterredete sich mit ihnen bis in die späte Nacht. Den andern Tag liess der Hr. Hof Junker v. Conow unsre Geschw. nach Kulla Gunnerstorp zu sich abholen, und sie wurden von ihm und der Frau Hof Junkerin mit offnem Herzen und vieler Liebe empfangen. Nachdem sie einige Tage vergnügt und im Segen beisammen gewesen, retournirten Geschw. Crögers am 31.

4/11. [Et vigtigt Brev fra vor ærværdige Br. Joseph i Directoriet]. — Die Frage darinn: Wenn? wie? und wo? wird es denn dazu kommen, dass ein Brüder-Gemein-Ort werde in Dänischen Landen? gab uns eine neue Aufforderung, diese Materie unserm lieben Herrn ans Herz zu legen. Die in einiger Zeit veränderte widrige Gesinnung der Grossen im Lande

zu einer billigern Denkungs Art, in Ansehung der Brüder-Sache, kann uns manchmahl im Blick als eine allmählige Præparation einleuchten zur Ausführung der Friedens-Gedanken des Heilandes zu Seiner Zeit.

8/12. Lasen die Gemein Geschwister mit einander den Brief des Directorii wegen der Arbeit in der Diaspora, mit Application auf uns, dessen, was auf unsern Gang und Umständen passte. Der sehnliche Wunsch seiner hiesigen Diener ist, das hiesige Volk der Gnadenwahl in dem für sie abgemessenen und bisher so gesegneten Religions Gange, Jesu Herzen gemäss, zu bedienen, damit Ihm darinn nichts verschnitten werde, und Er doch freye Hand behalte, Seine selige Friedens-Gedanken über ein jedes Herz in specie auszuführen.

1769.

Januar. — Auch hatten wir die Freude, dass der bekannte Collega Barth, der bei seiner evangelischen Einsicht doch durch seine Durchsezigkeit sich und andern Ungelegenheit zugezogen, als ein armer Sünder im Sehnen nach Gnade aus der Zeit gieng, und seine Frau und Anverwandten zu den Geschwistern und ihre Pflege wies.

April. — Um Aufsehen zu vermeiden kommen unsere Schwestern zur Sommers-Zeit nur in kleinen Abtheilungen zusammen, erfahren aber auch dabei die Erfüllung Seiner Verheissung, und dass Er mitten unter ihnen ist.

Juni. — Unter den Besuchenden in diesem Monat von andern Orten her war auch ein Prediger aus Bornholm nahmens Kofoed[1]), der seit einiger Zeit mit seinem Herzen auf die evangelische Spur gekommen, und nun Bekanntschaft und Umgang mit Geschwistern sucht. Er erzehlte uns, wie er, nachdem sein eigen Herz was von der Versöhnungs-Gnade erfahren, nun auch in seinem Kirchspiel Erweckungen spüre, und er Hoffnung habe, dass sich nach und nach ein verbundenes Häuflein da formiren werde, das Gottes Marter in Ehren hat. Dieser Bruder hat sich unter uns recht zu gute gethan,

---

1) Jørgen Koefoed, fra 1759 Kapellan hos den piet. Thomas From i Clemensker og senere selv Spr. sammesteds.

und wir hoffen, dass sein Besuch ihm zu bleibenden Segen gereichen werde. Der Umgang mit unserm bekannten Bidstrup, Küster auf Bornholm[1]), ist diesem die erste Anfassung gewesen.

Septbr. — Ein led: Studenten Bruder, der vor einiger Zeit nach Norrwegen reiste, eine Condition anzunehmen, ist bei dem Probst Block in Schien Capellan worden; und erbat sich nun schriftlich den Segen und Andenken seiner Brüder dazu.

So ist auch unser Freund Hr. Leth Schiönning in dieser Zeit Prediger zu Kallehauge in Seeland geworden[2]); welches wir darum anmerken, weil er ein naher Verwandter von dem sel. Prof. Leth ist, und durch seine schöne Dissertation vom Versöhnungs-Tage vorhin bei der Gemeine bekannt ist, und wir einen Zeugen mehr des Evangelii an ihm erwarten.

1769. Personalia des led: Br. Gregorius Holm.

Er war 1738 d. 2 Aug. zu Middelfahrt in Fyhnen geboren. Eine Anzahl von seinen Verwandten und Famille ist theils mit den Geschwistern hier im Lande bekannt u. verbunden, theils sind auch zur Gemeine gegangen, darunter die Schw. Ernstin in Liefland noch am Leben. Durch diese zu der Erweckungs-Zeit in Middelfahrt vom Heiland ergriffene Personen ward auch unsers sel. Bruders Eltern Haus damals von der Gnade angefasst, und er hatte als ein Kind und Knabe schon kräftige Rührungen vom Heiland, hatte auch manchmal Gelegenheit, Zuspruch von Gemein Brüdern zu geniessen. Er widmete sich dem Studio Theologico. In seinen Schul Jahren in Colding hatte er täglich Gelegenheit von Brüdern angefasst zu werden, welches auch Anfangs guten Eingang zu haben schien; allein da mit den Jahren das Verderben bei ihm mehr rege wurde, so ward er nach und nach schüchtern und fremde. Die Welt blieb auch mit ihren Lockungen und Verführungen nicht aus, und er kriegte Geschmack darann, u. gedachte, sich die Welt noch recht zu Nuze zu machen. So

[1]) Se ovenfor Diar. 8/7 1766.

[2]) Wiberg II. 50. Kirkh. Saml. 3 VI. 210.

giengen einige Jahre hin, in welcher Zeit, wie er bezeugt hat, der Heiland ihm doch immer nachgegangen u. eine verborgene Hand über ihm gehalten hat. Endlich nahm seine Unruhe im Innern zu, und er wurde in seinem lezten Schul-Jahr mit den Erweckten in Colding wieder bekannt, that auch einen für ihm gesegneten Besuch in Stepping. Mit dem Sinn, sich dem Heiland zu ergeben, kam er A° 1763 hieher nach Copenhagen zur Academie u. suchte alsobald Bekanntschaft mit den Brrn., die sich auch seiner treulich annahmen. Er wurde ein um den Heiland und seine Gnade weinendes Kind. Den 12ten Juni desselben Jahrs nahmen wir ihn nebst noch 2 Studenten Brüdern in unsre Gemeinschaft und Pflege, der er sich auch hübsch zu Nuze machte. Der Heiland offenbarte sich seinem Herze, und stillte sein Verlangen mit Seiner lieben Nähe. Wir sahen mit Vergnügen unsern lieben Gregorius in der Pflege des Getreuen von Zeit zu Zeit gedeihen, und erwarteten, ob nicht der Heiland uns an ihm mit der Zeit einen Gehülfen unserer Freude schenken würde; der Heiland aber dachte anders u. eilte mit ihm zu seiner Vollendung. Der Anfang seiner Krankheit war eine alte Schwäche auf der Brust, die in eine geschwinde Auszehrung ausschlug. Nachdem er den ersten Blut-Sturz gehabt, richtete er sich gleichsam auf eine Sabbath Zeit ein; und da er unterm Gebrauch der Arzeneyen sich viel inne halten musste, war es ihm immer sehr lieb u. erquicklich, Brüder um sich zu haben, u. ihren Umgang zu geniessen. Der Heiland u. Seine Marter, Sein Volk und Seine Sache, war die Materie unsers Bruders u. das Element, worinn sein Herz lebte; dabei war er ein Sünder in seinem Herzen, u. stand in einem kindlichen Umgang mit dem Heiland. Vorigen Sommer verbrachte er eine gute Zeit auf dem Lande in Lyngbye, wo er von Brüdern fleissig besucht wurde. Seinem Wirth daselbst, wo er logirte, der nun auch heimgegangen, war er zur Anfassung u. zum Segen, und hinterlies in dem Hause einen guten Geruch. Da die frische Luft ihm zusagte, so resolvirte er gegen den Herbst nach Middelfahrt zu reisen, wo er bei seiner Schwester, um deren Seelen Heil er bekümmert war, eine bessere Kranken-Pflege zu geniessen hoffte. Aus seinen Briefen von da aus an uns konnte man merken, dass

seine Seele am Heiland hieng, obgleich es sich mit seinem Befinden von Zeit zu Zeit schwächer anliess. Die Stossgebetgen, die ihm die nächsten waren: Nichts mehr denn lieber Herre mein etc., item: Herr, durch dein Blut-vergiessen lass mich dein eigen seyn u. s. f., kamen in allen seinen Briefen mit vor, und seine Erklärungen von seiner Herzens-Situation war uns zum Trost und Freude. Als er gegen Ende des vorigen Jahres immer schwächer wurde, u. von seiner nahe bevorstehenden Vollendung Ahndung hatte, liess er dem ledigen Br. Iwer Thoröe[1]) in Bogense, einigen Meilen davon, seine Schwachheit wissen, mit dem Begehren ihn zu besuchen, welches er auch that. Sie verbrachten die Neu Jahrs Zeit mit einander in zärtlicher Liebe, u. schrieben davon: „Am Neu Jahrs Abend waren wir Beide im Geiste in Copenhagen bei unserem lieben Chor; und obschon wir nicht da persöhnlich zugegen seyn konnten, tröstete es uns doch, dass wir bei Euch im Andenken sind u. s. w. Den 8 Febr. schrieb Br. Thoröe von ihm: „Unser lieber Holm wünschet nur, dass das Stündlein bald schlagen möchte, da sein Seelen-Bräutigam komme u. ihm den lezten Heimhohlungs Kuss gebe. Er ist über u. über ein armer Sünder vor dem Heiland:

»Nichts als Jesu Christi Gnade
Nichts als Sein Verdienst allein
Lässt ihn als eine arme Made
Frey, gerecht und selig seyn!«

Unterm 4. Mart: berichtete uns Br. Thoröe den sanften u. seligen Heimgang unsers lieben Gregorii am 26. Febr., u. wir schickten ihm unsere Liebes Thränlein nach.

---

[1]) $^{25}/_{7}$ 1756 optoges Skræder I. T. bl. de ugifte Brødre.

Degne og Skoleholdere paa Møen

1728—50.

(Slutning).

3.

Søren Clausen Riber, Skoleholder i Tjørnemark og senere Degn i Elmelunde.

Viser Degnen Hans Drejer i Elmelunde os Billedet af en besværlig Personlighed, der dog maaske under en mere sagtmodig Præst kunde have gjort sin Gjerning uden Anstød, saa fremstiller den i Overskriften nævnte Mand os Billedet af en disse brave og flittige Skoleholdere, som der ikke synes at have været saa faa af paa Møen i det Tidsrum, som her sysselsætter os. Det følger imidlertid af sig selv, at en tro og samvittighedsfuld Lærers Gjerning ikke giver saa megen Anledning til skriftlige Optegnelser som en Mand, der har ligget i Strid med sine overordnede. Det er mest af Ansøgninger om Forfremmelse og af de dermed følgende Vidnesbyrd, at vi lære saadanne at kjende, der ellers til daglig i Stilhed passede deres Gjerning, og, saa vidt det stod til dem, søgte at holde Fred med alle Mennesker.

Om Søren Clausen Riber faar man strax en meget tiltalende Forestilling ved følgende Anbefaling fra Provsten paa Møen, tidtnævnte Hr. Nic. Jæger:

»Det skjønne Testimonium, som 1731 er givet nærværende hæderlige og vellærde Studioso Søvren Clausen fra sin Rector, Magr. Falster i Ribe, det gode Lov og

Skudsmaal, ham siden er givet, nu af Borgmester Frausing i Ribe, hos hvem han 2de Aar har haft Condition, nu af Sognepræsten Hr. Eilskow i Aal, hvor han paa 5te Aar har tjent, haver han godtgjort her paa Møen ikke at være ham givne ufortjente; thi hos os, hvor han i Borre Menighed nu paa andet Aar har forrettet Degnens Embede, haver han vist saadan Flid og Christendom, at jeg ved sidste Visitats hjertelig glædede mig over den velsignede Frugt, Gud havde givet ved hans Tjeneste, hvorover jeg hjertelig ønsker ham at naa det Maal, han sigter til; thi han er det værd, hvilket jeg med god Samvittighed kan forsikre.

Stege d. 10. Novbr. 1739. Nicolaj Jæger«.

Foranførte samt en varm Anbefaling fra Præsten J. Engel i Borre har været Bilag til en Ansøgning fra Søren Clausen om at maatte søge Degnekald, skjønt han ikke havde været »Skoleholder«. Inden han dog havde faaet Svar paa sit Andragende, indgik han paa egen Haand en Overenskomst med den svagelige Degn Conrad Ratchen i Borre[1]), hvis Medhjælper han havde været. Ved denne Overenskomst afstod Ratchen sit Embede til Sør. Clausen, mod en aarlig Affindelsessum, idet sidstnævnte tillige forpligtede sig til, efter Ratchens Død, at yde hans Enke en lille Pension og at tage sig af hans yngste Søn. Denne Kontrakt er dat. 1. Marts 1740. Da den blev indsendt til Biskop Herslebs Stadfæstelse, svarede han den 2. April s. A. under ét baade paa Søren Clausens Andragende om Ret til at søge Degnekald og paa Begjæringen om Stadfæstelse paa Afstaaelseskontrakten, saaledes som følgende Brev til Provst Jæger viser:

[1]) Allerede 1730 havde denne været saa syg, at man mente, at hans Embede snart blev ledigt, som det ses af et Andragende til Biskop Worm fra Student Henrik Noorman, der i henved 3 Aar havde været Skoleholder i Ebbelnæs, Stege Landsogn, og nu ønskede at komme i Betragtning, om Borre Degnekald blev ledigt, da Degnen der, Conrad Ratchen, var bleven farlig syg (dat. 22. Febr. 1730). Provst Morten Reenberg, der tidligere havde været i Stege, havde ogsaa en Klient, som han ved den Lejlighed gjerne ønskede anbragt i Borre Degnekald (s. K. S. 4. R. II, 316).

»Herved vil jeg lade D. V.. vide, og bede, at De vilde give det vedkommende tilkjende, at jeg har erholdet Skrivelse fra H. Exc. Hr. Geh. Konf. Raad og Obersekretær v. Holstein, at Hs. Kgl. Maj. mundtligen har resolveret paa Studiosi Søren Clausens allerund. Memorial, at i Henseende til de gode medfulgte Attester vilde Hs. Maj. allern. tillade mig at reflectere paa bemeldte Søren Clausen, uagtet han ikke var Skoleholder, at emplojere ham til Degnekald i nogen forefaldende Vacance, hvilket jeg og hos mig selv har antegnet i det Mandtal, jeg holder over Skoleholderne, og naar han i den Station forholder sig trolig og flittig, og har tjent derudi som en anden Skoleholder, da skal jeg ganske vist bruge den mig givne Tilladelse og emplojere ham. Men efter at dette var sket, blev mig indleveret en Afstaaelses-Kontrakt mellem Degnen i Borre og bem. Søren Clausen, at den første skal beholde alle Kaldets Indkomster og give den anden 24 Sldr. med Kost og Underholdnning, mod at den anden straks skulde beskikkes til Degn og af mig dertil voceres. Men den Kontrakt approberer jeg ingenlunde; thi dersom det kom i Moden, saa blev det et skjønt Mojen til at eludere kgl. Forordninger, udelukke Skoleholdere, og betage mig mit frie Valg og Billighed i at skjønne paa dem, som arbejde troligen; hvorfor det aldrig af mig skal tilstaas, som projudicerligt baade for mig og Skoleholderne, og i mange Maader skadeligt. Den gamle Degn kan gjøre Accord, som han vil, i sit Live, dertil har han Frihed i Loven; men hvem der skal have Kaldet efter ham, det er ikke hans Sag, men min. Vil han afstaa, da skal han sige sine Vilkaar og afstaa til mig, som da skal skaffe ham Vilkaar og besørge Kaldet, og naar han endelig vil afstaa til en Skoleholder, som har tjent sin Tid ud, da maaske jeg noget reflecterede derpaa, sær om jeg ikke selv vidste nogen bedre. Thi i de smaa Tjenester, jeg har at raade over, vil jeg lukke Øjnene for alle Absigter, Recommendationer og Kunster, men efter min Samvittighed kalde dem, som jeg holder bedst meriterede og dertil berettigede; saa maa og

Søren Clausen lade sig nøje dermed, at han skal agtes lige med Skoleholdere, og derfor først tjene den Tid, som er Skoleholdere paalagt, og derudi distingvere sig med Flittighed og Frugt at gjøre. — —

P. Hersleb«.

De skarpe Udtryk i Slutniugen af Biskoppens Brev om »Absigter, Recommendationer og Kunster« ere næppe foranledigede ved Provst Jægers og Pastor Engels Anbefalinger for Søren Clausen, men turde finde deres Forklaring i, at Hofpræst Bluhme, der stræbte efter at blive den egentlig raadende i alle gejstlige Embedsbesættelser, ogsaa havde villet være med til at bestemme, hvem der skulde være Degn i Borre. Noget saadant synes nemlig at fremgaa af følgende Brev fra Provst Jæger. Men det var at røre Biskop Hersleb paa hans ømmeste Sted, om man antydede, at nogen anden end han selv — og mindst af alle Bluhme — skulde være den afgjørende i Sager, der laa under Biskoppen.

Deres Eminence (osv.)!

For Deres Eminence haver jeg underdanigst at anmelde, at forrige Sognedegn til Borre Menighed her paa Møen, Conrad Ratchen, d. 7de hujus, som var i Torsdags, Klokken mellem 3 og 4 om Morgenen, ved Døden er afgangen.

Dagen efter, som var Fredag, haver jeg erholdt D. E.s højstærede af 2 hujus, hvis Indhold jeg efter Befaling har givet Studios. Søren Clausen tilkjende, saa vidt ham angik; det han annammede med stor Glæde og takkede Gud for sin forunderlige Forsyn, samt D. E. for sin store Gunst og Bevaagenhed. Han vilde derpaa rejse for at forsøge, om D. E. ikke skulde blive ham saa naadig at lade ham succedere Manden. Men der jeg hørte, han havde ikkun 4 Rdr. i Behold af sin Løn, raadte jeg ham fra. Han vilde da gjort en Suppliqve færdig til D. E., hvilken jeg underdanigst skulde recommenderet. Men jeg raadte derfra; thi jeg veed, det er intet sligt, som D. E.

anseer; saa haver D. H. ogsaa altid nok at læse og have Øjne udi. Dermed lod han sig befalde og venter nu paa, hvad Gud videre vil gjøre; haabende det bedste, efterdi han seer Guds faderlige Forsyn og D. E.s store Bevaagenhed.

Hvad den indsendte Contract angaar, da, at D. E. ikke skal fatte de Tanker om mig, at jeg vilde omgaas D. H. med nogen Spidsfindighed eller Underfundighed, maa jeg gjøre det, som jeg ellers ikke gjerne gjorde, nemlig jeg sender underdanigst Hr. Pastor Bluhmes Brev in Originali[1]), hvoraf D. E. erfarer, at sligt ikke har været mit Raad, som jeg heller ikke for det samme vilde skrive paa Contracten. Thi de raisons, D. E. rejicerer saadan Contract med, ere saa rigtige som retsindige, og jeg kan ikke nægte, at jeg jo var af samme Tanker. Imidlertid beder jeg underdanigst, at D. E. ville holde mig samme Brev tilgode. — —

Stege d. 13. April 1740. Nicolaj Jæger.

Skjønt Provst Jæger havde fraraadet Stud. Søren Clausen at indgive nogen Ansøgning, saa gjorde han det alligevel, og den er dateret: Borre 13. April 1740. Han oplyser heri: »Jeg har sustineret Examen Philosophicum, men kan for min Fattigdoms Skyld ikke bringe det højere og videre«; han har haft forskjellige »Conditioner«, fra hvilke han har gode Vidnesbyrd. Nu beder han ydmygelig, at Bispen vil gjøre vel »baade mod mig fattige Karl, som slet ingen har at fly hen til, og mod den stakkels Enke, som her er og sidder med sine smaa uopdragne Børn i en slet og jammerlig Tilstand, som jeg har lovet aarligen at ville give noget til hendes Børns Underholdning, ifald Deres Eminence vil naadigst lade sig af Medynk over os begge bevæge til Bønhørelse«.

Biskop Herslebs Svar, stilet til Provst Nic. Jæger, er af 23. April 1740 og lyder, som følger:

---

[1]) Findes nu ikke vedlagt. Om Bluhmes Forbindelse med Jæger, se ogsaa J. Møller, Mnemosyne IV, 418.

Jeg forsikrer D. V., at jeg er ret empfindtlig selv derover, at jeg ej denne Gang kan hjælpe Substituten Søren Clausen til Borre Degnekald, i Henseende til det gode Vidnesbyrd, D. V. giver ham, og at det svier i mit Gemyt, at jeg skal slaa ham det af, efterdi han har gjort sig Facit og Haab derom; ja, at jeg ønskede, at jeg havde faaet positiv kgl. Ordre, at han skulde have det første vacante, eller det selvsamme Degnekald; thi endskjønt jeg da vel holdt det for Uret og fornærmeligt for Skoleholderne, og ondt Exempel, saa havde jeg dog da kunnet gjøre det uden at krænke min Samvittighed eller gjøre noget imod mit bedre Vidende; men nu at vocere ham, da mig ikkun er tilladt at reflectere paa ham som paa en anden Skoleholder, nu da han ikkun har tjent et Par Aars Tid som Substitut, hvilket er blot en privat Tjeneste, da der ere de, ikke alene i Stiftet, men i Herredet selv, som har været Skoleholdere 12 á 13 Aar, det var aabenbart imod min Samvittighed og bedre Vidende, hvilket Gud skal bevare mig for at gjøre, saa og imod kgl. Forordninger; og naar jeg selv var Skoleholder, vilde jeg i Sandhed klage derover og angive Bispen for Kongen, og, dersom saadanne Exempler fik Fremgang, saa maatte det være slette Personer, som vilde være Skoleholdere. Altsaa tænker jeg at give dette Degnekald til én af de tvende gamle studerede Skoleholdere, enten Anders Gottorp i Tjørnemark, hvilken skal være det nærmest, i Henseende til det gode Vidnesbyrd, han har af D. V., dog at forstaaa, om han kan legitimere sig at være virkelig Student; thi jeg maa melde dette derhos, at det er mig sagt, at han aldrig har været Student, ikkun gaaet i Skole, været i 5te Lectie, og derpaa qviteret. Altsaa vilde D. V. behage den Sag at undersøge nøje, og at han skal sige nøje, hvad Aar og fra hvilken Skole han deponerede, at jeg kan lade efterse i Matriculen, om han er Student. Da, naar det befindes, og han har de Reqvisiter, som Forordningen fordrer af Degne, skal han have Kaldet. Men skulde han ikke være Student, da

bliver Henrik Normann i Ebbelnæs den nærmeste, som og har tjent over 13 Aar; men om ham drager jeg stor Betænkning, uden han kan fortjene bedre Vidnesbyrd nu af D. V. end til Nytaar; thi der finder jeg ham kun maadelig anskreven i tvende Aar; dog har D. V. givet ham nogenledes god Attest, da han søgte Degnekald. Kan der da være Forbedring hos ham at vente, og nogenledes tegner til, at han forbedrer sig, da vil jeg ikke gjerne betage ham den Ret, som hans lange Tjeneste har forhvervet ham. Hvilken af disse tvende, som nu kan faa Degnekaldet, saa kan Clausen tage den Skole igjen, da jeg skal hjælpe ham, det snarest muligt er, og han ikke skal bie til sin Tour; thi det var Synd; men saa snart han har tjent de Aar (indberegnet hans Substituttjeneste), som Forordningen tilholder, saa skal han befordres; ja, dersom Gottorp ikke er Student, og Normann nu hjælpes, saa ingen af de ældgamle studerede Skoleholdere er ham i Vejen der paa Landet, saa skal han virkeligen faa det første ledig vordende Degnekald der paa Landet. Jeg kan da denne Gang ikke sige noget vist, hvem der skal være Degn i Borre, førend jeg faar Oplysning om disse tvende benævnte, som og ingen af dem skal rejse herover til Examen, før jeg nærmere siger til. — — P. Hersleb.

Provst Jægers Svar paa foranstaaende Brev lyder saaledes:

Deres Eminence (osv.)!

I underdanigst Følge af D. E.s højtærede af 23. hujus haver jeg haft Skoleholder Anders Gottorp for mig, at vide af ham, baade hvad Aar og fra hvad Skole han er deponeret. Men som Sagen ikke er aldeles ren, som jeg havde formodet, og han klager over Professor Frølund, samt beraaber sig paa Justitsraad Gram, og mener dog tilstrækkelig at legitimere sig, at han A° 26 er inscriberet, saa haver jeg paa hans Begjæring til den Ende og tilladt ham at rejse derom. Er det nu muligt, at han legitimerer sig

at være virkelig Student, haver jeg D. E. underdanigst at takke, at han maa nyde dette Brød; thi han sidder med fem umyndige smaa Børn temmelig haardt knyt, og har været tro i det lidet. Og da skal Clausen nyde hans Plads igjen, indtil Gud giver D. E. Lejlighed og i Sinde at promovere ham videre. Men skulde Gottorp ikke legitimere sig at være virkelig Student, vil jeg dog underdanigst bede, at D. E. ser Menigheden forsynet med en bedre Person end Henrik Norman, som kunde blive god nok, hvor der var en Præst, som kunde vække ham op, manuducere ham, give Agt paa ham og drive ham; thi han er et bøjeligt og føjeligt Gemyt. Men saadan som Tilstanden er der, den D. E. allerede har en Idé om, saa ser jeg det ikke Gavn for denne Menighed, om D. E. kaldte ham. Hvor med jeg dog hverken vil imodstaa Guds Raad, eller modsige den Myndighed og frie Villie, D. E. deri haver, men alene underdanigst saa vidt aabne mine Tanker, at jeg maa have en god Samvittighed, forblivende (osv.)

Stege d. 29. Apr. 1740. Nicolaj Jæger.

Efter at And. Gottorp selv var kommen til Kjøbenhavn, lykkedes det ham at tilvejebringe følgende Bevis:

At Sr. Andreas Gottorp, Skoleholder i Tjørnemarke paa Møen under Stege Bys Sognekald, d. 19. Julii Anno 1726, Rectore Frølundio, Decano Philosophiæ Dn: Johanne Grammio, efter udstandne Examinibus blandt Studenterne er indskreven og saaledes findes udi Decami Bog indført, testerer efter Begjæring

Kjøbenhavn d. 3. Maj 1740. J. P. Anchersen, Dr.

Da Hindringen for Gottorps Ansættelse saaledes var fjernet, blev han kaldet til Degn i Borre (i hvilken Stilling han forblev til sin Død 4. April 1762), medens Søren Clausen, der senere altid kaldes Søren Riber, blev Skoleholder i Tjørnemark i Stege Landsogn. Han søgte 1744 at blive

Degn i Magleby, men forgjæves, skjønt Provst Friedenreich i Stege anbefalede ham varmt. Biskop Hersleb havde ganske vist lovet at tage sig af ham, som Tiden gik, og det mærkedes ikke, at Biskoppen tænkte paa Opfyldelse af sit Løfte. Den fattige Skoleholder, der imidlertid havde faaet en stor Familie at sørge for, indgav da følgende Andragende til Biskoppen:

Deres Eminence (osv.)!

Naar Barnet mangler Brød, søger det med ydmyg Bøn Faderen derom. Saa tvinger Mangel mig til, som et Barn, i allerdybeste Ydmyghed at indskyde mig for Deres Højærværdighed, som den store Gud, af hvilken al Faderlighed nævnes, har sat som en Fader paa Jorden at uddele Degnebrød til os fattige Skoleholdere her i Stiftet, hvorfor jeg fattige Skoleholder fordrister mig til at klage min Nød for D. H., da jeg nu paa 8de Aar har baaret Skoleembedets Byrde udi Tjørnemark Skole udi Stege Sogn, og sidder daglig 7 Munde i disse besværlige Tider, da Kornet aarlig har været dyrt, og Indtægterne kun faa og smaa, hvorfor jeg i allerdybeste Ydmyghed bønfalder D. H. om Hjælp i denne min Nød, at D. H. vilde have den Naade for mig, at bryde et lidet Stykke Brød til mig, at jeg med mine smaa Børn kunde leve. Til Forsikring paa mit Forhold understaar jeg mig i allerdybeste Ydmyghed at indsende til D. H. min Hr. Provsts Attest. Nu vil jeg bede Den, som kan bøje alles Hjerter, at Han vil i Naade bøje D. H.s Hjerte til Medynk og Forbarmelse i at bønhøre mig sukkende. Gud mætte D. H. med et langt Liv, og Gud bevare D. H. med alle sine fra at mangle noget af det timelige (osv.).

Tjørnemark Skole d. 20. Aug. 1748. Søvren Riber.

Vedlagt findes en Attest fra Provst Friedenreich, hvori han bevidner, at »Studiosus Søren Riber ikke alene er en af de fattigste, men og tillige flittigste Skoleholdere her paa Landet, der fører et ærbart og stille Levned, og baade om Søgne-

dagene anvender sin Flid til de Unges Undervisning udi Skolen, og om Søndage og Helligdages Eftermiddag til de Gamles Opbyggelse i Byerne.«

Den Gang Søren Riber skrev ovenstaaende bevægelige Andragende, havde han, som det synes, endnu ikke noget bestemt »Brød« at pege paa. Et saadant viste sig senere, som det fremgaar af følgende Skrivelse fra Provsten til Biskoppen:

Højædle, Højærværdige Hr. Biskop!

Den Fromhed og faderlige Omhu, som D. H. viser mod trofaste Tjenere i Guds Kirke, giver mig Frimodighed i at recommendere nærværende Skoleholder, Studiosus Søren Riber, i at bede: at saasom den her i Byen værende gl. Degn, Gregers Schierning, er ved Døden afgaaen, ligesaavel som den, der skulde succedere ham, har og for nogen Tid siden taget Afsked fra Verden, at da bem. Søren Riber, der udi Flittighed, Dygtighed og Skikkelighed har destingveret sig udi sit Skoleembede, maatte gunstigst kaldes til at nyde dette her i Stege vacante Degnekald. Han har i 8 Aar vaaren Skoleholder i Tjørnemark Skole i Stege Sogn, og forhen har han betjent den Fattiges-Skole her i Byen. Han er den ældste af alle de studerede Skoleholdere her paa Landet, og som han er velsignet med en Del Børn, som tillige med ham og Hustru raaber om Brød, saa tvivler jeg ikke paa D. H. H.s Godhed at lade Landets Børn og Skolebetjentere nyde Landets Brød. (Derefter gives Oplysning om Embedets Indtægter, og hvad Substituterne deraf nød for at læse i Byerne, under Henvisning til den kgl. Anordn. om Stege Bys Fattiges-Skole, tilforn kaldet Skrive- og Regneskolen, samt Degnens Embede og Indkomster, dat. 27. Apr. 1702).

Stege d. 18. Martii 1749. J. Friedenreich.

At det ikke har manglet paa farlig Konkurrence for den stakkels Skoleholder i Tjørnemark, ses af følgende Skrivelse fra Præsten i Kjeldby til Biskop Hersleb:

Højædle, Højærværdige Hr. Biskop!

Da min Skoleholder udi Kjeldby, Marcus Christian Runge, er min Recommendation begjærende til D. H. i Henseende til sin Ansøgning, da han underdanig agter at insinuere en Memorial til D. H. om at være Chordegn udi Stege og tillige at undervise den Ungdom udi Stege, ej alene den fattige Skole tilhørende, men endog at undervise Borgernes Børn saavel i deres Christendom som udi Latin, om det skulde forlanges af ham: saa tager jeg mig den underdanige Frihed ved disse faa Linier at recommendere ovenskrevne Person, om hvilken jeg nu paa 4de Aar, han har været min Skoleholder, kan forsikre, at han med Flid har forestaaet sit Skoleembede og findes christelig i sit Levned og vel grundet i sine Studiis, som og udfordres af saadan en Person, der i en Kjøbstad skal undervise skikkelige Folks Børn, da han fremfor andre Skoleholdere paa Landet har sustineret sin Examen Theologicum og prædiket for Dimis, og da han som fattig Student har lagt sin Tid vel an. Det skulde glæde mig, om denne min ringe Skrivelse til Monsr. Runges Lykke maatte vel optages af D. H., som, efter Deres sædvanlige Godhed imod fattige Skoleholdere og derhos skikkelige og flittige, vilde tænke paa ham til det bedste. — —

Kjeldbymagle Præstegd. d. 19. Martii 1749.

Ludvig Stoud.

Vedlagt findes Runges Ansøgning samt Afskrift af hans Vidnesbyrd, hvoraf det ses, at han 1739 blev Student fra Roskilde Skole og derpaa gik til Norge som Huslærer i Omegnen af Frederikshald, bl. a. hos Præsten Andreas Weidemann og senere hos dennes Nabo, Præsten N. P. Arctander i Tosnæs, der ved hans Afrejse 14. Feb. 1745 bevidnede, at han havde vist stor Flid med hans Børn og tillige anvendt sin Fritid vel, »især ved en god Drift og Aandens Naade, som en ret opvakt Prædikant, opmuntret og rørt Sjælene, saa tidt hannem var betroet af Prædike-

skolen at lære Ordet«. Derpaa havde han begivet sig til Kjøbenhavn, hvor han snart efter havde taget Philosophicum og theologisk Attestats. Professorerne J. P. Anchersen og M. Wøldike vidnede, at han havde ført et stille og ærbart Levned, havde været flittig og arbejdsom og var vel grundet i sine Studier.

Vi henstille til Læserens Overvejelse, hvem af de to Konkurrenter han vilde unde Embedet som Chordegn i Stege, om han havde Kaldsret. I Virkeligheden var der ingen af de to, der blev den lykkelige. Søren Riber maatte holde ud endnu et Par Aar i det fattige Skoleholderembede, indtil han endelig ved den tidligere omtalte Hans Drejers Død (1751) naaede at blive Degn i Elmelunde. At Provst Friedenreich med Iver har taget sig af ham, fremgaar af følgende Breve til Biskop Hersleb:

Høyædle Høyærværdige Hr. Biskop
Høygunstigste Velyndere!

Da Degnen til Elmelunde eller Hierteberg Menighed, Hans Drejer, paa nogle Aars Tid har været svag, og nu er bleven sengeliggende, saa der er intet Haab om hans Restitution, finder ieg Lejlighed, at give mig den Frihed, at erindre Deres Høyærværdighed om sit givne Løffte til Skoleholder Søren Riber i Tiørnemark udi Stege Sogn, der er gammel Student og haver været Skoleholder i 11 Aar. Og saasom han icke alene er den beste Skoleholder her paa Landet, men ogsaa fører et meget stille og gudfrygtig Levnet, haaber ieg, at han og bliver en god Degn; hvorfore ieg allerydmygst beder, at han maa være Deres Høyærværdighed recommenderet at nyde dette lidet og her paa Landet ringeste Degne-Kald, naar Drejer ved Døden afgaar, da Riber selv haver den Ære at opvarte Deres Høyærværdighed, og giøre nærmere Ansøgning derom. Men paa det at Deres Høyærværdighed icke skulle give sit Løfte til andre, som ved at spørge Drejers Svaghed kunde have Anledning at søge om same Kald, saa haver ieg under-

staaet mig forud at recommendere bemælte Riber, udi underdanig Haab, at det i beste Meening optages.

Herrens Naade velsigne Deres Høyædle Høyærværdighed med Velbr. Frue Bispinde og ganske Familie, ønskes hiertelig af

Deres Høyædle Høyærværdigheds
allerydmygste Client og ære-skyldigste Tiener
Stege d. 25. Oct. 1751. Friedenreich.

Høyædle Høyærværdige Hr. Biskop!
Høygunstigste Velyndere!

Den der trænger og tillige har Tillid til en naadig Bønhøring, banker tit og ofte paa, saaledes gaaer det og med den fattige Skoleholder, Søren Riber i Tiørnemarch udi Stege Sogn, at siden Degnen i Elmelunde, Hans Drejer, nu i Afftes ved Døden er afgangen, supplicerer han til Deres Høyædle Høyærværdighed om at nyde same lidet Brød, hvorfore ieg og understaaer mig at igientage min Recommendation for hanem, i Haab, at Landets Børn maa være berettigede frem for fremede at nyde Landets Brød, helst da Riber er værdig at tale Got for, og vel heller aldrig giør sig uværdig til at nyde den forventende Naade. Herren velsigne Deres Høyædle Høyærværdighed og ganske Familie med Naade Sundhed og Lycksalighed, ønskes af mig, som forbliver

Deres Høyædle Høyærværdigheds
allerydmygste og ære-skyldigste Client og Tiener
Stege d. 30. Oct. 1751. Friedenreich.

Efter at Søren Riber var bleven Degn i Elmelunde, synes han at have gjort god Fyldest i denne Stilling, om man kan dømme efter følgende Vidnesbyrd angaaende samtlige Degne paa Møen i Aaret 1758:

Udi Stege er Chor-Degnen Niels Holst, en velstuderet og skikkelig Mand, der trolig opvarter sit Embede.

testerer Friedenreich.

Sogne-Degnen Peder Bech foregaar Ungdommen med et exemplarisk og gudfrygtigt Levnet, og viser sig flittig i at læse for dem, saavel i som uden Kirken.

testerer L. Stoud.

Sogne-Degnen i Elmelunde Søren Riiber lærer vel og lever vel. testerer P. Hagen.

Degnen Anders Gottorp i Borre ligesaa.

testerer S. Bredal.

Sognedegnen i Maglebye Sogn Hans Smith er flittig i Embedet og ustraffelig i Levnet.

testerer Gerhardt Achthon.

Sogne-Degnen i Damsholt klager Sognefolkene ikke over. testerer R. Platou.

Sogne-Degnen Morten Reenberg i Phanefiord Sogn viser sig til Nytte i Menigheden baade i Lærdom og Levnet, hvilket bevidnes J. Schielderup.

Det samme fremgaar af følgende senere Vidnesbyrd, der var bestemt til at bane Søren Riber Vej til Degnekaldet i Borre, i hvilket han i sine unge Dage havde vikarieret.

Sogne-Dægnen Sørren Riiber til Elmelunde Meenighed paa Møens Land, som det har behaget Gud at velsigne med syv Børn i hans Ægteskab, og desuden i de 10 a 11 Aar, han var Skoleholder i Thiørne-marche i Stege Sogn, saavelsom 5 a 6 Aar, siden han kom her til Meenigheden, havde hos sig sin Hustrues bedagede og skrøbelige Moder, der ingen anden Hielp eller Ophold havde, end hos disse Børn, som var dem en temmelig anseelig Byrde, seer meget vanskelig sin Udkomme i dette ringe Leve-Brød, og ønskede derfore Befordring til et Bædre, det han høyligen kunde trænge til, da Børnene voxer til, desuden har han endnu ej mere kundet afstedkomme med at sætte i Enke-Cassen for sin Hustrue end 50 Sldr., for hvilke Penge han og er i Gield, da det er Børnepenge, ham af Sal. Provst Friedenreich blev paalagt at imodtage, saa at, om det be-

hagede Gud at bortkalde ham fra sin Hustrue og saa mange smaae u-myndige og u-forsynede, ville det blive hende meer end vanskeligt at forsørge Sig og sine. Dægnen i Borrhe Andreas Gotterup er syg og uden Livs Haab, hvilket Dægne-kald, naar det ved hans dødelige Afgang skulle blive ledigt, Riiber underdanig ønsker, det naadig maatte behage Hans Høyædle Høyærværdighed Biskoppen at conferere Ham, som en høytrængende til bædre Leve-Brød. Underdanig paa bæste Maade at recommendere ham hos Deres Høyædle Høyærværdighed er jeg vel for ringe, da jeg selv kunde behøve recommendation til bædre Leve-Brød, siden Kaldet baade for Præst og Dægn er det ringeste her paa Landet, og jeg desuden maa give en aarlig Pension af 50 Rdlr. til min Formand Hr. Plesner, som er mig en alt for svær Byrde, ikke desmindre fordrister jeg mig herved underdanigst at lægge min Forbøn til hans underdanigste Ansøgning, da jeg i sandhed kand bevidne: at de 8te Aar, han har betjænt Dægne-Embedet, har det ikke været uden sin Frugt og Velsignelse baade for unge og gamle, da hand baade har lært og undervist de unge vel, og levet vel uden Forargelse baade for unge og gamle, saa jeg med dem og de med mig vel meget ønskede at beholde ham; dog ville det være mig en stor Fornøyelse at see hans Leve-Brød bædre og Omstændigheder ønskeligere i bedre Leve-Brød.

Hiertebierg Præstegaard paa Møen d. 13. Nov. 1759.

P. Hagen.

Degn i Borre blev Søren Riber dog ikke, da den nævnte Anders Gottorp endnu levede nogle Aar efter den Tid. Derimod ramtes han af den Ulykke, at hans Degnebolig i Elmelunde gik op i Luer den 11. Decbr. 1759, som det ses af en Skrivelse til Biskop Harboe fra Provst Laurits Gram i Stege, hvorved han indsendte en »underdanigst Memorial« til Kongen fra »den stakkels Riber«. Dennes sidste Aar have da vistnok været trange, som den største Del af hans Liv havde været.

4.

Degne i Magleby.

I Sammenligning med Skoleholdernes fattige Kaar var Degnenes ydre Stilling ret god, i det mindste paa Møen. Tilfældig erfare vi saaledes, at Degnen Niemann i Kjeldby 1729 holdt Huslærer til sine Børn. Naar et Degnekald blev ledigt, var der, som Følge deraf, det samme Kapløb derom som nu for Tiden om et nogenlunde vel aflagt Skolelærerembede.

De fleste Degne i det 18de Aarhundrede vare Studenter[1]). Adskillige havde endog taget Attestats. Saadanne studerede Degne kunde undertiden være Præsterne til en god Medhjælp; men de kunde ogsaa være dem til megen Ærgrelse. Vi have allerede anført et Exempel paa en af den sidstnævnte Art i Hans Drejer, Degn i Elmelunde[2]). En anden af samme Slags var Villum Raun i Magleby. Han var født 1699 og blev 1719 Student fra Slagelse Skole. Efter formodentlig at have været Substitut et Steds i kortere Tid blev han (1724) Degn i anførte Sogn paa Møen. Præsten der, Hr. Hans Aggerup, var en aldrende Mand og kunde derfor nok trænge til Hjælp. Da Julen nærmede sig 1726, bad han Degnen om at holde en Aftensangsprædiken for ham, men fik følgende karakteristiske og afvisende Svar, der tyder paa, at Forholdet mellem Præst og Degn da allerede var forstyrret:

Reverende Domine!

Concionem istam à me habendam tempore vespertino Festi Nativitatis Christi ex altero elicias, Cathedram etenim sanctam conscendere haud debent vel eruditituli vel nugivendi, qvibus me antea annumerasti (memento modò). Qvod veliqvum est, scire discupio, qva de causa tacitus præteriisti

[1]) K. S. 3. R. VI, 394—95.

[2]) Se foran, S. 449 ff.

Edicta illa Regia, qvæ recitanda erant hesterno die; ejusmodi etenim insolentiam unà cum aliis indicatum volo.

Maglebye d. 23. Decembr. Nominis tui observantissimus
An. 1726 W. R.

Rigtig Copie efter Originalen testerer H. Aggerup.

Da Afskriften findes i Bispearkivet, er det rimeligt, at Præsten har klaget over Degnens Opførsel. Derom er dog intet bevaret; derimod have vi fra en noget senere Tid følgende Skrivelse fra Præsten Aggerup til Biskop Worm:

Høyædle og Høyærværdige Herre,
Høygunstigste Patron og Fader i Herren!

Paa Høyædle Herres respective Missive af 6 Martii sidst afvigte angaaende en Medtieneres Antagelse i Embedet, og Deres gunstige Tilladelse til den forlangede Tid til Betenkning havde ieg icke saa længe understaaed mig at udeblive med over Tiden at besvare, havde icke min Søster-Søn Cornet Paludan forsickret mig ved sin Opvartning hos Høyædle Herre at have fundet den Godhed med Tilladelse for mig endnu til Betenkning til førstkommende Michels Dag, da ifald det icke skulde behage den naadige Gud inden den Tid at lette noget af det mig af Ham i adskillige Maader paalagde Kaars, skal ieg ved Guds Paakaldelse og naadige Forsyn forestille Dem en Person til videre Forfremmelse efter Kongl. allernaadigst Forordniug om Capellaner, som ieg haaber skal findes beqvem til Embedet[1]). Herhos finder ieg mig og høylig foraarsaget at andrage min Degns, Wilhelm Rauns, nu paa fierde Aar fra hands første Indtrædelse til denne Dag haarde og stridige Forhold imod mig, saa vel til Forargelse i Menigheden som Hinder i mit Embede; understaaer mig derfor underdanigst ved indlagde Specification at forestille nogle af de almindeligste og vedvarigste Poster, hvorudi hand baade

[1]) Under 27. Sept. 1728 beskikkedes Hans Wandal til Kapellan i Magleby.

har og bliver ved at yttre sig imod mig. Skulde Høyædle Herre være bragt i de Tanker om mig, som ieg merkede af bemeldte min Søsters Søn, Paludan, at Skylden var lige saa stor hos mig, og Gemyttet ligesaa vanskeligt som hands, saa er mit Vidne i Himmelen, og ieg med frelst Samvittighed appellerer til den allerhøyeste Gud, aldrig med frie Villie nogen Tid at have givet ringeste Aarsag dertil; ieg levede for hands Ankomst med 2de gudfrygtige, duelige og opbyggelige Mænd i 20 Aar her paa Stedet, nemlig Sl. Peder Bager og Sl. Albert Dam, som de bedste Medhielpere i Embedet, der kunde ønskes og findes, som saa vel med ald sømmelig Føyelighed begierede Assistence, naar de behøvede den, og som med Glæde giorde ald den Assistence til at forekomme Forargelse og fremme ald den Opbyggelse, som mueligt var. Det er langt fra, at ieg, om ieg end havde nøiagtige Vidnesbyrd paa hver Post (især at ieg engang maatte efter Skriftemaal søge min Retirade udaf Kirken, og da ieg var kommen ud af den ene Kirkedør, stod hand uden for den anden, og med sammenknyttede Næve truede mig) vilde ved nogen Process og U-roelighed søge at bringe ham til Roelighed, men alleene underdanigst andrage det for Høyædle Herre, som efter sit høye Embedes kraftige Myndighed udfinder selv den bedste Maade at raade Boed herpaa, at baade Degnen selv kand blive fredsommelig og ikke hidse andre til Ufred imod mig, som hand sandelig for Gud var en stor Aarsag i den Process og Uroelighed, Christen Nielsøn Tingskriver reyste imod mig[1]. Herpaa ieg recommenderer Sagen paa bedste Maader og heldst mig selv i Høyædle Herres gunstige og naadige Affection, og med dybeste Respect lever

Høyædle og Høyærværdige Herres
Maglebye d. 15. Julii 1728. Underdanigste og ydmygste
Client og Tiener
H. Aggerup.

---

[1]) Denne Proces kjende vi ikke nærmere til.

Udskrift: Høyædle og Høyærværdige Herre, Hr. Christen Worm, Biskop over Sællands Stift, SS^{tæ} Theologiæ Professor publicus, Facultatis Theologicæ Decanus, samt Collegii Consistorialis Præses. à Kiøbenhafn.

Biskoppens Paategning: Lefveret mig d. 18. Octbr. 1728.

Vedlagt findes (i 2 Exemplarer) følgende:

Fortegnelse paa een Deel af Degnens her i Maglebye Wilhelm Rauns vedvarende Fortrædeligheder og Stridighed imod mig.

1. Den 3 Aprilis, som var en Onsdag i Faste, da ieg gick i Kircken at forrette Tienesten, kunde ieg først icke uden stor Besværlighed komme ind ad Kirckedøren for Snee, og da ieg skulde gaae paa Prædicke-Stolen, laae saa stor en Snee-Dynge for Trappen, at ieg maatte blive staaende, og da ingen kiærede sig derefter, og Sangen var ude, maatte ieg opfolde min Kiortel og træde i Snee til midt op paa Benene, inden ieg kunde komme paa Trappen.

2. D. 31. Maji, som var Pintze-aften, da ieg lod begiere Kirckens Nøgel, som hand alt tilforne, fast fra hands Ankomst til Stedet, har imod Monitum Synodi vegret at indbære, svarede hand Ney, som der ere Vidner paa, og endnu ey vil levere dend i mit Huus, saavelsom ey heller Kalck og Disk, hvilket hand siger ey skal skee, førend hand faaer talt med Majestæten og Biskoppen.

3. Har hand negtet at komme til mig, naar hand er bleven kaldet, og har givet til Svar, enten at ieg har lige aa langt til ham som hand til mig, eller og at hand ey har Leylighed; dog har hand siden eengang giort det, om hand ellers herved vil holde ved.

4. Vil hand ey efter Formændenes gamle og gudelige Vedtægt give mig ugentlig eller maanedlig Fortegnelse paa de unges Forsømmelse til Læsning.

5. Vil hand ey i sin Omgang i Sognet give mig Underretning om de Syge, naar hand derom anmodes.

6. Vil hand icke som hands Formand levere mig

Skriftebogen om Søndagen, men undertiden ikke har fremviist den, saa ieg ey har vidst, hvilcke eller hvor mange der vare, førend ieg kom paa Skrifte-Stedet; undertiden leveret den sidst i Ugen; nu lader hand den levere midt i Ugen. '

7. Har hand skicket Bud, at ieg skulde tage Alter-Klæderne af Kirken, da de ellers kunde blive støvede.

8. Hvor bevægelig ieg end har begieret af ham, at hand om Søndagen og andre Prædike-Dage vilde komme til mig, og lade mig vide, at det var Kircke-tid og Folcket begyndte at samles, giør hand det dog icke, uden naar hand skal hente Brød og Viin til Alteret, da det er høy Tid, og ellers sees icke.

9. Har hand tegnet til Skrifte fremmede til Sognet ankomne Folck, som ey har haft rigtig Beviis og Skudsmaal.

Over alt er hand stridig, hvad ieg paa Embedets Vegne anmoder ham om, som er Menigheden vitterligt, og derfor saa forargeligt for dem som hinderligt for mig i mit Embede etc.

Og ihvorvel alle disse Poster har været andragne for Provsten, og Provsten har advaret Degnen ey at handle mod Lov og Ritual, men derefter beviise sin Sogne Præst ald tilbørlig Føyelighed og Lydighed, det hand og i Provstens Overværelse gav mig Haand paa, er hand dog bleven værre og icke bedre, og stedse forholder mig baade Kirckens Nøgel (den ieg høylig behøvede, saasom ieg pleyede at tage dem, ieg havde noget særdeeles at handle med, ind i Kircken, hvilket nu ey kand skee) og Kalk og Disk, der saa vel efter høy Øvrigheds Ordre som af Fornødenhed paa sine Tider bør være i Præstens Huus og icke i Degnens.

Besynderlig viiste hand sin Fortrædelighed Dom. 2da p. Pascha; thi da ald Ungdommen, saa vel Degnens som begge Skoleholderne med deres, var forsamlet til Catechisation, og ieg sagde, de skulde gaae frem af Stolene, svarede Degnen: de stoed best i Stoelene, som de sad; endelig maatte jeg raabe til dem selv, da de kom frem, og efter

at ieg var gaaed ned i Kircken til Skoleholderne at eftersee deres Børn, og Degnen ey vilde begynde at læse for sin Ungdom, bad ieg ham tit, hand skulde passe paa sine og overhøre dem, hvorpaa hand svarede, at ieg skulde gaae med at høre, hvorledes hand bar sig ad; iblandt andet udbrød og med disse Ord: I er io en udygtig Mand til Eders Embede. Og som ieg da foreholdt ham den store Stridighed, ieg altid fandt hos ham, med anden Fortrædelighed og synderligen slem Stanck, ieg ofte mærkede i Sacristiet, der ey kunde foraarsages af andre end af ham, som saa tit gick der ind under Prædiken, og da vel betiente sig af det Sted, hvor hand ellers pleyede at slaae Vandet ud af Funden, naar der var Børne-Daab, hvilcket ieg paamindte ham om at lade blive, at ieg ei skulde nødes til at staae uden for Sacristiet, naar ieg kom af Prædike-Stolen og havde der noget at bie efter, hvortil han svarede: Det skal en Skelm have sagt ham paa, som den Sag, hand vel vidste, ieg ey kunde føre Vidne om, hvilket dog at være saa, ieg for Gud kand vidne med en god og frelst Samvittighed, det og mine Børns Skolemester[1]) har klaget over, naar hand har prædiket for mig. Dette med mange haarde og uforskammede Expressioner giorde hand en Begyndelse til om Løverdagen tilforn; thi som ieg skulde i Kircken at skrifte, havde hand lagt Psalmebogen paa Bordet i Sacristiet og opslaget den Psalme, som siunges Søndagen imellem Nyt-Aar og Hellig 3 Kongers Dag: Hvi traadser du og berømmer dig etc., da han tilforn pleyede at kaste den Psalme op, som hand vilde synge, førend ieg skriftede.

Hand har og siden udviist sig fortrædelig i dette, at da Bønderne vilde bruge deres Sommer-Riden (hvilken ieg i kraftigste Maader fraraadede, skiøndt forgiæves, det de og nu af Landets Øvrighed efter min Angivelse bleve straffede for), lod hand ey alleene sin Karl ride med, men

[1]) Se Kirkehist. Saml. 3. R. II, 34.

endog tog dem ind i sin Gaard og tracterede dem, hvilcket vel kunde tænkes at være skeed saa vel mig til Fortræd som Bønderne til Føyelighed.

Hvad Degnen derimod kand have imod mig, vides icke meere af end disse 3de Poster (skiøndt det er mig berettet, at hand skal have skrevet Provsten til om mig paa 2de Ark, det ieg aldrig har kundet faae at see) nemlig:

1. At ieg for tre Aar siden har sat Korn-Stack paa Kirkegaarden.

2. At ieg gjorde sildig Tieneste.

3. At mine Faar har gaaet paa Kirckegaarden.

Til det 1ste svares: Det var i høy Trang, ieg satte en liden Stack paa Kirckegaarden ved Enden af mit Huus, som ellers er saa nær ved Kircken, at mand neppe kand gaae derimellem med Liig, hvilken Stack efter faae Uger blev indtagen, og skeer ey meere.

Til det 2det: Har ieg giort saa tilig Tieniste, som nogen her paa Landet; er det skeet sildigere, har Degnen Skyld derudi, at hand ey som Formændene lader sig see i mit Huus at erindre om Tiden.

Til det 3die: Da veed ieg icke, hvor mine Faar ere, som vel iblandt andres baade Faar og Sviin kand komme paa Kirckegaarden, naar Laagerne staaer aabne.

H. Aggerup.

Det er os ikke bekjendt, hvad Biskoppen har svaret til dette, men af de tidligere meddelte Akter i Striden mellem Præsten Jæger i Elmelunde og hans Degn ses, at den sidstnævnte fandt Støtte hos Villum Raun i sine Bestræbelser for at gjøre Livet surt for sin Sognepræst. At Degnen i Magleby ikke i nogen væsentlig Grad har forandret sin Adfærd, synes ogsaa at fremgaa af følgende:

Den 7. Febr. 1731 skrev Provst Huulbech i Stege til Biskop Worm om de Klager, Hr. Aggerup førte over Degnen Vilh. Raun, der undlod at give Præsten »Fortegnelse paa de forsømmelige ved Læsningen baade i Kirken og i

Husene«. Da Provsten havde tilskrevet Degnen derom, havde denne svaret, »at det skulde efterkommes.« Men strax efter var han rejst bort fra Møen uden at lade Præsten det vide og uden at sørge for sit Embedes Forsyning i sin Fraværelse. Atter skrev Provsten til ham og formanede ham til »Føjelighed i sit Embede uden at blive til Besværing paa alle Sider«. Strax efter Degnens Hjemkomst maatte Præsten dog atter klage over, at han »Fastelavns Søndag i Kirken ved de unges Undervisning utilbørlig havde anfaldet og overrumplet Medtjeneren, Hr. Hans Wandal«, saa denne »paa det sidste maatte gaa af Kirken«, hvorfor Præsten paany bad Provsten om at andrage Sagen for Biskoppen for at faa dennes Tilladelse til, at »denne Sag maatte ageres først ved Vidners Førelse«. Herpaa udbad Provsten sig nu Biskoppens Resolution.

Biskoppens Svar paa denne Henvendelse er ikke fundet. Men under 23. Marts 1734 meddelte Provst Huulbech til Biskop Worm, at Degnen Vilhelm Raun i Magleby var død Aftenen tilforn. Allerede paa Dødsdagen meldte en Ansøger sig om det ledige Embede, som det ses af følgende:

Høyædle og Høystærværdige Herre, Hr. Biskop Worm,
Tilbedende Høygunstige Patron!

Nærværende Studiosus Mogens Hillerøe, som nu udi 7 Aar har med al kiendelig Frugt og Flid underviist Ungdommen her i Maglebye Skole, og siden Mortens Dag tillige forrettet nu afgangne Sogne-Degns Wilhelm Rauns Embede baade i Guds Huus med Sang og Ungdommens Underviisning og med Læsning i Byerne om Aftenen (hvilket alt upaaklagelig og uforsømmelig er blevet i agt taget), der nu og underdanigst ansøger D. H. H. om det vacante Degne-Kald her i Maglebye, vil ieg af Hiertet ønske og allerydmygst bede maa finde hos D. H. H. en naadig Bønhøring, heldst som hand synes heel beqvem og duelig til det Embede. — —

Maglebye d. 22 Martii 1734. H. Aggerup.

Vedlagt findes Mogens Hillerøes Ansøgning med Provst Huulbechs Anbefaling, hvori fremhæves, »at han i al Fredsommelighed med alle, Ædruelighed og tro Flittighed har forrettet baade sin egen Skoletjeneste, saa og i Degnens Svaghed en lang Tid betjent det Embede«.

Sagen blev hurtig afgjort, da Biskop Worm allerede 26. Marts s. A. kaldte Mog. Hillerøe til Degn i Magleby og gav Hr. Aggerup Ordre til at indsætte ham i Embedet.

1744, 31. Marts meddelte Provst Friedenreich i Stege til Biskop Hersleb, at Degnen Mogens Hillerøe i Magleby var død 1ste Paaskedag af en hidsig Feber, der nogle Dage tidligere havde bortrevet hans Hustru. Til det ledige Kald anbefales Skoleholder Søren Riber i Stege Landsogn[1]) eller Skoleholder Hans Rostrup i Søndersogn (Dame Skole i Fanefjord Sogn), begge Studenter og ustraffelige i Embede og Levned. Ogsaa en Søn af afd. Provst P. C. Topp i Karlebo, der f. T. var Skoleholder i Asminderød Sogn, kunde bringes i Erindring, da hans Moder gjerne ønskede ham forflyttet fra det nævnte Sogn, hvor han efter Moderens Udsagn var »som et Faar mellem Ulve«[2]).

S. D. skrev A. Borch, Præst i Fanefjord, til Biskoppen, og anbefalede paa det varmeste Stud. Hans Rostrup til Kaldet. Han havde i 6 Aar været Skoleholder i Dame Skole og havde i alle Maader været et Mønster for Menigheden. Blandt de talrige Ansøgninger om Magleby Degnekald, som findes i Bispearkivet, er der ogsaa en fra Daniel Plum, Skoleholder i Dyrløv, dat. 7. April 1744, der er ledsaget af en Anbefaling fra Grevinde C. C. Danneskiold Samsøe (dat. Nysøgaard 7. Apr. s. A.), hvori hun omtaler, at Daniel Plum under hendes Svaghed nu i 1½ Aar havde prædiket hver Søn- og Helligdag for hende, hvorfor hun bad Biskop Hersleb om at lade ham komme i Betragtning ved Embedets Be-

[1]) Se foran, S. 675—6.

[2]) At der ved »Ulvene« menes Pietisterne, synes at fremgaa af andre Ytringer i Provst Friedenreichs Breve. Denne havde tidligere været Præst i Asminderød.

sættelse, da han var grundig i Lærdom, kristelig i Levned og derhos yderst fattig.

En anden Ansøger, varmt anbefalet af sin Rektor og Præst, var Niels Andersen Holst, der i 10 Aar havde været Collega og Cantor ved Vordingborg Skole.

1744, 22. April meddeler Provst Friedenreich til Biskoppen, at Degnen H. Noormann i Damsholt døde »igaar Nat« af en hidsig Feber. »Skulde nu Skoleholder Bøgvad nyde eet af disse to her vacante Degnekald, ønskede jeg ham helst at komme til Magleby, eftersom han er en meriteret Person. Damsholt Sogn er større af Hartkorn end Magleby og paafølgelig bliver snarere modtaget af den jydske Degn; men som der ved Damsholt endnu ingen Degnebolig er bleven opbygt, var Bøgvad kun lidet tjent dermed, siden han er en fattig Mand; dog ønskede jeg heller, at den jydske Degn blev i Sjælland udi Nærværelsen hos sin Ærke-Patron, end at vi skulde faa en Fiscal her paa Landet.«

Til Forklaring af disse gaadefulde Ytringer kan bemærkes, at »den jydske Degn« sikkert har været en Pietist, der efter højere Ordre skulde anbringes; men det ses, at i alt Fald Provst Friedenreich ikke har næret noget Ønske om at faa ham anbragt paa Møen. Landfiskalerne var en Art religiøst Politi. — Til Degneembedet i Damsholt kaldte Biskoppen Hans Rostrup, Skoleholder i Dame, der fra sin Studentertid stod i Forbindelse med Professor H. P. Andersen, som havde anbefalet ham til Bispen. Til Degn i Magleby kaldtes den ovennævnte Bøgvad. Den 5. Maj 1745 skriver Provst J. Friedenreich nemlig til Biskoppen:

»Degnen Jacob Bøgvad i Magleby begjærer at maa indsætte i Enkekassen for sin Hustru, Marie Elisabeth Fransche, 50 Slettedaler med 10 Aar Rente a tempore conjugii.«

Da denne Degn døde efter henved 12 Aars Virksomhed i Magleby, skrev Præsten sammesteds følgende Brev til Biskop Harboe:

Høyædle, Høiærværdige Hr. Biskop!
Høigunstige Fader og Velynder!

At ieg, uagtet baade Provst Friedenreich og ieg med denne Post have underdanig indberættet Høiærværdige Biscop Hersleb, Degnen til Menigheden her, Jacob Bøgwad, hans dødelige Afgang i sidste Nat, dog tager mig ydermere den Dristighed at insinuere D. H. samme Sag, skeer deels efter Skoleh. Reersløvs Begiæring, som og min egen Drift, underdanig at recommendere hans Ansøgning til om mueligt at naae det ansøgte; Personen har vel ei været Skoleholder meer end i 19 Maaneder, men da han er D. H. bekient, ieg og med Sandhed kan give indlagte Attest, ieg fremdeles vil agte det for en Naade af Gud og en stor Fordeel for mit Embedes Førelse at faae saadan een Degn, saa understaaer ieg mig desto frimodigere at supplicere for ham. Men skulle ei Reersløw uden andres Prejudicering kunde naae Embedet, saa udbeder ieg mig underdanig Skoleholder Smith i Hr. Platous Sogn, een Mand, der troeligen har tient 10 a 12 Aar, har et saare got Skudsmaal af Provsten og sin Præst, og hvis Gudsfrygt og Duelighed er mig noksom bekiendt, ei at tale om Mandens fattige Vilkaar. Høiærvædige Hr. Biscop, i hvem jeg end maatte nyde af disse 2de, da er ieg hiertelig fornøyet. Overalt saa beder ieg ved Christi inderlige Kiærlighed, at D. H. hos sin dyrebare Hr. Svigerfader giør sin yderste Flid at udvirke mig een Degn (saavit til Dem staaer) for hvis Skiænkelse ieg kan faa Anledning til at prise Herren, og glæde mig med mine Velyndere i Himmel-Kirken i den salige Evighed. Nu Herren see dertil! Herren forbarme sig over min Meenigheds dyrekiøbte Ungdom! I det Ønske, samt 1000fold himmelsk Velsignelses Tilbedelse, forbliver ieg med dybeste Veneration

Min Høiædle, Høiærværdige
Hr. Biscop og Patron
Deres underdanigste Tiener og Forbeder
Maglebye paa Møen d. 10. Febr. 1756. Gerhard Achthon.

Udskrift: Høiædle, Høiærværdige Hr. Ludvig Harboe, Høitbetroede Biscop over Siællands Stift — a Kiøbenhavn.

Den i Brevet omtalte Attest for Skoleholder Bertel Reerslev[1]) findes ikke vedlagt, men vel følgende senere Vidnesbyrd, der viser, at denne Lærer var højt anskreven hos sin Sognepræst:

S. S. Minist. Candidatus Barthold Reersløw, som nu næsten i 6 Aar har været Skoleholder i Mandemark Skole i Magleby Sogn her paa Møen, har imidlertid forestaaet sit Embede med tilbørlig Flid og Troskab, samt derhos ført et kristeligt, ustraffeligt og exemplarisk Levned, saa at, da han nu agter at gjøre Ansøgning hos H. H. Højærv. Biskoppen, jeg med en god Samvittighed kan og vil recommendere ham ej alene til Degnekald, men endog til Præsteembede, saafremt han derom søger, og dertil gives Udvej, helst saasom jeg dels af Prædikener dels af andre Omstændigheder noksom veed, at han dertil er bedre qvalificeret end maaske mange andre.

testerer
Magleby paa Møen d. 8. Maj 1760. Gerhard Achthon,
Pastor Eccl. Magl.

Saa varm end denne Anbefaling var, saa var det dog ikke let for Skoleholderen i Mandemark at faa noget bedre. 1762 søgte han forgjæves at blive Degn i Borre; først 1768 lykkedes det »den stakkels Bertel Reerslev, der bestandig har været skikkelig og flittig« (som Provst L. Gram skrev i sin Anbefaling til Biskoppen), at blive Degn i Damsholt.

---

[1]) Denne var 1754 bleven Lærer i Mandemark, da Skolen her var ledig ved Skoleholder Riisbrighs Fratrædelse, som var sket efter hans egen Drift til Misfornøjelse for Pastor Achthon, som derefter henvendte sig til den theologiske Kandidat Casper Castensen, der var barnefødt paa Møen, for at faa ham til at overtage Skolen. Denne undslog sig imidlertid efter nogen Betænkning, hvorpaa Præsten, der nødig vilde have en ustuderet Skoleholder, henvendte sig til Biskop Hersleb, som skaffede ham Bertel Reerslev.

Degn i Magleby blev 1756 den anden af Pastor Achthon anbefalede Lærer, Hans Schmit, Skoleholder i Eblenæs i Damsholt Sogn, hvem hans Sognepræst paa det varmeste havde antaget sig, som følgende tvende Skrivelser vise:

Højædle, Højærværdige Hr. Biskop!

Dersom D. H.s eget højstgunstige skriftlige Løfte ikke tillod mig, og Billighed tilligemed velgrundet Medlidenhed ikke forpligtede mig, saa dristede jeg mig ikke med disse underdanige Linier efter saa mange Gange atter at opvarte D. H. for den velfortjente og tro, men derhos virkelig højst nødlidende Skoleholder, Studiosus Mr. Hans Smith, som har været af sit elskværdige, langvarige Forhold her paa Landet i Skolevæsenet D. H. selv bekjendt, siden den Tid Damsholt Kirke blev indviet, og nu næsten i 8 Aar saa ofte og vemodig har gjort Ansøgning med saa stærke Grunde, at D. H. i højstgunstigste Consideration af hans og min i den Henseende atter underdanig insinuerede omstændelige Attest d. 12. April anni currentis behagede med højstmedlidende Terminis at bevise mig den Affection og Ære af sin Skrivelse, som jeg ogsaa lod den nødtrængende og næsten forgræmmede Mand strax læse for at trøste ham i hans Nød og opmuntre ham til dog at blive ved sin hidindtil viste Troskab og møjsommelige Arbejde med Damsholts mangfoldige og besværlige Ungdom. — —

Søgaard Præstegaard paa Møens Land d. 16. October 1750.

R. Platou[1]).

Deres høyædle Høyærværdigheder[2])!

Min underdanige Bøn og inderlige Ønske er, at ....[3]) Deres Høyærværdigheder i saa mange Aar og saa ....

---

[1]) Denne Skrivelse findes vedlagt en Ansøgning fra Hans Schmit om Udby Degnekald i Sjæland, hvor den æ ldgamle Degn Peder Knastrup laa paa sin Sotteseng »og ej troedes til Livet«.

[2]) Biskop Hersleb og hans ham adjungerede Svigersøn, Biskop L. Harboe.

[3]) Brevet er stærkt beskadiget.

højgunstige Løfter til den bekiendte, gamle, velfor[tjente og] christelige Skoleholder, Studios. Hans Schmit, maatte [dog gaa i Opfyl]delse over denne højst hjælpværdige og højst hjælp[trængende Mand, der med] mange smaa umyndige Børn sukker under yderlig Armod [og et svageligt] Helbred, efter at han nu over 20 Aar her paa M[øen er velfortjent] af Skolevæsenet, og deriblandt i 13 Aar ved Ebbelnæs Skole i Damsholt Sogn. Begge Deres Højværdigheders ømme og medlidende Hjerte vilde Gud selv bøje til at trøste denne Mands af mange Aars møjsommelige Skolearbejde nedslagne Gemyt, at han dog ikke endnu denne Gang skulde komme hjælpeløs til sit Hjem, i hvilket Fald og alle Præsterne her paa Landet, som alle ønsker ham det vacant værende Degnekald i Magleby, ikke bliver istand til at oprejse denne redelige og af Sorg nedslagne Mand.

Dersom Deres Højærværdigheder højstgunstig considerer, hvor tungt det er mig som Præst at nægte en Skoleholder som denne Mand al optænkelig Assistance, saa beder, ja forsikrer jeg mig, at denne min underdanige Intercession for ham ikke vorder ugunstig interpreteret mod mig, som er D. H. H.s underdanige Tjener.

Søgaard Præstegd. d. 10. Febr. 1756. R. Platou.

Skjønt Præsten Achthon selv havde udtalt Ønske om at faa Schmit til Degn, naar han ikke kunde faa Bertel Reerslev, saa varede det dog ikke længe, inden han fandt sig mindre tilfreds med ham. Under 28. Sept. 1656 skrev Præsten nemlig et langt Brev til Biskop Harboe, hvori han gjorde adskillige Udsættelser paa Degnens Virksomhed, bl. a. at han ikke anvendte Tid nok paa Læsningen i Kirken med Sognets Ungdom, og at han ikke tidlig nok indleverede Kommunikantbogen til Præsten, saa denne kunde faa Tid til »at efterse og eftertænke Kommunikanternes Beskaffenhed«. Præsten havde nemlig for Skik om Onsdagen i Kirken at prøve de Unge, der vilde til Herrens Bord næste Søndag.

Dette var dog mindre betydelige Anker, og 1758 udtalte

Hr. Achthon sig meget tilfreds med Degnen[1]; men siden kom der adskilligt op, der kan tyde paa, at det er gaaet Hans Schmit, som ikke faa andre, der fra Skoleholderes trange Kaar naaede op til Degneembedets mere smilende Egne og med det samme glemte den Ydmyghed, der før havde været deres bedste Smykke i Præstens og Menighedens Øjne. Hvad Degnen Schmit angaar, da kom der stærke Klager over, at han overfor unge Karle, der gik til Læsning, tillod sig »Stavshug og Haargreb« i Kirken, »Haargreb og Nævehug« i Læsestuen, og at han i Kommunionbogen fremkom med »formastelig Kritik« over Personer, der meldte sig til Altergang, ikke at tale om, at han ikke havde villet synge over et Lig, skjønt der blev budt ham 2 Mark derfor.

Det var sikkert med særligt Hensyn til denne Degns Adfærd, at Provst L. Gram i Stege tilskrev Biskop Harboe følgende Brev:

Højædle og Højærværdige Hr. Biskop!

Da det Monitum, D. Højærv. forgangen Aar befalede, at Skoleholdere ikke maatte forhindres fra deres Læsetimer om Søgnedagene, har haft sin gode Virkning, saa maa jeg, efter forefaldne Omstændigheder og Facta, underdanigen bede om to endnu: 1. At Degnene ikke, enten ved Katekisation i Kirken eller ved Læsningen i Husene, maa understaa sig at slaa nogen af de unge Mennesker; men om en eller anden bevisligen forser sig, da give det an for Sognepræsten, som derfor sætter de skyldige til Rette. 2. At de ingenlunde af egen Myndighed maa negte at indtegne noget uforargeligt Lem af Menigheden til Skrifte og Altergang, eller vægre sig ved at skrive deres Navne, som begjære Kirkens Bøn for sig, alene fordi de eller deres Venner ikke har kunnet ofre dem saa rundeligen, som de paastaa, at det skulde være. — —

Stege d. 1. Juni 1763. L. Gram.

---

[1]) Se foran, S. 681.

Det blev imidlertid ikke herved, thi den 28. Sept. s. A. skrev Provsten til Biskoppen bl. a. følgende:

»Jeg nødes til herved underdanig at udbede D. H. Højærv.s fuldkomne Tilladelse til at holde en Provsteret over ham [Degnen Schmit], den jeg dog ikke skal bruge, med mindre han ingenlunde paa anden Maade og med [det] gode er at bringe til Forbedring. Men i Fald dette ikke erlanges, maa jeg tillige underdanigen anholde om D. H.s gunstige Raadførelse angaaende: om ikke hans Sognepræst, den kjære Hr. Achthon, som har den meste Fortræd og med Græmmelse erfarer de jevnlige Forargelser, der sker af ham, ikke skal anlægge Sag imod og tage Stevnemaal over ham? Samt, om ikke en anden Actor foruden skulde constitueres til at gaa i Rette og føre Sagen? som efter min ringe Tanke kunde være enten Degnen i Elmelunde, Søren Riber, eller Skoleholderen i Mandemark, Studiosus Berthel Reerslew. Dog synes, at kunne bedre skikke sig med Degnen, som ikke er bunden til daglig Læsning.«

Foreløbig drev det dog over, saa Provst Gram 7. Decbr. s. A. kunde skrive til Biskoppen: »Degnen i Magleby lod sig denne Gang bekvemme og underskrev i Protokollen den Afbigt og Forbedrings Løfte, som jeg dikterede udi Hr. Bredals og Hr. Achthons Overværelse. Og har jeg intet hørt til ham siden andet end godt.« Degnen maa imidlertid have givet Anledning til, at Sagen imod ham blev optagen paany; thi den 6. Sept. 1764 afsagde en Provsteret, bestaaende af Provst L. Gram og Præsterne S. Bredal i Borre og P. Hagen i Elmelunde, en Dom, der lød paa, at Degnen Schmit foruden Sagens Omkostninger skulde betale en betydelig Mulkt og give de Personer af Menigheden, som han havde fornærmet, en Æreserklæring.

I Bispearkivet findes en Række Breve til Biskop Harboe fra Degnen Hans Schmit, hvori han paa bedste Maade søger at rede for sig; thi paa Ord fattedes det ham ikke. Imidlertid lykkedes det ham ikke at tilfredsstille Præsten

Achthon, som det fremgaar af følgende Skrivelse til Biskop Harboe, der meddeles her, fordi den i det hele giver god Oplysning om de Krav, der den Gang stilledes til Degnene, i det mindste af Præster, der var ivrige i Tjenesten, som de to, hvis Udtalelser følge, utvivlsomt vare, da de begge synes at have staaet den pietistiske Retning nær.

Høiædle, Høiærværdige,
Høigunstigste Hr. Biscop!

Omendskiøndt det kunde og burde være Degnen her ved Stædet Hans Smith og eenhver Degn nock, at de have Loven og Ritualet samt allehaande Led efter Led udkomne Monita Synodalia, som heel kjærligen foreskriver dem deres Pligter i alleslags Tilfælde at rætte sig efter; ia skiønt endog den eene Post, at de i følge høistbemeldte Lov og Ritual bør erkiende deres Sogne Præster for deres nærmeste geistlige Øvrighed, kunde og burde være dem eet vigtigt Hielpemiddel til mange Enormiteters Forebyggelse; saa dog, da man har Aarsagen at tvifle, det eendeel Degne, i sær paa dette Land, erkiende den sidstbenefnte Post af Lov og Ritual, om Præsterne som Degnenes Øvrighed, for autentique /: hvilket endog Degnen Smith, under den over ham i sidste aar verseerende Provste Ræt, icke undseer sig ved aabenbare for Rætten at udlade sig med, sigende i hans dumme Dristighed det da reent ud, som venteligen andre hans Medbrødre meener :/; Og man desuden dagligen seer, at om de end theoretice tilstaae saavel det ene som det andet for det, der bør være for Degne eet principium normativum i deres Embedssager, de dog in praxi gaae tvert der imod, giørende tit herudi, hvad de selv ville, Ex: gr. reise ofte bort, ladende Præsten det neppe vide, end sige, havende hans Tilladelse til Reisen, hvilket sidste Loven udtryckeligen urgeerer; afbryde Sommer- og Vinterlæsningerne, eller og forsømme dennem, naar de selv lyste; eller og, foregivende siden Svaghed eller Forfald, sende til Læsningen qvem pro qvo, alt uden Forespørsel hos Præsten; staaer

oprackte i deres egne Stoole og siunge Litaniet, uden i følge Ritualet at staae paa Knæe i Chordøren /: hvilket alt, med det følgende, skeer nu her i Meenigheden, tvertimod forrige Tiders Skick, ia, hvad adskillige Poster angaaer, imod Degnen Smiths egen Handlingsmaade for 2 á 3 Aar siden :/, ligesom Præsten, det ieg og flere giør, staaer paa Knæe paa Alterfooden ved Litaniets Slutnings Afsiungelse; læse Skriftebønnen om Løverdagene, staaende i deres egne Stoole, og icke i Chordøren, det denne Degn giør tvertimod alle andre Degnes Exempel; — entholde og unddrage deres Læsningsbog fra Præsten efter syv undertiden heele Aar en svite, uagtet de efter forrige monita bør iævnligen og af sig selv foreviise den; unddrage og tilbageholde Communionbogen i nogle Dage, dem selv til ingen Nytte, men Præsten til stor Hinder i hans Embeds Førelse; ia lade endog samme Bog blive borte, indtil Præsten selv sender Bud efter den; uagtet det dog var de nu værende Degne een lige saa læt Sag, som deres Formænd, Mandagen, eller i det seeniste Tiisdagen at indlevere den;

Og da nu i alt dette med meere, kiærlige Forestillinger og idelige Formaninger intet vil frugte, saa anmoder ieg underdanigen, fuldkommen forvisset om, at mig, saavel som fleere mine Medbrødre, derved skeer een priselig Tieneste, at det gunstigt maatte behage Deres Høiædle Høiærværdighed i næstkommende Dionysii Landemode at udstæde saadane monita, hvorved forommeldte Enormiteter kunde, saavidt mueligt, remedeeres, for exemp: At Degnene ej maae reise ud af Herredet uden Præstens udtrykkelige Tilladelse; At de icke maae afbryde Sommerlæsningen i Kirken ved Enden af Septemb. Maaned, derefter aldeles ferieere i 4 à 5 Uger, og saa begynde Vinterlæsningen i Huusene enten ved eller efter Novembris Begyndelse; Men at de vedholde med Læsningen i Kirken efter Tienesten lige til den Søndag inclusive, da de Dagen efter begynde Vinterlæsningen i Byerne; Fremdeles, naar de have continueeret

Vinterlæsningen i Byerne til Foraarets Pløjetid, de da næste Søndag efter begynde Sommerlæsning i Kirken, icke ladende den sidste beroe til Domin. Misericordias; At de icke lættelig forsømme nogen Læsning i Kirken eller Byen, uden forud at underrætte Præsten om Aarsagen, ej heller sende til Læsning, hvem de selv vil, men eet Subjectum, som Præsten approbeerer; Falde i Ydmyghed ned for den Allerhøiestes Ansigt paa Knæe i Chordøren, i følge Ritualet, ved Litaniets Afsiungelse; Læse Skriftebønnen om Skriftedagene, ikke staaende i en Stool eller afsides, men midt i Chordørren, saa hver Mand kand see og høre dem; Hver 8tende, i det mindste 14de Dag, fremviise for Præsten af sig selv deres Læsnings Bog, og derimellem saa ofte afleveere den, som Præsten forlanger den. Icke uden høi Fornødenhed, Præsten til Hinder in maturiori animarum cura, tilbageholde Communionbogen, men betimeligen selv indsende den; Icke understaae sig i Tillysnings Bogen at advare til at møde paa Sognestæfne /: hvilket mand siden ofte befinder at være skeet i latterlige og næsten forargelige Begivenheder :/ uden de forud har forespurgt sig, om saadan Møden i den eller den casu kand have Stæd; ia at de altid hver Søndag før Tienesten foreviise Præsten samme Tillysnings Bog; Og endelig ikke foretage sig at nægte den af Loven og Ritualet begribelige Satz, at Præsterne ere Degnenes geistlige Øvrighed. — Høigunstige Hr. Biscop! undres og fortryd icke paa denne saa vidtløftige som underdanige Ansøgning, hvilken den høieste Nødvendighed har aftvunget mig, og er eet fælleds Ønske av fleere Landets Præster, hvorpaa ieg til Beviis har forlanget min oprigtige Naeboes, Velærværdige Hr. Bredals Paateigning, efterdi Tiden ej tillader at indhente fleeres. — Ved disse Monita at udstæde, og, som høilig ønskes, at efterleve, kunde Guds Ære udbreedes, mit Embede saare lættes og dets Hensigter befordres, megen Forargelse og Forvirrelse i Menigheden afværges, Vankundighed afhielpes, ej at tale

om andre forventlige gode Følger. — Jeg har den Ære med største submission og megen Velsignelsesønske at være Deres
Høiædle Høiærværdigheds
underdanige Tiener
Maglebye d. 1. Octob. 1765. Gerhard Achthon.

Endskiønt ieg maa lade Degnen Ammentorp i Borre vederfares den Ret, at han, for nærværende, ej giør sig skyldig i alle de av min Naboe, Velærværdighed Hr. Achthon, anførte, og som mig tildeels noksom bevidst er, i Maglebye Sogn i Svang gaaende Degnens Uordentligheder, saa dog kand ieg ej fritage ham for alle, som: egenmægtig at antegne Tillysning til Sogne-Stævne, ofte om Ting av ringe Betydenhed, en bortløben Væder, et i Korn-Markerne optaget Sviin og detslige, en Præstes Tillysning af Prædikestolen om Sogne-Stævne alt for nedrige og uanstændige Ting; ligesaa Læsnings-Bogens Tilbageholdelse, som er mig og hver Præst, der om Onsdagen eller andre Dage har den til Guds Bord tegnede Ungdom hos sig til Overhørelse i deres Kristendoms Kundskab, førend de antages, saare magtpaaliggende, efterdi mand vel ved Overhørelsen kand erfare, hvad de have fattet og bevaret av forige Underviisninger; Mend da saadant kand findes temmeligt got endog hos de skiødesløse, naar de kun have et got Nemme og Begreb, skulde just Læsnings-Bogen være Præsten et Beviis om deres Kierlighed og Høyagtelse for Guds Ord og dets Hørelse; ligesaa egenmyndig at forandre Psalmerne ved Skrifte-Tienesten, hvorved det opbyggelige, som er Øyemerket, tabes for dem, som komme, efter at Sangen er begyndt, og ey vide Psalmens Begyndelse, den de ej da, som om Søndagene, da Stolene ere fulde, saa let kand faa udspurgt av andre, uden at tale om, at det vel nærmere tilfaldt Præsten end Degnen at foretage slig Forandring, naar den maatte have Stæd. Vel have Præsterne de Biskopelige Erindringer, der altid har den samme forbindende Kraft som virkelige Befalinger, at holde sig til,

for derved at indskrænke Degnene inden Ordentligheds Grændser; Men da Præsternes endog grundigste Forestillinger av Degnene ofte optages mere til Fortrydelse end Forbedring, er det een Præst ej saa let alene at handhæve Orden og den Subordination, hvorfor ieg med min Elskelige Naboe ønsker av Deres Høyædle Høyærværdighed: at Degnene ved gientagne Monita maatte indskiærpes deres Pligter til nøyagtig Efterlevelse.

Borre Ao. 1765 den 1ste Octbr. Søren Bygball Bredal.

Til Degnen Hans Schmit's senere Historie have vi endnu kun at tilføje, at han 16. Juni 1767 indgav et Andragende til Biskop Harboe om Udbetaling af nogle Oplagspenge for hans Søn, Johannes, der nys var bleven Student fra Vordingborg Skole. For øvrigt ytrer han, at da han paa Grund af legemlig Svaghed ikke godt kunde overkomme at gaa om og læse i Byerne — undertiden maatte han paa Grund af indvendige Smerter lægge sig ned paa Marken i Frost og Kuld, indtil Smerterne fortog sig — saa ønskede han at komme i Betragtning, naar Embedet som Chordegn i Stege eller Næstved blev ledigt; i saa Tilfælde vilde han tage ovennævnte Søn til »Hører og Medhjælper«. — Dette opnaaedes vel ikke; men der foreligger Vidnesbyrd (af April 1768) fra Provst Gram og Præsten Achthon om, at Studiosus Johannes Smith med Flid og Dygtighed stod sin Fader, Sognedegnen i Magleby, der næsten altid var syg, bi i hans Embede baade i Kirken og med Læsning i Byerne.

5.

Degne og Skoleholdere i Fanefjord Sogn.

Da Sjælands Bispearkiv 1728 gik op i Luer ved den forfærdelige Brand, som i Oktober d. A. hjemsøgte Hovedstaden, er det kun undtagelsesvis, at Arkivet indeholder

Papirer ældre end det nævnte Aar. Til Undtagelserne hører følgende Kaldsbrev for en Degn i Fanefjord.

Henrik Bornemann, S. S. Theologiæ Doctor og Professor, Biskop over Sjælands Stift og Facultatis Theologicæ Decanus ved det Kongl. Kjøbenhavns Universitet, kjendes og hermed vitterligt gjør, at eftersom Hans Johansen, Sognedegn til Phanefjords Menighed paa Møens Land her under Sjælands Stift, som af min sl. Formand, den sl. Biskop Dr. Bagger, Ao. 1676 til Degneembedet er beskikket, formedelst en og anden Sindets og Legemets Svaghed og andre Aarsagers Skyld ikke nogen Tid, siden han kom der til Stedet, har været god for selv at forestaa Degneembedets Forretninger, og derfor, saavel udi samme min sl. Formands, Dr. Baggers, som udi min Tid, altid vaaren tilladt at holde sig en Vicarium, een efter den anden, til Degnetjenestens Opvartning; men som hans sidste Vicarius, Laurids Brinch, nu for nogen Tid siden er bleven forflyttet til et Degnekald udi Falster, og Hans Ærværdighed Provsten paa Landet tillige med Pastor Loci mig skriftligen haver foredraget, at det var at befrygte, at Ungdommen, fornemmeligen over saadan idelig Forandring ved Degnetjenesten sammesteds, maatte i deres Saligheds Undervisning forsømmes, og derhos begge tillige paa bedste Maader commenderet mig dertil igjen nærværende hæderlige Studiosum Claus Rasmussen Schmidt, som baade udi 7 Aar med god Frugt skal have undervist Ungdommen paa den Insel Ny-Jord under Stege Menighed, saa og, efter min derpaa givne Tilladelse, og derom tilforn gjorte Anstalt, en Tid lang udi bemeldte Phanefjords Menighed skal have givet saadanne fornøjelige Prøver paa sin Flid og Vindskibelighed i Degneembedets Forretninger, som baade Landsprovsten og Sognepræsten der ved Stedet mærkeligen approberer og berømmer, jeg og nu selv, efter flittig Overhøring og Examen, haver befundet hannem ikke udygtig til samme Degnetjeneste, næst Guds Hjælp og Bistand,

forsvarligen at kunne forestaa og betjene: Altsaa haver jeg, i foromrørte Henseende, paa min allernaadigste Arvekonges og Herres allernaadigste Behag og videre Ratification, efter mit Embedes Omsorg, til Menighedens des bestandigere og bedre Forsynelse, anordnet og beskikket, saasom jeg og hermed anordner og beskikker bemeldte Claus Rasmussen Schmidt til at være Vicedegn til forne Phanefjords Menighed, saa længe itzige Degn Hans Johansen derved endnu kan tilstedes at forblive, og naar han ved Døden afgaar, eller Degnetjenesten i andre Maader lovligen ledig vorder, da forne Claus Rasmussen Schmidt, saa fremt han Degnetjenesten imidlertid i alle Maader upaaklagelig og forsvarlig, med Landprovstens og Sognepræstens Attestats og Vidnesbyrd, befindes at have forestandet, uden videre Kaldsbrev eller Indsættelse som ret Sognedegn fuldkommeligen i Embedet at succedere, med saadan Condition og Vilkaar: at han, efter sin nu for mig paa mit Embedes Vegne gjorte Ed og Løfte, samme Degnetjeneste baade som Vicedegn, saa og siden som ret Degn, flitteligen og vel skal forestaa, baade inden og uden Kirken, udi alt hvis hans Embede kan vedkomme, og fornemmeligen oplære og undervise Ungdommen i deres Catechismo og Børnelærdom, efter Loven og hvis hannem anbefalet vorder, saaledes som han dertil agter at staa til Rette og Ansvar for. Til Pension[1]) svares efter Hs. Kgl. Maj.s allernaadigste, derom udgangne Forordning, d. d. 3 Januarii Ao. 1702, og den derom af vedkommende der paa Landet gjorte Anstalt, hvorimod han nyder hvis Rente og Rettighed højstbem. Kgl. Maj.s Lov og allern. udgangne Forordning hannem og andre Degne der paa Landet tillægger. Dog skal han, saa længe den itzige Degn, Hans Johansen, kan taales der ved Stedet, i alle Maader efterleve den imellem dennem nu oprettede og af Landsprovsten og Pastore Loci med flere gode Vidner underskrevne Contract af Dato 15 Martii

---

[1]) Til Stege Skole.

1707. Thi beder jeg menige Tilhørere i forne Phanefjord Sogn, at de bemældte hæderlige Claus Rasmussen Schmidt nu som Vicedegn og i sin Tid som deres rette Sognedegn annammer, og ellers i alle Maader holder for den, som, baade nu og da, er samtykt og beskikket i deres Menighed til Degnetjenestens fuldkommelige Opvartning, med al Æres og Kjærligheds Udvisning, som christeligt og tilbørligt kan eragtes, tilholdendes deres Børn og Tyende, at de sig af hannem, som en ret beskikket Degn, udi deres Saligheds Sag flittig lader undervise, paa det at de tillige med Alderen kan fremvokse udi Guds sande Frygt og Kundskab, og alting dermed maa ske til Guds allerhelligste Navns Lov, Pris og Ære, og deres samtlige Nytte og evige Salighed. Hvortil jeg ønsker baade hannem og dennem Naade, Lykke og Velsignelse af Gud Fader, ved Sønnen Jesum Christum formedelst den Hellig Aand. Amen! Hafniæ den 2 Maj Ao. 1707.

Henric Bornemann Dr.

Ovenstaaende Kaldsbrev blev indsendt til Biskop Hersleb, da Degnen Claus Schmidt mange Aar efter tænkte paa at afstaa Embedet til sin Søn, der var opkaldt efter den navnkundige Morten Reenberg, der i Aarhundredets Begyndelse havde været Møens Provst.

I et Brev (dat. Vollerup Præstegaaard 3. Novbr. 1744) til Biskop Hersleb skriver Præsten Ancher Borch nemlig: »Den gamle Degn i Fanefjord Sogn, Claus Schmidt, har hidtil haft sin Søn Morten Reenberg til Medhjælper i Embedet; men denne er bleven Skoleholder i Dame, og Jonas Andresen, der hidtil har undervist Børnene paa Nyord, er med Biskoppens Tilladelse bleven den gamle Degns Medhjælper. Men da baade Degnen og hans Hustru, og navnlig den sidste, ere meget svage, vilde Sønnen gjerne blive boende hos dem for at kunne pleje dem, mod at han overlader Jonas Andersen Boligen i Skolehuset, der dog ikke ligger længere fra Degneboligen, end at han

(Morten Reenberg) uden Vanskelighed kan gaa hen og undervise Børnene i Skolen.« Denne Ordning anbefales af Præsten og er vel bleven godkjendt af de højere Autoriteter. Men det blev ikke derved. I et Andragende, dat. Vollerup paa Møen 24. April 1745, ansøger Degnen Claus Schmidt Biskop Hersleb om at maatte afstaa Embedet til sin Søn, Morten Reenberg, der var Student og i $1^1/_2$ Aar havde været Hører ved Stege danske Skrive- og Regneskole[1]) og siden i omtrent lige saa lang Tid Skoleholder i Dame. Ansøgeren var selv 68 Aar og havde betjent Degneembedet i Søndersogn i 39 Aar; men de første 20 Aar havde han maattet yde Halvdelen af Degneembedets Indtægter til sin afgaaede Formand. Andragendet anbefaledes varmt af Sognepræsten, Hr. Ancher Borch, der ogsaa i følgende Brev har søgt at formaa Professor, Dr. H. P. Anchersen til at tage sig af Sagen:

Velædle Hr. Professor!

Højstæstimerede Hr. Fætter[2])!

Jeg tvivler aldeles ikke paa, at jo denne Søn af Casten Hemmingsen i Grønsunds Færgegaard maa være Ham lige saa vel recommenderet som hans ældste Søn; thi der er ikke mindre Dyd, men mere Ingenium hos denne Arnoldus end hos Casper Jochum. Men jeg maa og tage mig den Frihed at recommendere gamle Claus Degns Søn, navnlig Morten Reenberg, hans Sag og Ansøgning paa bedste Maader, om Hans Højærværdighed vilde ved Faderens Afstaaelse tillade Sønnen at naa Degnekaldet. Gamle Claus Degn siger, at han har saa god Tro til Hans Højærværdighed Doctor Anchersen, at han hjælper ham herudi til Rette.

---

[1]) Vedlagt findes et Vidnesbyrd fra Provst R. Paludan dat. Stege 5. Maj 1748, altsaa umiddelbart før Provstens Bortrejse fra Stege. Morten Reenberg roses heri for Flid og Troskab i sin Skolegjerning i Stege.

[2]) Professor Hans Peder Anchersen og Præsten Ancher Borchs Fædre vare Brødre.

Sønnen er visseligt et skikkeligt Menneske og bekvem til at lære Ungdommen, saa jeg kunde være tjent og vilde være vel fornøjet med at faa ham til Degn, hellere end en anden fremmed. Det skulde og være mig kjært for de gamle Forældres, særdeles den gudfrygtige Moders Skyld, om deres Søn kunde reussere. Lad os gjøre godt, mens vi have Tid! Vær af den Fromhed at incaminere Sagen hos Biskopen, enten ved at tale selv derom, eller ved Famulum. Dog det første var nok det sikreste; thi (sub rosa dictum) der er periculum in mora, saasom gamle Claus Degn er syg af et Fald, som han fik paa Kirkegaarden i den grusomme Storm, som var Langfredag, da han vilde være saa tjenstagtig at følge min Kone over Kirkegaarden til Vognen, kom et Vejrkast og slog ham om, saa han stødte sig ilde paa en Sten over sine Lænder; siden den Tid har han intet duet, og man frygter for, det bliver hans Banesaar. Skulde han nu dø, saa blev det vanskeligt for Sønnen efter hans Død at naa Brødet, endskjønt hans Forældre har opbygt Degneboligen af nyt og deri sat deres meste Formue. Claus Degn har ogsaa tjent som Degn i Søndersogn 39 Aar. Naar Personen, som søger, er værdig og bekvem, saa burde disse Ting ogsaa noget reflecteres paa. Næst al Naades og Velsignelses trohjertigste Tilønskning lever

Velædle Hr. Professors
Højstæstimerede Fætters og Velynders
ærbødigste og skyldigste Tiener

Wollerup Præstegd. d. 23. April 1745. A. Borch.

P. S. Skulde Biskopen svare, at der er en ældre Skoleholder paa Møen, navnlig Ribe[1]), som han har lovet det første Degnekald her paa Landet, da behager Dn. Professor at sige, at det er just Ribes Søster, som Morten Reenberg er forlovet med, og derfor overlader han gjerne sin Præ-

---

[1]) Sikkert den ovenfor, S. 668–82, omtalte Søren Riber.

tension for Søsterens Skyld denne Gang, og om skriftlig Forsikring herom af Biskopen forlanges, skal det ske.

Af et Brev, dat. Vollerup Præstegaard 25. Maj 1745, fra Præsten A. Borch til Biskop Hersleb ses, at denne har svaret, at da Morten Reenberg kun i saa kort Tid havde været Skoleholder, kunde han ikke overdrage ham Faderens Embede, men at han senere vilde have ham i Erindring. Til dette Løfte henholdt Borch sig i et Brev af 10. Maj 1747, hvori han atter paa en meget indtrængende Maade bad Biskop Hersleb om at lade Morten Reenberg faa Degnekaldet, som hans gamle Fader vilde aftræde til ham. Bl. a. skrev Præsten om ham: »Jeg kan sandfærdelegen vidne, at i de 3 Aar, han har været Skoleholder her i Sognet, har han ikke alene prydet sit Levned med allehaande christelige Dyder, til Exempel for alle, men og distingveret sig med alvorlig Flid i Skole-Embedet til velsignet Frugt for de unge, saa jeg af den Aarsag allermest skulde glæde mig over hans Forfremmelse, fordi jeg, næst Guds Naades Bistand hos ham fremdeles, var forsikret, at Menigheden blev forsynet med en saadan Degn, ved hvilken Gud kunde æres, og hans Menighed opbygges.«

Under 6. September 1747 indgav Claus Schmidt selv Ansøgning til Biskoppen i samme Mening, og Præsten skrev paany og anbefalede Skoleholder Morten Reenberg til Faderens Efterfølger, og denne Gang hidførte Degnens og Præstens forenede Anstrængelser det forønskede Udfald, idet Morten Reenberg fik Faderens Embede. Den tidligere nævnte Jonas Andersen blev saa Skoleholder i Dame (frasagde sig Embedet 1761 og efterfulgtes af Selmer).

Det varede forøvrigt ikke længe, inden der opstod Uenighed mellem den ny Degn og hans Sognepræst angaaende Aftenlæsningen i Byerne om Vinteren, som Degnen ønskede henlagt til Dagens Timer, medens Præsten ansaa det for Magelighed af Degnen, at han ikke, som hidtil var

Skik, vilde læse om Aftenen. Degnen begrundede sin Anskuelse i følgende Brev til Biskop Hersleb:

Det er maaske D. H., naadige Herre, ikke bekjendt, at her paa Møens Land fremfor andre Steder har indsneget sig en formentlig ond Vane, idet at Undervisningen med de unge om Vinteren foretages i Byerne om Aftenen ved Lys. Det behøver ikke vidtløftig Forklaring, men underdanigst indstilles til D. H.s dybeste Indsigt og Eftertanke, hvor vidt denne Samling og Undervisning kan være Ungdommen til Fremvæxt udi deres Christendom. Hvad de ikke i Stuen, hvor et Lys staaer paa Bordet, i Krogene øve (der umuligen kan af Læreren ses eller observeres) med at spøge, sove og snakke, det har de Lejlighed til udi Mørket ved Hen- og Hjemgaaen, saa mig synes, Dagens og Lysets Gjerninger ere de sande og sundeste. Foruden dette er der otte Steder i Phanefjords Sogn at læse i for Ungdommen om Vinteren, nemlig syv Byer, og det ottende Sted er Færgegaarden, som ligger en Fjerdingvej fra Byerne, hvori tjener altid 6 eller 7 voxne Mennesker; i samme Gaard sker ingen Undervisning; thi naar der efter Loven skal læses én Gang om Ugen i hver By, kan ikkun de syv, én hver Aften, blive forsynede, da mig synes, at de 7 Sjæle ogsaa burde have nogen Undervisning. Hvorfor jeg underdanigst udbeder mig D. H.s naadigste Tilladelse, at jeg maa tilsige Ungdommen at samles om Dagen til Læsning, og at jeg maatte læse i de længst fraliggende Byer om Formiddagen, og [i] de nærmeste, naar den første var til Ende, mod Aften, saa kunde alle Steder blive forsynede med Undervisning; saa kunde og jeg ved Guds Hjælp trøste mig ved fra de nærmeste Byer at komme hjem til mit Hus, hvilket ofte er farligt for mig om Vinteren ved Nattelæsning; og at ligge ude falder ofte vanskeligt ved fugtige Senge og Stuer med Trækvind, hvilket foraarsager Svaghed, saa man ikke saa flittig kan forrette sit Embede. — Jeg har fremstillet dette for min Sognepræst

velærv. og højtærede Hr. Ancher Borch; men han vil ikke tillade mig det, da dog mange af Sognemændene ere villige til at lade deres Ungdom søge Læsestuen ved Dagen. Jeg lever i det faste Haab, D. H. pardonerer min Dristighed, og tillige saaledes tager mit Andragendes Vigtighed i naadigst Overvejende, at jeg i Haabet maa nyde en bønhørende Resolution. — —

Vollerups Degnebolig d. 14de August Anno 1749.

Morten Reenberg.

At vi samtlige Mænd i Vindebæk i Phanefjords Sogn, saa og mange andre Mænd i Sognet, ere villige til at lade vor Ungdom søge Læsestuen om Vinteren ved Dagen, testerer vi tvende underskrevne Bomænd af bemeldte Vindebæks By.

Anders Hendriksen
Hans Jochumsen.

I et udførligt Brev af 29. August 1749 til Provst Friedenreich gav Biskop Hersleb et afslaaende Svar paa Morten Reenbergs Andragende, idet han gjorde opmærksom paa, at Aftenlæsningen ikke var en Uskik, der havde indsneget sig paa Møen, men meget mere var almindelig i de fleste andre Sogne i Stiftet, da Bondeungdommen i Almindelighed ved Arbejde var hindret i at møde om Dagen. Degnens Magelighed kunde der ikke tages Hensyn til.

Den 3. Decbr. 1749 skrev Provst Friedenreich til Biskop Hersleb: »Hr. Ancher Borch har bedet mig give Deres Høiærværdighed at forstaa, at hans Degn, Morten Reenberg, uagtet D. H.s Skrivelse angaaende Læsning i Byerne, dog læser de fleste Gange om Dagen, for at have sin Magelighed om Aftenen.«

Biskoppens Svar paa denne Meddelelse have vi ikke fundet.

Som tidligere er berørt, var der to Skoleholdere i Fanefjord Sogn, en i Dame og en i Harbølle. Den første

Skoleholder i Dame hed Peter Thes, og da denne Mand synes at have været fremragende i sin Stand og Stilling, skulle nogle Oplysninger om ham her meddeles.

I en Alder af 21 Aar blev han 1715 Student fra Aalborg Skole og tog i Maj 1717 den filosofiske Baccalaurgrad, 1727 blev han Lærer i Dame Skole. Efter i det hele at have tilbragt 16 Aar i privat og offentlig Skolegjerning, ansøgte han den 26. Aug. 1734 Biskop Worm om at forhjælpes til et Degnekald. Hans Ansøgning ledsagedes af følgende Anbefalinger:

Efterdi S. S. Theologiæ Studiosus Peter Thes, Skoleholder i Fanefjord Sogn paa Møens Land, mit Vidnesbyrd om sin Person og Opførsel er begierendes, da har jeg saa lidet kunnet vægre ham det samme, som jeg er hel vel videndes om de skjønne Naturens og Naadens Gaver, som Gud har nedlagt i ham. Om hans Lærdom og Vindskibelighed kan ikke alene hans berømmelige Characteres academici, men og adskillige brave Mænds Attester, hvis Børn han med stor Frugt og Fremgang har undervist, ja endog til Academiet med Ære dimitteret, noksom vidne. I den korte Tid, jeg har været saa lykkelig at have ham til Skoleholder her i Sognet, kan jeg med al Sandfærdighed stadfæste, at han har gjort Deres Kgl. Maj.s Skoleinstrux i alle Maader fyldest. Sit tunge Skoleembede har han med en uafladelig Flid og Arbejde nu paa 8de Aar forrettet. Ungdommen har han med stor Forstand og Ømhed omgaaet, og bragt mange af dem til en extraordinær grundig Oplysning. I Ædruelighed, Sparsommelighed, Ydmyghed, og andre christelige Levneds Dyder har han været som et Exempel og et Lys for unge og gamle. Han er saa æret og elsket af al Gejstligheden her paa Landet, at den ene heller ønsker ham i Brød og Embede hos sig end den anden. Hans underdanigste Bøn og Begjæring til D. H. H. er nu, at naar noget Degnekald i Stiftet bliver vacant, han da hos D. H. H. maatte være i gunstigst Erin-

dring; thi han beklager, at, naar nogen Vacance og Lejlighed giver sig, saa er han saa langt fra Haanden, at han hverken kan spørge eller søge det. Jeg skulde visselig baade undse og frygte mig for at forurolige D. H. H. med denne eller nogen anden Recommendation, hvis jeg ikke forud kjendelig havde erfaret, at D. H. H. selv glæder sig over at hjælpe gudfrygtige, lærde og skikkelige Personer (osv.).

Vollerup Præstegaard d. 24. Aug. 1734. Ancher Borch.

Provst J. Huulbech tiltræder ganske ovenstaaende Vidnesbyrd for P. Thes, »som jeg nu over 17 Aar her paa Landet har kjendt for saa lærd og skikkelig en Person, som han og af alle i alle Tider har været berømt for.« — Amtmandens Fuldmægtige skriver:

Forbemeldte hæderlige og meget vellærde Studiosus Peter Thes er d. 9de Juli 1727 af sl. Hr. Etatsraad og Amtmand over Møens Amt Casper Gottlob Moltke samt velærv. og højlærde Mag. Jørgen Huulbech — — antagen til Skoleholder ved en af de kgl. Skoler paa Møen, beliggende i Fanefjords Sogn og Dame By; og som han samme sit Skoleholderembede hidindtil saa upaaklagelig haver forestaaet, som Hr. Provst Huulbechs og velærv. Hr. Ancher Borchs forestaaende Attester nærmere forklarer, saa var det at ønske, højædle og højærv. Hr. Biskopen vilde have Naade og Godhed for forbemeldte Skoleholder og hannem udi hans ydmyge Ansøgning se bønhørt og forhjulpet. Hvilket forskrevne, udi høyædle og velb. Hr. Generalmajor og Amtmand von Gallkowsky hans Fraværelse, som Fuldmægtig ydmygst attesteres af — —

Stege d. 25. Aug. 1734. P. Pedersen.

Degn blev Peter Thes dog ikke; derimod blev han et Par Aar senere Klokker i Stege. Forinden synes han at være optraadt i Litteraturen. I Aaret 1735 udkom nemlig i Kjøbenhavn et Skrift, med Titel:

Nogle Møenske-Mundheld samled til Lærdom fra nogle Høy-Lærde og nogle U-Lærde, nogle nu Fraværende, nogle endnu Nærværende, nogle endnu Levende og nogle nu Døde, af Nævnte Jomfrue-Lands Pligtige Tiennere. (110 Sider i 8°).

»Mundheldene«, der for øvrigt langt fra alle med Rette kunne betegnes saaledes, udgjøre en Samling Sentenser, for største Delen af moralsk Indhold, ordnede under visse Titler — hver Side har sin særegne Titel, og under hver Titel findes otte Sentenser, hver paa to Linier; saa det i det hele er omtrent 200 »Mundheld«. Det er faldet mig ind, at Peter Thes rimeligvis er Forfatter af dette Skrift, i alt Fald var der paa den Tid næppe nogen anden Person paa Møen, hvem man kunde tiltænke Skriftet og hvis Navnebogstaver vare P. T., hvilke Bogstaver i Originaltrykket ere fremhævede paa en Maade, der antyder, at Forfatterens Navn er skjult derunder.

Den 6. Marts 1748 skrev Provst Friedenreich til Biskop Hersleb for at bede ham tage »den ærlige og trofaste samt udi sit Embede agtsomme og flittige Klokker Peter Thes« i Forsvar mod »den onde Christian Mørks Overfald.« En Memorial fra Peter Thes til Generalkirkeinspektionen om Sagen fremsendtes. For øvrigt beder Provsten, »at der maatte udvirkes Ordre til Landfiskalen, som er Byfoged Tage Fredlund i Præstø, om at paatale og forhøre Sagen, paa det man ikke skal have Ulejlighed enten af Stevnemaal eller Kommissions Kaldelse, som Mørk truer baade Klokkeren og mig med«. Vi kjende dog ikke nærmere til Sagens Forløb.

I Slutningen af Aaret 1760 maa Peter Thes have været saa svag, at hans Afgang snart ventedes, da Matthias Præstøe, mangeaarig Skoleholder i Hjertebjerg, søgte om Expektance paa Stege »Klokkeri«. Thes maa være død et Fjerdingaar senere. I et Andragende til Sjællands Biskop, dat. Grønsund 10. April 1761, søger Casper Jochum Carstensen nemlig Klokkertjenesten i Stege, der var ledig

efter Peter Thes, idet han oplyser, at han for 22 Aar siden var bleven Student og siden havde taget theologisk Attestats med Laudabilis (den Gang en sjelden Karakter), men trods mangfoldige Ansøgninger aldrig havde kunnet opnaa noget Præsteembede og derfor nu ønskede at blive Klokker[1]).

En anden Ansøger om Embedet var Christian Ludvig Mossin, Skoleholder i Harbølle i Fanefjord Sogn, der oplyste, at han var 21 Aars Student, 17 Aars Attestatus og havde tjent 12 Aar i Harbølle Skole — unægtelig en ringe Stilling for en gammel theologisk Kandidat. Provst Gram i Stege, der anbefalede ham, bemærkede, at han til Tider var noget »hypochonder og distrait«, noget der ikke var saa underligt, dersom han har grublet over sin ringe Livslykke.

Endnu kan bemærkes, at ovennævnte Peter Thes's Efterfølger som Skoleholder i Dame var Student Hans Rostrup, der roses for sin Virksomhed i Skolens Tjeneste. Senere blev han Degn i Damsholt, i hvilken Stilling han ikke i samme Grad synes at have tilfredsstillet sin Sognepræst[2]). Han døde i Embedet 31. Maj 1768[3]).

6.

Degne i Damsholt og Borre.

Fra disse to Sognekald er i det foregaaende (S. 669—75. 682) meddelt et og andet til Oplysning om Degne og Skoleholdere, der have virket her i 18. Aarhundrede. Her ind-

---

[1]) Jvfr. foran, S. 707. Blev siden Skoleholder i Harbølle.

[2]) Se foran, S. 681.

[3]) Ved hans Død søgtes Damsholt Degnekald af hans Søn, Carl Christian Rostrup, der var Student og Skoleholder i Ebbelnæs, om hvem Præsten Edv. Steuner i Elmelunde ved den Lejlighed vidnede, at »forrige Vinter var han i mit Hus for i min Brystsvaghed at assistere mig«; i den Tid havde han oftere prædiket og forholdt sig vel. — Den unge Rostrup fik dog ikke Embedet, men en ældre Skoleholder, der var theologisk Kandidat (s. foran S. 694).

skrænke vi os derfor til Meddelelse af et Par Breve, der formentlig kunne være af Interesse. Det første er fra Provst R. Paludan i Stege, der var bleven Nic. Jægers Efterfølger, det andet fra Præsten S. Bredal i Borre.

Højædle, højærværdige Hr. Biskop (osv.)!

Efter D. H. H.s Befaling har jeg kundgjort Skoleholder Henrik Norman D. H.s Villie, hvorfor han og nu til den Ende rejser ind til Kjøbenhavn[1]). Mine gode Formaninger, kan jeg ikke andet sige, har jo fundet Sted hos ham, saa jeg i lang Tid har intet haft at udsætte hverken paa hans Levned, ej heller paa hans Forhold i Skolen; haaber og, han fremdeles her efter vil opføre sig ustraffelig. Jeg tænkte ej, det var muligt, at Degnen i det Sogn, som bliver meget vidtløftigt og adspredt, kunde tilligemed blive Skoleholder, om begge Dele rettelig skulde oppasses, hvorfor jeg, som jeg jo nok ventede, at D. H. vilde gratificere Norman med Degnekaldet, forhen har recommenderet en Student her, navnlig Smidt[2]), en kristelig og skikkelig Karl, til Hr. Platou; men dersom det er D. H.s Villie, at Norman tillige kan og skal være Skoleholder, veed jeg, Platou strax føjer sig derefter. Jeg vil nu ønske, og haaber det, at Norman vil blive saa flittig med Læsning i Byerne, som hidindtil er sket, hver Dag fast om Ugen, som han faar et godt Degnekald, naar de 3 Substitutterier, der følger de Byer, som er tillagt den ny Kirke, afgaa, som vel maa ske, om han ret skal faa en Degns Indkomster og Levebrød. Jeg frygter for, at jeg ikke faar den Lykke at se D. H. her paa Landet; thi naar min Successor kommer, hvilken jeg i denne afvigte Uge forgjæves har ventet, gjør

---

[1]) I en Ansøgning, dat. Ebbelnæs Skole 10. April 1743, ansøger H. Noormann (saaledes skriver han sit Navn) Biskop Hersleb om at blive Degn i det ny Sogn (Damsholt), der oprettedes i hans Skoledistrikt, men tillige om at beholde Stillingen som Skoleholder i nogle Aar, indtil en Degnebolig kunde blive opført.

[2]) Den ovf. S. 695 f. omtalte Hans Schmit.

jeg mig strax færdig til Rejsen[1]). Jeg tænker, om han havde kommet, men (ɔ: medens) jeg endnu var her, havde det været mig godt og hannem selv for adskillige Ting nyttigt; men kommer han ej denne tilkommende Uge, maa jeg dog rejse. Jeg har og for hans Skyld udsat min Auction til Tirsdag; men længere kan jeg ej heller opholde den. Jeg ønsker og haaber, D. H. fremdeles tiltager i Kræfter og Sundhed. Min Kjæreste lader sin Respect saavelsom »Mama« formelde til Fruen og Frøknerne, hvornæst jeg i allerstørste Submission forbliver

Højædle og Højærværdige Hr. Biskop,
Højgunstige Patron,
Deres allerringeste og ydmygste Tjener

Stege den 27. Apr. 1743. R. Paludan.

Udskrift til Biskop Mag. Peder Hersleb.

Høy-ædle og Høy-ærverdig Her Biskop!

I Anledning av Sogne-Degnens Andreas Gottorps Død tager ieg mig den Frihed at forestille Deres Høy-ædle Høy-ærverdighed Borre Sogns Skiebne i Henseende til Degne. Den første Degn, de Ældste i Sognet mindes, var Arent Møller, der endte sine Dage i Drukkenskab. Hans Eftermand, Conrad Ratken, var lige saa slet een Person, hvorom min Svigerfader[2]) efter Befaling av Salig Biskop Worm maatte anlegge Sag mod Ham; Men ved Degnens Broder, som var Forvalter paa Landet, blev Sagen bilagt med een skriftlig Forsikkring om Forbedring, skiønt den ikke paafulgte. Den sidst avdøde veed Deres Høy-ædle Høy-ærverdighed selv, hvilke naturlige Mangler han var underkastet. Det manglede ham sandelig ikke paa Villie og Redelighed at tiene Gud og sin Frelser, men paa Evne. Havde større Pund været ham betroet, det havde virkelig blevet usparet i Herrens Viingaard; saa ieg er forvisset,

---

[1]) R. Paludan var kaldet til Stiftsprovst i Christiania (s. Dsk. biogr. Lex. XII, 536)

[2]) Præsten Jens Engel.

at Hans, skiønt ringe, dog troe Tieneste virkelig har været Herren behagelig og faaet sin visse Løn. Som det har været med Degnene, har det og været med Skoleholderne.

Den avdøde Skoleholder savnede paa sin høye Alder sine baade Øyens og Ørens naturlige Tieneste, kunde derfor kun maadelig forrette sit Embed. Men hvad var ved saa gammel en Mand at giøre? Han havde fortæret sine Kræfter i Skole-Tienesten, fra Skolernes Oprettelse, og detsuden forhen tient som Substitut i 3 Sogner. I disse Omstændigheder paaskiøner Deres Høyædle Høyærværdighed naadigst /: det og alle Landets Præster tilstaa /: at ingen av dette Herreds Præster har havt de Byrder, ieg har baaret. Ieg har, paa de 9de Aar, daglig 2de Gange maattet opvarte Skoletienesten, for nogenledes at bøde paa den gamle Skoleholders Mangler. Ieg har nu paa 20de Aar maattet jevnlig indfinde mig i Byerne ved Degnens Læsning, til deels for at holde den uforstandige Ungdom i Lydighed og Høyagtelse for Guds Ord og deres Lærer. Ieg har altsaa maattet være baade Skoleholder og Degn, og den meeste Tid kun eene om den Gierning, hvori flere, paa andre Stæder, har arbejdet, følgelig ey altid kundet udrette det eenc, hvortil flere udfordres, eller bringe det til saa kiendelig Fuldkomenhed.

Min Hensigt hermed er: underdanigst at udbede mig, at Deres Høy-ædle Høyærverdighed, i Betragtning av disse Omstændigheder, naadigst vilde see derhen, at Menigheden og ieg maatte forsynes med en saa duelig Mand, som de anførte Omstændigheder udfordre. Og skulde det ey unaadig ansees, vilde ieg underdanigst recommendere den her værende Skole-Holder, Peder Ammentorp, en Mand, som Menigheden kiender og ieg kand forlade mig paa. Rygtet gaar vel, at Deres Høyædle Høyærverdighed skal have givet Deres Løfte til een Mand her paa Landet, hvis Navn ieg ey tør anføre, at ieg ey skal ansees som en ildesindet Angiver. Ieg haver selv hørt kiendelige Beviis paa Hans gode Tieneste i den Bogstavelige Kundskab med een forfalden Ungdom.

Men! een Mand, som i Bøndernes Gilder kand sidde begravet i et Kort-Spil, een Mand, som ey tager i Betænkning at være Formand for de dandsende Bønder-Koner, vilde sandelig kun lidet godt udrette i een Menighed, som er temmelig avvandt fra saadan Omgang. Ieg har selv gaaet omkring i Byerne, indfunden mig i de mest bekiendte Spille-Huse, og ved grundig og kierlig Forestilling bragt det saa vidt, at de fleste have afladet, og at de faa, som endnu hænge deri, anses med Medynk av nogle og med Foragt av andre. Skulde derfor saadan Mand, som meldt er, komme ind i Menigheden som Lærer, maa ieg se mit Arbejde spildt, den hos nogle uddøde Spille-Lyst oplivet, den hos andre herskende bestyrket, og Menigheden forarget, da Forskiellen strax vilde falde den i Øye, som mellem Ham og andre, saa og mellem Ham og den avdøde, der, med alle sine naturlige Mangler, dog flyede endog alt det, som kunde have Skin av ont.

Siden Menighedens Forsynelse er da lagt paa Deres Høyædle Høyærverdighed, er det den Naade, ieg underdanigst udbeder Menigheden og mig, at Deres Høyædle Høyærverdighed vil forsyne os ey alene med en god og duelig Mand, men og med een av de bæste blandt de gode.

Ieg haaber underdanigst, at Deres Høyædle Høyærverdighed anseer, hvad ieg haver skrevet. Gud er mit Vidne, at ieg har skrevet i mit Hiertes Eenfoldighed og Redelighed, uden al ond Grund eller syndige Hensigter til nogen eller noget, men har mit Øye alene henvendt til Menighedens sande Opbyggelse, saavel i Levnet som Lærdom. Næst al guddommelig Naades Tilønskning over Dem og gandske Høye Huus forbliver ieg — —

Borre Ao. 1762 den 5te April. Søvren Bygball Bredal.

Udskrift til Biskop Ludvig Harboe.

Den af Præsten anbefalede Peder Ammentorp, der havde været Skoleholder i Borre paa 11te Aar, fik Degneembedet.

Efterretninger fra Skam Herred i Fyn.

Ved **H. F. Rørdam.**

Den i Kirkehist. Saml. 4. R. IV. 367 ff. omtalte Provst H. J. E. Knudsen syslede i sine yngre Aar, da han var Præst i Skam Herred (først i Nørre Næraa og Bederslev, og senere i Krogsbølle, med Bolig i Agernæs) en Del med historiske og topografiske Samlinger vedrørende den nordlige Del af Fyn, hvor han da havde sit Hjem; tillige stod han i Forbindelse med Dr. Vedel Simonsen paa Elvedgaard, der baade modtog Bidrag fra ham og igjen meddelte ham et og andet vedrørende de Emner, der vare Gjenstand for Knudsens egne Granskninger[1]. Sidstnævnte gjennemgik Arkivet paa Einsidelsborg, og gjorde Uddrag af Dokumenter, der interesserede ham, deriblandt vedrørende de meget indfiltrede Forhold mellem Sognene Kjørup, Agernæs, Hunstrup, Nørre-Næraa og Krogsbølle. Efter Provst Knudsens Død overdrog hans Arvinger mig, hvad der af historisk-topografiske Optegnelser fandtes efter ham. Et enkelt Brev af Samlingen kom mig til Nytte i Danske Kirkelove

---

[1]) Et Stykke blandt Knudsens Samlinger har saaledes Titelen: Bidrag til Nørre-Næraa Sogns Historie i chronologisk Orden, indsamlede til Vedel Simonsen 1832. Et andet Stykke er en genealogisk Afhandling om Slægtens Podebusk af M. N. C. Kall Rasmussen, vistnok udarbejdet til Brug for Vedel Simonsen. Lidt af den er benyttet i det følgende.

I, Nr. 434, men for øvrigt fik jeg ikke Anvendelse derfor, da jeg kom bort fra Stiftet, og Fyns Stifts literære Selskab opløstes. Da jeg imidlertid har suppleret Samlingen ved Breve fra Fyns Bispearkiv og Rigsarkivet, finder jeg Anledning til her at meddele nogle Træk til Belysning af ældre kirkelige Forhold i den nordlige Del af Skam Herred.

1.

Agernæs, Hunstrup, Kjørup, Krogsbølle.

Der er næppe mange Steder her i Landet, hvor Sogneforholdene have været i den Grad omvexlende og indviklede som i ovennævnte Sogne. I Regnskabet fra 1524—5 over Landshjælpen af Odense Stift nævnes følgende Kirker i Skam Herred med den Afgift, hver af dem ydede: Hundstroppe 19 Mark, Kordoppe (ɔ: Kjørup) 10 Mk. Skamby 20 Mk. Klinthe 15 Mk. Ugersløff 10 Mk. Grindeløss 20 Mk. Agernesse 20 Mk.[1]). Af disse existere Hunstrup, Kjørup og Agernæs ikke mere som Kirkesogne, men ere alle forenede i Krogsbølle, der i ældre Tid ikke forekommer som Kirkesogn. De tre nævnte Sogne synes i Middelalderen at have haft hver sin Præst[2]). Det er os ikke bekjendt, naar Agernæs[3]) og Hunstrup[4]) ere blevne annekterede til hinanden — formodentlig er det sket kort før eller efter Reformationen — men derimod besidde vi endnu det Konge-

---

[1]) Danske Mag. 4. R. 51. Nørre Næraa, Nørre Højrup og Bederslev, som dog ogsaa laa i Skam Herred, ere ikke nævnede, mulig fordi Kirkerne vare saa fattige, at de ingen Afgift kunde yde.

[2]) Præsten «Dn. Johannes in Hwnstorpe» forekommer 1348 (Suhms Danm. Hist. XIII, 815), Hr. Niels i Hunstrup nævnes 1428 (s. Tillæg). Hr. Niels i Agernæs nævnes (vistnok i Tiden o. 1450—1500) som Medlem af Elænde-Gilde i Odense (Suhms Saml. I, 1, 39). At Kjørup til 1555 havde sin egen Præst, fremgaar af det følgende.

[3]) Skrives undertiden Aggernæs. Kirken her var viet til Vor Frue.

[4]) Skrives hyppig Hundstrup. Den ældste Skrivemaade er dog Hunstrup (s. Tillæg).

brev af 9. Januar 1555, hvorved det gjordes vitterligt, at da Kjørup Sogn var saa ringe, at det ikke formaaede at holde en Præst, skulde Kirken lukkes, og Sognefolkene henvises dels til Næraa dels til Agernæs Kirke. Den daværende Præst skulde dog for Livstid beholde sin Præstegaard og sine andre Indtægter, mod at han, saa vidt han formaaede, skulde staa Præsterne i Næraa og Agernæs bi i deres Embeder[1]).

En betydelig Del af de ovennævnte Sognes Historie er knyttet til Slægten Podebusk eller Putbus, der fra gammel Tid ejede Holmegaard i N. Næraa Sogn[2]) og fra 16. Aarhundrede af havde Sæde paa Herregaarden Kjørup og senere tillige paa Einsidelsborg[3]). I Aaret 1563, da det gjaldt om at samle Midler til Krigen mod Sverig, laante Movrits Podebusk til Kjørup Kongen 600 Daler og fik derfor som Pant 2 Gaarde i Kjørup, 1 i Tørresø samt Kongetiende af Agernæs Sogn[4]). Sikkert har det ogsaa været som Vederlag for Ydelse til Kronen, at han i Septb. 1567 for sig og Arvinger fik Patronatsret til Agernæs Kirke og Præstegaard[5]), hvilket Patronatsforhold siden fortsattes gjen-

---

[1]) Danske Kirkelove I, 415. Beboerne af Roslev By skulde søge Næraa Kirke, og Beboerne af Kjørup Agernæs Kirke. Efter Sagnet, som endnu kjendtes i Provst Knudsens Tid, laa den gamle Præstegaard for Kjørup Sogn i Roslev. For øvrigt var Kjørup Sogn formodentlig blevet forringet ved, at en Del af Kjørup Bys Jorder vare inddragne under Kjørupgaard. 1535 omtales Herredsfogeden i Skam Herred, Jens Bossen, som boende »i Kjørup« (Vedel Simonsen, Fyens Vilkaar i Grevens Feide, S. 96). I det 17. Aarh. blev 7 Gaarde i Kjørup By (formodentlig Resten af Byen) nedlagte for »at bruges under Gaardens Avling«.

[2]) I Aaret 1419 blev Holmegaard i Næraa Sogn tilskjødet Predbjørn Podebusk (Aktst. udg. af Fyens St. lit. Selsk. I, 194—5).

[3]) Viktor Loebe, Mitteilungen zur Genealogie u. Geschichte des Hauses Putbus. 1895. I Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 1363 b. Fol findes en betydelig Samling Aktstykker til samme Families Historie i 17. og 18. Aarhundrede.

[4]) Kancelliets Brevbøger 1561—5, S. 340.

[5]) Rørdam, Danske Kirkelove II, 99. Kancelliets Brevbøger 1566—70, S. 238.

nem Aarhundreder. Efter at Kjørup Kirke var lukket, har Movrits Podebusk maaske betragtet Hunstrup Kirke som sin Sognekirke, skjønt den ikke stod under hans Patronat; i alt Fald var Prædikestolen her i sin Tid mærket med hans og hans Hustus, Magdalene Sebesteds, Navnebogstaver. Samme Navne med Aarstallet 1576 vare ogsaa anbragte paa Prædikestolen i Nørre-Næraa[1]).

Movrits Podebusk udmærkede sig i Krigen mod Sverrig som tapper Officer[2]); men hans øvrige Færd var lidet tiltalende, og han var vidt og bredt bekjendt som en af de ufredeligste og mest anmassende Herremænd i sin Tid[3]). Hans Præst i Agernæs fik alvorlig Prøve derpaa, som følgende Kongebrev til Fyns Biskop viser:

Frederich then Anden medt Gudtz Naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis Konning etc.

Wor synderlig gunst tiilforn. Wiider, att Oss elskelige Mouritz Podebusch, wor Mand, Thiennere och Embitzmand paa wortt slot Thranekær, haffuer berett for Oss, huorledis hand haffuer tiilthale tiill hans sognepræst tiill Kiørup sogen[4]) wed Naffn Her Laurits for, at forne Her Lauritz nogen thiid forleden haffuer hafft en hans thienneris dather wdj sin thienniste, som er bleffuett lockett, och siiden indthagett hinde wdj kircken och schrifftthitt och affløst hende sielffue, wanseet att hun ingen anden haffuer wdlaugtt, som schullde

---

1) Hofman, Fundationer V, 162.

2) I Joh. Laur. Amerini Ecloga de pacis foedere inter inclyta & potentissima Daniæ et Sueciæ regna novissime inito (paany udg. i hans Carmina, Witeb. 1576) nævnes Bl. Filij verso som den tredie af Hærførerne (efter D. Rantzow og Fr. Brockenhus) Movritz Podebusk i flg. Linier:

At Podebuschorum Mauricius inclyta proles
Infracta armigeros eduxit mente cohortes
Ad pugnam, quotquot fæcunda Fionia misit.

3) Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. VIII, 156 ff.

4) Af denne Betegnelse kan næppe sluttes, at Kjørup bestod som særligt Sogn 1575.

were Fader till hindis barn, wden for^ne Her Lauritz. Effther som hand Ether self ydermere wed at beretthe. Och effther att samme sag tiilforn haffuer weridt indsteffnit for ether och menige Herridtzprouster ther wdj Landett, och er bleffuen opsadtt, tha bede wij Ether och wille, attj strax medt thett første paa nye steffner sagen egien for ether wdj retthe och menige herridtzprouster, och siiden grandscher och grandgiffueligen forfarer ther om ald leyligheden, och dømmer thennom emellom, om forskreffne Her Lauritz ther medt haffuer saa tiilbørligen schickitt och forhandlitt sig wdj i hans Embede och Kalld, som hannom burde effther Ordinantzens Liudelse. Thisligeste giffuer for^ne Mouritz Podebusch tiillkiende, huorledis ther begiffuer sig thretthe emellom hannom paa thend ene och Her Hans wdj Schambye paa thend anden siide for nogen Ord, for^ne Her Hans haffuer saugtt inden Fynbo Landtzthing, att hand schall haffue opbøden thend thiend emod for^ne Mouritz Podebusch, som the thretther om, huilchitt for^ne Mouritz Podebusch meener Her Hans icke att kunde giøre beuiszeligtt. Som hand ether och kand ydermere beretthe. Bedendis ether ther fore och wille, attj och wdj liige maade steffner for^ne Her Hans for ether oc prouesterne wdj retthe, grandscher och forfarer ther om ald omstendig leylighed effther breffue och thingsuidner, som wdj thend sag ere wdgangen, och siiden endeligen, wden widere opsettelse, forhalinge eller schutzmoll, dømmer thennom emellom, om for^ne Her Hans findis att haffue sagtt Sandhed eller ey; och ther som hand ikke kand beuise for^ne hans ord, om hand tha icke er plichtig att bøde ther fore, som thet sig bør effther lougen och Recessen. Forhielpendis for^ne Movritz Podebusch ther wdinden, saa møgett Loug och rett er. Och huis j wdj for^ne sager grandschendis och forfarendis saa och dømmendis och for retthe affsigendis worder, attj thet giffuer frann ether beschreffuitt, som j wille antsuare for Gud och were bekientt for Oss. Ther medt scheer wor wilge. Thj lader thett ingelunde. Schreffuitt paa vort slot

Kiøpnehaffn thend xiij dag Junij Aar etc 1575. Wnder wortt Signett.

Udskrift: Oss elsk: hederlig och hoglertt Mand, Mester Niels Jespersen, Superintendentt wdj Fyens Stigtt.

Paategnet: Præsenteret wiid Henrich Schriffuer then 12. Jul. 75[1]).

Vedlagt findes tvende udaterede Doms-Slutninger, afsagte af Superintendenten og Provsterne i de omtalte tvende Sager. Den ene, i Sagen mod Her Hans (Nielsen) i Skamby, er indført i K. Hansens »Beretninger om Skamby Sogn« (Saml. til Fyns Hist. og Topogr. IV, 266), hvilken Forfatter derimod ikke har kjendt den endelige Herredagsdom i Sagen, afsagt den 3die Juni 1578 i Kongens egen Nærværelse, skjønt den er trykt i Rosenvinges Udvalg af gamle danske Domme III, 312—4. — Den anden Doms-Slutning, der angaar Præsten i Agernæs, lyder saaledes:

Dom imellum Hr. Moritz Podebusch och Her Lauritz wdj Auernes.

Tha sagde wy ther saa paa for retthe, att effltherthij Hr. Moritz Podebusk haffuer først ladt følge[2]) een sag emodt forne Her Lauritz N. medt sigtninger och withnisbørdt til Skamherritz ting och Auernes Bircketing, och achter att wil paagaa hannom Jomfrukrenckelse och Lønleye, som skulle werre skeedt wdj hans Enckesedhe medt een siin egen thienniste Quinde, forne Moritz Podebuskis thienners Datther, widt naffn Marine Peders Datther, som skulle werre lockidt wdj forne Her Lauritzis brødt, som formeldt er, och skulle haffue beskyldt hannom och ingen anden til sin barnefader, thendt tidt hun var vdj høyeste nødt medt sin barnsfødtzill. Och samme sag henger thennom emellum endt nu wdj tretthe, saa ther paa ingen endeliigh Dom til thenne dag gangett er, men findis mange

---

1) Original i Fyns Bispearkiv (Skam Hrd. Nr. 4). Henrik Skriver var Movrits Podebusks Foged.

2) D. e. forfølge.

och adskillige withnisbørdt att werre aff begge partherne tagett wdj samme sag, som siunis for thend største partt att werre emodt hin anden. Och Moritz Podebusch nu her for oss hafuer effther Kon: Matt:s wor aller naadigste Herres befaling indsteffnitt forne Her Lauritz, for handt haffuer tagett forne Maren Peders Datther wdj Kircken til obenbarlig schrifft och affløsning, och wil aff oss wide, om Her Lauritz ther medt haffuer saa tilbørligen skickidt och forhandlitt sig wdj hans Embiidt och Kaldt, som hannom burde effther Ordinantzens lydelse. Tha viste vy ey retthere effther woris forstandt att affsige y thendt sag: end ther bør først att gange endelig dom paa houedt sagen om thendt Jomfrukrenckelse och Lønleye, saa och paa the withnesbørdt, aff begge partherne tagett er y thendt sag, huilcke aff thennom der bør att staa eller falde effther Louen och Recessen, och thett vnder tilbørlige Dommere, och paa the Steder, huor saadanne sager bør at ordielis. Siden att gaa om thendt anden sag, som rør hans Embiidt paa, saa wiit som hogbemeltt Kon: Matt:s breff oss tilholder att dømme paa, saa møgett som rett er.

Kjender man Movrits Podebusks Optræden andensteds, kan man ikke være beføjet til at tillægge hans Beskyldning mod Præsten i Agernæs nogen særlig Vægt, naar der intet gyldigt Bevis tilvejebragtes, og et saadant kan ikke være fremkommet, da Hr. Lavrits Andersen ikke blot forblev i sit Embede som Sognepræst i Agernæs og Hunstrup, men endog valgtes til Herredets Provst[1]), hvortil kan føjes, at, Biskop Jacob Madsen (Vejle) selv forrettede hans Begravelse 13. Juli 1589[2]).

Movrits Podebusk døde 18. Sept. 1593. Man kunde formode, at det har været en Bod, han paalagde sig selv, naar han i sine ældre Aar gav sig til at bygge en ny og

[1]) Saml. t. Fyns Hist. og Topogr. IV, 268 ff.
[2]) Mester Jac. Madsens Visitatsbog ved Crone, S. 120.

meget anseelig Kirke umiddelbart op til sin Gaard Kjørup til Afløsning af den gamle i Agernæs[1]). Hovedgrunden har dog vistnok været, at han, uden Hensyn til de øvrige Sognebeboeres Tarv, ønskede at have Kirken saa nær ved sin Gaard som muligt. Han var ikke kommen til Enden med Arbejdet, da han døde, men 1601 udvirkede hans Søn, Claus Podebusk, følgende Kongebrev:

Wi Christian den Fierde etc. Helse eder alle wore Undersaatter, Bønder och menige Almue vdi Aggernis Sogn evindeligen met Gud och wor Naade. Wider, at efftersom wi forfare, huorledes oss elschelig Clauss Podebusk till Krapperup, vor mand och thiener, hans affgangne Fader skall haffue ladit opsette och opbygge en ny Kircke strax hos den gamle Sognekircke[2]) vdi for[ne] Aggernis Sogn: och for[ne] Clauss Podebusk underdanigst er begierendis, at Bønderne vdi for[ne] Sogen maa til holdis altiid hereffter at søge for[ne] ny Kircke, och den for deris rette Sognekircke holde: Da bede wi eder alle och hermet huer serdelis strengeligen och alworligen biude och befale, att i altiid hereffter samme for[ne] ny Kircke och ingen anden søger, och den for eders rette Sognekircke holder. Wi haffue och naadigste bevilget for[ne] Clauss Podebusk, at hand den gamble Kircke maa lade affbryde och till sin nytte och fordell, effterdi hand till samme Kircke haffuer Jus patronatus, lade bruge. Giffuit paa wort Slaat Kiøbenhaffn den 12 Maij Anno 1601. Vnder vort Signet.

Christian[3]).

---

[1]) Maaske har Agernæs Kirke ogsaa været forfalden; i alt Fald bemærker Biskoppen ved sin Visitats 1596, at den var grøn inden i og Kirkegaarden aaben (a. St.). Men dette var jo Movrits Podebusks Skyld, da han var Kirkens Patron.

[2]) At den ny Kirke laa »strax hos den gamle«, var i Virkeligheden en falsk Fremstilling af Claus Podebusk, som det følgende vil vise.

[3]) Gl. Afskrift i Fyns Bispearkiv, Skam Hrd. Nr 5.

Følgende Optegnelse fra samme Tid synes at skrive sig fra Præsten i Agernæs, Hr. Laurits Jørgensen Lunde:

»1601 ved St. Knuds Dags Tider var Claus Putbus her paa Kjørup, og samme Tid lod mig se det Kongebrev, som Kong Chr. 4 havde givet ham i Kbhvn. s. A., indholdendes, at han maatte afbryde Agernæs Kirke og bruge dens Sten og Bly til sin egen Nytte, dog han lod Kirken blive ved Magt. Men Blyet lod han strax aftage og omstøbe og oplægge paa det ny Kirketaarn paa Kjørup, som og blev fuldfærdiget samme Aar udentil; og samme Tid, da han var paa Kjørup, lod han gjøre den Kirkedør, som er vesten paa Kjørup Kirke, og lod indsætte de Stole, som er udi Kirken. Mester for samme Opstandere paa Stolene var Mester Lüdich, en Vestphaler, af de fleste; men nogle af dem var Rasmus Sandersøn, født i Kolding, Mester for, saa alle Stolene bleve færdige til efterfølgende St. Michelsdag[1])«.

Kirken, der stødte umiddelbart op til Gaardens Bygninger, saa at den var som en Del af samme, omtales af en senere Præst (Hr. Gøde Hansen) som »herligen uden og inden stafferet«. Andensteds siges: »Kjørup Kirke har vist været den prægtigste saa vel i Bygning som i Arbejde indvendig, som kan findes i Danmark«. »Paa Taarnet over Kirkedøren er indmuret en Sten, hvorpaa er udhugget: 1574 lod ærlig og velbyrdige Mand Moridz Putbuss til Kjørup, Høvedsmand paa Tranekjær, med sin Hustru, Fru Magdalene Sested, opbygge og begynde dette Hus«. — Af det anførte Aarstal ses altsaa, at Kirkens Bygning har staaet paa i henved 30 Aar[2]).

---

[1]) Provst Knudsens Mnskr.

[2]) Det er det ovennævnte Aarstal, 1574, der i Hofmans Fundationer V, 263 Not. og andensteds er blevet til 1534, hvorved der er fremkommet en slem Forvirring, der har forplantet sig til Dansk Atlas VI, 561—2 Not. og senere Skrifter. Fejlen stammer forøvrigt (som det ses af Provst Knudsens Optegnelser) fra en Indberetningen afgiven af en Præst paa Stedet, der bemærker, at en Del af Indskriften var ulæselig.

Da Biskop Jacob Madsen den 3. Juli 1602 tog »Kjørup Kirke« i Øjensyn, gjorde han følgende Antegnelse: »Prædikestolen opsat; fejler Billeder i Tavlen. Billedskjæreren døde i Odense af Pest 28. Juni. Kirken er saa lang som S. Knuds Kirke, saa nær som til Alteret, men ikke saa høj[1]).« Kirken var altsaa endnu ikke helt færdig, hvad vel ogsaa har været Grunden til, at Biskoppen ikke holdt Visitats. »1602 den 13. Søndag efter Trinitatis blev den første fuldkomne Gudstjeneste holdt i Kjørup Kirke af Sognepræsten Hr. Lavrits Jørgensen Lunde, og 1603, den 1. Søndag efter Trinitatis, blev denne ny Kirke visiteret af Bispen, der gav den Navn af Hellig-Trefoldigheds Kirke[2])«.

Fra den Tid, den ny Kirke i Kjørup toges i Brug, ophørte Anvendelsen af Agernæs Kirke til Gudstjeneste. Kirkegaarden vedblev dog fremdeles at gjøre Tjeneste — ved Kjørup var der nemlig ingen Kirkegaard, om end Godsejerne og i alt Fald nogle af Præsterne havde deres Gravsteder i selve Kirken.

Ifølge en gammel Optegnelse udgjorde »Agernæs Kirkejord 41 Td. 5 Skp. Land paa Agernæs, Tørresø og Gjønstrup Marker, og Afgiften til Kirkeu deraf var 43 Td. 4 Skp. Byg«. Der havde altsaa været tilstrækkelige Midler til Kirkens Vedligeholdelse under ordinære Forhold. Denne Indtægt maa antages nu at være henlagt til Kjørup Kirke, da det omtales, at »Kjørup Kirkejord paa Tørresø Mark og Agernæs Mark« 1629 og 1639 »blev oplyst ved Tingsvidne[3])«.

Det var i Sandhed en daarlig Tjeneste, Herskabet paa Kjørup havde gjort Beboerne af Agernæs Sogn ved Opførelsen af den ny Kirke, og de praktiske Vanskeligheder viste sig da ogsaa snart, eftersom en god Del af Sognefolkene, især om Vinteren, var saa godt som af-

---

[1]) M. Jac. Madsens Visitatsbog, a. St.

[2]) Suhms Samlinger I, 1, 84. Denne Notits stammer fra selve den nævnte Præst i Agernæs.

[3]) Provst Knudsens Mnskr.

skaaren fra Adgang til deres Kirke. Dette indgav en senere Ejer af Kjørup, ovennævnte Claus Podebusks[1]) Søn Henrik v. Puttbusch, den Tanke at se at faa Annexkirken i Hunstrup nedlagt og at anvende Materialerne fra den til Restauration af den gamle, forfaldne Agernæs Kirke, medens Beboerne af Hunstrup Sogn skulde henvises til Kjørup Kirke. Herom indgav han et Andragende til Kongen, som vi dog kun kjende af følgende Kongebrev til Stiftsøvrigheden i Odense:

Christian den fierde (osv.). Wor synderlig Gunst thillforn. Vider, at efftersom Oss elschelig Hendrich von Puttbusch till Kiørup Gaard, vor Mand och thienner, underdanigst er begierendis, vij naadigst hannem ville beuillge Anexsen[2]) till Kiørupe Kircke att maatte wære følgagtig til for^ne Kiørupe Kircke, och Hundstrup Kirckes indkompst, saauell som Biugningen paa Hunstrupe Kircke, att maatte anuendes paa Agernes Kircke, den igien der med at reparere. Aarsagen, att der schall werre en stor Veigelle emellom for^ne Agernis bye och Kiørupe Kircke, saa mange der udoffuer thit och offte icke kand komme till Kirchen, till medt Presten mange gange thienisten at maa forsømme, saa och mange fattige folck, som icke Raad haffuer at hollde heste och wogen, naar wandet laugt er[3]), saauell som mange bedaugete folck och børn der wdoffuer titt och offte icke kand komme till kircke. Vnderdanigst derfore begierendis, saadant at maatte forandris. Sammeledis lader for^ne Hendrich von Puttbusch underdanigst thill kiende giffue, huorledis altid aff Arilldz thiid till forne till Kiørupe Kircke haffuer veret en degen, som haffuer betient baade

---

1) Claus Podebusk til Krapperup, der ansaas for sin Tids rigeste Adelsmand, døde 26. Aug. 1616.

2) Det kan ikke være andet end Hunstrup, der menes.

3) Naar Vandet stod lavt, kunde man kjøre over Vejlen, ellers maatte Beboerne fra Agernæs tilbagelægge en Milsvej eller mere for uden om Vejlen at naa til Kjørup Kirke.

hoffuett sognett och Annexen och med lesen for børnene. Wnderdanigst begierendis, dett endnu her effter att maatte verre, effterdj hand sielff schall haffue Jus till Kirckerne[1]). Da bede wij eder och naadigst wille, at i detz leilighed, huorledes sig hermed haffuer, flitteligen forfarer och eder emod os erklerer, huorledis saadant schee kand och bør uden wor och Cronens schade och tillhørerne till beste; och samme eders vnderdanigste Erklering med dett forderligste udj vores Canzelie indschicke. Der med scheer vor villie. Befallendis eder Gudt. Schriffuett paa wort Slott Kiøbenhaffn den 15 Julij Ao. 1633.

Wnder wortt Zignett.
Christian.

Udskrift: Oss Elsch: Erlig och Welb. Henning Valckendorph till Glorup, wor mand, thienner och befallnings [mand] paa wor gaard wdj Oense, och hederlig och høylerd Mand D: Hans Mickelsen, Superintendent offuer Fyen Stifft[2]).

Lensmandens og Biskoppens Erklæring have vi ikke fundet; men at den er gaaet ud paa at fraraade Forslaget, kan sluttes af følgende fornyede Andragende fra Ejeren af Kjørup:

Stormectigste, Høybaarne, Allernaadigste Herre oc Konning. Efftersom ieg underdanigste och ydmygeligen haffuer for nogle Aar siden anholdett hoes Eders Kong: May: saa vel paa min egen og menige Sognemendtz Vegne, at Eders Kong: May: naadigste willde bevilge, at den gamle Kircke wdj Aggernis maatte bliffue igien opbygt, och der imod Hundstrup Kircke at maatte bliffue tillugt. Thi det er tiidt och offte, at huerchen præsten eller folchet kand komme offuer Wandet till Kiørup Kirche, at mange

---

[1]) Det maa være Kjørup og Agernæs; thi Hunstrup havde Henr. v. Puttbusch ikke Jus patronatus til.

[2]) Original i Fyns Bispearkiv, Skam Hrd.

gamle saa well som unge, som haffuer icke heste och wogn, aldrig eller sielden kand komme offuer til Kirchen for Veiens besuerligheds schyld. Och Eders Kongl: May: den tiid loed giffue till swar, at Lentzmanden och Bispen schulde der om forfare. Da haffuer wi underdanigste ladet wdkaste leiligheden paa papiir, at Eders Kongl: May: der aff des bedre kand faa des leilighed at wide. Och paa det at de arme Sognefolch disbedre kunde komme till Kirchen, och deris salighed haffue wdj agt, da erbiuder ieg mig paa min egen omkostning den gamle Kircke at lade opbygge, huilchet icke kand schee wden mange pengis omkostning. Dersom Eders Kongl: May: wdaf kongelig mildhed och naade willde mig igien bewilge, at Annex Sognet Hundstrup, som er straxen wed gaarden och paa Landjorden, och intet Vand imellem, och wden beswering kand komme til gaardtzens Kirche, maatte søge min gaardtz kircke igien, och Eders Kongl: May: naadigste willde samtycke mig for[ne] Hundstrup kirche tiende och indkomst med det tillforordnede Degnebolig wdj Gyndstrup, wilde bevilge (!) till at holde for[ne] min Kircke igien wed lige och mact. Mens huis Kongl: May: anpart kand sig bedrage aff tiende indkomsten, will ieg med gott Jordegoedtz wederlægge, som kand med bedre nytte brugis igien wdi tiendens sted, huor Kongl: May: anpart er hannem deputerit. Eller ochsaa till forplicter ieg mig och mine effterkommere paa Kiørupgaard, samme Kong: May: anpart aff tiende att lade leffuere och aarligen yde paa de sædwanlige steder, som de aff arrildtz tiid leffueret er, effterdi ieg dog tillforne haffuer Jus patronatus till for[ne] min Kircke, Kiørupe Kirche. Er her hoes wnderdanigste och ydmygeligen begierendis, at Eders Kongl. May: mig den gamle Hundstrup Kirkis Bygning aff Eders Kong: May: naade och mildhed villde forære, den anden gamle Kirche wdj Aggernes till hielp med at lade opbygge och forbedre. Disligeste at Klochen maatte mig bliffue følgactig till at ophenge wdj den gamle Kirche igien, som ieg schall opbygge,

effterdi der findis ingen Kloche i den gamle Kirche[1]. Her med foraarsager Eders Kongl: May: mange Mennischer at søge Kirchen, och deres salighed bedre at haffue wdj agt, saa de der wdoffuer kand bliffue salige, och paa den yderste dag kand arffue det evige liff. Saadan Eders Kongl. May: stoere mildhed och naade ieg och de menige Sognefolch wdj for^{ne} Aggernes med bøn till Gud aldsommectigste troligen for Eders Kongl: May: wilde lade finde, at Gud aldsommectigste Eders Kongl: May: med langwarende sundhed och karschhed lenge [wilde] lade leffue och regiere med ald lycke och wellferdt.

Eders Kongl. May: tro och underdanigste tienner med liff, goedtz och bloed, saa lenge ieg leffuer,

Henrich von Puttbusch.
mpp.

Ved en kgl. Skrivelse, dat. Haderslevhus den 3die Februar 1639, oversendtes dette udat. Andragende til Fyns Stiftsøvrigheds Erklæring. Af Grunde, som vi ikke kjende, blev Erklæringen dog først afgiven næsten fem Aar efter. Lensmanden og Biskoppen gjøre heri først opmærksom paa, at det Misforhold, som nu saa højlig beklagedes, var fremkommet derved, at Claus Podebusk den 12te Maj 1601 havde faaet Tilladelse til at afbryde Agernæs Kirke. Derpaa fortsætte de saaledes:

»Derforre siunis os vnderdanigste (om Kongl: May: det naadigste wil bevilge), at Welb. Henrich Podebusch giør Gud en stoer thienniste, om hand igien den gamle Aggernes Kirche wil reparere och forferdige lade, saa de tuende byer Aggernes och Tørrese kunde hereffter bequemmeligen och wden fare søge samme Kircke, som de aff Arrildz tid giort haffver. Men effterdj Hundstrup Kircke, som er Kongl: May: oc Kronens Kircke, er wed god heffd oc bygning, och ligger imellum fire byer [som haffuer tilsammen 33

[1]) Klokken var sikkert flyttet fra Agernæs til Kjørup Kirke.

gaarder][1]), huilche hende søger och søgt haffuer aff Arrilz' tid, och en part aff dennem haffuer en lang Vey til Kørruppe Kirche, som udaff affritzningen befindis, da siunis os underdanigste, at det var Samuittigheds Werck den at affbryde och ødelegge. At dette er effter høyeste bemelte Kongl: May: naadigste befalling woris underdanigste erklering, bekiender wi med woris egne hender wnderschrefne. Datum Otthense den 6 Decemb. 1643.«

Da Henrich v. Puttbusch, trods sine bevægelige Talemaader om Menighedens Salighedssag, ventelig mest har haft sin egen Fordel for Øje, saa bevirkede denne Erklæring, at der indtil videre ikke blev noget af Sagen; thi naar han ikke kunde faa Hunstrup Kirke ødelagt og Tiende m. v. inddraget under Kjørup, saa interesserede han sig næppe særdeles meget for at faa Agernæs Kirke gjenopført. Hvad vi ellers vide om Manden, tyder nemlig paa, at han har været en meget ubehagelig Kirkepatron, der gjorde sine Præster Livet surt[2]). Ligeledes vide vi, at han lod 17 Gaarde og Boliger i Agernæs og »i Skoven« afbryde for at udvide Hovedgaardens Hovmarker, og at han siden (1645) laa i Proces med de tilbageblevne Bønder i Agernæs, som klagede over, at han »havde pløjet af Fælleden«, medens han fra sin Side førte Klage over, at Bønderne vilde benytte Græsningen paa dette Areal af Bymarken[3]). Det er os dog ikke bekjendt, hvad Udfaldet er blevet af sidstnævnte Sag.

Henrik v. Puttbusch, der i den senere Tid af sit Liv var Landkommissær i Fyn, døde 30. Juni 1658. I sit Ægteskab med en tydsk Dame, Sidonia Maria v. Einsidel (en Forbindelse der formodentlig har givet Anledning til, at han aflagde den danske Form af sit Familienavn og vendte tilbage til den tydske) havde han 4 Børn, med hvilke Moderen (der levede til 1673) skiftede 1660. Den ældste Søn, Claus,

[1]) De indklamrede Ord ere atter udstregede i den foreliggende Koncept.
[2]) Wiberg II, 262. Se ogsaa Tillæg Nr. 2.
[3]) Knudsens Mnskr.

der var svag, fik ingen særlig Arv, men frit Ophold hos Broderen Rudolf Abraham, der fik Gaarden Kjørup; den 3die Broder, Moritz, fik Gaarden Egebjerg (siden kaldet Einsidelsborg) i Agernæs Sogn samt Patronatsretten til Kjørup Kirke. Datteren Ursula Sofie, der var gift med Erdmann Ernst Ludvig, Friherre af Putbus paa Rygen, fik 10000 Daler som sin Arvepart. Ved den fornyede Forbindelse med den tydske Gren af Slægten opnaaede Rudolf Abraham og Moritz at blive erkjendte som tydske Friherrer, hvilket atter førte til, at de begge senere ogsaa bleve danske Baroner[1]). Begge disse Godsejere, over hvis Ligegyldighed for Gudstjenesten Præsten Gøde Hansen klager i sin Kirkebog, vare dog begjærlige nok efter at udvide deres Magt over Kirkerne. Det første Skridt var, at Moritz v. Putbus indgav følgende Andragende om at faa Kaldsret til Annexet Hunstrup:

Stormegtigste Konge,

Aller Naadigste Arve-Herre!

Eders Kongl. Mayt. aller underdanigst at forebringe, at efftersom mine Forfædre i lang Tid haffue hafft Jus patronatus till Kiørup Kirche i Fyen, och Præsten der paa Stedet nu er een gammel Mand, som snart ved Døden kand affgaa, Da vilde ieg i tide paa det aller underdanigste ansøge, at Ed. K. Mayt. aller naadigst vilde bevilge, at naar samme Præst ved Døden affalder, at da dend, som ieg igien till Hoffuidsougnid kalder, motte och till lige nyde annex Sougnid, som er et lidet Sougn och ellers iche vell kand underholde een Præst; hvilcket Sougn och siden Religionens Forandring altid haffuer fult Hoffvid Sougnid. Forventendis (osv.).

Hafn. d. 23. Novbr. Anno 1670.

Moritz F. Herr zu Putbus[2]).

---

[1]) Godserne Einsidelsborg og Kjørup bleve 1676 erigerede til Baronier.

[2]) Fynske Indlæg. Kun Navnet er egenhændigt.

Ved kgl. aabent Brev af 8. Febr. 1671 blev ovenstaaende Ansøgning bevilget[1]) og da den ovennævnte Præst, Gøde Hansen, døde 1676, blev hans Søn, Hans Gødesen, der i et Par Aar havde været Faderens Kapellan, kaldet til Sognepræst i Kjørup og Hunstrup (med Bolig i Agernæs Præstegaard). Nogle Aar efter søgte ovennævnte Moritz v. Putbus at naa et Skridt videre frem, for ogsaa at faa Hunstrup Kirkes Tiende under sin Haand, idet han søgte om at faa Patronatsret til nævnte Kirke. Paa dette hans Andragende, der er dateret: Birkholm 20. Aug. 1680, indløb der følgende kgl. Resolution:

C. 5te.

G. a. w., at wi af sær kongl. Gunst og Naade efter herom allerund. giorde Ansøgning og Begiering allernaad. hafuer bevilged och tilladt, saa oc hermed bevilger oc tillader, at de Personer, som os elskel. Mouritz Friherre von Putbusch oc Einsidelsborg, Herre til Birchholm etc.[2]), eller hans Effterkommere, Proprietarier oc Eyere til Kiørup Gaard i vort Land Fyen, udi bemeldte Friherskab Einsidelsborg liggendes, kaldendes worder til at være Sognepræst til Kiørup Kirche, oc effter foregaaende Examen til Præste Embede døgtig befindes, maa tillige hereffter som tilforn betiene des Annex, Hungstrnp Kirche og Menighed, oc samme Annex, saa vidt Kirchen og des Tiender angaar, til dend Ende ved forne Hofved Sogn Kiørup udi meer bemelte Friherskab stedze incorporerit forblifue; dog at Kirchen derimod tilbørligen og forsvarligen vedligeholdes. Forbiudendes etc. Hafn. 25 Januarij 1681[3]).

Vanskeligheden for Præsten og Beboerne i Agernæs ved at komme til Kiørup Kirke var dog stadig den samme. Den ovennævnte Hr. Hans Gødesen maatte klage over den

---

[1]) Fynske og smaal. Registre Nr. 9, Fol. 253.

[2]) Han kaldes andensteds: Herre til Birkholm og Holbækslot.

[3]) Fynske og smaalandske Registre, Nr. 10, Fol. 4—5. (Ansøgningen i Indlægene til samme).

farlige Kirkevej over Stranden til begge Kirker (Kjørup og Hunstrup) med Livs og Helbreds Fare, især om Vinteren paa Isen, hvor Heste og Vogn blev siddende, og Præsten i Vand og Dynd maatte bryde Isen og derpaa vaad og forfrossen forrette Tjenesten[1]). Dette gav Anledning til, at den anden af ovennævnte Friherrer, Baron Rudolf Abraham v. P., fremkom med et nyt Forslag, der dog ligesom alt, hvad der kom fra den Kant, smagte af den Egennytte, hvormed Godsejerne i hine Tider bestandig søgte at berige sig paa Kirkernes og Præstegaardenes Bekostning. Forslaget gik nemlig ud paa at berøve et Sogn sin Kirke, for at Kjørup Kirke kunde bevares. Tidligere var jo det samme forgjæves forsøgt med Hunstrup; denne Gang var det Planen, at Nørre Næraa Kirke skulde falde, og Beboerne af Sognet henvises til Kjørup Kirke, hvortil N. Højrup Kirke, der da var Annex til N. Næraa, saa skulde annekteres. Agernæs Kirke skulde saa atter opbygges, dog ikke paa Godsejerens Bekostning, men ved Bidrag fra alle Landets Kirker. Saaledes var Planen, som man vil se af følgende Andragende:

Stormegtigste, Allernaadigste Konning oc Herre.

Efftersom det allernaadigst haffver behaget Eders Kongl. May. min allerunderdanigste erbydelse i ald naade at antage [oc] min Gaard Kørup til et Lehen at lade erigere, andrages derforre allerunderdanigst, om iche allernaadigst kunde bliffve bevilget, at Næraa Kirche maatte forbydis, oc dends Sogne folch igien at søge Kørup Kirche, oc Agernes Kirche maatte igen vorde opbygt, oc til detz behøff aff hver Kirche udj Riget maatte erlangis En Rixdlr. Saadan allernaadigste tilladelse oc bevilling vilde glæde mange fattige, gamle, svage oc schrøbelige Mennescher, formedelst dend meget besverlige Vey, de offver stranden haffver, naar Floden er inde, oc om Vinteren udj Iisbrod tider, oc der til mange hverken haffver Heste eller Vogne med at offver-

---

[1]) Wiberg II, 262.

komme. For saadan Besværlighed tit fast ingen af Sognefolchene kand komme til Kiørup Kirche, saa neppelig tit Præsten allene med største Besverlighed kand komme til Kirchen sit Embede at forrette. Denne min sandferdige allerunderdanigste oc ydmyge christelige Begiering bedis allernaadigst maatte vorde tillat, thi der søgis ingen fordeel eller nogen afgang paa Kongl. May[ts] allernaadigst interesser, efftersom min kierre Broder Mouritz Friherre von Putbusch haffver Jus Patronatus til dend ene, oc effter Eders Kongl. May[ts] allernaadigste giffne Privilegier nyder ieg Jus Patronatus til dend anden Kirche, oc søgis af os blot allene Sognefolchenis Beqvemmelighed oc Guds Æris Forfremmelse, at Agernes Kirche igien kand bliffue opbygt. For saadan Eders Kongl. May[ts] allernaadigste tilladelse wil der ud af mangt et fattigt retsindigt Guds barn bliffve ynschet oc bedet offver min allernaadigste Herre oc Konning megen Velsignelse oc Beschiermelse: Thi de, som tilforn iche saa tit, som de gierne hafde wildet, kunde komme til Guds Huus oc dend Christelige Forsamling, kunde nu ved saadan Eders Kongl. May[ts] allernaadigste ttlladelse oc hielp komme til andegteligere at tienne Gud udj dend Christelig Forsamling, alvaarligere at tache hannom oc ydmygeligere oc krafftigere at bede til Gud for deres allernaadigste Arffvekonning til ald bestandig Velsignelse oc Beschiermelse. Her paa ervartis et naadigt oc mildt Svar til mange suchende Siælis trøst oc hielp. Forbliffver min allernaadigste Konnings oc Herris tro oc ydmyg Underdan

i al oprigtighed indtil Døden
Rudolph Abraham Fh. von Putbusch.

Paa Andragendet findes tegnede følgende tre Anbefalinger: 1. fra Stiftsøvrigheden, 2. fra Præsten i N. Næraa, 3. fra Præsten i Agernæs:

1. Supplicantens underdanigste Ansøgning er Christelig oc sandferdig, saa dersom vor allernaad. Herre och Arffvekonning saadant til Guds Æris oc Menighedens Saligheds

Befordring allernaadigst vilde bevilge, schede der udj Gud en behagelig tienneste, Menigheden en stor hielp til Saligheds Befordring. Hans Kongl. Mayst. der ved ej heller noget i nogen maade afgaar, oc Præsten eller nogen anden der udoffver ingen schade tager. Dog alting her udj stillis til Hans Kongl. Mayst allernaadigste Kongl. Mildheds Villie.

Eric Banner. Niels Bang.

2. Emmanuel! At Gud wil giffwe Lycke oc voris naadige Arffveherre oc Konge Villie oc Behag i dette min Herres Baronens Christelig Forretagende med Kircherne, saasom det ej i nogen maade kand komme min Menighed eller mig til Hinder at søge Kørup Kirche: Men meget mere Gud til Ære, oc Agernes Menighed der offver Vandet til Saligheds Befordring, at dend hos dennem i Byen forfalden Kirche med det samme bliffver repareret, [oc] de iche formedelst Kircheveys Besværlighed schulde holdis fra Gud oc deris Salighed: Det ønscher ieg, min naadige Herres ydmyge Forbeder

Næraa d. 15. Augusti An. 1676. Johan Jørgensen.

3. Saasom min naadige Herre, Hr. Baron Rudolph Abraham von Putbusch, hafver anseet dend meget beswerlig oc farlig Kirckevey, som dend fattig Agernes Menighed haffver at rejse offver stranden til Guds Huus, hwilchen foraarsager, at mange, som iche haffver Hest oc Vogn, kommer sielden til Kirche, oc naar de ville til Guds Bord, i hvor gierne de end vilde, baade om Sommeren, naar Vandet er høyt, oc mest om Vinteren, naar Iisen vil hverchen briste eller bære, saa Degnen oc ieg u-verdig Guds ordis tienner her paa Steden med stor liffs fare mangen gang maa bryde os der igiennem, oc uden tilhørere af Menigheden tiennisten i Kirken forrette: Da haffwer Høybe^{te} Hr. Baronen af stor gudelig ifver for Guds Ære oc meget christelig medlidenhed for dend fattig Menighed sat sig for en Kircke i Byen hos os at forferdige, hvor til dend

naadefulde Gud gifve Lycke oc Fremgang, oc bevæge vor allernaadigste Herre oc Arffve-Konning til samtycke oc undsetning.

Ynschet af min naadige Herres
ydmyge Tienner oc tro Forbeder
Agernes d. 16. Augusti Ao. 1676. Hans Gødtzen [1]).

Skjønt Baronens Ansøgning saaledes var godt nok anbefalet, maa den dog vistnok i Kancelliet have vakt Mistanke om, at den gik ud paa hans egen Fordel. Følgende Erklæring fra Præsten i Nørre Næraa [2]) kan tyde paa, at man har ment, at Baronen havde forsømt Vedligeholdelsen af Næraa Kirke og derfor vilde have den nedbrudt:

Huad Næraa Kirchis Vedligeholdelse sig anlanger: Da kand ingen andet sige, end min Naadige Herre, Hr. Rudolph Abraham Fri-Herre aff Putbusch och Herre till Kiørup, som til dend af Kongl: May: nyder naadigst Jus Patronatus, hende jo allereede meget (saasom den vaar heell brystfeldig) har ladet reparere, och endnu som en retsindig Patron ald Flid der paa anvender. Dett Jeg med sandferdighed bekreffter.

Næraa Præstegaard Johan Jørgensen
d. 8. Augusti Anno 1677. m. m.

Hvorledes det nu end forholder sig med denne Attest fra Præsten i Nørre Næraa, saa er det vist, at der ikke blev noget af Baronens Plan om Nedrivelsen af den omtalte Kirke. Senere høre vi om, at der var en mangeaarig Tvist mellem Præsterne i Agernæs og Næraa om det Spørgsmaal, til hvilket af Sognene Kjørupgaard skulde henhøre. Herom beretter Provst Knudsens Manuskript: »Præsten i Næraa grundede sin Paastand paa følgende: 1. At Erectionsbrevet [for Baroniet af 1676] siger rent ud, at Kjørup

[1]) Samtidige Afskrifter i Fyns Bispearkiv, Skam Hrd. 5.
[2]) Original i Fyns Bispearkiv.

ligger i Næraa Sogn (der siges: Kjørup friherrelige Residensgaard Holmegaard, beliggende i Næraa Sogn). 2. Præsten havde tvende Gange maattet give Baron Rudolf Abraham paa Kjørup Bevis paa, at han var hans Sognemand. 3. Efter kongl. Forordn., Haderslev 13. Marts 1636, ere de 4 øverste Stole i Næraa Kirke for Henrik Podebusch og hans Efterkommere. 4. Moritz Podebusk og Magdalene Sehested gav 1576 en Prædikestol til Næraa Kirke. 5. Henrik Podebusk holdt Altergang i Næraa Kirke. 6. Præsten i Næraa havde siden Erectionen skrevet Mandtal over Kjørup Folk. 7. Rudolf Abraham P. havde reverseret sig til sin Broder Moritz, ej at have Rettighed til Stoleplads i Kjørup Kirke, men kun som en Bevilling. 8. Præsten i Næraa havde altid faaet Betaling for Lig fra Kjørup. — Sagen var vist den, at da Kjørup Kirke hørte under Einsidelsborg og tilhørte Baron Moritz P., ønskede derfor Baron Rudolph Abraham paa Kjørup, at denne Gaard skulde høre til Næraa Sogn, om han end for egen Bekvemmeligheds Skyld vilde gaa i Kjørup Kirke. Han understøttede derfor den Paastand, som Præsten i Næraa gjorde. Da Godserne ved Rudolph Abraham P.s Død bleve forenede under Moritz P.s Søn, Malte P., afgjorde han Striden til Fordel for Præsten i Agernæs. Heller ikke synes det, som Erectionsbrevet i denne Henseende kuldkaster Christian III's Brev af 1555[1])«.

Fra Aaret 1706 er der bevaret følgende Optegnelse af den tidligere nævnte Præst, Hr. Hans Gødesen: »Agernæs Kirke er ganske ruineret og ødelagt og slet forfalden, saa der findes nu intet mere af den end Taarnmuren, Muren af den østre Gavl og den nederste Del af den nordre Mur. Hvad Kjørup Kirke derimod angaar, da er Altertavlen afdelt i 3 Dele. I den øverste Del findes en Del Billeder,

---

[1]) Jvf. foran S. 722. Jeg formoder, at den her berørte Strid havde sin Oprindelse derfra, at Podebuskerne havde flyttet deres Residens fra Holmegaard i Næraa Sogn til Kjørup Gaard, og at en Del af Holmegaards Jorder ere blevne henlagte under Kjørup. (Se Tillæg Nr. 3).

som forestille Christi Fødsel; i den 2den Del er der 3 Plader, hvoraf den midterste viser Christi Aabenbarelse for de vise fra Østen, og Sidepladerne Christi Daab. Neden under atter 4 Plader, hvorpaa med forgyldte Bogstaver adskillige Skriftens Sprog. Under dem 5 Plader med Børnelærdommens Parter, og under dem 6 Plader med Sprog af Skriften. Ovenpaa Alteret et lille Crucifix, og langs med Kanten ved begge Sider de 12 Apostle i Billedhugger-Arbejde. Under Hvelvingen i Choret Treenigheden af Træ udhugget og malet, nemlig Gud Fader som en gammel Mand, siddende paa en Stol, Christus staaende oprejst, mellem begge en hvid Due, og uden om dem 4 forgyldte Stierner. Choret er afdelt fra Kirken med et smukt Pulpitur, hvor Herskabet har deres Kirkesæde; paa samme Pulpitur de Podebuskers og Einsidlers Vaaben med Vildmænd til Skjoldholdere. Prædikestolen staar ved den søndre Mur ved et Vindue midt i Kirken og bestaar af 5 Plader med forgyldte Sprog af Skriften. Under Hvælvingen i Kirken hænger et Crucifix af Chrystal indlagt i Sølv, 1½ Alen langt. Alle Stolene ere lukkede og laasede og rigelig besatte med Englehoveder, Stjerner og flakte Ørne. Taarnet er afdelt fra Kirken ved 2 Piller, og over Indgangen i Kirken mellem begge disse Piller staar et stort Crucifix; men mellem den søndre Pille og Muren sidder en gammel Mand i Træ udhugget, som ligeledes holder et Crucifix i Hænderne. Mellem den nordre Pille og Muren et Mariebillede med Barnet paa Armen. Under det hele Chor er en hvælvet Begravelse, hvori de fleste af denne Egns Podebusker hvile Nede paa Kirkegulvet ligger en graa Ligsten over Hr. Gøde Hansen, født i Middelfart 1606, som, efter at have været Medtjener i Snøde paa Langeland i 10 Maaneder og i Middelfart 1 Aar 8 Maaneder, 1634 blev kaldet hertil og døde 1676; hos ham hviler hans første Hnstru, Ane Jørgensdatter af Ronæs, død 1647, 61 Aar, og den anden, Margrethe Hansdatter Bang af Klinte; neden paa Stenen findes Gøde Hansens Bomærke og de Bangers Vaaben.«

Da Baron Rudolf Abraham v. Putbus døde barnløs 23. Juli 1716 — Broderen Moritz v. P. var allerede død 12. Okt. 1700 — blev den sidstes Søn, Baron Malthe v. Putbus, Arving til begge Baronier. Under denne Godsejer, der 1721 gav en ny Altertavle til Kjørup Kirke, meldte de gamle Vanskeligheder med Hensyn til Sognefolkenes Kirkegang sig paany, hvorfor han indgav følgende Forslag, der var rimeligere, end hvad hans Forgjængere havde foreslaaet, og derfor ogsaa fik en bedre Skjæbne:

Stormægtigste, allernaadigste Arve Herre og Konge.

Jeg understaar mig i allerdybeste Underdanighed at referere dend besverlige Kirche Vey, sambtlig Meenigheden i Kiørup Sogn, som bestaaer af mit Baronie Einsidelsborg, Einsidelsborg Hovedt Gaard og derunder liggende 2de Bønderbyer, nemblig Agernes og Tørresøe, haver om Vinteren till Kiørups Kierche formedelst een liiden revier af Stranden, een half fierding Vey breed, som imellem Kierchen og benæfnte Byer indløber, hvilchen tidt og ofte, naar Stranden gaar ind[1]), hindrer Menigheden i at komme til Kierchen, særdelis Huusfolchene, som ingen Heste eller Vogne haver[2]). Og som i dend eene Bye, Agernes, hvor Præsten boer, er eet Beedehuus [saaledes] indrettet, at gandsche Meenigheeden derudi kand sambles: Saa er min, sambt Præstens, Hr. Knud Hansøns, saavell som meenige Sogne Folchis allerunderdanigste Forslag dette, at allernaadigst maatte tillades, at de maanedtlige sambt om Vindteren i Fasten indfaldende ugentlige Beededags Prædichener i samme Beedehuus maatte forrettis, da Meenigheden desto beqvemmere kunde sambles, som ellers ofte formedelst oven anførte Aarsag fra Kirchen maa udeblive [og] er nesten dend største

[1]) D. e. med Nord- og Nordvestvind.

[2]) Til Hest og til Vogns kunde man nemlig i Regelen passere Vejlen; men selv paa den Maade kunde Passagen om Vinteren dog være hel farlig, som Præsten Knud Hansen i en Indberetning nærmere har forklaret.

Deel, thi paa den anden Siide Stranden, hvor Kirchen er, er alleene ichun min eene Hovedt Gaard Kiørup, som med Heste og Vogne altiid bedre kand komme over Stranden end de fattige Bønder og Huusfolch.

Da, som dette sigter til Guds Æris fremme og Meenighedens Nytte, formoeder jeg i allerdybeste Underdanighed, dette giorde Forslag allernaadigst approberes (osv.)

Stormægtigste, Allernaadigste Arve Herre og Kongis
Einsidelsborg aller underdanigste troe
d. 10. Julii 1738. plichtschyldigste tiener og vasal
Malthe H. zu Putbus.

Kun de fremhævede Ord i Underskriften ere egenhændige. Følgende Paategninger findes:

Det er og min allerunderdanigste Bøn og Begiering, at det maatte behage Eders Kongelige Mayestet at lade dette Forslag finde allernaadigste Approbation.

Knud Hansøn,
Sogne-Præst til Kiørup og
Hundstrup Sogner.

Allerunderdanigste Erklæring[1]).

Hvad Hr. Græve[2]) von Putbus for D. Kgl. Majestet allerunderdanigst hafver andraget om dend besværlige Kirkevej, hand saa vel som den heele Meenighed til Kiørup hafver til deris Sogne Kirke, befinder sig saa i Sandhed, som ieg og selv hafver erfaret, da jeg i dette Foraar paa mit Embedes Vegne samme Meenighed besøgte; og som det af Græven ommeldte Bedehuus er saaledes indrettet, at dend gandske Meenighed derudi kand sambles, saa vilde det visselig bringe Meenigheden til større Flittighed i at søge de maanedlige Bededags Prædikener og Faste Prædikener, dersom D. Maj. allern. vilde tillade, at de maa holdes i

[1]) Afgiven efter Kancelliets Forlangende.

[2]) Malthe v. Putbus var 1727 bleven ophøjet til tydsk Rigsgreve, men var fremdeles dansk Baron.

dette Bedehuus, hvor Meenigheden uden Frygt for Vejens Besværlighed kunde forsamles.

Odense d. 9. Augusti 1738. C. Ramus.

Under 26. August 1738 resolverede Kongen, »at de maanedlige Bededags-Prædikener og Faste-Prædikener i Agernæs Bedehus maa forrettes[1]).«

Om den første Indretning af det nævnte Bedehus savne vi Efterretning[2]); men efter hvad en Mand har fortalt, der i sin Ungdom synes at have set det, var det et lidet, saare simpelt Kapel, af Bindingsværk og med Straatag[3]). Senere skred man dog videre paa den indslagne Vej i Henseende til Benyttelsen af dette Bedehus. I et Andragende, dat. Einsidelsborg 29. Maj 1745, gjør Peder Dyhr, Birkedommer i Einsidelsborg og Kjørup Birk, som Fuldmægtig paa Friherre Malthe von Putbus's Vegne, Forestilling til Kongen om, at »Kjørup Kirkes Hvælvinger lader sig anse temmelig brøstfældige, og adskillige Steder ere revnede«. Dette stod vel til at reparere, hvis der ikke var Tegn til, at Kirkemurene havde begyndt at give sig ud fra hinanden. For at der nu ikke skulde ske en Ulykke, foreslaas, at Prædiketjenesten for nogle Aar, medens Kirkens Reparation stod paa, forlagdes til Agernæs Bedehus, og at Daab og Altergang for Kjørup Menighed forrettedes i Hunstrup Annexkirke.

Forestillingen er paategnet og dens Rigtighed attesteret af Knud Hansen, Sognepræst til Kjørup og Hunstrup Menig-

---

[1]) Fynske og smaalandske aabne Breve Nr. 17, Fol. 161—2.

[2]) Den Formodning kunde jo ligge nær, at man dertil havde benyttet de forhaandenværende Rester af Agernæs Kirke; men efter den Skildring, som Præsten Hans Gødesen 1709 gav deraf (se foran, S. 741), stiller det sig dog som usikkert eller tvivlsomt.

[3]) Wedels Indenlandske Rejse II, 126. Denne Efterretning stemmer dog ikke med en Notits, der findes i Knudsens Mnskr., ifølge hvilken »Bedehuset« 1781 var en Bygning af »tyk Grundmur, 25¾ Al. lang og med Tegltag«. Rigtigheden af denne Angivelse stadfæstes ved nedenanførte kgl. Reskript af 26. Decbr. 1761.

heder. Efter Kancelliets Paalæg har Biskop C. Ramus under 14. Juli s. A. afgivet sin Erklæring, hvori han anbefaler Bevilling af Andragendet, »dog, at Supplicanten maatte tilholdes, Reparationen, det snareste muligt er, at befordre, paa det Menigheden ikke længer, end højst fornøden gjøres, skulde holdes fra deres rette Sognekirke«. I Henhold til denne Erklæring faldt den kgl. Resolution 1. Juli 1745, hvorved Andragendet bevilligedes.

Imidlertid døde Baron Malthe v. Putbus 25. Febr. 1750. Da hans eneste (levende) Søn, Moritz Ulrik, var gaaet i svensk Tjeneste og var bleven Arvelandmarskalk i Pommern og paa Rygen, en Stilling, hvori hans ældste Søn, Malthe Frederik, siden efterfulgte ham, saa havde sidstnævntes Bedstefader 1748, to Aar før sin Død, overdraget Friherskaberne Einsidelsborg og Kjørup til Grev Anshelm Carl v. Putbus, ovennævnte Malthe Frederiks yngre Broder. I denne Ejers Tid kom det gamle Spørgsmaal op igjen. Efter Sognefolkenes Ønske indgav han derfor et Andragende om, at hele Vintergudstjenesten maatte henlægges fra Kjørup Kirke til Agernæs Bedehus. Herpaa opnaaedes følgende kongl. Resolution:

Til Biskop Christian Ramus.

F. 5tus

V. G. t. Af en fra vores Kirke Inspections Collegium til Os indkommen Forestilling er Os allerund. bleven refereret, at Os elsk. Anshelm Carl Friherre af Putbus til Einsidelsborg og Kiørup haver andraget, hvorledes en Baroniet Kiørup i vort Land Fyen underhørende Kirke, Kiørup Kirke kaldet, er beliggende tæt ved Kiørup, og ellers imellem Kirken og heele Sognet, som til samme Kirke henhører, indgaaer Stranden, som er en Fierding Vej breed, hvor det skal være meget farlig og meeste Tiiden om Vinteren umuelig for Meenigheden at komme over bemeldte Strand til Kirke, og de, som endelig skal til Kirken, saasom til Barne-Daab og Altergang, maa rejse halvanden Miil, en gandske farlig

og slem Vey omkring Stranden, hvorover der om Vinteren ikkun skal komme meget faa Folk og paa sine Tiider ingen i Kirke. Men, da der paa den Siide af Stranden, hvor heele Menigheden, undtagen Kiørup Gaard, er beliggende, er et saakaldet Bedehuus i Agernæs Bye af grundmuret Bygning, vel indrettet med Alter, Prædike-Stoel, Skrifte- og Degne-Stoel, samt andre beqvemme Stoele for Meenigheden, og af den Størrelse, at Meenigheden vel derudi kan rummes, hvorhos og findes en Kirke-Klokke ophængt, samt en Kirke-Gaard, hvor de Døde i Kiørup Sogn blive begravne, da ingen Kirke-Gaard er ved Kiørup Kirke; Saa, efter Sognefolkets og Sognepræstens idelige giorte Begiæring haver bemelte Baron Putbus allerund. ansøgt, at Vi allern. ville tillade, at Guds Tieneste, som hidindtil er bleven holdt i Kiørup Kirke (undtagen Aftensang, Onsdags Prædiken i Fasten og Skriftemaal, som efter allernaadigst Bevilling af 29de August 1738 er forretted i bemelte Bedehuus) maatte herefter tilligemed Alter-Gang og Barne-Daab stedse holdes og forrettes i samme Agernæs Bedehuus, dog ikkun om Vinteren fra Michels Dag til 1ste Maii: Da, som Du i den herover indhentede Erklæring ikke finder noget derimod at erindre, ligesom og vores Kirke Inspections Collegium anseer denne Indretning for god og gavnlig for Meenigheden; Saa give vi Vi Dig tilkiende, at vi allernaadigst have bevilget, at Guds Tienesten maa herefter i Steden for i Kiørup Kirke holdes i Agernæs Bedehuus om Vinteren fra Michels Dag til Paaske; Hvorimod Baron Putbus, efter Løfte, skal forsyne samme Bedehuus med et sømmelig og anstændig Sted til Daabens og Alterens Sacramentes Forretning. Derefter osv.

Christiansborg Slot den 26de Decembr. 1761 [1]).

I den Stil, som ovenstaaende Kongebrev antyder, gik det nu igjen en Tidlang, medens Kjørup Kirke mere og mere skred sin Ruin imøde. Da Anshelm Carl v. Putbus

---

1) Fynske og smaalandske Tegnelser Nr. XXI, Fol. 181—2.

1769 havde overdraget de fynske Familiegodser til sin ældre Broder, ovennævnte Greve Malthe Frederik[1]), mente denne vel, at der burde gjøres noget ved Kjørup Kirke, inden den helt faldt sammen, hvorfor han lod sin Godsforvalter indgive følgende Andragende:

Stormægtigste, Allernaadigste Arve-Konge
og Herre!

Hr. Hof- og Land-Marschal Greve Malthe Friderich Putbus i Pommern har afvigte Aar med Deres Kongl. Maytts. allernaadigste Approbation imodtaget Baronierne Einsidelsborg og Kiørup i Fyhn af sin yngre Broder, Hr. Anshelm Carl Putbus, og er da befunden, at Kiørup Kirke i Baroniet Einsidelsborg (som Ao. 1565 (!) af da værende Eyere Hr. Mauritz Putbus paa egen Bekostning er opbygt) er meget brøstfeldig, og især at dens Gevelbter og Spærværk er saa forfalden, at samme, til all befrygtende Skade og Ulempe at afværge, nødvendig maa repareres og istandsettes; mens da samme Reparation lader sig andsee at blive meget vidtløftig, saa der til den Istandsettelse ventelig vil medgaa nogle Aar, saa vel til at andskaffe de til Reparationen udfordrende Materialier, der skal hentes fra fremmede Steder, som og i Henseende til Bygningen i sig selv, da Gevelbter og Spærværket skal nedtages: Saa skulde ieg paa Høybemeldte Hr. Greve Putbusses Vegne allerunderdanigst bede, at deres Kongl. Maytt. allernaadigst ville tillade, at den Meenighed, som til Kiørup Kirke henhører, maatte om Sommeren, i den Tiid Kirkens Reparation paastaar, søge det udi Aggernæs Bye indrettede Bede Huus, hvor der desuden ifølge een Høy Kgl. allernaadigst Bevilling af 26de Decembre 1761 bestandig om Vinteren holdes Gudstienneste med

---

[1]) Om denne Godsejers Behandling af sine livegne paa Rygen fortælles i Loebes Skrift om »Huset Putbus« adskilligt, om hvilket man snarere skulde tro, at det var foregaaet for 1000 end for 100 Aar siden.

Børnedaab, Altergang, Prædiken etc. Henlevende i aller dybeste Underdanighed (etc).

Einsidelsborg dend 1ste August 1770. J. Ivarsen,
Forvalter ved Baronierne
Einsidelsborg og Kiørup.

Over Jens Ivarsens ovenstaaende Andragende forlangte Kancelliet u. 22. Aug. s. A. en Erklæring fra Biskop Jacob Ramus, og efter at denne havde ladet de stedlige Forhold undersøge, afgav han u. 17. Nov. s. A. en Erklæring, hvori han anbefalede Andragendet, idet han dog formente, at en Tid af »nogle Aar« til Kirkens Reparation var vel lang, og at det burde paalægges vedkommende »saa snart, som mueligt er«, at fremme Kirkens Istandsættelse. Overensstemmende med Biskoppens Erklæring blev den kgl. Bevilling afgivet under 14. Decbr. 1770.

Trods den af Biskoppen foreslaaede Reservation med Hensyn til den Tid, Reparationen af Kjørup Kirke maatte vare, er den dog sikkert gaaet i Langdrag, for siden helt at opgives. Derimod begyndte man at tage fat paa Hunstrup Kirke, som følgende kongl. Reskript til Stiftsøvrigheden i Odense (Gehejmeraad, Stiftsbefalingsmand Hr. Henrik Bille og Biskop Hr. Jacob Ramus) viser:

Christian den Syvende etc. V. s. G. t. Da Vi efter Christian Luun, Forvalter ved Friherskabet Einsidelsborg i Vort Land Fyen, hans paa Os elskelig Grev Malthe Friderich Putbuses Vegne herom allerunderdanigst giorte Ansøgning, samt Eders derover indhæntede Erklæring allernaadigst have bevilget, at den liden Deel af Blye, som det halve af Hundstrup Kirkes søndre Tag er belagt med, maa nedtages, og igien over den ganske Kirke et got og forsvarligt Steen Tag oplegges, saa ville Vi Eder sligt hermed til Efterretning allernaadigst have tilkendegivet. — —

Kiøbenhavn d. 23. Juni 1773.

Efter Hans Kongl. Majestæts allern. Befaling.
Luxdorph. P. Aagaard.

Mange Steder her i Landet ere de gamle og kostbare Blytage nedtagne af Kirkerne, og erstattede med Tegltage, og denne Forandring efterlader ofte den Formodning, at det har været en finansiel Operation af vedkommende Kirkepatron. Om dette ogsaa var Tilfældet i Hunstrup, kunne vi vel ikke sige med Vished; men den Maade, hvorpaa Herskabet paa Kjørupgaard (og Einsidelsborg) havde stillet sig til Kirkesagen gjennem Aarhundreder, vækker just ikke Formodning om nogen uinteresseret Adfærd. For øvrigt kan det bemærkes, at Navnet Hunstrup ved denne Tid begynder at afløses af Navnet Krogsbølle, som siden blev hele Pastoratets officielle Navn.

Reparationen af Kjørup Kirke synes det ganske at være gaaet istaa med, om den ellers nogensinde er begyndt. »Putbusserne ventilerede længe, om Kirken skulde nedbrydes, og den i Agernæs opbygges eller repareres. Reparationen ansloges til 1980 Rdl.[1]).« Under 5. Januar 1781 opnaaede imidlertid den nævnte pommerske Adelsslægt kgl. Bevilling til at sælge[2]) sine fynske Godser, som Slægten havde besiddet i over halvfjerde hundrede Aar, og dermed var Spørgsmaalet om Kirkens Skjæbne afsluttet for denne Slægts Vedkommende. Den ny Ejer, Grev J. G. Moltke, var nødt til strax at optage Sagen til Overvejelse, og da han selv var Medlem af Regjeringen, var det ikke vanskeligt for ham at opnaa den Ordning, der passede ham bedst, som følgende kgl. Reskript viser:

Geheime Raad Hr. Joachim Godsche Greve af Moltke Bevilling til Kiørup Kirkes aldeles Nedleggelse, med videre.

C. VII. G. a. v. at eftersom Sognepræsten for Kiørup og Krogsbølle Menigheder i vort Land Fyen, Hr. Poul Rosengaard, tillige med Kiørups Sognemænd for Os aller-

---

[1]) Provst Knudsens Mnskr. Han citerer et Brev af 22. Marts 1780 fra Forvalter Holm paa Kjørup til Willemoes.

[2]) Selve Salgsbrevet er dat. 15. Dec. 1780.

und. haver andraget, af Kiørup Kirke, som er bygt tæt ved Gaarden, er saa forfalden, at ingen Gudstieneste der udi kan holdes, og at det desuden falder Menigheden besværligt at søge denne Kirke formedelst den vanskelige Vei over Stranden, da de, naar det blæser af Nordvest, maa tage en Miils Omvey, i hvilken Henseende og Greve Anshelm Carl Putbus, som da værende Ejere af Frieherskaberne Einsidelsborg og Kiørup, allerede i Aaret 1761 har erholdet Bevilling, at Gudstienesten maatte om Vinteren i Steden for [i] Kiørup Kirke for Eftertiden forrettes i Agernes Bedehuus, desaarsag, og for at undgaa den lange besværlige Kirkevei, de allerunderdanigst haver anholdet, at Kiørup Sogns Meenighed maatte henlægges til Annexet Krogsbølles Kirke, hvilken de maa passere tæt forbi for at komme til Kiørup Kirke: og Os elskelig Hr. Joachim Godsche Greve af Moltke til Frieherskaberne Einsidelsborg og Kiørup, Ridder, vores Statsminister og Geheime Raad saa og Kammerherre, tillige allerunderdanigst haver forestillet, at Kiørup Sogn i ældre Tiider har haft sin Sognekirke i Agernes Bye, men at den i Aaret 1574 efter Kongelig Tilladelse skal være bleven afbrendt[1]), for, saa vidt viides, at tvinge Einsidelsborgs[2]) Bønder og Tienere at søge den paa Kiørup Gaard opbygte Kirke, og at denne Kiørup Kirke allerede siden mange Aar har været saa yderligen forfalden, at ingen Gudstieneste der udi har kunnet holdes, hvorfore hand og har været betænkt paa enten at opbygge en nye Kirke i Agernes Sogn eller at indvide[3]) Beedehuset sammesteds eller og Krogsbølle Kirke, men at hand i dette Aar har modtaget ey alleene Hovedgaardenes samtlige Bygninger, men og alle til Baronierne hørende Kirker og en Deel af Bøndergodset med viidere i en slet og tildeels yderlig forfalden Stand, der altsammen høyligen trenger til Hielp, og vil medtage en stor Deel Bekost-

[1]) Sikkert Skrivfejl for: afbrudt.
[2]) Einsidelsborg existerede jo ikke den Gang.
[3]) Skrivfejl for: udvide.

ninger: Thi have Vi efter bemeldte vores Stats Minister Greve Moltkes allerund. giorte Ansøgning, hvorover vi have ladet indhendte Stiftamtmandens og Biskoppens Erklæring, allern. bevilget og tilladt, saa og herved bevilge og tillade, at hand gandske maa nedlægge den forberørte aldeeles ubrugbare og for Sognets Beboere ubeleylige Kirke, mod at Gudstienesten, ifølge den forbemeldte Bevilling af 26de December 1761 fremdeeles holdes i Aggernes Bedehuus, hvor der er baade Alter, Prædikestoel og beqvemme Stoele for Meenigheden med viidere, og saa snart hans forehavende nødvendige Anlæg, Reparationer og Indretninger paa Baronierne, saavel med Bygningernes Istandsættelse som Bondergodset at ophielpe og forbedre, det vil tillade, ville Vi endvidere allernaadigst have bevilget, at han eller Baroniernes efterkommende Eyere maa enten med Bygning og nogen Udvidelse opføre en ordentlig Kirke i Agernes Bye, eller og opbygge af nye en anden Kirke ved Hovedgaarden Einsidelsborg eller paa noget andet lige saa beleiligt Sted i Sognet, eller og endeligen udvide Krogsbølle Kirke, ligesom det efter Omstændighederne maatte befindes beqemmest og tienligst. Forbydendes etc. Christiansborg den 28de Novbr. 1781[1]).

Saaledes gik det altsaa den i sin Tid saa prægtige Kjørup Kirke. Den omtales 1781 som »aldeles ruineret og for en Del nedfalden saa vel indvendig som udvendig«, og nogle Aar derefter (o. 1784) blev den fuldstændig nedbrudt. De Prydelser (»Antiqviteter«), den indeholdt, vare forud nedtagne og forvarede af Godsinspektør, Birkedommer Hans Holm, for siden tildels at komme til Anvendelse i Krogsbølle Kirke[2]). — I den nærmeste Tid derefter modtog Hunstrup, der nu kaldtes Krogsbølle, Kirke, nemlig saadanne Udvidelser, at der var Plads i den for hele Pasto-

---

[1]) Fynske og smaalandske aabne Breve, Nr. 24, Fol. 244—6.
[2]) Provst Knudsens Optegnelser.

ratets kirkesøgende Befolkning, og da Grev Moltke 1782 havde begyndt det store Udtørringsarbejde[1]), hvorved den Vejle, der havde været til saa stort Besvær, efterhaanden tørlagdes, saa fik ogsaa de Dele af Sognet nord for Vejlen lettere Adgang til Krogsbølle Kirke.

En, som det synes, noget nær samtidig Beretning indeholder følgende: »Ved Nedbrydelsen af Kjørup Kirke, blev det prægtige Crucifix flyttet til Krogsbølle Kirke, Kirkeklokkerne ligeledes fordelte til andre Kirker eller gjorte til Bord- og Madklokker[2]), og den hele Nedbrydelse overhovedet med saa liden Delikatesse foretaget, at Tærskeladens vestre Gavl, der udgjorde Kirkens østre, ikke alene frembød kjendelige Spor til Alteret etc., men at man ogsaa endnu længe efter saa Enderne af 2 Marmorkister (formodentlig Grev Malthe Putbus's og hans Gemalindes) stikke frem for Enden af Tærskeladen, under hvilken den aabne Begravelse strakte sig ind, hvormed Hovfolkene dreve allehaande uanstændige Spaserier, indtil den nærværende Ejer[3])

---

[1]) Hos Trap (2 Udg. IV, 106) siges, at Udtørringsarbejdet begyndte 1786; men Knudsens Optegnelser vise, at det var i Maj 1782. I Jan. 1783 anmodede Molkte Præsterne i Agernæs og Næraa om at holde Takkegudstjeneste for Guds Bistand ved Inddæmningens Fuldendelse, og han lod i den Anledning uddele 20 Rdl. til de fattige i Krogsbølle Sogn, og 10 til dem i Næraa Sogn.

[2]) Kjørup Kirke havde nemlig haft et usædvanlig stort Antal større og mindre Klokker.

[3]) 1795 solgte Grev J. G. Moltke Baronierne Einsidelsborg og Kjørup for 230000 Rdl. til fhv. Generalguvernør i Vestindien (siden Greve) Ulrik Vilhelm v. Roepstorff, der kjøbte dem til sin Søstersøn, Kammerjunker Christian Alexander v. Petersdorff. Om denne bemærkes, at han 1797 »skjænkede Agernæs Præstegaard til Agernæs og Krogsbølle Sognekald«, en Dotation, der vistnok refererer sig til en ældre, angaaende hvilken Knudsens Mnsk. indeholder følgende: »1763 gav Ans. Carl Putbus Præstegaarden til (Præsten) Rosengaard, hvilket Gavebrev Moltke efter Rosengaards Død ej erkjendte for gyldigt«. Det er den saakaldte »Herlighed« af Præstegaarden, hvorom her er Tale, hvilken Movrits Podebusk 1567 havde erhvervet, da han fik Patronatsret til Agernæs Kirke og Præstegaard. Det kunde endnu bemærkes, at Molkte 24. Juli 1782 kjøbte Agernæs Præsts Annexgaard mod en Refusion af 59 Rdl. 56 Sk.

lod Dør og Laas sætte for Gravhvælvingens Aabning. Stenene, hvoraf Kirken bestod, sidde nu i Stranden; thi af dem lod Grev Molkte en Dæmning eller en Vej fylde over den Strandvig, der før gjorde Kirkevejen fra Einsidelsborg til Kjørup saa farlig at passere«.

De i ovenstaaende Beretning omtalte Ligkister med Støvet af de gamle Putbus'er bleve 1834, i Provst Knudsens Embedstid som Præst i Krogsbølle og under hans Bistand, tagne ud af den gamle, men nu saa daarlig forvarede Gravhvælving ved Kjørup og transporterede til Rygen for at hensættes i det derværende Familiegravsted, der siden er lukket for stedse, efter at den sidste Ætling af Putbus'ernes gamle Stamme er gaaet til sine Fædre[1]).

Agernæs Bedehus, som ikke mere behøvedes til Gudstjeneste, blev kort efter Kjørup Kirkes Nedbrydelse forandret til et Hospital for et Antal af Einsidelsborg Godsets gamle og svagelige Beboere. Det nærmere herom erfares af følgende Forestilling til Kancelliet fra Grev Moltke:

Pro Memoria!

Under dato 28de Novemb. 1781 har jeg erholdt Kongelig Allernaadigst Bevilling paa gandske at nedlægge Kiørup Sogns aldeeles ubrugbare og for Sognets Beboere ubeleylige Kirke, imod at Guds Tiennesten fremdeeles holdes i Aggernes Bedehuus, indtil at ieg enten ved Tilbygning og nogen Udvidelse opførte een ordentlig Kirke ved Hovedgaarden Einsidelsborg eller paa noget andet ligesaa beleyligt Stæd i Sognet, eller og endelig udviidede Krogsbølle Kirke, ligesom det efter Omstændighederne befindes beqvemmest og tienligst.

Efter Allerhøystbemelte Bevillings Indhold haver Sognemændene i Aggernæs Sogn tilligemed da værende Sogne-Præst, Hr. Poul Rosengaard, selv ansøgt at maatte blive

[1]) Victor Loebe, Mitteil. zur Genealogie u. Geschichte des Hauses Putbus S. 54, hvor Knudsens Virksomhed udtrykkelig fremhæves. Den sidste af Huset Putbus var en Kvinde, der døde 1894.

henlagt til Annexet Krogsbølle Kirke og Menighed, hvorfore ieg og af disse mig Allernaadigst givne Valg har resolveret til det sidste, nemlig at lade Krogsbølle Kirke saaledes udviide og med Stoele indrette, at derudi er beqvemmelig og meere end fornøden Plads for begge Meenighederne Kiørup og Krogsbølle, hvorfore Guds Tiennesten er ophørt i Aggernæs Bedehuus, og begge Meenighederne søger nu Krogsbølle Kirke.

Da der nu i bemeldte 2de Sogner ingen Hospitaler findes uden een liden Bygning ved Krogsbølle Kirke paa 4 smaa Camre, der ikke nær er tilstrækkelig til de paa Baronierne i saa Maade trængende, gamle og skrøbelige Folk, og Bedehuuset i Aggernæs er een fast grundmuuret Bygning, som beqvemmeligen kan indrettes til end 10 Pladser med fornøden Kiøkken, Varme- og Spinde-Stuer, saa agter ieg at lade denne Bygning saaledes indrette til et Hospital for Fremtiden. I Anledning heraf har ieg forespurgt mig ved Stiftets Biskop, Hr. Doctor Bloch, om der maatte findes noget i det Geistlige Archiv til Hindring i denne agtende Indretning; hvorpaa ieg da under 12te denne Maaned har erholdt bemelte Hr. Biskoppens Pro Memoria tillige med de derudi paaberaabte Gienparter af hvad som findes, Aggernæs Bedehuus betreffende, som alt hermed følger, hvorefter Hr. Biskoppen anseer denne Indretning ligesaa tilladelig som nyttig og nødvendig[1]. Jeg vil derfor ærbødigst udbede mig Det Høy-Kongelig Danske Cancellies Approbation paa denne forehavende Stiftelse, da den Kongl. Allernaadigst Bevilling under 28de Novemb. 1781 er i alle Deele opfyldt, og de ældre Bevillinger, Bedehuuset angaaende, ere formedelst Krogsbølle Kirkes Udvidelse og Indretning nu ikke mere gieldende.

Einsidelsborg den 15de April 1787. J. G. Moltke[2].

---

[1]) Biskoppens Erklæring findes vedlagt.

[2]) Orig. i Rigsarkivet. Kun Underskriften egenhændig.

Udskrift: Til Det Høy Kongelig Danske Cancellie à Kiøbenhavn.

I Henhold til ovenstaaende »Pro memoria« og Biskop Tønne Blochs anbefalende Erklæring udfærdigedes under 5. Maj 1787 den begjærede Kancellibevilling, hvorved Grev Moltkes Ordning i et og alt godkjendtes, og dermed afslutte vi Udsigten over de Forandringer, som de kirkelige Forhold i denne Del af Nordfyn have været underkastede.

Tillæg.

1. *Uddrag af gamle Breve vedrørende Skam Herred*[1]).

1409 bekjender Biørn Oleffsen, Ridder, at have den Gaard Krogsbølle af Fru Zilæ, Peder Knudsens Efterleverske, for hvilken han forbinder sig til at betale hende deraf, hvad efter hendes og hans Venners Sigende billigt være kan.

1423. Vidne af Fynbo Landsting, at dèr paa Landstinget skjødede Hr. Axel Andersen, Ridder, til Peder Diegn af Nyborg til Hr. Sten Basses Haand af Tydebierg en Hovedgaard i Rosendorp [Rodstrup i Skamby S.] med 4 Brydiegaarde sammesteds udi Skam Herred, 6 Brydiegaarde udi Hødorpe [Højrup], 1 Gaard udi Klinte, 2 Gaarde udi Vesterbye, 2 Gaarde udi Todorp [Thorup] udi Skambye Sogn med en Mølle udi Rædinge [Ringe] inden Nærdige [Næraa] Sogn udi samme Herred, 2 Gaarde i Osum Herred i Rogelund, og al Arv og Rettighed, hannem, forskr. Hr. Axel Andersen, var tilfalden efter hans Mormoders Død, Fru Ingeborg, Hr. Johan Olufsens Hustru var, saasom er udi Søholm [i Stevns Hrd.], udi Schuldorpe [Skullerup] inden Sjæland, og inden Løkkesholm [i Fyn].

1428. Tingsvidne af Skam Herreds Ting, at Hr. Niels i Hunstrup Sogn med flere Dannemænd vidnede, at det Jordsmon i Baaresøe i fornævnte Sogn, som Hr. Niels da paa-

[1]) Efter M. N. C. Kall Rasmussens Udskrift af de vossiske Registranter i Rigsarkivet.

boede, med Rette hører til vor Frue Alter i Hunstrup Kirke, og har over 100 Aar været uilsket og ukjæret.

1428. Kong Eriks Befaling til Indvaanerne i Fyn om at anholde Hr. Biørn Olufsen til at overlevere til Thomes Jul en Gaard i Krogsbølle, 2 Gaarde i Bederslev og 1 i Ruthe i Bederslev Sogn, hvilke han dels havde kjøbt og dels havde i Pant af Fru Silæ, hvortil bem. Hr. Biørn Olufsen ved Landslov tilforn var dømt.

1435. Tingsvidne af Fyns Landsting, at der paa Landstinget skjødede og oplod en skjellig Mand, Jesse Sommer, inden Øresløff i Lunde Herred i Ottorpe Sogn boendes, til Hr. Sten Basse, Ridder, en Hovedgaard, der kaldes Pugholm, en Gaard i Hvællinge i Skam Herred etc.

1436. Kong Eriks Laasebrev givet Hr. Sten Basse, Ridder, paa Gods i Fyn, nemlig i Jersøre, saa vel i Hovedgaarden som i Byen, og paa Ræthinge Mølle i Klinte Sogn, og andet Gods i Skam Herred.

1438. Vidne af Fynbo-Landsting, at Thomes Jwl af Krogsbølle der paa Tinget havde skjødet til Eggerd Frille af Urbierk [Ore Birk] alt sit Gods med Grund og Rettighed, som han havde i Fyn, ihvor det end laa eller findes kunde.

Kong Christoffer bekjender i sit Brev, dat. Alholm[1]), at Eggerd Frille, Høvedsmand paa Orebyrck, havde ladet læse et Brev af Aar 1432, hvorudi Thomes Jwl, Væbner, tilstaar at have solgt til bemeldte Eggerd Frille al sin Skov i Vraskov og paa Bordese Mark [Hunstrup Sogn] undtagen saa megen Skov, som en Vordnede i Kroxbølle behøver til Gjærdsel og Ildebrand. Og var det saa, at han vilde pantsætte eller sælge sit Gods i Kroxbølle og Bordese, saa skulde bemeldte Frille dertil være nærmest.

Broder Beynth, Prior Danmarks, Sverigs og Norges St. Johannis Ordens Hierosolymitani udi Antvorskov, og hele Conventet sammesteds samtykke i et Mageskifte med Hr. Eggerd, Ridder, i saa Maade, at han skulde have deres Møllested hos Rættinge, som kaldes Rættinge Mølle, i Skam Herred; og Klo-

---

[1]) D. e. Aalholm. Aar og Dag mangler hos Voss.

steret derimod skulde af Hr. Frille have en Gaard i bemeldte Ræthinge. [Aarstal ikke anført].

1450 bekjendte Broder Beynt [betegnet som i foranstaaende Brev] at have givet deres Ordensbroder, Hr. Erik Nielsen i Odense, Fuldmagt til at skjøde til Hr. Eggerd Frille Rættinge Mølle, og annamme Skjøde ogsaa paa deres Vegne af forn: Hr. Eggerd paa en Gaard i bemeldte Ræthinge.

1451. Vidne af Skam Herredsting, meddelt Hr. Erik Nielsen, Forstander for St. Johannis Kloster i Odense, at Rætinge Møllested har været et frit Møllested i Hr. Johan Olufsens, Hr. Axel Andersens, Hr. Sten Basses og forn: Klosters Være, bygd og ubygd, i 50 Vintre og længere.

1451 blev et Vidne af Skam Herredsting meddelt Hr. Erik Nielsen, Forstander i St. Johannis Kloster i Odense, at han der paa Tinget lod læse et aabent Brev af Aar 1450 angaaende Ræthinge Mølle.

1474 bekjender Peer Atzerssen i Giønstrup [Hunstrup Sogn] at have solgt til velbyrdig Beynt Bille paa Siøholm [Søsterdattersøn og Arving af Hr. Sten Basse; han var gift med Hr. Eggert Frilles Datter] 13 Stykker Jord liggende paa Giønstroppe Mark i Skam Herred, til Vederlag for 5 Skovskifter, liggende i Vraaschov paa Bordese Mark [i Hunstrup Sogn], som forn. Bille havde solgt ham.

1482 vidner Mester Hans Urne, Provst i Odense, med flere, at for dennem i Rette i Odense vare skikkede en beskeden Mand, Hans Jepsen i Fræmeløvgaard, og Esbern Gasy, Kirkeværge i Agernæs, om en Eng i Thøresse Mark, som de trættedes om, hvilken Eng efter god Bevisning blev tildømt Kirken i Agernæs.

1482 overlader Niss Jensen i Lille-Vælinge velbyrdig Mand Bent Bille i Søholm til evindelig Eje to Agre, liggende Vesten op til bemeldte Billes Gaard i Vester-Vælinge.

1487 afsagde Kong Hans en Dom angaaende en Trætte imellem Hr. Bent Bille, Ridder, paa den ene, og [Hr.] Preben Potbusk, Ridder, paa den anden Side, angaaende Rædinge Mølledam og Damsbund, nemlig at Hr. Prebiørn voldeligen [havde] taget Møllen fra Bille, uddrevet hans Tjenere af Møllen, oppebaaret Landgilden og ladet skjære hans Dam ud. Efter

Bevisningerne, som førtes paa begge Sider, blev Hr. Putbusk dømt til at restituere Hr. Bent Bille al Ting igjen.

1493 forpligte sig Prior eller Forstander i Helligaandskloster i Naskov og samtlige Brødre sammesteds til at holde Messer og en vis Gudstjeneste for en Gaard i Krogsbølle Sogn og By[1]). som Fru Inger Billesdatter [Hr. Bendt Billes Søster, Hr. Johan Oxes Enke] til den Ende havde givet dem.

Kong Hanses Dom, afsagt Ao. 1495 i Graabrødrestue i Lund imellem Hans Bille, Kongens Hofsinder [Hr. Bendt Billes Søn], og Preborg (!) Podebusk, Ridder, angaaende Rættinge Mølle, som Podebusk vældeligen havde bemægtiget sig fra forn. Bille, afbrændt den, hævet Landgilden, hvorfor Bille var bleven anvist Restitution i Podebusks Gods, hvilket denne formente ham, som nu paa ny deri blev indført, indtil han blev restitueret.

1542 assignerede Kong Chr. 3 visse aarlige Indkomster af Skam Herred til Bisperne i Fyns Stift, deriblandt i Hunstrup Sogn i Baaresø By og i Gyngstrup.

1579. Corfitz Wifferts Gjenbrev til Kongen paa tre Gaarde i Agernes Sogn og By.

1579. Anne Holks Gjenbrev til Kongen paa 2 Gaarde i Avernæs Sogn og By og 1 Gaard i Tøridze.

1584. Hans Johansen [Lindenovs] Gjenbrev til Kongen paa 2 Gaarde i Tørresøe By i Agernæs Sogn.

1638. [Hr.] Hans Lindenovs Gjenbrev til Kongen paa Gods i Ringe og Torup Byer, i Næraae Sogn, item i Tørresøe i Agernæs alias Kiørup Sogn.

De i skarpe Klammer tilføjede Bemærkninger skyldes M. N. C. Kall Rasmussen.

2. *Uddrag af Biskop Hans Michelsens Dagbog.*

1628, 2. Aug. Dn. Laurentius in Avernes misit mihi accusationes contra Henricum Podebusk. — 13. Aug. Visitavi ecclesiam Klinte, ibique coenavi. Hinc in Avernæs, pernoctans apud Præpositum [Hr. Laurits Jørgensen Lunde]. — 18. Aug.

---

[1]) Et 1539 nedlagt Kirkesogn tæt ved Nakskov (s. Rørdam, Dsk. Kirkelove I, 141). Notitsen vedrører altsaa ikke Skam Herred.

Dn. Præsidi Valchendorphio compellabam de lite intentata Præposito Schamensi ab Henr. Podebusk. — 5. Sept. Henricus Podebusk me accessit scire cupiens, quod judicatum erat in causa sua et Dn. Laurentii in Aggernæs hesterno die examinata.

1632, 4. Aug. Henricus Podebusk petiit a me, ut liceret pastori suo ad publicam confessionem admittere binos homines tertio consangvinitatis gradu conjunctos et fornicationis crimine pollutos. Concessi, salvo tamen jure Magistratus politici.

1634, 4. Febr. Dn. Laurentius in Aggernes petiit Comministrum per Dn. Nicolaum in Skamby. Commendavi ipsi hypodidascalos scholæ Otthoniensis et ludirectorem Asnensen. — 7. Febr. Dn. Laurentius Georgii in Aggernes obiit. Concionen funebrem habui in exequiis ejus in templo Aggernesensi d. 17. — 24. Febr. Vidua Dn. Laurentii in Aggernes me consulebat de literis, quas petit Henricus de Podebusk. Respondi: consultum non esse, ut ex curia pastorali auferantur. Ille inclinabat ad Dn. Joh. Ovenium in pastorem adsciscendum. — 10. Martii. Litteras accepi H. Podebuskii, ut Claudius Johannis, hypodidascalus Othiniensis, veniret in aulam Kørup concionem habiturus pro pastoratu ibi vacante impetrando. — 22. Mart. Egidium Johannis vocatum in pastorem ecclesiæ Kørup et Hundstrup præsidi Regio et Henrico Podebusk commendavi.

1637, 16. Novbr. Ser. Rex huc advenit, senatoribus Regni convocatis. — 20. Novbr. Judicatum est inter Henr. Podebusk et Præpositum Schamensen [Hr. Hans Bang i Klinte].

3. *Specification paa Friherskabet Kiørup og underliggende Jorder for Matriculeringens Skyld 1682*[1]).

Til Kiørup Marker: Harredal. 1 Ager uden[2]) Høiled. Gaden. Kirkeagrene. Høyputsager. Veilebierg. Egelunds Lykke, hvori en lille Plet Skov. Østermark. Havreagrene. Viimae. Liløe. Mellemøe. Ashatsøe[3]). Skov: Nørmoeshoved. 2 Riis-

[1]) Provst Knudsens Mnskr. Skriften er ikke altid ganske tydelig.
[2]) Formodentlig i den gamle Betydning: udenfor.
[3]) Kaldes andensteds i Mnskr.: Askøe. Disse Øer laa i Vejlen mellem Agernæs og Kjørup.

haver. — Holmegaards Marker. Norden Agebierg. Sønden Agebierg. Den onde Enghave. Gaaseholm. Vestermark, hvorved lille Fladmose, store Fladmose[1]). Gammeldam. Sylten paa Rødekier[2]). Aakrogen. — Hauger ved Kiørup: en Lysthave. Pilehave. Et gl. Byggested, hvor Gaarden før har staaet, men ved Ildebrand er ødelagt, Fundamentet stod da endnu[3]).

Holme Mølle afbrændte 1680.

Hofgaardsmark laae da til Næraae[4]).

2.

Om Æbeløs Forhold til Klinte Sogn.

Æbelø hører nu i kirkelig Henseende til Klinte Sogn i Skam Herred; men inden dette blev slaaet fast, førtes der i det 17de Aarhundrede en langvarig Strid mellem Byen Bogense og Præsten i Klinte og Grindløse, hvilken Tvist har givet Anledning til følgende lille Undersøgelse[5]).

Æbelø forekommer vistnok første Gang i Ølisten i Valdemars Jordebog[6]). Navnet »Æblæø« (ogsaa »Abløe«) lader formode, at Øen har Navn af, at Skovabilden har været stærkt fremtrædende blandt den frodige Trævæxt,

---

[1]) Paa Tørvemoserne til Einsidelsborg og Kjørup blev 1795 udvist ikke mindre end 6028 Læs Tørv (Knudsens Mnskr.).

[2]) Skal maaske læses: Lodekier.

[3]) Om denne gamle Gaard findes ellers ingen Antydning i de foreliggende Kilder. Man kunde formode, at Gaarden som saa mange andre fynske Herregaarde er bleven afbrændt i Grevefejdens Tid, og at en ny Gaard er opført paa den Plads, som Kjørup Gaard siden har indtaget, og hvor den endnu staar. Om Movrits Podebusk († 1593) eller en tidligere Ejer har bygget den, maa jeg lade uafgjort. Vedel Simonsen nævner i sit Skrift om Grevens Fejde (S. 118) en Urne, hvis Fornavn han ikke ret kjender, som Ejer af Kjørup og Skovgaard (ogsaa kaldet Egebjerg, siden Einsidelsborg) paa Grevefejdens Tid.

[4]) Sml. foran S. 741.

[5]) Sml. Crone i Sml. til Fyens Topogr. og Hist. IX, 295—6.

[6]) O. Nielsen, Liber census Daniæ, S. 52. Jvfr. Johs. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog, S. 391 ff.

hvormed Øen fra gammel Tid var dækket. Øens hele Areal udgjør 431 Tdr. Land, hvoraf over Halvdelen endnu er Skov; men for Aarhundreder siden var Skoven meget større.

At Øen fra gammel Tid har været regnet til Klinte Sogn, synes bestemt at fremgaa af en Del Breve fra det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, hvoraf Udtog findes i Antvorskov Klosters Registrant, og som tyde paa, at det har været en anerkjendt Rettighed for Gaardene i Klinte Sogn og i Annexet Grindløse (eller dog i en Del af samme), hvert Aar frit at hugge og hente 1—2 Skovvognlæs Tømmer eller Brænde fra Æbelø. Naar den nævnte Registrant indeholder disse Oplysninger, kommer det af, at Antvorskov Kloster ved Sten Basses Gave havde faaet temmelig betydelige Ejendomme i Nordfyn og derfor havde Interesse af at hævde Gaardenes Ret til Skovhugst paa Æbelø[1]).

Da Kong Frederik I 1524 overdrog Næsbyhoved Len som Pantelen til Hr. Peder Ebbesen, betegnedes »Ebleøø« som en Del af samme med den Tilføjelse: »dog at vore og Kronens Øg skulle blive ved at gaa der, som de gjorde i Dronning Christines Tid[2])«. Lidt senere var Jørgen Henningsen Quitzov til Sandager, Lensmand i Rugaards Len, ogsaa forlenet med Æbelø. I hans Tid indfaldt Grevefejden, da en Del Borgere fra Odense 1534 gjorde et ødelæggende Tog til Nordfyn[3]) og bl. a. røvede Jørgen Henningens Fæ, Øxne og Geder paa Æbelø[4]). Det er vel paa Grund af de ved Krigen forvoldte Forstyrrelser i saa mange Forhold, at »Fru Elene (Gøye) Jørgen Henningsens Hustru« 1535 af Christian III fik »et Følgebrev til Bønder og Kronetjenere udi Klinte og Grindeløs, at hun maa igjen annamme

---

1) De ældste danske Archivregistranter IV. s. Reg. u. Æbelø. Jvfr. foran S. 757 f.

2) Frederik I's Danske Registranter, S. 50.

3) Ved den Lejlighed er det ældste Kjørup formodentlig gaaet op i Luer (s. foran S. 761 Not. 3).

4) Danske Mag. 3. R. VI, 32. Paludan-Müller, Grevens Feide I, 247.

samme Tjenere med Æbelø[1]«. Jørgen Henningsen Quitzov havde nemlig maattet aftræde Rugaards Len til Johan Urne; men hans Hustru beholdt dog ovennævnte Sogne, som vel ogsaa kun midlertidig havde været forenede med Rugaards Len.

I en Fortegnelse fra 1547 over »Kongens Øg og Føl« i Næsbyhoved Len bemærkes, at der paa »Effvelleøe« gik 15 gamle Øg[2]. For øvrigt gjorde Øen mest Nytte ved den Skov, der fandtes der. Saaledes fik Jørgen Skinkel, Lensmand i Odensegaards (det tidligere Næshyhoved) Len, 1557 et Kongebrev af følgende Indhold: Dr. Cornelius (Hamsfort), Kongens Livlæge, har berettet, at hans Tjenere i Nørreby (Klinte Sogn) og Egense paa Sletten lide stor Mangel paa Gjærdsel; Kongen har derfor givet dem saa meget, som de behøve til deres Gjærder i dette Aar, hvorfor Jørgen Skinkel skal anvise dem, hvor de maa hugge det paa »Ebbeløe« og lade dem faa det uden Betaling[3].

Siden maa Øen være bleven lagt under Nyborg Len, da Lensmanden her, Eskild Gøye, 1561 fik kgl. Befaling om at lade Jørgen Svabe til Harridslevgaard faa »Ebbeløe«, da Kongen havde forlenet ham med den indtil videre[4]. Under 11. Novbr. 1571 udgik der Befaling til Axel Viffert, Lensmand paa Nyborg Slot, om at lægge »Ebleø« ind under Nyborg Slot, hvis det var rigtigt, som det var Kongen berettet, at Fru Karine, Jørgen Svabes Enke, var død[5]. Befalingen maa dog ikke være bleven sat i Værk; thi 24. Febr. 1572 fik Otte Emmichsen, Lensmand paa Rugaard, Forleningsbrev paa Æbelø, som Jørgen Svabe sidst havde den i Værge, mod aarlig at svare 50 Dlr. deraf og at frede Skovene paa Øen[6].

---

[1]) Danske Mag. 3. R. V, 55.
[2]) Provst Knudsens Samlinger om Æbelø (i min Besiddelse).
[3]) Kancelliets Brevbøger 1556—60, S. 79.
[4]) Kancelliet Brevbøger 1561—65, S. 59.
[5]) Kancelliets Brevbøger 1571—75, S. 87.
[6]) Smst. S. 104. 247.

Da Besiddelsen af Øen vilde være ønskelig for Ejeren af Kjørup, tilbød Movrits Podebusk 1574 Kongen noget Gods i Koldinghus Len i Mageskifte for den. Der blev dog ikke noget af Handelen, rimeligvis fordi det tilbudte Gods ikke var tilstrækkeligt. Derimod opnaaede M. Podebusk samme Aar at blive forlenet med Øen paa de samme Vilkaar, hvorpaa Otte Emmichsen hidtil havde haft den[1]. Og endelig fik Fru Magdalene Sehested, Movrits Podebusks Hustru, 12. Juni 1578 kongl. Skjøde paa Æbelø samt paa 2 Kronens Gaarde i Kjørup og 1 i Tørresø. Hvorfor hun og ikke Manden fik Skjødet, vide vi ikke; men det er vel rimeligt, at noget af hendes Arvegods er blevet givet til Magelæg. At Kongen skulde have foræret hende Øen, som det undertiden har været antaget, er vel næppe rimeligt.

Den Omstændighed, at Æbelø saaledes var kommen under Kjørup Gods, bevirkede, at den for en Tid ogsaa regnedes til Agernæs Sogn[3], hvilket dog i Virkeligheden ikke havde meget at sige, da der paa hin Tid ikke synes at have været faste Beboere paa Øen, men kun nogle Tanghytter, som i Fisketiden benyttedes af fremmede, der dreve Fiskeri under Øen[4]. I Podebuskernes Tid skal dog noget af Øens Areal være blevet taget under Ploven. Det meste var dog fremdeles bedækket med Skov, og det var især denne Herlighed, som lokkede en Del Borgere i Bogense til at danne et Andelsselskab, der med kgl. Tilladelse af 22. Juni 1623[5]) afkjøbte Henrik v. Puttbusch Øen for 4000 Daler (6000 Slettedaler).

Det er næppe rimeligt, at Borgerne i Bogense have haft stor Fordel af denne Handel, skjønt den sikrede dem fornøden Ildebrændsel, som de trængte til; thi snart efter

---

[1]) Smst. S. 509. 522.
[2]) Laursen, Kronens Skjøder, S. 176.
[3]) Crone, M. Jacob Madsens Visitatsbog, S. 120.
[4]) Saaledes ifølge et Tingsvidne fra en senere Tid, der er refereret i Provst Knudsens Mnskr. Se dog ndf. S. 766—7.
[5]) Vedel Simonsen, Rugaards Historie II, 1, 104f.

udbrød den kejserlige Krig, i hvilken Skoven paa Æbelø led meget. Af et Tingsvidne fra 1651 fremgaar, at baade i den nævnte Krig og i Svenskekrigen 1643—45 bleve mange Træer rodhugne af Soldater, der holdt Vagt paa Øen, saa kun Stubbene stod tilbage[1]. I et andet Tingsvidne af 1654 angaaende Forhold paa Øen, bemærkes, at en gammel Kone udsagde, at hun og hendes Mand 1623 kom til Øen for at passe Bogense Lodsejeres Kvæg. Medens de boede der, kom i den kejserlige Fejde en Oberst, ved Navn Slabata, der til Øen med 70 Skibe og ganske udplyndrede Folkene samt alt, hvad Lodsejerne da havde der[2].

En mindre heldig Sag var det ogsaa, at de mange Andele, hvori Kjøbesummen var fordelt, og de mange Hænder, hvorpaa disse Andele i Tidens Løb kom, gav Anledning til mange Overdragelser, Retssager og Forhandlinger, der kunde fortsættes gjennem Aaringer[3]. Dertil hørte ogsaa Striden mellem Borgerne i Bogense og Præsten i Klinte om, hvem de kirkelige Indtægter, der kunde falde af Øen, rettelig tilhørte, og til hvilken Kirke dens faa Beboere vare sognepligtige. Det er herom følgende Aktstykker fra Odense Bispearkiv handle. Et af dem indeholder et ganske interessant Bidrag til vore Fiskeriers Historie.

a.

Frederik den Tredie med Guds Naade Danmarks, Norges, Vendes og Goethes Konning.

Vor synderlig Gunst tilforn. Eftersom os elskelig, hæderlig og vellærd Her Hans Jacobsen, Præst til Klinte og Grindeløs Sogne, for os underdanigst haver ladet andrage og berette, hvorledes Borgmesterne og en Del Borgerskab i vor Kjøbsted Bogense skal formene de Folk paa Æbeløe boendes at søge Klinte Kirke, eftersom samme

---

[1] Provst Knudsens Mnskr. om Æbelø.

[2] Aktstykker, udgivne af Fyens Stifts lit. Selsk. I, 8. Se ogsaa ndf., S. 000.

[3] Herom indeholder Provst Knudseus Muskr. en Række Oplysninger hentede fra Bogense Raadstuearkiv.

Øboer skal søge Bogense Kirke med deres Børn at lade døbe og et Offer at give, muligt i den Mening, at de ville, samme Ø Bogense Sogn skulde tilhøre, af den Aarsag de den for nogle Aar siden dennem skal have tilforhandlet, uanset samme Ø ikke aleneste er landfast til bemeldte Klinte Sogn og Grund, og derimod til Bogense By og Kirke skal være en ganske Mil over til Søs, og ikke kunne komme dertil, uden de skulle rejse den forskrevne Vej igjennem Klinte Sogn, som Øen paagrændser. Desforuden skal samme Ø tilforn, da derpaa ikkun et Hus var bygt, altid [have] ligget udi bemeldte Klinte Sogn, saavelsom altid søgt samme Kirke, og de Folk, som paa samme Ø endnu ere, næsten altid skal søge Klinte Kirke, Prædiken at høre, deres syge af Præsten der sammesteds og besøges, og andet deslige af hannem forrettes. Underdanigst derfor begjærendes, at samme Øboer maatte tilholdes bemeldte Klinte Kirke at søge. Da efterdi vi af Eders underdanigste Erklæring naadigst erfarer saaledes, som forskrevet staar, sig dermed at forholde, bede vi Eder og naadigst ville, at I Almuen paa forskrevne Æbelø herefter tilholder forskrevne Klinte Kirke at søge og den for deres rette Sognekirke at holde. Dermed sker vor Vilje. Befalendes Eder Gud. Skrevet paa vort Slot Kjøbenhavn den 19. Decembris Anno 1653. Under vort Signet.

Friderich.

Udskrift: Os elskelig, ærlig og velbyrdig Hr. Henning Valkendorf til Glorup, Ridder, vor Mand, Tjener og Befalingsmand paa vor Gaard udi Odense.

b.

Næst al lyksalig Ønske, stor Taksigelse for beviste Gode, det igjen at forskylde jeg altid findes villig.

Kjære Her Hans, eftersom I udi Eders Skrivelse mit Kundskab er begjærendes om dennem, som bor og daglige Aaret udi gjennem ere paa Æbelø: da udi min Farfaders, Faders og min Tid, saa mange Folk, der boede og tjente

os paa Æbelø, søgte Klinte Kirke med Brudevielse, Børn at døbe, og de, som døde paa Øen, bleve begravne udi Klinte Kirkegaard. De ginge og til Skrifte hos Klinte Præst alle, som vare paa Øen, og gav hannem Offer om højtidelige Dage med anden Rettighed. Æbelø ligger ogsaa landfsat med Klinte Sogn fra Jersore, hvorfra man kan baade age, ride og gaa til Æbelø, og haver altid været holdet udaf mine Forældre og mig at ligge udi Klinte Sogn. Jeg haver vel solgt Bogense Borgere Æbelø til alle og menige Mands nødtørftige Ildebrand, men ikke solgt dennem Guds, Kongens, Kirkens eller Præstens tilbørlige Ære og Rettighed. Dette jeg Hr. Hans til et venligt Svar paa Eders Skrivelse vilde lade forstændige. Og vil nu og altid have hannem under Guds højeste Beskærmelse befalet. Datum Kjørup den 28. Martii Anno 1654.

H. von Puttbusch
m. propria.

Udskrift: Hæderlig og vellærde Mand Her Hans Jacobsen, Sognepræst til Klinte og Grindeløs Sogne, venligen tilskrevet.

c.

Stormægtigste, højbaarne Fyrste, allernaadigste
Herre og Konge!

Eftersom hæderlig og vellærd Mand Hr. Hans Jacobsen, Sognepræst til Klinte og Grindløse Sogne, for Ed. Kgl. Maj. haver ladet berette og andrage, hvorledes Borgmester i Bogense og en Del Borgere der sammesteds, Æbelø Lodsejere, hannem hans Rettighed monne forkorte, idet de vil eragte forbemeldte Ø deres Bys Sogn at tilhøre, eftersom deres Arbejdsfolk der sammesteds lader deres Børn døbe udi Bogense Kirke og deres Offer der til Sognepræsten udgiver. Formenendes samme Ø at ligge til Klinte Sogn af angivende Aarsager: Først at forskrevne Ø skal være landfast til Klinte Sogn og Grund; dernæst at Øen tilforn, da der ikkun var et Hus paabygt, haver altid ligget til Klinte Sogn; for det tredie, at Almnen paa samme Ø mesten altid

søger Klinte Kirke, Prædiken at høre, og deres syge af Præsten der sammesteds besøges.

Efter saadan Her Hans Jacobsens Beretning Ed. Kgl. Maj. naadigste Missive og Befaling til vores gunstige Hr. Lensmand, velb. Hr. Henning Valkendorf til Glorup, er overskikket, Almuen paa forskrevne Ø at tilholde Klinte Kirke at søge og den for deres rette Sognekirke at holde, som samme Ed. Kgl. Maj.s naadigste Missive, dat. Kjøbenhavn den 19 Decemb. 1653, derom formelder.

Da paa det Ed. Kgl. Maj. underdanigst af os, samme Øs Lodsejere, kan vides[1]) om forbemeldte Øs Beskaffenhed og rette Tilliggelse, er dette samtlige vores underdanigste og sandfærdige Angivende.

Først haver sal. højlovlig Ihukommelse Konning Frederik den Anden fra sig og efterkommende Konninger udi Danmark og Kronen givet og skjødet sal. velb. Fru Magdelene Seested, Mouritz Podebusks Hustru, og hendes Arvinger forskrevne Æbelø (liggendes under Fyns Land) med al sin Herlighed, som der af Arildstid tilligget haver, dog unævnt nogle Øboer, saa og under hvad Sogn det skulde henhøre. Efter derom højbemeldte kgl. Gavebrev, dat. Koldinghus den 22. Juni 1578, des videre Formelding.

Dernæst haver Ed. Kgl. Maj.s kjære Her Fader, højlovlig i Amindelse, Konning Christian den 4de, af høj Øvrigheds Magt naadigst tilladt os Borgere og Indbyggere, forskrevne Ø, liggendes udenfor Bogense By, af velb. Henrik von Podebusch til Kjørupgaard at tilforhandle, efterdi ellers ingen Ildebrand er her til Byen; og befindes hvis Skov, her til Byen tilforn været haver, at være frakommen til Adelen. Efter derom samme kgl. naadigste Tilladelse des videre Formelding, dat. Kjøbenhavn den 21 Juni 1623.

For det tredie, velbemeldte Henrik von Podebusch udi hans Kjøbebrev og Skjøde, med adelige gode Mænds Hænder underskrevet og forseglet den 18 Juni 1623, til os Bogense

[1]) D. e. oplyses.

Bys Borgere og Indbyggere fuldkommelig afhænder samme Ø (liggendes under Fyns Land) med al sin Herlighed, den nu er og af Arildstid tilligget haver, hvad Navn det nævnes eller have kan etc. Aldeles ingen Øbo liggendes til Klinte Sogn derudi benævnet, eller dertil at være landfast. Efter derom samme Kjøbebrevs og Skjødes videre Formelding.

For det fjerde, de Argumenter og Motiver, som Hr. Hans Jacobsen efter (!) sin Begjærings Erholdelse for Ed. Kgl. Maj. lader andrage, ere ikke saa fyndige og fundamental, som de ellers synes at være. Thi først da er ikke for[ne] Ø saa landfast til Klinte Sogns Grund, at man kan altid komme sikker did henover, naar man vil; men er ikkun et lidt smalt Rev eller Brod derimellem, som det vilde Hav tit og ofte, ja mesten alle Dage, overskyller og overløber saa dybt, at man umulig kan komme derover; og det kan hænde sig mange Gange, naar Prædiken skal forrettes udi Klinte Kirke, man da formedelst saadan dyb Flod ikke kan komme did at forrette sin Gudstjeneste uden Livsfare, i Sønderlighed om Vinteren udi hele Maaneder umuligt, i den Sted man da sikker nok til Baads kan komme til Bogense at høre Prædiken. At saa i Sandhed er beskaffent med forbemeldte Brods store Usikkerhed, haver adskillige (desværre) med deres egen Skade, og en stor Del baade af vores Medborgere og andre med deres Undergang erfaret, idet der vi i Begyndelsen altid vilde rejse og færdes med Heste og Vogn til og fra samme Ø, førend vi betænkte at fare til Baads, satte mange fattige Folk Livet til med Heste og Vogn, tre tillige med beslagen Vogn samt medhavende Faar og Gods, endogsaa om høj Dagslys, jammerligen druknet og underganget, og ellers mange flere paa andre Tider, mesten en hvert Aar, eller flere et andet Aar; endogsaa en Mand med sin Hustru, Heste og Vogn og medhavende af Hr. Hans Jacobsens egne Sognefolk, som er de sidste, ynkeligen er omkommen paa de Steder, som vores Kirkevej nu skulde aflægges. Ej heller formeldes udi nogle vores Adkomstbreve, at samme Ø skal være landfast eller

beliggendes til eller under Klinte Sogn, men tvert imod udi Ed. Kgl. Maj.s kjære Hr. Faders, højlovlig Ihukommelse, naadigste Tilladelsebrev tydeligen meldes, at den for vor Kjøbsted Bogense liggendes er. Dernæst skal Hr. Hans Jacobsen ikke kunne gjøre bevisligt, at der haver været nogen opbygte Huse paa Øen, førend vi os den tilforhandlede; men efter naadigste kgl. Tilladelse at kjøbe og os skjødede Herlighed at bruge, vi for nogle Aar siden haver os stor Møje og Besværing tiltaget, den af Krigsfolket (som os alt vores Kvæg der berøvede) baade udi den kejserlige og udi den sidste Ufreds Tid afhugne Skov at lade oprydde, og igjen paa Stedet at lade pløje og saa, der endog vores Kvæg om Sommeren græsset. Hvortil at have Indseende, vores Arbejde og Gavn at forrette, vi der holder en Mand og en Fisker, som vi giver Kost og Løn, til hvis Skjul, saa vel som til vores egen Værelse, til vores Kvægs og indavlede Korns Beskjærmelse, vi tvende Huse have ladet opsætte. Og dersom nogen vilde foregive, at der haver været en Fisker der paa Øen udi forrige Tider, saa haver han dog ikke boet derpaa eller nogensteds udi Skam Herred, i hvilket Klinte Sogn er beliggendes, men aleneste nogen Tid om Sommeren i Fiskeriet der haft en Tangbo, og boet udi Skovby Herred udi den næste By ved Bogense, som man kjører igjennem til Æbelø, nemlig Bøgelund til Sandager Kirke. Foruden disse vores forskrevne Tjenestefolk, som hverken haver fæst eller stedt, skal ikke befindes nogen anden Almue, Folk eller Øboer paa samme Øs Begreb. Hvilke vores Tjenere fra Begyndelsen af haver altid søgt Bogense Kirke med Brudevielser, med Børn at lade døbe, med Prædiken at høre, Absolution at annamme, at communicere, og holdt Bogense Kirke for deres Sognekirke, hvor de ogsaa kan faa tre eller flere Prædikener om Ugen at høre, imod de kun een ordinarie kan høre udi Klinte Kirke; og da tillige medtage vores Forretninger og Ærender med sig frem og tilbage, i den Sted, dersom vores Tjenere og Daglønnere skulde erkjende

Klinte Kirke for deres rette Sognekirke, og regnes iblandt dens Almue, da skulde de og holde sig efter deres Skik og Bylove, og i saa Maade tit og ofte formedelst deres Sammenkomst og vanlige Gilder kunde forsømme vores Gavn og Arbejde, og da rejse i Øster fra os, i den Sted de skulde rejse i Vester hjem til os. — For det tredie, at Hr. Hans Jacobsen beraaber sig paa, at de Folk paa Æbelø tit og ofte søger hans Kirke, og [han] dennem i adskillige Maader monne betjene, da giver vi underdanigst derimod tilkjende, at vi paa nogen Tid haver haft en Ryddemand der paa Øen paa et fortinget Arbejde for os at færdig gjøre, som er kommen fra Jylland, søger Kirke, hvor hannem lyster, og uden Tvivl af Hr. Hans Jacobsen i en og anden Maade [er] betjent, hvilket hannem ej heller af nogen Præst kan formenes, naar han sin Skrifteseddel fra sin forrige Sjælesørger rigtig fremviser. Synes derfor noget sælsomt, at Hr. Hans Jacobsen saadan ugrundet Beretning for Ed. Kgl. Maj. lader andrage til det at erholde og erlange, som hverken hans Formand, imedens han levede, ej heller Hr. Hans Jacobsen selv (fast henimod 20 Aar, medens han det hellige Ministerium der paa Steden haver forvaltet) førend nu haver begjæret eller vel sømmede at begjære, eftersom det strider imod vores Privilegier, hvilke hannem uden Tvivl ej have været bevidst. Endelig er det ikke lovligt, at han agter i saa Maade at tilbringe sig den Rente og Rettighed, som vores egen Sognepræst og Sognekirke af samme Herlighed, vores By tilbehørig, efter Ordinansen og den 9. Riber Artikel naadigst tilladt og forundt er, og fra den Tid af Avlingen er begyndt, hidindtil dennem er given og aflagt. Hvilken Rente og Rettighed, formedelst anden ringe Indkomst og den største Del af Borgerskabet deres Fattigdom og hel ringe Middel til at gjøre Undsætning til Sognepræstens Underholdning og Kirkens Reparation, vel behov gjøres. Hvorfor vi paa det allerunderdanigste af Ed. Kgl. Maj. beder og begjærer, at der ikke under nogen Prætext, som af nogen kan forevendes,

tillades at ske Indfald eller Skaar udi vores Bys Rettighed og Herlighed, som vi til des nydt og brugt haver efter vores Bys Privilegier, af fremfarne Konger udi Danmark naadigst undt og given, hvilke Ed. Kgl. Maj. og af kgl. Naade og Mildhed udi Kjøbenhavn den 30 Novembris 1648 ved deres fulde Magt at blive naadigst haver confirmeret og stadfæst. Vi og underdanigst formoder, ved de samme af Ed. Kgl. Maj. at maa conserveres og haandhæves. Vi Ed. Kgl. Maj.s med Gods, Liv og Blod pligtskyldige og underdanigste Tjenere altid forbliver, og under Guds høje Beskjærmelse med det ganske højlovlige kongelige Hus og Forvante altid troligen ønsket. Af Bogense den 26 Junii Anno 1654.

Jens Madsen
paa egne og sal. Anders Thomassens Børns Vegne.

Hans Claussen Bang,
Egen Haand.

Fedder Hanssen.

Anne sl. Henrik Hansens
paa egne og mine Børns Vegne.

Oluf Svendsen
paa egne og sl. Rasmus Hieriksens Børns Vegne, endogsaa paa Bogense Bys Kirkes Vegne.

Mouritz Bendixsen
paa egne og paa Bogense Bys Kirkes Vegne.

d.

Eftersom Borgmester udi Bogense og en Del af Æbeløs Lodsejere med hannem haver taget sig for udi deres Supplication, overleveret til Kgl. Maj.s Kansler, Hr. Christian Thomæsen, i Odense in Junio Anno 1654, mine Argumenter og Motiver, hvilke jeg udi min Supplication, til min allernaadigste Herre og Konge underdanigst overleveret, brugt haver, anlangendes den Ø Æbelø, at den synes med alle Rette at høre til Klinte Sogn, at tilintetgjøre, at Hs. Kgl. Maj.s udgivne Breve og Missive til vor kjære Hr. Lensmand . . . hvorudi Almuen paa forskrevne Ø befales at skulle tilholdes Klinte Kirke at søge . . . derudover skulde revoceres og tilintetgjøres. Beskylde derfor mine Argumenter og Motiver, at de ere ikke saa fyndige og fundamental, som de synes. Hvorimod dette er min underdanigste Erklæring.

Først indføre Lodsejerne deres Adkomstbreve og i Synderlighed melde om velb. Henrik von Putbusches Kjøbebrev og Skjøde, i Formelding, at han haver solgt og skjødet Bogense Borgere en Ø og en Skov, kaldet Æbelø, med al sin Herlighed, som der af Arildstid tilligget haver, og derudi skal ikke nævnes nogen Øbo liggendes til Klinte Sogn; dog negtes det ikke hermed, at der jo haver været et Fiskerhus, som den velb. Mands og hans velb. sl. Forfædres Fiskere, de aarligen der paa Øen havde, have i boet, hvilket jeg kan bevise, og Lodsejerne kan ikke med Sandhed negte. Dernæst beraaber Lodsejerne sig paa forskrevne Henrik von Putbusches Skjøde, som lyder, at al Herligheden, som til forskrevne Ø haver været, skal dem følge etc. Hvortil er mit Svar: Dersom foreskrevne Lodsejere ville forstaa det Ord Herlighed saaledes, at de Øen med sin Grund og Ejendom, Tilliggelse og Rettighed, i hvad Navn det have kan, at skulle nyde, bruge og beholde saasom fri Ejendom, da veed jeg ingen, som dem her udi gjør nogen Forhindring i nogen Maade. Og det synes at være paa alle Kjøbebreves og Skjøders Stil og Maner. Men dersom forskrevne Lodsejere fik i Sinde at ville tage forskrevne Ø fra det Sogn, den tilforn haver ligget udi, og lægge den til et andet Sogn, som den aldrig tilforn haver været under, for deres egen Belejligheds Skyld, da tror jeg ikke, saadan en Herlighed enten at være given, undt eller bevilget, eftersom Kgl. Maj.s naadigste Bevillings Breve lyder intet videre, end at de maa sig Øen tilforhandle. Ej heller er dem nogen saadan Herlighed af forskrevne velb. von Putbusch nogensinde solgt og afhændet, som den gode Mands egen Haand og Breve, derpaa til mig udgivet, beviser. Det er enhver ogsaa noksom bevidst, at dersom en velb. Adelsmand sælger og afhænder en Gaard eller Jord til en anden, udi et andet Sogn boendes, da tages dermed ikke den Rente og Rettighed, som deraf tilforn ganget haver efter Ordinansen til den Kirke og Præst udi det Sogn, som den haver altid været udi, og lægges til et

andet Sogn eller Kirke, som den bor udi, der sidst kjøbte den, uanset at Skjødet lyder paa al Herligheden.

Dernæst for det andet beraaber Lodsejerne sig paa Kgl. Maj.s Tilladelses Brev, at derudi ikke navngives, hvad Sogn foreskr. Ø ligger udi; saavelsom ej i noget andet deres Adkomstbreve. Hvortil svares: Efterdi det ikke nævnes, hvad Sogn forskr. Ø ligger i, da kan man ikke deraf slutte, at Lodsejerne maa lægge den under hvilket Sogn de vil, men heller at Hs. Kgl. Maj. ikke vil have den taget fra det Sogn, hun haver af Arildstid været udi. Thi det kan jo ikke slaa fejl, at Øen haver jo været udi et Sogn, før Bogense Borgere hende købte; og at det haver været Klinte Sogn og ikke Bogense, det beviser ikke aleneste Stedet og Naturen, men endogsaa gode Mænds Hænder og rigtige Tingsvidne. Fremdeles sige Lodsejerne, at det staar med udtrykkelige Bogstaver i forbemeldte Kgl. Maj.s Tilladelses Breve, at forskr. Ø ligger udenfor vor Kjøbsted Bogense. Dertil svares: at Øen ligger udenfor Bogense, det nægter ingen; dog ligger den meget nærmere Klinte Sogn end Bogense, og aldrig skal befindes, den saa at være grundfæst til Bogense Sogn som til Klinte Sognegrund, eller dem, som paa samme Ø haver været, enten fremmede Fiskere eller Husbondens egne Tjenere, at have søgt Bogense Kirke eller Præst, før end Bogense Borgere den kjøbte, men aleneste til Klinte Præst og Kirke, saa længe de deres Tilhold paa forskr. Ø haft haver.

For det tredie, saa gaar Lodsejerne til mine Argumenter og Motiver at ville svække, og beskylde dem, at de ere ikke saa fundamental og fyndige, som ellers synes; sigendes først, at Æbelø er ikke saa landfast til Klinte Sognegrund, at man altid kan komme sikker did hen over; hvilket de med Exempler vil bevise, at der ere mange, desværre! druknede og omkomne paa samme Brod, som de kalde det. Dertil svares: Jeg haver i min Supplication ej heller andet sagt, end at man kan gaa, ride og age dermellem, uden Floden er jo des højere. Hvor med jeg be-

kjender selv, at Floden og Vandet kan undertiden voxe saa højt, at man kan ikke gaa eller age der imellem; dog kunne de paa de Tider rejse til Baads meget snarere end til Bogense. At der er mange blevet og omkommet, der udi have de selv Skyld, at de bleve ikke tilbage, naar de saa, at Vandet var saa højt, indtil det faldt ud igjen, eller ogsaa sejlede til Baads, saa kunde de have sikkerlig nok rejst. Dog kan Lodsejerne ikke nægte, at det er jo saa landfast til Klinte Sognegrund, at imod der er een bleven og omkommen der, da ere de rejst nogle hundrede, ja nogle tusende baade til Fods og Vogns derimellem uskadte, som og daglig Forfarenhed giver det tilkjende, at der er den Dag, der rejste nogle Snese Vogne derimellem med Ildebrand og andet. Tilmed bekjende Lodsejerne selv, at i det første, de havde kjøbt samme Ø, rejste de altid til Vogns til samme Ø, men siden for Fares Skyld sejler. Hvorfor jeg vilde gjerne vide af dem, hvor paa de aage da, enten det var paa Grunden eller paa Vandet. Var det paa Grunden, da er det jo saa landfast, at man kan age der paa, uden Floden er des højere, som jeg i min Supplication underdanigst haver berettet; og der af kan erfares, at dette mit Argument er fundamental nok. — Og at de til Bestyrkning indføre det som et Fatale, at der skal endeligen een blive om Aaret, eller andet Aaret to, dertil svares: Der er ikke nogen bleven siden Anno 1641 til denne Dag, hvor af man kan se, hvad Grund deres Beretning haver....

End ydermere sige Lodsejerne, at dersom deres Tjenere paa Æbelø skulde søge Klinte Kirke og holde den for deres Sognekirke, da skulde de og være forpligtede til at holde deres Skik, Bylov, Gilder og Samlav etc. Dertil svares: Hvad Kirkeskik sig belanger, den skulle de visselig holde sig efter, som er ikke anderledes end andre Kirkeskikke udi Landet; men at de skulde endelig derfor holde Bylov, Gilder og Samlav med dem i Sognet, er aldeles ingen Conseqvens. Fremdeles beretter Lodsejerne, at jeg ikke skal kunne gjøre bevisligt, at der haver været noget opbygt

Hus paa Øen, førend de den sig tilforhandlede .... Dertil svares: At der haver været et Fiskerhus opbygt paa Æbelø, førend den blev solgt og afhændet til Bogense Borgere, og det ikke saa ringe, som Bogense Borgere det beskrive, men af Tømmer, Tag, Loft, Vægge, Skorsten, Sengested og andet, hvorudi velb. sl. Fru Magdalene Seesteds, Mouritz Podebuskes saavelsom velb. sl. Claus Podebuskes Fiskere have boet udi, den Stund den Fisker Hans Krog, som Lodsejerne formelde om, som tjente sl. Knud Rud til Enggaard for Fisker, rejste til Øen om Sommeren at fiske med Bevilling og havde sin Værelse i Bøgelund om Vinteren; det vil jeg med rigtig Tingsvidne bevise... Tilmed haver der været aarligen mange fremmede Fiskere, som kom fra Sjælland, Skaane og andensteds fra, undertiden ved et halft Hundrede Mand, som laa paa forskrevne Ø om Aaret og fiskede, førend den blev solgt til Bogense. Hvilke, imidlertid de der vare, søgte Klinte Kirke, og naar de ellers Præstens Tjeneste havde behov, aldrig søgte nogen anden end Præsten i Klinte og aldrig til Bogense. Hvoraf Klinte Præst den Tid havde ikke ringe Fordel, baade den Stund de der vare, og fornemmelig naar de vilde rejse bort, med Foræring til sin Husholdning, hvilket han siden haver mist. Alt dette kan jeg bevise.

Lodsejerne foregive, at der skal ingen Øboer findes uden deres egne Tjenere og Daglønnere, som kan være der idag og imorgen borte etc. Dertil svares: At det er deres Tjenere, haver jeg ikke nægtet; men om de kan og bør kaldes Daglønnere, som idag er der og imorgen borte, som nu i fulde sex eller syv Aar have været der i deres Hus, haft Hustru, avlet og opfødt Børn, holdt Dug og Disk, og ingen anden Steds imidlertid haft Tilhold: det giver jeg godt Folk at betænke. At der jo findes saadanne Folk nu paa Æbelø, nemlig Hans Sørensen og hans Hustru, Christoffer Pedersen og hans Hustru, Jørgen Ryddemand og hans Hustru, det kunne Lodsejerne jo ikke benægte. Hvorfor de synes med al Rette Øboer at kaldes, og bør at kaldes bosiddendes.

Lodsejerne formelde ydermere, at deres Tjenere haver af Begyndelsen altid søgt Bogense Kirke med Brudevielse, Absolution etc. Dertil svares: En Del af dem haver søgt til Bogense med Brudevielse, Børn at døbe, Absolution at annamme og Offer at give, en Del af dem ikke; men allesammen have de søgt Præsten i Klinte, naar de vare syge, at han skulde berette dem og deres døde begrave, og ikke til Bogense henved 19 eller 20 Aars Tid, jeg haver været der. Og det haver foraarsaget mig at andrage saadant supplicando, at det ikke skulde længer være i Flæng. Lodsejerne bekjende vel, at deres Tjenere haver saaledes søgt Bogense; men hvad Ret de have dertil, det tale de intet om. Men Aarsagen kan man lettelig agte at være denne, at efterat Bogense Borgere have fattet sig i Sinde, de vilde afrydde Skoven og saae paa Stedet, som nu længe siden begyndt er, vidste de vel, da skulde tiende deraf efter Ordinansen, hvilket faldt dem for besværligt at gjøre, og mest at lade den levere paa sine tilbørlige Steder efter Recessen; vilde derfor saa under Prætext drage Tienden fra sit rette Sted til et andet, som faldt dem belejligere, eller ogsaa maaske vilde være slet kvit derfor. Hvorudover Kongen, Kirken og Præsten i Klinte Sogn haver i nogle Aar mist deres Rettighed. Og herudi sidder Sygen alsammen. Thi hvad ondt skulde ellers Lodsejerne have deraf, at Øen ligger i Klinte Sogn, naar der ingen gjør dem Forfang paa deres Ejendom og Herlighed, som det undt og bevilget er.

End bekjende Lodsejerne, at de have haft en Ryddemand nogen Stund der paa Øen paa et fortinget Arbejde, som var kommen fra Jylland og haver sin Bevis med sig fra den Præst, som han sidst havde været hos, hvilken jeg maaske vel haver i adskillige Maader betjent; men formener, det stod enhver Præst frit for at gjøre, naar han fremviste sin Seddel, han havde fra sin Præst i Jylland etc. Dertil svares: Den Stund denne Ryddemand han er paa Æbelø, maa ingen anden betjene hannem enten paa Sotte-

seng eller udi Kirken uden den, i hvis Sogn Øen er. Men eftersom han ikke andet vidste, end den laa i Klinte Sogn, kunde og did allerbelejligst komme til Kirke og i sin Sygdom faa Bud, saa er han kommen til Klinte Kirke og af Præsten der i adskillige Maader er bleven betjent.

Fremdeles beraaber Lodsejerne dem paa, at min sl. Formand ikke haver klaget derpaa, og ej heller jeg nu i saa mange Aar før nu. Dertil svares: Min Formand var en svag, affældig Mand, som mere laa paa sin Sotteseng i sidsten, end kunde betjene sit Embede, hvorfor han maatte kalde sig en Medtjener, som alle er vitterligt, saa han for sin Svagheds Skyld ikke kunde klage derpaa. Der gaves ej heller maaske stor Aarsag til at klage i hans Tid, som var alene henved elleve Aars Tid. Men om han haver i sin Tid ikke klaget, saa haver jeg nu, som er hans Efterkommer. Er det ikke sket til Tinge, saa er det dog ofte sket for 14 eller 15 Aar siden, baade mundtlig og ved Venner, at Borgmesteren vilde lade sig bekvemme; jeg vilde være god at gjøre med, aleneste at der kunde findes en Kjendelse for min Efterkommers Skyld. Men der han ikke vilde, haver jeg været foraarsaget underdanigst for min naadigste Konge det at lade andrage, formenendes det ikke bør at holdes for nogen Hævd, eftersom Lodsejerne ikke kan fremvise nogen lovlig Adkomst, at det bør at følge Bogense Kirke og Sogn. Det er ej heller nogen Jord og Ejendom angaaende, at det kunde agtes for 20 Vintres Hævd, men heller efter Ordinansen, som tilholder, at dersom noget er frakommet noget Kald med Uret, at det da skal dertil igjen med Retten.

Dernæst foregive Lodsejerne, at min Begjæring skulde stride imod deres Privilegier etc. Dertil svares: Denne forskrevne Ø er vel af kgl. Gunst og Naade Bogense Borgere undt og tilladt at maatte sig tilforhandle og kjøbe etc. Til videre Privilegium synes mig ikke dette Benaadningsbrev kan sig udstrække, saa at om Bogense Borgere vilde afrydde (»affrygge«) Skoven og besaa Jorden med Korn, at de da

maatte tage den Tiende og Rettighed fra Klinte Sogn, som den hør til med Rette, og henvende den til Bogense. Kan de fremvise noget saadant Privilegium dem at været givet, saa vil jeg gjerne lade mig nøje; men dersom ikke, formener jeg, Kongen, Kirken og Præsten udi Klinte hidtil at have sket Uret.

Endelig sige Lodsejerne, at det ikke er lovligt, at jeg agter mig i saa Maade at tilbringe mig den Rente og Rettighed, som deres egen Sognepræst og Kirke efter Ordinansen naadigst er tilladt. Dertil svares: Først, at det er endnu ubevist, at den Tiende, der falder paa Æbelø, at den er Bogense Kirke og Præst undt og tilladt. Dernæst veed jeg ikke at være forbuden, men lovligt nok at være, at en ærlig Præstemand staar paa sin Ret, at dersom hannem noget af hans Kalds Rettighed enten ulovligen er frakommen, eller practiceres paa af nogen, under Prætext hannem det at fratage og lægge til andre, som det ikke hør til med Rette, for deres egen Kommoditets Skyld, at han det kan beholde. Thi det holder Ordinansen hannem til at gjøre. Dette er min Begjæring og intet andet. Naar denne min ringe Erklæring maa agtes, tror jeg vist, at mine Argumenter og Motiver, som jeg haver brugt i min Supplications og Begjærings Anhold, skal ikke findes at være saa ufyndig og ugrundet, som Æbeløs Lodsejere den med liden Consideration beskylder. Men det synes ulovligt, at forne Lodsejere tør understaa sig med saadanne ugrundede Beretninger at gjøre Forhindring udi Hs. Kongl. Maj.s Befaling, som imod Hs. Kgl. Maj.s udgivne Brev og Missive over Aar og Dag sket er.

Dette er min sandfærdige Erklæring, som jeg underdanigst beder at maatte i Naade optages. Dette bekjender jeg

Kgl. Maj.s underdanigste
Tiener og tro Forbeder
Hans Jacobsen,
Sognepræst til Klinte og Grindeløs. M. ppria.

For at faa en retfærdig Afgjørelse af denne vanskelige Sag, blev der 1656 nedsat en kgl. Kommission, bestaaende af to saa ansete Mænd som Iver Vind og Jørgen Brahe, til at undersøge den. Da de til Sagens Oplysning lod optage Tingsvidner, var der bl. a. en gammel Mand, der blev ført som Vidne paa, at Æbelø for en Menneskealder siden havde hørt til Klinte. Han ytrede: »Der laa samme Tid mange fremmede Fiskere (under Æbelø), som vare komne fra andre Steder og fiskede Sommeren igjennem, hvilke ogsaa imidlertid søgte Klinte Kirke og forærede Præsten i i Klinte baade tør og saltet Fisk for hans Tjeneste, naar de rejste bort« [1]). — Resultatet af Kommissionens Undersøgelse blev et Kongebrev af følgende Indhold:

Frederik III bevilger efter Ansøgning fra Bogense, at det maa staa dem, der opholde sig paa Æbelø, frit for at søge Bogense eller Klinte Kirke og efter Behag lade sig betjene af Præsten i Bogense eller af Præsten i Klinte. Hvad Tiende, der falder paa Øen, skal derfor deles lige mellem begge Præsterne. Dog skal denne Bestemmelse ikke have tilbagevirkende Kraft (»hvis hidindtil er sket, derfore ej noget videre at søges eller paatales«). Dat. 13 Juli 1656 [2]).

Til Æbeløs videre Historie kunde her fortælles meget, hvis Stedet var dertil [3]). Men da Efterretningerne ikke vedrøre Øens kirkelige Stilling, skal jeg indskrænke mig til følgende faa Notitser:

En god Del af Bogense Borgeres Andele i Æbelø erhvervedes efterhaanden af Borgmester Hans Jørgensen (Husum) i Bogense, der var Byens deputerede ved Rigsdagen i Kjøbenhavn 1660, og hvis ret mærkelige Historie

---

[1]) Kalkar, Theol. Tidsskrift 1872, S. 106.

[2]) Provst Knudsens Mnskr. Vedel Simonsen, Rugaards Hist. II, 2, 34—5.

[3]) Særlig efter Knudsens Mnskr. Se ogsaa Vedel Simonsen, Rugaards III, 6 19. 111. 134. 138 ff. o fl. St.

Fr. Barfod med saa stor Flid har søgt at oplyse[1]. Efter hans Død (1681) ægtede hans Enke Tolder Christ. Pedersen i Bogense, der dels ved Arv dels ved Kjøb blev den største Lodsejer paa Øen, indtil han 1708 tilskjødede Jens Ibsen Trøstrup til Harridslevgaard alle sine Lodder og Anparter af Æbelø for et Beløb af noget over 3000 Dlr. 1719 kjøbte Justitsraad Iver Andersen til Hollufgaard og Ørritslevgaard, Amtmand over Assens og Hinsgavls Amter, saa godt som hele Øen, som han især benyttede til Græsning af Køer og Faar. En Andel paa 100 Rdl., som Bogense Kirke ejede, men hvoraf den i lang Tid intet havde oppebaaret (siden Trøstrup havde faaet Øen, havde han dog betalt Kirken 5 Rdl. aarlig), kjøbte Ivar Andersen endnu i sit Dødsaar (1726) for 160 Rdl.[2]. Øen forblev derpaa i hans Enkes, Margrete Lisbeth Rosenvinges, og Arvingers Besiddelse, indtil hans Svigersøn Caspar Herman v. Heinen, Stiftamtmand i Viborg, overtog den. 1782 kjøbte Statsminister, Greve J. G. Moltke Æbelø af Kammerherre v. Heinen til Kjærsgaard (i Brænderup Sogn), og siden har Øen ligget under Einsidelsborg (Grevskabet Roepstorff).

Tillæg.

1. *Kgl. Resolution i Anledning af et Kaldsbrev for en Præst i Klinte og Grindløse.*

Friderich den fierde (osv). Vor Bevaagenhed tilforn. Paa den til Os den 21 Septembr. sidst afvigte indkommen allerundanigste erklæring over os elskelig Oberst Lieutenant Warensteds Supplication, anlangende at vores paa hans til Gøde Ernstsen Helm den 3 Octobr. 1712 udgivne Kaldsbrev paa at

---

[1]) Personalhist. Tidsskrift 3. R. IV, 213 ff. Se ogsaa Ny kirkehist. Saml. I, 104, og Aarsberetning fra Geh.-Archivet V, S. XXIII, hvor en Bevilling af 1666 for Hans Jørgensen paa at rydde Skov paa Æbelø omtales.

[2]) Kgl. Reskript af 8. Febr. 1726.

være Sognepræst til Klinte og Grindeløs Sogner i vort Land Fyên, som nu skal være ledig, allernaadigst given confirmation maatte igien kaldes, eftersom bemelte Gøde Ernstsen Helms dygtighed til Prædicke Embedet samt hans levnets skikkelighed ey skal være saaledes, som af en Præst udkræves, med videre, give Vi dig hermed allernaadigst til Svar, at saafremt fornævnte Oberst Lieutenant Warenstedt ey inden 14 dage nogen usømmelighed, som fornævnte Gøde Ernstsen Helm i at blive Præst kand forhindre, ved Retten imod hannem anhengig giør, du da med Ordination dit Embede efter Forordningen forretter, og haver du her af meer bemeldte Warenstedt uden Ophold notice at give. Dermed skeer Vor Villie. Befalendes dig Gud. Skrevet paa Vort Slot Kiøbenhavn den 30 Septembr. Anno 1713.

Efter Hans Kongelig Mayestets allernaadigste befaling, udi høistbemelte Hans May[ts] fraværelse, under det Kongelig Segl, og det her værende Conseils underskrift.

O. Krabbe. C. Sehestedt.

W. Helt.

Udskrift: Os Elskelig Velædle og Velærværdige Mag. Christian Muus, Biscop over Fyens Stift.

Orig. i Fyns Bispearkiv, Skam Herreds Breve, 25.

2. *Udtog af Breve i Odense Bispearkiv vedrørende Skam Herred og Æbelø.*

1533, Lørdag efter S. Mortensdag. (Fynbo Landsting). I en Sag, hvorunder Knud Gyldenstjerne, Electus til Fyns Stift, og Kirkeværgen i Bedesløf havde i Rette stevnet Jens Bosen, Herredsfoged i Skam Hrd., for en Dom, hvorved han havde frakjendt Bedesløf Kirke en den hidtil tilhørende Jord, kjendte Landsdommer Jørgen Qvitzov for Ret, at Herredsfogdens Dom ikke skulde komme Bedesløf Kirke til Skade paa dens Ejendomsret til bemeldte Jord.

1578, 12. Juni. (Koldinghus). Frederik II tilskjøder og giver Fru Magdalene Seested, Movrits Podebusks Hustru, og hendes Arvinger, Øen Æbelø med tvende af Kronens Gaarde i Kjørup.

1585, 1. April. Tingsvidne udstedt paa Skam Herreds Ting ang. et Mageskifte mellem Hr. Niels Muus, Sognepræst i Bedeslev og Ugerslev, og Ole Friis ang. nogen Jord.

1586, 19. Maj. Tingsvidne af Skam Herreds Ting om et Mageskifte mellem Hr. Niels Muus i Ugerslev og Rasmus Lavritsen smst. angaaende et Stykke Jord.

1596, 22. April. (Odense). Jacob Matsen, Superintendent i Fyns Stift, og Niels Bang, Sognepræst i Klinte og Herredsprovst i Skam Hrd., stevne Hr. Niels Hansen, Medtjener i Skamby Sogn, til at møde i Odense Consistorii Hus førstkommende 26. April. og svare til en Klage, som Christoffer Valkendorf til Glorup, Høvedsmand paa Kongsgaarden i Odense og Stiftslensmand over Næsbyhoved Len, førte over ham i Anledning af et Kaldsbrev, han for en Tid siden havde faaet af 7 Kaldsmænd og den daværende Provst i Skam Hrd. paa at blive sin Faders Eftermand i Skamby. Dette Kald formentes nemlig ikke at være „saa lovlig gjort efter Ordinansen, som det bør".

1623, 14. Juni. (Kbhvn). Henrik Podebusk til Kjørup sælger til Hans Bang, Indvaaner i Bogense, og dennes Medborgere smst. Øen Æbelø, der var ham arvelig tilfalden efter hans Fader, for 6000 Sl. Daler.

1623, 18. Juni. (Kbhvn. alm. Herredag) Henrik Podebusk til Kjørup tilskjøder Hans Bang, Raadmand i Bogense, paa egne og hans Medborgeres Vegne, Øen Æbelø med Skov, tilliggende Grunde og Herlighed. Han tilstaar derfor at have annammet Fyldest og fuld Betaling. Skjødet er medundertegnet af Henrik Gyldenstjerne og Moritz Putbusch.

1623, 21. Juni. (Kbhvn). Christian IV tillader Borgmester og Raad i Bogense paa menige Borgerskabs Vegne at tilforhandle sig Æbelø af Henrik Podebusk, eftersom Byen ikke havde fornøden Skov, da den Skov, den tilforn havde haft, var kommen til Adelen.

1632, 23. April. (Koldinghus). Christian IV gjør vitterligt, at da Degnen i Hundstrup i Skam Hrd. ikke havde nødtørftigt Underhold, saa bevilges ham uden Ægt og Arbejde en Kirkebolig i Hundstrup efter den nuværende Beboers Død. Der skulde dog svares en aarlig Afgift paa $2^1/_2$ Pd. Byg af Boligen til Kirken i Hundstrup.

1637, 22. Februar. (Antvorskov). Christian IV's aabne Brev i Anledning af et Andragende fra Maren, afg. Hr. Hans Nielsen Bangs Efterleverske. Hendes Mand, der havde været Præst i Skam Hrd., var død forgangne Aar og havde efterladt hende som Enke med tre smaa Børn. Siden var Præstegaarden brændt, og hun var derved kommen i stor Nød. Nu tilstaas der hende som Hjælp til Præstegaardens Opførelse en Rigsort af hver Kirke i Fyns Stift. I et Kongebrev af 23. Febr. s. A. til Fyns Biskop anbefales hun til godvillig Understøttelse af Præsterne.

1645, 1. Maj. (Kbhvn). Cristian IV tilskriver Biskop Hans Michelsen, at han skulde være Hr. Jørgen i N. Næraa, hvis Præstegaard var brændt, behjælpelig hos Præsterne og Kirkerne i Fyns Stift, at han kunde faa nogen Hjælp, ligesom det med andre i lige Tilfælde plejede at ske.

1648, 30. November. (Kbhvn). Frederik III stadfæster Byen Bogenses Friheder og Privilegier. Tillige tillades det Borgerne i Bogense at beholde al den Ejendom og Overdrift, som hører til Byen, „undtagen den Jord og Ejendom, som ligger til Harritslevgaard, og vor kjære Herre Fader[1]) har skjødet og afhændet til afg. Jørgen Suab og hans Arvinger."

1651, 30. Juni (Kbhvn). Frederik III benaader af Hensyn til Sognepræstens og Sognemændenes gode Vidnesbyrd Mads Jørgensens Kone i Brønstrup i Skam Hrd. paa hendes Liv, skjønt hun nu anden Gang af Forsømmelse har ligget et Barn ihjel. Hun skulde staa aabenbart Skrifte, og hendes Husbonde efter Evne bøde til næste Hospital.

1654, 17. Juni. (Koldinghus). Frederik III bevilliger Hr. Jørgen Nielsen, Sognepræst i Næraa „paa Nørreslette", som havde lidt stort Tab ved den grasserende Kvægsyge, at han for Livstid maatte lægge „den Gangbolig i Badstrup By" til Præstegaarden, og nyde fri Hovning; men Landgilde skulde han yde af den. (I en Paategning af 2. Marts 1666 beklager Hr. Jørgen Nielsen, at han ikke havde haft synderlig Nytte af denne Benaadning, paa Grund af at der var en Enke i Boligen,

---

[1]) Bør rettes til Farfader (s. Laursen, Kronens Skøder, 1. Bind, S. 61 f. 284).

som skulde have Underhold. Endvidere omtaler han, at han havde lidt Skade ved Præstegaardens Brand [1645].

1679, 25. Juni (Uggerslev Præstegd.). Anders Rasmussen Skytte beder om Forskaanelse for Halvdelen af det ham paaagde Krigsstyr. „Jeg har et af de ringeste Kald i Landet, Decimantes 37, iblandt dem ere 10 ganske øde, alle de andre meget forarmede; Præstegaardens Avling er ikke en Plovs Brug, Høbjeringen ringere, men slet intet til Brænde, hverken Skov eller Tørveskyrff.“

1681, 16. Septbr. (Ugerslev Prstgd.). Præsten Anders Rasmussen Skytte havde holdt Ugerslev Kirke med Vin, Brød og Voxlys i 5 Aar og havde hidtil ikke kunnet faa nogen Erstatning derfor, hverken af den forrige Stiftsskriver, Rasmus Andersen, eller af den nuværende, Borgmester Jens Madsen i Odense. Han beder derfor Stiftsøvrighed om at hjælpe ham til Erstatning for det gjorte Udlæg.

1686, 10. Februar. (Ugerslev Prstgd.). Præsten Anders Rasmussen Skytte havde for sit Kalds Ringheds Skyld fæstet Bedeslev Kirketiende; han beder nu Biskoppen om Afslag i Fæsteafgiften, da en Del Gaarde i Sognet laa øde og Jorderne udyrkede, hvorfor de ikke svarede Tiende. Tillige beder han om at faa sit Udlæg for Vin, Brød, Voxlys og andet til Ugerslev og Bedeslev Kirker i Aarene 1672—4 erstattet. Vedlagt findes Attester fra Kirkeværgerne og fra Stiftamtmand Erik Banner om, at han ingen Erstatning havde faaet for sit Udlæg i de nævnte Aar, da Regnskabet 1675 aflagdes paa S. Hans Kloster i Odense, i Stiftamtmandens, Biskoppens, Provst Hans Jacobsens og Kirkeværgernes Overværelse.

1687, 18. Juli. (Kbhvn). Peder Rodsteen til Elkjær og Langholt, Kammerjunker hos Prins Christian[1]), Sekretær i det danske Kancelli, sælger til Jens Eriksen til Hollufgaard, Borgmester i Odense og Amtskriver i Odense og Rugaards Amter, Skamby Kirke med tilhørende Gods og Tienden samt Jus patronatus, der under 27. Januar s. A. var tilskjødet Ped. Rodsteen af Kongen.

---

[1]) Søn af Kong Christian V. Han døde 27. Juni 1695 i en Alder af 20 Aar i Ulm, medens han var paa en Rejse til Italien.

1695, 7. Maj. (Kbhvn). Christian V overdrager, efter Ansøgning af Baron Rudolf Abraham v. Putbus, Patronatsretten til N. Næraa Kirke til Friherskabet Kjørup. Istedenfor denne Kirkes Tiende, som Jomfru Sofie Friis hidtil havde haft i Fæste, skulde hun fremtidig for Livstid have N. Højrup Kirkes Tiende i Fæste.

1698, 2. August. (Jægersborg). Christian V tilskjøder Rudolph Abraham von Putbus, Friherre til Kjørup, Patronatsretten til N. Højrup Kirke, mod en Betaling af 756 Rdl. 24 Sk.

1728, 3. Januar. (Einsidelsborg). Skrivelse fra Baron M. Putbus til Fyns Biskop angaaende et Andragende, som Degnen Hans Carsten Struch i Hundstrup havde indgivet til Kongen om sin formentlige Berettigelse til en Kirkebolig[1]) i Hundstrup. Baronen skriver bl. a.: „Efterat Hs. Kgl. Maj. 1681, 25. Jan. naadigst afstod Hundstrup Kirke til min sl. Fader, ere begge Sogne, Kjørup og Hundstrup, incorporerede og betjenes nu af een Degn, og itzige Degn nyder saaledes begge Sognes Degnerente og Indkomster“. Baronen mente derfor, at Degnen ikke med Billighed kunde gjøre Krav paa mere.

---

[1]) Se ovenfor, S. 783, Kongebrev af 22. April 1632.

To Ritualbøger fra Middelalderen.

Anm. af **H. F. Rørdam.**

I afvigte Aar har Professor Dr. Joseph Freisen i Paderborn udgivet to til den danske Middelalders Litteratur hørende Bøger, der i rituel og liturgisk Henseende ere af megen Interesse, nemlig

Manuale Curatorum secundum usum ecclesie Rosckildensis — og

Liber Agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis[1]).

Det første af disse Skrifter er oprindelig trykt i Kjøbenhavn 1513 af Povl Reff, Kannik sammesteds, og er, som Navnet viser, en Haandbog eller Agende for Præsterne i Roskilde Stift; den anden, der oprindelig er trykt i Paris 1515 i Wolffgang Hopylius's Officin, indeholder en lignende, men i Formen mere eller mindre afvigende Agende, »nyttig og nødvendig for Præster i Slesvig Stift«. Roskildebogen har jeg for mange Aar siden haft Lejlighed til at omtale sammen med »Missale Hafnense« (trykt 1510) i mit Skrift, »Kjøbenhavns Kirker og Klostere i Middelalderen«, S. 33 ff. og Daabsritualet i begge de af Dr. Freisen paany udgivne Agender har Dr. L. Helveg i sin Tid ladet aftrykke i Kirkehist. Saml. II, 535 ff., ligesom han i sin »Den Danske Kirkes Historie til Reformationen« II, 479 ff. har givet en Udsigt over de os bevarede trykte Ritualbøger fra Middelalderen,

---

[1]) Paderborn 1898, Junfermannsche Buchhandlung.

som Dr. F. ikke synes at have kjendt, og som jeg derfor skal tillade mig her at aftrykke. Det er om Tilstanden omkring Aaret 1500, Helveg taler, som følger:

„I næsten alle Kirker havde man kun maadelige Afskrifter af Messebøger og andre Alterbøger, der skulde bruges ved Tjenesten. Mange Steder vare de naturligvis gamle og forrevne, og skjøndt man i tidligere Tider sædvanlig anvendte megen Flid med saadanne Afskrifter, saa voldte dog Klerkenes Ukyndighed i Latinen mange grove Misforstaaelser og ikke sjelden latterlige Feiltagelser. Det var noget, hine Dages sproglærde Humanister med stor Iver drog frem, og det blev for dem en uudtømmelig Kilde til Moerskab, naar de paa den Maade kunde blotte Præsters og Prælaters Uvidenhed. Ogsaa fra den tidligere Tid høre vi denne Klage over Upaalideligheden af de kirkelige Haandbøger, der brugtes. Dengang Birgittinerne skulde begynde deres Gudstjeneste i Mariager Klosterkirke, var de i Forlegenhed med at faa et Exemplar til Afskrivning; de havde kjøbt Pergament og leiet en Afskriver, men i hele Aarhuus Stift kunde de intet faa, som de ansaae for paalideligt, hvorfor Prioren og Brødrene henvendte sig til Ribe Domkapitel for at laane et der[1]). I Fyen klages der over, at der var „stor Forskjellighed i Kirkerne med Hensyn til Læsning og Sang, til ikke liden Sjæleskade“; men Grunden hertil søgte de ikke saameget i de fejlfulde Afskrifter som deri, at Stiftets Domkirke var en Klosterkirke, der som saadan havde sin egen Sang og Læsning, og kunde derfor ikke som i andre Stifter tjene til Mønster og Forbillede. Det blev anført som en Grund mellem flere til, at St. Knuds Kloster skulde omdannes til et verdsligt Domkapitel[2]), og uden Tvivl gav det Anledning til, at Biskop Carl Rønnov, ikke længe efter at Forandringen var skeet, lod trykke i Lybæk 1483 Breviarium Othoniense. Det er det første Exempel her i Landet paa, at Bogtrykkerkunsten blev brugt i Kirkens Tjeneste, og det blev snart efterfulgt af Biskop Eggert

---

[1]) Nyerup, Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge II, S. 370—71.
[2]) Danske Mag. 4. R II, S. 104.

Durkop, som 1486 fik trykt i Slesvig By et Missale Slesvicense. Dermed var Veien anviist, ad hvilken der kunde raades Bod paa det omtalte Onde, og den blev med stor Iver fulgt under Christian II's Regjering og kort forinden, da Følelsen var vakt mange Steder, at der maatte gjøres noget for at raade Bod paa Kirkevæsenets Brøst. Man skulde have et Missale, der beskrev den hele Søndagstjeneste, den egentlige Messe, et Breviarium, der beskrev Tjenesten paa Helgendagene med Tidelæsningen, og et Manuale, en Haandbog for Præster, der indeholdt Læsningen ved Daab, Brudevielse o. desl. Vanskeligheden bestod i at faae Texten renset, som det hedder, „for de uendelig mange Feil, som den før vrimlede af", og det var et Arbeide, der krævede megen Lærdom og Flid. Desuden var der en anden Vanskelighed, nemlig at skaffe Penge, thi Bekostningen var ikke saa ganske ringe især ved Bøger som disse, der skulde udstyres smukt. Rimeligvis er det gaaet flere Steder som i Thronhjem, hvor det blev paalagt hver Kirke at anskaffe sig et Exemplar, og da at udrede Pengene forud, eller som i Slesvig, hvor det var enkelte Mænd, to af Domkapitlets Prælater og en Guldsmed i Husum, der af from Gavmildhed afholdt Omkostningerne. Det var i Sjælland og i Skaane, at denne Sag blev dreven med størst Iver af Biskop Lage Urne og Ærkebiskop Byrge, der i den Henseende havde en god Hjælp i Christen Pedersen. Han besørgede Missale (1514) og Breviarium Lundense (1517) trykt i Paris, og nogle Aar tidligere 1510 var et Missale Hafniense bleven trykt i Kjøbenhavn, besørget af Cantor Anders Friis, en lærd og anseet Mand, der flere Gange var Universitetets Rector. I de følgende Aar udkom der en Række af saadanne Skrifter, under noget afvigende Navne, alle henhørende til Roskilde Stift; Diurnale Rosk. 1511; Manuale curatorum, Havniæ 1513; Breviarium Rosk. 1517; Canon, Nyborg. 1522. — Det var imidlertid ikke allevegne, vi spore den samme Iver. Foruden i de tvende Stifter er det egentlig kun i Slesvig, dengang Gotskalk Ahlefelt var Biskop; han fortsatte hvad hans Formand havde begyndt, og med hans Approbation udkom Breviarium Slesv. 1512 og Liber agendarum (en Haandbog, „som omfatter alle Sognepræstens Forretninger, og gjør Begynderen ligesaa god som den øvede")

1512. I Fyen var Biskop Jens Andersen altfor optaget af sine egne Sager til at han kunde tænke paa sligt, og det Samme var Tilfældet med de nørrejydske Biskopper, undtagen i Aarhuus, hvor Domkapitlet paa sin Bekostning besørgede Udgivelsen af et Breviarium chori Arhusiensis 1519, dengang Niels Clausen var Biskop[1]). Ganske vist kan man sige, at de Anstrængelser og Bekostninger, der bleve anvendte paa at faa disse Bøger frem, paa en Maade vare spildte, da det jo ikke varede mange Aar, førend Reformationens Fremgang gjorde, at de alle bleve lagt paa Hylden som ubrugelige, men desuagtet er det dog ingenlunde uden Betydning, at saa mange af Rigets højtstaaende og lærde Klerke følte Lyst og Drift til at bringe saa mange Offre til Kirketjenestens Forbedring. — Iøvrigt er der Spor til, at Klostrene bavde begyndt noget lignende; man har nemlig fundet Brudstykker af et Missale for Graabrødrene af den strikte Observants, trykt i Lybæk 1504, besørget ved Broder Anders Globs's Foranstaltning. Om det samme har været Tilfældet med andre Ordener, er ubekjendt, men ganske mærkeligt er det, at Observantsbrødrene ogsaa paa den Maade viste, at der hos dem dog var nogen Iver for Gudstjenestens Orden og Sømmelighed[2]).

En nærmere bibliografisk Beskrivelse af de nævnte trykte Ritualbøger vil man finde i Bruuns Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kongl. Bibliothek, 1ste Bind.

De haandskrevne Ritualbøger og Messebøger ere vel nu for det meste tabte, om der end i Form af Omslag om forskjellig skrevne Sager fra det 16. Aarhnndrede er levnet en Del Brudstykker, som det imidlertid ikke er let at henføre til noget bestemt Sted eller at faa nogen Sammenhæng i. Jeg skal dog her gjøre opmærksom paa, at der i det st. kongl. Bibliothek, Gl. kgl. Saml. 3453, 8⁰, er bevaret et, paa ét eller nogle faa Slutningsblade nær, fuldstændigt »Manuale Ecclesiasticum«, Haandskrift paa Pergament fra 15de Aarh., i sin Tid tilhørende Notmark Kirke

[1]) Nyerup, Skildr. af Tilstanden i Danmark og Norge. II, 439—47.
[2]) Kirkehist. Saml. II, S. 143.

paa Als, hvilken Ø, som bekjendt, da laa under Odense Stift. Dette Manuale, der begynder med Exorcismen (Exorzizo te creatura salis per deum uiuum, per deum uerum« etc.), fortjente vel en nærmere Sammenligning med det ovf. af Helveg nævnte »Breviarium Othoniense« og andre Ritualbøger.

Ved Dr. Freisens ovennævnte Udgave af den roskildske og den slesvigske Agende er Adgangen til disse sjældne Skrifter bleven i høj Grad lettet, hvilket med Tak maa anerkjendes. Kun Skade, at Udgaven, i det mindste af Manuale curatorum Roeskild., ikke synes at være besørget med den fornødne Omhu. Udgiveren siger ikke, hvilke Principper han har fulgt ved Udgivelsen af det gamle Skrift. Saa meget er dog vist, at den ikke tilfredsstiller de Krav, som vor Tid stiller til et saadant Foretagende. Undertiden forandrer Udgiveren den gammeldags Retskrivning (f. Ex. absoluit til absolvit), hyppigere lader han den være, som den er. Meningsforstyrrende Trykfejl retter han ikke[1]), derimod tilføjer han en Hob ny, der ere af meget graverende Art, ja saadanne, om hvilke man næsten ikke kan fatte, at en i i Latinen kyndig Udgiver har kunnet lade dem passere. Jeg skal nævne nogle saadanne:

		Originaludgaven.	Ny Udgave.
S. 10,	Lin. 6:	celestis	celistis
S. 11,	- 6:	martirum	matirum
S. 26,	- 19:	antea	autea
S. 29,	- 2:	natiuitatem	natitatem
S. 29,	- 25:	Christeleyson	Christeleyon
S. 31,	- 4:	aduersa	adusa
S. 31,	- 19:	languorem	languorum
S. 33,	- 11:	sanitati	sanitate

Selv Bogens sidste Linie bærer Præg af Udgiverens Mangel paa Nøjagtighed. I Originalen staar der nemlig:

[1]) Saaledes lader han urørt og uden Bemærkning staa S. 16 medicum for medium. S. 23 Aguus for Agnus. S. 40 intrabant for intrabunt, osv.

vbi et venale habetur; men i den ny Udgave: Ubi ei vevenale habetur.

Hvad den slesvigske Agende angaar, da har jeg ikke haft Lejlighed til at sammenligne Originalen med Aftrykket. Man bliver dog lidt underlig tilmode, naar man strax paa de første Sider træffer saadanne Pletter, som (S. 3) amimabus, (S. 4) sanitas anima et corporis, (S. 5) dannare, osv. Imidlertid forekommer det mig dog, at Udgaven af den slesvigske Agende er omhyggeligere end den af den roskildske, og der er anvendt ikke ringe Arbejde derpaa, bl. a. ogsaa paa Sammenligning med andre Ritualbøger, noget der maa paaskjønnes.

Udgiveren har forsynet Roskildebogen med en Indledning, der falder i følgende Afsnit: I. Christendommens Indførelse i Danmark. II. Reformationens Indførelse i Danmark. III. Den katholske Kirke i Danmark siden Reformationen. IV. Katholsk Litteratur siden Reformationen. V. Manuale Roskildense. Kun det sidste Stykke hører til Emnet. De andre kunde uden Skade for Hovedsagen have været udeladte. Imidlertid maa jeg tilstaa, at jeg personlig ikke uden en vis Tilfredsstillelse har læst den Bemærkning (S. XXI): »W. G. Karup schrieb (1859) eine, wenngleich wenig kritische, Geschichte der katholischen Kirche in Dänemark«. Denne Bog blev nemlig i sin Tid udbasunet i den »Katholske Kirketidende« som et ypperligt og tilforladeligt Værk (siden oversat paa Tydsk og Fransk), og der blev med Tilfredsstillelse henvist til, at ingen Protestant havde formaaet at imødegaa Forfatterens Fremstilling. I den Anledning skrev jeg i »Dansk Kirketidende« for 1859, S. 772 ff. en udførlig Anmeldelse af Skriftet, hvori jeg paaviste Forfatterens Uvidenhed og Fordrejelser af historiske Kjendsgjerninger, og sendte et Exemplar af Anmeldelsen til Udgiveren af »Kath. Kirketid.« med Anmodning om i det mindste at gjøre sine Læsere bekjendt med, at Forfatteren ikke var uimodsagt. Men saa indtraadte en dyb Tavshed. Anmeldelsen skulde ties ihjel! Nu ser jeg dog, at man

ogsaa i katholske Kredse har faaet Øjnene op for dette Skrifts sande Værd, saa min Anmeldelse deraf, som det synes, ikke har været ganske frugtesløs.

Som Indledning til den slesvigske Agende meddeler Dr. Freisen bl. a. en Udsigt over Slesvig Stifts ældste Historie, der vidner om, at han flittig har søgt at sætte sig ind i Emnet, skjønt han ikke undgaar en besynderlig Fejltagelse ved (S. XVII, Anm.) at citere et gammelt plattydsk Register vedrørende Altrene i Slesvigs Domkirke med den spydige, men lidet træffende Bemærkning: »Die Schleswiger Sprache, in der diese Register geschrieben, ist ein Gemisch von Dänisch und Deutsch, ein »Kauderwelsch«, welches die Dänen in früherer Zeit nicht als Dänisch wolten gelten lassen, in den 70ger Jahren aber fand dasselbe, um die dänische Nationalität der Schleswiger zu beweisen, Gnade«. Enhver, der kjender lidt til de virkelige Forhold, vil strax se, at Sproget i det anførte Register aldrig af nogen, og mindst i vor Tid, med Rette har kunnet erklæres for Dansk, og sikkert heller ikke er betegnet som saadant uden af en, der slet ikke kjendte det danske Sprog, der taltes og endnu tales i en Del af Slesvig, hvilket, som bekjendt, ingenlunde er »Kaudervælsk«, men en lige saa god dansk Dialekt, som nogen af dem, der tales i de danske Provinser.

Hvad nu selve Agenderne, baade den roskildske og den slesvigske, angaar, da ere de af flersidig Interesse, og Gjenudgivelsen kan derfor kun hilses med Bifald, ikke blot fra katholsk men ogsaa fra protestantisk Side. Det maa ogsaa paaskjønnes, at Udgiveren med Flid har søgt at oplyse Agendernes Forhold til andre liturgiske Værker, samtidige og senere. For en Musikhistoriker vil den slesvigske Agende ved sine gamle Melodiangivelser til en Del af de forekommende Recitativer og Hymner være af Betydning, da Udgiveren har forstaaet at skaffe sig kyndig musikalsk Bistand. Ogsaa i kulturhistorisk Henseende ville disse gamle Skrifter være af Betydning. Den overordentlig stærke Fremhævelse af Djævelens ødelæggende Virken og alle de

derhen hørende Besværgelser minde i visse Maader ikke saa lidt om vort Tid »Missions«prædikener. Men man finder ogsaa Bønner og Velsignelsesformularer, som maa tiltale os, da de kjendelig vidne om oprigtig Tro og Gudsfrygt. Alt i disse Bøger er (paa nogle faa Linier nær) paa Latin, skjønt den menige Mand og Kvinde lige saa lidt den Gang som nu forstod dette Sprog og altsaa var og blev ἰδιώτης (1 Cor. XIV, 26), naar Præsten oplæste disse mange og lange Formularer. Maaske gik man ud fra, at hvad Lægfolk intet forstod af, det imponerede dem mest, saa de latinske Formularer ad den Vej dog muligvis have kunnet øve en vis religiøs Virkning, idet de indgjød Tilhørerne en hellig Rædsel. Hertil virkede vistnok i høj Grad den Omstændighed at de kirkelige Tiltaler, særlig ved Daaben og Salvelserne, vare ledsagede af talrige Manipulationer, der maatte forekomme de ukyndige Tilskuere som troldomsagtige Handlinger. Derved faa vi vistnok Forklaring af meget af den Overtro, som blandt Almuen næsten indtil vore Dage har været knyttet til flere kirkelige Handlinger. Da man nemlig, saa længe det latinske Sprog var eneherskende ved Sakramenterne, selv maatte se at lægge en Betydning i de forskjellige Haandgreb, Bevægelser og Stillinger, som Præsten øvede eller indtog, saa have disse selvgjorte Forklaringer fortsat deres Liv i Almuens Bevidsthed, længe efter at det for samme uforstaaelige Sprog var ombyttet med Modersmaalet.

Hvorledes nu end dette er, saa maa vi være tilfredse med, at disse gamle liturgiske Skrifter atter ere fremdragne og gjorte tilgængelige for interesserede Læsere, og vi maa ønske, at Udgiveren — hvad han antyder som sin Hensigt — maa faa Lejlighed til at udgive flere af samme Slags, men helst lidt korrektere.

Smaastykker.

XI.

Ældre og nyere Bidrag til „Evangelisk-kristelig Psalmebog“.

Af *J. N. Skaar.*

Til »Ældre Salmebøgers og Salmesamlingers Bidrag til Evangelisk-kristelig Psalmebog« (Kirkehist. Saml. 4. Række, Femte Bind, S. 56) maa jeg føje et lidet Tillæg:

60. Min Aand ved dig, algode Gud, sig fryder. Troens r. Klenodie: Den høie Gud, som til min Suk sig bøier. D. Denicke. H. A. Brorson. Riber?

129. Til Jorden kom. P.: O Jesu, se, V. 11 fg. Brorson. Abrahamson.

233. Hvor godt, hvor saligt er det dog. Maaske P.: Det koster megen Kamp og Strid. V. 8. 9. C. F. Richter, Brorson. Abrahamson.

255. Mit Øie ser, o Gud! til dig. P.: Efter dig, Herre, forlænges mig, V. 1. 3. 15. 16. P. Gerhardt. B. Ægidius. Abrahamson. Roskilde Konv. Psalmebog, Nr. 520.

302. Du ene værdig er. Troens r. Klenodie: Du est alene værd. Henriette v. Gersdorf. Brorson. Riber?

366. Giv, Herre, at dit Sandheds Ord[1]). P.: Naar

---

[1]) Ev. kr. Psbg., udg. som et Forsøg. 1798, Nr. 170: Gud! naar din Aand i Hjertet bor.

Guds Aand tager Hjertet ind. Ukj. Forf. og Overs. Abrahamson. Rosk. Konv. Psbg. Nr. 315.

388. Led os, Herre! ved din Haand. G.: Jeg er frelst og dyrekjøbt, V. 7. Rambach. Birg. Boye. Abrahamson.

463. O priser Herren, alle Mand. Maaske efter G. Nr. 32. Th. K. P.: Nu er os Gud miskundelig, V. 3. Luther. Cl. Mortensen? Malling.

537. Min Gud! dig svor jeg hellig Ed[1]). G.: Gud! jeg med Kjødets Sans, med Had, V. 4. 6. 7. Bornschürer. Birg. Boye. Abrahamson.

307. Ei Livets Kummer, Jordens Møie findes ikke i „Ev. kr. Psbg., udgivet som et Forsøg", 1793, og kan saaledes ikke være nogen Omarbeidelse af en Salme af A. Bording; thi „vor gamle Bordings Arbeider" maa vel kun søges i første Prøvehefte. I „Gamle og Nye Psalmer", 3. Udg. 1843, tillægger P. Hjort sin Fader, Biskop Hjort, denne Salme, og hans Opgave faar vist staa til Troende.

Johannes Ewald,

f. 1743 i Kjøbenhavn, d. 1781.

381. Gud! stort og evigt er dit Rige. Samtl. Skrifter, 3. Bind, S. 261: O du, som aabner nu mit Øie, V. 4 fg.

Thomas Thaarup,

f. 1749, Lærer for Søkadetterne, d. 1821.

49. Gud Jehova! min Siel til dig er maaske en meget fri Gjengivelse af Th.'s Hymne (opført i Slotskirken 1791) „Gud Jehova! vi prise dig". Efterl. poet. Skrifter, S. 179, navnlig V. 1. 4. 10. 2. 3.

132. Jesu! Dydens milde Lærer. „Passionssang til Kantate, opført i Frue Kirke 1790". Anf. Skr. S. 275.

---

[1]) Ev. kr. Psbg., udg. som et Forsøg. 1793. Nr. 123: O Gud! mit Hjerte priser dig.

207. Bestemt til Himlens Salighed. Anf. Skr. S. 336: Ligsalme. Bestemt til evig Salighed.
211. I Gravens mørke, tavse Giemme. Anf. Skr. S. 324: I Gravens tause, mørke Gjemme. Af Sørgekantate ved J. W. Sprengportens Bisættelse 1796[1]).
403. Som Skyggen svinder Livet bort. Anf. Skr. S. 307. 312. Af Kantate over Statsminister Henrik de Stampe, 1789, og Sørge-Sange ved Prinsesse Sophie Frederikkes Jordefærd 1794. V. 2 er senere tilføiet.

Hans Christian Bunkeflod,

f. 1761, d. som Sogneprest ved St. Hans Kirke i sin Fødeby Odense 1805. Udgav »Forsøg til gudelige Psalmer, 1789. Deraf ere følgende optagne i »Ev. kristl. Psalmebog«:

25[2]). I Himles Himle troner Gud. Nr. 18: Samme Begyndelse.
98. Naar Sorgen mig omspænder. Nr. 2: Naar Jordens Nød og Kummer.
150[2]) O Held mig, at jeg kjender dig! Nr. 11: Vee ham, som fuld af Overmod, V. 6—8[3]).
177. Al Verdens Synd er sonet ud. Nr. 7 med samme Begyndelse.
182. O see med Fryd, du frelste Jord. Nr. 17: Op fra de frelste Mennesker[4]).
195. Frelser! Sandhed er din Lære. Nr. 6: I Forundring Sielen taber, V. 7.
244[2]). Jeg trindt omkring omgivet er. Nr. 3: Saa svage som det tørre Rør, V. 2. 5. 6[5]).
401. Engang mit Liv er Dødens Rov. Nr. 9: Jeg veed, at hvert mit Aandedrag.
424. Vor Tanke bort fra Jorden iler. Nr. 19: Høit over Jorden Tanken iler, V. 1. 2[6]).

---

1) Rosk. Konv. Psbg. Nr. 391.
2) Ikke anført af Brandt og Helveg.
3) Rosk. Konv. Psbg. Nr. 253.
4) Rosk. Konv. Psbg. Nr. 242
5) Rosk. Konv. Psbg. (Nr. 465) anfører Malling som Forfatter. Feilagtigt.
6) Rosk. Konv. Psbg. Nr. 385.

439. O Gud! til dig vort Haab vi ene sætte. Nr. 13: Herre! til dig o. s. v.

Om nogen af de tre nye Salmer, som B. indleverede 1792[1]), optoges, tør jeg ikke afgjøre.

Claus Pavels,

f. 1769, d. som Biskop i Bergen 1822.

I sin Biografi 1809 skriver P.: »Jeg skrev ogsaa fem Psalmer, som modtoges med meget Bifald af Biskop Balle og Psalmekommissionen og tryktes i den evangeliske Psalmebog«. — Cl. Pavels's Biografi og Dagbøger, 1864, S. 15. Og i sin Autobiografi, S. 98: »Ogsaa ved at skrive 5 eller 6 Psalmer og udleverede dem til Psalmekommissionen, som optog dem alle med Forandringer i den evangelisk-kristelige Psalmebog, fandt jeg megen Satisfaktion«.

Disse 6 Salmer antages at være:

20. Stor er du, Gud! utalte Engles Hære[2]).
36. Gud! du est god, hvor herlig lyder.
97. Om jeg end ser mig stedt i Nød.
165. Lovsynger Herrens Miskundhed.
402. O du, som gav mig Liv og Livets Glæder.
441. Paa dig, o Herre! haabe alle Slægter.

De tre første og de to sidste indleveredes antagelig 1792, Nr. 156 derimod 1794 (optoges som Nr. 60 i Prøveheftet 1795). Jfr. Fr. Nielsen, »Bidrag«, S. 53 fg. — Brandt og Helveg anføre ogsaa Nr. 135 blandt Pavels's Salmer. Den D. Psalmedigtning, II, S. LXIII. Dette maa være Skriv- eller Trykfejl.

---

[1]) Fr. Nielsen, »Bidrag«, S. 53.
[2]) Rosk. Konv. Pslbg. Nr. 9.

XII.

En prästelig rapport af år 1711 rörande danska krigsfångars innanläsnings- och kristendomskunskap.

Meddel. af *Herman Lundström*, professor i Upsala.

Då jag, i syfte att finna material för behandlingen af en fråga på den svenske kyrkohistoriens fält, genomgick en bundt arkivalier (Sign. K. 13) i Upsala Domkapitels Arkiv, påträffade jag nedan meddelade rapport i original. Den är tydligen ingifven till Domkapitlet i svenska ärkestiftet och är undertecknad af den prästman, som fått sig anförtrodd den andliga vården af de danska krigsfånger, som år 1711 befunno sig i Upsala. Hans namn var Christopher Iustus. Prästvigd år 1703 och filos. magister 1707 hade han, innan han blef »biktfader« för krigsfångarne från Danmark, varit anställd som huspredikant hos den bekante härföraren Grefve Magnus Stenbock. År 1718 befordrades Iustus till kyrkoherde i Hudiksvall och förlorade all sin egendom vid ryssarnes plundring af staden år 1721. Han afled den 24. Juli 1727. Om den närmare beskaffenheten af hans prästerliga verksamhet och personliga karaktär är intet numera kändt.

I förmodan, att Magister Iustus' ifrågavarende rapport kan vara af något värde för Danmarks kyrko- och personalhistoria, meddelas den här i öfverensstämmelse med originalet.

Lista på de danske fångar.

Corporal Hendrich Hagman.
Anders Werner.
Conrad Bose. NB.
Laurentz Bauman.
Didrich Spelder.
Joh. Adam Grosman.
Anders Wolf. NB.
Christian Stoubler. NB.
Adolph Lilliengreen.
Hans Hendrich Jost. NB.
Hans Christopher Betiker.
Marcus Ober.

Christian Reinholt. | Valentin Merkler.
Anders Wirtner. NB. | Petter Gunnarsson.
Johan Jacob Fink. NB.

Desse ofanstående danske fånger hafuer jag, effter befallning, uti sin Christendomb förhördt, och befunnit, alla, som icke med NB. betecknade äro, kunne Lutheri Catechismum med dess förklaring icke allenast utantill, utan och, effter som man af them fordra kan, förstå densamma tämmeligen wäl; men de med NB. betecknade kunna antingen intet läsa i bok, eller och kunna de intet mehra än instichtelse orden, sin Apostoliske Tro samt morgon och affton böner. Upsala d. 14 Dec. A:o 1711.

Christopher Iustus.

XIII.

En Klokkers Optegnelse.

Ved *J. Heilmann,*
Klokker ved St. Peders Kirke i Slagelse.

I Aaret 1755 døde Klokker ved St. Peders Kirke i Slagelse, Jens Christensen, i en Alder af 82 Aar 2 Maaneder. Han nævnes allerede som Klokker ved en Barnedaab 1697 og har altsaa været ansat ved Kirken mindst henimod 50 Aar. Den i Beretningen om St. Peders Kirke (K. S. 4. R. IV. 385 f.) omtalte Optegnelse om Klokkerlønnen er forfattet af denne Mand.

Hans Eftermand var Peder Øgler, som overtog Klokkerembedet d. 7. November 1745 og døde d. 4. Marts 1772 i en Alder af 92 Aar.

Han har efterladt sig en Fortegnelse over Kirkens Inventarium, hvortil han har knyttet nogle ret karakteristiske Bemærkninger.

Hans Moders Søster var gift med Borgmester i Sla-

gelse, Marcus Wohnsen, som betænkte St. Peders Kirke med værdifulde Gaver.

Efterfølgende Fortegnelse er nøjagtig efter Peder Øglers Optegnelse og Skrivemaade.

A. Udi Kirken.

1. En stoer Sølv-Kande foræret af Salig Bormester Marcus Wohnsen og Hands Kiæreste, vejer 92 Lod.
2. En mindre Sølv-Kande foræret af Hans Jacobsen Abel, forrige Forpagter paa Andtwerschows Slott, vejer 57 Lod.
3. En stoer Kalk og Disk, inden i forgyldt, men Forgyldningen nu mesten deels afslidt, foræret af Oberst-Lieutnant von Bugenhagen, vejer 70 Lod.
4. En mindre Kalk og Disk af Sølv med behørig Flaske, inden og uden forgylt, vejer 38 Lod. Læderfutteralet er nu spoleret og behøver et nyt Futteral.
5. En liden Sølv-Æske at legge Oblater udi paa Alteret, vejer 3 Lod og 3 Qvintin, som højlig hehøver at omgiøres.
6. En gammel Viin-Kande af Tin og en gammel Kalk, ogsaa af Tin.
7. En gammel Alter-Dug med Kniplinger beprydet.
8. En nye do. uden Kniplinger, for faae Aar siden bekostet af Kirken.
9. Et rødt Fløyels gammelt Omheng omkring Alteret.
10. En nye Fløyels rød Messe Hagel, som i dette Aar er bokostet af Kirken og kom i Brug St. Hansdag, med tætte Guld-Galuner beprydet rundt omkring, og med Crucifix paa Ryggen af samme Galuner.

Herhos tilføyes, at dend Messe Hagel, som var foræret af Apotecker Hans Casper Nichels og nu blev casseret, som gandske ubrugelig, er af Sognepræsten, velædle, velvise og velærværdige Hr. Rasmus Bruun, med velædle Hr. Cammer-Raad og Bormester Smiths Samtykke, foræret til min Hustru, at hun maatte føre sig dend til Nøtte til en liden Douceur for hindes Opvartning i og ved Kirken, hvilket og kand føre nogen Billighed med sig, efterdi min Moster og hindes Mand har

beprydet Kirken med de beste Ornamenter, som der udi befindes, nemlig den store Sølv-Kande og Uhrværket, som de haver bekostet og foræret til Kirken. Det kunde og være højst fornøden, om det kunde bøde noget paa den ringe Løn, som jeg haver af Kirken. — Ligeledes fandtes og et Stykke af en gammel rød Fløyels Messehagel, som laa til Unøtte og blev brugt til at sidde paa, hvilket Sognepræsten, velærværdige Hr. Christian Ørsted, og Borge-Mester Wohnsen befalede min Kone at tage hjem, om hun kunde føre sig det til nogen Nøtte, at det ikke længere skulle ligge til Vanære i Kirken og til Misbrug.

12. En Messe Skiorte, som for nogle Aar siden er bekostet af Kirken.
13. En gammel do., mesten-dels u-brugelig.
14. En Alterbog in 8vo, forgyldt paa Snittet, i Stædet for den, som er endnu til Siune, men ubrugelig. Bogen er foræret af Hr. Ørsted.
15. Et par Mesing-Lysestager til Alteret.
16. Tre Tauler, at ombære i Kirken til Collect.
17. En liden, gammel, spoleret Skammel ved Alteret med gammelt Fløyels Overtræk.

I Sacristiet.

18. Et got Førre-bord med aaben Fod.
19. En lang Benk bag Bordet med Panelet til Røgstykke.
20. En gammel Bordfod med et Stykke gammelt Panel til Blad.
21. Et gammeldags Egeskab nedlagt, og i dend ene Ende indrettet til tvende Blokke, dend ene for Kirken, dend anden for Slagelse Skole og Helsingørs Hospital. Dend anden Ende aaben, dog med Dør for, til at nedlegge adskillige gamle Sager udi.
22. Et andet gammelt Skab paa en høy Fod, gandske unyttigt.
23. Et gammelt Dreiels Haand-Klæde, uden Kniplinger, lige som jeg det haver anammet.
24. Et Ritual, som er hos Sogne-Præsten, men Biblia er, ligesom dend før min Tid haver været, gandske spoleret og u-brugelig.

I Choret.

Funten er før min Tid forfløtted og satt i det Nordre Kapel.

25. En gammel Bog-Stoel.

Paa Prædike-Stolen.

26. En Mesing Lyse Arm til Et Lys.
27. En Liden gammel Skammel med Læder betrokken.

I Kirken.

28. En Mesing Lyse-Crone med 11 Arme, foræret af Raadmand Rasmus Jørgensen.
29. Toe dobbelte Jern-Piber til at sætte Lys udi, som sidder midt i Kirken, een ved hver Side. —

Udi det Nordre Capell.

30. Et stort Tinfad til Fundt.
31. Foden dertil af Jern-Sprinkel.

I Vaaben-Huuset.

32. En Stoer Liig-Bør } begge mest ubrugelig.
33. En mindre do. }
34. Tiuge nye Brandspande, som bliver under Kirke-Værgens eget Opsiun.

I Taarnet.

35. En liden Kirke-Klokke, staaende paa det øverste Loft, som er ubrugelig.
36. Et Seyerværk med tuende Viisere og tuende Jern-Lod, foræret af Hr. Borge-Mester Marcus Wohnsen og Kiæreste; hvilket nu er meget brøstfeldigt og behøver en god Reparation.
37. En Liig Spade, af mig bekostet.
38. En Jern-Grav-Søger.

Udi Præstens Residents.

39. En gammel u-brugelig Brøger-Kiædel, staaende paa Præstens Lofft til u-Lejlighed.

Udi Slagelse den 25. Novbr. 1760.

Magistratens humble
P. Øgler.

XIV.

Tydsk Gudstjeneste i Nykjøbing p. Falster.

Ved *H. F. Rørdam.*

I Ny kirkehist. Saml. III, 134 ff. har jeg leveret en længere Artikel »Om de tydske Menigheder i Danmark i 17. Aarhundrede«. I denne Afhandling (S. 177 ff.) er ogsaa meddelt noget om Forholdene i Nykjøbing. Men følgende Kongebrev, hvis Original nys er afleveret til Provinsarkivet fra Præsteembedet i Nykjøbing, er dog ikke omtalt og fortjener derfor vistnok her at meddeles.

Vi Christian den femte (osv.) gjøre alle vitterligt, at Vi efter den tydske Menigheds udi vor Kjøbsted Nykjøbing udi Falster deres herom allerund. gjorte Ansøgning og Begjæring, allerund. haver bevilget og tilladt, saa og hermed bevilger og tillader, at Mag. Gregorius Zimmer, Sognepræst der sammesteds, maa dennem udi det tydske Sprog absolvere og communicere, paa den Tid det uden den ordinære danske Tjenestes Hindring ske kan; saa og om Søndagen, naar Klokken er 12, saa ofte han selv vil og for andre Forretninger dertil kan have Tid, for dennem paa Tydsk prædike. Desligeste maa han og, naar nogen af dennem ved Døden afgaar, og det af hannem begjæret vorder, tydsk Ligprædiken over dennem holde, ligesom det i hans Formands, afgangne Mag. Friderich Brantes, Tid tilforn kan være sket; dog at hans Embede i andre Maader ingenlunde derover forsømt eller efterladt vorder. Forbydendes (osv.). Givet paa vort Slot Frederiksborg d. 7. Maj Anno 1692. Under vor Kgl. Haand og Signet

Christian.

M. Moth.

XV.

Theologiske Kandidater fra det 17de Aarhundrede.

Ved *H. F. Rørdam.*

Ved Forordn. af 7. Novbr. 1629 blev det paabudt, at de Studenter, der vilde være Præster, skulde erhverve et akademisk Vidnesbyrd (Attestats) om deres theologiske Kundskaber, hvortil 1635 kom Paabudet om, at de ogsaa skulde aflægge en Prædikeprøve[1]); det kan derfor ikke betvivles, at der siden den Tid har været ført en Protokol over dem, der havde underkastet sig disse Prøver. — J. Bircherod omtaler saaledes en theologisk Examensprotokol, der gik fra 1638 til 1660[2]). Imidlertid er dog ingen saadan Fortegnelse bevaret fra det 17de Aarhundrede. Først fra Aaret 1707 begynder den saakaldte Distinctionsprotokol, hvori alle de, der have taget theologisk Attestats, findes indførte. Men da mange ældre ubefordrede Kandidater forstod Forordningen af 4. Aug. 1707 saaledes, at de for at vente Befordring maatte lade sig indskrive i den nævnte Protokol, saa haves der dog Efterretning om et betydeligt Antal Kandidater fra Tiden før 1707. Frederik Barfod paatog sig det møjsommelige Arbejde at udsondre disse Kandidater af Distinctionsprotokollen og at bringe deres Navne i kronologisk Orden. I 2den Aargang af hans »Danmarks Gejstlighed« S. 95 ff. er en Fortegnelse trykt over 619 Kandidater, der have taget Attestats før Udstedelsen af den nævnte Forordn. af 4. Aug. 1707. I 3die Aargang af samme Værk, som dog ikke fuldendtes og aldrig udkom[3]), fortsatte Barfod med Listen over Kandidaterne fra 1707 til

---

[1]) Ny kirkehist. Saml. II, 622 f. 627 ff.

[2]) J. Bircherods Dagbøger udg. af C. Molbech, S. 341.

[3]) Ti rentrykte Ark ere dog endnu bevarede og kunne faaes hos Barfods Dattersøn, Cand. mag. L. F. B. la Cour i Lyngby, der sender dem gratis til enhver interesseret, der indsender de til Forsendelsen fornødne Frimærker.

1716. Videre kom han ikke. Men 1ste (og 2den) Aargang af det omtalte Skrift indeholder Fortegnelse over de theologiske Kandidater fra 1788 til 1848 med tilføjede Oplysninger om deres senere Livsskjæbne, et Arbejde, der vidner om Forfatterens store Flid og Nøjagtighed.

Hvad her skal meddeles, er to smaa Supplementer til Barfods Liste over Kandidater fra det 17de Aarhundrede.

1.

I Ny kgl. Saml. 1269. 4⁰, findes bl. a. nogle Blade indeholdende Udkast til en Del af Universitetets Rektor i Aug.—Sept. 1674 udfærdigede Testimonia publica. Det er Slutningen af en lang Række (det første Testimonium har nemlig Nr. 444, det sidste Nr. 460). Men saa vidt vides, er kun denne Slutning bevaret. Testimonierne indeholde, foruden nogle som oftest i almindelige Udtryk holdte Oplysninger om vedkommende Kandidaters Studier, tillige Angivelse af den Karakter, enhver har erholdt ved theologisk Attestats. Her skal nu meddeles Testimoniets Udstedelsesdag[1]), Kandidatens Navn og Karakter, samt Angivelse af de Aar, der vare forløbne, siden han kom til Universitetet[2]).

Aug. 12. Willichius Christophori: illum (2 Aar).
— 14. Caius Caspari Wildhagen: non illaud.
— 19. Nicolaus Petri Smetius[3]): laud. (o. 3).
— 19. Christianus Henningi Smetius[4]): laud. (2*).

---

[1]) Altsaa ikke Examensdagen, der mangler i de foreliggende Udkast. Testimoniet løstes jevnlig først, naar vedkommende Kandidat havde faaet Embede. I K. S. 4. R. I, 348—9 findes meddelt en Prøve paa et fuldstændigt Testimonium publicum med de særlige Vidnesbyrd (Attestats og Homileticum).

[2]) Naar en Stjerne føjes til Tallet, antydes derved, at dette var overstredet. 2* betyder altsaa: Kom til Universitetet for noget over 2 Aar siden.

[3]) Siden Biskop i Bergen; jfr. Pontopp. Ann. IV, 241 f. Hist. Tidsskrift 3 R. I, 99 ff.

[4]) En Fætter til fornævnte.

Aug. 20. Laurentius Jacobi Acthonius[1]: non cont. (o. 15).
— 21. Nicolaus Ægidii Agernesius[2]: mediocr. (1670).
Sept. 1. Janus Petri Hosbondius[3]: mediocr. (3).
— 2. Petrus Torberni Arctander: illum. (2*).
— 3. Erasmus Victorinus: mediocr. (5).
— 5. Andreas Jani Spandeth[4]: non cont. (4*).
— 10. Andreas Andreæ Torning[5]: illum.
— 11. Ericus Jacobi Thurmannus —? (2*).
— 16. Johannes Laurentii Trigensis: non cont. (1670).
— 17. Boetius Johannis Aurelianus: non illaud. (2).
— 17. Olaus Johannis Aurelianus: non illaud. (2).
— 17. Vitus Jani Normand: non cont. (5).
— 19. Andreas Eliæ: non cont. (2).
— 21. Daniel Michaelis Bynæsensis: illum (5*).

2.

Det andet Bidrag, som her skal meddeles, bestaar af Uddrag af en Række Testimonia publica, Kaldsbreve o. lgn., der findes i Fyns Bispearkiv og antagelig ville være af Interesse for saadanne, der syslede med den danske Gejstligheds Personalhistorie[6]. Naar det uden stor Ulejlighed lod sig gjøre, er der tilføjet en Bemærkning om, hvor vedkommende Kandidat siden fik Ansættelse. Det i Parenthes tilføjede Nr. er en Angivelse af den Pakke blandt »Stiftets almindelige Breve«, hvor Dokumentet findes.

1655, 13. Februar. (Sorø). Professor, Dr. med. Georgius Kruckius, Decanus ved Sorø Akademi, giver Eskil Rasmussen [Rosenqvist], som havde studeret ved Akademiet og samtidig været Lærer for Professor M. Albert Mejers Søn, et meget rosende Vidnesbyrd. [Han blev siden Kapellan i Thoreby]. (268).

1656, 7. Marts. (Hafniæ). Testimonium publicum for

[1]) Siden Sognepræst i Ollerup og Kirkeby.
[2]) Siden Sognepræst i Rudkjøbing og Skrøbelev.
[3]) Siden Præst i Vraa og Emb, s. K. S. 3. R. VI, 385—6.
[4]) Siden Præst i Guldager.
[5]) Siden Præst i Højbjerg og Elsborg.
[6]) Nogle lignende Uddrag findes i K. S. 3. R. V, 606. 622. 625.

Fredericus Petri Ulslovius, den 31. Juli 1652 havde taget theol. Attestats[1]). [Senere Præst i Vester-Ulslev]. (268).

1660, prid. Id. Sept. (Hafniæ). Testim. publ. for Jacobus Laurentii Birchius Othonianus, som 21. Juli 1649 havde taget theol. Attestats med Non cont. [Siden Præst i Stubbekjøbing]. (268).

1662, V Cal. Junii. (Hafniæ). Testim. publ. for Fridericus Erasmus Alsenius („Frederik Hører i Svenborg"), der 25. Juli 1661 havde taget theol. Attestats med „Illum". (159).

1662, Prid. Non. Qvintil. (Havniæ). Testim. publ. for Søren Sørensen Ebeltoft (Promagrius), som 15. Marts s. A. havde taget theol. Attestats med „Illum"[2]). [Siden Præst i Avnslev og Bovense]. (268).

1662, III Non. Sextil. (Hauniæ). Testim. publ. for Valentinus Castanæus Folcherus, som 23. April 1662 havde taget theol. Attestats med „Illum". [Siden Præst i Østofte]. (268).

1665, XIII Kal. Apr. (Hafniæ). Testim. publ. for Jens Pedersen Rosenkilde, der 21. Juni 1656 tog theol. Attestats med „Illum". [Siden Præst i Vester-Aaby og Aastrup]. (268).

1665, X Kal. Maj. (Hauniæ). Testim. publ. for Jacobus Caspari Baggerus, der 19. Novbr. 1662 havde taget theol. Attestats med „Illum". [Blev siden Præst i Kjøng i Baag Hrd.].

1667, Paaskedag. (Hafniæ). Testim. publ. for Samuel Johannis Hafnienses, der i næsten ti Aar havde studeret ved Universitetet og 10. Febr. 1660 havde taget theol. Attestats med Laud. (Se u. 25/5 1686). (159).

1667, 7. September. (Hafniæ). Testim. publ. for Olaus Andreæ Smid (Lolandus), der 21. Juni 1656 havde taget theol. Attestats med „Illum". (Se ndf. under 9/12 1670). (268).

---

1) Vidnesbyrdet herom lyder: »Fridericus Petri eum nobis probavit in Lectione Biblica et Locorum Communium studio progressum, ut dignus censeatur, qui ad habenda exercitia concionum Sacrarum in Æde Regentiana admittatur«. Dette og de i det følgende omtalte Testim. publ. indeholde altid et særligt Vidnesbyrd om den af vedkommende aflagte Prædikeprøve.

2) »Illum nobis probavit progressum . . . ut dignus censeatur, qui ad exercitia concionalia admittatur pro impetranda testificatione dimissoria«. Karaktererne Rækkefølge var denne: Laudabilis, Haud (ell. Non) illaudabilis, Illum, Non contemnendus, Mediocris.

1668, 1. Avgust. (Hafniæ). Testim. publ. for Movrits Isaksen Hellenæs, som 24. Okt. 1667 havde taget theol. Attestats med Non cont. (Se næste Br.). (268).

1668, 18. November. (Frederiksgave). Niels Banner skriver til Biskop Bang, at da Kongen har tilladt, at Movrits Isaksen maa ordineres til Kapellan paa Helnæs, skjønt han endnu ikke var 25 Aar gammel, saa anmodes Biskoppen om at prøve, hvor vidt han var dygtig nok til Prædikeembedet, og hvis det befandtes, da snarest mulig at ordinere ham, da hans Midler kun vare ringe, „tilmed vilde jeg ikke, Præsten i Sønderby [D. Monrad], nu Dagene er saa meget korte, længer med Gudstjeneste paa begge Steder skulde graveres." (211).

1668, 20. November. (Hafniæ). Testim. publ. for Jens Lavritsen Brun, som 23. Decbr. 1663 havde taget theol. Attestats med „Mediocris". [Siden Præst i Skjelby og Gjedesby]. (268).

1668, 18. December. (Sorø). Testimonium fra Sorø Akademi for Gert Mejer, Søn af Professor M. Albert Mejer smst.; han havde underkastet sig theologisk Examen i Sorø og bestaaet med Ære (prompte respondit). [Siden Præst i Nørre-Vedby]. (268).

1669, 12. Juni. (Hafniæ). Testim. publ. for Johannes Laurentii Helvaderus, som 21. Dcbr. 1661 havde taget theol. Attestats med Mediocris. [Kapellan i Svenborg]. (268).

1669, 12. Juni. (Hafniæ). Testim. publ. for Movrits Hansen fra Stubbekjøbing, der 6. Apr. 1668 havde taget theol. Attestats med Non cont. (159).

1669, 3. August. (Hafniæ). Testim. publ. for Niels Eriksen Nakskov der 20. Dcbr. 1662 havde taget theol. Attestats med Non. cont. (159).

1669, 1 November. (Hafniæ). Testim. publ. for Hans Madsen Hødme, som 15. Okt. 1664 tog theol. Attestats med „Illum". [Siden res. Kapellan i Lysabbel]. (268).

1669, 26. November. (Kbhvn). Frederik III kalder Lavrits Pedersen Werløs til Sognepræst i Tingsted paa Falster efter afd. Hr. Jens Olsen Skytte. — Vedføjede Testimonia vise, at Werløs blev dimitteret 2. Okt. 1661 fra Kjøbenhavns Skole af M. Jørgen Ejlersen, og at han 15. Okt. 1664 tog theol. Attestats med „Illum". (268).

1670, 22. Maj. (Hafniæ). Testim. publ. for Peder Friis

(Sigfridi filius, Hafniensis), som 19. Dcbr. 1664 havde taget theol. Attestats med Laud. (268).

1670, 8. Sønd. e. Trin. (Karleby Prstgd.). Baltzer Christoffersen Maschwedel, Sognepræst i Karleby og Nørre-Ørslev paa Falster, kalder „paa Kongens naadigste Behag" Biskop Niels Bangs Famulus, Anders Jørgensen Bogense, til sin Medtjener, da han paa Grund af Svagelighed ikke længere ene kunde forestaa Embedet. — Vedføjet Testim. publ. af 1. Febr. 1664 viser, at Andreas Georgii Bogonianus 18. Maj 1659 havde taget theol. Attestats med „Illum". — Jens Dolmer, „Kgl. Maj.s forordnede Auditør over de hæderlige Studenter", bevidner, Kbhvn. 29. Marts 1660, at Anders Jørgensen Bogense „haver til Hs. Kgl. Maj.s og vor Stad Kjøbenhavns saa vel som til sit kjære Fædrelands Defension været armeret udi denne Belejring og udstaaet sin Vagt og Skilderen med andre Krigs laboribus, hvor og naar han blev udkommanderet under Studenternes Regiment, som en ærlig og tro Patriot vel egner og anstaar". (268)

1670, 9. December. (Odense). Oluf Andersen Smid attesterer efter Biskop Bangs Forlangende, at han den 5. Avgust s. A. havde aflagt sin Ed i Kancelliet i Kjøbenhavn [som Kapellan i Dannemare, s. K. S. 4. R. III, 459]. (211).

1671, 9. Februar. (Hafniæ). Testim. publ. for Jesper Jensen Kjeldgaard, der blev Student i Maj 1664, og tog theol. Attestats 29. Dcbr. 1666. [Han var kaldet til Kapellan ved Frue Kirke i Svenborg]. (268).

1670, 11. Oktober. (Hafniæ). Testim. publ. for Hans Mortensen (Neostadiensis), som 1. Juni 1667 havde taget theol. Attestats med Non illaud. [Han blev Kapellan i Nysted]. (268).

1671, 4. Oktober. (Hafniæ). Testim. publ. for Johannes Georgii Hovius, som 16. Febr. 1670 havde taget theol. Attestats med Non illaud. (Uden paa Kopien kaldes han: Johan Jørgensen). [Maaske Præsten i Nørre-Næraa og Højrup]. (268).

1672, 18. September. (Tranekjær Slot). Grev Friderich v. Ahlefeldt til Langeland og Rixingen etc. gjør vitterligt, at da Sognepræsten til Bødstrup, Hr. Povl Andersen, for nogle Maaneder siden er død, kalder han nu hæderlig og vellærd Jens Jensen til dette Kald. — Vedlagt er dennes Testim. publ. fra Kbhvn.s Univ. udstedt V. Id. Quinct. 1660, —

heri kaldes han Janus Joannis Arrhoensis — han havde $^{30}/_{8}$ 1659 taget theol. Attestats med Laudab. (Langeland).

1674, 13. Maj. (Hafniæ). Testim. publ. for Jørgen Jensen fra Odense, der 23. April 1673 havde taget theol. Attestats med Non illaud. (159).

1674, 2. September. (Kbhvn.). Christian V kalder Niels Giødsen (Aggernæs) til Kapellan med Succession hos den svagelige Sognepræst i Rudkjøbing og Skrøbelev, Hr. Torchild Christensen. [Se foran, S. 807]. (187).

1680, 16. December. (Hauniæ). Testim. publ. for Hans Knudsen Besche, som 1677 var bleven Student og 4. Novbr. 1680 havde taget theol. Attestats med „Mediocris". [Siden Præst i Gamtofte]. (268).

1682, 24. Februar. (Hauniæ). Testim. publ. for Mag. Niels Svendsen Castrup, som 5. Juli 1677 havde taget theol. Attestats med Non illaud. [Blev Præst i Saxkjøbing]. (268).

1682, 11. April. (Kbhvn). Friderich, Greve af Ahlefeldt, til Langeland osv., gjør vitterligt, at da Kongen 2. Sept. 1674 havde givet Hr. Niels Gjødsen Brev paa at succedere sin Hustrues Fader, Hr. Torchild Christensen i Rudkjøbing, saa meddeler Greven ham nu Kaldsbrev paa Annexsognet Skrøbelev, hvortil han havde Patronatsret. (187).

1683, 18. September. (Hafniæ). Testim. publ. for Iberus Canuti Barfoed, der 1. Avgust 1671 tog theol. Attestats med Non illaud. [Siden res. Kapellan i Vigerslev og Vevlinge]. (268).

1684, 29. November. (Kbhvn.). Christian V kalder Hans Jacobsen Hvalsøe til Sognepræst i Sandager i afd. Hr. Niels Hansens Sted. — Hvalsøes vedføjede Testim. publ. viser, at han 1676 var bleven Student og 1679 havde taget theol. Attestats med „Illum". (268).

1685[1]), 4. Avgust. (Kbhvn.). Christian V gjør vitterligt, at da Hr. Hans Hansen Hammer, Sognepræst i Tiersted og Skjørring paa Laaland, paa Grund af Alder trængte til Kapellan og dertil ønskede sin Søn, Mads Bergen Hammer, saa kaldte Kongen denne dertil og gav ham Løfte om at efterfølge Faderen. — Vedlagt findes Mads Bergen Hammers Testim. publ., hvoraf

---

[1]) Aarstallet er utydeligt, saa der mulig bør læses: 1686.

fremgaar, at han den 5. Avg. 1682 havde taget theol. Attestats med „Illum". (268).

1685, 29. Avgust. (Frederiksborg). Christian V kalder Mads Bertelsen Thrane til Sognepræst i Rønninge og Rolfsted i afd. Hr. Otto Rasmussens Sted. — Af vedføjet Testim. publ. (dat. 22. Maj 1680) ses, at han 13. Sept. 1676 havde taget theol. Attestats med Non cont. (268).

1685, 1. November. (Fjellebro). Peder Lüxdorph til Fjellebro, Landsdommer i Fyn og Langeland, kalder „hæderlig og vellærde unge Karl, Anders Christensen af Faaborg, SS. Theol. Studiosum", til Medtjener med Haab om Succession hos Hr. Jens Rasmussen, Sognepræst i Espe og Vantinge, der paa Grund af Alderdom og Svagelighed trængte til Medhjælp. — Af Anders Christensens vedlagte Testim. publ. fra Universitetet, dat. 1. Dcbr. 1685, ses, at han i Novbr. 1683 havde taget theol. Attestats med „Illum". (268).

1686, 25. Maj. (Slesvig). Eggert Christoffer von Knuth til Mels og Aasmarke, Kgl. Maj.s Etats- og Landraad, Amtmand over Slesvig Amt, gjør vitterligt, at da Kongen har kaldet Hr. Samuel Jensen [Ild] fra Hunseby Kirke til Udby Kald i Sjælland, saa kalder han nu som Hunsebys Kirkes Patron hæd. og vell. unge Mand Niels Frantsen til Præst smst. — Vedlagt findes Niels Frantsens Testim. publ., dat. 14. Juni 1686, hvoraf fremgaar, at han 31. Marts 1680 havde taget theol. Attestats med H. ill. — Endvidere et Andragende, dat. Odense 7. Avgust 1686, fra Niels Frantsen til Biskop Kingo, hvoraf fremgaar, at han siden December 1678 havde været Rektor i Stubbekjøbing Skole. (268).

1686, 6. November. (Kbhvn.). Christian V kalder Michel Hansen Arctander til Kapellan hos Hr. Hans Pedersen Langkilde, Sognepræst i Ørsted. — Vedlagt er Arctanders Testim. publ., der viser, at han 23. Apr. 1684 havde taget theol. Attestats med Mediocris). — Ordineret 9. Maj 1688 „til sin Faders Kapellan udi Ørsted". (187).

1687, 26. Februar. (Kbhvn.). Christian V kalder Gamaliel Nielsen til Kapellan hos Hr. Hans Heldevad, Sognepræst (ved S. Nicolai K.) i Svenborg. Vedlagt er Gam. Nielsens Testim.

publ., hvoraf fremgaar, at han 28. Marts 1683 havde taget theol. Attestats med Illum. — Ordineret 20. Maj 1687. (187).

1687, 28. Februar. (Hafniæ). Testim. publ. for Fridericus Jessæi, der 30. Juli 1684 havde taget theol. Attestats. Karakteren er ikke bestemt angivet, men der anbefales ham en større Flid. — Ordineret 9. Maj 1688 til Kapellan i Falkerslev og Horeby paa Falster. (187).

1687, 6. April. (Wedelsborg). Vilhelm Frederik Greve til Wedelsborg, Ridder, Herre til Tybrind, Rugaard og Søndergaarde, kalder Michel Jacobsen, født i Rørup, til Sognepræst i Tanderup efter afd. Hr. Peder Michelsen Arctander. Vedlagt er Michel Jacobsens Testim. publ., hvoraf fremgaar, at han 12. Nvbr. 1679 havde taget theol. Attestats med Non cont. — Ordineret 20. Maj 1687. (187).

1687, 9. April. (Kbhvn.). Christian V kalder Povl Jacobsen Langeland til Kapellan hos den svagelige Sognepræst ved Frue Kirke i Svenborg, Hr. Lucas Madsen Friis. Vedlagt er Povl Jacobsen Langelands Testim. publ., hvoraf fremgaar, at han 30. Juli 1685 havde taget theol, Attestats med „Illum". — Ordineret 20. Maj 1687. (187).

1687, 9. Maj. (Haagerup Prstgd.). Henrik Prebensen, Sognepræst til Brahetrolleborg og Krarup, kalder paa Grund af Svaghed, med Friherreinde Trolles Samtykke, Anders Rasmussen Svidtzer til sin Kapellan. Vedlagt er dennes Testim. publ., hvoraf fremgaar, at han 28. Okt. 1685 havde taget theol. Attestats med „Illum". — Ordineret 20. Maj 1687. (187).

1688, 6. Marts. (Kbhvn.). Christian V kalder Niels Ludvigsen Harboe til Sognepræst i Ulkebølle paa Als efter afd. Hr. Carsten Lauritsen. Vedlagt er Testim. publ. for Nicolaus Ludovici Harboe Holsatus, der viser, at han 23. Juli 1683 havde taget theol. Attestats med Non cont. Ordineret 9. Maj 1688. (187).

1688, 2. April. (Ørbæklunde). Niels Friis til Ørbæklunde kalder paa egne og sin Broder Henrik Friis's Vegne Christen Michel Luja til Sognepræst i Ørbæk efter afd. Hr. Niels Mortensen Albierig. — Vedlagt er Lujas Testim. publ., hvoraf fremgaar, at han 31. Jan. 1681 havde taget theol. Attestats med Non cont. — Ordineret 9. Maj 1688. (187).

1688, 17. April. (Kbhvn.). Christian V kalder Mads Jacobsen

Hvid til Sognepræst ved S. Hans Menighed i Odense i afd. Mag. Peder Carstensens Sted. Vedlagt er Mads Hvids Test. publ., hvoraf fremgaar, at han 27. Sept. 1681 havde taget theol. Attestats med Non illaud. — Ordineret 9. Maj 1688. (187).

1688, 30. April. (Gravensteen). Friderich Greve af Ahlefeldt til Langeland osv. kalder Hans Gummesen Brandt til Sognepræst i Lindelse efter afd. Hr. Knud Pedersen. — Ordineret 24. Juni 1688. (187).

1688, 3. Maj. (Hafniæ). Testim. publ. for Johannes Gummæi Brant Holsatus, som 6. Marts 1687 havde taget theol. Attestats med „Illum“. (268).

1695, 31. Oktober. (Hafniæ). Testim. publ. for Anders Povlsen Landt, som 23. Juni 1675 havde taget theol. Attestats med Non cont. (268).

1703, 30. Juli. (Hafniæ). Testim. publ. for Hans Christiansen, der nu var kaldet til Præst. Han havde 19. Juli s. A. taget theol. Attestats med „Illum“. (268).

XVI.

W. H. F. Abrahamsons Bidrag til „Evangelisk-kristelig Psalmebog“.

Af *P. Severinsen.*

Ved Prof. Fredrik Nielsens Universitetsprogram 1895 og Biskop Skaars supplerende Afhandlinger i »Kirkehistoriske Samlinger« er der bragt en hel Del mere Lys i denne Salmebogs Tilblivelseshistorie. Salmernes og Rettelsernes Oprindelser er dog endnu i mange Maader dunkle. Det følgende skal give endnu et lille Bidrag til at løfte Sløret. Endnu efter dette vil dog 91 af Bogens Salmer være af ubekendt Oprindelse.

I Ny kgl. Saml. 4° 138 C findes Abrahamsons Kladder, sammenheftede og paategnede: »Sange som ieg har bear-

beidet til Psalmebogen«. I det følgende skal meddeles de Oplysninger, Haandskriftet kan give om Salmer i den endelige Salmebog. De meddeles med Abrahamsons Overskrifter over de forskjellige Afdelinger.

Ved Slutningen af Knudsvigs Salmer har Abrahamson skrevet Datoen 18. April 94. En Del af Kampmanns Salmer er afskrevne bag paa tyske Retskrivningsøvelser — aabenbart fra Landkadetakademiet, hvor Abrahamson var Lærer — og de er daterede 6. Januar 1794. Arbejdet synes altsaa gjort i Foraaret 1794. Ialt viser Abrahamson sig her som Medforfatter af 118 af Salmebogens 560 Numre[1]).

»*5 Originalsange og en frie Oversættelse*«

Det er i E. Numrene:

29. Min Siel skal Herren prise. Abr. 6. med samme Begyndelse. Efter J. Gramann: Nun lob, mein Seel, den Herren[2]).

115. O! det var et Glædens Bud. Abr. 3.: O det var et Glædes Bud[3]).

170. Halleluja! Korsfæstede! Abr. 5.: med samme Begyndelse.

264. Mit Legem visner hen som Løv. Abr. 1.: Jeg visner hen som Træets Løv.

278. Jeg er svag, men Gud er god. Abr. 4.: Jeg er svag, men Gud er stærk. Næsten ukendelig. Ændringen meget betegnende for Tidens Smag og Theologi!

283. Gud! den Sandhed, du mig lærte. Abr. 2.: Herren har sin Lov forkyndet. Næsten ukendelig.

Desuden maa Abrahamson, som det følgende vil vise, betegnes som Forfatter af Salmerne Nr. 161. 343 og paa

---

1) Hvad er der i øvrigt blevet af den »Liste af Biskop Balle over evangelisk Psalmebogsforfattere og Bearbejdere«, som er benyttet ved Udarbejdelsen af Konventssalmebogens Forfatterregister? Se Prøveudg. af 1852 S. 641.

2) Er altsaa at slette af Skaars Fortegnelse over ældre Salmebøgers Bidrag til E.

3) Ligeledes.

en Maade 232. Derimod støtter Haandskriftet ikke Efterretningen om, at han er Forfatter af 349 (Brandt & Helveg II S. LXII).

»Tre Psalmer af Hr. Bechmanns Mpt. No. 5«[1].

De er E. 52 (meget omarbejdet), 208 og 335[2].

»Ni Psalmer af Hr. Knudsvigs Mpt. No. 4«.

Der har i Knudsvigs Manuskript mindst været 11. I E. er 8 af de bearbejdede optagne: 68. 145. 217. 218.[3] 230. (næsten ukendelig), 330 (ligeledes), 483. 508.

»3 Sange af den nye Psalmebog, som ellers skulde omarbeides af J. R. Wolf«[4].

Den første er E. 13 (Guldberg 45), den sidste E. 21 (Guldberg 83). Ved den mellemste er Numeret blevet ulæseligt, men den skal aabenbart være en Bearbejdelse af G. 54: »Du siger saa: jeg er en Christen, naar i Live«. (J. A. Hasslocher ved Ægidius). Abrahamson har: »Min Gud! jeg Christen er, det blev jeg ved din Naade«. Ikke en Linje af den oprindelige Salme har faaet Lov at staa. Hovedprincipet for Ændringen har her som saa mange andre Steder været at rette Salmen som Tiltale til Gud. E. 232: Min Gud, du kaldte mig til Jesu Christi Rige« hviler paa denne Bearbejdelse, men Nemesis er kommen over Abrahamson, idet heller ikke en eneste af hans Linjer er bevaret. Det er derfor baade rigtigt og galt, naar Konvents-Salmebogen (Nr. 456) gør den til en Originalsalme af Abrahamson. Da Abrahamson selv betragter den som en Bear-

---

[1]) Hans Gram Bechmann. Se Fr. Nielsen S. 51. Den sidste bearbejdede Salme har haft Nr. 12 i B.s Manuskript.

[2]) 335 er altsaa at slette af Skaars Fortegnelse over ældre Salmebøgers Bidrag til E.

[3]) Allerede kendt som Knudsvigs fra Konventssalmebogens Forfatterregister (Nr. 413). Manuskriptet indkom til Kommissionen 13. Marts 1791. Fr. Nielsens »Bidrag« S. 49.

[4]) Hvem er J. R. Wolf? Er det en Skødesløshed, saa at der menes Mathematikeren Professor J. A. Wolf?

bejdelse, bør den vel indsættes i Skaars Fortegnelse over ældre Salmebøgers Bidrag til E.

»Ramus«.

5 Salmer af Ramus er bearbejdede til at udgøre 6 Salmer (ved Tvedeling af Nr. 4). De er alle optagne i E, nemlig: 469. 472. 479. 480. 481 og 511. Se foran Side 380 f.

»9 Psalmer af Rothes Chr. Sange Første Hefte«.

Deraf er benyttet 8, nemlig de alt af Skaar bemærkede 224. 241. 298. 351. 370. 468 og 501 (se foran Side 377) samt

327. Hvad er min Dyd for dig, o Gud. „En Christens Sange". 1. Saml. VII: Jeg fattig udi Aanden er, V. 3. 4. 6. 9. 10.

Abrahamson har ogsaa bearbejdet 1. Saml. Nr. XVIII, men jeg kan ikke genfinde den i E. Netop disse beardejdede Salmer af Rothe staar optegnede bag paa Titelbladet af vort Haandskrift med Overskrift »Cap. Abrahamson«. Det til Titelblad benyttede Stykke Papir er aabenbart den Fortegnelse af Riber, som omtales af Fr. Nielsen Side 49, og som Abrahamson nøje har holdt sig efterrettelig. Der kan dog næppe sluttes noget sikkert herfra om Abrahamsons Forhold til de øvrige Salmer af Rothe i E.

[Frimann].

Indheftede paa forskellige Steder findes 5 Bearbejdelser af Salmer af Frimann, der alle er optagne i E. som Nr. 24 27. 111. 246 og 543. Desuden findes »isteden for Mpt. 45 — Tr. 42« Salmen E. 161: O! hvor maa min Siel bedrøvet. Der er sigtet til Frimanns Nr. 42: »Du, som her paa Korset strider«, men E. 161 bør betragtes som en original Salme af Ahrahamson »isteden for« Frimanns.

»Kampmann 15. S. 33 reddet fra Ribers Forkastelse«[1].

Salmen er E. 245.

---

[1]) Efter Brandt & Helveg skal foruden de her meddelte Numre endnu Numrene 16. 28. 37. 40. 50. 54. 57. 85. 133. 134. 188. 189. 323. 352.

»16 Psalmer af Hr. Kampmanns Mpt. No. 7«.

Vedkommende Manuskript har mindst indeholdt 20 Salmer. Alle Abrahamsons 16 Bearbejdelser genkendes mere eller mindre let i E. som Nr. 11. 18 (ikke bemærket af Brandt & Helveg). 59 (heller ikke). 64. 89. 138. 226. 276. 322. 339. 356. 360. (heller ikke). 397. 400. 451. 489. (heller ikke).

»Kampmanns Mpt. No. 18. Deraf 17 Sange«.

Den sidste af de 17 bearbejdede er betegnet som Nr. 19. Saa mange Salmer har Manuskriptet altsaa i det mindste indeholdt. Af de 17 bearbejdede har jeg genfundet 16 i E., nemlig: 6. 46. 51. 136. 219. 250. 281. 284. 324. 342. 399. 447. 456. 461. 467. 471.

»Pontoppidans Samlinger af chr. Sange«.

Der menes Hans Pontoppidans »Samlinger af christelige Sange«, 1788. Af disse har Abrahamson bearbejdet 14, og ved at tredele én og tvedele en anden faar han deraf 17 Salmer. Af disse har jeg genfundet de 13 i E. Elleve af dem har Skaar alt opdaget (se foran Side 385 f.), Numrene 113. 125. 142. 396. 418. 421. 459[1]). 490. 503. 536 og 542. Desuden er af Pontoppidan:

191. Jesu, vi os dybt nedbøie. (Abr.: Jesu, alles Knæ sig bøie). Gud! du fylded har mit Hierte V. 3 (S. 96)[2]).

441. Paa dig, o Herre! haabe alle Slægter. I Sion Gud! du prises i det Stille V. 7. 8. 9. 6. 10. samt et tildigtet Vers. (S. 138—139)[3]).

---

358 385. være af Kampmann (der saaledes bliver Forfatter af mindst 49). Af disse 16 bør man vel da tænke sig Riber som første Bearbejder. A. har aabenbart faaet to og Riber to Manuskripter af ham til Bearbejdelse. Sign. Fr. Nielsens »Bidrag« S. 49.

[1]) Ellers tillagt Fru Elisabeth Rasmussen.

[2]) Det er dog saa som saa med P.s Forfatterskab. Abrahamson har kun ladet to Linjer staa, — og disse har Kommissionen ombyttet med andre. I Versets 10 Linjer har Kommissionen beholdt 4 Linjer og 2½ Ord af Abrahamsons Bearbejdelse. Resten er Kommissionens Arbejde.

[3]) Ellers tillagt Pavels.

[Guldbergs Salmebog].

I Følge Fr. Nielsens »Bidrag« S. 48, Anm. fik Abrahamson til Bearbejdelse Numrene 93—173. Det samme viser Haandskriftet. Skaar har nævnt alle de benyttede af dem: 12. 30. 78. 110. 135. 190. 194. 257. 262. 301. 311. 337. 388. 449 og 537.

Det bør bemærkes, at E. 449 er yderligere ændret, saa at Abrahamsons Redaktion er ukendelig. 301 er ligeledes ført langt bort fra Abrahamsons Form. Om »Vor Gud han er saa fast en Borg« se nedenfor! Skaars Formodning angaaende E. 194 bekræftes. Abrahamson har ogsaa bearbejdet Guldbergs 113. 133. 149. 150. og 161, men jeg har ikke kunnet genfinde dem i E.

Blandt de efterfølgende pontoppidanske Salmer findes indheftet en lille Seddel, hvorpaa under Nr. 387 staar Salmen: Vi bede, hielp os Jesu Christ (ændret E. 343). Der kan ikke sigtes til Pontoppidans Nr. 387, og da Tanken er parallel i Guldbergs 387, maa det vist have været Abrahamsons Tanke at henføre Salmen dertil. Dog kan Guldbergs 387 kun være en Slags Motto til Abrahamsons Salme[1]).

[Pontoppidans Salmebog].

Der findes kun Bearbejdelser af Numre mellem 268 og 536. Det bliver altsaa tvivlsomt, om Abrahamson har haft med de øvrige Salmer i denne Bog at gøre. I Haandskriftet findes de allerede af Skaar bemærkede: 17, 38, 63, 103, 104, 120, 121, 171, 255, 266, 280, 359, 407, 411, 500. Desuden er der een Salme, som Skaar ikke har faaet Øje paa:

417. Grav, jeg venter dig med Længsel (Abr.: Død, jeg venter dig med Længsel). V. 6 og 8 af P. Du, o skønne Verdens Sæde. J. Franck ved Ægidius.

Endelig findes der i Haandskriftet Bearbejdelser af Pontoppidans 374, 387 og 427, som ikke genfindes i E.

---

[1]) Sign. Konvents-Sb. Nr. 533.

Som enkelte anførte Eksempler viser, er Abrahamsons Bearbejdelse i Regelen bleven grundig bearbejdet, saa at den stundom er bleven næsten helt ukendelig. At finde Abrahamsons Salmer ved at slaa op i den »evangeliskes« Register vil kun give et magert Resultat. Man maa finde et eller andet Kendemærke (Melodien f. Eks.) og saa foretage en større Klapjagt gennem Bogens Tekst. Jeg tør selvfølgelig ikke garantere, at ikke en eller anden kan være bleven saaledes klædt om, at jeg ikke har kunnet genkende den i dens ny Dragt, men jeg tror at turde sige, at den i saa Fald er bleven meget underlig paaklædt.

Kommissionens Rettelser i Abrahamsons Bearbejdelser kan naturligvis stundom være heldige: En Vending kan have faaet en klarere Form, et Udtryk en lødigere Klang, men som Helhed har Kommissionens Arbejde været en yderligere Udblødning. Abrahamson taler uforblommet om Frelserens Person og Gerning, om Synd og Naade, om Anger og Anfægtelse. Men hvor et saadant »østerlandsk« Udtryk findes, har Kommissionen ubarmhjertig grebet ind. Og dog er dette næsten ikke det mest irriterende, thi der laa jo dog en Tanke bag, som var stærk i Tiden. Men utaalelig er den idelige Bytten Udtryk blot i en vis tankeløs Trang til at lave om, selv om der ikke naas nogen Nuance i Tanken eller en Form, der kan kaldes bedre eller ringere end den forrige. Det er Oplysningstidens Mangel paa Respekt for forrige Tiders Arbejde, Revolutionstidens rastløse Trang til at omkalfatre hele Verden.

Et Udslag af Tidens Dogmatik er den store Djævleuddrivelse i »Vor Gud han er saa fast en Borg«. J. Baden skrev: »Luthers Aand er ganske uddampet og næsten intet Spor til overs af den vældige Fart, hvormed han stormer løs paa den hele Djævlehær. Det lader, som om Kommissionen har været forlegen med den onde Aand, den Luther ikke har været bange for at slaa med knyttet Næve«.

Brandt & Helveg mener, at Abrahamson specielt kunde tage sig af den Bemærkning. Dette er dog ikke Tilfældet,

Man tør vel nok forstaa Rahbeks Antydninger[1]) saaledes, at Balle har staaet temmelig ene, idet han kun havde en kølig Støtte i et af Medlemmerne (Storm?). Balle, Storm, Riber og Malling delte sig ligelig mellem at lade »den gamle Fjende« blive staaende eller at erstatte ham med »Syndens Lyst«. Abrahamson vilde ikke stemme, og Rahbek »nedlagde exceptionem incompetentiae in limine i Henseende til Materien« men afgav ellers en Erklæring, der gik Djævelen imod, idet han appellerede til Medlemmernes Ærlighed. Denne Erklæring blev afgørende.

Abrahamsons Forslag var imidlertid ikke saa udvandet, og det kan passende her faa en Plads som Prøve paa hans Arbejde. Det viser baade, at han ikke er saa bange for »østerlandske Udtryk«, og at hans formelle Evner ofte ikke slaar til:

Vor Gud han er saa fast en Borg,
Han kan os bedst bevare,
En Trøst i hver den største Sorg,
Et Værn mod hver en Fare.
Satan reiser sig,
Rustet ud med Svig.
Det er al hans Agt
At faae os i sin Magt.
Han er en rædsom Fiende.

Mod ham er al vor Kraft for svag,
Snart skulde han os fælde,
Men Een antager sig vor Sag
Omgiordet med Guds Vælde:
Det er Jesus Christ.
Seier faaer han vist.
Verden er hans Værk,
Hans Arm, hans Arm er stærk.
Hvo staaer mod Sønnens Almagt?

[1]) Rahbek, Erindringer IV S. 176.

Og stormed frem en Diævlehær
Vor Undergang at volde,
Vi frygte ei, vor Helt er nær,
Vi Seieren beholde.
    Fienden fnysende
    Maa sin Vælde see
    Kraftløs styrtet om,
Thi han fik sin Dom.
Et Guds Ord kan ham fælde.

Som Klippe staaer det Herrens Ord,
Og kom end med vor Fiende
Hver Ondskabsfuld paa denne Jord,
Endda vi skulde vinde.
    Miste vi end her
    Alt, hvad kierest er,
    Slaaer de os ihiel,
Det skader ei vor Siel;
Os Himlen ei kan røves
        Eller:
    Mistes Livet med,
De vinde ei derved.
Guds Himmel er dog vores.

Uden for denne Afhandlings egentlige Emne finder jeg Anledning til at gøre opmærksom paa, at E. 389: »Befæst os Gud! i Daabens Pagt« aabenbart er V. 8 og 9 af Brorsons: »Her komme dine arme Smaa«. Bearbejderen er vel Riber (Fr. Nielsen S. 56). — E. 112: »Op stemmer i med Englers Sang« anser jeg for en grundig Bearbejdelse af »Et lidet Barn saa lysteligt« V. 2 og 3. — E. 153: »Rind min Taare, Jesus døde« er af Cl. Pavels (Flyd min Taare! Jesus døde«. Universitetsbibliothekets Leiligheds Sange, Cantater o. s. v. under P.)[1]). — E. 450:

[1]) Nr. 135 hos Br. & H. II. S. LXIII er vist en Trykfejl for 153.

»Vort glade Hierte hæver sig« turde vist være Herm. Treschows Nytaarssalme (Fr. Nielsen S. 51 Note 2), da den, den tvivlsomme 446 fraregnet, er den eneste Nytaarssalme af ubekendt Forfatter, og da den i Kommissionens Protokol anførte Begyndelse: »Vor Sjæl med Lovsang« [hæver sig] meget sandsynlig kan antages for samme Salmes oprindelige Begyndelse.

XVII.

En Notits om Hartvig Lohmann.

Da jeg i K. S. 3. R. V. (jvfr. Dansk biogr. Lexikon X, 360—1) offentliggjorde min Afhandling om ovennævnte Mystiker, betegnede jeg det som uvist, om han opfyldte det ham i Aaret 1635 givne Paalæg om at gjøre Præsterne i Odense Afbigt, eller om han ved Flugt unddrog sig denne ydmygende Forpligtelse. Tvivlen afgjøres imidlertid ved følgende Notitser i Biskop Hans Michelsens Dagbog (Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. VII, 91):

1635, 12. Juli. Confessio Hart. Lohmanni e suggestis proclamata juxta mandatum S. R. M.

— 13. Juli. Henr. Podebusk indagare coepit potestatem publicatæ confessionis Lohmanni.

— 21. Juli. Hart. Lohmannus deprecatus est offensionem ministerii in Consistorio. Sed cum M. Henrico (Michaëlis) expostulare coepit.

Den Omstændighed, at Lohmanns latinske Bibel endnu findes her i Landet (i min Besiddelse) kan tyde paa, at han er bleven her til sin Død. *H. F. R.*

RETTELSER OG TILLÆG.

Kirkehist. Saml. 3. R. VI.

S. 104, Lin. 7 flg. De her nævnte Skrifter af Magister Sahl og F. C. Friis findes trykte i Lærde Efterretninger 1768, Anhang. (K. Heiberg).

Kirkehist. Saml. 4. R. III.

S. 744, Lin. 22 flg. Her forvexles Provst, Mag. Daniel Friedenreich med Brodersønnen Daniel F., født i Korsør 1712, Student fra Aalborg Skole 1730, døde som Student (jvfr. D. biogr. Lex. V, 393 og Henvisningerne der). A. Jantzen.

Kirkehist. Saml. 4. R. IV.

S. 49. Til Anm. 1 føjes: Den Præst i Magleby, der skjød sig selv, var Joh. Stemann († 1742), den Præst, der antoges foregiven, var Otto Maar († 1729). Jvfr. Personalhist. Tidsskr. I, 97 og 4. R. I, 58 f. (A. Jantzen).

S. 64, Lin. 6 f. n. Her mangler Aarstallet 1693. Den nævnte Mads Faber er vistnok den Matthias Faber, der 1713, 20 Aar gl., blev Student fra Sorø. (A. Jantzen).

Kirkehist. Saml. 4. R. V.

S. 358, Lin. 20 f. o. 1476, læs: 1496.
- 482, L. 18 f. o. ufuldstændig, læs: fuldstændig.
- 484, Lin. 1 og 2 f. n. Houmeden, læs: Hovmeden.
- 485, Not. 4: Tillæg I, læs: Tillæg II.
- 494, Lin. 3 f. n. 1464, læs: 1462.
- 498, Lin. 3 f. n. Efter Ordene: »At St. Mortens ikke har været«, indskydes: Klosterkirke, altsaa ikke.
- 602, Lin. 7 f. n. Zeit, læs Zeist.
- 692, Lin. 11 f. n. Andersen, læs: Anchersen.
- 746, Lin. 14 f. o. 1748, læs: 1. Dcbr. 1747.

Navne- og Sagregister.

